

I. I. RUSSU

L'ETHNOGENÈSE DES ROUMAINS

LE FONDS AUTOCHTONE THRACO-DACE
ET LA COMPOSANTE LATINO-ROMANE

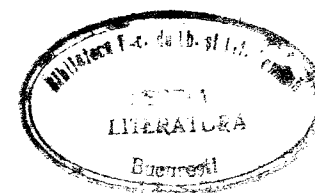
EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ
București, 1981

I. I. RUSSU

ETNOGENEZA ROMÂNILOR

FONDUL AUTOHTON TRACO-DACIC
ȘI COMPONENTA LATINO-ROMANICĂ

Handwritten number: 4998

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ
București, 1981

*„Nihil tam difficile est quin quaerendo
investigari possiet”*

(TERENTIUS, Heautontimorumenos, 4, 2, 8)

CUPRINS

<i>Cuvînt înainte</i>	11
<i>Abrevieri</i>	13
<i>Cuvinte și semne convenționale</i>	13
<i>Bibliografie</i>	15
PARTEA I	25
I ELEMENTE INTRODUCATIVE. GENERALITĂȚI	27
II ISTORICUL CERCETĂRILOR PRIVIND SUBSTRATUL	37
Problema elementului lingvistic preroman în etnogeneză	
III POPULAȚIILE AUTOHTONE ÎN PENINSULA BALCANICĂ ȘI ÎN DACIA	71
1 <i>ILLYRII</i>	71
Illyrioi și Illyria	71
Dezvoltarea socială și politică	72
Structura psihică	73
Limba illyrilor	73
2 <i>TRACO-GEȚII</i>	76
Teritoriul, cultura, istoria	76
Geto-dacii	78
Limba tracilor	79
Numele proprii	81
Dispariția limbii trace	82
3 <i>GRANIȚA ȘI AFINITĂȚILE ÎNTRE ILLYRI ȘI TRACI</i>	83
Raporturile lingvistice traco-illyre	85
4 <i>ROMANIZAREA ILLYRILOR ȘI A TRACO-DACILOR</i>	88
Raporturile între illyră, traco-dacică și albaneză	93
IV LIMBA ROMÂNĂ, LIMBILE BALCANICE ȘI SUBSTRATUL	97
1 „UNIUNEA LINGVISTICĂ” BALCANICĂ	97
2 <i>TRĂSĂTURI COMUNE ROMÂNŌ-ALBANEZE</i>	102
3 <i>CUVINTE ROMANICE COMUNE ALBANEZEI ȘI ROMÂNEI</i>	104
4 <i>CUVINTE AUTOHTONE ALBANEZE ȘI ROMÂNEȘTI</i>	105

5 CUVINTE AUTOHTONE INEXISTENTE ÎN ALBANEZĂ	108
Identificarea cuvintelor autohtone	109
Reconstrucția de forme indo-europene	110
6 TRACISMUL CUVINTELOR PREROMANE	113
Cuvinte latine și cuvinte autohtone	113
Populațiile preromane: traco-dacii	114
Cuvinte autohtone și fonetica substratului	115
V EVOLUȚIA, IMPORTANȚA, REPARTIZAREA CUVINTELOR AUTOHTONE	118
1 DIN FAZA INDO-EUROPEANĂ LA FAZA TRACO-DACĂ (-ROMANĂ)	118
A) Radicale indo-europene.	118
B) Fonetica.	122
a) vocalismul	123
b) consonantismul	123
C) Derivarea	125
2 DIN FAZA TRACO-ROMANĂ LA LIMBA DE AZI	126
A) Fonetica.	126
a) vocalismul	127
b) consonantismul	128
B) Derivarea	128
3 IMPORTANȚA CUVINTELOR AUTOHTONE	129
Proporția elementelor autohtone	129
Valoarea semantică, circulația, derivatele	131
4 REPARTIZAREA DIALECTALĂ	134
5 ÎMPRUMUTURILE ÎN LIMBILE VECINE	138
VI SEMNIFICAȚIA LINGVISTICĂ-ISTORICĂ A CUVINTELOR AUTOHTONE	141
1 LIMBA LATINĂ ȘI SUBSTRATUL TRACO-DACIC	141
Unitatea și vechimea elementelor autohtone	142
Latina — limbă adoptată în provincii	143
Pătrunderea cuvintelor autohtone în latina populară	144
2 O ANALOGIE DIN ROMANIA APUSEANĂ	146
Cuvinte autohtone în limba franceză	146
3 FORMAREA LIMBII ROMÂNE	148
Valoarea documentară a cuvintelor autohtone	148
Concluziile filologiei române	149
Limba „străromână”	150
4 PROBLEMA OBÎRȘIEI ROMÂNILOR	155
Limba și comunitatea populară	155
Observații și păreri vechi și noi	157
Excesele latiniste ale Școlii ardeleane	158
Teza continuității traco-daco-romane	159
Teoria lui Roesler	160

VII TEMELIILE ETNICE ȘI SOCIAL-ECONOMICE	165
1 AUTOHTONI ȘI ROMANI ÎN PROVINCIIILE TRACE	165
2 DACO-GETII ÎN DACIA ROMANĂ	168
Izvoarele scrise (literare-istorice)	170
Documentele epigrafice și numismatice	174
Reliefulurile Columnei lui Traian	175
Concluziile istoriografiei din sec. XIX	178
Auxilia Dacorum	179
Triburi (etnonime) daco-getice	180
Toponimia Daciei romane	183
Materialul arheologic	183
Elemente geto-dace în inscripții	186
Dacii liberi în perioada 106 — 271	188
3 ROMANISMUL ÎN DACIA TRAIANĂ	190
Romanizarea autohtonilor	190
Rolul elementului militar	193
4 ABANDONAREA PROVINCIEI DACIA	195
VIII DIN ANTICHITATE SPRE EVUL MEDIU ȘI RENĂȘTERE	202
1 MATERIALUL ARHEOLOGIC ÎN DACIA „POSTROMANĂ”	203
2 PERMANENȚA ROMANISMULUI	207
Ereditatea biologică autohtonă	211
3 CONTINUITATEA AȘEZĂRILOR ȘI OCUPAȚIILOR AGRARE	211
4 CONVIEȚUIREA ROMÂNILOR CU SLAVII	218
5 TEORIA „IMIGRAȚIONISTĂ”	223
6 REGRUPAREA SOCIAL-POLITICĂ. OBȘTIILE ȘI SATELE	226
CONSIDERAȚII FINALE	231
Lupta de rezistență ca neam în epoca migrațiilor	237
PARTEA A II-A	239
MATERIALUL LEXICAL AUTOHTON	241
1 PRELIMINARII	241
2 ÎMPĂRȚIREA ȘI TRATAREA CUVINTELOR	241
Repartizarea pe grupe semantice	243
3 REPERTORIUL LEXICAL ALFABETIC	245
Indice	427
Résumé	449
Zusammenfassung	459

CUVÎNT ÎNAINTE

Continuare amplificată și (în liniile mari) încheiată a eforturilor depuse vreme de peste trei decenii în munca de explorare, elucidare și interpretare social-istorică și etnologică a fondului etnobiologic și cultural-lingvistic preroman (autohton, traco-dacic) și a factorului latino-roman în alcătuirea societății românofone (poporul român în antichitate și evul mediu), monografia prezentă, fundamentată deopotrivă pe material lingvistic („ce spune limba română”) și pe cel general istoric-arheologic, a preluat, cum era firesc și necesar, foarte mult din rezultatele noastre precedente, mai ales din Elemente autohtone în limba română (București, 1970), cap. I — III, părți din cap. IV și întreg lotul lexical comun „româno-albanez”. La acestea a fost adăugat și integrat în volumul de față stocul de cuvinte autohtone românești neatestate în albaneză. Sînt aici materiale, date și expuneri cu demonstrații lingvistice-etimologice de bază, nu numai utile, dar absolut indispensabile cercetătorilor angajați în marea anchetă istoriografică menită să reconstituie și să restabilească anumite realități social-istorice deloc simple și, ca urmare, nu îndeajuns de limpede și complet prezentate cititorului specialist sau nespecialist. Lanțului documentar al continuității organice de viață în spațiul carpato-dunărean începînd din epoca bronzului (civilizația proto-tracă și tracă) și pînă astăzi îi lipsea veriga reprezentată de argumentele de ordin lingvistic. Atare punți de legătură lingvistică (deci cultural-economică și social-etnică) oferite de tot ceea ce în realitate „spune limba română” își află dealtfel o firească întregire în rezultatele pozitive ale tuturor cercetărilor lingvistice-etimologice și istorico-epigrafice, numismatice cu privire la traco-daci și la illyri, ca și în ansamblul datelor de ordin istoric privind spațiul carpato-balcanic în general sau Dacia romană și „postromană” în special. Spre a pătrunde în substanța primară a procesului de etnogeneză e necesar ca în lucrarea de față întregul material documentar disponibil în etapa actuală a cercetării din țara noastră, toate filioanele surselor de informație să fie puse la contribuție pentru identificarea și elucidarea eredității autohtone (lingvistice, social-etnice) și a dimensiunilor componentei romanice în procesul de sinteză al romanizării. Materialul documentar în ansamblul său și în lumina noilor criterii verifică și fundamentează mai trainic teza despre autohtonism și continuitatea poporului român în teritoriile de intensă romanizare din Moesia și Dacia carpato-dunăreană.

Izvorînd din necesitatea de a lămuri etimologia reală a unor cuvinte românești controversate, obscure (și ca atare greșit interpretate de mulți filologi) și, în același timp, rostul și importanța lor în fondul lexical moștenit (anteslav) al limbii române, prezenta monografie adună și studiază comparativ mai întii datele esențiale asupra locuitorilor antici ai zonei carpato-balcanice și asupra romanizării lor; apoi materialul lexical românesc de factură autohtonă (pre-romană), analizat sub raport lingvistic-etimologic și interpretat social-istoric spre

a putea fi integrat în ansamblul documentării istorice disponibile în etapa actuală. Sînt contribuții semnificative la luminarea „misterului” ce învăluie (potrivit unor teorii) începuturile limbii și poporului român, mai precis, perioada pre- și proto-istorică.

Baza de plecare a prezentei monografii este formată din cele circa 70 de cuvinte comune cu albaneza (ElAutoht, 1970) și de alte etimologii, stabilite după lungi controverse între filologi, cu privire la obârșia unor termeni gospodărești-pastorali și meșteșugărești. Munca de explorare s-a diversificat, extinzîndu-se asupra altor capitole ale vocabularului prin revizuirea integrală a etimologiilor lexicului popular românesc și prin sondaje adînci, minuțioase. Strădania nu a fost zadarnică: s-au obținut dovezi că limba română (mai mult decît alte surse documentare disponibile) conține „noi” elemente de excepțională valoare lingvistică și istoric-etnologică. Studiul lor comparativ (într-o atentă analiză și un susținut efort de sinteză istoriografică) oferă mult cîutatele fire și punți necesare atît pentru demonstrarea, cît și pentru justa înțelegere a procesului complex de formare a limbii și poporului român. Lucrarea n-a izvorît din necesitatea fundamentării unei teze, ori din preocupări polemice sau pledoarii politice, ci numai din dorința efectuării unui studiu critic comparativ al unui material lingvistic important în etimologia românească și în cea indo-europeană, ce s-a dovedit totodată a avea implicații istorice și paleo-etnologice excepționale pentru romanitatea balcano-dunăreană și carpatică.

Cu unele firești adăugiri și rectificări viitoare (mai ales la elemente lexicale și etimologii deficiente), monografia de față își va fi atins scopul numai prin faptul că, lăsînd în urmă grava prejudecată a respectării multitudinii de păreri filologice (etimologice) și istoriografice perimate, a dovedit existența unor importante cuvinte indo-europene „carpato-balcanice” (traco-dace) în limba română și semnificația lor lingvistică, implicațiile social-etnice și economice, care le conferă o însemnătate de prim rang pe scara valorilor documentare în soluționarea problemelor ridicate de etnogeneză. Rupînd cu unele tradiții nocive, latinizante sau de altă natură, s-a evitat și pericolul extremismului opus, al traco-sau illyromaniei, nu mai puțin dăunător adevărului istoric.

Cîteva utile sugestii de ordin general istoric sau specific românesc, ca și filologic-lexical, respectiv bibliografic au dat lucrării noastre profesorii univ. Radu Vulpe, Al. Niculescu și Gr. Brîncuș (București), cărora le exprimăm cele mai cordiale mulțumiri.

Ajutor prețios la citirea corecturilor ne-a dat tov. Alia R. Mureșanu.

O lucrare de felul prezentei monografii nu poate să aibă pretenția de a fi completă și definitivă, fiind în chip firesc numai o realizare de etapă; despre un asemenea lucru de început (susceptibil de amplificări și rectificări chiar în viitorul apropiat) s-ar potrivi aici, mutatis mutandis, fraza de captatio benevolentiae cu care în anul 1822 românul ardelean Ioan Bob oferea cititorilor modestul său Dicționar: „dare pentru multe datorii a dregătorilor noastre și că supțiri sunt începuturile lucrurilor, nu se poate zice a fi pe deplin așezat, că multe ar fi ramas, multe de îndreptat, unele și de lăsat afară, ci pînă cînd alți cari avînd timp și voe spre aceea ar voi a-l așeza mai deplin se pot ajuta scolasticii cu acesta”.

I.I.R.

Cluj-Napoca, decembrie 1978

ABREVIERI

CUVINTE ȘI SEMNE CONVENȚIONALE

abstr. abstract	fr. francez
adj. adjectiv	frig. frigid
adv. adverb	fris. frisc
ags. anglo-saxon	frl. friulan
ahd. althochdeutsch (vechi germ. superior)	gael. gaelic (celt.)
alb. albanez	gal. gallic
anal. analogic	gasc. gascon
ard. ardelean (transilvănean)	gep. gepid(ic)
arm. armenesc	germ. german(ic)
arom. aromân (dial. [a]român din Macedonia)	got. gotic
artic. articulat	gr. grec(esc vechi)
att. attic (grecesc)	hař. hařegan (Hařeg, ținut în jud. Hunedoara)
av. avestic (zendic)	het. hetitic
ban. bănățean	hom. homeric
basar. basarabean	i.-e. indo-european
basc. bascic	il(l.) illyric
blg. bulgăresc	intr. intransitiv
bret. breton	ion. ionian (dial. gr.)
bsl. baltoslav	irl. irlandez
bucov. bucovinean	isl. islandez
calabr. calabrez	istr. istroromân (dial. rumerilor în Peninsula Istria)
cat. catalan	it. italian
celt. celtic	impr. împrumut(at)
ciang. ciangău	jud. județ
corn. cornic (celt.)	lat. latin(esc)
cr. croat	let. leton
cymr. cymric (celt.)	lit. lituan
dac. dacic (getic)	longob. longobard
dalm. dalmat(in)	lucc. dial. (it.) Lucca
der. derivat	m. masculin
dial. dialect(al)	maced. macedonean
dial. (balc.) dialectele românești din Peninsula Balcanică (arom., megl., istr.)	maram. maramureșan
dimin. diminutiv(al)	m. bret. mediu breton
dor. doric (dial. gr.)	m. corn. mediu cornic
drom. dacoromân (dial. din România, Dacia carpatică)	megl. meglenit (dial. rom.)
ebr. ebraic	m. engl. mediu englez
el. element(e)	messap. messapic (ill.)
engad. engadin (dial. it.)	mhđ. mittelhochdeutsch (mediu germ. superior)
engl. englez(esc)	m. irl. mediu irlandez
eol. eolic (dial. gr.)	m. lat. mediu latin
epir. epirotic (gr. modern)	mnd. mittelniederdeutsch (mediu germ. inferior)
ex. exemplu	mndł. mittelniederländisch
ext. extensiune	mold. moldovenesc
fărșer. fărșerot	morav. moravian
f(em.) feminin	munt. muntenesc (Muntenia)
fig. figurat	n. nou (cf. s.n.)
	nd. niederdeutsch

neapol. napoletan
 n. gr. grecesc nou (modern)
 nhd. neuhochdeutsch (neo-german superior)
 nnd. neuniederdeutsch
 norv. norvegian
 n. pers. nou persan
 oaș. oășan (zona Oaș, jud. Satu Mare)
 oland. olandez
 oli. oltenesc
 orig. origine
 p. anal. prin analogie
 pehl. pehlevi
 pers. persan
 p. ext. prin extensiune
 piem. piemontez
 pl. plural
 pol. polonez
 pop. popular
 port. portughez
 pr. prusian
 prov. provensal
 rad. radical (rădăcină)
 refl. reflexiv (verb)
 reg. regional
 resp. respectiv
 rom. român(esc)
 rut. rutean (ucr.)
 sard. log. sardinian logudorez
 sârăc. sârăcăcian (arom.)
 sās. sāsesc (dial. germ. al sașilor din Ardeal)
 s.f. substantiv feminin
 sic. sicilian
 sl. slav(on)
 s.m. substantiv masculin
 s.n. substantiv neutru

sogd. sogdian
 sp. spaniol
 srb. sîrb(esc)
 srbc. sîrbocroat
 s (subst.) substantiv
 sued. suedez
 suf. sufix
 toch. tocharic
 tosc. toscan
 tr. tracic
 trad. traducere
 trans. transilvănean (ardelean)
 turc. turc(esc)
 ucr. ucrainean (rut.)
 umbr. umbric (ital.)
 ung. unguresc (maghiar)
 v. vezi (cf.); (înainte de alt cuvînt abrev.) vechi
 var. variantă
 vb intr. verb intranzitiv
 vb refl. verb reflexiv
 vb tr. verb tranzitiv
 vegl. vegliot
 ven (ef.) venețian(ă)
 verb. verbal
 v. fr. vechi francic (francez)
 v. fris. vechi frisian
 v. ind. vechi indian (sancrit)
 v. ir. vechi irlandez
 v. isl. vechi islandez
 v. nord. vechi nordic
 v. pr. vechi prusian
 v. rom. vechi românesc (sec. XVI—XVIII)
 v. sax. vechi saxon (altsächsisch)
 v. sl. vechi slav (paleoslav)

Asteriscul [*] înaintea unui cuvînt arată o formă neatestată și reconstituită (*brenu-, *drugia, *stronga);

[†] lângă un cuvînt: formă atestată în texte literare vechi, azi rară sau ieșită din uz († gerure);

< arată derivarea din forma următoare (scula < *scubulare); > arată derivarea din forma precedentă.

BIBLIOGRAFIE

- AAR Analele Academiei Române, București
- AAS Archiv za Arbanasku starini, jezik i etnologiju, urednik H. Barić, Beograd, I (1923), II (1924), III (1926)
- ActaMN Acta Musei Napocensis (Anuarul Muzeului de Istorie), Cluj, I (1964), II (1965), III (1966), IV (1967), V (1968), VI (1969), VII (1970), VIII (1971), IX (1972), X (1973), XI (1974), XII (1975), XIII (1976), XV (1977), XVI (1978), XVII (1979), XVIII (1980)
- AIIN Anuarul Institutului de istorie națională, Cluj (— Sibiu), I (1921) — XI (1947)
- AISC Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj, I (1928—1932), II (1933—1935/1936), Sibiu, III (1936—1940/1941), IV (1941—1943/1944), Cluj, V (1944—1948/1949)
- AlbF *Albanische Forschungen*, I. *Die slavischen Elemente im Albanischen* (DAW, XIX (1870), p. 337—374), II. *Die romanischen Elemente im Albanischen* (DAW, XX (1871), p. 1—88), de Franz Miklosich
- AlbRSt *Albano-rumänische Studien*, de H. Barić, Sarajevo, I, 1919 (Zur Kunde der Balkanhalbinsel, 7: Quellen und Forschungen; cf. infra, p. 51)
- AlbSt *Albanesische Studien*, de Gustav Meyer, III. *Lautlehre der indogermanischen Bestandteile des Albanesischen* (SBAW, 125, 1892), IV. *Das griechisch-südrumänisch-albanische Wörterverzeichnis des Kavalliotis* (SBAW, 132, 1895), V. *Beiträge zur Kenntnis der in Griechenland gesprochenen alban. Mundarten* (SBAW, 134, 1895)
- ALP v. Densusianu
- AnAF Anuarul Arhivei de Folclor (Academia Română), publicat de Ion Mușlea, (I) Cluj, 1932, (II) București 1933, (III) 1935, (IV) 1937, (V) 1939, (VI) 1942, (VII) 1945
- AnD Analele Dobrogei, Cernăuți, I (1920) — XIX (1938)
- AnEtn Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei, Cluj, (I) 1957—1958, (II) 1959—1961 [1963], (III) 1962—1964, (IV) 1965—1967 [1969], cf. infra, p. 61
- AnnÉp L'Année Épigraphe, Paris
- AnonC *Anonymus Caransebesiensis*, edit. Gr. Crețu, în revista *Tinerimea Română*, seria nouă, I, 1898, p. 320—380
- Apulum Apulum, Buletinul Muz. Alba Iulia, Acta Musei Apulensis, Alba Iulia, I (1939—1942) — XVIII (1980)
- ArEuCO Archivum Europae centro-orientalis, Budapest, I (1935) — X (1944)
- Arh Arhiva. Organul Societății științifice literare, Iași, (I) 1889 și urm.
- Arom *Aromânii. Dialectul aromân*, de Th. Capidan, București, 1932 (Academia Română, Studii și cercetări, XX)
- ArR Archivum Romanicum. Nuova rivista di Filologia romanza dir. Giulio Bertoni, Geneva, (I) 1917 și urm.
- ArSlPh Archiv für slavische Philologie, herausg. Vr. Jagić, Berlin, (I) 1875 și urm.
- ASNS Archiv für das Studium der neueren Sprachen (Herrig-Archiv)
- AtILR Atlasul lingvistic român (S. Pușcariu, Sever Pop, Em. Petrovici), București, 1938 și urm.
- AVSL Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Hermannstadt (Sibiu)
- BalkA Balkan-Archiv, herausg. Gustav Weigand, Leipzig, I (1925), II (1926), III (1927), IV (1928) (continuarea lui JB)
- Barić, H. v. AlbRSt

- Bartoli, M. v. Dalm
 BB Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen, herausg. Adalbert Bezzenberger, Göttingen, I (1877) — XXX (1907)
 BCH Bulletin de correspondance hellénique, Paris, (I) 1877 și urm.
 Beitr v. Miklosich, Pascu
 Benveniste, E. v. FormNIE
 Berneker, E. v. SIEtW
 BIAB Bulletin (Izvestija) Institut archéol. Bulgare, Sofia
 Bibl Biblia, adeca dumnezăiască scriptura ale celei vechi și ale cea noao leage toate care s-au tălmăcit despre limba elinească (etc.), București, 1688 (Biblia lui Șerban Vodă)
 BIFR Buletinul Institutului de filologie română „Alex. Philippide”, dir. Iorgu Iordan, Iași, I (1934) — IX (1942)
 BL Bulletin Linguistique, publ. par A. Rosetti, București — Paris, I (1933) — XV/XVI (1948)
 Blédy, G. v. InfIR
 Boisacq, E. v. DÉtG
 Brenndörfer, J. v. RomEISz
 Brugmann, K. v. GrdVglG
 Candrea, I.-A. v. DEnc
 Candrea, EIL *Les éléments latins de la langue roumaine. Le consonantisme*, de I.-A. Candrea-Hecht, Paris, 1902
 Candrea — Densusianu v. CDDE
 Capidan, Th. v. Arom, Megl
 CDDE Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine, de I.-A. Candrea — Ov. Densusianu, București, 1907—1914 (*a — putea*). [cifrele arabe citate indică numărul curent al cuvintelor 1—1491].
 CercLg Cercetări de lingvistică, Cluj, (I) 1956 și urm. (continuă DR)
 Chantraine, P. v. FormNG
 Charakt Charakteristik der thrakischen Sprache, de Dim. Decev (Detschew), Sofia, 1952 (retipărită în LgBalk, II 1960)
 Cihac, A. v. DÉtDR
 CIL Corpus Inscriptionum Latinarum. Berlin, 1863 și urm.
 Cim *Despre cimilituri*. Studiu filologic și folcloric. Partea I, teză de doctorat de George Pascu, Iași, 1909
 CL Convorbiri literare, Iași, București, (I) 1867/1868 și urm.
 CLex *Cercetări lexicografice. Elemente latine în limba română*, de G. Giuglea, București, I, 1909
 CodVor *Codicele Voroneșean*, ed. I. Sbicra, Cernăuți, 1885
 ColTr Columna lui Traian, dir. B. P. Hasdeu, București, 1870—1883
 Conc *Concordances linguistiques entre le roumain et les parlers de la zone Pyrénéenne*, de G. Giuglea, Cluj, 1937
 Constantinescu, N. A. v. OnR
 ContHd Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara (Sargetia III), Deva, 1956
 Cor Diaconul Coresi
 Cord Dizionario albanese-italiano, de F. Cordignano, Milano, 1934
 CuvB *Cuvinte din bătrâni*, de Bogdan Petriceicu Hasdeu, București, I (1878), II (1879)
 D Dicționar (Scriban)
 Dalametra, I. v. DMacRD

- Dalm *Das Dalmatische*, de Matteo G. Bartoli, Wien, I—II, 1906
 Damé, F. v. TermP
 DasDak *Das Dakische (rekonstruiert aus dem Rumänischen)*, de Günter Reichenkron, Heidelberg, 1966 [cf. infra, p. 63]
 DAW Denkschriften der Akademie, Wien, philos.-histor. Klasse
 Decev (Detsch-), Dim. v. Charakt
 DEnc Dicționarul limbii române din trecut și de azi (partea I în „Dicționarul enciclopedic ilustrat Cartea Românească”), de I.-A. Candrea, București, 1931 [cifrele arabe citate indică paginile]
 Dens. v. Densusianu, O.
 Densusianu, O. *Aspecte lingvistice ale păstoritului*, curs la Universitate, de Ov. Densusianu, București, (I) 1933/1934, (II) 1934/1935
 Densusianu, O. v. HLR
 DEtAr Dicționarul dialectului aromân (general și etimologic), de Tache Papahagi, București, 1963, 1264 p.; ed. II, 1974, 1435 p.
 DÉtDR Dictionnaire d'étymologie daco-roumaine, (I) *Éléments latins*, 1870, (II) *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-modernes et albanais*, 1879, de A.(lexandre) de Cihac, Frankfurt/M. [cf. infra, p. 43—44]
 DÉtG Dictionnaire étymologique de la langue grecque, de Émile Boisacq, Heidelberg—Paris, ed. I, 1907—1914, ed. II, stereotipă, 1923
 DÉtL Dictionnaire étymologique de la langue latine, de Alfred Ernout — Antoine Meillet, Paris, 1932 (etimologiile de A.M.); reeditat fără îmbunătățiri
 DÉtMR Dictionnaire étymologique macédo-roumain, de G. Pascu, București, I—II, 1925 [cf. infra, p. 54]
 DictB Dictionariu rumânesc, lateinesc și unguresc, dein orenduiala excellentii sale preasfințitului Ioan Bobb vladeicul Fagarasului asezat și cu venitu casei clerului typarit, in doao tomuri. Cluj, I (1822), II (1823)
 DictRF Dictionnaire roumain-français, de Const. Șăineanu, București, ed. IV, 1936
 DictRG Dicționar român-german, de H. Tiktin, București, I (1903), II (1911), III (1924)
 Diculescu, C. v. Gep, OrLR
 Diez, F. v. EWRom
 DIstr *Dialectele române (Rumänische Dialekte)*. IX. *Dialectele române din Istria*, partea II, texte și glosar, de Iosif Popovici, Halle, 1909
 DLR Dicționarul limbii române, publicat de Academia Română, București, I/1 A—B (1906—1913), I/2 C (1913—1939), II/1 F—I (1913—1934), II/2 I—L (1936—1944) (etimologiile făcute de S. Pușcariu), VI M (1965—1968), VII/1 N (1971), VII/2 O (1969), VIII/1 P (1972), VIII/2 P (1974), VIII/3 P (1977), VIII/4 P (1980), IX R (1975), IX/1 S (1978).
 DMacRD Dicționar macedo-român, de I. Dalametra, București, 1906 (Academia Română)
 DMacRM Dicționar macedo-român, de Ștefan Mihăileanu, București, 1900
 Dos. Dosofteiu, PsaV., VSv
 DR Dacoromania. Buletinul „Muzeului limbii române”, condus de Sextil Pușcariu, Cluj, I 1920—1 (1921), II 1921—1922, III 1923 (1924), IV 1924—1926 (1927), V 1927—1928 (1929), VI 1929—1930 (1931), VII 1931—1933 (1934), VIII 1934—1935 (1936), IX 1936—8 (1938), X, Sibiu 1941—3 (1943), XI Cluj 1945—8 (1948). Continuarea: CercLg
 Dragomir, S. v. Vlahii
 Drăganu, N. v. Rom IX—XIV
 DRS *Uralte Schichten und Entwicklungsstufen in der Struktur der dakorumänischen Sprache*, de G. Giuglea, Sibiu, 1944 (Bibliotheca rerum Transsilvaniae) [cf. infra, p. 61]
 DUn Dicționar universal al limbii române, de Lazăr Șăineanu, ed. VIII, Craiova, f.a. [cf. infra, p. 54]
 EDR *Ephemeris Dacoromana*. Annuario della Scuola Romana di Roma, I (1923) — X (1945)

- ElAutoht *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, de I. I. Russu, București, Editura Academiei R.S.R., 1970, 269 p.
- Eliade, I. R. v. Vocab
- EIL v. Candrea
- ELR *Études de linguistique roumaine* (culegere de studii, volum omagial, la 60 de ani), de Sextil Pușcariu, București, 1937
- EMR *Etymologicum magnum Romaniae*. Dicționarul limbii istorice și poporane a românilor, de B. P. Hasdeu, București, I–IV, 1887–1898 (*a – bărbat*)
- Et *Etimologii românești*. Seria I, de G. Pascu, Iași, 1910
- Eutr Eutropius
- EWAlb *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, de Gustav Meyer, Strassburg, 1891 (cifrele arabe indică pagina volumului) [cf. infra, p. 47]
- EWR *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element* (singurul apărut), de S. Pușcariu, Heidelberg, 1905 (Sammlung romanischer Elementarbücher, III 1) [cifrele arabe 1–1947 indică numărul curent al cuvintelor-titlu]
- EWRom *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen*, de Friedrich Diez, ed. V, Bonn 1887 (ed. III, 1869) [cifrele arabe indică pagina volumului]
- EWSl *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, de Fr. Miklosich, Wien, 1886
- EWUG *Etymologisches Wörterbuch der unteritalischen Gräzität*, de Gerhard Rohlfs, Halle, 1930
- FonD *Fonetica și dialectologie*, București
- FormNG *La formation des noms en grec ancien*, de Pierre Chantraine, Paris, 1933 (Collection linguistique, vol. XXXVIII)
- FormNIE *Origine de la formation des noms en indo-européen*, de Émile Benveniste, Paris, I, 1935
- FrGrHist *Die Fragmente der griechischen Historiker*, ed. Felix Jacoby, Berlin, I (1923), II (1926), Leiden III (1940)
- Gamillscheg, E. v. OltM, RomG
- Gep *Die Gepiden*. Forschungen zur Geschichte Daciens im Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes, de Const. C. Diculescu, Leipzig, I, 1922 (singurul apărut)
- Giuglea, G. v. CLex, Conc, DRS
- Gl Glotta. Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache, herausg. v. Paul Kretschmer (Fr. Skutsch, W. Kroll ș.a.), Göttingen, I, 1909 și urm.
- Glos Glosar dialectal (P. Coman, S. Pașca ș.a.)
- GrdRomPh *Grundriss der romanischen Philologie*, ed. G. Gröber, vol. I, ed. II, Strassburg, 1904/5
- GrdVglG *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, de Karl Brugmann (— Berthold Delbrück), Strassburg, ed. II (vol. II/1, 1906)
- Gröber, G. v. GrdRomPh
- GrRS *Grammatik der romanischen Sprachen*, de Wilhelm Meyer-Lübke. I. *Romanische Lautlehre*, Leipzig, 1890, II. *Romanische Formenlehre*, 1894, III. *Syntax*, IV. *Register*
- GrS Grai și sufler, dir. O. Densusianu, București, I (1923) — VII (1937)
- GTB *Die griechischen und türkischen Bestandtheile im Rumänischen*, de E. Robert Roesler (SBAW, 50, 1865, p. 559–612)
- Hasdeu, B. P. v. CuvB, EMR
- Hdt Herodotos
- Herrig-Archiv v. ASNS
- HistAug *Scriptores Historiae Augustae* (ed. E. Hohl, Leipzig, 1965)
- HLR *Histoire de la langue roumaine*, de Ov. Densusianu, Paris, I, 1901 [cf. infra, p. 47], II/1 (1914), II/2 (1932)
- Hsch Hesychios *Lexicon* (recens. M. Schmidt, Jena, I–V, 1858–1868)
- IEtW *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, de J. Pokorny, Bern — München, 1959 (cf. WP și p. 111)

- IF *Indogermanische Forschungen*. Zeitschrift für indogermanische Sprach- und Altertumskunde, herausg. v. K. Brugmann — W. Streitberg. Strassburg — Berlin, (I) 1892 și urm.
- IJ *Indogermanisches Jahrbuch*, herausg. v. A. Thumb — W. Streitberg. Strassburg — Berlin, I 1913 și urm. (Cifrele romane I, II, III etc. înseamnă volumul, cele arabe pagina.)
- Illiri *Illirii. Istoria, limba și onomastica, romanizarea*, de I. I. Russu, București, 1969
- ILR v. Philippide; Rosetti
- ILR(1969) *Istoria limbii române* (Academia R.S.R.), București, Editura Academiei R.S.R., vol. I 1965 (limba latină), vol. II 1969, 464 p. [infra, p. 66]
- ILS *Inscriptiones Latinae selectae*, ed. H. Dessau, Berlin, I (1892), II (1902), III (1916)
- InfIOr *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, de Lazăr Șăineanu, București, I–II, 1900
- InfIR *Influența limbii române asupra limbii maghiare*. Studiu lexicologic. Teză de doctorat, de Géza Blédy, Sibiu, 1941 (1942. Publicațiile Seminarului de Filologie romanică, 2, Universitatea Cluj–Sibiu)
- Iordan, I. v. Numel, TopRom
- JB *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (rumänisches Seminar) zu Leipzig*, herausg. v. Gustav Weigand, I (1894) — XXIX (1921) (continuat în BalkA)
- JF *Južnoslovenski Filolog*, dir. A. Belić, Belgrad, I (1913), II (1921), III (1922–1923), IV (1924), V (1925–1926) etc.
- Jokl, N. v. StAlb, UAib
- Jung, J. v. RoemRom
- Kaluźniacki, E. v. WandR
- KJB *Kritischer Jahresbericht der romanischen Philologie*, herausg. v. Karl Vollmöller. Erlangen, I 1890 și urm.
- Knieszsa, I. v. SzlJsz
- Körting, G. v. LRWb
- Kretschmer, Einl. *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, de Paul Kretschmer, Göttingen, 1896
- KZ *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*, herausg. v. Ad. Kuhn, Berlin (— Göttingen), (I) 1852 și urm.
- LaurM,I–II *Dicționarul limbii române*, după insarcinarea data de Societatea Academica Romana [română], elaboratu ca proiectu, de August Treboniu Laurianu — Ioan C. Massimu, București, I (1871), II (1876) [cf. infra, p. 43]
- LaurM, Gloss *Glossariu care coprinde vorbele din limba română străine prin originea sau forma lor, cumu și cele de origine îndouioasa*, elaboratu ca proiectu, de A. T. Laurianu — I. C. Massimu, București, 1871 [cf. infra, p. 43]
- LbR *Limba Română* (revistă), București, I, 1952 și urm.
- LbTrD *Limba iraco-dacilor*, de I. I. Russu, București, Editura Academiei, 1959; ed. II, Editura științifică, 1967 [Ed. III în versiune germană: *SprThrD*, 1969]
- LexB *Lexicon romanescu-latinescu-ungurescu-nemțescu*, quare de mai mulți autori, în cursul a trizeci si mai multor ani s-au lucrat, Buda(pesta), 1825 (etimologiile erau făcute de Petru Maior) [cf. infra, p. 39]
- LexPSl *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, de Fr. Miklosich, Vindobona (Wien), 1862–1865
- LgBalk *Linguistique Balkanique, Balkansko Ezikoznanie*, Sofia, I (1959), II (1960), III (1961), IV (1962), V (1962), VI (1963), VII (1964) etc.
- LgFil *Lingviști și filologi români*, de D. Macrea, București, 1959
- LL *Langue et Littérature*. Bulletin de la Section Littéraire, Académie Roumaine, București, I, 1940; II, 1943; III, 1946; IV, 1948
- LR *Limba Română*, de Sextil Pușcariu, București, I, 1940 [reeditată în 1976; trad. germ. 1941; infra, p. 58]

- LRWb Lateinisch-romanisches Wörterbuch (Etymologisches Wörterbuch der romanischen Hauptsprachen), de Gustav Körting, ed. III, Paderborn, 1907 (cifrele arabe indică nr. curent al cuvintelor)
- Macrea, D. v. LgFil, StIstLg, StLgRom
- Mard. Lex. Mardarie Cozianul, Lexicon slavo-românesc și tilcuirea cuvintelor, din a. 1649, publicat de Gr. Crețu, București, 1900
- Márton, Gy. v. MNYRomKölcs
- Massimu (Maxim) v. LaurM
- MatArh Materiale și cercetări arheologice, București, I (1953) — X (1973)
- MatDial Materiale și cercetări dialectale, București, I 1960 (singurul apărut)
- Megl *Meglenoromâni*, vol. III. Dicționar meglenoromân, de Th. Capidan, București, 1935 (Academia Română. Studii și Cercetări, VII)
- Meillet, A. v. DÉtL
- MéLÉr Mélanges de l'École Roumaine en France, Paris, 1923—1940
- MEtSz Lexicon critico-etymologicum linguae Hungaricae. Magyar etimológiai szótár, Gombocz Z. — Melich J., Budapest, 1914 și urm.
- Meyer, G. v. AlbSt, EWAib
- Meyer-L. v. GrRS, REW
- Mihăescu, H. v. RumWNGr
- Mihăileanu, Ș. v. DMacRM
- Miklosich, F. v. AlbF, EWSI, Lex PSI, RumUnt, SIEIM, SIEIR, WandR
- Miklosich, Beitr Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte, de F. Miklosich, I—V Heft, Wien, 1881—1883
- MNYRomKölcs *A magyar nyelvújársok román kölcsönszavai*, Márton Gy., Péntek J., Vöő I., București, 1977
- MNYTEtSz *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, Budapest, I (A — Gy) (1967), 1142 p., II (H — O) (1970), 1107 p., III (Ö — Zs) (1976), 1231 p.; főszerkesztő (redactor principal) Benkő L.
- MRIW Mitteilungen des rumänischen Instituts an der Universität Wien, herausg. v. W. Meyer-Lübke, I, 1914 (singurul apărut)
- Murnu, G. v. RumWNGr
- NEt Notițe etimologice, de Pericle Papahagi (AAR, Mem. secț. lit. seria II, t. XXIX, 1906—1907, p. 201—248)
- NRR Noua Revistă Română, București, I 1900 și urm.
- NumeL *Nume de locuri românești în R.P.R.*, de Iorgu Iordan, București, 1952
- NyIrK Nyelv- és irodalomtudományi közlemények, Cluj-Napoca, I (1957) — XXI (1977)
- OltM *Olténische Mundarten*, de Ernst Gamillscheg (SBAW, 1919, 3)
- OmR Omagiu lui Alex. Rosetti la 70 de ani, București, 1965
- OnR Dicționar onomastic românesc, de N. A. Constantinescu, București, 1963
- OrLR *Originile limbii române*, de Const. C. Diculescu (AAR, Mem. secț. lit. seria II, t. XXIX, 1906—1907, p. 513—675)
- OrR *Originea românilor*. I. Ce spun izvoarele istorice, Iași, 1923, II. Ce spun limbile română și albaneză, 1925 (1927), de Alexandru Philippide [cf. infra, p. 56]
- PalOrășt Pălia de la Orăștie
- Panțu, Z. C. v. Plant
- Papahagi, P. v. NEt
- Papahagi, T. v. DEtAr
- Pascu, G. v. Cim, DÉtMR, Et, REBS, Suf
- Pascu, Beitr Beiträge zur Geschichte der rumänischen Philologie, de G. Pascu, Leipzig, 1920
- Patsch, Beitr Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, de Carl Patsch (SBAW, 1937)
- Păcală, V. v. Răș

- PăstRom *Tipurile de păstorit la români (sec. XIX—începutul sec. XX)*, de Romulus Vuia, București, Editura Academiei, 1964, 252 p. [cf. infra, p. 214—215]
- Péntek, J. v. MNYRomKölcs
- PerspDicț *Din perspectiva Dicționarului*, de S. Pușcariu, Cluj, 1922, 55 p.
- Petrovici, E. v. StDialTop
- Philippide, ILR *Istoria limbii române*, de Alex. Philippide, I. Principii de istoria limbii, Iași, 1894 [cf. infra, p. 44]
- Philippide, A. v. OrR
- Plant *Plantele cunoscute de poporul român. Vocabular botanic*, de Z. C. Panțu, ed. II, București, 1929
- Pontbr Dicționarul româno-francesu, de Raoul de Pontbriant, București, Göttingen, 1862
- Pop, S. v. RecLgDial
- Popovici, I. v. DIstr
- ProblgBalk Les problèmes fondamentaux de la linguistique balkanique. Rapport pour la séance plénière, Sofia, 1966, 91 p., Ier Congrès international des Études balkaniques et sud-est européennes [infra, p. 65]
- PsalHurm Psaltirea Hurmuzache
- PsalSch Psaltirea Scheiană, comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII, ed. I.-A. Candrea, București, 1916
- PsalV Psaltirea în versuri 1673 a lui Dosofteiu mitropolitul Moldovei, publicată de pe manuscrisul original și de pe edițiunea dela 1673, de I. BIANU, București, 1887; ediție critică de N. A. Ursu, Iași, 1974
- Pușcariu, S. v. ELR, EWR, LR, PerspDicț, StIstr
- R Romania. Recueil trimestriel consacré à l'étude des langues et des littératures romanes. Publié par Paul Meyer et Gaston Paris, Paris, I 1871 și urm.
- Răș *Monografia comunei Rășinari*, de Victor Păcală, Sibiu, 1915
- RczSl Rocznik slawistyczny. Revue slavistique, publiée par J. Loš, Cazimir Nitsch, Jean Rozwadowski, Cracovia, I 1908 și urm.
- RE Real-encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly — Wissowa — Kroll), Stuttgart, 1893 și urm., S = supplement.
- REBS Rumänische Elemente in den Balkansprachen, de G. Pascu, Geneva, 1924 (Biblioteca dell'ArR, ser. II, vol. 9) [cf. infra, p. 53]
- RecLgDial Recueil posthume de linguistique et dialectologie, de Sever Pop [Roma], 1966
- Reichenkron, G. v. DasDak
- RESEE Revue des études sud-est européennes, București, (I) 1963 și urm.
- RESl Revue des études slaves, Paris, (I) 1921 și urm.
- RevC Revista critică, dir. G. Pascu, Iași, I (1927) — XIV (1940)
- RevCI, Revista critică-literară, dir. Aron Densusianu, Iași, I (1893) — V (1897)
- RevF Revista filologică, dir. Al. Procopovici, Cernăuți, I (1927) — II (1929)
- RevLg Revue de Linguistique (apoi Revue Roumaine de Linguistique), București, (I) 1956 și urm.
- RevRHist Revue Roumaine d'Histoire, București, (I) 1962 și urm.
- REW Romanisches etymologisches Wörterbuch, de W. Meyer-Lübke, Heidelberg, ed. I, 1911; ed. III, 1933 (Cifrele arabe indică nr. curent al cuvântului.)
- RIAF Revista pentru istorie, arheologie și filologie, dir. Gr. G. Tocilescu, București, (I) 1883 și urm. (art. lui Gaster, infra, p. 46; VII (1894); p. 68—96 A. Candrea, *Cîteva substrate latine vulgare*)
- RIÉB Revue internationale des études balkaniques, dir. P. Skok — M. Budimir, Belgrad, I/1—2 (1934—1935), II/1—2 (1936), III/1—2 (1938)
- RIR Revista istorică română, București, I (1931) — XVII (1947)
- Rječnik Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, red. Daničić, Valavac, Budmani, Maretić, Zagreb, I (1880) — XII (1935)

- RLexIGA Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde, de Otto Schrader, ed. II (A. Nehring), Berlin, Leipzig, I 1917, II 1929
- RLV Reallexikon der Vorgeschichte, ed. Max Ebert, Berlin—Leipzig, I (1924) — XV (1932)
- RoemRom *Roemer und Romanen in den Donauländer*, de Julius Jung, Innsbruck, 1877, ed. II, 1887
- Roesler, R. v. GTB
- Rohlf, G. v. EWUG
- RomEISz *Román (oláh) elemek az erdélyi szász nyelvben* [Elemente românești în limba săsească din Ardeal], de Brenndörfer J., Budapest, 1902
- RomG *Romania Germanica. Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des alten Römerreiches*, de Ernst Gamillscheg, Berlin, II, 1935 (Grundriss der germanischen Philologie, XI)
- RomIX—XIV *Români în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticeii*, de Nicolae Drăganu, București, 1933 (Academia Română, Studii și Cercetări, XXI)
- RomSl *Romanoslavica*, București, I—III (1958), IV (1960), V, VI (1962), VII—IX (1963), X (1964), XI, XII (1965), XIII (1966), XIV, XV (1967), XVI (1968 și urm.)
- Rosetti, ILR *Istoria limbii române*, de Alex. Rosetti, București, vol. I. *Limba latină*, 1938, ed. II, 1940, ed. III, 1960; vol. II. *Limbile balcanice*, 1938, ed. II, 1943, ed. III, 1961; vol. III. *Limbile slave meridionale*, 1940; vol. IV. *Româna comună*, 1941 etc.; repetate și grupate în volumul unic: ILR, București, 1968, 842 p. [cf. infra, p. 59—60]
- RumUnt *Rumänische Untersuchungen. I. Istro- und macedorumunische Sprachdenkmäler*, de Fr. Miklosich (DAW, XXXII)
- RumWNGr *Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen, mit historischen Vorbemerkungen. Dissert.*, de George Murnu, München, 1902. — Mit einem Nachtrag herausgegeben von H. Mihăescu, București, Edit. Academiei, 1977, 105 p.
- Russu, I. I. v. ElAutoht, LbTrD, Ilirii, SprThrD
- SächsWtb *Siebenbürgisch-Sächsisches Wörterbuch*, I (A—B), Strassburg (J. Wolf, A. Schullerus), 1908, II (D—F), 1912—1925, III, București—Berlin, 1971, IV (1971), V (1975)
- SBAW *Sitzungsberichte der Akademie*, Wien, philos.-histor. Klasse
- Sbiera, I. v. CodVor
- Schafařík sau Šafařík, SIA *Slavische Alterthümer*, de P. J. Schafařík, trad. germ. de M. Aehrenfeld, Leipzig, I—II (1843—1844)
- Schrader, O. v. RLexIGA
- SCIV *Studii și cercetări de istorie veche*, București, I (1950) — XXIV (1973); din a. 1974 (vol. 25): SCIVA = Studii și cercetări de istorie veche și arheologie
- SCL *Studii și cercetări lingvistice*, București, (I) 1950 și urm.
- Scriban, D Aug. Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939
- SCȘCluj *Studii și cercetări științifice*, Academia R.P.R., Filiala Cluj
- Sitz.ber. *Sitzungsberichte*
- SIA v. Schafařík
- Slavia Slavia. *Časopis pro slovanskou filologii*, ed. O. Hujer — M. Murko, Praga, I (1922) — XVI (1939)
- SIEIM *Die slavischen Elemente im Magyarischen*, de Fr. Miklosich, în DAW, XXII (1871)
- SIEIR *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, de Fr. Miklosich, în DAW, XII (1862), p. 1—70 [infra, p. 41]
- SIEtW *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, de Erich Berneker, Heidelberg, 1908 și urm.
- SOF *Süd-ost Forschungen*, München
- SprThrD *Die Sprache der Thraško-Daker*, București, 1969 (cf. LbTrD)
- StAlb *Studien zur albanesischen Etymologie und Wortbildung*, de Norbert Jokl, în SBAW, 168 1911, I.
- StCl *Studii Clasice*, București, (I) 1959 și urm.
- StCom *Studii și Comunicări* (Muzeul Brukenthal), Sibiu, 13, 1967

- StDialTop *Studii de dialectologie și toponimie* (culegere postumă), de Em. Petrovici, București, 1970, 339 p.
- StIstLg *Studii de istoria limbii și lingvisticii române* [culegere de articole din reviste], de D. Macrea, București, 1965
- StIstr *Studii istororomâne*, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici, A. Byhan, de S. Pușcariu, București, II 1926 (Academia Română, Studii și cercetări, XI)
- StLex *Studii lexicografice*, Cluj, 1965
- StLgRom *Studii de lingvistică română*, de D. Macrea, București, 1970
- StR *Studi Romeni*. Roma, I (1927) — IV (1930)
- StUn *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Cluj. Philologia
- Suf *Sufixe românești*, de G. Pascu, București, 1916
- SzJsz *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*, de Kniezsa István, Budapest, 1955, 1—2, 1044 p.
- Șăineanu, C. v. DictRF
- Șăineanu, L. v. DUn, InfLor
- Șăineanu, Sem. I. Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbii române*, București, 1887
- Șarovolskij, I. v. ZbKiev
- Șez Șezătoarea. *Revistă pentru literatură și tradițiuni populare*, dir. Artur Gorovei, Fălticeni, I (1892) — XXIV (1928)
- Șiadbei, Probl. *Problemele vocabularului român comun*, de I. Șiadbei, Iași, 1934
- Tamás, L. v. WtbUngR
- TermP *Încercare de terminologie poporană română*, de Frédéric Damé, București, 1898
- ThLL *Thesaurus linguae Latinae*, Lipsca, 1900 și urm.
- Thr *Die alten Thraker*, de Wilhelm Tomaschek, I, II/1—2 (SBAW, 128, 130, 131, 1893—1894)
- Tiktin, H. v. DictRG
- Tiktin, Stud *Studien zur rumänischen Philologie*, de H. Tiktin, Leipzig, I, 1884
- Tomaschek, W. v. Thr
- TopRom *Toponimie românească*, de Iorgu Iordan, București, 1963
- TrAnt *La Transylvanie dans l'antiquité*, de C. Daicoviciu, București, 1945
- UALb *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen*, de Norbert Jokl, Berlin, Leipzig, 1923
- Vlahii *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, de Silviu Dragomir, București, 1959
- Vocab *Vocabulariu de vorbe streine în limba română, adică slavone, ungurești, turcești, nemțești, grecești etc.*, de I. Eliade (-Rădulescu)
- Vöö, I. v. MNyRomKöles
- VR *Viața Românească*. *Revistă literară și științifică*, Iași, 1906 și urm.
- VSv *Viața și petrecerile svinților*, de Dosofteiu, Iaș(i), 1682
- Vuia, R. v. PăstRom
- WandR *Die Wanderungen der Rumunen in den dalmatinischen Alpen und den Karpaten*, de Fr. Miklosich (DAW, XXX 1880, p. 1—66; contribuții de Em. Kalužniacki, p. 11—22, 25—26)
- WH *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, de Alois Walde, ed. III de J. B. Hofmann, Heidelberg, (I) 1936—1938, (II) 1939—1954
- Wichmann, Y. v. WtbCs
- WöS *Wörter und Sachen*, herausg. v. R. Meringer, W. Meyer-Lübke, J. J. Mikkola, R. Much, M. Murko, Heidelberg, I 1909 și urm.
- WP *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, de A. Walde — J. Pokorny, Berlin, Leipzig, I (1930), II (1927), III (index) 1932, ediția a II-a (scurtată): IEtW, 1959

- WtbCs Wörterbuch der ungarischen Moldauer Nordcsángó- und der Hétfaluer Csángódialektes, Y. Wichmann, herausg. v. B. Csüry — A. Kannisto, Helsinki, 1936
- WtbUngR Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen, de L. Tamás, Budapest, 1966 [cf. Apulum, XIII 1975, p. 753—775]
- ZbKiev Rumunski zapoziceni slova v ukrainski movi [Cuvinte românești împrumutate în limba ucraineană], de Ivan Șarovolskij, în Zbornik Zahodoznavsta, Kiev, I 1929, p. 52—65
- ZONF Zeitschrift für Ortsnamenforschung, herausg. v. J. Schnetz, Berlin, I 1925 și urm.; de la vol. XIII, 1937, scurtat în: Zeitschrift für Namenforschung
- ZrPh Zeitschrift für romanische Philologie, Halle, I 1877 și urm.
- ZslPh Zeitschrift für slavische Philologie, herausg. v. Max Vasmer, Berlin

Partea I

PRELIMINARII ● ISTORICUL ȘI IMPORTANȚA PROBLEMEI
 ● POPULAȚIILE PREROMANE ȘI, ROMANITATEA ● STU-
 DIUL GRAMATICAL ȘI LEXICAL, INTERPREȚAREA LIN-
 GVISTICĂ-ISTORICĂ A CUVINTELOR AUTOHTONE ● ROMA-
 NIZAREA ● FORMAREA LIMBII ROMÂNE; RELAȚIILE CU
 ALBANEZA ● TEMELIILE ETNICE ȘI SOCIALE ● CONTI-
 NUITATEA FORMELOR SOCIAL-ECONOMICE ● ELEMENTUL
 SLAV ● CONCLUZII

I. ELEMENTE INTRODUCATIVE. GENERALITĂȚI

Între problemele de bază ale lingvisticii și istoriografiei române, două s-au impus și persistă pe primul plan: a) moștenirea de limbă din fondul autohton preroman (substratul), b) etnogeneza comunității social-etnice a românilor, aceasta din urmă supusă discuțiilor, controverselor, atât din cauza naturii însăși a materialului documentar respectiv (reduc cantitativ și calitativ, încă lacunar, echivoc ori, la prima vedere, inconcludent), cât și din cauza pozițiilor politice pe care s-au situat unii dintre cercetători în concluziile lor, mai ales la sfârșitul sec. al XIX-lea. Reluând aici de pe planuri mai largi și adâncind analiza întregului material documentar ce oferă elemente și criterii utile, deplin concludente, se pune accentul principal pe factorul considerat ca cel mai edificator, limba populară românească. În jurul limbii, considerată ca document istoric de prim rang pentru problema noastră, se impune gruparea celorlalte mărturii: literar-istorice, arheologice, epigrafice, numismatice, etnologice etc. Aceasta trebuie să fie succesiunea în judecarea dovezilor, iar nerespectarea ei face imposibilă o soluționare cât de cât verosimilă și durabilă a problemei ridicate de procesul formării limbii și a poporului român.

Atare anchetă ce valorifică toate rezultatele pozitive obținute pînă acum și utilizează materialele disponibile demne de luat în considerație are ca scop final stabilirea a trei factori principali: 1) fondul autohton (traco-geto-dacic, ori poate în sens mai larg traco-illyric?), 2) componenta latino-romanică (italică și romană provincială, din Imperiu) și 3) aportul slav. Determinarea valorii acestor trei factori și a raportului dintre ei permite a stabili, în ultimă instanță, temelia biologică și esența social-etnică primordială, care cu oarecare îndreptățire (în condițiile confuziilor, contradicțiilor și ale unor „idei” neviabile din trecut) puteau fi controversate, considerate „nesigure” sau chiar... „imposibil de identificat”¹.

Munca, experiența și rezultatele din ultimele decenii arată în chip peremptoriu modalitatea și liniile pe care trebuie abordată cercetarea pentru a ieși

¹ Lipsa unei soluții sigure unanim acceptate ori măcar verosimile pentru toată lumea care să se impună tuturor „școlilor istoriografice” europene, privind baza etnică antică a poporului român, a fost mereu relevantă și este notorie; astfel, un scurt articol despre „Români” în *Révai Nagy Lexikona* (Budapest), XIV 1916, p. 673 pe bună dreptate observa (dintr-un anumit punct de vedere) că „apartența etnică, descendența românilor este controversată, dar originea latină a limbii lor nu poate fi pusă la îndoială” („*Oldáhok, más néven románok, rumán, a román nemzetekhez, a latin nyelvcsaládhoz tartozó nép; bár fajai hovátartozandóságuk, leszármazásuk vitás, nyelvök latin eredete nem tagadható. Idők folyamán több idegen népfajjal vegyültek...*”). Dar cf. în privința fondului social-etnic, traco-geto-dacic al poporului român: Const. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973, 168 p. și bibliografia de mai jos, p. 155-164.

cu succes din dilemele istorico-filologice și pentru a evita discuții și controverse sterile. În etapa actuală, problema trebuie și va putea să fie scoasă din sfera formalismului și a frazeologiei generice, spre a fi integrată în cadrul adecvat al faptelor, al realității social-istorice. Este datorია oamenilor de știință din țara noastră, în primul rând, ca, plecând de la cercetări mai vechi și sintetizând rezultatele pozitive, istorice și filologice-lingvistice valabile din ultima vreme, să soluționeze „enigma” etnogenezei cu mijloacele oferite în actuala etapă a dezvoltării științelor istorice, arheologice și lingvistice-comparative din România.

Precum e știut, marea arhivă a trecutului românesc este limba populară, cu formele și structurile gramaticale și lexicale tipice, originale; un neprețuit depozit de vechi și autentic material documentar, — care însă nu a fost pe deplin valorificat, interpretat și exploatat din punct de vedere al gramaticii istorice și corelat începuturilor poporului român. Prin progresele realizate în sec. al XIX-lea de disciplinele istorice și filologic-lingvistice s-a relevat mereu mai insistent și mai consecvent adevărul că limba vie populară este cea mai veche, cea mai vastă și fidelă oglindă a vieții istorice a comunității, căci (cum spunea în anul 1879 lexicograful Alexandru Cihac) „nu avem nici un document mai vechi, mai fidel și în special mai popular decât limba-jul pentru studiul diferitelor condiții sociale, atât morale cât și materiale ale unui popor, influențele pe care le-a străbătut și elementele din care s-a constituit”. Azi e un loc comun constatarea că fiecare cuvânt al unui idiom reprezintă un document semnificativ nu numai al vieții prezente a societății, ci și a desfășurării ei în trecut, în lexicul unei limbi reflectându-se procesele cultural-istorice din cursul veacurilor și mileniilor (multe obscure) străbătute de comunitatea social-etnică respectivă. Faptul este elocvent și important mai ales pentru etapele istorice ale formării și dezvoltării poporului român, din a cărui epocă veche și mijlocie (până prin sec. al XIII-lea) se cunosc puține urme documentare scrise și vestigii arheologice, adesea nesigure ori neconcludente, lipsind mărturii scrise (literare, epigrafice, chiar numismatice) în ce privește originea și apartenența etnică. Ele trebuie să fie amplificate, deseori înlocuite integral cu elementele de limbă, a căror importanță a fost de mult recunoscută în principiu, apreciată pozitiv în largă măsură, cu toate că nu a putut fi clarificată exhaustiv și util în toate aspectele și nuanțele ei reale.

În actuala stare de lucruri se poate spune că o clarificare deplină în toate compartimentele gramaticii istorice românești nu s-a realizat încă. Elementul moștenit (latino-roman) de la temelia structurii lingvistice e bine cunoscut, explorat în mod aproape exhaustiv sub raportul etimologiei; elementele lexicale și morfologice de împrumut (slave, grecești, „orientale”, turcești, ungurești, slave recente etc.) sînt integral ori în majoritate identificate. În afara acestor două mari categorii (latine-moștenite și împrumuturi) din care este alcătuit lexicul românesc a rămas o latură obscură, întrezărită parțial și semnalată de numeroși filologi, dar înțeleasă în feluri variate și contradictorii, nesocotită de alții ori contestată și complet eliminată ca ceva lipsit de temeiurile realității documentare. Este acel capitol străvechi al limbii, de proporții mai mici, dar de mare importanță și valoare calitativă, ce nu apărea cercetătorilor mai vechi, la început (unora nu le apare nici azi) cu aceeași limezime ca latinitatea ori ca elementele slave ale graiului, dar care a ieșit la iveală mereu mai pregnant pe măsura dezvoltării studiilor filologico-lingvistice.

Cînd a început cercetarea sistematică a limbii române (la mijlocul secolului al XIX-lea), s-a procedat la o clasificare a elementelor lexicale și gramaticale după origine, deosebindu-se în linii mari destul de clar partea ce constituie fondul ereditar latin de numeroasele achiziții ulterioare, făcute pe cale de împrumut, prin legături și influențe (reciproce) de ordin economic, social, cultural, politic și chiar etnic. Conținutul latin (gramatica și lexicul) este o realitate limitată, de valoare constantă, determinată de temelia romanității în epoca formării limbii în antichitate, cînd poporul român (adică strămoșii lui antici, așa-numiții „străromâni”) a primit un capital lingvistic de la cuceritorii lumii vechi perpetuîndu-l pînă azi (cu pierderi în epoca medievală și amplificări în elementele conservate). Fondul lexical latino-roman formază un sistem închis care n-a fost amplificat decît în mică măsură prin etimologii noi sau descoperiri de cuvinte necunoscute pînă acum; el apărea pentru prima dată, în linii generale, conturat în dicționarul lui A. Cihac (*DÉtDR*, vol. I, 1870) cu elementele latine (respectiv cele considerate de el ca atare); clasificarea lui A. Cihac a rămas în majoritate nemodificată, aporiturile ulterioare n-au schimbat prea mult în privința acestor elemente ce erau evidente. Alături de fondul latin, româna are un număr mai mare de cuvinte străine, în primul rînd slave (alesse în primă instanță în 1862 de F. Miklosich, *SLEIR*), care-i dau caracterul specific deosebit față de celelalte limbi romanice și care au fost vizibile în linii mari în al doilea volum al dicționarului lui A. Cihac (1879), cu elementele nelatine, „alogene”.

Operația „lotizării” era mult ușurată de faptul că alături de limba română cu cele patru dialecte ale ei există al doilea termen de comparație: sursa din care s-au primit elemente lexicale, latina, slava, greaca, turca, maghiara, germana etc. În cele mai multe cazuri, derivarea (etimologia) era evidentă, simplă constatare a unei echivalențe: *barba, capra, casa, homo, muliere-, nasus, vacca = barbă, capră, casă, om, muliere, nas, vacă*; slav *neviesta = nevastă, gînd, gleznă, claiie, luncă, oglindă, osîndă, otravă, poruncă, vină, vinovat* etc., etc.; sau legătura era foarte ușor de stabilit, nu era „o problemă”: lat. *familia > femeie, libertate > a (l)ierța ș.a.*

În același timp (mai ales începînd cu F. Miklosich), cercetarea etimologică-istorică mai riguroasă după faza exaltărilor romantice ale Școlii ardelenice latiniste a relevat o serie de cuvinte vechi și generale în limba română ce aveau corespondente identice sau foarte apropiate în a l b a n e z ă (*brîu, bucura, gâlbează, grumaz, mazăre, viezure* etc.), observîndu-se totodată cîteva concordanțe fonetice, morfologice și chiar sintactice între română și albaneză. Atare semnalări s-au limitat la confruntarea elementelor comune, a căror obîrșie și semnificație nu puteau fi explicate în chip mulțumitor nici mai tîrziu. Clasificarea adoptată de A. Cihac, F. Miklosich, B. Petriceicu Hasdeu ș.a. era (explicit pentru un lucru de început) aproximativă, cu lacune și erori: lexicografia și etimologia se aflau în prima etapă a existenței lor. Dacă majoritatea elementelor considerate de A. Cihac latine, slave, grecești, turcești, ungurești, albaneze sînt (cu excepția celor din urmă) realmente de această obîrșie, — se vede azi că o parte din cuvinte au fost clasificate greșit, vîrte forțat în niște „rubrici” lingvistice cărora nu le pot aparține sub nici un motiv. Eroarea de „clasificare” a fost observată pentru unele cuvinte românești, pe măsură ce (cître sfîrșitul sec. al XIX-lea) cercetarea etimologică a luat un avînt remarcabil, revizuiindu-se multe „soluții” etimologice vechi, perimate ce nu apăreau convingătoare în felul cum le prezentaseră Petru Maior (*LexB*), A. Cihac și contemporanii săi (F. Miklosich, T. Cipariu, A. Treboniu-Laurian — Maxim, Petriceicu Hasdeu, Burlă ș.a.). S-a trecut rapid peste cuvinte ce nu prezentau pro-

bleme etimologice (*barbă, berbec, capră, muiere, oaie, om, vacă; nevestă, osîndă, otravă, poruncă* etc.), oprindu-se mai ales asupra unora dintre cuvintele vechi românești pentru a căror tâlcuire s-au oferit treptat numeroase soluții menite să stabilească geneza și rostul în vorbirea populară a acelor elemente ce nu aveau corespondente limpezi în latină, slavă ori în alte idiomuri cunoscute. Pentru asemenea cuvinte s-au propus formule care sporeau mereu în scurgerea anilor, unele fiind combinații stranii, excentrice, care nu rezolvau, ci complicau inutil problemele studiate. Multe cuvinte zise „obscure” s-au bucurat de atenția deosebită a numeroși erudiți, încît unele au primit 4 — 5, 6 sau 8 „etimologii”, altele mai multe (pentru *căciulă* s-au dat 13, pentru *strugure*, 14). Această intensă activitate a dus la situația paradoxală că limba română (cu atîtea elemente lexicale neexplicate științific) se numără între limbile europene cu cele mai multe cuvinte de origine „necunoscută”, dacă nu chiar în fruntea acestor limbi. Căci nu se poate considera soluționată problema obîrșiei unui cuvînt cu două, trei ori mai multe formule etimologice contradictorii și ireconciliabile, care îl derivă cînd din latină ori din albaneză, cînd din slavă ori din vechea greacă, din vechi limbi germanice ori uralo-altaice, din ungurește ori turcește, sau cu ajutorul formulei „de origine necunoscută (obscură)”. Cum s-a arătat, nu este cazul unor cuvinte de însemnătate secundară, rare, cu sensuri tehnice ori cu răspîndire limitată sau cu valoare locală, ci în majoritatea cazurilor de cuvinte cu largă circulație în vorbirea populară și cu valoare semantică-lexicală de prim rang. Enigma cuvintelor cu etimologie neelucidată constituie o lacună a gramaticii istorice române, a cărei soluționare este o necesitate imperioasă și urgentă de ordin științific.

Neobișnuită exuberanță de formule etimologice apărute mai ales la sfîrșitul secolului al XIX-lea a elucdat în foarte puține cazuri originea elementelor lexicale controverse cu multă pasiune de filologi, cum se va arăta la fiecare cuvînt în parte. Indiferent de numărul și calitatea variabilă a soluțiilor etimologice propuse pentru elementele controverse, un mare număr de cuvinte românești și importante — în primul rînd, cum era firesc, cele cu multe „etimologii” au rămas neexplicate, neînțelese ori fals interpretate, iar prezența lor în limbajul românesc constituie „enigme”: în zadar și-au imaginat adesea unii filologi că le-ar fi soluționat prin legături subiective și artificii ori expediente formaliste, cu variate norme fonetice încărcate asupra unui singur cuvînt, invocînd excepții și analogii, asimilări și disimilări, metateze ori treceri semantice și contaminări, — făcute adică de „toți aceia care cred că rutina poate înlocui intuiția și care construiesc acele edificii complicate, savante, cărora le lipsește numai puterea de a convinge”². Asemenea construcții din bucăți disparate, eterogene, lipsite de firul organic al legăturii firești au rămas neconvingătoare; de micăieri nu răsare prototipul care să explice obîrșia și evoluția cuvintelor, în ciuda eforturilor și stăruințelor depuse de filologii-etimologiști.

La sporirea confuziei au contribuit nu numai carența metodelor și mijloacelor adoptate, dar (cum se întîmplă adesea) și tendințele unilaterale cu preocupări excentrice de a descoperi lucruri originale: elemente vechi grecești (Al. Philippide, G. Giuglea, C. Diclescu ș.a.), vechi germane (C. Loewe, C. Diclescu, G. Giuglea, E. Gamillscheg), uralo-altaice, persane, cumane etc. din evul mediu (O. Densusianu) ș.a., cu niște procedee și criterii ce au stîrnit nedumeriri și neîncredere în ultima jumătate de veac, ducînd la teorii potrivnice faptelor de limbă, la o serie de „cutreerări aventuroase” (expresia îi aparține lui O. Densusianu) în gramatica istorică a limbii române. Concluziile lor erau menite să denatureze justele vederi tradiționale asupra procesului începuturilor și a epocii medievale a limbii și poporului român. Cauza

² DR, IV, p. 1317 (S. Pușcariu).

principală a confuziei și a dezordinii în privința unei importante părți a lexicului românesc arhaic era faptul că se utilizau mijloace nepotrivite în operațiunile etimologice sugerate de tendințele divergente și de tezele adoptate aprioric despre originea posibilă ori „necesară” (pentru unii filologi multe cuvinte neromane „trebuiau” să fie latine, altele slave, grecești, germanice etc.), potrivit impresiei și preferințelor căutătorului de etimologii³. Tendințele excentrice și extremiste de după anul 1920, urmate curentului de ușoară nuanță latinizantă la începutul sec. al XX-lea (Al. Philippide, I.-A. Candrea, O. Densusianu, S. Pușcariu etc.), au apărut mai ales din constatarea (justă, în principiu) că o seamă de cuvinte românești vechi nu pot fi de origine latină (ori slavă), purtînd pecetea unei origini diverse (în aparență „obscură”) ce „trebuia” să fie greacă, germană etc. după preferințe subiective, ca împrumuturi de dată foarte veche (antică ori medievală timpurie) în limba română. Critica a respins la timpul său și aceste tentative, cum făcuse anterior cu multe din etimologiile latinești inadmisibile. Pe lîngă unele prețioase rezultate ale cercetărilor din ultimele 7 — 8 decenii cu privire la lexicul românesc, s-au aglomerat o sumedenie de erezii filologice, multe din ele pregnante specimene de etimologii populare, unele devenind cu timpul locuri comune. Erau stranii produse ale unor metode și mentalități învechite, anacronice, ale rutinei care pretindea că lucrează numai cu elemente atestate în vreo limbă antică (latină, greacă, slavă, germană etc.), evitînd cu admirabilă prudență utilizarea de tipuri reconstruite („ipotetice”), considerate ca periculoase și „nesigure” (infra, p. 109). Dar după ce căile și criteriile de pînă acum au dus (în privința cuvintelor „obscure”) la formule ireale, neconvingătoare sau la artificii complet lipsite de baza faptelor controlabile, este necesară o clarificare pentru istoria limbii și a realităților populare. În primul rînd va fi degajat terenul de balastul enorm al pseudoetimologiilor ce vor fi examinate, după caz, spre a li se cunoaște exact eventuala valoare; iar în locul construcțiilor complicate și artificioase vor fi puse în cuvenita cinste nu numai simplitatea și severitatea unei noi metode, a cercetării comparativ-istorice, dar și intuiția cu elementarul bunsimț filologic ce stă mai aproape de realitățile sociale în care trăiește și evoluează limbajul popular, decît artificiile savante, abstracte, scolastice.

Este deci evident că, dacă pentru explicarea cuvintelor mult controverse ori a celor neglijate de lexicografi și etimologiști metodele și procedeele de pînă acum nu au dat rezultate valabile și utile, ele trebuie să fie abandonate renunțînd la preocupările destul de frecvente în ultima vreme de a deriva forțat din latină ceea ce nu e latinesc, din slavă, greacă, germană, turco-tătară etc. elementele ce nu aparțin acestor sfere lingvistice, adică acele cuvinte care au fost atribuite de erudiți unora sau altora din limbile amintite, dar care se vor dovedi ca țînînd de un domeniu lingvistic deosebit. Astfel, este necesar ca — procedînd prin eliminare și clasificînd aparte tot ce nu poate fi latin (romanic), nici slav, germanic, grecesc, unguresc ori de altă proveniență cunos-

³ După cum fortuit ori sistematic, proveniența unui cuvînt era considerată latină, slavă, greacă, germanică etc. se căutau corespondențe ori etyma în idiomurile respective ca surse ale cuvintelor noastre nelămurite, uneori prin legarea cu un element asemănător sau apropiat, alteleori prin refacerea de arhetipuri românești intermediare sau chiar de forme inexistente, fără o bază reală în latină, slavă, greacă sau germanică. Mai adesea se proceda însă prin simpla alăturare a cuvintelor din dicționare, după aparențe superficiale, prin acel procedeu despre care încă în 1853, Fr. Diez spunea „die unkritische Methode nimmt ihre Deutungen auf gut Glück aus einer äusserlichen Ähnlichkeit, ja selbst bei gänzlicher Verschiedenheit derselben, durch eine Reihe willkürlich geschaffener Mittelglieder. Ein in seinem Grundsatz so fehlerhaftes Verfahren, dessen ungeachtet doch da, wo Witz und Divinationsgabe nicht fehlten, mancher treffliche Wurf gelang, hat bei vielen die ganze etymologische Kunst in Misskredit gebracht” (Fr. Diez, *EWRom.*, ed. II, Bonn, 1861, prefață, p. VII).

cută, fiind totuși caracteristic românesc în lexicul popular⁴ — să se adopte alte criterii de lucru, unele diferite, căutându-se soluții în altă direcție, unde faptele de limbă și viață populară vor da o mai temeinică justificare operațiilor lingvistice-etimologice.

Cum am arătat în cercetările noastre anterioare (sintetizate în monografia *ELAutoht.*, 1970), primul pas pe calea cea nouă este ruperea cu trecutul și cu unele produse perpetuate prin rutină și inerție, anume nu numai cu soluțiile etimologice și metodele adoptate, dar mai ales cu prejudecata (nocivă în egală măsură) că prin reconstrucțiile ori prin adoptarea de tipuri indo-europene (străromâne) ca baze ale cuvintelor românești am intra într-un teren periculos pentru etimologiști, cu ipoteze hazardate, lipsite de temeiul realităților controlabile. Atare prejudecată a luat naștere tocmai din carența mijloacelor de investigație și din vederile înguste ale celor care au discreditat prin construcții artificioase și fanteziste ideea (a lor și a altora), în sine justă, despre existența elementelor autohtone (indo-europene) și autonome în lexicul limbii române. Prin construcția de arhetipuri indo-europene nu intrăm deloc într-un câmp „mai puțin sigur” (cum își închipuia S. Pușcariu și alții înainte și după el), ci de fapt rămânem pe tărîmul solid al istoriei limbii române și al comparatisticii. În etimologia românească acesta este ultimul compartiment (după acela al elementelor comune cu albaneza) care n-a fost explorat decît foarte puțin, șovăielnic, atunci cînd se prefera utilizarea mijloacelor și lexicului idiomurilor cunoscute ale popoarelor cu care comunitatea populară românească a avut relații în etape succesive (latina, slava, greaca, germanica, turca etc.) și din care s-au primit cuvinte în română. Astfel era evitat (pentru motive întemeiate, în primul rînd ignorarea cercetării comparative indo-europene în țara noastră) ori era avut în vedere prea puțin domeniul posibil și foarte probabil al sursei autohtone a limbii anteromane de pe teritoriile românești de azi, ori în care a locuit vreodată (în evul mediu) populație românofonă. Acel idiom indo-european, postulat și admis de toată lumea savantă, nu mai există demult, dispărut la sfîrșitul perioadei antice, iar prin sărăciunile lui rămășițe (ignorante ori desconsiderate de aproape toți cei ce s-au ocupat de gramatica istorică și de etimologia românească) el nu poate fi nici pe departe utilizat ca latina, slava, greaca ori germanica în operațiunile etimologice. Pe drumul ce duce din faza românească, printr-un idiom dispărut și prea puțin cunoscut, la formele de vorbire numite „indo-europene”, greutățile de lucru vor fi (din cauza multor aspecte și faze necunoscute) ceva mai mari decît în etimologia romanică ori în operațiunea derivării (juste, nu false) elementelor lexicale românești din slavă, greacă medievală, germană modernă etc., idiomuri cunoscute pînă în cele mai mici amănunte.

Condiția primordială a reușitei în operațiunile etimologice (mai ales unde se lucrează cu multe necunoscute, ca la cercetarea elementelor autohtone românești) este analiza atentă a formei și a semantismului cuvintelor (interpretarea esenței semantice), spre a stabili treptele formale anterioare (adesea numai cît reprezentau ele „ca schelet”) și sensul primordial, de unde rezultă apoi legăturile de înrudire firești ale fiecărui cuvînt cercetat. Pătrunzînd astfel mai adînc în substanța cuvintelor și a lucrurilor, vom putea indica ușor și în chip evi-

⁴ Se poate spune, totuși, că și după minuțioasa noastră revizuire vor exista în unele graiuri populare (sau chiar în „fondul principal”) cuvinte ce ar trebui incluse în acest repertoriu, poate eliminînd altele din cele 170 studiate; lucru ce se va face în viitor, arătîndu-se eventualele erori și aserțiuni neverosimile: vor putea fi identificate alte cuvinte autohtone (preromane) între cele considerate ca latine (romanice) ori slave, turcești, cumane(?) etc.

dent, în majoritatea cazurilor, geneza, evoluția și proveniența străveche a elementelor „obscure” sau prea mult și inutil controversate ale limbii române.

Direcția adoptată în lucrarea prezentă constă, principal, în construirea (adică: refacerea) unor forme (cf. infra, p. 113—117) anterioare, intermediare (sau uneori simpla semnalare de legături necesare ori posibile) și a unor arhetipuri necunoscute (ne-atestate, ipotetice, dar deplin justificate formal și semantic) ale cuvintelor românești actuale care să se lege cu bazele primare ale idiomurilor indo-europene, deduse prin operațiunile de reconstruire și legături între limbile înrudite aparținînd aceluiași trunchi arhaic ario-european (relevat mai precis înția oară de Franz Bopp, în anul 1816). În planul unitar (în linii mari) de intersecție a formelor scoase din elementele lexicale și morfologice evidente înrudite și comune ale limbilor indo-europene se găsesc temeliile străvechi ale cuvintelor românești de proveniență indigenă, anteromană, ce țin în egală măsură de domeniul românesc (romanice în accepțiunea cea mai largă) și de cel comparativ indo-european.

Plecînd simultan din două direcții (două faze de limbă relativ bine cunoscute, cel puțin schematic): a) limba română actuală; b) temeliile primare ale idiomurilor indo-europene (reconstruite în sec. al XIX-lea), operațiunea etimologică va trebui să treacă prin două perioade obscure, lipsite de atestări documentare: aceea a unei limbi de un anumit tip european, determinat cu multumitoare precizie (nu numai cu aproximație), și limba română comună, așa-numită „străromână”. În lipsa suportului documentar al fazelor intermediare, cele două extremități (adică formele românești actuale și seria de baze-rădăcini i.-e.) trebuie legate prin punți durabile, întemeiate totuși aproape totdeauna pe elemente ipotetice. Este o construcție sau reconstrucție de forme ridicate asupra unui gol al necunoscutului, îmbrățișînd o perioadă de cîteva milenii, în care împrejurările istorice au făcut să avem atît de puține și inconcludente urme scrise. De aceea se impune a releva din nou direct, fără ocoliuri, faptul că, oricît ar fi de riguroase, unele dintre reconstrucțiile etimologice (aproape complet lipsite de suportul prețios al atestărilor documentare) nu vor apărea tuturor în egală măsură și dintru început convingătoare, căci recunoaștem că „orice reconstrucție poartă pecetea artificialului și impresia de artificialitate crește cu cît se mărește numărul ‘accidentelor’ presupuse (metaplasmă, metateză, disimilare, sensuri [dar mai ales forme, fonetica] intermediare neatestare etc.)”⁵. Iar celor care, de bună-credință și dintr-un spirit zis pozitivist, ar mai pune naiv întrebarea: „Ce temei de realitate pot să aibă asemenea arhetipuri reconstruite străromâne și traco-dace, unde avem dovezile cu atestări documentare?” li se poate răspunde (spre exemplu): acestea e puțin probabil să fi existat în texte și în dicționare ori glosare, căci nimeni nu le-a scris, ori au dispărut odată cu veacurile preistoriei, antichității și evului mediu, care la noi au lăsat cam puține documente scrise și informații utile în sensul dorit; dar au transmis, în schimb, formele de limbă în graiul și viața comunității populare românești care și-a perpetuat vorbirea și ființa social-etnică. Ori se poate răspunde cu altă întrebare echivalentă: „unde sînt atestate în scris rădăcinile primare și bazele arhaice reconstruite cu care se lucrează în mod curent (precum ar fi atestate în scris) de un veac și jumătate în studiul etimologic-comparativ al limbilor numite indo-europene?”. Mijloacele oferite de știința comparativă a acestor idiomuri în r u d i t e genetic vor fi utilizate în largă măsură, căci fără ele nu pot fi explicate și înțelese elementele autohtone (preromane) în limba română, care sub raportul „autohtonismului” ei devine integral tributară lingvisticii comparate indo-europene, aducînd o remar-

⁵ DR, IV, p. 1322 (S. Pușcariu).

cabilă contribuție la cunoașterea lexicului comun al „indo-europenilor” și al traco-dacilor, prin cuvintele românești vechi și autentice „ariene”, trecute în româna comună prin intermediu traco-dacic.

Componenta autohtonă de natură lingvistică și social-etnică pusă acum la contribuție este numită cu apelativul tradițional „traco-dacică”, putînd să pară (chiar și unora din cei familiarizați cu problemele lingvisticii române și cu criteriile comparatisticii indo-europene) ca ceva pretențios și artificial, adoptat fără critică ori tendențios. Mai indicată ar fi părut poate alegerea apelativului „autohton”; dar acesta și-ar păstra o nuanță de echivoc, lipsit de precizia unui nume propriu, chiar admitînd că esența tracică a cuvintelor studiate și soluționate nu ar fi deplin și dintru început evidentă și obligatorie pentru toată lumea. Definirea termenilor și justificarea amănunțită (de care depinde legitimitatea tezelor și a întregii lucrări monografice) se vor face mai jos, la locul potrivit. Precizăm însă că la sfîrșitul secolului al XX-lea nu ne întoarcem la epoca și la procedeele lui Hasdeu de acum un secol pentru detectarea și dovedirea „dacismului” unor cuvinte românești — după cum arheologia și istoria antică nu revin la vedeniile „pandacice” ale unui Nicolae Densușianu (ale căror ecouri și reflexe regretabile nu s-au stins complet, din păcate, nici astăzi la unii amatori-diletanți în țara noastră).

Rupînd cu resturile unei prejudecăți și cu acel pretins pozitivism care operează în etimologie numai cu elemente „atestate” direct în idiomuri cunoscute și evită formele ipotetice „reconstruite”, cercetarea prezentă se îndreaptă mai întîi împotriva scepticismului și rutinei tradiționale, care au ignorat un important capitol din istoria limbii române și anume elementul autohton anteroman (în afară de cel comun cu albaneza, așa-zisele „împrumuturi din albaneză”). Această parte organică a limbajului și a culturii populare a fost chiar minimalizată (în special elementele comune cu albaneza) în sec. XIX — XX. Era firesc deci ca rezultatele noastre să fi provocat unele nedumeriri și îndoieli, dezaprobare din partea unor „școli filologice” care decenii de-a rîndul susținuseră inexistența (sau lipsa de importanță lingvistică și de semnificație social-istorică) a elementelor anteromane în limba română, ori din partea celor care s-au lăsat influențați de o asemenea mentalitate. Dar etimologii cunosători ai sarcinilor și problemelor actuale înțeleg foarte bine că este inevitabil a lucra cu arhetipuri „reconstruite” ale cuvintelor „obscure” ori greșit explicate pînă acum, fiind evident necesar a le încadra la locul lor în lexicul românesc și în sistemul etimologic indo-european.

Printr-o cercetare diversificată și aprofundată cu eforturi susținute timp de peste trei decenii, elementul lexical autohton (contopit organic în blocul tezaurului lexical ereditar, ca atare în majoritate neobservat pînă acum) a putut fi identificat în sfîrșit și separat de elementele latine și de împrumuturile ulterioare prin criteriile romanistice și românești (gramatica istorică a limbii române) și indo-europenistice, utilizînd ca intermediar modestele (dar absolut necesarele) resturi ale limbii dispărute a traco-geto-dacilor. Cu ajutorul lor este refăcută evoluția preistorică a cîtorva elemente lexicale proprii și exclusive, originale și semnificative ale limbii române, rămase, cum s-a spus, în majoritate neînțelese, veritabile enigme etimologice care și-au ascuns pînă acum „taina” obîrșiei lor, rezistînd în fața multiplelor tentative de tilcuire, ca niște stînci puternice de care s-au spart aproape toate valurile de etimologii avansate în cursul sec. al XIX-lea și al XX-lea.

Se impune precizarea că nu peste tot sîntem în măsură a prezenta soluții desăvîrșite și definitive, atît din cauza materialului de limbă cît și a mijloacelor de investigație de care dispunem astăzi. Prin însăși natura sa, materialul studiat are încă unele obscurități și luncușuri, neputînd oferi totdeauna siguranța absolută a justeței rezultatelor dobîndite pe cale combinatorie de aceea metodă critică despre care încă la anul 1853 romanistul Fr. Diez spunea că, respectînd principiile foneticii și semanticii generale, „tinde să urmeze geniul limbajului, să-i smulgă secretele”. În legătură cu cercetarea elementelor lexicale obscure ale limbii române, rolul de căpetenie revine celui „calcul delicat al probabilităților etimologice” de care vorbea cîndva filologul român Vasile Bogrea și care străbate în cazul nostru necunoscutul a două faze de milenii în evoluția pre- și protoistorică a două idiomuri: a) cel anteroman-autohton (traco-dacic); b) latina-romanică (româna). Aici apar mereu justificate cuvintele aceluiași maestru Fr. Diez: „obiectivul cel mai înalt pe care-l dobîndește un etimologist este conștiința de a fi purces științific; pentru certitudine absolută nu are o cheazășie, căci chiar o notiță neînsemnată poate să-i smulgă de sub picioare terenul cîștigat cu multă trudă”. Vor fi existînd apoi unele scăderi cauzate de condițiile muncii și mijloacele deocamdată lacunare ale documentării; lipsa unor publicații a făcut să persiste goluri în informarea bibliografică, totdeauna relativă, mai ales într-un domeniu cu atît de mulți și pasionați exploratori și amatori cum este etimologia și istoria limbii.

Cu toate că este de proporții întinse, lucrarea prezentă rămîne, sub unele aspecte, încă o schiță de caracter preliminar, nu numai din cauza vastității și complexității problemei abordate, ci și din cauza lipsei unor prealabile cercetări „tehnice” de amănunt. Controlul lărgit și aprofundat al materialului glotologic (în primul rînd etimologia cuvintelor românești preromane), făcut de cercetători mai competenți și ceva mai experimentați, va arăta cum cîteva dintre elementele cuprinse între cele „traco-dace” sînt provizorii sau dubioase, altele vor fi de adăugat, unele de modificat ori de eliminat (îndeosebi cele cu etimologii neconvîngătoare). Paralel cu atare control sever al etimologiilor, va fi necesară explorarea exhaustivă a lexicului popular ce trebuie să fie cunoscut mai bine prin anchete în toate zonele românești.

Pus în lumină și interpretat după cuviință, limbajul popular se dovedește a fi cel mai fidel și autentic document istoric de prim rang pentru trecutul îndepărtat și mai ales pentru obîrșiile poporului român.

Metoda și noile criterii lingvistice și istoriografice adoptate în cercetarea noastră sînt expuse, pe scurt, mai jos, unde se dau și elementele necesare pentru justificarea social-istorică a substratului în lexicul românesc (p. 109—112) după ce se va arăta lipsa de teme științifice a tendințelor latiniste și latinizante ori de alt fel, cu excesele lor în etimologia românească, ilustrate prin cîteva exemple mai pregnante și semnificative. Odată făcută verosimilă și, în cea mai mare parte, sigură realitatea substratului lexical în limba română, nu va apărea prea greu a contura, individualizînd, acel idiom european antic dispărut ce poate și trebuie să servească drept punte de legătură între faza română comună și bazele arhaice indo-europene, stabilînd deci caracterul traco-dacic al cuvintelor noastre preromane.

Intrînd într-un nou cîmp de cunoaștere, cercetarea prezentă este în chip firesc o acțiune împotriva tendințelor extremiste, fie că era vorba de excesele latinizante în etimologie și istoriografie (care au denaturat parțial sau în majoritate esența istorică a latinității și a romanismului comunității popu-

lare românofone), fie că ar fi alte excese ce n-au înțeles tocmai just aportul slav, grecesc, turcesc, unguresc etc. la alcătuirea limbii și culturii, a structurii social-etnice și economice a comunității populare românești. Recunoscând că nici lucrarea de față nu este scutită de unele exagerări și lacune (firești la orice început), se poate admite că totuși ele nu vor fi nici atât de grave și nici atât de numeroase încât să întunece adevărurile dobândite prin eforturile constructive și legăturile etimologice valabile, ori să reducă valoarea concluziilor istoriografice permise și impuse de existența fondului lexical preroman. Acest străvechi și prețios material de limbă, contopit organic în structurile neolatine ale limbii române, comportă aici o semnificație lingvistică și social-istorică excepțională, fundamentală pentru problema etnogenezei române.

II. ISTORICUL CERCETĂRILOR PRIVIND SUBSTRATUL

PROBLEMA ELEMENTULUI LINGVISTIC PREROMAN ÎN ETNOGENEZĂ*

Pentru a înțelege cât mai concret însemnătatea elementelor autohtone lexicale în limba română și în procesul formării ei (deci direct în problema etnogenezei românilor) este necesară în prealabil o sinteză a cercetărilor, a opiniilor despre formarea romanității carpto-balcanice și dunărene în funcție de valoarea atribuită factorului preroman. Problema elementelor anteromane în română s-a pus ceva mai târziu și mult mai șovăielnic decât aceea a latinității ei: romanitatea limbii române apărea impunându-se cu puterea evidenței chiar pentru primii observatori (fiind relevată insistent de mulți umaniști din veacurile XIV — XV și de cronicarii români moldoveni); dar partea autohtonă și neromană era mult mai puțin vizibilă, în majoritate dacă nu aproape total de nerecunoscut, lucru explicabil în vremea când romanistica și comparatistica indo-europeană nu existau nici măcar cu numele. De aceea, tot ce s-a spus și s-a presupus înainte de mijlocul secolului al XIX-lea despre elemente „geto-dace”, „tracce” ori albaneze în limba română era produsul unor intuiții uneori ingenioase, interesante, nu adevăruri verificate prin metodele riguroase ale științei lingvistice (care era abia la primele începuturi modeste, neputînd fi aplicate util la studiul istoric al limbii române). Expunerea istorică din acest capitol este făcută sistematic, în ordinea strict cronologică a autorilor și a rezultatelor obținute și admise¹.

Primul care a preconizat prezența unor „cuvinte dace” în română pare a fi eruditul voievod moldovean Dimitrie C a n t e m i r (1673 — 1723), plecînd de la premisa justă, supraviețuirea populației geto-dace [alegînd însă cîteva exemple ce nu au în realitate nici o legătură cu limba dacilor]: „de altminteri trebuie să observăm că sînt în limba moldavă unele cuvinte ce nu sînt cunoscute în limba latină, nici în celelalte dialecte ale popoarelor vecine și care prin urmare poate că au rămas din limba veche dacică. Deoarece nimic nu ne împiedică să credem că romanii colonizați în Dacia au folosit mîna de lucru servilă a dacilor, sau au încheiat căsătorii cu femei dace. Cu acest mod

* Acest capitol este în linii generale identic cu cap. I din monografia *Elemente autohtone* (1970), p. 13—47, avînd modificări mai ample în bibliografia și cercetările din ultimul deceniu asupra substratului.

¹ Nu este această dispunere strict cronologică „o lipsă de sistematizare — în faptul că despre cîteva lingviști (Meyer-Lübke, S. Pușcariu, G. Giuglea, Al. Graur, E. Çabej) se vorbește în două locuri diferite (după fișe grupate cronologic) și chiar trei...”, cum a obiectat un critic nu tocmai obiectiv și cam „pornit” (SCL, XXII, p. 86—87), căci aici nu se face istoricul, bibliografia și „evoluția” fiecărui lingvist-filolog, ci istoria și bibliografia problemei, care a „evoluat” cu modificări și cotituri la mulți dintre cercetători în cursul anilor și deceniilor.

a putut prea ușor să se introducă și cuvinte streine în limba lor. Așa sînt: *stejar*, *pădure*, *halesteu*, *cărare*, *grăesc*, *privesc*, *nimeresc*"².

Din sec. al XVIII-lea datează ideea legăturii străvechi de înrudire etnică și lingvistică între români și albanezi (șkipetari, arnăuți): în baza unor vagi cunoștințe istorice și geografice, J. E. Thunmann în celebrele *Untersuchungen*⁴ afirma originea tracă a românilor, „tracismul” limbii lor, care era înrudită de aproape cu albaneza, albanezii fiind urmașii illyrilor, românii copiii tracilor, amestecați cu alte neamuri de oameni; aromânii sînt „thrakische Wlachen”, românii din nordul Dunării „dacische Wlachen” (*Untersuch.*, p. 176). Cu rudimente de cunoștințe din acea vreme, numai în baza materialului lexical oferit de vocabularul lui Theodor Cavallioti și a informațiilor date de studentul aromân Const. Hagi-Ceagani⁵, Thunmann putea să afirme că limba română (aromână) este idiomul trac schimbat, conținând pe jumătate elemente latine, 3/8 grecești, 2/8 gotice, slave și turcești, celelalte trei părți luăte dintr-un idiom avînd multe analogii cu albaneza, fiind însă în mare parte latinești⁶. Cu toate că e confuză, atare afirmație arată că profesorul de retorică și filosofie din Halle avea destulă agerime a intuiției întrezărind legătura necesară dintre limba română și albaneză, fără să fi avut cu două veacuri în urmă puțința unei aprecieri juste, la valoarea reală. Interesantă este și ideea lui Thunmann (*Unters.*, p. 340) că tracii din Tessalia, Macedonia și Tracia (înaintașii aromânilor) au învățat limba latină cu unele greșeli, păstrînd însă elemente din idiomul lor matern, tragic.

Pentru Școala ardeleană (latinistă)⁷, limba română nu putea și

² D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, III 4 (p. 166, ed. 1875); în originalul latin: „neque enim obstat quidquam, quo minus credamus Romanorum in Dacia Coloniae, vel servis Dacis usos fuisse, vel etiam, si quis uxorem perdidisset, mulierculas ex illa gente in matrimonium duxisset, unde facile indigenarum aliqua vox illorum sermonem irreperere potuit. Tales sunt: *stezar* quercus, *padure* sylva, *halesteu* stagnum, *carare* semita, *grăesc* loquor, *privesc* aspicio, *nimeresc* aliquo pervenio” (Operele lui D. Cantemir, I, *Descr. Mold.*, București, 1872, p. 151). Dintre cuvintele „dacice” ale savantului voievod: *stejar* e slav, *pădure* latin-romanic (lat. *palude-*), *halesteu* ung. *halastó* „lac cu pești”, *cărare* latin, *grăesc*, *privesc*, *nimeresc* slave. Asemenea soluții „dace” la începutul sec. al XVIII-lea nu sînt de luat în deriziune, căci apar și în sec. al XIX-lea, de ex. C. Stamate, în *Musa Românească*, Iași, I, 1868, p. 525–534 „cîteva cuvinte antice însușite de limba română ce par a fi dace, ca *holdă*, *alcătuiesc*, *betiagu*, *obîrșie*, *păcală*, *făgădău*, *vinars* etc.”, citînd la întîmplare și vocabule de fapt autohtone (*copac*, *cursă*, *ghiară* ș.a.), ca și mai tîrziu. Despre D. Cantemir și preluminismul est-european: P. Teodor, în *Anuarul Institut. de Istorie și Arheol.*, Cluj, XIX, 1976, p. 299–315 (amplă bibliografie).

³ „Ordentlicher Lehrer der Beredsamkeit und der Philosophie auf der Universität zu Halle” (Germania), Johannes Erik Thunmann (1746–1778) era de obîrșie suedeză.

⁴ J. Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, I, Leipzig, 1774, p. 169–366 „über die Geschichte und Sprache der Albaner und Wlachen”.

⁵ Th. Capidan, *Arom.*, p. 49–50.

⁶ „Die Albaner sind Nachkömmlinge der alten Illyrier, so wie ihre Nachbarn die Wlachen Kinder der Thracier sind” (*Unters.*, p. 240). Tracii și-au păstrat etnicitatea și parțial graiul, în munți. „Die Sprache der jenseits der Donau wohnenden Wlachen ist diese veränderte thracische Sprache. Gerade die Hälfte derselben (ich habe nachgezählt) ist lateinisch. Drei Achtheile sind griechisch, zwei gotisch, slavisch und türkisch; die übrigen aus einer Sprache, die mit der albanischen viele Ähnlichkeit gehabt hat: denn über siebenzig wlachische Wörter kommen mit eben so vielen albanischen überein: und jene albanischen Wörter, die mit den übrigen von den letzten 3/8 der wlachischen Sprache gleiche Bedeutung haben, sind mehrentheile lateinischen Ursprungs” (p. 339).

⁷ Despre Școala ardeleană există o bibliografie imensă; în general: D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1944 (ed. II: *Studii literare. Literatura română în epoca „luminilor”*), Cluj, Edit. Dacia, 1972); Ion Lungu, *Școala Ardeleană* (Momente și Sinteze), București, Edit. Minerva, 1978, 504 p.; D. Macrea, *Școala Ardeleană și problemele de lingvistică romanică*, în *CercLg*, XIV 1969, p. 7–13 (*StLgRom*, p. 47–56); *Activitatea lingvistică a lui Gheorghe Șincai*, în *CercLg*, XII 1967, p. 3–9 (*StLgRom*, p. 57–66).

nu trebuia să fie decît curat romană, căci limba romanilor antici viețuiește pînă azi în gura românilor, cum scria Petru Maior în celebrul „Dialog despre limbă” (*LexB.*, p. 63); după el, în alte provincii romane, latina vulgară s-a alterat prin contactul cu „poporațiile indigene”, în Dacia însă ea a rămas neafectată de influențe, căci populația autohtonă dacică fusese extirpată integral de cuceritorii romani: „Traianu desrădăcinîndu vițea Dacilor din Dacia și așie despoiandu Dacia de lăcutorii cei vechi”. Pentru Maior și tovarășii lui de idei (care admiteau existența și vechimea numărului mare de elemente lexicale slave) nu putea să existe o problemă a elementelor prelatine în limba română, — concluzie la care au ajuns toți cei care au raționat ca el despre „extirparea” locuitorilor băștinași în Dacia la anexarea țării și organizarea provinciei (a. 106)⁹. Spre deosebire de ceilalți „latiniști” ai Școlii ardeleni, I. Budai-Deleanu admitea „posibilitatea unor relații între daci și romani”¹⁰.

Prin apariția primelor studii științifice comparative asupra limbilor europene și a celor neolatine, la începutul sec. al XIX-lea, se cristalizară și primele idei pozitive asupra originii limbii și poporului român, ca și tezele cu privire la valoarea elementului etnic lingvistic autohton, admise și azi de unii cercetători. După apariția „Dicționarului Bobb” (*DictB*) și a lexiconului din Buda (*LexB*), slavistul austriac (de obîrșie slovenă) Jernej Bartolomeu Kopitar (1780–1844) scrie cronică „Albanische, walachische und bulgarische Sprache”¹¹; aducînd noi idei (rămase interesante pînă azi) asupra celor trei idiomuri, Kopitar combătea viguros excesele latiniste ale puriștilor ardeleni¹² și sublinia aportul elementului autohton, tragic, la formarea nu numai a limbii, dar și a poporului român. După el, limba română datează din perioada începuturilor stăpînirii romane în Munții Balcani, nu numai de la cucerirea Daciei. Kopitar găsea o mare asemănare între română, bulgară și albaneză, fiind convins că în România (accepțiunea din sec. al XX-lea), în Bulgaria și în regiunea Balcanilor ar exista o singură formă de vorbire cu trei materiale de limbă, adică trei idiomuri identice sub raport gramatical, deosebite ca lexic: româna, bulgara, albaneza. Românii, bulgarii și albanezii nu sînt decît vechi tracii. J. B. Kopitar vorbește chiar de „schimbările sunetelor romane în gura tragică”¹³. Asemenea anticipări ingenioase și temerare pentru înce-

⁹ D. Macrea, *Petru Maior (1753–1821)*, în *LgFil*, p. 46–66; I. Pervain–M. Protase, *Petru Maior și Lexiconul din Buda*, în *CercLg*, XV 1970, p. 11–22; *ActaMN*, VII 1970, p. 599–607 (P. Teodor).

¹⁰ Erudiții ardeleni din sec. al XIX-lea erau preocupați de „purificarea” limbii, în sensul de a o „face curată limba românească” (P. Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, p. 297); *DictB*, II, p. 561–576 a prezentat o listă de „cuvinte streine” ce trebuiau înlocuite, printre ele figurînd și unele autohtone, ca *brîu*, *groașă*, *zgară*. La 1792, S. Micu-Clain scria: „Românii ... pre Ghete [geți] lăcutorii Dachii i-au sterpit ...”, *Apulum*, IV 1961, p. 291–292; infra, p. 169, nota 5.

¹¹ I. Gheție, *Opera lingvistică a lui Ioan Budai Deleanu*, București, 1966, p. 33, 44, 116; Introducere la I. Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*, București, 1970, p. 11; I. Mării, în *CercLg*, XVI 1971, p. 184.

¹² În *Jahrbücher der Literatur*, Viena, XLVI, p. 59–106, semnat „K”; reproduc în *Kleine Schriften* ale lui J. B. Kopitar de către elevul său Fr. Miklosich, Viena, 1875; cf. Philippide, *ILR*, p. 289; Capidan, *DR*, II, p. 446; Rosetti, *ILR*, II, p. 30.

¹³ Pe care el îi stigmatiza „befangene Patrioten, die nichts den Barbaren zu verdanken haben wollten” (*Jahrbücher der Liter.* XLVI, p. 78).

¹⁴ „Noch bis auf diese Stunde, nördlich der Donau in den Bukovina, Moldau und Walachey, Siebenbürgen, Ungarn, ferner jenseits der Donau in der eigentl. Bulgarey, dann in der ganzen Alpenkette des Hämus, in der ausgedehntesten alten Bedeutung dieses Gebirges, von einem Meere zum anderen, in den Gebirgen Makedoniens, im Pindus und durch ganz Albanien, nur eine Sprach-

putul secolului al XIX-lea rămîneau simple intuiții necontrolabile căci cercetarea etimologică nu putea veni încă în ajutorul lor, spre a confirma ideile (ce aveau un grăunte de adevăr) și a tempera totodată zelul generalizărilor pripite cu exagerări inerente multor începuturi. Dar opiniile lui Kopitar asupra înruderii lingvistice („eine Sprachform”) și chiar etnic-biologice dintre români, bulgari și albanezi au avut un răsunet puternic peste un veac (Weigand, Sandfeld), crezîndu-se de unii că ele ar afla confirmare în așa-numita „lingvistică balcanică” (infra, p. 97—102).

La români însă continua tradiția latinizantă puternică: pentru puritatea romană pleda și reprezentantul curentului italianizant, scriitorul și omul de cultură Ioan Eliade-Rădulescu¹⁴, care la a. 1847 a întocmit un *Vocabular* de cuvinte străine ce trebuiau înlocuite prin corespondente latine (italiene)¹⁵. Fără criterii etimologice (inexistente la acea dată), Eliade alegea o serie de 1006 cuvinte „străine” indicînd corespondentele latine care să le înlocuiască. Dar în lista „străinismelor” denunțate de el figurează autentice cuvinte latine-romanice (*adăstare*, slav după Eliade, *adînc*... bulg.), ca și câteva elemente autohtone, considerate adesea de acesta ca slave: *băgare*, *gata*, *ghimpe*, *copaciu*, *leşinare(?)*, *răbdare*, *rînză*, *searbăd*, *urcare*, *zestre*. În curs de o jumătate de veac după apariția *LexB* (al lui P. Maior) se fac la noi foarte puține progrese în lexicografia și etimologia limbii române, în timp ce în alte părți preocupările în legătură cu limba și istoria românească sporeau aducînd rezultate de valoare. Caracterelor neromane, autohtone ale limbii au fost relevate mai întîi de erudiții germani: ce nu puteau să vadă entuziaștii latinizanți ardeleni ori Eliade au observat alții în acea vreme. În această privință, *LexB* (cu toate scăderile firești din acel timp), pe lîngă faptul că a marcat începutul lexicografiei române, a avut meritul de a stîrni interesul lui Kopitar pentru problema etnogenezei românilor și a pus un material de limbă la îndemîna primului mare romanist, Fr. Diez (1794 — 1876), iar sub influența lui Kopitar, slavistul ceh P. J. Šafařík (1795 — 1861) susține perpetuarea altor cîteva cuvinte vechi dacice, admitînd că românii erau un amestec de daci, romani și slavi¹⁶; geții vechi n-au dispărut, ci trăiesc prin românii de azi; ei s-au ameste-

form herrscht, aber mit dreierley Sprachmaterie (davon nur eine einheimisch, die zwey andern fremder von ost und west eingebracht sind). Numerisch sprechen albanesisch über eine Million Menschen, bulgarisch über zwey Millionen und walachisch über drei Millionen. Also noch sechs Millionen alt- und neu-Thracier zwischen den drey Millionen Griechen im Süden und den fünfzig Millionen Slawen im Norden” (*Jahrb. d.Lit.* XLVI, p. 86). „Drey lexikalisch verschieden, aber grammatisch identischen Sprachen [româna, bulgara, albaneza], die vom untersten Donauthal an längs des ganzen Hämusgebirges von Meer zu Meer zwischen Griechen und Slawen die Grenzlinie bilden” (*ibid.* p. 95). „Sehr interessant sind die Übergänge (Veränderungen), die die römischen Laute im thrakischen Munde erfahren; dass l und r verwechselt wurden; d—z (*văd—vezi*), g—g̃ (*merg—mergi*), *pectus—piept*, *octo—opt* etc.; der Laut h vor t besonders die Combination *qua* dem Thracier wiederstrebt und er beyde ganz eigenthümlich, aber regelmässig in p umsprach...” (p. 95) etc.

¹⁴ Cf. D. Macrea, *Gîndirea lingvistică a lui Heliade Rădulescu (1802—1872)*, în *CercLg.* XII 1967, p. 29—42 (*StLgRom*, p. 133—153).

¹⁵ *Vocabular*, pref., p. XXVII, tinerii să cunoască „vorbele streine și al vostru e de a le face să nu se mai audă nici în scrierile voastre, nici în gurile voastre, nici în casele voastre...”. Rezultatul unei asemenea radicale „curățenii” ar fi urmat să fie „astă limbă curată și splendidă și radioasă ca surorile ei din aceiași părinți; limba noastră e romană, ca cea latină, însă sub alte fase” (*ibid.*, p. XL). M. Seche, *Vocabularul purist al lui I. Heliade-Rădulescu*, în *LbR*, IX 1960, 4, p. 72; Ion Heliade-Rădulescu, *Scrieri lingvistice*, ediție, studiu, note de Ion Popescu-Sireteanu, București, 1973.

¹⁶ P. J. Šafařík (Šafařík), în *SLA* I, p. 31 „sind auch die heutigen Walachen am Pindus und in Walachien, Siebenbürgen, Ostungarn u.s.w. ein aus der Vermischung von Daciern, Römern und Slawen hervorgegangenes Volk”; II, p. 199, 205, nota 1.

cat cu slavii, de la care limba română a moștenit numeroase cuvinte¹⁷. Între cuvintele menționate de Šafařík, două erau de origine veche getică, traco-dacă: *urdă* și *brînză*.

Faptele de limbă relevate de Kopitar au găsit ecou larg între cercetătorii din sec. al XIX-lea, care au aprofundat cu mai multă competență și metodă problema originii și a elementelor autohtone ale limbii române, trăsături și cuvinte preromane, „balcanice”, în legătură cu celelalte idiomuri din Peninsula Balcanică. În fruntea erudiților care au acordat prioritate în cercetările lor românei se află eminentul slavist și filolog vienez (de origine slovenă) Franz Miklosich (1813 — 1891, strălucit compatriot și elev al lui Kopitar), care a contribuit în largă măsură la cunoașterea limbii noastre, ca primul filolog care a izbutit să elaboreze o teorie valabilă în mare măsură și azi asupra formării limbii și poporului român¹⁸. La anul 1862, în studiul despre elementul slav în limba română (*SlEIR*), precedat de interesante considerații asupra limbii, numelui și obîrșiei românilor, Miklosich a clarificat (parțial cu succes) problema obscură a substratului și a raporturilor românei cu albaneza. Observînd că „popoarele ce locuiau în vechime Peninsula Balcanică se pare că au format, toate, ramurile unuia și aceluiași mare neam de oameni, care se întindea la nord-vest pînă la Istria, la nord peste Dunăre, în nord-est pînă la Carpați și care poate fi numit tragic” (*SlEIR*), el caută partea ce revine elementului autohton (das alteinheimische Element) din română, limbă care „prezintă fenomene inexplicabile prin latină; iar cum noi admitem că la formarea naționalității și limbii române au contribuit în primul rînd două elemente, unul roman, altul autohton, înclinăm să atribuim aceste particularități, dacă nu pe toate, dar pe cele mai multe, elementului autohton, înrudit cu albanezii de azi, pe care noi îi considerăm descendenți ai illyrilor” (*SlEIR*, p. 8). Fr. Miklosich atribuia substratului formarea viitorului cu *velle* + infinitiv, înlocuirea infinitivului cu subjonctivul, contopirea genitivului și dativului într-un singur caz, postpunerea articolului, vocala *ă*, rotacismul. În lexic erau semnalate unele corespondențe între română și albaneză: cuvinte prezente numai în aceste două idiomuri, ori (elemente latine) care aveau însemnare divergentă; dintre cuvintele autohtone amintea: *abur*, *bag* (și alb.?), *brad*, *brîu*, *bucur*, *cătun*, *copaciu*, *gata*, *groapă*, *grumaz*, *gușă*, (*leşina*), *mal*, *moș*, *pîriu*, *vatră* (*SlEIR*, p. 8 — 10); dar nu vorbea de „împrumuturi” din albaneză în română ori invers, ci numai de elemente comune, preromane, autohtone deopotrivă în ambele idiomuri. Dintre cuvintele noastre anteromane (cum s-a arătat mai tîrziu), Miklosich considera slave pe: *baliță*, *buiestru(?)*, *gard*, *șut*; nesigure: *baciu*, *baligă*, *strungă*, *șap*, — aprecieri eronate firești, scuzabile pentru a. 1862, dar pe care le repetă mecanic și astăzi unii erudiți. Este util a releva că Miklosich a observat unele adevăruri (care au fost uitate mai tîrziu ori li s-a uitat paternitatea) cu privire la obîrșia limbii române, subiect care a fost tratat superficial de numeroși erudiți austrieci și maghiari în deceniile următoare¹⁹. În privința lexicului românesc, el făcea niște constatări vala-

¹⁷ Totuși — cum constată Șafařík cu nostalgie și regret — „zum Dank” dafür verjagten die Walachen die Slawen später aus der Moldau. Doch dürften auch einige slawische Wörter altgetischen Ursprungs sein, z.B. *bujtar* (opilio inferior), *urda* (caseus secundarius), *brinza* (caseus friatus), *bara* (stagnum), *brzfej* (syrtis), *žegy* (scurrilitas) u.a.; ihre Zahl ist aber sehr unbedeutend” (*Slaw.* I, p. 469).

¹⁸ Cf. Capidan, *DR*, II, p. 446—447.

¹⁹ Cu obiectivă și penetrantă intuiție, Miklosich arăta cum „die Colonisierung Daciens hatte zur Folge die rumänische Sprache, in der sich die Sprache der Römer und eine fremde nach Form

biie și azi în cea mai mare parte²⁰. Trebuie relevată totodată admirabila obiectivitate a marelui învățat în ce privește formarea limbii și a poporului român, — atitudine corectă care mai târziu nu se întâlnește nici la el și nici la alți erudiți austrieci, după ivirea faimoasei teorii roesleriene.

În aceeași perioadă, studiind latina vulgară din sud-estul Europei, romanistul Hugo Schuchardt²¹ relevă influența elementului autohton asupra limbii latine populare. În problema etnogenezei române, el combate afirmația lui R. Roesler că Dacia cucerită de romani ar fi fost părăsită de populația autohtonă²²; recunoaște însă că „elementele dace ca atare nu pot fi dovedite în limba română”; „dar trebuie să stabilim că aceasta prezintă ceva specific derivând dintr-un idiom indigen anterior ocupației romane”. Despre romanizarea populațiilor barbare, el remarcă: „amestec al naționalității romane cu cele barbare observăm pretutindeni; de ce ar fi trebuit ca numai aici [în Dacia] elementele eterogene să se izoleze ca uleiul de apă”. Respinge apoi aserțiunea lui Roesler că „raporturile limbii române cu albaneza provin din vecinătatea lor medievală”, căci „particularitățile comune albanezei și românei exclud ideea unei împrumutări târzii”²³. Stăruind asupra intensității și importanței procesului de romanizare în provinciile balcanice, H. Schuchardt relevă cunoscutele trăsături nelatine, vechi ale limbii române (*a > ă, ct > pt* ș.a.), pe care le atribuie influenței limbii autohtone, dace. „Dacă o numim aceasta — numai pentru concizie — dacică, vom admite în cele ce urmează o influență a limbii dace asupra limbii latine vulgare ...”²⁴.

und Materie durchdrungen haben. — Dass die Rumänen reine Römer seien, ist eine unbegründete Meinung; denn abgesehen davon, dass die ersten dacischen Colonisten in der ganzen unermesslichen so viele verschiedenartigen Völker umfassenden römischen Welt (ex toto orbe romano) zusammengelesen wurden, ist wohl auch die Behauptung unrichtig, dass zur Zeit der Colonisierung Dacien menschenleer (viris exhausta) gewesen sei. In späterer Zeit, etwa vom sechsten Jahrh. an, trat zur Verbindung des autochtonen Elementes mit dem römischen auch das slavische hinzu, namentlich das slovenische. Für eine solche Beimischung sprechen hinsichtlich der nördlichen oder dacischen Rumänen, ausser einer nicht unbedeutenden Anzahl slavischer Ortsnamen, die aus dem Slavischen stammenden Worte ihrer Sprache, welche so zahlreich sind, dass sie unmöglich aus dem blossen Nebeneinanderleben beider Völker können erklärt werden, wobei wir gerne einräumen, dass es schwer ist im allgemeinen festzustellen, welcher Grad von Sättigung einer Sprache mit Elementen einer andern uns berechtige, eine fleischliche Vermischung zweier Völker anzunehmen” (Miklosich, *SIEIR*, p. 5).

²⁰ Elementul latin „hat nicht nur die grammatische Form der rumän. Sprache der Regel nach bestimmt, sondern derselben auch den allergrössten Theil des Wortschatzes geliefert; das griechische Element ist nur im Wortschatz vertreten”. Elementele germane sînt recente în română. „Die zum Theil thracische Form des Rumänischen, so wie die Abwesenheit deutscher Bestandtheile bilden den vorzüglichsten Unterschied zwischen der rumänischen und den anderen romanischen Sprachen” (*SIEIR*, p. 10—11). În special lipsa elementelor vechi germane (afirmată categoric de Miklosich [întrevăzută chiar de Sulzer, la 1781]) este un adevăr remarcabil, valabil și azi.

²¹ Despre acest mare savant austro-german, cf. M. Friedwagner, *Hugo Schuchardt (1842—1927)*, în *ZrPh*, XLVIII 1928, p. 241—260; S. Pușcariu, *DR*, V 1929, p. 886—888.

²² H. Schuchardt, *Der Vokalismus des Vulgarlateins*, III (1868), p. 42 „eine grosse Menge der Dacier in ihren alten Wohnsitzen verharrten und romanisiert wurden; sagt doch Roesler selbst (*Das vorrömische Dacien*, p. 354) nur, das von Trajan eroberte Dakien hätten « viele seiner alten Bewohner verlassen »”.

²³ „Dakische Bestandteile als solche in der walachischen Sprache nicht nachweisbar sind” [adevărat, pentru a. 1868]; „festhalten aber müssen wir, dass diese Eigenthümliches zeigt, was aus einem vor der römischen Okkupation einheimischen Idiom stammt”; „Vermischung der römischen mit barbarischen Nationalitäten bemerken wir überall; warum sollten nur hier heterogene Elemente wie Oel und Wasser unvereinbar gewesen sein?”; „die Eigenthümlichkeiten, welche Albanesisch und Walachisch miteinander theilen, sind der Art, dass sie den Gedanken an späte Entlehnung ausschliessen” (Schuchardt, *Der Vokalismus*, III, p. 43).

²⁴ „Bezeichnen wir diese — nur der Kürze wegen — als dakische, so werden wir in folgenden Punkten einen Einfluss des dakischen auf das rustike Latein annehmen ...” (*ibid.*, p. 49).

Ingenioasă, dar izolată, fără ecou între erudiți este teza lui Wilhelm Tomaschek (ceh-austriac, 1841 — 1901), eminent explorator al antichităților și limbii trace: elementele „albaneze” din română ar proveni de la coloniștii illyri aduși de romani în Dacia, formînd aici „elementul predominant al populației rustice”; astfel trăsăturile comune albano-române provin dintr-un fond comun²⁵.

În acest timp, tradiția latinizantă a Școlii ardelene era puternică în cercetările istorico-lingvistice la români, în Transilvania ca și în Țara Românească. O regretabilă recrudescență a latinismului a fost Dicționarul elaborat din încredințarea Societății Academice din București, de Aug. Treboniu Laurian (1810—1881)²⁶ și Ioan C. Massim (1825—1877), în două părți: „Dicționarul” (două volume, 1871, 1876) și „Glosarul” (1871)²⁷, aducînd un prea modest progres față de etimologiile date în *LexB*. După uzul latinizanților puriști și exemplul lui Bobb și Eliade, Laurian — Massim au grupat în „Glosariu” toate „vorbele din limba română străine prin originea sau forma lor, cum și cele de origine indouioasă”, între care (lipsind și la ei criteriile științifice) erau înșirate și elemente latine populare, ca și mai ales autohtone, preromane — neînțelese de către hiperlatinizantii Societății Academice — ca: *argea, baciun, baltă, băgă, brad, burtă, caiet, cărbimb, cîrlig, grumaz, vătuiu, viezure* etc.; acestea împreună cu alte „streinisme” erau „parasite cari nu pot decît sufoca arborele roman și regulata și perfecta lui dezvoltare” [!]. Totuși Laurian — Massim au dat indicații juste (neluate în seamă de nimeni) în ce privește originea unor cuvinte ca *beregată* și *leagăn* (autohtone). Natural, nu se punea nici pentru ei problema elementelor lexicale băștinașe, preromane (care preocupau pe unii erudiți austrieci și germani). În același sens al latinității pure s-a pronunțat eruditul canonic și profesor Timotei Cipariu²⁸, care vorbise însă de elemente „epirotice” (= albaneze) în limba română, „quorum pars latinae originis sunt, modo tamen epirotico prolata, uti: *busa* ex basium, *bucuru* ex lat. *pulcher* etc.”²⁹.

Lexicografia înregistrează în acest răstimp un remarcabil progres prin „Dicționarul” lui Alexandru Cișac (1825 — 1887), care însă la tradiția latinizantă adăuga o puternică înclinare slavizantă, potrivit obârșiei sale. În partea latină (vol. I, 1870), Cișac are destul de multe din „apucăturile familiare lexiconului budan”; „obscurul lipsește în cartea lui Al. Cișac. Limba română, bogată în taine etimologice, pare a nu poseda mistere pentru dînsul. El în-

²⁵ W. Tomaschek, *Zeitschrift für oesterreich. Gymnasien*, 1872, p. 145 „auf einer gemeinsamen aus alter Zeit stammenden Grundlage zurückgehen”; cf. Philippide, *OrR*, I, p. 693. Despre aportul lui Tomaschek la studiul limbii traco-dace: *LbTrD*, ed. II, p. 54—56 (*SprThrD*, p. 65—67); la studiul limbii illyre: *Illirii*, p. 65—66.

²⁶ Cf., de ex., D. Macrea, *A. T. Laurian*, în *CercLg*, XII 1967, p. 169—187 (*StLgRom.*, p. 67—94). Contribuția lui Aug. Treboniu Laurian la epigrafiile Daciei romane: *Inscripțiile Daciei Romane*, București, I (1975), p. 48—49.

²⁷ L. Șăineanu, *Istoria filologiei române*, ed. II, p. 138—139; M. Seche, *Activitatea lexicografică a lui A. T. Laurian și I. Maxim*, în *LbR*, XI 1962, p. 674—680, XII 1963, p. 86—96, 360—370, XIII 1964, p. 35—43.

²⁸ Cf., de ex., A. Bunea, *Enciclopedia Română*, I, 1898, p. 840—844; D. Macrea, *Timotei Cipariu (1805—1887)*, în *LgFil.*, p. 67—78 (*LbR*, IV 1955, 2, p. 5—12); V. V. Grecu, *Timotei Cipariu și latinismul*, în *LbR*, XIX 1970, p. 503—514; D. Zamfirescu, *Timotei Cipariu*, în *Scînteia* (București), XLII 1973, nr. 9505, p. 4; *Inscripțiile Daciei Romane*, I, p. 53.

²⁹ T. Cipariu, *De latinitate linguae valachicae*, în *Progr.gymnas.*, Blaj, 1855 (*Arhivu pentru filologie și istorie*, XXI, ian. 1869, p. 405—411).

cearcă a lămuri toate: bună sau rea, explicațiunea e dată”³⁰. S-a mai remarcat la Cihac tendința pronunțată de explicare a cuvintelor românești ca împrumuturi din idiomurile vecine, mai ales din cele slave, apoi de pe la unguri, turci etc., ca și din albaneză, — indiferent dacă forma, sensul și împrejurări culturale-istorice permiteau ori nu atari împrumuturi. Oricum, Cihac s-a dovedit a fi înzestrat cu un remarcabil spirit critic (la nivelul vremii sale), conștient de marile probleme filologice, spre deosebire de contemporanii săi blăjeni și de Laurian—Massim. În volumul al doilea (1879) al dicționarului, Cihac cuprinde (între numeroasele „împrumuturi”) unele cuvinte prelatine, numite atunci și mai târziu „albaneze”, semnalate de Miklosich; la p. 714 — 721 el înregistrează 39 „éléments albanais”, dintre care sigur autohtone în română și albaneză: *abur, brad, bucur-, bunget, buză, căciulă(?), copac, gâlbează, ghimpe, grumaz, năpîrcă, pîrîu, șopîrlă, vatră*. El admitea că gramatica limbii române, esențialmente latină, are totuși „quelques particularités thraco-illyriques” (*DÉtDR*, I, p. VIII), pe care nu le indică.

Problema substratului și înrudirea românilor cu albanezii au format preocupările de căpetenie ale celui mai mare filolog și erudit român din sec. al XIX-lea, Bogdan Petriceicu Hasdeu (1836 — 1907), a cărui contribuție la elucidarea elementului autohton a fost hotărîtoare (teoretic, la nivelul vremii), cu toate că era împănată de erori și aberații grave din punct de vedere lingvistic-etimologic. Activitatea lui Hasdeu privind elementele geto-dace din limba română a fost prezentată de A. Philippide (*ILR*, p. 290 — 302), într-o expunere sintetică³¹, aproape suficientă pentru a înțelege eforturile patriarhului filologiei române în căutarea de etimologii dace³². Mai cu seamă între anii 1875—1883 s-a desfășurat activitatea lui Hasdeu în legătură cu substratul limbii române, în revista sa „Columna lui Traianu”. Principial, admitînd între români și albanezi o veche comunitate de limbă, el a încercat identificarea elementelor lexice autohtone în română; cuvintele comune albanoromâne erau considerate la noi ca resturi din substratul traco-dacic, nu împrumuturi ulterioare, iar cu ajutorul limbii albaneze Hasdeu refăcea arhetipurile dace. „Particularitățile comune limbilor română și albaneză, întrucît nu se explică prin elemente latine, slavice sau altele, aparțin sorgintei trace, din care albanezii s-au adăpat prin dialectul traco-epirotic, iar românii prin dialectul traco-dacic”³³. Hasdeu nu se mulțumea să considere traco-dace elementele albanoromâne (nelatine), ci voia să identifice și alte cuvinte dace, care lipseau la albanezi, dar care „trebuie să se fi găsit cu grămada în limba română” [?]. Cîteva cuvinte albanoromâne (autohtone) recunoscute de Hasdeu ca traco-dace (fără însă a putea să prezinte etimologia corectă): *argea, baciul, barză, brînză, bunget, mal, măgură, mazăre, melc, mînz, mugure, sîmbure, urdă, vatră, viezure (genune)*; dar alături de acestea figurează în repertoriile lui ca autohtone,

³⁰ I. Șăineanu, *op. cit.*, p. 200; M. Seche, *Activitatea lexicografică a lui Al. Cihac*, în *LbR*, XI 1962, p. 190—201, 318—327.

³¹ Despre Hasdeu: S. Pușcariu, *B. P. Hasdeu ca lingvist*, în *AAR. mem. sec. lit.*, III, VI 1932/3, p. 199—206; Th. Capidan, *B. P. Hasdeu ca lingvist, indoeuropeanist și filolog*, în *Revista Clasică*, IX—X 1937—8, p. 25—50; D. Macrea, *LgFil.*, p. 81—104 (*LbR*, III 1954, 3, p. 3—21); A. Rosetti, Lucia Wald, C. Poghir, *LbR*, XII 1963, p. 459—477; C. Poghir, *B. P. Hasdeu — lingvist și filolog*, București, 1968, 245 p.; *La contribution de Bogdan Petriceicu Hasdeu à la théorie du substrat de la langue roumaine*, în *LgBalk*, XVI 1973, 2, p. 85—98.

³² Cf. și observațiile lui Densusianu, *HLR*, I, p. 33—38.

³³ Hasdeu, *ColTr.* 1876, p. 4.

„dace”: *zîrnă* (= dac *dierna, tierna*), *ortoman, mire* (= alb. *mirë*), *rimf* (= dac *romphaia*), *doină*³⁴, *culbec* (= dac *mîliku, kadmîliku*) etc., care erau simple suprapuneri forțate și ireale de cuvinte, etimologii populare ce au discreditat și derivările juste, verificate prin criterii comparatistice³⁵. Activitatea filologică a lui Hasdeu în legătură cu substratul limbii române a fost criticată mai ales de Philippide, care a relevat erorile lingvistice și diletantismul de care s-a lăsat condus adesea genialul erudit, literat și vizionar, exaltat de romantismul patriotic și fantezia necontrolată de critică și de criterii științifice³⁶. Nu numai legile istorice ale limbii române nu prea erau respectate de Hasdeu, dar nici cele ale comparatisticii indo-europene (chiar de un profesor de „filologie comparată” la Universitatea din București). Pretinzînd că restabilește arhetipurile traco-dace pe baze comparative i.-e., el nu avea cunoștințe precise despre limba tracilor și normele ei fonetice, în vremea cînd alții (Lagarde, Fick, Tomaschek) adunau și interpretau critic resturile limbii traco-frigiene, obscure, dar absolut necesare pentru construcții etimologice în domeniul substratului românesc. În ciuda gravelor sale erori de metodă și procedee, Hasdeu (care a dat și etimologii i.-e. valabile, de ex. pentru *abure*) are totuși meritul (într-o vreme cînd studiul etimologic al limbii române era abia la început) de a fi întrevăzut corect prezența elementelor lexice autohtone și necesitatea de a li se dovedi obîrșia și legăturile de înrudire. Criteriul lui de a considera ca (traco-)dace nu numai elementele comune cu albaneza este deplin justificat, căci limba română are ceva mai multe cuvinte preromane inexistente la albanezi decît ar fi cele comune cu aceștia. S-a obiectat că este unilateral a considera autohtone în română numai cuvintele cunoscute și în albaneză (Philippide, *ILR*, p. 301). În celebrul studiu „Strat și substrat”³⁷ se releva că „oriunde istoria ne arată vreo gînte temeinic așezată, pretutindenea sub această gînte ea ne lasă a vedea sau măcar a zări pe furiș nesc remășițe mai mult sau puțin stăruitoare dintr-o altă gînte mai veche, cucerită sau cotropită. Orice gînte se compune, ca terenurile în geologie, dintr-un strat actual și din substraturi succesive anterioare” (*EMR*, III, p. VI). Admițînd și susținînd categoric valoarea substratului, Hasdeu era convins de principiul continuității etno-sociale și teritoriale străvechi, din epoca dacică și daco-romană a poporului român în arcul carpatic, deci adversar al teoriilor despre migrația de la sud de Dunăre. În *Cuvinte din bătrîni*, II, p. 16 — 18, el demonstrează netemeinicia aserțiunii că din cauza rotacismului (comun românei nordice și dialectului albanez-tosc), patria străveche a poporului român ar fi de căutat

³⁴ A. Rosetti, *Doină*, în *SCL*, XXI 1970, nr. 3, p. 273—274 (contestă etimologia încercată de D. Caracostea).

³⁵ Alte exemple de „etimologii” nerealiste ale lui B. P. Hasdeu: „Basarabii” din *ban + sarab* („sarabi e numele castei nobiliare la daci”); „statupalmă-barbacot”: „la daci cot înseamnă ceva foarte mic, un rien, presque rien” etc. (Philippide, *ILR*, p. 290); erau jocuri de cuvinte și artificii complet lipsite de seriozitate.

³⁶ Construcțiile „etimologice” ale lui Hasdeu suferă mai întîi de lipsa „cunoștințelor prealabile a modului cum se schimbă sunetele în cuvintele românești împrumutate ori moștenite”; „e cu atît mai curioasă la acest bărbat uitarea veșnică a unor reguli de procedere puse numai de formă, cu cît — cînd este vorba de etimologiile altuia — e foarte dificil” (Al. Philippide, *ILR*, p. 295); „H. are cunoștințe puțin îndestulătoare în fiziologia sunetelor și confundă unele cu altele sunetele cele mai deosebite” (*ibid.*, p. 298); „... plutiri prin tot felul de plămuiuri neexacte ale inducției, unde te amețești printr-o svînturată primblare dela o limbă la alta, dela sanscrită la zendica — la feniciană — la traca etc.; am fi îndreptățiti a crede că H. întîlnește numai la întîmplare adevărul acolo unde-l întîlnește (etc.)” (p. 299—300).

³⁷ Hasdeu, *EMR*, vol. III, p. V—XXXVIII.

unde în vecinătatea acestor albanezi sudici; asemenea particularitate comună celor două idiomiuri se explică prin comunitatea substratului preroman.

Filologul L. Diefenbach (1806 — 1883), în *Völkerkunde Osteuropas*³⁸, releva (bazat pe amplă documentare și bibliografie, mai ales după Miklosich) câteva realități lingvistice și istorice esențiale în problema relațiilor româno-albaneze și a etnogenezei. „Dacă și în ce măsură traci dăinuiesc și azi în populații compacte, trebuie să o decidă istoria neamului românesc și probabil a celui albanez, care însă lasă multe probleme deschise”³⁹. Important sub raport etnologic, poporul român „prezintă încă multe enigme...; istoria lui veche este chiar mai obscură decât cea a albanezilor, deși continuitatea numelui său roman poate fi urmărită pînă în vechime cu probabilitate mai mare decât a albanezilor”⁴⁰. Elementele străromâne și nelatine (obscure etimologic) comune cu albaneza erau traco-dace ori illyre, eventual ambele, în același timp⁴¹. După un tabel (p. 243 — 254) de cuvinte albaneze-române-slave etc. (alese și tâlcuite după informarea și uneori încă defectuoasele criterii ale vremii), L. Diefenbach constată că limba care a dat mai multe împrumuturi e slava, apoi româna, iar albaneza este cea care aproape exclusiv a primit cuvinte din alte idiomiuri⁴².

Bizară, izolată apare interpretarea dată de Moise Gaster⁴³ trăsăturilor preromane ale limbii române comune cu albaneza și cu bulgara. În studiul despre „Stratificarea elementului latin în limba română” publicat în revista lui Gr. Tocilescu⁴⁴, el afirmă „că peste elementul vechiu latin s-a suprapus un element *albano-latin* și că deci elementul albanez și tot ce a ajuns la români din albaneză, după cît se poate constata pînă azi, este relativ mult mai modern decât primul element latin, iar albaneza a avut înrîurire asupra românei în ansamblu abia pe atunci cînd aceasta avea toate legile fonetice fixate”. „Toate aceste fenomene (comune limbilor alb., rom., bulg.) le pun pe socoteala bulgarilor turanici, care veniți între 660 — 668, în scurtă vreme

³⁸ Lorenz Diefenbach, *Völkerkunde Osteuropas, insbesondere der Haemushalbinsel und der unteren Donaugebiete*, I, Darmstadt, 1880; p. 25 — 90 Albanesen, 91 — 103 Illyrier, 104 — 128 Thraken, 225 — 318 Rumänen.

³⁹ „Ob und wie weit sie noch heute in ganzen Volkstämmen fortleben, hat die Stammesgeschichte der Rumänen und vielleicht auch der Albanesen zu entscheiden, die aber immer noch viele Fragen offen lässt”, Diefenbach, *Völkerkunde Osteuropas*, I, p. 104.

⁴⁰ „Dieses in ethnologischer Hinsicht mehrseitig wichtige und immer noch Räthsel bietende Volk ist erst seit kurzer Zeit auch politisch zur Nation geworden und gewinnt immer stärkere Bedeutung durch seine Ausdehnung weit über die Grenzen Rumäniens hinaus sowie durch seine innere Entwicklung...; aber seine frühere Geschichte ist noch dunkler als die der Albanesen, obwohl die Kontinuität seines römischen Namens sich mit grösserer Wahrscheinlichkeit bis in die Zeit verfolgen lässt, als die des albanischen und gar des skipischen” (*ibid.*, p. 225).

⁴¹ „Eine andere wichtige Frage ist: ob ein der rumänischen Sprache mit einer andern, namentlich der albanischen, gemeinsames Wort von der einen oder der anderen Seite hergekommen sei. In diesem Fall handelt es sich grossentheils um jene hochwichtige Kategorie etymologisch unerklärbarer oder doch unklarer Wörter, welche sich bis jetzt als urrematisch (und zugleich unlateinisch) oder uralbanisch darstellen, also als thrako-dakisch oder illyrisch oder Beides zugleich; es könnten auch einige wildfremde aus der Mischung der römischen Militärkolonen darunter sein” (*ibid.*, p. 242).

⁴² „... vorzugsweise Wörter verzeichnet, welche der rumänischen, albanischen und slavischen Sprache gemeinsam sind. In dieser Dreierheit steht die letztere als Darleherin voran wo sie fehlt, die rumänische gegenüber der albanischen, welcher überhaupt fast durchweg die Rolle der Entleiherin zugefallen ist...” (*ibid.*, p. 254).

⁴³ De ex. D. Macrea, *Mozes Gaster (1856 — 1939)*, în *LgFol.* p. 137 — 152 (*LbR.* IV 1955, I, p. 5 — 18); S. Pașca, *CercLg.* I 1956, p. 103 — 117.

⁴⁴ *RIFA*, I 1883, p. 7 — 32 și 345 — 356.

și-au întins puterea peste toată Peninsula Balcanică, păstrîndu-și limba în curs de trei veacuri înainte de a se contopi cu popoarele peninsulei. Influența bulgarilor și a limbii lor asupra limbii românești etc. a fost ignorată pînă astăzi și pentru aceea s-a ivit o teorie tracă, ce nu poate fi susținută, dacă cercează cineva lucrul cu băgare de seamă”⁴⁵. Cum a relevat și A. Philippide (*OrR*, I, p. 583), asemenea „teorie bulgărească” (susținută anterior de Roesler) e lipsită de temei științific, de probabilitate.

Pentru dacismul unor cuvinte neromane ca *baltă*, *brad*, *mal* s-a pronunțat la 1890 romanistul W. Meyer-Lübke⁴⁶, observînd că asemenea elemente cu greu ar putea fi considerate împrumuturi din limba albaneză în română, fiind mai curînd dacice (Meyer-Lübke, *GrRS*, I, p. 46).

Eminentul comparatist și albanolog austriac Gustav Meyer (1850 — 1900)⁴⁷ a făcut observații asupra elementului autohton din română în studiile asupra limbii albaneze (*EWalb.*, 1891; *AlbSt.*, III, IV), unde a relevat concordanțele mai de seamă în privința elementelor prelatine dintre română și albaneză, considerînd cuvintele românești cînd împrumuturi (*ghimpe*, *gresie* etc.), cînd forme paralele (de ex. *brîu*, *viezure*). În unele cazuri, Meyer a remarcat că o parte din cuvintele românești reprezintă forme mai vechi decât corespondentele albaneze: *mazăre* față de *modhullë*, din care nu poate fi împrumutat deoarece păstrează „eine im Verhältnis zum Alb. ältere Lautstufe”; la fel *barză*. Fără a fi ajuns la o concepție unitară în problema raporturilor albano-române, Meyer întevidea că ele nu pot fi elucidate cu formula simplistă a „împrumuturilor” de cuvinte, cum vor afirma unii erudiți ocolind realitățile și piedicile lingvistice-istorice.

Interes minor cu tînută negativă față de elementul autohton avea Ovid Densusianu⁴⁸ în fundamentala monografie *Histoire de la langue roumaine*, I (prima istorie științifică a limbii române) și în studiile ulterioare. În anul 1901 el observa (*HLR*, I, p. 8 — 39 „élément autochtone”) că „unul din capitolele cele mai obscure ale istoriei limbii române este influența idiomiurilor indigene asupra latinei care le-a înlocuit: o problemă ce nu va putea fi soluționată în formă precisă, deoarece elementele de care dispune filologia sînt insuficiente spre a putea răspunde la numeroasele chestiuni ce se ridică” (*HLR*, I, p. 8). Considerînd că puțința ca o limbă să exercite influență și să transmită împrumuturi altele este direct proporțională cu gradul lor de asemănare, O. Densusianu admite (p. 19 — 20) că în regiunile dunărene limba autohtonă, fiind mult diferită de latină, n-a putut să exercite o influență mai importantă⁴⁹. În ce privește poporul care a putut să influențeze limba latină din Peninsula

⁴⁵ M. Gaster, *Die nichtlateinischen Elemente im Rumänischen*, *GrdRomPh.* I (1904 — 5), p. 406 — 414, spec. p. 410; cf. Philippide, *OrR*, II, p. 582.

⁴⁶ S. Pușcariu, *Wilhelm Meyer-Lübke (1861 — 1936)*, în *DR*, IX 1938, p. 1 — 14 și *op. cit.* [infra, nota 59], p. 315 — 328.

⁴⁷ Despre Gustav Meyer (originar din Silezia), profesor la universitatea din Graz: F. Lochner v. Hüttenbach (Graz), *Gustav Meyers Beitrag zur Erforschung des Albanischen*, în *Akten des Internationalen Albanologischen Kolloquiums Innsbruck 1972* (1977), p. 122 — 155, cu amplă bibliografie.

⁴⁸ De ex. G. Giuglea, *Ovid Densusianu (1873 — 1938)*, în *DR*, IX 1938, p. 646 — 661; D. Macrea, *LgFol.*, p. 174 — 197 (*LbR.* VI 1957, 2, p. 5 — 22).

⁴⁹ „La phonétique et le lexique roumains ne nous offrent aucune particularité qui se trouve en même temps dans les restes de la langue dace, qui nous ont été transmis. Il serait inutile de bâtir des hypothèses fantastiques et de chercher des éléments daciques en roumain. On ne saurait toutefois contester l'existence de tels éléments, mais tout philologue doit y renoncer à les admettre là où ils ne peuvent pas être prouvés par la science” (Densusianu, *HLR*, I, p. 20).

Balcanică, în epoca romană, preferințele sale se îndreaptă spre illyri, admitând (influențat de G. Meyer) ca posibile elementele illyre în fonetică și lexic: o parte din vechile cuvinte (nelatine), existente în română și în albaneză, pot fi împrumuturi albaneze sau moșteniri directe illyre (*barză*, temă *bard-*, *mazăre*, *mînz* etc.); ar fi cele mai puțin contestabile, iar mai mult nu se poate spune, în starea actuală [anul 1901] a științei, despre elementul illyr din limba română. Densusianu a relevat că încercările de a identifica elemente illyre sau trace în română au fost lipsite de metodă, bazate pe apropieri adesea fantaziste, arbitrare. Din simple corespondențe albanoromâne nu se poate deduce nimic în privința vreunui idiom anterior balcanic: asemănările pot fi datorate unui împrumut, iar dacă nu acesta e cazul, trebuie dovezi suficiente pentru a proba originea illyră a vreunui fenomen din limba română; oricum, atare elemente nu sînt dace⁵⁰. După asemenea considerente, Densusianu întocmește o listă de cuvinte „illyre” (sau considerate ca atare de Miklosich, Schuchardt și Hasdeu): *abur*, *arcea*, *baciu*, *băgă*, *baltă*, *brad*, *brînză*, *brîu*, *bunget*, *buză*, *cătun*, *copac*, *cruță*, *gata*, *groapă*, *grumaz*, *gușă*, *mal*, *mire*, *moș*, *piriu*, *rînză*, *șopîrlă*, *stîna*(?), *stăpîn*(?), *urdă*, *vatră*⁵¹. În sfîrșit, el face o selecție arătînd ce este latin ori slav între aceste elemente, din care apoi unele sînt declarate împrumuturi din albaneză (*bască*, *brad*, *bucur-*, *bunget*, *copac*, *cruță*, *gata*, *ghiuj*, *groapă*, *grumaz*, *mal*, *moș*, *piriu*, *rînză* etc., luate după G. Meyer). Între influențele „medievale” asupra limbii române, o importanță destul de mare este atribuită celei albaneze, pe seama căreia Densusianu pune o serie de fenomene fonetice și elemente lexicale românești⁵². Prezența unui număr relativ mare de „elemente albaneze” în română s-ar explica (după Densusianu) prin emigrarea unei populații aromâne din sudul în nordul Dunării⁵³. Nu reprezintă contribuții utile la elucidarea problemei elementului autohton nici alte lucrări ale lui Densusianu⁵⁴, care n-a reușit să se ridice peste mentalitatea majorității contempo-

⁵⁰ „Si la comparaison du roumain avec l'albanais peut nous découvrir l'existence de quelques éléments antéromains dans le premier, on n'a pas le droit de les considérer que comme illyriens, nullement comme daciques” (Densusianu, *HLR*, I, p. 33).

⁵¹ Printre acestea se află amestecate altele care n-au nici o șansă de a fi „illyre” (ori trace, albaneze), ca *abeș*, *Abrud*, *azugă*, *băl*, *bălan*, *brînci*.

⁵² De ex. *c* final > *g* (*apricus* > *aprig*, *vitricus* > *vitreg*). „la présence du *g* dans ces formes est d'ôte, à coup sûr, à l'influence en roumain d'une habitude de prononciation albanaise”, căci în această limbă *k* și *g* alternează după cum cuvîntul este articulat ori nu: *bunk* — *bungu* (*HLR*, I, p. 350); *lăurușcă* (< *labrusca*) influențat de alb. *l'ërush* din care a luat numai pe *ș*; la fel *zgaibă*, *zgură* (p. 351); numeroase cuvinte împrumutate de română din albaneză (*bască*, *bucur-*, *bunget*, *buză* etc.). Despre *brîu*, *leagăn*, *scapăr*, *șopîrlă*, Densusianu observă oarecari asemănări cu alb. *bres*, *l'ëkrunt*, *shkrep*, *shapi*, „mais nous ne voyons pas comment on pourrait les y attacher directement” (*HLR*, I, p. 354); se dau apoi (*HLR*, I, p. 355) paralele, nereușite și total inconcludente, de corespondențe fonetice albanoromâne.

⁵³ „C'est des Macédo-roumains établis dans la région des Carpathes que les Daco-roumains ont reçu les formes albanaises que nous venons d'étudier” (*HLR*, I, p. 356—7; cf. R. XXXIII, p. 85 etc.).

⁵⁴ În articolul *Ein albanesisches Suffix im Rumänischen*, în *Bausteine zur romanischen Philologie, Festgabe für A. Mussafia*, Halle, 1905, p. 473—480, Densusianu consideră că a reușit „ein Moment aus der Geschichte der morphol. Beeinflussung des Rumänischen durch das Albanesische ins Licht stellen, welchen, wenn auch nicht besondere Wichtigkeit für die rumän. Grammatik hat, trotzdem unsere Aufmerksamkeit verdient wegen seines Charakters und der Deduktionen, die wir für die Berührung der beiden Balkansprachen daraus herausziehen können”; este sufixul *-ză* în *buburușă* etc. Concluzia „je tiefer wir in den Bau, in die Eigentümlichkeiten der rumänischen Sprache eindringen, desto deutlicher ihre Entstehung auf einem gemeinsamen Boden mit dem Albanesischen hervortritt” contrazice teoria „împrumuturilor” admitînd „substrat” comun albanoromân, nu simple împrumutări de cuvinte și forme gramaticale albaneze în română; oricum, confuz.

ranilor săi filologi în ce privește etnogeneza românilor și valoarea substratului preroman. Este o concepție explicabilă pentru începutul sec. al XX-lea, de care O. Densusianu nu s-a putut libera pînă la finele vieții sale. În ultimii ani el a încercat, din simplu gust pentru exotic și paradoxal, să dovedească originea „asiatică” (turanică, iraniană etc.) a unor cuvinte „obscure”, sigur autohtone, ca *baciu*, *brînză*, *cîrlan*, *cătun*, *cîrlig*; dar pentru *bordei* admitea originea traco-illyră.

Atitudinea lui O. Densusianu, ca și a lui A. Philippide cu cîțiva ani mai înainte (criticînd pe Hasdeu), însemna o drastică, dar firească și necesară reacțiune împotriva erorilor lui Hasdeu cu „etimologiile traco-dace”, din care unele erau atît de rudimentare și naive încît au compromis pentru multă vreme însăși ideea justă a marelui erudit și literat că limba română are moșteniri lexicale direct din substrat. De aceea, mai cu seamă după O. Densusianu, nu se prea vorbește (decît cu timiditate și legitimă prudență) de elemente trace sau dace în lexicul românesc, nemaivînd nimeni curajul să reia teoriile ori procedeele adoptate de Hasdeu prin deceniile 8—9 ale veacului său. Formula obișnuită pentru vechile cuvinte nelatine rămînea „elemente (împrumuturi) albaneze”, termen menținut de unii, producînd confuzie în ce privește rostul și pătrunderea acelor cuvinte în română, mai ales în cadrul dezbaterilor și discuțiilor despre etnogenză.

Valoarea substratului comun albanoromân și legăturile strînse etno-lingvistice între cele două popoare au fost relevate și de I. A. Candrea (-Hecht)⁵⁵, „Din epoca de formațiune a limbii române”, susținînd și el „simbioza (vecinătatea) albanoromână”⁵⁶.

Lingvistul danez Kr. Sandfeld-Jensen⁵⁷, în „*Die nichtlateinischen Bestandteile im Rumänischen*”⁵⁸, relevînd trăsăturile lingvistice comune româno-albaneze, ajunge la concluzia că cele două idiomiuri au stat într-o epocă îndepărtată în strînsă legătură; deci limba și poporul român au luat naștere în sudul Dunării. Nu se poate stabili însă peste tot cu precizie întrucît ar fi albaneze sau illyre trăsăturile vechi neromane ale limbii române, din cauză că se cunoaște prea puțin din idiomul illyr; unele cuvinte (ca *barză*, *mazăre*, *viezure*) pot fi luate direct de la vechii illyri, altele însă (*bucur-*, *buză*, *gata*, *moș*, ca și cele mai multe elemente comune albanoromâne) ar fi împrumuturi

⁵⁵ Cf., de ex., D. Macrea, *I.-A. Candrea (1872—1952)*, în *CercLg.*, VIII 1963, p. 189—206 (*StIstLg.*, p. 155—177); Florica Dimitrescu, *I. A. Candrea — lingvist și filolog*, București, 1974, 200 p.

⁵⁶ I. A. Candrea, *Buletinul Societății Filologice*, București, I 1905, p. 21—25 „același substrat autohton a influențat deopotrivă în epoca lor de formațiune și limba română și albaneza”, explicînd „atîtea și atîtea afinități între limba noastră și albaneza, a căror lămurire în zadar am căuta-o pe alte căi. Românii au locuit într-o regiune învecinată dacă nu identică celei locuite de străbunii albanezilor. Limba vorbită de autohtonii acestei regiuni (Peninsula Balcanică, Banat, Oltenia) a exercitat o înfrînire imensă asupra limbii romanice (etc.)”. În *Bulet.Soc.Filol.*, II 1906, p. 11—12, Candrea — Densusianu publică în comun un articol despre „Viața comună în munți a românilor și albanezilor reflectată în limbă” (cuvinte ca: *ripă*, *șes*, *scăpără*, *merge*); totul cam echivoc, mereu confuz, cu prea mult iz de filologie fictivă-fantezistă.

⁵⁷ Kristian Sandfeld-Jensen (1873—1942), profesor la Copenhaga; cf. A. Rosetti, *BL*, X 1942, p. 126—128; *Universul* (ziar, București), 14 XI 1942, p. 3; L. Galdi, în *ArEuCO*, VIII, 1942, p. 526—530; D. Macrea, *DR*, XI 1948, p. 368—369; S. Pușcariu, *op. cit.* [nota 59], p. 70—72 (admirabilă caracterizare a persoanei și activității danezului mare poliglot „balcanolog” și filoromân Sandfeld).

⁵⁸ *GrdRomPh*, I (1904—5) „Die vorromanischen Volkssprachen der romanischen Länder”, p. 524—534. Opiniile lui Sandfeld despre așa-numita „lingvistică balcanică”, infra, p. 97—98.

ulterioare de la şkipetari. Româna ar avea şi cuvinte de origine latină împrumutate din albaneză, ca *sat*.

Sextil Puşcariu⁵⁹ în studiul *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*⁶⁰ atinge şi problema elementului autohton al limbii române. În legătură cu opinia lui Fr. Miklosich şi O. Densusianu despre „convieţuirea” româno-albaneză (preconizată în baza comunităţii rotacismului), S. Puşcariu arată că aceşti filologi au pus pe români, fără să observe contradicţia şi paradoxul „tezei”, în „epoca-primitivă”, tocmai în zona albaneză de nord (dialectul gheg) unde lipseşte rotacismul. Este absurdă aserţiunea lui Densusianu (*HLR*, I, p. 356—357) că numărul relativ mare de elemente albaneze în dialectul dacoromân s-ar explica prin emigrarea unui grup de români din sud de Dunăre (macedoromânii stabiliţi în zona Carpaţilor româneşti): cuvintele „albaneze” pe care ei le-ar fi adus din Peninsula Balcanică lipsesc (ca şi rotacismul) în dialectul aromân (*mugure, pîriu, gata, strepede, bunget, ghimpe, cursă*)⁶¹. S. Puşcariu mai constată că albaneza are comun cu dacoromâna şi istoromâna extensiunea prezentului în i la verbele fără i original, ca şi unele particularităţi sintactice şi frazeologice. Despre cuvintele „albaneze” existente numai în dialectul dacoromân el observă că „este imposibil să admitti pur şi simplu că aromânii ar fi pierdut în cursul timpului cuvinte de împrumut şi influenţe albaneze; cu atât mai puţin cu cât ei locuiesc în imediată apropiere a şkipetarilor şi cu cât aceştia din urmă exercită încă o influenţă asupra vorbirii lor”. N-are valoare ipoteza că ansamblul de cuvinte „albaneze ar fi transmise dacoromânilor prin imigraţi aromâni”. În privinţa aceluia pretins teritoriu iniţial, „balcanic” al românilor, S. Puşcariu nu admite „plasarea patriei primitive în vestul Peninsulei Balcanice pentru motivul că ei prezintă trăsături de limbă comune cu albanezii şi pentru că aceştia locuiesc azi în acele zone”, căci cum au putut „emigra” românii spre nord din vecinătatea albanezilor, tot aşa, ba chiar mai uşor, au putut să emigreze aceştia (fiind mai puţini) spre sud de undeva din vecinătatea românilor. Dacă din considerente strict lingvistice, Puşcariu trebuia să admită (după mentalitatea vremii sale) că românii au împrumutat elemente de la albanezi (locuind românii odată undeva lângă ei), din motive istorice el nu putea să accepte ideea că, de dragul unor elemente comune („împrumutate”), poporul român ar fi emigrat, integral, pe locurile ocupate azi, venind din vestul sau centrul Peninsulei Balcanice.

Marile deosebiri între limbile română şi albaneză au fost mai întii relevate în bună parte de W. Meyer-Lübke (supra, p. 47) în *Rumänisch*,

⁵⁹ De ex. D. Macrea, *Sextil Puşcariu (1877—1948)*, în *LgFil.*, p. 198—217 (*LbR*, V 1956, 6, p. 5—21); *CercLg.*, XXII 1977, p. 5—10; *NyIrK*, XXI, 1977, p. 68—73 (B. Kelemen); din enorma bibliografie despre Puşcariu (majoritatea laudativă şi elogioasă, cam lipsită de spirit critic şi obiectivitate) se mai poate cita: I. Iordan, în *CercLg.* XI 1966, p. 151—158. Cea mai bună, amplă (evident şi necesar: subiectivă) caracterizare a carierei şi vieţii braşoveanului-clujean S. Puşcariu şi-a făcut-o acesta însuşi în volumul de „memorii” apărute postum: Sextil Puşcariu, *Călătore pe două veacuri. Amintiri din tinereţe (1895—1906)*, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1968, 383 p., care încă este un document pregnant al unei puternice personalităţi şi om de cultură. Bibliografia lui Puşcariu (509 „titluri”), ca şi scrieri, note, referinţe despre el se află adunate cu impresionantă sîrguinţă, răbdare migăloasă şi precizie competentă de bucovineanul Ilie Dan, în *Analele Universităţii Iaşi*, sect. III, c. XIV (1968), p. 211—239; — *CercLg.* XIX 1974, p. 3—66 şapte articole şi note ale unor filologi clujeni (I. Pătruţ, B. Kelemen, Sabina Teiuş, P. Neiescu, G. Rusu, R. Todoran, M. Popa) „la 25 de ani dela moartea lui S. Puşcariu”. Dar s-au exprimat şi păreri mai obiective asupra lui S. Puşcariu, de ex. cele menţionate infra, nota 85.

⁶⁰ În *ZrPh.*, Beiheft XXVI, 1910; reprodus (cu unele omisiuni) în traducere franceză la 1937 în volumul omagial ce şi-a organizat Puşcariu, *ELR*, p. 64—120.

⁶¹ S. Puşcariu, *ELR*, p. 107—108.

Romanisch, Albanesisch (1914), referindu-se numai la fonetică: trăsăturile comune sînt mult mai puţin semnificative decît se admisesese⁶².

Faţă de rezultatele negative ori şovăielnice, cercetarea lui C. Treimer însemna un pas decisiv pe calea spre clarificarea raporturilor lingvistice albanezo-române (*Albanisch und Rumänisch, in ZrPh*, XXXVIII 1914, p. 385—411). După confruntarea pe categorii a cîtorva din cuvintele comune albaneze şi româneşti, prima constatare a lui C. Treimer era că raporturile albanezo-române erau de „pură vecinătate”⁶³, iar cuvintele împrumutate de albanezi ar fi de provenienţă aromână, cunoscute numai în zonele unde se află aşezări de aromâni. Observînd că elementele albaneze în română n-au putut fi aduse pe cale de migraţie (gewandert), căci sînt deopotrivă specific româneşti (precum sînt tipic albaneze), excluzîndu-se mijlocirea slavă, nu rămîine decît să se admită că, în timpul formării limbii străromâne (*Urrumänisch*), românii ar fi locuit mai la sud, cu albanezii, într-o comunitate pe care a dizolvat-o pătrunderea slavilor în zona balcanică; oricum, cuvintele albaneze nu erau împrumutate în română⁶⁴. Dar cea mai importantă constatare a lui Treimer (trecută cu vederea de mulţi erudiţi) este că elementele „albaneze” au avut în română un tratament identic celor moştenite (latine), fiind deci la fel de vechi, sau chiar mai vechi (considerate indigene), anterioare⁶⁵. Admitea deci posibilitatea şi necesitatea existenţei elementelor autohtone moştenite, nu împrumutate în limba română, la fel ca în albaneză. Limba tracă ar trebui să fie exclusă ca sursă a cuvintelor româneşti preromane, iar „von dem romanischen Element im Osten, das eine solche nahelegen würde, ist nichts zu merken” (*ZrPh*, XXXVIII, p. 404), ultima afirmaţie fiind scu-zabilă la un cercetător care nu putea încă să aibă o imagine clară despre rolul şi rostul elementului trac în sec. III—VII atît în Tracia şi Moesia, cît şi în Imperiul roman şi bizantin.

Lingvistul sîrb H. Barić⁶⁶ a cercetat raporturile lexicale albanezo-române încercînd etimologii pentru cîteva cuvinte albaneze (*AlbRSI*, 1919). Deşi lu-

⁶² W. Meyer-Lübke, *MRIW*, p. 1—42 „die Zusammenhänge im Lautsystem zwischen Albanesisch und Rumänisch erscheinen danach viel geringer als man früher angenommen hatte: sie beschränken sich auf den nämlichen Rhythmus und auf die Nasalvokale” [cf. Philippide, *OrR*, II, p. 587—590]; apoi în comunicarea „Rumänisch und Romanisch” (*AAR, MemLit.*, II, V, 1930).

⁶³ „Was die Einschätzung der Übereinstimmungen des Rumänischen mit dem Alban. betrifft, so liessen sich als rein nachbarliche Beziehungen auffassen”, Carl Treimer, *ZrPh*, XXXVIII, p. 387, n. 2.

⁶⁴ „Die Begriffsreihen der rumänischen Wörter albanischer Abkunft weisen im Allgemeinen nicht auf Entlehnungen. Die denkbar primitivste Wirtschaftsform der Skipetaren, welche sich im rumänischen wiederspiegelt, kann nicht als Kulturgeschenk übernommen werden” (*ibid.*, p. 300).

⁶⁵ „Die alban. Wörter zeigen erbwörtliche Behandlung im rumän., sind also so alt wie seine romanischen Elemente, ein anderer Standpunkt kann sagen, als bodenständig, noch älter” (*ZrPh*, XXXVIII, p. 401), — principiu enunţat frumos, dar pe care însuşi autorul lui nu-l respecta. În alt loc Treimer sublinia că „handelt es sich kaum um Entlehnungen, sondern um Ererbtes altes Gut” (*ibid.*, p. 406); încît „es steht dann nichts im Wege, Altaibanisch und Altrumänisch von einem Sprachzustand ausgehen zu lassen, der auf grössere Gebiete etwas variierte” (*ibid.*, p. 409).

⁶⁶ Henric Barić (1888—1957) a fost profesor la Belgrad şi Sarajevo în Bosnia; *SCL*, IX 1958, p. 295—296; I. Popović, *SOF*, XVI 1957, p. 453—455; în *Godišnjak*, knjiga VIII, Centar za Balkanološka ispitivanja, knjiga 6 (Sarajevo), 1970, p. 263—265, André Vaillant, „Souvenirs sur Henric Barić” face o pregnantă evocare a figurii singulare de romanist şi filolog balcanist a lui H.B., „connu comme spécialiste des langues romanes des Balkans et des contacts du roman avec l'albanais et le slave. Il était armé d'une discipline scientifique, la redoutable discipline des comparatistes de l'école néogrammaire, trop rigide sans doute, mais bien solide. Il y a eu une mystique de la grammaire comparée, du jeu de belle algèbre des lois phonétiques... Ce jeu savant de la comparaison pouvait ne mener qu'à des recherches étymologiques hasardeuses, et Barić a, comme nous tous les étymo-

crarea lui este mai mult o „adunare de etimologii albaneze și românești tratate superficial”, fiind „tratate superficial cuvintele românești”⁶⁷, ea conține totuși câteva prețioase indicații de natură etimologică pentru trei cuvinte: *măgură*, *curpen*, *vătăma*, eventual și *balaur* (primele două și în albaneză). Teza lui H. Barić este că toate cuvintele române (nelatine) existente în idiomul șkipetarilor sînt împrumuturi de la aceștia, fără a ține seamă de evidentele piedici fonetice, semantice ori general istorice. Barić merge chiar mai departe forțînd procedeul pînă la considerarea ca „împrumuturi” albaneze a cuvintelor autentice românești necunoscute în albaneză (ex.: *beregatâ*, *brînză*, *gorun*), ori avînd forme total diferite, cu variante de veche dată indo-europeană (*mazăre*). Puțin modificată este poziția lui H. Barić în ultimul său articol din 1956 *Albanisch, Romanisch, Rumänisch*⁶⁸, unde (după ce a citit probabil mai atent pe Miklosich, Schuchardt și Treimer) admite că „pătura mai veche de cuvinte albaneze în română nu sînt împrumuturi, ci elemente păstrate (Restwörter)”.

Lingvistul albanolog și comparatist vienez Norbert Jokl (1877—1942)⁶⁹ a dat etimologii valabile pentru unele cuvinte albaneze și românești (*argea*, *brad*, *ghimpe*, *pîriu*); în vasta anchetă asupra limbii și antichităților albaneze (*UAlb*, 1923) și în diverse articole și studii (mai ales în *IF*; cuvintele *cătun*, *vatră*, *pîriu*, *abure*, *gata*; cronicile din *IJ* etc.), el a examinat cu agerime probleme de limbă și etnologie albaneză și românească, atingînd în treacăt ori adîncind chestiunea elementelor lexicale prelatine din română existente în albaneză. Potrivit tezei lui (dogmă absolută), toate aceste cuvinte au fost împrumutate de români din albaneză, nu numai cînd ele au forme identice în cele două idiomuri (*bucur*-, *bunget* *gâlbează*, *groapă*, *grumaz*, *moș*), dar și cînd ele diferă, greu să derive unul din altul; ori cuvîntul românesc are aspecte mai vechi ce fac anevoios „împrumutul”. Jokl încă a procedat necritic, derivînd cu ușurință cuvintele românești din albaneză (cu un simplu „vîrf de săgeată”): *modhullë* > *mazăre*, fără să fi citit ce scria la 1892 G. Meyer (infra, p. 105) și ignorînd fonetica istorică a limbii române⁷⁰. Pentru N. Jokl, tot ce este preroman în zona carpato-balcanică se cheamă „albanez”; de aceea, el nu voia nici măcar să audă de cuvinte (prelatine) românești care să nu fie împrumut din albaneză; încît pentru el nu pot să existe în română elemente autohtone moștenite direct din substratul traco-dacic. Considerînd rapor-

gistes, risqué bien des constructions arbitraires de mots...”, constatare adevărată mai ales în privința elementelor comune albanoromâne (cum s-a arătat de noi în 1970); *StCl.*, XV 1973, p. 192.

⁶⁷ G. Pascu, *ArR*, VI, p. 223; Capidan, *DR*, I, p. 506.

⁶⁸ *Godišnjak Balkanološki Institut*, Sarajevo, I 1956 [1957], p. 1—16; în vol. II 1961, p. 13—20 „Thrakisches”, p. 21—45 „Albanische und albanisch-rumänische Wortstudien”, — deopotrivă confuze și de prea puțină utilitate pentru problema lingvistică albanoromână.

⁶⁹ Despre activitatea lui Jokl în „tracologie”: *LbTrD.*, p. 62—65 (= *SprTrD.*, p. 75—76); în studiul limbii illyre: *Illyrii*, p. 71—72.

⁷⁰ S-a observat că „les opinions de l'auteur [N.J.] sur les mots communs à l'albanais et au roumain ne sont pas toujours acceptables. Ainsi l'auteur dérive roum. *brad* «pin» < alb. *breth* «sans donner l'étymologie du mot albanais et sans expliquer le changement extraordinaire pour le roumain de *é en á*; id. p. *mazăre*”, Pascu, în *ArR*, IX, p. 301. Erudiții români, impresionați de cele scrise de „albanologi” și „sperieți de numele nemțești” (cum spunea în 1910 Al. Philippide) n-aveau curajul (cu mici excepții: Pascu, Rosetti) să denunțe maniera artificioasă și mereu incorectă cum erau tîcuite fazele de evoluție formală a cuvintelor românești pentru a salva teza „împrumuturilor” române din albaneză, prin diversiuni menite să acopere discrepanța ce există, ca urmare a unei străvechi separări a cuvintelor românești de cele albaneze corespunzătoare (ex. *mazăre*, *pîriu*, *brîu*, *pururea* ș.a.).

turile albanoromâne (mai ales în lexic) exclusiv prin optica impusă de dogma sa despre „împrumutarea de cuvinte” (fie într-o vreme mai recentă, în evul mediu sau chiar în antichitate) din limba albaneză în română, Jokl nu voia să știe de noile opinii ce și-au croit drum în ultimele decenii (mai ales după C. Treimer) și se menținea cu admirabilă tenacitate pe vechile poziții depășite⁷¹.

Între cercetătorii români, e de relevat contribuția amplă a eminentului poliglot și balcanolog, aromânul Th. Capidan⁷², începînd cu *Raporturile albanoromâne* (*DR*, II, p. 444—554), unde examinează legăturile dintre dialectul aromân și albaneza, împărțindu-le în două faze distincte: a) veche; b) nouă, care începe la coborîrea aromânilor spre sudul Peninsulei Balcanice. În vocabular s-ar deosebi trei categorii de elemente: 1) cuvinte aromâne împrumutate din albaneză, între care autohtone: *brîndză*, *bardzu*, *budză*, *căpușă*, *gâlbează*, *greasi*, *grundă*, *măgură*, *moașe*, *sîmbure*, *sîrmă* (fărimă), *țarcu* (*DR*, II, p. 455—457); 2) de origine comună: *baligă*, *brad*, *cupatșu*, *curpan*, *madzîre*, *năpîrtică* (*năpîrcă*), *scrum* (*DR*, II, p. 457—458); 3) forme balcanice: *cok'il* (*copil*), *batșu* (*baciu*), *baltă*, *gardu*, *șut*, *țap* (*DR*, II, p. 458—463; cf. tabelul alfabetic de cuvinte p. 108). Th. Capidan releva apoi o grupă de cuvinte semnalate și de S. Pușcariu, „cu origine albaneză din dialectul dacoromân care lipsesc în dialectul aromân”: *bucur*- [de fapt există și la aromâni], *bunget*, *cursă*, *gata*, *ghimpe*, *mal* [există în arom.], *mugur*, *pîriu*, *strepede*, *viezure* [cunoscut și la arom.] (*DR*, II, p. 463—464), ca și elemente lexicale române și aromâne împrumutate de albanezi: *gușă*, *urdă*, *grumaz*(?), *bască*(?), *baligă* (forma alb. *baligë*), *murg* etc. și alte cuvinte ce nu interesează în acest loc; ele ar dovedi o conviețuire a românilor cu albanezii în epoca romană și mai tîrziu⁷³. Importantă apare constatarea lui Th. Capidan că elementele albanoromâne de obîrșie comună și cele balcanice (în fond, tot „albanoromâne”) ar duce la concluzia că „înafară de raporturile vecinătății între români și albanezi, în perioada romană, trebuie să fi existat ceva și mai înainte de aceste raporturi, care să fi pornit, poate, din apropierea mare, sau (pe alocuri) și din identitatea elementului autohton” (*DR*, II, p. 483); deci admite valoarea destul de mare a influenței preromane (substratul).

Filologul ieșean Gîorge Pascu (1882—1952) a susținut ferm și consecvent existența și ponderea elementului autohton tracic în lexicul românesc, fără a fi reușit însă a da etimologii definitive (cf. totuși *brad*, *grui*). Neinițiat în comparatistică, G. Pascu avea totuși intuiția limpede a compoziției lexicului românesc; la 1922, el afirmă „existența elementelor trace în română” (*ArR*, VI, p. 228); „*baltă*, *brad*, *madzăre*, *măgură*, *sîmbure* aparțin fondului comun tracic” (*ArR*, IX, 1925, p. 311). În studiul despre cuvintele românești în limbile balcanice

⁷¹ Cf., de ex., N. Jokl, în *IJ*, XXIV 1940, p. 252; s-ar putea crede totuși că Jokl ar fi devenit mai conștient prin afirmația sa „die dem Rum. und Alb. gemeinsamen Elemente — mindestens zu einem Teil — Entlehnungen des Rum. aus einer älteren Stufe des Alb. darstellen...” (*ibid.*, p. 258).

⁷² Cf., de ex., D. Macrea, *Școala clujeană: Theodor Capidan (1879—1953)*, în *CercLg.*, VI 1961, p. 253—265 (*StIstLg.*, p. 178—193).

⁷³ „Din prezența elementelor de proveniență sigură albaneză în română și a celor de proveniență sigură română în albaneză se constată că albanezii și românii, în perioada romană și poate ceva mai tîrziu, au trăit în apropiere, dacă nu chiar — pentru o parte din ei — laolaltă” (Capidan, *DR*, II, p. 482). Asemenea „conviețuire” ar fi dovedită și de coincidențe gramaticale și de evoluția semantică a unor cuvinte latine.

(REBS, 1924) susține originea tracă a unor vechi elemente românești (*brînză, măgură, pînză* ș.a.), propunînd unele arhetipuri trace, care însă nu pot fi acceptate. Rezerve justificate în privința lor exprima P. Kretschmer, observînd totuși că „principial procedele lui G. Pascu este îndreptățit desigur și e menit să îmbogățească insuficientele cunoștințe asupra limbii trace”⁷⁴. În dicționarul etimologic aromân, G. Pascu a rezervat un capitol cuvintelor considerate trace, moștenite, în număr de 24, din care unele desigur autohtone, preromane⁷⁵. Cu alt prilej, el sublinia faptul că „latina balcanică a trebuit să aibă elemente trace ca cele din care derivă cuvintele românești: *stîină, strungă, zăr, smîntînă, stăpîn, stîncă, codru, Brad, spînz*” (*RevC*, X 1936, p. 123).

Romanistul George Giuglea⁷⁶ releva necesitatea de a se găsi cuvinte din „graiurile autohtone illyro-traco-dace, peste care s-a suprapus latina vulgară”. În „Elemente autohtone (preromane)” (*DR.*, III, p. 567—582), Giuglea consideră (între altele) traco-dace pe *brîndușă* („autohton dac avînd în vedere situația geografică a cuvîntului pe pămîntul Daciei vechi”) și *brînză*, aducînd precizări utile pentru etimologia cuvîntului; legătura etimologică, prezentată cu rezerve, „chiar dacă (spune) nu voi ajunge și la lămurirea lui științifică, sigură”. Adevărat că pentru cele două cuvinte (*brîndușă, brînză*) rămîn de căutat alte etimologii; cum s-a recunoscut metaforic, „nu e mai puțin adevărat însă că autorul lor, indiferent dacă explicările sale sunt juste în toate amănunțele sau nu, a deschis ferestrele camerei noastre de studiu spre orizonturi unde în deceniile din urmă nu eram deprinși să privim”⁷⁷.

În ultima jumătate de veac, mai ales după 1920, cîștigă mereu mai multă consistență opinia că elementul autohton, prelatin există în lexicul românesc, deși este greu de identificat și dovedit cu precizie. O reacțiune (tardivă și zadarnică) a vrut să fie teoria lui Lazăr Șăineanu⁷⁸: distinsul lexicograf și filolog se declara la 1925 categoric împotriva dăinuirii elementelor trecute direct din substratul anteroman în limba română. În schița asupra dezvoltării limbii române, L. Șăineanu constatînd realitatea substratului lexical românesc se pro-

⁷⁴ Paul Kretschmer, *G*, XVI 1928, p. 181—182.

⁷⁵ G. Pascu, *DÉMR*, I, p. 189—192, nr. 1777—1800 „éléments thraces”. Din acestea, mai mult de jumătate sînt autohtone, traco-dace: *baltă, bască, Brad, dzăr, grun'u, mazăre, meal, mîndz, simbură, spingiu, strungă, urdă*. În vol. II, între elementele de împrumut ale dialectului aromân se cuprind 119 albaneze (p. 217—225), împărțite în: I) elemente comune (generale albaneze); II) elemente din dialectul gheg; III) elemente din dialectul tosc; IV) elemente albano-grecești și albaneze de obîrșie neprecizată. Între aceste vocabule arnăute figurează multe desigur autohtone, prelatine, existente și în dialectul dacoromân: *arîndză, barăzu, bucur-, buză, cupaciu, curpen, gâlbădă, nișîr-tică, sîrmare, sîrmă, țarcu, grease, moașă, țap, daș(lu), vatră*. Acestea nu pot fi împrumuturi din albaneză ca arom.: *aradzîm* „poala mîntelui”, *arbines* „albanez”, *bană* „viață”, *besă* „credință”, *biro, brenda, dhală, der, vete* ș.a.

⁷⁶ Profesor de filologie romanică la Universitatea din Cluj, brașoveanul George Giuglea (1884—1967), elev al lui O. Densușianu, a fost: filolog-lexicograf, folclorist și etnograf; R. Todoran, în *CercLg.*, XII, 1967, p. 319—321; V. Frățilă, în *RevLg.*, XII, 1967, p. 383—385; M. Homorodeanu, în *StUn.*, 1968, I, p. 143—145.

⁷⁷ S. Pușcariu, *DR*, III, p. 774—775. Totodată, Pușcariu subliniază necesitatea ca „de aici încolo să dăm mai multă atenție epocii anteromane, urmărind elementul autohton din limba noastră. Astfel, afară de sarcina destul de grea a filologului român de a fi, pe lîngă romanist, și cunoscător al altor limbi ce au influențat în timpuri istorice graiul nostru, se mai adaugă și necesitatea de a face filologie comparată indo-europeană”; — ultima sugestie șovăielnică a rămas multă vreme un simplu *pium desiderium*.

⁷⁸ Cf., de ex., D. Macrea, *Lazăr Șăineanu (1859—1934)*, în *CercLg.*, VII 1962, p. 9—24 (*StIstLg.*, p. 131—154); B. Brănișteanu, *Tragedia unui savant* (după C. Șăineanu), în *Jurnalul de dimineață* (București), VIII, nr. 419, 18 apr. 1946, p. 1—2.

nunță pentru „împrumuturi” din albaneză și „intermediu aromânesc”⁷⁹. Cuvintele „albaneze” în română ar fi luate de la albanezi prin intermediul aromânilor; „descendenți ai vechilor illyri, albanezii comunicară de timpuriu un mic număr de albanezisme românilor din Macedonia, cari le transmiseră apoi românilor din Dacia; cele mai importante (majoritatea în legătură cu solul și geomorfologia): *bucura, bunget, ceafă, cioc, copac, copil, curpen, ghimpe, gresie, groapă, măgură, moș, mugur, năpîrcă, pîriu, simbure, țap, țarc*” (*DUn.*, p. XXVI).

Unul din promotorii „lingvisticii balcanice”, eruditul filolog poliglot lipscan Gustav Weigand⁸⁰, imaginîndu-și (ca și J. B. Kopitar, supra, p. 39) că româna, albaneza și bulgara ar fi un singur idiom, a formulat bizara teorie despre „imigrația de elemente albaneze” în Ardeal și stratificarea cuvintelor albaneze în limba română⁸¹. Netemeinicia unor asemenea presupuneri a fost arătată la timp⁸² și e de prisos a le mai combate. De relevant însă că Weigand care considera pe albanezi ca descendenți din traci, nu din illyri⁸³, presupunea că limba tracă (despre care avea cunoștințe vagi, eronate) era aproape totuna cu albaneza, o fază mai veche a acesteia. Cu noțiuni rudimentare de comparativă, el a confecționat niște stranii arhetipuri „trace” pentru cuvintele comune albaneze și române⁸⁴. Cunoscînd toate limbile „balcanice”, G. Weigand și-a cîștigat merite remarcabile prin adunarea de materiale și studiul dialectelor române, mai ales meglenit și aromân, publicînd texte regionale; dar aportul lui la gramatica istorică și etimologia limbii române (discipline ceva mai importante) este nul⁸⁵. Despre elementul

⁷⁹ „După repetate și zadarnice încercări de a se raporta la acest fond primitiv, trac sau illyric, unele urme ale vocabularului românesc, se poate afirma cu siguranță că nici o urmă pozitivă n-a supraviețuit din idiomele autohtone. Presupunerile făcute în acest sens rămîn iluzorii. Ele se pot reduce la această triplă categorie: 1) vorba este romano-tracă, adică a trecut prin gura soldatului roman, ca *argea* (evoluție fonetică aidoma ca *stea, mârgea* < lat. *stella, margella*); 2) vorba indigenă a fost ulterior împrumutată de la albanezi, ca *mazăre*; 3) vorbele pretinse dace sînt creațiuni ale limbii române (*doină, aghiuță, iasmă, bordeiu, culbec* etc.). Deci, pe cînd traco-daca a dispărut fără urme, illyra a supraviețuit parțial în albaneza de azi” (Șăineanu, *DUn.*, ed. VIII, pref., p. XXXIII).

⁸⁰ S. Pușcariu, *Gustav Weigand (1860—1930)*, în *DR*, VI 1931, p. 646—647; C. Tagliavini, *Ungarische Jahrbücher* (Berlin), X, 1930, p. 427—434; D. Macrea, *LbR.*, V, 1956, 2, p. 51—64 (*StIstLg.*, p. 231—245). O excelentă caracterizare literară și umană a persoanei și activității acestui eminent erudit și poliglot (fonetician, dialectolog, om de teren, gospodar, organizator, îndrumător) lipscan a schițat ucenicul lui român S. Pușcariu, *op. cit.*, [nota 59], p. 30—42 („întîiul meu dascăl și îndrumător universitar: Gustav Weigand”).

⁸¹ G. Weigand, *Albanische Einwanderung in Siebenbürgen*, în *BalkA*, III, 1927, p. 208—226.

⁸² De ex. S. Pușcariu, *DR*, V, p. 751.

⁸³ G. Weigand, în *BalkA*, III, p. 227—251.

⁸⁴ De ex.: „thrak. **abull* > alb. *avull* «Dunst, Dampf», aber rum. *abur*; dass *b* im Rumän. bewahrt wurde, bestätigt dass lat. *b* bereits vorher zu *v* geworden war, thrak. *b* musste bewahrt werden; thrak. **urdza* > alb. *urdha, urdh-i* «Flechte, Flechtenkrankheit, Käseart, Efeu» > arom. *urdă* ...”. Asemenea „etimologii” arată că G.W. era străin atît de comparativă, cît și (ca balcanolog și „albanolog”) de gramatica istorică a limbilor albaneză și română, — el care în 1924 afirma (după războiul mondial și unele reduceri de subvenții din partea guvernului român pentru „Seminarul” său din Lipsca) că ar fi făcut pentru cunoașterea limbii române mai mult decît ... oricare român (*DR*, IV, p. 1408), fără să știe însă că *-ll-* intervocalic din pretinsele sale „etyma trace” **abull-*, **sambulla* nu putea să treacă la *r* (cf. *calle-* > *cale, valle-* > *vale*), căci numai *l* velar intervocalic a făcut atare trecere (*sale-* > *sare, sole-* > *soare*). În asemenea condiții nu era greu în 1928 pentru N. Jokl (*IF*, XLIX, p. 383) să bagatelizeze acele „angebliche Thracismen des Albanesischen” și deci ale limbii române.

⁸⁵ Chiar S. Pușcariu, unul din cei mai apropiați elevi (famulus) și entuziaști admiratori ai lui G. Weigand, [după „o emancipare lentă de sub influența fostului dascăl”, după ce „nu mai jura în cuvintele maestrului” (*DR*, IV, p. 1401, 1402)] observa dezamăgit că „din toată activitatea uriașă și atît de rodnică[?] a lui Weigand, partea etimologiei e desigur cea mai slabă” (Pușcariu, I, p. 413; V, p. 756), lucru numai firesc la un poliglot cu „o cunoaștere superficială a limbii

autohton (zis „albanez”) se pare că Weigand a făcut o singură observație utilă: în legătură cu *vătuu* și corespondentul albanez. Dealtfel, teoria despre „imigrarea albaneză” în Transilvania este un simplu ecou al tezei lui Gaster (supra, p. 46).

În analiza și critica rezultatelor lui Hasdeu, din 1894 (supra, p. 44), Al. Philippide⁸⁶ admisesse că „pentru cercetarea unei părți din așa-numitele cuvinte dace tot dă (Hasdeu) un punct de sprijin, macarcă greșit în aceea că cuvintele românești sînt asemănătoare cu cele albaneze”. Timp de trei decenii se pare că filologul ieșean nu a intervenit în problema dezbătută cu pasiune la 1894. În vol. II al marii opere de ansamblu *Originea Românilor, Ce spun limbile română și albaneză* (1925—1927), Al. Philippide a dat, pe lângă o tratare migăloasă a gramaticii istorice române, cea mai vastă cercetare asupra legăturilor dintre cele două idiomuri (*OrR*, II, p. 571—802): fonetice, morfologice, sintactice, lexicale, stabilind atît asemănările, cît și deosebirile lor profunde⁸⁷. În privința foneticii, concluzia este netă: „dacă sînt asemănări între limbile română și albaneză, deosebirile apar mult mai mari” (p. 587); pentru morfologie și sintaxă: „față de aceste cîteva asemănări morfologice și sintactice, deosebirile sînt foarte mari” (p. 629). Relevînd cuvintele latine din albaneză și română (p. 631—694), el cercetează apoi cu multă răbdare (dar cu mai puțin succes) lexicul comun albanoromân de obîrșie nelatină (p. 694—760). „Limbile română și albaneză au comune de fapt ori numai în aparență, multe cuvinte ce nu sînt de origine latină; unele de origine obscură, altele în albaneză băstinașe, altele în română băstinașe, la altele există numai o întîmplătoare corespondență fonetică fără ca originea să fie aceeași...” (p. 694). După criterii subiective, prea puțin clare, el înșiră 211 cuvinte, din care „rămîn 185 ce nu sînt de origine latină și la care există o corespondență de origine, ori reală ori posibilă și cît de îndepărtată, între limbile română și albaneză”; le împarte „aproximativ în cel mai mare grad și în mod necesar arbitrar” (p. 744) în 6 categorii⁸⁸. În general, Al. Philippide consideră că întrucît unele cuvinte românești nu sînt împrumuturi din albaneză, trebuie să fie indigene la noi. „Un lucru e sigur, că împrumuturile de cuvinte făcute dintr-o limbă în cealaltă sînt puține” (p. 753), iar dacă se admite că româna a făcut 136 împrumuturi din albaneză, rămîne de neînțeles cum aceasta din urmă a luat din română numai 3 cuvinte, „mai ales cînd limba care ar fi făcut numai împrumutul de trei cuvinte n-a fost față de cealaltă în nici o împrejurare de superioritate numerică, ori etnică, ori psihică,

române” (*DR*, IV, 1401). Al. Philippide, *Un specialist român la Lipsca*, Iași, 1909, 170 p. (extras din *VR*, 1909—1910; despre G. Weigand și S. Pușcariu: unele păreri, teze și acte discutabile ale lor).

⁸⁶ Despre Al. Philippide (1859—1933): Th. Capidan, *DR*, VII 1934, p. 652—655; Iorgu Iordan, *Comemorarea lui Alexandru Philippide*, București, 1934; Al. Philippide („Cunoștințe folositoare”), București, 1937; D. Macrea, în *LgFil*, p. 153—173 (*LbR*, VII 1958, 1, p. 5—21); I. Rusu, în *Limba și literatura moldovenească*, Chișinău, II, 1959, p. 77—78; D. Gafițanu, în *LbR*, VIII 1959, 3, p. 3—11; I. Iordan, *Alexandru I. Philippide*, București, Editura științifică, 1969, 155 p. (p. 149—155 operele lui A.I.Ph.); despre această carte a lui I. Iordan, v. nota semnată D. Zamfirescu *De la Roessler la acad. I. Iordan, în Săptămîna culturală a capitalei* (București), 25 XII 1970, p. 3.

⁸⁷ Cf. I. I. Rusu, *Contribuția lui Alexandru Philippide la cunoașterea elementului autohton*, în *LbR*, VIII, 1959, 3, p. 16—23; infra, p. 102.

⁸⁸ 1) Cuvîntul albanez e băstinaș, cel român nu-i băstinaș ori e de origine obscură, 27 termeni, ca *abur*, *cioară*, *copil*, *găsec*, *mare*, *mire*, *țarcă*; 2) cazul invers, două cuvinte *stăpîn*, *stîină*; 3) cuvintele român și albanez sînt ambele băstinașe, 25 ca *arcea*, *bucur*-, *bunget*-, *codru*-, *mazăre*; 4) de origine obscură: *baciu*, *baltă*, *ciut*, *cursă*, *gară*, *scrum* (total 62 termeni); 5) cuvîntul românesc e împrumut din albaneză, *călbează*, *cătun*, *curpân*, *groapă*, *vazim* etc. (total 25); 6) cuvîntul albanez e împrumut din română, trei: *ciocan*, *mînzat*, *toacă* (Philippide, *OrR*, II, p. 743—749).

ori politică” (p. 754)⁸⁹. După aceste socoteli și numărători, el relevă din nou „numărul infim de mic al cuvintelor pe care le-au împrumutat cele două limbi una de la alta” (p. 757). Al. Philippide se pronunță deci în principiu pentru existența cuvintelor din substrat, fără a fi în măsură să precizeze forma și natura bazelor etimologice autohtone, ca și vechimea legăturii de înrudire cu elementele albaneze. „Este evident că, înafară de acele puține împrumuturi de cuvinte ca *schelet*, pe care le-au făcut cele două limbi (albaneza și româna) una dela alta, toate asemănările pe terenul lexical între ele nu pot fi interpretate ca împrumuturi. Singura interpretare posibilă este aceea a unui fond etnic și limbistic comun. Cuvintele *schelet* — care au același etymon băstinaș, trebuie interpretate ca rămășițe băstinașe, pe teren românesc și albanez” (*OrR*, II, p. 759). La cuvintele *viezure*, *mazăre*, *brîu* etc. observă: „de multe ori singură limba română e suficientă pentru a explica dezvoltarea cuvîntului român dintr-un etymon admis ca băstinaș pentru albaneză (**bren-* > *brîu*, **glemp-* > *ghimpe*). Numai dacă nu va voi cineva să tăgăduiască posibilitatea existenței de elemente autohtone în română; dar atare tăgăduială n-ar avea nici o bază. Elemente lexicale autohtone se găsesc și în alte limbi romanice — puține, dar se găsesc; cu atît mai mult ar trebui să se aștepte cineva să afle elemente lexicale autohtone în română, limba romanică cea mai tîrziu născută, dezvoltată la niște neamuri de oameni asupra cărora agenții romanizatori au lucrat cel mai tîrziu și mai scurt timp” (*OrR*, II, p. 745).

Prezența unui element sufixal traco-dacic în română a fost preconizată de Alexandru Graur, *Le suffixe roumain — ESCU et le suffixe thrace — ISK* (în *R*, LIII, 1927, p. 552) cu concluzia: „il devient difficile, dans ces conditions, de soutenir que roum. -*escu* provient du lat. -*iscus*. Au contraire, par le thrace, le sens s'explique très bien... Tout ce que l'on peut admettre, c'est que le suffixe thrace se soit superposé au suffixe latin, de même qu'en Occident -*iscus* s'est croisé avec le germanique -*isk-*”; totul original și foarte ingenios, dar mai puțin convingător⁹⁰. Despre modificările formale (fonetice) ale cuvintelor autohtone (tracce) în română, Al. Graur preconiza că ar trebui să fi fost diferite de formele evoluției elementului ereditar latin-romanice (cf. infra, cap. IV, nota 34).

Între filologii care au afirmat rolul și valoarea elementului autohton în

⁸⁹ De fapt dintre cuvintele semnalate de Al. Philippide ca fiind comune albaneze și române, numai vreo 57 au (ori pot să aibă) vreo legătură de comunitate indo-europeană, provenind din fondul autohton: *abur*, *arcea*, *baciu*, *balaur*, *baligă*, *baltă*, *barz(ă)*, *brad*, *brîu*, *bucur-*, *bunget*, *buză*, *căciulă*, *călbează*, *căpușă*, *căpută*, *cătun*, *cioară(?)*, *copac*, *curpân*, *cursă*, *druete*, *fărîm*, *gară*, *ghimpe*, *ghionoaie*, *grapă*, *gresie*, *groapă*, *grumaz*, *grunz*, *gușă*, *mal*, *mazăre*, *măgură*, *mînz*, *moș*, *mugur*, *murg*, *năpîrcă*, *pîrîu*, *rînză*, *sîmbure*, *scapăr*, *scrum*, *strepede*, *strungă*, *șopîrlă*, *șut (ciut)*, *șap*, *șarc*, *vatră*, *viezure*; de altă origine sînt: *bîlc*, *ceafă*, *coacăză*, *drastă* (grec), *mușcoi* (sl.?), *pupăză*, *stăpîn* (în albaneză e recent).

⁹⁰ Un eminent romanist german observa în 1961 „vi troviamo (in Romania) nella formazione dei toponimi derivati da nomi di persona, un suffisso assai originale che si presenta nella forma -*esti*. Esso è il plurale di -*esc(u)* e sembra essere un fratello della desinenza italiana -*esco*. Come in Italia questa desinenza ha servito a designare i membri o i partigiani di una famiglia (i *Corradeschi*, *Filippeschi*, *Tancredeschi*), così in Romania -*esti* è diventato un vero suffisso patronimico. In tale funzione occupa il posto più importante nella formazione dei toponimi romeni in cui si riflette il ricordo di un antico possessore, p.e. *București* «i discendenti di un *Bucur*» (alb. *bukur* «bello»), *Drăgănești*, *Românești*, *Nicorești*, *Ploiești* e via di seguito” (Gerhard Rohlf, *Antroponimia e toponomastica. Aspetti di geografia toponomastica*, în *VII Congresso Internaz. di Scienze Onomastiche*, Firenze — Pisa, 1961, vol. III, p. 488). Em. Petrovici, *Vechimea atestării sufixului -esc* (pl. -*esti*), în *CercLg*, XIII 1968, p. 33—34.

limba română se numără romanistul croat Petre Skok⁹¹: elementele ne-latine din română și albaneză nu erau împrumuturi din aceasta, căci prezintă o dezvoltare fonetică independentă (*brînză, brîu, pîrîu, balaur*), provenind din illyro-tracică⁹².

Într-o scurtă sinteză asupra românei în raport cu limbile balcanice, Th. Capidan, examinînd „aspectul balcanic al limbii române”, se pronunță mai clar decît în 1922 (supra, p. 53) pentru realitatea substratului comun în limbile albaneză și română: cuvintele preromane provin din vechile idiomuri traco-illyre, nefiind deci împrumuturi din albaneză în română⁹³. „În română există o serie de cuvinte străine de fondul constitutiv latin, ca *strugure* și altele, care nu arată apropiere nici cu formele albaneze, nici cu limba celorlalte neamuri de oameni, ca grecii, slavii, gepizii etc.”⁹⁴.

După ce în 1924 admisesese (supra, p. 54) existența cuvintelor autohtone în limbă, S. Pușcariu recunoștea că „asemănările în adevăr mari și de veche dată între română și albaneză se pot explica și altfel decît prin substratul comun”, judecînd după analogia limbii franceze, unde relictetele celtice ar fi „neînsemnate” (cum credea celtizantul R. Thurneysen); tot așa în română nu pot să existe cuvinte autohtone afară de cele împrumutate la albanezi (*StIstr*, II, p. 355). Dar, cu toată poziția sa latinistă —, nici S. Pușcariu nu putea rămîne indiferent față de tendința mereu mai viguroasă ce-și făcea drum acum 4—5 decenii; el s-a văzut forțat să admită prezența unor cuvinte traco-dace în terminologia pastorală (*stîină, brînză, urdă, zer, strungă* etc.) și continuitatea vieții păstorești din epoca preromană pînă azi. În lucrarea de sinteză asupra limbii române (*LR*, I, 1940) atitudinea lui Pușcariu se modifică și mai mult în noua direcție; observînd că „cercetările de pînă acum n-au izbutit să dea la iveală nici un răsunset și g u r al elementului autohton în limba română [?], acest lucru se explică înainte de toate prin faptul că nu cunoaștem aproape nimic din limba strămoșilor traco-geto-daci, încît nu sîntem în stare a recunoaște nici ceeace de fapt este moștenit dela ei” (*LR*, I, p. 175). „Totuși n-ar fi exclus ca unele cuvinte păstorești ca *brînză* și *zer* sau verbe cu rădăcini adînci în limbă, ca *a băgă* (etimologie obscură) să fie autohtone”; la fel *stîină, brîndușă, smirdar* (p. 176). Pentru cuvintele comune cu albaneza admite împrumut în română, cînd „cuvîntul românesc

⁹¹ Petar Skok (1881—1956) a fost profesor la Zagreb; despre el cf., de ex., Al. Rosetti, *SCL*, VIII, 1957, p. 125.

⁹² „Die nichtlateinischen Wörter, die dem Rumänischen und dem Albanesischen gemeinsam sind und unabhängige lautliche Entwicklung zeigen, die also keine albanischen Lehnwörter im Rumänischen sind, lassen sich wohl nachweisen; *brînză* wird man also mit *brîu, pîrîu* und *balaur* zu den illyro-thrakischen Lehnwörtern des Balkanlateins rechnen dürfen” (Skok, *ZrPh*, L, 1930, p. 528—529; *LIV* 1934, p. 458). Dar mai înainte, el vorbise tangențial de „împrumuturi” albaneze în română și de „simbioză” între cele două popoare (*AvR*, VIII, 1924, p. 150; *Slavia*, III, p. 115 etc.); cu alt prilej, ceva mai tîrziu, „on arrivera à constituer un noyau lexicologique de mots anciens (*bunget, brîu, mazăre, pîrîu, stăpîn* etc.) se rapportant à la vie pastorale dans la montagne, mots qui ne sont pas du tout dus à l'albanais ou au slave, mais qui, en roumain, proviennent de l'illyro-thrace romanisé”. Despre albanezi afirmă că „le noyau de ce peuple paraît être le dernier reste de ces Thraces de la province de Dardanie qui, contrairement aux Roumains, ont réussi à se soustraire à la complète romanisation” (Budimir — Skok, *RIÉB*, I, p. 9).

⁹³ Th. Capidan, *Romanitatea balcanică* (Acad. Rom.; discursuri de recepție, 67, 1936), p. 35—37 „spre deosebire de greci și de slavi, legăturile noastre cu albanezii sub aspect balcanic se arată mult mai intense. Ele pleacă de la un număr de cuvinte care nu sînt latinești, grecești sau slave și nici împrumuturi dela albanezi la români ori invers, ci forme ce pleacă dela aceleași cuvinte de bază ce vor fi existat în graiurile preromane traco-illyre...”, înșirînd o serie lungă de cuvinte comune albaneze și românești, pe categorii; din ele majoritatea sînt de fapt elemente comune celor două idiomuri, fiind de obîrșie și structură indo-europeană.

⁹⁴ Th. Capidan, în *Revista clasică*, IX—X, 1937—1938, p. 39.

prezintă aceeași formă și același înțeles ca cel albanez”. Dar cînd există numai o asemănare, fără a putea să se vorbească (din motive formale și semantice) de împrumut, „avem a face după toată probabilitatea, cu elemente trace, moștenite la noi și împrumutate dela traci de strămoșii illyri ai albanezilor” [?]. Autohtone ar putea fi: *ceafă, grumaz, buză* (părți ale corpului, unde avem aproape numai termeni moșteniți); *mugure, zavă, mazăre, simbure, viezure; măgură, balegă, abure* (*LR*, I, p. 177). După o schiță a corespondențelor fonetice albanoromâne, S. Pușcariu citează cuvinte „albaneze” din română (*brad, grapă, bunget, brîu, bucur-*, p. 178—179); altele ar fi însă „mai curînd relictete autohtone decît împrumuturi, de ex. *căciulă, copil, fluiet, vatră, mînz, baltă, țap*; ultimele trei, poate illyrice”. La capitolul despre albanezi (p. 263—272), relevînd „marea asemănare a limbii române cu albaneza”, Pușcariu insistă asupra deosebirilor remarcabile (observate de Meyer-Lübke) și asemănarilor în tratarea elementului lexical latin cu evoluții semantice identice în cele două idiomuri (p. 263). „Avem un număr destul de mare de vorbe care, din diferite considerații, mai ales de natură formală, se arată a fi împrumuturi mai nouă (din albaneză): *ghionoaie, gogă, noian, curmeziș, coacăză, pupăză, călbează, gresie, a scăpăra, cioc*” (p. 264—265). La aromâni asemenea împrumuturi sînt și mai numeroase: *bană* „viață”, *cua* „coață de piine”, *dată* „spaimă” etc., precum există și cuvinte românești în limba arnăuților (*gîendêrê, kukutê, manar, meljorê* etc.), unele de dată recentă, care ar dovedi o simbioză îndelungată a unei părți a românilor cu albanezii (p. 266—267). Relevînd coincidențele fonologice, morfologice și sintactice, Pușcariu trage concluzia că cel puțin o parte dintre români au locuit în sudul Dunării, cu albanezii, de la care au luat elemente de limbă (p. 270). Deci atitudine echivocă în privința legăturilor gramaticale și lexicale albanoromâne, admițînd existența cuvintelor traco-dace în limba română, iar concluziile istorice în 1940 (*LR*, I) tot cam ca la 1910 (supra, p. 50), cu deosebire că se admite (parțial) substratul românesc fără mijlocire albaneză. În 1943, Pușcariu admite despre *lespede* „că este la noi de origine autohtonă” (*DR*, X, p. 296).

În *Istoria limbii române*, Al. Rosetti⁹⁵ consacră vol. II raporturilor cu limbile balcanice, „elementele nelatine ale limbii române moștenite dela popoarele stabilite în Peninsula Balcanică înainte și după cucerirea romană, pînă la năvălirea slavilor” (*ILR*, II, p. 6). Pentru el „în tratarea elementelor «balcanice» dificultatea rezidă mai întîi în determinarea a însuși materialului de studiu”, fiind o „materie obscură” din cauza lipsei de suficiente cunoștințe precise asupra vechilor popoare și a graiurilor preromane din zona Balcanilor. Este un cîmp de cercetări lingvistice și paleoetnologice cu multe părți obscure, confuze, care „așteaptă încă mult de la cercetările ulterioare” (p. 8). „Dacă latinitatea limbii române e un fapt incontestabil, azi necontestat, nu e mai puțin adevărat că, prin alte aspecte ale ei, româna e limbă balcanică” (p. 29). Capitolul „Uniunea lingvistică balcanică” (p. 83—132) studiază aspectele fonetice, morfologice, sintactice și lexicale prin care se leagă româna de idiomele Peninsulei Balcanice (infra, p. 97). Despre vocabular, Rosetti afirmă (după Treimer, Capidan, Pascu, Philippide) că „acești termeni provin din o limbă vorbită odinioară în Peninsula Balcanică și care a lăsat ca urmă a existenței sale aceste elemente în vocabularul limbii române. În starea actuală a cunoștințelor, nefiind posibil să aducem precizuni asupra acestei limbi, trebuie să ne mulțumim de a

⁹⁵ Al. Rosetti fost profesor la Universitatea București, academician, cunoscut mai ales ca specialist în fonetică; date bio- și bibliografice despre el în *OmR*, p. IX—XXVII (*Al. Rosetti profesor și om de știință* de Boris Cazacu); *RomSl*, XII 1965, p. 5—9 (G. Mihăilă).

apropia termenii românești de cei albanezi, explicându-i deci printr-un criteriu comun" (p. 103). Afară poate de unii termeni pastorali, pentru „celelalte categorii, nimic nu ne autorizează să atribuim prezența lor în română unui împrumut din albaneză: civilizația albaneză în evul mediu nu justifică o astfel de influență asupra celorlalte popoare din Peninsula Balcanică" (p. 104—105). Un tabel de corespondențe fonetice (consonantism) între cuvintele române și albaneze (lucru încercat anterior de Treimer) arată pentru același sunet „albanez” tratamente diverse în românește: „lui *th* alb. îi corespund trei sunete în română: *s* (*sîmbure*, *cursă*), *ts* (*țarc*) și *č* (*čump*); lui *dh* alb. îi corespunde rom. *z* (*viezure*, *barză*) și *d* (*brad*, *zgardă*, *leurdă*)” etc. Dacă se admite originea albaneză a cuvintelor, „nu ar putea fi justificate tratamentele diverse suferite de unul și același sunet albanez în română. Dimpotrivă, dacă plecăm de la o limbă primitivă (reprezentată, cel puțin parțial, de albaneza actuală și înlocuită de limba latină în regiunile dunărene), deci de la elemente de limbă comune albanezei și românei, constatăm că sunetele din română reprezintă la origine sunete diverse și în acest fel tratamentele diferite din română sînt justificate” (p. 106). Cuvintele „albano-române”, identice ori strîns înrudite, „fac parte din cel mai vechiu fond al limbii române”⁹⁶. Relevînd trăsăturile comune și cuvintele albaneze și române provenite din fondul carpato-balcanic identic, Rosetti arată că împrumutul de cuvinte dintr-o limbă în alta ar putea fi valabil numai în puține cazuri (termeni tehnici, pastorali) și că, în general, trebuie „plecat de la faza indo-europeană” pentru ambele limbi, oricum „nu e necesar ca albaneza și româna să fi trăit în contact direct”⁹⁷. Aproape toate aceste formulări și conținutul lor erau luate de pe la alții; prea puține contribuții personale, dar nici una la munca de țeluire etimologică a lexicului autohton (a cărui importanță fundamentală este evidentă). În afară de cele comune cu albaneza, alte cuvinte preromane nu există (pentru Rosetti) sau n-ar putea fi dovedite, iar materialul și opiniile sale din 1938 se repetă mecanic (a cincea oară, de pe aceleași poziții depășite de studiul istoric comparativ al limbilor traco-dacică, illyră și română) de către autor în „volumul unic”: *ILR*, București, 1968, p. 203—281.

Ceva mai liberal și larg, dar și mai vag în problema legăturilor arhaice (elemente comune în lexic) dintre română și albaneză se arată istoricul G. Stadtmüller (München), în „Forschungen zur albanischen Frühgeschichte”, *ArEuCO*, VII, 1941, p. 1—196 (expunere vastă, bibliografie imensă, dar aport util prea modest); bazat pe teze și ipoteze învechite⁹⁸, admite (după alții)

⁹⁶ Al. Rosetti, *ILR*, II, p. 108—124, lista cuvintelor prelatine, comune românei și albanezei, în număr de 83, din care însă numai vreo 57 pot fi considerate autohtone în ambele idiomuri, cu etimologie indo-europeană [cele marcate cu (?) pot fi împrumuturi din română în alban.]: *abur*, *arcea*, *baciu*, *balaur*, *baligă*, *ballă*, *barză*, *bască*, *brad*, *brîu*, *bucur*, *bunget*, *buză*, *căciulă*(?), *călbează*, *căpușă*, *cătun*, *cioară*(?), *ciut* (*șuit*), *curpen*, *cursă*, *drucete*, *fărîmă*, *gard*, *gata*, *ghimpe*, *ghionoaie*, *grapă*, *gresie*, *groapă*, *grumaz*, *grunz*, *gusă*, *măgură*, *mal*, *mînz*, *mazăre*, *moș*, *mugure*, *murg*, *năpîrcă*, *pîrîu*, *rînză*, *sarbăd*, *scăpăra*, *sgardă*, *sîmbure*, *spînz*, *strepede*, *strungă*, *șopîrlă*, *șivă*(?), *șap*, *țarc*, *urdă*(?), *vatră*, *viezure*.

⁹⁷ Al. Rosetti, *Albano-romanica*, în *BL*, X 1942, p. 76—90 „en général et pour le vieux fonds du vocabulaire qui est commun à l'albanais et au roumain et qui ne peut être expliqué ni par l'albanais, ni par le roumain, cette explication doit être écartée, parce que les correspondences phonétiques s'y opposent. En effet, si l'on part de l'état phonétique indo-européen, on constate que tel son primitif a évolué d'une manière différente en albanais et en roumain”.

⁹⁸ *ArEuCO*, VII, p. 51 „es ist eine feststehende Tatsache, dass das Albanische als teilweise romanisierte Balkansprache dem Rumänischen als ganz romanisierter Balkansprache (?) nahe verwandt ist. Lautgestalt und Wortbestand machen es sicher, dass beide Sprachen in der Frühzeit eine Zeitlang gemeinsam dieselbe Entwicklung erlebten. Nach einer langen Trennung (durch den Slaveneinbruch) scheinen sie später wieder auf einige Zeit in äussere Berührung gekommen zu sein,

că romanii orientali au ocupat un teritoriu vast la Dunărea de Jos, unde ar fi avut loc „simbioza albano-română”, adică „grundsätzlich muss vielmehr das ganze Gebiet des heutigen Bulgarien, Rumänien (vor der Räumung der Provinz Dakien), Serbien und Nordwestmakedonien als Lebensraum der Urrumänen gelten” (p. 52): peste tot unde au stăpînit romanii, spre a împăca pe toată lumea, evitînd orice eventuală obiecțiune. Noțiunea unei vaste romanități în evul mediu pe întinderea provinciilor romane Dalmatia, Moesia, Dacia și chiar Tracia (admisă mai demult) este justă; dar cu totul nejustificate apar unele formulări ale lui Stadtmüller ca „ganz romanisierte Balkansprache”, adică limba română [care în realitate este o limbă integral romanică, avînd numai anumite elemente lexicale preromane, din substrat, numite „balcanice”].

Dovedind autohtonía verbului arom. și megl. *adaru*, Th. Capidan releva că elementele preromane moștenite traco-illyre este necesar să fie elucidate prin explorări etimologice profunde și riguroase⁹⁹, — îndemn care a avut un răsunset foarte slab timp de aproape două decenii. În ultima sa lucrare din 1944 (*DRS*), G. Giuglea se pronunță din nou categoric pentru existența cuvintelor autohtone în română, „bodenständige Elemente”¹⁰⁰, din care analizează cinci: *stîină*, *brînză*, *zer*, *jep* (*jîp*), *troian*; al doilea și al treilea sînt desigur autohtone, dar necesită alte soluții decît cele preconizate de autorul romanist și folclorist-etnograf român. Cuvintele anteromane existente în română și în albaneză erau și pentru Giuglea evident autohtone la români („analogii între română și albaneză”). În 1945 a dat soluții etimologice pentru 10 elemente ale limbii române I. I. R u s s u (Cluj, în *DR*, XI, p. 148—183)—nu toate sigure, iar în „Elemente autohtone în terminologia pastorală”, *AnEtn*, 1957, p. 131—153, etimologii și interpretări istorice pentru 32 cuvinte din domeniul gospodăresc-pastoral, unele existente și în albaneză; au urmat o duzină de cuvinte din terminologia ocupațiilor (*AnEtn*, 1959—1961, p. 23—35) și cîteva din terminologia așezărilor și gospodăriei (*AnEtn*, 1962—1964 [1966], p. 73—92), a îmbrăcămîntei (*AnEtn*, 1965—1967 [1969], p. 3—22)¹⁰¹.

wie die Lehnwortbeziehungen beweisen” (etc.); totul plutînd în vag și confuz, nu numai echivoc, nimic concret și util pentru raporturile și elementele de fapt comune celor două limbi „balcanice”, româna și albaneza, care nu se vede cîtuși de puțin cum ar putea să fie „strîns înrudite” (... nahe verwandt), afirmație pe care o poate risca numai cine le ignoră pe amîndouă deopotrivă, ca și alte realități cultural-istorice carpato-balcanice.

⁹⁹ Th. Capidan, *LL*, I 1940, p. 96 „aujourd'hui on est d'accord généralement à penser qu'il existe, parmi les éléments lexicaux d'origine obscure, toute une série de mots roumains qui, par leur ressemblance avec les formes similaires de l'albanais, se révèlent comme des éléments préromans hérités des Thraco-Illyriens. Naturellement, ils n'ont pas encore été identifiés; mais c'est un devoir pour la philologie balkanique [...] d'user de tous les moyens possibles pour les identifier puisqu'aussi bien, tant que leur origine demeure obscure, tout essai de synthèse qui ne fera que répéter ce qu'on a déjà dit sur cet point ne saurait faire progresser en rien nos connaissances dans ce domaine”.

¹⁰⁰ G. Giuglea, *DRS*, p. 7 „wie in der Geschichte der übrigen romanischen Sprachen, die sich in den Verbreitungsbereichen ihre ursprüngliche Gestaltung erhalten haben, werden heute auch in der Vergangenheit der dakorumänischen Sprache einige bodenständige Elemente sichtbar, die im untersten Teil ihres Fundamentes liegen. Wir sehen nicht, wie man dem Dakorumänischen diesen ursprünglichen Beitrag, der in keiner romanischen Sprache fehlt, streitig machen kann. Mit den Daciern, einem Volk von anerkannter völkischer und politischer Kraft, haben die Römer ebenso schwere Kriege geführt wie gegen die Iberer und Gallier. Wenn diese trotzdem Sprachspuren zurückgelassen haben, wäre es ganz unnatürlich, wenn jene der folgenden dakorumän. Sprache gar nichts vererbt hätten”.

¹⁰¹ Cf. *LbTrD*, p. 119—131; *CercLg*, VII, 1962, p. 107—127 (= *RevLg*, VIII, 1963, p. 253—277; *infra*, p. 67; cap. III).

Încercările romanistului G. Reichenkron¹⁰² de a identifica elementul autohton-antroman din limba română (în legătură și paralel cu albaneza) erau principial deplin justificate, avînd o bază teoretică (istorică-lingvistică) și o premisă justă: caracterul străvechi ereditar și indigen al cuvintelor zise „obscure” ce nu puteau fi împrumutate din albaneză în română ori invers¹⁰³. Dar felul cum autorul berlinez aplică în detalii și în operațiunile etimologice principiile enunțate, ca și majoritatea absolută a exemplelor sale sînt neverosimile, inacceptabile, din cauză că ignoră și contravin legilor etimologiei românești, în primul rînd criteriile fonetice românești și traco-dace, iar cuvintele respective erau cîteva latine (*codru, sat* etc.), majoritatea slave (*gălăvie, hudă* ș.a.) ori împrumuturi mai recente și simple onomatopee (*bocăni* etc.)¹⁰⁴. Din totalul de 80 cuvinte cercetate de G. Reichenkron, numai 15 sînt preromane: *andrea (undrea), băgă, băiat, barză, fărîmă, legănă, mare (adj.), melc, strungăreață, șopîrlă, țarc, țaruș, zară, zgîriă*, dar numai la 5 din ele (*barză, legăna, mare, melc, strungăreață*) etimologia justă este cea indicată de autor¹⁰⁵. Într-o conferință-articol despre „Das Ostromanische”¹⁰⁶, acceptînd caracterul indo-european dacic al unei părți din cuvintele comune albano-române¹⁰⁷, Reichenkron repetă unele teze filologice-istorice perimate ca cea despre „simbioza alban-

română”¹⁰⁸, susținută în bună măsură pe cîteva încercări de etimologie inadmisibile¹⁰⁹. Seria de articole publicate în anii 1959—1960 este regrupată de acesta (cu unele amplificări) în monografia *Das Dakische (rekonstruiert aus dem Rumänischen)*¹¹⁰, unde el admite obîrșia dacică pentru 130 cuvinte românești; dar din păcate și aici majoritatea covîrșitoare a încercărilor de etimologii (repetate) erau greșite, întregul „sistem” etimologic și semantic adoptat fiind mereu inacceptabil, în afară de 24 cuvinte (unele comune cu albaneza), din care patru (*lea-găn, melc, viscol, băiat*) propuse acum de către Reichenkron ca dacice și care constituie de fapt singurul aport valabil și sigur la cunoașterea lexicului traco-dacic și a etimologiei române.

Eminentul filolog albanez Eqrem Çabej (Ciabei, Tirana), în *Unele probleme ale istoriei limbii albaneze*, în *SCL*, X 1959, p. 527—560, se plasează pe vechile poziții (Jokl, Barić, Weigand) în problema cuvintelor comune, care ar fi mereu „împrumuturi” din albaneză în română (de ex. *SCL*, X, 1959, p. 530, *ghimpe*). Interesantă este însă remarca lui Çabej „ceea ce pentru limba română poate să reprezinte substratul, pentru albaneză e doar o treaptă premergătoare antică. Oricum, pentru legăturile albanoromâne cele mai vechi, noțiunile substrat și albaneză nu trebuie să se anuleze reciproc. Pentru marele număr de concordanțe dintre cele două limbi noțiunea de adstrat (și simbioză ce reiese din acest termen) e mai potrivită, fiind mai palpabilă din punct de vedere istoric[?]. Stabilirea și justa apreciere a legăturilor româno-albaneze este deocamdată mai importantă decît explicarea lor apriorică. Concluzii definitive de ansamblu și de amănunt asupra felului și a gradului acestor înrudiri lingvistice se vor desprinde dela sine, cînd materialul existent va fi fost mai bine studiat și tilcuit. Nu este exagerată afirmația că în acest domeniu ne găsim abia la mijlocul drumului, dacă nu la începutul lui” (*SCL*, X, 1959, p. 551—552). Ultimele trei propoziții (deplin justificate) ale filologului-comparatist albanez oglindesc situația reală în problema relațiilor etno-lingvistice albanoromâne și trasează sarcinile concrete ce revin cercetării comparativ-istorice. Dar din materialul lingvistic (glose, nume proprii) oferit — după filologi mai vechi și după Jokl, Georgiev etc. (cf. infra, p. 65—66) pentru a stabili legături între lexicul trac, respectiv illyr și albaneza (susținînd „caracterul autohton al albanezilor în așezările lor istorice, cel puțin din epoca antică”, în *SCL*, X, 1959, p. 560) nu se poate reține deocamdată nimic sigur ori util, nici pentru problema relațiilor vechi dintre albanezi și români.

În *Recherches sur le substrat du roumain* (în *StCl*, III 1961, p. 19—22), A. G r a u r prezintă unele considerații principiale și generale privind substratul

¹⁰² G. Reichenkron (1907—1966), eminent romanist german, profesor la Universitatea din Berlin, elev al lui E. Gamillscheg; cf. K. H. Schröder, *SOF*, XXV 1967, p. 405—406.

¹⁰³ G. Reichenkron, *Vorrömische Bestandteile des Rumänischen*, I, *Rumän.* čo-|ču- aus idg. *heu-, în *Archiv für das Studium der neuen Sprachen*, 196 (109/1958), p. 273—290; II, *Rumän. idg.* *s(u)- vor hellem Vokal oder aus idg. *k'(u), în *Etymologica* Walther v. Wartburg zum 70. Geburtstag, 1958, p. 597—613; p. 598 „beide Völker ihre Sprache bewahrt haben, die Albaner eine alte idg., wenn auch stark durchsetzt mit fremden Bestandteilen, die Rumänen dagegen die lateinische Volkssprache. Gerade weil die soziologischen und die beruflichen Bedingungen die gleichen waren, haben es die Rumänen gar nicht nötig gehabt, von den Albanern Ausdrücke des Hirtenwesens, der Viehwirtschaft u.ä. zu entlehnen. ... ausgehend von der unbestrittenen gleichen soziologischen Lage der Urrumänen und Uralbaner — beide als Äste der alten thrako-illyrischen Familie ihre uralten Einrichtungen besessen haben”; p. 611 „drei Etappen werden hierbei angesetzt: die idg., die dakische und die vom Rumänischen her bekannten Lautgesetze einzunordnen oder neue Lautgesetze für die vorrömischen Sprachen zu finden”; III *Albanisch-rumänische-armenische Gleichungen*, în *Romanistisches Jahrbuch*, IX, 1958, p. 59—105; p. 59 „... hat man schon seit langem die Frage gestellt, ob nicht vielleicht autochtone Elemente vorliegen (Pușcariu, Miklosich, Weigand, Treimer, Sandfeld, Capidan u.a.)”; IV în *Romanist. Jahrb.*, XI, 1961 (non vidi); V, *Zur Rekonstruktion des Dakischen*, în *Festschrift J. Friedrich*, Berlin, 1959, p. 365—401; VI, *Vorrömische Bestandteile*, în *SOF*, XIX 1960, p. 344—368: încercare de a dovedi obîrșia preromană a multor cuvinte românești cu inițiala h-, idee absolut inadmisibilă (nu comportă nici măcar o discuție). — În *Der lokativische Zählungstypus für die Reihe 11—19 ein auf zehn*, în *SOF*, XVII, 1958, p. 152—174, se trage falsă concluzie că „das Rumänische — setzt vielmehr so gut wie sicher eine vom Idg. her für das Thrakische zu erschliessende, später vom Slavischen gestützte Ausdrucksweise fort” [?]; cu totul neverosimil, idei artificioase, confuze.

¹⁰⁴ De ex.: i.-e. *heu-p- > dac *keupa > *kjupa* > rom. *ciupă*; *heu-h- > *ciucă*; *(s)heu-l- > rom. *cioareci* [care este cuvînt trc. bulg. în română]; *seu- > *țuică* [de fapt e cuvînt din sîrbește!]; *k'eipo- > *țep, țeapă* [cuvînt slav]; *(m)hhi-k'bei-tu- > *sat* [care de fapt este latin-romanic, *fossatum*; T. Bojan, *Vechiul românesc fsat și albanezul fshat*, în *CercLg*, XV, 1970, p. 73—79] ș.a., afirmații gratuite și absurde.

¹⁰⁵ Cf. recenzie critică (parțială) în *SCL*, XIII, 1962, p. 111—115.

¹⁰⁶ G. Reichenkron, *Das Ostromanische*, în *Völker und Kulturen Süd-ost-Europas*, München, 1959, p. 153—172.

¹⁰⁷ *Ibid.*, p. 161 „ein grosser Teil dieser Wörter dürfte idg. Herkunft sein ... Die Frage ist nur, ob hierbei eine Entlehnung vom Alban. zum Rumän. oder umgekehrt stattgefunden hat, oder ob nicht derartige Wörter aus dem Indogermanischen einerseits ins Alban., andererseits über das Dakische ins Rumänische gedrungen sind ...”; formulări ingenioase, intuiții juste, principial deplin acceptabile, — cu toate că exemplificarea și reconstrucțiile etimologice ale lui Reichenkron n-au valoare.

¹⁰⁸ G. Reichenkron, *Das Ostromanische*, în *Völker und Kulturen*, p. 160 „das Albanische ist eine «halbromanisierte Sprache», oder wie H. Schuchardt ausgedrückt hat, «eine Sprache, die um Haaresbreite der Romanisierung entgangen ist» ...”; nici albanezii, nici românii nu ar fi autohtoni în teritoriile lor actuale, căci (după vechea formulă) „die Uralbaner haben vielmehr einstmal zusammen mit einem Teil der Urrumänen in dem Dreieck Niš — Skoplje — Sofia gesessen”, adică în Dardania unde s-ar fi format un fel de „Dardano-romanisch”, termen care este o altă ficțiune ingenioasă generată de ficțiunea precedentă despre „simbioza albanoromână”. Formula de compromis pe cit de interesantă și ingenioasă, pe atît de neverosimilă, despre „o parte din români care au conviețuit cu albanezii” [spre a putea să împrumute cuvinte de la aceștia], fusese pusă în circulație de S. Pușcariu în anul 1910.

¹⁰⁹ Reichenkron, *Das Ostromanische*, p. 161 „rum. *mare* und alb. *i madhi* «gross» ...”, total neverosimilă, la fel ca eroarea filologică a lui S. Pușcariu, p. 167 „*Turda* wird von Pușcariu [LR, p. 176] auf ein mit dakischen Mitteln gebilgetes **Turidava* zurückgeführt”, ori *mire* < lat. *miles*, este o altă veche etimologie populară.

¹¹⁰ Heidelberg, 1966, 227 p.; cf. discuția asupra ei în *CercLg*, XIII 1968, p. 347—354, care este cu totul inutil să fie repetată sau rezumată aici.

și relațiile lui cu româna, relevând necesitatea pentru „istorici, arheologi, lingviști, etnografi, antropologi de a preciza locul de formare a limbii și poporului român. Spre a soluționa atare problemă de excepțional interes este a ști care era limba ce a format substratul românei. Dacă acea limbă ar fi cunoscută, n-ar rămâne decât să o localizăm pe hartă pentru a răspunde la întrebarea ce ni se pune” (în *StCl*, III, p. 20). Vechile idiomuri vorbite în zona carpato-balcanică (illyra, traco-dacica) sînt foarte puțin și lacunos cunoscute; dar „există o altă metodă spre a dobîndi cunoștințe despre ele: identificarea elementelor autohtone ale românei și albanezei; apoi reconstruirea originalelor dace, trace sau illyre. Este o muncă dificilă, cu riscuri, care poate fi utilă dacă e făcută cu toată prudența necesară. Eu cred totuși că pentru moment mai urgent e stabilirea cu relativă certitudine a trăsăturilor caracteristice ale limbii trace și ale illyrei, în baza documentelor antice, și numai după aceea va fi cazul a lămuri istoria cuvintelor românești aparținînd substratului. Eu am început trierea materialelor din limbile autohtone cu peste 20 de ani în urmă. Războiul a împiedicat terminarea muncii și publicarea rezultatelor dobîndite” (în *StCl*, III, p. 21).

În același volum al revistei, *StCl*, III, p. 23—27, studiul *Sur l'ethnogenèse des peuples balkaniques. Le dace, l'albanais et le roumain*, VI. Georgiev (Sofia) pleacă de la cîteva teze juste: „cele mai vechi împrumuturi din latină ale albanezei trădează forma fonetică a latinei balcanice de est, adică a românei primitive; nu corespund latinei vest-balcanice (vechea dalmată). Româna are vreo 100 termeni cu corespondenți numai în albaneză, cuvinte ce apar sub o asemenea formă fonetică încît nu pot fi explicate ca împrumuturi din albaneză, — ci primite de română din substratul daco-misian, iar în albaneză moștenite direct din daco-misiană” (*StCl*, III, p. 23—24). Considerînd „daco-misiana și traca două limbi indo-europene diverse, problema originii albanezei apare într-o lumină diferită. Daco-misiana e limba-mamă a albanezei” (p. 24), situație ce ar rezulta din fonetica istorică albaneză. Dar exemplele prezentate de Georgiev drept „corespondențe fonetice indo-europene dace și albaneze” nu au valoare probantă, fiind fortuite și vagi, neputînd dovedi că „daco-misiana e limba din care provine albaneza” și nefiind probabile nici „infiltrațiile daco-misiene în Balcani” (*StCl*, III, p. 26), adică aserțiunea că „unele triburi daco-misiene s-au infiltrat în centrul Balcanilor probabil în mileniul II î.e.n., ca și în primul mileniu ori mai tîrziu. O parte din triburi au fost romanizate în primele secole ale erei noastre, dar unele au putut să-și păstreze limba ce se desvolta sub puternica influență a latinei balcanice orientale, adică a românei” (p. 27). Ultimele erau aserțiuni și ipoteze vagi, ele nu pot fi dovedite prin nimic, iar așa-zisa „daco-misiană” ca limbă indo-europeană diferită de „tracica propriu-zisă” nu poate servi la elucidarea substratului românesc și a elementelor comune albano-române preromane ¹¹¹.

Principii sănătoase, justificate despre elementele de origine traco-dacică în limba română a formulat în 1964 filologul ieșean G. I v ă n e s c u (elev al lui Al. Philippide și I. Iordan), în *Cuvinte românești de origine traco-dacă*, (Analele Universității din Timișoara, seria Științe filologice, II, 1964, p. 258—264), observînd (p. 260) „elementele de obîrșie traco-dacă din limba română constituie sursa cea mai importantă pentru studiul limbii traco-dacice; pînă

¹¹¹ Despre contribuția (în cea mai mare parte inutilă) a lui VI. Georgiev la studiul și cunoașterea limbii traco-dace: *SCIV*, IX, 1958 p. 521—524; *LbTrD*, ed. II, p. 71—74 (*SprThrD*, p. 85—88).

acum ea a fost neglijată[?] de cercetători tocmai din cauză că studiul elementelor de origine traco-dacă în română a fost aproape total neglijat pînă astăzi[sic!]. Vom încerca în cele ce urmează să identificăm cîteva elemente lexicale românești de origine traco-dacică „cu scopul atît de a aduce o contribuție la rezolvarea problemei moștenirii lexicale traco-dace în română, cît și de a stabili unele caracteristici și evoluții fonetice ale limbii traco-dacice. Mergînd pe această cale se poate ajunge[?] la concluzii nebănuite asupra istoriei sunetelor limbii traco-dacice. Noi credem chiar că fonetica limbii traco-dacice nu poate fi studiată temeinic decât cu ajutorul elementelor românești de origine traco-dacă, căci numai acestea au păstrat perfect fonetismul traco-dac, — bineînțeles, cu modificările fonetice suferite de limba română din epoca ei de formare pînă astăzi, — pe cînd elementele traco-dacice pătrunse în inscripțiile grecești și latine și în general în textele grecești și latinești au fost, desigur, transformate fonetic în sensul unei adaptări la pronunțarea greacă și latină, dacă ele prezentau sunete sau grupuri fonetice care nu se găseau în aceste două limbi de cultură”; dar exemplele alese la întimplare de G. Ivănescu și mai ales „arhetipurile” sale presupuse traco-dace (arțar din *ak'ar(n)os; gheară din *gradhna, p. 260—262) nu sînt valabile, inutile pentru etimologia românească și traco-dacică i.e., în contradicție cu principiile juste și frumos formulate în prealabil ¹¹².

În referatul („Rapport pour la séance plénière”) din 1966 la Sofia, întocmit de E. Ç a b e j (supra, p. 63) „Der Beitrag des Albanischen zum Balkansprachbund” (în *ProblLgBalk*, p. 47—64) se consideră că în formarea și dezvoltarea înrudirilor între limbile balcanice, albaneza ar fi avut un rol mare, iar în trecut poporul albanez ar fi fost întins pe un teritoriu mai vast decât azi; concluzia unei atare „premise”: albaneza (cu toată poziția ei actuală periferică) a ocupat o situație centrală între limbile balcanice ¹¹³; deci ar fi dat î m p r u m u t u r i mai multe celorlalte limbi balcanice [cf. însă părerea tocmai contrară a lui L. Diefenbach, supra, p. 46], și anume din fondul indo-european, preroman. După ce recunoaște că raportul dintre limbile indo-europene antice din Peninsula Balcanică și albaneza nu este elucidat, înșiră serii de cuvinte „balcanice” împrumutate dintr-o limbă în alta (nu toate concludente, unele greșit înțelese), iar la cuvintele comune albaneze, slave și românești (parțial și neogrecești) enumără o grupă pe care de fapt româna a transmis-o și altor idiomuri slave (cehă, slovacă, poloneză, ucraineană); dintre ele fiind de reținut ca noutate și aport util apelativul alb. *shalë* „Schenkel, Schritt mit gespreizten Beinen”: rom. *șale*, *șele*

¹¹² Despre „substratul” lingvistic românesc (mai ales istoricul cercetării și rezultatele vechi) sînt de menționat și studiile apărute la București: G. Brăncuș, *Über die einheimischen lexikalischen Elemente im Rumänischen*, în *RĚSEE*, I, 1963, p. 309—317; *RevLg*, XI 1966, p. 549—565; C. Poghirc, *Considérations sur les éléments autochtones de la langue roumaine și Problèmes actuels de l'étymologie roumaine*, în *RevLg*, XII, 1967, p. 19—36, XIII, 1968, p. 199—214 (p. 208—210 „le substrat autochtone dace”) etc., mai mult repetări de lucruri spuse, prea puține materiale sau soluții utile și bune de reținut.

¹¹³ E. Çabej, *ProblLgBalk*, p. 47 „in der Bildung und weiteren Entwicklung der eigentümlichen Verwandtschaft der Balkansprachen nimmt das Albanische trotz der numerisch geringen Grösse des Volkes (rund drei Millionen) einen wichtigen Platz ein. Dafür gibt es Gründe verschiedener Art. Erstens stellt das Albanische eine der ältesten, frühzeitig gebildeten Sprachen der Halbinsel dar, die als solche seit Jahrhunderten, zum Teil seit Jahrtausenden mit den Nachbaridiomen im Sprachtausch steht. Zweitens ist das albanische Sprachgebiet nachweislich grösser gewesen als jetzt, was zur Annahme berechtigt, dass diese Beziehungen einst noch weiter gereicht haben ... (etc.) ... das Albanische trotz seiner geographisch peripheren Lage in gewisser Hinsicht eine zentrale Stellung innerhalb der Balkansprachen einnimmt. Bei den meisten Fragen der Balkanistik stösst der Forscher immer wieder auf diese Sprache ...” [frumos formulat, dar cam exagerat, accentele patriotice foarte pronunțate].

„Lenden”, puse în legătură cu gr. σκέλος „Schenkel”. Celelalte cuvinte ori „paralelisme” înșirate de E. Çabej nu au nici o semnificație, iar explicațiile încercate cu mijloace internalbaneze n-au valoare, fiind lipsite de baza comparativă justă (*këlbazë* — *gâlbează* cu alb. *kalb* „mürbe”; *shtrungë* — *strungă* cu alb. *shtroj* „breite, decke auf, mache das Bett”; *brez* — *brîu* din *mbrej* „spanne an, schirre an”; *këputë* — *căpută* cu alb. *këput* „reisse ab, pflücke ab, zerreisse” ș.a., total greșite mai ales semantic), p. 60. Ingenioasă și justă e ideea repetată a lui Çabej: conceptul de substrat implică o schimbare de limbaj, — potrivit pentru română, dar nu pentru albaneză, care e continuare a unor relații lingvistice antice ¹¹⁴, — iar cuvintele „balcanice” vechi (ce nu erau „din substrat”, ci proprii, ereditare) în albaneză nu apar izolate, ci se integrează sistemului ei lingvistic ¹¹⁵; deci ele trebuie să fie explicate prin mijloace proprii, interne ale acestei limbi, încheie just filologul albanez. Dar e necesar să adăugăm: explicarea etimologică este de făcut cu alte mijloace care depășesc cadrul și resursele limitate ale albanezei, aparținând evident domeniului lexical-etimologic mult mai larg indo-european. Aici intervine puternicul substrat lexical (neobservat de Çabej și de mulți alți filologi) constatat în limba română, din care o parte comun cu albaneza (fără a fi nicicum împrumutat din aceasta), iar o parte e exclusiv românesc. Numai ignorând asemenea realități lingvistice (adică ponderea cantitativă a substratului lexical din limba română) Çabej și alți „balcanologi” pot să continue pe linia aberantă a perimatei „uniuni lingvistice balcanice” și a teoriei despre „simbioza albano-română”.

În lucrarea colectivă *Istoria limbii române* (ILR, 1969), vol II ¹¹⁶, 313—365 se tratează „influența autohtonă” [titlu ingenios formulat]. Se analizează sumar (adesea deformat): natura substratului limbii române; despre limba daco-moesiană; materialul lingvistic dac, fonetica și poziția limbii dace; criteriile de stabilire a elementelor de substrat (aproape integral valabil, în principiu, „ca teorie” și idei călăuzitoare); fonetica (cu unele aserțiuni discordante, ca „introducerea lui *h* în română e mult mai firească dacă presupunem că acest sunet a fost păstrat din limba populației autohtone”, bazată pe false „etimologii” pentru *hames*, *hutuluv*, *lehăi* etc., care sînt cuvinte cu totul recente în limba română); o sumedenie de pseudo-etimologii; confuze trăsături fonetice atribuite forțat substratului; elemente autohtone în morfologie, flexiune, numerale, pronume (toate ipoteze fictive). În *lexic* deosebeste vreo patru categorii: a) „cuvinte românești apropiate de cuvinte atestate în daco-misiană sau alte limbi balcanice vechi” (între ele chiar și cuvinte ... unguerești, ca *adămană* (verb *ademeni*) < ung. *adomány*, *bumb* < ung. *gomb*; slave, ca *băl*, *bălan*, *scaiu*, *zîrnă* ș.a.); b) „cuvinte comune românei și albanezei” (vreo 108, între ele și recente ca *lehăi*

¹¹⁴ *Ibid.*, p. 59 „... ist der Begriff des Substrats, wie wir an anderen Stellen bemerkt haben, an einen Sprachwechsel gebunden; er trifft daher wohl für Rumänien zu, nicht aber für Albanien, wo die heutige Landessprache nach unserer Kenntnis die Fortsetzung antiker Verhältnisse darstellt ...”

¹¹⁵ *Ibid.*, „... so bemerkt man, dass, wie bereits die ältere Forschung — namentlich Norbert Jokl — festgestellt hat, eine beträchtliche Anzahl dieser lexikalischen Elemente im Albanischen nicht isoliert oder ohne etymologische Deutung dasteht, sondern sich in irgendeiner Art in dessen Sprachsystem einfügt. Das schliesst zugleich die Forderung in sich, dass man nur mit einer umfassenden Kenntnis dieser Sprache und seiner geschichtlichen Entwicklung an diese Fragen herantritt ...”, — evident și natural totul frumos formulat, dar soluția este numai parțială, insuficientă.

¹¹⁶ Materialul în ILR (1969) este expus într-o clasificare și numerotare modernă dar cam greu de urmărit. ILR, vol. II (1969) are trei mari capitole: A) *Latina dunăreană*, p. 21—186; B) *Româna comună*, p. 189—309; C) *Influențe*, p. 313—374. ILR, vol. I (1965), 437 p. se intitulează *Limba latină*.

ung., slave ca *rață*[?]; c) „cuvinte din substrat deduse din comparația cu alte limbi indo-europene” (inclusiv slavo-magh. *dîmb* ș.a.); d) „nume proprii autohtone păstrate în română”, unele absurde, chiar ridicule (*Argeș*, *Abrud*, *Băroii*, *Cigmău* din ... gr.-rom. *Zeugma*[!], *Garvăn* din getic *Gabranus*[!!], *Oituz* din ... *Utus*, *Turda* < *Turidava*!!); „derivarea” (niște sufixe recente în română, ca atare nu comportă nici măcar o discuție ori mențiune). În detalii și ansamblu nimic util și valabil în acest capitol asupra „influenței autohtone” care nu vrea să țină seama de rezultatele concrete ale comparatisticii și etimologia limbii române obținute la noi (supra, p. 61). Se acceptă totuși etimologii valabile, ca *gorun* (ILR, II, p. 330), *zgardă* (p. 354) ¹¹⁷. Cu o pagină mai înainte ILR, II, p. 329 se poate citi „printre elementele de altă origine decît latină, locul principal l-au avut cuvintele provenite din substrat. Numărul lor nu a putut fi însă foarte mare. Cu toate că orice cifră s-ar propune, demonstrația ar fi neconvingătoare din faptul că în total nu au rămas foarte multe cuvinte sigure de substrat, deducem că fondul lexical de această origine nu a putut să fie prea impozant nici în româna comună față de elementul latin ... [etc.]. Dar din aromână lipsesc ...” și se înșiră asemenea elemente din care însă vreo șapte sînt sigur atestate și în arom.: *abur*, *câlbează*, *năpircă*, *rînză*, *sîmbure*, *spînz*, *viezure*; autorul acestui mic „paragraf” (numit la p. 462 „cuvinte împrumutate”, I. Coteanu „redactor responsabil” și șeful colectivului „de revizie”, p. 3) nu cunoștea cele scrise de autorul „influenței autohtone”. În *lexic*, „elementul latin” (ILR, 1969, p. 294—308) se află și cuvinte autohtone: *acătă*, *adiă*, *baier*, *scăpără*, *desmierdă*, *aruncă*, *sculă*, *legănă*, *vătămă*.

Rezultatele studiilor dintre anii 1945—1969 (supra, p. 61) și alte contribuții le-am adunat în monografia *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez* (București, Edit. Acad., 1970), tratînd problema raporturilor lingvistice și social-etnice de veche dată dintre șkipetari și români, substratul și romanizarea în sud-estul european, etimologia și evoluția celor 71 cuvinte comune cu albaneza, — care toate au fost preluate și integrate (cu unele reduceri și amplificări) în monografia prezentă ¹¹⁸.

În studiul *Les éléments lexicaux autohtones dans le dialecte aroumain* (RevLg, XI 1966, p. 549—565), Gr. B r i n c u ș (București), ca rezultat al unei anchete la românii din Albania, aduce contribuții valoroase lexicale și de amănunt, atent însă numai la elemente comune cu albaneza (de celelalte încă nu începuse a se vorbi mai concret), utilizînd bibliografia generală; dintre cuvintele nou atestate este de relevat *strepede* la aromâni. În *Albano-romanica, I, Metoda comparației româno-albaneze* (SCL, XXII 1971, p. 411—416), consideră că „problema-tica acestui capitol din istoria limbii noastre este [...] departe de a fi elucidata”[?]; dar urmează considerații rezonabile, ca „alb. *vjedhull*, *këlbazë* etc. pot fi socotite și moșteniri directe din iliră sau traco-iliră, alături de cuvintele de bază[...]”, în română vocabulele respective nu au caracterul de împrumuturi, că au suferit, în evoluția lor, un tratament identic cu al elementelor latine; prin fonetismul lor ni se descoperă a fi mai vechi decît corespondentele albaneze, încît nu se pot explica prin acestea. Se adaugă aici unele deosebiri gramaticale și semantice (*barză*, *bucura*, *moș*, *mazăre* etc.) care îngreunează cercetarea comparativă; [...] elementele de substrat au putut fi moștenite independent,

¹¹⁷ O analiză superficială, amatoristă (fără vreun aport util, valabil) a capitolului despre „elemente autohtone” din ILR 1969, face A. Vraciu în recenzia volumului în *LbR*, XIX, 1970, p. 493—497.

¹¹⁸ Recenziile despre acest volum de *Elemente autohtone* au fost menționate în *CercLg.*, XVII, 1972, p. 185—187, inclusiv cea superficială și confuzionistă din *SCL*, XXII, (supra, nota 1).

chiar dacă formele unora dintre ele sînt identice astăzi în cele două limbi. În cazul românei, e de adăugat observația că o parte din aceste cuvinte s-au răspîndit de timpuriu în limbi din afara ariei balcanice, ceea ce însemnează că ele au o mare vechime în limba noastră, că nu pot fi considerate împrumuturi albaneze, ci urme directe din idiomul autohton" (SCL, XXII, p. 412); "... româna posedă un număr destul de mare de termeni (circa 100, după I. I. Russu) din substrat care nu se găsesc în albaneză" (p. 413), cele comune "... provin atît în română cît și în albaneză dintr-un izvor comun conservînd numeroase fonetisme vechi, româna servește în bună măsură pentru reconstrucția formelor respective din albaneza comună", iar "din comparația cu albaneza rezultă că cuvintele noastre autohtone au totuși caracterul unor împrumuturi, efectuate însă nu în româna comună, ci în latina dunăreană" (p. 415-416).

În problema contactelor și influențelor reciproce dintre slavi și populația romanizată (latinofonă) a zonei carpato-balcanice-dunărene (începutul pătrunderii împrumuturilor vechi-sud-slave răsăritene în limba română), slavistul-românist G. Mihăilă, în studiul *Criteriile determinării împrumuturilor slave în limba română* (SCL, XXII, p. 351-366) aduce precizări privind originea unor cuvinte „susceptibile de a fi trecute în categoria împrumuturilor străvechi sud-slave răsăritene în limba română” *șchiau, măgură, mătură, sulă, jupîn, stăpîn, stîncă, smîntîină, gard, baltă, daltă, scovardă, alțiță, mocirlă* (p. 358), observă „*măgură și mătură* [...] pe lângă alte particularități fonetice [...] prezintă trecerea lui *l* velar intervocalic la *r*, fenomen neîntîlnit în cuvintele de origine sud-slavă [...]; ni se pare mai justificată opinia cercetătorilor care trec pe *măgură* între elementele autohtone ale limbii române ce-și găsesc corespondente (pe plan indo-european) în limbile slave”; la fel *mătură* (p. 359), pe care E. Petrovici și alții încercaseră în chip incorect să le derive din slavă; „*stăpîn*, megl. *stăpon, stăpân* are etimologie și mai puțin clară: dintre limbile slave nu-l cunoaște decît bulgara, macedoneana și sîrbocroata; în vechea sl. nu e atestat; în sec. XIV apare *stopanъ* (Miklosich); alb. *stopan* e un împrumut relativ recent din dialectele macedo-bulgare (pătruns și în arom. *stópan*), în timp ce alb. dial. (gheg) *shîëpâ, shîëpani* prezintă fonetism arhaic, mai puțin explicabil prin slavă; or, faptul că nici o altă limbă slavă, în afara celor menționate, nu cunoaște acest cuvînt dă mai degrabă dreptate lui Kr. Sandfeld (*Lingv. Balk.*, 1930, p. 94), care-l trece printre balcanismele cu etimologie neclară: dintr-o limbă necunoscută (în care avea forma **stăpân-*) cuvîntul a pătruns într-o epocă mai veche în română și în albaneză, iar după venirea slavilor în Peninsula Balcanică, și în mediobulgară și sîrbocroată; din graiurile bulgaro-macedonene a pătruns apoi în alb.: *stopan*” (p. 361); „*stîncă* ... este un cuvînt autohton în limba română (sau împrumutat dintr-o limbă indo-europeană neidentificată), i.e. **stā-*, lat. *stō stāre*, sl. com. *stati*, avest *stāna-*, v. ind. *sthānam* etc.” (p. 361-362); „*stîncă* — nu poate fi slav din motive fonetice și semantice; deocamdată trebuie să-l trecem printre cuvintele cu etimologie necunoscută” (p. 362). Autohtone sînt considerate de autor și *gard, baltă* (p. 363-364), nu împrumuturi slave vechi, cum greșit au preconizat unii mai demult sau de curînd.

Despre aportul lui H. Mihăescu la cunoașterea elementului latin în albaneză și a relațiilor ei cu româna, v. infra, cap. IV, 3.

În rezumat, acestea au fost părerile cu rezultatele principalilor erudiți privind relațiile albanoromâne și substratul lingvistic românesc. Față de obscuritatea problemei, cu sărăcia obiectivă a mijloacelor de investigație, era natural ca opiniile să fi fost variate, divergente, contradictorii sau măcar șovăielnice, rar

categoriale, ferme; dar într-un punct aproape toți cercetătorii (de la Thunmann și Kopitar pînă azi) erau de acord: româna are în alcătuirea inițială elemente vechi care nu sînt latine, contopite în structurile ei romanice, mai ales în *lexic*. Acel *ceva* neroman a fost definit, interpretat și valorificat istoricește diferit, după atitudinea, mijloacele și orizontul critic al fiecăruia, uneori chiar după simple preferințe personale subiective și politice. Repertoriul bibliografic de mai sus (uneori poate prea încărcat cu amănunte, repetate șablonic) a urmărit scopul nu numai de a înfățișa părerile diverșilor erudiți, ci și de a constitui o parte integrantă din însăși tratarea problemei elementului autohton în română, a evoluției lexicografiei și etimologiei în problematica formării limbii și poporului român. S-a văzut cum (la începutul sec. al XIX-lea, chiar după Thunmann, 1774) între cei care s-au îndeletnicit cu istoria limbii române există o constantă preocupare pentru aspectul caracteristic care alături de elementul slav deosebește net româna de celelalte limbi romanice imprimîndu-i caracterul numit de unii „balcanic” ori albanez; după observarea mai atentă a acestui „balcanism”, mai corect va fi a-l numi aspect „carpato-balcanic” și în sens mai larg: vechi indo-european din sud-estul Europei.

Intuițiile și tezele lui Thunmann, ca și ale lui Kopitar în privința conținutului preroman (indigen) al limbii române și al colectivității populare românofone s-au dovedit fertile în cursul secolului al XIX-lea, fiind (deși exagerate, unilaterale, ca aproape la orice început) punctul de plecare al celor ce (în frunte cu F. Miklosich) căutau să aprofundeze problemele cunoscînd *ceva* mai bine limba română și mediul sud-est-european în antichitate și în evul mediu, dispunînd de informații mai ample și de metode critice-științifice mult superioare. Kopitar, Miklosich, Schuchardt urmați de Hasdeu sînt cei care au stabilit precis și limpede că limba română conține numeroase elemente vechi și trăsături neromane, numite de mulți „albaneze”, ce nu puteau veni însă decît din substratul autohton, numit traco-dacic de unii (cei mai mulți), traco-illyric de alții, sau numai illyric, termen care nu putea fi precizat la mijlocul sec. al XIX-lea. Dar asemenea echivoc al terminologiei nu scădea prin nimic valoarea ideilor juste ale marilor învățați care au intuit și chiar demonstrat (cu mijloacele disponibile la nivelul vremii) o realitate esențială: trăsăturile și elementele autohtone ale limbii române, puse la îndoială mai tîrziu de unii filologi (cum s-a văzut) prin simple afirmații, sau ocolite din prudență ori scepticism cu abilitate de alții; nimeni însă nu putea să le răstoarne și să le dovedească netemeinice cu argumente valabile, ori să explice tot ce este preroman în mod forțat prin simpla ipoteză veche și perimată, lipsită de conținut, a „simbiozei albanoromâne” și a „împrumuturilor de cuvinte albaneze” în limba română ¹¹⁹.

¹¹⁹ Revenind asupra vechii sale teze dogmatice (apărată cu consecvență și tenacitate admirabile), acad. Al. Rosetti, în *Etymologica. Note critice*, în SCL, XXI 1970, p. 513-515, reia „problema mult discutată a elementului autohton în română”. Cum s-a relevat (supra, p. 59-60), pentru autor, adversar inflexibil al elementelor autohtone românești ce lipsesc în limba albaneză este inutilă orice argumentare și „lămurire” (ce au fost de altfel expuse de noi în 1967, 1970 și anterior) despre acel impozant și important lot de cuvinte preromane superioare numeric și calitativ celor comune cu albaneza; dar pentru cititorii „notelor critice” nu e de prisos un scurt avertisment spre a nu se lăsa derutați deliberat și gratuit, a nu rămîne în confuzie. În critica sa, Rosetti ia „în bloc” tot ce s-a scris în ultimul sfert de veac despre elementele „nealbaneze” în română: I. I. Russu, G. Reichenkron, C. Poghiurc, A. Vraciu (pe care-i combate cu aceleași „argumente”). Cu vreo 3-4 exemple de cuvinte ce purtau semnul întrebării în textul nostru (*LbTrD.*; *EIAutoht.*), citînd trunchiat, autorul afirmă „s-a emis părerea că existența celui de-al doilea termen de comparație (adică albanez) nu e necesar pentru a stabili etimologia unui cuvînt presupus autohton al limbii române ...”;

Alte opinii numeroase și variate, multe foarte divergente, contradictorii și neconcludente ori neverosimile formulate în cursul veacurilor de anticari, istorici-arheologi, filologi și oameni de cultură ori simpli amatori despre etnogeneza românilor în funcție de fondul social-etnic și lingvistic autohton (substratul) și de procesul romanizării cu dănuirea ei în epoca prefeudală și cea medievală se află expuse și analizate pe scurt mai jos, cap. VI, 4 („problema formării poporului român”).

III. POPULAȚIILE AUTOHTONE ÎN PENINSULA BALCANICĂ ȘI ÎN DACIA*

Elementele preslave și neromane (adică substratul limbii române), atît cele comune cu albaneza, cît și cele inexistente în aceasta, precum și întregul conținut arhaic indo-european al limbii albaneze provin în chip firesc și necesar din fondul etno-lingvistic al populațiilor preromane ale teritoriului carpato-balcanic și dunărean; adică fie din grupa traco-meso-dacică (getică) în zona de nord-est, fie din cea illyro-panonică, în nord-vestul Peninsulei Balcanice. În consecință este necesar ca aceste populații și idiomurile lor să fie cunoscute cît mai corect și amănunțit cu putință, în lumina criteriilor comparative, prin puținele fragmente de limbă rămase, majoritatea neexplicate, pline de echivoc. Se face aici o prezentare sumară a populațiilor, a resturilor și poziției limbii lor în ansamblul indo-european, precizînd raporturile dintre traco-geți și illyri, ca și dintre aceste popoare antice și albanezi, în funcție de elementele autohtone ale limbii române.

1. ILLIRII¹

Illyrioi și Illyria sînt noțiuni etno-geografice și lingvistice ale căror accepțiuni și extensii au variat în timp. Prin denumirea de „Illyrioi” se înțelegea în antichitate (de cînd avem informații) o serie numeroasă de triburi înrudite în ce privește limba și cultura materială și spirituală, avînd însă nume etnice deosebite, locuind în teritoriul dintre Epir, Peninsula Istria și linia Drava-Dunăre pînă la Margus (Morava). Extensiunea etnică și teritorială a noțiunii de „illyr” nu poate fi precizată cu absolută certitudine peste tot și în toate timpurile: „conceptul de *illyr* este din capul locului neprecizat”²; lucru verosimil avînd în vedere fluctuațiunea și echivocul ce domnesc în ce privește expansiunea inițială a elementelor illyre în unele teritorii din preajma Dalmatiei, Pannoniei și în Italia, ca și extinderea accepțiunii termenului de „Illyricum” în sec. II—IV e.n. (provincie romană, apoi „portorium” vamal cuprinzînd Raetia, Noricum, Moesia, Dalmatia și Dacia; praefectura Illyricum sub Diocletianus, iar mai tîrziu majoritatea Peninsulei Balcanice de nord afară de Tracia). Inițial, numele „Illyrioi” avea o sferă semantică mult mai restrînsă decît în perioada antichității clasice greco-romane. Căpetenia Gentius este numit *rex Illyriorum* (Liv., XI, 42,1), iar Plinius (*Nat. hist.*, III, 144) spune „eo namque tractu [de la Epidaurum la Lissus] fuere Labatae, Endirudini, Sasaei, Grabaei proprieque dicti Illyri et

de fapt al doilea (sau: al treilea ori patrulea etc.) termen de comparație există în alte limbi indo-europene (greaca, germanica, slava, lituana, iraniana, sanscrita etc.), iar româna (latino-romanica balcano-carpatică) are cuvinte din acest fond arhaic prin mijlocirea unui idiom (substratul) de tip satem, traco-dacic sau -illyra. Dificila muncă de cercetare comparativă, cu eforturi înzecite nu totdeauna răsplătite cu rezultate sigure, este pentru filologul-fonetician un „joc gratuit, lipsit de orice consecință demonstrativă. Prin aceasta cunoștințele noastre asupra elementului autohton al limbii române nu va spori cu nimic!”, căci munca de peste șapte decenii (după O. Densusianu, supra, p. 47) n-ar fi reușit „să plaseze faptele în cadrul lor natural și să ne explice cum s-a ajuns la forma cuvîntului românesc”. Răspunsul la asemenea nedumeriri confuzioniste a fost dat în *Tribuna* (Cluj), 1971, 25 III, p. 14.

* Acest capitol este o versiune amplificată cu cîteva pagini a cap. II din monografia lingvistic-istorică *EAUTOHT* (1970), p. 48—77.

¹ Datele și întregul material din acest paragraf sînt luate din monografia *Illyrii*, Istoria, limba, onomastica, romanizarea, București, 1969.

² Fluss, *RE*, S. V 312: der Begriff „Illyrier” ist von Haus aus ganz unbestimmt ...

Taulantii et Pyraei"; Mela (II,55—56) precizează „Partheni et Dasaretæ prima eius tenent, sequentia Taulantii, Encheleae, Phaeaces dein sunt quos proprie Illyrios vocant, tum Piræi et Liburni et Histria” dovadă că „Illyrii” (proprie dicti) nu desemnau toate triburile din „Illyria” înrudite etnic și lingvistic, ci numai o parte redusă, o grupă de populații, „uniune de triburi” în zona de sud a coastei dalmatine, sau chiar un singur clan mai important și puternic, de unde s-a extins asupra celorlalte; un fenomen analog s-a petrecut la traci, cu extensiunea etnonimului „Thracæ” (infra, p. 77). Din zona sudică a Dalmatiei, numele „Illyrioi” s-a generalizat la greci și mai ales la romani (în legătură cu expansiunea și cuceririle acestora), desemnând și alte clanuri dintre Adriatica, Drava și Dunăre, pînă la vest de Margus. În accepțiunea lărgită este cunoscut termenul încă în sec. V î.e.n., căci se știe că „din țara Illyrilor curgînd spre nord riul Angros [Morava Serbica] iese în cîmpia Triballilor și se varsă în riul Brongos [Morava]” (Herodot, IV, 49). „Regatul Ardiaeilor” sub Agron și Teuta era „illyric”, Agron fiind regele unei părți dintre Illyri (Appian, *Illyr.*, 7), iar Gentius (ceva mai târziu) „rege al altor Illyri” (ibid. 9). Semnificația inițială a termenului „Illyrioi” este echivocă, iar țeluirea etimologică pare a fi dintr-o bază i.-e. **sel(l)-yr-* cu fonetim grecesc (aspirarea lui *s*- inițial, *SCL*, 1981, nr. 2, p. 135—142); la fel ca *Thracæ* etnonim i.-e. cu *th-* grecesc (infra, p. 77), desemnînd un trib anume ori o grupă etnic-socială restrînsă, care s-a extins și generalizat înainte de toate în accepțiunea geografică la greco-romani, care-l utilizează generic pentru o lungă serie de clanuri ce avea fiecare un etnonim propriu. Mai târziu, sub ocupația romană, indivizi din diferite triburi utilizau nu determinativul general „Illyrius” (nu se menționează nici un „natione Illyrius” în inscripțiile Imperiului roman), ci pe acela deosebit și mai precis, tribal, după vechile clanuri, „natione Breucus, Delmata, Deramista, Dition, Maezeius” etc., ori al regiunii (provinciei) Dalmatia, Pannonia.

Pentru dezvoltarea socială și politică a illyrilor în antichitate este importantă și caracteristică (la fel ca la alte grupe de „indo-europeni”) diviziunea în formații tribale mărunte, cu nume și alcătuirii statale (ori prestatale, uniuni de triburi) deosebite, legate între ele prin grai comun, tradiții și forme de cultură materială și spirituală (religie, superstiții, practici etc.). Populațiile aparținînd diverselor triburi aveau antroponime și toponime identice sau de același tip, nuanțate de la o zonă la alta, — creații ale aceluiași idiom de tip satem indo-european. Cum s-a spus, illyrii nu au format niciodată o organizație politică unitară, un „stat illyric”, care să cuprindă toate sau măcar majoritatea populațiilor de aceeași limbă și teritoriile lor. Triburile erau în permanentă vrajbă și luptă între ele, la fel ca traci, celții, germanii ș.a. Dintre clanurile din Illyria, unele mai puternice, sub conducerea unor căpetenii energice, au izbutit prin forța armelor sau prin uneltiri diplomatice să-și extindă dominația asupra unor teritorii ceva mai întinse, înglobînd cîteva seminții în uniuni și formînd principate mai mari („regate”, cum le numesc greco-romanii), cu dinastii ereditare, de scurtă durată; astfel, la mijlocul sec. al III-lea, în sudul Illyriei s-a format un asemenea „stat” cuprinzînd populațiile illyre dintre râurile Aous și Naro. Discordiile, lipsa de unitate politică-militară, de coeziune au menținut fărîmîntarea și slăbiciunea politică, incapacitatea de a rezista în fața expansiunii și cotropirii romane, care, profitînd de vrajba și luptele interne a lovit pe rînd triburile și „uniunile” illyre, le-a subjugat înglobîndu-le în Imperiu, cum a procedat ceva mai târziu și treptat cu cele trace. Numărul triburilor illyre este mare, între 80 (cu nume etnice illyre) și 100 (inclusiv cele cu nume grecești și „populațiile” din teritoriul unor orașe

dalmatine). Unele triburi au avut un rol istoric sau politico-militar (*Ardiaei, Autariatae, Breuci, Daesitiates, Delmatae, Iapudes, Labeatae, Liburni, Maezei, Pirustae, Taulanti*), mai ales în lupta eroică de rezistență împotriva politicii anexioniste romane (*Breuci, Delmatae, Daesitiates*); altele sînt cunoscute abia cu numele de mențiuni și „tabele” la autorii greci, la Plinius cel Bătrîn ori în inscripții uneori de formă și lectură, deci chiar de existență îndoielnică (o listă de vreo 70 de etnonime illyre a fost întocmită de Fluss, *RE S. V.*, 325—326, cu unele lacune și erori; listă mai amplă: *Illirii*, p. 30).

Structura psihică, mentalitatea și felul de viață al illyrilor apar în lumină destul de puțin onorabilă prin unele pasaje ale textelor antice. Alături de prezentări și descrieri în culori frumoase, văzute prin optica preocupărilor moralizante ale unor scriitori care idealizau „popoarele naturii” în relațiile social-economice din faza finală a comunei primitive (Ps. Scymn., 423), există relatările altor surse, mai numeroase, care-i descriu ca pe niște oameni cruzi și grosieri, porniți pe furt și piraterie (Liv., X, 2, 4; XXXVIII 17,16; Str., VII, 314 etc.). Asemenea aprecieri și calificative, devenite aproape niște locuri comune literare, din partea adversarilor romani, sînt frecvente dealtfel despre toate popoarele „barbare”, inclusiv despre traci. Pe de altă parte, se cunosc calitatea de excelenți războinici, bravura și disprețul de moarte al illyrilor; femeile încă luptau alături de bărbați în situații deperate. Îndelungatele lupte pentru libertate duse împotriva romanilor timp de peste două veacuri sînt mărturia vie a virtuților illyre, a energiilor etnice pe care romanii le-au simțit, apreciat și exploatat în largă măsură, prin recrutarea masivă a tinerilor illyri în formațiile auxiliare și în legiuni, ca și în trupele speciale, unde ei au format un element de elită timp de patru veacuri, sprijin de nădejde al Imperiului. Istoriografia modernă a recunoscut calitățile lor de oameni sobri, trăind o viață familială socială ordonată, neînfricați, mîndri, dar prea puțin înclinați spre dezvoltarea vieții civile (în epoca preromană), mai mult păstori decît plugari, cum îi prezintă istoricul Romei². S-a relevat de asemenea spiritul practic, hărnicia și tenacitatea, concepția pragmatică asupra vieții, care ar explica în oarecare măsură lipsa știrilor despre dezvoltarea muzicii și în general a simțului și preocupărilor artistice, puținătatea divinităților și a practicilor religioase etc.; erau trăsături în oarecare măsură diferite de cele constatate ori presupuse de erudiții moderni la vecinii răsăriteni ai illyrilor, traco-dacii⁴. Aspirații înalte, idealizante, sentimente de mîndrie și orgoliu, un fel de imagine a propriei superiorități a colectivității și a indivizilor la illyri, la fel ca la traci și la alte populații „indo-europene” încă în faza arhaică, se oglindesc plastic în numele proprii, atît de triburi, cît și de persoane.

Prin analogii și comparații cu vecinii, se poate admite ca lucru cert că civilizația originală indigenă illyră s-a dezvoltat în dimensiuni mai modeste decît la alte popoare antice, de ex. la traco-daci. Oricum, însă au creat o cultură materială remarcabilă în epoca preromană și au dat scriitori ca Ennius (din Calabria), Cornelius Epicadus și poate alții, ca și comandanți și împărați în fruntea Imperiului roman.

Limba illyrilor din nord-vestul Peninsulei Balcanice a dispărut fără să lase (cît putem ști actualmente) nici un document scris, nimic în afară de fragmente. Pretinsa inscripție în limba illyră, descoperită în 1898 în nordul Albaniei,

² Th. Mommsen, *Römische Geschichte*, ed. VI, vol. V (1909), p. 182.

⁴ W. Tomaschek, *Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft*, Wien, XXIII 1893, Sitz.ber., p. 35.

s-a dovedit a fi creștină și scrisă în limba greacă ⁵. Fragmentele constau din elemente lexicale, cuvinte izolate (glose) și nume proprii purtate de oameni, zeități și locuri (localități) din Illyria. Glosele sînt în număr de abia 3—(4 ?): *rhinos* „negură”, *sabaia* „bere (de mied)” și *sibyna* „lance”; dar niciuna nu are o etimologie acceptabilă și concludentă, încît nu pot fi deocamdată utilizate pentru istoria illyrei balcanice. Singurele materiale de limbă ce pot fi luate în considerare și au fost utilizate pînă acum sînt numele proprii de persoane și de locuri ⁶, asupra cărora este necesar a zăbovi puțin în acest loc, căci valoarea lor filologic-lingvistică nu a fost apreciată tocmai just de către unii filologi. Astfel, la alegerea materialului onomastic în vederea studierii limbii illyre, A. Mayer (ca mai înainte N. Jokl) a „preferat” (cum spunea; de fapt însă a utilizat aproape exclusiv) toponimia din Illyricum, pe motiv că aceasta ar avea mai mare stabilitate și putere probantă lingvistică, în timp ce antroponimele ar fi „lipsite de atare probă reală, fiind în plus adeseori adevărate cuvinte migratorii” ⁷, — afirmație ce este în același timp adevărată și falsă, căci dacă numele de localități, râuri și munți sînt legate de teren (de locuri) și nu pot emigra, se schimbă mai greu, antroponimele (care în general sînt mult mai vechi, de formă și alcătuire arhaică) emigrează ușor, odată cu oamenii care le poartă; dar sînt mai puternic legate de persoane, de populația respectivă. Numele de persoane sînt cele mai specifice produse ale vieții sociale și psihice, ale limbajului familiar și social; ele sînt mult mai semnificative pentru idiomul și psihicul unui trib sau popor. De aceea, numele personale nu sînt de considerat ca „vielfach wahre Wanderworte”, ci în cazul illyrilor mai ales (ca și al traco-dacilor) ca tipice, fiind și valoroase materiale de limbă (lexicale) și documente istorice, în lipsa textelor sau a fragmentelor (glosele) directe ale limbii cotidiene respective. Nume de oameni ca *Dasius*, *Dazos*, *Dast-*, *Epicadus*, *Grabos*, *Pladomenus*, *Verzo*, *Zanatis* sînt specifice, exclusive la illyri, după cum la traci sînt tipice alte serii (ca *Aulutralis*, *Burebista*, *Dizapor*, *Eptacentus*, *Sudicentus* etc.), altele la grecii antici (*Aristophanes*, *Aristoteles*, *Demosihenes*, *Pericles*, *Philippos* etc.) — pe care nimeni nu le-a considerat „wahre Wanderworte” și nu le-a desconsiderat din punct de vedere lingvistic-etimologic. Important, esențial este a li se stabili originea, apartenența etnică și migrațiile eventuale pe care le-au făcut antroponimele în antichitate (odată cu colonizarea greacă, cucerirea romană, expansiunea illyrilor și a traco-dacilor în lumea antică, desnaționalizarea și schimbarea de nume și de limbă etc.). Întrucît se constată că un nume (fie geografic, fie personal) este autentic illyr (ori tracic), ca produs al comunității populare, al limbii lor, el e

⁵ I. Ognenova, *Izledvanina v čest na akad. D. Dečev* (Studia in honorem D. Decev), Sofia, 1958, p. 333—340 = BCH, LXXXIII 1959, p. 794—799. O. Parlange, *Studi Messapici*, Milano, 1960, p. 235—236. Trei alte asemenea inele-pecetii cu inscripție paleocreștină în nordul Bulgariei: *BIAB*, XXXI 1969, p. 250—253.

⁶ Numele proprii și glosele illyre se află în partea a II-a a monografiei citate la n. 1 (care înlocuiește vechile colecții lacunoase și eronate: H. Krahe, 1925 și 1929, A. Mayer, 1957).

⁷ La sfîrșitul studiului din *Glotta*, XXIV, p. 203, A. Mayer, precizînd criteriile și principiile sale (ce ar fi trebuit să figureze în fruntea, nu la coada articolului) afirmă „mögen auch manche[?] Deutungen wie dies in der Natur der Sache begründet ist, unsicher erscheinen, so fallen wieder andere (da sie als Ortsnamen in den durch die natürliche geographische Lage und Beschaffenheit gebotenen Realproben eine Bestätigung der sprachlichen Erklärung finden) um so schwerer ins Gewicht. Dieser Realprobe ermangeln die Personennamen, die dazu vielfach wahre Wanderworte sind; darum war Sparsamkeit in der Heranziehung dieses Materials geboten”. Atare „Sparsamkeit” vine din faptul că valoarea lingvistică a antroponimelor n-a fost înțeleasă de autor, incapabil să formuleze etimologii juste în acest sens ori a utiliza corect pe cele valabile, date mai demult (*Dasius*, *Verzo* etc.), în loc de a confecționa numeroase tălcui „etimologice” neverosimile, majoritatea total lipsite de probabilitate.

semnificativ pentru acest idiom, pentru stabilirea poziției lingvistice. Dacă însă este de apartenență echivocă ori apare ca împrumutat, valoarea lui lingvistică scade, devine nulă. Toponimele și antroponimele unui teritoriu sînt în egală măsură semnificative și importante pentru limba populației respective, dacă îndeplinesc două condiții firești și elementare: a) precizarea apartenenței (originii) lor, adică a populației care le-a creat și le purta; b) stabilirea etimologiei juste, conform criteriilor limbii căreia aparțin. Dat fiind că, în actuala stare, se poate stabili că din limba illyrilor balcanici avem numai nume proprii, este necesar a releva din nou că ele sînt alcătuite din cuvinte (rădăcini, baze) obișnuite, majoritatea cu nuanțe deosebite, semnificative și specifice în limbajul cotidian, formînd o parte integrantă a limbii vii a comunității populare respective. Acest fapt a fost verificat pe deplin la toate populațiile de limbă indo-europeană, ale căror sisteme onomastice se încadrează organic în structura lexicală a limbii respective: în idiomurile binecunoscute (greacă, germanică, slavă, indo-iraniană, latină etc.) s-a stabilit felul cum lexicul cotidian este perpetuat și dezvoltat în numele proprii, existînd un desăvîrșit paralelism ce ilustrează geneza și semnificația primară (inițială) a numelor proprii, a căror tălcuire se prezintă pentru aceste limbi în majoritatea cazurilor promptă, ușoară, evidentă (gr. Δημο-σθένης, Διο-γένης, Φίλ-ππος etc.). Situația trebuie să fi fost identică la illyri și la traci (la care însă lipsește lexicul propriuzis al limbii în documentarea de care se dispune azi), încît numele proprii pot să fie considerate ca un succedaneu al materialului lexical dispărut, în măsura în care ele pot fi tălcuite etimologic; căci glosele illyre sînt atît de puține și neconcludente, încît este imposibil a stabili, numai din ele, faptele de limbă, fonetica și lexicul illyric. De aceea, s-a recurs în trecut și se recurge astăzi în măsură încă mai mare, (de voie, de nevoie) la surrogatul lingvistic al numelor proprii, pe baza cărora poate fi stabilită fonetica, o parte din lexic și unele sufixe derivative.

Pentru a determina poziția limbii illyre, sînt necesare (cum s-a spus, cf. și infra) în primul rînd etimologii (cuvinte ori măcar nume proprii) valabile, grupate într-un sistem unitar fonetic și morfologic. În sectorul illyric, ca și în cel tracic, marea masă a materialului onomastic a rămas pînă acum în cea mai mare parte neexplicată, chiar inexplicabilă etimologic, ori deocamdată cel puțin inconcludentă sub acest raport, căci din totalul de aproximativ 1000 nume (300 toponime, 600 antroponime, 80 etnonime, 20 teonime), abia pentru 10% se pot prezenta, în starea actuală a cunoștințelor, etimologii, dintre care acceptabile sau chiar sigure sînt numai pentru vreo 50—60 nume. Cu acestea însă, procedînd rezonabil și foarte prudent, se poate stabili în chip mulțumitor poziția lingvistică a illyrilor balcanici.

Fonetica limbii illyre pare a fi întrutotul identică celei traco-dace, majoritatea sunetelor din limba de bază comună indo-europeană fiind păstrate și transmise ca stare fără modificări. Inovațiile, relativ puține, sînt tipice și deplin explicabile în cadrul grupului satem de idiomuri i. — e., unde illyra (alături de tracă) poate fi considerată în multe privințe cea mai apropiată de presupusul „arhetip” al limbii comune „indo-europene”, primitive. A) *Vocalele* se conservă distincte, *a*, *e*, *o* (tendința de trecere la *a*, cazuri destul de numeroase, nu toate sigure și deplin concludente), ca și *i* (alternare cu *e*, ori simplă grafie divergentă), diftongii în majoritate păstrați (*ai*, *au*, *eu*); B) *consoanele* cunosc modificări la trei grupe: mediile aspirate pierd aspirația (*bh*, *dh*, *gh* > *b*, *d*, *g*), labiovelarele pierd elementul labial (*ku*, *gu(h)* > *k*, *g*), oclusivele palatale sînt continuate prin spirante (*k'*, *g'(h)* > *s*, *z'*), ultimile două fenomene fiind dovezi evidente pentru

caracterul satem al illyrei (și messapiceii din Italia sud-estică); este un fapt decisiv pentru poziția illyrei în ansamblul indo-european. Celelalte consonante, majoritatea lor, sînt conservate fără nici un fel de modificări (*n, m, r, l, p, b, t, d, k, g, s*), indiferent de situația lor în cuvînt.

Poziția limbii illyre poate fi definită pe scurt: un idiom indo-european independent, din grupa *s a t e m*, la fel ca balto-slava, indo-iraniana și traco-dacica; din acest grup illyro-messapica este reprezentantul cel mai avansat spre vest. S-a afirmat de unii că illyra ar fi fost învecinată și apropiată (înrudită) cu limbile germanice⁸; aserțiunea nu este cîtuși de puțin verosimilă ori probabilă, în primul rînd din cauză că germanica e de tip centum, iar illyra satem. La fel cu veneti⁹, populație de limbă centum, illyrii nu puteau să aibă decît legătura firească de înrudire veche indo-europeană, deși ca vecini s-au influențat desigur în mare măsură și s-au amestecat în zonele de contact, în epoca istorică a antichității ca și mai înainte. Afinități mai strînse, în primul rînd lingvistice, aveau illyrii desigur cu balto-slavii, dar nu în sensul și prin elementele ce au fost invocate¹⁰ și care fiind alese greșit ori înțelese incorect nu pot servi la nimic util și concludent; ci prin înrudirea firească, genetică între două idiomi indo-europene de tip satem. Afinitate mai pronunțată și evidentă există între illyră și traco-dacică, pe care este necesar să o examinăm ceva mai atent (infra, p. 83—87) despre romanizarea illyrilor și dispariția limbii lor, petrecute într-o vreme apropiată și în condiții identice cu ale tracilor, p. 88—93.

2. TRACO-GEȚII¹¹

Teritoriul, cultura, istoria. Pentru orientarea generală asupra populațiilor traco-geto-dace sînt date cîteva elemente informative cu privire la triburi, așezare geografică, forme de viață socială-economică, asupra cărora există de altfel o bibliografie abundentă (cf. nota 11). *Thracēs* și *Thrace* (Tracia) sînt noțiuni etno-geografice de extensiune și conținut variat, cuprind în general marea grupă de triburi, înrudite prin limbă și forme de viață social-economică, ce locuiau în vastul teritoriu din nord-estul Peninsulei Balcanice, anume nu numai

⁸ Hans Krahe, *Sprache und Vorzeit*, Heidelberg, 1954, p. 98—108, citind niște nume ori sufixe în Germania și Boemia, ca *Venedi*, *-st-* în *Navisti*, ori *Bateinoi*, *Corcontoi*, *Leucaristos*, *Calisia*, *Setovia*, *Coridorgis* etc., atribuite greșit (fără nici un temel documentar) illyrilor de către autorul german, adept fervent al tezei filologice și istoriografice „panillyriste”; cf. observațiile noastre critice în *CercLg*, V 1960, p. 180.

⁹ Despre limba venetă: H. Krahe, *Das Venetische. Seine Stellung im Kreise der verwandten Sprachen* (Sitzber. der Heidelberger Akad. der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, 1950, 3. Abh., 33 p.); G. Battista Pellegrini, *Nuove osservazioni su iscrizioni venetiche e latine*, în *Rendiconti Accad. Lincei*, VIII 1953, p. 501—524; *Le iscrizioni venetiche*, Pisa, 1955. J. Untermann, *Die venetischen Personennamen*, Wiesbaden, 1961, 200 p. (recenzie: R. Katičić, *Beiträge zur Namenforschung*, XIII 1962, p. 308—309).

¹⁰ H. Krahe, *Sprache und Vorzeit*, p. 108—114, considerînd, de ex., ca relicte illyre în teritoriu baltic nume ca *Bolausen*, *Speriti* ș.a., care nu sînt probabile, n-au valoare istorică doveditoare în acest sens, la fel ca aproape tot materialul „comparativ” illyr. și baltic oferit insistent în același scop de către autor și de alții (A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, I, p. 5—6, nimic valabil); *CercLg*, V 1960, p. 180.

¹¹ Date și bibliografie mai ample asupra populațiilor traco-dace în monografia *LbTrD*. (ed. II, 1967), de unde provin toate informațiile și rezultatele din acest paragraf și unde se cuprind toate citatele ce nu mai sînt repetate aici (SprThrD). — *Thrace-Dacica. Recueil d'études à l'occasion du IIe Congrès International de Thracologie*, București, 1976, 351 p. (p. 13—51 *Histoire des recherches thracologiques en Roumanie*, R. Vulpe); R. Vulpe, *Studia thracologica*, București, 1976.

în *Thracia* propriu-zisă (aproximativ între Marea Egee și Munții Haemus-Balcani), ci și în teritoriile înconjurătoare dintre Marea Neagră, Marea Egee pînă la hotarele Macedoniei și Illyriei, Dunăre, ca și regiunea la nord de marea fluviu pînă în Carpații Galiției și stepele sarmatice (daco-geții și tracii liberi, nesupuși de romani), iar mai la est importante enclave în zona Mării Azov și a Bosforului cimerian¹². În afara Peninsulei Balcanice, spre sud erau locuite de tracii, insulele Mării Trace (Thasos, Samothrace, Lemnos, Imbros, Tenedos etc.), ca și o parte din vestul Asiei Mici. Populații trace ori strîns înrudite cu ele trăiau în *Bithynia*, *Mysia*, *Phrygia*, *Troas* și *Lydia*, cum o dovedește și toponimia, dar mai ales antroponomia acestor teritorii unde elementele trace s-au amestecat cu alte populații (asianice, iranene, grecești etc.). Limitele geografice ale teritoriului etnic trac nu pot fi pretutindeni stabilite cu exactitate, pe de o parte din cauza lipsei de precizie în informațiile disponibile ori a totalei lipse de date, pe de altă parte din cauza amestecului tracilor cu alte seminiții și a expansiunii masive ori sporadică a tracilor în diferite epoci mai ales spre sud, în Grecia, insulele din Marea Egee și Asia Mică.

Etnonimul *Thrax* (*Threx*), cunoscut încă în epopeile homerice, pare a fi de origine ori măcar de fonetism grecesc (aspirata *Th*— nu e tracică), cu etimologie obscură, cu accepțiune inițială echivocă, înainte de a fi desemnat toate triburile trace dintre Marea Egee și Balcani, care aveau nume proprii tribale deosebite și care cu greu și-ar fi putut atribui un nume colectiv, mai cu seamă că, fiind „în veșnică vrajbă între ele, puteau prea puțin să fie conștiente de apartenența lor comună”¹³. Denumirea colectivă și generală de „Thracēs” se pare că a fost dată inițial unui sau unor clanuri din sud (eventual chiar din Grecia, în epoca protoistorică, la cca 1000 î.e.n.), extinzîndu-se apoi treptat asupra tuturor sau a majorității triburilor de limbă tracică dintre Marea Egee și Dunăre, nu însă în aceeași măsură asupra celor din stînga fluviului, care continuau să poarte nume tribale specifice (daci, geți, carpi, costoboci etc.), vorbind aceeași limbă cu tracii meridionali. Sînt remarcabile trăsăturile somatice și psihice ale traco-geților, fiind cunoscute calitățile lor intelectuale și virtuțile etnice. Muzica, religia, medicina populară empirică, artele meșteșugărești dezvoltate de tracii erau unanim apreciate de greci și de romani, iar aportul traco-frigian la cultura elenică a fost considerabil: divinități ca *Dionysos*, *Sabazios*, *Semele*, *Seirenes*¹⁴, *Silenus* etc., medicină populară: zeul „medic” *Aesculapios*¹⁵, plante medicinale geto-dace, cîteva cuvinte importante în limba greacă¹⁶ și o serie de mari figuri ale civilizației elenice (de ex. cel mai de seamă istoric Tucidide¹⁷, artiști ca *Brygos*, *Doidalses* antroponime trace, gramatici ca *Dionysios Thrax*, cîteva filologi etc.). În lumea elenistică și romană tracii au jucat un rol militar și politic important

¹² Elemente traco-getice în regatul bosporan: G. G. Mateescu, *EDR*, II 1924, p. 223—237 (cu exagerări și erori); L. Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste*, Praga, 1955, p. 278—293; *SCIV*, IX 1958, p. 303—331 (I. I. Russu); asupra răspîndirii nord-vestice a tracilor: I. Andrieșescu, *Inchinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, p. 1—11; C. Daicovicu, *Steaua*, Cluj, 1955, nr. 6, p. 114—116 ș.a.

¹³ Kretschmer, *Einl.*, p. 171—172.

¹⁴ *StCl*, IV 1962, p. 319—330.

¹⁵ *Aesculapios. Contribuție la preistoria medicinei*, în *Istoria medicinei* (Studii și cercetări), București, 1957, p. 9—24.

¹⁶ De ex.: *ambon*, *basileus*, *bascanos*, *brabeus* ș.a.; *StCl*, VII 1965, p. 109—117.

¹⁷ Istoricul „atenian” Tucidide era fiul tracului metec *Oloros*; cf. *BIAB*, XVI 1950, p. 35—40, *Sbornik G. I. Kazarov*, I (Die Herkunft des Historikers Thucydides).

în urma răspîndirii și asimilării lor în societatea și statele elenistice și chiar în republica romană (din sec. I î.e.n. este de menționat numai un nume celebru: căpetenia răscoalei sclavilor din Italia, *Spartacus*¹⁸). Cu deosebire, în Imperiul roman și la Roma, tracii au avut un rol de prim rang în unitățile auxiliare și în legiuni, în trupele urbane (praetorieni, vigili etc.)¹⁹, iar începînd cu sec. al III-lea în ierarhia armatei și în conducerea militară-politică a Imperiului: din rîndul tracilor s-au ridicat mulți șefi militari celebri și împărați (cei mai de seamă: Maximinus Thrax²⁰, Claudius II, Aurelianus, Galerius și Maximinus Daia, Constantius Chlorus și fiul său Constantinus I²¹, Licinius, Iulianus Apostata, Aetius, Marcianus, Leon I, Vitalianus²², Iustinus I și Iustinianus²³, Belisarius, Focas); acest fenomen istoric-cultural și social-etnic neglijat pînă în ultima vreme a fost pus în lumină de o monografie istorică recentă²⁴. Cum o dovedesc numeroasele inscripții și știrile literare, tracii din Moesia (cu Dardania) și Tracia s-au păstrat, în bună parte romanizați ori grecizați, fără a dispărea deodată ca neam în primele veacuri ale Imperiului roman. Există știri despre graiul lor, ca și numeroase (antroponime naționale (ex.: *Belisarius*, *Boraidēs*, *Seuthes*, *Zimarchus*, *Ziper Thrax* etc.) pînă în sec. VI și începutul sec. VII, cînd limba lor (împreună cu toate numele proprii) a dispărut în fața celei latine-romanice și a celei slave, iar masa populației deznăționalizate a tracilor s-a transformat (cu multe adaosuri și amestecuri) în popoarele ce locuiesc începînd din sec. VI — X e.n. aceste teritorii: români, slavi (în primul rînd bulgari) și poate în albanezi.

Geto-dacii (cf. infra, p. 168—190) sînt considerați ca formînd o grupă deosebită în marea familie a triburilor tracofone, avînd un rol important în procesul etnogenezei românilor. Cu numele de „geți” (Getae) grecii și romanii desemnau principala ramură de nord a tracilor („geții sînt cei mai viteji și drepti dintre tracii”: Herodot, IV 93; „geții tracii” Strabo, VII 295; Scymnos 659), locuind între Munții Haemus (Balcani), Marea Neagră și Dunăre pînă la riul Osma (Osem), ca și în teritoriul de pe malul stîng al cursului inferior al Dunării (Muntenia, Moldova etc.). Grupa de nord-vest a traco-geților, în Carpați și podișul Transilvaniei, apare sub numele diferit, de „daci”, care sînt însă numiți uneori și „geți” de autorii greci și unele inscripții, după cum apar „daci” și în Moesia Inferior²⁵. Nu putem ști deocamdată cu siguranță deplină care este semnificația și rostul celor două numiri regionale deosebite

¹⁸ *Spartacus*, în *RE*, III A (1929), col. 1528—1536 (Münzer); D. Tudor, *Răscoala lui Spartacus*, Editura științifică, București, 1963; A. Bodor, în *StCl*, VIII 1966, p. 131—141 ș.a.

¹⁹ De ex. *EDR*, I 1923, p. 57—288.

²⁰ *SCIV*, XX 1969, p. 237—243.

²¹ *Obârșia împăratului Constantinus I*, în *ActaMN*, II 1965, p. 295—305.

²² În *Omăgiu P. Constantinescu-Iași*, București, 1964, p. 133—138.

²³ În *Omăgiu profesorului Ioan Lupaș*, București, 1941, p. 775—784.

²⁴ Răspîndirea, numărul mare și importanța tracilor în lumea elenică au fost puse în lumină de o teză a noastră inedită (1942), iar expansiunea și rolul lor în Imperiul roman și prebyzantin, între veacurile III—VII au fost ilustrate, pe baza documentației ample istorice-literare, epigrafice și papyrologice, în monografia noastră *Elementele traco-gețice în Imperiul Roman și în Byzantium, veacurile III—VII*, București, Editura Academiei R.S.R., 1976, 182 pagini, care a demonstrat că numărul și importanța lor în lumea romană și prebyzantină erau mult superioare față de cât s-a presupus și admis în baza cercetărilor anterioare (Tomaschek, Mateescu, Philippide, Beșevliev ș.a.).

²⁵ În Dobrogea, la Adamclisi, *CIL*, III 14437,2; despre această inscripție și dacii menționați în ea: D. Tudor, *Cohors I Cilicum in Scythia Minor*, în *Analele Universității*, București, 5, 1956, p. 51—56.

(geți, daci) pentru o populație ce se întindea din Dobrogea pînă la izvoarele Tisei și chiar mai la vest și nord-est; sigură este o înrudire strînsă și identitatea de limbă între geți și daci, cum atestă știrile antice, precizînd că ei vorbeau aceeași limbă (Strabo, VII 305; Iustinus, XXXII 3, 16; Appian, *Prooem.*), fiind în aceeași măsură „Thraces” ca și moesii, triballii, crobzii ș.a. de la nord de Haemus. Resturile de limbă ale geto-dacilor (mai reduse numeric decît ale tracilor meridionali): nume de plante medicinale și nume proprii de persoane și locuri, prezintă nuanțe deosebite regionale; dar cuvintele (ori elementele onomastice) cu etimologie clară sau foarte probabilă arată că este vorba eventual numai de o diferențiere dialectală între geto-daci și tracii la sud de Dunăre și de Haemus. Geto-dacii din stînga Dunării încă erau diferențiați în triburi numite de romani „gentes” (posibil identice cu „popoarele” menționate de geograful Ptolemeu în provincia romană Dacia); dar sub raportul culturii materiale și al formelor de viață social-economică și politică, daco-geții alcătuiau o străveche și firească unitate omogenă cu restul semințiilor trace, nefiind nici „superiori”, nici inferiori acestora; diferențele locale în masa triburilor trace au intervenit abia tîrziu, în măsura în care o parte dintre tracii au suferit mai intens efectele influenței culturale grecești (respectiv din partea altor cercuri de civilizație: scitică, celtică, illyră etc.), cu deosebire în zona din apropierea țarmului Mării Egee și a Mării Negre²⁶.

Limba traicilor, la fel ca și cea illyră, a dispărut în urma înlocuirii cu latina, greaca și slava în gura populațiilor locale traco-dace. Din acest idiom indo-european se cunosc azi numai resturi fragmentare, nici un text ori propoziție în afară de inelul de aur de la Ezerovo (eventual alte asemenea piese?) și formulele din inscripțiile frigiene (în Asia Mică); acea „cîrticică de versuri getice” scrisă de poetul Ovidius în surghiun la Tomis s-a pierdut, iar existența altor texte în limba tracă este deocamdată dubioasă. Dispunem azi numai de fragmente: cuvinte (glose) și nume proprii din limba traco-dacilor, care pot fi utilizate (din lipsă de texte) pentru studiul fonetic și al lexicului, în parte și al morfologiei (sufixe, derivare, compunere). Materialul lingvistic traco-dac se împarte în cinci categorii: *a*) inscripția pe inelul de aur de la Ezerovo, cu litere grecești, *scriptio continua*, la care separarea cuvintelor și interpretarea textului nu a putut fi făcută nici măcar în parte; nici un cuvînt nu poate fi considerat citit și explicat în mod convingător; așa încît textul rămîne deocamdată inutilizabil pentru studiul limbii trace (la fel ca alte „inscripții” atribuite tracilor); *b*) glose, în număr de 70—80, păstrate de lexicografi (în special Hesychios și Photios) și alți autori greci; majoritatea nu sînt explicate etimologic, puține din ele pot servi pentru cunoașterea foneticii și lexicului; *c*) numele dace de plante medicinale, în număr de 57 (Dioscoride, Pseudo-Apuleius), din care abia 10 sau 15 pot fi utilizate pentru studiu lingvistic, restul fiind fie corupte ca formă, fie de altă origine (latină, greacă) și de sens discutabil; *d*) nume proprii de persoane, triburi, divinități, localități și elemente geografice cunoscute de autori, inscripții, papyri, monete, constituind un important material

²⁶ Bibliografia mai veche despre arheologia și istoria geto-dacilor era indicată în *LbTrD* (ed. II), p. 33—35; *SprThrD*, p. 41—43; ultimele monografii asupra Daciei preromane și a dacilor: H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972; I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1975, ed. II, 1976.

lingvistic, a cărui valoare calitativă și cantitativă contribuie la cunoașterea indirectă a lexicului, foneticii și sufixelor derivative; *e*) în scripții frigienice (în alfabet grecesc) descoperite în Frigia, Galatia și Lycaonia, a căror interpretare este însă în cea mai mare parte nesigură ori cu totul neprobabilă (amestec de cuvinte grecești etc.); onomastica frigiană fiind diferită de a tracilor și bitinilor, nu cunoaște numele compuse, ci aproape exclusiv nume simple de tip „asianic”, hipocoristice (*Atta, Nana, Tatta* etc.). Dintre glosele frigiene unele au etimologie clară (*azen, balen, bedy, zelcia, zemelen*), cu fonetism de tip satem indo-european²⁷.

Majoritatea fragmentelor (cuvinte-glose, nume proprii) traco-dace sînt încă neexplicate etimologic și neînțelese, adică inutilizabile pentru istoria limbii, pentru studiul ei comparativ-istoric. Ca și în cazul limbii illyre, sarcina de bază este aici etimologia, explicarea genetică (înrudirea) elementelor lexicale din care se poate constata fonetica, morfologia și lexicul limbii. În sectorul etimologiei traco-dace s-au comis numeroase erori cauzate de modul superficial cum s-a lucrat uneori în trecutul îndepărtat (prin a. 1880–1890), ca și mai recent: alegerea greșită a materialului considerat trac (de Tomaschek, Seure, Mateescu, Jokl ș.a.), aplicarea forțată a unor legi fonetice grecești, celtice etc. la cuvintele trace. Prin utilizarea integrală a experienței și rezultatelor pozitive și valabile aduse de înaintași, respectînd și aplicînd consecvent legile fonetice ale limbii trace și semantica generală, s-au putut obține rezultate mai ample și durabile în etimologia și istoria limbii tracilor; au fost studiate și interpretate un număr mai mare de nume proprii: *a*) antroponime (nume de persoane, triburi, divinități); *b*) toponime (localități, locuri, ape etc.), avînd un conținut semantic deosebit ce poate fi identificat prin compararea nomenclaturii traco-dacilor cu cea a grecilor, slavilor, celților etc. Cîteva glose și mai multe nume proprii trace au pînă acum o soluție etimologică rezultată din legătura cu o rădăcină (grupă de cuvinte) ori măcar cu un cuvînt dintr-un idiom indo-european. Din ele se poate stabili relativ ușor și cert fonetica limbii trace, care se rezumă în următoarele caracteristici: *a*) *vocalele a - e - o* din vechea serie sînt păstrate, precum arată cazuri numeroase și sigure în cuvinte și nume trace; existau fără îndoială pronunțări dialectale, locale, tîrzii, ca și variante de grafii etc. (*e* redat prin *a*, ori prin *i*); *o* este conservat în majoritatea cazurilor, puține exemple de trecere la *a* (dublete ori forme paralele), cîteva alterări ca *u* și *y*; *u* păstrat ca atare, rar

²⁷ Resturile de limbă traco-dacă și frigiană au început să fie colectate în veacul XIX și studiate de franco-germanul Paul De Lagarde, August Fick, Wilhelm Tomaschek, Gustav Meyer, Paul Kretschmer și alții; un vast repertoriu de material lingvistic-onomastic trac, frigian și dacic (glose, nume proprii) a dat la a. 1893–1894 austriacul Tomaschek (*Die alten Thraker*), cu interpretări etimologice unele bune, multe eronate. Prețioasă, utilă și chiar azi încă indispensabilă este excelenta *Einleitung in die Gesch. der griech. Sprache* (1896) a lui P. Kretschmer, p. 217–243 „Die Stellung der thrakisch-phrygischen Sprache”; unele rezultate mai noi în art. „Thraker (Sprache)”, *RLV* XIII (1929), p. 284–296 de N. Jokl, cu numeroase etimologii (nu toate valabile, unele strîmbe) și orientare bibliografică. Colecția *Die thrakischen Sprachreste* a lui Dim. Detschew (Wien, 1957, 587 pagini) are numeroase lacune și erori (cf. primele rectificări ale noastre în *SCIV*, IX 1958, p. 213–217, cu amplificări în recenzia din *Dacia*, II 1958, p. 520–526; *CercLg*, VI 1961, p. 226–227, ca și în IX 1964, p. 326–332), urmate de altele mai ales în Bulgaria, de care însă nu s-a finit deloc seama în ediția stereotipă publicată tot acolo în 1976; repertoriul decevian trebuie să fie refăcut din temelii ori să se întocmească un alt repertoriu critic și absolut complet al tuturor resturilor limbii trace și daco-getice. Materialul fragmentar (glose, nume proprii) traco-dacic ce poate fi explicat etimologic este expus și analizat în monografia citată (*LbTrD, SprThrD*), la care vor fi de făcut unele rectificări și adaosuri. Cf. I. I. Russu, în *Actes du IIe Congrès International de Thrakologie* (1976), București, 1980, III, p. 107–111.

redat prin *y*. Diftongii *ai, ei(?)*, *oi, au, eu* sînt păstrați ca atare; *b*) *consoane*: *u > v* (cîteva cazuri de *b*); oclusele surde *k, p, t* și sonore *b, d, g* sînt menținute ca atare, iar mutația consonantică (Lautverschiebung) în tracă nu apare probabilă, în baza celor cîteva cazuri izolate *th, kh* ori *ph* ce par mai curînd forme grecizate tîrzii ale numelor trace cu *t, k, p*; mediile aspirate i.-e. *bh, dh, gh* își pierd aspirația: *b, d, g*; oclusele palatale *k', g'(h)* sînt reprezentate prin spirante postdentale *s* și *z*, fenomen „satem”, la fel ca delabializarea labiovelarelor *ku* și *gu(h)* în *k* și *g*; lichidele sînt conservate distinct (unele cazuri tîrzii de disimulare și confuzie între ele), la fel ca *m* și *n*; *s* este conservat în orice poziție, iar grupul *sr* intercalează un *i* (*Strymon, Istros*).

Poziția lingvistică a tracilor în ansamblul indo-european este indicată clar de trăsăturile fonetice rezumate mai sus, care arată un conservatism remarcabil în tratarea sunetelor din vechiul sistem fonetic al limbii de bază. Cele mai multe sunete sînt păstrate ca atare, fără modificări, potrivit regulilor unui idiom satem (alterate numai mediile aspirate, oclusele palatale și labiovelarele), din grupa europeană estică. În ce privește poziția limbii trace, pe baza cercetărilor mai vechi și a rezultatelor concrete și ceva mai ample dobîndite în ultima vreme, sînt valabile în linii mari opiniile formulate în sec. al XIX-lea, confirmate prin noi materiale lexicale cu etimologie limpede ori acceptabilă: traco-daca este o limbă de sine stătătoare, din grupul europeană satem, ca atare înrudită în primul rînd cu illyra din nord-vestul Peninsulei Balcanice și Calabria-Apulia (messapica), apoi cu balto-slava și cu iraniana.

Numele proprii (toponime și antroponime) ale traco-dacilor sînt numeroase și variate, constituind un material lingvistic și istoric deosebit de valoros și semnificativ pentru structura limbii, mentalitatea comunității populare și pentru durata și răspîndirea teritorială a elementelor etnice respective. Majoritatea covîrșitoare a numelor traco-dace sînt exclusive și tipice la aceste populații, foarte puține din ele află unele analogii ori corespondențe la alte popoare de limbă indo-europeană (illyri, greci etc.). Relevînd caracterul de originalitate a materialului onomastic traco-dacic, este necesar a sublinia gruparea din punct de vedere semantic și deci etimologic în: *a*) *antroponime* și *b*) *toponime*, care au comune cîteva radicale și majoritatea sufixelor. În ce privește cantitatea lor, prima grupă are aproximativ 1190 nume (890 simple, 300 compuse bimembre), a doua 910 (700 simple, 210 compuse); astfel, onomastica traco-dacică este mult mai bogată decît cea illyro-messapică (cf. supra, p. 75). Numele personale purtate de traco-daci erau individuale, patronimice par să fi lipsit, fiecare persoană avea inițial un singur nume, iar filiația era indicată prin numele tatălui în cazul genitiv. Prin romanizare și grecizare, tracii (ca și illyrii) au abandonat pe încetul numele naționale strămoșești primînd nume grecești și romane, ceea ce se observă de la o generație la alta; numele trac este păstrat adesea drept cognomen (al treilea element din sistemul onomastic roman cu „tria nomina”: P. Aelius *Bitus*, Ulpius *Aulucentus* ș.a.), atît la oamenii liberi, cît și la liberti; uneori acest nume „barbar” apare în loc de „signum” (poreclă: Aelius Valens qui et *Esbenus*). Numele se repetă în mai multe exemple, zeci chiar sute de atestări (*Bitus* 370 cazuri, *Teres* 125, *Seuthes* 115, *Cotys* 90 etc.), în funcție de popularitatea și eventual de semnificația lor etimologică (ce este însă nesigură ori necunoscută pentru noi). Toponimele se repetă mai puțin în diferite locuri, sînt rare

cazurile de dublete, dar elementele toponomastice indicînd „sat, oraș”, -*dava*, -*para*, -*basta*, ori „cetate, burg” -*bria*, -*dizos* se repetă, natural, în diverse toponime. În ce privește alcătuirea (analiza morfologică), numele proprii trace sînt de două categorii: a) compuse bimembre (*Aulu-centus*, *Dece-balus*, *Eptatralis*, *Pie-poris*; topon. *Comi-dava*, *Germi-sara* etc.); b) simple (dintr-un singur element radical, temă) cu sau fără sufix derivativ (*Bendis*, *Bithus*, ori *Abro-zes*, *Dria-zis* etc.), în majoritate fiind cele simple dintr-un element radical. Numele compuse (bimembre) sînt la traco-daci cam un sfert din totalul numelor proprii, relativ mult mai numeroase decît la illyro-messapi (maximum 30). În numele compuse trace (la fel ca în numele grecești, slave, celtice etc.), primul element alcătuitor este de obicei un adjectiv determinativ al celui de al doilea (substantiv), de ex. *Germi-sara* „caldă apă (izvor)”, *Diu-zenus* „din zeu născut” ori „de divină origine”. În compoziție, la numele trace elementele alcătuitoare au în general un loc fix; fie în partea inițială (*Aulu-*, *Dini-*, *Dia-*, *Epta-*), fie la sfîrșit (-*centus*, -*poris* etc.). Numele traco-dace simple (dintr-un singur element radical) și chiar unele din cele compuse au și sufixe derivate, adăugate la tema de tip indo-european a cuvîntului; sufixele (de aceeași origine i.-e. cu tema) sînt aceleași serii la antroponime și la toponime, identice ca formă, dar probabil diferite ca semantism, ceea ce nu se poate constata din cauza necunoașterii semnificației etimologice la majoritatea covîrșitoare a numelor proprii.

Dispariția limbii trace. Știrile despre traci și fragmentele din limba lor există din perioada cuprinsă aproximativ între sec. al VII-lea î.e.n. și sec. al VI-lea e.n. În sec. al VII-lea (ori VI) e.n. se pare că limba tracică (bessică) era vorbită de populația traco-romană, din Peninsula Balcanică sau măcar de o parte din ea; cam în același timp s-a produs dispariția limbii trace, respectiv transformarea ei, în urma prefacerilor politice, economice, culturale prin care au trecut teritoriile traco-getice. Există din sec. al VI-lea cîteva informații documentare din textele religioase (ce nu sînt însă deplin sigure și concludente) că limba tracă (bessică) ar fi fost vorbită de un grup de călugări și credincioși; se menționează și niște „monasteria Bessorum” (a. 536) etc. În legătură cu dispariția limbii trace e de observat că, precum s-a spus și este firesc, în primul rînd a fost înlocuită limba cotidiană (prin greaca și mai ales prin latina populară) în gura populației provinciale traco- și daco-romane, respectiv illyre în vest; apoi numele proprii de triburi și persoane, în urmele de locuri, legate de teren și de localități ce sînt preluate și perpetuate (în multe cazuri) de noile stăpîniri sau populații care se extind și se suprapun pe vechea bază etnic-lingvistică. Este absolut sigur că antroponimia traco-dacică (la fel ca cea illyră) a dispărut integral și definitiv, uitată cu desăvîrșire de populația romanizată ori slavizată în sec. VI — VII e.n.; nici un nume personal preroman nu a rămas la vreo populație din sud-estul Europei. Mai mult au rezistat elementele toponimiei, unele nume chiar pînă azi; în hidronimie au rămas, majoritatea cu fonetism slavon, o serie de rîuri: *Agrianes* (Ergine), *Almus* (Lom), *Asamus* (Osem), *Oiscos* (Iskăr) etc.; localități ceva mai puține: *Durostorum* (Dirstor, Silistra), *Serdica* (Sredeț, Sofia), *Pulpudeva* (Plovdiv) ș.a. Restul a fost înlocuit cu toponime slave, turcești etc. În Dacia, limba traco-dacică s-ar părea că a dăinuit mai mult decît cea traco-moesică în sudul Dunării, mai ales sub influența traco-dacilor liberi (nesupuși de romani în 106 e.n.) din afara provinciei carpatice. Din toponimia daco-romană nu a rămas însă nimic în urma invaziilor, a discontinui-

tății așezărilor; s-au perpetuat numai numele de ape: *Alutus*, *Crisius* (*Crisia*), *Marisius* (*Marisia*), *Samus*, *Tibisis* cu fonetism slav (Olt, Criș, Mureș, Someș, Timiș), la fel ca și cele din sudul Dunării. Dar populația indigenă romanizată (amestecată cu numeroase elemente etnice din alte zone ale Imperiului roman) a persistat în aceleași teritorii de colonizare și romanizare, deplasîndu-se mai mult în părțile deluroase și de munte ale vechei Dacii carpatice.

3. GRANIȚA ȘI AFINITĂȚILE ÎNTRE ILLYRI ȘI TRACI

Granița etno-lingvistică a populațiilor illyre și trace în zona lor de contact ar necesita o cercetare de ansamblu mai atentă și documentată în amănunte, căci în această privință s-au făcut afirmații confuze și greșeli; aici însă nu pot fi prezentate decît unele observații, elemente documentare și concluzii. Între niște populații aflate în continui lupte și deplasări, cum erau illyrii și tracii, supuși la amestecuri și subordonări de ordin militar-politic, nu poate fi făcută o delimitare netă din cauza echivocului ori a lipsei de informații în unele zone etnice, ca și din cauza existenței unor nume comune (trace, illyre, peonice etc.), ori a extensiunii de elemente izolate sau grupe compacte illyre și „illyroide” în teritoriile vecine și invers, a expansiunii tracilor spre vest. Nu există o linie precisă, clară, asemenea unui „limes” cu val și șanț, ori a unui „zid chinezesc”, lipsind forme de organizare politică-statală corespunzătoare. Situația elementelor etnice este asemănătoare în epoca medievală și modernă, cînd e imposibil a trasa o linie de hotar etno-lingvistică în centrul Peninsulei Balcanice între greci, bulgari, sîrbi, aromâni, albanezi etc.²⁸. În baza știrilor literare și epigrafice, a elementelor antroponimice și toponimice se poate schița cu largă aproximație o zonă de hotar între populațiile illyre și cele vecine: epirotice, peonice, macedonene, dardanice, trace, celto-pannonice și veneto-italice, care să nu fie deformată de excesele „panillyriștilor”. Spre sud, illyrii se mărgineau cu epiroții și grecii, din partea cărora au fost influențați în mare măsură sub raport cultural. La est ei au stat în contact strîns cu populațiile macedonene, peonice și trace, față de care delimitarea este mai dificilă. În provincia macedoneană Orestis se constată elemente illyre (nume ca *Plator*, sec. I î.e.n.; *Pleuratos*), dar teritoriul nu poate fi considerat ca aparținînd etnicește la Illyria. Cu macedonenii au illyrii unele elemente comune (*Audar-*, *Audnaios*, *Leonmatos* etc., care lipsesc la grupa tracică); dar de identitate lingvistică ori înrudire deosebit de strînsă între cele două popoare nu poate să fie vorba: limba illyră nu era înțeleasă de macedonenii, în sec. II î.e.n. (Polyb., XXVIII, 8, 9). În Pelagonia există numeroase elemente illyre în inscripții, amestecate cu numele trace, care prevalează cantitativ; este o zonă de amestec etno-lingvistic din cele mai caracteristice: în aceleași localități apar inscripții cu nume trace și cu nume illyre, chiar în aceeași epigrafă numele trace (în majoritate) sînt amestecate cu cele illyre²⁹. Pe o n i i (Paio-

²⁸ Cf. *AISC*, IV, p. 79.

²⁹ De ex. marea inscripție greacă (tabel de nume proprii din satul Cepik (Tzepigovo), *Spomenik* Belgrad, XCVIII 1948, p. 186, nr. 389: traci *Beithus*, *Cetriporis*, *Dules*, *Mestys*, alături de illyrii *Epicadus*, *Scirtios*, *Seitas* (?), *Theudas*; restul antroponime grecești. Despre elementele etnice și antroponimia „mixtă” în zona de contact traco-illyră: *Anuarul Institutului de Ist. și Arheol.*, Cluj-Napoca, XIX 1976, p. 414—416.

nes) par a fi fost un trib mai apropiat de grupa illyră decât de cea tracă; în epoca liberă, la ei prevalează numele proprii de tip illyric (*Audoleon*, *Lycceios*, *Dropion*? *Patraos*?), față de nume trace (*Zermodigestos*, Diod., XXI 13 = *Tzetzes*, *Chiliad*, VI 470; pare corespondent peonic al traco-geticului *Zalmodegicos*: *SCIV*, XI, 1960, p. 42; *Apulum*, VI, 1967, p. 129; ori *Didas*: Liv.). Toponimia și antroponimia Peoniei la începutul erei noastre (de când datează informațiile epigrafice interne) prezintă mai multe elemente trace, încât majoritatea teritorului peonic nu intră în sfera etno-lingvistică illyră. Situație asemănătoare este în Dardania (sudul provinciei romane Moesia Superior), locuită de tribul principal *Dardani*, nume indo-european, probabil illyric, (cf. *Dardi* în Italia; dar și *Dardanos* în Troas, *Dardapara* în Tracia etc.); din cele două „ramuri” ale lor, *Galabri* pare illyric (cf. *Calabri* în Italia), dar *Thunatai* este de tip tracic (cf. *Thyni*, *Bithyni*). Strabo (VII 315) și *Appian* (*Illyr.* 2) consideră între illyri și pe dardani; dar Polyb. II 6, 4 îi deosebește, la fel ca *Solinus* (IX 2 Dardani et Illyrii), după cum același Strabo VII 316 face deosebire între dardani și triburile trace; încât nici noi nu-i vom confunda, cu toate că majoritatea covârșitoare a elementelor toponimice și onomastice din Dardania sînt curat trace ori strîns înrudite cu acestea, reflectînd situația etno-lingvistică a teritorului în epoca elenistică și romană. Elemente illyre la dardani în perioada anterioară cuceririi romane sînt (în afară de *Galabrioi*(?)), numele prințului *Baton* fiul lui *Longaros* (cf. *Langaros* la agriani traci) și *Etua*. Dardanii erau un trib dîrz și tenace, cu forme de viață primitive, care s-au menținut ca unitate etnică pînă în sec. al III-lea e.n. (*Cassius Dio*, LI 27). Toponimia Dardaniei pare a fi în majoritate de tip tracic (*Scupi*, *Naissos*, *Bederiana*, *Vizianus* etc., ca și cele din sec. al VI-lea, *Procop.*), la fel ca onomastica inscripțiilor din sec. II — IV e.n. (*Delus*, *Mucatus*, *Mestula*, *Daizo*, *Ettela*, *Bessus* natione; cultul „cavalerului trac”; în sec. V nume ca *Zimarchus*, *Ditybistus*, *Boraides* etc.). Elementele illyre sînt relativ puține în Dardania: un *Dassius* la *Scupi*, *Dasa* la *Ulpiana*, *Epicadus miles ex Dardania ex vico Perdica*; încât numai o parte redusă a Dardaniei poate fi considerată illyrică în epoca romană: bazinul rîului Ibar. Pretutindeni însă este evident amestecul elementelor illyre cu cele (mai numeroase) trace, fiind probabil vorba de expansiunea tracilor dinspre est³⁰. De la izvoarele Moravei (*Margus*), linia de hotar illyro-tracă mergea direct spre nord la Dunăre, aproximativ paralel cu limita dintre provinciile romane Dalmatia și Moesia Superior, pînă în preajma orașului *Sigidunum* (*Belgrad*). În cuprinsul Dalmatiei se constată elemente izolate trace (toponime *Thermidava* = *Theranda*(?), *Bryg-*; triburi *Brygi*, *Brugoi*, *Tralli* etc.; antroponime *Tere(n)s*, *Bessus* ș.a.; reliefuri ale „cavalerului trac”), care însă este problematic dacă îndreptățesc a se vorbi de o „mare expansiune” tracică pînă la Adriatica (preconizată de *C. Patsch*, în 1907)³¹.

Limita de nord a populațiilor illyre era aproximativ pe Dunăre — Drava, o zonă de amestec intens cu triburi celtice și ionicone; la cursul inferior al Savei erau stabiliți scordiscii (*Scordistae*) și tauriscii (*Tauristae*), iar pe cursul superior varcianii, latobicii și alte clanuri sau elemente izolate celtice. Pannonia nu poate fi declarată „teritoriu illyric compact”³², căci cea mai mare parte a zonei dintre Drava și Dunăre, cu deosebire la nord și est, era

³⁰ R. Vulpe, *EDR*, III, p. 161—165; cf. *AISC*, IV, p. 112—126.

³¹ Cf. *AISC*, IV, p. 135—141. Supra, nota 29.

³² Th. Mommsen, *Römische Gesch.*, V, p. 182; R. Vulpe, *EDR*, III, p. 144.

locuită de populații ionicone (araviscii, boiții, cotinii, tauriscii etc.) cu antroponime celtice ori de tip celtic (inscripții și monete locale). Illyrii se află numai în zona de sud a provinciilor romane Pannonia, în preajma fluviilor Savus și Dravus. La *Sirmium* (teritoriu *Amantini*): L. *Valerius Dazas*, Pannon. domo *Flavia Sirmium*; *Dasmenus* și *Dasius* (3 sau 4 exemple), *Glavus*; la *Cornacum* (topon. celtic): *Dases Dasmeni* f(i)lius *Cornac(atus)*, dar *Sepenestus Rivi* f. *Corn.* este echivoc (celtic sau illyric); la *Cibalae* (teritoriul breucilor sau amantinilor): *Deazius*, *Dassianus* (alături de tracia *Dalutius*, *Dolea*, *Potazis* etc.). Spre nord de Drava (teritoriul numit în ung. *Dunántúl* „dincolo de Dunăre”) există elemente illyre: *Oseriates* și *Andizetioi* ar putea fi de această obîrșie, iar nume ca *Bato* la celții aravisci ori în alte puncte ale zonei de nord și est a Pannoniei romane nu sînt rarități; majoritatea par să fie însă militari sau descendenți din elemente militare venite dinspre sud chiar din Dalmatia. *Azali*³³ au unele antroponime illyre sau de acest tip, ca *Dasmenus*, *Liccaius*(?), *Tutula*, *Breucus*, alături de altele celtice ori ionicone: *Atta Nivionis* f. *Azalus* (*CIL*, XVI 96), *Aicca Cansali Asalia*, *Solva princeps* *Azaliorum*³⁴; numele tribului (scris și *Asali*, *Ansali*) nu pare să aibă ceva comun cu *Ozoli* din *Locris*, dar nu poate fi explicat deocamdată etimologic și rămîne deschisă eventualitatea originii illyre ori celtice. Spre nord-est și vest illyrii se învecinau și se amestecau cu numeroase elemente celtice, ionicone, norice și venete (iapozi illyri erau un „amestec de illyri și celți”). Este posibil și necesar a separa cît mai riguros aceste semînții de limbă indo-europeană, căci ele vorbeau un idiom net deosebit de cel illyric, atît celto-ionicone, cît și venetii, ambele grupe de tip „centum”, lucru foarte important, căci asemenea elemente etno-lingvistice nu puteau să participe (prin resturile limbii lor) la formarea romanității balcanice și carpato-dunărene al cărei substrat lingvistic este de tip satem, la fel ca limba albaneză. Prin urmare, nu apare deloc verosimilă (iar din punct de vedere strict lingvistic este chiar exclusă) vreo legătură între populațiile românofone și albanezi pe de o parte, și triburile celtice, venete etc. (de limbă centum) de altă parte.

Raporturile lingvistice traco-illyre. S-a afirmat de unii erudiți în sec. al XIX-lea ca și în ultima vreme că între populațiile illyre și cele trace a existat o foarte strînsă legătură de înrudire lingvistică și deci etnică, vorbindu-se chiar de o grupă „traco-illyră”³⁵; alții au preconizat o puternică influență și expansiune tracică spre vest, în teritoriul illyric³⁶. Dar aici este cazul unei observări pripite, chiar superficiale a lucrurilor, a materialului documentar disponibil azi, în primul rînd a celui onomastic. Presupusa unitate arhaică „traco-illyră” a fost contestată categoric de *Tomaschek* în 1880 și 1893, întrezărind just marile deosebiri dintre illyri și traci: „numele proprii, la fel ca întreaga nomenclatură etnică și topografică a Illyriei (Dalmatia), Pannoniei, Venetiei, Iapygiei și Siciliei este total diferită de cea a teritoriului *Hemusului*, iar *Strabo* și alte autorități ale antichității deosebeau net și pe bună drep-

³³ *Azali* ar fi illyri (*EDR*, III, p. 153); cf. A. Graf, *Übersicht der alten Geographie von Pannonien* (*Dissert. Pann.*, I 5), *Budapest*, 1936, p. 25 și 29; *Illyrii* (1969), p. 30, 38, 172.

³⁴ Nume romane: *Viator Romani* f. *Azalus* (*CIL*, XVI 178); *Fuscus Luci* f. *Azalus* (*CIL*, XVI 180); *Primus* [Iulii I(ibertus)] *Asalus* (*ActaAnt.*, *Budapest*, IV 1967, p. 191).

³⁵ *Jokl*, *Illyrii*, în *RLV*, VI, p. 43—45 „ein nahes Verwandtschaftsverhältnis zwischen Illyriern und Thrakern . . .” (în baza unor nume comune, sufixe identice -st-, -b-, -p- etc., care însă apar și în alte zone de limbă indo-europeană).

³⁶ C. Patsch (citată supra, p. 84); F. Ribezzo, *Enciclopedia Italiana*, XXII (1934), p. 947 ș.a.

tate grupa etnică illyră de cea traco-getică; încît de o bază comună mai intimă a celor două elemente naționale nu poate să fie vorba”³⁷. Evident, afirmația despre apartenența illyrilor la grupa „greco-italică” nu e valabilă; dar este sigur că baza etno-lingvistică a grupei traco-getice era diferită de cea illyro-messapică. „Înrudirea consta (precizează același erudit) numai în faptul că erau membre ale comunității etno-lingvistice indo-europene, ca de pildă germanii și slavii, italicei și grecii ... În informațiile anticilor lipsește orice indiciu care să permită concluzia că cele două grupuri reprezentau o unitate etnică ... Tipul somatic illyr era diferit de cel tracic, la fel ca factura psihică; deosebirea este remarcabilă în limbă și mai ales în sistemul onomastic”³⁸. Astfel, începînd cu materialul cel mai bine cunoscut: numele proprii cele mai caracteristice și mai frecvente sînt diferite la illyri și la traci (supra, p. 74); la illyri lipsesc elementele toponimice frecvente și tipice ale traco-geților: *-bria*, *-dava*, *-dizos*, *-para* etc., toponimia avînd la bază elemente total diferite, alte radicale, din care puține apar și în zona tracică. Toate aceste fapte sînt indicii puternice despre specificitatea fiecărui grup etno-lingvistic: illyrii în nord-vestul, iar traco-dacii în nord-estul Peninsulei Balcanice și în Dacia carpatică, Sarmatia Europeă etc.

Studiul comparativ al resturilor de limbă (onomastică) a arătat că o seamă de elemente lingvistice (radicale, sufixe etc.), considerate de unii traco-illyrice, sînt de fapt răspîndite și la alte populații de limbă indo-europeană (celți, panoni, epiroți, eleni etc.); deci nu pot constitui probe în sprijinul unității „illyro-traco” (supra, n. 35). Sigur este deocamdată numai că illyrii și traciile aveau exact același sistem fonetic și derivarea cu sufixe a numelor proprii, ca și compunerea, posibil multe elemente gramaticale și lexicale. Ansamblul elementelor lexicale din onomastică (cunoscute la ambele grupe mult mai bine decît lexicul graiului lor uzual, din glose) prezintă însă diferențe importante, cum s-a arătat, — fapt care (în măsura reflectării limbii vii în sistemul onomastic) indică existența a două idiomiuri satem indo-europene diferite. Au fost identificate elemente comune în onomastică:

³⁷ W. Tomaschek, *Mittheil. Geograph. Gesellschaft*, Wien, XXII 1880, p. 567 „die Eigennamen, sowie die gesamte ethnische und topographische Nomenklatur Illyriens (Dalmatiens), Pannoniens, Venetiens, Iapygiens und Sikeliens total verschieden ist von jener im Haemusgebiet; Strabo und die anderen Autoritäten des Alterthums mit Recht die illyrische Völkergruppe scharf absondern von der thrako-getischen. Von einer innigen gemeinsamen Unterlage beider nationalen Elemente kann nicht die Rede sein; das Illyrische schliesst sich durchaus an das graiko-italische an, das thrakische am engsten an die eranische Gruppe ...”; deosebirea ar rezulta și din tipul somatic diferit: illyrii zvelți, înalți, brunetși; traciile „îndesați, cărnoși”, blonzi; dar și unii și alții: excelenți ostași ai armatei romane. Illyrii s-ar fi transformat în albanezi, iar traciile s-au romanizat complet (românii de mai tîrziu).

³⁸ W. Tomaschek, *Das Verhältnis der Thraker und Illyrier zu einander*, in *Mittheilungen d. Anthropol. Gesell.*, Wien, XXIII 1893, Sitz.ber. 32—36; p. 35 „... die Verwandtschaft bestand nur insofern, als beide Völker überhaupt Glieder der indogerm. Sprach- und Völkerwelt darstellen, wie beispielweise Germanen und Slawen, Italer und Griechen; es waren selbstständige, von einander bestimmt zu sondernde Glieder, deren Ursprünge möglicherweise auf ganz verschiedene Urelemente zurückgingen. In den Berichten der Alten liegt nichts vor, was auf eine ethnische Einheit beider Glieder schliessen liesse ...; zeigen sich wesentliche Unterschiede zuerst in leiblicher Hinsicht ... Schärfere tritt der Unterschied der Illyrier und Thraker in der Psyche hervor ... Für uns am entscheidendsten erweisen sich jedoch die sprachlichen Unterschiede. Denn die Sprache ... das Wesen eines Volkes ausgemacht hat ... Die Personennamen beider Nationen enthalten nicht die mindeste Gemeinsamkeit und Aehnlichkeit. Die thrakischen erweisen sich als echt indogermanisch; es sind meistens Composita ...; die illyrischen Namen dagegen sind in äusserst seltenen Fällen Zusammensetzungen; sie gehen meistens von einer Basis aus, an welche, wie im Italischen und Etruskischen, in endloser Abwechslung ein, zwei, drei und mehr Derivations-silben angefügt sind...” (p. 36).

traco-getic

Abre- (antropon.)
Apuli (Dacicus Appulus)
Balas, *-balos* (antropon.)
Bazobalis (antropon.)
Benni (etnonim)
Bila (antropon.)
Bit(h)us (antropon.)
Brend-, *Breniopara* (topon.)
Bubentis (antropon.)
Buzos, *Byzes* (antropon.)
Dardanos, *Dardapara* (topon.)
Dawnion (topon.)
Derzis, *Derzenus* (antropon.)
Ditus, *Ditu-* (antropon.)
Conta-desdos (riu)
-gentus (antropon.)
Langaros (antropon.)
Lapepor (antropon.)
Malva (topon.)
Nusaita (antropon.)
Pyrurredes (antropon.)
Rigasis, *Rigosus* (antropon.)
Sapaioi (etnonim)
Sita, *Seita* (antropon.)
Tabusus (antropon.)
Taesis (antropon.)
Terpyllos, *Tarpo-* (topon.)
Tiuta, *Tiutamemus* (vicus)
Triballi (etnon.), *Tribanta*
Zaca, *Zec-* (antropon.)
Zantiala (antropon.)
Zeres, *Zerula* (antropon.)
Ziles (antropon.)
Zor-, *Zures* (antropon.)

illyric

Abroi (etnonim)
Aplo, *Aplus*, *Apuli(a)*
Balacras, *Ballaiois* (antropon.)
Con-bazetas (?messapic)
Bennar- (messap.), *Bennus*
bilis, *Bilios* (messap.)
Bituwant- (antropon.)
Brendice, *Brent-*, *Brundisium* (topon.)
Bubent- (antropon.)
Buzetius, *Buzos* (antropon.)
Dardi, *Dardani* (etnonim)
Dawni (etnonim)
Derzines (antropon.? messap.)
Ditus (antropon.), *Ditiones* (etnon.)
Dizeros (riu)
Gentios (antropon.)
Langaros (antropon.)
Laparedon (antropon. messap.)
Malvesa (topon.)
Nosetis (antropon.)
Prorado (antropon.)
Rigias (antropon. messap.)
Separi (etnonim)
Sita (antropon.)
Tabara (antropon. messap.)
Taizi (messap.)
Terponos (topon.)
Teuta (antropon.; messap. *Taot-*)
Tribulium (topon.)
Zaca (antropon.)
Zanatis (antropon.)
Zaristhes, *Zair-* (antropon. messap.)
Ziletes (antropon. messap.)
Zorada (antropon.)

și, eventual, alte elemente (cuvinte, nume proprii) înrudite etimologic. Poate să fi avut dreptate cu un veac în urmă Konstantin Jireček afirmînd că traciile și illyrii erau înrudiți cam ca slavii cu lituanii sau ca germanii cu scandinavii³⁹. Remarcabil în cel mai înalt grad (din punct de vedere comparativ) este de asemenea faptul că la illyri sînt foarte puține nume compuse, abia 15 antroponime, 10—14 la messapii din Italia și 5 teonime, deci în total maximum 35 nume din vreo 800—1000 nume proprii, față de peste 500 compuse din totalul de peste 2200 nume cunoscute la traco-daci. Asemenea cifre nu sînt fortuite; ele comportă o semnificație lingvistică specială, în legătură cu o evoluție social-etnică și istorică deosebită a celor două mari grupe etno-lingvistice din zona dinarică și carpato-balcanică: illyrii și traco-geții.

³⁹ K. J. Jireček, *Geschichte der Bulgaren* (Praga, 1876), p. 57 „Thraker und Illyrier standen zu einander in einem ähnlichen Stammverhältnisse wie Slawen und Lithauer, oder Deutsche und Skandinavier”. Dar apoi (p. 67) vorbește de o „thrako-illyrische Race”.

4. ROMANIZAREA ILLYRILOR ȘI A TRACO-DACILOR

Existența unei numeroase populații provinciale romanizate (latinofone) în vasta zonă balcano-dunăreană și carpatică (dintre Marea Adriatică, Pontul Euxin și Someșul Mare), din care s-a format poporul român cu limba sa romanică în patru dialecte, este rezultanta unui îndelungat proces social-istoric de mare însemnătate: romanizarea populațiilor din acest spațiu. De altă parte, existența limbii indo-europene de tip satem și a comunității social-etnice a albanezilor (șkipetari) la limita sud-estică a teritoriului etnic illyr este legată evident de faptul istoric (ceva mai complex și obscur pentru noi) al perpetuării unui grup etnic vorbind o limbă de tip satem din Peninsula Balcanică (ori zona carpato-danubiană?), limbă care n-a fost înlăturată integral (ca structură) prin latina populară în urma procesului de romanizare. De aceea este necesar a examina pe scurt în linii generale acest fenomen, de a cărui justă înțelegere depinde în mare măsură elucidarea raporturilor vechi albano-române, a substratului românesc și a etnogenezei.

Ființarea și dăinuirea unei populații (popor) ca entitate social-etnică și istorică este legată, în primul rând, de existența și utilizarea continuă a limbii ei naționale strămoșești (alături de etnonimul corespunzător, nume de popor sau trib), limba fiind principalul element distinctiv al etnicității și prima caracteristică a formației politice-statale. Limba populațiilor illyre și a celor traco-getice (în sens larg, complexiv) s-a păstrat vie ca organism social (prea puțin alterată de influențe externe), utilizată ca mijloc de comunicare și de legătură între indivizi, grupuri și triburi, — pînă în perioada cînd a intervenit acel important eveniment militar-politic care era expansiunea și cucerirea romană, în etape, a Dalmației, Pannoniei, Macedoniei, Traciei, Moesiei și Daciei. Atare fenomen a creat o nouă situație, radical modificată: populațiile illyre și traco-getice trăiesc în cadru și condiții diferite, în alt mod de producție, care au avut o influență determinantă, în sens negativ și destructiv asupra idiomului și formelor de viață indigene. În funcție de apropierea față de Italia, de durată și intensitatea ocupației și presiunii romane, se poate aprecia gradul de romanizare a populațiilor balcanice și carpatice. Aspectul esențial în acest fenomen social-istoric este dispariția limbii, a idiomurilor specifice indigene, înlocuite prin latina populară. Deoarece graiurile illyre și traco-getice nu au fost scrise și nu li se cunoaște extensiunea în spațiu și în timp, vitalitatea și durabilitatea, nu sîntem în măsură a stabili felul și data la care ele au început să cedeze terenul, să fie uitate după o perioadă firească și necesară de bilingvism (illyro- și traco-latin) în teritoriile etno-lingvistice respective sau (mai puțin) în alte zone și provincii unde elementele trace și illyre s-au răspîndit și stabilit începînd din sec. I î.e.n. În această privință se pot face numai prezumpții, mai ales că problema duratei limbilor illyră și tracă este mult complicată de chestiunea deocamdată echivocă a obîrșiei limbii albaneze, ca și de mult controversatul element lexical indigen (preroman) în limba română. Dar celălalt material de limbă: n u m e l e p r o p r i i (în texte literare și în inscripții) poate fi urmărit și identificat destul de precis atît în etapele de înflorire și răspîndire maximă, cît și în faza de scădere și dispariție, în legătură cu fenomenul romanizării populațiilor care le purtau și a localităților și teritoriilor provinciale illyro-trace.

De multă vreme s-a recunoscut însemnătatea deosebită a procesului social-istoric, în primul rînd de natură lingvistică și culturală, mai puțin propriu-zis

etnică, al romanizării populațiilor provinciale în Imperiul roman, din care au rezultat „popoarele neolatine (romanice)”; este fenomenul de largi dimensiuni și durată definit în mod pregnant cu aproape un veac în urmă de către F. Engels într-un pasaj celebru: „... peste toate țările din bazinul Mării Mediterane a trecut veacuri de-a-rîndul rindeaua nivelatoare a stăpînirii romane... Administrația și dreptul roman au dizolvat pretutindeni vechile uniuni de gintă și odată cu ele nimiciră și ultima rămășiță de activitate independentă locală”⁴⁰. Îndelungatul proces complex al romanizării populațiilor provinciale, a acelor numeroase și variate „nationes” ale Imperiului⁴¹, a fost determinat și favorizat de cîțiva factori și împrejurări care s-ar putea rezuma schematic în:

- armata de ocupație, recrutarea populațiilor provinciale în formațiile romane (auxilia, legiuni, flotă, etc.) și serviciul militar îndelungat (25 de ani sau chiar mai mult), cu toate obligațiile și privilegiile pe care le implica;
- organizarea administrativă, aparatul de guvernămînt, control și exploatare economic-fiscală a provinciilor;
- elementele italice, funcționari, negustori, patroni, proprietari și o bună parte din militarii legiunilor etc.;
- elementele de colonizare și imigrații din alte provincii, atestați în inscripții (majoritatea din ei fiind ușor de recunoscut după antroponime, indicația obîrșiei etnice, teritoriale, culte religioase etc.); organizarea vieții urbane și a municipalităților, a canabaelor și localităților unde s-au stabilit militarii și veteranii cu familiile lor numeroase;
- religia romană și cultele provinciale, chiar cele exotice zise „orientale” (semitice, asianice, iraniene, egiptene etc.), vehiculate de provincialii romanizați;
- circulația intensă a oamenilor, produselor, ideilor, formelor de viață romane, toate în limba oficială a Imperiului: latina.

Precum s-a spus și este îndeobște recunoscut, informațiile documentare din și despre idiomurile și populațiile indigene sînt diferite cantitativ și calitativ în zona illyră și în cea traco-getică, fiind în funcție mai întîi de vechimea și intensitatea procesului romanizării, de avansarea acestuia, — care se știe că are două aspecte mai de seamă în ce privește grupele etnice: a) înlocuirea antroponimelor; b) înlocuirea limbii vorbite, cotidiene. Dat fiindcă despre al doilea aspect (limba vie) nu avem nici un indiciu direct; situația ei poate fi indusă ori rezultă cu oarecare aproximație din raportul antroponimiei illyrice și trace cu cea „ofi-

⁴⁰ Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, Editura Politică, București, 1957, p. 147.

⁴¹ Asupra romanizării există o bibliografie abundentă în multe limbi europene, istorică-arheologică și filologică-lingvistică, din care sînt de menționat aici numai cîteva lucrări principale, mai importante: Julius Jung, *Roemer und Romanen in den Donauländern*, Innsbruck, 1877, ed. II 1887; *Die romanischen Landschaften des römischen Reiches*, 1881; Al. Budinszky, *Die Ausbreitung der lateinischen Sprache über die Provinzen des römischen Reiches*, Berlin, 1881; Th. Mommsen, *Römische Geschichte*, vol. V (die Provinzen von Caesar bis Diocletian), ed. VI (1909); Gaston Boissier, *L'Afrique romaine*, Paris, ed. III (1907), p. 315—360 „la conquête des indigènes”; Vasile Pârvan, *Inceputurile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, 247 p. (cu unele critici și completări: C. Daicoviciu, *Studii și referate*, I, 1954, p. 173—176); B. Gerov, *L'aspect ethnique et linguistique entre le Danube et les Balkans à l'époque romaine (I—III s.)*, în *Studi Urbinati*, 1959, p. 173—191; H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman*, București, 1960; ed. II: *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, București, 1978; E. Swoboda, *Zur Frage der Romanisierung (Vortrag)*, în *Anzeiger der österreich. Akademie*, philos.-histor. Klasse, Jrg. 1963, p. 153—173; *RevRHist*, IV 1963, p. 887—900. Despre Dacia în special, cu amplă bibliografie: C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 104—165; *Romanizarea Daciei*, în *Apulum*, VII, 1968 [1969], p. 261—271 = *Beiträge zur Alten Geschichte und deren Nachleben*, Festschrift für F. Altheim 1968, Berlin 1969, p. 535—548; N. Gudea, în *Apulum*, XIII, 1975, p. 95—109. *Die Sprachen im Römischen Reich der Kaiserzeit*, Kolloquium 1974, Köln—Bonn 1980, 365 p. infra, p. 191—193, 211.

cială” romană. S-a relevat că (în baza textelor literare și epigrafice, respectiv papyrologice) antroponimia illyră dispăre ceva mai de timpuriu decât cea traco-gețică: ultimele nume de persoană „naționale” la illyri sînt din sec. IV e.n., în timp ce numele trace ajung chiar pînă la începutul sec. VII. În locuirea antroponimelor indigene s-a făcut la illyri și la traco-daci în același fel ca la toate celelalte „nationes” din Imperiu, desfășurîndu-se în mod inegal cu unele fluctuații și chiar „reveniri” la formele tradiționale indigene, în cîteva etape ce ar putea fi rezumate astfel:

A) La început, în textele literare-istorice și mai ales în epigrafe (în Illyricum, Tracia, Moesia ori în afară), illyrii și tracii apar cu un singur nume, cel etnic, „național”, ereditar (primit) în familie, acasă: *Bato, Dasius, Pladomenus, Plares, Verzo; Aulucentus, Bititralis, Bithys, Decebalus, Sassa, Scorilo* ș.a., ori cu filiația, de ex. *Bato Liccaei, Teuta Vietis, Sceno Batonis; Aulupor Aulusani, Clagissa Clagissae, Dolanus Esbeni, Meticus Solae, Diurpaneus Sterissae filius*;

B) Intervine prima „inovație”: illyrul (tracul, dacul) adoptă un nume roman pe care-l introduce și exprimă eventual prin formula „qui et” („care se numește și —”): *Planius Baezi* qui et Magister (cf. Marcus Valerius *Dromochetas* sive Calliparthenus); ori poartă numele roman, cu patronimic indigen: *Cassius Dasantis, Gemellus Breuci, Maximus Diti, Caius Epicadi* (filius); *Quintus Mucatralis* (filius) ș.a. Dar nu lipsesc cazuri de revenire la numele indigene; adoptarea unui nume roman nu însemna și obținerea automată, obligatorie a cetățeniei și „naturalizării” romane⁴², căci în Imperiu era frecvent cazul cînd provincialii de condiție peregrină luau cu de la sine putere un antroponim roman la care nu aveau dreptul după legile și normele statului roman. Adesea numele individual „barbar” era păstrat drept cognomen în sistemul cu „tria nomina”: *T(itus) Flavius Plassus, Flavius Epicadus, Aurelius Scenobarbus; Ulpus Aulucentus, Aelius Bithus, Silvinius Decibalus, Marcus Valerius Dromochetas* etc.;

C) Nume corecte și complet romane, alături de care rămîn cele anterioare illyre (trac), recent înlocuite, dar purtate ca suvenir distinctiv, de care illyro- și traco-daco-romanul nu dorea încă sau nu putea să se despartă dîntrodăta ca de o haină veche și pe care îl lega de noul său nume prin aceeași formă „qui et” (cu care alții își legaseră de numele „barbar” pe cel roman adoptat): *M(arcus) Baebius Celer* qui et *Bato Dasantis* (filius), *A. Iulius Valens* qui et *Diza Serrî* și mulți alții;

D) Toate trei elementele nomenclaturii sînt romane, existînd numai menținerea obîrșiei etnice („naționalitatea”): *M(arcus) Aurelius Fuscus* natione Delmata, *T(itus) Iulius Verecundus* nati(oue) Del(mata); *P(ublius) Aelius Avitus* nat. Thrax, *Aurelius Iulianus* nat. Dacus ș.a.m.d.; în asemenea epigrafe, „Romanii” *Aurelius Fuscus, Iulius Verecundus, Aurelius Iulianus* și alții cu depline și impecabile nume clasice ar putea fi considerați de orice neam, din orice provincie, chiar din Italia ori din Roma.

După dispariția determinativului etnic-tribal „Delmata”, „Ditio”, „Maezeius”, „Thrax”, „Sapaesus”, „Bessus”, „Dacus”, „Geta” etc., lipsește un indiciu asupra obîrșiei „romanului” respectiv; astfel sfîrșesc toți provincialii angrenați în procesul romanizării: abandonînd orice semn distinctiv (nume, ethnicon sau locul natal), din care să rezulte proveniența etnico-teritorială; se pierde urma etnicității illyre, trace, moesice, geto-dace, ca și a celei celtice, iberice, gallice, ionică etc., în marea comunitate social-culturală și de limbă a „romanilor imperiului”.

Epoca și felul cum populațiile illyre și traco-gețice apar (după numele proprii) în inscripțiile provinciilor respective ori în afară indică o fază destul de avansată a procesului de romanizare: antroponimele indigene (neromane) sînt relativ puține, majoritatea lor s-au pierdut, înlocuite cu cele romane; de aceea antro-

⁴² Despre cetățenia romană primită de provinciali, mai ales prin constituția lui Caracalla (a. 212): Em. Condurachi, *La costituzione Antoniniana e la sua applicazione nell' Impero Romano, in Dacia*, II, 1958, p. 281—316; G. Alföldy, *Note sur la relation entre le droit de cité et la nomenclature dans l'Empire Romain*, în *Latomus*, XXV 1966, p. 37—57; H. Wolff, *Die Constitutio Antoniniana*, Köln, 1976.

ponimia populațiilor balcano-dunărene și carpatice din antichitate (în special a geto-dacilor) este atît de puțină la număr și atît de puțin frecventă în documentația literară și epigrafică greco-romană, la indivizi originari din aceste zone și de „naționalitate” cu siguranță illyră, tracică, daco-gețică etc. Adevărat că, precum este firesc și se admite, inscripții (pe care să-și perpetueze numele) puneau numai păturile de sus ale societății, cei înstăriți și influențați mai mult de cultura urbană și modul de viață adus de romani; dar atare situație nu justifică unele aserțiuni ca aceea că „romanizarea indigenilor era foarte puțin intensă” în Moesia Superior și că aici „materialul antroponimic arată limpede cum romanizarea sprijinită de guvern a început abia în sec. II”⁴³. Chiar dacă va fi fost întîrziat ori s-a produs mai greoi, procesul de romanizare a pătruns în marea masă a populației locale destul de timpuriu, în Moesia, Dalmatia și alte provincii; va fi avînd dreptate același cercetător budapestan cînd constată cu privire la Moesia Superior: „unde romanizarea a început mai tîrziu decît la Scupi, locuitorii indigeni peregrini nu au lăsat inscripții”.

Scăderea sfîrșită prin totala dispariție a numelor de persoane (ca și de triburi, etnonime și „ethnica”) indigene (illyre, trace, geto-dace) nu este un fenomen fortuit, ci reflectă începutul și simptomul concret al procesului de integrare a provincialilor în romanitate, paralel cu dispariția prin înlocuire a limbii vii populare illyre și traco-gețice. Este evident sau măcar foarte probabil că un illyr cu numele „național” *Bato, Dasius, Dasmenus, Epicadus*, ori *Pladomenus*, un trac sau geto-dac *Aulucentus, Bititralis, Decebalus, Diurpaneus, Dizatralis, Sterissa* ș.a. (care scriau latina, ori figurau într-un asemenea text epigrafic), la fel ca toți militarii încadrați în formațiile romane ori „civili” din aparatul administrativ-statal roman vorbesc această limbă în mediul social și familiar, în relațiile intime ori în cele publice (armată, administrație, la orașe, în ateliere, în mediul rural, pe ogoare, în cariere etc.), cunoscînd și idiomul lor indigen (fie în Dalmatia-Pannonia, Moesia, Dacia, fie în Gallia, Britannia, Africa, Siria ori Italia); — cu atît mai simplu și firesc era ca un illyro- sau traco-roman cu numele *Marcus Baebius Celer* qui et *Bato, A. Iulius Valens* qui et *Diza, Iulius Verecundus, Aurelius Iulianus* ș.a. să cunoască bine utilizînd în conversație și chiar în scris limba stăpînirii, care a devenit pe încetul propriul lor idiom, mijlocul general, uniform, exclusiv de înțelegere și comunicare în relațiile social-economice a tuturor provincialilor, militari sau civili, illyri, panoni, traco-daci, galli, semiți, mauri, africani sau de alt neam. Dar latina populară nu putea să fie limitată la cercul acelor elemente mai „răsărite”, cu raporturi și rosturi de seamă în aparatul militar sau administrativ, în economia și comerțul romane; ori la „vîrfurile” unei societăți stratificate în clase antagoniste, atît la Roma și în Italia, cît și în provincii (vorbînd în primul rînd de cele occidentale, europene). Această limbă vorbită și scrisă peste tot a pătruns în masele largi populare, în păturile de jos ale locuitorilor provinciali.

S-a relevat și se admite îndeobște că latina învățată de niște oameni în majoritate foarte simpli și săraci, analfabeți și fără tradițiile unei puternice culturi proprii sau de împrumut, era o limbă de același nivel, modestă, simplificată, cu erori gramaticale, solecisme, „barbarisme”, față de latina literară, clasică, „puristă”; atare situație faptică este ilustrată și dovedită de inscripțiile făcute sau „comandate” de către „romani” provinciali, fiind vizibilă în conținutul romanic al limbilor neolatine derivate din latina „vulgară”. Restrînse mereu

⁴³ A. Mócsy, *Acta Archaeologica*, Budapest, XI 1959, p. 302.

spre interiorul provinciilor balcanice și în Carpați, prin zonele de munte, unde circulația era mai puțin intensă, manifestările romanismului ceva mai puțin accesibile, idiomurile indigene nu puteau să reziste multă vreme puternicei concurențe a limbii oficiale latine, lipsindu-le o bază economică-socială solidă, un cadru politic și cultural în care să-și aibă rostul și sprijinul, să fie apărate contra unui adversar dîr și mult superior, dominant în chip absolut între Adriatica și Dunăre, Marea Neagră și Someș, în curs de cîteva secole. Este greu, aproape imposibil a stabili în ce măsură și cît timp anumite „insule” de limbă indigenă illyră și traco-getică se vor fi menținut în adîncul văilor de munte, pe plaiurile Dalmației ori Moesiei și Daciei carpatice. Tot ce s-a afirmat ori presupus despre persistența idiomurilor indigene în Peninsula Balcanică era bazat pe deducții și analogii, pe fizionomia și extensiunea limbii române și a populației românofone, pe structura și afinitățile limbii albaneze, adică pe elementul comun albanezilor și românilor și pe conținutul romanic comun celor două limbi. Din cauză însă că illyra și traca (respectiv alte idiomuri preromane din spațiul carpato-balcanic) sînt cunoscute atît de puțin și de lacunos, ca și din cauza confuziilor frecvente și destul de grave făcute de unii balcanologi pînă acum, nu s-a putut stabili aproape nimic în privința influenței specifice pe care substratul illyric și cel traco-getic au exercitat-o asupra romanității (limbii) balcanice și carpato-dunărene, în primul rînd sub raport lexical. Este foarte probabil, în principiu, că în tot Illyricum s-a format o singură pătură uniformă de „romani”, care se deosebeau destul de puțin de la o zonă la alta după baza etno-lingvistică indigenă (preromană), adică (după zone, dinspre vest către est) illyrică, dardano-peonică, traco-moesică, geto-dacică etc. Din cauza amestecului și a circulației intense de cîteva secole între Adriatica, Dunăre, Pontul Euxin și Someș a elementelor etnice provinciale din cele mai diverse și a amestecului lor cu masele localnicilor indigeni, nu se mai poate stabili nici măcar cu largă aproximație aportul propriu-zis etnic-social și lingvistic al bazei de tip illyr, tracic, getic etc. În consecință, nici locul unde trebuie plasată limba și populația albaneză în cadrul balcano-dunărean al elementului autohton nu rezultă din nici un document sau indiciu antic, lingvistic ori istoric; acest loc este ori poate fi dedus cu aproximație din criteriile indicate mai sus.

Timp de cîteva secole (VII—X sau XI) nu se știe nimic despre populația de limbă romanică (ori despre unele „insule” care ar mai fi vorbit idiomuri indigene) în Peninsula Balcanică, atît în zona illyrică, cît și în cea tracică, și cu atît mai puțin în teritoriile daco-geto-romane din spațiul carpato-danubian. Prin urmare, nu poate fi determinat raportul dintre autohtonii romanizați respectiv neromanizați și poporul român (românofonii) ori cel albanez. Din capul locului nu este probabil că ar fi fost romanizată complet numai fișia de teren de la coasta Adriaticei și de pe linia Dunării; precum este greșit a crede că limba latină-romanică s-ar fi putut menține numai în aceste zone de cultură urbană (oppidană) mai intensă, după decăderea vieții și puterii politico-militare romane și bizantine în Moesia, Tracia și Dalmația, cu prăbușirea *limes*-ului dunărean și pătrunderea slavilor în Moesia. Dimpotrivă, în interiorul Peninsulei și în Carpați, romanitatea de pregnant caracter rustic s-a menținut relativ mai ușor decît la periferie, pe linia Dunării ori a Mării Negre, prin faptul că era vorba, în primul rînd, de populația însăși provincială illyro- și traco-romană al cărei distinctiv principal era tocmai limba latină adoptată și amestecată cu numeroase elemente lexice preromane, indo-europene (de tip satem) care alcătuiesc principala dovadă despre romanizarea populațiilor preromane și legătura

sigură, absolut evidentă dintre acestea și „romanizații” de azi, poporul român. În cadrul mai larg al etnologiei carpato-balcanice a populațiilor illyre și traco-getică intră problema de interes înainte de toate lingvistic, dar totodată istoric privind

Raporturile între illyră, traco-dacică și albaneză, care este încă o problemă dificilă, nesoluționată, plină de obscurități. Albaneza de tip satem indo-european, vorbită de poporul albanez (arnăuți, în limba lor națională: *șkipetari*, țara *Șkipnia*, Albania; răspîndiți în enclave compacte prin Serbia, Grecia, Dalmația, Italia etc.) a fost considerată de cercetătorii moderni ca derivînd din illyră sau din tracică. Ea conține numeroase elemente lexice vechi latine (cf. infra, p. 104), grecești, slave și turcești. Unii erudiți din sec. XIX (J. G. Hahn, W. Tomaschek, S. Bugge etc.) au încercat explicarea multor nume și cuvinte illyre sau messapice cu ajutorul limbii albaneze, — tentative lipsite de orice valoare și care nu ajută prin nimic la studiul etimologic al illyrei ori la stabilirea vreunei legături reale de înrudire al acesteia cu albanezii. Opiniile asupra limbii și națiunii albaneze sînt împărțite în două grupe, principale: a) obîrșia illyrică, după Thunmann (supra, p. 38), J. G. Hahn (1854), Gustav Meyer (supra, p. 47), P. Kretschmer (1896) ș.a.; b) tracă, după H. Hirt (1898; 1905; din cauza caracterului centum al illyrei preconizat de Hirt și a puternicelor analogii dintre albaneză și română, care este o limbă romanică dezvoltată pe bază tracică), Gustav Weigand (supra, p. 55), D. Detschew (1952) etc. Unii filologi au adoptat o soluție mediană, considerînd albaneza ca o limbă „traco-illyră” (N. Jokl, S. Mladenov), termen etno-lingvistic tot atît de echivoc din punct de vedere comparativ ca, de exemplu, „greco-latin” ori „italo-celtic”. Rezultatele cercetărilor asupra originii și a formării albanezei⁴⁴ nu pot fi considerate ca definitive ori măcar parțial satisfăcătoare, în primul rînd din cauza că sînt bazate pe elemente lingvistice, indirecte, ticluite, de valoare dubioasă. De fapt, o legătură documentară de continuitate sigură și limpede între albanezi și illyri, respectiv tracii antici (ori geto-daci, carpi?) nu a putut fi identificată pînă acum (nu înseamnă însă că ea nu va putea fi descoperită în viitor). Totul se bazează pe un material comparativ lingvistic ori etimologic adesea echivoc, pe probabilități vagi și chiar pe aparențe înșelătoare, ce nu rezistă unei critici mai severe și care au stîrnit multe nedumeriri și încercături⁴⁵. Atare elemente de limbă și de onomastică, pe care amatorii de etimologii și unii „balcanologi” grăbiți le-au corelat prompt între ele adesea la bună întîmplare, nu spun nimic cu privire la problema esențială a obîrșiei și teritoriului ocupat în vechime de albanezi sau de strămoșii lor, unde adică s-a format și păstrat comunitatea populară și limba lor,

⁴⁴ Întreaga discuție cu materialul lingvistic respectiv și bibliografie: N. Jokl, *Albaner*, în *RLV*, I (1924), p. 84—94; S. Mladenov, *BalkA*, IV 1928, p. 181—194; Decev, *Charakt.* p. 107—115 (*LgBalk*, II 1960, p. 190—198); E. Çabej, *SCL*, X 1959, p. 527—560 (supra, p. 63).

⁴⁵ Analogiile toponimice din actualul teritoriu albanez, din Illyria, Pannonia, Tracia, Messapia, Grecia antică etc., analizate, grupate și interpretate în cele mai variate feluri de către erudiți în comparație cu vocabule din actuala limbă albaneză (chiar și cu glose traco-dace), ori „etimologiile illyro-messapo-albaneze” (Hahn, Tomaschek, Bugge ș.a.) nu servesc la nimic util pentru elucidarea problemei albaneze, din simpla cauză că în majoritate sînt evidente artificii, forme fortuite, fictive, deci lipsite de semnificație istorică: de ex. *Ludrum*, *Lugeion* — alb. *V'um* (*V'um*) „noroi”; *Metubarbis* în Pannonia — alb. *berak*, *brak* „mocirlă”; *Malont* — (Carintia, Grecia etc.) — alb. *mal*, rom. *mal* „ufer”; *Pelagonia* — alb. *pelgu* „băltoacă, mocirlă”; *Carpi* — *Carpatos mons* — alb. *harpë* „stîncă”; *Tranipsai* și *Tramarisca* (tracce) — alb. *tër* „dîncolo” etc. ori sufixe ca *-t-*, *-st-* ș.a.; *Dardani* — alb. *dardhë* „pară (fruct)”, *dardhan* „țărăn”; illyr *Dasius* — alb. *dashë* și alte asemenea „etimologii” de tip popular, încropite la întîmplare.

cu aspectele actuale, în antichitate ori epoca medievală. Lipsind orice informație pozitivă, explicită, vreun document direct privind faza veche și derivarea limbii albaneze din careva idiom cunoscut în sud-estul Europei antice, rămânea câmp liber deschis ipotezelor, speculațiilor, deducțiilor celor mai variate. Astfel, în ce privește eventualitatea unei legături cu limba illyră s-a afirmat că aceasta fiind „de tip centum” (C. Pauli, H. Hirt, H. Krahe, Destchew ș.a.), albaneza satem nu putea să derive din illyră, iar originea ei și a poporului albanez este de căutat nu în vestul, ci în estul Peninsulei Balcanice, zona tracică. O concluzie scoasă din asemenea premisă falsă („illyra limbă centum”) trebuie să fie falsă în aceeași măsură. Pentru apartenența albanezei la tracă s-a citat nu numai faptul că ambele sînt limbi de tip satem, ci și argumentul scos din elementele vechi indo-europene comune limbilor albaneză și română: aceasta din urmă fiind formată pe un fond etnic-lingvistic (substrat) traco-getic, urmează că acestuia îi aparține și albaneza. Astfel de concluzii se întemeiază mai mult pe operațiuni de „logică” istorico-lingvistică, pe silogisme. S-a formulat chiar și ipoteza că albanezii ar fi imigrat în Peninsula Balcanică venind din stînga Dunării de Jos, ca atare putînd să fie de neam traco-dacic sau carpo-dacic, eventual din alt trib de spiță nord-tracică: este ideea emisă în 1910 de V. Pârvan, care însă mai greu ar putea fi fundamentată, acreditată și admisă deocamdată, deși este foarte ingenioasă și ispititoare intuiție⁴⁶; ea ar soluționa ușor dificultatea ce se ivește din faptul că albanezii reprezintă un popor și o limbă indo-europeană (puternic influențată de limba latină) ce nu s-au romanizat integral ca traco-dacii care stau la temelia limbii și poporului român.

Este destul de greu a spune ceva nou, mai concret și precis decît s-a spus anterior⁴⁷ cu privire la limba albaneză, la etnogeneza albanezilor. F o n e t i c a istorică a limbii lor de tip satem european poate fi pusă de acord atît cu illyra, cît și cu traco-dacica (ambele de același tip satem). Dar în lexic nu se pot constata elemente comune, gramatica (flexiunea nominală și verbală) illyră și traco-getică sînt deopotrivă total necunoscute, iar albanezii nu par să fi moștenit nici un element cultural (de ex. vreun antroponim ori toponim) din antichitate, atestat la illyri sau la traci⁴⁸. Nimic din lexicul și antroponimia albanezilor nu se poate identifica în resturile fragmentare ale illyrilor și ale traco-geților. În

⁴⁶ „Die entgegengesetzte Auffassung vertritt — freilich in mehr allgemein andeutender Weise, ohne Begründung im einzelnen — Vasile Pârvan (*ZrPh*, 26 Beiheft [1910], S. 61—62). Der Ansicht, die Albaner seien eine halb romanisierte illyrische Tribus, setzt dieser Gelehrte unter Hervorhebung des relativ bedeutenden Umfangs des alban. Gebietes und des hervorragenden Anteils der Albaner an der Bildung der serbocroat. und griech. Nation die andere entgegen: die Albaner seien zwischen dem 3. und 6. Jh.n.C. als Vorläufer der Slaven von NO durch Siebenbürgen gegen SW gezogen und hätten sich nach und nach als Wanderhirten, somit unbemerkt, in die Gegenden südlich der Donau eingeschoben. Ich möchte hier zunächst auf sprachliche Tatsachen verweisen, die scheinbar geeignet sind, Pârvan's Ansicht zu stützen. Der Name der Stadt *Skutari* — *Skoder* (etc.)” și alte exemple nevalabile ori neverosimile cita eminentul albanolog și „balcanolog” vienez N. Jokl, în art. *Albaner*, din *RLV*, I, p. 85—86. Dar în sprijinul ideii lui Pârvan despre obîrșia tracică a albanezilor (șkipetari) poate fi luată în considerare mai curînd pătrunderea și „colonizarea” carpilor în dreapta Dunării, mai ales în Pannonia; cf. infra, p. 171—172.

⁴⁷ *CercLg*, III 1959, p. 102—103; *RevLg*, VI 1961, p. 82—84; *CercLg*, VII 1962, p. 107—127; *RevLg*, VIII 1963, p. 253—277; *LbTrD*, 1959, p. 100 și 113—115, ed. II (1967), p. 157, 181—184, 187—222 (infra, cap. IV).

⁴⁸ Nici românii n-au păstrat decît foarte puține antroponime romane antice, ca *Nicoară*, *Serbu*, și bisericăștile *Sînnicoară* < *Sanctus Nicolaus*, *Sînziene* < *Sanctus dies Iohannis*, *Sîmedru*, *Sîmpetru* etc., — fapt semnificativ, care însă nu poate constitui un argument sau un indiciu contra romanizării și a deplinei continuități a limbii și a comunității populare a românilor din sec. II—VI pînă azi. Cf. *SprThrD*, p. 199.

consecință, deocamdată este iluzoriu a susține că fondul lexical vechi indo-european și structura gramaticală a limbii albaneze sînt de factură și de origine illyrică ori mai curînd tracică, sau chiar „moeso-dacică”⁴⁹. Adevărat este, de altă parte, că pentru obîrșia t r a c ă ar putea să pledeze și faptul că, în cadrul Imperiului roman, o parte din populația tracică cu limbă și nume proprii s-a menținut vreme mai îndelungată decît illyrii (supra, p. 90). Este posibil ca după sec. VI—VII o parte din traci la sud-vest, sustrăgîndu-se procesului de romanizare (respectiv de slavizare), să fi reușit a-și salva limba puternic influențată de latina populară, (mai ales în lexic), continuîndu-se în albanezi. Este aceasta o simplă ipoteză ca multe altele, pentru care deocamdată nu se poate aduce, din lipsă de informații utile, peremptorii, nici o dovadă sigură⁵⁰. Perpetuarea unei frînturi din idiomurile indigene ale Peninsulei Balcanice preromane (dacă nu se poate admite ipoteza despre originea „carpo-dacică”) s-a putut face mai ușor în zona de contact traco-illyrică și în punctele de întretăiere cu linia „demarcațională” între aria limbii latine și a celei grecești ce pare a fi indicată de epigrafe (inscripțiile în limbă latină și cele în limbă greacă), deci undeva în Peonia și Dardania.

În legătură cu fenomenul îndelungat și complex social-etnic și demografic al circulației și amestecului populațiilor (vechile „nationes”, triburile din provincii) în Imperiul roman, care s-a încheiat pe plan cultural prin romanizarea tuturor sau a majorității elementelor eterogene și eterogote, este necesar a releva din nou că geto-dacii nu puteau să facă excepție de la atare „regulă” generală a integrării în romanitate. Cei „desrădăcinați” și plecați peste Dunăre în Italia și în alte zone ale Imperiului s-au romanizat complet, pierzîndu-se definitiv fără urme (întrucît—destul de puțini, din cei care figurează în epigrafe ce nu sînt funerare— n-au revenit în patria carpato-dunăreană) în marea societate a romanității Imperiului. În schimb daco-geții rămași acasă sub „jugul roman” timp de 17 decenii, romanizîndu-se în bună măsură (în primul rînd primind limba și etnonimul *romanus*, la fel ca traco-moesii suddunăreni), și-au păstrat oricum ființa etnic-socială și o parte din capitalul lingvistic, — adică acel fond lexical preroman din limba română, pe care cercetările comparative din ultimele decenii l-au scos la iveală și l-au demonstrat în cea mai mare parte, indicîndu-se semnificația lui etimologic-lingvistică și social-istorică excepțională.

Este problematic dacă se va putea vreodată indica aportul limbii illyre în compunerea acestui substrat balcano-dunărean, deci la formarea limbii și a poporului albanez, dat fiind că proporțiile și importanța componentei illyre la romanizarea Balcanilor și la formarea romanității orientale trebuie să fi fost considerabile. Pe de altă parte, procesul de romanizare a illyrilor înșiși a fost mai intens, adînc și rapid datorită celor doi factori: spațiu (apropierea de Italia și de Roma) și timp (durata mai mare a ocupației romane asupra teritoriului etnic illyr). S-ar putea deci ca tocmai din cauza romanizării intensive, aportul lingvistic (cuvinte indigene în limba romanică orientală) din partea populației vorbind idiomul de tip illyric să fie mult mai redus decît cel traco-getic, respectiv dardanic, peonic, pannonic (?); iar bazele antice, preromane ale limbii și poporului a l b a n e z ar fi de căutat nu în sfera etno-lingvistică illyră, ci mai curînd în cea tracică ori dardano-peonică (și mai puțin la „moeso-daci”, supra, p. 93), în zona de contact dintre populațiile illyre și cele trace, eventual în partea nord-vestică

⁴⁹ Cf. de ex. V. Georgiev, în *StCl*, III, p. 23—27 (supra, p. 64).

⁵⁰ Cf. *SCIV*, VIII 1957, p. 261—263; *LbTrD*, ed. II, p. 181—184.

și centrală a provinciei romane Macedonia. La acest teritoriu se gădea și istoricul Romei antice Th. Mommsen, relevând intensitatea romanizării Dalmatiei în comparație cu gradul redus al dezvoltării romanismului din provincia vecină (foarte apropiată de Albania actuală) de administrație senatorială Macedonia⁵¹. O verificare cu mijloace epigrafice și arheologice a situației, după un control mai amănunțit și riguros, ar putea să confirme atare teză ingenioasă a marelui istoric german, de care s-ar părea că n-au ținut seama erudiții cercetători balcanologi și albanologi. Oricum ar fi, afinitățile puternice și profund semnificative ale substratului lingvistic (cuvinte autohtone, preromane, în număr de 70 din totalul de vreo 160) din limba română cu lexicul albanez ar pleda tot pentru o apropiere teritorială și etno-lingvistică remarcabilă între „străalbanezi” și traco-moeso-geții romanizați care au adoptat limba latină cu întreaga structură și din care s-a format poporul și limba română în ansamblu, adică întreaga populație româno-fonă din teritoriile balcanice și carpato-dunărene: aromânii (românii din Macedonia și Epir), megleniții (în Meglen), istroromânii și „daco”-românii din stînga Dunării de Jos.

⁵¹ Th. Mommsen, *Röm. Gesch.* V (1909), p. 184—185 „vermuthlich hat bei dem Aufblühen Dalmatiens und dem Verkümmern der illyrisch-makedonischen Küste der Gegensatz des kaiserlichen und des Senatsregimentes eine wesentliche Rolle gespielt, die bessere Verwaltung sowohl wie die Bevorzugung bei dem eigentlichen Machthaber. Damit wird weiter zusammenhängen, dass die illyrische Nationalität sich in dem Bereich der makedonischen Stathalterschaft besser behauptet hat als in dem dalmatischen: in jenem lebt sie heute noch fort und es muss in der Kaiserzeit, abgesehen von dem griechischen Apollonia und der italischen Colonie Dyrrhachium, neben den alten Reichsprachen in Binnenland die des Volkes die illyrische geblieben sein”.

IV. LIMBA ROMÂNĂ, LIMBILE BALCANICE ȘI SUBSTRATUL

Stabilirea elementelor fonetice, morfologice și lexicale neromane este rezultatul comparării limbii române cu limbile romanice din apus și cu albaneza, în care se găsesc forme și cuvinte românești prelatine asemănătoare, uneori identice. Prin confruntarea românei cu idiomurile balcanice, în primul rînd cu albaneza, s-a constatat că există importante elemente numite „albaneze”, considerate ca împrumuturi sau ca moșteniri din epoca de formare a limbii. Prin unele trăsături caracteristice, româna a fost considerată de unii erudiții ca „limbă balcanică”, debitoare idiomului skipetarilor cu unele elemente fonetice, lexicale și morfeme. Față de importanța (nu peste tot justificată) ce li s-a atribuit, noțiunile de „balcanic” și „caracter albanez” ale limbii române se cer examinate mai deaproape și atent*.

1. „UNIUNEA LINGVISTICĂ” BALCANICĂ

În ultimile decenii s-a vorbit de disciplina numită „lingvistică balcanică” (uniune lingvistică balcanică), ai cărei creatori și promotorii principali au fost Gustav Weigand și Kr. Sandfeld (— Jensen) și care ar cuprinde limbile bulgară, albaneză, neogreacă, română și în măsură mai mică sîrbocroată. Weigand (supra, p. 55) consideră albaneza, româna și bulgara ca trei ipostaze ale aceleiași limbi „balcanice”, albanezii fiind traci care păstrează limba veche, românii, traci romanizați, iar bulgarii, traci slavizați¹. Sandfeld (supra, p. 49) a întocmit chiar un „tratată” al numitei „discipline” filologice², constatînd (ori avînd asemenea

* Conținutul acestui capitol reprezintă o formă amplificată a studiului *Raporturile limbii române cu albaneza și cu substratul carpato-balcanic*, în *CercLg*, VII 1962, p. 107—127 (*RevLg*, VIII 1963, p. 253—277, reproduc cu modificări în „Anexa” la *LbTrD*, ed. II, p. 187—215 = *SprThrD*, p. 211—255). Lucrări apărute între timp (A. Vraciu, *Aktualnîe voprosi izuceniia substratnîh elementov rumînskogo iazîka și Rassuĭdeniia o dako-miziiskom substrate rumînskogo iazîka*, în *LgBalk*, VI 1963, p. 119—132, VIII 1964, p. 15—45; G. Brîncuș, *Über die einheimischen lexikalischen Elemente im Rumänischen*, în *RĚSEE*, I 1963, p. 309—317; *RevLg*, XI 1966, p. 549—565, XII 1967, p. 19—36 ș.a.) sînt repetări în variante a unor tabele de cuvinte și de păreri ce contribuie prea puțin la elucidarea problemei în esența ei: determinarea lexicului autohton în limba română. — *ElAutoht*, p. 78—101.

¹ G. Weigand, *Ethnographie von Makedonien*, Leipzig, 1924, p. 59—68; *BalkA*, I, 1925, prefață p. XII; combătut de S. Pușcariu, *StIstr*, II, p. 354.

² K. Sandfeld, *Linguistique Balkanique, Problèmes et résultats*, Paris, 1930, 242 pagini. Recenzie: Al. Graur, *RIR*, II 1932, p. 83—86 (infra, nota 8); S. Pușcariu, *DR*, VII 1934, p. 488—504. Varianta anterioară în limba daneză (*Balkanfilologien*, Copenhaga, 1926, 118 p.) recenzată de S. Bezdechi, *DR*, IV, p. 1278—1302; G. Pascu, *RevC*, II, p. 133. Pentru K. Sandfeld „les relations entre les peuples de la Péninsule Balkanique vont encore plus loin. Il ne s'agit seulement d'une

impresie) un număr de trăsături (comune acestor idiomuri) fonetice, morfologice, lexicale și sintactice atât de importante, încât se credea îndrituit să proclame crearea unei științe deosebite, „lingvistica balcanică”, în sectorul căreia s-a format o bibliografie abundentă³. Româna se pomenește înglobată în noua grupă „lingvistică”, admițându-se că, deși „structura ei, ceea ce constituie 'sistemul închis' al limbii, este latină”, „nu e mai puțin adevărat că prin alte aspecte ea este o limbă balcanică”, în sensul că „româna, bulgara, albaneza și neogreaca — într-o măsură mai mică și sîrbocroata, turca otomană rămînînd izolată — fără a fi înrudite între ele, constituie o 'uniune lingvistică' (Sprachbund). Ele au în comun o serie de trăsături ... care conferă acestor limbi un aspect particular”⁴. Unii au mers mai departe în sensul lui Kopitar (supra, p. 39) și Weigand, crezînd că româna, greaca, albaneza și idiomurile slave din Balcani s-ar reduce la una și aceeași limbă *t i p*, care ar conține „acel ceva după care numai cu schimbarea cuvintelor se poate obține o altă limbă, întrucît se găsește numai în limbile vorbite de neamurile din Peninsula Balcanică, s-a numit ... element balcanic”⁵. Astfel se prezintă opiniile celor care admit realitatea unei asemenea „lingvistici”, considerată utilă și chiar necesară pentru studiul istoric al limbii române. Dar mulți nu sînt, n-au fost de la început, în acord asupra termenului, a justeții lui și în general asupra necesității și îndreptăririi unei „lingvistici balcanice”, care pentru unii nu există din capul locului⁶. Este necesar deci a observa atent caracterul „balcanic” al românei și elementele prin care ea s-ar integra în atare „uniune”. Un rezumat al rezultatelor obținute se află în tratatul citat⁷, iar o punere la punct într-o cronică lingvistică⁸ și în excelentul *Coup d'oeil sur la linguistique Balkanique*, din *BL*,

communauté de civilisation et de croyances. Bien que d'origine diverse, les langues parlées par ces peuples ont développé nombre de traits communs qui font une unité linguistique remarquable rappelant sous bien des rapports, les unités linguistiques qui ont pour base une origine commune, comme c'est le cas des langues romanes, des langues germaniques etc. Il y donc lieu d'en faire l'étude comparative comme pour les groupes des langues apparentées et de constituer une 'linguistique balkanique' spéciale” (p. 6). Mai tîrziu însă, sub presiunea numeroaselor critici, autorul danez a devenit mai puțin categoric în privința „lingvisticii” sale balcanice, vorbind numai de „traits communs qui donnent aux langues en question une certaine allure uniforme malgré toutes les divergences ...” (Sandfeld, *RIEB*, II, 1-2, 1936, p. 472).

³ Al. Rosetti, *ILR*, II, p. 81-125 (uniunea lingvistică balcanică); *SCL*, IX 1958, p. 303-308; *FonD*, III 1961, p. 63-76 etc.; Malecki, *Atti del III Congresso dei linguisti* (Roma, 1933), 1936, p. 72-76; N. Trubețkoi susține și el ideea unui „Sprachbund” al acestor idiomuri (blg., ngr., alb., rom.): „balkanischer Sprachbund”, caracterizat prin o „strukturelle Verwandtschaft”; cf. P. Poucha, *KZ*, LXVIII 1943, p. 84, cu rezervele lui Eduard Schwyzer „Sprachbund” (ibid., p. 98). Weigand vorbește odată (*KJB*, XI, I, p. 135) chiar despre „vergleichende Balkansprachen”! *Omăgiu I. Iordan*, București, 1958, p. 775-788 (E. Seidel); *ProblLgBalk*, Sofia, 1966, 91 p.; E. Petrovici, *Despre uniunile lingvistice, limbile balcanice și limbile vesteuropene*, în *RomSl*, XIV 1967, p. 5-10.

⁴ Al. Rosetti, *ILR*, II, p. 31.

⁵ Th. Capidan, *DR*, III, p. 132.

⁶ Teză criticată aspru de acad. A. Rosetti, *Chestiuni de metodă*, în *FonD*, III, p. 63-65, cu concluzia „anatema lansată de I. I. Russu asupra «uniunii lingvistice» balcanice este inoperantă, atîta timp cît ea nu va fi întovărășită de o reexaminare a faptelor de limbă și de dovedirea netemeinicii argumentelor aduse în sprijinul existenței «uniunii lingvistice» balcanice”. Dar sarcina de a dovedi „netemeinicia argumentelor pentru uniunea lingvistică balcanică” a fost împlinită cu peste patru decenii anterior de Al. Graur, A. Meillet, Belić ș.a., rezultatele lor fiind reconsiderate și integrate în capitolul de față, demult cunoscute.

⁷ Al. Rosetti, *ILR*, II, p. 81-125.

⁸ Analiza-recenzie a cărții lui Sandfeld, A. Graur, *RIR*, II 1932, p. 82-86; p. 83 „dacă «filologia balcanică» nu este potrivit, căci nu e vorba de un studiu compact al textelor, apoi nici titlul «lingvistică balcanică» nu e mai fericit ales, din punctul de vedere în care se plasează Sandfeld. În adevăr, după d-sa, toate asemănările ce constatăm între limbile balcanice se explică prin împrumut, mai cu seamă prin imitarea limbii grecești. În cazul acesta însă, nu se poate vorbi de o lingvistică balcanică. Termenul acesta presupune o familie de limbi, așa cum lingvistica romanică

IV 1936, p. 31-45, de Al. Graur (supra, p. 63), după care sînt date în rezumat elementele principale:

La început se arată (lucru relevant și de alții anterior) că nu poate să existe o „lingvistică balcanică” în sensul celei indo-europene, romanice ori slave. Dintre idiomurile vorbite în zona balcanică, singură bulgara și sîrba au origine comună (slavă), celelalte fiind de obîrșie diversă. „Remplacer dans la linguistique la notion de parenté par celle d'affinité, comme on veut le faire maintenant, c'est accorder à la phonétique et même au vocabulaire et à la syntaxe le pas sur la morphologie; c'est, par conséquent, remplacer l'essentiel par le superficiel. La grammaire comparée ne pourra jamais se fonder sur l'imitation, ni sur les emprunts”. Termenul de „lingvistică” ar fi justificat în Balcani numai admițînd un puternic substrat comun, care însă ar trebui dovedit; dacă nu se admite substratul, poate fi vorba numai de „raporturi de împrumuturi, de influență, dar nu de o 'lingvistică' balcanică”. Al. Graur admite existența substratului, cu urme neîndoielnice, care însă trebuie dovedite, nu numai postulate. În privința cuvintelor „albaneze” din română se întreabă „à quelle époque peut-on croire que les Albanais ont été tellement supérieurs aux Roumains, pour que les derniers aient emprunté aux premiers des termes de civilisation tels que 'foyer', 'vieillard' etc.? Il est impossible d'admettre que les Roumains ont tout emprunté à l'albanais et les Albanais presque rien au roumain”. Concluzia: s-au păstrat elemente lexicale din substrat în Balcani, iar majoritatea cuvintelor „albaneze” din română sînt (cum afirmase Philippide) din substratul comun ambelor idiomuri. Dar chiar existența cuvintelor autohtone nu justifică existența „lingvisticii balcanice”.

Din fonetică s-au atribuit substratului unele fenomene, ca sunetele *ă* și *î*. Existente și în alte limbi (rusă, polonă), *î* s-a dezvoltat independent în română din *ă* prin închiderea provocată de nazala următoare, sau din *i* sub influența consoanei premergătoare; *ă* vine din *a* neaccentuat, *e* precedat de labială, uneori de silantă, *ie*-rătoare sau vibrantă (*bătrîn* < *veteranus*, *păr* < *pilus*, *zău* < *deus*, *rău* < *reus*); *ă* (*ë*) se constată dialectal în albaneză și în bulgară, dar aici condițiile apariției diferă; comune celor trei limbi sînt: existența sunetului *ă*, legătura între el și atonie sau prezența unei nasale subsecvente. Este greu a-l pune în cîteștrele idiomuri pe socoteala substratului. „Trebuie să se admită că alternanțele vocalice ale limbilor balcanice se datorează unei schimbări paralele, care se poate explica ușor prin acțiunea substratului”. Despre accent în limbile balcanice: Rosetti, *ILR*, II p. 83-85. Rotacismul (*n* intervocalic > *r*), dialectal în română și albaneză, este de dată tîrzie. „Tout ce qui pourrait être prouvé par le rotacisme, c'est une manière semblable de prononcer l'*n*, qui a pu développer des rhodacismes parallèles”. Nu poate fi atribuită substratului comun albanezei și românei nici trecerea *cs* > *ps*, *ct* > *pt* în rom. (labială + *s* ori *t*). „Quoi qu'il en soit, en retenant uniquement les faits dignes d'attention, on a vu que la phonétique ne peut nous donner une certitude concernant le substrat”. Faptele concordante în mai multe puncte nu justifică a vorbi de o bază de plecare unică; cel mult s-ar putea vorbi de tendințe asemănătoare.

Morfologia. Simplificarea declinării, reducerea numărului cazurilor în română, bulgară, greacă a fost atribuită substratului. Argumentarea lui Graur arată însă că substratul nu poate avea nici un rol aici. Se poate spune numai că e comună limbilor balcanice o tendință spre simplificare, constatată și în alte limbi (romanice, germană, engleză, persană etc.). Conservarea genului neutru în română (ca în greacă, bulgară, sîrbă) de asemenea nu poate fi din substrat. Postpunerea articolului (în rom., alb., blg.)⁹ este determinată de topică; în primele două limbi rezultă în bună parte dintr-un fapt de ordin sintactic: plasarea adjectivului după substantiv, care sigur nu provine din substrat. În bulgară fenomenul e de factură slavă comună: provocat de punerea articolului după adjectiv. Prin urmare, în cele trei limbi „balcanice”, postpunerea articolului nu este de origine comună. Formarea viitorului prin perifrază cu verbul „a vrea” arată numai că greaca, bulgara și româna au trecut la un stadiu analitic, iar fenomenul e constat și în alte limbi. Dispariția infinitivului (gr., alb., blg., rom., srb.) pare a fi rezultat din tendința de a elimina categoria verbală cea mai abstractă.

se ocupă de istoria limbilor romanice etc. După cum nu există o lingvistică europeană sau asiatică, nici una occidentală, tot așa nu poate exista una balcanică decît admițînd că toate limbile balcanice s-au dezvoltat pe un fond comun. Tocmai atare lucru tăgăduiește Sandfeld”.

⁹ I. Dan, *Unele aspecte ale articolului românesc*, în *Analele științifice*, Iași, II, XII 1966, p. 143-162.

În concluzie, limbile „balcanice” prezintă concordanțe, dar acestea nu merg pînă la identitate completă, fiind vorba de tendințe, uneori generale, alteori limitate la Balcani. Pe de altă parte, „este incontestabil că un număr relativ ridicat de cuvinte, mai ales în albaneză și română, provin din idiomurile populațiilor preromane și anteslave”. Trăsăturile comune sînt prea puțin lucru spre a permite să se vorbească de o „lingvistică balcanică”. Ceva comun există în limbile balcanice, „mais 'l'air commun' des langues balkaniques, rapproché des éléments du vocabulaire, de phonétique et de morphologie qu'elles ont en commun, doit tout de même s'expliquer par certaines tendances primitives, imputables au substrat”, după Al. Graur.

Alții au relevat șubrezenia temeliei pe care s-a ridicat „lingvistica balcanică”. Astfel, francezul Antoine Meillet (1866—1936) preciza că metoda comparativă (indo-europeană, romanică etc.) nu se poate aplica limbilor balcanice care au concordanțe normale între idiomurile dintr-o regiune¹⁰. G. Anagnostopoulos arată că trăsăturile comune se explică parțial prin evoluție deosebită, unele sînt restrînse la zone dialectale în unele idiomuri, iar celelalte elemente comune nu permit a vorbi de o „lingvistică balcanică”, în sensul celei germanice, ori slave¹¹. A. Belić ajunge la concluzia că nu există o „uniune lingvistică”, ci o reciprocitate lingvistică în această regiune¹², la fel Th. Capidan (supra, p. 53)¹³ și S. Pușcariu (supra, p. 50)¹⁴, care se arată sceptic și rezervat,

¹⁰ Despre marele filolog, lingvist și comparatist francez A. Meillet, indicații bibliografice și necrologe în *RomSI*, XIV 1967, p. 455—459. În *RIÉB*, I, 1, 1934, p. 29—30, A. Meillet făcea constatarea: „la méthode comparative ne s'applique pas utilement aux langues balkaniques. En effet, ces langues appartiennent à des groupes divers et leurs particularités appellent des explications communes qui ne résultent pas immédiatement de leur histoire... Si le bulgare, le serbe, l'albanais, le roumain se sont écartés de leur état ancien d'une manière pareille, le fait n'a donc rien de surprenant; il s'agit de concordances qu'il est normal d'observer entre parlars d'une même région. Il y a là un fait général dont la linguistique balkanique, pour autant qu'on puisse employer ce terme, devra tenir compte”.

¹¹ G. Anagnostopoulos, *RIÉB*, I/1, 1934, p. 272—3.

¹² A. Belić, *RIÉB*, II/3—4, 1936, p. 167—171. Despre savantul sîrb Alexandru I. Belić (1876—1960): *LbR*, IX/4, 1960, p. 96—98 (M. Jivcović). Lista celor care au arătat lipsa de teme științifice și inanitatea numitei lingvistice „balcanice” nu este încheiată cu numele prestigioase de savanți înșirați mai sus; se poate adăuga de ex. un alt balcanic de vază (după V. Georgiev): „le linguiste bulgare S. Mladenov (*Bălgarskijat ezik v svetlinata na balkanistihata*, Godišnik na Sofijskija Universitet, ist.-phil., XXXV, 13, 1939, p. 1 sqq.) a pris une position extrêmement négative contre toute la linguistique balkanique”, cu adausul „A. Belić a raison de souligner que les traits communs des langues balkaniques sont 'inégaux quant à leur répartition géographique ou en ce qui concerne leur nature linguistique', que l'unité des dites langues n'est pas homogène. Sans doute, ce ne sont que l'albanais, le bulgare avec le macédonien et le roumain qui forment l'union linguistique balkanique dans le sens étroit du terme. Le grec y participe principalement avec sa grande influence sur la formation de cette unité... (etc.)”, *ProblLgBalk*, p. 7, în cadrul referatului „le problème de l'union linguistique balkanique” unde repetă cu unele noi nuanțări vechile șabloane perimate ale lui Weigand și Sandfeld, spre a salva acea pseudo-„uniune balcanică” pe care o susțin și ceilalți „coreferenți” din broșura destinată a servi drept *Rapport pour la séance plénière* în 1966 la Sofia (N. Andriotis, G. Kourmoulis, A. Rosetti, E. Čabej, V. Georgiev, I. Pudić, S. B. Bernstein) și care sînt deopotrivă de puțin familiarizați cu etimologia și cu adevăratele probleme ale comparatistice i.—e. și ale substratului lexical în limba română și în celelalte limbi „balcanice”.

¹³ Th. Capidan, *Romanitatea balcanică*, București, 1936, p. 37.

¹⁴ S. Pușcariu, *LR*, I, p. 169—175. Este desigur justă și recenta aserțiune „l'opinion semble justifiée que l'on ne saurait parler d'une 'union linguistique balkanique' étroite, mais seulement d'un espace géographique riche en interférences linguistiques méritant d'être étudiées dans leur ensemble”, *RÉSEE*, VI 1968, p. 147 (H. Mihăescu). E. Petrovici, *Despre uniunile lingvistice (Limbile balcanice și limbile vest-europene)*, în *RomSI*, XIV 1967, p. 5: limbile contigue neînrudite, prezentînd anumite afinități structurale, formînd așa-numitele uniuni lingvistice. Cf. A. Vraciu, *CercLg*, XIV 1969, p. 364 (în recenzie la *LbTrD*, ed. II).

observînd că este preferabil termenul „lingvistică sud-est-europeană”, căci „ce e vechiu într-una din aceste limbi, este nou în altele, deci nu poate fi vorba decît de propagare prin împrumut, — sau de niște inovații ivite în mai multe limbi independent. Ce unește aceste limbi într-un mănunchiu sînt condițiile geografice și istorice similare, influențe culturale identice. Termenul „lingvistică balcanică” apare îndreptățit numai întrucît exprimă scurt și pregnant ca de ex. cel de „filologie clasică”, un caz de convergență¹⁵.

Apare evidentă șubrezenia „lingvisticii balcanice”, al cărei precursor este J.B. Kopitar cu celebra frază-calambur „numai o formă, dar cu trei materiale de limbă” (supra, p. 39). Asemenea aserțiuni din faza romantică a începuturilor lingvisticii nu se pot dovedi, nefiind justificate prin modeste rezultate de pînă acum. Dacă s-ar lua cu severitate termenul „lingvistică-balcanică” (română + bulgara + albaneza + greaca), ar trebui să se admită paradoxul că româna este apropiată de bulgară ca și aceasta de sîrbă (sora ei slavă), ori chiar mai mult — sub raport balcanic —, căci cea din urmă nu intră în „uniunea” confecționată de Weigand și Sandfeld. Avînd în vedere numai elemente superficiale din fonetică, lexic și frazeologie¹⁶, se poate construi și o „lingvistică ardeleană” (ori „bănățeană”; cf. de ex., *CercLg*, XIV p. 364), care să studieze notele comune, mai ales lexicale și frazeologice, din limbile de aici, influențele reciproce în cursul conviețuirii milenare dintre români, unguri, sași etc. Se impune deci mai multă rezervă și critică față de tezele Weigand—Sandfeld despre „înrudirea” limbilor din Peninsula Balcanică, dintre care toate patru (rom., blg., alb., gr.) sînt de obîrșie și structură esențial diferite, — încît ele nu permit a se vorbi de o „lingvistică balcanică”, iar reexaminarea atentă a faptelor de limbă poate arăta că noua „lingvistică” este menită să rămînă lipsită de obiect. Oricum, această disciplină construită artificial, cu rezultate vagi, neconcludente, este de prea puțină utilitate în studiul capitolelor o respultate ale istoriei și limbii românilor, nu promovează prin nimic elucidarea problemelor etimologice ale elementului autohton în relațiile lui cu albanezii. De asemenea, clasificarea românei ca „limbă balcanică” nu spune nimic, neexplicînd absolut nimic din ceea ce formează conținutul ei nelatin, preroman. Pe de altă parte, numeroasele elemente prelatine ale limbii române — unele existente și în albaneză — sînt o realitate deosebită, de cercetat cu mijloace interne românești și cu criteriile comparatistice indo-europene ce nu au nimic a face cu ceea ce unii filologi și balcanologi au înțeles în ultima vreme prin „lingvistică balcanică”. Româna este parțial o limbă balcanică prin dialectele

¹⁵ Cu două decenii mai înainte, Pușcariu observa că „dacă studiem de aproape tezaurul lexical, frazeologia și sintaxa limbilor europene de vest, ne vom convinge că în franceză, engleză, germană, italiană etc. există de asemenea un număr considerabil, nu numai de cuvinte împrumutate sau decalate după același model, ci și foarte multe construcții sintactice și expresii figurate identice. Cauza acestor asemănări este ceea ce sîntem obișnuiți a numi 'cultura occidentală', comună din vechi timpuri acestor popoare în contact necontent unu cu altul. Termenul 'Balkansprachen' întrebunțat de Weigand și de elevii săi trebuie înțeles deci în același fel ca cel de 'limbi occidentale'. Precum putem vorbi de obiceiuri sau de mentalitate occidentale, putem subsuma și asemănările glotologice, între popoarele cu graiuri diferite care au stat sub influența Bizanțului în termenul de 'limbi balcanice'. Precum însă, în Occident, asemănările acestea (care desigur nu sînt nici mai puține, nici mai superficiale decît cele din Orientul european) nu ne împiedică să distingem franceza, engleza, germana una de alta, la fel trebuie procedat și în Orient” (*DR*, I, p. 407).

¹⁶ Expresii (repetate și invocate de mulți pînă în ultima vreme) ca „așa i-a fost scris”, „nu-l taie capul” sînt considerate... balcanice. Asemenea criterii filologice arată iarăși lipsă de spirit critic din partea celor care le utilizează ca argumente istorice. Despre locuțiuni zise „balcanice” (relevante între alții de S. Pușcariu, P. Papahagi, T. Capidan etc.), cf. de ex., Philippide, *OrR*, II, p. 691—694.

ei sudice: aromâna, meglenita și istroromâna, căci grosul românimii și al limbii ei (cel puțin în perioada actuală și în evul mediu de când avem informații) este dunăreană și carpatică; nu există motive să credem că în trecut va fi fost altfel, iar numărul și valoarea cuvintelor autohtone în dialectul „dacoromân” confirmă atare opinie.

2. TRĂSĂTURI COMUNE ROMÂNŌ-ALBANEZE

Pentru o justă perspectivă asupra problemei elementului autohton în lexiconul românilor (deci în structura etnică-socială) și asupra factorului comun albanoromân, este necesară în prealabil lămurirea raporturilor albanoromâne în domeniul gramatical, dar mai ales în lexic — raporturi care s-au bucurat de o atenție deosebită având un rol covârșitor (mai ales de la Miklosich încôace) în cercetările privind formarea limbii și etnogeneza românilor. După rezultatele de pînă acum, este ușor a preciza pe scurt la ce se reduc asemenea raporturi, ca și dependența lingvistică și chiar etnică (în sens arhaic) a poporului român față de albanezi.

În repertoriul istoric de mai sus (cap. II) s-a văzut atitudinea cercetătorilor mai de seamă în problema relațiilor lingvistice și etnice dintre români și albanezi, în jurul căreia s-au desfășurat dezbaterile asupra existenței (respectiv lipsei) elementelor autohtone, preromane în limba română, deci valoarea substratului lingvistic. S-a impus treptat constatarea că româna are o puternică notă de originalitate, o personalitate, nu numai în ce privește conținutul și structura latină, dar și în caracterele anteromane numite de unii „albaneze”, de alții „balcanice”, iar în ultima vreme „autohtone”, chiar și „traco-dace”. Specificitatea limbii române față de cele vecine, din perioada formării ei și pînă azi, este un adevăr întrevăzut clar de Miklosich cu peste un veac în urmă (supra, p. 41), confirmat de cercetările ulterioare și din sec. al XX-lea, odată cu progresul cunoștințelor și al spiritului critic. Nu este necesar nici util a expune aici din nou ce s-a spus despre relațiile dintre română și albaneză, după ce asemenea examinare a fost făcută de unii erudiți, ca Th. Capidan și Al. Philippide, care a încercat o aprofundare pe baze largi a problemei, în studiul detaliat al elementelor comune (de asemănare) și al celor deosebitoare ale celor două idiomuri, iar concluziile lui sînt importante pentru problema elementului autohton românesc¹⁷.

După alți filologi (Miklosich, Schuchardt, Meyer, Gaster, Sandfeld etc.), Philippide expune din nou toate trăsăturile comune albanoromâne în fonologie: *a* neaccentuat > *ă*; *à* + *n* ori *m* > *ă*(*î*) + *n*, *m*; *e* neaccentuat > *ă*; *é* urmat de *n* și *m* > *ă* + *n*, *m*; *én* + dentală > *în* + dentală; *én* + spirantă > *in* + spirantă; *i* neaccentuat > *ă*; *i* neaccentuat final la terminația plur. masc. a căzut; *o* neaccentuat > *u*, de cele mai multe ori; *ó* înainte de grup consonantic > *ú*; *ú* n-a devenit *ó*; *-u* final cade; *l* + *i* + vocală și *l* + *i* final fix > *l'*; rotacismul (*n* > *r*); *b* intervocalic cade; *b* în grupul intervocalic *-br-* devine *u* (> *ur*); *hl* > *k'*; *gl* > *g'*; *v* intervocalic cade etc.

Ce valoare se poate atribui acestor note comune în fonologie s-a văzut mai sus, în legătură cu „lingvistica balcanică”, după observațiile lui Al. Graur. Chiar Al. Philippide, după niște concluzii asupra legăturilor istorice și etnice ale românilor cu șkipetarii¹⁸, după cițiva „dacă”, „trebuie” și o serie de „probabilități”

¹⁷ Al. Philippide, *OrR*, II, p. 571—802. Cf. *LbR*, VIII/3, 1959, p. 16—23.

¹⁸ Al. Philippide, *OrR*, II, p. 586 „dacă admitem cu oarecare probabilitate că asemănările fonetice dintre limbile română și albaneză își au originea într-o oarecare afinitate a bazei de articulație, adică într-o afinitate oarecare etnică, apoi tot cu atita probabilitate se poate admite că între poporul român și cel albanez a existat o coeziune geografică...” etc.

(luate ca certitudini de unii cititori și cercetători), relevă că „fenomenele înșirate mai sus ca asemănătoare au acest caracter numai dacă le consideră cineva în general și cu aproximație. La o mai apropiată cercetare ele prezintă, toate se poate spune, mai mult sau mai puțin remarcabile deosebiri de la o limbă la alta”, înșirînd cîteva din acestea (*OrR*, II, 589), dar „apoi sînt fenomene de diftongare, de Umlaut și de accent în albaneză, care constituie o prăpastie între această limbă și româna” (p. 590). „Cea mai mare deosebire există însă între română și albaneză din punctul de vedere al accentului, importantă nu numai prin faptul că altfel este accentul în aceste două limbi, ci mai ales că accentul e cel mai sigur fenomen fiziologic, după care poți conchide că ai a face cu altă bază de articulație. Dintre elementele unei limbi, accentul este cel care se pierde mai greu, care se împrumută mai greu. Totul se poate împrumuta din limbă, pînă la completa imitare, și cuvinte, și forme și sunete; numai accentul persistă cu cea mai de pe urmă tenacitate. În albaneză, vocalele sonante din silabele accentuate ale cuvintelor sînt de șase feluri de lungimi” etc. (p. 592); „asemenea lucruri sînt total străine firii limbii române” (p. 594). „În vreme ce în română, contrariu de ce se întîmplă în celelalte limbi romanice, grupurile intervocalice de consoane nu se asimilează complet decît rar, în albaneză (din contra) ele se asimilează complet mult mai des (lucru relevat de Meyer-Lübke) ...” (p. 595). „Înrudiți vor fi ei românii cu albanezii mai mult decît cu neamurile italice, de pildă, ori decît cu celții; dar înrudirea este foarte îndepărtată” (*OrR*, II, p. 596). Examinînd apoi (p. 596—629) asemănările morfologice și sintactice dintre albaneză și română, ca și deosebirile mult mai mari, rezultă că „dacă oarecare asemănări pe acest teren ne-ar îndreptăți să stabilim o apropiere genetică între români și albanezi, deosebirile mult mai mari ne obligă să despărțim aceste două popoare”, ceea ce „se constată și din structura lor sufltească deosebită”¹⁹.

Concluziile lui Philippide, ca rezultate generale și necesare ale cercetărilor de pînă atunci (împărtașite de Treimer, Capidan²⁰, Rosetti, Pascu, Șiadbei ș.a.), arată fără echivoc că — precum este șubredă temelia așa-numitei „lingvistice balcanice” — tot atît de neîntemeiată apare teoria, ceva mai veche, a „legăturilor” strînse lingvistice și etnic-sociale (în sens medieval) între români și albanezi, ceea ce „comunitate lingvistică” și dependența limbii române ca debitoare față de albaneză.

¹⁹ După J. G. Hahn, Philippide schițează o caracterizare sumară și unilaterală a structurii psihic-sociale a șkipetarilor; „albanezul are fire nesupusă și răzbunătoare; cu acel neam de oameni nu te poți juca și nu poți face din el ce vrei, ori că vei fi tu un cuceritor străin, ori că vei fi un compatriot incapabil, mișel și fără cuget, care să pui înainte steagul patriotismului și să duci țara la prăpastie. Din contra, răbdarea românului și lipsa lui de indignare față de un rău — chiar și cel mai mare — ce i s-ar face sînt fără margini. Albanezul este apoi un om cu desăvîrșire practică, pe care viața pămîntească și în special prezentul îl preocupă, iar celor ce ar putea fi după moarte nu dă nici o valoare. Pentru o părere ce nu se transformă imediat într-un profit, nu vrea să facă nici un sacrificiu. De aceea, cei mai mulți au părăsit credința creștină și au primit pe cea mohamedană, pentru că noua credință le oferea avantaje materiale. Pentru o simplă muștrare ce le-a făcut preotul că nu vin destul de dimineață la biserică, îndată un sat întreg a părăsit creștinismul. Altădată locuitorii unui sat, care suferise din partea unui sat turcic neajunsuri, s-au turcit și ei numai ca să-și poată răzbuna contra satului dușman; în adevăr, îndată după turcire au intrat în acest din urmă sat și au făcut pîrjol într-însul. Din contra românul, macar că nu e bigot, fiind foarte tolerant sub raport religios, avea mică credință și îngăimată superstiție o păstrează cu tenacitate (etc.)” (*OrR*, II, p. 630). Dar trebuie relevate și virtuțile etnice ale albanezilor, ca: fidelitate, ospitalitate etc. R. Vulpe, *Considérations sur l'origine du peuple albanais*, în *Studia Albanica*, Tirana, 1973, I, p. 199—205.

²⁰ Th. Capidan, *Limbă și cultură*, București, 1943, p. 138—174 (după *Revista Fundațiilor*, București, 1943, mai) stăruie asupra „simbiozei” voină să împace „Simbioza albanoromână și continuitatea românilor”, două noțiuni cam greu de împăcat, care se resping, fiind antitetice.

Asemenea presupuneri se întemeiau pe unele trăsături remarcabile fonologice și morfologice, care însă (examinată mai atent) sînt puțin concludente, fiind deplin explicabile în cadrul evoluției specifice a romanității orientale (balcanice, carpato-dunărene), altoită pe un substrat identic sau strîns înrudit, unitar în linii generale, avînd apoi în cursul epocii medievale, multe elemente de comunitate cultural-istorică și politică²¹. Limba română are comune cu albaneza o serie de trăsături fonetice, morfologice și sintactice, dintre care cele mai multe se constată și în alte idiomuri învecinate, fiind oarecum tipic balcanice și sud-est-europene (supra, p. 99). În ce privește *lexicul*, româna și albaneza au comune din perioada antică, două categorii de elemente: romane (latine-romanice) și preromane (autohtone), care este necesar să fie cercetate sumar în acest capitol.

3. CUVINTE ROMANICE COMUNE ALBANEZEI ȘI ROMÂNEI

În privința elementului romanic (latin) comun limbii albaneze și celei românești, cercetările mai vechi și cele recente pe baze statistice au adus cîteva rezultate instructive și semnificative²². Elementele latine ale limbii albaneze se grupează în patru categorii: 1) cuvinte latine de largă circulație păstrate în albaneză, în română și în limbile romanice apusene, 270 termeni, ca *admissarius*, *aer*, *aeramen*, *aestimare*, *aiunare*, *arcus*, *arena*, *argentum*, *aurum* etc.; 2) existente în albaneză și în limbi apusene, dar lipsind în română, 151 termeni, ca *adorare*, *amicus*, *armata*, *balsamum*, *benedicere*, *bestia*, *candela* etc.; 3) păstrate numai în română și în albaneză, 39 termeni, 19 dintre ei fiind de largă circulație: *canticum*, *capitina*, *coma*, *consocer*, *galgulus*, *Horae*, *imperator*, *linea*, *manicare*, *margella*, *mirari*, *orare*, *poenitere*, *pervigilare*, *scortea*, *secretus*, *sella*, *sessus*, *status*; 4) elemente latine (85) păstrate numai în albaneză, ca *apparamentum*, *bubulcus*, *furcata*, *machina*, *sarcinarius* etc. (*RÉSEE* IV, p. 12—32). Concluzia aceluiași cercetător: „analiza împrumuturilor de origine latină în albaneză (545) arată că influența culturii romane s-a exercitat în formele cele mai variate și aproape în toate compartimentele lexicului, adică în domeniul naturii și a mediului ambiant, al spațiului, în ce privește metalele, flora și fauna, corpul uman, locuința, încălzitul și luminatul; uneltele, plugărie, pescuit, navigație, greutate și măsuri, vase, țesut, costumul, încălțămînta, podoabele, armele; în domeniul militar și medical, înrudirile, organizația socială și politică, activitatea spirituală, religia și calendarul; în sfîrșit sfera substantivelor abstracte, adjective, verbe, particule și sufixe... Majoritatea sînt cuvinte latine de întrebuițare frecventă și care au circulat pe întinderea Imperiului roman, lăsînd urme dacă nu în toate, cel puțin în majoritatea limbilor romanice. A doua categorie cuprinde, ca importanță numerică (151), elementele comune albanezei și limbilor romanice apusene. Cele păstrate numai în albaneză și în română sunt puțin numeroase (abia 39): pentru aproape toate dintre ele există dovezi că ele reprezentau cuvinte latine a căror circulație era mai largă decît în sud-estul Europei. Cele care au rămas numai în albaneză (85) converg spre lumea occidentală. În consecință, dovezile care, ar

²¹ În a. 1881 observa istoricul austriac J. Jung (*Die romanischen Landschaften*, p. 474) „das albanesische theilt mit dem rumänischen gemeinsame Bestandtheile, weil die Schicksale beider Völkerschaften vielfach ähnlicher Art waren; hier wie dort römische Herrschaft, slavische Überflutung, griechisches Kirchenregiment, türkische Unterjochung”.

²² H. Mihăescu, *Les éléments latins de la langue albanaise*, în *RÉSEE*, IV, 1966, p. 5—33, 323—352; cf. F. Çabej, *Zur Charakteristik der lateinischen Lehnwörter im Albanischen*, în *RevLg*, VII, 1962, p. 161—199.

permite să se afirme că elementele latine din albaneză și din română vin dintr-un izvor comun, numit de unii erudiți „latina balcanică”, lipsesc. În realitate influența Romei a acționat în sud-estul european pe căi diverse, într-o perioadă lungă: ea nu a putut conduce la rezultate unitare și omogene” (*RÉSEE*, IV, p. 32—33). Cu acest prilej, eminentul romanist ieșean formulează și o ingenioasă teză despre „patria primitivă” a albanezilor care merită a fi reprodusă textual²³.

Mult mai importante și semnificative din punct de vedere lingvistic și social-istoric sînt elementele comune albaneze și românești provenite din fondul lexical preroman și aparținînd deci substratului carpato-balcanic, așa-numitele cuvinte „albaneze”, „împrumuturi din albaneză” ale limbii române; ele constituie o problemă distinctă precis conturată, ce urmează a fi cercetată și judecată după criterii esențial diferite decît își imaginau adepții „comunității lingvistice” și ai așa-numitei „simbioze albano-române” în evul mediu.

4. CUVINTE AUTOHTONE ALBANEZE ȘI ROMÂNEȘTI

Cercetările îndelungate și dezbaterile — deși luau numai doi termeni de comparație, limbile română și albaneză prin elementele lor comune, în primul rînd lexicul — au dus la rezultate prețioase, care ușurează mult soluționarea problemei noastre. Există criterii clare pentru precizarea raporturilor de limbă, mai ales lexicale, româno-albaneze. Mai întîi, este evident caracterul specific și vechi românesc al elementelor lexicale comune „albano-române” care lipsesc în alte idiomuri. La a. 1892 observă Gustav Meyer „bei *barzã* und *mazãre* stellen sich der Annahme der Entlehnung [din alb. în rom.] Schwierigkeiten entgegen; *barzã* deckt sich mit dem femininum zu dem alban. adj. *barth* 'weiss', *bardhë* (genauer mit einem **bardë*); aber dies femininum heisst im alb. niemals 'Schwann' [adică: 'Storch']”. Dacă pentru *viezure* — observă el — se poate admite, la nevoie, împrumut din alb. *vjedhullë*, pentru *barzã* și *mazãre*, în schimb, se ridică dificultăți, căci primul are un corespondent arnăut, adj. *barth*, *-dhë*, dar acesta nu înseamnă „cocostîrc”; iar *mazãre* prezintă față de alb. *modhullë* o diferență de vocală radicală arătînd că forma românească (la fel ca *barzã*) „eine im Verhältnis zum Alban. ältere Lautstufe bewahrt”²⁴. Observația comparatistului austriac n-a fost reținută de nimeni și mai ales nu s-a tras din ea concluzia necesară că

²³ H. Mihăescu, *RÉSEE*, IV, p. 353 „pour déterminer grosso modo la patrie primitive des Albanais on dispose donc des preuves suivantes. Le grec ancien a laissé des traces dans la langue parlée par les ancêtres des Albanais. Celles-ci ne sont pas très nombreuses, du fait que le grec ancien ne dépassait pas au nord la limite linguistique actuelle et que les faibles colonies du littoral de l'Adriatique n'ont pu exercer une influence profonde sur la population aborigène. La culture romaine a joui d'un grand prestige pendant longtemps, et elle s'est propagée notamment à travers les vallées du Drinus (Drin), du Genusus (Shkumbi) et de l'Aous (Vojusa), sans embrasser le périmètre montagneux, où les autochtones résistèrent aussi bien à la romanisation qu'à la slavisation. Les emprunts latins de la langue albanaise ont peu de ressemblance avec les éléments latins du roumain; les ancêtres des Albanais ont emprunté aussi des éléments linguistiques à la population romane de la côte dalmate. Ils étaient par conséquent voisins, au nord-est, de la population romane de la vallée du Danube et de la Dacie; au sud ils venaient en contact avec les Grecs; à l'ouest ils avaient des relations avec la mer Adriatique et la population romane du littoral; au nord enfin, ils dépassaient les cimes du mont Durmitor. Ce vaste espace n'a jamais pu demeurer impenétrable aux civilisations et aux populations de l'extérieur, mais il a indubitablement abrité pendant longtemps une majorité ethnique albanaise”; ingenios și foarte interesant, dar verificarea documentară a este de așteptat. Harald Haarman, *Der lateinische Lehnwortschatz im Albanischen*, Hamburg, 1972: 655 cuvinte.

²⁴ G. Meyer, *AlbSt.* III, p. 22.

elementele românești comune cu albaneza (pe care Barić, Jokl ș. a. le socoteau simple „împrumuturi” din albaneză, fără a respecta gramatica istorică românească și stîlcind adesea cuvintele românești spre a le putea aduce din albaneză) sînt cuvinte i n d e p e n d e n t e în română, înrudite și paralele cu cele albaneze, avînd adică o sursă comună carpato-balcanică și evident preromană, uneori cunoscînd diferențieri străvechi. S-a afirmat că raporturile lexicale albano-române sînt „de pură vecinătate”, căci cuvintele „albaneze” din română n u p r e z i n t ă caracterul de împrumuturi, avînd tratament identic lexicului ereditar latin (supra, p. 51). Prin această simplă constatare (ce nu este identică tezei cu „simbioză”) a fost, de fapt, dată peste cap întreaga teorie a împrumuturilor lexicale române din albaneză împreună cu toate consecințele de ordin social-etnic și istoric trase din atare pretinse împrumuturi: în primul rînd, așa-numita „simbioză” albano-română la sfîrșitul epocii antice ori în cursul evului mediu. O asemenea simbioză apare tot atît de justificată ca, de exemplu, ideea ce ar putea să aibă cineva de a explica numeroasele trăsături comune dintre limba italiană și româna printr-o „simbioză” italo-română în perioada feudală.

În concluzie, se poate spune că „acești termeni (exclusiv alb. și rom.) provin în amîndouă limbile din limba vorbită odinioară în Peninsula Balcanică [și în zona carpato-dunăreană] și care a lăsat drept urmă a existenței sale aceste elemente în vocabularul limbii române”²⁵, idee mai veche împărtășită și de alți filologi-lingviști (Hasdeu, Philippide, Pascu, Capidan, parțial Pușcariu etc.). Philippide a relevat că marile deosebiri dintre română și albaneză formează o adevărată prăpastie între cele două idiomuri, pe care n-au reușit să o niveleze nici elementele gramaticale inconcludente, nici vorbăria despre „conviețuirea” românilor cu șkipetarii, menită să justifice „împrumutarea” de cuvinte din albaneză.

S-a relevat că albanezii nu au decît împrumuturi recente de cuvinte din română, lucru inexplicabil în cazul unei conviețuiri mai îndelungate și al împrumutării de 50—60 [de fapt cel puțin 70] de cuvinte albaneze în română. Asemenea adevăruri evidente și elementare n-au surprins decît pe cei deprinși a opera cu așa-numita „comuniune” lingvistică albano-română, produs învechit al insuficiențelor mijloace de investigație din preajma anului 1900. De altă parte, nici unul dintre susținătorii „simbiozei” nu uita că cele două idiomuri sînt de origine și structură diferite; totuși le-au clasificat împreună încercînd să le integreze în „uniunea lingvistică” balcanică și declarînd româna ca dependentă de albaneză prin unele „împrumuturi”. Rezervele și obiecțiile împotriva acestor teze se cunosc: limba română de origine și structură neolatină (romanică) prezintă forme de evoluție caracteristice, cu multe note divergente față de idiomurile romanice occidentale și cu elemente inexplicabile din latina populară (observate de Kopitar, Miklosich, Schuehardt ș.a.), datorate substratului preroman; sînt numeroasele cuvinte carpato-balcanice indo-europene provenite de la populațiile autohtone ale acestor teritorii. Pe de altă parte, albaneza este o limbă indo-europeană (tip satem), avînd o sumă de cuvinte latine (romanice) din epoca stăpînirii romane în zona balcanică (supra, p. 104). Este firesc ca două limbi de tip diferit să prezinte acea „prăpastie” de care vorbea Philippide și care exclude contactul de simbioză ori de influențare reciprocă după sfîrșitul antichității și în evul mediu. Trăsăturile gramaticale comune se explică eventual prin acțiunea substratului și evoluția specifică a romanității orientale. Elementele comune în lexicul albanez și român nu pot fi explicate decît arbitrar ca „împrumuturi” dintr-o limbă în alta, posterioare epocii propriu-zis romanice a limbii române. Fără valoare sînt teoriile despre „emigrarea” de aromâni (supra, p. 55) purtători de elemente albaneze în limba română din zona carpatică.

După ce s-a dovedit că elementele fonetice, morfologice și sintactice în română și albaneză nu justifică de loc o „comunitate” între cele două limbi,

²⁵ Al. Rosetti, *ILR*, II, p. 103.

este necesar a preciza ce spun cuvintele indo-europene comune. Majoritatea (*brîu*, *mazăre*, *sîmbure*, *viezure* etc.) prezintă aspecte de mare vechime în limba română, unde sînt cunoscute din epoca romanică, anterior începuturilor influenței slave, deci înainte de sec. VI, prin faptul că au străbătut aceleași modificări fonetice ca elementele latine și numai ca acestea (*brîu* și *pirîu* ca *grîu* < lat. *granum*, *frîu* < lat. *frenum*; *mazăre* din **ma(d)ze-l-*, *sîmbure* < **sambul-viezure* < **ve(d)zu-l-*, ca *sare* din lat. *sale-*, *soare* < *sole-* etc.). Din asemenea fapte elementare, evidente, se impune concluzia că populația romană (autohtonă romanizată) din zona carpato-balcanică avea în vorbirea sa o serie de cuvinte n e l a t i n e, provenite din substrat. Dacă s-ar presupune că romanii carpato-balcanici ar fi împrumutat cuvinte izolate (ca *brîu*, *mazăre*, *sîmbure* ș.a.) de la șkipetarii sau de la strămoșii lor, gramatica istorică română arată categoric că împrumutul nu putea să aibă loc după sec. VI. Atare concluzie apare absolut obligatorie (ca derivarea lui *sare* și *soare* din lat. *sale-*, *sole-*). Dar comparativă arată ceva în plus cu privire la unele cuvinte albano-române: *mazăre* prezintă un stadiu mai vechi decît corespondentul albanez *modhullë*, vocala radicală *á* fiind originară, etimologică, față de *ó* ulterior, rad. i.-e. **mag'(h)-*; împrumut din albaneză în română nu e posibil nici probabil (*o* accentuat nu devine *a* în rom.). Un caz asemănător pare a fi *șopirlă* față de alb. *shapî*, ambele din i.-e. **sue-p-*, *suo-p-*, cu *o* păstrat în rom., devenit *a* în alb. La *brîu* față de alb. *bres*, *breni* (**bren-z-*) avem o temă străromână **bre-n-*, iar în albaneză un sufix i.-e. *-z-(di-o-)*; dovadă că româna nu putea să împrumute cuvîntul în epoca romanică și nici chiar mai tîrziu căci nu-și va imagina cineva că, în momentul „împrumutării”, străromânii, din considerente filologice, vor fi luat de la albanezi numai tema cuvîntului, adică un **bre-n-*, lăsînd la o parte sufixul *-z-*, iar această temă să o dezvolte în vorbirea lor la fel ca pe elementele moștenite latine *granum*, *frenum*²⁶. Situația este asemănătoare la alte cuvinte: *pirîu* din i.-e. **per-ren-* față de forma alb. cu alternanță vocalică *o* (sau evoluție internalb. *e > o*) **per-ron-*; rom. *pururea* din *porur-* față de alb. *përherë* cu vocala rad. *e*.

Astfel, unor presupuse împrumuturi lexicale din albaneză în română în perioada prefeudală se opun categoric fazele de evoluție fonologică a unor elemente românești și albaneze, față de bazele lor etimologice. Aceste cuvinte arată că și cele de formă identică sau foarte asemănătoare în cele două idiomuri (*bunget*, *gata*, *gard*, *gâlbează*, *groapă*, *grumaz*, *moș*, *vatră* etc.) nu pot fi împrumutate de unii de la alții (după cum de ex. rom. *carne*, *ochiu* nu sînt împrumuturi din ital. *carne*, *occhio*; lat. *fero* din gr. *φέρω*), ci trebuie interpretate exact ca celelalte cercetate mai sus (*brîu*, *mazăre*, *pirîu* etc.). Ele dovedesc ceva mai mult decît unele nepotriviri fonetice sau mai bine zis inconsecvențe în corespondențele dintre sunetele cuvintelor identice (în consonantism) semnalate de A. Rosetti, care principial are totuși dreptate susținînd că „sunetele din română reprezintă sunete la origine diverse și în felul acesta tratamentele din română sînt justificate”²⁷. Dar paralelismul de sunete stabilit de Rosetti se bazează pe legături nu totdeauna admisibile etimologic, uneori chiar neverosimile (de ex. alb. *byk* — rom. *buc*, *pelk* — *bîlc*, *droe* — *droaie*, *dhallë* — *zară*). Adevărat că se constată o lipsă de consecvență în ce privește consoanele din cuvintele albaneze și române; de ex. lui alb. *th* (*kurthë*, *thumbullë*) îi corespunde rom. *s* (*curșă*, *sîmbure*), iar altădată (*thark*)

²⁶ Unii filologi vorbeau totuși de împrumutarea lui *brîu* din *brenz*: „roum. *brîu* emprunté à l'alb. *bres* suppose l'existence d'une forme **bre*, *breni* en albanais” scrie P. Skok (*ArR*, VIII 1924, p. 150), neobservînd că se contrazicea prin afirmația că alb. *bres*, *-zi* reprezintă i.-e. **bren + di-o*.

²⁷ Rosetti, *ILR*, II, p. 106; V. Polak, *Quelques idées concernant les rapports lexicaux albano-roumains*, în *Omagiu I. Iordan* (1958), p. 693—699, liste de corespondențe albano-române; nimic nou în afară de „ideea” neverosimilă a unui „caractère méditerranéen ou protoeuropéen d'une série de ces correspondances” (p. 698).

ii corespunde *ț* (*țarc*). Discordanța este evidentă, putînd fi stabilită și în alte cazuri. Dar chiar dacă ar exista o concordanță deplină în traterea consoanelor, „împrumuturile din albaneză” nu pot fi admise din cauza nepotrivirilor constatate în vocalismul cuvintelor examinate mai sus (ca *mazăre*, *șopîrlă*, *pîriu*), ca și pentru epoca post-romană a limbii române, din cauza normelor fonologice ale idiomului nostru de acord cu criteriile etimologice și fonetice indo-europene. Teoria „împrumuturilor albaneze” te duce astfel la epoca preromană a teritoriilor carpato-balcanice și dunărene, cînd se pare că nu este corect a vorbi de albanezi (*șkipetari*) în aceste zone, locuite în antichitate de illyri la vest și de traco-geți la nord-est. Concluzia obligatorie este că elementele comune din lexicul albanez și românesc, adică vreo 68—70 termeni, provin în aceste idiomuri (ca și cele 80—90 cuvinte autohtone românești nealbaneze) dintr-o sursă comună, substratul carpato-balcanic²⁸. Ele au cunoscut însă o evoluție diferită în albaneză și în română, potrivit caracterelor fiecărei limbi, în cursul perioadei feudale.

Cuvintele române autohtone care au un corespondent de origine indo-europeană (de asemenea autohtonă) în albaneză sînt: *abure*, *arcea*, *baciu*(?), *balaur* (*bală*), *baligă*, *baltă*, *barz* (der. *barză*), *bască*, *brad*, *brîu*, *brusture*, *bucur*, *bunget*, *buză*, *căciulă*(?), *căpușă*, *căpută*, *cătun*, *ceafă*(?), *coșac*, *creț*(?), *cruță*, *curmă*, *curpăn*, *curșă*, *dărimă*, *daș*, *druete*, *fărîmă*, *gard*, *gărdină*, *gata*, *gâlbează*, *ghimpe*, *ghioagă*, *ghionoaie*, *grață*, *gresie*, *groapă*, *grumaz*, *grunz*, *gușă*, *mal*, *mazăre*, *măgură*, *mărat*, *mătură*, *mînz*, *moș*, *mugure*, *murg*, *năpîrcă*, *pîriu*, *păștaie*, *pururea*, *rînză*, *sarbăd*, *scăpără*, *scrum*, *sculă*, *sîmbure*, *spînz*, *sterp*, *strepede*, *strungă*, *șale*, *șopîrlă*, *șut*, *țap*, *țarc*, *vatră*, *vătuviu*, *viezure*, *zgardă*, *zgîriă*.

5. CUVINTE AUTOHTONE INEXISTENTE ÎN ALBANEZĂ

Ancheta sumară de mai sus arată cu prisosință că elementele lexicale comune limbilor albaneză și română nu sînt în aceasta din urmă împrumuturi din epoca medievală (postromană), ele avînd o vechime cel puțin tot atît de mare ca elementele latine-romanice, fiind în chip necesar (cum s-a admis și s-a demonstrat) moșteniri directe din idiomul indigen al perioadei preromane, conservate neîntrerupt de populația autohtonă (romanizată) și trecute în limba română formată aici în locul idiomurilor „barbare” înlocuite și dispărute. Lucrul a fost recunoscut și relevat cu toată convingerea de filologii români (Philippide, Capidan, Pascu, Rosetti ș.a.), ca și de externi (Treimer, Skok etc.), iar G. Pascu vorbea categoric de „cuvinte trace” în limba română (supra, p. 53), referindu-se în primul rînd la cele comune cu albaneza. Aceste concluzii ar fi suficiente spre a considera dovedită prezența cuvintelor din substrat în română și stabilind etimologia indo-europeană să le admitem ca forme autohtone continuate de limbile română și albaneză; deci obligator ca vocabule traco-dace (eventual „traco-illyre”?), căci altă sursă de natură indo-europeană cam greu li s-ar putea atribui. Asemenea concluzie (întrevăzută încă de Hasdeu) este îngăduită și impusă de confruntarea judicioasă a limbii române cu albaneza. Încît s-ar putea considera în principiu rezolvată problema elementelor lexicale autohtone prin stabilirea unui număr rotund de 70

²⁸ Lipsind atestări antice, nu se poate preciza în ce măsură acea limbă dispărută trebuie să fie numită exclusiv „traco-dacică”, ori „illyrică”, eventual cu termenul mixt de compromis „traco-illyrică”, după cum este deocamdată echivoc aportul fiecăruia din cele două mari grupe etnice și lingvistice ale Peninsulei Balcanice, căci încă nu poate fi determinată baza etnică din antichitate a albanezilor: illyri neromanizați sau traci neromanizați, ori eventual un amalgam traco-illyric (dardanic, peonic?) din zona centrală a Peninsulei Balcanice.

cuvinte pe care româna, avîndu-le comune cu albaneza, le păstrează ca relicte din idiomurile preromane înlocuite de latina populară.

Dar limba română are o altă latură importantă, cu totul ignorată pînă în ultima vreme, a cărei elucidare prezintă o deosebită semnificație lingvistică și istorică: un număr de cuvinte preromane, cam 100, străvechi în limbă, care nu sînt de origine latină, nici slavă, greacă etc. și care nu se cunosc în albaneză ori au aici forme ce nu mai seamănă cu cele românești. Majoritatea acestor elemente (cam 80) au fost considerate de cei mai mulți ca latine-romanice, prin niște încercări de etimologie artificioase și greșite, care nu este util și necesar a fi examinate aici.

Identificarea cuvintelor autohtone. În ce privește idiomurile binecunoscute din care româna are elemente lexicale moștenite (latine) sau de împrumut (slava, greaca, turca etc.), stabilirea cuvintelor luate de acolo și a normelor după care s-au modificat pînă azi s-a putut face fără greutăți prea mari, lămurindu-se în majoritatea cazurilor împrejurările cultural-istorice și lingvistice care au determinat acele împrumuturi. Dar acolo unde graiul din care avem elemente lexicale a dispărut fără urmă rămînînd doar acele „enigmatice” cuvinte românești, al doilea termen de comparație nu mai există, ceea ce lipsește cercetarea de un factor important. După ce s-a constatat că mijloacele lingvisticii romanice ori ale celei elenice, germanice, slave etc. nu au explicat o grupă de cuvinte tipic și exclusiv românești ce țin de alt domeniu lingvistic și istoric, este evident că trebuie adoptat alt criteriu de investigație, alte mijloace comparative, pentru explicarea acestor elemente obscure ce au o însemnătate lingvistică și istorică de primul rang. Azi problema fondului lexical autohton se prezintă într-o perspectivă mult mai favorabilă decît în trecut, iar la întrebarea: se poate vorbi la noi mai ușor de perpetuarea cuvintelor decît a formelor gramaticale din substrat? răspunsul este dubios ori echivoc numai în aparență. În realitate cuvintele sînt elemente ce se moștenesc și se transmit mai ușor decît formele gramaticale, iar existența lor poate fi identificată prin operațiuni etimologice, unde cuvîntul cu osatura fonetică și conținutul semantic își indică filiația și legăturile lui de înrudire în alte idiomuri ale grupei din care face parte și calea, caracterul limbii din care sau prin care a venit din faza sa străveche, — în cazul limbii române: fondul autohton carpato-balcanic, un idiom indo-european specific.

La examinarea cuvintelor comune cu albaneza s-a văzut cum ele trebuie să fie considerate ca străvechi și indigene, nu ca împrumuturi ulterioare epocii romanice a limbii. Față de acestea, mai importante numeric și chiar calitativ apar cuvintele autohtone românești care lipsesc în albaneză. Cît privește detectarea lor, este de relevat că de la cca. 1900 înapoi (după Hasdeu) nimeni nu a negat categoric prezența cuvintelor dace în limba română, „dar orice filolog trebuie să renunțe de a le admite cînd ele nu pot fi dovedite de știință”²⁹; aserțiune judicioasă, mereu valabilă. Dar numai ipotetic, fără a le putea dovedi geneza etimologică, au fost admise cuvinte traco-dace în română,³⁰ de unii pe ton mai categoric (Pascu, Giuglea), de alții mai cu rezervă

²⁹ O. Densusianu, *HLR*, I, p. 20 (supra, p. 47).

³⁰ *Istoria României*, București, I, 1960, p. 788 „limba română este creația poporului român; el a făurit-o din latina populară adoptată de strămoșii săi geto-daci de la coloniștii romani cu care s-au amestecat, adăugîndu-i elemente din idiomul daco-getic, vorbit înainte de romanizare” (E. Petrovici); dar necitîndu-se absolut nimic din abundența material lexical autohton în limba română

(Pușcariu începînd din 1936 ș.a.). În legătură cu identificarea cuvintelor autohtone s-a recomandat, cum era firesc, multă prudență de către cei care, de altfel, erau convinși de necesitatea existenței lor; s-a spus adică „pentru recunoașterea cuvintelor moștenite de la strămoșii noștri daco-geto-traci avem un mijloc mai puțin nesigur decît reconstrucțiile tipurilor indo-europene; este asemănarea pe care o prezintă vocabularul nostru cu limba albaneză...”³¹. Povața este în adevăr utilă (dar nu chiar în felul cum o aplică autorul ei) pentru explicarea etimologică a cuvintelor numite „albaneze”; dar pentru cele necunoscute la albanezi, deci fără al doilea termen de comparație direct și apropiat³², sintem nevoiți a părăsi calea „sigură” a formelor de comparație direct și „atestată” (care au dus la artificii etimologice fără valoare) și să trecem fără șovăire — dar cu prudență impusă de eventuale riscuri ale acțiunii — la „mijlocul mai nesigur”:

Reconstrucția de forme indo-europene³³. Punctul de plecare îl formează limba română, al cărei lexic a fost integral cercetat în spirit critic, stabilindu-se prezența unui lot de vreo 100 cuvinte autentic și exclusiv românești (necunoscute în albaneză), pentru care este eliminată puțința unei împrumutări din vreo limbă streină. Pentru asemenea elemente, mult și zadarnic discutate, este necesar a căuta adevărata genealogie etimologică prin mijloace comparative. Trebuie să se precizeze că aceste cuvinte nu formează o categorie distinctă, provenită din altă sursă decît cele comune cu albaneza, cu care alcătuiesc în realitate un singur bloc lexical preroman, autohton. La elementele „albaneze” operația etimologică este uneori ușurată de formele paralele corespunzătoare, din a căror confruntare se ivește mai repede arhetipul comun; ex. rom. *viezure* și alb. *vjedhullë* au o bază comună de forma **ve(d)zu-l-*, i.-e. **ueg'h-o-l-*; *mazăre* și *modhullë* un i.-e. **mag'(h)-o-l-*, iar în unele cazuri (*viezure*, *vătuiu*, *moș*) cuvintele albaneze cu același element radical au indicat mai demult etimologia acestor vocabule pe care le cunoaște și limba română.

(Într-un capitol despre „formarea limbii și a poporului român” în *Istoria României* din a. 1960, I, p. 775—809), aserțiunea despre „elemente din idiomul daco-getic, vorbit înainte de romanizare” apare ca o simplă formulă-șablon, de caracter retoric, fără conținut de fapte.

³¹ S. Pușcariu, *LR*, I, p. 176 (supra, p. 58).

³² „Termen de comparație” de care (pe bună dreptate) face caz A. Rosetti, *FonD*, III, 1961, p. 65 „... unele cuvinte din vechiul fond lexical al limbii care nu se găsesc și în albaneză. Lipsa celui de-al doilea termen de comparație exclude însă explicația prin tracă (sau illyră), întrucît sînt necesare aici probe peremptorii[?]. Lipsind criteriul celui de-al doilea termen de comparație, demonstrația etimologică în această materie este lipsită de forță probantă și, prin urmare, inutilă (o parte din aceste cuvinte sînt evident latine, de ex. *aprig*, *buiestru*, *dărimă*, sau slave, *pleoapă*)”. Dar caracterul neroman autohton, al unor vechi cuvinte românești nu poate fi condiționat aprioric de prezența (sau absența) lor în albaneză — principiu acesta comod, care ca orice prejudecată nu facilitează munca dificilă și necesară de cercetare comparativă-etimologică a lexicului românesc nici progresul cunoștințelor, servind numai tezei perimate despre „simbioza albanoromână”. Pentru cuvintele românești inexistente în albaneză, „al doilea termen de comparație” se află în alte limbi indo-europene (satem sau centum) ceva mai departate de substratul carpato-balcanic satem la care aparține și albaneza. Afirmații melancolice ca „orice considerație etimologică în această materie este lipsită de forță probantă și — inutilă...” echivalează cu vechiul „*ignoramus et ignorabimus*” refractar eforturilor înnoitoare și progresului general. Dacă *pleoapă* poate fi slav, iar *buiestru* eventual latin, este exclus să fie romanică *aprig* și *dărimă*; dar „cealaltă parte” din tabelul de peste 90 cuvinte?

³³ Adevărat că acest mijloc (mai ales de la Hasdeu încoace) este în mare măsură compromis la noi în țară, iar încercările de reabilitare au venit destul de tîrziu, fără să fi avut ecoul cuvenit. Cauzele se cunosc și au fost arătate; dar această împrejurare și inerția cu rutina refractară a unor filologi în ultima vreme nu pot constitui piedici serioase în calea studierii integrale a problemei, cu mijloace și criterii ceva mai riguroase decît cele adoptate anterior.

Dar pentru cuvintele preromane inexistente la albanezi, româna este la început singurul factor în reconstruirea arhetipului străromân, care odată determinat cu ajutorul normelor fonologice românești, urmează a fi conectat la bazele comune, convenabile, oferite de indo-europenistică, uzînd de criteriile unei limbi „moarte” din această familie. Baza oferită de româna actuală este un punct de plecare sigur (deși nu avem atestări de cuvinte anterior sec. XVI, pentru unele abia din sec. XIX, de ex. *droaie*), prin faptul că cuvintele noastre au forme precise și semantică sigură, în majoritatea cazurilor. Fazele anterioare ipotetice („reconstruite”) nu pot fi decît cele îngăduite și impuse în primul rînd de evoluția lexicului românesc ereditar (latin), apoi de criteriile dictate de lingvistica indo-europeană. Procedînd rezonabil și prudent, se obțin formele imediat anterioare celor de azi, adică ale perioadei latine, antice a limbii române, trecînd peste epoca medievală direct la antichitatea romană. Aici trebuie admis din capul locului că elementele preromane din română sînt de origine indo-europeană, adică dintr-o ramură a familiei acestor idiomuri, cum s-a admis și dovedit pentru unele cuvinte albano-române și cum se poate preconiza pentru toate. Odată stabilit că elementele autohtone („albaneze” sau nealbaneze) sînt de obîrșie indo-europeană, observăm că la limita cealaltă a cîmpului de cercetare stau arhetipurile străindo-europene: rădăcini și baze intermediare, formații primare, „reconstruite” și ipotetice corespunzînd formelor sigure de înrudire dintre limbile: sanscrită, veche persană, balto-slavă, germanică, celtică, latină, greacă etc. În sistemul etimologic indo-european, cuvintele sînt grupate în jurul unui element comun de bază: *ră d ă c i n a* (radical), care conține esența semantică a cuvintelor și pe care acestea o continuă dezvoltînd-o în sensuri nuanțate, uneori chiar divergente; se păstrează însă totdeauna ceva din nucleul semantic primar ori un criteriu pentru explicarea eventualelor modificări de sens. Fondul lexical primar al limbilor indo-europene este relativ bine cunoscut, prezentat în bune dicționare comparative-etimologice³⁴. Atare baze arhaice pot și trebuie să fie utilizate în studiul etimologic, legînd de ele cuvintele românești a căror formă actuală, dar mai ales arhetipul străromân se aseamănă în chip izbitor, uneori este aproape identică formelor primare indo-europene.

Începînd din limita inferioară, cuvintele actuale românești, se poate reconstrui mai întîi ultima fază, cea românească, a evoluției fiecărui cuvînt ce se dovedește a fi suferit transformări fonetice, spre a dobîndi prototipul străromân, adică acelea care reprezentau „scheletul” cuvintelor noastre în epoca intrării lor în limba romanică din zona balcano-carpatică. Faza premergătoare este trecerea din stadiul arhaic indo-european la limba izolată ce le-a păstrat transmițîndu-le (înainte de a fi dispărut ca organism din rîndul idiomurilor vii) limbii romanice orientale (româna de mai tîrziu, iar pe unele și limbii albaneze. În cele două mari etape (îmbrățișînd vreo 5—6 milenii) nu toate cuvintele s-au perpetuat fără alterări formale și uneori ciudate metamorfoze semantice, nu totdeauna transparente, unde se lucrează aproape numai cu surogatul arhetipurilor „reconstruite” (de care se fereau Pușcariu și alți filologi români).

³⁴ Dicționarul comparativ al lui A. Walde editat de J. Pokorny (*WP*); ediția II scoasă de Pokorny singur (*IEW.*, Berna-München, 1946—1959), cu alt dispozitiv al materialelor (alfabetul european: *a, b, d, dh, e* etc.), reducerea bibliografiei, omiterea multor legături greșite ori nesigure, adaos de material toharic și hitit, ca și a unor glose și nume illyre, dar fără un aport ori reconstituirii utile și valabile.

Sîntem forțați să recurgem la asemenea mijloace ipotetice, deoarece lipsește o atestare documentară pentru cuvintele românești prelatine mai veche de sec. XVI, iar limba indo-europeană din care ele vin a dispărut fără alte urme decît puține glose și numeroase nume proprii, în majoritate neexplicate etimologic. Lipsește o foarte importantă și necesară punte de legătură între română și acel presupus idiom primitiv al popoarelor indo-europene. Dacă ar exista în autorii antici ori în inscripții și papyri atestări de cuvinte de la traco-daci ori de la illyri, chestiunea ar fi simplă, iar adevărata obîrșie a cuvintelor noastre controversate și „obscură” ar fi fost demult arătată, de latinistul Petru Maior la 1820 sau chiar cu un veac mai înainte de eruditul voievod Dimitrie Cantemir. Dar în acest compartiment lingvistic nu avem încă atestări antice directe, fiind de altfel puțin probabil că se vor descoperi în viitor.

Dacă ne-am imagina că n-ar fi rămas nici o urmă din latină și din limbile romane, în afară de idiomul românesc de azi, în acel caz oricare cercetător avertizat ar trebui să explice cuvintele românești latine pe cale comparativă, legînd un element ca rom. *corn* cu gr. *κέρας* „corn”, germ *horn* și alte cuvinte ce conțin rad. i.-e. **k^{er}-* „partea de sus a corpului; cap, corn”, care se vede astfel că este păstrat și transmis limbii române de un idiom centum (conservînd ocluzivele prepalatale i.-e.). Pentru noi azi e foarte ușor să indicăm acest idiom „intermediar”: binecunoscuta latină. Din aceasta avem cuvinte i.-e. ca: *rar*, *răpesc*, *răpă*, *rupe*, *rece* etc., dar nu cuvinte ca *răbda*, *ridica*, *rezema* etc., indo-europene și acestea, venite însă prin intermediul unui idiom cu alte legi fonetice decît latina, adică de tip satem (**reg^h-* > **re(d)z-* > **re(d)ze-m-*, *razim* etc.).

În asemenea situație este evidentă necesitatea absolută de a recurge la mijlocul ceva mai „nesigur” al „reconstrucțiilor de tipuri indo-europene”, care, firește, în condițiile arătate mai sus, pot să pară temerare, ciudate, iar pentru cei nefamiliarizați cu comparatistica și cu problemele de bază ale etimologiei românești, dar obișnuiți prin rutină cu forme „sigure, atestate” (latine, slave albaneze) să pară suspecte sau chiar extravagante; aceștia vor considera la început neverosimilă ori absurdă constatarea că unele cuvinte ale noastre, de aspect total diferit și cu înțeles uneori îndepărtat, sînt legate între ele printr-o veche înrudire etimologică; astfel: *beregată* este identic cu *faringe*, *bătrîn* și *vechiu* (latine) coradicale cu *vătuuu* (indigen), *muta* (lat.) cu *mișca*, *gorun* cu *ghindă*; *cîrlig* conține aceeași rădăcină și noțiune primară cu *creș* și *zgardă* (albano-român) etc. Diferența, uneori destul de pronunțată, între asemenea echivalente se explică printr-o lungă evoluție de cîteva milenii în limbi ori dialecte indo-europene divergente, despărțite prin spații întinse. Alăturarea acestor cuvinte cu înrudire îndepărtată apare neverosimilă la prima vedere; ceea ce nu este de mirare, căci asemenea legături etimologice nu sînt de la început în aceeași măsură evidente ca derivările de tipul *capra* > *capră*, *nasus* > *nas*, *vacca* > *vacă*, simple echivalențe lexicale latino-române.

În cele mai multe cazuri, însă, etimologia cuvîntului autohton rezultă cu suficientă claritate; astfel, fără a intra în demonstrații etimologice detaliate pentru cuvinte ce lipsesc în albaneză, sînt de citat trei exemple din cele mai concludente: *răbdă*, *rezem-* și *droaie*. Primul aparține la i.-e. **orbho-*, **robh-* „lipsit de ceva, impilat, chinuit, muncit”, din care lat. *orbis* „fără vedere”, gr. *ὀρφανός* „lipsit de părinți”, germ. *arbeit* „muncă”, slav *robŭ*, (*robie* etc.); rom. *răbdă* intră în această grupă etimologică fără a putea să fie cuvînt latin, grec, nici slav, german, venind dintr-o limbă în care *bh* trece la *b*, o eventual la *a*; structura lui morfologică (derivarea cu *-d-*) e specifică, străveche. Verbul *rezema* (*razem*) vine din **reg^h-* > lat. *rego*, *regimen*, *rex*, germ. *recken*, gr. *ὀρέγω* etc., care numai într-o limbă satem cum era traco-dacica (dar și illyra), cu *g^h* > *z*, putea să ia forma actuală românească, cu sufixul i.-e. *-m-*. *Droaie* vine dintr-un mai vechiu **drugā* cu *u* trecut la *o* (ca *pluvia* > *plouă*

etc.), *g* căzut (ca în *ego* > *eu*, *magis* > *mai*), aparținînd la baza i.-e. **dhreugh-* „grupă, bandă, droaie”, celtic *drungos*, *drong*, sl. *drugŭ* „tovarăș, ortac”, *druzina* ș.a.m.d.

6. TRACISMUL CUVINTELOR PREROMANE

Pentru explicarea evoluției fonetice a acestor cuvinte indo-europene neromane de la faza indo-europeană pînă în epoca romană este necesar criteriul unei limbi de tip satem european, care să justifice arhetipurile intermediare, reconstruite; acestea au existat în chip obligatoriu în epoca latină, de ex. **deru-*, **cagelu-*, **drugia-*, **re(d)zem*, **ma(d)zel-*, ca baze pentru *zăr*, *caier*, *droaie*, *razem*, *mazăre*. Asemenea tipuri refăcute sînt conforme sistemului fonologic al elementului moștenit (latin-roman), cu care au evoluat împreună, supuse exact acelor și schimbări formale de la sfîrșitul epocii antice³⁵. Unele din ele au cunoscut schimbări fonetice neînsemnate (*beregată*, *dărîma*, *vătăma*, *strigl'ată-străghiată* etc.). Puținele exemple citate ilustrează cele două mari faze străbătute de elementele autohtone pînă la aspectul și semantismul actual, ca și cîteva din caracterele mai de seamă ale aceluia idiom dispărut care a dat limbii române asemenea elemente lexicale și care a fost examinat sumar mai sus (p. 80—81)³⁶. Prima întrebare ce se pune aici este de principiu: ce îndreptățește să se admită ori să se pretindă că acea limbă era tracică și geto-dacă; de ce numim „traco-dace” cuvintele noastre neromane? — cită vreme nici unul nu este atestat direct și întreg, foarte puține dintre ele putînd fi identificate parțial și cu multe greutatea între rămășițele de limbă (glose, nume proprii) cunoscute de la traco-daci. Pentru un prim răspuns și pentru înțelegerea problemei în justa ei perspectivă, sînt necesare unele considerații și precizări generale și principiale.

Cuvinte latine și cuvinte autohtone. Elementele prelatine formează cu cele latine un singur tot, care a suferit aceleași transformări fonetice: este fondul lexical moștenit al limbii române, net deosebit de numeroasele împrumuturi ulterioare. Din punct de vedere strict românesc, elementele autohtone nu pot fi identificate cu precizie și separate categoric de lexicul latin decît prin criteriul sever al etimologiei, care arată că unele cuvinte moștenite (considerate „latine-romanice” de mulți filologi), deși au cîteva „corespondente”

³⁵ Spre a stimula, eventual a „facilită” încercările de etimologii trace, s-a preconizat cu o jumătate de veac în urmă o „licență” în sensul că „en roumain les éléments thraces n'ont pas forcément suivis la même voie que les éléments latins; on ne peut pas pour accepter ou rejeter une étymologie thrace en roumain, se fonder sur son accord ou son non-accord avec la phonétique des éléments latins” (A. Graur, R, LIII 1927, p. 551); dar asemenea „concesiune” nu este deloc necesară, — dimpotrivă! — căci (cum se poate demonstra la fiecare caz tip ce se oferă) cuvintele autohtone (preromane, traco-dacice) au urmat întocmai etapele de transformare a elementului latin și numai pe ale acestuia, conformîndu-se de la început exact normelor de evoluție a fondului lexical „ereditar”, cu care formează un singur bloc din punct de vedere formal-fonetic; ceea ce este firesc, necesar, logic și logic, dovedind caracterul unitar și omogen din punct de vedere fonetic al fondului antoslav al limbii române. Dacă am postula ori admite abateri de la atare legi unitare, adică o evoluție discordantă a elementului preroman față de cel roman (latin) al limbii române, înseamnă că respectivele „etimologii trace” astfel construite nu pot să fie valabile.

³⁶ Etimologii și discuții mai ample filologico-lingvistice privind unele serii de cuvinte indigene (preromane) în limba română, în DR, X (1948), *AnEtn.* și mai ales în *EIAutoht* (1970).

formale și semantice (exacte sau aproximative) în latină, nu pot veni din această limbă sub nici un motiv. De exemplu, după legile etimologiei, verbul a răbdă ar trebui să derive (dacă am vrea să-l facem latin) nu din *reobdurare, *rigidare sau rabidare (cum au încercat unii), ci din italicul (înrușit sub raport i.-e.) orbis; a ridică nu din ridica („Weinpfal”), eradicare sau *rigidicare, ci din arduus (cum a încercat Pascu), regimen sau *regidicare, ci din rego, regimen etc.; asemenea etimologii n-ar mai încerca nimeni azi, fiind vorba de serii lexicale românești alături de corespondențele latine-romane, cu care se leagă obligatoriu prin străvechea înrudire indo-europeană; răbdă, rezemă, ridică etc. (paralele cu orbis, rego, arduus) sînt moștenirea acelei limbi preromane de structură deosebită (satem), vorbită de populațiile indigene ale teritoriilor unde s-au format limba și poporul român.

Populațiile preromane: traco-dacii. Elementele considerate de noi ca autohtone în lexicul românesc moștenit existau în limba română odată cu cele latine-romane. Dar dacă romanele nu pot să fie — din cauzele arătate ori fiindcă adevărata lor rădăcină indo-europeană nu e atestată și n-a existat în limba latină ori în dialectele italice (cum este cazul de ex. la *dărîmă, vătămă*) —, firesc și necesar este să admitem că aceste cuvinte provin din idiomul „barbar” vorbit în zonele unde a fost transplantată și adoptată limba latină și unde în mod obligatoriu a luat ființă limba romanică orientală și romanii provințiali de aici: românii. În acest teritoriu balcanic și carpato-dunărean cuprinzînd (cum s-a stabilit mai demult) Moesia și Dacia locuia populația unitară și omogenă sub raport etnic și lingvistic: *tracii și geto-dacii* (supra, p. 76—83), care n-au fost exterminați de cuceritorii romani, ci dimpotrivă: integrați în formațiile provinciale, ocrotiți și supuși procesului de romanizare (supra, p. 88—93). Prin înlocuirea limbii și culturii, a numelor proprii și a credințelor, a organizării sociale-economice etc., atît în zonele illyre și traco-getice din dreapta Dunării, cît și în teritoriul geto-dacic din stînga fluviului, — romanizarea a prins rădăcini durabile la populația băștinașe. Încît chiar dacă nu ar exista nici un indiciu și nici o urmă din limba traco-dacilor, în afară de amintirea numelui lor, logica istorică și filologică ar spune că elementul pre-roman indo-european al limbii române vine de la aceste populații autohtone care locuiau teritoriile înainte și în timpul ocupației romane. Atunci ele au adoptat o altă limbă, latina ocupanților romani, ca și numele social-etnic: *Romani, români* (rumâni), *armâni, rumeri*. Aici nu poate fi vorba, așadar, de populații celtice, germanice, scitice, slave, grecești ori de altă obîrșie, romanizate în zona carpato-balcanică, adică în teritoriul unde a luat naștere idiomul și poporul român în sec. I—VI e.n.; dar elemente *izolate* eterogene s-au amestecat desigur cu autohtonii, în epoca romană și mai tîrziu. Ținînd seama de realitățile istorice, de tot ce se știe din epoca antică despre aceste regiuni, nu poate fi evitat și înlocuit, în studiul relațiilor albano-române și a etnogenezei acestor popoare, termenul „tracic”, „traco-dacic”, care totuși a putut să pară unora nesigur, echivoc, „nedovedit” ori cu totul lipsit de rațiune istorică și lingvistică. Îndoiala în privința justetei acestui termen vine nu numai din faptul că materialul istoric și filologic-lingvistic este foarte redus și adesea neconcludent, dar mai ales fiindcă a fost insuficient studiat științific cu mijloace adecvate.

Pînă cînd se va face mai multă lumină în unele capitole ale istoriei antice și medievale a acestui colț sud-estic al Europei, este necesar să folosim (fie chiar numai cu titlu de ipoteză și pentru simplificarea termenilor) noțiunea

de *traco-dacic* (ori „traco-illyric”?), deocamdată pentru a numi cuvintele românești prelatine (autohtone). Dar procedul nu trebuie să lase impresia că s-ar învîrți într-un cerc vicios, luînd ca bază sigură (sau foarte probabilă) ceea ce urmează tocmai să fie dovedit, adică obîrșia traco-dacică a acelor vocabule „obscur” dar de structură indo-europeană. Adevărat, că motivele justificative în procedarea noastră sînt mai mult de ordin general, cam aceleași care au făcut și pe Hasdeu să vorbească de cuvinte „traco-dace” în română. Asemenea motive istorice și „logice” sînt, însă, destul de puternice spre a ne indica anticipat că este necesar termenul „cuvinte traco-dace”, nu scitice, celtice ori vechi grecești pentru lexicul preroman din limba română. Faptul a fost limpede întrevăzut și postulat de erudiții veacului trecut (Kopitar, Miklosich, Schuchardt, Hasdeu ș.a.), care au recunoscut valoarea considerabilă a unei realități etno-lingvistice: substratul autohton înrușit de aproape cu albanezii (șkipetarii) după Miklosich, ori pur și simplu tracic, dacic (Schuchardt, Hasdeu etc.). Mai greu este a preciza în ce măsură poate fi vorba de un aport lingvistic (deci etnic și cultural-istoric) venit din partea illyrilor la acest fond autohton (preroman) din temelie limbii și comunității populare românofone, — nu numai din cauza lipsei de precizie în ce privește raporturile etno-lingvistice între illyri și traco-daci, dar mai ales pentru că nu este încă elucidată problema romanizării, respectiv a supraviețuirii și dăinuirii eventuale în epoca prefeudală a resturilor din triburile traco-dace și din cele illyre. Ceea ce în primul rînd ne îndeamnă să omitem din discuție termenii ca „illyric” ori „albanez” și „straalbanez” („uralbanesisch”, cum zic unii filologi în ultima vreme) este faptul că baza etnică a provinciilor romane unde se admite îndeobște că s-a format și persistă comunitatea etno-lingvistică românească nu era de caracter illyric (ori „albanez”), ci cu siguranță traco-geto-dacic, în Tracia, Moesia, Dacia. Dacă nu s-ar admite justetea termenului adoptat de noi „cuvinte traco-dace” pentru a determina elementele autohtone, ar fi necesar a recomanda altă formulă mai potrivită, — ceea ce este puțin probabil că s-ar putea face cu succes. Pînă atunci însă trebuie să rămînem la definiția lui Hasdeu, pe care o vor confirma și verifica etimologiile stabilite cu mijloace și criterii esențial diferite de ale lui.

Cuvintele autohtone și fonetica substratului. Precum s-a spus, realitatea elementelor noastre autohtone este condiționată de trăsăturile particulare de evoluție a elementului moștenit (latin-roman) al limbii. Arhetipurile străromâne ale epocii romane, stabilite pentru cuvintele considerate autohtone, vor trebui explicate ca derivînd din bazele comune indo-europene potrivit și nu împotriva legilor fonetice ale idiomurilor traco-dace; îndeplinirea acestei condiții este la fel de importantă ca și prima, pentru a se putea vorbi efectiv, concret de cuvinte indo-europene traco-dace în limba română. Dar identificarea și utilizarea acelor legi fonetice ale substratului justificînd autohtonia cuvintelor astfel elucidate nu trebuie înțelese iarăși ca o sumă de criterii exclusive și absolute, ci în primul rînd ca o *posibilitate*, căci limba tracă nu prezenta (pe cît știm azi) vreo trăsătură fonetică unică și exclusivă, absolut necunoscută în alt idiom indo-european și constatată numai în cuvintele noastre autohtone; limba traco-dacă de tip satem are același sistem fonetic ca illyra și foarte multe note comune cu alte limbi satem (iraniana, baltică, slava). Așadar, dacă am avea informații că baza etnică-socială a teritoriilor de romanizare în Moesia, Dacia etc. ar fi fost illyră, iraniană ori balto-slavică, s-ar putea admite eventualitatea unei asemenea obîrșii pentru cuvîn-

tele autohtone românești, fiind însă puțin probabil că se va putea conta pe asemenea eventualitate.

Fazele de trecere a cuvintelor noastre preromane din bazele arhaice indo-europene, la cele admise pentru perioada străromână (și preromană) trebuie să fie, deci, justificate de criteriile fonologice oferite de resturile lingvistice trace. Aceasta este situația de fapt: trăsăturile principale fonetice în cuvintele noastre autohtone indo-europene corespund întocmai cu fonetica limbii traco-dace stabilită din resturile explicabile etimologic, atât în vocalism, cât și în consonantism (cf. supra, p. 80—81). Constatarea acestora și modificări de sunete în formele românești (adică în raporturile dintre prototipurile străromâne-preromane și cele indo-europene) și în resturile de limbă traco-dacă arată că ele nu exclud, ci admit și includ în chip obligatoriu puțina și necesitatea ca tocmai prin acest idiom de tip satem și est-european să fi trecut cuvintele noastre autohtone, păstrate în gura populațiilor traco-dace de la despărțirea „indo-europenilor” și a idiomurilor vorbite de diferitele grupe, până la înstăpânirea puterii romane și începutul romanizării, adică a procesului de amestec și sinteză a formării limbii romanice-române în zona balcano-dunăreană și carpatică (Moesia și Dacia, eventual o parte din Tracia și Dalmatia).

Dacă faptele de ordin general istoric arată direcția unde este de căutat obârșia cuvintelor române autohtone (preromane), criteriile filologico-lingvistice comparative confirmă pe deplin această realitate social-culturală, justificând mai mult utilizarea termenului adoptat „traco-dacic” nu numai ca o formulă convențională teoretică, ci pentru a individualiza concret apartenența fazei preromane (străromâne) a fondului lexical dintr-o limbă de un tip determinat, vorbită de un mare popor al antichității care a jucat un rol de seamă în istoria Greciei și a Romei până prin sec. VII e.n.; un popor care n-a dispărut cu desăvârșire nici în sensul etnic-social, nici în cel lingvistic. Căutarea și identificarea resturilor limbii traco-dacilor, perpetuate parțial până astăzi, constituie prima etapă în munca de stabilire a măsurii în care acest popor carpatobalcanic trăiește în ființa neamurilor de oameni ce locuiesc acum aceleași meleaguri. Faptul că nu avem atestări antice ori medievale pentru elementele lexicale autohtone-române constituie o gravă lacună în mijloacele documentare menite să elucideze problema începuturilor și a fazei vechi în dezvoltarea idiomurilor și a comunităților populare română și albaneză. Atare lipsă se datorește sărăciei „obiective”, generale a izvoarelor documentare din antichitate și epoca medievală, ca și faptului că (poate întâmplător) atestările de vocabule traco-dace existente (glose, nume proprii) se referă la alte noțiuni și domenii de activitate decât cele din care s-au păstrat cuvinte în limba română. Dar lipsa de atestări scrise antice nu va împiedica, ci va stimula mai mult munca dificilă și complexă de reconstruire comparativă a ceea ce n-a conservat documentarea scrisă a trecutului îndepărtat și obscur.

Cuvintele sigure sau probabile autohtone (preromane) care lipsesc în albaneză sînt între 90 și 105, din ele cel puțin 80 putînd fi considerate ca sigure: *acăța, adia, ameți, amurg, anina, aprig, arunca, baci(?), baier, barză, băga, băiat, beregată, boare, bordei, brîndușă, brînză, buiestru(?), burlan(?), burtă, butuc, butură, caier, carîmb, cață, căciulă, cirilan, cirlig, copil, cotropi, custură, (a)darari (arom.), deretica, desbăra, (descăța, descurca, desghina), desmierda, dop, droaie, genune, ghiară, gorun, gruiu, gudura, incurca, înghina, îngurzi, inseila(?), întărîta, întîmpina, întîmpla, întrema, leagăn, lepăda, lespede,*

leșina(?), mare, măceș, mādări, mărcat, melc, mieru, mire, mistreț, mișca, modru, morman, munană, mușat, mușca, necheza, nițel, păstra, pînză, prunc, răbda, r(e)azem, ridica, scurma, stărnut(?), steregie, stîncă, străghiata, strugure, (sugruma, sugușă), șir (înșira), șoric, tare, țarină, țaruș, (a se) uita, undrea, urca, urcior(?), urdă, urdina, urdoare, vătăma, viscol, zăr, zară, zburda, zestre, zgîrma.

Cîteva din această sută de cuvinte au fost elucidate în DR, X și AnEtn (supra p. 61); unele rezerve și obiecții ale lui H. Mihăescu (RESEE, VI 1968, p. 148) nu par convingătoare. Cuvintele românești autohtone care lipsesc în albaneză formînd un singur bloc lexical cu celelalte (supra p. 108—112) sînt tratate împreună cu acestea (infra, partea II) ca stocul unitar și omogen al fondului preroman al limbii române.

I. DIN FAZA INDO-EUROPEANĂ LA FAZA TRACO-DACĂ (-ROMANĂ)

Apartenența cuvintelor autohtone (adică cele „albaneze” și cele „obscure” de pretinsă origine latină, slavă, veche greacă, germanică etc., analizate în partea II, p. 241—426) la marea familie a idiomurilor indo-europene rezultă din trei fapte ce vor fi analizate pe scurt: A) prezența în cuvintele noastre a unei serii de radicale (rădăcini, elemente lexicale primare ce nu mai pot fi analizate, decupate) ori baze existente în grupe de cuvinte ale limbilor i.-e., formînd familiile etimologice și mijlocul principal de legătură între singuratecele vocabule atestate în epoca istorică. În foarte multe cazuri, după o evoluție de cîteva milenii, cuvintele românești autohtone păstrează semantismul de bază, străvechiu, iar altele prezintă aspecte semantice apropiate de cele primare (cum se observă în tabelul de mai jos); B) un sistem fonetic, sunete de bază i.-e. evolute după legile unui idiom anteroman satem din zona carpato-balcanică; C) un bogat și variat sistem de sufixe.

A) RADICALE INDO — EUROPENE

ar-	„a încheia, a îmbuca (un lucru cu altul), a potrivi”	anina
are-g-	„a închide; zăvor; clădire, casă”(?)	argea
at(e)r-	„foc” (yat-?)	vatră
ave-l-	„a sufla, a bate (vîntul), a exhala”	abure
bal-, bel-	„tare, puternic”	băiat
bu-, bhu-	(bheu-?) „a (se) umfla” b(h)u-r-	(?) burtă
bu-z-	„buză, sărutare”	buză
bhag-	„a împărți, a da (destina) ca parte”(?)	băgă
bhare-dh	v. bher-, bhre-dh-	
bhas-k-	„legătură, mănunchiu; smoc”	bască
bhel-	„a luci, a sclipi”	baltă
bhel-	„a (se) umfla; rotund”(?)	balaur, (?) baligă
bher-	„a duce, a purta”	(?) burtă
bher-	„a clocoti, a fierbe; a se mișca violent”	sburdă
bher-	„a tăia, a sparge, a perfora”	(?) burlan
bher-	„a fi proeminent, a formă o dungă proeminentă”	
bhre-n-		brîu
bhre-m-d-		brîndușă
bhre-dh-	(cf. bharedh-) „vîrf, ghimpe, țep, colț”	brad
bher-ēg’-, bher(e)g’-	„a sclipi; alb(uriu)”	barz
bher-u-g-, bhereg-	„gîtlej, trahee” (bher- „a despica”)	barz, barză beregată

bheug-	„a fugi; a (se) îndoii; a se mlădia”	(?) buiestru
bheu-t-	„a (se) umfla; a crește”	butuc, butură
bhol-	„abur, exhalatie, miros”	boare
bhrend(h)	„a (se) umfla, a coace”	brînză
bhreu-s-, bhru-s-	(bher-) „a (se) umflă, încolți, crește”	brusture
dā-i-	„a împărți”(?)	zestre
der-	„a jupui, a despica, a crăpă”	dărîma
derā-	„a lucra”	(a) dara-
dereu(o)-	„arbore, copac”	druete
dhē(i)-	„a suge, a alăpta”	daș
dher-	„sediment (lichid) turbure, murdar; a turbura”	zăr, zară
dher-	„a ține (strîns)”, dhreugh- „a se aduna, grupă; grupă”	droaie
dheu-	„a sufla, a răsuflă, a exhala; suflare”	adiia
dheubh-	„țărș, ic (pană), buștean”	dop
er-	„a mișcă, a se pune în mișcare, a întărita”	arunca
re-n-	v. pîriu	
er(e)d(h)-	„înalt; a crește”	rădica
g(h)at-	„a face, a pregăti; gata”	gata
gel-	„a învălui; rotund, sferic”	
g(e)le-gh-		ghioagă
g(e)la-r-		ghiară
gel-, guel-	„a înghiți”(?) cf. guer-	genuine
ger-	„a întoarce, a răsuci”	
ger-d-		îngurzi
gre-p-		grapă
ger-d-	„a sgrîia, a inciza, încresta”	gardină
geu-	„a încovoia, a înstrîmba, a bolti”	
geu-s-		gușă
geu-l-(?)		măgură
glei-n-	„a lipi împreună, a lipi, unge” (gel-)	înghina, des-
ghel-	„a strigă, țipa, sbiera”, gh(e)lo-n-	ghionoaie
gher-	„a fricționa, a pisa”	
gh(e)re-s-		gresie
gh(e)re-nd(h)-		grunz
gherdh-	„a împleti, a răsuci; a îngrădi”	gard
ghrebh-	„a sgrîia, a scurma, a săpa”	groapă
guel-	„a înțepa”	
gle-m-p-		ghimpe
guel-bh-		gâlbează
guel-	„ghindă”	gorun
guer-	„a înghiți; gîtlej, prăpastie”	grumaz, genuine?
guer-	„puiu, făt, progenitură”	cîrlan
guer-	„munte”	gruu, grunu
guu-ā-	„gunoi, balegă, murdărie”	balegă
guhedh-	„a ruga, a cere, a rîvni, a dori”	gudura
kadh-	(kat?) „a păzi, a feri, a acoperi și scuti”	căciulă
kap-	„omidă, insectă”	căpușă
kat-	„a suci, a învîrți, a împleti”	cătun, cață
keg-	„mic par, țărș (mai ales pentru atîrnat); cîrlig”	caier
kel-ā-	„a lovi, a tăia, spinteca, a rupe”	cărîmb

<i>k'el-</i> „a înclina, a îndoi” (?)	<i>şale</i>
<i>ken-</i> „pui de animal” (?)	<i>copil</i>
<i>ker-</i> „a arde, a fi aprins, a încălzi”	<i>scrum</i>
<i>k'er-(?)</i> „şnur, găitan, chenar; a lega, innoda”	<i>şir</i>
<i>k'er-</i> „a vătăma; a (se) sfărâma, sparge, descompune”	<i>fărîmă, sîrmă</i>
<i>k(e)re-p-</i> „a lovi; a scăpăra” (?)	<i>scăpăra</i>
<i>kes-</i> „a sgîria, a răzui”	<i>custură</i>
<i>kru-k-</i> „a aşeza peste, acoperi, îngrămădi, ascunde” (?)	<i>cruţa, incurca</i>
<i>kuerp-</i> „a se învîrta, a răsuci”	<i>curpă</i>
<i>kuer-</i> „a face, a modela, a forma”	<i>curşă</i>
<i>leg-</i> „a zăcea, a se aşeza, a sta întins”	<i>leagăn</i>
<i>lê(i)-, le(i)-s-</i> „destins, slab, moale, istovit”	<i>leşina(?)</i>
<i>leng-</i> „a legăna, a balansa” (?), v. <i>leg-</i>	<i>leagăn</i>
<i>lep-</i> „a desghioaca, a jupui, a despica”	<i>lepăda</i>
<i>mad-</i> „umed, a picura; gras, îngrăşat”, <i>ma(n)d-</i> „a suga”	<i>mînz</i>
<i>mê-</i> „a măsura, a socoti; măsură de timp”, <i>mo-t-</i>	<i>moş</i>
<i>mê-, mō-</i> „mare, considerabil, arătos”	<i>mare</i>
<i>meit(h)-</i> „a schimba, a schimba din loc”	<i>mişca</i>
<i>med-</i> „a măsura, a judeca, a socoti, inventa”	<i>mădări, modru</i>
<i>mel-</i> „a uza, a sdrobi; fraged, plăpînd; slab”	<i>melc</i>
<i>mel-</i> „puternic, mare” (?), v. <i>mê-</i>	<i>mare</i>
<i>mel-</i> „culoare (închisă)”	<i>mieru</i>
<i>mel-â-</i> „a se ridica, a apărea” (?)	<i>mal</i>
<i>menth-, meth-</i> „a amesteca, a mişca învîrtind”	<i>ameţi, mătură</i>
<i>menth-</i> „a mesteca cu dinţii, dantură, zăbală” <i>mont-s-</i>	<i>muşca</i>
<i>mer-</i> „a împleti, a lega; şnur, colan, lanţ”	<i>munună</i>
<i>mer-</i> „a sclîpi, a licări, a scînteia” <i>mer-g-(?)</i>	<i>murg</i>
<i>mer-</i> „a freca, a pisa, a prăpădi”	<i>mărat</i>
<i>(s)mer-â-</i>	<i>dezmierda</i>
<i>mer-m/mor-m-</i>	<i>morman</i>
<i>mer-(ē)-</i> „a încheaga, a solidifica”	<i>mărcat</i>
<i>mer-îo-</i> „tînăr, om tînăr”	<i>mire</i>
<i>nek-</i> „a geme, a mugii, mormăi”	<i>necheza</i>
<i>nê-</i> „şarpe, năpîrcă” (?), (+pert-?)	<i>năpîrcă</i>
<i>op-</i> (<i>ap?</i>) „a lucra, a înfăptui”	<i>aprig</i>
<i>or-</i> v. <i>er-</i>	
<i>orbho-</i> „orfan, mic, obidit, slab, rob”	<i>răbda</i>
<i>pak'-</i> „a fixa, întări”	<i>păstra</i>
<i>pan-</i> „leşătură”	<i>pînză</i>
<i>pel-n-</i> „pui” (?)	<i>copil</i>
<i>per-</i> „peste, dincolo, prin —”	<i>pîriu, pururea</i>
<i>per-</i> „a da naştere, a produce”	<i>prunc</i>
<i>pes-</i> „a bate vîntul, a filfii în vînt; ciucur”	<i>păstaie</i>
<i>reg'-</i> „drept; a îndrepta, a ridica sprijinind”	<i>razim</i>
<i>re-n-</i> (<i>re-</i>) „a mişca, a stîrni, a curge”	<i>pîriu</i>
<i>rendh-</i> „a rupe, a sfîşia, a despica” (?)	<i>rînză</i>
<i>sêi-, si-</i> „a lega; funie, curea” (?)	<i>şir</i>
<i>serp-</i> (<i>srep-</i> ?) „a se tîrî” (?)	<i>strepede</i>
<i>seu-</i> „a îndoi, învîrta, pune în mişcare rapidă”, <i>s(e)u-o-p-</i>	<i>şopîrlă</i>
<i>(s)kep-</i> „a tăia, opera cu unealtă tăioasă; lovi, ciopli”	<i>copac</i>

<i>(s)kep-</i> „a acoperi, a înveli”	<i>căpută</i>
<i>(s)ker-</i> „a întoarce, a îndoi, (în)strîmba”	<i>cîrlig</i>
<i>sker-â(h)-</i>	<i>zgară</i>
<i>(s)kreu-k-(?)</i>	<i>încurca</i>
<i>kreu-</i>	<i>creţ</i>
<i>sker-</i> (<i>ker-</i>) „a tăia, a încresta”, <i>sker-êi-</i> (<i>bh-?</i>)	<i>zgîria</i>
<i>sk(e)re-m-</i>	<i>zgrîma</i>
<i>skreu-m-(?)</i>	<i>scurma</i>
<i>skeubh-</i> „a arunca, a împinge”	<i>scurma</i>
<i>skeu-r-</i> „a tăia, a desface, a scurma, scobi”	<i>curma</i>
<i>sneit-</i> „a tăia”	<i>niţel</i>
<i>stegh-, stengh-</i> „a înţepa; prăjină, (pai) înţepător, ascuţit”	<i>stîncă</i>
<i>(s)ter-</i> „ţeapăn, întărit, solidificat, rigid	
<i>st(e)re-g-</i> „ţeapăn, solidificat, încheagat”	<i>străghiată</i>
<i>st(e)reu-g-</i> „ţeapăn; tulpină, lujer”	<i>strugure</i>
<i>ster-</i> „steril, sterp”	<i>sterp</i>
<i>ster-</i> „lichid murdar, murdărie, gunoi; a murdări”	
<i>ster-e-g-, streg-</i>	<i>steregie</i>
<i>stern-</i> „murdărie, murdărit, (pătat)” (?)	<i>stărnut</i>
<i>streng-</i> „tare, întins, îngust, strîmt”	<i>strungă</i>
<i>suer-</i> „acru, amar”	<i>sarbăd</i>
<i>suer-(?)</i> „acoperitoare, coaje, piele, şoric”	<i>şoric</i>
<i>tâl-</i> „a creşte, a înverzi; plantă, vîstar tînăr”	<i>păstaie</i>
<i>tel-</i> „şes, plan, teren neted”	<i>ţarină</i>
<i>temp-</i> „a întinde, a trage, încorda” (?)	<i>întîmpina</i>
<i>ter-</i> „a freca, a pisa, învîrta şi perfora”, <i>tre-k-(?)</i>	<i>mistreţ</i>
<i>ter-</i> „a roade, perfora; insectă, larvă”, <i>tre-p-(?)</i>	<i>strepede</i>
<i>ter-</i> „a străbate, întări (creşte?), efort, putere”	<i>tare, întrema</i>
<i>ter-t-</i>	<i>întărîta</i>
<i>top-</i> „a ajunge, nimeri”	<i>întîmpla</i>
<i>tuer-</i> „a prinde, a cuprinde, a conţine, împrejmuî”	<i>ţarc</i>
<i>trep-</i> „a călca, tropăi, călca în picioare”	<i>cotropi</i>
<i>ur-</i> v. <i>uer-</i>	
<i>uâ-t-</i> „a lovi, răni, vătăma”	<i>vătăma</i>
<i>uat-</i> v. <i>at(e)r-</i>	
<i>ue-</i> v. <i>ue-</i>	
<i>ue-s-</i> „a sufla, a bate vîntul”	<i>viscol</i>
<i>ueg-</i> „a ţese, a lega, a innoda”	<i>baier</i>
<i>ueg'h-</i> „a mişca, a duce, a căra, a transporta”	<i>viezure</i>
<i>uel-</i> „a vedea, a privi, a se uita”	<i>a se uita</i>
<i>uendh-</i> „a învîrta, a întoarce; a răsuci, împleti”	<i>undrea</i>
<i>uer-</i> „sfoară, ştreang; a lega cu sfoară, a încorda” (?)	<i>desbăra</i>
<i>uer-</i> „a ridica, a înălţa”	<i>urca</i>
<i>uer-â(h)-</i> „a fierbe, a clocoti”	<i>urdă</i>
<i>uer-â-</i> „lichid, umezeală, scurgere”	<i>urdori</i>
<i>uer-</i> „a (ră)suci, a îndoi, a încovoia”	<i>balaur(?)</i>
<i>uer(e)-â-</i> „a (se) îndoi, înclina; mişcare încovoiată; mişcare”	<i>urdina</i>
<i>uer-</i> „a închide, încuia, acoperi; uşe, adăpost” (?)	<i>bordei</i>
<i>uet-</i> „an; animal de un an”	<i>vătui</i>

B) FONETICA

Dintre cuvintele cu obârșie etimologică neidentificată ori îndoielnică (integral sau parțial), de menționat următoarele: *balaur, băgă, bucură, mazăre, măceș, mistreț, rînză, simbură, spînz, strepede, șut, țap, țaruș*.

Sistemul fonetic al cuvintelor autohtone este principalul mijloc pentru încadrarea lor în familia limbilor indo-europene și (cum era firesc) a fost cel mai de seamă criteriu și instrument de lucru în reconstrucțiile etimologice, căci, cum spunea încă în 1853 F. Diez, „etimologia își are temelia științifică în fonetică”, iar metoda critică în cercetarea etimologică, (observă același) „se supune pur și simplu principiilor și regulilor stabilite de fonetică, fără să se abată dela ele nicio iotă, întrucît nu intervin excepții clare”. Fonetismul elementelor lexicale autohtone confirmă, pe deoparte, caracterul lor vechi și original indo-european, iar pe de alta individualizează acea limbă moartă a epocii din care pot și trebuie să se fi transmis aceste neaoșe cuvinte indo-europene. Reintegrate în sistemul etimologic al limbilor indo-europene, unde ele aparțin în mod firesc și necesar, cele vreo 160—170 cuvinte dovedesc că păstrează trăsăturile de formă, în primul rînd fonetice, ale unui idiom care le-a conservat în decursul unei lungi perioade preistorice, din vremea arhaică a comunității indo-europene pînă în vremea romană. Nu avem atestări nici din epoca latinei „vulgare”, cînd elementele anteromane au intrat integrîndu-se în organismul lexical romanic al limbii populare adoptate de populația rurală din spațiul balcano-dunărean și carpatic. Formele cuvintelor noastre anteromane în momentul asimilării lor în limba română comună pot fi întrevăzute în majoritatea cazurilor și stabilite uneori cu precizie absolută, fixîndu-se (prin criteriile indicate de evoluția elementelor ereditare, latine-romanice) etapa la care au ajuns ele prin sec. I—III e.n. Legînd atare prototipuri străromâne refăcute după criteriile limbii române, cu bazele i.-e. oferite de mijloacele comparative ale idiomurilor europene, s-au putut obține în linii mari și aproape peste tot, formele anteromane, adică ceea ce reprezentau ele ca schelet înainte de a intra în limba romanică-română. Felul cum apar sunetele de bază i.-e. în aceste arhetipuri intermediare („reconstruite”) și în formele de azi reprezintă fazele de evoluție a elementului lexical autohton din limba română, trecut prin două mari etape și transformări: a) de la epoca indo-europeană la cea anteromană, b) de la faza anteromană și română comună la faza română medievală și modernă din cele patru dialecte cunoscute. Lipsind atestări din perioada anteromană și din cea română comună, este natural să existe cazuri de echivoc: sunete și sufixe în cuvinte ce să nu poată fi atribuite cu siguranță uneia sau alteia din cele două faze de limbă. Dar în cea mai mare parte sunetele de bază i.-e. sînt continuate în chip uniform și consecvent (afară de i.-e. *o*), dovadă că avem a face cu criteriile și caracterele unui idiom specific, unitar, bine determinat în familia indo-europeană.

Prima etapă din evoluția preistorică a cuvintelor românești autohtone dela faza comunității i.-e.¹ la faza romanică a românei comune prezintă niște particularități fonetice pe care le-am atribuit direct „substratului” anteroman de limbă, numit traco-dacic, căci acele trăsături fonetice (rezumate mai jos) pot fi

¹ *Fonetica indo-europeană* K. Brugmann, *GrdVGr*, I/1 „Einleitung und Lautlehre” (retipărit în 1930); Hermann Hirt, *Indogermanische Grammatik*, I „Einleitung, Etymologie, Konsonantismus”, 1921; gramaticile istorice ale diferitelor limbi: greacă (Brugmann-Schwyzler), latină (Stolz-Schmalz, Leumann-Hofmann), slavă (Vondrák, Van Wijk), celtică (Pedersen), sanscrită (Wackernagel).

regăsite aidoma în resturile limbii traco-dacilor, bine cunoscute în linii generale și chiar în detalii (supra, p. 80—81). Grupa de cuvinte autohtone românești și indo-europene se integrează în acest sistem fonetic, ce este ilustrat mai ales în elementele lor radicale (rădăcini), bine conturate ca formă și semantism, lipsite de echivoc în majoritatea cazurilor; de aceea sînt citate aproape numai exemple luate din elementele radicale, înșirate în ordinea alfabetică (supra, p. 118—121).

a) VOCALISMUL

Indo-european *a* > *a*: *abur, anina, aprig, argea, gata, cață, căciulă, căpută*; *ā* > *a*: *balegă, păstăie, vatră, vătămă*;

i.-e. *e* > *e*: *beregată, zăr (zer), zară, leagăn, lepăda, leșina, leșpede, genune, necheză, steregie, vătuiu, viezure* etc.; un caz de *e* > *i* pare să fie *mire* > **mer-*;

i.-e. *i* > *i*: *înghina, mișca, nițel*;

i.-e. *o* > *o* (resp. *u*) ori *a*; primul caz în vreo 20 exemple: *abure, boare, bordeiu, custură, grunz, ghionoaie, îngurzî, groapă, gudură, gorun, moș, munună, murg, prunc, șopîrlă, copac, șoric, strungă* etc.; ceva mai numeroase ar părea cazurile de *o* > *a*: *barz, baltă, (a)dara(ri), daș, grapă, gardină, gard, cîrlan, gălbează, mare, mărat, mărcat, mal, aprig, sarbăd, căpută, cîrlig, sgarăd, sgîriă, sgrimă, baier, baciu* ș.a. Asemenea dublă reprezentare a lui *o* ar necesita o cercetare detaliată, spre a stabili dacă toate cazurile provin în chip normal din i.-e. *o* și nu este o evoluție deosebită în epoca traco-romană. Sigur este numai că divergența *o/a* în cuvintele autohtone constituie o diferențiere a graiurilor substratului, oglindită și în resturile de limbă traco-dacică, avînd la bază probabil fapte de ordin regional ce nu sîntem în măsură a preciza deocamdată;

i.-e. *ō* > *a*: *mare* (**mē-*, *mō-*), posibil în *daș*;

i.-e. *u* > *u*: *burtă(?)*, *bunget*; ca grad vocalic redus al lui *ue-*: *undrea, urcă, urdă, urdina, urdori, uită*, de asemenea *curpăn, cursă*; *eu* > *u*: *butuc, butură, brusture, gușă, măgură, grumaz, scula, scurma, strugure*; *u* > *o* în *dop, droaie*;

i.-e. *ŕ* > *re-*, *ra-* în *rădică*.

Schemă recapitulativă

I.-e.	<i>a</i>	<i>e</i>	<i>ē</i>	<i>i</i>	<i>o</i>	<i>ō</i>	<i>u</i>	<i>ai</i>	<i>oi</i>	<i>au</i>	<i>eu</i>
trac.	<i>a</i>	<i>e</i>	<i>e</i>	<i>i</i>	<i>o</i>	<i>ō</i>	<i>u</i>	<i>ai</i>	<i>oi</i>	<i>au</i>	<i>eu</i>

b) CONSONANTISMUL

Indo-europeanul *i* în funcție consonantică: se pare că lipsesc exemple;

i.-e. *u* în funcție consonantică: păstrat în orice poziție, transformat în spirantă labiodentală *v*: *vătămă, vatră, baier* (**vagelo-*), *viezure, vătuiu, viscol*; intervocalic: *abure*; căzut în epoca postromană: *sarbăd(?)*;

nasale și lichide consonantice:

i.-e. **n** dental > *n* conservat peste tot: *ghionoaie*, *năpîrcă*, *necheză*, *pînză*, *rînză*, *undrea*; în elementele sufixale: *gorun*, *cătun*, *curpăn*, *țarină*; *n* velar: *prunc*, *strungă*;

i.-e. **m** > *m*: *mazăre*, *mădări*, *mînz*, *desmierdă* etc.; în sufixe: *vătămă*, *fărîmă*, *razim* etc.;

i.-e. **r** > *r*: *argea*, *arunca*, *beregată*, *brîu* etc. (vreo 80 exemple);

i.-e. **l** > *l* (intervocalic > rom. *r*; *li* > *i*): *abure*, *brusture*, *ghiară*, *gâlbează*, *leagăn*, *sculă*, *sîmbure* etc.;

oculsive; labiale:

i.-e. **p** > *p*: *grapă*, *căpută*, *copac*, *curpăn*, *pîriu* etc.

i.-e. **b** > *b*: *băiat*, *buză*, *burîă(?)*; i.-e. **bh** > *b*: *bască*, *baltă*, *brîu*, *dop* etc., *văbdă*, *sculă*;

dentale: i.-e. **t** > *t*: *întîmplă*, *vatră*, *cătun*, *cață*, *cotropî*, *vătămă*, *tare* etc.;

i.-e. **d** > *d*: *zestre*, (*a*)*dara-*, *druete*, *lepădă* etc.; *d* sau *dh*: *rădică*, *urdă*, *sgardă* etc.; i.-e. **dh** > *d*: *brad*, *daș*, *adiia*, *dop*, *droaie*, *gard*, *gudură*;

guturale, palatale:

i.-e. **k'** > *s*: *fărîmă* (*sîrmă*); *k'el-n(?)* > *șale*; *șir(?)*; *păstră*; nesigur: *sîmbure*;

i.-e. **g'** și **g'h** > *z*: *barz*, *barză*, *mazăre*, *razim*, *viezure*;

velare: i.-e. **k** > *k* (rom. *c*, *g*): *cață*, *cătun*, *căciulă*, *căpușă*, *caier*, *cărîmb*, *curpăn*, *cursă*, *custură*, *țarc*, *sculă*, *căpută*, *cîrlig*, *sgardă*;

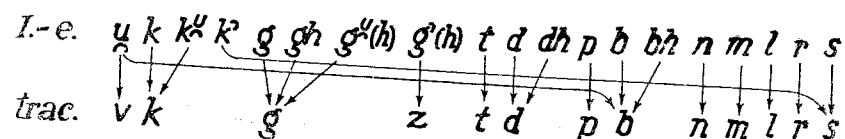
i.-e. **g** > *g* (căzut intervocalic în *caier*, *baier*): *gușă*, *măgură*, *grapă*, *gărdină*, *ghioagă*, *ghiară* etc.; i.-e. **gh** > *g* (intervocalic căzut în *droaie*): *ghionoaie*, *gresie*, *gard*, *groapă*, *leagăn*;

labiovelare: i.-e. **ku** > *k*: *cursă* (gradul redus **kuer-*);

i.-e. **gu** > *g*: *genune*, *gîrlan* (*cîrlan*), *gâlbează*, *ghimpe*, *gorun*, *balegă*; *grun'u*, *gruiu* și *grumaz*, *gurm-* prezintă gradul redus al rad. i.-e. **guer-*; i.-e. **guh** > *g*: *gudură*;

spirante: i.-e. **s** > *s* sau *ș*: *bască*, *daș*, *gușă*, *gresie*, *lespede*, *sculă*, *strungă* etc.

Schemă recapitulativă

Fonetica elementelor autohtone (trecute prin două mari faze de evoluție formală, cu două feluri de „alterări”) arată că ele sînt conservative, după cum trebuie să fi fost în general idiomul anteroman care le-a transmis limbii române și care păstra destul de fidel sunetele de bază „indo-europene”, cu puține modificări, fără să altereze vocalismul primitiv ca sanscrita (v. ind.) ori consonantismul ca germanica sau greaca. Inovațiile aduse foneticii i.-e. în cuvintele românești autohtone (vizibile în schemele rezumative sinoptice) sînt dovezi peremptorii pentru caracterul sate m central-european al limbii sub stratu lui. Trăsăturile principale (din punct de vedere comparativ) ale cuvintelor autohtone în limba română se regăsesc în resturile graiurilor traco-dace, fără de care nici n-ar

fi posibile etimologiile adoptate; încît (cum e firesc și s-a spus) prima fază de evoluție a cuvintelor (din bazele i.-e. la epoca romană) trebuie să fie identică perioadei trace, a celui idiom care a transformat sunetele de bază i.-e. după normele constatate, dînd cuvintelor forma ce explică genealogia lor etimologică și înrudirea cu grupele de cuvinte din familia indo-europeană. Spre a cita un singur exemplu, amintim apelativul rom. *razim* (verb *rezemă*), din i.-e. **reg-*, devenit **re(d)zem-*, **ra(d)zem-* într-o limbă sate m (cum era traco-daca) și trecut astfel în română, conservat fără alte modificări pînă azi. Cuvîntul este înrudit (din același rad. i.-e.) cu lat. *rege-m*, *regimen-*, celt. *rig-*, v.ind. *raj-* etc., dar este evident că tema rom. *rezem-* cu (*d*)*z* în loc de i.-e. *g'* nu poate veni din lat. *reg-*, ori din celt. *rig-*, v. ind. *raj-*, ci numai din spiranta (*d*)*z* a idiomului sate m al epocii preromane din zona carpato-balcanică. Apare deci justificată impunîndu-se ca o necesitate absolută utilizarea termenului „traco-dacic” (eventual „traco-illyric”?) pentru a desemna lingvistic faza anteromană și pentru explicarea elementelor preromane (albaneze și ne-albaneze) din limba română. În acest sens au fost elaborate toate etimologiile și va fi interpretat social-etnic și istoric fondul lexical autohton al limbii române.

Paralelismul existent între fonetismul cuvintelor noastre autohtone și fonetismul traco-dacic (respectiv -illyric) poate fi observat cu ușurință (cf. supra, p. 75—76, 80—81). Totuși, precum s-a spus și repetăm aici, coincidențele constatate nu sînt (lucru firesc, ușor de înțeles) dovezi absolute și absolut obligatorii în sprijinul tezei despre tracismul cuvintelor mult discutate și disputate. O asemenea dovadă ar putea fi adusă numai prin identificarea tuturor sau măcar a unei părți mai însemnate dintre cuvintele noastre între resturile de limbă traco-dacică (illyră), ceea ce nu este și nu va fi posibil decît (indirect) pentru puține din ele. Concorданța foneticii arată (cum s-a spus) numai și în primul rînd puțînța ca din graiurile traco-dace să fi venit cuvintele românești anteromane, obîrșie pe care o impun, respectiv o confirmă apoi faptele de ordin istoric și paleoetnologic (supra, p. 73—96 și passim). Abia cîteva cuvinte autohtone românești (ori elemente radicale) pot fi identificate cu oarecare aproximație și rezervă în resturile de limbă traco-dace: *prunc*, *băiat*, *argea*, *gard*, *vătuiu*, *țarc*, *strungă*, *mare*, *dărîmă*.

C) DERIVAREA

Legătura de înrudire constatată prin elementele radicale și fonetică între cuvintele noastre autohtone și celelalte indo-europene se confirmă pînă la evidență și în formarea cuvintelor: analiza morfologică a fiecărui cuvînt arată formante (sufixe) dintr-un sistem unitar și uniform ce cuprinde toate idiomurile familiei i.-e. și care este o altă dovadă pentru caracterul arhaic și unitatea deplină a cuvintelor autohtone, provenite dintr-un idiom european deosebit, tipic. Ca o recapitulare și un rezumat al celor spuse la tratarea fiecărui cuvînt, sînt citate în cele ce urmează elementele sufixale, după ordinea și sistemul adoptat de Brugmann². Analiza morfologică a cuvintelor noastre nu e peste tot sigură, mai ales în ce privește vocalismul elementelor formante, căci cuvintele acestea au trecut prin două faze de „alterări” fonetice: cea preromană (traco-dacică, -illyră) și cea ro-

² Morfologia indo-europeană: *GrdVGr*, II/1 „Lehre von den Wortformen und ihrem Gebrauch”; H. Hirt, *Indogerm. Grammatik*, III (Heidelberg, 1927) „Das Nomen”; Benveniste, *FormNIE*; cf. de asemenea greacă: Chantraine, *FormNG*; latină: Stolz-Schmalz, *Lat. Gramm.* ed. V (Leumann-Hofmann, München, 1928), p. 190—246 „Das Nomen, Stammbildung des Nomens”.

manică (latină rustică), fiind atestate documentar abia după patru, cinci sau mai multe milenii după faza comunității indo-europene, în care își au rădăcina, alcătuirea formei de bază și conținutul semantic primar. Trecînd prin filiera latinei rustice a epocii romane, ele au fost modificate nu numai fonetic, dar și morfologic, încît la unele nu se poate deosebi cu certitudine numele rădăcină (cu sufix zero) de cele cu sufix vocalic, iar la altele avem sufixe ori prefixe evident latine, alăturate la teme autohtone anteromane.

Cuvinte compuse par a fi: *baligă, balaur, mistreț, păstaie* (?), *pîriu*; rădăcini pure ar putea fi: *mire, mare* (*mō-r-), care din punct de vedere i.-e. are un formant -r; *băga* (?);

formante vocalice: **o** și **a**, -o-m posibil în **dher-om zăr*; -a în *zară* (sau baza alternantă bisilabică **dherā*); în *gata* pare sufix adverbial românesc (noaptea, ziua etc.); **i** posibil în *mire, mare*; -io-, -ia- alcătuiind adjective, care apar uneori ca substantive, eventual în: *rînză, pînză, spînz* (?), *mînz, grunz, brînză, vătuiu* etc.

i.-e. -mo- ca sufix primar în cîteva cuvinte avînd rădăcini numai verbale (formante primare, după termenul lui Brugmann): *grumaz, ghimpe, cărimb, morman, razim, fărîmă*; în cîteva verbe ce par a fi vechi denominative: *curma, dărîma, întrema, scurma, sgrîma, vătăma*;

i.-e. -no-: *ghionoaie, genuine, gorun, grun'u, gardină, cătun, leagăn, munună, prunc, țarină*; verbe: *anina, înghina, leșina, urdina*;

-r- în conglomeratul sufixal -s-t-r- **dai-s-t-r*-> *zestre*; posibil -tr- în *păstra*; -re-: **me-r*-> *mare*; substantivele: *vatră, gheară, undrea*; verbe: *bucura, curma, incurca, scurma*;

-l- în cîteva cuvinte, dar originea lui i.-e. nu este sigură în toate cazurile din cauza trecerii străromâne -l-> -r- (nesigură în *butură, strugure* etc.); -ur- poate fi și lat. -ulus. Nume de plante: *brusture, mugure, sîmbure, strugure, mazăre, butură*; de animale: *vătuiu (vitul'), cîrlan, viezure*. Alte substantive: *măgură, străgheată (strigl'-), caier, baier, cîrlig, abure, argea, mătură*;

p în: *grapă, strepede, lespede*; adj. *sterp* (?);

bh: *gâlbează* (**guel-bh*-), abstract sau nume de animal, „vierme”); posibil în *sîmbure, cărimb*;

t: *butuc, butură, baltă, băiat, căpută, a se wita*; în: *beregată, străgheată, mărcat, mărat, mușat* pare a fi participiul latin -atus;

d și **dh**: *brad, gard, gardină, răbda, sgardă*; verbe: *îngurzi, lepăda, sburda, urdina*; posibil în *pînză, rînză, brîndușă, grunz*; -id- în *sarbăd* e latin -idus (*rînced, veșted* etc.); de asemenea *lespede*;

k: *bască, bucura, copac, mărcat, șoric*; *prunc*; *aprig* și *cîrlig* au lat. -icus (?); i.-e. sau romanic în *arunca, incurca, rădica, urca*; **g(h)**: *beregată, străgheată, ghioagă, steregie, murg, droaie*;

s posibil în *gresie, gușă, căciulă, mișca, moș* etc.

2. DIN FAZA TRACO-ROMANĂ LA LIMBA DE AZI

A) FONETICA

Stabilită și admisă obîrșia preromană a unor elemente lexicale românești, este firesc și necesar ca ele să aibă (cum s-a spus în repetate rînduri) cel puțin aceeași vechime în idiomul populației românești ca fondul lexical latin, cu care

ormează blocul unitar al cuvintelor moștenite; astfel, ele trebuie să fi străbătut aceeași evoluție formală, cu inovații și „alterări” fonetice identice ori cel puțin asemănătoare (supra, p. 112), — ceea ce se constată de fapt la multe din cuvintele studiate. Operațiile noastre etimologice au trebuit să porceadă invers decît s-a făcut cu elementele romane: utilizînd legile foneticii istorice românești și albaneze spre a restabili prototipurile străromâne (parțial și străalbaneze) ale cuvintelor autohtone, care s-au putut lega astfel de bazele prelatine și indo-europene, absolut necesare pentru identificarea obîrșiei lor genealogice și a fazelor de evoluție formală. Încît aici nu poate fi vorba propriu-zis de o serie de „legi fonetice” deduse din observarea evoluției unor cuvinte atestate la două extremități, în epoca latină a românei comune și în faza actuală (cum sînt de ex. lat. *cane*-> *cî(i)ne, frondia* > *frunză, oculus* > *ochiu*), ci de fazele obscure ale dezvoltării unor elemente lipsite de „părinți” bine cunoscuți din documente (nefiind atestați în epoca romană), deci contemporani lui *cane-, frondia, oculus*. Lipsa oarecum firească a acelor arhetipuri atestate a făcut ca elementele noastre autohtone să fie considerate de către cercetători (cum s-a văzut) cînd ca împrumuturi din albaneză, cînd ca moșteniri din latină ori împrumuturi de prin idiomuri vecine (pe baza unor tîlcuiri etimologice eronate), sau să le clasifice „obscur, de origine necunoscută”. „Obscuritatea” și etimologiile inadmisibile de pînă acum au fost înlăturate în cea mai mare parte prin refacerea arhetipurilor neatestare, cu ajutorul normelor generale, îndeobște cunoscute, ale evoluției elementelor lexicale ereditare ale limbii române, fără de care n-ar fi fost posibile din capul locului etimologiile cuvintelor anteromane. Legile generale de evoluție a limbii române în epoca romanică și în cea medievală sînt urmate și respectate consecvent în cuvintele autohtone, care s-au conformat (cu mici excepții) procesului unitar și tipic (în bună parte exclusiv românesc, privind numai elementul moștenit) de evoluție formală a limbii latine în cadrul romanității orientale carpa+o-balcanice. În cele ce urmează vor fi semnalate cîteva constatări sigure sau probabile asupra fenomenelor fonetice românești în legătură cu fazele de evoluție străbătute de cuvintele autohtone ³.

a) VOCALISMUL

a în inițială absolută, accentuat ori neaccentuat, se conservă: *abur, ameți, anina, aprig, argea*; neaccentuat *a* > *ă*: *băga, băiat, căciulă, căpută* etc.; *ă* + *n* (*m*) + cons. > *î*: *brînză, cărimb, pînză, rînză*;

e accentuat > *ie*: *zăr* (**dier-*, **der-*), *țarc, viezure*; precedat de *p, b, m* sau *v, e* > *ă*: *mătură* (**met-*), *părău* (*pîriu*, **perren-*), *vătuiu*; precedat de *r, e* > *ă*: *răbdă, răzima, străgheată*; *e* > *î* *brîu* (**brenu-*), *brîndușă*; inițial, *e* > *a*: *aruncă*;

o + **n** > *un*: *cătun, genuine, munună, strungă, gorun*; *o* cu *a* ori *e* în silaba următoare > *oa*: *groapă, ghionoaie, ghioagă*; *o* > *u*: *murg, scrum*; *o* neaccentuat > *u*: *îngurzi, munună*; alteori se păstrează: *bordeiu, gorun, copac, șopîrlă, șoric*;

u aton urmat de vocală (sau *u*) a căzut poate în epoca romanică: *șopîrlă* (**șop-*), *șoric* (**șuor-*), *țarc* (**tuer-k-*), *țap* (?); *u* păstrat în: *urca, urdă, urdina* etc., dar trecut la *o* în *droaie, doș, scol* (*scula*); inițiat *un-* alternează cu *an-, in- undrea — andrea — indrea*.

³ Tratatetele principale privind fonetica elementului moștenit latin al limbii române: Densusianu, *HLLR*, I, p. 66-127 „Phonétique”; Philippide, *OrR*, II, p. 3-224 „Istoria sunetelor limbii române”; Rosetti, *ILLR*, I, p. 47-96 „Fonetica”.

b) CONSONANTISMUL

r în *aprig, beregată, pîriu* etc.; asimilat la *n*: *gerune — genune, murună — munună, anina*;

l urmat de un *i* în hiat se înmoaie și cade în dial. drom.: *băiat* (**baliet-*), *păstaie* (-*al-*), *vătuiu*; de asemenea în *a* se *uită* (**ulit-*); intervocalic *l* > *r*: *abure, baier, boare, brusture, gudură, gorun, mătură, măgură, mazăre, strugure, simbure, viezure* etc.; -*ll-* se conservă: *baligă*; precedat de *e, i* și urmat de *a* s-a vocalizat în *u*: *argella* > *argea*, **undrella* > *undrea*;

n în *prunc, rînză* etc.; precedat de vocală, *a + i +* vocală s-a înmuiat în *n'* (conservat în ban., arom., megl.; căzut în rest): *grunu — gruiu, geuroane — ghionoae, sterezine — steregie*; intervocalic *n* a căzut în: *brîu* (**brenu-*), *pîriu* (**perrenu-*);

b intervocalic ar fi trebuit să cadă ca în elementele latine (*scribo* > *scriu, caballus* > *cal*); totuși e menținut, contra regulii, în *abure* < **abol-*, **avol-*; în grupul -*bl-* dispare: *scula* < **scubla-*;

v s-a conservat inițial: *vatră, vătuiu, vătămă, viezure*; cazuri de *v* > *b*: *baier desbar* (?), *baciu* (?), *bordeiu* (?); *rv* > *rb*: *sarbăd*;

t + i + vocală s-a africativizat > *ts, ț*: *creț* (?), *cață, țarc, țap* (?), *țarină*; -*t-s-* > *ci* (č) în *baciu, căciulă* (**kad|t-s-*), *mișca, mușca*, însă **mot-s-* > *moș*; *t + i* > *ț*: *ameți*;

d + i (*e*) + vocală s-a africativizat > *dz, z*: *zestre, pînză, mînz* etc.; s-a păstrat *d* în *rădică, adia* (*rădic, adie*);

s: *strugure, strungă, străghiată* etc.; *s* > *ș*: *șoric, șale, șopîrlă*;

e înainte de *e, i +* vocală > *ts* (*ț*): *mistreț*, posibil în *creț*; în loc de *c* apare *g*: *aprig, cîrlig*; *sc-* > *sg-*, *zg-*, *zg-*: *sgardă, sgîria, sgrîma*;

g + i, e s-a africativizat > *g* (*gi-*): *argea, genune, steregie*; între vocale *g* a căzut în: *caier* (**cagel-*), *baier, droaie, buiestru* (?), *înscilă* (?); **gl** > **gl'** (arom., megl.) > **g'** (*ghi-*) drom.: *ghimpe, ghionoae, ghiară, ghioagă, străghiată*; uneori, *g* inițial > *c*: *gâlbează* > *câlb-*, *gîrlan* > *cîrlan*.

B) DERIVAREA

Blocul compact al tezaurului lexical moștenit (elementul romanic în care s-au adaptat și integrat cuvintele autohtone, preromane) a cunoscut o evoluție unitară și uniformă nu numai în fonetică, ci și în derivare: multe cuvinte autohtone au morfeme latine (care, de altfel, s-au alăturat și la împrumuturile slave și de mai târziu); dar în unele cuvinte anteromane sînt sufixe de dată veche, cu forme din epoca romanică a limbii (de ex. *beregată, rădică, străghiată*). Sufixele latine s-au alăturat în egală măsură la cuvintele ori temele autohtone, ca și la cele romanice, dovadă și aceasta despre puternica influență avută de factorul latin asupra elementelor preromane. Urmează o scurtă înșirare a morfemelor derivate de origine (sigură sau probabil) romanică⁴, alăturate la cuvintele sau temele autohtone. Deplină siguranță asupra caracterului romanic al tuturor elementelor nu poate exista, ele neputînd fi deosebite cu absolută precizie de cele indo-europene.

⁴ Morfologia limbilor romanice: Meyer-Lübke, *GrRS*, II, p. 390—644 „Die Wortbildung”, 407—589 „Nominalbildung”, 604—636 „Verbalbildung”. Sufixele românești, după formă, însemnare și origine, în monografia lui Pascu (*Suf.*).

Formante nominale: **-ieus** *aprig, apric, cîrlig* (?); **-ucus** *butuc* (?); **-idus** *sarbăd, strepede, lespede*; **-ulus** *strugure, brusture, simbure, mugure* (mai curînd i.-e., fiind și alb.), *butură*; **-ulla** *căciulă*; **-ella** *undrella* > *undrea* etc.; **-inea** *stregi* (*n'*) *e*; **-onia** *ghionoae* (*ghionoare, geuroane*); **-at-** *beregată, mărat, mărcat, străghiată*; **-et-** *druete, bunget*; **-ut** *stărnut*;

formante verbale: a) prefixe: **ad-** *acăța, adia, ameți*; **de-** *derețica* (*derețică*); **dis-** *desbără, descătă, descurcă, desghină, desgrupă, desgurzi*; **ex-** > **s** *nesigur* (*sburdă, scăpără, scrum* ?); **in-** *incurcă, inghină, îngurzi, întărcă* (*țarc*), *întremă*; **sub-** *sugrumă* (*grumaz*), *sugușă* (*gușă*); — b) sufixe: **-icare** *rădică, urcă, mișcă*; **-ulare** *gudură*; **-inare** (lat. problematic) în verbe ca *leșină, urdina*, putînd fi de origine i.-e., ceea ce este foarte probabil pentru verbul *urdina*;

alte sufixe: **-ușă** (considerat slav de unii; cf. Meyer, IF, VI 1896, p. 117 — 118 etc.; dar v. Pușcariu, DR, VI p. 126; Giuglea, DRS, p. 20 îl consideră traco-illyric), *brîndușă, căpușă, țaruș*; **-an** augmentativ: *burlan* (?), *cîrlan, morman*; **-ro-g** *vătărog* (*vătuiu*), *buturugă*.

3. IMPORTANȚA CUVINTELOR AUTOHTONE

Romanitatea limbii române se oglindește în structura gramaticală și lexicală: cuvintele latine moștenite nu cunosc graniță geografică între diferitele zone locuite de români (în centrul cărora se află fosta provincie romană Dacia), constituind factorul general românesc, — spre deosebire de elementele împrumutate ce sînt în majoritate mai mult sau mai puțin familiare și specifice unui anumit teritoriu (ungurismele în Transilvania, slavismele mai ales în dial. istr., megl. și chiar în Muntenia — Moldova, turcismele tot aici și în dial. arom., grecismele în arom., bulgărismele în megl. etc.). Fără să formeze majoritatea numerică, fiind și mai puține decît totalul celor slave, cuvintele latine sînt însă cele mai importante, mai frecvente și necesare în graiul viu și în scris, lucru relevat încă de Hădeu în legătură cu problema circulației cuvintelor. Se poate vorbi românește, se pot construi chiar fraze întregi aproape exclusiv cu elemente latinești (romanice); dar cu greu ai putea încropi o propoziție cît de modestă și simplă numai cu elemente de împrumut (sl., ung., trc., fr. etc.), fără cuvinte moștenite. În aceasta constă în primul rînd valoarea covîrșitoare a fondului lexical ereditar în structura și economia limbii.

Proporția elementelor autohtone. Valoarea unei categorii de elemente lexicale în compunerea limbii rezultă mai ales din proporția lor numerică față de celelalte părți alcătuitoare; interesează deci datele statistice brute. În cercetarea noastră nu vom raporta numărul elementelor anteromane la totalul cuvintelor limbii (aproximativ 43 000, sau mai multe, dacă s-ar socoti toate neologismele, termenii speciali tehnici, regionalismele, variantele etc.); ci pentru acest caz specific deosebim net partea lexicală moștenită și cea ce este împrumut, începînd cu influența slavă. În cadrul fondului moștenit trebuie stabilit raportul între elementele autohtone și cele romanice. Pentru acestea din urmă nu avem încă un dicționar ori un repertoriu cuprinzînd tot ceea ce este cu siguranță latin moștenit și păstrat neînterupt în graiul popular de la cuceritorii lumii antice mediteraneene. Dicționarele elementului latin elaborate de Cihac (*DÉtDR*, I, 1870), Pușcariu (*EWR*, 1905) și Cadrea-Densusianu (1914, incomplet, pînă la *a putea*) sînt învechite, cu multe erori și exagerări (toate în plus, nu în minus), mai ales primele două; încît rezul-

tatele lor trebuie utilizate cu multe rezerve și largă aproximație, după un riguros control și numărătoare; dicționarul limbilor romanice al lui Meyer-Lübke (REW, ed. III, 1935) are mari lacune, cu unele cuvinte dubioase ori inadmisibile, spicuite fără multă critică din revistele românești de după anul 1920, mai ales din DR (Cluj) ⁵.

Lipsind o statistică absolut exactă (greu de făcut din cauza unor etimologii controversate); ar putea fi luat ca un îndreptar provizoriu dicționarul lui Pușcariu (EWR) cuprinzând 1947 cuvinte, cifră aproximativă și în mare măsură arbitrară. Dacă se scad cele 60 cuvinte autohtone și câteva slave (ca *baie* nr. 177, *mezîn* nr. 1065), derivatele pe teren românesc, dubletele, formele dialectale sudice (arom., megl., istr.) etc., în total aproape 500, ar rămâne vreo 1440, la care se adaugă cele câteva zeci de cuvinte omise de Pușcariu sau identificate ca latine după 1905, s-ar obține cifra rotundă și aproximativă de 1500 (maximum 1600) *elemente latine de bază* (cuvinte-tip) în dial. drom., în sensul adoptat de noi pentru clasificarea și numerotarea elementelor autohtone ⁶; căci dacă de ex. pe *îngropă, înșiră, înfărcă, mazărice* le-am considerat și clasificat ca derivate (ce pot fi, de altfel, foarte vechi, chiar din epoca română comună, romanică) de la *groapă, șiv, țarc, mazăre*, fără să le dăm „un număr” propriu în statistică, — este natural că nu vom considera cuvinte aparte pe *umbratec, umbresc, umbrez, umbros* etc., cum greșit face Pușcariu (EWR, nr. 1799–1802), căci ele formează o singură familie etimologică a unui cuvint-tip: *umbră* (nr. 1798), căci ele unele din ele vor fi fost derivate pe teren romanic, eventual prezente și în alte limbi neolatine ⁷. Candrea și Densusianu au mers mai departe în numărătoria cuvintelor (fără să creeze, bineînțeles, „tipuri lat. pop.” ridicule ca „*mustaciola”, „*conveniosus”, „*amaritosus”); ei ar fi trecut de cifra 2000, dacă a putea are la dînșii nr. 1491, iar Candrea singur ajungea în anul 1944 la cifra umflată de 2500; cei doi filologi bucureșteni înglobau în cifra de 1491 multe derivate pe teren românesc, de caracter secundar și de dată evident târzie. Criteriile lor (juste, într-o privință) în orice caz sînt prea vagi și elastice, subiective, necunoscînd o limitare impusă de principiul „cuvintelor-tip” sau „matcă”.

În ce privește problema și norma adoptată aici în numerotarea cuvintelor autohtone, este de observat că, dacă un derivat ca *amărăcios, miueros, umbros* e considerat cuvint independent (Pușcariu, EWR, nr. 14, 1121, 1802), același lucru ar trebui să facem cu ale noastre *aburos, brînzos, burtos, rînzos* etc. Cu atare numărători — totdeauna relative și arbitrare — nu se poate stabili coeficientul real de elemente alcătuitoare ale limbii; după asemenea criterii (*amărăcios, umbros — aburos, rînzos* etc.), am avea peste 500 de cuvinte autohtone față de aprox. 2000 latinești admisibile după criteriile lui Pușcariu ori Candrea-Densusianu. Cifra de 2098 cuvinte stabilită de D. Macrea după Candrea trebuie redusă (v. infra, p. 132).

Spre a cunoaște raportul real dintre elementele latine și cele anteromane în cadrul lexicului moștenit al limbii române, se vor simplifica lucrurile, uniform, luînd și cuvintele latine după grupe de familii: cuvinte-tip. Se obține în acest fel, pentru dialectul drom. cifra aproximativă cuprinsă între 1500 și 1600 (ce sînt de modificat mai curînd în minus decît în plus) cuvinte la-

⁵ Despre REW³, cf. obiecțiile și observațiile cu numeroase rectificări importante făcute de A. Graur, în BL, V 1937, p. 80–117.

⁶ I.-A. Candrea, în ziarul *Universul* (București), 17 iunie 1944, p. 3 vorbea de „peste 2500 cuvinte-tip moștenite din latinește”, fără îndoială exagerat.

⁷ De altfel, „etyma” romanice de ale lui Pușcariu ca *mustăcioară* „*mustaciola” (EWR, nr. 1142), *cuvios* „*conveniosus” (481), *amărăcios* „*amaritosus” (74) [care sporeau pînă la 1947 numărul elementelor latine în EWR] au fost apreciate după cuviință la timp și ridiculizate de Philip-pide (VR, XVI 1910, p. 370–1; OrR, I, p. 383). Cine presupune (sau chiar pretinde) pentru rom. *amărăcios* un „lat. pop. *amaritosus” este dator să accepte pentru *credincios* un „lat. pop. *credintiosus”, pentru *înmormîntat* un *inmonumentatus, *însănătoșit* *insanitosus, *pădureț* *paludarius, *deochiat* *deoculatus, pentru *mîncăcios* un *manducatosus, *mîncinos* *mentionosus, ș.a.m.d. (Körting admitea pentru *acrișor* un ... *acriciolus, pentru *aluniș* *abellanicius etc.). Prin asemenea „etimologii” nu va spori patrimoniul latin-romanice al limbii populare, ci se încearcă a compromite disciplina etimologiei.

tine de bază (cuvinte-tip); adăugînd la ea 160 — 170 elemente autohtone, am avea un total de maximum 1700 *cuvinte moștenite*, în care cele 170 ar reprezenta o proporție de 1/10 (între 9 și 11%). Întreaga socoteală este, evident, aproximativă și provizorie, făcută numai pentru a găsi mai ușor un raport real dintre cele două categorii de elemente ereditare în limba română (v. mai jos rezultatele lui Macrea). Contrar presupunerilor și afirmațiilor de pînă acum, se vede că cuvintele autohtone reprezintă o parte apreciabilă a lexicului românesc. Numărul lor relativ redus se explică prin împrejurările de ordin cultural-istoric ușor de înțeles: ele sînt resturi (disiecta membra) din acel substrat de limbă înlocuit prin latina cuceritorilor, care s-a impus cu întreaga structură gramaticală și lexicală în gura populației provinciale, asimilînd singuraticile cuvinte din idiomul precedent în aceste teritorii (infra, cap. VI 1).

Valoarea semantică, circulația, derivatele. Deosebind cuvintele autohtone de celelalte elemente lexicale, s-a putut observa cum ele au o importanță remarcabilă în lexicul și în graiul cotidian al comunității populare, fiind generale (în aceeași măsură ca elementele latine) pe întreg teritoriul lingvistic daco-român; de ex. *răbdă, bucură, băiat, leagăn, zestre, vatră, gard, băgă, dărîma, mișcă, rădică, rezemă, sculă, aruncă, mare, tare* etc. ⁸; puține sînt elemente regionale (ca *gresie* alături de lat. *cute*, *ghionoaie* alături de *ciocănitore* (*vir-darie*), *bunget — dumbravă, mieru — albastru — vînat, munună* etc.), ori de caracter strict local (cum ar fi *druete, daș*) și dispărute din vorbirea vie (ca *bască, poate daș*). Marea lor majoritate exprimă noțiuni generale, fundamentale, cunoscute peste tot, fiind termeni cu caracter universal românesc și foarte multe fac parte din fondul lexical principal al limbii ⁹. Adevărat că numeric majoritatea sînt noțiuni speciale și concrete: nume de plante, de animale, unelte sau lucruri privind ocupații (de ex. păstoritul și industria laptelui); dar alături de ele se află cuvinte pentru părți ale corpului uman, noțiuni ale vieții sufletești, vîrsta omului și viața familială, așezările, casa (locuința) și formele de teren, ca și verbele de importanță covârșitoare în structura limbii (în număr de vreo 40, generale, cu înțelesuri numeroase și variate, de ex. *aruncă, băgă, curmă, cruță, dărîmă, mișcă, păstră, răbdă, rezemă, sculă, sgîriă* etc.). Făcînd parte din țesutul de temelie, ereditar al limbii române, elementele autohtone s-au bucurat de considerație aleasă din partea poporului în cursul veacurilor. De aceea se potrivește pentru întregul tezaur lexical moștenit (ante-slav) al limbii române observația lui L. Șăineanu cu privire la elementul latin-romanice: „o trăsătură caracteristică e seriositatea, am putea zice solemnitatea, cu care

⁸ Valoarea și importanța elementului lexical autohton în limba română arată că sînt greșite generalizările pripite ale celor care pretind, ca Pușcariu (DR, IV, p. 1341) că „rămășițele — puține — din limba strămoșilor sînt deci [după exemplul unor țărani sași pe care Pușcariu i-a auzit vorbind perfect românește] un fel de inadvertențe menite pieirei”. Asemenea „concluzie” nu se aplică tuturor popoarelor și graiurilor din antichitate supuse romanizării, iar cele 160–170 cuvinte rămase în românește din limba străbunilor traco-daci nu sînt „inadvertențe menite pieirei” și nu e probabil că vor pieri cît va dăinui colectivitatea populară vorbitoare a limbii respective.

⁹ Despre problema „fondului principal de cuvinte”: E. Petrovici, *Fondul principal de cuvinte al limbii române*, în LbR, II/1, 1953, p. 21–27; A. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954, 221 p.; G. Ivănescu, *Despre delimitarea fondului lexical principal, în Studii și cercetări științifice* (Acad. R.P.R., Iași), seria III (Științe sociale), VI 1955, p. 183–205, cu obiecții și critici; D. Macrea, *Contribuție la studiul fondului principal de cuvinte al limbii române*, SCL, V 1954, p. 7–18; *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 24–29 (cu bibliografie amplă).

poporul tratează cuvintele de origine latină. Pe cînd celelalte contingente lexicale capătă în gura românului o nuanță progresivă de ironie batjocoritoare, singurul element latin este cruțat de această tendință pronunțată spre parodie, de care n-au scăpat nici măcar cuvintele sacramentale de origine slavogrecescă. În această excepțiune se poate recunoaște caracterul particular al elementului latin: nu-ți bați joc de ceva scump la care ții din baierele inimei" (DUn, p. XXV).

Specificul românesc al cuvintelor autohtone rezultă și din observarea categoriilor de termeni existenți atît în română, cit și în albaneză (supra, p. 108), între care mai numeroase sînt numele de plante (*brad, brusture, bung (et), copac, curpân, ghimpe, mazăre, mugure, păstăie, sîmbure, spînz*; lipsesc în alb.: *butură, buuc, brîndușă, gorun, strugure*), termeni în legătură cu fauna (afară de: *črlan, ghiară, melc, mistreț*; comune sînt 16), cu formele de teren (afară de *gruiu, genune*; comune 6), jumătate din cele referitoare la părți ale corpului, unul din cinci privind vîrsta omului (*moș*), două din cinci indicînd stări psihice (*bucur-, mărât*). Cele ce lipsesc în albaneză se referă mai ales la stări sufletești (*răbda, ameți, gudura, aprig*), boli și leziuni (din 5 niciunul nu este albanez), funcții și însușiri corporale, multe unelte; dacă termenii cu caracter general păstoresc sînt comuni (*baciu?, țarc, strungă, bască* și numele de animale domestice), termenii pentru derivatele laptei sînt exclusiv românești: *străghiată, mărcat, brînză, zăr, zară, urdă*. Dar mai importante verbele românești autohtone în număr de vreo 40, din care albaneza cunoaște abia 5—6 (*crușă, dărmă, scăpără, sculă*, probabil *curmă*, prin elementul radical *desbără, sburdă*); din adjective, albaneza cunoaște numai 5. Poate că este fortuită asemenea constatare în ce privește sferele semantice și nuanțele elementelor autohtone albanoromâne față de cele exclusiv românești, a căror grupare și semnificație nu pledează deloc pentru teza comunității lingvistice, sufletești și social-etnice mai strînsă a românilor cu șkipetarii, a preținsei „simbioze albanoromâne” în epoca medievală. (Repartizarea în dialectele românești a cuvintelor comune cu albaneza, infra, p. 136).

Înscmnătatea elementelor lexicale românești autohtone în economia generală a limbii este vizibilă și în faptul că ele au o circulație intensă, deci o întrebuințare relativ mai frecventă decît cuvintele slave, de împrumut, ce sînt în limba română cel puțin de 10 ori mai numeroase, dar de o frecvență mai redusă, în disproporție cu valoarea lor numerică, avînd și un număr mult mai redus de derivate. Cercetarea statistică¹⁰, în baza materialului lexical și a criteriilor etimologice oferite de dicționarul lui Candrea (DEnc, 1931), a stabilit proporția numerică între diversele categorii de cuvinte românești după origine: latine (moștenite), slave vechi, slave mai recente, medio-grecești, turcești, ungurești, comune cu albaneza, franceza (și alte neologisme) etc., numărul derivatelor și valoarea de circulație a fiecărei grupe; îndeosebi a fost subliniat faptul, observat încă de Hasdeu, apoi de Pușcariu, că elementele latine au frecvență superioară tuturor celorlalte cuvinte împreună, fiind de cel puțin 80%: în poeziile lui Eminescu elementul latin reprezintă 48% numeric, dar 83% ca frecvență. Cam același este raportul în limba vie, vorbită de păturile mijlocii, de țărani și muncitori (nu de tehnicieni, sportivi etc.) și în mai mică măsură în cea scrisă cu caracter tehnic, științific-savant ori filosofic, unde se amestecă și adesea pot să prevaleze, în chip firesc, neologismele. Deci:

¹⁰ D. Macrea, *Circulația cuvintelor în limba română*, în *Transilvania* (Sibiu), 73, 1942, p. 268—288; *Fizionomia lexicală a limbii române*, în *DR*, X 1943, p. 362—373; obiecții și critici: Graur, *op. cit.*, p. 34. Macrea (*Probl. de lingv.*, p. 31—32, 41, 44) a stabilit în *Dicționarul limbii române moderne* (București, 1958) din 49.649 cuvinte: 20,02% latine, 13,87% slave; ca frecvență, în Poeziile lui Eminescu: elementul latin 48,68% ca număr, 83% la frecvență, cele slave 16,81% ca număr, 6,83% ca frecvență; într-un text actual gazetăresc, o pagină din ziarul „Știința”, elementul latin-romanesc este de 36,50% în vocabular cu o frecvență de 62,46%, iar cel slav cu 7,96% și 5,92%.

preponderența elementului latin ca valoare circulatorie (și frecvență) în scris și grai viu, notă de căpetenie a latinității limbii române.

După aceste date preliminare, împărțind lexicul românesc în trei grupe: cuvinte latine, autohtone și străine (de împrumut: slave, grecești, turcești etc. + neologisme), se poate încerca stabilirea unui raport aproximativ între valoarea circulatorie a celor trei grupe în baza unor criterii etimologice mai riguroase decît cele adoptate de înaintași. Elementul latin formează majoritatea cuvintelor nu numai pentru că noțiunile și lucrurile principale (abstracte și concrete) se numesc cu termeni latini, dar și pentru că — așa cum a relevat Graur — sînt de origine romanică aproape integral o serie de elemente lexicale care intră în alcătuirea unei fraze românești: prepoziții, conjuncții, pronume, adverbe, numerele (afară de *sută* slav¹¹, *milion, miliard*), care prin frecvența lor fac ca balanța statisticii să încline în măsură atît de favorabilă spre elementele latine. Dacă s-ar putea face abstracție de aceste părți de vorbire, avîndu-se în vedere numai substantivele, adjectivele, și verbele, raportul frecvenței fiecărei categorii de cuvinte (latine, străine, autohtone) în fraza românească ar fi desigur altul, mult mai favorabil ultimelor două categorii. În primul rînd cuvintelor autohtone, care sînt numai apelative și verbe, și care (potrivit cu numărul lor) nu apar deloc mai rare în vorbire și chiar în texte, mai ales termenii exprimînd raporturi familiale, vîrsta, părțile corpului și stările afective, locuința și uneltele, formele de teren, fauna, flora, adjectivele și verbele. Cît privește frecvența (adică numărul global) de cuvinte din fiecare grupă în diferite texte se pot face constatări interesante. Cert este că în orice text românesc de proză sau poezie prevalează elementul latin, în timp ce valoarea celorlalte grupe variază după natura textului ales. Luăm, la întîmplare, două poezii de Eminescu și trei bucăți de proză populară:

	latine	străine	autohtone
„Luceafărul”	1656	164	28
„Ce te legeni codrule”	95	14	4
„Graiul nostru”, I, p. 180—181 (text popular, Prahova)	582	47	25
„Graiul nostru”, I, p. 185 (text popular, Ilfov)	151	20	11
„Graiul nostru”, I, p. 186 (text popular, Ilfov)	33	1	5

Nu se poate tăgădui faptul că ele exprimă un raport aproximativ, dar real valabil, între cele trei categorii de cuvinte ale limbii române, precum și că, față de elementele străine (împrumutate), cele autohtone prezintă un procent mai mare în textele populare, adică în vorbirea omului de la țară, fapt ce corespunde în linii mari cu limba vorbită. În aceasta se vede că elementul autohton este cam 1/3 din numărul tuturor cuvintelor de împrumut (de la cele slave la ultimele neologisme) în ce privește frecvența, căci cantitativ acestea din urmă sînt mult mai numeroase (singur cele slave sînt cel puțin de zece ori mai numeroase decît cuvintele autohtone); dovadă că elementul pre-roman este, ca și cel latin, mai mult legat de viața și necesitățile cotidiene, de realitățile social-economice ale poporului român, fiind mai viu și relativ mai important decît împrumuturile din oricare categorie și epocă.

Remarcabil este faptul că elementele autohtone au multe derivate, ceea ce reflectă importanța, vitalitatea și uzul deosebit de intens de care se

¹¹ *Originea rom. sută*, în *CercLg*, XIII 1968, p. 87—89 (I. Pătruț).

bucură în economia generală a graiului, ca și vechimea lor în vorbirea comunității populare românești, care prin îndelungata întrebuințare le-a imprimat nuanțe semantice variate în formele derivate, verbale și nominale.

Față de numărul redus al cuvintelor autohtone în raport cu cele latine și mai ales cu cele streine, trebuie relevat faptul observat mai demult că „bogăția”, vitalitatea elementelor de o proveniență sau alta ale unei limbi nu se judecă numai după cantitatea cuvintelor-tip, ci și după numărul derivatelor la care acestea au dat naștere. O categorie de elemente egală cu alta, ca număr de cuvinte-tip, are totuși o importanță lingvistică mai mare dacă din aceste cuvinte-tip s-au derivat, într-o categorie, un număr mai mare de forme decât în cealaltă” (Densusianu, *Viața Nouă*, III 1907, p. 115). Constatarea aceiași filolog despre valoarea și productivitatea superioară a elementului lexical latin față de cel slavon („trăiește mai mult, are importanță mai mare ca element constitutiv al limbii noastre, pe când cel slav este mai sărac reprezentat în forme secundare, trăiește mai puțin, n-are aceeași valoare ca element lingvistic”, p. 116) se potrivește pe deplin și elementelor autohtone, cum arată câteva date statistice aproximative și provizorii.

Numărătoarea lui Macrea (după *DEnc*, Căndrea) arată la cuvintele latine un număr de 2099 (dar cf. p. 130), există 6806 derivate, adică în raport de $1 \times 3,3$ (total ar fi 8905 cuvinte); elementele slave vechi și bisericești 1466 au 3058 derivate, deci în raport de aproximativ 1×2 (total 4524), iar cuvintele intrate mai recent în limbă (turcești, franceze, latinisme etc.) au puține derivate (de ex. 875 elemente latine savante au numai 260 derivate, 11 378 franceze au numai 1467 derivate, deci cam $1/8$ din cuvintele de bază). Singure elementele „comune cu albaneza” în număr de 57 [dar cf. supra, p. 108] prezintă un număr relativ mai mare de derivate decât cele latine, adică 195, în raport aproximativ de 1×4 , fapt subliniat de Macrea și considerat a fi deosebit de semnificativ sub raport lingvistic și cultural-istoric (*DR*, X, p. 367 — 9). Aceste rezultate sînt evident provizorii și cu unele erori, căci lipsesc date statistice indicînd precis după originea etimologică toate cuvintele limbii. Este un lucru ce va trebui făcut, spre a stabili exact locul cuvintelor elementelor autohtone, latine, slave și împrumuturi mai recente în ansamblul lexicului românesc. Pînă atunci, observăm despre elementele autohtone că la cifra rotundă de 160 (170) cuvinte de bază în dialectul dacoromân avem un total de peste 1400 derivate, care împreună cu cuvintele de bază (-tip) ajung la un total de vreo 1500. Faptul apare deosebit de semnificativ, în raport cu celelalte categorii de elemente lexicale românești. Reducînd cifra derivatelor la 1200 ori chiar 1000 (prin omiterea termenilor cu caracter special ori de secundară însemnătate) obținem un raport de 160 (170): 1000 = 1:6, care ar fi minimal. Rezultă așadar că elementele autohtone au derivate în număr mai mare decât oricare dintre celelalte categorii lexicale, dovadă și aceasta despre vechimea și importanța de care se bucură ele în alcătuirea și economia generală a limbii române.

4. REPARTIZAREA DIALECTALĂ

Dintre cuvintele autohtone (traco-dace) românești nu toate se află în cele patru dialecte ale limbii¹². Majoritatea acestor elemente este prezentă în dialectul nordic („dacoromân”), unde au fost identificate peste 160 (sau 170),

¹² Materialul lexical din cele trei dialecte române „balcanice” a fost luat din dicționare, glosare și studii: român dicționarele lui Dalametra (*DMacRD*) și Mihăileanu (*DMacRM*), Pascu (*DEIMR*); Capidan, *Arom*, și din reviste (*BalkA*, *DR*, *GrS*, *JB* etc.), în ultimă instanță Tache Papahagi (*DEIAr*, 1963, ed. II 1974), cel mai amplu repertoriu lexical aromănesc (cu unele defi-

din care numai o mică parte sînt generale în toate dialectele sudice, ori numai în primul (la nord de Dunăre). De altă parte însă numai trei cuvinte băștinașe (preromane) par a lipsi în dial. drom.: arom. *mărcat*, *zgîrma*, arom. și megl. (*a*)*daru*. Numărul și repartizarea cuvintelor autohtone în cele patru dialecte nu sînt lipsite de semnificație pentru particularitățile fiecăruia, chiar pentru fizionomia limbii române în ansamblu, — aspect remarcat mai demult în legătură cu inegalitatea repartizării dialectale a cuvintelor numite „albaneze”, între care din totalul de vreo 52 [în realitate: cel puțin 70] se constată lipsa a 19 în dial. arom.; afară de 4 aceleași în dialectul meglent. Din atare situație, unii filologi gata la teoretizări pripite au scos concluzia că ramura nordică a românilor (așa-numiții „dacoromâni”) ar fi locuit odinioară (pe la începutul ori mijlocul epocii feudale, sau chiar în antichitate?) mai aproape de albanezi decât celelalte grupe de români (aromânii, meglenii, istroromânii). Părerea lui Pușcariu este cunoscută (supra, p. 50); mai mult a insistat în-cercînd să dea și o interpretare istorică bine conturată Th. Capidan¹³. Evident că asemenea concluzii despre „apropierea” geografică [de ce nu și etnică?] mai mare dintre românii septentrionali și albanezi în cursul evului mediu, adică acea nebuloasă „simbioză albano-română” se întemeiază pe o premisă falsă, relevată ca atare în paginile precedente, anume că limba română ar fi împrumutat ori conservat cumva în strînsă legătură și de acord cu albanezii cuvintele sale autohtone (sau „albaneze”), fiecare dialect românesc în funcție (sau proporțional) cu apropierea sa de sursa cuvintelor albaneze, adică graiul skipetarilor. În lumina rezultatelor ceva mai aproape de realități stabilite în paginile precedente, este firesc ca explicarea justă pentru existența unui număr superior de elemente preromane în dialectul românesc din Dacia (România) să fie diferită, iar aserțiunile lui Capidan și Pușcariu să cadă de la sine. Dar fără valoare sînt deopotrivă opinii mai vechi, ca a lui Gaster (reluată de Weigand, supra, p. 55) despre emigrări de grupe etnice albaneze (adstrat) în Dacia carpatică, ori de elemente românești balcanice (aromâni) aducînd cuvinte „al-

ciențe privind etimologia elementului ereditar latin-roman și mai ales autohton-antroman; cf. în primul rînd *CercLg.*, VII 1963, p. 350—361; *LbR*, XVI 1963, p. 375—381; *SCL*, XIV 1963, p. 409—411, recenzii); meglent: I.-A. Căndrea, *Glosar megleno-român*, în *GrS*, I, p. 22—38, 261—285, II, p. 100—128, III, p. 175—209, 381—412, VI, p. 163—192, VII, p. 194—230; Capidan, *Megl*, III; istroromân: Byhan, *JB*, VI, p. 174—396; Popovici, *DIstr*; Pușcariu, *SIstr*; *CercLg.*, IX, p. 187—214; August Kovačec, *Descrierea Istroromânei actuale*, București, Editura Academiei, 1971, 230 p. Alte date bibliografice despre dialectele române din Balcani: Rosetti, *ILR*, IV, p. 12—15. Despre aromâni: infra, cap. VIII, nota 1.

¹³ Th. Capidan, *DR*, II, p. 482—487 „influența albaneză în epoca veche se arată astăzi [!] în proporții mult mai reduse în dialectul aromân decât în cel dacoromân; ceea ce se observă nu numai la unele construcții gramaticale, în frazeologie și foarte puțin în proverbiile ci chiar și în partea lexicală. Există 19 cuvinte din 52 (*bucura*, *ceafă*, *curșă*, *gata*, *ghimpe*, *mal*, *mugure*, *pîriu*, *strepede*, *viezure*, *vare[-care]*, *zară*, *ghiuj*, *hămesit*, *stăpîn*, *cătun*, *balaur*, *acă[-iare]*, *fărîmă*), care lipsesc din aromână. Ceva mai mult, aceste cuvinte, în afară de 4 (*bucura*, *mugur*, *stăpîn*, *strepîj*), lipsesc și în dial. megl.”. La aromâni, răspîdiți în toată Peninsula Balcanică, „pierderea acestor cuvinte, atunci cînd la dacoromâni se păstrează, nu pare tocmai justificată” (*DR*, II, p. 483—484). În concluzie, aromânii și meglenoromânii „se aflau, probabil, într-o regiune mai îndepărtată de aceea unde contactul dintre albanezi și românii nordici era mai frecvent” (p. 487). Iar Pușcariu (*LR*, I, p. 269) adaugă: „aromânii nu au pe *mugur*, *curșă*, *pîriu*, *gata*, *ghiuj*, *strepede*, *ceafă*, *bunget*, *ghimpe*, *gresie* ... S-ar putea admite, la rigoare, că asemenea cuvinte au existat odinioară și la aromâni și s-au pierdut cu timpul. Dar procentul lor este atît de mare, încît nu e probabil că ele să fi dispărut tocmai în graiul aromânilor deprinși să audă în tot cursul veacurilor limba albaneză în contactul lor cu skipetarii ...”. Sînt formulări ale unor filologi de școală veche, cu vederi ce au adus prejudicii cercetării științifice a istoriei limbii și a etnogenezei românilor.

baneze" (cuvinte care de fapt în dialectul aromân nu se atestă) pentru uzul românilor din arcul carpatic (Densusianu ș.a.). Constatarea superiorității numerice a elementelor „albaneze” în dialectul dacoromân este confirmată de faptul că dintre dialectele române cel din Dacia are numărul cel mai mare de cuvinte autohtone în ansamblu, că aici din totalul de peste 160 există 54 ce nu se cunosc în sudul Dunării; peste 100 se află numai în dialectul dacoromân și în unul sau două dintre dialectele sudice. Repartizarea după dialecte, în ordine alfabetică a cuvintelor a fost făcută într-o cercetare deosebită (*Die autochthonen Elemente im Wortschatz der rumänischen Dialekte*, în *Dacoromania*, Freiburg, I, 1973, p. 189 — 196), după care sînt expuse aici:

generale în toate dialectele (26): *acăță, baciū, baier, baligă, ballă, briu, caier, cătun, copaciu, gard, gresie, groapă, gușă, leagăn, mare, mătură, moș, mușat, mușca, pînză, scula, sîmbure, străghiată (străgl' -), strungă, șaș, vatră, zăr;*

numai în drom. (55): *ameți, anina, aprig, argea, băiat, (barză), bordeiu, buiestru(?), bunget, burian, (burtă?), butuc, carimb, cîrlan, cață, cotropi, creț(?), cruța, deretica, desbăra, droaie, dructe, gardină, gata, genuine, ghiară, ghimpe, ghionoaiel(?), gorun, grapă, grunz(?), încurca, îngurzi, înseila(?), înțărîta, întîmpina, întîmpla, întrema, lespede, mādări, mistreț, modru, morman, nițel, noiu (noian), pîriu, pururea, (sarbād?), sgarđă, șopîrlă, șoric, stărnut, strugure, țarină, țăruș, (se) uita, urca, viscol, zară;*

în drom., arom. și megl. (30): *băga, barz, bască, brad, brînză, bucura, buză, căciulă, căpușă, cîrlig, copil, curma, curpân, daș, mișca, mînz, murg, năpîrcă, păștra, scăpăra, scrum, spînz, sterp, strepede, șut, undrea (andrea), urdă, urdina, vătăma, vătuiu, zestre;*

în drom. și arom. (38): *abure, adia, amurg, arunca, balaur, brusture, burtă(?), căpută, creț(?), custură, dărîma, desmierda, dop, fărîmă (sîrmă), gălbează, ghioagă, gruiu (grun'u), grumaz, grunz(?), gudura, încurca(?), înghina (dîzgl'ina), lepăda, leșina(?), măceș, măgură, mărat, mazăre, melc (melciu), mieru, mireasă (măreasă), munună (mărună), păstaiie, prunc, răbda, razim, sarbād(?), sburda, șale, șaș, urdoare, viezure;*

în drom. și megl. (7): *butură, mugure, necheza, rădica, sgîria, steregie, șir (înșir);*

în drom., arom. și istr. (3): *brîndușă, mal, rînză;*

în drom., megl. și istr. (1): *tare;*

în drom. și istr. (1): *beregată;*

în arom. și megl. (1): *(a)đara(vi);*

numai în arom. (2): *mărcaț, sgrîma.*

Cuvintele comune cu albaneza (lista lor alfabetică, supra, p. 108) se repartizează astfel în diferitele zone dialectale românești

în alb. și în toate dialectele române (16): *baciū(?), baligă, ballă, briu, cătun, copac(iu), gard, gresie, groapă, gușă, mătură, moș, sîmbure, scula, strungă, șaș, vatră;*

în alb., drom., arom. și megl. (17): *barz, bască, brad, bucura, buză, căciulă(?), curma(?), curpân, daș, mînz, murg, năpîrcă, scăpăra, scrum, spînz, șut, vătuiu;*

în alb., drom. și arom. (18): *abure, balaur, brusture, căpută, dărîma, fărîmă (sîrmă), gălbează, ghioagă, grumaz, grunz(?), măgură, mărat, mazăre, păstaiie, sarbād(?), sburdă(?), șale, șaș, urdoare;*

în alb. și drom. (17): *argea, bunget, cursă, desbără(?), dructe, gardină, gata, ghimpe, ghionoaiel(?), grapă, grunz(?), pîriu, pururea, sgarđă, șopîrlă;*

în alb., drom., arom. și megl. (3): *mugure, strepede;*

în alb., drom., arom. și istr. (3): *gresie, mal, rînză.*

Se pare că nu există (după informațiile actuale) nici un cuvînt autohton cunoscut numai în albaneză și în vreunul din dialectele românești sudice (balcanice), — fără a pierde însă din vedere faptul că tezaurul lexical arom., megl. și istr. este ceva mai puțin cunoscut față de dialectul drom. (din România).

Repartizarea dialectală a cuvintelor românești autohtone în ansamblu nu este fortuită; ea poate să stea în legătură cu intensitatea variabilă a forței

substratului în diferitele zone ale limbii române în epoca ei de formare. Cu rezerva impusă de faptul că dialectele sudice (mai ales megl. și istr.) nu sînt explorate și cunoscute în aceeași măsură ca dial. drom., considerațiile ce urmează nu pot fi decît aproximative, provizorii, deși este puțin probabil că noi descoperiri lexicale-etimologice vor aduce modificări substanțiale raportului stabilit în tabelul de mai sus. Se poate afirma că dintre cuvintele autohtone cele mai multe (dacă nu toate) erau generale în romanitatea carpto-balcanică, pierzîndu-se o bună parte din lexicul dial. arom., megl. și istr. în cursul evului mediu, după cum au fost uitate dispărînd numeroase cuvinte moștenite latinești, înlocuite prin elemente slave (integral, ca lat. *carus* cu slav *drag* și *scump*; lat. *amare* cu sl. *a iubi*; lat. *centum* cu *sută* etc.; ori parțial lat. *dicere* cu sl. *omori*, *fulbere* — *praf*, *cuvînt* — *vorba*, *salcie* — *răchită*, *venin* — *otravă*, *fulger* — *trăsnet* ș.a.), medio- și neogrecești, turcești etc. Înlocuirea cu elemente streine (de împrumut) s-a petrecut pe o scară mai largă în dialectele din Balcani, mai expuse la ascemenea influențe și lipsite de mijloacele și formele literare-culturale proprii pe care le-a avut dialectul dacoromân începînd din sec. XVI; iar formațiunile statale românești existau cu cîteva secole mai înainte în Dacia carpatică. Dar invazia elementelor străine (explicabilă din punct de vedere cultural-istoric): turcești, maghiare, ucrainene, bulgare în dialectul dacoromân și mai ales în cele trei dialecte sudice (cu deosebire grecești și turcești în arom., blg. și trc. în megl., croate și ital. în dial. istr.) nu justifică ipoteza că toate cele 53 cuvinte autohtone existente numai în dial. drom. ar fi existat în toată romanitatea zonei carpto-balcanice și dunărene în antichitate și că s-au pierdut în epoca feudală. Chiar Pușcariu observa (despre cuvintele „albaneze”) că „este imposibil să admiți pur și simplu că aromânii ar fi pierdut în cursul timpului aceste cuvinte de împrumut [! ?] și influențe albaneze ...” (supra, p. 59). Nu se poate spune dacă repartizarea dialectală a elementelor autohtone în română trebuie interpretată după aceleași criterii ca repartizarea fondului latin-roman, a cărui proporție exactă în fiecare dialect n-a fost stabilită, mai ales din cauza echivocului în ce privește etimologia unor cuvinte românești. Oricum, dacă se admite că prezența mai numeroasă a cuvintelor autohtone în dial. drom. este datorită împrejurărilor mai favorabile de păstrare a elementului românofon în zona carpatică a Daciei, este de relevat conservatismul remarcabil al dialectului de aici în privința lexicului moștenit (latin și prelatin), ceva mai puțin expus influențelor externe decît a fost cazul în sudul Dunării. Dacă se admite însă că din cele 53 cuvinte autohtone exclusive în Dacia unele n-au existat de la început decît în zona nordică a romanității orientale (întrînd numai aici în limba romană adoptată de provinciali), se poate presupune că substratul preroman a fost mai puternic conservîndu-se cu mai multă tenacitate în partea septentrională a romanității balcano-dunărene și carpatice. Faptul ar putea fi atribuit unor împrejurări istorice ca: a) cucerirea Daciei (dci începutul romanizării ei, în 106) cu un secol mai tîrziu decît a Moesiei și abandonarea ei mult mai devreme (cca 271/2); b) conservativismul și rezistența mai îndelungată la romanizare a elementului etnic geto-dacic din stînga Dunării; c) poziția periferică a Daciei carpatice față de Romania balcanică, avînd legături ceva mai îndelungate și intense cu grupele „barbare” traco-getice din afara hotarelor Imperiului, traci care, frați cu dacii din provincie, nu vor fi dispărut fără să aducă vreun aport social-etnic și lingvistic (cît de mic) la romanitatea Daciei carpatice.

Explicarea este (cum se vede) o simplă ipoteză, fără bază documentară directă, susținută numai pe faptele de limbă, care s-ar părea că în această direcție ne îndreaptă privirile, spre a putea înțelege mai ușor „tracismul” destul de pronunțat al dialectului nordic (drom.), dovedit de statistica elementelor autohtone ale vocabularului. În orice caz, deși nu se pot da cifre exacte, o comparație a conținutului lexical al dial.drom. cu dial. arom., megl. și istr. arată în cel dintâi un număr de cuvinte autohtone superior cu aproximativ 1/3 (53 din 160-70) față de cele trei dialecte sudice împreună, în timp ce proporția elementului latin nu credem că ar atinge asemenea superioritate în favoarea dialectului din nordul Dunării, cel puțin în comparația dintre acesta și dial. arom.¹⁴. O statistică riguroasă va elucida și acest punct nelămurit. Din superioritatea numerică a elementelor autohtone în dial.drom. nu se poate trage vreo concluzie cu privire la deosebirile dialectale în domeniul lingvistic al substratului (al limbii traco-dace), căci în cele patru dialecte românești cuvintele autohtone nu diferă decît cantitativ (fiind cu 50% mai multe în Dacia decît în sudul Dunării), iar în Peninsula Balcanică par a exista numai trei cuvinte necunoscute dialectului drom. (verbele (a) *dara-ri*, *zgrîmă* și subst. *mărcat*).

5. ÎMPRUMUTURILE ÎN LIMBILE VECINE

Însemnătatea și vechimea cuvintelor autohtone se reflectă parțial în faptul că ele au aflat o circulație destul de largă la popoarele conlocuitoare sau învecinate, în ale căror idiomuri au pătruns încetățenindu-se definitiv. Este o problemă lexicografică de importanță deosebită nu numai filologic-lingvistică, dar mai ales cultural-istorică, iar din punct de vedere românesc ea va trebui pusă în lumină, pentru motive social-istorice ușor de înțeles. Dacă este neîndoielnică obârșia românească (adică chiar din idiomul și de la poporul român) a elementelor latine împrumutate de vecini (de ex. *turmă*, *păcurar*, *merinde*, *corastă*, *chiag* — *klag*, *găleată*, *ficior*), aceeași siguranță n-a existat, în schimb, decît în puține cazuri de cuvinte proprii limbii române și existente deopotrivă (cel puțin dialectal, regional) la careva din numeroșii noștri conlocuitori și vecini; cuvinte cu etimologie obscură sau fără nici un de fel etimologie și care nu sînt nici latine, dar nici slave ori ungurești, turcești ori grecești, fiind specifice limbii române (de ex. *beregată*, *bordeiu*, *brîndușă*, *căciulă*, *copil*, *custură*, *gușă*, *strungă*, *șarină*, *urdă*, *vatră*, *zestre*). Neavînd obârșia și filiația etimologică elucidată (cum s-a văzut), nu era precizată nici limba din care puteau și trebuiau să fie împrumutate la alte popoare asemenea cuvinte „controversate”. Este știut că pentru cîteva din cuvintele aflătoare și la popoarele vecine s-au găsit erudiți respectabili care să pretindă că românii au împrumutat acele cuvinte de pe la vecini, nu invers (de ex. despre *brîndușă*, *căciulă*, *copil*, *gorun*, *gruiu*, *prunc*, *vatră*, *zestre*), iar unii s-au grăbit să revendice pentru idiomul lor paternitatea acestor cuvinte, pe care populația românofonă le-ar fi luat de la ei. Stabilind etimologic exclusivitatea românească a multor termeni controversați, obscuri ori de obârșie necunoscută și arătînd străvechimea lor în graiul românesc pe baza genealogiei, este evident că s-a luminat totodată în bună parte un capitol important în problematica rapor-

¹⁴ Pentru prezența unui număr mai mare de elemente „comune cu albaneza” în dial. drom., singura explicație deosebită de cea formulată de Capidan — Pușcariu (cu o mai strînsă „simbioză” a românilor aflători în Dacia carpatică, cu sikipetarii) pare a fi fost cea propusă de A. Procopovici, *Die Rumänenfrage* (Sibiu, 1944), p. 74 „wenn also die Aromänen in diesem Belange den Dakoromanen nachstehen, so hat sich das Verhältnis nicht so sehr deshalb so gestaltet, weil sie ursprünglich den Albanesen ferner standen, sondern hauptsächlich deshalb, weil sie in dem Gebiet (in welches Slaven und Bulgaren eindringen) frühzeitig verlassen haben und weil sie eben nicht wie dann (und schon vorher) ihre nördlichen Stammesbrüder, in Dakien gelebt haben”.

turilor lexicale și cultural-istorice dintre românii și popoarele împrejmuitoare, aportul populației românofone la îmbogățirea patrimoniului lingvistic și cultural al popoarelor din sud-estul european. După adagiul ciceronian „tribuere suum cuique”, s-au restituit definitiv limbii române cîteva elemente lexicale disputate, pe care inadvertența unora din cercetători sau carența mijloacelor lingvistice-etimologice ale altora le-au scos ca „împrumuturi” de prin idiomurile vecinilor așezați în preajma poporului român în cursul evului mediu. În ancheta prezentă s-a putut verifica adesea adevărul subliniat în anul 1900 de I. A. Candrea „e departe timpul cînd se aruncau în spinarea slavilor, unguirilor etc. toate cuvintele ce se găseau la români și în limba vreunuia din aceste popoare. Românul era considerat numai bun de a lua ca împrumut, dar niciodată bun a da ca împrumut: era veșnic datornic, dar niciodată creditor” (NRR, I, p. 409). Asemenea prejudecată s-a creat mai ales prin influența dicționarului Cihac (*DÉtDR*, vol. II) și a publicațiilor filologice ale unor erudiți austrieci, nemți, unguri etc., care s-au îndeletnicit cu studiul limbii române și cu istoria ei. În legătură cu „vocabule românești în limbile vecine” s-au formulat în ultima vreme și alte observații (mai mult generice) și cîteva exemplificări, ca „românii n-au fost, nici în trecut, un popor pasiv, care au primit în mod unilateral influențe de la alții, ci un popor dinamic și activ, care a dat elemente de cultură materială și spirituală popoarelor vecine cu care a venit în contact” (D. Macrea, *StLgRom*, 1970, p. 9 — 25), citînd o remarcă făcută cu o jumătate de veac în urmă de ingeniosul filolog V. Bogrea (*DR*, III, p. 499) „ciobani, cărauși, ostași, meșteșugari, pe lîngă ocupația lor de căpetenie, plugăria, vechii români s-au manifestat și afirmat cu nota lor proprie, în care excelau, în mijlocul și în folosul popoarelor vecine, creînd sau transmițînd elemente de cultură; o mărturisesc înseși limbile acestora, care arată, la tot pasul, urmele rolului românilor ca factori de civilizație”.

Multe dintre cuvintele autohtone românești (la fel ca cele latine-romane) împrumutate în lexicul popoarelor vecine sînt dovezi evidente ale unei mai vechi sau noi influențe culturale, economice și sociale a românilor asupra populațiilor învecinate sau conlocuitoare, în curs de cîteva secole. Cele mai multe asemenea cuvinte se constată în limba maghiară (mai ales elemente regionale, în Transilvania, la secui), apoi în ucraineană, în săsește, bulgărește, sîrbă ori polonă. În chip firesc și necesar, numărul lor este proporțional cu apropierea geografică și intensitatea legăturilor dintre populația care primește și cea care dă împrumutul de cuvinte și lucruri, produse ori unelte, obiceiuri, instituții. În ce privește categoriile de cuvinte împrumutate, din cele autohtone (preromane), s-a observat că — precum e natural să fie — ele se referă mai mult la lucruri materiale-concrete: produse tipic românești (*brînză*, *urdă*, *zăr* etc.), în general la termeni de natură gospodărească și agro-zootehnică (*vatră*, *gard*, *custură*, *caier*, *cîrlig*, *baier*, *strungă* etc.; animale: *vătușu*, *șap*, *cîrlan*, *mînz*, *căpușă* ș.a.; plante: *gorun*, *brîndușă*, *păstaie*, *măzărîche*), așezările, casa, proprietatea, natura și formele de teren (*bală*, *măgură*, *groapă*, *gruiu* ș.a.), puține adjective (mai ales în legătură cu animalele domestice) și verbe, al căror caracter abstract s-a pretat mai puțin procesului de transmitere dintr-o grupă social-culturală și lingvistică în alta, fapt constatat în toate idiomurile și perioadele istorice.

În ordinea importanței numerice, cuvintele autohtone românești împrumutate în limbile vecine se prezintă proporțional (însirarea lor în suita alfabetică la tratarea fiecărui cuvînt românesc, partea a II) astfel:

în maghiară (ung.) vreo 80, mai ales pastorali, gospodărești, dar mai mult regionale și locale în Transilvania (cf. în principal: *MNyRomKölc*), în funcție de conviețuirea mai veche și strânsă româno-maghiară, de amestecul social-etnic, de relațiile economice;

în ucraineană (*ZbKiev; BalkA, II; Romsl, XIV 1967, p. 109—193; LbR, XX 1971, p. 159—174*; despre influența română asupra tuturor limbilor slave, mai recent: *RomSl, XVI 1968, p. 59—121*, cu unele lacune ca ucr. *grață, manzare* etc.), vreo 50 de termeni, mai ales pastorali, gospodărești, unelte;

în săsește 42 cuvinte (cf. *RomEISz; SächsWtb*), de natură identică, dar și verbe (*behatzen, înkurkan, lepedan* etc.);

în bulgară vreo 35 termeni (cf. *DR, III*) în special pastorali, gospodărești, plante, animale;

în sârbă-croată (slovenă) vreo 33 (cf. *SOF, XXI 1962, p. 370—393*: păstorit, animale, părți ale corpului ca *beregatâ* ș.a.);

în polonă (20) majoritatea termeni pastorali, puțini gospodărești, unelte, terenul;

în neogreacă (luate din arom.), vreo 20 cuvinte (*RumWNGr, REBS* ș.a.): păstorit, părți ale corpului, materia, plantele, animale etc.

în cehă (10), ca *mahura, cap* (șap), *murgașă, șuta, bața, brin(d)za, urda, vyra-dihovat*, mai mult gospodărești-pastorale; la fel în slovacă și moravă;

în albaneză (?): *kësul'ë, kërrigë* (cîrlig), *urdhë, përgatis; baligë(?), kôpil'(?)*.

Cuvinte românești (autohtone) există și în vechea slavă, cum ar fi **stranga* din care formele slave în diferite limbi ale familiei; probabil direct din română e *katunû și pastrenie*; în limba armenilor din Ardeal (*cursă, cîrlig* etc.), la ruși (*copelû, carina, branduški, murugij* ș.a.), turci (*balta, kasatura < custurâ, mîșiyë*), venețieni (*strunga?*), slav dalmatin (*brandjuška*), posibil și în germană (*goschen?*); la țigani (romi, de ex. adj. *crof*).

Ca parte integrată a lexicului moștenit, deci foarte vechi în limba populară cuvintele autohtone (preromane) s-au bucurat — la vecini și la conlocuitori — de aceeași primire și răspîndire ca elementele latine-romane, — față de care (proporțional cu numărul lor) au aceeași însemnătate în fizionomia generală și în economia limbajului românesc. Odată stabilind autohtonía, deci caracterul fonciarmente și exclusiv românesc, adică național prin excelență, al acestor elemente lexicale (unele controversate de erudiți ca apartenență etnică și etimologică), se precizează definitiv direcția diferitelor împrumuturi și sursa reală din care provin (la popoarele vecine și la minoritățile conlocuitoare) numeroase elemente lexicale și noțiuni caracteristice istoriei culturale și vieții economice ale Europei sud-estice în epoca medievală și modernă; sint termeni și produse ce apar larg răspîndite în spațiul din preajma Carpaților și a Dunării de Jos, în jurul mării vetre etno-lingvistice românești, focarul lor de iradiere. În afara granițelor de nord și de vest ale României actuale, multe cuvinte (fiind din domeniul pastoral și gospodăresc) au fost transmise, cum s-a observat (Miklosich, Kalužniacki, Drăganu ș.a.; cf. *OmR, p. 787—791*), popoarelor vecine de către gospodarii-păstori români ce s-au răspîndit în toate direcțiile din vetrele etnice și lingvistice românești ale zonei carpaato-danubiene și nord-balcânice. Este un fenomen social-demografic și economic de mare amploare și cu profunde semnificații culturale-istorice studiat de eruditul ardelean Șt. Metăș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX*, ed. II, București, Editura științifică și enciclopedică, 1977 (ed. I 1971), p. 22—70; în Polonia, Ungaria, Moravia și Silezia, Rusia, Serbia, Bulgaria, America, cu amplă documentare și bibliografie.

VI. SEMNIFICAȚIA LINGVISTICĂ-ISTORICĂ A CUVINTELOR AUTOHTONE

Cercetarea etimologică stabilind proporțiile și însemnătatea elementului preroman a îmbogățit în măsură apreciabilă cunoștințele de istoria limbii române privitoare la capitolul unde lacunele și confuziile erau mai mari, iar concluziile de ordin cultural-istoric sufereau de grave erori. Clarificarea acestui punct esențial permite o privire mai adîncă și obiectivă decît s-a făcut pînă acum asupra problemei formării limbii și a poporului român, în funcție de valoarea și proporțiile substratului lingvistic și social-etnic traco-dac*.

1. LIMBA LATINĂ ȘI SUBSTRATUL TRACO-DACIC

Precum s-a relevat, limba română prezintă un caracter unitar și omogen numai prin elementul ei latin, de temelie (moștenit), care i-a dat structura gramaticală și fondul lexical de primă importanță. De la mijlocul sec. XIX încoace, studiul critic al limbii, punînd în lumină caracterul latin și stabilind definitiv locul ei în familia neolatină, a deosebit treptat, aproape integral și cu precizie mulțumitoare elementele de împrumut în lexicul și gramatica românească: s-a arătat cum, amestecate cu cele moștenite, abundă cuvintele de altă proveniență, de origini foarte variate, care au dat lexicului românesc aspectul unui adevărat caleidoscop cultural-istoric. Pentru prima dată era vizibilă asemenea alcătuire în vol. II (1879; elementele slave, ungurești, turcești, grecești, albaneze) al dicționarului Cihac, care a făcut să se recunoască tot mai limpede marea importanță ce revine elementelor împrumutate în română, din epoca medievală pînă azi, stabilindu-se în bună parte natura și proporțiile influențelor externe la care a fost supusă latina orientală timp de 15 veacuri. Atare diversitate de elemente reflectă influențele culturale, economice-sociale, politice, religioase și chiar etnic-biologice: slavă, cumano-pecenegă, medio- și neogreacă, turcească, germană, ungară, italiană, franceză, „internțională” etc., în succesiunea și stratificarea cronologică¹. Ceva mai grea a

* O parte din acest capitol (paragrafele 1—3) prezintă conținutul cap. IV, 2—4 din lucrarea *ElAutoht*, p. 108—125.

¹ Cea mai veche și importantă este înriurirea slavă (veche slavonă, slavă bisericească și mai recentă: srb., blg., pol., ucr., rusă); elementul slav, foarte numeros, după fondul moștenit (latin), este capitolul cel mai mare al lexicului istoric românesc, parte organic contopită în limba română (intrat în perioada simbiozei româno-slave). Urmează celelalte influențe în măsura și după durata în care populația românofonă a stat în contact cu diferitele popoare și civilizații. Numărul cuvintelor străine, după origine, în raport cu elementul moștenit a fost pus în lumină de cercetările lui D. Macrea. Ordinea cronologică și împrejurările cultural-istorice ale pătrunderii acestor elemente de împrumut în organismul latin-roman al limbii române se cunosc azi destul de bine, existînd

fost stabilirea locului și ordinii ce revine acelor elemente străvechi (în parte numite „albaneze”), autohtone, care la începutul sec. al XIX-lea au fost recunoscute ca preslave și chiar anteromane, rezultat dintr-o influență ce se poate numi internă, adică un proces de sinteză. Unii erudiți mai vechi le atribuiau substratului autohton prelatin (tracic, illyric, dacic), alții (Gaster, Weigand etc.) preconizau un adstrat albanez care să fi adus asemenea elemente ori emigrarea populației aromânești în Transilvania purtând aceste cuvinte (Densusianu); iar alții, mai ales în jurul anului 1900 și mai târziu, au început să vorbească de „împrumuturi din albaneză”, pentru ca după 1920 (în urma lui Treimer: Capidan, Philippide, Pascu, Rosetti și chiar Pușcariu) să se admită cu mai multă convingere existența elementelor „autohtone, anteromane”, comune cu albaneza și moștenite în română din substratul prelatin. Este ultima concluzie la care s-a ajuns în privința elementelor „comune cu albaneza”, considerate de mulți erudiți (supra, cap. II) în majoritate ca autohtone în română la fel ca în albaneză. După elucidarea pe baze mai largi a valorii și proporțiilor elementului autohton, se poate încerca explicarea lingvistică și interpretarea istorică mai circumstanțiată, spre a scoate din faptele de limbă concluziile firești și necesare privind istoria limbii și baza etnică-socială a comunității populare românofone.

Unitatea și vechimea elementelor autohtone. Alături de specificul fondului romanic (relevant adesea, evident pentru oricine cunoaște graiul popular), este necesar a sublinia cealaltă realitate străveche (semnalată frecvent în paginile precedente), nu mai puțin semnificativă și importantă: individualitatea și specificul elementelor moștenite nelatine, băștinașe. Studiul lor etimologic-comparativ arată o fizionomie proprie, o sumă de trăsături fonetice, morfologice și semantice pregnante, deosebitoare, ilustrând originalitatea și vechimea indo-europeană, ca și exclusivitatea lor românească, fapt care iese în evidență la majoritatea cuvintelor studiate, trecute prin două mari etape de evoluție pînă s-au integrat organic în blocul elementelor ereditare ale limbii române. Aici ele se deosebesc net de elementele slave ori de împrumuturile ulterioare în aceeași măsură ca elementele latine. Un singur exemplu din cele mai caracteristice în gramatica istorică română este suficient spre a ilustra din nou deosebirea dintre cuvintele autohtone și cele slave: trecerea lui *-l-* intervocalic la *-r-* în *măgură* < **magula*, *mazăre*, *mugure*, *sîmbure*, *viezure*, *mătură*, *caier* ș.a., ca în lat. *salem*, *scala*, *solem* = *sare*, *scară*, *soare*, față de sl. *-l-* conservat în toate cuvintele de această proveniență (*milă*, *silă*, *cobilă* etc.). Astfel elementele vechi neromane (autohtone, trace) erau prezente în limbă anterior ori-căror împrumuturi din afară, fiind din punct de vedere românesc **c o n t e m p o r a n e** în sens absolut cu întregul fond romanic al limbii noastre. Faptul este semnificativ în cel mai înalt grad (cum s-a arătat) și concludent din punct de vedere cronologic, istoric². Cronologia foneticii istorice a fost primul cri-

informații documentare (istorice, toponimice etc.) despre raporturile dintre poporul român și alte popoare; încît nu încapă îndoială cu privire la caracterile și proporțiile influențelor de limbă și cultură exercitate asupra populației românofone în evul mediu și epoca modernă. Astfel (în primul rînd cu ajutorul lexicului nostru) a putut fi elucidată în cea mai mare parte problema influențelor externe pe care le-a suferit limba și populația românească.

² Dacă ar fi intrate ca un adaos („adstrat”) după încheierea procesului transformărilor exclusiv latine, cuvintele zise „albaneze” nu mai puteau să participe la schimbările străbătute într-o fază anterioară de elementele romanice, rămînînd (din punct de vedere românesc) în același stadiu ca cele slave; am fi avut nu *măgură*, *mazăre*, *viezure*, ci **măgulă*, **mazăle*, **viezule* etc.

teriu sigur în ce privește vechimea și rostul celor peste 160 vechi cuvinte nelatine ale limbii române. Pentru cele vreo 70 comune cu albaneza, compararea citorva a arătat (p. 105—108) că formele române nu pot fi împrumutate într-o vreme ulterioară procesului de închegare a elementului lexical ereditar românesc, iar unele cuvinte autohtone ale noastre păstrează aspecte mai vechi decît corespondentele albaneze (*mazăre*, *briu*, *pururea* etc.). Asemenea concluzie a răsturnat orice presupuneri despre eventuale relații de vecinătate („simbioză”) între români și albanezi, reclamate numai de ipotezele despre „împrumuturi lexicale” în evul mediu (ipoteze care au luat naștere prin observarea superficială ori incompetență a faptelor de limbă, mai ales ignorarea filiației etimologice a cuvintelor românești, considerate „albaneze” ori de altă obîrșie și explicate precum s-a văzut). Dar azi, cînd multe probleme și „enigme” etimologice se pot considera ca definitiv soluționate, lucrurile nu se mai judecă după criteriile lui Kopitar ori ale așa-numitei „lingvistici balcanice”, ori cu promptitudinea improvizată a unor albanizanți și „balcanologi” (Weigand, Barić, Jokl etc.). Făcînd o justă delimitare în domeniul lingvistic și istoric, nu se vor mai confunda noțiunile și datele pe care limba română și lingvistica indo-europeană le-a elucidat, pe cele mai multe pentru noi în chip definitiv.

Latina — limbă adoptată în provincii. Ocupația romană din Peninsula Balcanică în sec. I—IV e.n. aduce modificări esențiale în condițiile de viață din teritoriile anexate, introducînd administrația, forme economice, politice, militare și religioase, urbane, noi relații sociale și de producție, care au schimbat viața populațiilor indigene; dar cea mai importantă și durabilă modificare a fost introducerea și generalizarea limbii oficiale a Imperiului, care a înlocuit în cele mai multe zone idiomurile băștinașe: deznaționalizarea popoarelor din Imperiu prin limbă a făcut ca latina să fie perpetuată fără forța armatei și administrației în multe părți ale Europei antice (Italia, Spania, Gallia, Dalmatia, Moesia, Dacia etc.). Fenomenul de importanță capitală peste tot unde au existat ori există „neolatini” este faptul înlocuirii limbii indigene cu latina, adoptată și perpetuată de populațiile locale, la care s-au adăugat și componente „romane” din afară și chiar italică. Cum se va arăta în viitor, analogia dintre situația latinei față de limbile indigene în provinciile apusene cu cele balcanice și dunărene este nu numai verosimilă și admisibilă, ci chiar sigură, obligatorie.

În ce privește româna, gramatica ei istorică arată că elementele autohtone (preromane) au existat în limbă simultan cu cele latine cu care formează blocul omogen (din punct de vedere strict românesc) al fondului lexical moștenit, unde 160 cuvinte neromane nu pot fi adausuri (ca împrumuturi) ulterioare la fondul lexical latin (romanice). Dar în acest fel ele nu pot fi nici aduse din afară simultan cu limba latină și în aceasta (amestecate în ea), întrucît ele au obîrșie stabilită etimologic în a l t i d i o m, din altă grupă indo-europeană ceea ce exclude eventuala presupunere că ele (sau măcar unele) ar fi putut exista, în forma dată, în limba latină; aceasta din urmă era un organism unitar, complet, care nu s-a format din fuzionarea limbii oficiale a Imperiului cu niște idiomi „barbare” provinciale, cum credeau unii erudiți mai vechi (în parte chiar Miklosich), ci s-a impus cu întreaga sa structură gramaticală, generalizîndu-se între provinciali. Ar fi absurd a ne imagina că latina ar fi adus din afară, luate de la alte populații provinciale, vocabule de factură indo-europeană neromană (satem) ca cele din care au rezultat cuvintele românești (de ex. *barză*, *gâlbează*, *grumaz*, *mazăre*, *razim*, *viezure* etc.). Asemenea „vehiculare” fiind exclusă și fiind cert că elementele

lexicale de acest fel fac parte din structura arhaică a limbii romanice din care s-a dezvoltat româna, apare clar că latina vorbită în sec. I—V e.n. în zona balcano-dunăreană și carpatică a primit (în teritoriile respective de romanizare) cuvinte singuratică (în număr ce azi nu mai poate fi determinat) din idiomurile populațiilor supuse, cuvinte ce au rămas ca simple fragmente eterogene în organismul latin al limbii române, unde pot fi detectate (în primul rând cu ajutorul albanezei) prin etimologia lor comparativă indo-europeană. Astfel, ele sînt mai vechi, anterioare chiar limbii române (cum au relevat de ex. Treimer, Procopovici ș. a.), dar nu în sensul că ele ar fi putut exista singure formînd autonom o limbă deosebită („mama limbii române” de azi), ci sînt mai vechi pe acest pămînt, în gura populațiilor indigene care au precedat suportînd stăpînirea romană (romanizarea) și care vorbiseră un idiom total diferit de limba latină. Idiomul „barbar” a fost înlăturat (prin faza intermediară a bilingvismului) de latina oficială-romanică, al cărei prestigiu era neasemuit superior, dar care nu s-a putut sustrage unei puternice influențe de natură lexicală din partea „substratului”; iar acesta și-a „salvat” astfel o parte din fondul lexical propriu, integrată și asimilată în graiul romanic al însăși populației provinciale romanizate.

Pătrunderea cuvintelor autohtone în latina-populară s-a făcut nu în afara zonelor de romanizare din provinciile dunărene, ci în interiorul lor, simultan cu procesul romanizării, cuvintele fiind găsite aici de către cei care au adus noua limbă a stăpînirii. Cum au putut ele pătrunde în limba „romanilor” stabiliți aici? Făcesc ar fi fost ca aceștia să le fi împrumutat de la localnici; ceea ce însă este greu de imaginat. Dacă s-ar presupune că întreaga sau marea majoritate a populației provinciale a Moesiei și Daciei se compune din romani „curați” (italici) ori coloniști, veterani etc. romanizați, ar fi greu, chiar imposibil de admis o influență atât de puternică din partea „barbarilor” provinciali, supuși, încît pătura cultă, suprapusă a romanilor conducători să fi primit numeroase și foarte importante cuvinte în limbă (ca *arunca, răbda, rezema, rădica, gard, scula, băiat, vatră, leagăn, zestre, mare, tare* ș.a.), care să înlocuiască integral ori parțial corespondentele latine. O influențare lingvistică, deci culturală în acest sens nu este de luat în considerare, situația etnic-socială în provinciile romane fiind cu totul alta decît ar lăsa impresia o considerare superficială a romanității atât de remarcabile a limbii române, derivate din latina înrădăcinată în provinciile dunărene. Coloniștii, veteranii și în general elementele venite din afară, din alte zone ale Imperiului în Moesia și Dacia erau desigur o minoritate față de masele populației indigene, supuse și exploatate. Chiar dacă nu am ști nimic din alte surse documentare istorice și arheologice, limba română prin alcătuirea fondului ei lexical ereditar arată că este absolut necesar ca populația de băștină să fi existat aici, numeroasă, compactă, ca principalul suport social-etnic al romanității, deznăționalizată în urma fenomenului de înlocuire a unui idiom prin latina oficială, devenită latina rustică-romanică. Miklosich, Schuchardt și alții au întrevăzut limpede că româna este o limbă latină altoită pe fondul etnic și lingvistic indigen, adică traco-dacic. Aici intervine elementul documentar (pe care n-aveau de unde să-l știe concret erudiții de acum un veac) decisiv pentru problema noastră lingvistică și istorică: lotul de peste 160 cuvinte autohtone integrate de română arată că aceasta este forma latinei generalizate între provincialii romanizați în zona carpato-balcanică și dunăreană, între băștinașii care au păstrat-o pînă azi. Aportul etnic-social din afară trebuie să fi fost destul de mic, iar cifra de 160 cuvinte ale limbii dispărute și înlocuite nu infirmă, ci confirmă asemenea concluzie esențială pentru elucidarea problemei istorice a etnogenezei.

Examinînd aspectele latinei continuate în idiomul românesc, H. Schuchardt se pronunță categoric pentru substituirea limbii indigene prin latină în gura localnicilor daci și traci, care nu au primit-o fără să-i imprime niște trăsături pregnante din graiul lor autohton înlocuit: dacii romanizați au adus în limba învățată și adoptată unele particularități proprii; iar Kopitar vorbea la 1829 de „transformările suferite de sunetele romane în gura tracică” (supra, p. 39). Adevărat că, după opinia și mijloacele lui Schuchardt la 1868, nu se puteau încă dovedi elemente dacice în limba valahică; dar trăsăturile comune cu albaneza arătau că este exclusă puțința unui împrumut mai tîrziu de elemente „albaneze”. Felul cum formula în 1868 tînarul romanist ideea despre substituirea de limbă în zona daco-romană este și azi interesant și ingenios³. În idiomul latin adoptat, populația traco-romană a transmis și perpetuat (în epoca de tranziție a bilingvismului) numeroase cuvinte izolate, din care au putut fi identificate pînă acum vreo 160. Este aici prima încrucișare în cursul istoriei limbii române, „cea care a avut loc între limba latină populară și graiurile trace ale dacilor, geților și mizilor”⁴, din care a ieșit biruitoare latina, îmbogățită cu un mare număr de cuvinte din limba înlăturată, înlocuită a indigenilor⁵, inițial desigur mai mult decît cele vreo 160 identificate pînă acum.

Astfel, răspîndirea, înrădăcinarea și perpetuarea limbii latine în teritoriile unde era vorbită în evul mediu și mai tîrziu se datorește nu faptului rău înțeles (în epoca romantică a Școlii ardelenne și de unii latinizanți puriști de mai tîrziu) că ea a fost adusă și păstrată veacuri multe de coloniștii și veteranii romani din Italia ori provincii (la cari să se fi adăugat mai mult ori puțin însemnatul aport al elementelor etnice barbare-locale), ci împrejurării că acest idiom oficial, al stăpînirii și culturii romane a fost adoptat de localnicii autohtoni și învățat pe încetul în curs de cîteva generații și decenii ori secole, sfîrșind prin a fi însușit integral de comunitatea populară romanizată. Învățarea noii limbi trebuie să fi fost defectuoasă: acel *sermo rusticus et provincialis* s-a generalizat cu multe lipsuri și reduceri, sesizabile și azi în limbile romanice, dar mai ales în românește, unde substratul lexical preroman este mai puternic decît oriunde: dovadă că învățînd și vorbind treptat latina, localnicii noștri autohtoni n-au putut să uite dintr-odată, total idiomul strămoșesc care a dus o luptă dîrză cu limba oficială și din care (în epoca bilingvismului) s-au păstrat cele 160 (inițial desigur mai multe) cuvinte integrate în noua limbă a populației provinciale⁶. Aceasta purta, cum a relevat Schuchardt, pecetea evidentă a limbii înlocuite, a băștinașilor. Fenomenul substituirii latinei în locul idiomurilor indigene, întrevăzut și postulat de Miklosich, Schuchardt ș.a. a fost apoi subliniat cu deosebită insistență de mulți cercetători români și admis de unii străini, după ce mai ales

³ Cf. supra, p. 42; unde se dau citate. H. Schuchardt observa că limba latină a trebuit să ducă și în aceste regiuni o luptă grea cu graiurile autohtone, din care a ieșit biruitoare, dar cu puternice urme din graiul înlocuit, „mit vielen tiefen Spuren desselben” (*Vokalismus des Vulgärlat.*, III, p. 47). Atare urme adînci, just întrevăzute, deși încă necunoscute cu precizie de autor la 1868, au fost identificate în lexicul românesc prin etimologiile date (într-una, partea II; supra, cap. IV). Trăsăturile autohtone, adică preromane Schuchardt le atribuia limbii dace, o formulă adoptată mai mult pentru simplitatea și scurtimea ei („nur der Kürze wegen — als dakische”, *ibid.* p. 49).

⁴ E. Petrovici, *Lucrările sesiunii generale științifice din 21—25 martie 1951*, Academia R.P.R., București, 1951, p. 22—49, în special p. 34; supra, cap. IV, nota 29.

⁵ Fenomenul „încrucișării” (integrării), cu privire specială la limba română: Șt. Pașca, *În legătură cu „integrarea” limbilor și a dialectelor*, în *LbR*, IX/3, 1953, p. 84—91. Despre filologul clujean Ștefan Pașca (1901—1957): *CercLg*, XXI 1976, p. 137—151.

⁶ Despre „romanizarea illyrilor și a traco-dacilor”, v. considerațiile generale și principiale expuse supra, cap. III, 4.

a fost întrezărită realitatea și importanța substratului în limba română; ea ar fi putut să pară nesigură „numai dacă va voi cineva să tăgăduiască posibilitatea existenței de elemente autohtone în limba română; dar această tăgăduială n-ar avea nici o bază...” (Philippide, *OrR*, I, p. 745).

În cercetarea particularităților fonetice și morfologice indo-europene ale cuvintelor autohtone se poate observa că după cum latina populară ce stă la baza limbii române prezenta o remarcabilă unitate inițială ca și o serie de particularități pregnante de evoluție față de celelalte zone romanice, tot așa trebuie să se admită (p. 76—83) că la noi ea s-a altoit pe un fond unitar lingvistic (și deci etnic-social), în linii mari omogen, adică pe aceeași limbă anteromană înlocuită, nu pe două sau mai multe graiuri de tip diferit. Limba înlăturată (cu excepția celor vreo 160 cuvinte supraviețuitoare) poate să fi fost diferențiată în dialecte, să nu fi fost lipsită de nuanțări pe întreaga întindere a Traciei, Moesiei și Daciei, (Dalmatiei?); dar, în chip firesc, aceasta nu trecea de limita deosebirilor dialectale dintre diferitele triburi existente anterior stăpînirii romane, deosebiri despre care nu se poate ști nimic și care par a fi fost mai pronunțate în vocalism (supra, p. 80—81). Oricum, elementele noastre lexicale autohtone, provenite din graiul înlocuit de limba latină, sînt generale și aceleași, nu prezintă deosebiri dialectale în ce privește limba lor de obîrșie; ele sînt deosebite numai cantitativ în zonele dialectale, fiind mult mai numeroase în dialectul din nordul Dunării (supra, p. 134—138).

2. O ANALOGIE DIN ROMANIA APUSEANĂ

În sprijinul existenței substratului în lexicul românesc, Philippide amintea și exemplul altor limbi romanice, în care există elemente autohtone („puține, dar s-au păstrat”, supra, p. 57) și care s-au format în teritorii, vremuri și împrejurări mult mai prielnice romanizării. În Italia, Gallia și Spania stăpînirea Romei și influența romanizatoare s-au exercitat secole mai îndelungate și mai intens decît a fost cazul în Moesia și Dacia carpatică. Dar substratul de limbă n-a dispărut, fără a lăsa urme în lexicul idiomurilor neolatine din Apus. În afară de remarcă lui Philippide, se pare că nimeni nu s-a gîndit să compare elementul autohton (în majoritate încă neidentificat) din română cu cel din alte limbi romanice; era firesc să nu se facă o asemenea tentativă, cîtă vreme s-a vorbit de „împrumutarea din albaneză” a cuvintelor românești, pe care numai în ultimile decenii au început erudiții să le considere elemente „comune cu albaneza” ori autohtone la noi, fără să fi putut însă dovedi acest lucru și nici valoarea lor cantitativă și calitativă. Azi cînd lucrul s-a făcut în cea mai mare parte, problema substratului se pune în termeni esențial diferiți sub aspect lingvistic, iar compararea cu situația din limba franceză este semnificativă și plină de interes.

Cuvinte autohtone în limba franceză. La sfîrșitul sec. XIX, celtizantul neamt R. Thurneysen afirma că „relictele celtice în franceză sînt neînsemnate”⁷, lucru relevat de Windisch, C. Treimer (*ZrPh*, XXXVIII 1914, p. 407), ca și de Pușcariu (*S:Istr*, II, p. 354); ultimul — potrivit atitudinii sale sceptice, negative în privința substratului la noi — se grăbea să stabilească analogii și concluzii pentru limba română, adăugînd că „asemănările în adevăr mari și de veche dată între română și albaneză se pot explica și altfel decît prin substratul comun...”. S-a relevat

⁷ Rudolf Thurneysen, *Keltoromanisches*, Halle, 1884 (citată de Pușcariu).

însă ceva mai tîrziu că în franceză există destul de numeroase cuvinte celtice care nu erau „romanice” (trecute în limba latină din Imperiu, ca *braca* și *camisia* etc.), recunoscîndu-se că influența gallică a fost mai puternică în lexic decît în gramatică, precum este firesc, ceea ce au relevat unii, mai ales Wartburg⁸. Fără a fi de acord asupra amănuntelor, categoriilor și numărului exact, toți recunosc însă realitatea substratului în limba franceză. Opiniile lor sînt semnificative, iar materialul relevat prezintă o paralelă instructivă cu realitățile lingvistice românești; concluziile cîtorva istorici ai limbii franceze:

„On cite comme venant du gaulois un certain nombre de termes, dont la plupart, du reste, avait déjà été adopté en latin. Ex.: *alanda* > vfr. *aloue*, d'où *alouette*, *arpennem* > *arpen*, *bascauda* > *bachoue*, *botte d'osier* (mot dialectal), *beccum* > *bec*, *benna* > *banne*, *bettonica* > *betoine*, *betula* > vfr. *beoule* (d'où *bouleau*), *braca* > *braie*, *brace* > *brais* (cf. *brasser*), *brogilum* > *brevil*, *bruca* > *bruyère*, *bulga* > vfr. *bouge* > *bougette* (cf. *budget*), *caminum* > *chemin*, *cerevisia* > *cervoise*, *cleta* > *claie*, *leuca* > *lieue*, *marga* > **margula* > *marle*, *marme*, *saga* > *saie*, *vetragum* > *veltrum* > *vautre*, *viduvium* > *vouge*. Il faut probablement ajouter *chêne*, *écoufle*, *grève*, *jarret*, *matras*, *quai*, *ruche*, *truand*, *vassal*, *verne* (*vergne*) etc., dont le primitif étymologique est moins sûr. Ces mots ne sont pas propres au français; beaucoup d'entre eux se retrouvent dans les autres langues romanes (sauf le roumain). Il faut encore remarquer qu'on n'a pas emprunté que des substantifs — pas des verbes, pas d'adjectifs, ce qui est très significatif — et que les substantifs sont surtout des termes pratiques concernant la vie rurale ou désignant des objets fabriqués en Gaule, des plantes et des animaux. Hors du vocabulaire il y a très peu de traces d'une influence celtique sur le français...” (Nyrop). În același sens Brunot „le vocabulaire a conservé des traces celtiques plus nombreuses que la grammaire”, ca și Dauzat „un residu qui n'est pas négligeable: une cinquantaine de racines (substantifs; aucun verbe...)”.

Asemenea concluzii ar înclina spre convingerea că elementele autohtone (celtice) din vocabularul francez se referă numai la lucruri concrete materiale, mai puțin ori deloc la noțiuni abstracte, la acțiuni și însușiri de aspect imaterial și figurat. Ar părea deci să fie o situație asemănătoare celei presupuse mai demult despre limba română în legătură cu elementele numite „albaneze”, între care de fapt majoritatea sînt substantive designînd lucruri concrete și materiale (plante, animale, unelte, forme de teren etc.), numai 4—5 verbe și foarte puține adjective. Wartburg a stabilit însă că pe deoparte numărul cuvintelor celtice este mai mare, ridicîndu-se la 180, pe de alta între ele se află nu puține adjective și verbe:

„Quand on parcourt la liste des survivances authentiques du gaulois on reste surpris de leur grand nombre (180!) et ensuite d'y trouver fréquemment des adjectifs et des verbes. Parmi les adjectifs je cite *dru* „fort, bien nourri”, aussi *herbe drue* < gaul. *drūto* „fort”, *rêche* „rude” < gaul. *rescos*, l'a. prov. *croi* „cruel” < *crodios* „dur”, l'a.fr. *bler* „gris” < *blaros* (fr. *blaireau*). A côté des verbes comme *briser*, *glaner*, nous avons aussi *bercer* < *bertiare* (irl. *bertain* „je secoue”) etc.” (Wartburg, *Evolution et structure de la langue française*, p. 15—16). S-au propus (în specul de J. Jud) și alte elemente din substratul celtic în limba franceză, iar unii au considerat că „numărul procentual ce revine unor asemenea elemente este important”, cum a relevat și marele romanist german G. Rohlfs, în *Sitzber. Bayer. Akad.*, Philos.-histor. Abteil., 1944/46, Heft 5 (1947), p. 7, după J. Jud, [nota 8] citînd și cuvinte iberice în spaniolă.

Concluziile lui Wartburg, Jud și Rohlfs se aseamănă cu rezultatele stabilite pentru limba română, unde între cuvintele autohtone se află, pe lîngă multe sub-

⁸ Elementele celtice (gallice) ale limbii franceze: Kr. Nyrop, *Grammaire historique de la langue française*, ed. II, I 1914, p. 5—7; F. Brunot, *Histoire de la langue française*, I 1924, p. 53—56; A. Dauzat, *Histoire de la langue française*, 1930, p. 164; W. Wartburg, *Evolution et structure de la langue française*, 1934, p. 15—21; *Die Entstehung der romanischen Völker*, Halle, 1939; cf. J. Jud, *Mots d'origine gauloise*, în *R*, XLVI 1920, XLVII 1921, XLIX 1923, LII 1926; V. Bertoldi, *Problèmes de substrat*, în *Bulletin Société Linguist.*, Paris, nr. 32, p. 93—184.

stantive, și câteva adjective importante (ca *aprig, creș, mare, tare*) și vreo 40 verbe din cele mai de seamă (ca *arunca, băga, bucura, curma, dărîma, incurca, înlîmpina, înlîmpla, lepăda, mișca, mușca, păstra, răbda, rădica, rezema, scula, vătăma, zgîria*). Prin valoarea lor lexicală, acestea sînt, fără îndoială, mult mai semnificative pentru puterea excepțională (nebănuită înainte vreme) pe care a avut-o lexicul substratului în romanitatea sud-est-europeană și la formarea limbii române. Dacă cifra de 180 cuvinte celtice dată de Wartburg poate fi luată ca reală, rezultă că în franceză elementul preroman este numericeste aproximativ echivalent celui din limba română, adică sub raport cantitativ, căci în ce privește calitatea, valoarea (frecvența) și puterea de circulație a elementelor traco-dace ale limbii române (dial. drom.) acestea sînt desigur superioare celor celtice din franceză. Faptul confirmă observația lui Philippide că „limba română este cea mai tîrziu născută, dezvoltată la niște neamuri de oameni asupra cărora agenții romanizatori au lucrat cel mai tîrziu și cel mai scurt timp” (supra, p. 57).

3. FORMAREA LIMBII ROMÂNE

Bazate pe noi criterii și mijloace mai exigente, cercetările noastre etimologice comparative și cultural-istorice permit unele constatări esențial diferite de rezultatele generale vechi, pe care pot să le amplificăm și corectăm în măsura necesară, în etapa de azi, relevînd un adevăr istoric și lingvistic ignorat, chiar contestat de unii specialiști, dar just întrevăzut și postulat de alții ca și de . . . nespecialiști: prezența elementelor lexicele autohtone (traco-dace) în limba română, avînd (cum s-a spus) o semnificație excepțională, ca documente istorice de primul rang.

Valoarea documentară a cuvintelor autohtone. La prețioasele rezultate ale studiului structurii latine a limbii române se adaugă acum cele scoase din prezența elementelor preromane, autohtone, ale căror proporții și semnificație nu erau cunoscute în chip mulțumitor, neputînd fi deci apreciate la justa lor valoare. Prin elucidarea etimologiei lor se aduce o întregire utilă, necesară, firească în problema istorică a începuturilor limbii și comunității populare românești. Fenomenul genezei limbii și poporului ar rămîne cu o gravă lacună fără o consecventă interpretare și valorificare lingvistică-istorică a elementului lexical autohton. Fără de aceasta nu este de imaginat o soluție a problemei puse de etnogeneza românilor; căci cum s-a spus, principalul, uneori singurul mijloc documentar pentru epoca antică și medievală a istoriei românilor (nu a pămîntului locuit de ei) îl formează tocmai limba populară, cu evoluția și structura ei tipică, unică ce se cer a fi cunoscute deplin și just, spre a scoate la iveală o serie de fapte și fenomene lingvistice care apasă greu în cumpăna istoriografiei.

Examinarea critică de ansamblu a elementelor autohtone în lexicul românesc a dus la două prime constatări: 1) limba română nu depinde de albaneză, din care să fi împrumutat (în evul mediu) cuvinte sau forme gramaticale. „Elementele albaneze” sînt primite din aceeași sursă din care româna conservă mai multe și mult mai importante vocabule preromane, autohtone, decît sînt cele comune cu albaneza. 2) Ambele categorii de cuvinte („albaneze” și nealbaneze, care de fapt sînt una singură) ilustrează în chip semnificativ valoarea lingvistică și etno-socială a substratului traco-dacic, care a fost mai strîns înrudit cu cel de la baza neamului și idiomului albanez decît cu oricare alt grup sateo indo-european (cum ar fi, de ex., cel baltic-slav ori iranian), aparținînd grupului carpato-balcanic, adică tracic. Faptul că elementele noastre prelatine

arată un caracter de unitate și uniformitate organică este dovadă că ele au intrat în romanica-română deodată, în bloc, prin vastul proces al substituirii de limbă⁹. Este necesară, deci, în primul rînd, reexaminarea critică a rezultatelor dobîndite de istoriografia limbii române în ce privește timpul și locul unde s-a încheiat elementul moștenit (latin-roman) din punct de vedere romanic și românesc. O asemenea reexaminare critică se impune și datorită faptului că în rezultatele și concluziile formulate de filologii noștri nu s-au judecat integral proporțiile și valoarea elementului autohton apreciat uneori greșit sau chiar anacronic.

Concluziile filologiei române. Așa cum nu există nici un document despre „nașterea poporului român”, tot așa nu există vreo atestare expresă ori măcar aproximativă din antichitate sau evul mediu care să arate locul exact și limitele de timp cînd s-a format limba română. Locul de naștere și epoca aproximativă au putut fi indicate în baza a două criterii pozitive: 1) întinderea actuală a graiului viu românesc în legătură cu 2) teritoriul despre care se constată, pe baze arheologice și epigrafice, că în antichitate a fost romanizat, putîndu-se deci generaliza și perpetua aici limba latină populară. Dintre provinciile romane orientale din Illyricum ce aveau cultură occidentală și limba latină: Pannonia, Dalmatia, Moesia Superior, Moesia Inferior, Tracia nord-vestică și Dacia, numai ultimele patru au putut fi considerate ca teritoriu de formare a limbii române, fapt admis de aproape toți romanistii. Cele două Moesii și Dacia (eventual o parte din Dalmatia și Tracia) sînt mai aproape ori se suprapun parțial cu actualul teritoriu de întindere a limbii române, a populației românofone; ele au cunoscut ocupația romană îndelungată și stabilă, o viață romană intensă: militară, administrativă, economică, socială, religioasă etc., oglîndită în așezările dese (orașe, caste, sate, ferme izolate etc.), materialul arheologic abundent, multe inscripții latine, — urme și resturi deosebit de semnificative. Deci în regiunile moeso-geto-dace a fost localizată, respectiv căutată, patria de formare, leagănul limbii române împreună cu poporul care o vorbește, adică a limbii primare (proto- sau străromână), premergătoare despărțirii celor patru dialecte (drom., arom., megl., istr.). Concepțiile și opiniile exprimate cu privire la întinderea și limitele acestei „vetre primitive” au variat după atitudinea și preferințele fiecărui filolog în legătură cu unitatea, respectiv diferențierea, inițială a limbii române, ca și față de valoarea acelor aspecte posibile ale idiomului nostru în funcție de extinderea probabilă a populației românofone în trecut. Despre aspectul arhaic, unitatea și extensiunea limbii române, ca și semnificația atribuită elementelor „albaneze” și celor slave (paleo-slave) s-au formulat în sec. XIX-XX teze și teorii diverse, care se găsesc înfățișate în lucrările lui Densusianu (*HLR*, I, 1901), Philippide (*OrR*, I, II), Pușcariu (*ELR*, *LR*, I) ș.a.¹⁰

⁹ Acest fenomen lingvistic nu mai poate fi contestat azi cînd împrejurările și raporturile din lumea romană sînt cunoscute mai bine, iar valoarea faptelor de limbă cu prezența cuvintelor eterogene (prelatine) în structura arhaică a graiului popular pot și trebuie judecate după criterii esențial diferite decît își imaginau un Kopitar, R. Roesler, P. Hunfalvy, L. Réthy sau alți roeslerieni din veacul al XIX-lea.

¹⁰ Nu este necesară recapitularea tuturor tezelor și „sistemelor” mai vechi (Densusianu, Philippide ș.a.), în care ideile de valoare se amestecă cu multe păreri neconcludente, bazate uneori pe un material de fapte nevalabil, interpretat unilateral, după unele maniere filologice de școală veche. La aceasta se adaugă cercetările de după 1920 și noile achiziții ale geografiei lingvistice, care prin munca școlii clujene (conduse de S. Pușcariu) a dat rezultate prețioase în perioada dintre cele două războaie mondiale: D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, special p. 7—15 „originea și structura limbii române”.

În privința locului și împrejurărilor de formare a limbii române se află rezultate și indicații, din punctul de vedere al lingvisticii romanice și al celei românești, în sinteza lui S. Pușcariu (*LR*, I, 1940) înfățișând cuvântul unui bun cunoscător al structurii latine a limbii populare (cu toate că era considerat de unii ca „latino-man”), al unuia din pușinii lingviști — filologi care a studiat fenomenul de limbă sub aspectul istoric și chiar etnic. Ca unul din ultimii reprezentanți ai direcției latiniste în filologia română, el n-a atribuit mare importanță elementului autohton, a cărui valoare a căutat să o reducă, mai ales că nu se întrezăreau încă adevăratele proporții și calitatea lui în compunerea lexicală a limbii populare. De aceea, concluziile lui Pușcariu sînt chiar mai prețioase, căci el a relevat niște adevăruri valabile considerînd aproape numai elementul latin al limbii, a cărui fizionomie și întindere actuală au îngăduit (cu privire la începuturile și epoca veche) deducții ce vor trebui confruntate cu rezultatele oferite de prezența și importanța elementului preroman în limba română.

Limba „străromână”. După examinarea „notelor comune ale celor patru dialecte”, adică „inovațiile mai caracteristice comune tuturor românilor în fonologie, morfologie, derivațiune, lexicologie și sintaxă”¹¹, Pușcariu observă că „unele din ele se găsesc și în alte limbi. Altele sînt specifice românești și în totalitatea lor nu se află în altă limbă. Coincidența între dialectele române nu se restrînge asupra fenomenului, ci și asupra cauzelor și condițiilor cum apare, încît găsim în cîteșipatru dialectele aceleași „exceptii”. Avem dar aface cu aceleași tendințe generale de dezvoltare caracteristice pentru limba noastră și care, în totalitatea lor, se pot considera ca formînd caracterul național al limbii. Această unitate lingvistică a fost observată și de străini, care au numit pe români „valahi” oriunde se găsesc ei, în Pind, la Dunăre sau în Carpații nordici. Faptul că cele mai tipice trăsături ale limbii române se găsesc în toate dialectele, dovedește că în epoca de formare a limbii strămoșii noștri nu erau încă despărțiți, că între cei ce vorbesc exista o comunitate geografică. Epoca aceasta, cînd limba nu se divizase în dialectele de azi, cînd cele mai tipice inovații luaseră ființă, o numim *epoca străromână*” (Pușcariu, *LR*, I, p. 244). Dezvoltarea în același sens a dialectelor presupune o comunitate geografică pentru „străromâni”, a căror limbă avea deosebirii regionale de grai (ibid. p. 249). Examinînd problema locului de formare a limbii române, Pușcariu stabilește cîteva elemente de interes pentru teritoriul care se întindea între Adriatică și Marea Neagră pe ambele maluri ale Dunării unde trebuie să ne imaginăm procesul de cristalizare a limbii și populației românești¹². În legătură cu asemănările mari între dialectele române trebuie adăugat că ele nu pot fi interpretate în sensul unei strînse și înguste

¹¹ Cf. și E. Petrovici, *Unitatea dialectală a limbii române*, în *SCL*, XV 1964, p. 431—443 (= *RevLg*, IX 1964, p. 375—388 = *StDialTop*, p. 90—103). I. Pătruț, *Cu privire la limba română comună*, în *CercLg*, XIV 1969, p. 209—211.

¹² „Asemănările mari dintre cele patru dialecte au făcut pe mulți să creadă că limba străromână era unitară, iar această unitate presupusă i-a făcut să admită o *patrie primitivă* redusă ca întindere, din care poporul român ar fi roit în toate părțile ca albinele dintr-un stup. În general sîntem aplicești, cînd urmărim retroactiv o limbă, să ne închipuim din ce în ce mai mic teritoriul ocupat de cei care o vorbeau altădată, cu atît mai mic, cu cît ne apropiem mai mult de origini. Este ca și cînd stadiul actual ar fi la baza unei piramide, iar originile la creștetul ei. Atare imagine mică (Latium) ... Străromâni n-au fost cuceritori; ei erau supraviețuitorii acelor romani din sud-estul european care nu pieriseră în războaie, nu s-au deznaționalizat în masele popoarelor tinere ... Patria lor primitivă e de căutat pe ambele maluri ale Dunării și a afluenților ei, între Adriatică și Marea Neagră, unde populația de limbă latină formă o rețea mai deasă ori rară, în diferite epoci. Cei ce caută „leagănul” sau „vetrele” poporului român într-o regiune mică, pleacă de la imaginea nepotrivită a piramidei sau părerea greșită despre unitatea lingvistică a străromânilor ...” (Pușcariu, *LR*, I, p. 251—252).

unități a „străromânilor” trăind într-un teritoriu redus ce n-ar trece de suprafața a vreo 2-3 județe de azi. Asemenea erezie (mică „vatră” sau „leagăn”) a fost pusă în circulație de vederile strîmte filologice și bucherismul concepțiilor de școală veche ale aderenților lui Roesler (Tomaschek după anul 1876, Jireček, Weigand și chiar Friedwagner), care ori nu cunoșteau bine istoria limbii române, ori o interpretau pe prejudecăți și tendințe, voite ori inconștiente, cu destul de puține inovații, adesea fără nici una, — lucrul se datorește nu unei strînse comunități teritoriale, cum ar fi între români din nord și cei din sud în „vatra” de formare (Dardania, Moesia Superior etc.), ci în primul rînd unor tendințe unitare de evoluție a limbii române vorbită aici de populația cu fond etnic-social omogen, cum releva în 1868, W. Tomaschek „din faptul, de altfel nu lipsit de orice îndoială, că limba țînțarilor (aromânii) ar fi numai un dialect al limbii daco-românilor, nu urmează numai decît că ambele popoare au trăit odată în același loc. Romanizarea lucrînd pe aceleași baze naționale a trebuit să aibă, chiar în regiuni separate spațial în aceleași împrejurări aceleași efecte ca limbă și viață națională, în Dacia traiană deoparte și pe pămîntul tracic din interiorul Peninsulei Balcanice de altă parte”¹³. La aceasta se adaugă conservatismul remarcabil al poporului român din toate regiunile în toate domeniile de viață, mai întii în idiomul său ancestral, care a păstrat multe cuvinte latine fără nicio alterare formală ori semantică timp de aproape două milenii, ca și cuvinte vechi indo-europene, uneori cu mici, neînsemnate modificări¹⁴.

Derutat de elementele zise „albaneze” ale limbii române, Pușcariu susținea că „multe coincidențe albano-române de dată veche ne fac să credem că o parte din strămoșii noștri ajungeau, în vest, pînă aproape de albanezi (care, la rîndul lor, se întindeau mai spre est decît azi). Către aceste regiuni vestice ne duc cuvinte ca *mînz, țap, baltă* și expresii ca „a făgădui marea cu sarea”. Cum în România actuală marea este departe, iar sarea se găsește la tot pasul, o asemenea locuțiune nu se putea naște; dimpotrivă, geneza ei este explicabilă în nord-vestul Peninsulei Balcanice, unde sarea e un obiect greu de procurat și prețios ca aurul” (*LR*, I, p. 253—254). Se înțelege că aceste argumente ale lui Pușcariu ca „marea cu sarea” n-au aici nici o valoare, fiind evident un simplu joc popular de cuvinte rimate, fără prea mare vechime¹⁵. Dar cuvintele zise albaneze și particularitățile bulgaro-sîrbești ale elementelor slave din română au fost decisive în calculele celor ce căutau „vatra” de formare a limbii și naționalității române. „Din cauza acestor coincidențe cu albanezii și vechii illyri [?], cu sîrbi și bulgarii, învățații care căutau leagănul românilor l-au localizat în nordul Peninsulei Balcanice, cînd mai spre apus, cînd mai spre răsărit. Unii au crezut că pot stabili mai de aproape extinderea geografică a acestei patrii

¹³ Tomaschek, *SBAW*, LX, 1868, citat și tradus de Philippide, *OrR*, I, p. 689.

¹⁴ Conservatismul atît de pronunțat al limbii române, relevat adesea de erudiții atenți, nu a fost arătat celor ce caută cu tenacitate „vetre”, balcanice și mici „patrii primitive” ale poporului și graiului românesc; nici Pușcariu n-a insistat deajuns asupra acestui punct de maximă importanță pentru înțelegerea etnogenezei și istoriei vechi românești. El relevă însă marea întindere de pămînt pe care a locuit populația românească (românofonă) „distanțele nu erau la un popor atît de puțin diferențiat din punct de vedere social și în continuă mobilitate[?] ca al nostru, o piedică pentru ca inovațiile de limbă să se propage și ca graiul să fie mereu nivelat” (*LR*, I, p. 252).

¹⁵ Pentru care se pot cita analogii de aceeași valoare, de ex. cimilituri ca locuțiunea curentă în zona centrală a Transilvaniei „a se grăbi cu urda-n Turda”, unde cuvintele rimate fără nici un conținut logic ori social-economic sînt grupate aproape numai de dragul „rimei” lor, cum ar fi „unii cu mapa, alții cu sapa” etc.

primitive a românilor. Astfel, M. Friedwagner (*ZrPh*, LIV 1934, p. 665) — de acord cu Tomaschek, Jireček și Weigand — crede că „vatra” din care a iradiat limba română era în Dacia Nova, punctul de unire a Moesiei Inferioare și Superioare și a Dardaniei, unde o viață romană mai era posibilă în sec. VI e.n. și unde puteau pătrunde în românește elemente vechi albaneze. Cum se face însă — ne întrebăm (S.P.) pe drept cuvânt — că în această zonă niciun toponimic latin nu s-a păstrat cu fonetismul român?” (*LR*, I, p. 254). Întrebarea lui Pușcariu apare justificată, logică; dar total artificioasă și anacronică era ideea lui Friedwagner, care enunță problema și formulează „soluția” pentru „vatra” de formare a limbii române după criteriile învechite din anii '70 ai sec. XIX, adoptate de Tomaschek și Miklosich (după ce mai înainte susținuseră păreri tocmai opuse) de la R. Roesler, care cunoștea în chip foarte sumar istoria limbii române, mult mai superficial decât G. Weigand; iar toți acești erudiți remarcabili nici nu bănuiau valoarea și semnificația substratului autohton în lexicul românesc, judecând simplist și greșit acele cuvinte „albaneze” ca și particularitățile vechi slavone ale graiului nostru. Cât privește relațiile albano-române în problema formării limbii și poporului român, Pușcariu nu se putea elibera de prejudecata înveterată despre „împrumutarea” de cuvinte albaneze făcută de români la șkipetari, idee falsă care a determinat în mare măsură concluzia lui în ce privește „patria primitivă a românilor”¹⁶. Adevărat că el nu se declară pentru opinii ca a lui P. Skok despre „identitatea tratării grupului *a* + nasală la români și albanezi, a lui *cs* și *ct* la români, albanezi și veglioiți, care ne-ar autoriza să așezăm patria primitivă a acestor trei popoare împreună în cele două Moesii transdanubiene și cel puțin parțial în ținut illyric”; ori cu cea a germanului Friedwagner „elementul adăugat la cel latin și care ar fi dat limbii române caracterul ei propriu a fost limba străveche albaneză și influența acesteia s-ar fi exercitat în Dardania”; dar nici pentru soluția olandezului M. Valkhoff despre un *adstrat* albanez (preconizat încă de Gaster, apoi de Weigand), teorii care toate s-au clădit pe ignorarea elementului autohton al limbii române, pe cunoașterea și interpretarea nu tocmai corectă a evoluției istorice a idiomului nostru popular. În schimb Pușcariu nu dovedește independența nici originalitate în cumpănirea rostului elementelor zise albaneze, admițând măcar parțial „simbioza albano-română” (*LR*, I, p. 270).

În funcție de elementele comune cu albaneza și dalmata, patria primitivă a limbii române a fost plasată de O. Densusianu (anul 1901) în sud-vestul fostului „Illyricum”, aproape de teritoriul albanez și de vechea Dalmatia, în baza isoglozelor *mn*, *ft*, *ps* din lat. *gn*, *ct* și *x*. Dar cercetările mai noi au dat alte rezultate; astfel, H. Barić, arătând că în realitate dalmata nu prezintă asemenea tratament al grupelor consonantice respective, admite că româna se departează de ea, intrând împreună cu albaneza în sfera etno-lingvistică tracă¹⁷; încât elementul etno-lingvistic illyr (perpetuat în limba și populația dalmată) nu ar fi participat la formarea limbii și poporului român, componenta illyră

¹⁶ „Patria primitivă a românilor era pe un teritoriu întins, de-a dreapta și de-a stînga Dunării. În zadar vom căuta „leagănul” românilor, în zadar vom căuta să ghicim vetrele în jurul cărora s-a încheșat poporul nostru; istoria nu le numește, lingvistica ne indică numai nuclee din care au pornit anumite inovații de limbă. Speculațiunii lingvistice ne permit să distingem pentru epoca stră-română, numai următoarele grupuri mari de români: *românii răsăriteni* (din care derivă aromânii și meglenoromânii), *românii apuseni* în Iugoslavia de nord (din care n-a rămas decât grupul emigrat în Istria); aceștia formau la început un singur grup cu *dacoromânii*” (Pușcariu, *LR*, I, p. 255—265).

¹⁷ H. Barić, *Allanisch, Romanisch und Rumänisch*, în *Godišnjak*, kn. I, Balkanološki Institut, I. Sarejevo, 1957, p. 1—16.

fiind nedovedită în atare proces social-istoric. Dar s-a relevat un alt fenomen lingvistic important: fonetismul unor elemente lexicale slave din limba română, care prezintă trăsături bulgare orientale și fac să excludem zona centrală a Peninsulei Balcanice din teritoriul pe care s-a vorbit romanica ce stă la baza limbii române: cuvintele cu *iat* pronunțat ca *ia* sau *ea* și reflexele *št*, *žd* ale grupurilor slave comune **tj*, **kli*, **dj*¹⁸. Astfel, atât româna, cât și albaneza ar aparține exclusiv și integral zonei nord-estice a Peninsulei, sferei etno-lingvistice trace; ceea ce este foarte verosimil. Totuși trebuie observat, ținând seama de caracterul unitar lingvistic (foarte probabil o singură limbă latină populară romanică) și cultural la populația provincială dintre Adriatică și Marea Neagră, atât în zona substratului illyric din nord-vest, cât și în cel trac și moeso-dacic din nord-est, după un intens amestec și circulație a elementelor etnice, nu este probabil ca factorul popular *illyr* să fie străin de procesul sintezei etno-lingvistice din care a luat naștere poporul român de mai târziu, proces în care a prevalat foarte probabil elementul etnic și cultural-lingvistic traco-dacic. Nu trebuie pierdut din vedere, în acest context, nici faptul istoric al romanizării timpurii și intense a populațiilor illyre, la care romanitatea pare a fi fost mult mai puternică decât la cele traco-dace (supra, cap. III).

O veche teză eronată (adoptată de mulți filologi și romaniști) susținea că elementele de limbă „împrumutate din albaneză” ar dovedi o simbioză albano-română în partea centrală a Peninsulei Balcanice. Dar cele vreo 70 cuvinte preromane existente numai în albaneză și română s-au dovedit autohtone în limba română, străvechi și de origine indo-europeană, foarte probabil traco-dacice (supra, p. 105—117), la fel ca celelalte vreo 100 care nu sînt atestate la albanezi (p. 116). În privința relațiilor dintre română și albaneză este de relevat concluzia judicioasă a unui lingvist bulgar: „părerea (lui Weigand și a altora) că albaneza și româna s-ar fi dezvoltat în aceeași regiune (restrînsă, Dardania, pe la Niș) ca limbi independente este de respins *a priori*; într-un asemenea caz s-ar fi născut numai una, nu două limbi diferite. Concordanțele limbii române cu albaneza se explică îndeajuns prin faptul că cea dintîi s-a dezvoltat, ca

¹⁸ E. Petrovici, *Problema limitei sud-vestice a teritoriului de formație a limbii românești*, în *LbR*, IX/1, 1960, p. 79—83 (= *StDialTop*, p. 56—60); p. 82 (= p. 59) „și elementele slave ale limbii române, care prezintă trăsături fonetice bulgare orientale, ne fac să excludem părțile centrale ale Peninsulei Balcanice din teritoriul pe care s-a vorbit romanica ce stă la baza limbii române. Graiurile slave din aceste regiuni sînt graiuri de tranziție de la bulgară la sîrbă. Dar isoglosa pronunțării lui *iat* ca *ia* sau *ea*, precum și cea a reflexelor *št*, *žd* ale grupurilor slave comune **tj*, **kli*, **dj* se află mai la est de aceste ținuturi. Isoglosa *št*, *žd* pleacă de la gura Timocului îndreptîndu-se către sud de-a lungul graniței dintre Bulgaria și Serbia, atingînd linia Jireček. Nu e probabil că în evul mediu atare isoglosă va fi trecut mai la vest decât în prezent. Stratul mai vechiu al elementelor slave ale românei prezintă *ea(a)* și *st*, *žd* pentru *iat* și sl. comun **tj*, **kli*, **dj*, ca graiurile bulgare la est de isoglosele amintite. Deci teritoriul formării limbii românești nu se întindea pînă în apropierea Dalmatiei. Granița de sud-vest a acestui teritoriu coincide aproximativ cu actuala graniță dintre Bulgaria și Iugoslavia...”; cf. *Istoria României*, I (1960), p. 792—793; *SCL*, XI 1960, p. 195—198 (= *RevLg*, VI 1961, p. 25—28 = *StDialTop*, p. 216—219); p. 197 (= 218) „particularitățile fonetice ale elementelor slave mai vechi din graiul românilor ‘apuseni’ (Peșter ș.a.) confirmă părerea unor lingviști ca Ascoli, Miklosich, Weigand, Philippide (*OrR*). Barić și a unor istorici ca Jireček, Dragomir că aceștia români au emigrat dinspre est sau nord-est — din părțile Dunării de Jos — spre vestul Peninsulei Balcanice...”; *SCL*, XV, 1931, p. 437—438; *Elementele sud-slave orientale ale istororomânei și problema teritoriului de formație a limbii*, în *RevLg*, XII, 1967, p. 11—19. A. Rosetti, *Sur les frontières du latin balkanique*, în *RevLg*, 1970, p. 595—596. — Despre Emil Petrovici (1899—1968; mort într-un accident de cale ferată), profesor la Universitatea din Cluj, eminent slavist, romanist și fonetician etc., membru al Academiei la București: *RevLg*, XIV, 1969, p. 3—5, p. 191—202; *Zeitschrift für Balkanologie* (Wiesbaden), VI 1953, p. 1—2; *NyŕvK*, XIII, 1969, p. 7—8 ș.a.

limbă romanică, pe substrat tracic”¹⁹. În adevăr, relațiile limbii române cu albaneza sînt de altă natură: comunitate de substrat etnic-social și lingvistic²⁰; explicarea trebuie stabilită prin criterii diferite, nu prin formarea și conviețuirea lor într-un teritoriu restrîns, un fel de „leagăn comun” (patrie primitivă cam de întinderea a 2—3 județe de azi), — cum își imaginează unii erudiți în sec. XIX și după ei Weigand și alții. S-a arătat că, prin elucidarea acestui aspect al problemei „albano-române”, a căzut cel mai important argument invocat pentru acreditarea ideii că limba și poporul român s-ar fi format în teritoriul din sudul Dunării, exclusiv în legătură strînsă („simbioză”) cu albanezii și cu bulgarii (slavii meridionali, balcanici). Atare ipoteză (luată de unii drept axiomă) trebuie abandonată integral și definitiv, ca ceva contrar tuturor documentelor istorice și lingvistice, ca și aparențelor și logicii, fiind una din ereziile învechite, generate de insuficiența cunoștințelor și a mijloacelor de investigație istorică și filologică din sec. al XIX-lea, dar avînd unele dedesubturi național-politice, preocupări și obiective propagandistice. Pentru cine a urmărit atent și obiectiv studiul cuvintelor noastre preromane („albaneze” ca și nealbaneze) este limpede că ele (chiar și numai cele albaneze) dovedesc un lucru neîndoiebnic: strămoșii poporului român n-au locuit împreună cu strămoși de ai albanezilor actuali, la care să fi împrumutat cuvinte și forme de limbă, spre a le comunica acelor români care nu vor fi avut puțința de a veni în contact direct cu albanezii pentru a primi cuvinte de la aceștia. Examinarea comparativă a cuvintelor autohtone ca și a întregii alcătuirii a limbii române față de albaneză arată că nu este de admis ori de preconizat un contact sau conviețuire între români (mai ales cei din nordul Dunării, care au mai multe cuvinte zise „albaneze”) și albanezi în evul mediu, undeva în dreapta Dunării, spre interiorul Peninsulei Balcanice (Moesia Superior, Dardania ori altă zonă); este natural că nu sînt de luat în seamă presupuneri despre ceva ce nu apare confirmat de vreun fapt istoric pozitiv, fiind indicate chiar ca neprobabile ori cu totul neverosimile. Oricum, studiul critic al elementelor comune ale limbii române cu albaneza dovedesc tocmai contrariul decît s-a pretins și presupus mai demult: originea lor dintr-o sursă comună, substratul carpato-balcanic. Asemenea constatare nu înseamnă însă că românii nord-dunăreni ori o parte dintre ei n-ar fi putut să locuiască parțial și pe malul drept al fluviului ori în contact strîns cu ramurile balcanice ale poporului român; este o presupunere foarte verosimilă, adoptată de unii erudiți, căci e firesc să fi existat legături continui în antichitate și evul mediu între pătura etnică autohtonă și provincială de pe cele două maluri ale Istrului, cunoscîndu-se din vechime numeroase deplasări de populație în ambele sensuri²¹.

¹⁹ D. Decev, *Charakt.*, p. 113 (= *LgBalk*, II, 1960, p. 196) „somit erweisen sich die von Hirt angeregten Erwägungen Weigands, wonach die Albaner erst gegen das 9. Jahrh. aus dem Dreieck Niš — Sofia — Skoplje in Albanien eingewandert seien bis zum grössten Grade entkräftet. Übrigens ist seine Annahme, dass Albanesisch und Rumänisch gleichzeitig in einer und derselben Gegend sich zu selbständigen Sprachen entwickelt haben, a priori abzulehnen, da in einem solchen Fall nur eine und nicht zwei verschiedene Sprachen entstehen konnte. Die Übereinstimmungen des Rumänischen mit dem Albanesischen erklären sich zur Genüge dadurch, dass das erstere als romanische Sprache sich auf thrakischem Sprachboden entwickelt hat”.

²⁰ Cf. ipotezele mai recente ale lui Çabej (supra, p. 65) în legătură cu elementul comun albano-român și cu eventualitatea autohtoniei albanezilor în teritoriile pe care le ocupă actualmente (în Albania).

²¹ Dar presupunerea despre originea din sudul Dunării a unei părți din românii dela nord, veniți în antichitate, evul mediu sau era modernă, nu se întemeiază deloc pe elementele „albaneze” în limba română și nu de dragul șkipetarilor vor fi locuit o parte din românii septentrionali în zona

În ce privește individualitatea limbii române în epoca anterioară influenței slave este vrednică de relevat opinia lui Pușcariu (*LR*, I, p. 248) „faptul că găsim în cîteși patru dialectele un măricel număr de împrumuturi de la slavi, fără însă ca ele să fi luat parte la cele mai caracteristice inovații de limbă, ne arată că străromânii au conviețuit cu slavii — deci că nu năvălirea slavilor i-a împrăștiat pe români în grupele actuale — fără însă ca influența limbii slave asupra românei să dateze din timpuri prea îndepărtate”, ca și „dacă împrumuturi, decalcuri și orientări după slavi sînt dovada unei conviețuiri îndelungate și intime cu ei, este desigur greșit să credem că limba română ar fi (cum s-a spus de multe ori și cum susținea G. Weigand) un fel de limbă slavo-română. Nu împărtășim părerea lui O. Densusianu (*HLLR*, I, p. 240) că «C'est, en effet, à partir de l'invasion slave que le roumain balkanique est devenu le roumain tel qu'il se présente à nous aujourd'hui» și că fără această infiltrație slavă „noi am vorbi un fel de dialect italian” (Pușcariu, *LR*, J, 277).

4. PROBLEMA OBÎRȘIEI ROMÂNILOR

Considerînd că limba populară este cel mai valoros document istoric pentru epocile vechi, iar pentru începuturi adeseori singurul, se poate afirma fără riscul de a exagera sau de a greși că numai limba considerată în ansamblul structurii ei, după îndelungata experiență a cercetării filologice-lingvistice comparative și mai ales după rezultatele dobîndite la noi în țară în ultimele trei decenii, poate și trebuie să dea indicii concrete în ce privește alcătuirea inițială a comunității etnic-sociale a populației românofone, adică a poporului român. Atare problemă de bază poate fi soluționată ori măcar apropiată de realitatea ei istorică numai prin elucidarea și valorificarea justă a fondului lexical (respectiv gramatical) ereditar, anteslav, al limbii române, ilustrat în perspectiva celor două elemente alcătuitoare: latin (romanic) și autohton (preroman), în cadrul realităților cultural-istorice și social-etnice ale lumii antice și provinciale, în procesul de sinteză al romanizării. O întrebare firească, veche și mereu actuală „ce reprezenta poporul român în faza inițială a existenței sale, ca structură etnic-socială?”; poate oferi limba română vreun indiciu mai precis decît presupuneri ori susținerile convenționale (rezultate mai mult din intuiții și idei) de pînă acum, dovedite sau admise cu rezerve?

Limba și comunitatea populară. Factorul documentar nou nu poate să fie decît elementul lexical autohton (anteroman), care — cum s-a spus — aduce o contribuție substanțială în problema etnogenezei românilor, pentru care mijloacele documentare ale istoriei vechi și medievale a românilor (scrise, literare) sînt cam aceleași ca în vremea lui Roesler, Hasdeu sau Hunfalvy, cam aceleași și posibilitățile de interpretare. Un progres ceva mai mare au făcut epigrafia și descoperirile de caracter roman în legătură cu ținuturile noastre, în sensul că avem mai multe achiziții de materiale (mai ales arheologice), fără a putea spune însă că rezultatele și concluziile lor ar fi adus prea multă lumină pentru clarificarea problemei luate în discuție. Mai precise și concludente apar rezultatele lingvisticii prin studiul istoric-comparativ al limbii române, în primul rînd pen-

Moesiei și Daciei „aureliene”, de unde să fi avut puțința de a lua prin migrație ori prin „contact de la om la om” (cum preconiza Pușcariu, *LR*, I, p. 270) elemente „albaneze” în dialectul dacoromân din arcul carpatic.

tru că ele sînt ceva mai lipsite de echivoc, apoi fiind că limba vie (cel mai vechi și tipic document istoric) este legată strîns, în chip organic, de societatea vorbitoare și muncitoare, de viața populară, fapt deosebit de important și instructiv, mai ales cînd alte surse documentare disponibile sînt lacunoase ori deficiente.

Analizele amănunțite de mai sus arată cum se explică prezența elementelor alogene „barbare” în țesutul lexical moștenit al limbii române: cuvinte autohtone sînt resturi (cîrîmpee) ale idiomului satem indo-european traco-dacic înlocuit în vorbirea aceleiași populații locale de către limba latină-romană (devenită mai tîrziu română), adoptată și învățată de provincialii romanizați. Considerînd ca lucru demonstrat, prin urmare obligatoriu, că româna este rezultatul transplantării limbii latine rustice în gura unor populații provinciale ce vorbiseră un idiom indo-european unitar, — se poate considera ca soluționată principial problema etnogenezei în funcție de formarea limbii însăși, și anume: comunitatea etnic-socială care vorbește de 18 veacuri idiomul latino-roman în toată zona carpato-balcanică și danubiană (dacă nu poate fi considerată chiar identică integral, ca nucleu) nu este în nici un caz diferită de însăși populația indigenă a provinciilor romane respective. Astfel se conturează primul punct sigur determinînd baza etnic-socială și deci procesul și factorii etnogenezei românilor. În asemenea perspectivă vor trebui reevaluate toate elementele documentare antice și medievale care contribuie la clarificarea integrală a formării poporului român. Ca un punct cert, de valoare axiomatică, lotul lexical autohton (cele vreo 160—170 cuvinte preromane) oferă dovada precisă, incontestabilă despre continuitatea de limbă, de structură etnică și social-economică a populației românofone, în legătură organică cu înaintașii autohtoni, contribuind — ca factor documentar de prim rang — la elucidarea problemei pe care o ridică și continuitatea teritorială a „străromânilor” și a românilor în zonele de romanizare din Moesia danubiană și Dacia carpatică.

S-a repetat mereu faptul că în studiul istoric limba populară trebuie cercetată și interpretată numai în funcție de comunitatea etnic-socială vorbitoare, în etape istorice determinate și pe un teritoriu cît mai bine delimitat (limba vie fiind un factor social-psihic legat în mod indisolubil de însăși ființa etnic-națională, de pămîntul și evoluția istorică a populației românofone); e firesc deci și necesar a căuta să se identifice măcar în contururi largi cele trei elemente: etnicitatea, locul și timpul în etapa inițială a existenței poporului român, pe care ni le va indica o vastă anchetă cu reconsiderarea materialului documentar în ansamblu, care — cum s-a spus — poate să elucideze problema sub toate aspectele, soluționînd totodată presupusele „enigme” formulate pe parcursul îndelungatelor anchete și dezbateri asupra etnogenezei. Necesară în prealabil este observarea sumară a opiniilor și concluziilor mai vechi ori recente în aceeași direcție, adoptate și integrate pe măsura utilității lor (cf. și istoricul de mai sus, cap. II).

Problema etnogenezei românilor, a structurii lor inițiale, datează de vreo nouă veacuri și s-a pus odată cu apariția lor în documentele istorice la mijlocul evului mediu; ea a preocupat în egală măsură pe erudiții europeni mai vechi sau mai noi: istoriografi, filologi-lingviști, arheologi, etnologi, chiar și pe geografi, etnografi etc. În consecință, s-a produs o mare bogăție și varietate de opinii divergente, expuse într-o bibliografie de proporții impozante, analizată critic de mai mulți erudiți în utimele decenii; istoricul acestor cercetări constituie un vast capitol din istoriografia românească: numai titlurile tuturor scrierilor privind problema originii românilor și a limbii lor ar putea să formeze un volum de proporții respectabile. Dintre „bibliografiile” problemei sînt de amintit,

în primul rînd, cea veche de un secol a lui C. Torma²² și cea din 1925 a lui Al. Philippide, care a dat o adevărată „antologie” amplă și amănunțită a tuturor cercetărilor și opiniilor apărute în cursul utimelor opt veacuri.

În *OrR*, I, p. 662—853, Philippide enumeră păreriile tuturor cercetătorilor mai de seamă privind obîrșia idiomului și neamului românesc, în legătură cu teritoriul și epoca de formare. Sînt relevante sau reproduse textual afirmațiile făcute din evul mediu pînă azi de mulți cronicari și erudiți din toate domeniile de studii; repertoriul prezintă în traducere românească (cu unele observații) o sumedenie de susțineri izvorîte din intuiții corecte și bun-simț, alături de unele naivități și chiar ineptii savante, pe care autorul nu pregeta să le releve și claseze ca atare; începe cu cronicarul byzantin Kekaumenos (primul care a dat o soluție problemei) și Kinnamos; umanistul Bonfinius, Dimitrie Cantemir; istoricii și filologii din epoca modernă: J. Thunmann (supra, p. 38), E. Gibbon, *Supplex libellus Valachorum*, F. J. Sulzer, Eder, P. Maior, Engel, Tunusli, Dim. Philippide, Photinos, Kopitar (supra, p. 39), Kogălniceanu, Laurian, Șafarik (supra, p. 40), Șincai, Thierry, Miklosich (supra, p. 41—42), Tomaschek, Mommsen, Rocsler, Hasdeu (supra, p. 44—46), Jung, Kiepert, Hurmuzaki, Pič, Hunfalvy, Xcopol, Onciul, Tr. Tamm, Jireček, E. Fischer, Iorga, I. Bărbulescu, I. Gherghel, Peisker ș.a.

Bibliografia mai recentă (ultimele patru decenii), cu date ample: Aurel. Sacerdoțeanu, *Considerații asupra istoriei românilor în evul mediu* (București, 1936); G. I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique, le peuple roumain* (1937, ed. II, 1942); C. Daicoviciu, *Problema continuității în Dacia*, *AISC*, III, p. 200—270 (*Revue de Transylvanie*, VI, 1940); *La Transylvanie dans l'antiquité* (1938, 1943, 1945); N. Drăganu, *Ancienneté et expansion des Roumains d'après la toponymie, l'onomastique et la langue*, in *Balcenia*, VI, 1943, p. 423—463; Mario Ruffini, *Il problema della romanità nella Dacia Traiana* (Roma, 1941; p. 17—35, istoric); S. Dragomir, *La patrie primitive des Roumains et ses frontières historiques*, in *Balcenia*, VII, 1944, p. 63—101. Din bibliografia de după 23 August 1944 rămîne de menționat: C. Daicoviciu, *Formarea limbii și poporului român*, in revista hebdomadară *Contemporanul* (București), 1955, nr. 41 (471), 14 oct., p. 1 și 4; *ContHd* p. 5—10); *Tribuna* (Cluj), I, nr. 11, 21 apr. 1957, p. 3 și 6; nr. 12, 28 apr.; I. I. Russu, *ibid.*, nr. 8, p. 6—7. *Istoria României*, I (1960), p. 775—809 (în colaborare cu E. Petrovici și Gh. Ștefan). De menționat și cap. III „a hazai român-ság eredete és vándorlása [obîrșia și migrația românilor Ungariei]” în cartea românilor maghiarizat Grigore Moldovanu (Moldován Gergely), *A Magyarországi Románok* [Românii din Ungaria], Budapest, 1913, p. 32—51, pe care nu-l citează nimeni dintre cercetătorii români, total ignorat în rafturile bibliotecilor (despre Gr. Moldovanu: *StCom*, 13, 1967, p. 250). Cf. și: T. Ionescu-Nișcov, *Contacts établis entre l'historiographie roumaine et tchèque dans le problème de la formation du peuple roumain, durant la seconde moitié du XIXe siècle*, in *RomSl*, XVI, 1968, p. 409—446 (amplă compilație cu multe lacune); M. Dan, P. Teodor, A. Răduțiu, *Ideea de unitate a poporului român oglindită în istoriografie*, in *Anuarul Institutului de Istorie*, Cluj, XI, 1968, p. 25—55. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, red. D. Berciu, București, 1968; C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973; *Viața Românească* (București), XXIX, nr. 9, 1976, p. 7—12.

Observații și păreri vechi și noi. Scriitorul byzantin Kekaumenos (sec. XI) credea că vlahii erau d a c i : „contra lor a purtat războiul împăratul Traianus

²² În *Repertorium ad litteraturam Daciae archaeologicam et epigraphicam* (Budapest, 1880), Carol Torma (1829—1897; despre acest eminent erudit arheolog, epigrafist și jurist: *SCIV*, X, 1959, p. 308) a dat in pars V p. 141—153 „opera originem, linguam, historiam Rumunorum (Valachorum) tractantia seu auctorum nominibus insignita seu anonyma” apărute în sec. XVIII—XIX, între care se pot citi titluri interesante și ingenioase de lucrări (semnificative pentru preocupările și tezele erudiților vremii) ca „Erweise dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind” ori „Beweis dass die Walachen der Römer unbezweifelte Nachkömmlinge sind” etc.

și i-a strivit cu totul, iar împăratul lor Decebalus a fost ucis și capul i-a fost expus într-o sulită în centrul Romei. Căci ei sînt numiți daci și bessii". Dar pentru Kinnamos (sec. XII) valahii ar fi, precum se spunea, vechi coloniști aduși din Italia. Aceste două teze (puse în circulație de ingeniozitatea celor doi cronicari byzantini): a) românii sînt daci (ori bessii, romanizați) și b) coloniștii romani (italici, ori de prin alte zone ale Imperiului) se repetă ca un refren pînă în zilele noastre cu nuanțările și fundamentările firești după 7-8 veacuri de cercetări, descoperiri, dezbateri și polemici.

Pentru Dimitrie Cantemir (supra, p. 37), ca și pentru cronicarii noștri, românii nu pot fi decît romani în sensul bun al cuvîntului, căci (observă eruditul voievod moldovean) „pomenitul Sarniție două povești de odată se nevoiește a dovedi, una precum românii, vrînd să se fălească, singuri să-și fie scornit acest nume de pe Flac Vlahi, alta, precum românii noștri să nu fie din seminția romanilor ce din rămășița varvarilor celor vechi, adică a Gheșilor și a Dachilor, care socoteală iese înpotriva tuturor de obște scriitorilor..."; totuși Cantemir admitea supraviețuirea dacilor în provincia carpatică și pătrunderea de cuvinte din limba lor în română. După Thunmann (1774) albanezii sînt urmașii illyrilor, românii ai tracilor, resp. dacilor. Pentru eruditul secui I. Benkő (1778) „valahii se trag din romani, din coloniile aduse de Traianus și de ceilalți împărați în Dacia". Primul care a încercat (cu argumente ingenioase, interesante pentru vremea lui, azi lipsite de valoare științifică) să dovedească obîrșia sud-dunăreană a românilor septentrionali a fost căpitanul austriac (german din Elveția) și jurisconsult al principelui muntean Ipsilante, Franz Joseph Sulzer (1727-1791): „valahii au luat ființă în Moesia, Tracia și în regiunile de acolo din jur, nu în Dacia", anticipînd cu aproape un veac întreaga teorie al lui Roesler. Pentru permanența românilor în Dacia, după Aurelian, s-a pronunțat istoricul englez Gibbon (1787), ca și — în chip firesc — celebrul *Supplex libellus Valachorum* (1791), emanat din Școala ardeleană: „românii se trag din coloniștii împăratului Traianus". Teza lui Sulzer este reeditată în același timp de către I. C. Eder (susținînd că românii au venit în Dacia din sudul Dunării, în cursul sec. XIII) și de J. Chr. Engel (1794): românii sînt amestec de geți și coloniști romani, evacuați din Dacia Traiană și reveniți aici în sec. VIII.

Pînă la sfîrșitul sec. XVIII s-au formulat toate tezele și teoriile despre originea și baza etnică a românilor, în firească legătură cu teritoriul lor de formare. Asemenea opinii au fost apoi reluate după atitudinea, preferințele și orizontul științific, în cursul sec. XIX-XX, cînd discuțiile s-au întesit prin intervenția unor preocupări național-politice și propagandistice care n-au favorizat elucidarea adevărului istoric. Cu mici nuanțări și elemente de originalitate la unii erudiți, „teoriile” asupra etnogenezei românilor se grupează în două mari categorii: a) pentru obîrșia daco-romană (formare și permanență a poporului român în Dacia carpatică) susținută de Școala latinistă ardeleană și de aproape toți erudiții români și unii apusenii (germani, austrieci, slavi); b) originea sud-dunăreană lansată de Sulzer-Roesler-Hunfalvy. Este necesară o examinare mai detaliată a fundamentelor documentare și a argumentelor pe care stau teoriile, fără a căror elucidare nu e posibilă o soluție în dificila problemă a etnogenezei.

Excesele latiniste ale Școlii ardeleni. Cel mai caracteristic fenomen la începutul sec. XIX în formarea culturii române este curentul latinist al Școlii ardeleni, avînd ca prim obiectiv dovedirea romanității poporului și a latinității limbii române, care trebuia purificată și făcută să apară cît mai curat romană (supra, p. 38-39); din latinitatea limbii și a numelui românilor rezulta „romanitatea integrală” sub raport etnic și cultural a poporului, — teorie bazată pe elemente filologice și istorice. Petru Maior demonstra cum „limba poporului romanilor celor de multu veșuiește pînă astăzi în gura românilor noștri; că cu această limbă au venit strămoșii românilor de la Roma în zilele imperatului Traianu, carele batendu pe Decebalu domnul Dacilor și desrădăcinînd vișea Dacilor și

ășie despoiandu Dacia de lăcuiitorii cei vechi, nemărginită mulțime de romani din toată imperația romana, adeche din toată Italia au adusu în Dacia..."; iar românii nu sînt decît descendenții coloniștilor romani din Dacia, care s-au conservat puri, fără vreun amestec cu localnicii daci (aceștia fiind, dealtfel „extirpați”, după a. 106 e.n.; *LexB*, p. 63).

Asemenea teză venea ca o reacțiune contra afirmațiilor lui Sulzer, Eder, Engel etc., care „pizmîind strălucita vișă a românilor, care se trag de la domnitorii a toată lumea”²³, susțineau imigrarea românilor în Dacia, considerîndu-i ca rezultat din amestecul romanilor cu „barbarii” provinciali, sau chiar „rămășiță a varvarilor celor vechi”. De aici necesitatea pentru ardeleni de a susține ideea romanității pure și permanența necurmată a populației românești în Dacia carpatică. Izvorită din patriotismul unor intelectuali exaltați, a căror luptă cultural-ideologică a contribuit în largă măsură la rededeptarea națională a tuturor românilor, teoria latinității pure (formulată mai pregnant de protagonistul curentului, Petru Maior) nu era cu totul nouă, dar apărea într-un sistem unitar și consecvent, bazat în special pe vocabularul limbii române (*LexB*); asemenea excese trebuie apreciate în spiritul și mentalitatea timpului, ca un produs firesc al epocii dinaintea apariției filologiei romanice și a criticii istorice moderne.

Teoriile istorico-filologice ale ardelenilor aveau o semnificație în primul rînd politică: erau semnalul pentru începutul unei lupte ideologice-științifice a românilor contra asupritorilor feudali, iar ideea latinității propagate de Școala Ardeleană a însuflețit multe generații de cărturari, luptători și erudiți, la fel ca și mulțimea largă a poporului în lupta pentru existența culturală și națională a românilor de pretutindeni.

Concluziile istorico-filologice ale lui Petru Maior (care nu lăsa loc nici unui element preroman și urmărea eliminarea tuturor influențelor pătrunse în limba română „prin fraudă” în cursul evului mediu) au fost treptat înlăturate în cea mai mare parte, cel puțin din cîmpul cercetărilor critice de limbă și istorie, fără a se fi ajuns totuși la o completă și generală emancipare de sub influența romantismului teoriilor latinizante, care se resimt și azi prin puternicele amprente lăsate în mentalitatea și tradiția cu tendințe puriste în istoriografie, chiar și la unii filologi, pentru care încă nu era clar că teoria latinistă a creat o falsă icoană a romanității românilor. Dealtfel chiar Thunmann (a. 1774) și Kopitar (1829) indicaseră valoarea covîrșitoare a elementului autohton, preroman (tracic, illyr, dacic, de care nu voiau să audă latinistii ardeleni) în alcătuirea limbii și societății românești; faptul a fost subliniat apoi de Miklosich și Schuchardt, — ceea ce la noi a început să vadă mai limpede abia prin anii 1870-1880 B. P. Hasdeu, care a dat cel mai judicios răspuns tezei latiniste prin celebra formulă „tracii cei sudici, de la Balcani în jos pînă la Elada, au fost grecizați, tracii cei nordici au fost latinizați. Latinizarea tracilor nordici, făptuită între sec. II-VI, a produs trei dialecte traco-latine: dialectul meso-latin între Dunăre și Balcani, dialectul illyro-latin între Balcani și Adriatica, dialectul daco-latin în Carpați”²⁴.

Teza continuității traco-daco-romane și a permanenței românilor în Dacia carpatică nu este un produs național românesc al entuziasmului colectiv ori al cronicarilor umaniști și a celor români, sau a lui D. Cantemir, pentru cari ea trecea, într-un fel sau altul, drept un adevăr elementar; iar autohtonismul (descendența din geto-daci) nu e scornită de fantezia vreunui patriot român exaltat. Aceste două idei istorice s-au cristalizat în sec. XVIII, enunțate clar, între alții, de Gibbon și de Thunmann, adoptate de erudiții veacului următor: Kopitar,

²³ Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, p. 15.

²⁴ B. P. Hasdeu, *EMR*, III, p. XXXVI.

Šafarik, Miklosich, Schuchardt, Tomaschek, J. Jung, A. Budinszky ș.a., care au considerat problema sub toate aspectele, fără nici un interes național-politic. La 1868 (înainte de a se fi convertit la roeslerianism, împreună cu Miklosich), W. Tomaschek avea sinceritatea de a formula unele adevăruri (pe care în zadar s-a chinuit el însuși să le combată vehement la 1881):

„Dacoromânii sînt daci și geți romanizați, n-au părăsit Dacia niciodată. În timpul emigrării popoarelor au stăpînit în vechile țări sarmați, vandali, goți, gepizi, sloveni, bulgari, pecenegi, cumani. Cînd se întîmplă ca istoricii să vorbească de aceste regiuni, e natural să vorbească numai de națiunile domnitoare, care se manifestau în mod activ, iar nu despre populația pasivă, deși mai numeroasă, a păstorilor și muntenilor de neam românesc, care stăpînise fără întrerupere vechiul teritoriu și fusese numai sfîșiată și copleșită de năvălitori”²⁵.

Dar Școala ardeleană (latinistă) și urmașii ei, plămîind o falsă imagine a romanității cu multe exagerări, nu se limitau la teza despre continuitatea teritorială și de limbă romanică, ci stăruiau cu cerbicie în credința deșartă despre puritatea romană (italică), atît în limbă, nume, religie, cît și în structura etnică-socială, în tradițiile culturale și instituțiile politice-sociale romane, conservate de populația românească multe secole în epoca medievală, dar nimicite de popoarele năvălitoare ce au trecut prin vechea Dacia romană.

²⁵ Acest fel naiv și imprudent de a formula și soluționa problema etnogenezei (neștiințifică și nejustificată nici chiar pentru epoca romantică a istoriografiei române; combătut de ex. de Kopitar, supra, p. 39) nu putea fi pe placul adversarilor poporului român, împătorii lui feudali din Ardeal. Adevărat că în perioada preroesleriană n-au lipsit erudiți unguri ca I. Benkő, care afirma la 1778 latinitatea și continuitatea românilor în Dacia (supra, p. 153); pentru originea dacică se pronunța B. Orbán la 1839 (infra, p. 188). Dar acestea sînt excepții, rarități, căci în a doua jumătate a sec. XIX și cu apariția teoriei lui Roesler, cînd elementul românesc a început să se afirme ceva mai activ în cuprinsul monarhiei habsburgice, reacțiunea violentă a păturilor feudale stăpînitoare n-a întîrziat să se producă chiar în sectorul cercetărilor istorice menite să aducă o soluție în problema etnogenezei românilor, justificînd politica feudalismului din Ungaria după anul 1868. Asemenea reacțiune izvora nu numai din necesități practice și preocupări politice, dar și ca un răspuns legitim și necesar la exagerările lipsite de spirit critic ale latinizantilor români de la începutul și mijlocul sec. XIX.

Teoria lui Roesler sintetizează atare politică și teză istoriografică cu privire la originea românilor și la teritoriul lor de formare. Este necesară o reexaminare atentă, obiectivă a acestui sistem, spre a vedea ce mai rămîne azi din risipa de idei și vorbe, și dacă conține vreun element util în problema etnogenezei românilor. Pentru a înțelege mai bine apariția și semnificația roeslerianismului este necesar a preciza că el era un strigăt de alarmă și protest împotriva pretențiilor nerealiste ale erudiților români de la începutul sec. XIX de a fi continuatorii „curați” ai romanilor și ai tradițiilor cultural-istorice ale stăpînitorilor lumii antice, — deducții scoase prin raționamente sui generis de ardeleni în frunte cu Petru Maior din romanitatea numelui și limbii populare românești atît de conservative și apropiate de bazele ei latine. Asemenea pretenții disproporționate au supărat pe adversarii Școlii ardeleni, provocîndu-i să pună din nou în circulație opiniile lui Sulzer (Eder, Engel), elaborate într-un sistem, cu adăugarea de noi amănunte, de către filologul-istoric Robert Roesler²⁶

²⁵ W. Tomaschek, *SBAW*, LX, 1863, p. 394; cf. Philippide, *OrR*, I, p. 639; 634; v. supra, p. 152. Despre inconsecvența lui Tomaschek, influențat de Roesler, vezi A. D. Xenopol, *Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia traiană*. Iași, 1834, p. 15—17.

²⁶ Robert Eđ. Roesler (1836—1874), german din Moravia, Ollmütz-Olomouc [nu șas, cum îl considera A. D. Xenopol], filolog și istoric, a fost docent la Universitatea din Viena și biblio-

în faimoasa-i carte *Romäniche Studien*²⁷. Cu toate că teoria roesleriană a primit demult răspunsurile convenite (din partea lui Tomaschek, Jung, Onciul, Xenopol²⁸ ș.a.), arătîndu-se că în cea mai mare parte plagiază pe Sulzer (Roesler susținea însă, p. 142, că nu are nimic comun cu acesta) iar argumentele istorice „sind schon mehrfach widerlegt und als nichts beweisend hingestellt worden” cum observa lui 1881 Jung, — este util și necesar a-i cunoaște elementele, căci ele constituie întreaga știință a celor care neagă pe deoparte legătura între români și autohtonii traco-geto-daci, pe de alta continuitatea daco-romană în Dacia carpatică, plasînd populația romanică în Moesia și Dardania, după evacuarea ei din nordul Dunării, readucînd-o aici prin sec. VIII, XI, XII ori XIII.

De unde pleca Roesler cu celebra-faimoasă teorie? De la vreun izvor istoric ori filologic important, al cărui secret miraculos numai el să-l fi cunoscut? Nici vorbă de așa ceva. Precum o spune fără ocol, el pleacă de la o chestiune ce-l frămînta chinuitor: cum se poate admite că românii ar fi mai vechi decît alte ginți pe aceste pămînturi asupra cărora par să aibă și chiar ridică pretenții de dominare? — ei care nu au nici o cultură proprie și drepturi istorice consfințite aici, unde ei nu pot fi anteriori ungurilor, sașilor, rutenilor etc.²⁹. Chiar în ipoteza că el ar pleca de la necesitatea obiectivă a descoperirii adevărului istoric, apare evidentă ura politică a savantului de cabinet la care primează spiritul polemic ce-l duce cu patimă la denaturări voite ori inconștiente, explicabile și prin cunoștințele reduse și greșite despre viața, limba, istoria populației românești. Din premisele de mai sus ale „aparaturii” savant al istoricului, ca și din întreaga operă roesleriană, transpiră un resentiment straniu și penibil atît din cauza pretențiilor Școlii ardeleni, cît mai ales din faptul obiectiv că românii locuiau pe pămîntul Daciei carpatice avînd toate aparențele de a fi străvechi aici. „Cum să fie valachii mai vechi decît popoarele conlocuitoare care aveau un nivel de viață și de cultură superior la mijlocul sec. XIX și mai înainte?” era întreba-

tecar; din 1869 profesor la Universitatea din Lemberg (Lwow), în sfîrșit profesor la Universitatea din Graz [notația bio-bibliografică din *Enciclopedia Română*, C. Daiconovich, Sibiu, III, 1904, p. 847 „1840—1881, ziarist, romancier, poet etc.” conține date greșite rezultate din confuzia cu un omonim contemporan, literat și publicist; despre acesta: *Allgemeine deutsche Biographie*, vol. 29 (Leipzig, 1889), p. 242—243]. Roesler s-a ocupat și a scris cîteva lucrări (publicate la Viena, 1864—1869) despre daco-geți și istoria limbii române. Lucrarea sa principală, faimoasele *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Leipzig, 1871, susținînd (după Sulzer ș.a.) ideea greșită despre originea balcanică a românilor din Dacia carpatică, au provocat mare vîlvă și discuții pasionate, mai ales în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, azi este cu totul depășită și fără valoare lingvistică ori istorică.

²⁷ Robert Roesler, *Romänische Studien*, Leipzig, 1871; în special cap. III p. 65—145 „Die Wohnsitze der Romänen im Mittelalter”.

²⁸ A. D. Xenopol, *Teoria lui Roesler*.

²⁹ „Wir werfen nun die Frage auf, wie alt sind die gegenwärtigen Wohnsitze des romanischen Volkes in der Walachei und Moldau und Bessarabien, in Siebenbürgen und dem Banat, in Ungarn und der Bukowina, mit einem Wort im Norden der Donau? Ist die allgemeine Meinung darüber, welche von romanischen Schriftstellern nicht ohne grosse Heftigkeit verfechten wird, dass die Romänen, die „Enkel Roms”, ihre jetzigen weitausgedehnten Wohnräume, die so ziemlich den idealen Grenz en der dacischen Provinz gleichkommen, stets und allezeit, ohne Unterbrechung einnahmen, so unbedenklich und sicher und unanfechtbar? Sind die Magyaren und Deutsche in Siebenbürgen, die Rutenen in der Bukowina und Marmarosch jüngere Einwanderer, neuere Schichten über der älteren Grundlage romanischen Volkstums? Liegt etwa zwischen Walachen und Ungarn ein ähnliches Verhältnis vor wie einst in England zwischen Briten und Sachsen und Normannen? Traten Eroberer auch hier ein altes Volk — ein Kulturvolk wie die Romänen versichern — in den Staub, entrissen ihm seinen alteinheimischen Boden, das kostbare Gut seiner Unabhängigkeit, die reine Luft der Freiheit, das unveräusserliche Recht nationalen Daseins?...” (Roesler, *Romänische Studien*, p. 65—66).

rea ce neliniștea pe Roesler, făcându-l să încline spre soluția lui Sulzer despre obârșia sud-dunăreană a românilor și lipsa oricărei legături directe cu romanitatea Daciei carpatice ori cu populația geto-dacică. Argumentarea lui Roesler este lungă și prolixă, destul de bine cunoscută publicului cult; ea se bazează nu numai pe elemente superficiale de propagandă și persuasiune sau pe deducții scoase din tăcerea izvoarelor istorice-arheologice medievale despre români, dar și pe observații și fapte pozitive istorice și lingvistice, pentru care nu existau soluții mulțumitoare și care sînt reexaminat mai jos (cap. VII). Teza roesleriană (care a convertit pe Miklosich și pe Tomaschek) a fost adoptată integral pe unii erudiți unguri și continuată cu exagerări fanteziste și elemente de propagandă politică sovină³⁰.

Spre a discredita ideea că românii ar putea să aibă vreo legătură cu populația autohtonă și cu romanitatea Daciei carpatice, Roesler a avut grijă să prezinte lucrurile în sensul că elementele autohtone ar fi fost extirpate, alungate din provincie ori că n-au luat parte la viața romană de aici (ceea ce părea a nu fi desmințit de cele câteva izvoare documentare invocate de el), iar romanitatea Daciei traiane n-ar fi avut nici un fel de rădăcină durabilă neputînd dăinui peste valurile barbare ale epocii năvălirilor. Românii trebuie să se fi format în Peninsula Balcanică unde era posibilă viața romană după sec. IV și unde ei au luat cuvintele albaneze de la șkipetari (prin conviețuirea cu aceștia) și elementele slave de coloratură bulgară, ca și elementele ... „uralo-altaice” de la bulgari și general balcanice de la populațiile de aici. Din Peninsula Balcanică s-au răspîndit românii spre nord, iar Dacia a fost reromanizată în sec. XII și următoarele. Acestea ar fi în rezumat tezele lui Roesler despre etnogeneza românilor³¹, pe care s-a clădit faimoasa teorie. Philippide observa:

³⁰ În Ungaria s-au adăugat noi „argumente” întru consolidarea tezei roesleriene, din calcule politice ușor de înțeles. Din dovedirea în fața lumii a lipsei de continuitate etnică-teritorială daco-romană și românească în Dacia, erudiția aceasta și-a făcut un titlu de onoare și glorie, uzînd de o aparatură savantă în documente și argumente revărsată într-un torent de cărți și broșuri alimentate de antipatia față de acei „oláh pástorok” care deranjau planurile de expansiune și dominație politică-economică a feudalității și burgheziei ungare. Cel mai remarcabil istoric din această școală este Paul Hunfalvy (*Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Wien — Teschen, 1883), urmat de alții mai puțin celebri în a doua jumătate a sec. XIX (de ex. L. Réthy) și chiar de un român renegat, Grigore Moldovanu din Gherla, profesor de limba română la Universitatea din Cluj pînă la 1918 (supra p. 157). Dar nu sentimentele de iubire sau antipatie ale lui Roesler și ale roeslerienilor interesează aici, ci argumentele lor pentru explicarea patriei primitive și a obârșiei poporului român.

³¹ „Avem motive să admitem că elementul dac supus s-a ținut departe de contactul cu cultura romană și a păstrat ura contra Romei. Prin urmare romanismul Daciei a fost deosebit de al celorlalte provincii cucerite prin armele Romei. În Dacia, dacă judecăm drept, pe un teritoriu slab populat, s-a format o țară pur colonială, în care romanismul n-a avut rădăcini adînci, pentru că nu se sprijinea pe baza largă și sigură a unei populații cucerite sufletește. De aici ușurința cu care romanismul dintr-însa a putut să fie îndepărtat mai tirziu și să dispară fără măcar atîtea urme cîte au rămas în Britania sau Noricum, unde el s-a șters ca o lustruală” (Roesler, *Rom. Stud.*, p. 45). Dacii liberi s-au contopit cu germanii (ibid., p. 47), iar resturile populației autohtone din Dacia s-au contopit cu goții după a. 272. (p. 52). O populație romanizată a putut rămîne numai în Moesia și Dacia aureliană, ca și în Tracia, mai ales la țară și la munte (p. 75). „Socotim mai curînd că Tessalia, Macedonia, interiorul Illyricului, apoi Moesia și că chiar acolo e de căutat originea românimii” (p. 136); „că Moesia și Illyricul, nordul și vestul peninsulei au trebuit să fie romanizate în măsură mult mai mare decît s-a admis pînă acum, o arată și puternicul element roman din albaneză. Peninsula Balcanică a fost, deci, punctul de plecare a poporului român, care, treptat s-a tras în terenurile goale și mai puțin populate de la nord, luînd în stăpînire definitiv sud-estul Europei, trecînd din nou de la viața pastorală la cea agricolă ... Numele, cu care se numesc ei (Români) și care îl au în comun cu grecii și în parte cu bulgarii, este o amintire din acele zile cînd ei erau supuși ai imperiului roman oriental” (ibid., p. 145). Despre elementele „albaneze” în limba română

„Roesler, a cărui operă are toată aparența unui studiu aprofundat și în adevăr plină de erudiție, mai ales în cele dintîi două capitole, a lucrat totuși precipitat și pe apucate, la întîmplare, fără sistemă și fără răbdare, astfel că rezultatele la care a ajuns se pot considera ca nule” (*OrR*, I, p. 694—695). Dar câteva elemente generale de ordin istoric ori lingvistic, relevate de Roesler nu pot fi suprimate prin simplă ignorare, ele nefiind pe placul vreunui patriot român; vor trebuie reexaminat în lumina rezultatelor istorice și arheologice din ultima vreme, dar mai ales ale celor lingvistice stabilite în paginile precedente, căci numai pe amănuntele relevate de Roesler se întemeiază și opiniile puse din nou în circulație de unii erudiți unguri și germani, după 1920; este un fel de neoroeslerianism susținut cu multă tenacitate și aparat savant, dar nu cu tot atîta putere de convingere și bunăcredință³². Felul cum Roesler și aderenții lui au pus problema caracterului romanității balcanice și carpato-dunărene nu ajută prin nimic la elucidarea etnogenezei românilor (după cum nici hiperlatinismul de la noi n-a servit cauza adevărului istoric). Abstrăgînd de verbalismul propagandistic, lipsit de spirit critic (de ex. așa-numitul „nomadism păstoresc” al românilor medievali, care i-ar fi adus din Peninsula Balcanică în Carpați), celelalte elemente invocate de Roesler și roeslerieni au toate a p a r e n ț e l e de criterii științifice și vor fi reexaminat în cadrul anchetei istorice privind valoarea etnică și lingvistică a substratului în funcție de puterea romanității orientale carpato-balcanice. Sistema roesleriană are la bază și speculează, cum s-a văzut, tocmai puținătatea cunoștințelor și lipsa de claritate ce exista la mijlocul sec. XIX cu privire la unii factori de importanță ca: prezența și puterea vitală a elementului autohton traco-dacic în provincia cucerită de Traian în 106 e.n.; romanismul și trăinicia lui în legătură cu romanizarea populației indigene; puțința de a exista viață romană (rustică, chiar semibarbară) sub regimul așa-numiților barbari năvălitori; unitatea limbii române și natura legăturii etnice-teritoriale între vorbitorii celor patru dialecte; elementele balcanice și mai ales cele „albaneze” ale limbii române; caracterul bulgar și sîrbesc al elementelor noastre vechi slave în limbă, toponime și organizații politice-eceziastice etc. Atare echivoc a fost în mare parte elucidat de erudiți, cu excepția problemei elementelor autohtone și „albaneze” interpretate de cei mai mulți tocmai pe dos decît le arată examinarea lor critică și care ajută în cea mai largă măsură la înțelegerea justă a celorlalte aspecte (istoric, arheologic, antropologic) al documentării în problema etnogenezei românilor.

Teza despre autohtonă și continuitatea daco-romană a devenit un loc comun pentru întregul popor român, se învață în școli și la cursuri universitare, era și este răspîndită în publicații științifice și de popularizare, în manuale, reviste, ziare etc., apărînd ca o realitate axiomatică. Majoritatea erudiților o admit integral, afară de Densusianu și Philippide, iar unele îndoieli s-au ivit din nou în ultima vreme în legătură cu reexaminarea ei (E. Petrovici, I. Iordan ș.a.), căutîndu-se soluții intermediare. La români a existat îndoiala și chiar negarea unei continuități daco-romane integrale,

spune „surprinzătoarea lor asemănare de formă le arată nu ca înrudite prin legături străvechi, ci prin comparație cu elemente de dată recentă luate prin legăturile de schimb dintre cele două popoare. Dar unde ar fi putut lua idiomul dacoroman cuvinte albaneze de împrumut decît în Peninsula sudică? Elemente autohtone, fie dace fie illyre, nu este de admis că s-ar fi putut conserva în română” (p. 126). Dacia a fost romanizată din nou în sec. XIII și în următoarele, ca Sicilia (Roesler, *Rom. Stud.*, p. 143—4) etc.

³² De ex. Ludwig Treml (șvab maghiarizat: Tamás Lajos), *Rómaiak, Románok és Oláhok Dacia Trajinában* (Budapest, 1935) etc., căruia i s-a răspuns din partea românească (Pușcariu, Drăganu, G. I. Brătianu ș.a.).

dovadă că nu lipsea preocuparea obiectivă critică în această privință, alături de însuflețirea național-politică și înverșunarea polemică, ceea ce n-a fost cazul la cei ce susțin cu cerbicie patria exclusiv „balcanică” și explică totul prin criteriul „nomadismului păstoresc” al românilor.

Dacă în paginile precedente a fost întrebuințat frecvent termenul „daco-roman” ca și „traco-dacic”, „carpatic” etc., acestea nu trebuie înțelese ca o preocupare de a face o „pledoarie” discretă pentru autohtonie și „continuitatea” etnic-socială și teritorială a românilor, ci din motivul simplu că acești termeni erau și sînt mai comози și clari, acoperind niște noțiuni istorico-lingvistice îndeobște admise de către erudiți, noțiuni pentru care s-au căutat și nu s-au găsit alți termeni, mai potriviți și lipsiți de echivoc. În cercetarea prezentă nu au fost alese argumentele și documentele ce ar putea servi la sprijinirea tezei „continuității”, ci (cum s-a spus) e cules tot materialul și părerile erudiților cu privire la etnogeneza românilor, indiferent de teza și „partida” pentru care pledează.

În cadrul examinării și interpretării critice a unui material istoric, arheologic uneori studiat greșit ori parțial ignorat în trecut, nu avem nevoie să „dovedim” nici autohtonie, nici continuitatea daco-romană, care, de altă parte, nu sînt de considerat ca firești și evidente, mai presus de orice îndoială, după cum nu e de presupus că ele ar rezulta automat și obligatoriu din etimologiile de cuvinte anteromane ori din considerațiile filologice-lingvistice pe care le permit și le impun acestea. Tot așa, importanța numerică și mai ales calitativă, ca și prezența cuvintelor autohtone mai numeroase în dialectul daco-român încă nu constituie o dovadă directă, peremptorie, că dialectul din Dacia trebuie să se fi format și dezvoltat exclusiv și necurmat la nordul Dunării și în Carpații Daciei³³. Punctele principale pe care s-a clădit teoria roesleriană — importante pentru problema etnogenezei românilor — sînt expuse și analizate mai jos (cap. VIII 5), cu răspunsurile și precizările convenite și necesare, după ce se vor fi examinat documentele privitoare la baza etnică și socială antică a poporului român.

³³ După cele spuse mai sus, nu ni se pare necesară o argumentare strălucitoare în problema formării poporului român în Dacia și Carpați ori la Dunăre. În principiu, el s-ar fi putut forma și în alte teritorii (după J. Peisker, a. 1917, românii sînt de „neam uralaltaic” veniți din Asia centrală; Philippide, *OrR*, I, p. 840—8), dacă ar exista dovezi pentru aceasta din epoca romană și medievală; în atare caz originea „africană” ar fi mai verosimilă decît cea uralaltaică-asiatică „descoperită” de Peisker.

VII. TEMELIILE ETNICE ȘI SOCIAL-ECONOMICE

Potrivit principiului absolut că o limbă vie nu poate exista și nu a viețuit vreodată decît în gura și prin viața social-economică a comunității vorbitoare și muncitoare (după cum o formație social-politică nu poate exista fără mijlocul de comunicare și înțelegere care este limbajul social), idiomul specific al poporului român era în trecut — la fel ca azi — legat indisolubil de ființa etnică-socială și structurile economice ale românimii, avînd aceeași desfășurare și vicisitudini în cursul veacurilor. Astfel, începuturile și dezvoltarea limbii sînt absolut identice cu ale comunității populare românești, trebuind să fie readuse și integrate în același cadru istoric și interpretate după criterii identice. Cea dintîi și mai importantă sarcină a istoriografiei noastre este, deci, stabilirea caracterului romanității și mai ales al temeliilor populare pe care s-a altoit și prin care a dăinuit această realitate istorică și lingvistică în sud-estul european.

I. AUTOHTONI ȘI ROMANI ÎN PROVINCIIILE TRACE

Opinia învechită despre puritatea romană a structurii social-etnice a popoarelor neolatine a fost treptat înlocuită prin observația că la baza acestora stă fondul etnic local (substratul) în fiecare din provinciile fostului Imperiu roman. S-a admis în principiu (supra, p. 143—146) că aceeași era situația în teritoriile de lîngă Dunărea de Jos, în provinciile carpato-balcanice Dacia, Moesia și Tracia nord-vestică, supuse romanizării. În limita datelor arheologice, istorice și lingvistice s-a admis (mai mult prin deducție, logică, bun-simț) existența unei continuități social-etnice și economice din antichitate pînă azi în teritoriile carpato-balcanice, punîndu-se în legătură ființa etnică și latinitatea limbii și a poporului român cu romanitatea „orientală”, sud-est-europeană, produs al unui larg proces de amestec și sinteză social-economică și cultural-lingvistică, intens și de durată. Aici, romanitatea limbii și numelui etnic-național românesc arată că idiomul și ființa romană a populației nu pot fi justificate decît prin realitatea și forța romanismului antic și medieval, de care se leagă obligatoriu și indubitabil începuturile comunității populare românești. Tot prin puterea logicii mai mult decît prin valoarea evidentă a știrilor documentare directe (puține și puțin concludente) s-a făcut legătura între romanitatea antică de aici (în sens etnic-social) și substratul pe care s-a altoit, putînd să dăinuiească graiul și numele „romanus”: populația indigenă provincială a acestor teritorii. Progresul cunoștințelor istorice realizat în sec. XIX și XX, la care a contribuit din partea românească mai ales opera lui Vasile Pârvan (1882—1927) și a școlii sale, au arătat valoarea covir-

șitoare a elementului etnic autohton, anteroman, ca „suport (un fel de „portaltori”) al romanității provinciale. Se consolida astfel mereu convingerea că la temelia comunității etnice-lingvistice a celor ce poartă azi numele și limba Romei în sud-estul european stau populațiile alcătuind masa mare a provinciilor locale în Tracia, Moesia, Dacia. Dar lipsea pînă acum un element clar și decisiv care să formeze puntea de legătură sigură și necurmată (mai mult decît aparențele și raționamentele istorice) între marea comunitate etnică și de limbă a românilor, pe deoparte, iar de alta populațiile anteromane, traco-getice, pe care logica istoriei și bunul-simț le revendică drept temelie și înaintași îndepărtați, dar nemijlociți ai poporului român. Asemenea element de legătură n-a fost adus încă (fiind puțin probabil că va putea fi indicat în viitor) de interpretări oricît de circumstanțiate și aprofundate ale resturilor de știri scrise, nici prin explorări și confruntări minuțioase ale materialelor arheologice anepigrafice, care — în ciuda bogăției lor în continuă creștere — vor rămîne în majoritate de origine și semnificație etnologică dubioasă ori discutabilă.

Aici intervine covârșitorul aport al celei mai caracteristice oglinzi a vieții trecute a poporului: limba română, legată profund și semnificativ de existența colectivității etnice-sociale în perioadele obscure ale antichității și evului mediu. Prin elementul prelatin al lexicului său, idiomul nostru popular oferă acea necesară și mult căutată punte de legătură între romanitate și suportul ei autohton, aceea verigă din lanțul ce unește cele două milenii ale erei noastre cu perioada preistorică și preromană. Pentru înțelegerea romanității din sud-estul Europei este absolut necesară cunoașterea și aprecierea justă a valorii elementului preroman sub raport lingvistic și etnic, ca suport puternic și durabil al romanității în zonele unde se admite că s-a încheșat graiul și poporul român. Aici trebuie relevat de la început că — din motive politice ușor de înțeles — s-a făcut de unii erudiți discriminare netă și categorică între condițiile și raporturile etno-demografice din Moesia, Tracia și Dalmatia pe de o parte și cele din provincia de la stînga Dunării, pe de alta, contestîndu-se valoarea și chiar existența aceluși firesc substrat etnic și de limbă autohton în provincia carpatică. Apare astfel necesar a cerceta întrucît (din acest punct de vedere) stările demografice, etnice, sociale și economice din Dacia traiană ar fi fost diferite de cele din Moesia și Tracia ori Dalmatia, pentru a găsi o justificare etnică-socială a faptelor ce rezultă din studiul limbii române.

Este necesar a menționa și repeta aici două chestiuni esențiale, inseparabile, mereu actuale: a) la ce fel de popoare și în ce împrejurări s-a transplăntat limba latină și numele „romanus”, b) în ce teritorii s-a făcut deznaționalizarea provincialilor, romanizarea lor? deci: baza etno-lingvistică a poporului român, a continuatorului romanității antice în Europa sud-estică. Pentru dificila problemă a etnogenezei e necesar a pleca (precum s-a făcut în ultima vreme) de la realitățile lingvistice și etnice actuale și totodată de la faptele constatate documentar cu privire la epoca antică a acestor teritorii: răspîndirea actuală a românilor și populația antică ce a fost romanizată. În privința teritoriului de romanizare, unde e constatată ori presupusă altoirea romanismului și a limbii latine pe bază etnic-socială indigenă, s-a admis încă de la mijlocul sec. XIX că numai Dalmatia, Tracia septentrională, Moesia și Dacia carpatică pot fi luate în considerare pentru localizarea spațiului de formare a limbii române (supra, cap. VI 3). Dalmatia ocupă o poziție deosebită, ca teritoriu de formare a limbii dalmate (dispărută în jurul anului 1900), iar granița etnică între traci și illyri (supra, cap. III 3) ar putea fi considerată, cu

aproximație cuvenită (pînă vor fi posibile precizări mai multe), ca hotar de vest al zonei în care s-a încheșat limba română (cf. supra, p. 147—164). În aceste teritorii (Tracia, Moesia, Dacia) se admite îndeobște că populația autohtonă s-a integrat în cursul vieții romane, fiind deznaționalizată în cele dintîi veacuri ale epocii imperiale. În ce privește pe indigenii teritoriilor din preajma cursului inferior al Dunării, se știe și s-a spus în repetate rînduri că erau de neam traco-getic cunoscîndu-se destul de bine caracterele vieții, culturii materiale și limbii lor, precum și în bună parte rolul jucat în lumea grecească și în Imperiul roman și bizantin pînă în sec. VII e.n. (supra cap. III 2).

S-a văzut cum erudiții încă din sec. XVIII și chiar mai înainte puneau în legătură populațiile traco-dace, respectiv -illyre cu actualii români din Balcani și Carpați și cu albanezii (skipetarii): este ideea autohtoniei românilor și albanezilor, popoare ce depind și descind fără îndoială din triburile „barbare” antice ale zonei balcanice dintre Adriatica și Marea Neagră. Felul cum se leagă poporul român cu acești înaintași îndepărtați a fost parțial elucidat de cercetările mai vechi și recente istorice, lingvistice și arheologice, iar prin identificarea și interpretarea elementelor autohtone (preromane) în lexicul românesc, atare legătură poate fi definitiv precizată, stabilindu-se criteriul conexiunii dintre limba română și idiomurile indigene, deci între romanitate și factorul etnic-social traco-geto-dac. Romanitatea (limba latină-romanică, numele etnic-național „romanus”) și substratul etno-lingvistic băstinaș (provincial) sînt cele două realități care elucidează direct și fără echivoc procesul „obscur” al etnogenezei românilor în zona balcano-carpatică. Astfel, pentru a justifica existența lor în aceste teritorii, este necesar a stabili definitiv realitatea și dănuirea populației de baștină atît în Tracia și Moesia, cît și în Dacia carpatică, precum și fenomenul romanizării ei, explicînd dănuirea romanismului tocmai prin acești fii provinciali adoptivi ai Romei antice.

În ce privește provinciile sud-dunărene, Tracia și Moesia, nu s-a contestat (lipsind interesele actuale național-patriotice și politice) de nimeni existența unei numeroase populații provinciale-barbare, adusă la supunere (nu „extirpată”, cum au afirmat unii despre Dacia carpatică) și integrată în noul curs al vieții romane. Indigenii sînt constatați aici peste tot în inscripțiile locale (purtînd adesea antroponime tipic traco și getice), în urmele arheologice, în știrile istorice privitoare la Tracia și Moesia, precum și în afara provinciilor traco-getice în mare număr peste tot în cuprinsul Imperiului și mai ales la Roma și în Italia, avînd un rol de căpetenie în armată și mai tirziu (începînd din sec. III) în ierarhia și chiar în posturile supreme de conducere politică-militară a Imperiului¹. Precum dovedesc numeroasele inscripții și știrile literare, traci din Moesia și Tracia s-au păstrat din punct de vedere etnic-social, în bună parte romanizați, pînă în sec. VI—VII (cf. supra, p. 76—83). Rezultă deci cu evidență că în teritoriile din dreapta Dunării au existat condițiile potrivite și necesare pentru răspîndirea și împămîntenirea limbii latine-romanice la populația provincială traco-moesică; idiomul și numele „romanus” n-au dispărut odată cu stăpînirea și administrația imperială romano-bizantină, ci au putut dăinui prin populația indigenă ce n-a murit fără urme de pe meleagurile ei strămoșești².

¹ Despre rolul important jucat de traco-moesii (romanizați) în Imperiul roman începînd mai ales din sec. III pînă în sec. VII, cu deosebire în vremea lui Iustinian (sec. VI), cf. p. 78. Aportul traco-moeso-dacilor la istoria și cultura antichității greco-romane în general e semnificativ pentru resursele și energiile etnice și cultural-politice dovedite în curs de peste un mileniu (cît ei figurează în oglinda istoriei) de acest mare popor „dispărut”.

² Cf. *LbTrD*, p. 174—184; *SprThrD*, p. 194—208.

2. DACO-GEȚII ÎN DACIA ROMANĂ

Factorul demografic majoritar, de bază și mai vechiu (s-ar putea spune „aborigen”) al Daciei carpatice îl formau geto-dacii, de neam tracic (supra, p. 78—79), a căror prezență, proporții și funcție activă în structurile social-etnice și economice ale provinciei și a romanismului Daciei se impun a fi puse în lumină printr-o cercetare mai adâncită și circumstanțiată, — nu numai spre a determina corect conținutul social-etnic al provinciei și deci al romanității ei, ci și pentru a justifica faptul că autohtonii geto-daci nu apar cu aceeași claritate și în număr atât de impozant în materialul epigrafic și în cel arheologic monumental, cum apar imigrații. Atare situație și echivoc au dat naștere tezei despre lipsa populației autohtone traco-dacice în interiorul provinciei, sau existența ei în număr foarte redus, disparent.

În prealabil trebuie observată analogia cu provinciile sud-dunărene, Moesia și Tracia, unde existența și importanța deosebită a populației autohtone provinciale apar neîndoelnic, admise aproape unanim de erudiți. Atare consens n-a existat însă în privința Daciei romane, nu numai din cauza izvoarelor documentare, ci și din preocupări subiective, izvorite fie din excese latinizante (supra, p. 39, 158), fie din interesele politice ale foștilor stăpîni feudali ai Transilvaniei și Banatului. Roesler (supra, p. 160) admite că populația dacică n-a fost extirpată ori alungată integral de ocupanții romani, dar nu credea că ea s-ar fi integrat în noua orînduire politică și social-economică, n-a luat parte la viața comunității romane a provinciei: dacii s-ar fi ținut departe în izolare, contopindu-se mai târziu în masele germanice care au inundat Dacia carpatică. Unii aderenți ai tezei roesleriene (mai zeloși, dar și mai circumspecți) nu erau dispuși să admită nimic: după ei „n-a rămas nici un fel de populație autohtonă în interiorul Daciei romane”, fiind o parte ucisă după ocuparea teritoriului, alta luată în robie, iar resturile ar fi fost alungate spre nord-vest și est — adică o „lichidare” integrală; încît nu se poate vorbi de permanența unei populații de baștină în cadrul provinciei carpato-dunărene, de romanizarea ei în cele abia 16—17 decenii de stăpînire romană. (Daco-geți ar fi existat în sec. II—III numai în Imperiu, în alte provincii, în Dacia nu, nicidecum; ori în afară: traco-dacii „liberi, mărginași”). Atare teză a fost repetată insistent de cei interesați, fără a controla obiectiv și critic materialul documentar, cu binecunoscute scopuri propagandistice; alții au considerat chestiunea ca „echivocă”, greu dacă nu imposibil de soluționat. De aceea se impune o nouă examinare complexă și multilaterală, ceva mai largă și riguroasă a știrilor istorice, epigrafice și arheologice, spre a vedea întrucît, din capul locului, admit ele a se vorbi de „exterminarea” populației dace și de lipsa ei totală din cadrul vieții romane a provinciei carpatice.

Caracterele și aspectele principale în viața și civilizația materială a populațiilor geto-dace (supra, p. 78—79) au fost puse în lumina justă, pe baza cercetărilor vechi și a rezultatelor proprii, mai întîi în marea operă de documentare și sinteză a lui Vasile Pârvan (*Getica. O protoistorie a Daciei*, 1926), urmată de o lungă serie de monografii și contribuții, mai ales arheologice, ale elevilor și continuatorilor marelui inițiator. Constatarea de natură generală în privința geto-dacilor (ca și a celorlalți traci, meridionali) este că expansiunea romană i-a găsit trăind în străvechi așezări permanente, ocupate în teritoriile carpato-dunărene din epoca bronzului, ducînd o existență sedentară, cu caracter prevalent rural, agricol și păstoresc, diferențiată în forme economice progresate:

meșteșuguri casnice, exploatarea solului și subsolului (metale, sare etc.), lucrarea lemnului, metalelor, pietrei, lutului ș.a. S-a relevat și admis „s t r â v e c h e a și p e r m a n e n t a fixare a elementului geto-dacic pe meleagurile viitoarei Daciei romane și a României de astăzi, lucru ce nu s-ar putea spune despre multe populații cu care au venit în contact romanii. Nici o deplasare de forțe, nicio migrațiune în cei aproape 2000 de ani, ci o legătură organică strînsă cu solul din care par a fi născuți și care îi nutrește. Este un fapt peste care unii erudiți, fără suficiență înțelegere istorică a lucrurilor, trec prea ușor atunci cînd, fără dovezi peremptorii, presupun o extirpare radicală sau o emigrație totală a băștinașilor. Această închegare sacră între poporul daco-get și pămîntul ancestral este urmarea firească a unei civilizații sedentare, de agricultori și crescători de vite”³. Judecînd după reliefurile Columnei lui Traian și după realitățile istorice-lingvistice românești, tot atît de extinse și de importante ca agricultura vor fi fost creșterea vitelor și păstoritul, ocupații cu străvechi tradiții în zona carpato-balcanică și dunăreană. S-a relevat și este bine cunoscut mai ales în ultimele două decenii contactul strîns al geto-dacilor cu lumea romană și intensitatea influenței latine asupra lor, începută și continuată permanent cu mult înainte de cucerirea și organizarea Daciei de către Ulpus Traianus și culminînd prin supunerea și anexarea ei la Imperiu.

Din istoria și civilizația daco-geților interesează aici în special situația populației autohtone în cursul celor două războaie și soarta ei după anexarea Daciei la Imperiu⁴; anume, dacă locuitorii au fost exterminați și alungați din provincie (cum s-a afirmat insistent și consecvent de unii), ori au supraviețuit continuînd să existe și după anul 106, integrați în noul curs al vieții romane. Problema și soluționarea ei prezintă o deosebită semnificație pentru istoria Daciei romane, pentru dezvoltarea și romanitatea zonei carpato-danubiene, deci și pentru etnogeneza românilor. Spre a dovedi pieirea și lipsa populației geto-dacice în provincia nord-dunăreană, au fost invocate patru elemente documentare mai de seamă⁵: a) expresii din autorii antici ca declarația atribuită de

³ AISC, III 1940, p. 213—214 (Daicoviciu). Cf. supra, cap. III, nota 26.

⁴ Despre războaiele de cucerire a Daciei: *IstRomâniei*, I (1960), p. 301—316; *Inscripțiile Daciei Romane*, I 1975, p. 9—16 (cu bibliografie).

⁵ Teza despre „exterminarea” geto-dacilor (în consecință: lipsa lor totală din cadrul provinciei romane Dacia) a fost însușită și vehiculată cu deplină convingere și pasiune patriotică (încă din sec. al XVIII-lea) de reprezentanții istorici-filologi ai „Școlii Ardelene” (cu excepția lui I. Budai-Deleanu, supra, p. 39); la 1782, S. Micu-Clain scria, în capitolul „Războaiele lui Traian cu Dacia”: după cucerirea Daciei „împăratul — sădătorul și părintele românilor ce și astăzi sînt în Dacia — văzînd pămînturile acelea fără de lăcuiitori [= locuitori] și ca să aibă tari și credincioși oameni, cari despre părțile acelea ale varvarilor să fie zid de apărare împărăției au adus din Roma și din Italia și din tot felul de stat oameni și colonii, de i-au așezat în Dacia”; în *Scurtă cunoștință a Istoriei Românilor* scrisă între 1792—1795 „după ce Romanii au supus loruși toată Dacia și pre Gheti lăcuiitorii Dacii i-au sterpit, ca să nu rămîie acea țară pustie și ca să aibă tari și credincioși oameni ... (etc., ca mai sus)”; în „Istoria Mare” (1800) „... pre Ghetele lăcuiitorii Daciei i-au sterpit (etc.)” (sădătorul și părintele românilor); asemenea aserțiuni au fost analizate și combătute just de C. Cămpianu, în *Apulum (Studii și comunicări)*, IV 1961, p. 285—293. La 1812, Petru Maior (*Istoria pentru începutul Românilor în Dacia*, p. 7, 9, 12) „Dakia cu prilejul războiului romanilor se deșartă cu totul de lăcuiitori; toți cu muieri și prunci cu tot au fugit din Dakia și sau retras la învecinării și prietenii lor sarmate, — și deșertarea a toată Dakia de toată viața dakilor cu atîta mai cu îndemînă se putu împlini că romanii cu atît mai tare fierbea singele în ei cu totul se desrădăcineze și să prăpădească viața rumpătorilor de păctuire și pururea neodîhniților Daki...”. Părerile latinizanților puriști ai „Școlii Ardelene” fac impresia că rezumau anticipînd tot ce s-a afirmat în sec. XIX-lea despre „exterminarea” populației dace la 106; toate „argumentele” în acest sens se află (cu multe denaturări) la A. Alföldi, *DacRom* (1940 = *Századok*, 1940, p. 129—140); *SiebAlt* (1944); *Magyarok és Románok*, 1943, p. 1—93 etc.

Iulianus Filosoful (Apostata) împăratului Ulpius Traianus „am extirpat (nimit cu desăvârșire) neamul geților”; celebrul pasaj din Eutropius „Dacia diuturno bello Decibali viris fuerat exhausta”; b) interpretarea dată de Cichorius scenelor la sfârșitul celor două războaie daco-romane (LXXVI, CLIV—CLV) de pe Columna lui Traian, în care era văzută reprezentarea emigrării populației dace în afara hotarelor țării ei de baștină devenită romană; c) numărul redus de formații auxiliare pe care le-au dat dacii armatei romane; d) lipsa de știri despre daci în cuprinsul provinciei carpatice, în inscripții. Ideea despre totala „exterminare” ori alungare a dacilor din patria lor strămoșească a fost adoptată (în baza expresiilor lui Eutropius și Iulianus) chiar de unii erudiți ce nu aveau prejudecăți naționale ori interese politico-teritoriale în legătură cu Transilvania, fiind deci „neutri”⁶. Dar s-a arătat mai demult netemeinicia acestui fel de a interpreta știrile documentare în sensul cerut de teza „extirpării” daco-geților, observându-se că vechea interpretare a provocat nedumeriri și multe încercături pentru cei care căutau o soluție justă, realitatea în ce privește soarta poporului dac și adevăratele temelii sociale-etnice și demografice ale romanismului în Dacia carpatică. Încît se impune ca o necesitate absolută, în prealabil, reexaminarea și reconsiderarea acelor mărturii documentare, mai ales că n-au fost luate în seamă toate știrile literare (din istorici și fragmente), iar reliefurile și monumentele arheologice-epigrafice respective n-au fost observate și valorificate după cuviință de mulți erudiți. Se vor releva unele notițe din textele literare (fragmentare și laconice, cum sînt în general cele privind domnia lui Ulpius Traianus, 98—117) ce n-au fost nici măcar menționate pentru problema daco-geților, respectiv în legătură cu pretinsa lor exterminare⁷, ca și materialul arheologic „daco-roman” din perioada provinciei.

Izvoarele scrise (literare-istorice). Despre pasajul din Iulianus (*Caesares*, 327, p. 420 ed. Hertl.) τὸ Γετῶν ἔθνος ἐξέτιλον (tradus și interpretat de unii și de Alföldi „ho sterminato il popolo dei Geti”) s-a observat că este o formulă exagerată (Patsch), explicabilă într-o operă literară „de fantazie” (Daicovicu); de altfel, ἐξέτιλον însemna nu numai „am distrus (desființat, nimit)”—corespunzînd mai mult românescului actual „i-am făcut praf”—, ci și simplu „am biruit (subjugat)” neamul geților, cum pare să rezulte din context⁸, mai

⁶ Th. Mommsen, citat de J. Jung, *RömRom*, p. XLII „in seinen Vorträgen über römische Kaisergeschichte — wies Mommsen auf die aussergewöhnliche Art und Weise hin, in der hier vorgegangen wurde. Die Eroberer hätten hier im Gegensatz zu den anderen Provinzen 'tabula rasa' gemacht ...”; după Otto Hirschfeld, *Epigraphische Nachlese*, în *SBW*, LXXVII 1874, p. 364 „ocuparea Daciei a început cu nimitirea și alungarea populației de baștină”; elementul dacic aproape inexistent în viața socială a provinciei; „provincie fără oameni (menschenleer)” permanent expusă invaziilor barbare; deci în interiorul țării cultura și bunăstarea au putut să aibă numai o dezvoltare limitată etc. Asemenea viziune sumbră despre viața provincială în Dacia carpatică (ce s-a încetățenit și la alți erudiți, pînă în zilele noastre) este explicabilă pentru mijlocul sec. XIX-lea, cînd teoria catastrofelor în viața comunităților populare era ușor de conceput și de admis (sub influența resturilor mentalității scolastice în istoriografie), izvoarele documentare erau interpretate unilateral ori total ignorate; materialul arheologic roman al Daciei păstrat în pămîntul Transilvaniei, Banatului, Olteniei, Munteniei era numai în mică măsură cunoscut; el a fost scos la iveală mai tîrziu prin săpături sistematice ori prin lucrări agricole, industriale, gospodărești etc., ilustrînd tocmai bunăstarea și stabilitatea unei societăți într-o cultură materială și spirituală pe care nu era dispus ori nu era încă în măsură să le vadă junele Hirschfeld la 1874, după scurta lui perieghză epigrafică pe meleagurile Daciei carpatice.

⁷ Cf. articolul în formă mai scurtată *Daco-geții în Dacia romană* (*ContHd*, p. 39—56) care aici apare mult amplificat.

⁸ Iulianus, *Caesares*, 327 μόνος ὑπὲρ τὸν Ἴστρον ἐτόλμησα προσλαβεῖν ἔθνη, καὶ τὸ Γετῶν ἔθνος ἐξέτιλον, οἱ τῶν πάποτε μαχιμώτατοι γεγόνασιν ...

cu seamă că în propoziția precedentă Optimus Princeps afirmă că este „singurul care a îndrăznit să supună (anexeze, προσλαβεῖν) populației de dincolo de Istru”, pasaj care se completează cu Aur. Victor, *Caes.*, 13,3 (infra, p. 174); deci nu să le extermine, ci să le subjuge Imperiului, realizîndu-și programul politic-militar la Dunărea inferioară, exprimat în fraza ce i se atribuia „sic in provinciarum speciem redactam videam Daciam, — sic pontibus Histurum (glacie perfidum?) superem” (*Amm. Marc.*, XXIV 3, 9). În orice caz nu e probabil că textul lui Iulianus ar fi de interpretat în sensul „exterminării” populației din Dacia, căci în general nu sînt luate în serios expresiile similare (ori chiar mai categorice) din scriitori antici ori din inscripții despre alte popoare „distruse și exterminate” ca de ex.:

Împăratul Domitianus se lăuda în fața senatului roman că a pus capăt existenței tribului Nasamoni în Africa (înfrîngerea tribului de pretorul Flaccus, a. 86): Δομετιανὸς ἐπαρθεὶς εἶπε πρὸς τὴν βουλὴν ὅτι Νασαμῶνας ἐκάλυσα εἶναι (*Cass. Dio*, LXVII 4, 6); cu toată „desființarea” radicală și definitivă, „pînă la Bizantini găsim pe Nasamoni într-o deplină succesiune statornică de popor băștinaș mereu în același loc”⁹. La fel a fost „nimit” tribul maur Transagnenses de către guvernatorul Litus sub Diocletianus (*CIL*, VIII 9324 „erasis funditus Babaris Transtagnensibus”) și totuși ei tratau la 373 e.n. cu împăratul Theodosius I (*RE*, III 140—150). În anul 541/2, magister militum Solomon a „nimit complet” întregul neam al Maurilor („extinctam universam Maurisiam gentem”, *CIL*, VIII 1863), dar bizantinii au avut în anii următori grele lupte cu aceiași mauri „nimitiți” (*RE*, XIV 2851 etc.). Lista exemplelor de „exterminări” asemănătoare (repetate șablonic de panegiriști cu scopul evident de glorificare a ostașilor și comandanților romani) poate fi amplificată, cu același rezultat. Aici va fi suficient a menționa un alt exemplu din zona dunăreană: sarmatii „nimitiți aproape integral” de Maximianus Galerius (*Paneg.*, V [VIII] 5, 1, p. 235 Behr. „Sarmaticae expeditiones quibus illa gens prope omnis extincta est”), după care romanii au avut de executat multe și grele Sarmaticae expeditiones, în cursul sec. IV, împotriva acestei „gens prope omnis extincta”. La 297 e.n. carpii, înfrînți de Galerius, au fost în mare parte colonizați în Imperiu, ceea ce pentru cronicari însemna „Carporum natio traslata omnis in

⁹ *RE*, XVI 1771 (Windberg „wir finden von Herodot bis zu den Byzantinern in lückenloser Folge die Nasamones ständig als ein starkes eingeborenes Volk an immer derselben Stelle”. Alföldi (*DacRom*, p. 22) citează cazul nasamonilor ca o paralelă pentru „extirparea” dacilor la a. 106 (amintind, firește, numai fraza lui Domitianus, nu și faptul că tribul african era departe de a fi dispărut în urma înfrîngerii din a. 86) și pomeniște ca analogie inscripția în care Marcus Aurelius era preaslăvit „quod omnes omnium ante se maximorum imperatorum glorias supergressus, bellicosissimis gentibus deletis aut (ac?) subactis” (*CIL*, VI 1014), fraza lui Augustus „externas gentes, quibus tuto ignosci potuit, conservare quam excidere malui” (*Res gestae*, 3), pe care o răstălmăcește astfel: „questa dichiarazione comprende anche l'applicazione della stessa idea in senso inverso: 'Le genti esterne alle quali non era possibile perdonare senza compromettere la nostra sicurezza ho voluto piuttosto distruggere che lasciar incolpabili', însă este evident o scornitură personală a eruditului atribuită romanilor. Prin asemenea răstălmăciri și mistificări bizare, Alföldi va fi reușit să deruteze pe unii cititori ce nu au răgazul să-i controleze aserțiunile; dar nu aducea servicii durabile nici măcar acelei „opinion publice dell'Ungheria” care cerea ... „la revisione del trattato del Trianon” (*DacRom*, p. 3), tratat care s-ar fi bazat (după autor) tocmai pe ... teoria continuității daco-romane. Teza „extirpării radicale” adoptată de Alföldi prin anii 1930—1944 este repetată de eminentul istoric maghiar și după expatrierea sa în Elveția și prin SUA, de ex. „fără cruțare au fost nimitiți dacii prin foc și fier sau vinduți în robie; o parte din tineretul lor fu trimis în Syria și Britannia în serviciul de apărare a granițelor (Imperiului roman)” *Historia Mundi*, vol. IV (Bernă, p. 276 citat în *Contemporanul*, București, 1963, nr. 29 (875), 19 iulie, p. 7, col. 6).

nostrum solum" (Aur. Vict., *Caes.*, 39, 48)¹⁰; dar se știe că nu dispar carpicii din nordul Dunării nici după un veac (Carpo-dacii în anul 380).

Mai categoric decât au crezut unii că este expresia lui Iulianus s-ar părea că vrea să fie un bizar pasaj din scholiile lui Lucianus, *Icaromenippus*, 16, după Criton (fr. 2, *FrGrHist*, II p. 931), vorbind de exterminarea întregului neam getic, din care n-au rămas decât ... 40 de bărbați¹¹. Asemenea mărturii, cu evident caracter anecdotic, chiar luându-le cu strictețe absolută, ar putea fi admise numai dacă ar afla vreo confirmare măcar parțială în alte documente, sau n-ar fi contrazise de acestea, — ce însă nici pe departe nu poate fi cazul în Dacia. Pasajul lui Eutropius (VIII 6,2) „Dacia enim diuturno bello Decibali viris fuerat exhausta” ar putea fi luat *ad litteram* traducându-se (cum s-a observat) „Dacia era lipsită (secătuită) de bărbați în urma îndelungatului război purtat de Decebalus”, — ceea ce înseamnă că nu era complet lipsită de populație („desertum” absolut), căci în acest caz cronicarul s-ar fi exprimat altfel, nu prin cuvântul *viris*. Termenul trebuie aplicat cu sensul lui real: bărbaților în stare să poarte armele, pe care îi mobilizase Decebalus și din cari o parte au căzut în lupte, alții au fost luați prizonieri de romani ori au fost (după capitulare și ocuparea Daciei) încorporați în formații auxiliare (infra, p. 179)¹². Dar bătrînii și femeile și copiii ce se văd pe reliefurile Columnei lui Traian, și care nu pot fi cuprinși în accepțiunea termenului „viris”¹³. Textul eutropian nu este un joc abstract ori simplă combinație de cuvinte, ci reflectă o realitate social-istorică; el n-a fost luat la îndeplinire: populația Daciei suferise grave pierderi în morți și răniți, dezertori și prizonieri în cursul a vreo patru ani de război crunt, pustiitor; iar mai înainte în lupte cu armatele lui Flavius Domitianus. Spre a umple asemenea goluri remediind depopularea parțială (firească după un „diuturnum bellum”) și întărind regimul roman de ocupație în Dacia, a trebuit să fie aduși coloniști numeroși (cum preciza același cronicar) „ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas” (Eutr., VIII 6,2).

¹⁰ Iordanes, *Romana*, 299; „Carporum gens universa in Romania se tradidit”, *Consul. Constantinop.* a. 295 (în *Monumenta Germaniae Historica*, IX, p. 230; cf. Patsch, *Beitr.*, III/7, p. 13—14. Cf. supra, cap. III, nota 46 și documentare mai amplă în *Elemente traco-getice în Imp. Roman și Byzant.* (1976), p. 68-69. Prezența masivă și rolul carpilor traco-dacici în Moesia, Dacia, Pannonia (sec. III-IV), Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 163-185, justifică teza despre romanizarea lor parțială și continuarea unei părți din ei în poporul albanez (skipetari). Chestiunea va fi reluată. Cf. p. 94.

¹¹ Schol. Lucian., *Icarom.*, 16 υπό Τραϊανού ὕσθηρον οὕτως ἐξωλοθρεύθη Δακεβαλῶ χρώμενον βασιλεῖ, ὥστε τὸ πᾶν ἔθνος εἰς τεσσάρωντα περιστῆναι ἄνδρας. O știre atât de interesantă și prețioasă ca aceasta era ignorată de Alföldi, pentru care ea ar fi putut servi ca excelentă „dovadă” în sprijinul tezei „exterminacioniste” („sterminio dei Daci”) și ca o probă în plus că, după opinia sa, în cazul Daciei romanii în adevăr „erano inesorabili e non conoscevano pietà” (*DacRom*, p. 3), fără să bage de seamă că precursorul său din antichitate scoliastul lui Lucian sau chiar doctorul caliptic. Alföldi putea să amintească cu același efect notița tirzie din *Orac. Sibyll.* XII 180, unde se spune „au fost distruși (exterminați) dacii liberi de Antoninus Pius, αὐτοὶ δ' ὄλεσσαν πολυσίτους ἀνδρόπους, Βρεταννῶδες Μάκρους μέλινες, Δακκας Ἀραβάς τε, *Philol. Wochenschrift*, 1944, 48). Pasajul se referă la patru grupe de popoare ce ar fi trebuit să fie „exterminate” după aceeași rețetă rasistă alföldiană.

¹² Dacia poate să fi fost „exhausta” de populație, cam în măsura cât era Hispania sub Antoninus Pius, „recolonizată” parțial de acesta cu elemente chiar din Italia.

¹³ Față de nevoile argumentării în teza sa extremistă, nu e mirare că Alföldi merge cu construirea de ipoteze atât de departe încît riscă și afirmația că „Eutrop den zugrunde liegenden Text etwas umgeformt hat”, spre a obține astfel „menschener gewordenes Dakerland”, după o radicală „Ausrottung der Daker” etc. (Alföldi, *SiebAlt*, p. 67—68); pe cît de forțat și artificios, pe atît de neconvingător.

Alte surse istorice-literare spun, însă, cu totul altceva decît au imaginat P. Maior, R. Roesler, P. Hunfalvy, Alföldi ori alții și au susținut în baza pasajelor menționate ale lui Iulianus și Eutropius. Istoriografia și cronicarii epocii lui Ulpius Traianus (descrind războaiele daco-romane) vorbesc, între altele, sistematic numai de înfrîngerea și supunerea daco-geților; nicăieri nu se găsește vreo pomenire ori indiciu despre exterminarea populației civile în cursul campaniilor după ocuparea țării: Dacii au fost supuși (Cass. Dio, LXVIII 14,1 σὺν χρόνῳ καὶ μόλις ἐκράτησε τῶν Δακῶν), Dacia a fost adusă sub stăpînire romană (libid. 3 ἡ Δακία Ῥωμαίους ὑπήκοος ἐγένετο)¹⁴; același istoric al Romei informează că la începutul celui de al doilea război daco-roman, foarte mulți dacii au trecut de partea romană (Cass. Dio, LXVIII 11,1). După înfrîngere și subjugare, „recalcitrantii” (assidue rebellantes) dacii au fost supuși la grele biruri (censii subjugati sunt; Lactantius, *mort. persec.*, 23,5). La fel se exprimă Eutropius „Daciam Decibalo victo subegit provincia trans Danubium facta” (VIII 2,2), „victa Dacia” (6,2); Rufius Festus 82 „Traianus Dacos sub rege Decibalo vicit et Daciam trans Danubium in solo barbarico provinciam fecit”, ca și alte izvoare nu mai puțin veridice și autentice, indiferent de forma dependenței unora de altele¹⁵. După Appianus (*Proem.* 4) romanii stăpîneau asupra unei părți a celților de peste Rin și asupra geților (dacilor): Κελτῶν τῶν ὑπὲρ Ῥῆνον ἄρχουσιν ἐνίων καὶ Γετῶν τῶν ὑπὲρ Ἰστρον, οὓς Δακίους καλοῦσιν, — în care „Getae” nu înseamnă numai „(fosta) țară a geților”, provincia romană Dacia din sec. II, ci populația geto-dacică, după cum „Celtae” din același pasaj nu însemnează „Celtia”, ci triburi (populații) celtice din dreapta Rinului. Polyen., V, 12,6 Traianus „a anexat (cîștigat în plus și) pe geți (προσεκτήσατο Γετας τοὺς ὑπὲρ Θράκης)”. Semnificativ este și pasajul binecunoscut din Ioannes Lydus, relevînd covârșitoarea însemnătate a cuceririi Daciei și aportul pe care aceasta-l aduce pentru Imperiu; el amintește (*Magistr.*, 28, după Criton; *FrGrHist*, II 931) comorile luate din Dacia cucerită, turmele de vite și armele, ca și luptătorii cei mai viteji „mai mult de 500 000”, — ultima cifră (ca și celelalte, fiind mult exagerate) este de redus poate la vreo 50 000, sau la mai puțin; în orice caz, mai multe mii (sau 20—30 000?) de luptători daco-geți au fost capturați și încorporați în formații auxiliare ale armatei romane, fapt care încă a contribuit la aducerea Daciei în stare de a fi (sau a părea) „viris exhausta”. Dacă vreun roeslerian ar obiecta că această încorporare era un alt indiciu al „lichidării” rapide a populației indigene, trebuie să se amintească îndeosebi faptul că recrutările și formarea de unități auxiliare etnice („naționale”) dace au continuat în cursul veacului al II-lea, după cucerirea și anexarea Daciei la Imperiu, — recrutări care evident nu se puteau face decît existînd o populație autohtonă compactă în provincia carpato-danubiană (deci o masă populară „neexterminată”), căci cohortele auxiliare romane nu puteau fi alcătuite din „coloniști”, negustori, mineri, sclavi și libertzi ori alți imigrați, ci numai din elemente populare de neam daco-getic¹⁶.

¹⁴ Just interpretat de Zonaras, XI 21 (p. 5—66 ed. Dind.): κἀνεῦθεν τὸ ἔθνος τὸ τῶν Δακῶν καὶ ἡ χώρα σπῶν Ῥωμαίους ὑπήκοος γέγονε.

¹⁵ Euseb. *Chron.* în *Patrologia Graeca*, XIX, p. 552 Τελινὸς Δακκας καὶ Σκύθας ὑπέταξε καὶ ἐθριάμβουσεν. Cassiod. *Chron.* în *Patrologia Latina*, LXIX p. 1231 „Traianus de Dacis et Scythis triumphavit”; Iordanes, *Rom.*, 267; 217 „Dacos autem post haec iam sub imperio suo Traianus, Decebalus eorum rege devicto, in terras ultra Danubium quae habent milia spatia, in provinciam redegit”; Amm. Marc. XXXI 5, 14 „victoria contra Dacos”; Lactant. *mort. persec.* 23, 5 etc.

¹⁶ Un pasaj din Suidas, s.v. ΠΙΛΕΒΕΑΝΤΟ, probabil după Criton(?), vorbește de mulți geți care au fost mișcați ori s-au evacuat din vechile lor așezări, iar un grup de vreo 3000 s-au supus, „revenind” la locurile lor și luîndu-și angajamentul de a se comporta loial ascultînd porun-

În același sens al supunerii poporului daco-getic trebuie înțeles pasajul corupt din Aurelius Victor, *Caesares*, 13,3 „Traianus — primus aut solus etiam vires romanus trans Istrum propagavit domitis in provinciam Dacorum pileatis + satisque¹⁷ nationibus, Decibalo rege ac + Sardonios”¹⁸; termenul „domitis” nu poate fi interpretat decât ca „supunere, subjugare”, nicidecum ca „extirpare”, indiferent la ce se refereau cuvintele corupte „satisque, Sardonios”. — Există deci un deplin consens al izvoarelor literare care vorbesc numai de supunerea, înfrângerea (puterii militare a) dacilor, un fapt istoric precis și lipsit de echivoc, exprimat plastic de cronistul-poet byzantin într-un vers: „acesta (Traian) a îndoit cerbicea dacilor, cum nu putuse face nimeni înainte de el”¹⁹, realizând una din cele mai strălucite biruințe ale armelor romane prin zdrobirea puterii militare geto-dace în a doua campanie (105/6 e.n. și lichidarea rezistenței cu ocuparea întregii țări, — căci în 102 e.n. dacii erau încă „invicta gens” (Plin. *Epist.* VIII 4,2).

Documentele epigrafice și numismatice vorbesc în același sens despre supunerea geto-dacilor după sfarmarea puterii lor militare. Astfel, câteva inscripții: „Imp(erator) caesar Nerva Traianus Dacicus gentem Dacorum et regem Decebalum bello superavit”, *CIL*, VI 1444 (= *ILS*, 1022)²⁰; „devictis Dacis” *CIL*, XII 105 (= *ILS*, 289); „universa Dacia devicta” *AnnÉp*, 1934, 2; victoria asupra geților ἡ τῶν Γετῶν νείκη, *ILS*, 8863; „[imp. Traianus] de Dacis [triumph-] havit”, *Inscriptiones Italiae*, XIII/1, p. 196 (= *CIL*, XIV 4538) ș.a.; victoria contra geților, Suidas, s.v. *Kasion oros*. Marele succes militar și politic al lui Ulpius Traianus în Dacia se oglindește pregnant în emisiunile monetare, cu inscripția *VIC(toria) DAC(ica)* sau *VIC(ta) DAC(ia), DAC(ia) CAP(ta)*, ori numai reprezentări figurate în legătură cu aceste campanii și supunerea țării dacilor: personificarea țării și a poporului ca femeie îndurerată ori doborâtă la pământ, sau un dac doborât ori îngenunchiat în fața Romei personificate etc., arme dacice capturate, distruse în mormane ș.a. — toate simboluri ale marelui biruințe a armelor romane asupra unui adversar dîrz și puternic; dar nicidecum expresia vreunei „exterminări” a populației daco-getice, fapt recunoscut de cercetători²¹.

Analiza sumară de mai sus arată limpede și fără vreun echivoc că știrile literare-istorice, ca și cele epigrafice — nu prea numeroase, fragmentare și laconice (potrivit naturii lor), dar cu valoare și semnificație documentară excepțională — nu permit cituși de puțin a se vorbi de „exterminarea” (mult dorită și căutată

cile romane; cum s-a observat însă, acest pasaj nu se referă la Dacia carpatică, cu toată certitudinea, ci mai probabil la Moesia Inferior și la zona Muntenia-Oltenia, fiind în legătură cu evenimentele la Dunăre din sec. I e.n. (*Ist României*, I, p. 292); rămîne totuși destul de verosimil că fragmentul (citât de Suidas pentru o formă de „aorist” grecesc) conține un pasaj din *Getica* lui Criton.

¹⁷ *satisque op., capillatissime Pichlm., Sacisque edd., Iazygisque Schott, alisque Mommsen, Sarmatissime? Pichlm.*

¹⁸ *ac Dardaniis, Dardanis vel Sarmatis; Sauromatis*, Schott; *ac Sar[mizegetusa...] donios*, Mommsen; *Sardonio*, Frise.

¹⁹ Manasse, 2148 οὐτος Κελτῶν [=Γετῶν] συνέκαψε τοὺς ἀκαμπεῖς πρᾶχίλους.

²⁰ Inscriptia de pe pedestalul statuei consularului L. Licinius Sura, care a participat activ, alături de împărat, la campaniile dacice (*RE*, XII 471—485); Weber, *Abhandlungen preuss. Akad.* Berlin, 1932, 5, p. 83—84.

²¹ C. Moisil, *Monetele împăratului Traian referitoare la războaiele cu dacii și la cucerirea Daciei*, în *Buletinul Societății numismatice române*, XXIV 1930, p. 11—38 (= *Transilvania, Banatul, Crișana*, 1918—1928, p. 1483—1502); P. L. Strack, *Untersuchungen zur römischen Reichsprägung*, I (1931), p. 105—145; M. Durry, *Revue historique*, 1932, p. 316—327; I. Winkler, *StCl*, VII 1965, p. 225—233 (personificarea Daciei pe monedele romane imperiale).

de unii erudiți moderni) a populației autohtone geto-dace din provincia hărăzită și organizată la 106 e.n. de către Ulpius Traianus (Despre dacii liberi, unii coloniști în interiorul provinciei Dacia, cf. p. 189).

Reliefulurile Columnei lui Traian. Felul cum apare populația civilă (ca de altfel și armata) geto-dacică în imaginile acestui prețios, unic monument documentar și artistic (relatînd într-o suită de scene desfășurarea războaielor de cucerire a Daciei de armatele Romei), nu a fost — pînă acum două decenii — observat, cercetat și interpretat cu atenția cuvenită; încît nu s-au tras din el toate concluziile juste și necesare în problema populației provinciale a Daciei romane. Erudiții care urmăreau să acrediteze ideea că toată populația dacică ar fi fost exterminată ori expulzată denaturau lucrurile limitîndu-se la interpretările date în grabă scenelor la sfîrșitul celor două războaie (anii 102 și 106), fără a le observa mai atent și fără a ține seama de semnificația altor „tablouri” din valoroasa cronică figurată din centrul Romei imperiale. C. Cichorius și E. Pedersen au considerat că scenele nr *LXXVI* și *CLIV—CLV* ar fi simbolizat retragerea (expulzarea) dacilor după cucerirea țării de armatele romane. Interpretarea s-a dovedit însă (S. Reinach, C. Patsch) greșită, căci scenele respective înfățișează simbolic tocmai revenirea populației dinspre munte (unde se refugiase din calea războiului) la vetrele părăsite vremelnice. Față de această interpretare au căzut de la sine și concluziile bazate pe ele ca și pretinsa dovadă despre expulzarea dacilor din cuprinsul țării lor cucerite de romani. Dar populația indigenă (pe care au masacrat-o sau expulzat integral condeele savante ale lui Petru Maior și erudiților roeslerieni) este înfățișată cu totul altfel în cronică figurată de pe columna traianee, într-o suită de scene semnificative și valoroase pentru cunoașterea atitudinii împăratului și a forțelor armate romane față de poporul daco-get învins, ca și pentru soarta acestuia sub noua stăpînire. Scenele Columnei arată, alături de alte documente și de logica istorică îmbinată cu bunul-simț omenesc, că expedițiile din anii 101/2 și 105/6 nu aveau caracterul de cotropiri distrugătoare și de pustiiri a tot ce nu era curat roman, cu trecerea prin fier și foc a întregii țări cucerite, — lucru pe care nu l-au făcut nici cele mai feroase hoarde năvălitoare ale stepelor din alte vremi, care nici acestea nu căutau să extermină populațiile europene în teritoriile invadate, ci le-au adus la supunere spre a le putea exploata mai ușor și eficient, în antichitate, evul mediu ori mai tîrziu. Cruzimile și sălbătăcia atribuite „popoarelor (triburi) barbare-năvălitoare” (în migrație), ce figurează în unele manuale școlare și istorii romanțate, au luat naștere în fantezia scribilor și călugărilor medievali, perpetuate în tradiția literară a epocii moderne, împotriva evidenței faptelor rezultînd din știrile documentare. Cam în același fel au încercat unii erudiți istorici interesați să-i prezinte (chiar și în ultima vreme) pe cuceritorii romani în războaiele din anii 101/2, 105/6, cînd armatele romane ar fi fost „inesorabili e nou conosevano pietà” (supra, p. 169 etc.). Dar să vedem din nou ce se observă sub acest aspect al „exterminării” sau supraviețuirii poporului dacic în scenele Columnei traianee²², unde este înfățișată populația geto-dacică.

²² După W. Froehner, un studiu amplu și amănunțit asupra reliefulurilor Columnei lui Traian a dat C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule*, vol. II—III (I n-a apărut), Berlin, 1896, 1900, text și planșe (cu bune reproduceri fotografice). Critică și completări: E. Petersen, *Traians dakische Kriege nach dem Säulenrelief erzählt*, Leipzig, 1899, 1903; C. Lehmann-Hartleben, *Die Trajanssäule*, Berlin—Leipzig, 1926, text și planșe (la p. 50—62 „Gesandte und Gefangene” tratează scenele cu barbari în fața împăratului roman); C. și H. Daicoviciu, *Columna lui Traian*, Editura Meridiane, București, 1966, 36 p., 74 planșe; C. Patsch, *Beitr.*, V/2, p. 66—128; P. G. Hamberg, *Studies in roman imperial art*, Uppsala, 1945, p. 104—159; Lino Rossi, *L'exercitus nella colonna Traiana*.

Între mișcări de trupe, acțiuni și lucrări militare, defrișări de păduri, construcții de drumuri, ciocniri ori lupte violente, alocuțiuni și sacrificii etc., apar numeroase episoade înfățișând supunerea populației dace, închinarea și întim-pinarea destul de binevoitoare de care se bucurau învinșii din partea gloriosului biruitor. O înșirare și o scurtă descriere a scenelor respective:

Primul război daco-roman (a. 101/2):

XXVII, după prima ciocnire (marea luptă din scena XXIV și respingerea cu alun-garea forțelor armate dace dintr-o regiune ocupată de romani, XXV), apare în fața lui Traian o delegație de geto-daci (numai oameni „de rînd”, *comati*) călări, cerînd pace;

XXVIII, o altă grupă de oameni de rînd, pe jos, imploră iertare și clemență la împărat, care este înfățișat apoi lingă o mare mulțime de femei și copii daci, cu pri-lejul escortării și imbarcării prințesei (era lui Decebalus?), care-și poartă pruncul în brațe (XXX);

XXXIX, un numeros grup de daci: bărbați (nobili și oameni de rînd), femei cu copii, bătrînii se supun împăratului, după a doua luptă mare și înfringerea suferită (XXXVIII);

XLVI, la țărmul Dunării, doi comati daci fac act de supunere cu gesturi de implorare;

LII, o delegație de daci în tratative cu Traianus;

LXI, un „pileatus” (nobil) dac își leapădă scutul și se aruncă în genunchi înaintea lui Traianus;

LXVI, doi pileati se supun, unul sărută mîna împăratului, în timpul inverșunatei bății din scena subsecventă (LXVII);

LXXV, supunerea dacilor, după dezastrul militar de la sfîrșitul primului război; marea mulțime a poporului, nobilimea și regele Decebalus se închină învingătorului depunînd armele, sub zidurile capitalei lor Sarmizegetusa „regia” (Grădiștea Muncelului, jud. Hunedoara);

LXXVI, după capitulare și încetarea ostilităților, populația geto-dacică se întoarce la vetrele părăsite din cauza războiului; este o frumoasă scenă campestră („genre”, S. Reinach), cu caracter pacific: locuitori cu vitele (vacii, oi, capre) ce pase în voie și libertate, simbolizînd plastic liniștea și mulțumirea senină a vieții rurale și păstorești; femei, copii, bătrîni revin bucuroși și fericiți spre casele lor; este cea mai izbită reprezentare figurată a păcii și siguranței în viața care (după un an de lupte și des-ordini) își relua cursul obișnuit, dar numai pentru scurtă vreme; în același timp, scena înfățișează un grup de daci care au început (cu tîrnăcoapele) dărîmarea unor ziduri la cetăți potrivit convenției de armistițiu;

Al doilea război daco-roman (105/6):

XC, în Moesia, un numeros grup de bărbați simpli și copii daco-geți se supun lui Traian, fiind (după părerea erudiților) populație din Dacia fugită dinaintea lui Decebal și trecută în provincia romană din dreapta Dunării; erau foarte probabil (cum s-a observat) elemente opoziționiste (cf. Cass. Dio, LXVIII 11, 1 τῶν Δακῶν συχνοὶ μεδισταμένων πρὸς Τραϊανόν);

XCI, alt grup, tot în Moesia, cu femei și copii se supun împăratului;

C, o delegație de bastarni și daci pentru tratative cu Traian;

CXVIII, un pileatus se închină în genunchi împăratului;

CXXIII, după incendierea propriei lor cetăți (CXIX), suferințele în cetatea ase-diată, mai ales din cauza lipsei de apă (CXX—CXXI; infra, p. 177) și retragerea în

Criteri generali ed elementi nuovi di studio su legionari ed auxilia, in Epigraphica, XXVIII, 1966 (1967), p. 150—155; F. B. Florescu, Die Trajanssäule, (vol. I), Grunafagen und Tafeln, Lucuiești (Editura Academiei) — Bonn, 1969, 160 p., 78 figuri în text, 130 planșe, cu date și schițe tehnice utile, dar cu interpretarea greșită (tendențioasă, chiar diletantică, pe care și-o putea permite un etnograf „arheolog”-amator [pregătire de bază: medie veterinar], care a făcut același lucru la scenele pe metoș și creneluri ale Monumentului triumfal dela Adamclissi; cf. StCl, V, 1963, p. 430—437; ActaMN, VII, p. 109—124) a tuturor „barbarilor” dușmani ai romanilor ca ... daco-geți, adică nu numai cei care apar evident ca atare, dar și iazigii, sarmatii, germanii etc. care luptă contra romanilor în scenele de pe „columnă”. Inscriptiile Daciei Romane, I, p. 12 și 16.

fugă a unui grup de daci (CXXII), apare o mulțime de oameni simpli (*comati*), liniș-tiți, pașnici, fără arme; se supun;

CXXX, o delegație de daci, nobili și oameni de rînd, se închină și ingenunche;

CXLI, după scena cu sinuciderea unui grup de daci (CXL), apar alții, de astădată toți nobili, care fac act de supunere;

CLV, după zdrobirea ultimelor rezistențe, fuga și sinuciderea regelui Decebal, capturarea multora din aderenții acestuia, scena finală prezintă populația revenind la casele părăsite, cu vitele și avutul mișcător; este un episod identic la sfîrșitul pri-mului război²³.

Din această sumară „revistă” a icoanelor de pe Columna lui Traianus se vede că nișteri nu apare acea masivă masacrare a populației, acele cruzimi ori acțiuni de exterminare sau expulzări în bloc, ce s-au dezlănțuit în imaginația citorva erudiți moderni: campaniile romane în anii 101/2 și 105/6 nu aveau ca obiectiv exterminarea geto-dacilor; dincontră, poporul lui Decebalus este înfățișat în repetate rînduri făcînd act de supunere (*deditio*), totdeauna aflînd clemență și părintească iertare la generosul învingător, *Optimus Princeps*, care proceda și aici după principiul roman și aproape general uman: *parcere subiectis*, după cum în lupte romanii nu pregetau să sfarme orice rezistență: *debellare super-bos*. Reliefurile columnei traianee simbolizează (ca un fidel document istoric) cru-țarea și chiar spiritul de generozitate cu care populația civilă supusă și loială era întîmpinată de temuții războinici romani, — întrucît nu ar trebui luat în consi-derare ca un element mai important în aceste figurații tendința și preocuparea de propagandă oficială a politiciii romane. În Dacia ca și în alte zone unde au pătruns armatele Romei, se întorceau (după viforul războiului) la viața și munca pașnică bătrînii, copiii, femeile și în general mulțimea mare a poporului care n-a urmat acțiunea disperată a fanaticului lor rege, erou și martir, ori au abandonat lupta poate chiar de la început, considerînd inutilă orice rezistență. De altă parte, în momentele tragice și confuze ale prăbușirii statului și puterii militare a daco-geților din arcul carpat (ascunderea tezaurelor, găsire de romani după informarea lui Bicilis), sînt firești scene dramatice de retrageri în dezordine și panică, de urmăriri în goană și derută (ca dezastrul la trecerea Dunării înnot, XXXI, și în alte puncte), cruzimi și masacre în lupte (XXIX, XXXVIII, XLI, XCIV, CXII, CXXII, CXLIII, CXLIV, CXLV; mulți daci răniți și morți, numai ca-davre și muribunzi daco-geți, foarte rar (XL) ostași romani răniți, dar niciun mort, ca și cum legiunile și auxiliile n-ar fi avut asemenea pierderi), deznădejde și incendierea propriilor case și cetăți (CXIX), chinuri îndurate în burgurile ase-diate, mai ales din cauza lipsei de apă și chiar moartea de sete: tabloul de tragică grandoare în interiorul cetății principale (CXX—CXXI), unde dacii sînt repre-zențați bînd ultimile picături de apă dintr-un vas prea mic față de mulțimea celor însetați, unii căzuți și leșinați de sete, cîțiva morți (supra, p. 172); sinucideri, CXL, numeroși daci își pun capăt vieții, alții mai „slabi de inger” sînt străpunși de mîna compatrioților mai energici²⁴; prăbușirea puterii daco-getice culmina prin sinuciderea marelui conducător și temut războinic, a regelui Decebal, cu un moment înainte de a fi prins viu de cavaleria auxiliară romană (CXLV). Prin

²³ H. Daicoviciu, *Osservazioni intorno alla colonna Traiana, in Dacia, N.S. III 1959, p. 311—323* interpretează scena finală CLV—CLVI ca reprezentare a acțiunii de evacuare și curățire de către romani a populației dacice din zona cetăților dela Costești—Grădiștea Muncelului (Sarmizegetusa Regia)—Piatra Roșie (la sud de Orăștie), ocupate de trupele romane și ținute în supraveghere și control sever.

²⁴ CXL este singura scenă (afară de cea cu moartea lui Decebal, CXLV) de sinucideri; incît nu se poate vorbi de „i suicidi in massa più volte raffigurati sulla Colonna Traiana”, cum greșit afirma A. Alföldi (*DacRom*, p. 15, 22).

sfrîșitul său dramatic considerat în general ca simbol etern al eroismului dacilor, Decebal alege singura cale onorabilă pentru încheierea unei vieți și a luptei sale care a dus la lichidarea statului geto-dacic în zona carpatică sub loviturile armelor romane și apoi la asimilarea populației indigene în romanitatea Imperiului. Prin actul supremei desnădejdi, curmîndu-și firul zilelor cu paloșul înainte de a fi capturat, fanaticul rege erou și martir al dacilor după ce și-a pierdut țara, poporul și comorile, a putut salva (în fața puhoiului roman) o singură comoară: libertatea, — spre a nu fi prins viu și tîrît în alaiul triumfal sfîrșind (asemenea lui Iugurtha, Vercingetorix și a multor alora) sugrumat în temnițele Romei. Se vor fi sinucis ori au fugit spre nord și est ori vest mulți dintre fruntașii partidei războinice, anti-romane; dar un întreg popor numeros, plin de forță și vitalitate, nu s-a putut sinucide,²⁵ preferînd să trăiască și nici nu și-a părăsit casele, avutul și glia străveche, pe care nu aveau nici un interes (după capitulare și anexarea teritoriului) și practic nici nu puteau să le distrugă integral romanii, spre a stîrpi fără urmă un întreg popor, după ce-i zdrobiseră forța militară, ocupîndu-i toate burgurile din sud-vestul Transilvaniei, sistemul de fortificații al Sarmizegetusei „regia”: Grădiștea Muncelului, Costești, Bănița, Piatra Roșie, ca și cele mai îndepărtate: Căpîlna (jud. Alba), Piatra Craivii (jud. Alba), Tilișca (jud. Sibiu și eventual altele pe care nu le-au descoperit încă arheologii români). Foarte mulți captivi au fost încadrați în armata romană (formații auxiliare de geto-daci; cf. „Auxilia Dacorum”), ori duși ca robi în Italia și în alte zone ale Imperiului.

Situația populației civile geto-dacice în cursul celor două războaie dintre anii 101/2—105/6 și prezența ei în noua provincie se oglindește mai concret, mai plastic în cele două categorii de izvoare documentare analizate pînă aici (literare, epigrafice-numismatice, reliefurile Columnei de la Roma), ca și în logica lucrurilor și în necesitățile firești social-economice.

Concluziile istoriografiei din sec. XIX. Înainte de a se cunoaște un material atît de bogat și de variat (mai ales arheologic) și înainte de a exista în judecarea faptelor criterii științifice din ultimele decenii, realitatea supraviețuirii masive a geto-dacilor după anul 106 era acceptată ca un lucru firesc, logic și necesar. Menționăm din nou cîteva nume de seamă: F. Miklosich, H. Schuchardt, W. Tomaschek, C. Gooss, J. Jung, G. G. Tocilescu (supra, p. 41—46), subliniind că cea mai consistentă și bine contrurată argumentare a dat în această problemă istoricul austriac Julius Jung. El a arătat cum alături de coloniștii străini exista populația indigenă, care cu vremea s-a recules după loviturile dure ale sorții; dar sub stăpînirea romană, daco-geții oropsiți nu mai reprezentau o „masă națională”, ci doar o populație ce s-a integrat relativ ușor în armata și viața socială romană sub scutul stăpînirii care-i ocrotea pe ei ca și pe ceilalți supuși ai Imperiului²⁵. „Apoi era oare [se întrebă Xenopol cam în aceeași vreme] în interesul romanilor a stîrpi cu totul poporația dacică? Care este valoarea unei cuceriri? Pămîntul și siliștile goale sau poporația ce se mișcă pe ele; ... și în Dacia voim ca romanii să fi alergat ca fiarele însetate de sînge după locuitorii Daciei care veneau în genunchi cu femei și copii, plîngînd și cerînd îndurarea

²⁵ Jung, *RoemRom*, p. 103 „vielmehr gedieh neben den fremden Colonisten auch die alte heimische dacische Bevölkerung, die mit der Zeit von den schweren Schicksalsschlägen, die sie betroffen hatten, sich wieder erhölte; aber diese Daker, wenigstens so weit sie unter römischer Herrschaft standen, waren ebenfalls schon keine nationale Masse mehr: die Zeiten der Freiheit hatten die Kinder der dacischen Männer, die einst das Schwert Trajans gefressen hatte, nicht mehr gesehen, sie waren bereits aufgewachsen der Unterthänigkeit gewohnt und dienten mit Lust im Herre ihrer Besieger ...”.

învîngătorilor? Poporul roman era fără îndoială crud; dar cruzimea lui era războinică avînd totdeauna un scop și o țintă; nu era setea nesățioasă de sînge a unor triburi africane, careucid pentru plăcerea de a ucide”²⁶. Că ideea despre exterminarea daco-geților nu este de luat în seamă, o arăta limpede un istoriograf maghiar ardelean în 1888: „popoarele nu se lasă nimicite atît de brusc; ele se amestecă și se transformă, nu dispar niciodată integral”²⁷. Sigur și lucru firesc este că, în teritoriul ocupat și organizat de romani ca provincie, numărul populației indigene era mai mic la 106 e.n. decît fusese cu cîtiva ani anterior²⁸; dar nu e necesar să ne imaginăm o scădere catastrofală în felul cum prezenta lucrurile (insistînd asupra intensității procesului de „colonizare”) un istoric maghiar al Daciei romane (în aceeași vreme); „vechea populație era atît de rarită în urma războaielor sîngerosae, încît situația a pus pe gînduri chiar și pe romanii care dealtfel nu se impresionau prea mult de prăpădirea dușmanilor”; dar, apoi (cum dovedesc recrutările masive în „auxilia Dacorum”), „populația dacică a sporit în deceniile următoare”²⁹. Un specialist de azi în istoria militară romană observă, pe bună dreptată, că rezultatul cuceririi Daciei de către romani a fost „subjugarea dacilor”³⁰.

Auxilia Dacorum. Numeroși daco-geți, fruntași ori oameni de rînd, mai ales cei care s-au opus cu arma în mîna pînă în ultimele momente ale rezistenței, dar mai ales „nobili” au fost capturați și tîrîți în robie la Roma și în alte zone ale vastului Imperiu, iar dintre bărbații valizi (în stare să poarte armele) mulți vor fi fost „încorporați în armata romană cu arme cu tot” (cum preciza celebrul pasaj istoric din Criton—Lydus; *Sargetia*, V, p. 98). Geto-dacii supuși și „anexați” de romani în 106 au constituit un factor important, forță de prim rang

²⁶ A. D. Xenopol, *IstRom*, I, p. 178 (ed. III, p. 136).

²⁷ „Les peuples ne se laissent pas anéantir aussi brusquement; ils se mélangent et se transforment, mais ne disparaissent jamais entièrement”, G. Kuun, *Étude sur l'origine des nationalités de la Transylvanie*, in *Revue d'Ethnographie*, Paris, 1888, p. 241, demonstrînd mai mult prin criteriile logicii cum „les paroles de l'historien Eutrope (VIII 6, 2 Dacia enim diuturno bello Decibali viris fuerat exhausta) ne signifie pas que Trajan ait exterminé toute la population dace jusqu'au dernier homme; tout porte à croire qu'une partie de la population s'étant réfugié dans les montagnes (Daci montibus inhaerent, Florus) y a pu très bien rester, non pas seulement pendant les cent cinquante années de la domination romaine, mais aussi après, durant le règne des Goths et des Huns jusqu'à l'arrivée des Hongrois [etc.]; sous le règne d'Antonin Pius (avant 161) les Daces ne se seraient pas révoltés contre leurs maîtres, si Trajan les avait tous exterminés [etc.]” (p. 239—240). Sub influența roeslerianismului, G. Kuun nu admitea însă romanizarea și procesul integrării populației daco-getice în provincia Dacia.

²⁸ C. Gooss, *AVSL*, XII 1874, p. 122 observa că „wir wissen dass durch Trajans Kriege die Zahl der Dacier sehr gelichtet worden war aus dem Berichte Eutrops. Ebenso belehrt uns das Bild der Trajanssäule, welches eine Auswanderergruppe darstellt, dass einzelne Abtheilungen des besiegten Volkes die alte Heimat verliessen [supra, p. 177]. In der That werden denn auch später in Norden ausserhalb der Provinz mehrfach freie Dacier erwähnt. Dennoch nennt Ptolem. fünfzehn dacische Stämme” (etc.).

²⁹ Király P., *Dacia Provincia Augusti*, II (1894), p. 206 „Trajanus a birodalomnak utolsó europai szerzeményét, a világ minden részéből parancsolt telepésekkel benépesíté, pótolva a régi lakosságot, melyet a véres háboruk annyira megritkítának, hogy föltűnt még az ellenségek pusztulásával édeskeveset törődő rómaiaknak is”; p. 234 „később constatálhatók csapatjaik Africában, sőt a birodalom majdnem minden provinciájában, mi szaporodást s nem megfogyást igazolja”. Dar autorul se contrazice, căci între cele două citate, la p. 231 afirmă prezența în toată puterea ei a populației dace la data cuceririi: „ezért maradt meg jóformán teljesen erejében az eredeti, mondjuk benszültött lakosság — a dák” (etc.).

³⁰ J. Szilágyi, *ActaAnt*, II 1954, p. 171 „l'attention de Trajan, chef de l'armée et organisateur de génie, se tournait justement, après la subjugation définitive des Daces, vers l'Orient”; p. 175 „cohors I Dacorum — unité nouvelle recrutée parmi les Daces subjugués” etc.

în vasta mașinărie de cucerire și aservire a popoarelor pe care au organizat-o romanii. Majoritatea combatanților geto-daci capturați odată cu lichidarea statului lor național din arcul carpatic au fost încorporați în formațiile cu caracter etnic (național), a u x i l i a : a) simple unități etnice (miliții), numite mai târziu *Numeri*, de „Daci” sau „Getae”; b) *alae* și *cohortes Dacorum*, formate sub Ulpian Traianus („Ulpia”) ori mai târziu, sub Aelius Hadrianus (117–138, „Aelia”) și sub Marcus Aurelius (161–180, „Aurelia”), din aceeași populație indigenă daco-getică, rămasă în interiorul provinciei carpato-dunărene. În cursul sec. II și mai ales III, cu numele gentiliciu „Aurelius”, după împăratul Marcus Aurelius Antoninus zis „Caracalla”, care la 212 e.n. a dat cetățenia romană unui mare număr de străini (*peregrini* din provincii) mulți daci sînt recrutați individual în unitățile staționate în Dacia, dintre care unii în auxilia de aici erau transferați („vărsați”) în formațiile de *equites singulares* la Roma, iar alții (din legiunile Daciei) în cohortele pretoriene. Exemple nu sînt prea numeroase (dar semnificative), în atestări epigrafice înafara Daciei, la Roma sau în provincii, unde militarii geto-daci au ajuns chiar și la situații mai înalte în ierarhia armatei și deci la poziții social-materiale importante. Se menționează călărași daci în *ala Gallorum* (CIL, VI 3191), *ala Illyricorum* (cu garnizoana la Brîncovenesti, jud. Mureș, CIL, VI 3234) și *ala Hispanorum Campagonum* (la Micia, Vefel, jud. Hunedoara, CIL, VI 3228), trecuți între *equites singulares*; legionari din XIII Gemina trecuți între *praetorieni* (CIL, VI 2425, XIII 6824) etc., ca și în alte formații ale armatei romane: legiuni, flote, auxilia etc.; în atestările epigrafice sînt cazuri izolate și informații discontinue în ce privește precizarea „naționalității (națione)” geto-dace; dar ele trebuie să fi fost mult mai numeroase sporînd desigur în viitor (cf. broșura noastră *Daco-getii în Imperiul roman, înafara provinciei Dacia*, București, Edit. Acad., 1980).

Triburi (etnonime) daco-getice în provincia hărăzită și organizată de împăratul Ulpian Traianus amintește geograful Ptolemeu (III 8, 3, ed. C. Müller, Paris, 1883, I, p. 444), din vest spre est și nord-sud (trei grupe de cîte cinci) cele 15 „popoare” ale Daciei

Ἀναρτοί	Τευρίσκοι	Κοιστοβῶκοι
Πρεδαυήνσιοι	Ρατακήνσιοι	Κανκο(σ)ήνσιοι
Βίηφοι	Βουριδαυήνσιοι	Κοτήνσιοι
Ἀλβοκήνσιοι	Ποτουλατήνσιοι	Σήνσιοι
Σαλδῆνσιοι	Κειάγ(ε)ῖοι	Πιέφιγοι

Potrivit acestei grupări simetrice-șablon, s-au făcut încercări de a reparați „semințele” (din care poate multe vor fi fost aceleași cu unele „Dacorum gentes” de care vorbește Octavianus Augustus), și localizarea lor asupra actualului teritoriu românesc³¹; dar rezultatele sînt în majoritate problematice, dată fiind lărga aproximație a indicațiilor geografului antic și lipsa altor elemente

³¹ C. Gooss, *AVSL*, XIII 1876, p. 462–464; C. Müller, *loc. cit.* și *Ptol. Geogr. Europae*, tab. (1901), 18; Borovszky S., *A dákok* (1883), p. 25–26; Tomaschek, *Thr*, I (SBAW, 128, 1893, IV), p. 105; Pârvan, *Getica*, p. 248–250.

informative despre cele mai multe dintre semințele geto-dacice. În legătură cu numele lor, s-a observat mai demult³² că din cele 15 „triburi” numai 6 sînt etnica propriu-zise: *Anartoi*, *Teurisci*, *Coistobocoi*, *Biephoi*, *Keiageisoi* și *Piephigoi*, iar din acestea primele două (*Anarti*, *Teurisci*) sînt populații celtice; încît ar rămîne în cuprinsul provinciei carpatice numai patru nume de seminții dacice în sens propriu, etnonime. Dar nici numele acestora nu este deopotrivă asigurat: în afară de *Costobocoi*, cunoscuți din numeroase izvoare literare și epigrafice³³, celelalte nume nu prezintă garanții de autenticitate (în ce privește forma, fonetismul) în manuscrisele ptolemeice. Astfel, din considerente fonetice, *Biephoi* și *Piepheigoi* fac impresia unor forme corupte (aspirata -ph- nu este traco-dacică), iar lipsa de analogii ori criterii sigure de ordin fonetic sau etimologic nu permite a se afirma ceva sigur. Dar nici al patrulea, *Keiageisoi* nu este sigur autentic în atare formă, din cauza diftongilor, respectiv a hiatusului (ce nu par a fi obișnuite în resturile lingvistice și onomastice traco-dace), iar cele 7 variante manuscrise (*Kiágeisoi*, *Keiagisai*, *Kiagisoi*, *Kiaginsoi*, *Keiaginsoi*, *Keiagissoi* etc.) nu aduc multă lumină pentru reconstruirea formei genuine a numelui ce nu rezultă nici din vreo analogie ori un criteriu etimologic. S-ar putea, totuși, să fie un derivat cu sufixul -ensi- din categoria a doua, majoritară: *Albocensioi*, *Buridavensioi*, *Cauco(s)ensioi*, *Cotensioi*, *Potulatensioi*, *Predavensioi*, *Ratacensioi*, *Saldensioi*, -sensioi, derivate de tip roman al numelor de localități: *Alboca*, *Buridava*, *Potula*, *Salda(e)* etc., cu sufixul derivativ latinesc -ensi-, cunoscut de Ptolemeu și în alte zone tracice. Era un sistem al denumirii diferitelor grupe ale populației daco-getice după regiuni ori localități mai de seamă, un fel de centre, „capitale” de ținuturi sau „țări”: *Albocenses* = „dacia din Alboca”, *Buridavenses* = „dacia din Buridava” etc.³⁴. Prevalența unui sistem de tip latin, întrucît corespunde unei reale situații social-demografice, trebuie să fi avut o semnificație cultural-politică deocamdată necunoscută, indiferent chiar dacă se referă la stările de după cucerirea romană (anul 106), ori exclusiv (ceea ce nu e verosimil) la Dacia liberă anterior acestei date. Oricum, menționarea de către geograful alexandrin (la mijlocul sec. II) a unor populații cu nume dacic indică grupuri de locuitori daco-geti, resturi din poporul dacic, cum a recunoscut încă cu opt decenii în urmă Tomaschek, iar la 1936 (după el și fără a-l contrazice) chiar unul din cei mai înverșunați tăgăduitori ai continuității dacice și daco-romane, A. Alföldi.

Tomaschek, *Thr*, I, p. 105 „der Pinax des Ptolemäus, der die Dacia Traiana darstellt, zeigt uns neben neuen römischen Kastellanlagen, eine Reihe offener Orte (-dava) aus der dakischen Zeit, so wie einige Reste der dakischen Stämme; wenn wir nämlich aus den drei Reihen von 'Völkerschaften' welche Ptolemäus verzeichnet, zuerst die nach Ortschaften benannten herausnehmen (Buridavensioi, Potulatensioi, Albocensioi, Saldensioi etc.), ferner die fremden Anartoi und Teurisci, welche durch den Einbruch der Jazygen ins dakische Nordland waren verschlagen worden, so bleiben nur noch drei Stämme übrig: Biephi, Keiageisi und Piephigi; ... die Namen selbst sind echt dakisch; also haben sich hier am längsten dakische Volksreste erhalten”. Prin urmare, Tomaschek consideră că Ptolemeu, prezentînd situația din Dacia Traiană,

³² RE, IV (1901), 1950 (Brandis).

³³ Frațiunea costobocică a dacilor liberi, care au făcut incursiuni și au avut relații cu Imperiul: I. I. Russu, *Dacia*, III 1959, p. 341–352; Em. Popescu, *StCl*, VI 1964, p. 192–199 (*AnnEp*, 1964, 252), cu bibliografia mai veche.

³⁴ „Viele angebliche Stämme sind einfach Stadtbewohner: P(u)redavensioi A d = Buridavensioi A e, Saldensioi A e = Sallis, Potulatensioi, A e = Paloda A d. etc.”, Gudm. Schütte, *Zeitschrift für deutsches Altertum*, XLI 1916, p. 24. Dar identificări ca P(u)redavensioi = Buridavensioi, Potulatensioi = Paloda nu sînt verosimile, ca multe altele de același fel propuse de către eruditul danez.

cu localitățile vechi și cu cele noi, amintește ca locuitori „einige Reste der dakischen Stämme”, din care numai *Biephi*, *Keiagisi* și *Piephigi* sînt etnonime propriu-zise și „triburi dacice”, dar locuind probabil în afara teritoriului de colonizare română a provinciei carpatice. „Ptolemeu cunoaște faza cea mai veche a provinciei romane, imediat după cucerire”, cum releva Pârvan (*Getica*, p. 250—251), care însă (în privința populației) preciza că geograful alexandrin „înșiră popoarele Daciei preromane”. Precum se știe, datele lui Ptolemeu se bazează pe opera geografică a lui Marinus din Tyros, redactată după înfringerea regelui Decebalus și anexarea Daciei carpatice la Imperiu de către Ulpius Traianus în a. 106 (*RE*, XIV 1786, Honigmann). Listele de localități (orașe mai de seamă) din Dacia (Ptolem., III 8,4) conțin și nume romane, *Ulpianum*, *Salinae*, *Praetoria Augusta*, *Angustiae*, *Pirum* (cf. infra, p. 183), respectiv traduceri în grecește (*Hydata* = „Aqua”, *Zeugma*, *Phraetoria*?). Ar rămîne a cerceta și stabili întrucît cele 15 nume de triburi („popoare”) se raportează exclusiv la situația etnică și demografică a Daciei libere (preromane), fiind o simplă reminiscență („tradiție” istorică-documentară ce nu s-ar mai potrivi cu realitățile demografice ale provinciei romane, adică niște date anacronice), cum ar fi dispuși să admită campionii teoriei despre „exterminarea, deportarea și evacuarea” populației autohtone geto-dace a țării la anul 106. N. Gostar, în *Thraco-Dacica*, București, 1976, p. 265—269.

Informațiile lui Ptolemeu despre locuitorii Daciei sînt nu numai redactate după anul 106, dar se și referă la o situație de după organizarea provinciei Dacia, adică din sec. II. S-a emis ipoteza că — din cauza lipsei unei mențiuni despre Colonia Ulpia Traiana Dacica, fiind de altfel înșirate cam puține toponime romane (care puteau fi date unor localități chiar și „în cursul unei campanii militare”) — descrierea ptolemeică ar fi de prin anii 103—105 e.n., după cercetătorul maghiar³⁵; dar nu este necesară o „restringere” atît de rigidă, „la anii 103—105”, căci în primul rînd anul 106/7 este obligator ca limită de jos (post quem: ocuparea și organizarea întregii provincii romane Dacia), după care au fost numite de romani în centrul Daciei ardeleno localități ca *Salinae* (Uioara—Ocna Mureșului) ori *Angustia*, la Brețcu în estul Daciei ș.a. De altă parte nici anul morții lui Ulpius Traianus (117) nu poate fi depășit, căci după acesta (sub Aelius Hadrianus) hotarele provinciei carpatice se restrîng pe liniile „clasice” în forma cum le cunoaștem timp de un veac și jumătate. De preferat deci pentru redactarea versiunii despre Dacia păstrată de geograful Ptolemeu primul deceniu al provinciei, anul 106—117, cînd încă subzista ocupată de trupele romane (leg. IV Flavia ș.a.) capitala Daciei (*Zermizegetusa regia*) lui Decebal, iar Colonia Ulpia Traiana încă nu se ridicase la rangul de mare „capitală” a provinciei, nu primise supra-numele de *Sarmizegetusa* ce pare că i-a fost atribuit numai sub Aelius Hadrianus³⁶, dar triburile daco-getice apucaseră a fi numite cu forme de „ethnika-demotika” avînd sufixe romane — *ensioi* (*ensi*), cum apar jumătate din „etniile” daco-romane în tabelul ptolemeic. Aceste popoare (sau populații) din sec. I—II e.n. nu par să fi fost triburi gentile (în sensul de unități populare legate exclusiv prin înrudiri de sînge tradiționale), ci mai curînd formații de caracter teritorial, legate prin situații și interese economice și social-politice,

³⁵ „Seine (Ptolemaios') Quelle war wohl auch hier Marinos von Tyros. Die Umgrenzung der Nachbarprovinz Dakien (III 8) entspricht nicht den Grenzen des Trajanischen Dakiens, das viel kleiner war als bei Ptol. angegeben (cf. SCIV, VIII 1957, S. 216, Fig. 1). In Dakien werden bei Ptol. keine Legionen genannt, obwohl diese bei ihm immer angegeben werden; Sarmizegetusa wird «königlich» genannt, obwohl es doch Colonia Ulpia Traiana Dacia hätte genannt werden sollen. Römische Ortsnamen hat Ptol. in Dakien nur wenige (Ulpianum, Praetoria Augusta, Angustia, Salinae, Aquae — lauter Namen, die auch bei seinem Feldzug gegeben werden konnten). Die Beschreibung Dakiens dürfte daher etwa auf die Jahre 103—105 zurückgehen. Die Beschreibung Mösians bei Ptol. wird auf die Jahre um 110 datiert: Fluss, *RE*, XIV, 2353”, A. Mócsy, *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapest, 1970, p. 9.

³⁶ Cf. *Sarmizegetusa, capitala daco-geților*, în *RIR*, XIV 1944, p. 397—398; *Apulum*, IX 1971, p. 305—320 (Conditia colonia Dacica, N. Gostar); *ActaMN*, XIII 1976, p. 99—108 (H. Wolff),

un fel de „civitates peregrinae” (cunoscute și în alte provincii). O cercetare comparativă mai detaliată (cu eventuale noi elemente documentare) este necesară și aici, date fiind implicațiile social-istorice ale informațiilor geografului alexandrin cu privire la situația locuitorilor Daciei romane.³⁷

Toponimia Daciei romane. Caracteristic și profund semnificativ din punct de vedere social-istoric, pentru continuitatea vieții populare în vechile așezări este menținerea întregii toponimii a Daciei, preluată și păstrată de ocupații romani, fapt relevant încă din sec. XIX (Gooss, Tocilescu, Xenopol ș.a.). Toponimia provinciei carpato-danubiene era deosebit de bogată, prevalînd în chip firesc și necesar elementele indigene, geto-dacice: nume de „orașe” și sate din care însă majoritatea rămîn deocamdată necunoscute ca localizare³⁸. Nu pot fi înșirate aici toate localitățile menționate de geograful Ptolemeu ori în inscripții, la care se adaugă hidronimele (*Marisia*—Mureș, *Aluta*—Olt, *Samus*—Someș ș.a.; cf. harta Daciei romane), preluate de autorități și de coloniști și care se cunosc de toată lumea; cele mai importante: *Apulum* (Alba Lulia), *Arcidava* (Vărădia, jud. Caraș-Severin), *Dierna* (Orșova), *Drubeta* (Turnu Severin), *Micia* (Vețel, jud. Hunedoara), *Napoca* (Cluj), *Porolissum* (Moigrad, jud. Sălaj), *Potaissa* (Turda), *Sucidava* (Celeiu, jud. Olt), *Romula* numele roman al localității getice *Malva*, în Dacia *Malvensis* etc.; alte localități (cu situație necunoscută pe teren) menționate în documentele epigrafice ieșite la lumină în ultimele decenii: *Darnithith* — în diploma militară din anul 106 (localitatea din Dacia unde a fost dat decretul imperial; *Inscripțiile Daciei romane*, I, 1975, p. 69—72), *Ranissstorum*, cartierul general al comandamentului roman în același an (*ActaMN*, VII, 1970, p. 511—515). Este sigur că pretutindeni localitatea nouă, romană, se suprapunea peste cea geto-dacică; uneori era alături la oarecare distanță, chiar la cîțiva km; dar, chiar în asemenea condiții și cu unele nepotriviri topografice (de ex. *Porolissum* roman — așezarea dacică cu necropolă pe dealul învechiat „Măgura”), preluarea și păstrarea toponimiei daco-getice de către stăpînirea, trupele și imigrații romani postulează în chip firesc și necesar un contact direct între vechii locuitorii și noii ocupanți împreună cu imigrații, adică existența populației locale în „orașele” și mai ales în satele ei, peste sau lîngă care s-au fixat (în cele mai multe cazuri) castrale și noile orașe organizate de romani după formele și în condițiile topografice și urbanistice aduse din alte provincii și din Italia. Toponimele noi, romane, sînt relativ puține, izolate: *Ulpianum*, *Ulpia Traiana*, *Aquae*, *Salinae*, *Romula* (vechea *Malva* getică), *Alburnus*(?) etc. Din punct de vedere social-etnic și demografic, pentru permanența elementului indigen geto-dacic, fenomenul transmiterii toponimiei dela un regim și o populație la alta este una din cele mai importante probe ale continuității, contactelor și procesului de integrare a vechii populații în noul cadru politic-administrativ al provinciei carpatice.

Materialul arheologic în provincia Dacia, care a început a fi cunoscut, diferențiat, înțeles și pus la contribuție corect abia în ultimele 2—3 decenii (de la marea operă a lui Vasile Pârvan și a școlii lui), confirmă de asemenea prezența și activitatea autohtonilor pe întreg cuprinsul zonei ocupate

³⁷ Despre geografia lui Claudius Ptolemaeus: *RE*, X 2061—2100 (Kubitschek); XIV 1767—1796 (Honigmann); *RE*, S. IV, 654—670 (Gisinger), S. X (1963), 630—633 (E. Polaschek); cf. *AIIIN*, XI 1947, p. 398—402.

³⁸ Pârvan, *Getica*, p. 256—273: tabele de toponime după sursele documentare care le menționează, analizate și discutate din punct de vedere topo- și geografic, ca și filologic-lingvistic.

de romani și supuse direct romanizării. Resturile arheologice nescrise (mai ales ceramică, inventar funerar, bijuterii etc.), ca și așezările locuite de autohtoni și de „romani”, cu materiale mixte, încă „vorbesc” un limbaj (dificil numai la prima vedere), destul de clar și precis în sensul că exista în acest spațiu daco-getic o lungă tradiție de viață și civilizație materială, cu forme de veche dată ce s-au perpetuat și sub ocupația romană, ca și după evacuarea oficială a provinciei carpatice. Continuitatea unei populații dacice (mai ales rustice, agricole și păstorești, în parte de meșteșugari), în epoca romană a Daciei, chiar cu unele deplasări limitate (din punctele ori zonele evacuate unde s-au ridicat castre și orașe romane) este deplin dovedită și de materiale arheologice, fie piese izolate, fie grupe din așezările rurale ale provinciei, — care au fost reexaminat de lucrările publicate în ultimii ani, cu deosebire în studiul despre „permanența dacilor în Dacia romană cum rezultă din arheologie” și în monografia *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și a numismaticii*³⁹, ca și în monografia arheologică despre Soporul de Cîmpie; din aceste lucrări mai ample sînt reproduse aici cîteva date și concluzii principale, adăugînd unele noi descoperiri, cu indicațiile bibliografice.

Vestigiile arheologice care dovedesc prezența activă a autohtonilor pe teritoriul provinciei romane au fost găsite în numeroase locuri și diferite forme, astfel:

a) Așezări rurale de ex.: Cernatu de Jos (jud. Covasna), Ciunga (jud. Alba), Cristești (jud. Mureș), Lechința de Mureș (jud. Mureș), Medisoru Mare, Mugești (jud. Harghita), Obreja (jud. Alba; *ActaMN*, VIII 1971, p. 135—159), Sava (jud. Cluj), Sebeș (jud. Alba), Sf. Gheorghe (jud. Mureș), Sic (jud. Cluj), Cașolț (jud. Sibiu), Noșlac-Vama Seacă, punctul „Șumughiu” (jud. Alba; I. Mitrofan, 1964); Cinciș (jud. Hunedoara)⁴⁰, Ocna Sibiului (jud. Sibiu)⁴¹ ș.a.; din teritoriul Olteniei (Dacia Inferior) de menționat deocamdată numai Buridava-Stolniceni și Arutela-Bivolari⁴²; G. Popilian, *Ceramica romană în Oltenia*, Craiova, 1976, p. 220—221;

b) Cimitire sau morminte de incinerare izolate: Apulum (Alba Iulia), Bruin (jud. Sibiu), Calbor (jud. Brașov), Cașolț, Cinciș, Ighiu (jud. Alba), Lechința de Mureș, Morești, Sighișoara, Soporul de Cîmpie și Iacobi (jud. Cluj)⁴³, Zlatna (Ampeium, jud. Alba) etc., Locusteni (Dolj), G. Popilian, *Necropola daco-romană Locusteni*, Craiova, 1980, ș.a.

c) În castre romane ale trupelor auxiliare sau așezările civile dependente: Bologa (jud. Cluj, *ActaMN*, VI, p. 503—507; *Apulum*, XV 1977, p. 183—185), Brețcu (jud. Covasna), Buciumi (jud. Sălaj, *SCIV*, XXI 1970, p. 299—310 ș.a.), Bumbești (jud. Gorj), Comalău (jud. Covasna), Gilău (jud. Cluj), Mehădia (jud. Caraș-Severin), Orheiul Bistriței, Porolissum, Rîșnov, Sărățeni (jud. Mureș), Vărădia (jud. Caraș-Severin), Vețel-Micia ș.a.

d) În orașe romane: Napoca (Cluj), Potaissa (Turda) etc.

³⁹ D. Protase, în *RevRHist*, III 1964, p. 193—211; *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și a numismaticii*, București, 1966, p. 15—84, cu amplă bibliografie, din care ar fi de menționat: I. H. Crișan, *Ceașca dacică*, în *SCȘCluj*, 1955 [1956], p. 127—153; K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, București, 1958, p. 9—35; M. Macrea, în *Dacia*, I 1957 [1958], p. 205—220; *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 256—269; I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, 1969, 220 p.

⁴⁰ O. Floca, *Villa rustica și necropola daco-romană la Cinciș*, în *ActaMN*, II 1965, p. 163—192.

⁴¹ D. Protase, *O așezare dacică din epoca romană la Ocna Sibiului*, în *Apulum*, VII 1968, p. 229—239.

⁴² Buridava (la Stolniceni, jud. Vilcea), D. Tudor, *Depozitul de vase dacice și romane dela Stolniceni*, în *SCIV*, XVIII 1967, p. 655—660; XIX 1968, p. 149—157; la Arutela (Poiana Bivolăriei, la Cozia-Călimănești, jud. Vilcea), sub castrul roman există o așezare daco-getică, *SCIV*, XIX 1968, p. 686.

⁴³ D. Protase, *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporul de Cîmpie*, București, 1976 (Biblioteca de Arheologie, XXVII).

Criteriul principal care a servit și servește încă pentru identificarea cit mai precisă, concretă a daco-geților prin arheologie (ca pe un element etnic diferit de imigrații veniți „ex toto orbe Romano”, Eutr.) este oferit de prezența în teritoriul-provincie romană a unor elemente de cultură materială continuate din perioada când Dacia fusese independentă, elemente net deosebite de noile forme ale vieții aduse de romani.

Ceramica fabricată în Dacia (în afară de cea fină din import) se prezintă, din punctul de vedere ce ne interesează aici, sub două aspecte: a) olăria daco-getică lucrată cu mîna și păstrînd în general ornamentația cu formele anterioare cuceririi romane; b) olăria de factură romană, lucrată la roată, în a cărei compoziție o parte însemnată era ocupată de produsele indigene mai vechi, cu unele nuanțe deosebitoare față de alte zone provinciale.

Ceramica dacică rudimentară⁴⁴, lucrată cu mîna, se menține în provincie începînd din Latène-ul dacic tîrziu. Formele cunoscute cu siguranță sînt puțin variate: farfuria de aspect tipic, oala fără torți, de formă obișnuită sau bitronconică, diferite urcioare fără torți și cu burta ușor proeminentă... Cu toate că persistența principalelor elemente daco-getice (brîul împletit, alveolat sau incizat, proeminențe rotunde sau largi, incizii sau alveole pe marginea vasului, linia simplă sau ondulată, ramura de brad etc.), combinarea și frecvența lor acum apare ceva mai puțin intensă. Se poate spune că ceramica dacică a provinciei romane rămîne aproape neschimbată și dacă se poate vorbi de schimbări mici, acestea rezidă în scăderea numărului de forme și în simplificarea ornamentației. Ceramica dacică de care este vorba, fără corespondent în ceramica romană provincială, a persistat în mediul rural al provinciei în tot timpul dominației romane. Este găsită în castrele formațiilor auxiliare, în așezări și în cimitire de incinerare, asociată în același strat de cultură sau chiar în interiorul aceluiași mormint cu ceramica de factură romană. Amestecul acestor două feluri de ceramică permite a data olăria primitivă daco-getică în perioada romană, excluzînd astfel posibilitatea ca ea să aparțină cronologic sau stratigrafic epocii dacice. Se pare că această ceramică este produsul exclusiv al industriei rurale, casnică prin excelență, de către meșteri locali din mediul rustic sau de țărani înșiși, pentru nevoile și uzul lor particular, restrîns. Numai astfel s-ar putea explica absența sau apariția ei cu totul accidentală, în mediul urban, unde erau întrebuițate produse romane de calitate bună, făcute în ateliere de olărie specializate. Ceramica dacică fină apare rar în epoca romană.

Prezența olăriei dacice alături de cea romană provincială în castre și așezări civile, ca și în cimitire, nu poate să aibă decît o singură semnificație: continuitatea vieții oamenilor care au făcut și folosit olăria respectivă, adică tocmai populația autohtonă, sub dominația romană.

Locuințele daco-geților au putut fi identificate în săpăturile arheologice din ultima vreme (Cristești, Cașolț, Obreja: locuințe de suprafață cu temelii de piatră; la Iernut-Sf. Gheorghe: colibe sau bordee adîncite în pămînt, la fel ca și în alte puncte).

Elementul de continuitate sub ocupația romană (în măsura cît poate fi sesizat pe cale arheologică) este s a t u l, cu toate formele materializate ale vieții tradiționale, cam sărăcăcioase, dar intense și conservative⁴⁵. Apare greu a identifica și preciza ce a izbutit viața urbană să absorbe din lumea rurală, dat fiind că totul se ascunde sub amprenta și eticheta romană; dar este neîndoiește că orașele romane au asimilat în proporții mari (încă necunoscute) elemente etnice din mediul rustic al teritoriului provincial. — Elementele indigene se constată în interiorul provinciei romane, nu numai în felul locuințelor,

⁴⁴ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, 1969.

⁴⁵ D. Protase, *Observații în legătură cu așezările rurale din Dacia romană*, în *ActaMN*, V 1968, p. 505—511; I. Mitrofan, *Villae rusticae în Dacia Superioară*, în *ActaMN*, X 1973, p. 127—150, XI 1974, p. 41—58; *In memoriam C. Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 245—256.

ci și în unele de producție, îmbrăcăminte, obiecte de podobă, cimitire și rituri funerare (cf. *Der Forschungsstand zur Kontinuität der bodentändigen Bevölkerung im römischen Dazien* (2.—3. Jh.), D. Protase, în *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, Berlin—New York, II/6, 1977, p. 990—1015).

Concluzia generală a aceluiași arheolog clujean este în esență: „ducând o viață patriarhală, lipsită de fast, dar fără să fie refractară la inovații și la progresul social al epocii, masele populare băștinașe trăiau prin sate, în case modeste de lemn sau de palisadă cu lipitură de lut, în colibe și bordeie. Populația săracă indigenă își câștiga existența mai întâi din plugărie, creșterea vitelor și anumite meserii, iar în zona Munților Apuseni ea muncea alături de colonii illyro-dalmatini în exploatarea minelor de aur; la fel în minele de fier (Ghelar, Teliuc) etc. Populația dacică a păstrat cităva vreme după cucerirea romană vechile ei unelte, mai ales în agricultură, dar în general ea și-a însușit noile unelte de producție mai bune și mai ieftine aduse de romani în Dacia. Autohtonii, oamenii liberi sau reduși în sclavie, mai ales în primele decenii ale dominației romane, au trebuit să fie folosiți în construcțiile de castre și alte lucrări de corvezi la garnizoanele romane [cf. infra, p. 188]. Astfel, ei au intrat în contact direct cu ostașii romani din canabae și cu familiile lor; prezența produselor ceramice autohtone tipice, semnalate frecvent în castrele auxiliilor, aduc dovada materială despre acest lucru...” (D. Protase, *Problema continuității*, p. 200).

Elementele geto-dace în inscripții sînt puține, de caracter echivoc, cum s-a observat demult verificîndu-se prin examinarea mai riguroasă a întregului material epigrafic. Între antroponimele de tip tracic în Dacia romană, majoritatea par să fie purtate de traci și moesi imigrați din sudul Dunării; dat fiindcă deocamdată foarte greu se poate stabili care sînt daco-geții cu nume proprii neromane în provincie, toate numele traco-getice au fost grupate într-un singur tabel⁴⁶. Raritatea elementelor indigene geto-dace evidente în inscripțiile provinciei (cel puțin comparativ cu cele din afară) se explică în primul rînd prin fenomenul romanizării lor rapide exprimat în schimbarea numelor de persoană „barbare” cu nume curat romane. Dar cauza care va fi făcut să lipsească în așa măsură elementele autohtone din monumentele epigrafice romane (și chiar din plastica locală) este faptul că în marea lor majoritate dacii continuau să-și ducă traiul (alături de strălucirea vieții urbane a civilizației importate și de impresionanta desfășurare de forțe militare din cetățile legiunilor și ale auxiliilor) mai mult în formele patriarhale de viață rustică, plugărească și pastorală, din care au rămas prea puține urme documentare durabile, fie resturi arheologice, fie reprezentări figurate cum sînt scenele de la sfîrșitul războaielor daco-romane pe Columna lui Traianus la Roma (supra, p. 175—178). Lipsa din documentele epigrafice și poate în mare măsură din însuși cadrul vieții orășenești a Daciei romane nu constituie însă o dovadă că marea masă a populației autohtone geto-dace ar fi putut trăi în izolare față de mediul roman; se poate presupune totuși că ea a fost ținută de la început într-o situație de inferioritate într-un regim roman ceva mai aspru decît în alte provincii, cel puțin în primele decenii ale ocupației, iar calitatea de „geto-dac” și antroponimele autohtone nu constituiau vreun titlu de mîndrie pe care localnicii să mai caute a-l exprima în inscripții și documente destinate „publicului” roman și posterității. Este absolut necesar a admite fenomenul simbiozei și al sintezei culturale, lingvistice și social-etnice între autohtoni (la care se adăugau traco-moesii înrudiți

din sud, mai ales militari și familiile lor) și superstratul roman, acesta din urmă putînd fi luat în majoritatea cazurilor numai în sensul limbii și al numelui „romanus”, atît în provinciile traco-getice din dreapta Dunării, cît și în zona carpatică.

În ce privește cultele religioase indigene, documentarea este cu totul deficientă, corespunzînd unei situații reale: din vechea religie politeistă chtoniană a geto-dacilor⁴⁷ nu s-au putut identifica pentru perioada ocupației romane pînă acum urme epigrafice sau gliptice sigure și deplin concludente, în afară doar de vreo eventuală „interpretatio Romana” a unor zei și demoni indigeni (ori elemente din cultele lor), care să se ascundă sub denumiri romane, ca *Dea Placida*, *Diana Mellifica*, ori *Liber-Libera*, *Dacia*, *Genius Daciae* etc., cum s-a preconizat recent⁴⁸.

Ca o concluzie generală și hotărîtoare, scoasă din analiza materialului documentar în ansamblu și din considerațiile de mai sus, poate fi reținut faptul că se constată prin numeroase dovezi directe și absolute existența și perpetuarea populației indigene geto-dace în Dacia cucerită și organizată ca provincie în anul 106, la fel ca în Moesia și Tracia, ori în Dalmatia, — cu deosebirea însă că puțința documentării ei este variată în cele trei zone ale spațiului carpato-balcanic și dunărean.

Un alt fapt de natură social-economică (neatestat, în chip firesc de materialul documentar scris ori de cel arheologic), care arată și postulează cu certitudine prezența populației indigene daco-getice în provincia carpatică este că locuitorii autohtoni aserviți de cuceritorii romani erau (la fel ca în alte provincii) principalul factor de muncă în procesul de producție, alături de sclavi⁴⁹, pe deoparte pentru marile lucrări publice mai ales de construcții: șosele pietruite, orașe, castre, apeducte, temple, amfiteatre ș.a., ridicate în scurtă vreme și de mari dimensiuni de către noua stăpînire, întreținute (reparate) apoi cu regularitate. De altă parte, pentru exploatarea miniere, agricole, forestiere etc. în provincie, ale cărei imense bogății naturale au fost stoarse sistematic, cu cea mai avansată tehnică a timpului de cei mai dibaci organizatori ai lumii antice, romanii. Muncile grele și brute (ca: tăiatul pietrii, căratul cu brațele și carele, săpatul pămîntului, tăiatul lemnului ș.a.) erau desigur executate nu de stăpîinii romani, de veterani ori coloniștii oameni de afaceri și „de bani gata”, ci de localnicii reduși la șerbie în cea mai mare parte, fără drepturi, majoritatea expropriati în propria lor țară strămoșească; ei trebuie să fi îndeplinit cele mai multe munci grele sub supravegherea militară și administrativă romană. Adevărat că (precum se știe îndeobște) Dacia ocupată a fost din primii ani colonizată intens de unele „infinitae copiae hominum ex toto orbe Romano”, aduse aici „ad agros et urbes colendas” (cum rezuma pregnant celebrul pasaj din Eutr. VIII 6, 2 o situație complexă, de durată); erau oameni de obîrșii și condiții foarte variate și care se manifestă peste tot în numeroasele inscripții și monumente cu numele lor în provincie și înafară. Dar aceste elemente externe și de colonizare, mai ales „orășeni iubitori de fast și eternizare epigrafică”⁵⁰, erau meseriași, tehnicieni, socotitori, negustori, funcționari, controlori sau alți agenți ai aparatului birocratic, ori militari (veterani), pensionari etc., în general oameni cu situație mai bună, protejații stăpînirii, în majoritate cu pretenții și care nu erau veniți în Dacia ca

⁴⁷ AISC, V 1949, p. 61—139 „religia geto-dacilor”.

⁴⁸ N. Gostar, *Culte autohtone în Dacia romană*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Iași, II 1965 [1966], p. 237—253.

⁴⁹ D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, București, 1957.

⁵⁰ Expresia este a lui V. Pârvan, *Getica*, p. 272.

⁴⁶ *ActaMN*, IV 1967, p. 89—93.

robotnici la lucrările fizice grele. Minerii — majoritatea, se pare, illyri dalmatini (*Pirustae*) și pannoni — trebuie să fi fost mai mult tehnicieni, meșteri, nu salahori sau hamali la carierele de piatră, marmură, metale ori sare, la lucrările și construcțiile publice ori în agricultură și creșterea vitelor.

Bine a întezărit și formulat asemenea realitate social-economică, impresionat de mulțimea și grandoarea construcțiilor romane (necesitând multe și vinjoase brațe de muncă, multă sudoare), în legătură cu vastele ruine ale castrului Potaissa, scriitorul erudit ardelean-secui Orbán B. (1829—1890) în cartea sa măiastră, celebra monografie istorică a orașului și teritoriului Turzii; descriind carierele de piatră ale orașului roman (la est de intrarea în prăpastia numită „Cheile Turzii”), el spune: „lângă izvoarele minunate de la începutul văii Pordeiu (Párdé) exista o așezare muncitorească a romanilor (vicus), unde sub supravegherea conducătorilor de lucrări și a legionarilor romani, robii daci tăiau piatra, făceau cărămizile și vasele pentru ca stăpînii lor să poată construi cetăți de unde să-i țină în frâu” și adaugă „întruatita români noștri în calitate de urmași ai dacilor, cu drept cuvînt pot să revendice din minunatele construcții ale Romei — dar nu din partea de laudă, ci din cea de umilînță”⁵¹.

Categorică, lipsită de echivoc, concluzia despre ființarea și permanența unei populații autohtone traco-dace destul de numeroase între hotarele Daciei traianee formează cea dintîi premisă necesară pentru explicarea și înțelegerea structurilor și dezvoltării social-istorice a acestei provincii de margine, ca și pentru justificarea fenomenului romanității, a dănuirii romanismului pe ambele maluri ale Dunării inferioare pînă în zilele noastre. Documentele istorice, epigrafice și arheologice contemporane vorbind un limbaj clar și precis, avîndu-și semnificația lor deosebită și profundă, specifică, nu pot fi răstălmăcite ori ignorate prin trucaje propagandistice și demagogice, spre a dovedi vechi aserțiuni din perioada romantismului precum ale lui Petru Maior (supra, p. 39, 169) și Roesler (supra, p. 160) cu aderenții lui că „dacii au fost exterminați și eliminați din provincia romană (etc.)”; față de limpezimea și consensul deplin al documentelor în ansamblu este inutil a combate cu alte argumente unele formulări, drastice dar fără conținut, ca „Ausrottung; blutiges Vernichtungswerk” ș.a.

Dacii liberi în perioada 106—271. Cucerirea și anexarea Daciei lui Decebal (sau poate mai precis: a zonei centrale a fostului regat geto-dacic) nu însemna supunerea tuturor triburilor traco-getice de la nordul Dunării și din arcul carhotarele provinciei traianee) au continuat să trăiască în libertate dincolo de limesul nordic, răsăritean ori vestic ale provinciei romane: geto-dacii și tracii liberi septentrionali (*Costoboci, Carpi, Biessi, Arsietai* etc.). Dacii liberi sînt numiți și „mărginași”, vecini cu provincia, cunoscuți pentru acțiunile lor războinice în cursul sec. II—III, ceilalți tracii și în sec. IV, mai ales în legătură cu istoria Daciei romane și a Moesiei Inferior. În sec. II—III sînt menționate

⁵¹ „... ezen kőbányák és téglavetődek sokkal távolabbra estek Potaissától, hogysen a munkások onnan naponta kijárhattak volna s így igen valoszinű azon főltevés, hogy a Párdé-patak fejénél felbuzgó gyönyörű források körül a rómaiaknak munkástelepe (vicus) létezett, hol római munkavezetők és római legionáriusok felügyelete alatt a dák rabszolgák követ faragtak, téglát, edényeket készítettek a végre, hogy az ők féken tartására uraik várát építsenek. Ennyiben a mi románaink, mint dák utódok, méltán részt követelhetnek Róma nagyszerű építkezésének nem dicsőségéből, de szegyenéből”, Orbán B., *Torda város és környéke* [Orașul Turda și teritoriul lui], Budapeșt, 1889, p. 51 și 400. Părerii identice au formulat chiar în sec. al XVIII-lea A. Huszti, J. Benkő, A. Bartalis (care vor fi analizate comparativ în *Dacia Romana*, vol. II, cap. I).

cîteva incursiuni ale triburilor geto-dace în Dacia și Moesia; în anul 117, în legătură cu turburările și situația gravă a provinciei Dacia după moartea împăratului Ulpius Traianus, se menționează un adevărat „război dacic” (*Δακικὸς πόλεμος*), provocat după dispariția cuceritorului Daciei de către dacii liberi, fără îndoială cu participarea altor triburi (sarmați etc.) și a autohtonilor din interiorul provinciei romane⁵². Alt război cu ei și desigur cu autohtonii a avut loc la 143 sub Antoninus Pius⁵³. Costobocii au năvălit în Moesia, Tracia și Grecia pe la anul 170, — mișcări de care nici Dacia n-a rămas neinfluențată⁵⁴. Mai importantă pentru provincia carpato-danubiană pare să fi fost marea incursiune a dacilor liberi sub domnia împăratului Commodus (180—192), care s-au extins și în interiorul Daciei unde „s-au agitat provincialii: in Dacia imperium eius recusantibus provincialibus”, *HistAug., Commod. 13,5*; sub acești „provinciali” ar fi greu a nu recunoaște în primul rînd tocmai populația autohtonă și apoi (dacă va fi fost cazul) și o bună parte dintre „coloniști” veniți din alte zone ale imperiului. Cu acest prilej, guvernatorul provinciei (legatus augusti) C. Vettius Sabinianus a încercat să pacifice un mare grup de daci liberi veniți dinspre nord în ajutorul altor triburi barbare ce atacau Dacia și le-a promis pămînt în provincia Dacia; erau 12000 (*Cass. Dio, LXXII 3, 3*)⁵⁵: foarte probabil că guvernatorul Sabinianus i-a colonizat în provincie, sporind numărul brațelor de muncă de aici. Alte lupte cu dacii liberi se menționează în anul 218 (*Cass. Dio, LXXVIII 27, 5*) și mai tîrziu, iar în cursul sec. III devin mai frecvente incursiunile lor în teritoriile romane, alăturîndu-li-se triburi germanice. Costobocii, carpii și alte semînții trace septentrionale și-au continuat incursiunile în provinciile romane în tot cursul sec. II—III, iar carpo-dacii sînt menționați în alianță cu hunii în 380 (*Zosim., IV 34*)⁵⁶. — Nu se cunoaște soarta „dacilor liberi” după sec. IV e.n.; este foarte probabil că o mare parte dintre ei au pătruns în „fosta provincie” Dacia după evacuarea acesteia de către romani și s-au amestecat cu dacii romanizați ori pe cale de romanizare, contribuind la fortificarea puternicului nucleu daco-getic romanizat din stînga Dunării de Jos.

Rezultă așadar că poporul geto-dacic și în general tracii din stînga Dunării n-au dispărut (în interiorul provinciei Dacia, ca și înafară) odată cu desființarea statului (sau uniunii de triburi, avînd centrul în podișul Transilvaniei) și cu dispariția lui Decebal în 106, iar marea putere și vitalitate etnică a acestor

⁵² Patsch, *Beitr.* p. 161; Daicovicu, *TrAnt*, 1945, p. 79—80; Gr. Florescu, *Balkanica* (București), VII 1944, p. 45—55; cf. *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din a. 123*, București, 1973, p. 41—56.

⁵³ Polyæn.; *HistAug.*; W. Hüttel, *Antoninus Pius*, Praga, 1936, p. 284.

⁵⁴ Despre costoboci, supra, nota 33.

⁵⁵ Caius Vettius Sabinianus Iulius Hospes: A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapeșt, 1944, p. 48—50; B. E. Thomasson, *Laterculi Praesidum, Moesia, Dacia, Thracia*, Goteborg, 1977, p. 43—44; la a. 180.

⁵⁶ Despre dacii liberi (mărginași, la graniță) bibliografia mai veche este consemnată în *SprThrD* (1969), p. 23, nota 2 (*Analele Univers.* București, Științe sociale, nr. 5, 1956, p. 75—116; *Dacia*, III 1959, p. 341—352; *Arheologické Rozhledy*, XI 1959, p. 481—874; *Analele Univers.* Iași, III 1965, p. 107—116; *ActaMN*, IV 1967, p. 107—125, V 1968, p. 419—421; *Apulum*, VII 1968 [1969], p. 171—199). Despre carpii în Moldova: G. Bichir, *Dacia*, XI 1967, p. 177—224; *Carpii și cultura lor*, București, 1973; *Carpii în Scythia Minor, Pontice*, Constanța, 1968, p. 342—364 (C. Scorpan); Gh. Bichir, *Les Daces libres de l'époque romaine à la lumière des données archéologiques, în Thraco-Dacia*, București, 1976, p. 287—307 (costobocii, carpii, geto-dacii în Muntenia, dacii liberi la vestul și nord-vestul Daciei). Materialul numismatic roman descoperit în Moldova: V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces Orientaux*, București, 1980, 312 p. (Bibliotheca Historica Romaniae, Monographies, XXIII). Cf. nota 10.

populații s-a făcut vizibilă încă în curs de trei secole (II—IV), cât permit să cunoaștem izvoarele istorice. Afară de puține elemente refugiate spre nord și est din Dacia ardeleană la 106, daco-geții și tracii liberi erau triburile autohtone din nordul și estul spațiului lor etnic (Maramureș, Bucovina, Moldova de Nord, Basarabia, Galiția, Slovacia etc.), iar nu — cum ar fi dispuși a presupune unii — chiar daco-geții refugiați și emigrați din provincia romană ori „expulzați” de trupele romane. Spre sfârșitul perioadei antice, dacii liberi și ceilalți tracii în nord-est se pare că au fost absorbiți de triburile sarmatice, germanice, iar în evul mediu de slavi; dar — cum s-a spus — o parte dintre ei (de prin Crișana, Maramureș, Moldova) au fost asimilați în romanitatea Daciei carpatice, amestecați cu geto-daco-romanii lăsați în urmă de armata și oficialitatea romană în 271/2, — fapt care ar contribui la facilitarea muncii de explicare a „tracismului” mult mai pronunțat al dialectului român septentrional (așa-numita „daco-română”) în lexic, față de dialectele sudice, din Peninsula Balcanică, precum și la înțelegerea fenomenului de „romanizare” (sau „românizare”, de expansiune a romanității, a elementului românofon) în teritoriile de la nord, vest și est de hotarele vremelnice ale provinciei Dacia Traiana.

Prin zdrobirea lor militară și subjugarea politică cu exploatarea economică în sec. II—III, conștiința etnic-socială, aproape i-am zice „națională” a geto-dacilor nu a fost extirpată imediat și definitiv; ea se menține în forme latente, reapare peste veacuri: ecouri, chiar îndepărtate ale „dacismului” unor romani fruntași sînt cunoscute din sec. III și IV, exprimate limpede în izvoarele vremii; de ex. „uzurpatorul” Regalianus în Moesia (Pannonia?), la cca. 260 „gentis Daciae, Decebali ipsius, ut fertur, adfinis” (HistAug., Tyr. trig. 10, 8; RE, I A, 464); M. Acilius Aureolus era de neam getic, iar mama împăratului Galerius, Romula, era o dacă romanizată trecută în sudul Dunării la cca 242—243 (cap. II, nota 24).

3. ROMANISMUL ÎN DACIA TRAIANĂ

A doua premisă necesară, obligatorie, pentru soluționarea justă a problemei lingvistice-istorice puse de prezența elementelor lexicale autohtone (preromane) în limbă și de etnogeneza românilor este stabilirea procesului de romanizare-deznaționalizare a populațiilor indigene identificate în cadrul vieții romane a provinciei cucerite de Traianus. În această privință ar putea să pară că lucrurile ar sta pe o temelie ceva mai șubredă, materialul documentar fiind mai puțin grăitor și concludent, datorită împrejurărilor de ordin general cunoscute mai demult și semnalate în paginile precedente. Este cazul adică de a ști dacă populația autohtonă, de care se leagă perpetuarea limbii și numelui roman în cursul epocii „postromane” (după anul 272) a Daciei carpatice, a fost influențată în măsura de a putea să păstreze romanismul imprimat în cele abia 17 decenii ale stăpînirii romane efective în această zonă, menținînd contactul cu romanizată ea Moesiei și mai tîrziu.

Romanizarea autohtonilor ⁵⁷. Structura social-etnică și desfășurarea vieții romane-provinciale, schițată în lucrările istorico-arheologice, epigrafice și filolo-

⁵⁷ Romanizarea illyrilor și a traco-dacilor: supra, cap. III 4, unde se indică bibliografia generală și cea privitoare la Dacia.

gic-lingvistice despre Dacia carpatică ⁵⁸ permit să se afirme categoric că a existat aici puțină și necesitatea ca atât imigrații de cele mai variate obîrșii și etnii (militari, „coloniști” etc.), cât și populația de baștină să fie puternic influențată din punct de vedere cultural și „transformată” sub raportul idiomului, a antroponimiei și a unor forme de viață social-economică, în cursul sec. II—III, a celor vreo 5—6 generații de stăpînire și presiune romană și romanizatoare. Pentru fostul stat — „regat” al lui Decebalus, cucerirea și ocupația romană a însemnat o cotitură a destinului istoric al vechiului popor de plugari, păstori și meșteșugari rurali. Noile forme de viață romană, stabilite în cea mai mare parte pe vechile temelii ale așezărilor geto-dacice (cu păstrarea vechilor numiri de localități, ape, munți), au cunoscut o intensitate excepțională, de ale cărei dimensiuni ne putem da seama cu adevărat din marele număr de orașe și sate, castre și așezări mărunte, de drumuri și clădiri publice, cariere, mine și variate alte întreprinderi și exploatari, — produse ale unui uriaș proces de muncă susținut cu dîrzenie, într-un efort colectiv innoitor de țară. Bogăția exuberantă a produselor și a diverselor materiale cu caracter practic ori artistic și documentar în Dacia romană este arhicunoscută, fiind mereu relevată de cercetători; ea constituie dovada optimă a unei intense și chiar impozante desfășurări a vieții social-economice și a romanismului provincial între limitele Daciei carpatice, iradiind și în afară de acestea, la fel ca în Moesia ori în alte provincii. Multimea populației (într-o varietate etnică impresionantă), intensitatea procesului de producție și de circulație a bunurilor, deci înflorirea vieții sociale în ansamblu sînt indicații ce ne fac mai ușor să înțelegem poziția și condițiile în care s-a desfășurat viața populației subjugate geto-dace și felul integrării ei în romanitate.

Din examinarea ansamblului și a detaliilor materialului documentar din Dacia (epigrafic, arheologic etc.) rezultă cu absolută certitudine că aici elementul conducător și „exploatare” al provinciei, armatei și municipalităților îl formau nu indigenii supuși, în mare parte deposedați și exploatați, ci imigrații, italici sau provinciali, occidentali sau orientali. Daco-geții locuiau mai ales la sate (unde sînt constatați masiv în epoca stăpînirii romane, dar numai prin materialul arheologic, case, bordee, ceramică etc.; supra, p. 183—186), în cîmpii și pe plaiuri, la îndeletnicirile lor străvechi, care se manifestă rar ori deloc în monumente, lespezi de piatră ori marmură, în inscripții și statui de bronz destinate viitorimii; viața agrară și în special cea păstorească, desfășurîndu-se peste tot și totdeauna în forme arhaice, conservatoare, mereu aceeași (cu foarte puține adause, într-un fel de „permanență a preistoriei” după expresia lui Lucian Blaga), lasă în urma sa prea puține resturi materiale și documente istorice-epigrafice; adesea nu lasă nici măcar materiale arheologice; și totuși populația rustică există, continuînd să existe și atunci și acolo unde nu o pot dovedi izvoarele documentare, ci abia o pot indica unele elemente și criterii lingvistice, indirecte. Este o realitate ce trebuie avută permanent în vedere nu numai de istoricul-epigrafist care caută probele scrise ale prezenței și romanizării dacilor în interiorul provinciei, dar și de arheologul care caută cu obstință și foarte multă încredere resturile materiale și continuitatea oglindită în formele de cultură, — care se schimbă și dispar, fără ca populația respectivă să dispară odată cu ele.

⁵⁸ C. Daicoviciu, în *AISC*, III 1941, p. 200—270; *TrAnt*, p. 139—165; Tudor, *Oltenia romană* ed. IV, București, 1978; *IstRomâniei*, I 1960, p. 345—476 ș.a.; M. Macrea, *op. cit.* (supra, nota 39). O cercetare temeinic documentată și adîncită asupra populației și a romanizării provinciei Dacia este absolut necesară; ea va fi făcută în marea monografie istoric-arheologică *Dacia Romana*, vol. II.

Putea populația autohtonă a Daciei să rămână streină de formele romane și de limba oficială care se auzea în toate ungherele provinciei, în viața publică, administrativă, militară, economică, socială din toate centrele mai mari sau mici? Este foarte greu de presupus că, cel puțin după doua-trei generații, băștinașii să fi continuat a se ține mereu departe de contactul cu civilizația și viața romană, să fi păstrat nepotolită ura contra Romei (cum își imagina R. Roesler și adeptii lui); nu avem nici un motiv a crede în atare închipuită izolare a geto-dacilor de stăpânirea și societatea romană a provinciei. „De ce ar fi trebuit ca numai aici elementele eterogene să fie izolate ca uleiul și apa?” se poate întreba și azi, ca acum un veac⁵⁹. Dar despre felul cum s-a produs contactul — lent, îndelungat — între populația indigenă și stăpânirea romană, imigrații, militarii, slujbașii, negustorii, lucrătorii, minerii, sclavii romani sau romanizați veniți din toate zonele Imperiului, lipsesc și e puțin probabil că se vor cunoaște amănunte ce să explice direct și simplu procesul social-economic și cultural ale cărui urmări se constată din evul mediu pînă azi în viguroasa romanitate a teritoriilor cucerite și organizate de romani; cu atît mai puțin din Dacia carpatică. Nu se poate face nici o afirmație netă despre natura și proporțiile concrete ale acestui proces lent de viață socială ce s-a dovedit fundamental și decisiv pentru formele de cultură și organizare ale populațiilor traco-getice în ansamblu.

Constatănd deci ființarea și permanența unei numeroase populații autohtone geto-dace în provincia carpato-danubiană, se poate lua sub orice aspect ca un lucru cert că baza etnică a romanismului Daciei o formează nu „coloniștii” ori veteranii cu negustorii și ceilalți imigrați, provinciali veniți din afară (care de fapt erau o minoritate față de masele rurale ale provincialilor băștinași), ci tocmai populația rustică indigenă, traco-geto-dacică. Precum este logic, firesc, și rezultă direct din documentare, formele politice-statale autohtone fuseseră lichidate în anii 101/106 împreună cu tot ce ar fi putut să continue vie și viguroasă conștiința etnică a geto-dacilor inclusiv ostilitatea față de stăpînirea și influența romană; pătura conducătoare a dacilor (nobilimea, *tarbostes*) a fost în cea mai mare parte dacă nu chiar integral eliminată ca clasă din comunitatea populară (uciși, luați în sclavie, poate alungați etc.), ori a decăzut în starea de inferioritate a păturii rurale. În acest sens ar putea fi vorba de o parțială „exterminare a dacilor”, lucru ce era și în spiritul politicii romane și al intereselor ei de dominare; numai prin eliminarea nobilimii „naționaliste”, conservatoare, chiar șovine putea fi asigurat (cel puțin în principiu) regimul și cu el ordinea și exploatarea imperială asupra populației de jos, a păturii rustice de plugari, crescători de vite și meșteșugari rurali, — fenomen curent în toate locurile și epocile. Împreună cu temutul războinic Decebal (care fuseseră două decenii o reală primejdie pentru *limes*-ul Imperiului la Dunăre) trebuia să dispară ori să fie reduse la neputință politică și economică nobilimea ce stătuse în fruntea marilor acțiuni militare în acest timp și care putea în viitor să ridice din nou steagul libertății între geto-dacii subjugăți, — cum a fost cazul de cîteva ori în sec. II—III. Cîți erau dacii rămași în provincie, care va fi fost atitudinea lor reală față de stăpînirea și societatea romană, de noile stări în „lumea nouă” care s-a instalat în Dacia, — ar fi inutil, iluzoriu a cerceta și a căuta să restabilim prin simple ipoteze sau pură fantezie; numai R. Roesler știa precis că „elementul dacic supus a păstrat ura contra Romei”: era evident în primul

rînd ura izvorîtă din unele resentimente politice șovine ale eruditului austriac din a. 1871. Dacă ideea despre eliminarea ori reducerea și decadența clasei nobiliare geto-dace este întemeiată, se poate considera (cum s-a spus) ca foarte probabil că alcătuirea etnică — socială a comunității populare, pe care s-a altoit romanitatea Daciei, s-a făcut din masele populației indigene: pătura agrară amestecată într-o proporție necunoscută cu o minoritate de elemente etnice din afară, imigrații, între ei locul prim fiind ocupat de militarii, care între factorii romanizatori au acționat deosebit de viguros și eficient în zonele rurale și periferice ale provinciei Dacia unde ei aveau o importanță superioară oricăror alte elemente demografice, mai mult chiar decît însași viața urbană și aparatul administrativ.

Rolul elementului militar ca purtător al romanității în mediul rustic al Daciei trebuie apreciat în funcție de numărul unităților și al efectivelor, potrivit cu dislocarea pe întreaga întindere a provinciei, cu deosebire la periferie, pe *limes*, în zona de răsărit și nord a Daciei. Cele două legiuni erau staționate în două puncte centrale (Apulum, Potaissa), unde existau și alte formații (de gardă, escortă etc.), fixate în cele două puternice castru-cetăți de legiune; mult mai numeroase ca unități și ca efective erau trupele auxiliare dislocate mai ales pe *limes* (linia de castru care închideau ca un uriaș cordon provincia carpatică); cîteva unități pe liniile interne de comunicație ale teritoriului ocupat de romani în anii 101—106 și abandonat la 271/3. Majoritatea unităților au staționat neîntrerupt, fără mutări, multe decenii (unele chiar mai mult de un secol și jumătate), în același castru și în contact permanent, îndelungat cu aceiași localnici, cu populația producătoare de bunuri materiale și care aprovizionau cu alimente și alte produse agrare armata și orașele. Cît privește relațiile între trupele auxiliare (ca și armata în general) deoparte și populația locală de altă parte, ar fi o eroare gravă și totală lipsă de simț critic și istoric să ni-i imaginăm pe militarii romani încuiați în burguri și castru, în fortificații izolate de mediul împrejmuit. Cu toate contrastele și adversitățile firești și generale (mai ales în primii ani după cucerire) între ocupanți și populația subjugată, — nu este deloc probabil și verosimil că militarii romani din legiuni ori auxiliarii ar fi rămas mereu aspri și implacabili, duri și inaccesibili, dușmănoși, izolați și taciturni în castru și propugnacula, asemenea unor mecanisme automate ori „telecomandate”, sau unor ființe abstracte, „detașate” de mediul social, lumea provincială înconjurătoare. Permanențul contact firesc cu populația din jur și din mediul rural era impus de necesitățile vieții materiale, de nevoile zilnice ale existenței, de aprovizionare, transporturi, construcții, relații personale, familiale și sociale în general, la toate categoriile: ofițeri, gradați, ostași de rînd, atît activi, cît mai ales veteranii integrați în masele populare locale; mai ales pe linia de graniță (*limes*), la estul și nord-vestul provinciei; în relațiile pașnice ori dușmănoase cu „barbarii” din afară, cu „dacii liberi (mărginași)” și în contactele de natură economică, schimburi comerciale etc.) prezența și rolul localnicilor din interiorul provinciei romane, ca și a celor din afară sînt firește, necesare, indispensabile. Legăturile între castru și anexele lor civile (canabae), respectiv satele și „fermele” din jur, așezările izolate (ștîne, „sălașuri” etc.) erau continui și intense; contactele variate și multilaterale în aceste zone erau nu numai firești, ci absolut necesare; încît rolul de vehiculator și propagator al limbii latine și al modului de viață roman ce revine militarilor (mai ales din auxiliile detașate pe întreaga întindere a provinciei carpatice) este considerabil și va fi pus în lumină de o cercetare privind deopotrivă viața și răspîndirea veteranilor în Dacia, — alături de proce-

⁵⁹ H. Schuchardt, *Vokalismus des Vulgärlateins*, supra, p. 42.

sul urbanizării (mai puternic în zona centrală și sudică a provinciei carpato-dunărene; *Apulum*, XIII 1975, p. 88—94, H. Daicoviciu).

Dintru-nceput lipsită de clasa conducătoare și de formele social-politice, religioase-culturale cu caracter etnic-național geto-dacic sub presiunea copleșitoare a forței romane, populația rurală autohtonă a fost în scurt timp o „pradă” relativ ușoară a prozelitismului și a deznaționalizării treptate, lente, prin romanizare, pierzând în primul rând factorul ce era și este mai specific, profund legat de ființa ancestrală a sufletului colectivității populare: limba strămoșească, acel idiom vechi indo-european din care azi mai recunoaștem în vorbirea poporului român abia vreo 160—170 cuvinte, identificate prin grele și complicate operațiuni comparativ-etimologice. Numărul lor redus și preponderența covârșitoare a elementului latin-roman în structura gramaticală și lexicală a limbii române (atât a dialectului zis „dacoromân”, cât și a dialectelor sud-dunărene: aromân, meglenit și istroromân) arată deopotrivă că deznaționalizarea a fost intensă, profundă, pătrunzând în toate ungherele spațiului etnic și lingvistic geto-dacic din arcul carpatic. Caracterul pregnant și arhaic-conservativ latin-roman al idiomului românesc arată că latina populară s-a înrădăcinat puternic și durabil la populația indigenă de aici. Pe de altă parte, numărul mult superior de elemente autohtone în dialectul român septentrional față de dialectele suddunărene se pare că indică o mai mare vigoare a substratului preroman în zona din nordul decât în cea din sudul Dunării.

Asemenea împrejurări și fapte culturale și de limbă (din care unele sînt ori par indirecte, „ipotetice”) arată necesitatea de a se admite că influența romană în provincia Dacia a transformat, lent, conștiința de neam (etnicitate) și de credință a populației băștinașe, impunîndu-i în primul rând limba Imperiului, care a înlocuit cu mult efect vechile idiomuri⁶⁰ ce i-au impregnat însă multe elemente lexicale alogene „barbare”, perpetuate în gura noilor „romani” adoptivi, ultimii fii ai Romei și primii pe care puterea militară și administrativă romană a trebuit să-i abandoneze. Romanizarea va fi atins ori influențat mai puțin trăsăturile vieții rurale în spațiul carpato-balcanic, unde formele economice și cultura materială (cu deosebire în zonele deluroase și de munte) au continuat să rămână aproape aceleași, pe bazele și cu îndeletnicirile arhaice, în aceleași locuri și pe vechile așezări, cu unelte vechi și practici ancestrale, schimbîndu-se numai mijlocul social de expresie și comunicare: limba de structură și cu terminologia ei în covârșitoare măsură latinească. Acesta este elementul cel mai durabil dintre „amprente” stăpînirii romane asupra populațiilor Europei antice în occident ca și în orient, în zona dunăreană, Dalmatia, Moesia, Dacia. Dar procesul genezei și dimensiunile romanismului din sud-estul european rămîn încă în oarecare măsură învăluite în obscuritate și unele contradicții, din cauzele binecunoscute: deficiența documentării și intervenția intereselor național-politice. În provincia organizată de Ulpian Traianus și abandonată de Domitius Aurelianus, structura și dăinuirea romanismului sînt de considerat în prisma și perspectivele atât ale documentelor istorice (în primul rând, însăși limba română), cât și a realităților de viață rurală din evul mediu, antichitate și chiar de azi, — adică specificul carpato-balcanic, rustic și pastoral, de care nu se

⁶⁰ Corect și limpede întrezărea (la începutul sec. XIX) asemenea realitate cultural-lingvistică cunoscutul istoric-filolog ardelean J. C. Eder: „... his contextis fortasse haud absone facturus videor, si statuam, Valachos nostros esse Dacorum posteros, eo, quod in potestate olim Romanorum fuerunt et linguam Romanam aliquomodo adsciverunt, Romanos (Rumun) dictos ...” (*Observationes criticae et pragmaticae ad historiam Transilvaniae, Cibinii (Sibiu), 1803, p. 8*).

ține seama îndeajuns în bibliografia citată, uneori este total ignorat de către unii erudiți.

Pentru problema romanizării și a romanismului sud-est european nu este de prisos a fi reamintite observațiile în legătură cu fostele provincii romane Moesia și Tracia, unde romanismul era la sfîrșitul antichității desigur mai puternic decât putea să fie în provincia din stînga Dunării de Jos abandonată de puterea militară romană. Astfel, în Dardania și Dacia Mediterranea elementul tracic apare în deplină continuitate spațială și cronologică, în acea epocă; marea mulțime de traci documentați în inscripțiile latine ale zonei (cu nume schimbate) arată evident o populație de băștină, în ultima etapă a romanizării. Consecința imediată a unui atare proces lent și profund (amănuntele lui nu pot fi stabilite) a fost deznaționalizarea intensă a provincialilor traco- și moeso-romani, care cu siguranță cunoșteau limba latină populară, o vorbeau chiar și în cercul intim familial, păstrînd însă (în chip firesc, necesar) unele tradiții străvechi, obiceiuri și stilul de viață rustică, uneori citeun antroponim, dovezi toate ale unei remarcabile tenacități etnice, conservatismism în ce avea mai lăuntric și profund legat de geniul atavic al colectivității. S-a păstrat foarte probabil și limba tracă în unele colțuri mai retrase, în păturile conservative, „înapoiate”, din zonele de munte și dealuri; se pare că idiomul indo-european tracic era încă vorbit de o parte din populație în sec. VI, cum indică unele știri documentare de altfel nelipsite de echivoc; eventual în zona tracică (sau „traco-illyrică”) a Dardaniei s-a perpetuat limba tracă în albaneza de mai târziu. Sigur este, oricum, că limba satem indo-europeană a tracilor n-a dispărut fără urme la sfîrșitul antichității greco-romane, ci a transmis un mare număr de importante cuvinte izolate limbii romane ce s-a format în zona carpato-balcanică: româna, ca și probabil limbii albaneze (dacă aceasta nu provine din illyră)⁶¹.

4. ABANDONAREA PROVINCIEI DACIA

Ca ultima provincie hărăzită și prima abandonată de Imperiul roman, Dacia s-a aflat într-o situație deosebită în ce privește romanitatea, formarea (sau cel puțin cristalizarea) ei într-un interval de timp mai scurt în care avea de învins multe rezistențe locale, iar mai târziu a trebuit — la periferia lumii romane și romanizate — să lupte cu adversari puternici, în grele condiții de izolare, fără legături directe politice oficiale cu Imperiul roman și cu latinitatea apuseană; în asemenea împrejurări vitrege a suferit pierderi trebuind să cedeze mereu teren, să se replieze reducîndu-se pentru a-și salva entitatea și continuitatea, ori chiar ființa și existența. Evoluția romanității carpato-danubiene a fost determinată de o cezură puternică, adîncă, dureroasă pentru ea: evacuarea trupelor, a oficialității și a păturilor de sus ale populației ce nu erau legate de acest pămînt, ci mai mult de aparatul statal roman, — prin anii 271—273 (sau după alții la 274, în timpul domniei lui Domitius Aurelianus). Atare întreprupere a muncii și producției organizate în stilul și sistemul roman era însoțită și urmată de niște stări ce duc de regulă la ruină, paragină, recesiune economică: în primul rând s-a dezorganizat viața urbană și producția meșteșugărească, strălucirea orășenească a celor vreo 17 decenii a căzut în uitare, s-au înțelenit drumurile pietruite și s-au surpat treptat castele, fortifica-

⁶¹ Elementele traco-getice în Imperiul Roman și în Byzantium, București, 1976, p. 101—102.

țiile și alte construcții publice și private (temple, palate, bazilici și ferme), nefiind întreținute și reparate, nici locuite și utilizate în chip adecvat de oameni cu necesități și posibilități materiale-pecuniare corespunzătoare; tehnica constructivă nu mai intervenea nicăieri față de acțiunea corosivă și distructivă a intemperiilor vremii, a ploilor și frigului, a cutremurelor și inundațiilor, la care se adăugau stricăciunile „năvălitorilor” împreună cu indolența meschină a localnicilor reduși la nivelul unei vieți agrare mai sărăcăcioasă, la expediente prin care să-și salveze bruma de produse și însași existența în condiții modeste, mult reduse față de dimensiunile și stilul grandios al activității economice, a producției și a circulației din epoca romană provincială.

Despre natura și proporțiile evacuării Daciei de către comandamentul roman la ordinele lui Domitius Aurelianus s-a discutat și s-a scris foarte mult, existind o bibliografie enormă⁶², prin faptul că se considera îndeobște că de acest punct depindea integral soarta romanismului zonei din nordul Dunării de Jos. Dar sîntem încă departe de o concluzie sigură și evidentă, ori măcar verosimilă, îndeobște admisă de erudiți. Din știrile laconice ale croniștilor antici și din resturile arheologice adesea inconcludente nu se va putea ști niciodată exact în ce a constat efectiv actul militar-politic extrem al evacuării oficiale și ce a rămas roman în vechea provincie carpato-danubiană. Nu este cazul nici locul a repeta aici toate tezele și ipotezele formulate în cele două „tabere” principale (a sprijinitorii; b adversarii detractori ai „continuității daco-romane” și ai romanității Daciei post-aureliene) în legătură cu evenimentul istoric pozitiv al abandonării Daciei și a retragerii nu numai a armatelor și oficialității, ci și a unei părți nedeterminabile a populației romane în Moesia. Este evident că a fost retrasă (probabil în etape) armata spre sud și tot aparatul de stat, ca și unii „provinciali”, cum indică arhicunoscutele texte: „sublato exercitu et provincialibus reliquit (Daciam)”, *HistAug., Aurelian.* 39, 5; „abductosque Romanos ex uribus et agris Daciae in media Moesia collocavit”, *Eutr., IX* 15, 1 (cf. *Ruf. Fest., 8*; *Iordanes, Rom., 217*)⁶³. Din aceste pasaje ale scriitorilor din sec. IV școala istoriografică roesleriană n-a pregetat (luîndu-le *ad litteram*) să scoată concluzia că „t o a t ă populația urbană și rurală” a trebuit să fie scoasă și trecută peste Dunăre, lăsînd în urmă un vid demografic absolut, un pustiu. Față de atare aserțiuni categorice, extremiste, este util și necesar a se evoca în prealabil (cum s-a făcut mai demult) analogia cu situația provinciei și a zonei dunărene în 117/8, după moartea lui Ulpius Traianus: campania acestuia în Orient (încheiată cu anexarea de teritorii importante, dar și cu moartea sa neașteptată, 8 august 117) a fost însoțită și urmată de tulburări grave în unele zone de graniță ale Imperiului, în Asia, Africa și mai ales la Dunărea de Jos, repercutîndu-se în chip firesc mai întîi asupra situației din Dacia și a sorții provinciei

⁶² Principala bibliografie mai veche este expusă și analizată în *TrAnt* (1945), p. 176—187; *ATSC*, III, 1941, p. 200—270 (Dacovicu) și alte publicații (de ex. A. Sacerdoțeanu, G. I. Brătianu etc.); R. Vulpe, *IstDobr*, II (București, 1968), p. 278—283 (părăsirea Daciei); M. Macrea, *Viața în Dacia romană* (1969), p. 445—456 etc. O reexaminare de ansamblu a textelor antice și a bibliografiei în lumina situației și evenimentelor militar-politice ale domniei lui Domitius Aurelianus (270—275) a dat istoricul clujean A. Bodor, *Impăratul Aurelian și părăsirea Daciei*, în *StUn*, ser. *Historia*, 1972, p. 3—16 (versiunea engleză: *Dacoromania*, Freiburg, 1, 1973, p. 29—40); sub raportul politicii externe și interne a lui Aurelianus, ca și în contextul evenimentelor acestei perioade și la lumina documentelor numismatice, epigrafice și literare, părăsirea Daciei nu a putut să aibă loc înainte de anul 274, în cadrul măsurilor politice și militare legate de preparativele pentru campania contra parților, deci ar fi avut loc în primăvara anului 275.

⁶³ Vlad. Iliescu, *Provinciam ... intermisit. Zu Eutr. IX* 15, 1, în *RevRLg*, XV, 1970, p. 597—600.

abia organizate. În politica externă romană intervine o schimbare radicală: noul împărat Aelius Hadrianus renunță la linia expansionistă și trece la defensivă, în primul rînd prin scurtarea frontierelor (a *limes*-ului), renunțînd la teritoriile cucerite și organizate de ilustrul său „părinte” și predecesor dincolo de Eufurat. Același lucru era gata să facă și cu Dacia, unde presiunea sarmaților (roxolani, iazygi) deveni deosebit de violentă la vestea morții lui Traian, mai ales că importante contingente din armatele provinciilor dunărene erau dislocate în campania din Asia⁶⁴. Știrile documentare asupra intențiilor și preparativelor făcute de comandamentul roman sub directivele lui Hadrianus indică limpede atare situație: Fronto, *Principia Historiae*, p. 205—6 (ed. Naber; cf. Hauler, *Serta Harteliana*, Wien, 1896, p. 264) „quin provincias manu Traiani captas variis bellis ac novo constituendas omittere maluit quam exercitu retinere. ... has omnino provincias, Daciam et Parthis amissas partes, ultro restituit ...”; *Eutr., VIII* 6, 2 „Traiani gloriae invidens (Hadrianus) statim provincias tres reliquit, quas Traianus addiderat, et de Assyria, Mesopotamia, Armenia revocavit exercitus ac finem imperii esse voluit Euphratem. Idem de Dacia facere conatum amici deterruerunt, ne multi cives Romani barbaris traderentur, propterea quod Traianus victa Dacia ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas”⁶⁵. Un pasaj cu o informație atît de importantă și plină de greutate semnificativă social-istorică privitoare la evacuarea Daciei și la soarta populației civile nu putea să scape neremarcată ori neutilizată de un istoriograf cu penetrant spirit critic cum era Xenopol⁶⁶, cu ale cărui observații judicioase poate și trebuie să rămîna de acord oricine; dar nu putem fi total de

⁶⁴ Despre situația Imperiului și a provinciilor dunărene, acțiunea lui Aelius Hadrianus în anii 117—118, v. documentarea și discuțiile la: A. Premerstein, *Der Attentat der Konsulare auf Hadrian im Jahre 118 n.Chr.* (*Klio*, Beiheft 8, 1908), p. 3—24 „die Kämpfe an der unteren Donau im J. 117/8 und das Kommando des Nigrinus”; supra, nota 52.

⁶⁵ Atare pasaj al istoricului antic (*Eutr.*, VIII 6, 2) a fost relevat încă de Petru Maior, apoi de alții și de C. Dai(covicu) în revista *Societatei de miine*, Cluj, IV, 1927, p. 563, care (după E. Ritterling și R. Grossé) stabilește că „acei romani: «ex agris» nu sînt decît țărani ostași ai legiunilor, care — în schimbul apărării granițelor și a teritoriilor amenințate — primeau spre cultivare cîte o proprietate de pămînt, la fel cum în timpurile mai vechi se dădeau numai veteranilor; deci un sistem de miliție. Acestor țărani desigur că părăsirea moșiei nu numai le era posibilă, ci chiar obligatorie, ei aparținînd, cu fiii lor cu tot, armatei care (în orice împrejurare) se îngrijea de ei ...” etc. Cum s-a relevat, „de fapt, Dacia părăsită n-a fost cedată nimănui, ci în mentalitatea oficială continua să fie socotită ca un teritoriu ce aparținea de drept imperiului, așa cum fuseseră altă dată teritoriile neocupate și necolonizate ale Munteniei și Moldovei de Jos. ... Dacii liberi și sarmații care s-au instalat imediat în provincia abandonată, în vechile lor legături de dependență condiționată față de imperiu, au sîrșit prin a se contopi în masele populației locale daco-romane ...”, R. Vulpe, în *Istoria poporului român* (sub red. A. Oțetea), București, 1970, p. 88.

⁶⁶ A. D. Xenopol, *IstRom*, I (ed. II, 1914), p. 295 *ce credeau romanii despre părăsirea Daciei* ... „... Hadrianus avuse gîndul a părăsi Dacia, dar fusese întors prin rugămintele prietenilor săi care îi puseră în vedere că prin asemenea măsură s-ar jertfi o mulțime de Romani în prada barbarilor. Așadar romanii ei singuri nu credeau că părăsirea provinciei de către administrația romană va avea de urmare deșertarea ei de coloniști. Apoi dacă o asemenea idee era adevărată pe timpul lui Hadrian, pentru ce oare și-ar fi pierdut ea valoarea pe acel al lui Aurelianus? Teama deci pe care prietenii lui Hadrian o exprimaseră către acesta (că retrăgînd garnizoana din Dacia, erau să rămîna o mulțime de Romani în prada barbarilor) deveni o realitate sub domnia lui Aurelianus. Legiunile fură retrase și marea mulțime a cetățenilor daco-romani rămase expusă la prădăciunile barbare. În aceste spuse ale lui Eutropius avem însuși părerea romanilor contemporani asupra urmărilor pe care trebuia să le aibă părăsirea Daciei, adică a singurilor judecători competenți în asemenea materie și că ne pare foarte straniu de a pretinde astăzi să știm noi mai bine decît romanii, cele ce a trebuit să se petreacă cu prilejul retragerii legiunilor din Dacia. Romanii aveau temeiuri foarte puternice pentru a crede că, cu toată retragerea garnizoanei, populația țării va stărui a rămînea alipită de patria ei ...”.

acord cu aprecierea lui asupra elementelor sociale și etnice care au rămas în fosta provincie carpatică ⁶⁷.

Pentru a împiedica trecerile barbarilor din stînga Dunării în Moesia, Hadrianus a dispus îndepărtarea suprastructurii podului de la Drobeta (Turnu Severin) spre a-l face impracticabil (Cass. Dio, LXVIII 13, 6). Erau măsuri indicînd planul și intenția de abandonare (într-un caz extrem) a provinciei Dacia, retrăgînd armata și aparatul administrativ; teritoriul urma să fie eventual „restituit” (sub forma de stat clientelar) vreunui prinț ori „rege” barbar (sarmat, sau daco-get?), pus de comandamentul roman și legat prin obligații precise și tratate. Dar acțiunea energică a lui Hadrianus și a generalilor săi (în primul rînd Marcus Turbo și Iulius Quadratus Bassus), respingerea atacurilor sarmatice în Pannonia, la granițele Daciei și Moesiei, au adus restabilirea situației, salvînd provincia Dacia de pericolul iminent al abandonării premature, la abia un deceniu de la constituirea ei definitivă. Astfel, în urma refacerii prestigiului roman la Dunărea de Jos și în Carpați, planul de evacuare a Daciei a fost abandonat, mai ales la intervenția insistentă a unor prieteni și consilieri militari-politici (îndeosebi a celor doi generali amintiți) ai suveranului, care (între altele) obiectau că, în cazul încetării ocupației, mulți cetățeni romani ar fi trebuit să rămînă sub dominația barbarilor. Oricare ar fi fost intenția reală și măsurile luate efectiv de către împăratul Hadrianus ⁶⁸, pasajul eutropian are o semnificație documentară deosebită în ce privește situația în care se afla și s-ar fi aflat populația civilă a Daciei în alternativa evacuării, în condițiile de grea cumpănă din anul 117: evacuarea integrală a civililor și a maselor de coloniști (infiniteae copiae hominum), dintre care numeroși erau „cives Romani”, nu era o condiție „sine qua non” a retragerii armatei și aparatului administrativ dintr-un teritoriu organizat ca provincie. Dacă la începutul sec. II (la abia un deceniu după constituirea provinciei Dacia) se admitea ca *multi cives Romani* să fie lăsați „sub barbari”, — cu atît mai ușor și simplu a fost abandonată la sfîrșitul sec. III majoritatea populației provinciale autohtone romanizate (o parte din ea chiar numai superficial, timp de 17 decenii ale ocupației romane efective) și amestecate cu diverși imigrați și veterani, dar legată puternic de brazda, plaiul și codrul ancestral mai mult decît de aparatul militar și fiscal-administrativ al statului roman. Cei lăsați în urmă de către armata și aparatul administrativ imperial erau în primul rînd, dacă nu aproape exclusiv, populația indigenă rustică traco-dacică, romanizată aproape numai prin limbă și peste care s-au suprapus unele elemente de „colonizare” cu veteranii și aparținătorii lor, legați de populația indigenă într-o comunitate demografică și social-cultural-lingvistică ce poate fi numită (chiar la sfîrșitul sec. III) „daco-romană”.

⁶⁷ „... nu se pare întemeiat a susținea că cetățenii de obîrșie romană, nefiind așa de strîns alipiți de noua provincie, s-ar fi depărtat mai ușor de ea și că ar fi rămas acolo numai dacii romanizați, care ca băștinași vechi ai acestei țări, deprinși cu nevoile, ar fi vrut mai bine să sufere neajunsurile pe pămîntul strămoșesc decît să caute liniștea deștărîndu-se”; bogații au plecat, cei săraci au rămas căci ... nu aveau mijloace de deplasare ... (Xenopol, *ibid.*, p. 296—297).

⁶⁸ Ritterling, *RE* XII, 1288—9; Kubitschek, *Götting. gelehrte Anz.*, 1932, p. 394 ș.a. consideră că Hadrianus n-a avut de gînd să evacueze Dacia; dar cf. Premerstein, *loc. cit.*; W. Weber, *Abhandlungen preuss. Akad.* 1932, phil.-hist. Klasse, Berlin, 5, p. 92—93; G. Forni, *Athenaeum* (Pavia), XXXVI 1958, p. 198—199. După *IstRomâniei*, I (1960), p. 350, intenția atribuită lui Hadrianus de a „evacua Dacia” s-ar explica prin faptul ce rezultă din unele indicii arheologice că acest împărat a dispus evacuarea teritoriilor ocupate de romani în estul Munteniei (zona Ploiești—Buzău) și sudul Moldovei (Galați—Vrancea). Supra, nota 52.

Părerii exprimate în ultima vreme despre felul cum s-a „executat” evacuarea Daciei (ca a lui Alföldi) ⁶⁹ nu explică nimic, fiind niște speculații, închipuiri abstracte, sofistice, sterile. Dacă trupele romane vor fi căutat și izbutit de fapt să constrîngă chiar și pe cei mai îndărătnici și excentrici „cetățeni” a se evacua în Moesia, — în schimb apare destul de puțin probabil că se va fi încercat și reușit a îndupleca și culege de prin sate, de la stîne și „sălașuri”, de pe văi și plaiuri pe autohtonii daco-romani legați de glie și de codru spre a-i face să-și părăsească vetrele luînd calea pribegiei. Dar oare „barbarii” (goți, carpi, sau alții, sarmați etc.), luînd în stăpînire provincia printr-un aranjament cu comandamentul roman, acceptau ușor să li se cedeze un teritoriu deșertat complet de populația muncitoare? Ori Dacia a devenit o „țară a nimănui”? Bunul-simț practic și logica istorică împiedică pe oricine să-și imagineze o evacuare integrală, absolută a populației, indiferent de condiția ei socială, juridică și economică, din cîmpiile, văile, plaiurile și munții Daciei carpatice. De altfel, stăpînirea romană n-a încetat deodată și pentru totdeauna pe malul stîng al Dunării inferioare, la 271 (273), căci o fișie variabilă de teren a fost recuperată și ținută sub control de către romani în cursul secolelor IV—VI ⁷⁰; încît și după 271, populația romanizată din zona Daciei carpatice avea legături continue ori intermitente, dar destul de intense, cu romanitatea sud-dunăreană nu numai prin elementele etnice-populare, sau în urma trecerilor frecvente de pe un mal pe altul al fluviului, ci și pe cale „oficială”, militară și administrativă cu Moesia și cu restul Imperiului roman.

S-a afirmat că nu putea fi evacuată întreaga populație romană (romanizată) din Dacia, ipoteză (confirmată de materialul arheologic și numismatic) care a fost parțial acceptată și de unii adversari roeslerieni ai tezei continuității daco-romane, — cu adaosul însă că asemenea elemente populare romanice n-ar fi putut să se afirme mai tîrziu ca atare, dispărînd în „valorile barbare” ale veacurilor medievale. După abandonarea concepției generice și perimate despre „cataclisme” în viața populațiilor antice, s-a cristalizat ideea că nu se poate vorbi de o totală evacuare (a întregii populații provinciale) din fața

⁶⁹ A. Alföldi, *SiebAlt*, p. 91 exprimă opinia ingenioasă că — fiind retrasă populația civilă ce depinde de trupele romane („ihr bürgerlicher Anhang”) — ceilalți cetățeni ar fi trebuit să fie nebuni („verrückt”) spre a se decide să rămînă voluntar pradă necruțătorilor dușmani barbari („sich den schonungslosen Feinden preiszugeben”). Dacă cineva ar fi avut totuși asemenea intenție dementă, armata romană era de față gata să pună la punct pe acel inconștient și să-l constrîngă la plecare („die Armee des Kaisers war dafür da, die wiederstrebenden zum Abzug zu zwingen”). Este de admirat la eminentul istoriograf budapestan remarcabila putere de imaginație în zugrăvirea plastică a desfășurării evenimentelor la Dunărea de Jos prin anii 271/3; parcă ar dispune de relatări ale vreunui martor ocular sau de niscaiva documentare modernă (foto, înregistrări pe bandă etc.). Dar evident că totul e construcție savantă, artificioasă de cabinet: cu aceeași subtilă sofistică și abilitate în argumentare, A.A. evacuează integral Dacia provincie lăsînd în urmă-i un vid absolut în fața cetelor germanice (carpice, sarmatice?), după cum mai înainte (supra, p. 169) exterminase populația autohtonă la a. 106. În legătură cu pretinsa cruzime a „necruțătorilor barbari” este de remarcat că azi nu se mai crede în asemenea formule-șablon perimate, — știindu-se din izvoare documentare că s-au găsit și mai tîrziu romani provinciali „nebuni” care să prefere a trăi sub regimuri barbare la nord de Dunăre, în afara granițelor Imperiului, decît sub regimul dur al fiscalității romane și byzantine (infra, p. 209 etc.).

⁷⁰ Descoperiri arheologice și considerații istorice într-o bibliografie ce sporește mereu în ultimii ani, după D. Tudor, *OltR*² (1958), p. 337—376; *OltR*⁴, 1978, p. 415—470, „legăturile romanismului din Oltenia cu sudul Dunării de la Aurelianus la Iustinianus”, cu amplă bibliografie mai veche și documentare pertinentă; *IstRomâniei*, I, p. 615—669; O. Toropu, *Romanitatea tîrzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976.

„cruzimii și sălbăticiiei” (mult exagerate în istoriografia veche) atribuite triburilor în migrație, barbarii de tirani, — fiind suficient a releva, în legătură cu problema, faptul subliniat mereu în ultimul timp de istorici că nu se cunosc cazuri ca, odată cu schimbarea ocupației (a stăpînirii), populația întreagă să-și părăsească definitiv așezările nici în fața distrugerilor cumplite ale războiului modern, făcut cu mijloacele infernale create de tehnica actuală, cu care nu se poate compara nici de departe războiul „armelor albe” (săbii, pumnale, sulite, praștii, săgeți etc.) din antichitate și epoca medievală. Problema evacuării Daciei traiane trebuie simplificată, desigur; dar nu numai în felul ingenios adoptat de un filolog latinizant ⁷¹, ci în sensul constatărilor și a considerațiilor de mai sus în legătură cu natura însăși a romanismului provincial, a raporturilor dintre romanitate și temelia etnic-socială autohtonă în provinciile traco-dace și illyrice. După concluziile îngăduite și impuse de faptul înlocuirii idiomului autohton și de altoirea limbii latine-romanice pe fondul etnic-social preroman, deopotrivă în Dalmatia, Moesia și Dacia (ca și în alte provincii romane), trebuie să admitem ca o necesitate că prin retragerea oficială din Dacia carpatică (chiar însoțită de o evacuare masivă a romanilor și a multor cetățeni) nu putea să rămînă un vid („desertum”) demografic ocupat de goți și de alte clanuri germanice ori traco-getice libere, amestecate cu scito-sarmați; în afară de unele elemente romano-provinciale (mai ales illyri, pannoni și traco-moesi din Balcani, celți din vest), dubioase și în orice caz de importanță numerică redusă, aici a rămas aceeași străveche populație autohtonă pe care a găsit-o expansiunea romană, și care (cum s-a văzut) nu fusese nici exterminată, nici alungată din cuprinsul provinciei. Sub stăpînirea triburilor barbare în migrație a rămas numai pătura rustică (agrară, păstorească, meșteșugari sătești) legată de aceste locuri pe care nu le-a părăsit la schimbarea de regim în 272—273 la fel ca și în a. 106 (după cum nu le părăsește nici azi), decît — în mică măsură — vremelnic și periodic, alternînd, în legătură cu necesitățile creșterii vitelor; a păstoritului „pendulator” și a îndeletnicirilor agrare străvechi. Fenomenul permanenței populare, mai ales a maselor rustice a fost bine întrevăzut și formulat cu un veac în urmă de istoricul austriac Julius Jung „masele poporului dacic, ce nu cunoscuseră decît greutățile, nu și folosul stăpînirii romane, rămaseră pe loc plătind noilor domni birul pe care-l plătiseră celor vechi și nepăstrînd ca amintire din epoca romană altceva decît dialectul său, părintele limbii române de azi” (cf. infra, p. 234).

Această populație rurală este firesc să nu fi putut continua viața în forme urbane între sau măcar în preajma zidurilor din vechile orașe, ajungînd fără întîrziere la decădere în rusticitate, la recesiune ⁷². Dăinuirea formelor rustice de viață social-economică a populației autohtone (aproape aceleași în epoca pre-

⁷¹ „Evacuările totale existau numai în rapoartele oficiale, menite să liniștească pe cei de la centru și în fantezia celor cuprinși de panică. După ce această spaimă colectivă trecea, mulți se întorceau la vetrele părăsite”, Pușcariu, DR, VIII, p. 30.

⁷² „După dezagregarea organizării municipale, a decăderii și dispariției orașelor (care fuseseră principala temelie a societății sclavagiste), acestea nu mai puteau juca nici un rol în viața fostei provincii. Decăderea economiei sclavagiste, ca și așezarea pe teritoriul Daciei a unor populații libere, a dus la mutarea centrului vieții economice de la oraș la sat. Așa se explică termenul românesc sat (cu care se denumeste așezarea rurală), derivat din latin *fossatum*, în timp ce denumirea pentru „oraș” s-a introdus mai tîrziu din maghiară (*város*). Populația Daciei s-a răspîndit, așadar, în mediul rural; aici însă păstra încă o formă de organizare ce își dovedise vitalitatea în cursul stăpînirii romane și care putea servi și mai departe ca bază organizatorică, *obștea sătească*”, *Ist României*, I, p. 799; infra, p. 227—229.

romană a Daciei libere, în cea romană a provinciei, ca și după abandonarea ei în perioada numită „prefeudală”) este o realitate social-istorică de covîrșitoare importanță și semnificație, relevantă în oarecare măsură de erudiți, mai ales arheologi și lingviști: e însuși aspectul esențial în structurile social-economice și organizatorice-politice ale fondului popular, a acelor pături care au alcătuit temeliile permanente ale romanismului agrar, rustic din zona carpato-balcanică și dunăreană ⁷³.

⁷³ Condițiile vieții în Dacia după abandonarea oficială aureliană au fost concis și corect, plastic schițate în *Ist României*, I, p. 787 „după abandonare, populația daco-romană, din agricolă și sedentară, în general, se transformă periodic (datorită împrejurărilor) în una agricolă, crescătoare de vite și păstorească, cu un caracter sedentar limitat. La acest fel de viață trece, treptat, și populația orașenească”, datorită faptului că „orașele își pierd rolul economic și social ca centre de meșteșugari și negustori, menținîndu-și doar (un secol-două) oarecare importanță de centre politico-administrative. Meșteșugurile decad, reducîndu-se la cele mai simple, cu caracter casnic, rural: țesutul, olăritul, făurăria, dulgheria”; cf. și *AnEtM*, 1962—4, p. 73—92 (infra, cap. VIII, nota 57). Bine întrezărea (ca mulți erudiți înainte și după el) formulînd în rezumat această realitate social-istorică și economică de ex. și austriacul J. Loserth (Graz), în *Historische Zeitschrift*, 81, 1898, p. 342 (recenzînd „Histoire des Roumains” a lui A. D. Xenopol): o parte dintre „daco-romani” a rămas, prin munți, ca păstori etc., „nachdem die wohlhabenden abgezogen, entwichen die Dacoromanen in ein Wanderleben über. Direkte Zeugnisse hierfür sind nicht vorhanden, aber die spätere Geschichte des Volkes beweist diesen Sachverhalt, der auch durch die Analogie der Verhältnisse in Rhätien und Noricum unterstützt wird ...”.

Cum s-a spus în repetate rânduri și este știut, timp de câteva secole (VII—XI sau XII) nu se cunoaște nimic din documentele scrise despre populația de limbă romanică din Peninsula Balcanică¹, atât în zona illyră, cât și în cea traco-gețică; în Dacia carpatică atare „hiatus” fiind chiar mai lung, așa-numitul „vid-istoric” al trecutului României și mai ales al poporului român, cu o de-zolantă lipsă ori caracter lacunos al documentației scrise privind populația indigenă traco-daco-romană. S-a considerat mai demult că golul istoriografic (între abandonarea Daciei și apariția primelor mențiuni scrise despre români-vlahi cu organizații social-politice proprii) în nordul Dunării de Jos ar fi de aproape un mileniu; dar cercetările arheologice din ultimele trei decenii l-au redus sensibil, cu câteva secole, prin descoperiri și determinări de materiale și obiecte, așezări și necropole din sec. IV, V ori VI e.n., din care foarte multe sînt de atribuit cu certitudine populației provinciale romanizate. Totuși, perioada de vreo 5—6 veacuri (între anii 600 și 1100, cînd lipsesc ori sînt dubioase urmele documentare despre populația romanică-românofonă în stînga Dunării) nu poate fi scrisă fiind aproape cu neputință să fie trasată — decît în contururi largi și vagi — fără un fir de continuitate etnic-socială și economică oglindită în alte materiale documentare decît idiomul popular al comunității sociale. Din această perioadă deocamdată obscură sînt schițate aici două aspecte mai importante ale celor trei-patru secole ce au urmat imediat abandonării oficiale a Daciei de către împăratul Domitius Aurelianus: materialul arheologic în Dacia postromană (în primul rînd cel atribuit populației locale romanizate) și știrile ori indiciile despre permanența populației romanice sub ocupația barbarilor, deci probînd direct dănuirea romanismului pe vechile temelii sociale-etnice și economice autohtone.

¹ N. Iorga, *Istoria Românilor din Peninsula Balcanică (Albania, Macedonia, Epir, Tessalia etc.)*, București, 1919, 74 p. Români din teritoriul Bulgariei și Iugoslaviei: *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, București, Edit. Academiei, 1959, de S. Dragomir. Cf. și *Illirii* (1969), p. 152—155. Româniea „balcanică” și rolul ei economic, politic și cultural (împreună cu grecii și turcii), reflectîndu-se prevalent în terminologia limbilor din zonă, vor trebui studiate mai amănunțit prin documentarea lexicală și lingvistică (G. Murnu, I. Caragiani, G. Pascu, Th. Capidan, T. Papahagi etc.) și noi anchete lexicale, dacă ar mai fi cu putință, ca și a bibliografiei istorice și etnologice: M. Caragiu Marioțeanu, *Definiția unei Volksgruppe. Glotta und Ethnos der Aromunen, în Österreichische Osthefte*, Wien, 13, 1971, p. 140—151, cu indicații bibliografice la care se adaugă lucrări mai vechi: *Studii istorice asupra Românilor din Peninsula Balcanică*, București, 1891, de I. Caragiani (suplement la RIAF), reeditat de Academia Română, 1929 (cu o notă biografică de P. Papahagi); *Aromânii. Comerț, industrie, arte, expansiune, civilizație*, Focșani, 616 p. (Anastase N. Hâciu); cf. și Murnu, RumWNGr, 1902 și 1977 (H. Mihăescu).

1. MATERIALUL ARHEOLOGIC ÎN DACIA „POSTROMANĂ”

Datele și constatările (nu chiar toate sigure, deplin concludente) ale cercetărilor din ultimele trei decenii privind suma descoperirilor arheologice sînt rezumate și puse la punct (în măsura îngăduită de etapa actuală și în lumina criticii istorice) de către eruditul arheolog din Sibiu prof. K. Horedt, urmat de alții, expuse în lucrări de analiză arheologică și numismatică, împreună cu considerații social-istorice². Din aceste lucrări excerptăm câteva pasaje și idei mai semnificative ilustrînd descoperirile arheologice care arată că după abandonarea Daciei în anul 272 (274?) pînă la invazia hunilor există o serie de elemente și observații dovedind prezența în continuare, persistența exact în același locuri a populației autohtone rămase în cuprinsul Transilvaniei, nu numai în Banat și Oltenia (aproape de Dunăre), ci pe întreg cuprinsul fostei provincii carpatice.

În discuția îndelungată despre o pretinsă evacuare totală a populației din provincia Dacia abandonată, s-a acordat atenție deosebită oricărei descoperiri, chiar mărunte, menite să probeze permanența populației indigene provinciei romane. În ultimul timp însă numărul acestor materiale a sporit atât de mult, încît prezența populației autohtone constituie o realitate istorică, nu o problemă sau vreo „enigmă”: pe baza urmelor culturii materiale se poate proceda în mod concret la reconstituirea aspectelor multiple ale traiului populației în condițiile specifice create în urma dezorganizării vieții provinciale romane. Repercusiunile mai intense ale evacuării oficiale se resimt în așezările și construcțiile militare și în orașele mai mari. Observațiile făcute în timpul săpăturilor sistematice din ultimele decenii în diferite castre din Transilvania, de ex. la Hoghiz (jud. Brașov; 1949), Brețcu (jud. Covasna) și Inlăceni (jud. Harghita; 1950), Gilău (jud. Cluj, 1951, 1956), Orheiul Bistriței (1957—1960), Sînpaul (jud. Harghita, 1957, 1958), Porolissum (Moigrad, jud. Sălaj, 1958, 1959), Călugăreni (jud. Mureș, 1961) n-au dat nicăieri la iveală urme concludente care ar dovedi locuirea acestor construcții militare și în continuare. Se pare că în condițiile sociale și politice schimbate, populația locală a renunțat să se folosească de castelele romane (construcții specifice, legate de strategia și tactica armatei romane), preferînd să revină la forme de locuire ce fuseseră caracteristice mai înainte perpetuîndu-se apoi în cursul epocii feudale.

Orașele mai mari, creații proprii ale orînduirii sclavagiste decad și ele într-un timp relativ scurt și peste tot, prin faptul că construcțiile monumentale ce constituie splendoarea lor (amfiteatre, temple, băi, basilici etc.) își pierd funcția și cad în ruină. Totuși, cît permite să se recunoască documentarea actuală, centrele urbane continuă să fie locuite în forme modeste și în secolul următor (după anul 271), cel puțin pînă la invazia hunilor, încît în ele retragerea aparatului de stat politic și administrativ n-a avut dintr-odată aceleași consecințe radicale ca în cazul castrelor în urma retragerii trupelor. Cîteva exemple în această privință sînt concludente. La Ulpia Traiana (Sarmizegetusa; Grădiștea Hațegului) s-a constatat ca și în alte provincii baricadarea intenționată a intrărilor amfiteatrului, pentru a servi ca fortificație, într-o vreme ce este indicată de tezaurul monetar îngropat aici în preajma invaziei hunilor; lingă for (piață) în aedus augustaliu s-a constatat adăugarea unor ziduri seci intermediare ridicate după evacuarea provinciei; în sfîrșit, cîteva descoperiri monetare izolate de pe cuprinsul orașului ilustrează la fel continuarea vieții în fosta metropolă a provinciei.

² K. Horedt, comunicare orală (1958); *Transilvanien im ersten Jhdt. nach der Preisgabe der Provinz Dazien*, în *Acta Antiqua Philippopolitana* (studia historica et philologica), Sofia, 1963, p. 157—163; *Dacia*, VIII 1964, p. 177—193, *Problema continuității* (D. Protase; supra, cap. VII, nota 39); SCIV, XVIII 1967, p. 575—591 (cultura Sîntana-Cerniașov, K. Horedt); *Culegere de studii și cercetări*, Brașov, I 1967, p. 93—114 (bibliografie amplă despre teritoriul intra- și extracarpatic, Ioan I. Pop); SCIV, XIX 1968, p. 63—79 (G. Bakó); *Aluta*, Sf. Gheorghe, I 1969, p. 7—22; *Arch.Mold.*, VI 1969, p. 137—147, 149—164 (Z. Székely); *Sargetia*, XIV 1979, p. 203—217 (așezările urbane tîrzii în Transilvania, K. Horedt) ș.a.

La Apulum (Alba Iulia), s-a identificat un cimitir datat cu monede, între ruinele băii, cu morminte de cărămizi și cu obiecte romane târzii. O lucernă creștină și descoperiri monetare răzlețe arată deasemenea prezența unei părți a locuitorilor. La Napoca (Cluj) există indicii că unele morminte romane ar putea să dateze din sec. IV. Un tezaur monetar din deceniul al 8-lea al sec. III, deci din intervalul de timp urmând imediat părăsirii provinciei care a fost descoperit în incinta orașului este elocvent pentru locuirea fostului municipium și după anul 271; în teritoriul orașului Cluj s-au descoperit pînă acum monede din perioada „post-aureliană”: 7 piese din care una Tacitus (275–276), 5 Probus (276–282), 1 Carinus (283–295) [SCIV, XII 1961, p. 150; XV 1964, p. 131–141]; o monedă Crispus în oraș, alta în hotarul spre sud-est [ActaMN, IV, p. 495–7]; 1 Iovianus (363–364), una Theodosius II (408–450), cf. ActaMN, IV, p. 497. Aceeași constatare se poate face și pentru Potaissa (Turda), pe baza unei geme creștine și a materialului numismatic.

Dacă localitățile citate și în general orașele romane își pierd caracterul specific urban, ele continuă să fie locuite în proporții mult mai restrînse de o populație redusă numeric. Dar populația urbană nu constituia nici în timpul provinciei majoritatea locuitorilor, fiind apoi condamnată să dispară ori să se adapteze transformărilor economice și politice intervenite schimbîndu-și forma de viață.

În traiul populației rurale care constituia masele locuitorilor se manifestă la fel anumite aspecte noi de viață. Lucrarea pămîntului și exploatarea bogățiilor naturale în timpul provinciei se făcuseră în forme specific romane prin latifundii avînd ca centre villae rusticae. Puține dintre aceste gospodării au fost cercetate prin săpături sistematice. În două locuri unde se poate presupune existența lor, la Iernut (jud. Mureș) și Răhău (jud. Alba), o parte din materialul ceramic descoperit în imediata apropiere a așezărilor pare să dateze dintr-o perioadă ulterioară părăsirii provinciei arătînd că cei folosiți în munca cîmpului, sclavii și populația autohtonă, continuau să graviteze în jurul acestor curți formînd nuclee din care puteau să se dezvolte în continuare obștile sătești prefendale. Evoluția se conturează mai limpede la așezările rurale propriu-zise. Lipsind paza armatei romane și cordonul defensiv al castroror, locuitorii se așează pe înălțimi, apărîndu-și așezarea prin șanț și val de pămînt, ca în cazul așezărilor la Porumbeni Mici și Proștea Mică din valea Tîrnavei Mari.

Aceasta este imaginea ce se desprinde din documentarea arheologică actuală despre traiul populației rămase pe teritoriul fostei provincii. Materialul arheologic este însă mai numeros decît ar rezulta din enumerarea de mai sus privind numai cîteva localități, fără a cuprinde totalitatea descoperirilor, care pot fi caracterizate pe scurt după categoriile principale astfel: în primul rînd sînt de menționat cele de caracter creștin, care datează sigur din sec. IV, creștinismul fiind recunoscut ca religie oficială romană abia în timpul lui Constantin I (306–337) și nu pot să aparțină decît populației romanizate, căci populațiile din afara provinciei (pătrunse ulterior pe teritoriul Daciei) erau încă păgîne. Cea mai semnificativă piesă este donariul din Biertan (jud. Sibiu); tipică este și lucerna (opaiț) cu cruce, de la Apulum, ca și gema (piatră de inel) la Potaissa (Turda) împreună cu altă gemă creștină „din Transilvania”; o lucernă de bronz cu crucea din împrejurimile orașului Dej. Fiecare dintre aceste piese luată în parte nu are mare putere probatorie; dar luate laolaltă, ele oferă un argument în plus pentru atribuirea lor populației autohtone. Aria răspîndirii lor în zona carpato-dunăreană corespunde fostului teritoriu al Imperiului roman, unde erau primite și utilizate de populația locală romanizată, ele fiind probele documentare principale despre pătrunderea creștinismului incipient, în sec. IV pe teritoriul Olteniei, Munteniei și Transilvaniei cu Banatul. Există alte descoperiri mărunte care (deși nu pot fi considerate în aceeași măsură creștine) se datează în intervalul de timp amintit. Dela Alba Iulia și Cluj se cunosc multe exemplare din așa-zisele fibule „cu capete de ceapă”, din sec. IV, iar la Veșel (Micia romană, Hunedoara) chiar o piesă cu dedicația latină (QVARTINE VIVAS); o lucernă târzie și un pahar conic de sticlă au fost semnalate la Alba Iulia, o garnitură de centură la Sic (jud. Cluj), un buton de garnitură la Feisa (jud. Sibiu)³. O lucernă de factură evident paleocreștină și din sec. IV, cu crucea, piriformă, din zona Hunedoara (probabil Ulpia Traiana)⁴.

³ Despre creștinismul daco-roman (sec. IV–VI): *Studii Teologice* (București), X 1958, p. 311–340 (Materiale arheologice paleocreștine din Transilvania. Contribuții la istoria creștinismului daco-roman, I. I. Russu); *Ist României*, I, p. 629–634 etc.

⁴ *Apulum*, VI 1967, p. 621; *SCIVA*, 27, 1976, p. 405–411. O lucernă de lut piriformă, fără insigne creștine, din zona Someșului (muz. Gherla). Alte piese paleocreștine: la Palatca (jud. Cluj) o pecete de lut ars pentru azimă din mormîntul 3 al necropolei de tip Sîntana de Mureș, Dacia,

Materialul numismatic încă poate fi utilizat, cum s-a arătat, în același sens pentru permanența populației locale în Dacia. Mai demult s-a subliniat compoziția semnificativă a cîtorva tezaure monetare care încep în timpul provinciei și continuă după evacuare, trebuind deci să fi fost tezaurizate și ascunse de elemente populare locale, autohtone. Un tezaur descoperit la Nireș (Dej), studiat în mod științific, confirmă prin compoziția lui această constatare⁵. Chiar monedele din sec. IV găsite în mod izolat trebuie să fi aparținut în bună parte autohtonilor, cum arată numărul considerabil și răspîndirea lor. În primul rînd monedele descoperite în fostele așezări romane (ca Ulpia Traiana, Alba Iulia, Turda, Cluj, Cristești etc.) trebuie să fi fost folosite de către autohtoni. Cu deosebire semnificativă este descoperirea arheologic-numismatică făcută în 1961 în teritoriul comunei Iernut, pe valea Mureșului: necropola de incinerare datînd (după descoperirile monetare) din sec. III–IV, în legătură organică de continuitate; într-o urnă cinerară s-a descoperit o monedă de la împărăteasa Severina (anul 275)⁶, iar în același teren o serie de monede imperiale începînd cu Severus Alexander la Licinius II (Severus Alexander 2 buc., Gordianus III 1, Gallienus 1 buc., Maximianus Herculeus 1, Maxentius 1, Licinius I 4 buc., Licinius II 1 buc.), — care sînt dovezi evidente ale continuității (fără nici un fel de „cezură” la anul 273) a unei populații rustice locale într-o așezare modestă și în necropola alăturată.

Ultima categorie de materiale arheologice este ceramica romană confecționată după desființarea provinciei, la care însă există dificultatea în ce privește puțința datării și diferențierii, separării ei de materiale romane asemănătoare. O dovadă că ceramica romană de factură roșie continuă și după 271 e.n. o constituie descoperirea — chee făcută la Iernut în 1961 (supra), unde urna roșie este datată prin moneta Severinei, în ultimele două-trei decenii ale sec. III. Asemenea descoperire confirmă și datarea vasului cu toarte ornamentate cu șerpi din comuna învecinată Lechința de Mureș (un exemplar asemănător din Potaissa, în muzeul Turda)⁸ și faptul bănuț mai demult că printre altele au funcționat ateliere de olărie la Cristești (jud. Mureș) și după evacuarea Daciei. Aceeași datare se poate adopta pentru ceramica roșie descoperită în așezarea de la Porumbeni Mici și pentru unele urne roșii din cimitirul de la Soporu de Cîmpie, al cărui inventar pare să dateze în parte și din a doua jumătate a sec. III. Oricum, această categorie de ceramică trebuie să fie mult mai numeroasă decît se poate proba în prezent.

Pe lîngă aspectele variate ale traiului populației băștinașe reflectate în materialele arheologice, se observă și pătrunderea unor populații dinspre apus și din răsărit în Transilvania. Este explicabil că lipsa unei puteri politice și administrative și existența bogățiilor în provincia abandonată de romani au exercitat o atracție puternică asupra triburilor libere din afara Daciei. Astfel, la Cipău (jud. Mureș), în valea Mureșului, s-au descoperit morminte de incinerare al căror inventar corespunde pe deplin celor sarmatice din cîmpia Tisei, făcînd abstracție de ritul înmormîntării ce nu se întilnește la sarmați. Trebuie să admitem deci că o populație dacică trăind sub o puternică influență culturală sarmatică s-a așezat, după ce au dispărut barierele ce ar fi putut opri înaintarea lor în valea Mureșului. Dacă penetrația din apus are un caracter mai mult izolat, în schimb presiunea populațiilor din răsărit este mult mai puternică și amplă. Se credea mai demult că locul puterii romane a fost luat de goți; mai nou și ceva mai verosimil se arată însă că, în timpul abandonării provinciei, goții își aveau sediile mai mult spre răsărit, iar vecinii dincolo de Carpați au fost carpicii din Moldova, care în primele decenii după desființarea provinciei Dacia trebuie să fi fost moștenitorii direcți ai puterii romane pătrunzînd în acest interval de timp și pe teritoriul Transilvaniei. Numai după dislocarea carpilor în jurul anului 300, goții înaintează spre apus în fostele teritorii ale acestora și trecînd Carpații ajung în Transilvania. Abia

XX 1976, p. 30, fig. 7/2, 9/2, p. 34; un exemplar asemănător descoperit în așezarea daco-romană târzie lîngă Jabăr (jud. Timiș, la nord de Lugoj; *Noi Tracii*, Milano, VII 1980, 73, p. 10–14, I. Stratan), *ActaMN*, XIII 1976, p. 215–230 (două piese paleocreștine din Transilvania), XVI 1979, p. 171–187 (piese paleocreștine inedite din Dacia intracarpatică, N. Vlassa); *Acta Musei Porolissensis*, III 1979, p. 515–523 (vasul creștin cu inscripție latină din Moigrad, N. Gudea). E necesară o regroupare într-un nou repertoriu a materialelor paleocreștine din Dacia intracarpatică.

⁵ *Studii și cercetări de numismatică* (București), I 1957, p. 149–165 (D. Protase).

⁶ *SCIV*, XIII, 1962, p. 153–155 (Un mormînt de incinerare la sfîrșitul sec. III, la Iernut, de N. Vlassa).

⁷ *ActaMN*, III, 1966, p. 400–401 (Săpăturile arheologice la Iernut, N. Vlassa și informare orală).

⁸ *Römer in Rumänien* (Ausstellung), Köln, 1969, p. 290, nr. H 66, pl. 31.

după această dată trebuie fixată și apariția culturii Cerneahov, iar în Transilvania numită, după primul cimitir săpat sistematic pe teritoriul României, și „cultura Cerniahov-Sintana (de Mureș)”. Caracterizată prin ceramica tipic cenușie, prin fibule cu capul în formă de semidisc, piepteni cu mâner semicircular, pahare de sticlă conice etc., cultura Cerneahov este proprie Ucrainei și României, nu poate fi atribuită în mod exclusiv unei singure populații, iar în Transilvania ea nu poate aparține numai goșilor, cum s-a afirmat în trecut. Analizând răspândirea ei în Transilvania, se constată o ramificare peste pasul Tulgheș pînă în valea Mureșului: cimitirele de înhumăție cu fibule cu semidisc și pahare conice de sticlă; ele pot fi puse, cel puțin parțial, în legătură cu pătrunderea goșilor în Ardeal. Alături de aceștia, populația băstinașă preia tehnica arderii înăbușite, încît și ceramica de pe teritoriul fostei provincii primește un aspect „cerniahovizant”, chiar dacă nu aparține acestei culturi (de ex. la Cluj-Mănăstur). Astfel, se constată că imediat după abandonarea provinciei populația indigenă este întărită cu elemente dacice pătrunse din apus și din răsărit în Transilvania. Începînd cu sec. IV, locuitorii preiau cultura Cerniahov-Sintana, care devine generală în acest veac și care în anumite descoperiri aparțin goșilor.

După impresia lui K. Horedt, în sec. V s-ar fi produs o cezură între elementele culturii materiale antice și cele prefendale; dar D. Protase observă că atare opinie nu este verosimilă: pentru sec. V avem descoperiri mai puține, deocamdată, în comparație cu abundența relativă de vestigii ale culturii materiale în veacul precedent; se cunosc așezări, morminte, monede izolate și tezaur. Trăsăturile specifice ale culturii materiale rămîn totuși ceva mai puțin clare, continuînd în orice caz anumite elemente din sec. IV și anticipînd alte fenomene proprii abia sec. VI. Situația este generală, nu se limitează la Transilvania; pe teritoriul fostului Imperiu roman de apus, în Franța, Belgia, Anglia, Germania de sud, s-a făcut aceeași constatare, cu toate că acolo există izvoare istorice scrise dovedind în chip peremptoriu locuirea constantă: „în concluzie, nici o urmă sigură a culturii gallo-romane în regiunile noastre nu este ulterioară secolului IV” și că „trebuie deci să fie respinsă explicația simplistă care încearcă să justifice absența elementelor materiale ale ocupației prin evacuarea teritoriului”⁹. Dacă astfel se prezintă situația în teritorii cu tradiție romană și romanică foarte puternică, mai veche și mai îndelungată, nu avem motive de a pretinde că la noi (în zonele carpato-dunărene) să fi existat condiții mai favorabile în ce privește puțința de documentare arheologică.

Începînd din sec. VI, cultura materială a Transilvaniei primește o factură unitară comună populației băstinașe și populațiilor migratorii. Făcînd abstracție de unele cazuri izolate, se constată în materialele arheologice doar coexistența populației indigene cu cea migratorie, coexistență reflectată în numărul considerabil al descoperirilor care din acest motiv nu pot aparține numai elementelor migratorii. Pentru sec. VIII și XI datele arheologice nu sînt însă destul de numeroase, consistente, elocvente. Este epoca conviețuirii și amestecului româno-slav, asimilării incipiente a slavilor, precum și a cristalizării (regrupării) „stră-românilor”. Explicarea lipsei aparente a materialelor arheologice poate fi dată printr-o analogie din teritoriile răsăritene. Se știe că problema ceramicii slave timpurii este destul de puțin elucidată, chiar în teritorii unde prezența slavilor în perioada respectivă apare mai presus de orice îndoială. În Ucraina este sigur că proprietarii marelui tezaur din Martinovka și cei înmormîntați în cimitirul de lângă Pastîrskoie din sec. VII erau strămoși direcți ai slavilor care în veacul al IX-lea întemeiază puternica Rusie kieviană. Dar ceramica ce corespunde acestor materiale nu este încă îndeajuns cunoscută. În Ardeal, problema celor două secole amintite se pune în mod asemănător trebuind a se menționa însă și insuficiența și deficiența cercetărilor de pînă acum, pe lângă sărăcia obiectivă, puținătatea materialelor arheologice.

[Materialul și formulările expuse la p. 203—206 sînt reproduse rezumativ după lucrările citate la nota 2, cu cîteva — destul de puține — adaosuri proprii].

⁹ J. Dhout, S. J. De Laet, P. Hombert, în *Antiquité classique*, XVI, 1958, p. 137, 141.

2. PERMANENȚA ROMANISMULUI

După ce s-a constatat și admis că populația rustică-provincială în zona carpato-balcanică și dunăreană și-a însușit vorbirea (și chiar scrierea) latină-romanică, propagată mai intens în perioada maximei desfășurări a romanității Imperiului (veacurile II—III), formînd sub raport cultural-lingvistic o comunitate unitară, prea puțin diferențiată după categorii sociale și ținuturi, avînd ca principal element de coerență limba (comună romană-rustică și ostășească), iar mai tîrziu și numele (distinctiv după grai, devenit etnic: *Romanus* (> *rumân*, *român*, tradus — înlocuit de populațiile învecinate prin echivalentul *valach* = vorbitor de limbă romană), — se poate considera ca ceva mai simplificată și limpezită dificila problemă străveche a istoriografiei românești și sud-est europene: perpetuarea romanismului în zona carpatică, la fel ca în cea balcano-dunăreană. Potrivit concepției și tezelor expuse mai sus, idiomul, împreună cu numele roman, a trebuit și putea să se păstreze (cum s-a spus) nu atît de unele resturi mai „norocoase”, puternice și durabile din grupurile de „coloniști romani”: „infinite copiae hominum” venite „ex toto orbe Romano ad agros et urbes colendas” (Eutr.), cum preconizau și admiteau mulți apărători vechi ai continuității romane în Dacia. Observînd lucrurile cu atenție, apare greu de admis perpetuarea unei asemenea populații mai mult sau mai puțin „flotante”, izolate de masele unui popor ce să fie legate puternic cu rădăcini mai adînci în acest pămînt. Este ușor de înțeles cum, prezentată în acest din urmă fel (adică: prin elementele imigrate), dănuirea romanismului după evacuarea oficială a Daciei carpatice apărea destul de echivocă ori chiar neverosimilă, pretînd în chip firesc la grave confuzii și controverse legate de continuitatea populației românești în teritoriile actuale. Asemenea nedumerire și echivoc au fost în bună parte (dacă nu integral) soluționate prin teza despre conservarea idiomului și numelui roman în Dacia (la fel ca în Moesia, ori în alte provincii) la însăși populația de băstinaș străveche a teritoriilor, legată aici prin lungi tradiții de viață, cu începuturi pierdute în negura preistoriei.

Atare concepție despre caracterul romanismului (sprijinită în primul rînd pe realitatea absolută și valoarea calitativă excepțională a elementului lexical preroman-autohton în limba română)¹⁰ ne arată că nu era necesar (dacă nu era chiar de prisos) să fi rămas în Dacia carpatică o parte mai mare sau redusă de populație romană venită din afară, „ex toto orbe Romano” (dacă după 17 decenii de conviețuire și amestec, mai puteau fi separați net imigrații de indigenii, din provinciile sudice, estice ori vestice ale împărăției romane care apoi ca neaoși „Romani” să fi perpetuat și transmis numele și idiomul roman pînă în sec. XII (fără să fi „reimigrat” din sudul Dunării prin sec. X—XI [?])). Cum s-a mai spus, în spațiul carpatic și balcano-dunărean (la fel ca în alte zone) romanismul a dănuit prin fenomenul altoirii pe străvechiul trunchiu etnic autohton, daco-getic în stînga, traco-moeso-getic în dreapta Dunării de Jos; căci după cum elementul social-etnic de băstinaș n-a fost exterminat de expansiunea și ocupația romană, la 102, 106 ori mai tîrziu, — tot așa (romanizat prin grai și nume) el n-a putut fi evacuat din ordinul lui

¹⁰ Cf. de ex. *LbTrD*, p. 187—222 = *SprThrD*, p. 211—255 (supra, cap. IV).

Domitius Aurelianus la 271/3, nici copleșit de noile valuri dinspre miazănoapte, răsărit și apus, revărsate începând din perioada când forța defensivă romană nu mai putea să țină stavilă puhoiului de triburi în migrație (germanice, sarmatice, carpo-dace libere etc.) la Dunăre, în zona balcanică și apoi în regiunile vestice ale Imperiului, chiar în Italia și la Roma. În Dacia carpatică, iar mai târziu parțial în Moesia, Tracia și Dalmatia, romanismul nu mai avea puternicul scut al forței militare romane; dar spre a se putea menține (în forme rustice, într-o civilizație de dimensiuni mai modeste), izolat câteva secole sub raport politic de romanitatea occidentală a Imperiului, el a existat și a rezistat prin propriile energii etnice și biologice, lipsit de protecția forței romane centrale (aflată în decadentă și dezagregare). Marea romanitate a Imperiului era o puternică realitate social-culturală reprezentată de vechile populații (triburi) autohtone ale provinciilor, numite de romani *nationes* sau *gentes*; o realitate evidentă de care erau deplin conștienți anticii din perioada așa-numitului „imperiu târziu” și pe care a formulat-o în termeni pregnanți fericitul romano-african Aurelius Augustinus într-un pasaj celebru, la începutul sec. al V-lea, când nu mai puteau fi deosebite „naționalitățile” și etniile: „qui iam cognoscit gentes in imperio Romano quae quid erant, quando omnes Romani facti sunt et omnes Romani dicuntur” (*Ad Psalmos*, LVIII, I).

Existența unei populații romanice (romanizate, latinofone) foarte numeroasă în teritoriile din zona Dunării, ca și a Rinului etc., în fostele provincii romane ocupate de triburi germanice și de huni, sarmați ș.a. în cursul sec. IV—V este nu numai postulată ca un lucru logic și firesc, ci apare atestată prin dovezi documentare explicite, elocvente. Este în primul rând (cum era și natural să fie) populația de jos, cu nivel de trai mai scăzut în condițiile generale economice la sfârșitul antichității sclavagiste, de situația turbure politică-militară și de fiscalitatea apăsătoare cu corupția din Imperiul roman decadent; alături de oamenii săraci trăiau în „barbaricum” și oameni mai înstăriți, cultivați, care preferau libertatea sub regimul ceva mai suportabil al „barbarilor”. Asemenea realitate social-economică este atestată documentar prin texte demult cunoscute și relevate: Hieronymus, Priscus Rhetor și Salvianus din Gallia ¹¹. Mai semnificative pentru zona Dunării inferioare sînt relatările lui Priscus, care a fost la curtea lui Attila, trecînd prin Banatul actual ¹²: în cursul ambasadei la huni, el a cunoscut între alții pe un Rusticius ¹³ din Moesia Superior, luat prizonier de huni într-o incursiune în sudul Dunării, înainte de anul 448; reușind să învețe la perfecție limba hunică el a fost făcut de către Attila secretar personal, avînd și un rol important în „diplomația” regelui hun. Nici alți captivi romani la huni nu o duceau mai rău. Dacă un om cult și cu pretenții ca moeso-romanul Rusticius trăia și chiar se simțea bineșor sub „jugul barbar”, este firesc de admis că populația rurală, sărăcită și aservită să se fi împăcat mai ușor cu regimul ocupației gotice, hunice etc. Prezența unei populații romanice (latinofone) numeroase în teritoriul ocupat de huni în stînga Dunării de Jos este dovedită și de faptul că unii dintre

¹¹ Hieronymus, *Epist.* CXXIII 17 (*Patrologia Latina*, XXII 1058); Priscus Rhetor, frg. 8 (*Historici Graeci minores*, ed. L. Dindorf, vol. I, p. 305—309); Salvianus, *De gubernatione Dei*, V 5 și 8 (*Patrol. Lat.* LIII 99 și 101—102), citate cu comentarii ceva mai ample de J. Jung, *RoemRom.*, ed. II, p. 231—233; N. Drăganu, *RomIX—XIV* (1933), p. 27—29. Salvianus era semnalat și interpretat just încă la începutul veacului al XVIII-lea, de I. I. Mascou, *Geschichte der Deutschen*, Leipzig, 1726, p. 506—507.

¹² *CercLg.*, II 1957, p. 253—258; *Elemente traco-getice în Imp.Rom.*, 1976, p. 75—76.

¹³ *RE*, I A, 1240, 5 (Seeck).

acești „Romani” se refugiau în Imperiu, iar regele hun îi cunoștea bine și-i revendica instistent de la autoritățile romane ¹⁴, evident avînd nevoie de forțe și brațe de muncă. Deci oamenii „circulau” de pe ambele maluri ale Dunării, *limesul* danubian nefiind un „zid” izolator între populațiile din nord și din sud. Relatările lui Salvianus din sec. V (cu toate că se referă la alte teritorii) nu sînt lipsite de valoare analogică și chiar de putere doveditoare pentru zona carpto-danubiană; merită să fie reproduse în traducere:

„În timpul acesta, săracii sînt jefuiți, văduvele gem, orfanii sînt călcați în picioare pînă într-atîta încît mulți dintre ei — și nu de obîrșie umilă, ba și cu educație aleasă — fug la dușmani ca să nu moară în suferința persecuției obștești; căutînd adică la barbari omenia romană, deoarece nu pot îndura la romani neomenia barbară. Cu toate că se deosebesc prin obiceiuri și limbă de cei la care fug, ba chiar — ca să zic așa — nu se împacă nici cu uritul miros al trupului și straielor barbore, vor mai bine totuși să ducă un trai deosebit al lor între barbari, decît să sufere crunta nedreptate între romani. Astfel ei se strămută peste tot locul, fie la goți, fie la bacauzi, fie la alți barbari ce stăpînesc pretutindeni și nu le pare rău că s-au strămutat acolo. Căci vor mai bine să trăiască liberi sub înfățișarea unor captivi, decît să fie captivi sub aparența de oameni liberi. Astfel, de numele de cetățean roman, odinioară nu numai foarte prețuit, ci și cumpărat foarte scump, oamenii se leapădă acuma de la sine și fug de el ...” etc. (*Salvianus*, V 5; *Patrol.Lat.* LIII 99); apoi „unde sau la care popoare există asemenea rele ca la noi romanii? La care oameni este atît de mare nedreptatea ca la noi? Francii nu cunosc această crimă; hunii sînt streini de atare fără-delegi; nimic din acestea nu există la vandali, nimic la goți. Atît de puțin tolerează barbarii la goți asemenea lucruri, încît nici chiar romanii ce trăiesc între ei nu le suferă. Ca urmare, o singură dorință au toți romanii de acolo: să nu fie nevoiți vreodată a trece sub legea romană. Populația romană de acolo înaltă o singură rugăciune într-un glas: să-i fie îngăduit a-și duce viața dimpreună cu barbarii; și ne mai mirăm că nu-i biruim pe goți cu forțele noastre, cită vreme (chiar) romanii preferă să trăiască la ei nu la noi? Astfel, nu numai că frații noștri nu vor deloc să fugă de la ei la noi, ci ei ne părăsesc chiar pe noi ca să fugă la dînșii; mă mir că nu fac asta toți birnicii și săraci și nevoiași; n-o fac dintr-o singură pricină, anume pentru că nu pot să-și mute acolo lucrșoarele și căscioarele și familiile lor ...” etc. (*ibid.*, 103).

Chiar dacă (detestînd stările din Imperiu) Salvianus laudă admirativ idealizînd cu scopuri moralizante pe barbarii la hotarele Imperiului, relatările lui oglîndesc o realitate, sînt un document istoric cu deosebire semnificativ pentru stările social-economice din provinciile romane și din „barbaricum”, pentru existența și soarta populației de jos, a sărăcimii; rezultă din ele (ca și din alte documente) că existau și „romani”, populație romanizată rustică în teritoriile ocupate de goți, huni etc. și că chiar puteau să trăiască destul de bine în condițiile relațiilor economice și politice aduse de aceste triburi în migrație. Dacă în zonele de la Rin și cursul superior al Dunării situația era cea schițată de către Salvianus, de ce să fi fost diferite stările în teritoriile din dreapta și din stînga Dunării de Jos? De ce să facă numai Dacia carpatică excepție? O viață romană sub ocupația triburilor germanice ori de alt neam era posibilă și chiar necesară aici (cum o arată și descoperirile arheologice, supra p. 203—206) în forme aproape exclusiv rustice, agrare, tot atît de ușor admisibilă ca în „Dacia Nova” din Moesia Superior. Dealtfel, persistența populației romanice mai multe secole după evacuarea oficială romană este atestată și unanim admisă și în alte regiuni foste provincii romane, ocupate de „barbari”: Noricum, Vindelicia, Raetia ¹⁵.

¹⁴ Priscus, în *Histor.Graeci min.*, I, p. 277 și 286.

¹⁵ De menționat concluziile istoricului medievist parisian Ferd. Lot, în *Histoire du Moyen Âge*, Paris, I (1928), p. 105 „persistence d'une population dans les Alpes. En dépit de l'assertion de l'hagiographie, il s'en faut que toute la population «romaine» du Noricum ait repassé les Alpes.

Precum au arătat numeroși erudiți începînd cu J. Thunmann (a. 1774) și s-a relevat în paginile precedente, permanența romanismului în zona carpto-balcanică și danubiană este legată în primul rînd de vechimea și statornicia populațiilor autohtone traco-geto-dace, respectiv illyre, în care (după trecerea perioadei de romantism și exaltare latinistă a Școlii Ardelene și a erezilor ei) s-au recunoscut înaintașii îndepărtați dar nemijlociți ai populației românești (românofone), „Romani” din Peninsula Balcanică și Dacia. S-a accentuat de asemenea că atare concluzie nu se sprijină pe documente istorice, arheologice și toponimice, care prin însăși natura și structura lor nu pot oferi (fiind puțin probabil că vor da în viitor) legătura documentară directă și evidentă între populațiile traco-geto-romane (adică traco-geții romanizați) și romanicii (românofonii) evului mediu și modern în provinciile romane Moesia și Dacia. Numai cine este prea puțin familiarizat cu natura și proporțiile calitative ale materialului documentar privitor la epoca veche (mai ales prefeudală) a trecutului acestor teritorii poate să-și mai facă iluzia că în viitor izvoarele istorice sau arheologice epigrafice vor furniza acel mult dorit și căutat mijloc sigur de necurmată legătură etnic-socială între faza antică traco-daco-romană și „descendenții” românofoni ai traco-geto-romanilor: asemenea element de legătură poate fi dedus deocamdată numai din alcătuirea lexicală a limbii române, care prin structura ei latină-romană duce direct la epoca romană (latină) a cuceririi și romanizării teritoriilor traco-dace dela Dunărea inferioară, iar prin cele vreo 160–170 cuvinte autohtone leagă limba și comunitatea populară românească direct de graiurile și populațiile indo-europene traco-dace ale acestor meleaguri, în sensul schițat de expunerile din paginile precedente. Dt aceea, idiomul popular al românilor este și va rămâne cel mai valoros documente istoric pentru marea problemă a etnogenezei și pentru epoca veche a trecutului românesc.

De pe noile poziții cîștigate (respectiv consolidate) prin studiul alcătuirii elementului arhaic, al limbii române, în limita mijloacelor de documentare disponibile, istoria antică și medievală plină de obscurități și necunoscute, a acestor teritorii va trebui reconsiderată fără teze preconceptuate de ordin național-politic ori ideologic, ținînd seamă în primul rînd de valoarea probatorie a limbii

Les paysans, les «colons», tout au moins demeurèrent attachés au sol, tributaires des ducs bavaois, quand ceux-ci s'emparèrent du Norique riverain vers l'an 500, puis des régions alpêtres vers la fin du VIe siècle. C'est ce que prouvent les noms de lieu terminés par *walch* (*welch* = romain). Au VIIe siècle l'*Indiculus Arnonis* (Salzburg) renferme nombre de noms d'hommes romains et, au temp de Charlemagne encore, il est question de vici romanisci, dans la région de Salzburg (cf. J. Jung, G. S. Grassmann, Hartmann). Il en fut de même dans la *Vindelicia* ou *Raethia Secunda*, entre l'Inn et le Danube, que se partagèrent au VIe siècle, Bavaois et Alamans. Une noblesse d'origine romaine, celle des Breones, subsista sous l'autorité des ducs bavaois. Dans le Vorarlberg, au IXe siècle encore, sur 195 témoins d'une carte de Saint-Gall, 165 portent des noms romains. La *Raethia Prima* correspond au Tyrol et au canton des Grisons. Le Tyrol renfermait encore quantité de noms de lieu romains au VIIIe siècle et sa totale germanisation ne s'effectua qu'au Xe siècle... Aujourd'hui encore, à l'Ouest de Coire, environ 40.000 hommes parlent une langue latine, le romanche (cf. Groeber). En légătură cu teritoriul muntos al Helvetiei s-a arătat că (mai ales prin serviciul militar și conservarea populației romanizate) „... în virtejul migrației popoarelor, locuitorii romanizați din șesurile elvetice și vindelice nicăieri n-ar fi putut afla adăpost și refugiu decît în munții retici...”, F. Stelhälin, *Die Schweiz in römischer Zeit*, Basel, 1927, p. 292–293 (Cf. C. Daicoviciu, *Steaua*, Cluj, 1969, p. 72–73). Despre materialul epigrafic al perioadei „prefeudale” și semnificația lui istorică: E. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din sec. IV–XIII descoperite în România*, București, 1976 (recenzia cu *addenda et corrigenda* de amănunte în *Transilvania* (Sibiu), 1977, 9, p. 7–12).

române cu lexicul ei variat ¹⁶, care alături de realitatea vieții prezente și de trecutul mai apropiat și bine cunoscut, oglindește stabilitatea și strînsa legătură a populației românești (românofone) cu pămîntul, glia și codrul, muntele și plaiul unde-și ducea existența în forme conservative și arhaice, cu deplasările periodice legate de natura îndeletnicirilor sale agrare sau pastorale străvechi. Lexicul latin și cel preroman al limbii nu arată nimic din ce presupuneau unii erudiți în legătură cu un pretins „nomadism păstoresc” ori „de munte” al românilor și emigrarea lor din Peninsula Balcanică în Dacia carpatică, după o „conviețuire” de cîteva secole [?] cu albanezii, bulgarii ori alte populații de limbă și structură etnică total diferite. Vecinătatea Daciei carpatice cu Dunărea și teritoriile traco-moesice romanizate (în care s-a format ramura sudică balcanică a românilor, aromânii și megleniții, eventual istroromânii, în contact cu românii „nordici”) explică suficient — cum s-a recunoscut de cei mai mulți — unitatea remarcabilă a limbii române (supra, p. 150).

Ereditatea biologică autohtonă. Fiind stabilit și recunoscut că marea masă a populațiilor traco-dace (ca și cele illyre) a fost romanizată alcătuind după toate probabilitățile baza etnic-socială (nucleul) romanicilor din sud-estul european, al poporului român de mai tîrziu, s-a afirmat chiar că unele trăsături somatice, în primul rînd culoarea blondă, s-au transmis de la traco-daci ¹⁷ la români ¹⁸; o aserțiune de ordin generic, mai mult analogică, ori logică, presupunînd evident o continuitate deplină etno-socială de peste două milenii. În sprijinul ei sînt de invocat elemente documentare nu atît istorico-arheologice, cît mai ales cele filologice-lingvistice, oferite de limba română actuală prin fondul lexical arhaic: cuvintele autohtone, fragmente din idiomul indo-european al populațiilor preromane dispărute ca entitate politică-socială, ca formație etno-lingvistică, din care însă au fost transmise (odată cu această ereditate lingvistică vie) și o parte din suportul etnic-social, biologic; deci o sumă de trăsături somatice care au suferit amestecuri cu modificări ulterioare, mai ales în perioada simbiozei traco-daco-romane și mai tîrziu al celei slavo-române.

3. CONTINUITATEA AȘEZĂRILOR ȘI OCUPAȚIILOR AGRARE

Îndeletnicirile de căpetenie ale țaranului român au fost cultivarea pămîntului, creșterea vitelor și meșteșugurile rurale, care îi asigurau hrana, uneltele de

¹⁶ „Ihr Wörterbuch mit seinem bunten so schwer vertilgbaren Inhalt, spricht beredter als die dürrtigen leicht zerstörbaren Berichte der Geschichte” observa pe bună dreptate la 1865 chias R. Roesler (GTB, p. 560).

¹⁷ Despre trăsăturile somatice ale traco-dacilor: *SCIV*, XVIII, 1967, p. 343–348; *LbTrD*, p. 22–27 (*SprThD*, p. 27–32).

¹⁸ De ex. W. Tomaschek, *Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft*, Wien, XXIII, Sitzber. 1893, p. 34 „... die Thraker und Daker erlagen sammt den Moesen der Macht Roms; sie vertauschten ihre Sprache mit der lingua romanica. So kommt es, dass die thrakische Sprache (eine echte Tochter der indogermanischen Ursprache) verloren ging. Leiblich existirt jedoch die thrakische Nation noch bis auf den heutigen Tag; die Donau- und Pindus-Wlachen oder Ostromanen sind bei aller Mischung und Durchsetzung mit später hinzugegetretenen, vorzugsweise slavischen Elementen wesentlich direkte Nachkommen der romanisierten Thraker und Moesen...”; O. Reche, *Rasse und Heimat der Indogermanen*, München, 1936, p. 30 „noch heute finden sich unter den Bergromänen zahlreiche blonde, blauäugige, weisshäutige, grossgewachsene Elemente, die ins Gebirge abgedrängte Reste des alten Thrakertums darstellen”. Dar același tip somatic este caracteristic și celuilalt factor social-etnic ce a intrat în procesul de sinteză a formării poporului român, ca „adstrat”: slavii.

producție, piesele de echipament și produsele de schimb intercomunitare. Aceeași era situația în trecut ceva mai îndepărtat, când viața românească avea chiar un caracter mult mai pronunțat agrar. În evul mediu și în antichitate este sigur că creșterea vitelor și păstoritul erau cel puțin tot atât de importante ca agricultura și mai mult decât alte ocupații și meserii (ca exploatarea și prelucrarea lemnului, a metalelor, olăritul, vînat și pescuit etc.). Studiul terminologiei limbii române în ansamblu, prin compararea materialelor lingvistice, istorice și etnografice, a dovedit că populația românească (românofonă) are o vechime îndepărtată și o deplină continuitate a ocupațiilor în așezări, un caracter sedentar în ramurile de producție rurală (agricultură, creșterea vitelor), ca și a meșteșugurilor casnice-țărănești¹⁹, ori în exploatarea unor metale și minerale ale subsolului. Pentru înțelegerea justă a structurilor vetuste și a genezei formelor de organizare social-economică și chiar politică a românimii în faza prefeudală și în evul mediu, este absolut necesar a cunoaște corect, cît mai amplu și concret cantitatea, calitatea și succesiunea stratificării diferitelor elemente lexicale din perioade istorice și fonduri cultural-lingvistice variate intrate în limba română, — proces de o importanță etnologică excepțională. Uniformă și unitară în aparență, terminologia românească (lexicul ei în ansamblu) prezintă o mare varietate în ce privește obârșia elementelor alcătuitoare, repartizate (cum s-a spus) în cîteva „loturi” mai importante, între ele locul prim ocupîndu-l termenii latini-romani avînd integrate organic și asimilate (sub raport fonetic și morfologic) elementele preromane — autohtone traco-dace, la care s-au adăugat numeroasele împrumuturi mai mult sau puțin recente (adstratul) partea cea mai veche și importantă (mai ales cantitativ) fiind elementele slave, — totul în funcție de intensitatea și durata influenței exercitate de idiomul și populația respectivă asupra comunității populare românești. Tipologia așezărilor, a caselor și gospodăriilor, precum și modul de organizare, în etapele dezvoltării istorice, constituie unul dintre obiectivele principale de cercetare ale etnologiei și etnografiei românești, ca atare ale istoriei societății în general. Pentru denumirea așezării (rurale prin excelență, în trecut, a populației românești)²⁰ s-a păstrat termenul latin — romanic *fossatum* > vechi românesc *fsat* > *sat* (paralel în albaneză *fshat*)²¹ care prezintă o transformare semantică originală și interesantă din sensul militar „loc întărit cu șanțuri” (*fossa*) la cel mai larg de „așezare deschisă, neîntărită, civilă”. Alături stă termenul preroman *cătun*, atribuit unor grupuri restrînse de gospodării, care în timpuri mai apropiate s-au format prin roirea unei părți din populația așezărilor mai vechi, adunate sau răsirate, — proces determinat de factori economici, apropierea de terenurile agricole-pastorale tot mai distanțate și greu accesibile. Termenii clasici romani *urbs* și *oppidum* pentru noțiunea de „oraș (tîrg)”, ca și *pagus* cu *vicus* pentru „sat (așezare rurală)” au fost uitați de străromâni, — în vreme ce *civitas* s-a localizat asupra unei „fortificații, întărituri” *cetate* (evoluînd deci și restrînsă în sens tocmai invers decât *fossatum* > *sat*). Pentru o localitate mai mare „centru de schimburi comerciale” s-a impus slavul *tîrg*, adăugîndu-se termenii speciali *bîlciu* (ung.) și *iarmaroc* (rutean-germ. *Jahrmarkt*). Așezarea urbană s-a numit

¹⁹ Rom. Vuia, *Dovezile etnografice ale continuității*, în *Transilvania* (Sibiu), LXXIV 1943, p. 21—32; *AnEtn*, 1959—1961, p. 23—35.

²⁰ *AnEtn*, 1962—1964 [1966], p. 73—92 (*Elemente autohtone în terminologia așezărilor și gospodăriei*).

²¹ T. Bojan, *În legătură cu sfera semantică a vechiului românesc fsat*, în *CercLg*, XIV 1969, p. 63—75; *RevLg*, XII 1967, p. 538.

mai tîrziu în general *oraș* (ung. *város*). Pentru căile de comunicație s-au păstrat: *cale* (lat. *calle-*), *drum* (greco-latin, eventual prin intermediar slav), *cărare* (lat. *carraria*) etc.; *punte* (lat. *ponte-*) a fost suprapus și dublat de slav *pod*; alături de *fîntînă* (lat. *fontana*, *fantana*) și *puț* (lat. *puteus*) s-a încetățenit slavul *izvor*. La locuință și construcție, elementele de bază sînt iarăși latine-romane: *casă*, *perete*, *fereastră*, *treaptă*, *ușă*, *cheie*, *acoșeriș*, *poartă*, *scară*, *curte*, *gratie*, *grătar*; mobilier: *masă*, *scaun*, *albie* (leagăn), *pat*, *cuptor*, *foc* etc., — deci noțiunile cele mai vechi, elementare și indispensabile; între ele se amestecă izolate cele autohtone: *bordei*, *argea*, *vatră*, *leagăn*, *gard*, *zestre* (nota 57). În gospodărie este remarcabil faptul că pentru principala construcție destinată adăpostirii animalelor, în locul latinescului *stabulum* devenit simplu „*staul* (incintă, îngrăditură)”, s-a impus slavul *grajd*, urmat de *poiată*, care sînt lucrări din lemn (ori piatră, cărămidă) făcute de meșteri verșiți, — față de caracterul ceva mai sumar, improvizat al actualului romanic *staul*, ca și al țarcului și *strungii* autohtone. Termenii privind așezările și gospodăria, preluați de limba latină-romană din substrat, prezintă o semnificație sporită nu numai lingvistică și social-istorică, ci una culturală și etnologică excepțională: ei se impun ca expresia concretă cea mai tipică a continuității terminologiei, deci a noțiunilor respective ce sînt cele mai de seamă în cultura materială a poporului fiind legate inseparabil de localități, de casă, de viața cotidiană, a cărei continuitate rezultă în chipul cel mai pregnant și semnificativ: păstrarea noțiunilor (lucruri, idei, activități și necesități) cu apelativele lor cu tot²².

Terminologia agricolă românească are (cum s-a relevat demult) numeroase elemente slave, — dovadă a destul de puternicei influențe culturale și tehnice-materiale, posibil chiar social-etnice slavone (cf. intra, p. 218—223), care însă nu au modificat în esență vechea situație, potrivit căreia „cei mai mulți termeni fundamentali relativi la agricultură sînt în românește de origine latină”²³; foarte puține elemente lexicale autohtone se referă la lucrarea pămîntului (*țarină*, *grăpă*), iar numele preromane de plante (de grădină, domestice) nu sînt cele mai importante în limba română. Dar terminologia prevalent latină a agriculturii (plante, unelte, lucrări agricole) arată o deplină continuitate și străveche permanență a populației agrare românești, chiar și într-un sector economic mai semnificativ ce implică stabilitate și legătură îndelungată cu teritoriul: *viticultura*, cum s-a relevat²⁴.

Deosebită importanță economică și socială au meșteșugurile și toate formele de îndeletniciri neagricole legate de mica industrie casnică, populară și rurală în viața țaranului român. Ca ocupație anexă, dar indispensabilă și inseparabil legată de agricultură ca și de creșterea vitelor, meșteșugurile producînd unelte și obiecte de consum, de echipament ș.a., au origini străvechi

²² Despre situația și structura așezărilor din Dacia în epoca prefeudală, după abandonarea provinciei de armata romană, cf. și supra, p. 200—201; infra nota 57.

²³ S. Pușcariu, *LR*, I, p. 359.

²⁴ „... falcea în care se cultivă *viea* < lat. *vinea*, cu *vița* < *vitis* pe care cresc *strugurii* [cuvînt sigur dacic] numiți și *ava* < lat. *uva*, din care se stoarce *mustul* < lat. *mustum* și se face *vinul* < lat. *vinum* etc. Ca și cum nu am avea multe cuvinte de origine latină care pot dovedi viața noastră statornică (*cetate*, *sat*, *casă*, chiar și dacă aceasta a însemnat la început «colibă», *ară*, *săpă*, *sămîna*, *secera*, *treiera*, *Măsălar*) și am fi așteptat să vie alții din stepele Asiei să ne învețe cultura viței de vie” observa în 1934 filologul clujean Nicolae Drăganu (*DR*, VII, p. 215) într-o recenzie asupra lucrării tendențioase a eruditului filolog șvab renegat Ludwig Treml (Tamás) despre cuvintele maghiare în limba română; despre marea operă lexicografică a acestuia din a. 1966 (Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Budapest, 936 pagini), v. *Apulum*, XIII, 1975, p. 753—775.

ce se pierd în comuna primitivă, cunoscând însă o continuitate deplină, cum arată limba și terminologia respectivă ce s-a transmis pînă la faza actuală de cooperativizare cu mecanizarea largă și industrializarea socialistă în condițiile celei mai avansate tehnici moderne. Începuturile și faza inițială în dezvoltarea meșteșugurilor sînt mai puțin cunoscute, lipsind știri scrise ori existînd relativ puține materiale arheologice ilustrative; de aceea lexicul limbii actuale trebuie și poate să ofere informații pentru epoca antică a limbii și comunității românești; preromane sînt și numele unor instrumente și unelte ca *grață, undrea, caier, mătură, gresie, cursă*; produse și obiecte: *zgardă, baier, cărimb, cîrlig, gardină*²⁵.

O ramură importantă și străveche a vieții agrare este creșterea vitelor și păstoritul (cu specializarea în industria laptelui) cu forme de organizare tipic românești, avînd o terminologie cu elemente de mare vechime și îndepărtată continuitate în trecutul poporului român. Semnificația social-istorică a păstoritului (oieritul) a fost relevată în repetate rînduri de erudiții români și de streini, istorici, filologi-lingviști, etnografi, sociologi²⁶; ea justifică și necesită o atenție ceva mai mare în cadrul unei cercetări asupra etnogenezei românilor, mai cu seamă că importanța păstoritului în trecut a fost interpretată de unii (mai ales de „roeslerieni”) unilateral, greșit, în sensul că românii ar fi fost numai „păstori nomazi”, în continuă mișcare, fără stabilitate a așezărilor și ocupațiilor (teză reluată, prin a. 1958, sub altă formă și cu alte nuanțări, înțelegînd însă greșit ca „nomadism păstoresc de munte” noțiunea de migrații sezoniere, transhumanță pastorală, pendulare, de către slavistul [bănățean] de la Cluj, E. Petrovici). După cercetări atente și competente din ultimele decenii (rezumate de cel mai de seamă etnograf român), „păstoritul a constituit în trecut una din ocupațiile importante ale poporului român, dar niciodată exclusivă, deși au fost autori care încercau să prezinte poporul român ca practicînd (într-o anumită perioadă) un păstorit nomad, străin aproape cu totul de o viață agricolă sedentară. Cercetările științifice comparative au demonstrat însă îndeajuns netemeinicia unor asemenea concepții și păreri, scoțînd în evidență, pe de o parte, caracterul istoric al acestei îndeletniciri, iar pe de altă parte faptul că viața economică a unui popor nu poate fi tratată pe capitole izolate, între ramurile economice existînd o strînsă interdependență. Atare legătură organică s-a dovedit deosebit de accentuată între cele două ocupații de seamă ale poporului român: agricultura și păstoritul, ele existînd împreună și desvîltîndu-se într-o strînsă interdependență. — Legătura lor (dovedită de studiul aprofundat al tuturor formelor păstoritului la români) infirmă categoric părerea eronată despre ‘nomadism’ la poporul român, infirmînd prin aceasta așa-zisa teză a admigrației de peste Dunăre, în sec. X—XIII, a poporului român gata format undeva în Peninsula Balcanică ...” (Vuia, *PăstRom*, p. 9—10).

Despre creșterea vitelor și păstorit (latură importantă a vieții social-economice a țaranului român) există o documentație și bibliografie abundente²⁷;

²⁵ Cf. *AnEtn*, 1959—1961 [1963], p. 23—35 (*Elemente autohtone în terminologia ocupațiilor*); cf. 1965—1967, p. 3—24 (terminologia îmbrăcăminte).

²⁶ *AnEtn*, 1957—1958, p. 135—153 (*Elemente autohtone în terminologia pastorală*).

²⁷ Bibliografia asupra păstoritului actual și din epoca modernă este amplă și bine documentată, referindu-se la aproape toate zonele românești; din numeroasele lucrări (cărți, studii, articole, note), unele cu caracter general, majoritatea privind zone restrînse (cu un specific păstoresc mai pregnant), cele mai de seamă (după vechile provincii românești: Ardeal, Moldova, Muntenia), sînt

cea mai bună caracterizare a structurii și sensului general, tipic al vieții păstorești și a semnificației acestor forme de viață social-economică pentru comunitatea populară românească în trecutul apropiat a dat un filosof-sociolog (din școala lui D. Gusti) în *Probleme de sociologie pastorală*, Tr. Herseni²⁸. Valorificarea unui vast material documentar este făcut de acest eminent cunoscător al satului și populației rurale cu un deosebit simț de pătrundere și înțelegere, cu intuiția directă și pregnantă a fenomenului pastoral în viața poporului român. După unele premise principiale și metodologice, autorul studiază în amănunt cîteva tipuri de stîna (din Ardeal, Moldova, Bucovina), pentru a înfățișa un succint și substanțial tablou al „organizației pastorale la români” (p. 154—171), interesantă mai ales prin felul cum ilustrează rolul acestei îndeletniciri sub aspectul economic, social-psihic și etnic-național românesc.

Arătînd răspîndirea și importanța economică și socială a păstoritului, oieritul fiind indisolubil legat de viața rurală din toate zonele românești, T. Herseni precizează aspectele fiecăruia din cele patru tipuri de păstorit: a) sedentar; b) pendulator (cu stîni pe munții apropiați, adesea ai comunei, sau arendați pentru o vară; turmele de oi sînt păzite de ciobani); c) transhumanța (oile nu mai pot paște pe hotarul comunei și nici nu pot fi iernate în sat, ca în cazurile a și b; vara turmele stau la munte, iarna coboară la șes); d) păstoritul nomad (întîlnit numai la români din dreapta Dunării, Macedonia, Albania, Grecia; p. 161—162). Sînt de relevat (în sîrșit) „cîteva considerații teoretice” caracterizînd psihologia păstorului și modul lui de viață, în contrast cu viața plugarului. „S-a vorbit de ‘migrațiile’ păstorești; de fapt ‘migrează’ cineva care pleacă dintr-un loc și se stabilește în altul (individual sau în grup, temporar sau definitiv); păstorul nu pleacă nicăiri, el se mișcă în spațiul lui, aceasta e viața și lumea lui: spațiul larg, mobil, față de spațiul strîmt și static al plugarului. Plugarul care se mișcă pe ogorul său în timp ce-l ară ori seamănă, nu migrează și nici ciobanul care-și paște turmele la șes și la munte, din Carpați pînă în bălțile Dunării sau în Dobrogea, pentru că pretutîndeni în aceste locuri este spațiul lui ‘profesional’. Pentru plugar spațiul este o lume în care se află (stă sau lucrează), pentru cioban spațiul e lumea în care se mișcă (lume largă, lume mare) ... Cînd dă frunza, ciobanul urcă cu oile la munte, fapt care nu înseamnă pentru el numai începutul unei perioade anumite de muncă, ci începutul unei vieți de altă natură, altă locuință, alt peisaj, altă hrană, altă viață socială, alte vecinătăți, cu un cuvînt o schimbare de structură, aproape o altă viață...” (T. Herseni, *op. cit.*, p. 179—180).

La această clasificare se adaugă una mai recentă și ceva mai judicioasă, făcută de etnograful R. Vuia: 1) păstoritul agricol local, limitat de hotarul comunei; 2) păstoritul agricol cu stîna la munte; 3) păstoritul din zona finațelor; 4) păstoritul bazat pe pășune alpină și iernare la șes. În cadrul celor patru tipuri principale se disting o serie de forme mai limitate, la care se adaugă variante locale, de tranziție (*PăstRom*). Autorul scoate în relief faptul că „la populația agricolă din țara noastră nu a putut exista o transhumanță, deoarece aceasta, în majoritatea ei, practica așa-numitul ‘păstorit agricol local’, care nu-și trimitea turmele nici măcar la munte, iar populația agricolă-pastorală care-și trimitea oile la munte, își cobora turmele de la pășunea alpină de îndată ce se termina secerișul ca să pască cu ele pe miriștile din hotarul comunei, pentru a le gunoi, iar iernarea lor se făcea în sat. Chiar și populația pastorală din zona finațelor (de pildă jienii din bazinul Petroșani) practica o pendulare redusă și numai atunci cînd nu posedă fin suficient pentru iernarea turmelor de oi” (*PăstRom*, p. 188).

de menționat — în afară de lista din *AnEtn*, 1957—8, p. 136 — T. Morariu, *Cîteva contribuțiuni la migrațiile pastorale actuale din R.P.R.*, în *AnEtn*, 1959—1961, p. 39—47; R. Vuia, *PăstRom* (1964); N. Dunăre, *A juhtartás illettek pásztorokodás hagyományos típusai a románoknál* (Tipuri pastorale tradiționale la români), în *Eihnographia*, Budapest, 1964, p. 247—272; I. Chelcea, *Păstoritul în nord-estul regiunii Iași*, în *Anuarul Muzeului Satului*, 1966, p. 93—116; *AnEtn*, 1965—1967, p. 95—113, 115—136; C. Popescu, *Păstoritul în Țara Făgărașului între veacurile XIV—XVIII-lea*, în *Cumidava*, Brașov, VI 1973, p. 207—214; C. Constantinescu-Mircești, *Păstoritul transhumant și implicațiile lui în Transilvania și Țara Românească în sec. XVIII—XIX* (Biblioteca Istorică, XLIV), București, 1975, 171 p.; *Dacoromania* (Freiburg), I 1971 (1972), p. 78—100 (I. Donat).

²⁸ Traian Herseni, *Probleme de sociologie pastorală*, București, 1941, 226 p.

Părerile filologilor mai de seamă cu privire la păstoritul românesc în epoca veche și la originile terminologiei pastorale și plugarilor-crescători sînt divergente. B. P. Hasdeu (potrivit cu opinia sa despre începuturile limbii și valoarea elementului autohton traco-dacic sau albanez, supra, p. 44—46) era convins că „majoritatea graiului nostru pecurăresc este latină pe deoparte, pe de alta autohtonă, anterioară cuceririi romane, cum sînt bunăoară *brînză, urdă, jîntă* etc.”²⁹. Opinia despre vechimea vieții pastorale (cu importante elemente autohtone, anteromane în terminologie) a găsit largă răspîndire între istorici și mai ales în publicul cult românesc. Diametral opusă era părerea lui Ovid Densusianu (adversar categoric al dăinuirii elementelor preromane în limba română; supra, p. 47—49), rezumată într-un curs pentru studenți din a. 1934: „elementele referitoare la păstorit sînt de proveniență latină. Ne întrebăm dacă tracia sau illyrii ar fi avut o influență covârșitoare, după unii istorici, nu ar fi trebuit să găsim la baza terminologiei păstorești măcar trei-patru elemente care (prin excludere) să le revendicăm fondului tracic sau illyric?”³⁰. Teza intransigentă a lui Densusianu a avut însă puțin răsunet printre cercetătorii noștri, care s-au menținut în general pe lîngă concepția lui Hasdeu, devenită tradițională, admițîndu-se existența elementelor anteromane autohtone atît în terminologia pastorală, cît și în alte domenii lexicale românești. Astfel, în ultimii ani ai activității sale filologice, S. Pușcariu recunoștea că „în sprijinul părerii că locuitorii autohtoni au continuat și sub stăpînirea romană felul lor de viață, cu deosebire păstoritul, sînt cuvinte ca *sîmă, brînză, urdă, zer, strungă, căciulă*, ș.a., cărora în zadar li s-a căutat pînă acum o etimologie plausibilă și care sînt după toată probabilitatea relice din epoca anteromană”, fiind „probabil străvechi, rămase din graiul strămoșilor noștri dinainte de romanizare. Aceasta ar fi o dovadă mai mult că păstoritul fusese ocupațiune preferată și la traco-daci”; precum și „că traco-dacii romanizați, după decăderea civilizației romane, s-au întors la ocupația predilectă a strămoșilor, la păstorit”³¹. Dar nu e probabil că s-ar fi „întors” la păstorit, căci nu au abandonat niciodată cu totul atare ocupație care a continuat și în epoca romană în aceeași măsură și în aceleași forme ca și mai tîrziu în evul mediu. Alți filologi încă au admis existența elementelor autohtone în terminologia pastorală, ca Tiktin, Candrea³² etc. Adevărat că terminologia în legătură cu viața pastorală (ca de altfel, întreg lexicul românesc) este latină-romanică în partea esențială, de temelie, observîndu-se încă mai demult că „și mai mare e numărul cuvintelor latine în legătură cu creșterea animalelor și viața păstorească; ele se referă la cele mai mici

²⁹ Hasdeu, *EMR*, p. 2595; cf. L. Șăineanu, *InfIOr*, I, p. CCLXIII—IV, cu interesante elemente lexicale ilustrînd stratificațiile lingvistice în terminologia pastorală.

³⁰ O. Densusianu, *ALP*, I, 89—94. În consecință, O.D. a formulat o bizară teorie lipsită de temelii documentar asupra „migrațiilor păstorești” în spațiul trac și illyric: „din Italia și din alte provincii romane au venit desigur mulți ciobani la noi, cari erau ostili ciobanilor streini traci sau illyri și n-au acceptat în vocabularul lor termeni dela illyri atestați în albaneză, nici de la traci, de cari n-aveau nevoie și aveau tradiția lor păstorească și un sentiment de superioritate...” (*ALP*, I, p. 92—93); încît „este exclus să trăim în iluzia să s-ar descoperi elemente păstorești la noi, care ar fi moștenite dela traci sau illyri” (p. 94). În schimb am avea (după O.D.) cuvinte indo-europene și în majoritate traco-dace (dacă nu și eventual deopotrivă illyre), adică tocmai faptul contestat consecvent de eminentul filolog și critic literar bucureștean, care cunoștea chiar și... „sentimentele de superioritate” ale ciobanilor „italici”.

³¹ Pușcariu, *DR*, VIII, p. 298; *Revista Fundațiilor* (București), IV, mai 1937, p. 304; *LR*, I, p. 352.

³² Tiktin, *DicIRG*, p. 1795 *zăr, brînză, urdă, zară*; Candrea, *DEnc*, p. 1457 *zăr*.

amănunte ale acestor ocupații”³³. Alături stă cealaltă categorie de elemente lexicale vechi, a căror realitate și valoare istorică nu apărea tot atît de evidentă și semnificativă, dar pe care cercetarea noastră comparativă le-a scos la lumină, întărind pe deplin intuiția lui Hasdeu și a altora despre vechimea preromană a unora din cuvintele „pastorale”, — ce nu este deloc vreo „iluzie” filologică (cum pretindea Densusianu), ci o realitate lingvistică și social-istorică ușor controlabilă. Elementele de acest fel nu sînt numai „trei-patru”, ci mai multe, iar caracterul lor pregnant autohton și indo-european se evidențiază nu numai „prin excludere”, ci prin criteriile pozitive oferite de mijloacele interne românești și comparatistice.

Termenii pastorali cu caracter general și moșteniți (întrați în latina-romanică) din substrat sînt: nume de animale, *mînz, daș, cîrlan, vătuiu, țap*; paraziți, boli etc. *gheară, grașiță, strepede, gâlbează, grumăzare, balegă*. Destul de numeroase sînt apelativele de animale sălbatice (p. 244). Între lucrurile privind organizarea și utilajul păstoresc, de origine autohtonă sînt: *baciu, țarc, strungă*; *sîmă* rămîne dubios (autohton ori slav); apoi *bască, cîrlig, cață, ghioagă* etc. Mai numeroase și mai importante sînt elementele privind derivatele laptelui, a cărui terminologie este o probă sigură și evidentă că această ramură a economiei rurale a fost în cel mai mic grad influențată de stăpînirea romană în zona carpato-balcanică; elementele autohtone echivalează aproape numeric cu cele latinești, — ceea ce evident nu este cazul în nici un alt capitol al lexicului nostru. Astfel, alături de lat. *lapte* (*lacte-*), *unt* (*unctum*), *caș* (*caseus*), *corastă* (**colastra*), *chiag* (**clagum*), *mulge* (*mulgere*), *strecura* (**extracolare*) etc., avem autohtonele: *străghiată, mărcat, brînză, zăr, zară, urdă* și adj. *searbăd* (întrebuințat mai ales în legătură cu laptele); nu lipsesc nici elementele slave: *janț* (*jintui, jintiță*)³⁴ și *smîntîna* (groștior), dovezi ale influenței slavone. Conservarea elementelor autohtone se explică prin practica „industriei” *casnice a laptelui*, străveche în forme și terminologie. Principalul produs al vitelor (vacii, oi, capre), laptele formează un aliment de căpetenie al țaranului român, mare crescător de animale în prezent ca și în trecutul recent sau mai îndepărtat. Nu este inutilă o scurtă schiță asupra prelucrării laptelui în formele tradiționale, fără a se urmări întocmirea unui „tratament de lactificație” ce nu își are locul și nu este necesar aici; sînt cîteva date elementare (cf. *PăstRom*, p. 197—208) strict necesare pentru a se înțelege valoarea noțiunilor și cuvintelor, deci elementele de continuitate în economia agrară, în structurile social-economice ale comunității populare românofone. Laptele de vacă, dacă nu se consumă în stare naturală (fiert sau nefiert), se extrage din el smîntîna, care dă untul și partea apătoare a țafului, numit *zară*, ori se încheagă pentru a obține *brînză*; brînză de vacă este mult mai slabă, lipsită de grăsimi și mai puțin gustoasă decît cea de oaie. Laptele de oi, însă, aproape regulat se prelucrează pentru obținerea derivatelor ce se pot conserva mai multă vreme și transporta ușor: cașul, brînză și urda. În rezumat, prelucrarea laptelui de oaie comportă următoarele operațiuni (date mai amănunțite la fiecare cuvînt explicat mai jos: *străghiată, mărcat, brînză, zăr, zară, urdă*): muls în găleți, laptele este strecurat (de impurități frecvente la mulgere) și adunat într-un vas mare (budacă, închegătoare, covată, ciubăr etc.) așezat în apropierea focului, în orice caz la căldură; se toarnă apoi o cantitate corespunzătoare de materie coagulantă: chiag, — element esențial

³³ Pușcariu, *LR*, I, p. 330—331.

³⁴ E. Petrovici, *StUn, Philol.*, 1960, p. 7—12.

în lactificație și care e făcut de țărani din și în stomacul de animale (*rînză*): miei, iezi, viței ori porci³⁵. Sub acțiunea fermenților din chiag, laptele începe a se închea, devenind mai consistent, aproape ca gelatina, de sus pînă jos; întreaga masă relativ consistentă se numește *străghiata*, din care se izolează partea solidă (cașul) și se prepară *brînza*; lichidul rămas, *zărul* se pune la fiert în căldare spre a obține a doua brînza, numită *urdă*.

Prelucrarea și produsele laptelui sînt, cum s-a observat demult, o străveche specialitate a gospodarilor români, cu reputație „internațională” încă din evul mediu, cum o dovedește pătrunderea unor termeni lexicali ca *brînza*, *zăr*, *urdă*, ca și *baciu*, *țarc*, *strungă* etc. și nume de animale, în multe limbi vecine (supra, cap. V 5).

4. CONVICȚIUNEA ROMÂNILOR CU SLAVII

Cu privire la capitolul cel mai obscur din trecutul poporului român, acel dificil în aparență iremediabil hiatus lipsit aproape complet de documentele scrise (cu puține materiale arheologice) al perioadei medievale (a doua jumătate a mileniului I), de formare și încheiere a comunității populare românești (românofone), cercetarea comparativă și larga dezbateră în jurul materialului documentar, mai ales lingvistic-toponomastic, au stabilit cîteva puncte prețioase și foarte verosimile ce este util și necesar a reproduce pe scurt, fără a putea expune demonstrații detaliate care ar ieși din cadrul și competența prezentei cercetări. În perspectiva condițiilor sociale-politice și economice (sigure ori foarte probabile) și în funcție de triburile trecătoare ori stăpînitoare (mai ales slave) în spațiul carpato-balcanic, s-au fixat cîteva criterii cu privire la situația populației de limbă romanică-românească, a felului ei de viață (în aparență „enigmatic”), ce se pot rezuma la următoarele³⁶.

În prima etapă, după evacuarea provinciei Dacia (a. 271/3), s-a produs „dispariția completă a orașelor și a așezărilor mai mari din văi datorită trecerii pe aici (după descompunerea stăpînirii hunice) a cetelor de războinici compuse din diferitele

³⁵ Acest ferment se prepară astfel: la tăierea mieilor, ieșilor sau vițelilor sugari (numiți *rînzari* care n-au început încă să pască) se ia stomacul (*rînza*) și se umple cu lapte (cam 0,5 kg) sărat, eventual puțin spirt; legată la gură, punga este atîrnată la aer, cam două săptămîni, timp în care se coagulează întregul conținut, scăzînd la jumătate și devenind un fel de caș alb-cenușiu. Se păstrează astfel „în rînză”, din care, la încheierea laptelui proaspăt muls, se ia o cantitate mică ce se dizolvă în apă călină (ca drojdia pentru aluatul de pîine), se pune într-o sticlă de unde se toarnă cantitatea necesară la fiecare încheiere. Acest fel de preparare a chiagului se practică de ex. în Țara Hațegului, unde chiagul se face chiar și din stomacul de miel, ied sau vițel mai mare (după ce a mîncat iarbă sau fîn): e curățit și umplut cu corastă (ce conține mulți fermenți), lapte, sare etc. În alte zone (de ex. Turda) se prepară chiagul în stomacul de porc, partea numită „babă” sau „chiag” (rînza mică), spălată și întoarsă pe dos, umplută cu un amestec de: membranele gastrice (pelețele) rase din interiorul stomacului de porc (rînza mare), tocate mărunt, adaus de făină de mălai, miez de pîine sfărîmat, puțină brînza, sare multă, piatră acră, eventual și moare de varză; din atare amestec diluat se obține un lichid de circa 1 kg greutate, introdus în punga scoasă din porc („chiag” sau „rînza mică”); legată și atîrnată la grindă, deasupra sobei, această pungă se usucă pînă în vara următoare, rămînd cu oarecare consistență. Pentru încheierea laptelui se ia cîte un miez cît o alună sau nucă, se dizolvă într-un vas mic cu apă caldă, care e strecurată. — Din cauză că se prepară și se conservă în *rînza* animalelor (care este o foarte bună pungă, sac mic), materia coagulată, chiagul, a primit numele acestui recipient și organ, în dialectul aromân, în limbile slave de nord (care au cuvîntul din română) și în albaneză (v. apelativul *rînza* în repertoriul lexical, partea II).

³⁶ Cf. supra, p. 195, 203.

populații în solda lui Attila. În urma acestor hoarde au rămas numai ruine fumegînde și o populație sărăcită, fugită prin munți și văgăuni, care n-a mai îndrăznit să întemeieze sate în locurile deschise, expuse năvălirilor, ci a trăit în cătune risipite prin poieni și pășuni alpine, obișnuindu-se să umble cu turmele pe plaiurile munților, evitînd drumul primejdios din văi. Sub oblăduirea relativ blîndă a gepizilor, romanicii vor fi încercat o coborîre din munți în văile mănoase, dar ocupația slavă, întinzîndu-se cam în același timp (la cca 600) atît asupra teritoriilor romanizate de la nord de Dunăre, cît și asupra celor din sudul marelui fluviu, a alungat populația romanică, pentru multe secole de-a rîndul, din șesuri și din văi largi, în văile înguste la munte, în poieni și platouri. Locurile bune pentru agricultură au încăput pe mîinile cuceritorilor slavi” (E. Petrovici, *Transilvania*, LXXIII 1942, p. 865).

... pe la anul 600 se revarsă peste toată romanitatea dunăreană dela Porolissum (Sălaș) pînă la Scupi (Skoplje) puhoiul slav. Este o singură semînție, a slovenilor — strămoșii noștri îi numeau „Schei”, care din nordul Transilvaniei, peste Banat, Oltenia, Muntenia, Bulgaria, Macedonia, Albania și Grecia pînă în Pelopones, ard și dărîmă[?] orașele și satele, ocupă toate șesurile, toate văile bune pentru agricultură, alungînd pe autohtoni din nou în poienile codrilor, prin văgăuni ascunse și pe plaiurile înalte ale munților sau, de ex. în Grecia, în orașele de pe coasta mării apărate de flota imperiului” (Petrovici, *Transilvania*, LXXIV 1943, p. 9).

Natura, dimensiunile și semnificația puternicului element slavon, a componente sale lingvistice, culturale și social-etnice în structura limbii și a comunității populare românești (cuvinte și sufixe în limbă; toponimia, antroponimia veche și formele de organizare bisericească, politică etc.), datînd din perioada conviețuirii și amestecului cu populațiile slave în zona carpato-balcanică și dunăreană au fost demult sesizate de istorici și filologi; această etapă obscură, lipsită de documente scrise, a conviețuirii (simbioza) slavo-română în Dacia carpatică (analogă la sudul Dunării), cînd s-a produs procesul de sinteză etnic-socială și de încrucișare lingvistică, a fost fără îndoială decisivă în fenomenul etnogenezei române.

„Viața în comun a românilor și a slavilor la periferia cîmpiilor și a depresiunilor și în văile ce pătrund în masivele muntoase trebuie să ne-o imaginăm astfel: slavii trăiau mai mult din plugărie, în timp ce românii se îndeletniceau de preferință cu creșterea vitelor. Cei dintii locuiau mai ales la sate așezate prin văi, la poalele munților, într-un fel de centre economice, politice și religioase ce poartă de obicei nume slave: *Clopotiva*, *Săliște*, *Seghiște* etc., etc. Populația românească trăia dispersată — la fel ca azi în regiunile muntoase — în cătune și locuințe izolate. Cu prilejul cuceririi Transilvaniei de către unguri, cari practicau creșterea extensivă a vitelor, slavo-românii din basinuri și din cîmpii au fost împinși spre periferia basinurilor, unde datorită preponderenței elementului muntenesc român, ea a cîștigat un caracter român-slav și în curînd curat românesc. — În sfîrșit trebuie să se țină seamă de faptul că ungurii au ocupat mari întinderi de pămînt fără să fie prea numeroși. Cînd agricultura începe a se desvolta în sec. XIII—XIV, descendenții cuceritorilor unguri care s-au mulțumit cu o pătură subțire de servitori („Dienerschicht”) pentru paza turmelor lor, au trebuit să recruteze mîna de lucru agricolă printre muntenii români. Acest fapt explică întemeierea atîtor sate în sec. XIV în văile mai largi și în bazinele Transilvaniei, sate care poartă adesea numele unei așezări sau un nume topic provenit dela cuceritori” (Petrovici, *Revue de Transylvanie*, X 1944, p. 81—82)³⁷.

³⁷ Cf. E. Petrovici, *Toponymie et histoire*, în *RevRHist*, IV 1965, p. 3—13, de ex. p. 10 „i, était sans doute minime le nombre des féodaux magyars qui ont donné aux XIVe et XVe siècles aux villages de Maramureș aussi des noms hongrois (*Berbești* — *Barbafalva*, *Călinești* — *Kalanfalva* etc.), *Barbu*, *Bud*, *Călin*, *Crăciun*, *Dragomir*, *Giula*, *Nan*; ces noms d'origine slave dans leur grande majorité se retrouvent également dans d'autres provinces roumaines (en France, au moyen âge, la plupart des noms de personnes étaient d'origine germanique). Le nombre des noms communs d'origine slave, qui ont servi aux Roumains à la création des toponymes, est considérable. C'est ce qui explique l'aspect si slave de la toponymie roumaine et qui a déterminé certains chercheurs à commettre l'erreur méthodologique de considérer comme slaves de tels toponymes. Les créateurs (die Namengeber) de ces noms de lieux ont été en réalité des Roumains (etc.)” (p. 11—12); *DR*, X 1943, p. 266; infra, nota 50; *SprThrD*, p. 201 ș.a.

Cu deosebire importantă și semnificativă din punct de vedere social-economic și istoric este influența exercitată de slavi asupra populației românofone în dezvoltarea agriculturii, cum se oglindește în terminologia respectivă: „tot de la slavi au învățat păstorii și plugarii români care la început erau numai munteni, agricultura mai intensivă la șes, lucru dovedit prin mulțimea termenilor agricoli de origine slavă: *plug, brazdă, ovăs, pleavă, stog, claiie, răzor, coasă* ș.a. Dacă românii ar fi venit ca păstori nomazi în sec. al XIII-lea în Transilvania și ar fi devenit agricultori abia în sec. XIV și XV, pe pământurile nobililor unguri, cum pretind unii istorici, atunci terminologia agricolă a românilor ardeleni ar trebui să fie de obârșie ungurească, nu slavă” (Petrovici, *Transilvania*, LXXIV 1943, p. 11).

În realitate, elementele slave reprezintă numai o parte din terminologia agriculturii, care (în chip firesc și necesar) a constituit o îndeletnicire străveche și permanentă a populației românești, în deplină continuitate din perioada veche pînă în zilele noastre, cum rezultă din terminologia latină (unelte, cereale, activități și munci agricole etc.) și cele câteva elemente preromane-autoh-tone ale acestei ocupații, „pe care numai așa ar fi putut-o păstra, dacă presupunem o continuitate neîntreruptă a acestei îndeletniciri la poporul nostru. De origine latină este terminologia principală cu privire la pământul cultivat, cerealele întrebuintate și cuvintele ce exprimă cele mai de seamă acțiuni în legătură cu agricultura”³⁸.

În perioada coexistenței româno-slave, aproximativ între sec. VI/VII și XI/XII, pe întreg teritoriul de romanizare al Daciei, Moesiei și Traciei (eventual Dalmatiei), s-a produs „încrucișarea de limbă”, adică influențarea deosebit de intensă și adîncă a limbii romanice-române din partea limbii slave: ... încrucișările (sau cu alt termen contacte) întîmplute în cursul istoriei limbii române, dintre care cele mai importante și hotărîtoare au fost cea care a avut loc între latina populară și graiurile trace ale dacilor, geților și misilor și, a doua, cea dintre limba romanică pe cale de a deveni românească și graiurile slave din Dacia și Misia (Moesia)”³⁹. Între cele două mari „încrucișări” (admise de eminentul slavist clujean) există însă o deosebire esențială, necesar a fi relevată: în primul caz s-a petrecut înlocuirea (substituirea) graiurilor autohtone (preromane) traco-getice prin limba latină-romanică (supra, p. 143), cînd latina, înlocuind idiomurile precedente, a preluat o sumedenie de cuvinte; în al doilea caz, limba romanică-românească a fost influențată puternic de slavă, s-a impregnat cu o mulțime de cuvinte și elemente sufixale importante luate din partea slavilor dominanți, cei mai mulți integrați prin asimilare în masele românofone. Azi este absolut evident (cum a stabilit în ultimă instanță același slavist) că în Transilvania „a existat o simbioză slavo-română înaintea venirii ungarilor, căci altfel românii veniți abia în sec. XII sau XIII ar fi împrumutat toponimele dela unguri care aveau un prestigiu deosebit ca popor stăpînitor și nu dela slavii sporadici, pe cale de a dispărea, lipsiți de orice prestigiu (de ex. *Küküllő* turco-ung. — *Tîrnava* slav, *Fehérvár* ung. — *Bălgrad* slav etc.). Pe teritoriul Transilvaniei trebuie presupusă o conti-

³⁸ R. Vuia, *Transilvania*, 1943, p. 28; cf. W. Domaschke, JB, XXI—XXV 1919, p. 137—141 „Ackerbau, Feldfrüchte, Kultur der Getreidegräser, Gemüse und Futterpflanzen, Obstbau, Weinbau”, supra, p. 213.

³⁹ E. Petrovici, *Lucrările sesiunii generale științifice din 21—25 martie 1951*, Academia R.P.R., București, 1951, p. 34.

nuitate slavo-română din sec. VI pînă azi”⁴⁰. În privința conviețuirii și sintezei româno-slave în sec. VII—XI, pe lângă faptele semnalate (supra, p. 218), este util a releva constatarea că „cele mai vechi și numeroase elemente slave ale limbii române n-au putut fi împrumutate decît de la slavii daco-moesici, nu de la cei așezați în părțile de miazăzi ale Peninsulei Balcanice, la sud de Munții Haemus, unde prestigiul limbii și al culturii grecești a împiedicat romanizarea, și nici de la cei din centrul și vestul Peninsulei, ale căror graiuri prezintă fonetisme deosebite de acela al elementelor slave ale limbii române”⁴¹.

Influența slavă asupra limbii române s-a exercitat în două mari etape (faze): a) faza veche (înainte de întemeierea principatelor române) prin relațiile directe dintre români și slavi, a conviețuirii și a interdependenței lor social-etnice și economice; b) influența cultural-bisericească (limba slavonă în administrația, diplomația Țărilor române și în biserică; relații cultural-politice între români și slavii învecinați). Începutul influenței slave era plasat între sec. V e.n. (O. Densusianu) și sec. XI (I. Bărbulescu); dar recenta cercetare a unui slavist clujean a stabilit câteva elemente importante, într-o teză originală și ingenioasă privind „vechimea relațiilor lingvistice slavo-române”⁴², care nu au putut să înceapă înainte de sec. IX:

„începutul pătrunderii elementelor slave în limba română este posterior apariției vocalei *o* (*a*) în sistemul vocalic slav, dat fiindă împrumuturile românești (din toate patru dialectele) prezintă numai stadiul *o*, nu și stadiul anterior *a* (fost *a* scurt): *bob, bogat, clocoti* etc.: sl. *bobŭ, bogatŭ, klohotiti*” (CercLg, XIV, p. 25). Alte cuvinte românești (ca *schiau, jupîn, stăpîn*) presupun un *a* în slavă, iar „evoluția grupurilor (*tjart, tjalt, teri, telj* prin metateză în limbile slave de sud (ca și în cele de vest), prefacere care era încă în curs la începutul sec. IX-lea. Cum împrumuturile românești prezintă stadiul slav mai nou, cu metateză (dr., ar. *brazdă, grădină*, dr. *grajd(i), ograda, prag, mlădiță* etc.; cf. blg. *brazda, gradina, grazdi, ograda, prag, mladica*; la fel topon.: *Bălgrad, Zlatna, Zlaști, Breazova* ș.a.), înseamnă că ele nu pot fi anterioare secolului

⁴⁰ Cf. nota 37.

⁴¹ *IstRomâniei*, I, p. 793 (E. Petrovici). Despre limba slavă din Dacia: A. Rosetti, *Slavo-romanica*, în SCL, XII 1961, p. 91—94, — cu riposta lui S. B. Bernstein, *A existat oare o limbă aparte daco-slavă?*, în SCL, XIII 1962, p. 147—152. E știut și s-a relevat (între alții la 1939 de S. Pușcariu) că „dintre toate popoarele conlocuitoare, slavii au exercitat asupra noastră cea mai masivă și îndelungată influență. Vocabularul nostru e atît de împănăt cu împrumuturi slave, încît din pricina lor, limba română se deosebește mult de celelalte limbi neolatine”. I. Pătruț, *Studii de limba română și slavistică*, Cluj, Editura Dacia, 1974, p. 100; această valoroasă monografie filologic-lingvistică grupează o suită de studii slavo-române de importanță fundamentală: *locul elementului slav în structura limbii române, vechimea relațiilor lingvistice slavo-române* etc. (p. 91—160) pentru problema formării și încheerii procesului de cristalizare a limbii latino-romanice-românești în raport cu elementul-adstrat slav. Dintre constatările eminentului slavist clujean sînt de reținut între altele: „porniți spre sud, din nord de Carpați, slavii care au coborît pe la est de munți, au trecut în masă Dunărea în imperiul roman, invadînd întreaga Peninsulă Balcanică (inclusiv Grecia), înjghebind încă în veacul al VII-lea formații statale și formînd împreună cu bulgarii turci primul stat bulgar ... La nord de Dunăre, unde s-a format grosul poporului român, numărul slavilor rămași trebuie să fi fost redus, deci relațiile româno-slave au fost, aici, slabe. ... Influența slavă asupra limbii române a început numai prin veacurile IX—X-lea, deci după procesul de transformare a latinei carpato-dunărene într-o limbă distinctă de celelalte limbi romanice. Teza conform căreia elementul slav constituie un factor determinant în însuși procesul formării limbii române (deci că limba română s-a format și cristalizat numai în urma influenței slave) nu poate fi acceptată” (p. 113—115).

⁴² I. Pătruț, *Despre vechimea relațiilor lingvistice slavo-române*, în *CercLg*, XIV 1969, p. 23—29 (versiunea rusească în *RomSl*, XVI 1968, p. 23—29) = *Studii de limba română și slavistică*, p. 101—123; *Despre durată și structura dialectală a limbii slave comune*, în *CercLg*, XXI 1976, p. 183—187; P. Olteanu, G. Mihăilă, L. Djamo-Diaconiță, E. Vrabie, E. Lința, O. Stoicovici, M. Mitu, *Slava veche și slavona românească*, București, 1975, 463 p. (prezentată în *CercLg*, XXI 1976, p. 246—248).

al IX-lea (*ibid.* p. 26). „Ierii slabi nu sînt reprezentați prin nici un sunet în română: v. blg. *suvada, suvêtu, pivînica, hošnica* > rom. *sfadă, sfat, pivniță, coșniță*. Acest fapt trebuie interpretat ca o dovadă că elementele care au avut ierii slabi prezintă în limba română un fonetism posterior dispariției acestor vocale (cca. sec. X-lea). Spre aceeași concluzie ne îndreaptă și ierii tari, care apar vocalizați: *dobitoc, vîrtop, coteț, temniță*: v. blg. *dobytkú, vrútópú, kotici, timînica*.

Prin urmare nu există argumente de natură lingvistică prin care să se poată dovedi că influența slavă asupra limbii române este anterioară secolului al IX-lea. Ținînd seama însă de tratamentul ierilor, credem că elementele slave au început să intre în limba română mai ales în sec. X-lea. Faptul că și în dialectele sud-dunărene împrumuturile vechi de origine slavă (unele comune în citeva dintre dialecte) au, în general, același fonetism impune ca limită superioară (adică data *ante quem*) a începutului influenței slave sfîrșitul perioadei limbii române comune” (*ibid.*, p. 27). „Influența slavă asupra limbii române a început numai prin sec. IX-lea, deci după procesul de transformare a latinei dunărene într-o limbă distinctă de celelalte limbi romanice. Teza conform căreia elementul slav constituie un factor determinant în însuși procesul de formare a limbii române, deci că limba română s-a format și cristalizat numai în urma influenței slave nu o putem accepta” (*ibid.*, p. 29).

Cum s-a admis îndeobște, influența slavă asupra teritoriului și populației românești a fost îndelungată și adîncă, mult mai puternică și durabilă decît va fi fost cea germanică (gotică, gepidă etc.) ori cumano-pecenegă; urmele ei durabile și vizibile în limba, toponimia și antroponimia românilor arată că în perioada slavo-română s-a produs o parțială slavizare a întregului teritoriu de romanizare din zona carpato-balcanică, în cadrul căruia avea loc procesul etnogenezei românilor. Iată opinia unui eminent slavist citat:

„Slavizarea Daciei traiane, ca și a teritoriilor limitrofe de la sud la Dunăre — Moesia Inferior, Dacia (Aureliană), Dardania, Moesia Superior — a fost aproape completă. Aici au căzut în mîinile năvălitorilor toate orașele (la nord de Dunăre ele dispăruseră mai înainte, după a. 271), toate șesurile și văile mai largi, ba chiar și văile mai ferite, din munți. S-au menținut neslavizați numai romanicii împinși de valurile slave în văile cele mai înalte și pe plaiurile munților, unde au trăit mai cu seamă din păstorit”⁴³. După citeva secole de viață latentă (acel „hiatus istoric” românesc din sec. VII—XI) elementele etnice de limbă romanică-românească (vechii „daco-romani”) s-au ridicat din treapta inferioară a formelor economice și social-politice la un rol preponderent, datorită în primul rînd vitalității lor etnice: „slavii aceștia — strămoșii bulgarilor de azi — au fost se vede mai slabi, mai puțin numeroși în cele două extremități ale teritoriului pe care l-au ocupat, extremitatea sudică (Grecia) și nordică (Dacia). Începînd din sec. VIII, slavii pierd cu încetul teren în Grecia, iar în Dacia (în amalgamul etnic slavo-roman) au numericeste o importanță mereu mai mică. În Grecia, regrecizarea s-a făcut din orașele mai mari de pe coasta de răsărit spre interior și apus; în Dacia, reromanizarea s-a prezentat ca o coborîre centripetă din cununa de munți spre interiorul Transilvaniei și centrifugă, spre șesurile și podișurile care înconjoară cetatea muntoasă a Daciei. La venirea ungarilor, românii erau coborîți în văile Transilvaniei și erau de pe atunci în majoritate, căci anonimul notar al regelui Bela îi aminteste întii pe români: *Blasii et Sclavi*”⁴⁴.

Importanța deosebită a elementului slav în procesul de încheiere definitivă și stabilizare a comunității social-etnice, lingvistice și culturale a poporului român (populația românofonă) va rezulta cu mai multă claritate și amploare din studiul integral și interpretarea critică a materialului lingvistic-cultural

⁴³ E. Petrovici, DR, X, p. 265. Cf. H. Koch, în *Die Neue Propyläen-Weltgeschichte*, Berlin, 1940, p. 505: slavii așezați în Dacia au întîlnit aici rezistența autohtonilor traco-daci, la care s-au adăugat resturi de goți, și a coloniștilor romani „die teils seit dem zweiten Jhrh. im Lande gewesen waren, teils unter bulgarisch-slavischem Druck jenseits der Donau nach Norden gepresst wurden und dort auf Almen und Hängen ein unstetes, aber eben dadurch unangreifbares Hirtenleben führten”.

⁴⁴ Petrovici, DR, X, p. 266. Cf. Iordan, *Numel*, p. VIII „să se noteze și amănuntul că în sec. VI Muntenia era numită *Sclavenia* (DR, X, p. 377), probă că era considerată de contemporani ca o țară slavă”; *Elementele traco-gețice în Imp. Rom. și Byzant.* (1976), p. 155, 164—166.

slav cuprins în limba vie, în topo- și antroponimia românilor, raportîndu-l la factorii de bază, inițiali: fondul autohton traco-dacic și componenta romană.

Materialul arheologic al epocii slavo-române și aparținînd populațiilor slave în teritoriul Transilvaniei și în zonele extracarpatică din România a început să fie identificat și studiat abia în ultima vreme; valoarea lui documentară și semnificația social-istorică (deși prezintă unele obscurități și multe echivocuri, firești la orice începuturi) este considerabilă⁴⁵; ea va fi amplificată și mai precis conturată prin cercetările adîncite și minuțioase de teren, prin noi săpături și descoperiri, ca și prin studiul comparativ mai aprofundat și circumstanțiat al materialului cunoscut anterior și clasificat ori considerat greșit ca fiind de altă proveniență pînă acum. Cercetările viitoare, avînd azi alte perspective cu mijloace superioare, vor stabili și mai precis elementele lingvistice, etnic-sociale și ale culturii materiale autohtone (traco-dace), romane (romanice) și slave, elucidînd astfel partea ce revine fiecăreia din aceste trei componente principale în procesul etnogenezei românilor.

Prin cele două mari etape ale epocii romane și ale celei slave, care au adus modificări profunde nu numai în aspectul cultural și material, în cel social-politic, dar și în structura etnic-biologică, se explică transformările structurale în romanitatea sud-est-europeană: trecerea vechiului fond etnic-social și de limbă traco-dacic (îndo-european) în curs de două milenii (cu numeroase și chiar substanțiale amestecuri, transformări și adaosuri) la comunitatea populară românească (românofonă) de azi.

5. TEORIA „IMIGRAȚIONISTĂ”

Privite în lumina materialelor documentare lingvistice și istorico-arheologice analizate și parțial reconsiderate mai sus, argumentele (din care aprioric unele nu erau complet lipsite de valoare științifică) aduse de unii pentru a

⁴⁵ Bibliografia principală asupra arheologiei slave (cu indicații mai ample): C. Dăicoviciu, *AISC*, IV, p. 180—185 (materiale arheologice slave în Dacia); K. Horedt, *Ceramica slavă în Transilvania*, în *SCIV*, II/2, 1951, p. 189—218; *Zeligrad—Blandiana* (Beiträge zur Geschichte Siebenbürgens im 9.—10. Jhrh.), în *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, București, 1958, p. 112—137; M. Petrescu-Dîmbovița, *Slovenská Archaeologia*, VI/1 1958, p. 210—221 (așezările slave în Moldova); A. Dankanits — St. Ferenczi, *MatArh*, VI 1959, p. 605—615 (săpături la Ciumbrud, jud. Alba); *Probleme de Muzeografie*, Cluj, 1960, p. 242—249; M. Macrea, *Necropola slavă dela Someșeni, în Dacia*, II 1958 [1959], p. 351—370 și *MatArh*, V 1959, p. 517—523; M. Comșa-Chișvasi, *Slavii, în IstRomâniei*, I (1960), p. 728—755; *Slaves et autochtones sur le territoire de la Roumanie, în Atti VI Congr. internaz. delle scienze preistoriche e protostor.* Sezioni V—VIII, 1966, p. 162—166; *Apulum*, XII 1974, p. 300—318 (situația la Dunărea de Jos în sec. VI—VII); Eug. Zaharia, *Săpăturile la Dridu* (Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român), București, 1967, 270 p.; I. Nestor, *Continuitate în istoria formării poporului român, în Magazin Istoric* (București), III 1969, nr. 5 (25), p. 2—7, nr. 6 (27), p. 24—27, cu concluzia (p. 27) „toate faptele și indiciile amintite aici ne recomandă să părăsim unele obișnuințe de gîndire după care orice prezență (semnalată pe orice cale în teritoriul țării noastre) trebuie să fie neapărat străini, romanicii sau românii, admiși generos — dar vai! doar abstract — pe baza „teoriei” continuității, urmînd eventual a fi căutați (dar e curios că nimeni, din cei ce gîndesc așa, nu-i găsește în mod concret!) prin cine știe ce locuri inaccesibile sau ascunse (munți, bălți, stufărișuri etc.). Ce ar fi să admitem că printre vestigiile arheologice din diferite perioade care au ieșit și ies la iveală în cantități neori impresionante pe teritoriul țării noastre trebuie să se găsească și cele aparținătoare acelor care la un moment dat vor intra — în urma unui proces etnogenetic dinamic[?] — în istoria acestei părți a lumii sub numele și cu înfățișarea de români?”. St. Ferenczi, *O descoperire slavă timpurie în Transilvania, în ActaMN*, VII 1970, p. 565—572. *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave* (Bratislava 1975), Bratislava, I 1979, 958 p., II 1980, 527 p.

dovedi obârșia balcanică a întregului popor român de azi și lipsa de continuitate daco-romană în zona carpatică (supra, p. 160—163) își pierd complet semnificația și eventuala valoare istorică pozitivă. Este deci oportună și utilă o scurtă înșirare și reexaminare a lor, cu răspunsurile corespunzătoare, din care unele au fost date mai demult, parțial sau chiar integral.

a) „Extirparea” geto-dacilor și lipsa unei legături destul de puternice a romanității în acest teritoriu din nordul Dunării inferioare. — S-a văzut la ce se reduce și din ce interese istoriografice (Școala ardeleană, P. Maior) sau politice (Roesler ș.a.) a izvorât ficțiunea propagandistică despre extirparea ori expulzarea populației autohtone daco-getice, arătându-se realitatea și importanța elementului traco-dacic în cuprinsul provinciei carpatice (supra, p. 168—195).

b) Neavînd rădăcini în populația autohtonă [a cărei existență era contestată ori problematică], romanismul n-ar fi putut supraviețui retragerii armatei, oficialității și „romanilor” în sudul Dunării și nici valurilor de năvăliri barbare. Afirmatia este prezumpțioasă și falsă, căci neagă anticipat puțința ca populația autohtonă să se fi romanizat, romanizare ce este însă dovedită de bogăția excepțională a variatelor urme documentare arătînd intensitatea vieții romane desfășurate în această provincie, cu consecința firească și necesară: generalizarea limbii oficiale latine-romanice între autohtoni. Pretinsa evacuare totală a romanilor din Dacia carpatică, afirmată de unii istorici și cronicari antici, nu află nici o confirmare în materialul arheologic ori epigrafic din sudul Dunării și nu poate fi admisă în sensul categoric preconizat de Roesler. Chiar imaginată în acest fel, nimic nu dovedește că ar fi fost transplantate în Moesia (Dacia Nova) și elementele autohtone romanizate, care erau de fapt (cum s-a demonstrat) adevărații purtători ai romanității în Carpați și în Balcani.

c) Lipsa de știri istorice scrise și materiale arheologice despre populația romană din nordul Dunării. Atare lipsă (ori raritate) ⁴⁶ a știrilor documentare scrise înainte de sec. XII are o explicație logică, firească în împrejurările din aceste teritorii și mai ales în caracterele generale ale vieții rustice a populației românești în epoca medievală ca și în cea modernă și chiar contemporană. Nu e de mirare că de ex. în sec. VII—X nu sînt menționați în documente ori cronici români din Dacia carpatică, lipsind din capul locului documentele scrise privitoare la acest teritoriu ⁴⁷. Dar în același timp, în regiunile centrale din Peninsula Balcanică (unde ar fi trebuit să se formeze poporul român, în acele enigmatice „vetre” din Dacia Nova, Dardania etc.), nu se face nici o pomenire de români sau „valahi”, cu toate că știrile documentare privind aceste teritorii nu lipsesc în aceeași măsură ca în nordul Dunării.

⁴⁶ Cf. I. Moga, *Dovezile istorice ale continuității*, în *Transilvania* (Sibiu), LXXIV 1943, p. 14—20.

⁴⁷ În ce privește cunoscutele mențiuni despre populația românească din Transilvania în cronică „Notarului anonim al regelui Béla” este de reținut concluzia istoriografului medievist citat: „lămuritoare sînt următoarele fapte: Anonymus știe despre existența românilor și a slavilor în Transilvania, dar nu amintește nimic despre secui și sași, veniți în a doua jumătate a veacului XII în această provincie. Deci românii amintiți de Anonymus erau cel puțin din veacul XI și începutul sec. XII. Dar același cronicar anonim pomenește nu numai de români, ci de români și slavi în această provincie. Cum însă pînă în sec. XII slavii au ajuns să fie absorbiți de români (încît ei nu mai constituiau aici un neam deosebit de cel românesc), e limpede că povestirea lui Anonymus se referă la timpuri mai vechi, cînd conviețuirea românilor cu slavii pe pămîntul Transilvaniei încă n-a ajuns la absorbirea totală a slavilor de către români...”, I. Moga, *Transilvania*, 1943, p. 19. Cf. și *IstRomâniei*, II (1962), p. 15—95. Despre cronicarul anonim al regelui Ungariei și autenticitatea informațiilor lui istorice: Gy. Moravcsik, *Der ungarische Anonymus über die Bulgaren und Griechen*, în *RESEE*, VII 1969, p. 167—174.

d) Unitatea limbii române ar presupune un leagăn comun al tuturor dialectelor și ramurilor populației românești în vatra redusă din „triunghiul” Niș — Sofia — Skoplje. Răspunsul la această aserțiune a fost dat de Tomaschek în 1868, arătîndu-se apoi de mulți cercetători (mai ales filologul Pușcariu) cum unitatea limbii române poate fi înțeleasă numai în sensul că ea s-a format într-un teritoriu continuu, unitar și cu mare întindere, pe ambele maluri ale Dunării de Jos (supra, p. 149—151).

e) Caracterul sudic, mai ales bulgăresc, al elementelor slave ale limbii române, aduse de români în migrația lor din Bulgaria în Transilvania. În această privință s-a observat că limba slavă ce se vorbea în Dacia (și din care au rămas numele de oameni, locuri și cuvinte în românește), așa-numita „daco-slavă”, avea „caractere fonetice bulgărești, după cum arată fonetismul toponimelor române de origine slavă din Transilvania (Banat, Crișana). Daco-slava, ca dialect bulgăresc, prezenta unele particularități deosebite de celelalte graiuri bulgărești (păstrarea inuierii protoslave a dentalelor, unele elemente lexicale trecute în românește ca *zăpadă*, *omăt*, *voreț* etc.). Avînd în vedere înrudirea apropiată a slavei din Dacia cu cea din Moesia, caracterul bulgăresc al influenței slave mai vechi asupra limbii române nu poate servi drept dovadă împotriva continuității” ⁴⁸.

f) Apartenența la cercul greco-bulgăresc a organizațiilor bisericesti ale românilor din momentul apariției primelor state. La aceasta s-a răspuns pe scurt: „caracterul oriental și slav al bisericii daco-românilor nu poate servi ca dovadă a venirii acestora de la sud de Dunăre, căci misionarii slavi au cutreierat, începînd din sec. X, regiunile de la nord de Dunăre (pînă în stepele sarmate), aducînd cu ei liturghia slavă și terminologia creștină slavonă la populațiile de aici, deci și la populația slavo-română din Dacia” ⁴⁹.

g) Toponimia antică a Ardealului (de ex. hidronimele *Olt*, *Mureș*, *Someș*) nu prezintă evoluție fonetică potrivit cu normele limbii române. Faptul evident a fost explicat prin influența de limbă și cultură slavă asupra populației românești și prin nivelul politic, cultural, economic scăzut al purtătorilor romanității carpato-balcanice, populația slavă fiind dominantă economic, cultural și politic, care a imprimat numele sau formele slavone întregii toponimii mai vechi a teritoriilor ardelene, ca și altor ținuturi românești, căci „după decăderea vieții romane în sud-estul european, strămoșii noștri au trăit în curs de veacuri sub stăpîniri streine și acest fapt explică, înainte de toate, modificarea radicală în onomastica și toponimia lor. În nordul Dunării, ca și în Peninsula Balcanică, românii au adoptat de la stăpînitori numirile topice cu aspectul determinat de graiul acestora uitîndu-le pe cele moștenite” ⁵⁰.

⁴⁸ E. Petrovici, *DR*, X, p. 275—277; *Transilvania*, LXXIII 1942, p. 874; *Revue de Transilvanie*, X 1944, p. 71—98; *Balcenia*, VII 1944, p. 465—473 (studiu reproduș în culegerea *StDialTop*, p. 145—151), VIII 1945, p. 228—235; *RevRHist*, IV, p. 3—13 (supra, nota 37, studiu reproduș cu titlul „Istoria poporului român ogîndită în toponimie”, *StDialTop*, p. 241—249); supra, p. 218—223.

⁴⁹ Petrovici, *DR*, X, p. 277.

⁵⁰ Pușcariu, *DR*, IV, p. 1350. „Se crede că de la slavii care trăiau în văile mai largi au reprimat românii și numele antice ale rîurilor, firește, după ce au suferit schimbările fonetice caracteristice limbilor slave: **Mavisiu* -> *Moriș*, *Mureș*; *Alutu* -> *Oltu*, *Olt*. Dar formele românești *Mureș*, *Olt*, *Timiș*, *Criș*, *Ampeiu*, *Impeiu*, *Someș* pot fi reprezentantele directe ale unor forme antice **Morisiu*-, **Oluiu*-, **Timisiu*-, **Crisiu*-, **Ampeiu*-, **Somisiu*-(N. Drăganu)”, Petrovici, *DR*, X, p. 266; *Transilvania*, 1942, p. 865—867. Cf. și *CercLg*, II 1957, p. 263; supra, nota 37; *SCIV*, VIII, 1957, p. 258—259 despre dispariția toponimiei daco-romane în Dacia carpatică și transformarea fonetică a celei (păstrate) în Moesia și Tracia: *LbTrD*, p. 175—178; *SprThrD*, p. 197—200; *Elementele tracogetice în Imp. Roman și Byzant.* (1976), p. 161—166.

h) Elementele de limbă „împrumutate” din albaneză ar dovedi o simbioză albano-română undeva în centrul Peninsulei Balcanice. Dar cele 70 de cuvinte preromane existente numai în română și în albaneză s-au dovedit a fi autohtone în românește, străvechi și de origine indo-europeană, foarte probabil traco-dace (supra, p. 105—108), la fel ca cele vreo 90—100 care nu există în albaneză (supra, p. 105—117). De o conviețuire a românilor septentrionali cu albanezii (dedusă și postulată numai din aceste presupuse „împrumuturi” lexicale), indiferent în ce regiuni nu poate fi vorba azi când relațiile vechi lingvistice albano-române sînt elucidate.

Prin clarificarea acestei din urmă probleme, a căzut de la sine cel mai important argument invocat de „imigraționiști” pentru acreditarea ideii că limba și poporul român s-au format numai în sudul Dunării, în legătură strînsă („simbioză”) cu albanezii și cu bulgarii. Atare ipoteză (pe care unii extremiști au luat-o drept certitudine absolută) trebuie abandonată ca o erezie lipsită de orice fundament științific și logică istorică (supra, p. 199). În teritoriile din dreapta Dunării de Jos (Moesia, Tracia, Dardania, poate și Dalmatia) s-au format ramurile sudice, balcanice ale populațiilor de limbă romanică-română, care au fost apoi împinse și dislocate de migrația slavă, în timp ce românii septentrionali, formați pe întregul teritoriu de romanizare din stînga fluviului în contact cu romanitatea Moesiei, au fost împinși în regiunile muntoase din arcul carpatic, spre a se revărsa apoi treptat cu multă vigoare spre est și sud asupra teritoriului deluros și de șes ocupat de înaintașii lor geto-daci în perioada dacică și în cea romană și asimilînd lent din punct de vedere lingvistic și etnic-social toate grupurile alogene stabilite aici, începînd cu slavii în evul mediu și sfîrșind cu ultimele elemente izolate pecenego-cumane, bulgărești, turcești, grecești, ucrainene, armene etc. în teritoriul muntenesc și moldovenesc.

Alcătuirea lexicală a limbii române prin cele vreo 160—170 cuvinte autohtone oferă dovada precisă despre continuitatea lingvistică și etnică a populației românești în legătură organică, naturală cu înaintașii săi autohtoni, anteromani, putînd servi (ca un element documentar de prim rang) pentru elucidarea problemei puse de continuitatea teritorială a românilor în zona Daciei carpatice. În acest sens, sînt necesare, în chip firesc, cercetări mai ample și aprofundate în viitor, care vor pleca dintr-un adevăr definitiv cîștigat pînă acum: continuitatea etnic-socială și de limbă între epoca traco-geto-dacică și cea romană a Daciei (respectiv a Moesiei și Traciei, Dalmatiei etc.), cum o dovedește lexicul autohton al limbii noastre și fenomenul înlocuirii (încrucșării) lingvistice petrecute în epoca romană pe toată zona carpato-balcanică și danubiană. După aceasta a urmat la un interval de vreo 2—3 secole epoca slavă a Transilvaniei (ca și a Munteniei, Moldovei etc.) cu simbioza romană-slavă anterioară pătrunderii ungarilor în podișul ardelean.

6. REGRUPAREA SOCIAL-POLITICĂ. OBȘTIILE ȘI SATELE

Pentru a explica și înțelege structura așezărilor și comunităților românești (românofone) din perioada inițială (la începutul feudalismului) și apariția formelor sociale mai complexe (supra, p. 195 ș.a.), în legătură cu lipsa toponimiei vechi de formă fonetică romanică-românească și cu pretinsul „nomadism păstoresc de munte” (formula E. Petrovici, Cluj) dedus din atare lipsă, sînt edificatoare concluziile istoriografiei românești (mai ales din ultimele decenii)

formulate de către eminentul istoric și slavist bucureștean Petre P. Panaitescu,⁵¹ rezumate în prealabil la 1958 într-o dezbateră publică la Academie⁵², iar apoi într-un volum monografic care este una din cele mai valoroase lucrări asupra societății românești în epoca feudalismului⁵³. Din această lucrare fundamentală se cuvine și este necesar a reproduce cîteva pasaje mai semnificative și concludente pentru dezvoltarea societății românești (la începuturile ei „românofone”) în teritoriile din stînga Dunării de Jos, unde s-au format cele trei țări române:

„Cele șase veacuri din istoria poporului român, cu încetarea stăpînirii imperiului sclavagist în Dacia pînă la începuturile orînduirii feudale, sînt pentru societatea din această țară o perioadă a predominării obștiilor țărănești libere. Dacii au trăit în obști care pe încetul s-au transformat din comunități gentilice în obști teritoriale. Stăpînirea romană sclavagistă, care s-a întins numai peste o parte a triburilor geto-dace, s-a suprapus obștilor, dar timpul scurt și condițiile speciale ale stăpînitorilor coloniilor militare într-o provincie de graniță nu au putut îngădui destrămarea obștilor. Istoriografia marxistă a arătat foarte bine cum transformarea obștii gentilice în obște țărănească, teritorială (vicinală) s-a produs și acolo unde vechile obști au fost supuse temporar stăpînitorilor de sclavi. Cînd stăpînirea sclavagistă s-a retras ori a căzut, sclavii au trecut în rîndul țaranilor liberi, au intrat în comunitate, 'ceea ce a turburat organizația colectivelor de producție, care în trecut se bazau exclusiv pe legături, de rudenie' (A. I. Perșiț). În acest chip, înlăturarea sclaviei în Dacia după retragerea stăpînirii romane a contribuit la dezvoltarea relațiilor de obște vicinală în care colectivul de muncă înlocuiește relațiile de sînge (gentilice). În atare condiții, pe teritoriul țării noastre s-a produs o trecere directă, pe cale economică de la organizația obștilor la feudalism. Fenomenul nu este singular; el se întîlnește în istoria popoarelor slave și a celor germanice rămase în afara Imperiului roman sau chiar în alte provincii ale lui de margine. ... Socotim că în Dacia acest proces de transformare, care se întinde pe un răstimp de mai multe secole, a început încă din preajma cuceririi romane; a fost apoi favorizat și grăbit de desființarea orînduirii sclavagiste în provincia părăsită de către stăpînii de sclavi. ... În istoria noastră, obștea constituie veriga de legătură între feudalism și orînduirile anterioare, fie că este vorba de cea sclavagistă, din provincia romană, fie de cea gentilică în destrămare, pe teritoriul unde locuiau triburile dacilor liberi. [...] Fapt esențial, continuitatea obștilor pe teritoriul țării noastre de la geto-daci pînă la fundarea statelor feudale înseamnă continuitatea poporului român în Dacia ca popor așezat, teritorializat permanent legal de pămînt. Ea se poate dovedi nu numai pe temeiul așezărilor stabile descoperite de arheologi pe tot teritoriul țării⁵⁴, ci și pe acela al studiului limbii. Limba română a păstrat anumite cuvinte arhaice (unele atestate numai în cele mai vechi texte scrise; apoi dispar din uz), de origine latină sau autohtonă, privind comunitatea gentilică, — termeni anteriori conviețuirii daco-romanilor cu slavii, fiind o dovadă a originii antice a obștii românești, a continuității ei istorice. *Gint* (pl. *ginture*),

⁵¹ Petre P. Panaitescu (1900—1968) a fost profesor la Universitatea din București și rector al ei; despre el: D. Zamfirescu, *RomSI*, XI 1965, p. 357—368; A. Oțetea, *Studii* (București), 21, 1968, p. 213—214; *RevRHist* VII 1968, p. 324—325.

⁵² Comisia pentru studiul formării limbii și poporului român. Dezbaterile din ședința largită din 25 nov. 1958 asupra formării limbii și poporului român, București, 1959, dactilogr. uz intern, p. 94—98.

⁵³ Petre P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și în Moldova, Orînduirea feudală*. București, 1964 (Biblioteca Istorică, X).

⁵⁴ *Revista Muzeelor* (București), Sesiunea muzeelor științifice, 1966. Cf. supra, nota 2; M. Comșa, *Sur la romanisation des territoires nord-danubiens aux IIIe—VIe siècles de n.è.*, în *Nouvelles études d'histoire*, publiées à l'occasion du XIIe congrès des sciences historiques, Vienne, 1965, București, 1965, p. 23—39; *Sondajul dela Smîrdanu*, în *SCIV*, XVII, 1966, p. 383—400 etc.

din lat. *gens, gentis* se păstra și în sensul primitiv de 'comunitate' gentilică (de rade), 'pomeniră numele tău în toate *ginture*' (Psal.Sch.), 'tot *gintul*' (Apost.Voron.). În sec. XVI-lea, acest arhaism, care nu mai era înțeles, a fost înlocuit peste tot cu termenul slav aflător în cărțile respective slavone, după care se făcuse traducerea românească, *rod*, românește: *rudă*, în sensul de comunitate a celor de același sînge. *Seminție* (din *sămînță*), cu înțelesul arhaic 'descendență comună' ('lui David și seminției lui pînă în veac, cea de urmă'). *Moș* de origine autohtonă, derivat asemănător în albaneză, are înțelesul (în textele cele mai vechi) de 'ascendentul cel mai depărtat'. *Sat* (forma arhaică *fsat* în cele mai vechi texte românești) din lat. *fossatum* 'loc întărit, populat, cu un șanț de apărare', care ne ridică în trecut pînă la satele ce se apărau cu mijloace proprii [supra, p. 212]. *Cătun* (autohton, alb. *ketun*) are înțeles de sat mic, așezare păstorească (dar inițial a însemnat 'așezare sătească, obște'). ...

Pierderea Daciei de către Imperiul roman nu reprezintă un fapt politic negativ, care a avut ca rezultat fuga populației muncitoare fie în munți, fie în sudul Dunării. Dimpotrivă, retragerea (silită) a stăpînilor de sclavi și a armatei romane poate fi socotită ca o eliberare. În 'barbaricum', prin țările stăpînite de popoarele migrațiunii celei mari, considerate ca 'barbare' de către aristocrația romană, nu există nici orînduirea sclavagistă, nici obligația plății în bani a dărilor de către populație. Istoricii marxisti exclud posibilitatea depopulării provinciilor romane căzute în miinile 'barbarilor'; populația băștinașă a găsit dimpotrivă sub stăpînirea acestora condiții mai bune de viață decît în imperiu ...⁵⁶; cf. supra, p. 208—209.

În 1958, același eminent istoric observa „o b ș t e a agrară este o instituție general românească, organizarea ei fiind asemănătoare la toți românii, ceea ce arată originea ei străromânească. Hotarele obștilor sătești corespund unor linii stabilite din vremuri imemorabile, anterioare feudalismului; organizarea obștii a pătruns în organizarea de stat feudal, care a moștenit-o. Producția agricolă, viața rurală în vremea feudalismului, o parte din cîrmuirea feudală își are rădăcinile la noi în vechea organizare a obștilor. Nomenclatura privitoare la obște este anterioară influenței slave în limba română: *gint* — *ginture*, *moșnean*, *femeie* 'familie' etc. și, ceea ce este mai interesant, atît organizarea veche a obștii, cît și o parte din nomenclatură se află în același cadru general de organizare (pînă la amănunte) cu obștea germană, slavă și bizantină (cadru de influențe reciproce ale orînduirii de obștii din Europa medievală prefeudală). Astfel este formula frăției de cruce, a compoziției (răscumpărarea singelui), solidaritatea în fața răspunderii penale. Iată cîteva paralele în nomenclatură: *vicini* obștea în apusul Europei, *paroihoi* (vecini) la bizantini și bulgari, *vecini* (susedi) numele primitiv al membrilor obștii la noi, *coheredes*, *Erbe* copărtași cu drept de moștenire în obștea germană, *nasledniți* traducerea termenului *coheredes* în actele slave muntene, egal cu moșneni termenul din Rusia kieviană *verv*, corespunde cu funie, care este subîmpărțirea vechii moșii devălmașe. Toate aceste și multe alte exemple arată că viața istorică a românilor, că formarea poporului român se întemeiază nu pe stînele nomadismului de munte, ci pe obștea agrară, legată de așezarea fixă și mai ales de o străveche organizare pe ginți, familii mari, care formează asociația satului, de neconceput în risipirea nomadă a păstoritului oilor ...”.

Cercetarea acestor instituții social-politice și economice este concludentă și pentru aspectul teritorial-geografic în problema etnogenezei; după același eminent erudit, „dacă nu admitem că poporul român a trăit într-un nomadism de munte, într-o epocă determinată a istoriei sale, trebuie să dăm altă explicație

⁵⁶ P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească*, p. 19—21.

lipsei toponimiei românești pe tot teritoriul locuit de poporul român. Nu este ușor să dăm o explicație, care ar trebui să fie bazată pe cercetarea comparativă la multe popoare și în diferite țări, ce nu putem face acum. Nu credem însă că toponimia luată izolat poate fi indicația sigură și științifică în studiul formării unui popor. Se pune întrebarea (de structură istorică): cine dă numirile de locuri? Nu întotdeauna și nu mai ales locuitorii unui sat sau oraș; o dau adesea vecinii. Astfel, de ce se numesc sate cu nume de batjocură: *Vai de ei*, *Pîrlîți*? Județul, odinioară pădurea, *Vlașca* are un nume slav care înseamnă 'ținutul locuit de români', deci un nume dat de vecinii slavi ai românilor. Un nume îl dă mai ales stăpînul, sau cei ce, deși nu mai mulți, se află într-o situație superioară din punct de vedere social [cf. supra, p. 225]. Care au fost raporturile între băștinașii romanici și imigrația slavă, cumană, maghiară, sau a altor popoare venite în prima parte a evului mediu? Dacă aceste raporturi prefeudale, apoi feudale, au însemnat o supunere a pămîntului și a oamenilor, sau măcar o intrare în obștii cu o situație superioară, este firesc ca satele, apele să ia numele noilor stăpîni sau a noilor așezați între băștinași.

Satele noastre prin organizarea lor sînt, nu așezări antice, ci obștii de colonizare succesivă, pe pămînt desțelenit, ciștigat mai ales asupra pădurii pentru munca agricolă. Un fenomen istoric, cu adînci rădăcini în trecut este acela al roirii obștilor. O obște se desparte în mai multe cete, care caută pămînt nou, își clădesc sate noi, unde găsesc loc de muncă în condițiile agriculturii extensive. Vechile așezări sînt aproape totdeauna părăsite, spre a se căuta pămînt nefolosit în agricultură, așezarea nouă capătă un nume nou, odată cu deschiderea ogoarelor. Viața agrară a românilor în evul mediu și chiar în vremea satelor feudale comportă o mișcare a satelor, așezărilor omenești, care schimbă adesea de nume. Agricultură extensivă și roirea obștilor este un fapt istoric la baza vieții economice a satelor românești, de care trebuie să se țină seamă, cînd se studiază formarea poporului român. ... Singură toponimia, luată izolat, nu poate fi cheia problemei formării poporului român. Aceasta nu înseamnă însă că asemenea studii de toponimie nu sînt deosebit de prețioase; îmbinate și încadrate în celelalte cercetări istorice și lingvistice, ele pot da un aport interesant problemei originilor limbii și poporului nostru ...” (Dezbaterile din ședința largită dela 25 nov. 1958 asupra formării limbii și poporului român, București, 1959, dactil. uz intern, p. 94—98)⁵⁶.

⁵⁶ De relevant, în sfîrșit, remarcabila operă (postumă) de mari dimensiuni și de largă concepție social-istorică a lui P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești* (Editura științifică, București, 1969, 398 p.) care abordează numeroase aspecte esențiale din trecutul obscur și probleme dificile, complexe, legate de procesul etnogenezei, a romanizării și a etapelor de evoluție a comunității social-etnice românofone; dar cartea eminentului slavist român conține unele formulări ce nu par a fi tocmai corecte nici deplin justificate și convingătoare; p. 64 „aria romanizării în Orient cuprinde întreaga Dacia și toate ținuturile dela Dunăre pînă în Balcani, inclusiv Dobrogea. Românii sînt urmașii romanității orientale, adică ai tuturor celor care au fost romanizați în partea orientală a Imperiului; romanitatea noastră se trage din întreaga romanitate orientală (etc.)”, aserțiuni valabile, dar cam vagi, preluate de la cercetători mai vechi, fără o fundamentare concretă și aporturi personale utile; la fel p. 115 „românii au fost în evul mediu un popor de spații mari, ei nu aveau orașe, ci erau păstori și țărani”. Între cele mai valoroase capitole ale monografiei se remarcă: romanizarea, romanitatea în Dacia și la Dunărea de Jos în veacurile III—IV, creștinismul, continuitatea, formarea poporului român, viața economică, creșterea vitelor, agricultura, meșteșugurile, negoțul, obștea țărănească, feudalismul, slavonismul, cnezii și vovezii, populațiile imigrate (unguri, pecenegi, cumani) etc.

Cu aceasta curmăm citatele din istoricul-slavist P. P. Panaitescu care aruncă o punte de legătură, prin criteriul *obștii sătești*, între formele social-politice antice ale populației românofone și faza medievală a cnezatelor și voievodatelor slavo-române din epoca în care poporul român era format atât sub raportul limbii, cât și al structurii social-politice și economice în teritoriul vechilor provincii de romanizare Moesia și Dacia și zonele adiacente ⁵⁷.

⁵⁷ Cit privește, în sfârșit, un aspect („minor” în aparență, dar în realitate de semnificație fundamentală) pentru viața cotidiană a societății romanice-străromâne, după prăbușirea stăpînirii oficiale și a organizării romane imperiale, și anume locuința și gospodăria (cf. supra, p. 211–214), este necesar să evocăm niște constatări făcute cu peste un deceniu în urmă. Din considerarea pripită a terminologiei românești provenite din faza veche („aus der Betrachtung der lateinischen Ausdrücke des Wohnungswesens ergibt sich, dass dieselben auf die einfachsten Verhältnisse zurückgehen”) și ignorînd total — cum era firesc acum șase decenii — elementul autohton-preroman cu semnificația-i lingvistică și cultural-istorică excepțională, un elev al lui G. Weigand, lipscanul W. Domaschke, în JB, XXI–XXV 1919, p. 132, scotea concluzia unilaterală asupra caracterului „risipit al așezărilor constînd numai din colibi rudimentare de lemn...” („will man sich aus den lateinischen Elementen dieses Abschnittes ein Bild von den ältesten rumänischen Wohnungen machen, so hat man an lose, von einander entfernte Siedelungen zu denken, die sich zumeist aus primitiven, höchstens aus Holz roh gezimmerten Hütten zusammensetzten, die nur eine ganz bescheidene Inneneinrichtung mit Feuerstätte enthielten. Wie sie ja auch noch heute bei den aromunischen Wanderhirten vorhanden ist...”). Față de tehnica superioară a arhitecturii, cu confortul și bunăstarea din vremea „clasică” și imperială a stăpînirii romane, este sigur, normal, că locuințele — multe improvizate sumar și foarte simple — ale populației rurale (agricole, păstorești, meșteșugărești) daco- și moeso-romane în perioada dintre sec. V–X e.n. erau modeste, majoritatea sărăcăcioase; dar nu avem nici un motiv temeinic să presupunem că ele vor fi fost mai primitive și mizere decît puteau să fie în general la populațiile din perioada numită „prefeudală” (a migrațiilor, „năvălirilor”), la strămoșii germanici (ori slavi?) ai lui Weigand și Domaschke, ori la slavii și ungurii în migrație, din condițiile unei sărăcii endemice (cu excepția căpeteniilor de triburi, a nobilimii și bogătașilor), într-un mediu social-politic agitat, cu deplasări de populații, frământări, lupte, — deci cu un nivel economic scăzut, o producție limitată, în care nu prea putea să fie vorba de „confort” (*AnEtn*, 1961–1964, p. 76–77). Cap. VII, nota 72–73. G. Bakó, *Despre organizarea obștilor sătești ale epocii feudale timpurii din sud-estul României*, în *SCIVA*, 26, 1975, p. 371–379 (Dridu, Dinogetia).

CONSIDERAȚII FINALE

La sfîrșitul acestei largi anchete cu caracter general, schițînd în linii mari — sub aspect lingvistic, istoric și arheologic — realitățile etnice, sociale și lingvistice de care se leagă procesul etnogenezei românilor fără a se putea intra în toate amănuntele, observăm că rezultatele dobîndite prin studiul critic al vechiului fond lexical românesc au pus cîteva probleme, oferînd și impunînd soluții de excepțională însemnătate nu numai pentru structura și gramatica istorică a limbii, dar și pentru istoriografia românească în capitolul cel mai obscur și controversat totodată mai important și interesant al trecutului românesc: începuturile limbii și ale comunității populare. Această chestiune a format în realitate punctul de plecare și imboldul principal pentru prezenta cercetare monografică, ce nu s-a limitat la construcții și reconstrucții etimologice cu constatări și speculații gramaticale formaliste, ci (cum era firesc și necesar) a trebuit să se ridice la considerații și concluzii social-istorice, cuvintele noastre autohtone constituînd cele mai prețioase și precise documente ale epocii de încheiere a limbii și poporului român. S-a relevat cu deosebită insistență faptul că datele oferite de limba română sînt în măsură să lumineze unele pagini din trecutul îndepărtat și echivoc al populației românești și al Europei sud-estice, iar față de vechile cercetări și rezultate, materialul lexical autohton din limba populară impune o revizuire nu numai a unui întreg capitol al epocii vechi a idiomului nostru romanic, dar în bună parte și a concepției de ansamblu despre geneza limbii în funcție de importanța și rolul substratului anteroman. Valoarea documentară social-istorică a limbii populare (relevată încă de R. Roesler, A. Cihac și de alți erudiți în sec. XIX-lea) a crescut astfel în mod substanțial pentru problema dificilă și controversată a începuturilor comunității de neam, limbă și structură socială care poartă numele de *români*.

Prima și cea mai importantă concluzie de natură istorică și paleoetnologică impusă de prezența elementului lexical autohton în limba română este verificarea definitivă și confirmarea incontestabilă a opiniei celor mai mulți istorici și filologi români și străini (germani, austrieci, slavi etc.), ca și a marelui majorității a publicului cult din țara noastră (idee veche, datînd din sec. XVIII și chiar mai înainte) că românii sînt continuatorii populațiilor traco-gețice care au locuit în antichitate aceste teritorii unde s-au romanizat în epoca imperială, adoptînd limba latină și numele romanus. Limba română și faptele de ordin general istoric arată limpede că poporul român, format pe cele două maluri ale Dunării inferioare (în provinciile Moesia și Dacia) este continuatorul atât al triburilor traco-moesice din sud, prin ramura balcanică (aromânii, megleniții, eventual și istroromânii), cât și al triburilor geto-dace de nord prin ramura mult mai numeroasă și importantă

a românilor septentrionali, așa-numiții „daco-români” din România actuală și din unele teritorii spre est, nord și vest. Lexicul românesc autohton dovedește mai presus de orice îndoială că (precum s-a preconizat demult) populația traco-dacică formează temelia și trunchiul principal pe care s-a greșit și prin care a putut să dăinuiască romanitatea în Balcani și în Carpați, fiind deci însăși baza etnic-socială a poporului român, a mării comunități social-etnice românofone din evul mediu și din epoca modernă. Atare element primar, am zice: nucleul (amestecat cu sciți, celti ș.a.) a suferit succesiv diverse amestecuri prin aporturi etnice variate, în primul rând cel provincial roman (illyric, tracic din sud, celtic, grecesc, „oriental” etc.), de ale căror porții nu ne putem da seama nici măcar cu largă aproximație — urmat de adstratul slav din epoca medievală, apoi de micile infiltrații germanice, asiatică (pecenegi, cumani etc.), ungurești, slave mai recente (sîrb, bulgar, ucrainean, lipovean, polonez, slovac) etc., asimilate lent și ireversibil în marea comunitate populară românofonă. Nu putem ști și va fi greu a determina existența unei influențe culturale ori etnice-sociale vechi germanice ori vechi grecești (din epoca antelavă), dat fiindcă în limba română nu s-au putut dovedi (fiind puțin probabil că vor fi identificate în viitor) elemente vechi nemțești ori grecești.

În asemenea amalgam de neamuri variate integrate în marea comuniune românofonă și care au modificat și îmbogățit vechiul fond etnic-social „romanic” în zonele carpato-balcanice, nu poate fi vorba de conservarea vreunei „rase pure” trace ori geto-dace, fiind aproape pueril a pretinde că românii (adică: românofonii) ar fi de rasă dacică sau „illyro-tracică”; însăși noțiunea de „rasă” și chiar aceea de „etnicitate (ethnie)” sînt relative, în mare măsură discutabile; ele nu erau valabile nici în epoca antică, mai ales în condițiile sociale și istorice din cadrul geografic al Europei sud-estice. Atare fapt însă nu poate constitui, evident, o probă împotriva tezei că inițial comunitatea populară de limbă romanică (românească) din care se va dezvolta poporul român era formată dintr-un mare și puternic nucleu: populația autohtonă traco-dacică, romanizată, care a reprezentat factorul păstrător al romanității carpato-balcanice și trunchiul viguros pe care s-au altoit integrându-se diversele elemente etnice și de limbă, unificate armonios în marea sinteză populară a neamului nostru. Va fi avînd dreptate parțial G. Weigand cu observația că „românimea a asimilat la țară bulgari, unguri și germani, pașnic și pe neobservate”, fapt pe care-l consideră ca „un marș victorios de care românii pot să fie mîndri; mai mult decît de pretinsa lor romanitate, ce apare într-o lumină foarte dubioasă dacă se cunoaște trecutul lor în Balcani și istoricul așezării lor în Transilvania. Limba și etnicitatea sînt două lucruri diferite ce nu trebuie să fie confundate”¹. Tre-cînd peste ideea fixă despre „emigrarea” populației românești din Peninsula Balcanică în Dacia carpatică, este de reținut aserțiunea lui Weigand (făcută, evident, tendențios cu scopul de a înfățișa poporul român în culori mai nefavorabile [cf. supra, p. 55]) că limba și factorul etnic sînt lucruri total diferite. „Aliud est gentis, aliud linguae originem exquirere” observă la 1831 eruditul sibian J. K. Schullerus, adevăr care a fost ținut mereu prezent în ancheta

¹ „Das Rumänentum — hat Bulgaren, Magyaren und Deutsche auf dem Lande aufgesaugt, unbewusst und inagressiv; — ein Siegeszug, auf den die Rumänen stolzer sein können, als auf ihr angebliches Römertum, das in einem sehr zweifelhaften Licht erscheint, wenn man ihre Vergangenheit auf dem Balkan und ihre Siedlungsgeschichte in Siebenbürgen kennt. Sprache und Volkstum sind eben zwei verschiedene Dinge, die nicht miteinander verwechselt werden dürfen”, Gustav Weigand, *Balka*, I, p. 37.

și expunerile din paginile precedente, în convingerea că idiomul și numele „romanus” nu constituie vreo dovadă că și sub raport etnic poporul român ar fi „roman” în aceeași măsură ca graiul și numele lui etnic-național, că ar fi adică format inițial fie din elemente italice, fie din elemente romane în sensul larg ca soldați, coloniști etc. romanizați și veniți din alte provincii ale Imperiului, sau acei „romani puri” la care se gîndeau latinistii exaltați de la începutul sec. XIX-lea și aderenții lor din deceniile următoare². Acești patrioți înflăcărați (dar prea puțin orientați) aveau o singură preocupare obsedantă: problema național-politică pe care le-o impunea polemica îndîrjită dusă cu adversarii continuității daco-romane și ai latinității noastre integrale; interesul luptei naționale a „ardelenilor”, însufleșirea lor pentru romanitate și cunoștințele reduse (cu nenumăratele confuzii) la începutul sec. al XIX-lea au determinat pe istoricii și filologii Școlii ardelenene (în frunte cu Petru Maior; supra, p. 8—39, 158—159) să susțină tenace și cu cerbie puritatea „romană”, chiar italică a originilor limbii și poporului român, ca și ideea (adoptată apoi de Roesler cu aderenții lui) că la temelia poporului român nu poate sta elementul autohton, traco-dacic, după opinia lor „extirpat” ori expulzat integral de armatele romane în anii cuceririi Daciei. Azi însă este evident pentru oricine că latinizării din sec. XIX au încropit și pus în circulație o imagine unilaterală despre romanitatea noastră, confundînd cele două noțiuni ce trebuie net separate: limbă și ființă etnică-socială. Școala istorică latinistă ardeleană și adepții ei nu puteau înțelege valoarea relativă a acestor noțiuni: limbă și nume roman în provinciile Imperiului, iar de importanța și proporțiile factorului etnic și lingvistic autohton (traco-dacic) de la temelia poporului român nu putea fi vorba într-o vreme cînd cunoștințele istorice, arheologice și lingvistice-filologice erau simple rudimente, cînd apăreau „ideile exclusiviste extreme, exagerate, care au fost negreșit spre folosul naționalității acum trei pătrare de veac, dar care nu mai sînt admise în mod serios astăzi, cînd lumină s-a făcut îndestulă asupra originii noastre”, cum se exprima la 1877 Al. Odobescu într-o scrisoare către G. Barițiu³.

De atunci și mai multă lumină s-a făcut asupra etnogenezei românilor, iar azi sîntem în măsură să vedem limpede unele adevăruri rămase ascunse atît amar de vreme și să îndreptăm în bună parte (dacă nu chiar integral) erorile și ereziile curente în sec. XIX și mai tîrziu, pînă în zilele noastre. Cea mai gravă eroare de acest fel este ficțiunea că poporul român ar reprezenta nu numai graiul și numele Romei, transpuse pe un fond etnic provincial local (autohton), ci tocmai — în sens etnic și social, cultural și politic — romanitatea occidentală, italică (sau: orientală, asiatică, balcanică etc., în sens de amalgam roman provincial din toate zonele care au participat la colonizarea și cultivarea Daciei carpatică). În 1862 observa Miklosich „părerea că românii ar fi romani curați este neîntemeiată”, — la care trebuie adăugat că românii nu pot fi deloc ori sînt în mică măsură „romani” în sensul preconizat de latinistii sec. XVIII—XIX, căci (cum s-a demonstrat) temelia etnic-socială a romanității o formează aici fondul popular autohton traco-dacic al străvechilor populații ale acestor pămînturi, fapt întrevăzut de multă vreme de către numeroși istoriografi și lingviști. Cercetările filologice-lingvistice și istorice, completate cu datele arheologiei, au deschis orizonturi largi și ne-au făcut să vedem

² Ca niște „befangene Patrioten, die nichts den Barbaren zu verdanken haben wollten”, cum îi numea la 1829 B. Kopitar (supra, p. 39).

³ Scrisoarea lui Odobescu este reprodusă în DR, I, p. 524.

mai limpede realitățile etnice și lingvistice de care se leagă procesul etnogenezei române. Asemenea rezultate concrete permit a face precizarea că din marile moșteniri ale vieții și culturii romane, populația românească (românofonă) a conservat, pe cât se poate aprecia și determina azi, două elemente principale: 1) idiomul latin în forma romanică-românească (în care s-au integrat resturile lexicale autohtone, apoi cele slave) și 2) numele Romanus (rumân, român; pierdut la alte popoare neolatine); s-au adăugat apoi în sec. IV—V credința creștină de nuanță (cu terminologia) occidentală latinească. Au dreptate fără îndoială unii erudiți mai circumspecți, ca (în 1935) italianul Olschki, că românii nu au din latinitatea antică „altă moștenire decât structura gramaticală a limbii, unica legătură fundamentală cu lumea romanică”⁴. Azi apar ca șabloane literare fără conținut documentar istoric, lipsite de orice probabilitate și de logică, aserțiunile latinizanților ardeleni și ale altora despre „moravurile și instituțiile romane” moștenite de la cuceritorii lumii antice și preluate de la coloniștii Daciei, perpetuate cu puține modificări de poporul român⁵. Bine a întrevăzut și sintetizat realitățile lingvistice și etnic-sociale din provincii și mai ales de la Dunărea inferioară (în legătură cu caracterul romanității și cu fenomenul propagării limbii latine-romanice) E. Petrovici într-un pasaj ce se impune a fi reprodus integral:

„Fără îndoială și unii (istoricii) și alții (lingviștii) au dreptate când susțin autohtonismul poporului românesc pe teritoriul ce-l ocupă astăzi, dar greșesc când nu admit posibilitatea răspîndirii, a expansiunii lente a unei limbi peste teritorii învecinate în care se vorbește altă limbă, fără a presupune migrația, deplasarea populației în totalitatea ei. Printr-o expansiune, o răspîndire lentă a limbii latine, nu a populației romane, peste teritoriul Imperiului roman, la populații de origine etnică foarte variată, trebuie explicată romanizarea acelor țări unde au apărut mai târziu limbile romane. Romanii au contribuit cu foarte puține elemente etnice propriu-zis romane la formarea deosebitelor popoare de limbă romanică: francezi, spanioli, români etc. și chiar italieni. Elementul roman în componența etnică a țărilor românești poate fi considerat ca inexistent, căci nu erau romani decât în ce privește limba acei coloniști aduși din toate provinciile romane care s-au pierdut în masele autohtonilor. La fel s-a desfășurat și expansiunea slavă, anume ca o răspîndire a limbii slave la autohtoni, ca o adoptare a acestei limbi de către vechea populație daco-getică. Firește, și cu acest prilej s-a întâmplat o oarecare colonizare, o așezare în aceste meleaguri a unor elemente etnice slave, adică de limbă slavă, prin secolele V—VI—VII. De la populația daco-getică slavizată și în oarecare măsură amestecată cu elemente slave provine marele număr de toponime slave (*Dimbovița, Tîrnave, Bălgrad* ș.a.m.d.). Același proces de expansiune lentă, de data aceasta al limbii romane (românești), trebuie presupus în secolele următoare, în urma căruia populația daco-geată slavizată și amestecată cu slavii, dar și cu pecenegi, cumani, unguri, pe cale de a fi slavizați sau de a asimila pe slavii, adoptă structura gramaticală românească și fondul principal de cuvinte românești. Și cu acest prilej se face o oarecare colonizare, o ‘descălecare’ de elemente care vorbeau limba

⁴ Leonard Olschki, citat în DR, VIII, p. 280. Părerea asemănătoare a lui Jung (supra, p. 200). Este aceasta o realitate istorică ce nu are nici un rost să fie tăgăduită ori eludată, întrevăzută limpede în trecut (fără a putea fi deplin verificată documentar) de mulți erudiți istoriografi; astfel, în sec. XVI, umanistul-istoric și arheolog-epigrafist ardelen St. Zamosius (Szamosközy) arăta că poporul român „nil est aliud quam Davorum Parmenorumque turba...; quinetiam sese adhuc Romanos appellat, cum tamen nihil Romanae indolis habeant”, *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum* (Patavii-Padova, 1593), p. 11. Despre St. Zamosius: *Probleme de Muzeografie*, Cluj, 1960, p. 213—224; *ActaMN*, III 1966, p. 437—449.

⁵ Asemenea afirmații făceau și alți erudiți, de ex. „die Walachen sind Ueberbleibsel römischer Kolonen, welche von Trajan und anderen römischen Kaisern nach Dacien geführt wurden; und seit dieser langen Zeit haben sie ihre Sprache und Sitten eben nicht sonderlich verändert” (K. G. Windisch, *Geographie des Grossfürstentums Siebenbürgen*, Pressburg, 1790, p. 34). Era ușor (firește) pentru Roesler (supra, p. 160), Hunfalvy ș.a. să combată ridiculizând aserțiunile neverosimile despre continuitatea „moravurilor și culturii romane” la populația de limbă romanică-românească.

romanică numită românească. Astfel, s-a format ca orice popor și națiune din ‘autohtoni’ și ‘imigrați’ mai noi, poporul românesc și mai târziu națiunea română”⁶.

După ce s-a dovedit că cele două elemente (limbă și nume etnic-național) au fost a d o p t a t e de o populație indigenă provincială, devenită „romană” în urma procesului lent al deznaționalizării și înlocuirii limbii, se poate considera ca mult diminuat „misterul” ce plutea asupra epocii și împrejurărilor în care s-a ivit poporul român ca neam „neolatin” și dăinuirea lui în zona balcanică și carpatică în cursul obscurii perioade medievale: fenomenul definit de un istoriograf cu formula elegantă și expresivă „o enigmă și un miracol istoric: poporul român”⁷. Dezlegarea enigmelor și înțelegerea miracolului românesc se realizează cu mai multă ușurință și eficiență dacă, înlăturate prejudecățile național-politice și curățită zgura numeroaselor preocupări, erezii și susțineri pseudoștiințifice, se vor considera viața și realitățile românești populare atît prin perspectiva dovezilor istorice, arheologice și mai ales lingvistice, cît și în lumina vieții rurale de azi și din ultimele secole a poporului nostru. „La noi este necesar ca o fantezie disciplinată de critică să găsească analogii, să întreprindă incursiuni în științele auxiliare, spre a umplea lacunele și să facă legăturile necesare între știrile păstrate întâmplător, incomplete, răzlețe și prea distanțate una de alta. Aceste analogii nu trebuie căutate prea departe, nici la popoare cu o structură politică și socială fundamental deosebită de a noastră; ele vor fi găsite în nemijlocită apropiere prin intuiția pe care ți-o dă contactul zilnic și observația atentă a neamului din care faci parte. Aceasta este adevărat mai ales la români, care continuă să trăiască, la sate și în zilele noastre⁸. Distanța de timp în cadrul aceluiași element etnic trebuie să ne împiedice mai puțin să găsim analogii în nemijlocita noastră apropiere decât depărtarea geografică și stările cu totul deosebite din Europa apuseană, chiar în cea de acum o mie de ani”⁹.

Adevărul istoric obiectiv poate fi dobîndit și restabilit, în problema istorico-lingvistică a etnogenezei românilor, nu numai prin explorarea aprofundată și exploatarea critică a întregului material documentar disponibil, ci și renunțînd definitiv, fără regrete inutile, la două prejudecăți extreme, deopotrivă dăunătoare științei: a) ideea că poporul român ar fi fost în tot cursul epocii medievale o masă amorfă de păstori, fără conștiință etnic-socială și fără stabilitate economică, ale cărei începuturi și temelie etnică n-ar putea fi identificate niciodată; este imaginea despre poporul român schițată de Roesler și adepții lui (Hunfalvy, Treml—Tamás etc.), — căreia i s-a opus b) opinia contrară, susținută mai ales de patrioții latiniști ardeleni: că poporul român ar fi (ori ar trebui să fie) sub raport etnic-social „curat roman” sau italic ori măcar format din „coloniștii romani”, iar sub raport cultural-politic ar fi moștenitorul glorioaselor tradiții ale Romei antice; deci continuatorul celei mai „pure” romanități. Prima din aceste două teze cade dacă se are în vedere faptul că poporul român reprezenta la început populațiile rurale (agricole și păstorești) autohtone, sedentare, romanizate prin grai (limba cotidiană substituită) și nume, dar prea puțin prin forme de viață economică, socială, culturală și politică, — fapt

⁶ Petrovici, *Lucrările sesiunii*, Acad. R.P.R., 1951, p. 35—36.

⁷ G. I. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric: poporul român* (București, 1940; ed. franceză, 1937 și 1942; cf. supra, p. 157).

⁸ Dar după al doilea război mondial, marile transformări revoluționare din România au schimbat și modernizat în cele mai multe locuri condițiile de viață socială și economică.

⁹ S. Pușcariu, *LR*, I, p. 252—253.

care face să cadă și a doua teză nu mai puțin prezumpțioasă despre „tradițiile culturale romane” conservate de romanii din Carpați și Balcani necurmat timp de peste un mileniu în perioada medievală. Pentru întreaga „Romania” orientală rămâne parțial valabilă constatarea făcută la 1881 cu privire la populația din Dacia carpatică „în aceste rămășițe ale populației romane sau romanizate nu trebuie (natural) să-ți imaginezi purtători de cultură din partea cărora să fi putut pleca vreo influență culturală asupra acelor popoare care după evacuarea oficială a țării de către romani s-au așezat aici pentru timp mai lung sau scurt”¹⁰; totuși, acea populație rustică romanizată (românofonă), după o evoluție social-politică și culturală cu începuturi foarte modeste (în urma fenomenului de recesiune generală a romanității în perioada zisă „prefeudală”) și după o regrupare și cristalizare social-politică (supra, p. 225—229),¹¹ a exercitat o largă influență în cultura materială și spirituală a popoarelor imigrate, cum arată de ex. masivele împrumuturi lexicale din limba română în idiomurile acestor popoare (cap. V 5).

Prin considerarea începuturilor și a epocii vechi a trecutului românilor în lumina datelor istorico-arheologice și a structurii arhaice a limbii, dar totodată în perspectiva vieții actuale și din trecutul mai recent, se ușurează și simplifică mult înțelegerea și interpretarea justă, realistă a obârșiilor etnice și a fundamentelor sociale ale comunității populare românești, ca și a împrejurărilor generale care au determinat începuturile și existența ei în zona carpato-balcanică și dunăreană din antichitate și epoca medievală. Prin asemenea optică realistă se va înțelege mai limpede și direct faptul că autohtonă (ca și continuitatea) românilor este de natură social-etnică și economică, iar latinitatea (vehiculată de numeroase elemente provinciale și italice integrate) nu era decât un vestmînt pompos de caracter extern, în primul rînd lingvistic, care acopere un organism etnic-social de obârșie și compoziție (adaosuri) diferite. Astfel va fi mai ușor explicabilă inexistența populației romanice în documente timp de vreo patru secole în Peninsula Balcanică, aproape 9 secole în Dacia carpatică și în stînga Dunării inferioare; căci absența ei — lungă eclipsă istorică — din cronici și documente scrise, din toponimie și chiar din inventarul sărăcăcios al obiectelor

¹⁰ „Natürlich hat man sich unter diesen Überresten der römischen oder romanisierten Bevölkerung keine Kulturträger zu denken, von denen ein civilisatorischer Einfluss auf jene Völker hätte ausgehen können, die nach der offiziellen Räumung des Landes durch die Römer sich hier für längere oder kürzere Zeit ansiedelten”, Al. Budinszky, *Die Ausbreitung der lateinischen Sprache* (Berlin, 1881), p. 221. Asemenea constatare (sau intuiție ingenioasă, penetrantă) poate fi în parte valabilă pentru perioada imediat „postromană” (așa-zisa „prefeudală”) a Daciei carpato-dunărene; dar începînd cu mijlocul evului-mediu (sec. XI—XII, după unele metamorfoze și amestecuri social-culturale, mai ales în simbioza și aportul unor popoare în migrație, între ele slavii), romanii sud-est europeni s-au refăcut lent impunîndu-se între popoarele și triburile pătrunse (unele rămase și stabilite definitiv) în spațiul carpato-balcanic cu forme de organizare militar-politică superioare la nivelul vremii. Aceste populații au fost influențate de elementul romanic (românesc) mai ales sub raport economic și social, cum arată în primul rînd (cap. V 5) împrumuturile lexicale din limba română, — cu toate că hegemonia politică era aproape peste tot în mina „imigraților” în fostele teritorii de romanizare și chiar în zonele unde elementul românofon (alături de unele „ciștiguri” și de un spor în acțiunea de romanizare, de ex. partea de est a spațiului extracarpatic) a scăzut în chip catastrofal pînă aproape de totală dispariție în unele teritorii românești vechi, ca în așa-numita Secuime (estul jud. Mureș, jud. Harghita și Covasna) și aproape în întreaga Peninsula Balcanică (aromânii, megleno-români, istroromânii).

¹¹ Justele observații de acolo cu privire la regruparea și cristalizarea social-politică se referă la românimea din teritoriul fostei provincii Dacia carpatică; dar ele se potrivesc desigur (cel puțin în linii generale, analogic) și romanilor din dreapta Dunării de Jos (Peninsula Balcanică), în primul rînd aromânii (români „macedoneni”), despre al căror important rol politic în evul mediu (mai ales în veacurile XII—XIV, în Bulgaria, Tessalia, Epir, Albania etc.) și economic pînă în ultima vreme, cf. bibliografia citată în cap. VIII, nota 1.

arheologice detectate pînă acum (datate prin sec. VI—X/XI) nu înseamnă în realitate inexistența populației de limbă romanică din care s-a plămădit tocmai în acea perioadă obscură poporul român de mai tîrziu și care a putut să ducă o existență latentă cu un rol ceva mai redus pe plan militar-politic timp de cîteva secole. Lipsa lui din textele cronicilor și documentelor cancelariilor medievale (pînă prin sec. X, respectiv XII), ca și într-o măsură din stratul cel mai vechi al toponimiei din Dacia carpato-dunăreană și Moesia, va trebui elucidată în primul rînd prin condiția de criză și recesiune social-politică și economică a întregii lumi romane, dar mai ales a populației „neolatine” românofone în perioada zisă prefeudală, atît în Carpați, cît și în zona „balcanică”. Formele de viață rustică, latentă (retrasă, fără zgomot și paradă militară) ale unei populații traco-romane eminentemente agrare, fără o formație statală unitară cu armate puternice, explică mai simplu și veridic decît tezele „imigraționiste” (pătrunderea oricît de „lentă și neobservată”) prezența ei masivă în vechiul teritoriu de colonizare și romanizare din Dacia Traiană, în Carpați și pe linia Dunării, la fel ca în Haemus-Balcani ori mai la sud și vest. Mai ales în Dacia carpatică, apariția cam întîrziată a românilor în documentele scrise a putut să fie comparată pe drept cuvînt cu legendara pasăre Phoenix ori cu apa Arethusei siciliene, după „dispariția” pentru o jumătate de mileniu a populației romanice pe același plaiuri carpato-balcanice, unde însă romanitatea se altoise puternic și adînc în trunchiul etnic traco-dacic. Un aspect esențial în viața social-politică a romanității sud-est europene din perioada etnogenezei române și care se oglindește fidel în limba română cu terminologia ei variată și deosebit de instructivă este

Lupta de rezistență ca neam în epoca migrațiilor, de lungă durată (cîteva secole): pentru salvarea identității și integrității, a limbii latine-romanice, a numelui etnic *R o m a n u s*, a culturii populare și a unor forme proprii de organizare politică-juridică (în primul rînd străvechea obște sătească și judecia). În acest context este necesar a sublinia din nou caracteristica principală a structurilor comunității romanice-stră-române: unitatea culturală și lingvistică remarcabilă (precum o dovedește cu prisosință puternica uniformitate și omogeneitate a limbii istorice românești, atît prin elementul latin-roman, cît și prin cel autohton-preroman, — cum nu se constată la nici unul dintre popoarele „neolatine”. În afară de viguroasa latinitate a limbii române (a tuturor celor patru dialecte), important și cu deosebire semnificativ sub raport social-istoric și lingvistic-cultural este etnonimul romanicilor sud-est europeni: *Romanus* (român, armân, rumeri), păstrat uniform și generalizat, care-i distinge net de toate popoarele și triburile imigrate, conlocuitoare; din acestea, unele părți s-au asimilat și integrat în marea comunitate populară a românilor, mai ales a celor norddunăreni (enclave de pecenegi, slavii etc.).

Studiul critic și comparativ-etimologic al terminologiei limbii române în ansamblu, a stratificării lexicale și a succesiunii principalelor cuvinte-noțiuni (chiar și num ai în linii generale, supra, p. 211—218) a arătat o vechime, stabilitate și continuitate în teritoriile și „vetrele” de formare a poporului român; totodată s-a remarcat ca deosebit de semnificativ faptul că, pe lîngă fondul ereditar (latin-roman + autohton traco-dacic), limba și poporul român s-au „îmbogățit” cu foarte numeroase împrumuturi lexicale (adstrat), între care mai vechi și relativ ceva mai importante cele slave; dar atare elemente „de import” nu au ajuns (în ciuda cantității lor impozante) la nivelul care, în terminologia culturală și economică, să depășească valoarea fundamentală a fondului latin-roman și autohton, a nomenclaturii privind noțiunile de bază proprii limbii

române, ale structurilor social-economice din cadrul așezărilor și îndeletnicirilor străvechi. Între acestea, termenii principali sînt ereditari, fie autohtoni (ca *vatră, gard, grapă, zestre* etc.), fie mai ales latini-romanici (*casă, perete, ușă, poartă, masă, cheie* ș.a.m.d., pentru care în alte limbi de cultură s-au impus împrumuturile, de ex. în maghiară *asztal* „masă” din slav *stolŭ, kulcs* „cheie” slav *ključŭ* etc.).

Societatea și cultura populară românească (în prima fază, prevalent rustică) s-a fundamentat și dezvoltat pe vigoasă temelie traco-daco-romană, cu limba și terminologia proprie străveche, ereditară, atît în Dacia carpato-danubiană, cît și la românii din sudul Dunării (românii „balcanici”), grupe-ramuri ale aceleiași mare popor românesc unitar prin limbă, conștiință și nume social-etnic, credință și cultură materială. Toate aceste ramuri ale românimii au trăit în condiții aproape identice, în același mediu vitreg și vicisitudini pe care au trebuit să le înfrunte cu dîrzenie spre a-și salva ființa etnic-socială și structurile unei economii închise, în fața opresiunilor și a numeroaselor atacuri ale valurilor de invazii, ale triburilor și popoarelor în migrație. Acestea din urmă au găsit pe „românii” sud-est europeni abandonăți de forța militar-politică romană, lipsiți în curînd de formele organizării statale desființate odată cu retragerea oficială la dreapta Dunării la sfîrșitul veacului al III-lea, apoi cu prăbușirea „limes”-ului romano-byzantin pe Dunăre și destrămarea întregului sistem defensiv în fostele provincii Moesia și Tracia. Cele două mari etape ale destrămării organizației militare-statale romane (la sfîrșitul secolului al III-lea în stînga Dunării de Jos, la începutul secolului al VII-lea în „Balcani”) au adus în scurtă vreme populația traco-daco-romană (ca și pe cea romano-illyră din nord-vestul Peninsulei) în starea de fărâmițare pe întregul vast teritoriu de romanizare carpato-balcanic, lăsînd-o fără un scurt puternic ce să-i asigure dezvoltarea culturală și munca productivă, progresul general în linie ascendentă; în situația dificilă de a trebui zilnic să lupte în condiții diverse și mereu adverse, adesea de zdrobitoare inegalitate cu puterile alogene ale triburilor în migrație, mai bine înarmate și echipate, mai coerente, dinamice și active în concurența pentru întîietate, dominare și exploatare a oamenilor și resurselor naturale din fosta „Romania” carpato-balcanică.

Romanicii (neolatini) din acest spațiu au dus totuși cu succes luptele seculare de rezistență spre salvarea limbii, a numelui etnic și a culturii proprii expusă permanent la puternice presiuni, influențe și interpenetrări cu elemente alogene și aloglote dominante, în cea „însulă a romanității” (mereu mai restrînsă și pe alocuri slăbită pînă aproape de totală dispariție), în oceanul popoarelor imigrate și stabilite vremelnic ori definitiv alături sau printre și peste oamenii pămîntului, traco-daco-românii autohtoni ai sud-estului european. Rezistența românimii în condiții politico-militare și economice atît de vitrege a dus — prin mari greutăți, sacrificii și pierderi — la încheerea firească: regruparea și refacerea ei în formații statale mai mici (la început), apoi mărite, spre mijlocul perioadei medievale. Față de tăcerea binecunoscută a izvoarelor scrise timp de cîteva secole cu privire la romani și români (mai ales în nordul Dunării de Jos și în Carpați), renașterea acestora și consolidarea lor politică au putut să constituie un fel de „surpriză” pentru unii istoriografi moderni, sau chiar să apară ca un „miracol” medieval refacerea unui popor care a străbătut vicisitudini ca puține altele, biruite numai prin forța etnică, vitalitatea și unitatea social-culturală și lingvistică a unui vigoșos fond social-etnic și biologic traco-dacic romanizat.

Partea a II-a

ACCEPȚIUNILE ELEMENTELOR LEXICALE ● DERIVATELE NOMINALE ȘI VERBALE ● FORMELE DIALECTALE SUD-DUNĂRENE ● ÎMPRUMUTURI ÎN LIMBILE VECINE ● ETIMOLOGIA CUVINTELOR AUTOHTONE

MATERIALUL LEXICAL AUTOHTON

1. PRELIMINARII

În ce privește conținutul acestui repertoriu lexical, deci cantitatea a cuvintelor — din care majoritatea sînt evident autohtone, preromane (fapt dovedit prin etimologiile concludente) — este de observat că numărul a fost stabilit cu aproximație între 160 și 170. Ca o limită sigură de jos poate fi luată cifra 150, oricum relativă și provizorie, — lucru explicabil date fiind lipsa de suficiente cercetări prealabile, de confruntări, absolut necesare într-o problemă istorico-lingvistică atît de mult controversată, și caracterul echivoc ori cel puțin dificil al etimologiei unor elemente lexicale românești. Avînd în vedere necesitatea unei cercetări adîncite, diferențiate și mai nuanțate în funcție de greutatea obiective și de obscuritatea materialului lexical, prin îndelungată chibzuire și repetată comparare după noi și severe controale de ansamblu, au fost omise din repertoriul prezent cîteva cuvinte care făceau impresia ori fuseseră declarate de alții și de noi ca autohtone — unele fiind mai curînd latine-romance (*sgrăbunță, speria*), altele eventual slave (*pleoapă*). Nu se poate spune că tot ce cuprinde acest repertoriu apare sigur, pus definitiv la locul potrivit. Astfel, o serie de cuvinte au fost înșirate (supra, p. 108, 116—117) sau tratate aici, deși structura lor autohtonă indo-europeană nu se impune ca sigură și absolut clară, ci lasă deschisă eventualitatea originii latine (*ameți, buiestru, întrema, leșina, sterp, șut, urcior*), ori slave (*noian, stîna*), ori deocamdată nedeterminabile (*burlan, ceafă* [trc?], *înseila, nițel, stărnut, țaruș*). Cercetările etimologice viitoare mai adînci, atente și competente vor elucida mai mult decît au izbutit cele de pînă acum; dar la unele cuvinte vor rămîne îndoieli în ce privește idiomul de proveniență și soluția etimologică. Este probabil că și alte cuvinte românești discutate și controversate (dar necuprinse în prezentul repertoriu) sînt de proveniență autohtonă, preromană (ca verbul *a îndemna* etc.); ele merită să fie și vor fi supuse cercetării mai atente cu alt prilej.

2. ÎMPĂRȚIREA ȘI TRATAREA CUVINTELOR

Pentru simplificarea și sistematizarea materialului lexical au fost prezentate la fiecare cuvînt în chip unitar, următoarele elemente (cf. E1Autoht):

- accepțiunile, în ordinea importanței sau vechimii, cu traducerea franceză și germană (rar latină, la termeni științifici, botanici etc.); definițiile și explicațiile sînt luate din DLR (pentru literele apărute (*a—e, f—r*), din *Dicționarul enciclopedic ilustrat* al lui I.-A. Candrea și din *Dicționarul limbii române moderne* (București, 1958), rareori amplificate cu indicații din alte surse lexicografice ori din glosare;
- derivate (nominale și verbale) care ilustrează importanța cuvîntului în limbă, vitalitatea și vechimea lui; la cuvintele de bază (cuvinte-tip) sînt grupate, pentru

economie de spațiu, toate derivatele care (cîteva excepții: *amurg, barză, acăța, devetica, zară*) nu sînt tratate și numerotate deosebit; între derivate sînt cuprinse și elemente lexicale din toponimie și antroponimie;

— forme dialectale suddunărene aromâne, meglenite, istroromâne (pentru dial. arom., cînd cuvîntul autohton lipsește, se dă corespondentul de altă origine, dacă există și a fost semnalat); repartizarea dialectală a cuvintelor autohtone, supra, p. 136;

— *imprumuturi* în limbile vecine, pe baza cercetărilor lexicografice mai vechi (F. Miklosich, I.-A. Candrea, J. Brenndörfer, G. Murnu — H. Mihăescu, G. Pascu, S. Pușcariu, I. Scheludko, I. Șarovolski, Th. Capidan, N. Drăganu, G. Blédy, Ivan Popovici ș.a.); aceste elemente lexicale constatate la popoarele vecine și conlocuitoare sînt prețioase documente de natură cultural-istorică (v. p. 138—140);

— forma *albaneză* corespunzătoare (dacă există; supra, p. 108; EIAutoht);

— bibliografia, în ordinea cronologică a apariției etimologiilor propuse;

— analiza formală și semantică a cuvîntului și soluția etimologică, respectiv presupuneri și propuneri în acest sens, cu indicarea rădăcinii (bazei, familiei) indo-europene, după dicționarul comparativ al lui Walde (WP, ed. I, mai amplă; supra, p. 111) și ed. II (IEW).

Documentarea bibliografică este încărcată, căci cercetarea lingvistică și istorică, plecînd azi de la numeroasele rezultate și observații ale înaintașilor, le reexaminează spre a le confirma sau înlătura și a putea să construiască mai departe sau din nou, cu materialul și pe temelii vechi, ori cu mijloace noi. Toate contribuțiile anterioare sînt de avut în vedere, căci adesea se clădește pe vechile temelii și se învață din greșeli; orice achiziție nouă se datorește în bună parte muncii înaintașilor, fiind condiționată de ea. Adevărat că materia cărții de față a fost (cum s-a amintit) cercetată insuficient în trecut: s-au exprimat multe păreri și totuși cam puțin (afară de idei generale) cu privire la substratul autohton în lexicul limbii române. Dar pasiunea nobilă cu care s-a muncit în domeniul etimologiei în sec. XIX—XX constituie un important și interesant capitol din evoluția științei filologice-lingvistice române, ca și din istoria culturii în general. Rezultatele ei, în sensul ce ne preocupă aici, sînt însă în disproporție cu eforturile făcute spre elucidarea problemelor etimologice obscure și dificile. Pentru fiecare cuvînt nelămurit s-au propus soluții variate, contradictorii, uneori ireconciliabile, care se cer examinate cu toată atenția spre a vedea ce poate rezista unor criterii lingvistice-etimologice mai severe. Examinarea lor prezintă nu numai un interes pur bibliografic, căci adesea din contrastele și opoziția vechilor opinii se poate degaja mai ușor adevărul științific, adică etimologia sigură sau cu mai multe șanse de a fi reală. Deși rezultatele anterioare sînt de multe ori nefolositoare (uneori dăunătoare cercetătorului neavertizat de azi), ele vor fi menționate în limitele puținței de informare, observînd că repertorii bibliografice absolut complete nu sîntem în măsură și nu pare necesar să dăm. Scăpări de citate vor exista desigur în documentarea bibliografică de mai jos; nu însă din cele mai grave și nu intenționate, după un obicei din trecut practicat de cîțiva filologi-lingviști de a nu cita lucrări emantate din „altă școală” pentru care s-ar înțempla ca dinșii să nu aibă simpatii¹. Epoca veche a istoriei limbii române și mai ales originea cuvintelor obscure a preocupat intens și constant pe cercetătorii din vechile școli filologice ale centrelor universitare românești, atît din

¹ Dacă omisiunile de acest fel nu vor avea prea mare gravitate, grav și reprobabil apare procedeul unor erudiți de a consulta și utiliza din plin lucrările altora fără a le cita. Dar sectarismul ce stăpînea în trecut unele cercuri filologice la noi în țară s-a extins și peste hotare, unde erudiții cu prestigiu mondial au fost atinși de atare influență nefastă. Un singur exemplu elocvent: în REW al lui Meyer-Lübke se găsește citat foarte rar, chiar cînd aduce soluții noi, durabile, *Dicționarul etimologic* Candrea-Densușianu, dar se citează, fiind admise uneori (alături de etimologii populare), multe soluții neverosimile apărute în publicații (ca DR) pentru ai căror colaboratori romanistul de la Bonn și maestru al lui Pușcariu avea sentimente amicale.

București (GrS, BL etc.), cît și din Iași (VR, RevC, Arh, BIFR ș.a.) și din Cluj (DR) ori din Cernăuți (RevF etc.), ale căror contribuții numeroase și importante pentru etimologie vor fi avute în vedere peste tot și apreciate după cuviință. Este necesar a reproduce la fiecare cuvînt toate părerile și soluțiile propuse de înaintași asupra obiectului lui; în ordine cronologică, spre a se vedea mai limpede paternitatea vechilor etimologii: „tribuere suum cuique”, căci unii erudiți aveau chiar curioasa inspirație de a susține (ca originale și noi) etimologii date de alții cu decenii mai înainte, unele chiar de Petru Maior (LexB). Este deci cazul a face și un act de dreptate vechilor exploratori la începutul secolului al XIX-lea (DictB, LexB), care cu rudimentele de cunoștințe de atunci au formulat etimologii durabile, admise pînă în ultima vreme și înșirate de romaniști fără a mai cita pe adevărații autori (v. de ex. *aruncă, dărîmă, pînză*).

În bibliografia noastră se dau adesea textual pasaje mai importante, care contribuie la extinderea excesivă a documentării, unde ordinea cronologică a numeroaselor texte și citate nu e lucru ușor de realizat înșirarea tuturor citatelor s-a făcut cu un îndoit scop: a) pentru a da cititorului posibilitatea unui control riguros prin confruntarea contribuțiilor vechi cu rezultatele recente valabile, b) pentru a scuti pe cercetători de munca îngrată a căutării și verificării textuale a părerilor exprimate de la 1822 pînă azi, risipite în diverse dicționare, cărți, reviste, broșuri, cursuri litografiate și chiar în ziare. Îngrămădirea de citate, adesea disproporționată și greoaie, uneori poate nefolositoare, n-a fost făcută pentru parada unei erudiții hirsute, ci pentru a servi obiectivitatea muncii științifice, respectînd efortul și aportul oricui, chiar al diletanților, căci s-a întîmplat ca amatorii și diletanții din sec. XIX-lea să aducă observații interesante asupra etimologiei unor cuvinte autohtone (v. *beregă, ledgăm* etc.). Pentru a face istoria și peripecțiile prin care a trecut fiecare cuvînt în alambicurile etimologiștilor de la Petru Maior, vor fi amintite atît soluțiile venite din partea autorităților în materie de istoria limbii, cît și ale amatorilor de produse etimologice românești, din care multe nu sînt de luat în serios (neverosimile ori absurde, unele chiar hazlii), servind mai ales pentru ilustrarea modului cum trebuie să nu se facă etimologia. Încît: științifice ori de factură populară, toate etimologiile (evident numai cele apărute în dicționare și publicații cu caracter filologic, ca AAR, ArR, Arh, BalkA, DR, JB, KJB, ZrPh ș.a.) se vor aminti în repertoriile bibliografice ale cuvintelor studiate.

La tratarea fiecărui cuvînt, se examinează, mai întîi (întrucît este cazul) temeinicia și valoarea ori criteriile fiecărei etimologii vechi în funcție de evoluția formală (fonetică) și de semantismul cuvintelor; apoi aspectul fonetic și semantica lor actuală ori mai veche, din faza romană și din cea prelatină (indo-europeană autohtonă), avînd în vedere puțința de a stabili legături etimologice în domeniul comparativ al limbilor indo-europene.

Repartizarea pe grupe semantice a cuvintelor autohtone este tot atît de grea ca și clasificarea celor latine-romance, deși primele nu reprezintă nici 1/10 din totalul lexicului moștenit. Cele vreo 160 elemente lexicale preromane aparțin unor variate domenii de viață, fiind cu greu reducibile în categorii absolut unitare, net conturate. De aceea, gruparea lor este (cum e firesc) aproximativă și arbitrară, știindu-se că „stabilirea unor categorii de înțelesuri este foarte anevoioasă; clasificarea cuvintelor unei limbi în aceste categorii și mai grea, dată fiind polisemia celor mai multe din ele și dezvoltarea semantică, ce adesea face ca o vorbă, aparținătoare unei categorii, să ia în cursul timpului un înțeles ce se potrivește în altă categorie. Reguli fixe neputîndu-se stabili, arbitrarul nu poate fi înlăturat cu desăvîrșire”². Cu unele aproximații, începînd

² S. Pușcariu, DR, I, p. 401. Elementele romane ale limbii române populare au fost împărțite după categorii semantice și domenii de viață în „disertația” de doctor a lui Walter Domschke, *Der lateinische Wortschatz des Rumänischen*, în JB, XXI—XXV 1919, p. 65—173, exclusiv

cu persoana umană și societatea, pot fi grupate cuvintele autohtone astfel (cele comune cu albaneza: alb.):

A. OMUL ȘI RELAȚIILE SOCIALE

a) părți și organe ale corpului: *buză* (alb.), *grumaz* (alb.), *beregată*, *gușă* (alb.), *burtă*, *rînză* (alb.), *șale* (alb.);

b) funcții fiziologice, boli: (a se) *uita*, *întrema*(?), *sugruma*, *sugușă*, *ameți*(?), *leșina*(?), *vătăma*, *urdoare*, *urcior*(?);

c) trăsături psihice, stări afective: *mărat* (alb.), *bucura* (alb.), *răbda*, *gudura*, *dezmierea*, *mădări*, *întărîta*, *aprig*;

d) vîrsta, relații familiare: *prunc*, *copil*, *băiat*, *mire*, *moș* (alb.);

B. ÎMBRĂCĂMINTE, ÎNCĂLȚĂMINTE

pînză, *căciulă* (alb.?), *brîu* (alb.), *baier*, *carîmb*, *munună*, (zgardă);

C. LOCUINȚA, GOSPODĂRIA

cătun (alb.), *bordeiu*, *arcea* (alb.), *vatră* (alb.), *burlan*(?), *leagăn*, *gard* (alb.), *țarină*, *zestre*;

D. UNELTE, OBIECTE CU ÎNTREBUINȚĂRI SPECIALE

grață (alb.), *cursă* (alb.), *mătură* (alb.), *custură*, *caier*, *baier*, *zgardă* (alb.), *munună*, *gresie* (alb.), *carîmb*, *dop*, *țaruș*(?), *cîrlig*, *undrea*, *cață*, *ghioagă* (alb.), *razem* (rezema);

E. FORMA, CANTITATEA, CALITATEA MATERIEI

abure (alb.), *droaie*, *drucete* (alb.), *fărîmă* (alb.), *gardină* (alb.), *grunz* (alb.), *lespede*, *morman*, *șir* (înșira), *țarină*(?), *nițel*, *scrum* (alb.), *steregie*;

F. FORME ȘI ACCIDENTE DE TEREN

măgură (alb.), *gruiu*, *bunget* (alb.), *mal* (alb.), *părău* (alb.), *baltă* (alb.), *groapă* (alb.), *genune*, *noian*(?), *stîncă*;

G. FENOMENE NATURALE, NOȚIUNI DE TIMP SAU ABSTRACTE

amurg, *boare*, *viscol*, *adîia*, *pururea* (alb.), *modru*;

H. FLORA (PLANTE, ORGANE, FRUCTELE LOR)

mazăre (alb.), *gorun*, *brad* (alb.), *curpen* (alb.), *brîndușe*, *spînz* (alb.), *brusture* (alb.), *măceș*, *copac* (alb.), *bunget* (alb.), *butuc*, *butură*, *mugure* (alb.), *sîmbure* (alb.), *ghimpe* (alb.), *păstaie* (alb.), *strugure*;

I. FAUNA (ANIMALE, CORPUL, ÎNSUȘIRI, BOLI; cf. Aa-b)

mînz (alb.), *daș* (alb.), *cîrlan*, *vătuiu* (alb.), *țap* (alb.), *viezure* (alb.), *mistreț*, *barză* (barz), *ghionoaie* (alb.), *șopîrlă* (alb.), *năpîrcă* (alb.), *melc*, *căpușă* (alb.),

în baza dicționarului etimologic al lui Pușcariu (EWR, despre care cf. supra, p. 129-130), conținând toate erorile și lipsurile acestuia, ca și alte greșeli datorate etimologiilor inadmisibile ale maestrului lor lipsan Gustav Weigand. Despre dizertația lui Domaschke, v. recenzia lui Pușcariu, DR, I, p. 401-417.

strepede (alb.), *balaur* (alb.), *ghiară*, *șoric*, *bască* (alb.), *baligă* (alb.), *barz* (alb.), *buiestru*(?), *murg* (alb.), *stărnut*(?), *șut*(?), *gudură*, *necheza*, *gâlbează* (alb.);

J. PĂSTORIT (cf. nume de animale, I)

a) organizare, utilaj păstoresc: *baciu* (alb.?), *țarc* (alb.), *strungă*(?), *stîmă*(?), *cață*, *ghioagă*, *căciulă*;

d) derivatele laptelui: *străghiată*, *mărcat*, *brînză*, *zăr*, *zară*, *urdă*;

K. ADJECTIVE

aprig, *barz*, *buiestru*(?), *creț*, *gata*, *mare*, *mărat*, *mieru*, *murg*, *mușat*, *nițel*, *sarbăd* (alb.), *stărnut*(?), *șut*(?), *tare*;

L. ADVERBE

gata (alb.), *nițel*, *pururea* (alb.);

M. VERBE

acătă, *adiiă*, *ameți*(?), *anină*, *aruncă*, *băgă*, *bucură* (alb.), *cotropi*, *cruță* (alb.), *curmă* (alb.), (a) *darari*, *dărîmă* (alb.), *deretică*, *desbără*, *descătă*, *descurcă*, *desghină*, *desmierdă*, *deșelă*, *gudură*, *încurcă*, *îndopă*, *înghină*, *îngurzi*, *înseilă*(?), *înșiră* (șir), *întărîta*, *întîmpină*, *întîmplă*, *întremă*(?), *întărcă*, *lepădă*, *leșină*(?), *mădări*, *mișcă*, *mușcă*, *necheză*, *păstră*, *răbdă*, *rădică*, *rezemă*, *sburdă*, *scăpără* (alb.), *sculă* (alb.), *scurmă*, *sgîriă* (alb.), *sgrîmă*, (tîmpină, tîmplă), (se) *uită*, *urcă*, *urdină*, *vătămă*, *viscolî*.

3. REPERTORIUL LEXICAL ALFABETIC

(1) **ábure** (var. *abure*, trans. *abor*) s.m. (pl. *áburi*) 1) „vapor; lichid trecut în stare gazoasă” („vapeur, exhalaison, fumée; Dampf, Dunst”). 2) „răsufierea, suflarea animalelor” („exhalaison, soufle; Hauch”).

Der.: *aburel*, *a aburá* (*aburi*) și despre vînt: „vîntu a aburat”, *aburat*(-it), *abureală*, *aburos*, *aburitor*; antropon. *Aburel*.

Dial.: arom. *ábur*, (*áburi*), *aburare*, *áburedzu*, *aburós*.

Împr. din rom.: n.gr. Epir, Zagorion *ábros*, Velvendos *áburos*, Epir *aburiazó*, Zagor. *abrizo* (RumWNGr, p. 21 și 73; REBS, p. 22,11; RevLg, XII 1967, p. 539 epir.); ung. reg. *ábür* „göz” (NyÍrK, X, p. 358; MNyRomKölc, p. 39).

Alb.: *a vull* „abure”, vechi *avullë* (sec. XVII), gheg *abull*.

LexB, p. 2 „*abore* a lat. *vapor*; per aphoresim et antithesim”. ● Diez, EWRom, p. 359 din *vapor* (ca *boare*). ● Miklosich, SIEIR, p. 8 *abore* = alb. *avull*, *avell*; AlbF, II, p. 69 „*vapor* — alb. *avull*, rum. *abore*. Die Zusammengehörigkeit dieser Wörter ist nicht sicher”. ● LaurM, I, p. 16 cf. *vapore*. ● Cihac, DÉtDR, I, p. 1 lat. *vapor*; II, p. 714 împr. din alb. *avull*. ● Gaster, RIFA, I, p. 21. ● Hasdeu, EMR, p. 100-102 „*abur* nu e împr. din alb. *avull*, de aceeași origine primitivă, fără a se fi putut naște unul din altul; răd. *av-*, gr. *ἀω*, *ἄρω* «suflu», fiind mai primitivă prin sens și finalul *r*”. ● Meyer, EWAlb, p. 21 *abure* identic sau împr. din alb., care vine din lat. *vapor*; AlbSt, II, p. 36: **abhros*; v. ind. *abhvas*, gr. *aphrós*. ● Philippide, ILR, p. 33 „*abur* formație nouă din *aburesc*, der. din *boare*”. ● Densusianu, R, XXV 1896, p. 130-131 *abur* s. verbal din *aburi*, lat. **ab-burire* (*ad* + *burere*, refăcut din *bustum*) „a arde”, sau **abbulire*. ● Pușcariu, CI, XXXV, p. 820; Körting, LRWb, 18. ● Papahagi, NET, p. 201 din *á-volo*, *-are* „hinfliegen, fort-, davonfliegen”. ● În legătură cu alb. *avull*:

Tiktin, DictRG, p. 5; Meyer-L, REW 15 „abburare”; Pușcariu, ZrPh, XXVII, p. 741, EWR 5, DLR, I/1, p. 8-9; Philippide, OrR, II, p. 657-659; Candrea, DEnc, p. 4; Rosetti, ILR, II, p. 108; Pușcariu, LR, I, p. 177-178 ș.a. ● Pascu, Suf, p. 77, Beitr, p. 7, DĒtMR, I, p. 27, REBS, p. 21, I, ArR, IX, p. 300: *vapulus, vapor. ● Barić, AlBRSt, p. 107 *a-gwulo > alb. avull, rom. abur, *gwull-, mnd. qualm „Dampf”. ● Weigand, BalkA, III, p. 210 trac *abull > alb. avull, rom. abur (ar fi o dovadă „dass lat. b bereits vorher zu v geworden war, thrak. b musste bewahrt werden”). ● Scriban, D, p. 61 „abur rudă cu alb. avull, care vine probabil din română” [!]. ● Șăineanu, DUn, p. 3 „orig. necun.”. ● Jokl, UAlb, p. 270-271 explică alb. avull prin alb. valë „undire, undă, val”, ahd. mnd. wallen „a fierbe”, i.-e. *a-vel- etc. ● M. E. Schmidt, KZ, LVII 1930, p. 15 alb. avull, avell din *abulo, v. ind. ambu „apă”. ● E. Petrovici, CercLg, X 1965, p. 357-358; boare > a abura, aburi > postverbal abur(!).

Încercările vechi (vapor, abburare, -lire, a-volare etc.) nu explică pe abure, care latin nu este, ci identic cu termenul albanez, de obârșie comună i.-e., fără a putea fi derivate secundare din boare, nici din rad. i.-e. al acestuia *bhol-. Cea mai verosimilă este soluția lui Hasdeu, deși formal există piedici destul de grele. Rad. i.-e. *ue- (izolat *aue-) „a sufla, a bate vîntul, a exhala” are tocmai sensurile cuvîntului alb.-rom.; de ex. der. cu -r și -l: gr. αὔρα „suflare, boare, curent de aer”, ἀήρ „abur, negură, aer”, ἀελλα „furtună”, cymr. awel „vînt, exhalatie”, v. corn. auhel „aura”, m.corn. awel „vreme, furtună” (WP, I, p. 220-223, 2; IETW, 81, 10). Un i.-e. *au-o-l- a dat în zona traco-illyră *avol-avul-, conservat mai fidel în alb., devenit abure în rom., cu l > r și păstrarea neconformă a lui b intervocalic din v.

Acest din urmă fenomen pare a fi o gravă abatere de la regulile foneticii istorice române: b și v intervocalic dispar (scribo > scriu, sebum > său etc.), dar se conservă în condiții diverse (cuib < cubium, roib < rubeus ș.a.). Păstrarea lui b (v) intervocalic ar putea fi datorată unei influențe de ordin semantic: *abul- > *aur ar fi produs confuzie cu aur (aurum); dar cf. habere cu v în avem, avere etc. Atare neregularitate nu este o piedică prea gravă în calea etimologiei propuse de Hasdeu.

(2) acățâ (var. agățâ), vb tr. 1) „a apucă, a prinde” („saisir (avec les serres, les griffes); (er)greifen, (er)fassen, fangen”). 2) „a anina, a atârna, a spînzura” („accrocher, pendre, suspendre; aufhängen, anhängen”); refl. „a se apuca, a se prinde de ceva, a se atârna” („s'accrocher, se suspendre, grimper; sich (an-, auf)hängen, (an)klammern”).

Der.: acățare, acățat (s. și adj.), acățător, acățătoare, acățos, acățacios, acățătură, acățele („villes de vigne”), agățabil (BIFR, VI p. 152); contrariul descățâ; cățără ar fi împr. din alb. katarsaj „klettern” (Capidan, DR, VII, p. 129), ori împr. în sens invers?

Dial.: arom. acățare, acats „atraper, commencer, accrocher, aller bien (en parlant d'un habit)”, acățat, acățătură, niacățat; megl. cățari, cats „atraper, commencer”, pricățari, zacățari, zacățat, istr. (a)cățâ „atraper”, oncața, racața.

Împr. din rom.: sâs. bekâtsen „sich abgeben, anhängen”, akâtsan „sich anhängen” (RomEISz, p. 11, 57); ung. ard. akâció, akâciós „certăreț”, akâciosus etc.

LaurM, I, p. 18 „accatiare a spendura, a atârna; pare a fi curatu romana, inse radecina pôte se fia dubia. Cea mai probable compositione se pare a fi din prep. ad și subst. catus, it. gatto, fr. chat etc.; mai pucinu probabile se pare cea din ad și fortiatulu verbu captiare, precum și derivarea din arborele acacia”. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 475 acăț, acățăr, cațăr, acățâ cf. ung. akaszteni. ● Hasdeu, EMR, p. 128 din cațâ „croc, houlette”, bățul cîrlig prin care păstorii prind oile acățîndu-le de lînă. ● Meyer, IF, IV 1896, p. 121 din gr. ori sl., cf. blg. kačja „hängen”, okačja „los-haken”, kačja „erheben”. ● Philippide, ILR, p. 43, 148 captiare. Admis: Tiktin, DictRG, p. 7, Byhan, JB, VI, p. 184, Pușcariu, EWR, 7, DLR, I/1, p. 12, ELR, p. 387, CDDE, 6, Popovici, DIstr, p. 87, 142, Șăineanu, DUn, p. 4, Philippide,

OrR, II, p. 142, 149, Candrea, DEnc, p. 6, Meyer-L, REW³ 1662, Scriban, D, p. 62 etc. ● Candrea, NRR, I, p. 403 der. din cațâ, Densușianu, HLR, I, p. 166. ● Schuchardt, ZrPh, XXVIII 1904, p. 41-42 sensul „aufhängen” îl are acățâ din ung. akaszteni, „ergreifen” poate veni din cațâ. ● Mihăescu, RESEE, VI 1968, p. 148 captiare. ● ILR (1969), p. 294 lat. *accaptiare.

Încercarea de etimologie din lat. *accaptiare (ad + capt-) nu este verosimilă fonetic și nici chiar semantic fiind o construcție artificială a latinizantilor (contestată de Laurian); neexplicîndu-se căderea lui n din *adcaptiare (cf. septimana > săptămînă etc.), cade și etimologia romanică rămînînd valabilă numai legătura lui acățâ cu unealta cațâ, din care e derivat de dată veche, cu însemnarea inițială „a prinde, apuca (înhața) cu un cîrlig, cu cațâ”, ca și contrariul descățâ.

adaru¹ (arom.) v. darari.

(3) adia (var. adia, țadii, reg. advia Munții Apuseni) vb unipers. „a sufla lin (vîntul)” („souffler doucement (le vent); sanft wehen, hauchen”), tr. 1) „a atinge ușor” („toucher légèrement, frôler, caresser; streifen, schmeicheln”), 2) „a cînta cu glas slab, în surdina” („murmurer; murmeln, säuseln”); intr. „a mișca ușor, a mișca incoace și încolo, a da din (coadă etc.)” („agiter, frétiller, branler; zappeln”).

Der.: adiere („souffle, brise”), adiat (subst.), adiat (adj.), adietor (adj.); adidia („a mîngăia”, zona Turda).

Dial.: arom. adil'a „a răsufila”, adil'are, adil'atic „răsufila”, adil'atu „respirație”, adil'os „îndurător, milostiv, duios” (Arom, p. 278-279).

LaurM, Gloss, p. 5 „adeliare, adoicare, adiare, -ere, nu mai incupe îndouentia co acesta vorba cauta se fia forte vechia, de orig. curatu romana se se lege prin etimologia de adhalare, adhelare”. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 1 cf. pol. odwiać, odwiecać „souffler en face (du vent)”, v. sl. vějati „flare”. ● Hasdeu, EMR, p. 343-343 „prin suf. verbal dimin. -illo e un cuvînt fără îndoială latin, oricare ar fi înțelesul părții radicale ad, formînd verbi cu sensul ‘mișcare ușoară’; adia din lat. vulg. adillare, de la adeo, -ire (etc.)”. Admis: Geheeb, JB, V, p. 6; respins: Candrea, CL, XXXIX 1905, p. 119, CDDE, 817 „*adiliare din trahere sau ducere ad ilia (Hor., Plin.); primar ‘a respira’, din care sensul ‘a sufla (vîntul)’ cf. lat. spirare ‘respirer’ etc.”. Admis: Pascu, DĒtMR, I, p. 102, 821, Candrea, DEnc, p. 13. ● Philippide, ZrPh, XXXI 1907, p. 289 „Ableitung vom Adverb *adil'i oder *adil'i hin und her ad + de + hi(c) + illi(c) isoliert nach Abfall der Endkonsonanten”. ● DLR, I/1, p. 42 potrivit sensurile 1) „a atinge ușor, mișca ușor”. 2) „a mișca incoace și încolo”. 3) „a sufla de abia”, adoptă etimologia *aduliare, de la adulare (cf. *dominariare < dominare, ordinariare < ordinare etc.). Adulare întruște aproape toate sensurile [!]? lui adia etc.”. ● Skok, Slavia, IV p. 337. ● Spitzer, DR, IV, p. 1570 „auch an rum. advia = *aduliare kann ich nicht glauben, vgl. vielmehr duios”. ● Meyer-L, REW³ 204a „*aduliare ‘schmeicheln’, advia, adia ‘streicheln, sanft wehen, hauchen’; Spitzer (duios) nimmt auf die konkrete Bedeutung zu wenig Rücksicht”. ● Graur, BL, V, p. 86 „*aduliare est bien douteux; le premier sens de adia doit être ‘souffler légèrement (en parlant de la brise)’”. ● Pascu, RevC, XII 1938, p. 169 adia, adil'are < lat. *ad-heliare = halare; advia blg. dâja „souffler, gonfler”. Admis: Scriban, D, p. 70. ● Rosetti, ILR, I, p. 166 „la *aduliare u > i constituie o dificultate peste care nu se poate trece; *adiliare impune trecerea lui d la z”. ● Giulea, LL, II, p. 41 lat. *ad-anheliare > *adinel'a > *adinila > *adinla > adila. Tiktin, DictRG, p. 20, Șăineanu, DUn, p. 8 „orig. necun.” ● ILR (1969), p. 294 lat. *adiliare.

Majoritatea încercărilor au plecat de la originea „curatu romana”, pentru care s-au construit arhetipuri latine populare neverosimile, cu prea libere interpretări și chiar răsălmăciri ale sensurilor de azi ale verbului; tipuri ca *ad-ilia, *adhalare, *adhelare etc. sînt deopotrivă artificioase și inutile, iar legătura cu adulare este oferită prin aranjarea sensurilor lui adia în chip forțat (cum

se procedează uneori în DLR, de ex. *aprig, incurca*). Semantismul de bază (relevat de Graur) este „a sufla încet, lejer”, iar forma arhaică era fie **adiliare*, fie **aduliare*, conținând se pare tema **dilia(-del-)*, din care s-a format un verb denominativ, sau era un verb la care s-a adăugat prefixul *ad-*. Elementul *-dil-* (**del-* ori **dul-*?) conținând ideea primară „suflare, suflu, vînt (în genere)” pare să aparțină la i.-e. **dheu-*, **dheuā-* „a fi împins de o mișcare vie, a se vîrteji, a se învîrți (mai ales despre praf, fum, aburi); a sufla, a răsufla, exhala; respirație etc.”, în multe derivate, cu *-m-*, *-k-*, *-r-*, *-l-* (WP, I, p. 836—843; IEtW 261; WH, I, p. 561—562 *fuligo, fumus*); mai apropiate formal de tema noastră **dil-* sînt derivatele cu *-l-* ca gr. *δύελλα* „furtună” din **thyelos* „impetuos, iute, aprig” etc.; v. ind. *dhū-li-s* în **dhālikh, dhūli* „pulbere, pămînt prăfuit (prăfos), polen”, lat. *fūligō* „funingine”, m. irl. *dūil* „dorință, poftă” propriu „pornire sufletească” etc.; cf. alb. gheg *dej*, tosc *dēn* „a ameți, a îmbăta”, **dhu-iio-*: lat. *suf-fio* „a afuma” etc. Lipsind atestări antice, nu se poate indica precis forma bazei de la care a plecat tulpina noastră: **dheu-*, **dhu-el*, **dheu-el-* sau mai curînd un **dh(u)e-l-io-* ori chiar **dhu-ei-l-*, acesta din urmă explicînd mai ușor forma rom. **adil-*, dacă are întîietate etimologică față de *adul* > *aduia*.

(3a) *ameți* vb tr. 1) „a face pe cineva să-și piardă claritatea conștiinței, a turbura mîntea cuiva, a zăpăci” („étourdir, donner le vertige; abasourdir; tourner la tête à qqn.; betäuben”). 2) „a îmbăta” („énivrer; berauschen, blenden”). refl. 1) „a-și pierde pentru moment claritatea conștiinței, a se zăpăci” („perdre la tête, avoir le vertige; schwindelig werden, kopfscheu werden, ausser Fassung geraten”). 2) „a se îmbăta” („s’énivrer; sich betrinken”), intr. „a simți o turburare din cauza unei indispoziții sau boli” („être pris de vertige, s’étourdir, avoir le vertige; schwindelig werden”).

Der.: *amețire, amețit, amețitor, amețitorie* (Cihac), *amețitură, amețeală*; opus: *desmeți, -ii, desameți* (DR, IX, p. 422), *desmeteci, -ii*.

LexB, p. 20 „*amețeală* a lat. *amens*, idest: mente perturbatus, vertigo, deliquium; *amețesc* vertigine adficio, corripior; linquor, deliquium patior”. Admis: Pontbr. p. 28; Cihac, DĒtDR, I, p. 167 „*mînt, altmînt, amețesc*, du lat. *amens, amentia, it. amenza*”; Körting, LRWb, 591. ● LaurM, I, p. 57 „*ammittire* (μεθυσκειν)”. ● Hasdeu, EMR, p. 1662 „forma organică a cuvîntului (pe alocuri în Ardeal și Banat) *amet* este *amitto* (mentem, virtutem, iudicium, consilium, sensus etc.)”. Admis: Șăineanu, DUn, p. 22. ● Tiktin, DictRG, p. 60 „*dunkel. Dass a-* prothetisch, zeigt a *desmeți*. Viell. zu ksl. *mensti, mentan* „turburare”, das auch *mesti, metan* geschrieben wird. *Bezmetic* ‘simnos, kopilos’, a se *desmetici* scheinen damit zusammenzuhängen”. ● Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 274 (étym. encore inconnue). ● Pușcariu, ZrPh, XXXI 1907, p. 717—718 „forma veche a fost **amățesc, *amățî*, cu *ă > e* după labială în poziție moale (*masticare > *mās- > mestecă, farmec > *fārm- > fermecă* etc.); nu e greu a-l aduce în legătură cu it. *ammattire*, fr. *amatir* der. din *mattus* etc.”; DLR, I/1, p. 147, DR, III, p. 676—676, ZrPh, LXIII 1943, p. 16. Admis: Weigand, KJB, XI, I, p. 130; Meyer-L, REW, 5428; Candrea, DEnc, 47; Spitzer, BL, VI, p. 232. ● Scriban, D, p. 95 „orig. neșt.”; cf. lat. *amittere* a trimite, a da drumu, a pierde; v. gr. *methyo* mă îmbăt”. ● Mihăescu, RĒSEE, VI 1968, p. 148.

Pușcariu arăta netemeinicia derivării din lat. *ament-* (care ar fi dat **aminte-aminti*), ca și a celei din *amitto* (nepotrivit semantic); nici etimologia slavă nu e mai verosimilă, *mesti, meța* ar fi dat **meti* ori *mînti*. Soluția lui Pușcariu nu convinge, nefiind clară trecerea lui *a, ă* la *e*, **matt- > ameți*: în *masticare > mestecă, fermecă* este asimilare *ă-e > e-e*; cf. *mătrice, mărgea, măcină* etc. cu *ă* păstrat³. În *ameți* esențial este nu „prostire; beție (îmbătare)”, ci „pier-

³ Pretinsa variantă *amățî* („mai veche”) atribuită lui Polizu și Dosoftei este produsul lecturii greșite (a unei buchi cirilice, confundînd pe *U = g* cu *U = ț*) făcută de Pușcariu (DR, III 676) în *Vocabularul rom.-germ.* al lui Polizu (Brașov, 1857), p. 19, unde stă tipărit clar *AMŃI = amățî*,

derea cunoștinței din cauza unui vîrtej, turburări, agitații, sguđuirii”, încît legătura preconizată de Tiktin cu sl. *męt-* are un miez de adevăr în sensul unei înrudiri mai vechi, ca aparținînd la i.-e. **menih-*, **meth-* „a amesteca, a mișca învîrtind, a agita” (WP, II, p. 269 = IEtW, 732): v. ind. *manihati, máhathi, mathnāti* „amestecă, mișcă, clatină, sguđue”, av. *mant-* „a mișca, urni, agita”, v. sl. *meta, mesti* „turburare”, gr. *μόθος* „tumultul, vîltoarea luptei”, v. sl. *motati se* „agitari”, ucr. *motát* „a scutură, sguđui” etc.; lat. *metus* „frică, groază”, *metuo* „a se teme”. Evoluția de la „în_vîrtire, vîrtej, turburare” la „pierderea cunoștinței, amețire” este simplă, firească. Astfel, *ameți* este înrudit, paralel cu *sminti* venit din slavă.

(4) *amurg* s.n. (pl. *amurguri*) „apusul soarelui, timpul cînd ziua se îngîna cu noaptea” („crepuscule; Abenddämmerung”).

Der.: *amurgî, amurgit* (s.n.), *amurgit* (adj.), *amurgire, amurgeală, înmurgî*.

Dial.: arom. *amurgu* „la tombée de la nuit”, *Amurgu* (nume propriu), *tu amurdzită* „spre amurg”, (s) *murdzitis* (pl. *-uri*), *tu murgiu, murdzeaste, murdzire, murdzisu, murdzit*.

Cihac, DĒtDR, II, p. 205 din sl. *mrakū*. Admis: Geheeb, JB, V, p. 12, Scriban, D, p. 97. ● Hasdeu, EMR, I, p. 1114 *amurg* din gr. *ἀμολγός* „die Melkezeit”. Admis: Philippide, ILR, p. 146—147, 216, VR, V 1910, p. 40, cf. OrR, II, p. 725, Diculescu, DR, IV, p. 447 (*amurg* din gr., deosebit de *murg*); cf. Tiktin, DictRG, p. 63. ● Meyer, EWAib, p. 82 din lat. *amurca*. ● Treimer, ZrPh, XXXVIII 1914, p. 408—409 citează și alb. *mjergullë* „negură, întuneric”. ● DLR, I/1, p. 156: din *murg*, cu prepoziția *a-*. ● Capidan, Arom, p. 157 lipsa de teme a derivării lui *amurg* din gr. *ἀμολγός*.

Apelativul *amurg* nu poate avea nimic a face cu gr. *ἀμολγός*, lat. *amurca*, ori sl. *mrakū*, ca element împrumutat, respectiv moștenit: cu fiecare din ele are comun o consonanță relativă și fortuită. În realitate, *amurg* e derivat al lui *murg*, noțiune potrivită spre a exprima fenomenul înserării, alcătuit „din *a-* (prepoziție, exprimă un raport de timp: *cînd*, adverb: *aorea, aseară*; puține, cele mai multe devenind substantive: *achindie, amiaz, amurg* etc.) și *murg*. La început era locuțiune adverbială cu sensul ‘la amurg’; apoi substantiv” (DLR). Trecerea de sens din „culoare închisă” la „întunec, înserare” ca în v. isl. *mjorkvi, myrkvi* „întunecime”, alb. *mjergullë, mjegulë* „negură, întunecime” (v. *murg*).

andrea v. *îndrea*.

(5) *anină* (var. *ainină*, Muscel) vb tr. 1) „a prinde de ceva, a acăța (fixa) un obiect de altul (fără a-l înțepeni, putîndu-se mișca și oscila)” („attacher, lier; anknüpfen, ankleben”). 2) „a atîrna, acăța, spînzura” („pendre, suspendre, accrocher, ajouter; an-, auf-, einhängen”). 3) „a strîmtoara (vînatul)” („mettre aux abois; aufs äusserste treiben”). refl. 1) „a se acăța, atîrna de ceva” („s’accrocher, se suspendre; sich anhängen, anklammern”), „a nu-i da cuiva pace” („ne pas laisser tranquille, s’en prendre à qqn.; jem. etwas angreifen”), „a se vîri (nechemat) undeva” („se fourrer (parmi d’autres); sich verkriechen”). 2) „a rămîne atîrnat, prins de ceva” („rester accroché, suspendu; an etw. hängen bleiben”).

Der.: *aninare, aninat, aninător, -oare, aninătură, aninacios* („qui s’accroche facilement”), *aninătoare* („le dernier refuge d’un animal mis aux abois”), *desnina* (DLR).

nu confundat cu *ameți* (p. 17), ci tradus corect „täuschen, verblenden, verleiten”. Tot așa, *AMŃI = amățî* „și i-au amăgit de i-au dus”, Dos. VSv 70b, II, este citit de Pușcariu în interesul etimologiei sale latinești: „amățî” (DR, V, p. 784).

LexB, p. 22 „*aninare* adfixio, depensio, a lat. *lenis*, leniter adfigo”. ● LaurM, I, p. 65. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 476 „*anin* — ung. *nyulni*, ne *nyulj* hozzđ nu te anina de asta”. ● Hasdeu, EMR, p. 1211 „forma organică în arom. *alin* din care *anin*; a *alin* — lat. *allēnare* ‘accoupler = joindre d’une manière agréable’ < *ad* + *lēnare*”. ● Pușcariu, JB, XI 1904, p. 174, CL, XXXIX, p. 257, EWR, 89, DLR, I/1, p. 171, DR, I, p. 80, ELR, p. 378 it. *ninnare* „einwiegen” (cf. *star a ninnare* „schwanken”), v. berg. *anina* etc.; **anninare* (*ad* + *ninna* „somm; leagăn” etc.; leagănul se lega la grindă ...). Admis: Meyer-L, REW³ 5817 „*nanna*, *ninna*, *nonna* (Lallwort), *nani*, ‘Eia popeia’ etc.; it. *ninna*, Zssg. rum. *anina*, vgl. arom. a se *alinare* etc.”. ● Philippide, ZrPh, XXXI 1907, p. 291 *anina*, arom. *al(i)nari* < **arirare* < lat. a + *relevare*. ● Weigand, KJB, VIII, I, p. 100 **allevinare* < *allevo* „in die Höhe heben”. Admis: Densusianu, HLR, II, p. 44, Pascu, ArR, X, p. 476; Candrea, DEnc, p. 57. ● Giuglea DR, IV, p. 1554 lat. *haereo* + *inare*. ● Scriban, D, p. 104 (*ninnare*, **allevinare*). ● Șăineanu, DictRF p. 22 (onomatopee). ● Tiktin, DictRG, p. 69, Șăineanu, DUn, p. 26 „orig. necun.”.

Sînt evidente greutățile în calea etimologiilor încercate: lat. *lenis* „nu ne mulțumește căci în *anin* noțiunea de *lin* nu e sensul fundamental („joindre quelque chose à qq chose”), ci numai îl nuanțează, dîndu-i un caracter determinat” (Hasdeu); ung. *nyulni* e departe de *anina*, neexplicat nici de *allēnare* (arom. *alin* „a sui, urca” este alt cuvînt, deosebit de *anina*, DLR); admisibil pentru formă, *anninare* e neconvîngător semantic: de la it. *ninnare*, berg. *anin* „(ein)wiegen” etc. pînă la rom. *anina* e distanță mare, fără puncte de legătură; lat. a + *relevare* și **allevinare* sînt nepotrivite din toate punctele de vedere. S-ar părea că *anina* nu este alcătuit cu prepos. *ad-*, ci că *an-* e radical, eventual dintr-un mai vechi **arina* (cf. *mirione-* > **mirune-* > *minune* etc.), posibil i.-e. **ar-* „a încheia, îmbuca, a (se) potrivi”, mai ales în legătură cu construirea în lemn, „a socoti” etc. (WP, I, p. 69–76; IEtW, 55–61): av. *arante* „se fixează, se așează; se înămolesc”, v. ind. *ar-p-ayati* „bagă înlăuntru, fixează, leagă”, gr. ἀραρίσκω „încheiu, îmbuc”, ἀρμενος „adăugat, înclăștat, potrivit” etc.; cu -t lat. *artus* „ce e în legătură strînsă cu ceva, legat strîns” ș.a.; cu -m etc. De origine i.-e. trebuie să fie și suf. rom. -n din arhetipul **arina*, care însă în centrul Ardealului ar trebui să aibă această formă, ca *murună* (*munună*), *sărin* (*senin*) etc. dar cf. *minune*), nu *anin*; ori ar trebui identificat un rad. i.-e. de forma **an-*? Videant alii.

(6) *ăprig* (var. *apreg*, †*apric*) adj. 1) „înfocat, înflăcărât, nestăpînit” („vif, passioné, impétueux; lebhaft, leidenschaftlich, ungestümm”). 2) „pornit, pătimaș, inverșunat, necruțător, crud” („fougueux, impitoyable, sans pitié; aufbrausend, schonungslos”). 3) „furios, grozav” („furieux, effrayant, terrible; rasend, wütend, grässlich”). 4) „crîncen, crunt” („cruel, acharné, dur; grausam, rauh”). 5) „rău” („méchant, mauvais; böse, schlimm”). 6) „lacom” („avide; gierig”); adv. cu aceleași sensuri.

Der.: *aprigime*, *aprijune* (s.f., DLR).

LexB, p. 26 „*apricu* a lat. *apricus*, i.e. sole gaudens, cum a homine sermo est; vel ab *habilis*, it. *abile*”. ● Cihac, DĒtDR, I, p. 13, LaurM, I, p. 80, Hasdeu, EMR, p. 1354–1355: din lat. *apricus* „espusu luminei soarelui, de aci: caldu ferbente. agile, iute”; singura piedică ar fi (după H.) accentul; dar v. rom. va fi fost *apric*, *aprig*, explicînd păstrarea lui *i* netrecut la e. Admis: Densusianu, HLR, I, p. 350; Körtling, LRWh, 773; Diculescu, OrLR, p. 542. LaurM. aminteau și pe *apricus* (despre vînt), preferat de Tiktin, DictRG, p. 80 adăugînd pe *apricus* „sălbatec ca mistrețul (aper)”, respins de Pușcariu, EWR, 99 „*aprig*. Etym. unbekannt. Allgemein wird als etymon *apricus* ‘sonnig’ angenommen. Ebenso wenig wahrscheinlich ist *apricus* < *aper*” [totuși îl înșiră între elementele latine] și de Meyer-L, REW³ 561. ● Subak, *Archeogr. Triest*, XXX, ser. III, II, fasc. 2, p. 14 **applex*, -icem „doritor de a avea ceva” din *apprecor* „rog”, ca *supplex* din *supplico*. ● DLR, I/1, p. 202–203 lat. *harpax*, -gem „răube-risch”, pronunțat **arpege(m)*; metatezat *ăprege*, apoi *apreg* „hrăpăreț, lacom”. Sus-

ținută din nou de Pușcariu, DR, III, p. 396, admisă îndoicnic de Meyer-L, REW³ 4055, etimologia nu e deloc probabilă: Graur, BL, V, p. 100, Rosetti, ILR, IV, p. 60. ● Drăganu, RomIX–XIV, p. 182 „etim. cea mai probabilă e tot *apricus*, deși cam departe ca înțeles și formă”. ● Giuglea, DR, X, p. 407–408 v. gr. ἀπληρος „unreif”. ● Șăineanu, DUn, p. 31 „orig. necun.”. ● DR, XI, p. 150–154.

Forma *apric*, originală (Corbea, Dos.), nu „arată aceeași pierdere deplină a vocii în pronunțarea consonantelor fonice la sfîrșitul cuvintelor ca și *fraget*, *lîncet* etc.” (DLR), ci *aprig* trebuie să fie din mai vechiul *apric*, cu sonorizarea lui -c final ca *vitricus* > *vitreg* (cf. *fracidus* > *fraged* etc., OrR, II p. 174; v. și *cîrlig*). Sensul original nu poate fi „avide, rapace, âpre (au gain)” (Nic. Costin), din care ar trebui să derive celelalte și pe care-l scoate în relief cu insistență DLR spre a justifica etimologia din *harpax*, iar „în exemplul lui N. Costin ‘aprig la prăzi’ poate fi tălmăcit și cu ‘teribil, pornit (etc.)’ (cf. ‘foame turbată’, *flămînd* ‘care arde de foame’). În Dosoftei e mai vechi (‘femiaie sfadnică și aprișă’, sau ‘Ellini se feceră amari și aprici, cruzi și nemilostivi’) decît în N. Costin, deci cu exemple din el trebuia să înceapă art. *aprig* în DLR. Exemplele din N. Costin și Neculce intră în definiția ‘impétueux, ardent, violent, dur’ etc.” (Giuglea). Esența semantică este „forță, tărie, energie, violență; activ, dinamic, plin de forță și energie”, adică ideea primară „lucrare, activare”: tema **apr-* conține un rad. primar și un formant **ap-r* care duce la i.-e. **op-* „a lucra, a înfăptui; produs (venit) al muncii, bogăție” (WH, I, p. 410; IEtW, 780): v. ind. *apas-* „lucrare, operă”, ved. *āpra-* „activ, harnic, zelos”, lat. *opus*, -eris „lucrare, operă”, *opero*, -are „a lucra”, *opulentus* „cu mari putințe, bogat, puternic”, *optimus* „cel mai bun” etc., ags. *oefnan* „a activa, a face”, v. isl. *öfr* „violent, zelos”, *afl* „putere, ajutor”, *efla* „a întări, execută, putea”; cf. gr. ἀπελλ(ος) „putere”, în derivate și compuse; Ἀπελλων, *Apollon* zeul „cel puternic”; la daci *Appuli* (din care oraș-cetate *Apulum*), illyr *Apuli*, *Aplo* etc., avînd ca bază comună i.-e. **ap(e)lo-* „putere”, explicînd mai ușor fonetica lui *aprig* românesc.

(7) *argea* s.f. (pl. *argéle*) 1) „groapă patrată, acoperită, unde femeile țes (vara); iarna se pun stupii” („sorte de hutte ou cabane, baraque; gedeckte Grube”). 2) „bolta unei clădiri” („voûte, cintre, coupole; Kuppelgewölbe”). 3) „scheletul clădirii (stîlpii și căpriorii), casa ridicată numai stîlpi și pusă «cunună»” („voûte d’une cave, charpente (en bois); Gerippe eines Holzbaues”). 4) (zona Iași) „strașina casei” („auvent; vorspringendes Dach”).

Der.: *argelaș* (vile tectum, AnonC); topon. *Argeaua*, *Argel*, *Argele* (TopRom, p. 497).

Alb.: *rragal'ë*, artic. *ragal'a* „Hütte”, *rragalë*.

LaurM, Gloss, p. 25 „din lat. *argilla* «pamentu grassu si albitiosu», sau *arca* = lada, cutia”. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 636 gr. ἀργαλοῖον „outil, metier”. ● Hasdeu, EMR, p. 1579 ἀργελλὰ maced. și cimmerian din greco-trac *argilla* (*argella*) locuință sub pămînt > rom. *argea*. ● Philippide, ILR, p. 33, 55, 148 *argilla*. ● Tiktin, DictRG, p. 93. ● Densusianu, HLR, I, p. 38, 199 cf. alb. *ragal*. ● DLR, I/1, p. 241 din trc (djagat.) *arka* „caisse, boîte” etc. ● Jokl, IF, XLIV, p. 13–23 *argea*, paralel cu alb., are la bază pe *argilla* cimmerian; ZONF, X, p. 197. ● Philippide, OrR, II, p. 696–697 autohton în română. ● Pușcariu, DR, IV, p. 1356–1357. ● Șăineanu, DUn, p. 34 cf. *arghella* odae de baie (la vechii maced.). ● Meyer-L, REW, 636 *argella* „Lehm-hütte”, romanic [adevărat numai intrucît cuvîntul a pătruns în latinitatea carpato-balcanică]. ● Densusianu, GrS, VII, p. 86–87 „o altă temă le poate explica, «loc săpat în pămînt», *ureg* [adică **ureg-*] din care gr. ῥήγνυμι «a sfărîma, a rupe, despica», ῥήγεις, ῥαγῆ. Forma primară putea fi **ergella*” [dar după etim. lui Dens. ai aștepta în rom. **vragea*, **bragea* etc.]. ● Scriban, D, p. 119. ● Giuglea, DR, X, p. 409, DRS.

p. 46-49 din v. gr. ἔργα, *ergella etc. [semantism nepotrivit]. ● AnEtn, 1962-1964, p. 80-81.

Hasdeu a văzut bine iar Jokl a demonstrat obârșia autohtonă, preromană a lui argea, arătând că apropierea dubioasă (în DLR) cu trc arġa respinsă de Hasdeu nu are valoare, nepotrivită semantic și geografic, cuvântul fiind numai djagataic, nu și osmanic; dar, să fi fost chiar și osmanic, n-are ce căuta în nordul Transilvaniei și Moldovei. Românescul argea este unul din puținele cuvinte cu prototip anteroman atestat în antichitate, ceea ce a simplificat problema etimologică. La cimerieni se atestă „locuințe subterane” numite ἀργιλλας (Strabo, V 244), iar la macedoneni: ἀργιλλὰ οἴκημα Μακεδονικόν, ἕπερ θερμαίνοντες λούονται. Din forma maced. derivă alb. rragalë, cu trecerea lui e neaccentuat la a. Cuvântul rom. s-a dezvoltat independent de cel albanez și paralel, păstrând pe e: argella (nu *argalla), din care argea (*undrella > undrea, stella > stea ș.a.). „Un argella băștinaș n-a avut numaidcât trebuință să fie împrumutat de la cimmerieni cu înțelesul ‘locuință subterană’ ori ceva analog; tot așa cuvântul alb. ar putea fi dintr-un autohton alb. argella care n-a avut trebuință să fie numaidcât împrumutat de la vechii macedoneni. Cuvântul cimmerian și cel macedonic ar putea fi numai niște indicii că au existat cuvinte analoge și în limbile băștinașe ale românilor și albanezilor” (Philippide). Etimologia cuvintelor macedonean și „cimmerian” a fost dată de Jokl, baza i.-e. *areg-, v. ind. argala-h, argala „zăvor, încuietoare”, v. sax. rakud, ags. reced „clădire, casă, palat, templu”, — bază considerată de WP, I, p. 81 (IETW, p. 64) ca variantă a i.-e. *ark-, lat. arceo „încuiu, izolez, îndepărtez”, arca „cutie, raclă”, arcanus etc.

(8) aruncă vb tr. 1) „a da drumul la ceva din mână cu mișcare repede, cu putere; a împinge ceva ca să sară în alt loc, a asvirli” („jeter, lancer un objet avec un mouvement rapide, avec force, imprimer un mouvement violent à un objet...; werfen, hin-, zuwerfen”). 2) „a face să cadă, a trînti, a doborî” („faire tomber, abattre; niederwerfen”). 3) „a da laoparte, a lepăda ceva inutil” („mettre à l'écart, rejeter quelque chose d'inutile; zurückwerfen, auswerfen”). 4) „a îndepărta ceva violent, a duce un lucru izbindu-l” („éloigner quelque chose par un mouvement violent, en le heurtant; ab-, ausweisen”). 5) „a pune repede un lucru peste ceva” („placer rapidement un objet sur quelque chose; hinlegen, -stellen, auferlegen”). 6) „a lua ceva repede de pe sine” („ôter rapidement quelque chose de dessus son corps; wegbringen, fortnehmen”). 7) „împrăștia, a răspîndi, a presăra” („éparpiller, répandre, disséminer; zerstreuen, verschütten”). 8) „a scoate, a da afară” („arracher, mettre en dehors, expulser; entreissen, ausreissen”) și numeroase alte sensuri nuanțate.

Der.: arunc „impozit (extraordinar)”, aruncat (pe aruncate, la aruncate, de-a aruncatul), aruncător, -oare, aruncătură, aruncăturii („être atteint de putrescence”), aruncăturit (DR, X, p. 152), darunca (formă poetică populară, EMR, I, p. 1775).

Dial.: arom. aruncarea, arcarea, aruncare „jeter, rejeter, lancer”, arunca, arucat, arcat, arcătură etc.

Împr. din rom.: n. gr. βροχόνω „einem etwas gegen seinen Willen auferlegen” (RumWNGr, p. 39, 89), ἀρκάτος „frei, müssig” (ibid., p. 73).

DictB, I, p. 66 „ab averunco”. Admis: LexB, p. 33 (averrunco departu, Cic. Att. IX 2), LaurM, I, p. 88, Pușcariu, EWR, 132, DLR, I, p. 278, PerspDict, p. 45, LR, p. 356: aurunca-, arunco; termen din sfera cultului religios păgîn cu sensul original „a îndepărta un rău”; DR, IV, p. 716, 1319; Rosetti, ILR, I, p. 168 etc. ● Pontbr, p. 47 ad runcare. ● Cihac, DĒtDR, I, p. 17 lat. abruncare, eruncare. Al doilea „etymon” al lui Cihac admis: Șăineanu, Sem., p. 159 (din lat. eruncare, întrebuințat

numai de scriitorii agronomi „a plivi, a arunca bălăriile”; expresie generalizată în locul termenilor latini clasici), Hasdeu, EMR, p. 1775, Tiktin, DictRG, p. 100, CDDE, p. 13, Candrea, DEnc, p. 85, Pascu, DĒtMR, I, p. 42, 162, Meyer-L, REW³ 2908; DR, XI, p. 227 etc. ● Mihăescu, RĒSEE, VI 1968, p. 148 lat. runcare. ● ILR (1969), p. 298 lat. eruncare.

Încercările pentru acest verb vechi, cu variate sensuri și multe nuanțe (considerat unanim ca element latinesc) s-au grupat în jurul a două formule, ambele neconvingătoare: *averruncare* nu se potrivește formal și semantic (cum a relevat Meyer-Lübke), iar argumentarea artificioasă a lui Pușcariu (DLR) este o denaturare a esenței semantice a verbului românesc spre a-l scoate din „etymon”-ul dat la 1822 în DictB; nici *eruncare* nu se admite semantic, esențial fiind în *arunca* „a împinge cu violență un lucru; mișcare rapidă, mișcare în general” și duce la rad. i.-e. *er- „a se pune în mișcare, a întări, a ridica, a se mișca, a curge”, cu numeroși reprezentanți în toate limbile (WP, I, p. 136-142; IETW, p. 326-332), de ex. gr. ἔρνωμι „a mișca, a se lansa”, v.ind. arna-h „a ondula”, zend. ar- „a (se) pune în mișcare” etc., o bază *ereu- în gr. ἔρωω „a se ridica violent, a se lansa, a se năpusti”, lat. ruo „a se năpusti”, irl. ruathar „asalt”, gal. rhuthr „impetus, insultus” (*rou-tro-), ags. rēow „întăritat, năvalnic, sălbatec”, arod „energic”, pol. ruch „mișcare” etc. Elementul radical în verbul românesc se acoperă cu baza i.-e. *ereu > *eru- > *erucare > arunca (cf. ericius > ariciu, (a)-eramen > aramă); sau *aruncare, de formă echivocă în ce privește elementul derivativ (n)c- ce ar putea fi romanic alăturat la o temă autohtonă (cf. incurca, ridică, urca?), inițial probabil simplu c-, nazalizat în dialectul drom., conservat ca simplu c numai în dial. arom.

(9) băciu s.m. (pl. bacî) „mai mare peste alți păstori (păcurari), cel care prepară brînză, untul, urda” („le berger qui prépare le fromage et surveille la bergerie; fromager, maître-berger; Senner, Schäfer, Käsemacher”); p. analog. „cel care dă întîiul la jocul cu arșice” („celui qui commence le jeu (aux osselets); der erste Werfer im Knöchenspiel”).

Der.: băcie, băcioiu, băcion' (u), -oan'e (ban., haț.), băcit (zeciuală luată de baciu); băciță, băciucă, băciuc, a băciui, băciuire; antropon. Baciu, Băcilă, Băcioiu, Băcescu; topon. Băcia, Băceni, Băcești etc.

Dial.: arom. baciu, bagiu „cama marele cașar, cașarul ma mare”, para-baciu „ajutor de baciu” (ALP, I, p. 251); RevLg, XI 1966, p. 551, megl. baciu, bačol'ă („stîină”); (?) la istorom. Bațe.

Împr. din rom.: srbc. bač „Senner; pastor alpinus”, bāčija (SOF, XXI, p. 371), blg bač, baču „Senner”, bačjo „nene”, bačija, bačilo „saivan (Schafstall)”, ceh. dial., slov. bača „Oberschäfer”, pol.dial. baca, bacza, ucr. bac etc. (RomSl, XIV, p. 129, XVI, p. 73), ung. bācs „cioban” (și bācsi „bade, nene”?). InfLR, p. 21, bacsoj (NyIrK, VI, p. 279; SCL, XIV 1963, p. 379; NyIrK, VII 1963, p. 177 și 118, XII 1968, p. 318; StCom, 13, p. 254; MNyTĒtSz, I, p. 213), baš (WtbCs, 10); sās. bātsch, bātsch (RomEISz, p. 10; SächsWtb, I, p. 416); ngr. μπάσιος „γέρον σεβαστός” (RumWNGr, p. 84); alb. bats „älterer Bruder”, batsë (Cord.) [împr. din rom.?).

Alb.: batsë (sau este împr. din rom.?), baç.

LexB, p. 42 „baciu coactor, formator caseorum, Senner; bade, bătya, bācsi. Not.: hoc termine distinguunt Valachi non solum majores natu fratres, sed et quodvis alios seniores, prout et Ital. abate, vel signor abate”. Pontbr, p. 60 ung. bācsi. ● Miklosich, SLEIR, p. 14 „slav bašta pater, baština, bače etc., rum. baciu, bade frater natu maior”; AlbF, I p. 351 „das Wort ist dunklen Ursprungs”. ● LaurM, Gloss, p. 38 „baciu, la macedorom. bagiu (si de aceea nu se poate admite ca aru veni din ung. bācsi)”. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 477-478 „baciu, badiu, bade, bādđran etc., — ung. bacs, bacsa, bacsó, bācsika, bācsika etc., trc (tāt.) bāksi maitre, précepteur, bāchy

chef, monsieur etc.; le mot drom. avec ses dérivés paraît venir direct. du magyar, qui l'a reçu du turc." ● Meyer, EWAlb, p. 29 „das Hirtenwort ist durch die Rumänen weit verbreitet worden: srb, pol., ceh, magy. *bacs(a)*, *bacsó* 'Schäfer', *bácsi*". ● Hasdeu, EMR, p. 2296 trc *bakči* „păzitor”, rad. *bak-* „a privi, păzi”; impr. de la pecenegi ori cumani. ● Şăineanu, InfOr, I, p. CCLXIV, CCLXII, II, p. 32 din trc (*ĉoban*) *baš* „premier pătre, maitre berger”. ● Weigand, JB, XVI 1910, p. 220 „*baciu* < blg. *bač*; im Rum. sicher kein Erbwort; türk.?” ● DLR, I/1, p. 409 „orig. cumano-turanică”. ● Treimer, ZrPh, XXXVIII p. 390 *baciu* — alb. *vois* „Bursch”. ● Barić, AlbrSt, p. 2 alb. *bats*, alb. primitiv **barts* < **barasā* < *bar-*, cf. *bari* „bête, bétails”; rom. *baciu* din alb. Cf. Capidan, DR, I, p. 510—511, 519, II, p. 459—460 *baciu* e „formă balcanică”. ● Pascu, ArR, VI, p. 224, IX, p. 306 *baciu*, *bade*, *badu* — blg. *batiu*, alb. *bats* — blg. *bačo* — trc *baš* (*cioban*). ● Densusianu, GrS, IV, p. 149—150, ALP, p. 232—5 trc *bakči* ar fi dat *ba(c)ciu*; presupune un rad. peceneg ori cumani *bakit*, *bakel* (dial. Kazan *bākici* „Lammenwächter”), cu sincopearea lui *i* (*e*) și reducerea *kč* > *č* (*ci*). Explicarea este pentru Drăganu „ademenitoare; nu e imposibilă nici din punctul de vedere al extinderii geografice: cumani și pecenegii s-au așezat și dincolo de Dunăre; dar neîntemeindu-se pe un rad. atestat, ea rămâne numai presupunere” [netemeinicia ei nu stă numai în lipsa unui rad. „cuman-peceneg atestat” !]. ● Wedkiewicz, MRIW, p. 276—277 „srbcr. *bača* 'Kosewort für den Bruder' dürfte allen anderen zugrunde liegen; daraus einerseits alb. *bats*, wo das *ts* auf erklärlicher Lautsubstitution beruht, andererseits rum. *baciu*”; RczSl, VII, p. 114. ● Drăganu, RomIX—XIV, p. 69—72 (cu bibliogr. amplă) „pornim de la srb *bača*; fiind o 'Anredeform', am primit cuvântul în forma de vocativ *bače*, din care în rom. nominativ *baciu*”. ● Pușcariu, StIstr, II, p. 278 de orig. obscură, vechi. ● Philippide, OrR, II, p. 697 el. alb.-rom.; orig. obscură. ● Rosetti, ILR, II, p. 109. ● Scriban, D, p. 144 „rudă cu *badea*, *bădia*, v. sl. *bratu* frate” etc. ● Tikin, DictRG, p. 139, Candrea, DEnc, p. 110, Şăineanu, DUn, p. 48 „orig. necun.”. ● AnEtn, 1958, p. 145 i.-e. **uet-so-* „bătrîn”? ● Reclg-Dial, p. 454.

Străvechi cuvânt din româna comună, existent în dialectele suddunărene, „nu poate veni din ung.” (LaurM), dar nici din trc (DLR); ca și slavii învecinați, ungurii au pe *bács* ca împrumut din română, iar împrumutarea în sens invers nu e de luat în seamă, la fel ca împrumutarea dintr-o limbă turco-tatară (consonanță fortuită, nesocotirea dificultăților fonetice, semantice, istorico-geografice). Indiciu pentru vechimea și autenticitatea românească a lui *baciu* este apartenența lui terminologiei pastorale, unde sînt puțini termenii de împrumut privind noțiunile fundamentale. „Ar părea că obîrșia cuvîntului trebuie căutată în română; de la păstori români și armâni el s-a răspîndit la toate celelalte popoare” (Capidan); neputînd fi romanic, poate fi considerat ca element prelatin, carpato-balcanic și indo-european, deși o legătură etimologică evidentă nu apare deocamdată. Sensul primar al cuvîntului poate să fi fost „un termen de respect prin care se adresează cineva unui frate mai mare sau unui om mai bătrîn, decî un fel de 'nene', care apoi s-a specializat, în lumea pastorală, adresîndu-se cu el ciobanii șefului lor” (DLR). Atare nuanță mai are termenul în slavă și albaneză, eventual și sub influența srb *bača* „Koseform für den Bruder”, *băšta* „Vater”, rus *bat'a*, ung. *bátya*(?), *bácsi*? (cf. DR, II, p. 459; SIETW, I, p. 45—46). Dacă noțiunea „bătrînețe, vechime” este esența semantică, *baciu* poate reprezenta un i.-e. **uat-so-*, rad. **uet-*, **uetes-*, „an”, **uetos(o)-* „de un an, bătrîn, vechi” (WP, I, p. 251; IETW, p. 1175): v. ind. *vatsā-*, *vatsarā-*, „an”, gr. *ἔτος*, *ἔτος*, alb. *vjet* „an”, lat. *vetus*, -*eris* „bătrîn, vechi” (din **uetos-to-s* „bătrîn, înaintat în vîrstă” ș. a. Trecerea lui *v-* la *b-* are analogii (*berbece* < *verv* etc.), iar pentru *-ts-* > *tš-* (*č*) se poate aminti *mișca*, *mușca*. Dacă e justă atare legătură etimologică, *baciu* ar fi un corespondent autohton i.-e. românesc al lat. *bătrîn* < *veteranus*, după cum *vătuui* este corespondentul etimologic al lui *vițel* < *vitellus*.

(10) *băier* (var. *bair*, *baieră*, *bairă*, *baior*) s.n. și f. (pl. *baiere*, *băi(e)ri*) 1) „ață de grosime variabilă, sforcică, fâșie îngustă, panglică” („cordon, lien quel-

conque (corde, lanière, ruban, lacet) qui sert à attacher un objet ou qui tient la place d'une anse; attache; Schnur, Strähne”). 2) „salbă, colier” („collier; Halsband, -kette, -schnur”). 3) „amulet, talisman” („amulette; Amulett”). 4) „baierile (vasele de comunicație și suspensie ale) inimii” („entrailles; die grossen Gefäßstämme, mittels derer der Herzbeutel aufgehängt ist”). 5) „adînc, adîncime, fund” („profondeur, fond; Tiefe, das Unterste”) și alte sensuri mai recente, ca „șireturi de ghetete” (*Philologica*, Iași, II 1972, p. 58,64) etc.; în Dos. VSv Dec. 13 „cruce în baer la piept”; Pravila 1652 „ceiace poartă baere sau nărocul”; Cantemir, Ist. 347/20 „baer” etc.

Der.: *băierel*, *băieruță*, -se, *băierătoare* (= *baieră*, zona Turda), *a băieri*, *băierit*; *îmbăiera*, *îmbăierat* (*îmboio-*), *îmbăierare*, *îmbăierătură*; *desbăiera*, -at.

Dial.: arom. *băeru*, *băir*, *baiur* (sensul „Kette, Band, Reihe”), *ambairare*, *ambairat*, *îmbair-*, *îmbar-*, *mbair*, *mbăiredzu* „leg”, *mbăiritură*; *disbăirari* (-*ăir*, -*air*) „a desbăra, a strica șirurile”, *disbăirat*, -*ură*, *dismăirare*, *dismăirat*; fărșer. *bayur* (*bayor*, DR, IV, p. 24); megl. *băir*, *bayăr* „Kette, Perlenschnur”; istr. *băiere* „Haarflechtenband”.

Îm p r. din rom.: blg. *baeră* „salbă de bani vechi cu care nevestele își împodobesc capul” (mai ales la Vodena; RomSl, XVI, p. 74 *baer*), *bair*, *bairči* „mărgieie de lut rotunde perforate la mijloc” (Tirново; DR, III, p. 220), ucr. *baior* (*baiur*) „Schnurband (aus Wolle geflochten)”, *bajorka*, *bajorok* etc. (RomSl, XIV, p. 129), *bajurok* „cordon cu care se înfașă copiii; briu femeiesc îngust, șiret de gheată” (Suceava, LbR, 1971, p. 163); pol. *bajorek* „Fadengold” (BalkA, II, p. 160, III, p. 283) etc.

DictB, I, p. 94, LexB, p. 42 „*baeră*, it. *bavero* collare”. ● Pontbr. p. 60. ● LaurM, I, p. 114 „... sp. *bavera* = sgară de căciulă și *bavero* = șervețel la gîtul copiilor spre a conserva vestmintele de bale; it. *baviera*, *bavero* guler etc.” ● Cihac, DĒtDR, II, p. 546 *baieră* „entrailles” din trc *bagyr* „foie, coeur; entrailles”; *baier* (*ă*) „ceinture, cordon” din *bāgh*, -y „lien, noeud, courroie”, *kicē bāghy* „bourse à tirants”. Admis: Şăineanu, RIAF, IV, p. 657. ● Hasdeu, EMR, p. 2363 „latin *baerul* nu e, turcece nu poate fi; totuși e turanic, dela pecenegi sau cumani (sec. XI); dial. trc oriental (djagataic) *bai* «lien; amulette», *bay* «lien, charme» > rom. *bairuri*” (etc.). ● Şăineanu, InfOr, I, p. CCLXII „*baier* nu poate fi trc-oriental; adevărata-i origine trebuie căutată”. ● Byhan, JB, VI, p. 191 (la trc *bāghy* „das Suff. -era bleibt unerklärt”). ● Crețu, Mard. Lex. p. 307 lat. *bajulus*; pentru *ū* — *e* cf. *tribulo-trier*. ● Tikin, DictRG, p. 140. ● Pușcariu, CL XXXVIII 1904, p. 471, ZrPh, XXVIII, p. 690, EWR 178 sensul de bază ar fi „Schmuckgegenstand” („farbiges Band ... gegen den bösen Blick”) care duce la *varius* „bunt” (*variare pectus lapillis* etc.), care substantivat putea să însemne „fărbige Gegenstände; Schmucksachen”, — care însă este „verfehlt. Die Grundbedeutung kann nicht «bunt» sein, sondern «Band, Schnur”, Weigand, KJB, VIII 1908, I, p. 99. ● Papahagi, NEt, p. 210 arom. *mbair* din lat. *balare* „blöcken, meckern”, fig. „albern reden”. ● Philippide, ZrPh, XXXI 1907, p. 295 din *baiulo*, *baiilo*. ● CDDE, 127 lat. *bajulus*, -um și *bajula*, -am „porteur, porteuse” > **baiur*, -ă (cf. *magis* > *mai*, *plouaie*) etc.; 128 *îmbăiera*: *im-bajulare* > *imbailare* etc. Etimologie admisă: DLR, I/1, p. 458, Pușcariu, DR, I, p. 415, Bogrea, AIIN, I, p. 319, Pascu, *Beitr*, p. 14, REBS, p. 25, 27, DĒtMR, I, p. 114, 951, 953, Densusianu, GrS, II, p. 316, Candrea, DEnc, p. 112, Meyer-L, REW³ 886,3, Graur, BL, V, p. 89, Scriban, D, p. 145 etc. ● Şăineanu, DUn, p. 49 „orig. necun.”. ● Şăineanu, DictRF, p. 42 „indigen”. ● AnEtn, 1959—1961, p. 32, 1965—1967, p. 14—16. ● ILR (1969), p. 295 lat. *bajulus*.

Cu mici excepții, încercările au plecat din dogma despre latinitatea lui *baier*, găsindu-se ușor baze romanice (*bajulus*, -a etc.). Dar examinarea atentă a formelor și lucrurilor arată că o asemenea bază romanică e nepotrivită formal și mai ales semantic. Din *bajul-* s-ar fi așteptat mai curînd românesc **bajur* (**bažură*, iar *e* din *u* nu se explică prin „influența verbului *îmbăiera*”, care e derivat românesc, posterior apelativului *baier*, ca atare nu poate avea la bază un pretins lat. **imbailare*, presupus de Candrea—Dens.). Nepotrivirea semantică e mult mai

mare, schimbarea nefiind numai „aparentă”, ci cât se poate de nefirească, „surprinzătoare” (Densusianu; „dar explicabilă totuși” !?): *baier* conține o noțiune esențial diferită de a bazei romanice *bajul-*, iar unele exemple romanice apropiate semantic nu dovedesc nimic. General în limba română, în toate dialectele prezent cu însemnări absolut identice, *baier* e străvechi, specific românesc; ca atare a cunoscut transformări formale tipice lexicului ereditar: aspectul actual nu poate fi din epoca romanică ori preromană. Semantismul limpede, simplu „legătură, panglică, ață; obiect pentru legat, înfășurat” este cel arhaic (just indicat de Weigand în 1908); aspecte și nuanțe ulterioare, secundare (cum ar fi „puterile miraculoase” ce i le atribuie farmecele, ori culoarea baierilor de poadoabă etc.) nu au semnificație pentru etimologie. Forma este la fel de transparentă: consensul celor patru dialecte arată net că între *a* și *e* **ba*[.]*er-* a căzut o consoană mai veche în poziție intervocalică, ce poate fi numai *g* (cf. *caier*). Restabilind la locul firesc sunetul dispărut, se obține un **bager-* sau **bagel-* (**bagil-*), în care *b-* poate să fie din romanic *v-*, deci admisibil în egală măsură **vagel-*, conținând i.-e. **ueg-* „a țese, a lega; țesătură, urzeală, torcătură” (WP, I, p. 247—8; IETW, p. 1117): v. ind. *vāgura* „funie de dus cîinii, plasă, laț de prins (cursă), tort, fir”, lat. *vēlum* „pînză de corabie, văl, perdea”, dimin. *vēxillum* „steag, steguleț”, v. irl. *figim* „țes”, *fige* „țesut”, n. cymr. *gweu* „a țese, lega, înmodă” etc., ags. *wice* „fîtil”, mhd. *wiht*, ags. *wecca* „fîtil”, v. nord. *wekko* etc.; mhd. *wickeln* și *wicken*; gradul vocalic *ō* în ags. *wōcige* „laț, cursă”; gradul *o* în v. sax. *wocco* „cicindela (fîtil)” ș. a. Un **ueg-*/**uage-lo-*, formație nominală cu sensul arhaic „legătoare; fir, ață, obiect pentru legat”, prezintă câteva modificări (ce l-au făcut de nerecunoscut pentru romanistii noștri și care ar putea chiar azi să lase impresia de artificialitate și nefiresc în etimologia adoptată) deplin concordante cu dezvoltarea elementului lexical moștenit românesc (*v->b-*, căderea lui *g* intervocalic, *l > r*, operante deopotrivă în cuvintele autohtone).

(11) *balaur* (var. *bălaur*, *balaor*, *balaure*, *balaură*) s.m. (pl. -i) 1) „monstru cu înfățișare fioroasă, în formă de șarpe cu solzi verzi ori aurii, coadă lungă, adesea înaripat, cu unul, șapte, nouă sau douăsprezece capete (care cresc la loc, uneori mai multe, cînd i se taie); smeu; bală” („dragon, monstre fabuleux, hydre; Drache, Hydra”). 2) fig. „om crud” („homme cruel, monstre; grausamer Mensch, Monstrum”), țigan „bohémien”; Zigeuner”). 3) p. anal. pop. „constelație din emisfera boreală” („dragon (constellation); Drache (nördliches Sternbild”). 4) „cerc de scînduri care încinge luntrea pe marginea gurei” olt. („ceinture (de planches qui entourent l'avant) d'une barque; Kranzgesims”).

Der.: *bălăuraș*, *bălăurel*, *bălăuroaică*, *bălăcană*; posibil formă scurtă *bală*; antropon. *Balaure*; topon. *Balaura*, *Balaurul*, *Bălăurel* (NumeL, p. 205, TopRom, p. 245).

Dial.: arom.: antropon. *Balaur*(ă), gr. *Valaori(tes)*, Βαλαορίτης (DR, II, p. 465—466). RevLg, XI 1966, p. 551.

Îm p r. din rom.: srb. *blaor*, *blavor*, *blavora*, *blavorak*, *blavoran*, *blavoružen*, *blāvār* (Danicic, Rječnik, I, p. 427 „postanem od rum. *balaur* zmaj, koje je od gr. πέλωρ”), *balaura* (StIstr, II, p. 278; RomSl, XVI, p. 74); ucr. *balaur* „personaj mitologic, zmeu” (LbR, 1971, p. 163) etc.; säs. *balaur* „grosser Schäferhund”; Drache; Ungehëuer” (RomElsz, p. 11), *balauer* „grosser Schäferhund” (SächsWtb, I, p. 396).

Alb.: *bollë* „grosse Schlange”, *bullâr* „Wasserschlange”, *bolla* „biscia”, -ar, -i „grossa biscia innocua, del genere dell' orbetello” (Cord.).

LexB, p. 51 „*bëla* bellua, fera, bestia; diabolus, cacodaimon, a lat. *bellua*; *balaură* draco, a lat. *bellua*”. ● LaurM, Gloss, p. 50 din *bellua* (> *bală*) sau *bëla* și *auru*; „in relația de cumnată cu balena, cellu mai mare animale?”; „se refere cumva chiaru și

la πέλωρ, -v, πέλωριον = monstru, prodigiu, ceva nespus de mare? pelagic Zeus *pelōr*. Cuventulu merita de certu cele mai serioase investigationi”. ● Roesler, GTB, p. 565 dunkel. ● Cihac, DEtDR, II, p. 7 „cf. srb. *blavor*, -ur, *blaor*, *blor* serpent; v. gr. πέλωρ monstre”. ● Meyer, EWAlb, p. 41 „alb. *bollë*, *bullar* ist mit rum. *bălaur* Drache, srb. *blavor*, -ur verwandt. Rum. *balaur* stammt aus dem srb. *blavor*, die srb. Wörter aus dem Alb., Grdf. *boluë* (> sl. *blav-*) < lat. *belua*; srb. *blavor* < alb. **bóluvë* = lat. **belvula* etc.”. ● Hasdeu, EMR, p. 2969 „*bäl-aur* = flavus serpens; *laur-*, *labarum*, la daci acest fel de steag (*balaur*) purta un nume din care s-a format latinescul *labarum*” [!]. ● Tiktin, DictRG, p. 148 dunkel. Preferabil *șarpe bäl-aur* „goldene Schlange”. ● Densusianu, HLR, I, p. 365 din srb. *blavor*. ● Philippide, ZrPh, XXXI 1907, p. 296—297 *belua aura* (nu *aurae belua*) etc. ● Berneker, SLEtW, I, p. 58 din srb. ● DLr, I/1, p. 451 „etim. necun. (înruđit cu obscurele alb. *bollë*, *bullâr*, srb. *blavor*)”. ● Spitzer, MRIW, p. 295—296 din srb. ● Barić, AlBrSt, p. 3—5 rom. și srb. împrumuturi din albaneză, **var-* „șarpe; șarpe de apă sau mocirlă” etc.; p. 81 i.-e. **bo*io-uras-* (cf. DR, I, p. 506—508; OrR, II, p. 633, 697; ArR, VI, p. 224). ● Jokl, ZrPh, XLI 1921, p. 228—233 din lat. vulg. *bola vorans* șarpe ce devora pe copii; prin intermediu albanez (obiectii: OrR, II, p. 633). ● Bogrea, DR, II, p. 889 it. *ballauro*. ● Pușcariu; Philippide 697 „orig. obscură”. ● Giuglea, DR, IV, p. 1554 lat. *belauros* + *bellua* (ca hiperurbanism). ● Skok, ZrPh, I 1930, p. 512 „zu den thrako-illyr. Bestandteile des rum. Wörterbuchs rechne ich rum. *balaur*”. ● Candrea, DEnc, p. 113 (orig. necun.). ● Șăineanu, DUn, p. 50 „probabil indigen: (șarpe) *bäl-aur*, blond auriu”. ● Scriban, D, p. 147 „*balaur*, srb. *blavor*, -ur, din alb. *bolă*, *bolvă* *balaur*, care vine din lat. *belua* dihanie”.

În cercetările etimologice, la fel ca în imaginația populară, *balaurul* a trecut prin cele mai ciudate forme și metamorfoze fantastice, fără a se fi elucidat obârșia și semnificația primară a numelui cunoscut în română, albaneză și sîrbă; în ultima este evident împrumut din română (cum a stabilit Danicic, față de care afirmațiile despre împrumut în sens invers n-au valoare; apoi Philippide, Jokl, Pascu), ori din fondul lexical autohton „balcanic”, fiind foarte probabil element comun preroman albano-român. Pentru etimologie n-au nici o valoare baze latine ca *belua*, *bellua* + *aurum* ori *aura*, *bäl*, *labarum*, pelag *pelōr*; sau *bella vorans*. Singură etimologia lui Barić poate fi (pe jumătate) adevărată: finalul **var* „șarpe”; dar partea inițială **bol-*, *bal-* nu are nimic a face cu noțiunea de „apă, mocirlă”, ci mai curînd este i.-e. **bhel-* „a se umfla, a fi plin (strotzen)” (WP, II, p. 177—180, 4; IETW, p. 120, 3) în cuvinte pentru „tărie, mărime exagerată, animale mari, namile”, ca gr. φάλλη „balenă”, lat. *ballaena* împrumut din vreo limbă balcanică (illyra sau traca?), mhd. *bullich* (specii mari de pești), n. irl. *balc* „tare, puternic”, cymr. *balch* etc., v. isl. *boli* „taur”, sued. dial. *bal*, *bol* „gros și mare, tare, îndrăzneț”, v. isl. *ballr* „ingrozitor, periculos” etc. Dacă e justă interpretarea lui ca „șarpe (ori lighioană) uriașă”, probabil ar fi un **bel*[*l*]-*vor-*, în partea finală avînd i.-e. **uer-* „a întoarce, răsuci, învîrți” (WP, I, p. 270—280, 5). În atare sens pare a fi de căutat etimologia fiorosului *balaur* autohton al mitologiei românești.

(12) *băligă* (var. *balegă*) s.f. (pl. *baligi*) 1) „gunoi, excremente de vite, mai ales de bou și cal, urs, porc” („excrément des grands animaux, fiente, bouse; Mist, Kot”). 2) fig. „om moale, fără voință, fără energie” („homme mou, privé d'énergie, mollasse; quabbelig, schlaff”).

Der.: a *bălega*, *băligar* (*bălegar* „grămadă de balegă; gîndac negru ce trăiește în balegă”), *băligare* (s.f. abstr. verb.), *băligat*, *băligos*, -oasă, *băliguță*; *băligără*, -ri, *băligău* („băligar; om moale”); *îmbălega*; topon. *Băligoși* etc.

Dial.: arom. *balig*, *baligă* *băligare* (RevLg, XI 1966, p. 552), *băligat*; megl. *baligă*, istr. *balegă* (Sissano *baligola*).

Îm p r. din rom.: srb. *baleg(a)*, *baljega*, -ati, -ane, *balago*, *baloga* (Rječnik, I, p. 164; DR, II, p. 518), ucr. *balyga*, *balega*, *belega*, *baloh* (DLr, I/1, p. 438; RomSl,

XIV, p. 130, XVI, p. 74); ung. reg. *báléga* „trágya”, *baliga*, *báliga*, *gályiba*, *bályegdl*, *bálígd*, *gályibál*, *bálígás* etc. (MNYRomKölc, p. 54); posibil alb. (Grecia) *baligē* (AlbSt, V, p. 69; DR, II, p. 468, 518).

A l b. : *b a i g ē*, *bagē*, *bagēlē*; *bāgel* (Cord.) etc.

LexB, p. 45 „etym. *balbiton*: sp. *boniga* de vaca, *stercus vaccinus*”. ● Miklosich, SIEIR, p. 14 „*balega* — srb *balega*; ein Wort dunklen Ursprungs; nach Diez ist das rum. aus dem srb entlehnt”. ● LaurM, Gloss. p. 51 cf. *bale*. ● Cihac, DĒtDR, II p. 7 (sl.) cf. srb *balega*, -ati, alb. ● Crețu, *MardLex*, p. 307 „adj. *caballica* aferesat”. ● Hasdeu, CuvB, I, p. 269, EMR, p. 2384 cf. tătar. *balgas*, *balhaș*, *balgaș*, fiind una din vorbele ciobănești lăsate la Dunăre prin invasiunile popoarelor turanice din veacul de mijloc”. ● Meyer, EWAib, p. 23 „es könnte altbulg. sein; im Bulg. scheint es bis jetzt nicht nachgewiesen” [atunci: cum să fie „altbulg.”?]; IF, VI 1896, p. 116 cf. it. nord. *bagola*, *bagoule*, *bagula*, *bagol* etc. „harter Kotli von kleinen Tieren”, care (ca și *balegă*) ar fi dimin. din **bagā*, lat. *baca* „boabă”. ● Șăineanu, InfOr, I p. 268 cf. *bale*. ● Densusianu, HLIR, I, p. 385. ● Pascu, Arh, XVII 1906, p. 268 lat. **belligus* „de animal” < *bellua* „animal”. ● Treimer, ZrPh, XXXVIII 1914, p. 385 nu există legătură între cuvintele it. și alb. — rom. *baligă*. Admis: Capidan, DR, II, p. 518; Meyer-L, REW, 873; Pascu, DĒtMR, I, p. 823, 368, ArR, IX, p. 306. ● Barić, JF, p. 297—298 după *muscerda* (i.-e. **skert-* „excrement”), *sucerdā*, *oviscerdā* etc., consideră pe alb. *baligē* compus din *bal'ē* + *gē*, i.-e. **balno* + *gyuā* „excrement de animale” etc. ● „B(arić) se găsește pe drumul adevărat” Capidan, DR, III, p. 900; cf. IJ, X, p. 163. ● Philippide, OrR, II, p. 697—699. ● Iliinskij, JF, V, p. 186—187, srb *balega* este autohton sl., i.-e. **bhel-* „schwellen, rund sein” (sl. *bolovan* etc.) + suf. *og*, *eg*. Rom. și alb. *balegă* e din sl. ● Weigand, BalkA, II, p. 273 „scheint dem srb entlehnt zu sein”. ● Rosetti, ILR, II, p. 109. ● Tikin, DictRG, p. 149, DLR, Pușcariu, StIstr, II, p. 278, Candrea, DEnc, p. 116, Șăineanu, DUn, p. 51 „orig. necun.” ● AnEtn, 1957—1958, p. 145 i.-e. **bhel-* + *gyuā*.

Element al terminologiei gospodărești-pastorale, *baligă* se întâlnește numai în română și albaneză, iar în srb. și ucr. ca împrumut din rom.; încît de obîrșie slavă nu este, precum nici turanic nu poate să fie; dar nici latin (*baca*, *vacula*). Forma de bază, mai veche și conservativă este rom. *baligă*, posibil cuvînt compus i.-e. **bal-ga*, al cărui element final (ținînd seama de semantismul tipic) aparține la rad. **gyuā*, **gyu-* „gunoi, balegă, murdărie” (WP, I, p. 694—696), v. ind. *gū-thah*, -m „excremente”, av. *gū-tha-* „murdărie, balegă”, v. sl. *govino* „stercus”, ahd. *quat*, nhd. *Kot* etc. În cuvîntul rom. se păstrează forma nesuffixată a rad. i.-e. **gyu-* într-o temă **gyuā*. Pentru elementul inițial (după Barić, i.-e. **bhel-*) ar putea fi menționat (cum făcuse Iliinskij) mai curînd rad. **bhel-* „a (se) umfla, umflat” (WP, II, p. 177—180,4; IETW, p. 120, 3), ca ceva „rotund”, sau poate **bul-*, **bol-*. Forma indigenă străromână era **ballega* (nu **bale-ga*), posibil i.-e. **bhel-no-gua*.

(13) *băltă* s.f. (pl. *bălți*) 1) „întindere variabilă de apă stătătoare în bazine (din revărsarea rîurilor)” („marécage; Sumpf”). 2) „lac” („lac; Teich”). 3) „îngrămădire de apă din ploaie” („flaque ou mare d'eau formé par la pluie; masse d'eau; Lache”). 4) „apă sau alt lichid vărsat în mare cantitate pe jos” („masse d'eau repandue sur la sol; Lache”). 5) expresii figurate ca „a lăsa (totul) băltă”, „a da cu băta-n băltă” etc.

Der.: *băltiță*, -uță, *băltucă*, -ică; *băltoacă*, -oagă, *băltoc*, *băltou*, *băltău*, *băltăru*, *băltărie*, *băltină*, *băltinos*, *băltiș*, *băltig*; *băltos*, -oasă, *băltăreț*, *băltag* (vînt), *băltăgan*; a *băltăci*, a *bălti*, a *bălti*, a se *bălti* („a se surpa”, Muscel, Vilcea etc.); topon. *Băltă*, *Băltoci*, *Bălteni*, *Băltan*, *Bălteanu*, *Băltești*, *Băltișoara*, *Băltărețu*, *Băltărești*, *Băltăgari*, *Băltăgești*, ș.a. (NumeL, p. 33—34; TopRom, p. 53); antropon. *Băltă*, *Bălteanu*, *Băltăteanu*, *Băltescu* etc.

Dial.: arom. *băltă*, *băltoacă*, *bîltoacă*, *băltoc*, *baltos*, topon. *Băltă*, *La-Băltă*, *Baltsi*, *La-Baltsé*, *Baltsili* (LL, III, p. 52—53); megl. *băltă*, topon. *Balta-Mari*, *Balta-Mare* (AtILR, I; CercLg, XVI 1970, p. 187); istr. *bate*.

Îm p.r. din rom.: gr. *μάλτα*, *baltē*, *balta* (RumWNGr, p. 34, 84; DR, II, p. 461); bg. *balta*, *baltina* (DR, III, p. 153), topon. *Baltata*, *Dolna Baltata*; ucr. *balta* (BalkA, II, p. 125; RomSl, XIV 1967, p. 130), *Baltyna*; srbcr. (Krk-Veglia) *bata* (SOF, XXI, p. 374; RomSl, XVI 1968, p. 74); säs. *bälte* „Teich, Pfütze” (RomEISz, p. 58); SächsWtb, I, p. 401); ung. reg. *bálta* „tócsa, pocsolya” (MNYRomKölc, p. 55), *béltök* „pocsolya” etc. (ibid. 61); trc *balta* (DR, XI, p. 198—199).

A l b. : *b a l t ē* „Schlamm, Sumpf, Ton, Erde”, *bal'ta*, *baltine*, -a „fango”. *baltishte* „terreno fangoso” (Cord.). — Dalm. *balta* (sec. XIV; Dalm, II, p. 266),

LexB, p. 45 „a lat. *palus*: hisp. *balza*”. ● Miklosich, SIEIR, p. 15 *baltā* din sl. *blato*; dar „die Versetzung des l ist befremdend”. ● Pontbr. p. 63 gr. *baltōs*. ● Roesler, GTB, p. 566 din gr. *baltē*. ● LaurM, Gloss. p. 53 cf. gr. *baltē* din verb *ballein* „a vărsa”, ori *ἐλαος* = *balta* sau *ἐλας* = mare. ● Orig. sl.: Cihac, DĒtDR, II, p. 8; Hasdeu, EMR, p. 2401 (din rom. trecut în alb. și gr.): Philippide, ILR, p. 140; Tikin, DictRG, p. 150; Șăineanu, DUn, p. 52; Skok, *Slavia*, III, p. 115; Candrea, DEnc, p. 117; Rosetti, ILR, III, p. 60 ș.a. ● Meyer, EWAib, p. 25 din alb. sau din sl.; BB, XIX, 1893, p. 155 „*baltā* kann aus sl. *blato* entlehnt sein”, dar „kann auch zu dem vorröm. Bestande der Sprache gehören”. ● Berneker, SIEtW, I, p. 70 sl. *bolto* presupune o formă de bază illyră **baltom*, pl. **balta*, din care alb. *bal'tē*, rom. *băltă*, v. dalm. *baita*. ● DI, R, I/1, p. 464 față de sl. *blato* prezintă metateza remarcabilă (ca *gard* — *gradb*); raportul lor nu e lămurit. ● Brüch, Gl, VIII 1917, p. 83—85 lat. *blatea*, *balatro*, alb. *bal'tē*, rom. *băltă* etc. din illyră. ● Capidan, DR, II, p. 461 *băltă* nu poate fi sl.; DR, III, p. 152—153 forma autohtonă illyră **balta*. ● Barić, AAS, II, p. 386, 3. ● Pascu, DĒtMR, I, p. 189, 1777 trac **baltum*, pl. *balta*. ● Pușcariu, StIstr, II, p. 278—279. ● Weigand, BalkA, IV, p. 26 toate formele din sl. comun sudic **balto* (**bolto*). ● Nandriș, MăIER, 1925, II, p. 5—13, 25, DR, VI, p. 350—357 *băltă* din sl. de sud. ● N. Van Wijk, *Gesch. der altkirchensl. Sprache*, I, p. 56 caută în texte vechi „o dovadă a rostirii *balto* pentru *blato* într-un vechi grai bulgăresc” (GrS, V, p. 380). ● Meyer-L, REW, 6177 *palta* „Schlamm, Sumpf”, lomb. *palta*, lit. *pautano* etc.; nesigur dacă și intrucit este vreo legătură cu formele alb., rom., dalm. — Bonfante, *Bullet. Soc. Linguist.* XXXVII 1936, p. 7—10 „le nom de la mer Baltique” (după el, dat de illyri), considerînd că „i.-e. **balto* ‘marais’ est sûrement illyrien; c'est du mot illyrien que dérivent les noms albanais, roum., néogr., lombard, latin et piémontais; il faut considérer que les Illyriens ont vécu longtemps sur les rivages de la Baltique sous le nom de Veneti”. ● Philippide, OrR, II, p. 698 „că ar fi impr. din alb. este o presupunere cu totul arbitrară”. ● Rosetti, ILR, II, p. 109—110. ● Capidan, LL, II, p. 257 din illyr. ● Drăganu, Rom IX—XIV, p. 447, 2.

Observațiile unora (Pușcariu, Capidan, Philippide) au stabilit independența cuvîntului românesc față de sl. *blato*, bg. *boloto*, rus. *boloto* etc. din care *băltă* nu poate fi împrumutat (cf. *gard*), în epocă mai veche, „dacă s-ar admite că vine din sl. *balto* (<**bolto*) anterioară metatezei slave; cînd această metateză va fi avut loc, elementele slave nu pătrunseseră încă în română ori în dialectele italiene, unde nu există elemente slave” (DR, II, p. 461), cu atît mai puțin după atare metateză, căci sl. *blato* ar fi dat rom. **blat-* (ca *blagoslovi*, *blajin*, *blană*); ipoteza despre împrumutarea lui *băltă* din slavă a fost respinsă de slaviști (Berneker), iar încercări de a fi acreditată din nou (Nandriș ș.a.) n-au nici o valoare. Cu sl. *blato* este înrudit pe plan i.-e. *băltă*, iar cu alb. *băltē* și cu cele romanice din Italia (*palta*, *pauta* etc.) se leagă prin acel arhetip balcanic, illyric (Berneker, Capidan, Bonfante) ori trac (Pascu) de forma **baltom* (**balta*). „Că *băltă* ar fi împrumut din alb. este o presupunere cu totul arbitrară” (Philippide), evident cuvînt carpato-balcanic, probabil traco-illyric aparținînd la i.-e. **bhel-* „a luci, sclipi” după aspectul lucitor al bălților (WP, II, p. 175—176, 1; IETW, 118); cf. lit. *balā* „mlaștină, teren cu turbă, mocirlos”, ahd. *pfuol*, nhd. *pfuhl* „mlaștină, băltoacă” etc.

În română, *băltă* e corespondentul lui *palus* roman, care aici (ca în alb.) printr-o metamorfoză semantică originală devine *palude* > **padule* > *pădure* „mlaștină, băltă”

> „vegetație de baltă”, „pădure (în genere), codru”, fără legătură cu *baliă*, care poate să fi influențat deplasarea semantică a lat. *palude-* în romanitatea orientală.

(14) *barz* (var. *bardz*) adj. (fem. *barză*, pl. *barzi*, -e) (despre păsări), „sur, cenușiu cu pene de culoare amestecată, albe și negre”, „alb, alburii” („gris, grisâtre; blanc; grau, gräulich, etwas grau”), (despre capre) „suriu, vinăt” („grisâtre, violet, bleu foncé; gräulich, veilchenblau, violet”); despre fructe (mere *barze*, DR, VI, p. 255).

Der.: *barză* (pasăre), *barza* și *berzica* (nume de capră, Muscel etc.), *bărzuică* (ban.), capră *bardză*, *bărzan*, -ă „cu pene sure, albe și negre” (gîscă *bărzană*, rață *bărzană*, rățoi *bărzan* și despre capre, olt., *bărzoan*'e Gorj), *barzoș*, -oșe (găină, Munții Apuseni, zona Arieș); antropon. *Barzea*, *Barzu*, *Bărza*, *Barzul*, *Bărzilă*, *Bărzan*, *Bărzănescu*, *Berz(e)a*, *Berzul* (OnR, p. 192); topon. *Bărzuica*.

Dial.: arom. *bardzu*, -ă „bălan” (capră *bardză*, mulă *bardză* „catir bălan”), Sărăcăciani *bardzu*, *bardza* „brune, rougeâtre” (DR, IV p. 950), fărșer. *bașă* (DR, VI, p. 101, *bașdușe* 154?), *bardzucănat*, megl. *bardza* nume de capră (DR, II, p. 519; Megl, III, p. 34), *bardză* „cînd e roșe pe bot iar trupul e negru, sau are pe cap dungii de altă culoare”, *rușubardză* „oaie albă amestecat cu roși” (GrS, I, p. 30, 31, 37).

Împr. din rom.: bg *barz*, *bărzav*, -a, -o, *bardz*, *bardza*, *bardziv* „cărunt, sur”, srb (în Serbia, Croația, Slavonia) *barza*, *barzast* (koza *barzasta* „capră barză”), *barzilo* (nume de țap), *bărzan*, *bărzeša*, *barzica* (Rečnik srpskohrvatskoga književnoga i narodnog jezika, Beograd, I, 1959, p. 305–306; cf. *Das Dak*, p. 93), *Barzilovica* (topon., DR, III, p. 149, 193–4; StIstr, II, p. 279), *crnobarza* la Prilep „Schaf von schwarzer und weisser Farbe”, *sivobarza* (IF, XIII, p. 279), maced. *barz*, *barzav*; ucr. *barziu*, *barza* „oaie cu pieptul alb” (NRR, I, p. 400; BalkA, II, p. 126; RomSl, XIV, p. 130–131, XVI, p. 74); ung. reg. *bărza* (kecske) „varietate de capră” (InflR, p. 23); ugr. *μάρτζο* (RumWNGr, p. 84); trc *barza* „chèvre ayant la poitrine blanche et le dos noir”, *baza* (RÉSEE, IV, p. 228).

Alb.: *barth*, *bardhi* „alb”.

Weigand, JB, XVI 1910, p. 221 „es ist Vergleichswort *barzä* Storch und nicht etwa direct alb. *bardhë* weiss”. ● Capidan, DR, II, p. 519 *bardzu*, *barz*, împr. din alb. *barth*, -dhi „alb”. ● Pascu, DĒtMR, II, p. 217 *bardzu* element comun cu albaneza. ● Scriban, D, p. 153 „din **bearz*, metat. din *breaz*”. ● AnEtn, 1958, p. 143 i.-e. **bherēg*- „a străluci; alb”.

Termen popular răspîndit în mai multe zone, cu accepțiunea limitată (mai ales capre și găini: maram. la Telciu, JB, XV, p. 214; Rodna, Năsăud, Nepos, DR, III, p. 194; Sibiu, Păcală, Răș, p. 221; Bacău, TermP, p. 182; Muscel, DLR, I/1, p. 546; Argeș, Gorj, Severin etc.), adj. *bar(d)zu* (din care der. independent și vechi *barză*) e corespondent al lui *barth*, -dhi albanez, de aceeași obîrșie: i.-e. **bherēg*- „a străluci; alb” (WP, II, p. 170; IETW, p. 139), lărgire cu -g- a unei rădăcini **bher*- posibil (după Boisacq, DĒtG, p. 1034) **bhero-s*, **bheru-s* (WP, II, p. 166–167): v. ind. *bhrājātē*, v. pers. *brāzaiti* „sclipește, lu-cește” etc., lit. *brekszta*, *breszko* „se face ziuă”, slov. *brěsk*, ceh *bresk*, pol. *brzask* „revărsatul zorilor” ș.a.; mesteacănul „(copac) alb”: lit. *bėržas*, rus *berėza* etc.; este admisă și baza **bherēg*- (Boisacq), **bherg*-, **bhorg*'os, din care rom. *bardz*-, alături de alb. *bardh*-. Ca element albano-român indo-european, *bardz*- nu poate fi de proveniență slavă, căci din sl. avem pe *breaz* alăturat indigenului *bardz*-, care în perioada preromană era desigur termenul general pentru culoarea „alb; alburii”, înlocuit treptat de termenul latin (*alb*) și restrîns („albăstriu-vinăt-cenușiu-sur” etc.) la domeniul vieții agrare păstorești.

(15) *bărză* s.f. (pl. *berze*) „stîrc, cocostîrc (pasăre călătoare, cu ciocul, gîtul și picioarele foarte lungi, penele albe, vîrfurile aripilor negru)” („cigogne; Storch”).

Der.: *bărzoiu* (m.), *bardzuș* (în loc de *barză*, ban. Orșova), *bardăș* (olt. Mehed., nu „bardoș” [apropiat de *bardă*?] cum scria Hasdeu, EMR, p. 2528 și DLR, I/1, p. 498, care-l crede „înruđit” cu *barză*; în realitate este der. de la *barză* cu suf. -uș), *coco-barză* (cocor + *barză*, DR, VI, p. 310); poate nume proprii: topon. *Barza*, *Barzia*, *Barzul*, *Barzotă*, *Bărzoteni* (ori sl.?), antropon. *Bărzoanca*.

Dial.: neatestat (arom. = *pelican*, *lelic*); dar cf. *barz*.

LaurM, Gloss, p. 66 „*berdia*, cf. arom. *barđiu* bălțat, pestrițat, *pardus*, gr. *παρδιος* etc.” ● Cihac, DĒtDR, II, p. 10 (sl.) cf. *bag* „cigogne noire”, *bocian*, rus *buzanu* etc. ● Hasdeu, *Ist.crit.rom.* (1875), p. 308, CuvB, I, p. 269 are filiațiuni sigure numai în celtică; în unele dial. franceze o varietate de *barză* *bardei*; cf. cîntăreții *barzi* etc.; EMR, p. 2528 „element lexical antelatin, de la daci, cari puteau să-l fi moștenit de la traci, sau să-l fi luat de la celți; *bardă* + lat. *ardă* = *barză*”. ● Gaster, ZrPh, III, p. 469–470. ● Meyer, EWAlb, p. 27 împr. din alb.; AlbSt, III, p. 22 „bei *barză* und *mazăre* stellen sich der Annahme der Entlehnung [din alb. în rom.] Schwierigkeiten entgegen; *barză* deckt sich mit dem femin. zu dem alb. Adj. *barth* 'weiss', *bardhe*; aber dies fem. heisst im Alb. niemals 'Schwann' [înțelege: 'Storch']”. Cuvîntul rom. dîintr-un dial. ill., care ar fi substratul limbii române. ● Densusianu, HLR, I, p. 28–29. ● Tiktin, DictRG, p. 160 prob. din lat. *ardea*, sp. *garza*, port. *garça*. Admis: Meyer-L, REW¹ 619 (° 619: împr. din alb.). Tiktin, DictRG, p. 488 cf. alb. *bardhe*. ● Împr. din alb.: Bugge, BB; XVIII 1892, p. 199; DLR, I/1, p. 504; Șăineanu, DUN, p. 56; Pascu, DĒtMR, II, p. 217; Capidan, DR, II, p. 517 etc. ● Weigand, BalkA, III, p. 210 trac *barz*. ● Philippide, OrR, II, p. 698 „*barză* — autohton în rom.” ● Scriban D, p. 153 din **bearz* < *brează*. ● Rosetti, ILR, II, p. 110. ● Gînglea, DRS, p. 22.

Hasdeu a arătat convingător (fără însă a fi convins pe mulți) că *barză* este formație proprie românească, nu împrumut de la albanezi, la care nu există, iar Meyer semnala piedicile fonetice în calea pretinsului împrumut alb. > rom. Obîrșia traco-dacică (Hasdeu, Philippide) fiind incontestabilă, nu au valoare tentativele celtice, ca și etimologia populară din lat. *ardea*. Caracteristic ia *barză* fiind culoarea albă (cu puțin negru la vîrfurile aripilor), apelativul este „un adj. substantivat, la început atributul speciei celei albe de berze” (DLR, pentru care, după șablon, e „împr. din alb.”). Hasdeu mai releva (*Ist.crit.rom.*) că „alb. *bardh*- are exclusiv înțelesul adjectival «alb», iar *barză* se zice «leick» încă evident că românii nu aveau ce să împrumute de acolo, ci trebuiau s-o găsească într-o limbă în care și *bard*- = albus și *barză* = ciconia”; această limbă este chiar româna, unde termenul necesar pentru explicarea lui *barză*, adj. corespunzător *bar(d)z* (semnalat de Laurianu) e viu și răspîndit în multe zone românești: pe acesta ar fi trebuit să-l amintească Hasdeu (lăsînd la o parte deplasatele exemple celtice sau de alt fel), iar obîrșia tracică, postulată pentru apelativul *barză*, rezulta și rezultă automat. Ca analogie semantică se poate cita: norv. *brōka* „animal cu pete mari”, sloven *brēza* „nume al unei vaci ori capre cu dungii albe”, din același i.-e. **bherēg*- ca rom. și alb. *bar(d)z*-.

Derivarea lui *barză* „pasăre cu pene albe” din adj. *bar(d)z*- este de veche dată, cînd adjectivul era mai răspîndit, general în limbă. În unele zone, *barză* e înlocuit cu termenul străin de împrumut (*coco*)stîrc.

(16) *băscă* s.f. „lînă (tunsă de pe oaie)” („toison, laine; Vlies, Wolle”). Psal. Sch. 220 „distinge-va ca ploaea spre *băscă*” („lînă” Coresi).

Dial.: arom *bască* (pl. *baști*) „lîna toată a unei oi, rămasă într-o bucată; o lînă [*bașac* „commerceant qui vend des fruits pour la laine” e turcesc]; megl. *bască* „bucată le lînă” („*bască* di lônă = bucată de lînă”, Megl, III, p. 35; GrS, I, p. 35 „întreaga lînă a oii, înainte de a fi tunsă se chiamă *bască*”).

Împr. din rom.: ucr. *basika* (*bas'ka* „nume de oaie”, ZbKiev, p. 60; RomSl, XIV 1967, p. 131).

A1b. : *b a s h k ě* „lână”, „vello” (Cord.).

Meyer, EWAlb, p. 28 rom. *basca* = alb. *bashkë* înrudite cu trac βασσαρα — **barsava*, alb. *bashë* < **varsha*. ● Hasdeu, EMR, p. 2595 „nefiind latin, *basca* să nu fie oare dacic? La albanezi *bashë* înseamnă «toison» și negreșit daco-românii nu l-au împrumutat cine știe când din Epir, ci trebuie să fi fost antic termen comun tuturor tracilor, remas moștenire albanezilor și nouă din dacică; rad. *va-* cu suf. *s*, cf. lat. *vestis*, trac *vas* + suf. *k*”. ● Tiktin, DictRG, p. 161, Candrea, DEnc, p. 128, DLR, I/1, p. 507 împr. din alb. ● Considerind numai forma *bashkë* (nu *bashkë*), Capidan, DR, II, p. 480—481 îl crede împrumut din română. ● Pascu, DEtMR, I, p. 189, 1788 *basca* trac **basica*. ● Philippide, OrR, II, p. 698 „cuvinte identice, băștinașe în amândouă limbile”. ● Rosetti, ILR, II, p. 110. ● Giuglea, DRS, p. 22. ● AnEtn, 1958, p. 141 i.—e. **bhask-*.

Este evidentă identitatea cuvintelor rom. și alb., de aceeași origine preromană. Soluțiile încercate (Meyer, Hasdeu) nu sînt valabile, iar legătura etimologică sigură este ceva mai greu de identificat: cuvîntul pare a fi (ca echivalent al lui „lână”) de interpretat ca „ceva îngrămădit, smoc, mănunchi”, deci înrudit cu gr. φάσκος „smoc de mușchi atîrnător pe stejar” (Theophr.; Boisacq, p. 1018), greșit derivat de Solmsen și alții (WP, I, p. 461) din φαρσ-κο-ς cu germ. *barsch* „trașant, aspru” etc., căci apelativul gr. nu conține notiunea „a tăia”, ci „smoc, ceea ce atîrnă”; deci trebuie să fie rudă cu barbaricele (tr.-frig.? maced.?) βασκιον· δεσμοι φρυγάνων, βασκειυαί· φασκίδες, ἀγκάλαι Hsch., lat. *fascia*, m. iri. *basc* „colier, sgardă” ș.a. (WH, I, p. 459—460). Baza i.—e. pare a fi **bhasko-* „legătură, mănunchiu, moț”, la care aparține și alb. *bashkë* „deodată, împreună”, *bashkon* „(mă) apropiu, unesc”, lărgire cu elementul *-k-* a unei răd. i.—e. **bhas-* (IEtW, p. 111).

(17) *băgă* vb tr. și refl. „a pune ceva înăuntru, a viri, introduce, a face să intre; a duce înăuntru, amesteca ceva, a pune (etc.)” („mettre dedans, introduire, impliquer (etc.); (hinein)tun, (hinein)stecken, (hinein)schieben (usw.)”), cu multe sensuri nuanțate și în numeroase locuțiuni.

Der.: *băgare*, *băgat* (s.n.), *băgat*, -ă (adj.), *băgător*, *băgătură* („bucată de pînză la subsoriile cămășii”): *bagseama* („forsitan, ut adverte, mihi videtur”, LexB), *băgător de seamă*; *nebăgare*, -at, -ător, *nebăgare de seamă*.

Dial.: arom. *bag*, *băgare*, *băgat*, *băgătură*, *ni-băgare*, *ni-băgat* (cu sensuri variate, ca „mettre; placer, insister, convaincre, procurer, rendre” etc.), megl. *bag*.

DictB, I p. 94 „*bag* a verbo abado, inago v. introduco, introago”. ● LexB, p. 43 „*bag* ab obsoleto vagio unde et vagina”. ● Miklosich, SIEIR, p. 8 „*bag* — alb. gheg *baig* fero”. ● LaurM, Gloss, p. 42 din lat. *pangere*, *pagere* = gr. πᾶγνυμι. Admis parțial: Hasdeu, EMR, p. 2334 (cf. lat. *vadare*); respins: Densusianu, HLR, I, p. 38. ● Cihac, DEtDR, II, p. 638 (n. gr.) cu gr. βάζω, βάνω, βάλλω. ● Meyer, EWAlb, p. 23 alb. *bag* autohton (i.—e. **bher-*); IF, VI 1896, p. 115—116 *bag* în legătură cu fr. *bagage* și alte forme romanice; romanicul *bag* ar putea fi i.—e. (printr-o limbă nordică) **bhag-* v. ind. *bhājati* „er teilt zu”, gr. φαγεῖν, v.sl. *bogū* „Reichtum” etc., sens de bază „die zugeeilte, auferlegte Last”. ● Tiktin, DictRG, p. 143 „dunkel; scheint mit m.gr. βάζω 'pono' gleichen Ursprungs zu sein, in welchem Falle ein Stamm βαγ- anzu-setzen wäre”. ● Giuglea, DR, II, p. 372—9 din v.germ. *bauga* „inel”, *boga*, *imbaugare* (*au > a*); sens inițial „a pune fiarele” (*bauga*, *baug*), apoi „a-l pune în fiare, a-l închide, a-l face să intre într-un spațiu (temniță, ocnă)”. Admis: Bogrea, DR, IV, p. 791 („nu numai ingenioasă, ci și foarte probabilă”; cf. trc *bag* „lien, noend, bande, courroie ...”); respins: Densusianu, GrS, I, p. 163 (*bauga* trebuia să dea **boga* sau **buga*), Philippide, OrR, II, p. 627. ● Pascu, ArR, X, 1926, p. 473 cf. blg *băkam* „fourrer, glisser”. ● Meyer-L, REW³ 880 „**baga* 'Schlauch', rum. *băgă* 'hineinstecken’.

arom. *băgă* 'setzen, stellen' (rum. *băgă* zu langobard. *bauga* ist begrifflich und formell schwierig, bei blg *bakan* fällt das *g* auf); „*băgă* n'appartient pas sûrement ici”. Graur, BL, V, p. 89. ● Pușcariu, DR, V, p. 902 *bag* < lat. **vago*; LR, I, p. 176 prob. autohton. ● Scriban, D, p. 145 „cf. v.sl. *badati* a găuri”. ● DLR, I/1, p. 423 „etim. necun. (cele propuse pînă acum inacceptabile)”. ● Candrea, DEnc, p. 111, Șăineanu, DUn, p. 49 „orig. necun.”. ● G. Reichenkron, Das Dak, p. 87 **bhedh-* „stechen, bes. in die Erde stechen, graben”.

Importanța și larga întrebuintare cu numeroase nuanțe proprii și figurate (cf. DLR, unde cuvîntul ocupă 13 coloane de tipar) arată marea vechime a verbului, relevată de Pușcariu. Tentativele de etimologie n-au valoare; dar e sigur că nu poate fi împrumut din epoca postromană, iar cuvîntul neputînd fi romanic, trebuie atribuit fondului autohton (DLR, Pușcariu). O etimologie limpede, sigură nu se poate oferi, căci între bazele indo-europene încă nu găsim o legătură verosimilă pentru un arhetip de forma **bag-*, **vag-*, deci vreo bază i.—e. **b(h)ag-*, **b(h)eg(h)-*, respectiv **mag-*/**meg(h)-*. Nu se poate spune dacă este justificată legătura preconizată de Meyer (IF) cu grupa i.—e. a rad. **bhag-* „a împărți, a destina (a fi destinat) ca parte, ca porție” (WP, II, p. 127—128, 1; IEtW, 107), în v. ind. *bhājati* „distribuie, acordă”, av. *baga* „parte, destin (mai ales favorabil)”, v. sl. *bogū* „Dumnezeu”, *bogatu*, gr. φαγεῖν „a mânca”, frig. Βαγαῖος Ζεὺς Φρυγίος Hsch, etc. Fonetic, rădăcina este deplin potrivită; dar trecerea semantică rămîne greu de justificat; simplă asemănare fortuită?.

(18) *băiat* (var. *băiet*) s.m. (pl. *băieți*) 1) „copil de sex bărbătesc” („enfant; Knabe”). 2) „om tînar, adolescent, flăcău” („garçon, adolescent, jeune homme; Junge, Bursche”). 3) „slugă la birt, cafenea, prăvălie: băiat de prăvălie” („courtaud de boutique, apprenti, commis; Handlungsdiener, Kellner”).

Der.: *băietan*, *băietnaș* (bucov.), *băiețoiu*, *băieton*, *băiețas*, *băietel*, *băiețon*, *băiețandru*; fem. *băiată*, *băiețea*, *băiețică*; *băiețesc* (adj.), *băiețește* (adv.), *băiețime*; antropon. *Băiatu* (*Băietul*), *Băiețelu*, *Băiețescu*, *Băiețică* (OnR, p. 194).

Dial.: neatestat (arom. *fiçor*; numele propriu *Băyat* în Perivoli nu are legătură cu *băiat*, Arom, p. 267; nici satul *Băietan*, greșit pus de Pușcariu, LR, I, p. 246 în legătură cu *băiat*; LL, II, p. 256).

LexB, p. 44. ● Diez, EWRom, p. 45 *bailo*, *balio* „Pfleger, Erzieher”, *băid* „pflegen, erziehen”, daher *băiat* „Knabe” (Pflegerling). Admis: Cihac, DEtDR, I, p. 21; LaurM, I, p. 114—115 (*baiatu*, *baiatu*), Gloss, p. 45; Körting, LRWB, 1163; Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 274; Pontbr. p. 61. ● Hasdeu, EMR, p. 2896 „*băiat* n-are a face cu lat. *bajulus*, ci numai cu lat. *balneare* 'spălat, scaldat' etc.”. Admis: Tiktin, DictRG, p. 144; Șăineanu, DUn, p. 49; Candrea, DEnc, p. 112; Scriban, D, p. 157 „scaldat, dezmiertat”. ● Meyer-L, REW 887 „*bajulare* 'tragen', Rückbild. rum. a *băid* 'streicheln', dazu *băiat*”. DLR, I/1, p. 427—428 der. *bajulare* „a purta” etc.; *băiat* ar fi partic. verb. *băid* (rar); Pușcariu, DR, IV, p. 1319, ELR, p. 34, LR, I, p. 246 sigur din *băid* „a crește copii”, *bajulare*, nu din *baia* ori din **bajlare*[!]; Caracostea, MRIV, p. 123; Rosetti, ILR, I, p. 169. Respins: Spitzer, DR, IV, p. 1570; Graur, BL, V, p. 89 (nu e sigură). ● Giuglea, DR, IV, p. 1554 *băiat* < lat. **belliatus* „frumușel”. ● G. Reichenkron, Das Dak, p. 89 i.—e. **bheue-* „wachsen, entstehen, werden”. ● CercLg, XIII 1968, p. 350 i.—e. **bel-* „tare, puternic”.

Arhetipul **baiare* (oferit insistent de Pușcariu) nu se potrivește semantic, căci *băiat* nu e un prunc „purtat, care trebuie crescut (etc.)”, ci un copil mare, în putere, pe care nu mai trebuie și cam greu ar fi să-l „porți” (în brațe, în circă?); interpretarea și explicarea lui *băiat* ca „îmbăiat, scaldat” (care face baie?) este un calambur filologic al lui Hasdeu. Lat. **belliatus* justifică forma, dar nu semantismul lui *băiat*, general în dial. din Dacia (AtelR, I/2, harta 184), cunoscut în literatura veche (Psal. Sch. 130, 2; Cor. Psal. 364 etc.). „Cu-

vîntul generic pentru om în prima vîrstă e *copil* (prunc), pe cînd *băiat* înseamnă 'copilul de sex bărbătesc' care a trecut de copilărie și nu e încă bărbat (Knabe, Bursche), tînărul în vîrsta pubertății, adolescent" (DLR). Ca un „copil mare, în putere, crescut”, *băiat* conține ideea de „forță, tărie, vitalitate,” aparținînd la i.-e. **bel-* (**bal-?* *bol-?*) „puternic, tare” (WH, I, p. 326; IETW, 96): v. ind. *bāla-m* „putere tărie, violență”, *bāliyan* „mai tare” etc., gr. βελτίων, βέλτερος „mai bine” etc., v. sl. *bolje* „magis, plus, melius”, lat. *dēbilis* (**dē-belis* „fără putere”); v. ind. *balā-* „tînăr; kindlich”, m. „băiat, copil”, f. „fată” cu aplicarea noțiunii adj. „tare, plin de putere” la junele om în faza de creștere și dezvoltare, cînd s-a întărit. Rom. *băiat* presupune un **baliāt-* ori **baliēt-* (ca *familia* > *femee*, *filius* > *fiu* etc.); un strărom. **baliat-* pare a fi derivat al epocii romanice cu suf. lat. *-atus*⁴; dar suf. *-t-* este mai curînd i.-e. *-ēto-* formînd adjective și substantive de la rădăcini nominale (ex.: lit. *dūlketas* „prăfos” — *dūlkes* pl. „praf”, *dubetas* „găurit, poros”, *dube* „gaură” gr. γυμνήτης „ușor înarmat” alături de γυμνής, -ήτος etc.; Brugmann, GrdVglG, II/1, p. 406, Chantraine, FormNG, p. 267). I.-e. **bal-ē-to-* ca adj. substantivat avea însemnarea inițială „(în)zestrat” cu sau plin de putere; întărit, în putere”, cum era considerat și este de fapt tînărul în a doua fază a dezvoltării fizice, adolescent voinic, flăcău.

(19) *beregată* (var. *berig-*, *beräg*, *beregheată*, *birighiată*, *verigată*, *belegată* Vîlcea, *gher(e)beată* Mehed.) s.f. (pl. *-ate*, mold. *-ăși*) 1) „gîtlej, trahee, laringe, înghițitoare, gîtiță” („larynx, gosier, sifflet; Kehle, Gurgel”). 2) p. ext. „toată partea gîtului în care se află laringele” („la partie du cou qui contient le larynx; Halsteil mit dem Kehlkopf”). 3) „stomac (la cal)” („l'estomac (du cheval); Magen (des Pferdes)”), DR, V, p. 325.

Der.: a *beregână* (olt. „a striga din toate puterile”), *beregus* (= *beregată*, DR, IX, p. 434), *bereglej*, a *beregăți* („a tăia *beregata*”).

Dial.: istr. *biricuată* (arom. neatestat, *piț gurmaț*, *gurmaț*; megl, *mațu de grîlan*).

Împ. r. din rom.: srb *berikat* „jabučica ispod grla” (Rječnik, I, p. 237), Montenegro „Kehlkopf”, cr. *birikata*, *berikata* (StIstr, II, p. 225; SOF, XXI p. 373, 375; RomSl, XVI 1968, p. 75).

LaurM, Gloss, p. 67 „*beregata* guttur, gula, — cuventu de forma romanescă; dero care e originea lui? Ca se nu inmultimu suppositionile, vom amenti numai gr. φάρυξ, φάρυξ, lassendu si altoru-a se si essercite agerimea criticeii”. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 549 din trc *boghovrîlăc*, *bough-*, *boghvrlăq* „larynx, gosier”. ● Meyer-L, REW 3685 *garg* (Schallwort) „Gurgeln”, rum. *bergatâ*, mit. Dissim. *g-g* zu *b-g*, a. it. *gargata* etc.; dar „der Anlaut macht Schwierigkeiten” Pușcariu, ZrPh, XXXVII, p. 114; fiind o „explication manifestement douteuse” Graur, BL, V, p. 99. ● Barić, AlBRSt, p. 107 „ein uralb.-rum. **gwark-* ist auch aus drom. *beregată*, istr. *berikote* erschliessbar, *b < gw* wie in *lingua > limbă*” [sic!]. ● Diclescu, DR, IV, p. 475 „la baza lui *bereg-*, *băreg-* stă forma macedonică **βάρυξ*, -γος = *βάρυξ*; redarea aspiratei *ph* prin *b* era o caracteristică a dial. maced.: βαλακρός = φαλακρός, βαλιός = φαλιός. Un dimin. **βάρυξ*, -άδος, cu redarea lui *d* prin *v*”. ● Candrea, DEnc, p. 140, Scriban, D, p. 169 „comp. srb. *berikat*, *beriketa*”. ● Tiktin, DictRG, p. 178, Șăineanu, InfOr, I, p. 243, DUn, p. 62 „orig. necun.”. ● Șăineanu, DictRF, p. 51 „indigen”. ● Pușcariu,

⁴ Interesant de relevant că la 1871, LaurM, I, p. 115 înregistra (din preocupări puriste-latini-zante) varianta cu grafie „etimologică” *baliatu*, alături de *băiat*, anticipînd (fără să-și dea seama) forma etimologică a epocii romanice a cuvîntului, considerat de toți „latin”. Evident că forma anterioară a lui *băiat* era aproximativ **baliat-* sau **bel(l)iat-* propus de Giuglea; dar aceasta nu pentru a putea fi legat cu vreo bază latină, căci în domeniu italic rad. **bel-* are continuatori din care nu poate să derive românescul *băiat*.

StIstr, II, p. 225 „din patrimoniul străvechiu al limbii” [romanic?]; DR, IX, p. 440 „aș propune etimologia **verucata* (< *veruca*); plec de la imaginea beregății scoase din vita tăiată, cu o serie de ridicături, încît a putut fi numită ‘cu ieșituri’; c s-a păstrat la istoromâni: *biricuată*; g pare datorit unei apropieri de *verigă* (*verigată*). Asimilarea vocalică e-e (*berecată*) din e-u (**berucata*) e frecventă”. ● DR, XI, p. 154-157 i.-e. **bhere-g-*.

General în drom. (afară de Basarabia), cuvîntul este cunoscut în sudul Dunării numai la istoromâni (cf. AtlLR, I/1, harta 38, variante de pronunțare). Atestarea cea mai veche e *berigata* gula (AnonC). La sîrbi, citat într-o povestire (nuvelă) populară cu sensul „jabučica ispod grla” („gît, gîtlej, beregată”) este element regional, izolat, abia înțeles de redactorul dicționarului la 1880; lipsind în alt idiom slav (la croați ar putea fi din istr.), este evident un împrumut nu prea vechi din română (din drom., deși ar părea că reproduce mai fidel forma istr. cu *-c-*). Soluțiile încercate se lovesc de grave piedici, atît straniile „etyma” turcești ale lui Cihac, ori „alb.-rom.” **gwark-*, cît și derivarea din gr. φάρυξ prin intermediu „macedonean” antic („*baryx*”, un anacronism absurd; legătura lui *beregată* cu apelativul grecesc este de altă natură), ori romanice *garg-*, „*verucata*”, — toate excluse formal și semantic. Înainte de a fi descoperit pe „*verucata*”, Pușcariu observase că *beregată* e străvechi în limbă, iar Șăineanu îl considera indigen; LaurM comparau șovăielnic cuvîntul nostru cu gr. φάρυξ, renunțînd să-și exercite mai departe „agerimea criticii”. Dar diletanții lexicografi latinizanți la 1871 au făcut (caz rarissimi) dovada unei intuiții juste, întrezărind un adevăr de a cărui valoare științifică ei nu erau în măsură să-și dea seama și pe care nimeni nu l-a luat în serios afară de Diclescu în construcțiile sale anacronice. În adevăr, *beregată*, alcătuit din radical și două elemente sufixale: *ber-eg-at-*, este inseparabil de cuvîntul grecesc, corespondent deplin cu același sens și unele nuanțe: „*beregată* pentru mîncare, în alte părți pentru apă, în altele pentru răsuflare” (DR, IX, p. 431). În ultima analiză, *beregată* este o „mică despicătură (în grumaz, gaură, tăietură”, ca apelativul grecesc, aparținînd ambele la baza i.-e. **bherug-* „gîtlej, gîtiță, trahee” (WH, I, p. 551-552; IETW, 145): gr. φάρυξ, -υγος, mai tîrziu φάρυξ, -υγος „gîtlej, trahee, beregată”, lat. *frūmen* (**frūg-smen* WH, nu **frūg-men*) „laringe, gîtlej”, fără vocala de legătură *-u-* v. nord. *bariki* (v. isl.) „grumaz, beregată, trahee” (**bher-eg-*). Rom. *beregată* e formație cu vocalism plin a rad. **bher-*, bază disilabică i.-e. **bhere-g-*, alături de varianta **bherug-* (ce ar putea fi admisă și pentru cuvîntul românesc conținînd pe eventualitatea unei asimilări vocalice în felul celei postulate de Pușcariu pentru etimonul său latin fictiv „*verucata*”). La tema i.-e. **bher-eg-*, *ber-eg-* s-a alăturat al doilea sufix *-at-a* (și *-uș*, posibil prin apropiere de *gușă*), care poate să fie de dată tîrzie din epoca romanică.

În rad. **bher-* din grupa noastră s-a recunoscut elementul i.-e. cu sensul „a tăia, tăietură, despicătură”, potrivit cu particularitatea esențială a *beregății* (faringele) „gaură, despicătură (în gît)”; cf. și arm. *beran*, lit. *burna* „gură” („tăietură, despicătură” etc., WP, II, p. 159, 3).

(20) *boăre* (var. *boră*, *aboare*) s.f. (pl. *bori*) 1) „vînt lin (de seară sau de dimineață mai ales) răcoritor, suflare, adiere, de vînt lin” („vent doux et rafraîchissant, soufle léger, brise; leicht strömende Luft, Hauch, Lüftchen”).

⁵ „Po sto Ilija vide da mu se ne može osvetiti, onda napne pušku, pa je unese popu u berikat govoreći mu ...”. Daničić, Rječnik, I p. 237 observă „postanem može biti od arban. *ngerith-i*, resa u grlu”; dar legătura în acest fel nu are nici o valoare, iar srb *berikat* nu poate avea nimic comun cu cuvîntul albanez citat.

2) „abur, miros, parfum, aromă” („exhalaison, vapeur, fumée, parfum; Ausdünstung, Dampf, Dunst, Duft, Gase”). 3) „căldură în aier” („chaleur, feux; Hitze, Wärme”).

Dial. : neatestat (istr. *boră, bôre* „vînt” e din venet. *bora* „vînt de nord-est”, Philippide, OrR, II, p. 540).

LexB, p. 63 „*bôre* aura; item: v. *aboru*, a lat. *Boreas*”. ● Diez, EWRom, 359 cu venet. *borina* (> *brina*) din lat. *vapor* (ca și *abur*). ● Cihac, DÉtDR, I, p. 1 *abur* lat. *vapor*; *boară, boră, bură* vapeur, exhalaison, bruine, brise, it. *brima* etc.; v.sl. *burja* procella, n.sl. *burja* procella, *burja* boreas etc.; II, p. 34 *bură, boară* bruine, petite pluie, exhalaison, v.sl. *burja* procella, tempestas etc. ● LaurM, I, p. 237–238 „*bore* aura, vapor din *vapor* > *abore, abure* > *bore* sau *vaporea* sau *boreas* (etc.)”. ● Tomaschek, BB, IX 1885, p. 98 (lat.vulg.). ● Densusianu, RevCL, III, p. 332 inrudit cu it. *borea*, lat. *boreas*; R. XXXII 1904, p. 275 v.sl. *burja*. ● Körting, LRWh 9995 „*vaporeus* – davon vermutl. rum. *boară, boră, bură*”. ● Pușcariu, CL, XXXV 1901, p. 820, ZrPh, XXVII 1903, p. 741, XXXVII, p. 110, EWR, 209, 3 *aburesc* < *ab-buro, -ire* (Dens.), davon *abur* und *boare*, beide Verbalsubstantive. ● Tiktin, DictRG, p. 212 „scheint mit *abur* verwandt”, 491 „offenbar derselben Herkunft wie sard. *boria*, cat. *boira* ‘Nebel’, ir. *bória*”. ● Weigand, KJB, VII 1905, I, p. 94 blg *bora, bura* etc. Admis: Domaschke, JB, XXI–XXV, p. 70. ● DLR, I/1, p. 586 „etim.necun. (mai de grabă modificare a lui *abur* decât un urmaș al gr.-lat. *boreas* ‘vînt puternic, furtună’ sau sl. *burja* care a dat *bură*)”. ● Diculescu, ZrPh, XLI 1921, p. 422 din germ.: dan., norv. *bor* „günstiger Wind” etc. ● **huri*. Respins: Skok, ZrPh, XLIII, p. 190; reluat de Gamillscheg, RomG, II, p. 250. ● Pascu, ArR, X, p. 471 „*boare* < **aboare* < lat. *vapor*, cf. *abur* < *vapul* = *vapor*”. ● Șăineanu, DUn, p. 68 „it.dial. *boria* vînt”. ● Meyer-L, REW³ 1219 „*boare* entfernt sich begrifflich zu sehr von *boreas*, passt besser zu *abura* (Pușc.)”. ● Skok, RIÉB, III/6, 1938, p. 587. ● Graur, BL, V, p. 90 „*boare* pourrait bien représenter *boreas*”, admis de Scriban, D, p. 180.

S-a observat că *boare* nu este explicat prin lat. *boreas*, nici prin *vapor* (*eus*) ori romanicile *buere, bore, boră* etc., sau rom. *abure*, germ. **huri* ș.a., nepotrivite mai ales semantic. Esențial în apelativul nostru e „suflare lină, adiere, emanație gazoasă, abur(eală)”, fiind cosemantic cu *abure*, avînd și o remarcabilă asemănare de formă; dar cele două apelative românești nu pot pleca de la aceeași bază (radical), iar *boare* trebuie considerat în egală măsură element autohton, de la un **bore-*, **bole-*, care aparține la rad. i.-e. din v. irl. *boladh*, n. irl. *boladh* și *baladh* „miros”, let. *bule, bula* „aer, vînt aburos și înăbușitor, fum, secetă”, posibil arm. *bal* „caligo”, **bholo-* „abur, vapor, fum, miros, exhalatie caldă” (WP, II, p. 189; IETW, 162). Existența grupei i.-e. este confirmată prin alăturarea rom. *boare* < **bole-*.

(21) *bordei* (var. *burdei*, maram. *bordeu* ban., †*bordeaiu, borgi* AnonC) s.n. (pl. *bordee*) 1) „colibă (locuință) pe jumătate săpată în pămînt, acoperită cu pămînt sau cu paie, stuf etc.”, mai ales la șes, la oameni săraci („sorte de chaumière ou de cabane bâtie en partie sous la terre; hutte; Erdhütte (durch Ausgraben des Erdreichs hergestellter Raum mit auf der Erde aufliegendem Dache; diente als Behausung sehr armer Bauern, auch als Vorratskammer”). 2) p. anal. „căsuță proastă” („cabane, hutte; elende Hütte”). 3) fig. „locuință modestă” („maisonette; Häuschen”).

Der.: *bordeias, bordeuș, -ă, borđuș, bordiaș* „(țigan) locuitor în bordei”, *bordeiană* nume de vacă; topon. *Bordei, Bordeele*, antropon. *Bordeianu, Bordeiancu* (OnR, p. 210).

Dial. : neatestat (arom. = *călivă*).

Împr. din rom.: blg. *burdei* „casă în pămînt, pivniță”, *bordei, borede*, *burde*, srb. *burdel* „colibă” și nume de localitate (DR, III, p. 220–221; SOF, XXI, p. 371, 373 „Hütte”), ucr. *burdei* (Balka, II, p. 128; RomSI, XIV 1967, p. 135); pol. *bordej* (RomSI, XVI, p. 76); ung. *bordej, burdej, burde, burgye, burde* „colibă” (InfIR, p. 26;

burdei, WtbCs, 18); säs. *burdej* „Hütte, ärmliche Wohnung” (RomEISz, p. 14), *burde*, *burdei* „Ziegeunerhütte, Lehmhütte” (SächsWtb, I, p. 817).

LexB, p. 62 „bordeiu 1) huruba, 2) casa de curve; gall. *bourdeau*, it. *bordeello*, sp. *burdel* lustrum, lupanar, ganeum”. ● Pontbr. p. 82 ung. *bordeley*. ● LaurM, Gloss, p. 85 „casa subteranea, lupanar, fr. *boră* = margine, dacă s-ar presupune că pecatoarele erau una data condamnate a locui în case situate cît mai la marginea cetăților; ori germ. și roman. *borde* (*baurd*); lat. *forare, borta*, gr. *böhren* = gaurire”. ● Hasdeu, Ist.crit.Rom., I 1875, p. 237–238 „bordeiu, borta, burgiu, burtuca, burtușu, ne-au remas dreptu dela daci, neaternate de sassonulu *boră*; cf. alb. *buvoi* ‘hervorquellen’, *buvmă* ‘Schraube, Zündloch’ etc.”. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 23 (sl.) „*boră*; *bordeiu* pour *bordeiu*, rus *borti*; *boră* (etc.)”. ● Densusianu, HLR, I, p. 366 „*bordei* a des formes parallèles en blg et en serbe; nous ne saurions dire laquelle est primitive ...; il se peut que le mot sl. ait été emprunté au roumain, mais il resterait à trouver l’étymologie du dr. *bordei*”. ● Tiktin, DictRG, p. 212 „vgl. it. *bordeello*, fr. *borde* etc., urspr. schlechte Hütte”. ● Meyer-L, REW³ 1216 „*boră*, rum. *bordeiu* zeigt mit *-eiu* ein rum. nicht verständliches Suff. und ist daher wohl fremden Ursprungs”. ● Pușcariu, ZrPh, XXXVII 1913, p. 110 „aus blg *borde*”. ● Pascu, Suf. p. 313 din blg. ● DLR, I/1, p. 618 din blg, probabil de origine romanică. ● Capidan, DR, III, p. 220–221 orig. balcan. (romanic *bor-*). ● Giuglea, DR, III, p. 1090 gr. βῶλος. ● Pușcariu, StIstr, II, p. 280 roman. *bor-*. ● Philippide, OrR, II, p. 700 *bordeiu, boră, bură* de orig. obscură, probabil slavă. ● Șăineanu, DUn, p. 73 (*bor-* identic cu *boră*; cf. *burd* > *burduf, bură*). ● Scriban, Arh, XXXIX, p. 93, D, p. 188 germ. *bor-* (gepid.-got). ● Gamillscheg, RomG, II, p. 263 „die Erklärung ist unhaltbar, denn die Germanen wohnten, wie schon die urspr.Bdtg. von *borde* ‘Brett’ andeutet, nicht in Erdhöhlen, sondern in Holzbauten. Der Stamm von *bordei* ist rum. *bor-* ‘trockene Erdscholle’, aus dem griech. (DR, III, 594)”. ● Meyer-L, REW³ 1216 din blg. ● Densusianu, CrS, VII, p. 87 din rom. impr. în limbile slave, unde nu există o temă care să-l explice; originea germ.-roman. este exclusă. Forma primitivă poate să fi fost **bārdei* > *bordei* (**bāteza* > *boteza*, **pārumb* > *porumb*); tema **bhardh-* din **bherdh-*, **bher-*, în v.ind. *barbhaka-h* „care taie” (WP, II, p. 174); din tr.-ill. **bhardh-* cu suf. *-ei-* sau *elj* „locuință sub pămînt” etc. ● Șăineanu, DictRF, p. 60 indigen. ● AnEtn, 1962–1964, p. 78–80.

În limbile vecine (sl., ung. etc.), cuvîntul este împrumutat din română, unde e autohton. Originea germanică este neprobabilă din cauza nepotrivirii formale și semantice, nu numai pentru că germanii vechi n-ar fi locuit în „Erdhöhlen” (ca românii; dar bordeiu nu e deloc asemenea „Erdhöhle”, cum i se părea lui Gamillscheg). Faptul că erudiții nemți (ca acesta din urmă) n-au luat în serios posibilitatea obîrșiei germanice a cuvîntului rom. arată suficient că ea n-are șanse de a fi reală. Originea romanică apare tot atît de puțin probabilă; oricum, nu e de luat în seamă sensul la care se gîndeau încă LexB și alții, căci bordeiu n-a fost niciodată o „schlechte Hütte”, ci o căsuță, colibă modestă ori chiar mai mare. În română cuvîntul nu e recent și „rămîne atunci să admitem că originea lui trebuie urmărită plecînd de la limba noastră, referindu-se la locuințe primitive îl putem socoti ca foarte vechiu” (Densusianu), explicabil prin alte mijloace decât „împrumutul” din idiomurile vecinilor stabiliți în preajma poporului român. Nefiind o simplă „groapă; cavitate subterană, galerie” (pe care unii streini și-au imaginat-o chiar ca „grotă, cavernă, peșteră; Erdhöhle”), bordeiu este o modestă casă rudimentară, locuință normală dar improvizată, în genere casa omului sărac, săpată în pămînt la anumită adîncime, acoperită cu un strat gros de lemn și pămînt, cunoscută mai ales în zonele de cîmpie, ca un tip de locuință caracteristic stepei⁶. Construirea în p ă-

⁶ Termenul este legat de o străveche formă specifică de locuințe datînd din preistorie și răspîndită în multe zone (Oltenia, Muntenia etc.), cf. N. Manolescu, *Igiena țăraniului* (București, 1895), p. 42–48; Gh. Crăniceanu, *Igiena țăraniului român* (1895), p. 39–46; [C. S. Nicolăescu-Ploșcor, *Bordeiu în Oltenia* (Buletinul Societ.rom.geografie, XLI 1922, p. 119–132), extras, p. 16 „desimea bordeielor la cîmp este cauzată de lipsa pădurii ... Lipsa de ploaie și vînturile au dat naștere stepei,

mînt, într-o cavitate de circa 1 m adîncime, acoperită cu lemn (și glij), este un element important, vechi, esențial pentru etimologie. În acest sens se poate admite legătura cu i.-e. *bherd- „a tăia” *bher-, WP, II, p. 174; IETW, 138): v. ind. *bardhaka-h* „abschneidend, scherend”, m. „dulgher”, lat. *forfex* (?WH, I, p. 526) etc.; sau i.-e. *bhredho-, *bhrdho- ahd. *bret-*, v. sax., ags. *brēd* „scîndură, blană”, v. sax. *bord*, mnd. *bort* „scîndură, masă, tablă” etc., irl. *bruiden* „hală, sală, palat” etc. Dacă aici aparține, sensul primar al lui *bordei* stă în legătură cu acțiunea elementară a „tăierii, săpării” pămîntului, ori(?) chiar cu tăierea lemnului, dulgheritul. Pentru forma primară a cuvîntului, Densusianu presupunea că o poate să nu fie originar în tema *bord-, ci rezultat din ă sub influența labializatoare a lui b-: *bārdei; ipoteza nu e necesară, căci *bordei* nu este singurul caz de conservare a i.-e. o neaccentuat în cuvinte ereditare (*copac*, *morman*, *șopîrlă*), iar forma străromână a temei poate să fi fost tocmai *bord-, nu *bard-; bază etimologică posibil *bordeliu-, -io- (cf. ban. *borgil* și srb, blg.).

Mai puțin verosimilă ar fi soluția etimologică interpretînd *bordeiu* ca o „casă (mică, modestă) în pămînt, adăpost, loc acoperit; a locui — locuință, adăpost(ire); a închide” etc.; în atare caz s-ar putea adopta forma de bază a temei *vord- (ca *vervece* > *berbece*, *veteranus* > *bătrîn* etc.), care ar aparține la i.-e. *uer- „a închide, acoperi, adăposti”, de unde sensuri ca „a ocroti închizînd; a salva; ușă; zid de piatră ăspăritor, înconjurător, castel de refugiu” etc. (WP, I, p. 280—283,7): lat. *operio* „închid, acopăr”, *aperio*, osc *veru* „portam”, v.ind. *varman-* „zid, val defensiv”, av. *var* „castel, burg” etc.; trac *-bria* (*Poltymbria*, *Selymbria* etc., LbTrD, p. 60; IETW, 1160—1162, 5).

(22) *brad* s.m. (pl. *brazi*) „copac răsinos, totdeauna verde (crește mai ales la munte)” („sapin; Fichte, Tannenbaum”); nume generic al tuturor copacilor coniferi; vreo 20 denumiri (brad de munte, b. de vară, înalt etc.) și

Der.: *bread* (horă în ajunul nunții), *brădișor*, *brădișoară* („găinușă de munte; tetrao bonasia”), *brăduș* (motiv ornamental), *brăduleț*, *brădulete*, *brădicel*, *brădoi*, *brădociu*, *brădoș*, *brăducean*, *brăduiu*, *brădișcan* (-ușean); *brădan*, *brădău*; *brădet*, *brădiș*, *brădăniș*, *brădiște* (*brăd-*, *braz-* Bihor); *brădar*, *brădaș*, *brădancă* (femea la hora brădu-lui); *brădoaică*, *brădie* (vase de brad); *brădătică* (mic conifer, RevC, VIII, p. 114, Suceava), *brădoichiță*; *brădulă* (ciomag de brad); *îmbrădui* (cu broderii, Oaș, AnAF, I, p. 233); topon. *Bradul*, *Brazii*, *Brădet*, *Brădești*, *Brădeanu*, *Brădeanca*, *Brădățel*, *Brădiceni*, *Brădecești*, *Brădișoru* etc. (NumeL, p. 41; TopRom, p. 61); antropon. *Brad(u)*, *Bradea*, *Brădulici*, *Brădescu*, *Brăduț*, *Brădeanu*, *Brădilă*, *Brăduceanu*, *Brădușă*, *Brădă-jeanu* etc. (OnR, p. 213).

Dial.: arom. *brad*, *brădic*, topon. *Brădetu*, *Bradzi* (LL, III, p. 56—57); megl. *brad*, *brădet*.

Îm pr. din rom.: ung. *brād* (WtbCs, p. 17), *brāf* „fen yōfa” (NyIrK, VI 1962, p. 193; StLex, StCom, 13, p. 254; MNyRomKöles, p. 76), *bređoj*, *brēdulec* „brăduleț” (ibid., p. 77); sās. *brerel* (Entst. aus *brēdel*) „Knüttel, Knotenstock” din *brad-*, *brād-*, *brēdel* (RomEISz, p. 12).

Alb.: *brēdh* (*breth*), artic. *brēdhi* „brad” (ColTr, 1873, p. 244—245; IF, XXX, p. 208—209; Lingua Posnaniensis, VIII 1960, p. 87).

LexB, p. 65 „brad a lat. *abete*, interposita r euphoniae gratia”. ● Miklosich, SIEIR, p. 8 *brad* — alb. *breth*. ● Pontbr., p. 84 lat. *bratus*. Admis: LaurM, Gloss, p. 90. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 714 albanez. ● Gaster, RIAF, I, p. 23 oriental: ebr. *beroth*, caldean *breth* > gr. *brathy*, lat. *bratus*, alb., rom. *brad*. ● Meyer, EWAib, p. 45 „wahrsch. Lehnwort aus alb. *breth*”. ● Împr din alb.: Densusianu, HLR, I, p. 37:

locuitorii ei în lipsă de lemn și-au făcut bordee, pe care din cauza vînturilor le-au orientat mai totdeauna către nord și sud”. Dos. VSV, 25, 2 „lăcni într-un bordiau fără ușă, fără fereastră”; 99,2 bordeiașe, 11 bordeu; Nicolae Costin, Letop. II 60, 23; AnonC, *borgil* subteranea casa etc.

Tiktin, DictRG, p. 219; DLR, I/1, p. 636; Jokl, IF, XXX, p. 208—209, UAlb, p. 190; Candrea, DEuc, p. 168; Șăineanu, DUn, p. 76. ● Diculescu, OrLR, p. 545 lat. *bratus*. ● Capidan, DR, II, p. 521 *brad* și *breth* forme autohtone comune. ● Pascu, DĒtMR, I, p. 189, 1779, ArR, IX, p. 321 trac *b(a)radus*; împr. din alb. exclus. ● Weigand, BalkA, III, p. 211 trac *bradz*. ● Philippide, OrR, II, p. 701 „cuvintele rom și alb. ambele autohtone”. ● Graur, R, LIII 1927, p. 383, Bl, I, p. 26 **braz* (cu z = alb. *dh*) ca pl., din care s-a refăcut sing. *brad*. Admis: Rosetti, ILR, II, p. 111. ● Scriban, D, p. 192 lat. *bratus*, ebr. *beroš*. ● Giuglea, DRS, p. 23 cf. gr. *brady*.

Identitatea cuvintelor român și albanez este evidentă, ca obîrșie comună indo-europeană (cum au relevat unii). Pentru cuvîntul albanez, s-a oferit etimologia i.-e. *bhares- (?), *bhores-* „a se ridica în picioare; vîrf, ghimpe, țep, colț, dungă” (WP, II, p. 131—133; IETW, 109; WH, I, p. 461—462), v. nord. *burst* „ghimpe; coama casei”, v. irl. *barr* „vîrf ascuțit, lance, frunziș”, bret. *barr* „pisc” ș.a., v. nord. *barr* „ac, arbore cu țepi”, lat. *fastigium* „ascuțit, pisc, culme etc.”. Din această bază, cu *-dh*: **bher-z-dh* în m. irl. *brot* „țep, spin”, corn. *bros* etc. Rad. **bher-* „a fi proeminent, ascuțit; a forma o dungă (tăioasă)”, nominal „dungă, colț, vîrf” este potrivit spre a desemna un copac cu *brădul*, cu „frunze solitare, persistente, lineare, plane, la vîrf obtuze sau crestate, dispuse pe două rînduri laterale, ca dinții unui pieptene” (Panțu, Plant, p. 23—24), caracteristica principală a acestui copac de munte. De la **bher-* o temă în *-u* **bhoru-*, *uo-*: v. isl. *borr* „copac”, ags. *bearo*, genet. *bear(o)wes* „pădure”, sl. *boru* în v. sl., rus „molift, pădure de molift”, blg *bor* „brad”, srb *bor* „pin” etc. Pentru *brad* și alb. *brēdhi* admitem o bază mai scurtă și simplă **bhe(e)re-dh-*; sau **bhreg-* „steif emporstehen” (WP, II, p. 201).

Străvechi în limbă, cu multe derivate și sensuri variate, important rol în folclor, *brad* este un element a cărui conservare prezintă și semnificație cultural-istorică. Principalii copaci ai codrului sînt numiți în română cu termeni moșteniți: *brădul* ce crește la altitudini de la 1200 m în sus, în zone unde peste tot fondul etno-lingvistic autohton se conservă mai bine; *fagul*, apelativ latin, crește la înălțimi mai mici, iar locul autohtonului *gorun* de la dealuri și cîmpii alături de *bung-* (*bunget*) a fost luat în parte de *stejarul* slavon.

(23) *brîndușă* (var. *-șe*) s.f. (pl. *brînduși*) numire pentru cîteva „plante cu rădăcina bulboasă și florile în formă de pîlnie” („colchique; Zeitlose”); patru varietăți principale: 1) „brîndușă de primăvară (sau albastră, de munte, șofran, șofranel, *crocus heuffelianus*)”. 2) „brîndușă de toamnă (sau brîndușa morțitorilor, bălură, ceapa-ciorii, ceapa țarcii, cocoșei, clocoței; *crocium autumnale*)”. 3) „brîndușă galbenă (șofran galben; *crocus aureus*)”. 4) „brîndușă albă (sau mică, șofran vîrgat; *crocus reticulatus*)”. În zona Someșului *brîndușă* „lăcră-mioară” (Viciu). RevC. V 1931, p. 147—154: 11 varietăți de *brîndușă* (AnonC *brēndusche* viola).

Der.: *brînduș* (s.m.), *brîndușel*, *brîndușea*, *brîndușită*, *brîndușcă* „brîndușă”; antropon. *Brînduș(i)*, *Brîndușcă* (a. 1784), *Brîndușan*, *Brîndușu* (OnR, p. 217), *Brîndușoiu*, *Brîndușescu* etc.; topon. *Brîndușari* (Vîlcea), Poiana *Brîndușita* (jud. Hunedoara, ActaMN, I, p. 121) ș.a.

Dial.: arom. *brînduș* (identic cu drom. *brîndușă?*), antropon. *Brînduș* (Arom, p. 210); istr. *brîndușe* (DIstr, p. 94).

Îm pr. din rom.: srb *brnduša*, *-uška*, *bend-*, *band-* (Rječnik, I, p. 663), sl. dalm. *brnajuška*, blg. *brēnduški*; ucr. *brēnduša*, *brind-*, *brynd-*, *brand-* (RomSI, XIV 1967, p. 134), rus *branduški* (BalkA, II, p. 127, III, p. 283); ung. reg. *brindusa* (NyIrK, 1974, p. 100), *brinduska*, *bindruska* (InfLR, p. 27), sās. *brandusch(en)* (RomEISz, p. 74). LexB, p. 66. ● Cihac, DĒtDR, I, p. 25—26 lat. *blāndusa*, *blāndus*. ● LaurM, I, p. 252 *branducia* < *blānducia* < *blāndu*. ● Philippide, ILR, p. 64 **brundusia?* ●

Densusianu, HLR, I, p. 363 „peut être d'origine serbe”, dar „le serbe ne nous offre malheureusement[1]. aucun exemple de dérivé avec -us- analogue aux drom. *lunecus, albus*”. ● Giuglea, DR, III, p. 567—573 fiind caracteristic *bulbul, umflătura rădăcinei*, la această plantă care e rest „din graiurile illyro-traco-dace, baza lui „Brust”, v.irl. *bruinne* etc., i.-e. **gurendh-* „a se umfla; umflătură; bulb” etc.”, care s-ar afla și în *brinză*; LL, I, p. 219, DRS, p. 10. ● Scheludko, BalkA, II, p. 127 „vermutl. sl.”. ● V. Bertoldi, *Un ribelle nel regno dei fiori, i nomi romanzi del colchicum autumnale* (Biblioteca dell'ArR, II 4, Geneva, 1923), p. 61 „il romeno *brîndușă* si ricolle nelle rispettive lingue. Anche nel dominio linguistico slavo abbiamo lo stesso vacillare incerto dell'immagine tra la 'vacca' e il 'bue': Slavonia *vočak*, Carniolia *vočica, volek* 'colchio' da *vo*[1] 'bue' etc.” [1]. ● Pușcariu, StIstr, II, p. 280 „element autohton (Giuglea)”, LR, I, p. 176. ● Pascu, RevC, V, p. 153—154 „originea rămîne obscură. Dacă ne gândim că *colchicum autumn.*, *ornithogalum umbellatum* și alte liliacee se numesc după bulbul lor *ciapa ciorii*, am putea presupune că *brîndușă* însemna «ciapă, bulb», dar atita tot. Foarte probabil *brîndușă* este element trac”. ● Tiktin, DictRG, p. 224, DLR, I/1, p. 640, Candrea, DEnc, p. 172, Șăineanu, DUn, p. 76 „orig.necun.”. ● Scriban, D, p. 196 (sl.).

Numai încercarea lui Giuglea pare justificată, fără însă a fi reușit să descopere soluția etimologică admisibilă din sursa reală de unde româna a moștenit cuvîntul. Adevărat, „bulbul” este particularitatea remarcabilă a plantei noastre; dar i.-e. **gurendh-* nu e de admis pe terenul autohton (trac) al limbii române, unde ar fi dat **grend-* într-un idiom satem, nu **brend-* din *brîndușă*, plantă foarte populară în toate zonele românești, cunoscută și prin faptul că este otrăvitoare (vitele nu o pasc) și are întrebuintări medicinale. *Brîndușă* de primăvară are „frunzele în număr de 3—4 dezvoltate odată cu florile și sînt lungi, linear-lanceolate, la vîrf obtuse”; la cea de toamnă „frunzele apar primăvara în urma florilor și însoțesc fructul, ele sînt linear-lanceolate și ascuțite”; cea galbenă are deasemenea „frunze liniare canaliculate, se dezvoltă odată cu florile” (Plant, p. 25—26). Ea crește în două faze, cu două aspecte deosebite: de primăvară și de toamnă, cu înfățișarea specifică a frunzelor mari, stufoase, buchet, frunziș exuberant în iarba din pajiste. E posibil ca acest aspect de simplă „vegetație, foaie mare, mănunchi de frunze” să aibă semnificație pentru etimologia cuvîntului, a cărui analiză formală duce la o legătură etimologică verosimilă: o temă *brînd-* din **brand-* (**brend-*), bază i.-e. de forma **b(h)er-nd-*, **bh(e)re-nd-*, paralelă a lui **bhrom-di-* care a dat pe lat. *frond-* în *frons, frondia* „foaie, frunză; frunziș, frunzet”, cu alternanță *efo*: ahd. *brom, brum*, v. isl. *brum* „mugure de frunză”, dan. *brom* „mășișor de arbor, vîrf de mlădiță” etc. (WH, I, p. 550; IETW, 167). Elementul alternant **bhro-m-* al rad. i.-e. **bher-*, **bhre-m-* are în latină al doilea sufix *-d-*, ca și în românescul prelatin **bhre-n-d-*, dintr-un mai vechi **bhre-m-d-*. Radicalul primar este **bher-* „a fi proeminent, a forma o dungă (muche) ascuțită (pronunțată)” (*brad, brîu*, cu alte formante și sensuri total diferite), cu sens inițial „muguri, frunziș (etc.)”; dar este posibilă și o veche metamorfoză semantică ce nu rezultă deocamdată clar. Sufixul *-usă* e vechi românesc (de origine slavă? cf. *căpușă, cătușă, mătușă, pănușă* etc., Pascu, Suf, p. 359—364; Giuglea, DR, III, p. 569; Pușcariu, DR, VI, p. 326); arhetipul **brandusia* nu poate veni decît din substrat (Giuglea, Pușcariu, Pascu), chiar dacă etimologia reală ar fi alta decît cea schițată mai sus.

(24) *brinză* s.f. „product din părțile solide ale laptelui încheat stors (= cașul), dospit, frământat și sărat, păstrat în burdușe sau putini” („fromage; Brinsenkäse”); diferite variante, sorturi.

Der.: *brînzar, brînzărie, brînzeturi, brînzoaică* (plăcintă cu brînză), *brînzos, brînzișoară, brînzișău* (plasă de muiele pe care se pune cașul, comarnic), *a se brînză, îmbrînză, -ii* („gătît cu b.”); în locuțiuni: *zgîrie-brînză, b. bună în burduf de ci(i)ne, brînză în sticlă, a nu face mare (sau nici o) brînză ș.a.* (Pușcariu, LR, I, p. 359); *brînză de iepure, a (li) se împuti brînză* („a se certa cu cineva”), *a prinde cu brînză în mînă* („a prinde asupra faptului”) etc.; antropon. *Brîn(d)ză, Brînzaș, Brînzeș, Brînzuș, Brînzar(iu), Brînzeu, Brînzoii, Brînzan, Brînzea, Brînzuță, Brînziță, Brînzescu* etc. (RomIX—XIV, p. 334—335, 391, 621), *Brînzoenescu*; topon. *Brînzeni, Brînzari* (TopRom. p. 224), *Șesul cu brînză ș.a.*

Dial.: arom. *brîndză* rar (DR, IV, p. 336—337; Arom, p. 159, 210 „necunoscut în dial. vorbit, e atestat acum pentru graiul din Aspropotam comuna Halichi, Dumărea [Siliștra], nr 5—8, p. 125”); megl. *bronză* (alături de *caș*; GrS, I, p. 26; Megl, III, p. 45).

Împ.r. din rom.: n.gr. *prentza* (Epir, RevLg, XII 1967, p. 539; Cefalonia, und, și der. *πρεντζα* „burduf de brînză”; RumWNGr, p. 38; REBS, p. 27); pol. *brędza, bryndza* (RomSl, XII 1965, p. 77—78), ucr. *bryndza, bryndzyty, bryndzanyk, -ha* etc. (RomSl, XIV 1967, p. 134), ceh. *brindza, brynza*, slovac *brinzovec, bryndzička, bryndziar, bryndziarka* etc., blg., srb *brenča, brnza, brîndza, brîndzetina* (DR, VII, p. 175; SOF, XXI, p. 372), *briza* la Kotor-Cattaro (SOF, XXI, p. 380); ung. *brindza, bronz, boronza, boronca* etc. (RomIX—XIV, p. 335—336; InfLR, p. 27—28; SzJsz, I, p. 109; SCL, XIV, p. 380; MNYTÉtSz, I, p. 370 „brindza vándorszó”), *brinzaturo* (StUn, 1962, 2, p. 21), säs. *brinze, pränts* „Käse, Schafkäse” (RomEISz, p. 13), *brense, Brinsenblöch* „Schafkäseverkäufer” (SächsWtb, I, p. 743).

LexB, p. 66 „a lat. *prandium*, id enim est pauperum prandium cum polenta”. ● Schafarik, SIA, I, p. 469 orig. veche getică. ● Miklosich, SIEIR, p. 21 (sl.). ● Pontbr., p. 85 lat. *berendia*. ● LaurM, I, p. 254 *brendia* < lat.pop. *brundus, brundia* „ceva consolidatu sau încheagatu”. ● Hasdeu, ColTr, 1876, p. 24, CuvB, I, p. 190 „îngă *brînză* o formă *brînd-*; am ajunge astfel a înrudi acest cuvînt cu *βρενδιέ* 'lăptucă' (din lapte) și *brenthon* 'grăsimie' (untură), vorbe negrece, probabilmente de origine tracică; duc la tipul *brandh-* (*bhrandh*)”. ● Cihac, DEtDR, II, p. 28 (sl.; obscur). ● I. Diefenbach, *Völkerkunde Osteurop.* I (1880), p. 247 probabil germ. *Biestmilch* „corastă”, *Biestmilchhäse* „caș de corastă”. ● Kalužniacki, WandR, p. 19 „ein etym. Zusammenhang von *rînză* mit *brînză* besteht nicht”. ● Schuchardt, ZrPh, XX, p. 24 din Brienzen (Brienne, Elveția), un fel de brînză făcută la Brienzen, de unde it. *sprinze*, germ. *Primsenkäse, Brinsenkäse*. Admis: Meyer-L, REW¹ 1296 (omis în ed. III); DLR, I/1, p. 642; Șăineanu, DUn, p. 77 [Cu asemenea procedee, *Brienzen* > *brînză*, s-ar fi putut explica zăr din orașul *Zara, urda* de la *Oradea* etc.]. ● Tiktin, DictRG, p. 224 „das weitverbreitete Wort scheint bei den rum. Hirten zu Hause zu sein”. ● Diculescu, OrLR, p. 561 *brînză* = caș de burduf; la început „burduf, stomac de animal” > lat. *brancia* „burduf, stomac de animal”, în loc de **pancia* (*pant(i)cea*) etc., 562 *blancia* > alb. *blënzë; blandia* > alb. *blëndzë, brandia* > *brînză* etc.; DR, IV, p. 452 **balandia* din gr. *βαλάντιον* „sac de piele, pungă”, pronunțat *βαλάντιον*; intermediar **bărînză*. ● Weigand, JB, XVI, p. 220 „vom *branca* 'Pfote, Hand' (> *brîncă*) ist sehr gut ein adj. **brancia* (scil.formatica) 'mit der Hand geformte' oder 'ähnliche' Käse möglich ('Handkäse'), *brîntsă* > *brînză*, mit Erweichung nach *d*, so dass lautlich keine Schwierigkeit ist" (1). Respici: Meyer-L, REW³ 1272 („das Wort ist vorrömisch”). ● Barić, AlbRSt, p. 27, 87 *brînză* din străalb. **brondia, *brundzë* (?), i.-e. **bhrontia* (< **bhere-*) cu lat. *ferveo, fermentum*. ● Densusianu, GrS, I, p. 67—71 din dial. iraniene ale Pamirului, vb belucistan *prinčag* „a apăsa, a lăsa să se scurgă, a stoarce”, pers. *birezan* „strecurătoare, ciur”; **renč* sau **renz* cu prefix *-be-*, *-bi* dă **be-* sau **birenza* care a putut exista în vreun grai iranic din cele vorbite altădată în răsăritul Europei”, de unde *brînză* în română. ● Scriban, Arh, XXX 1923, p. 189, D, p. 196 „brînză o metateză din lat. *zaberna* > *zăbîrnă* și **zbîrnă*, prin metat. *brînză*”. ● Pascu, REBS, p. 27, Beitr, p. 8 trac **berenza*, care e din *ber* „oaie” (alb. *berr, milan, bera, canav, berro* etc., drom. *bîr, bîr!*) + suf. *-enzus*. ● Giuglea, DR, III, p. 573—582 indigen; „formal nu se opune nimic la derivarea din adj. ori subst. (ca *frunză, varză* etc.) **brendia, *brandia*, i.—e. **gurendh-*, cu *brîndușe, traco-dace*” (LL, I, p. 219 *brend-*, DRS, p. 10). ● Šiadbei, Probl., p. 45 trac **brang-*, **breng-* „a sfărîma”, cores. lui *frangere*, ahd. *brehhen* (*brechen*). ● Skok, ZrPh, I, p. 529 „der Stamm kann identisch sein mit dem alb. Zeitwort *mbrenj* 'gürte' (cf. *brînză de burduf*)”, cuvînt illyro-trac. ● Pușcariu, StIstr, II, p. 280 străvechiu la noi; LR, I, p. 176 „n-ar fi exclus ca unele cuvînte păstorești

ca *brînză* și *zăr*, a căror etimologie a rămas obscură, să fie autohtone". ● Șarovolski, ZbKiev, p. 60 *brînză* de orig. ung. (*boronza*). ● AnEtn, 1958, p. 149 i.-e. **bhrend(h)*- „a se umflă; a coace” (?). ● RecLgDial, p. 450—452.

Între cuvintele „obscure”, *brînză* stă în frunte cu numărul impozant de tentative etimologice de care a avut parte: poate în lingvistica universală se vor găsi puține vocabule explicate în feluri atât de variate, multe ingenioase, unele excentrice și absurde în artificialitatea lor savantă. Originea reală a cuvîntului mult discutat și frământat nu rezultă din vechile soluții ce nu explică fie forma, fie semantismul lui *brînză* ori ambele aspecte împreună; nici una din formule n-a obținut prea mult credit, unele abandonate curînd chiar de autorii lor în căutarea altora. Toți erudiții par de acord asupra unui lucru: *brînză* nu este împrumut de la vecini (chiar Weigand, dificil în această privință, preciza „das Wort ist rum. Ursprungs”), ci element moștenit, străvechi în limbă, aparținînd stratului arhaic; de la români l-au împrumutat toate popoarele vecine. Celebră în sud-estul european, cunoscută în documente încă din evul mediu, *brînză* e un produs specific românesc din laptele de oaie (vacă ori capră), care formează unul din produsele alimentare principale pentru țaran, fiind deosebit de hrănitore⁸. Elementul esențial în semantismul acestui apelativ „obscur” este fermentarea (dospirea) cașului pentru a se obține acea pastă alimentară valoroasă care este *brînză*⁹; față de acest aspect, alte detalii ori materiale („burduf”, „consolidat”, „Brienz”, „brîncă” etc.) nu au valoare, sînt inutile. Ca produs al fermentării (dospirii) cașului, apelativul conține noțiunea de „fermentare”, iar formal vine dintr-o temă i.-e. *brenz-* (**brenz-*?) ori **brend-*, rad. primar **bher-* ce nu pare a fi cel care a dat pe lat. *ferveo*, trac *bryton* „un fel de bere”; mai curînd admitem că „pentru *brînză* ar trebui să renunțăm la orice derivare ce nu ar oferi tema *brand-*”, adică „als Etym. müsste man zunächst *brandia* ansetzen, das nicht existiert” (Weigand), ceea ce e just, căci nici una din bazele etimologice ale cuvintelor noastre autohtone „nu există” în aceeași măsură ca lat. *branca*, *prandium* sau orașul elvețian *Brienz* (care ar fi trebuit să explice originea lui *brînză*). Acesta poate fi comparat cu v. irl.-celt. *brenn* (**bhrend(h)nāmi*) „a fișni, clocoti”, lit. *bréstu*, *brésti* „Fruchtkern gewinnen; a coace”, *bréndes* „copt”, *brendulys* „Kern”, *brindau*, *bristi* „a izvorî, a fișni”, *brandă* „maturitate, coacere; Kornansetzen”, let. *briēzu*, *briēst* „izvorî, a (se) umflă, a coace” etc. Deși nu prezintă suficientă omogenitate semantică, grupa e suficient justificată printr-o temă **bhrend(h)*- a unui rad. **bher-* cu sensul generic „a crește, a se umfla, a se ridica” (WP, II, p. 205; IETW, 167). Mai puțin verosimilă este (cum s-a spus) apartenența la i.-e. **bher-* (WP, II, p. 157—159), care a dat cuvinte ca *ferveo* și altele cu sensul „fierbere, clocot”, dar

⁷ *Brence*, *branca* caseus Murilaccus, caseus Blachescus, a. 1357, la Ragusa (Dubrovnik), Rom IX—XIV, p. 336 etc.

⁸ „Brînzeturile fiind în general bogate în albumină, grăsime și săruri minerale, au o valoare nutritivă care întrece carnea și alte produse bogate în albumină” (*Marea enciclopedie agricolă*, dir. C. Filipescu, I, p. 496).

⁹ „Cașii storși, dar nesărați, se pun pe un pat de scînduri, unul peste altul, în mai multe grămezi. Acolo se lasă mai multe zile, după cum e de caldă ori rece atmosfera. Astfel, cașul din cauza zerului care totuși a mai rămas în el și cum e firesc pentru orice materie organică, fermentează, 'dospește'. După ce a dospit deajuns (ceea ce numai baciul dibaciu poate cunoaște bine), cașul devine mai moale, mai elastic, pe cînd cașul verde e ceva mai aspru și mai puțin maleabil. Cașul dospit are și un gust acrișor, ca și aluatul dospit pentru piine. Brînză se poate face numai din caș dospit ... După ce e destul de dospit, cașul se curăță de coaje și este frământat cu sare ... A pune și termenul *brînză* în legătură cu ideea de fermentare, dospire, înseamnă a-l explica pe baza unei realități cunoscute; prin urmare la un prototip cu sensul de 'dospit, fermentat' ne duce felul de a se face brînză românească” (Giuglea, DR, III, p. 574—576).

și termeni pentru „aluat”, ca alb. *brum* „Sauerteig” și o bază **bh(e)rei-* din cuvinte avînd asemănări (prin vreo înrudire?) cu rom. *brînză*, ca norv. *brim* „eine Art aus saurem Molken unter starkem Kochen bereiteter Käse”, nhd. *brimsenkäse*, nhd. și bav. *brimsen*, *brinzen* „was sich beim Mus angebräunt an der Pfanne festsetzt” etc. Nimic sigur (ori i.-e. **ueredh-*? WP, I, p. 289) în afară de originea autohtonă, preromană, deci traco-dacică a numirii brînzei românești.

(25) *brîu* s.n. (pl. *brîie*, *brîne*) 1) „cingătoare lată, din țesătură de lînă, purtată de țărani și țărance” („ceinture; Gürtel”). 2) p.anal. „dungă lată, chenar, ornament de vopsea ori tencuială dealungul peretelui sau în jurul unui stîlp” („ornament en maçonnerie entourant un édifice; Bandstreifen, Gurt, Fries”). 3) „dungă, bîrnă orizontală în mijlocul peretelui” („poutre horizontale dans une muraille; Sims, Bordure”). 4) „curcubeu” („arc en ciel; Regenbogen, Iris”). 5) p. ext. „mijlocul trupului (locul unde se încinge cu brîul)” („taille, ceinture; Lendengegend”). 6) „dans țărănesc (hora de brîu)” („danse paysanne; Gürteltanz”).

Der.: *brîna*, *brînaș* (*bîrnaș*, *brînaci*), *brînuț*; *brîuleț*, *brîușor*, *brînișor*, *brîuț*, *brînel*, *brîneț*, *bîrneț* (pl. *bîrnețe*), *bîrneață*, *brîneci*, *bîrnețe*, *brîier* („tipar de brîie”, zid.), *brînar*; a *îmbrîna* („a încinge”), -at (partic., adj.); *desbrîna* („a desprinde brîul, a dezarticula”); *bîrie-brîu* „provocator, certăreț”.

Dial.: arom. *brân*, *brîn*, *dizbrîinare*, -at, *dizbrînedzu*, *dizbâr-*; megl. *bron*; istr. *bräv*, *brävu*, *bräu*, *bârvu* (CercLg, IX, p. 200).

Îm p.r. din rom.: ung. *brü* „dans” (sensul 6; InfLR, p. 28), *barnets* (WtbCs, p. 10), *bernyéc*, *bernéc*, *bernyész* „brîu de lînă” (NyIrK, III 1959, p. 104; SCL, XIV, 1963, p. 380).

A1b.: *bres*, artic. *brézi* „brîu, generație”.

LexB, p. 66 „*brü* a gr. βράχιον praemium certaminis, vel a lat. *brachio*”. ● Pontbr., p. 85 lat. *frenum*. ● Miklosich, SIEIR, p. 9 „*brü-brîn*- alb. *brez*”. ● LaurM, I, p. 252 „din aceeași fontana cu it. *brano* = buccata si in spec. buccata sau fascia de pannura”. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 27 v.sl. *brînja* „lorica”. Admis: Tiktin, DictRG, p. 225 („viell.”), Scriban, D, p. 196. ● Meyer, EWAlb, p. 46 *brîu*, *brănu* (**brenu-*) la alb. *bres*, -zi; posibil la baza *breuno*, cu got *brunjo* „Brustharnisch” (> sl. *brînja* „Panzer”), v. irl. *bruinne* „Brust”. ● DLR, I/1, p. 645 etim.necun. (înrudit cu alb. obscur *bres*, cf. *mbren* „încing”). ● Giuglea, DR, II, p. 901 lat. **burrium* sau **buurānum* „de lînă”. ● Skok, ArR, VIII 1924, p. 150 *brü* = alb. *bres*, -zi (suf. dimin. i.-e. -*d-io-*): „*brü* emprunté à l'alb. *bres* suppose l'existence d'une forme **bre*, **bre-ni* en alb.”. ● Weigand, BalkA, III, p. 211 trac **bran-* „Gürtel”. ● Philippide, OrR, II, p. 170, 747 „din **bren-*, fără -z, care va fi existat ca element autohton la baza limbii române s-a putut desvolta *brü*”. ● Șiadbei, Probl. p. 23. ● Graur, BL, III, p. 52 *brîr* (cu rotacism), *brîur*, considerat ca pl., după care s-a refăcut un sing. *brîu*. ● Rosetti, ILR, II, p. 111—112 „*brü* nu e împr. din alb.”. ● Pușcariu, LR, I, p. 179 „*brü* forma mai veche față de der.alb. *bres*”. ● Giuglea, DRS, p. 23 cf. romanicul *bouvre*, *bouvrelet* „cousinet, collier” etc. ● Candrea, DEnc, p. 173, Șăineanu, DUn, p. 77 „orig.necun.”. ● AnEtn, 1965—1967 (1969), p. 12—13.

Cuvintele român și albanez sînt forme paralele de obîrșie indo-europeană (supra, p. 107), recunoscîndu-se (Meyer, Philippide) că pentru *brîu* e necesar și admisibil un **brenu-* (**branu-*), a cărui temă albaneză are un -z (-d). Fiind o „dungă, fișie, margine proeminentă”, *brîu/bren-* este o temă i.-e. cu sufix -n a unui rad. **b(h)er-*, **bh(e)re-n-*. Cuvinte înrudite există în limbile germanice, ca de ex. mhd. *brēm* „garnitură (de margine), tivitură; tivire, împrejmuire, încadrare, margine”, nhd. *brame*, *bräme*, *verbrämen* „a tivi (cu blană)”, ags.

brimme, m. engl. *brim* „margine”; vocalism plin: isl. *barmr* „marginea (unei bonete, a unui vas, a unui lac), dungă, tivitură”, norv. *barm* „margine, dungă, bordură”, nd. *barm*, *berme* „Deichbärme, Wallrand” etc. Radicalul acestor cuvinte este **bher-* „a fi proeminent, a forma o dungă (muche) ascuțită (pronunțată)”, nominal „dungă, colț, vîrf” (WP, II, p. 162—164, 203; IETW, 167). În rom. **brenu-* (resp. **branu-*) a evoluat ca lat. *frenum* > *frîu*, *granum* > *grîu*, fără niciun intermediar albanez.

În cadrul i.-e., tema carpato-balcanică **b(h)re-n-* apare ca formație zonală ce lipsește în alte arii dialectale, unde noțiunea „brîu, cingătoare” se exprimă prin derivate ale rad. **iōs* „a (se) încinge”, v. ind. *yāsta-*, *yāh-*, gr. ζωστήρ, ζώμα, lit. *juosmuo*, „dungă, proeminentă”. În portul țaranului român și al muncitorului, *brîu* este o piesă esențială, cu caracter practic și decorativ, nelipsită atât la vestimintele de sărbătoare, cât și mai ales în zilele de lucru, avînd „de scop principal menținerea cămășii împreburări în pîntece și șale” (N. Manolescu, *Igiena țaranului* (1895), p. 191—192; AnEtn, 1965—1967, p. 12—13).

(26) *brústur(e)* s.m. (pl. *brusturi*) 1) „plantă ierboasă cu frunze late, flori purpurii sau violete ce se usucă și dau naștere unor scaieți” („arctium lappa; bardane, glouteron; Klette”); vreo 20 variante, ca: *brustur* dulce (captalan), *brustur* amar, br. caprei, br. oii, br. negru. 2) p. anal. „frunzele mari de varză” („feuilles de chou; grosse Krautblätter”).

Der.: *brusturaș*, *brusturel*, *brusturos* („lappaceus”, DictB), *brusturească*, *brustureancă*, *brusturărie*, *brusturat* („înfoiat”, MatDial, I p. 58); cu alt sufix: *brustan* (*brosan*), *bruscălan*, *brustulan* (olt.); topon. *Brusturi*, *Brustureț*, *Brusturiș*, *Brusturo-sul*, *Brusturoasa*, *Brusturești*, *Brusturata*, *Brusturescu* etc. (NumEL, p. 42; TopRom, p. 62); antropon. *Brustur* (ex. Făclia, Cluj, nr. 10563, 13 XI 1980), p. 4. *Brustureanu* etc.

Dial.: arom. *brostu*, *broștu*, *brustir*, *bruştură*, *bruşturusescu*, *broștur*, *brustur* (inform. I. Caranica, dr. N. Galani), *brústură*, *-ri*, fem. *brusture* (DMacRD).

Împr. din rom.: ung. *brusztuj*, *burusztuj*, *burusztój* „arctium lappa” (InflR, p. 28), *brustur* (WtbCs, p. 17; SCL, XIV 1963, p. 381; NyIrK, VII 1963, p. 279), *brusztujlapi* (Arpatac); ucr. *brostur*, *brustura*, *-rnik* „brusture” (RevC, XII 1938, p. 98; ZbKiev, p. 61); sat huțul *Brustury* (RomSI, XIV 1967, p. 134).

Alb.: *brushullë* „bardane” (RevLg, XII 1967, p. 23; SCL, XXIV 1972, p. 302—303).

LexB, p. 68. ● LaurM, Gloss, p. 95 „*brusturu* din *brustu*, demin. foarte apropiat prin forme de it. *brustolare* = *perustolare* = *ardere*”. Reținut de Meyer-L, REW³ 9097 „*ustulare* ‘sengen; verbrennen’, rum. *ustura*; auch *brustur*?”. Dar nearătîndu-se de unde vine *br-* inițial, legătura e nu numai „foarte indoelnică” (Graur, BL, V, p. 116), ci o patentă etimologie populară. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 485 ung. *bojtorján* „arctium lappa”, *bojt* „houppe”. ● Br(anza) la Papadopol-Calimah, *Pedaniu Dioscoride* (AAR, XI 1878, II 1879), p. 56, n. 9 „cu multă bunăvoință pôte co s-ar u face derive denumirea românească de *brusture* d’in vorba dacica *riborasta*”. ● Scriban, Arh. XXXIX 1932, p. 93, D, p. 199 din got sau gepid. *burstilo*, demin. al lui *burst* țep, ghimpe: v. germ. *burst*, ags. *byris* etc.; **burstilo* > **brustilo* > *brusture*; v. *bursuc*, *fluture*, *strugure*, *viezure*, tot germanice[!]. Admis: Gamillscheg, RomG, II, p. 250, căci „eine Anknüpfung des rum. *brusture* an ein Wort der anderen Balkansprachen scheint nicht möglich zu sein. Die auf Scriban zurückgehende Deutung scheint zweifellos richtig” (!). Respins: Skok, RIĒB, III/6 1938, p. 588, Rosetti, ILR, II, p. 81; admis și de Giuglea, DRS, p. 112 (încă din a. 1926). ● Tiktin, DictRG, p. 229, DLR, I/1, p. 660, Candra, DEnc, p. 175, Șăineanu, DUn, p. 80 „orig. necun.”.

Singura tentativă de luat în seamă ar fi părut cea germanică (gotogepidică) a lui Scriban, acceptată foarte bucuroș de Gamillscheg („*zeifellos richtig*”), dar nepotrivită fonetic și semantic, fiind cazul unei fortuite asemănări a cuvintelor

germanice cu un element român comun, dar comun și cu albaneza. Dacă nu este de luat în considerare legătura cu lat. *bruscum* „tuber aceris arboris” (Plin. NatHist. XVI 68; var. *brustum*, ThLL, s.v.), care să fi dat un latin popular **brustulus*(?), rămîne valabilă obîrșia autohtonă, preromană; arhetipul albanoromân era evident de forma **brustul-* (ca *mugure*, *sîmbure*, *viezure*), dar o soluție etimologică nu se poate oferi decît cu totul ipotetic, considerînd că cel mai caracteristic aspect al plantei sînt frunzele mari și late, a căror exuberanță și vitalitate sînt remarcabile; „brusturul este din neamul scailor și a ciulinului, nelipsit în lungul drumului și pe maidanuri; n-are spini, ci niște cîrligase, la frunzulițele ce învâluie florile strînge ghem, purpurii cînd sînt desfășurate; brusturul (lipan) stă nesupărat de vite, avînd gust rău din cauza unui suc ce se află în el și din cauză că frunzele sînt pisloase ca cele de luminărică. Prin suculele strîns mai mult la rădăcină, se întrebuintează în medicină; ceaiul aduce sudoare, ușor purgativ, diuretic. Frunzele sînt late; secerătorii le pun drept pălării”¹⁰. În acest sens, o temă **brus-t-* ar putea să aparțină la i.-e. **bhreu-s-* „a se umfla, a încolți, a crește” (WP, II, p. 197—198, 1; IETW, p. 170), nhd. *brustan* „a (se) umfla”, v. sax. *brustian* „a îmboboci”, ucr. *brost* „boboc, mugur” etc. Legătura cu planta medicinală dacică *riborasta* este dificil de justificat fonetic, puțin probabilă (LbTrD, p. 74); dar originea autohtonă și indo-europeană a cuvîntului românesc și a celui albanez este asigurată de prezența lui în cele două idiomuri.

(27) *bueură* vb tr. 1) „a face sau aduce bucurie, a înveseli” („réjouir, rendre heureux, récompenser; erfreuen”). 2) † „a face curaj, a liniști” (N. Costin) („encourager, calmer; ermutigen, besänftigen, lindern”); refl. „a se umplea de bucurie; a avea parte de ceva, a posedă” („se réjouir, jouir, courir (après); sich (er)freuen”).

Der.: *bucurie*, *bucuros* (răsbucuros), *bucurat* (adj. și adv.), *-tor*, *bucuroșel* („hilarulus”), *bucurăște* („hilaritus, hilar(it)e(r)”) DictB), *îmbucura*, *-ător*, *preabucura*, *-os*; antropon. *Bucur*, *Bucurică*, *Bucurescu*, *Bucuraș*, *Bucurecea*, *Bucurel*, *Bucurilă*, *Bucureniciu*, *Bucuroiu*, *Bucuruș*, *Buculei* etc. (OnR, p. 219); topon. *Bucura*, *Bucureni*, *Bucureasa*, *Bucuroaia*, *București* (TopRom, p. 164), *Bucureșteanu* etc.

Dial.: arom. *bucur*, *-are*, *bucurie* (*bucuril'e*), *bucuros*, *mbucur*, *mbucurata* (DĒtMR, II, p. 218, 13); megl. *bucur*, *bucuril'ă* *bucuros*, *zăbucur*.

Împr. din rom.: sâs. *bukurân* „sich freuen; der Mensch bukurat sich” (RomEISz, p. 13), ung. *bukurál* „face curte” (InflR, p. 29), „se bucură” (NyIrK, VII 1963, p. 279).

Alb.: *bukurë* adj. „frumos”, *bukuri* „frumusețe”, *bukuronj* „a înfrumuseța”.

LexB, p. 71 „*bucuru* a lat. *vigore*, vel it. *buon cuore*, i.e. animus bonus, serenus”. ● Pontbr. p. 89 trc *bukur*. ● Miklosich, SIELR, p. 9 *bucur* — alb. *bukurë*. ● LaurM, I, p. 270 „Cipariu (p. 14) refere cuventulu la lat. *pulcher* formosus, graciosus, intellesu identicu cu allu alb. *bucuru*”. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 715 împr. din alb., care va fi trc *boukhour* „chese dont il exhale une odeur agréable, parfum”. ● Meyer, EWAlb, p. 52 „wohl als Lehnwort rum. *bucura*”. ● Crețu, *Mard.Lex.* p. 309 „lat. **avuculare* aferesat, cu *v* > *b*, *l* > *r*”. ● Tiktin, DictRG, p. 233 „vgl. alb. *bukuri*”. ● Papahagi, NET, p. 212 lat. *buccula* „guriță” > rom. *bucură*, din care e împr. cuvîntul albanez. Admis: Giuglea, DR, II, p. 386. ● Împr. direct din alb.: DLR, I/2, p. 671: Șăineanu, DUn, p. 81; Pascu, DĒtMR, II, p. 218; Pușcariu, StIstr, II, p. 281; Scriban, D, p. 201. ● Densusianu, *Urme vechi de limbă în toponimia românească*, 1898, p. 6—11 (Anuar. Semin. ist. limbii rom.) *bucură* ar fi însemnat inițial „frumos” (cf. antropon.

¹⁰ I. Simionescu, *Flora României*, București, 1939, p. 201.

Bucur); verosimil, fără a fi „zwingend” după Treimer, ZrPh, XXXVIII 1914, p. 395. ● Barić, AAS, II, p. 79–80 alb. *bukurë* din i.-e. **bhuk-no-*, paralelă a lui **bhugno-*, *bheug-*. ● Philippide, OrR, II, p. 701 „cuvintele rom. și alb. sunt de aceeași origine; nimic nu îndreptățește să credem că cel rom. ar fi împrumutat din albaneză”. ● Rosetti, ILR, II, p. 112.

Identitatea *bucura* — alb. *bukurë* este evidentă, deși sensurile diferă ca urmare a unei lungi evoluții separate în cele două idiomuri. Echivoc rămâne totuși semantismul inițial: „vesel” ori „frumos”(?) ; mai probabil este al doilea, — dar „etyma” ca: *vigore, buon cuore, pulcher, *avuculare, buccula, bouk-hour* și chiar i.-e. **bheugno-* nu au valoare pentru cuvântul româno-albanez, care aparține domeniului indo-european, cu toate că o etimologie evidentă nu se oferă bucuros. Verosimilă este următoarea soluție: interpretând pe *bucur-* „frumos” (> „vesel”) ca ceva „arătos, strălucitor”, în baza **buk-* < **bheu-k-* se poate afla radical i.-e. **bheu-*, *bhe-u-* din familia lui **bhā-* (**bhē-*?) „a (stră)luci, lumină”, **bhō-s-*, v. ind. *bhāsā* „lumină, splendoare, putere”; **bhau-*, de la care germ. **bhaukna* în v. fris. *bākan* „semn distinctiv, semnul de foc”, v. sax. *bōkan* „semn, semn distinctiv” etc.; ori baza **bheu-* „stare, bunăstare, belșug” (?). Nimic sigur în afară de identitatea și originea comună a cuvintelor român și albanez.

(27a) *buiestru* (var. (*im*)*boiestru*, *buiastru*, *în buiestru*, *îmbuiestru*, (*in*)-*vuiestru*, *vuestraș* Vâlcea) adj. și adv. 1) „mers, aliură, pas, umblet particular al calului care ridică amîndouă picioarele din dreapta sau din stînga deodată”, mold. și „umblet” (amble; Passgang, Zeltegang). 2) p. ext. „cal care merge repede, ardent, nebunatic” („rapide, ardent, vif, fougueux; reissend, feuerig, glühend, wild”).

Der.: *buiestru* (*îmbuiestru*, *buiestru*), *buiestrat* (Gorj), *a buiestra*, *buiestrie* („ferocitate”, Cihac), *boiestrește* (adv. „merge boiestrește”, haț.); vacă *boiastră* „taureliere, en rute; vache vicieuse qui ne se laisse pas traire”, TermP; Barcianu, Alexi, Pann ș.a., DictRG, p. 490; ZrPh, XXXVII, p. 110; DLR, I/1, p. 600; CDDE, 170; DUn, p. 70; Meyer-L, REW¹ 1245 o consideră greșit ca derivată din *bou*; e forma fem. a lui *buiestru* sensul 3.

Dial.: neatestat (arom. = *am-păturlea, rivane, arivani* = drom. *răvan*, DR, III, p. 811–812, IV, p. 878).

Împr. din rom.: sâs. *buiestru* „Pass, Zeltegang, Gangart des Pferdes” (*dîr fard gît am buiestru*, RomEISz, p. 13), *bujester, bujestern* „im Passgang gehen” (SächsWtb, I, p. 811).

LexB, p. 70 „*buiestru* gradus tolutilis, ab it. *destriero* sonipes”. ● Miklosich, SIEIR, p. 16 „sl. *bui*, *buiakū* stultus — rom. *buiac* ferus, *buiacie*, -esc, *buiestru* ferus, *buiestrie* ferocitas, *buiestru* Zeltegang des Pferdes, vgl. *buiquesc, îmbuiquesc* luxurior”. ● LaurM, Gloss, p. 102 „*buiestru* e în loc de *boiestru, bovestru*; cal ce are mersul bouului, ce merge iute ca bouul, nu în treapăd sau în sărite, cum e dat calului să meargă de ordinariu”. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 32 (sl.) *buiac, buiestru, bugad, năbustie, bujesti*. ● Tiktin, DictRG, p. 234 „viell. lat. *bovestris*”, p. 490, Pușcariu, EWR, 230, Meyer-L, REW¹ 1245 *bovestris* „kuhartig”, Pușcariu, CL, XLVI 1912, p. 137–141: în *buiestru, în trap*; prin analogie greșită a fost despărțit în *buiestru*; cf. fr. *ambler, amble*, prov. *ambler* etc.; **ambulester* > *îmbuiestru*; „dificultățile formale sînt numai aparente”, sufl. -ester e același ca în *pedester*, cu toate că numai denominat a format derivate și din verbe: *ambulo* > **îmburestru* > *îmbuiestru* (disimilat ca *perire* > *peire*) în loc de **ambulester*, **ambulester*, căci „se pare că au existat alături, în limba poporului roman, două forme, cea sincopată pentru noțiunea ‘gehen’ și nesincopată pentru ‘Passgang’ ... Literarul *ambulare* ‘a buiestra’ era un termen militar sau al cercurilor sportive (supra puse) care făceau echitație” [1]; ZrPh, XXXVII 1913, p. 109, DLR, I/1, p. 680, DR, II, p. 683–686, LR, I, p. 105, 187. Admis: Jordan, Arh., XXVIII 1921, p. 202 (dar

în Arh, XXX, p. 223–234 „greutățile sînt ceva mai mari”), Skok, *Slavia*, IV, 1925, p. 337, Pascu, ArR, X 1926, p. 467. ● Giuglea, DR, II, p. 372–373, 401 în legătură cu lat. *boja* „eine jochartige Halsfessel für Sklaven und Verbrecher”, der. „după-analogia lui *equester, pedester, boja* > **bojester* > *buiestru*”, prin dresarea calului să meargă *buiestru*, „cu picioarele împiedicate în *boja*”. ● Spitzer, DR, IV, p. 662–664 preferă lat. *bovestris*, „wenn man den Galopp oder den schnellen Gang als den normalen des Pferdes betrachtet, so wird man leicht dazu kommen, einen (meinetwegen durch Fussfesseln) verlangsamten Gang als *Ochsengang* bezeichnen können (etc.)”. ● Meyer-L, REW¹ 1245 *bovestris*; „*buiestru*; zu *umblā* (Pușc., Iord.) ist morphologisch, zu *boia* (Giuglea) begrifflich nicht annehmbar.” ● Candrea, GrS VII, p. 287–288 „lat. *ambo* (pedes) *extra* amîndouă (picioarele) în afară — explică perfect atît mersul calului (care ridică amîndouă picioarele laterale), cît și *im-* inițial; **îmbuiastră* > *îmbuiestru*”. Admis: Scriban, D, p. 204. ● Rosetti, ILR, I, p. 169–170 **bojester*. ● Șăineanu, DUn, p. 83 orig.necun. Graur, BL, V, p. 90 „l’*étymologie* de *buiestru* n’est pas encore connue.” ● DR, XI, p. 172–180, AnEtn, 1958, p. 143 **bheug-* „a fugi, fugă”.

S-au arătat dificultățile în derivările încercate (*destriero, buiac, bovestris, ambulester, boja* etc.), neverosimile din punct de vedere fonetic ori semantic (cf. DR, XI p. 174–175), cuvîntul *buiestru* fiind vechi, cum arată și sufixul lat. -ester (cf. AnonC: *embiestru*, fără trad.). Pentru aliura (*in*)*buiestru* nu s-au dat definiții destul de precise și descrieri exacte, recunoscîndu-se numai (de unii) că înseamnă un mers ceva mai rapid al calului care calcă simultan cu cele două picioare laterale (DLR etc.) și că e deosebit de mersul obișnuit al celor mai multe animale. La pas, patrupelele (cal, bou ș.a.) calcă *d i s o c i a t* (descompus) în patru timpi cu cele patru picioare, ridicînd succesiv picioarele: stîngul posterior, stîngul anterior, dreptul posterior și dreptul anterior, în așa fel încît piciorul posterior să fie așezat cu cîțiva centimetri mai înainte decît urma celui corespunzător din față, ridicat cu o clipită mai înainte. La fugă, pentru viteza și echilibrul corpului, mecanismul se schimbă și în loc de patru, mersul se execută în *doi timpi*, adică *a s o c i a t*, două și două picioare; la trap asociat e în cruce: dreptul anterior e dus înainte odată cu stîngul posterior, stîngul anterior cu dreptul posterior; piciorul din spate calcă cu cîțiva cm (5–10) mai înapoi decît urma celui anterior, care nu poate fi ridicat pînă nu e așezat cel corespunzător din spate. Cu pași mai mari și mulți, *buiestru* realizează viteze mai mari decît trapașul, fără a obosi, parcurgînd distanțe lungi, la căruță sau încălecat (chiar fără șea, căci nu scutură deloc), avînd un mers elastic, mlădios. Căi *buiestru* sînt foarte căutați, mai ales la țară, pentru călărie¹¹. Specific cailor *buiestru* este în primul rînd *v i t e z a* (cum a relevat Rosetti), rapiditatea legată de acel mod deosebit de a călca, fuga plină de vioiciune și elan. Semnificativă e și accepțiunea cuvîntului prin Ardeal, Oltenia, Muntenia „repede, în fugă, vioi, sprinten”, cu nuanțe „ager, năpraznic, buiac; impozant” și chiar „nebunatic” (despre om). Dacă analiza semantică poate să pară lipsită de precizie și chiar echivocă, analiza formală indică o parte radicală și un sufix latinesc: *bu(i)-estru*, între care a căzut o consoană intervocalică și anume *g*, care duce la o formă străromână **bugester*, i.-e. **bheug-* „a fugi”, identic cu **bheug(h)-* „a încovoia, îndoi” (WP, II, p. 144, 1; 145–146, 3; IETW, 152; WH, I, 556–557: gr. φεύγειν „a fugi”, φύγη = lat. *fuga, fugio*, -ere, lit. *bugstu, bugau, bugti* „a înspăimînta, a speria” etc., irl. *bocc* „tener”, n. irl. *bog* „moale, fraged”, got. *bugan*, ahd. *biogan*, mhd. *biegen* „a îndoi, încovoia” etc. Întrucît atare conexiune este reală, în rom. *buiestru* se ascunde fie nuanța de „fugă, rapiditate” mai mare, fie aceea de „mlădiere, elasticitate” tipică mersului „în buiestru”.

¹¹ Marea enciclopedie agricolă (dir. C. Filipescu), I, p. 511.

(28) **búnget** (var. *buget*) s.n. (pl. *bungete*, *-uri*) „pădure deasă și întunecoasă; desiș; codru secular” („partie où une forêt est le plus épaisse; dichter Wald”). Atestat în sec. XVI (Hasdeu). Topon. *Bungetu(l)*, *Bungeni*, *Bungești*, *Bungelești(?)* etc. (NumeL, p. 48; TopRom, p. 69); antropon. *Bungețianu*, *Bungețea* (etc.).

Alb.: *bunh*, artic. *búngu* „stejar, gorun”; *bungbută* „soi de stejar”, *bungkege* (SCL, X 1959, p. 543).

Hasdeu, ColTr, 1877, p. 577, CuvB, I, p. 245 *bunget* însemna întâi „codru de stejari” cu sufix *-et* din *bung* „stejar”, conservat azi numai la albanezi *bungh*. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 715 (elem.alb.); Șăineanu, Sem, p. 162. ● Meyer, EWAlb, p. 54 „*bunh* vgl.rum. *bunget*. Ist es das (aus dem Germ. entlehnte) asl. *bunh* mit Nasaleinschub und ähnlicher Begriffvertauschung wie in φγγός?”. ● Alb. *bunh* = rom. *bung(et)*; Tiktin, DictRG, p. 242; Candrea, DEnc, p. 184. ● Impr. din alb.: DLR, I/1, p. 695; Barić, AlbRSt, p. 103 (cf. lit. *bungūs* „stattlich”, gr. παχός „dick, fest” etc., i.-e. **bhnglgʰ* „dick, fest”); Șăineanu, DUn, p. 85; Jokl, UAlb, p. 177-179 (alb. *bunh* cu v.ind. *bhunakti*, *bhunjati* „gewährt Genuss, verzehrt”; lat. *fungor* etc., semantism primar „das Genuss-gewähren; Nährbaum, Brotbaum”; admis: WH, I p. 566); Scribau, D, p. 207. ● Philippide, OrR, II, p. 702 „cuvintele rom. și alb. de aceeași origine; alb. este băștinăș; tot băștinăș trebuie să fie și **bung* > rom. *bunget*”. ● Giuglea, DRS, p. 34 cf. germ. *bungo* „Knolle” (i.-e. **bhengʰ*).

Identice, cuvintele rom. și alb. au aceeași origine indo-europeană, cum a văzut bine Hasdeu (după el Philippide ș.a.). La bază stă o temă i.-e. **bung-* cu însemnarea „stejar”. Derivarea din **bhngʰ*-, **bhengʰ*- n-are valoare, iar ipoteza lui Jokl că stejarul (*bung-*) ar fi avut la șkipetarii de odinioară rolul de „Brotbaum”, adică arbore ce dădea piine, hrana(?) omului este falsă, căci stejarul nu face roșcove sau alte fructe hrănitoare, iar ghinda (consumată de unele popoare, deși e mai puțin gustoasă decât jirul) cu greu ar fi putut alcătui hrana unei populații (oricât de primitivă) în așa măsură încât să merite și să primească numele plin de grațitudine „Brotbaum”[?]; astfel legătura imaginată cu v. ind. *bhunakti*, lat. *fungor* se bazează pe o consonanță fortuită și cade de la sine, iar originea cuvintului alb.-rom. este de căutat în direcția întrevăzută de Meyer, care se întreba dacă nu cumva alb. *bunh* ar fi sl. *bukū* cu infix nazal și mutație semantică identică celei din gr. φγγός. Dar împrumutul nu este admisibil nici din sl., nici din germ., iar cuvintele alb. și rom. sînt moșteniri din fondul indo-european, cu toate că etimologia se izbește de o piedică formală-fonetică. Tema **bung-* cu infix nazal ține de rad. care a dat numele „fagului”, în greacă al „stejarului”: **bhagós* „fag” (WP, II, p. 128-130; IETW, 107; WH, I, 445-446): mhd. *būchen*, engl. *buck*, sued. *byka* etc., rus dial. *bozu* „soc” etc., lat. *fagus* „fag”, gr. φγγός, ahd. *buchha* „fag” (**bōkōn*-) etc. În limbile centum *g' > g, k*, în satem *z*, iar sl. *buk-* este impr. din germ. La germani, italice și greci **bhagos* era „fagul roșu, Rötbusche”; la greci s-a extins asupra stejarului, deși în nord (Olymp, Pind) fagul nu este o raritate, în timp ce italicii au păstrat vechiul sens i.-e.; fagul însă e rar în peninsula lor. Conservarea termenului în Grecia și Italia a fost atribuită arhaismului religios (caracterul sacru al copacului; Meillet; WH). Aici aparține și tema alb.-rom. **bhung-*, deși în loc de palatală *g'* ai aștepta o spirantă, alb. **bundh-*, rom. **bunz-* (**buz-*). Probabil există o răd. **bhug-* ori a intervenit influența vreunei limbi centum (greaca?), avînd aceeași deplasare semantică „fag” > „stejar” ca în română și albaneză.

De relevant pentru „stejar” existența unui al doilea termen autohton în română: gorun „ghindar”. Numele „fagului” în limbile i.-e.: RLexIGA, I, p. 170-172.

(28a) **burlán** s.n. (pl. *burlane*) „țevă, tub sau scoc cu diferite întrebuințări” („tuyau; Rohr, Röhre”). a) „tub” (de fontă, de olane, de beton etc.)

din care se fac canale, sulinar” („tube, conduite; Röhrenwerk”). b) „țevă (de tinichea) prin care se scurge apa de pe acoperișul casei, scoc, ceatîrnă” („chéneau, gouttière; Dachrinne”). c) „scoc (de lemn, tinichea etc.) prin care curge apa din izvoare sau din cișmele, jgheab, uluc, șteand” („auge, chenal; Kanal”). d) „coloană cilindrică (de tinichea, la sobele de zid), țevă cilindrică (de tinichea, la sobele metalice) prin care trece fumul din sobă în horn, urloi” („tuyau, cheminée; Rauchfang”).

Der.: (de la tema *burl-* cu alte sufixe) *burlinc* „stenduleț în care se pune brînza pe iarnă” (Făgăraș; Viciu, *Glosar*), *burloiu* „ulcior de pămînt cu găurele la gură și în toartă o fiță prin care se bea apă” (Brașov), *burliuiu* „lemn de o palmă, gros ca vrana, polobocului, în care se bagă cînd fierbe vinul; partea îngustă a pîlniei, gîtul pîlniei bucea, țevă prin care se scurge mustul de vin din teasc, fiță, uluc, ciucur, șipot, cioc”; *burliuiu de lampă* „cilindru”, *burlac* „butoi, bute” (cf. DLR).

LaurM, Gloss, p. 106 „*burlanu* și *burlincu* porcellus delicus, transformatu din *porculanu* sau *porculeanu*?, necunoscut dincoace de Carpați”. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 34 (sl. *burā*, boară, *burează*, *burlan*, *burlinc*). ● DLR, I, p. 702 „etim.necun. cf. trc *buru* „țevă”. ● Tiktin, DictRG, p. 244, Șăineanu, DUn, p. 86, Candrea, DEnc, p. 187 „orig.necun.”. ● Giuglea, LL, II, p. 31 *burlan*, *burloiu*, *burlac*, *burlui* din romanic *borna*. ● AnEtn, 1962-1965, p. 82-83. ● Mihăescu, RESEE, VI 1968, p. 148 (pare recent în rom.).

Cuvintele trc. *buru* și romanic *borna* au asemănări aproximative de formă ori sens dar nu explică tema *burl-* ce pare să fie autohtonă (cf. arom. *burlu* „vas de lemn, recipient en bois”, Dal. <? DEtAr, p. 231), cu un sufix recent *-an* (cf. *cirlan*, *morman*), *-oi*, *-ui* etc. O soluție etimologică nu aflăm, dar sensul primar putînd să fie „spătură, orificiu” tema *burl-* ar conține rad. **bur-*, eventual i.-e. **bher-*, **bhor-* „a tăia, perfora; a rade, sparge” (WP, II, p. 159-161; IETW, 133-135, 3; WH, I p. 481-482): pers. *burrad* „taie”, arm. *beran* „gură”, gr. φάρω „despic, îmbucătățesc”, alb. *brimë* „gaură”, lat. *ferio*, *-ire* „a lovi”, *foro*, *-are* „a perfora”, *foruli* „bănci”, *forum* „tîrg (loc îngrădit)” etc. Ori i.-e. **uer-* „a închide, acoperi” (WP, II, p. 280-283, 7); **uer-* „a deschide, rupe, crăpă” (I, p. 286, 12) ? Non liquet.

(29) **búrtă** (var. *birtă*, DR, IX, p. 410) s.f. (pl. *burți*, *burte*) 1) „partea corpului (la om și animale) în care se află stomacul și intestinele; pîntece” („ventre, abdomen; Bauch”). 2) „pielea abdomenului (la animale bovine): ciorbă de burtă” („tripes”). 3) p. anal. „partea rotunjită, umflată, ridicată a unui lucru (vas); rotunjire, ridicătură” („ventre) (renflure d'un vase), proéminence; Bauch, Ausbauchung”).

Der.: *burtică*, *burtică*, *burtos* (*bort-*), *burte(a)*, *burteș*, *burtical*, *burticale* („măruntăie”), *burtucan* („burduhan”, DR, V, p. 384), *burtioară*; *îmburtoșă*; *burtă-verde*, *burtăverzime*, *burtă de popă*; antropon. *Burtea*, *Burtică* etc.

Dial.: arom. *birtă*.

Impr. din rom.: blg. reg. *burtă* (NRR, I, p. 407; DR, III, p. 226); srb *burta* (RomSl, XVI 1968, p. 77).

LaurM, Gloss, p. 107 „la aceeași răd. cu *borta*, fiind același cuvînt”. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 23 (el.sl.) *bort*, *burduf*, *burtă*, *burdușesc*. ● Philippide, ILR, p. 87 onomatopoe. ● Tiktin, DictRG, p. 245 „et. unbekannt; wahrsch. verwandt mit *birdihan*, *bort*, *burduf*”. ● DLR, I, p. 704 „etim.necun.; legătura cu *bort* și *burduf* e problematică”. ● Șăineanu, DUn, p. 86 blg. *burta*, primitiv identică cu *bortă* „cavitate (de trunchi, de corp, de lucruri)”. ● Diclescu, Gep, p. 176-177, ZrPh, XLIX 1929, p. 431 gepid. *burpi* = got. *baurpei* (*bor-*) „Last”, ahd. *burdi* „Bürde, Last”, bav. *burde* etc. Admis: Gamillscheg, RomG, II, p. 250-251. ● Densusiann, GrS, I, p. 350 „nelămurit rămîne *burtă* ce nu poate fi despărțit de *bort*, *bortos*; fonetismul contaminat cu altă formă (în special *bute*), dar nu vedem tema care l-ar explica”. ● Pascu,

ArR, VII, p. 566, X, p. 472 din blg. *tarbüh* „ventre, estomac, abdomen”, *burtäh*, cf. *burduhan*. ● Giuglea, DR, IV, p. 1554 „lat. **volutus*, -os; a *burtä* < *volutare*, cf. *bulbucä* < *voluticare*; *burtä* sarcină: gr. *barytēs*”, — ce „überzeugt nicht” pe Gamillscheg. ● Philippide, OrR, II, p. 700 „*bordeiu*, *bortä*, *burtä* de origine obscură, probabil slavă”. ● Skok, RIEB, III/6 1938, p. 588 cf. *buric*, a se *burica*, *burduf*, *burduhan*[!]. ● Scriban, D, p. 209 „met. din srb *trba*”. ● Pușcariu, LR, I, p. 193 „obscur”, 340 „probabil de la slavii de sud.” ● Giuglea, LL, IV, p. 173 din i.-e. **bher-*, *bhor-* „a duce, a purta”.

Atestat abia în veacul al XIX-lea (termen cu nuanță trivială, DLR; ce ar explica lipsa lui în literatura veche religioasă), *burtă* este element vechi, răspândit azi numai pe circa o treime a teritoriului lingvistic drom. (AtLR, I/1, harta 42). „Aria lui e restrânsă asupra Țării Românești cu mici depășiri în Transilvania sudică și Banat. Jumătatea nordică a țării zice *pîntece* (lat. *pantex*), sud-vestul Ardealului, cu Banat și Crișana, *foale* (lat. *foliis*); în glumă și batjocură burta (umflată, mare) a fost asemănată cu un foiu. Chiar în aria lui *burtă* acest cuvînt se întrebunțează mai mult cînd e vorba de animale; *burtă* și *pîntece* sînt sinonime, dar nu se poate zice *ciorbă de pîntece*, ci numai *ciorbă de burtă*, — o indicație că la origine *burtă* era numai cea de animale, mai ales ca termen culinar¹² și că numai în glumă sau batjocură s-a zis și despre oameni că au ‘burtă’, cuvînt obscur”¹³. Aceasta nu justifică ipoteza că „de la slavii de sud ne-a venit... probabil și *burtă*”, cuvînt „care luptă încă cu vechiul *pîntece* chiar în Muntenia, provincia care formează aria lui de răspîndire” (LR, I, p. 340), căci împrumutul slav ar trebui dovedit nu numai prin simple afirmații. Răspîndirea lui pe numai o treime din teritoriu (partea sudică) nu indică împrumut recent dinspre Balcani, de la slavi; precum nici pretinsa obîrșie culinară nu ajută la identificarea etimologiei. Esența semantică pare a fi „umflătură, proeminență” (cf. *burta* unui vas), eventual la rad. i.-e. **bu-*, **bhu-* „a umfla” (WP, II, p. 144, 3), v. ind. *bhū-ri-h* „abundent, mult, tare”, let. *būra* „grămadă, mulțime” etc., norv. *pute*, sued. *puta* „pernă”, *put* „umflătură, tumoră, bulb” etc. Dar nu este exclusă apartenența la rad. **bher-* „a duce, purta” (WP, II p. 157—157), lat. *fero* și cuvinte pentru „încărcătură, greutate” etc.

(30) *butuc* (var. *butug*, *butău*, *butăiu*) s.m. (pl. *butuci*) 1) „trunchi de copac tăiat curățit de crengi; buștean; bucată de trunchi” („tronçon, bille; Stamm, Klotz”), fig. (om) „scurt și gros, nesimțit, bătăran” („lourdaud, stupide; Tölpelin, stumpfsinnig”). 2) „partea de jos a trunchiului de copac, ce rămîne în pămînt după tăierea părții de sus” („souche; Stumpf”). 3) „tulpina groasă a viței de vie” („cep de vigne; Rebenholz”). 4) sensuri der. (din 1): „trunchiu pe care se taie lemne (tăietor) sau carne (în măcelărie), pe care lucrează rotarul, fierarul, tăbăcarul” („étal (de boucher), de charron, etc.); Klotz, Block, Fleischbank”); „butucul roții” („moyeu; (Rad)Nabe”); *butuci* „obezi, cătușe, fiare” („entraves, cangue, chaîne; (Fuss)Block”).

Der.: *butucă*, *butucaș*, *butucaie*, *butucel*, *butucuf*, *butucașă*; a *butuci*, *butucit*, a *îmbutuci*, -it, *butucos*, -oasă, *butucănos*, *butucar*, *butuceriu*, *butucăriu*; topon. *Butucari*, *Butucărie*, *Butuceni* etc.

Îm p r. din rom.; ung. reg. *butuk* „tuskó, favágótóke; süveg (etc.)” (InflR, p. 30; MNyRomKölc, p. 88; *butucsel*); ucr. *botjuk*, *butuk* „buștean; Stamm zum Sägen bestimmt” (RomSl, XIV 1967, p. 136; LbR, 1971, p. 164).

LexB, p. 76 „*butucu* videtur esse compositum ex it. *bronco* et *tronco*.” ● LaurM, Gloss, p. 109 *butucu* vedi *botu*. ● Cihac, DĒDR, II, p. 552 *butuc*, *buturug*, trc *bouth*,

¹² Aserțiune falsă a lui Pușcariu, căci termenul culinar „ciorbă de burtă” s-a format la București (în Muntenia), aria normală a lui *burtă*, unde a fost adoptat în chip firesc și necesar, ca elementul lexical curent și popular în această zonă lingvistică.

¹³ Pușcariu, LR, I, p. 197, 280, 193.

boud „cuisse, hanche, gigot”, cf. *boudakou* „noeud dans le bois”. ● Schuchardt, ZrPh, XV 1891, p. 103 cf. ung. *bot*, *buta* etc. ● A. Horning, ZrPh, XX 1896, p. 348 *butuc* cu sufix romanice -*uccus*. ● Șăineanu, InflOr, II, p. 65 din trc or. *butak* „ramură”, cuman *butak* id.; „pare a fi împr. vechi; poate cuman; dar posibilă și formație proprie de la un primitiv *but* ‘trunchiu’ + suf. -*uc*; trc *but* ‘idol’ etc.”; 402 „formație indigenă de origine obscură (cf. ZrPh, XV, p. 97—104)”. ● Densusianu, HLR, I, p. 381—382 împr. din cuman *butac* „ramus”. ● Tiktin, DictRG, p. 246 „*buștean* scheint mit *butuc*, *buture*, *buturugă* auf einem sl. Stamm *but-* zu beruhen, woraus mit Suff. -*enu* zunächst *buștanu*” [Dar *buștean* e recent din germ. *Baumstamm*, sâs. *bumštam*, DR, III, p. 658]. ● Treimer, ZrPh, XXXVIII, p. 356 *butuc* și alb. *butuk* „einjähriger Bock” din trc *butuk*. ● „Cuvintele rom. și alb. au numai întimplătoare omonimie și nici cu trc *butuk* n-au vreo legătură” Philippide, OrR, II, p. 702. ● DLR, I/1, p. 712 „etim. necun.; tulpina obscură *but-* pare a fi veche; identică în *buturugă*, *buturug*, poate în *bucium*, *buștean*, *butaș* [dar *butaș* e ung. *buftás*, Tiktin ș.a.], *butușină*”. ● Diculescu, ZrPh, XLIX 1929, p. 414 gepid. *butuk-*, ags. *butuc* „stumpf, Endstück” etc. — ceea ce „wird zur Sicherheit” pentru Gamillscheg, RomG, II, p. 251, Scriban, D, p. 211. ● Pascu, REBS, p. 30. 58 *buturugă* din *but-*, ca *butură*, *butuc*, *butaș*. ● Șăineanu, DUn, p. 87 primitiv *but-* etc. ● Alte păreri cf. *butură*, cu care este coradical și cosemantic, ambele probabil autohtone.

(31) *bătură* (var. *buture*, *butur* ban., *butor*, *butoară*) s.f. 1) *bătură* „butuc, trunchi de copac scurtat” („tronçon; Stumpf, Stummel”). 2) *bătură* „trunchi buturos (scorbuos)” („tronc d’arbre creux; Baumstamm”). 3) „scorbura” („creux d’arbre; (Aus)Höhlung”).

Der.: *buturaș*, *buturel*, *buturuș*, *buturău*, *butulău*, *butuleu*, *buturoiu*, *butoară*, *buturos* („scorbuos”), *butori* („găuri”); *buturugă*, *buturoagă*, *buturar*; antropon. *Butură*; topon. *butucari*, *Butucăraș*, *Butucăria*, *Buturugari*, *Buturugeni* (TopRom, p. 224).

Dial.: megl. *butură* „viță de vie, Weinrebe” (ZrPh, XLIX, p. 414; Megl, III, p. 52 „*buturic* buturugă. Cantitatea ce încapă într-o mînă, pumn”; orig. obscură; are aceeași tulpină ca în *buturugă*).

Îm p r. din rom.: blg *butoră*, *buturo* (reg., DR, III, p. 221), ung. reg. *butura* „diform” (InflR, p. 31), srb *buturica* „temniță” (DR, III, p. 666); ? n.gr. *μπούτορα* (AIIIN, II, p. 391).

LexB, p. 76 „*butura* a valach. *bute*”. ● LaurM, Gloss, p. 109 *butură* vedi *botu*. ● Cihac, DĒDR, II, p. 485 *butură* (cu *budăiu*) din ung. *bodon*, *bodony*, *bodonka* etc. ● Diculescu, ZrPh, XLI 1921, p. 422, Gep, p. 175, ZrPh, XLIX 1929, p. 412—414 „*butura* geht vielmehr auf eine gepid. l-Ableitung *buttilō* zurück, die durch latinisierende Umdeutung des Suffixes im Urrum. zu *butulu-* wurde”. ● Skok, ZrPh, XLIII, p. 188 *butură* și *butuc* ar conține tulpina „internațională” *bot-*, *but-*, răspîndită în limbile sl., germ., ung. În rom. ar veni din srb. ● Densusianu, GrS, I, p. 348 *butură* din blg *buturū*. ● Giuglea, DR, III, p. 969 *butură* din aceeași familie cu germ. nord. *butr-* „kurzes Stück eines Baumstammes”, norv. *butt* „Klotz”, dar e de văzut dacă nu e cuvînt i.-e. mai răspîndit, venit la noi pe altă cale. ● Meyer-L, REW³ 1239a *bott-* „dick, rund”, it. *botta* „Kröte”, fr. *botte* „Bündel” etc. „Zu *butt* würde rum. *butură*, *butuc* passen (Diculescu)”. ● Graur, Bl, V, p. 90 „*butură*, *butuc* ne viennent sûrement pas du germanique”. ● Tagliavini, StR, II, p. 236 „la radice in rum. (*butuc*, *butură*) pare sia molto più antica, probabilmente trace”, cf. gr. *πόβυς* (*bubus*), rad. *πυτ-* „duro” (Brugmann) și *Βουράνη* (Hsch.) „pars navis ad quam gubernaculum religatur”. Atare „seria tr.-frig. è corradicale al germ. *buta*, *butta*, *butr*, *butruc*. La voce romana potrebbe dunque essere benissimo di origine trace”. ● Giuglea, LL, II, p. 31 „*butură*, *butor*, *butoare*, *bucium*, — comme le montrent aussi les suffixes, nous orientent vers le latin *imbutum*, -ula, -or, -oria et *imbutio*nem”. ● Cf. *butuc*.

Între *butură* și *butuc* este o legătură evidentă, același rad. și sensuri comune; avînd deci origine identică. Sensul lui *butură* „trunchi de copac (uneori scorbuos)” și *butuc* „trunchi” în general (cu nuanțe) arată că tema *but-* conține noțiunea „trunchiu” de copac, „Klumpen, Klotz, Baumstumpf”, existentă în germ. (*bute*, *butt-*, *butr*, etc.), ceea ce ar fi un indiciu că un cuvînt i.-e. venit pe altă cale la noi (Giuglea), nu ca împrumut germ., ci înrudit i.-e. cu

aceasta, fiind o lărgire cu dentală a rad. *bu-, *bhu-, a (se) umfla" (WP, II p. 115—116; IETW, 98). Ne fiind probabilă obirșia germanică ori cea slavă, răminne verosimilă autohtonă întrezărită de italianul Tagliavini. Nuanța semantică mai veche și cea din megl. *butură* „viță de vie, butuc de vie”, ca și drom. *butuc* în sensul 3 „tulpină groasă de viță de vie” ar indica pentru *butură* și *butuc* semantismul „tulpină a plantelor; firul, vița”, generalizându-se apoi ca „pivot, corpul, tulpina” plantei, uneori înțeles ca ceva „trunchiat, tăiat, partea rămasă din tulpina copacului”, accepțiune foarte răspândită azi. Ca „fir, mlădiță, vlăstar, tulpină, vegetație, produs al creșterii”, tema rom. *but- pare a fi cea din gr. *φυτόν* „plantă, vlăstar, copil; tumoare” etc., la i.-e. *bheu- „a crește”, inițial „a (se) umfla”, în multe derivate i.-e. (WP, II, p. 140—144; IETW, 146; WH, I, p. 557—559): v. ind. *bhūti-h*, *bhūti-* „ființă, bunăstare, prosperitate”, *bhūtā-m* „ființă”, rus *byt'* „ființă, fel de viață”, v. sl. *byti* „a deveni, a fi”. De la baza *bh(e)u- gr. *φῖτο* „produs, odrasla”, *φῖτω* „a produce, a semăna, a planta”, alb. *bin* „înmuguri”, lat. *fiō, fieri* etc. Dacă aparține aici, tema străromână *but- are la bază i.-e. *bheu-t-, redus la *bhūt- și primind o nouă sufixare -l-, care poate fi formantul i.-e. (diminutiv?) frecvent în numele autohtone de vegetale (*brusture, mazăre, mugure, simbur, strugure*), sau e sufix latin -ulus, -ula; -ko- în *butuc* pare a fi i.-e.

Judecând în acest fel, după formă, sens și răspindirea cuvintelor noastre, tema lor nu este „internațională” (germ.-ung.-srb), ci e originală și „națională” în română, unde vine din fondul lexical autohton. Termenii ulteriori, lat. *trunchiu* și sl. *tulpinā* (*trupinā*), sinonimi cu *butuc* și *butură*, pare că au contribuit la evoluția vechilor apelative autohtone spre sensul curent azi.

(32) *búză* s.f. (pl. *buze*) 1) „fiecare din cele două părți cărnose ce mărginesc gura și acoper dinții (la om și la animale)” („lèvres; Lippe”). 2) p. anal. „marginea unei răni, a unui vas, a unei țevi, a unui deal sau pisc de munte” („bord; Rand, Saum”). 3) „ascuțișul unui instrument de tăiat” („tranchant; Schärfe, Schneide”).

Der.: *buzișoară, buzufă, buzuliță, buzucă, buzișor, buzoaie, buzar, buzărie* („boală cu jupuieli și răni pe buze”, BIFR, VI, p. 211, Gorj), *buzău, buzilă; buzat, buzălat* (Bihor), *răsbuzat* (Dos.), *buzos*. †*buzan, -ă; buziș* (adv.), *buzur* („cu pete roșii pe bot”), *buzurină* („epitet dat oilor”, DR, VI, p. 265); *buzăi, bosumflat* (*bus-*); antropon. *Buza, Buzea, Buzan, Buzoiu, Buzău, Buzatu, -a, Buzilă, Buzescu, Buzura, Buzulenciu, Buzulescu, Buzălată* etc. (OnR, p. 226); topon.: *Buza, Buzata, Buzan, Buzeni* ș.a. (NumeL, p. 4; TopRom, p. 19).

Dial.: arom. *budză, budzar* („lippu”), *mbudzat, mbudzinare* („faire la lippe”) *mbudzinat, mbudzinedzu, arăbudzinare* („s'enfler (en parlant des lèvres)”), *arăbudzinat, arăbudzinare, budzos*; megl. *buză, năbudzos* „mă busumflu”).

Împr. din rom.: blg *búza* „obraz” (DR, III, p. 226; sau „il vor fi moștenit [bulgarii] dela traci”, Pușcariu, LR, I, p. 177), pol., ucr. *buzia* „guriță” (BalkA, II, p. 128), srb *búza* „Mund” (SOF, XXI, p. 372), *budzulast, budzule* (EWR, nr. 242; StIstr, II p. 281), sās. *buze* „hängende, aufgeworfene Lippe”, *buzatich* „grosslippig”, *buzile, buze umflute* (RomEISz, p. 14, 75, SächsWtb, V, p. 531), ung. *buza* „buza de sus”, *buzăta, buzăt* „buzat; îmbufnat, bosumflat; bălos; buză” (InfLR, p. 31; WtbCs, p. 17; SCL, XIV 1963, p. 381), *búzaja* „ajaka” (NyIrK, VI 1962, p. 380); ngr. *μπούζα* (RumWNGr, p. 85).

Alb.: *buzë*.

LexB, p. 76 „buza a lat. *basium*”. Miklosich, SIEIR, p. 9 „buză — alb. *buzë*. Mehreren Sprachen gemein; nicht vom lat. *basium*”. Diez, EWRom, 434 romanice (germ., celt., arab). Roesler, GTB, p. 590 din trec *buz* „bouche, lèvres”, alb. *buzë*. LaurM, Gloss, p. 109 „suntem deplin convinsi că si ellu e de orig. romanică, cf.

sp. *buz* = *buza*, it. *boccone*, sp. *buzon*”. Cihac, DÉtDR, I, p. 31, II, p. 715 alb. *buzë*. Gaster, RIAF I p. 24. Meyer, EWAlb, p. 57 *buză* împr. din alb., în legătură cu lat. *bucca*; sp. *buz*, engad. *buc* (lat. *bucium*), germ. *bus, bussel*; din alb. este și bulg. *buză*. Pușcariu, JB, XI 1904, p. 48—49, EWR, 242: reflexul unui romanice *bud-*; Romanski, JB, XV 1909, p. 95. Joki, StAlb, p. 11 alb. *buzë* din **bur-zë* cu lit. *burnā*, lat. *foramen*, arm. *biran* „gură”. Șăineanu, DUn, p. 87 probabil onomatopee. Capidan, DR, II, p. 322, Pascu, DÉtMR, II, p. 218, 15 *buză* împr. din alb. Philippide, OrR, II, p. 702 „ce ne îndreptățește să credem că ar fi împr. din alb.?”. E. Čabej, Gl, XXV 1936, p. 52—54, RIĖB, III/6, p. 454—455 din v. alb. *budhë*. Scriban, D, p. 211. Pușcariu, LR, I, p. 177 poate fi autohton.

Sigură este numai legătura cu alb. *buzë*, identic, dovadă că sînt de origine comună. În limbile slave este împrumut direct din română (afară de blg?), încît slav nu poate să fie; dar nu se poate stabili idiomul de obirșie, deși majoritatea împrumuturilor (pol., ucr., sās., ung.) sînt din română. Foarte probabil cuvînt de origine autohtonă, carpato-balcanică, din i.-e. *bu- „buză, sărutare”, element onomatopeic de imitație a sărutului: n. pers. *bōsidan* „a săruta”, m. iri. *bus* „buză”, gael. *bus* „gură, bot, gură cu buze groase”, *busach* „buzat”, nhd. *bus* „sărutare” etc. (WP, II, p. 113—114, 2; IETW, 103, unde este citat și cuvîntul albanez, dar nu cel românesc).

(33) *căier* s.n. (pl. *caiere*) 1) „fuior (de cînepă, in, lînă) ce se pune în furcă spre a se toarce” („quenouillée; Spinnrocken”). 2) fig. „smoc, mănunchi” („touffe de cheveux; Zopf”). 3) p. ext. „furca de tors” (maram.) („quenouille; (Spinn)Rocken”). Dos, VSv 114 „un caeru de fuior”.

Der.: *căierel, a încăieră, încăierat, încăierare, -rător, -oare, -rătură*, pe *încăierate; descăieră, -at*.

Dial.: arom. *caer, cair*, fărșer. *caer* (DR, VI, p. 107), *discaier, -rat, -rare* „a desface caierele”, *căirușu*(?), megl. *cair, căiăr, caivr, căier*, istr. *caier* „furcă; Rocken”.

Împr. din rom.: sās. *kāier* „Hanf-flaschbündel um den Spinnrocken gewunden” (RomEISz, p. 24; SächsWtb, V, p. 8—9); ung. *kājér* „guzsalyra kötött kendercsomo” (jud. Cluj; NyIrK, XII 1968, p. 319).

LexB, p. 86 „*caieru*, 1) caliendrum denotat comam adsciticiam et hinc per analogiam *caieru*; 2) *cayer* Gallis significat plura folia chartae in unum complicata; Hispanis *cayrel* etc.”. LaurM, Gloss, p. 111—112 „de unde?”. Cihac, DÉtDR, II, p. 37 „*caier, descăier, cîrligat*, cf. sl. *kandriavŭ* ‘crispus’, pol. *kužel* ‘quenouille’ etc.”. Byhan, JB, VI, p. 236 lat. **coliarium* din *colus* ‘furcă’ (aur als Vermutung, da lautliche Schwierigkeiten noch zu beseitigen sind [evident!]). Pascu, Arh, XV 1904, p. 438, ArR, VI 1922, p. 256, DÉtMR, I, p. 192, 1803, RevC, I, p. 237 *caer*: gr. *καίρος* „fil de trame”. Pușcariu, CL, XXXVIII 1904, p. 471, XXXIX p. 313, ZrPh, XXVIII 1904, p. 689, EWR, 251 *caier* „Rocken” corespondent exact unui **carium* dela *caro* „krämpeln; a pieptăna lînă”. Admis: Weigand, KJB, VIII 1908, I p. 99 („einleuchtend”!), Capidan, Megl, III, p. 55; DLR, I/2, p. 25 („probabil”). Giuglea, DR, II, p. 901 cu lat. *qual(l)us, quasillus* „Spinnkörbchen”, III, p. 1090 germ. *kravwill*. Pușcariu, DR, III, p. 669 (V, p. 761) adj. **cavabilis* „care poate fi golit, deșertat” > rom. *căere* sau *că(ier)*; fuior *caier* din **folliolum* **cavabile* „fuiorul gata de tors”. Obiective lui Spitzer, DK, IV, p. 654, 655. DLR, II/1, p. 559 „*încăieră*, etim. nesigură (ar putea fi derivat de la *caier*, dar și lat. pop. **incavellare, cavella* ‘coș; a închide într-un coș’ etc.”). Tiktin, DictRG, p. 255, Șăineanu, DUn, p. 90 „orig. necun.”. Densusianu, GrS, VII, p. 375—377 „îndreptățit a-l considera element latin, cum sînt și *furca* și *torsul*; însă pînă acum identificarea lui astfel a rămas la presupuneri ce se înlătură de la sine; ... **carium* nu putea da *caier* (vi păstrat în forme similare); ... *cavare, *cavabilis* apare foarte artificial, lăsînd nelămurită tranșiția semantică. A rămas enigmatic: *caierul* e fuiorul ce se pune și leagă pe furcă; deci în legătură cu furca trebuie căutată etimologia lui. La noi furcile de tors nu au două coarne, ci sunt făcute dintr-un băț cu cîrlig la capăt, *caierul* e legat de cîrlig. Lat. *caia* ‘băț, lemn dureros, măciucă’ (Isid. orig. XVIII 7, 7 și glos.); *caiere* ‘a lovi cu un

'băț', *cajatio* 'bătaie' etc.; a însemnat poate și 'băț cu cîrlig', sp. *cayado* 'cață'. Baza romanică de forma *caja* poate veni din rad. **kag-* (**kagiā*); *caier* din **caiuulus*, ca *baier* din **baiulus*". Etimologie dată simultan (sau anterior, DR, VI, p. 657), independent de Giuglea, Conc. p. 15-17, 22-23; admis: Scriban, D, p. 216. ● AnEtn, 1959-1961, p. 29 i.-e. **kag-el-*.

Încercările anterioare (bazate unanim pe dogma latinității) erau toate „presupuneri ce se înlătură de la sine” (Densusianu): arhetipurile romanice nu pot explica pe rom. *caier* (**caiuul* nu putea să conserve diftongul, ci devenea **ceur-* sau ceva asemănător; analogia cu *baier* n-are valoare, căci acesta nu vine din lat. pop. **baiul-*). Încît bazele latino-romanice (inclusiv ale lui Densusianu și Giuglea) nu sînt de luat în seamă, iar elementele semantice invocate („mănunchi, fascicol; creș; a toarce; fir; a dărăci; deșerta” etc.) sînt nepotrivite pentru etimologie. Singurul element util este observația lui Densusianu: *caier* e „fuiorul ce se pune legat pe furcă”. Deci în legătură cu furca trebuie căutată etimologia lui”. Laurian—Mass. îl defineau „*caeru*, *caieru* lîna, sau cînepa netoarsă cîtă se pune una data în furca de torsu”. Astfel, *caier* indică o cantitate de lînă, în cînepă ce se leagă o dată pe furcă de tors, mai precis „o furcă de caier”, măsură aproximativă de material pentru tors. Nu noțiunea materialului (lînă, în cînepă) și nici toarcerea, ori alte idei secundare alcătuiesc esența semantică a lui *caier*, ci lucrul (suportul) pe care e fixat materialul spre a fi tors (cum a arătat Densusianu). Noțiunea de „caier” fiind strîns legată de „furcă”, aceasta din urmă este anterioară, mai veche decît „cantitatea de material pentru tors”: se poate considera *caier* ca un simplu derivat din „furcă”, identic cu aceasta. Despre forma furcii de tors, în unele regiuni avînd coarne, cîrlige pentru fixarea fuiorului, s-a observat că „la daco-români acest instrument sub aspectul lui original — cu două coarne la partea superioară a bățului — se mai găsește în Transilvania zona Sibiu și Hunedoara, unde furca are de obicei coarnele mai mici. Ea se găsește (după R. Vuia) și în Caraș-Severin, com. Var, iar în Țara Românească numai în Gorj... La început a fost răspîndit peste tot și numai tîrziu coarnele au fost înlocuite cu o placă...” (Capidan, DR, III, p. 196-197; observațiile în același sens ale lui Densusianu și Giuglea, loc. cit.). Din consensul celor patru dialecte rezultă că *i* consonantic (*i*) continuă o consoană veche, căzută în faza străromână, a numelui *g* (cf. *baier*, *droaie*). Un **cager-* sau **cagelu-* are element radical și sufix: *cag-er(-l-)*, care potrivit interpretării semantice de mai sus aparține la i.-e. **keg-*, **keng-* (și **kek-*, **kenk-*) „mic par, țaruș, cîrlig, toartă” (WP, I, p. 382-383; IETW, 537): m. irl. *al-chaing* „a rock for hanging-up arms”, nasal. lit. *kénge* „cîrlig, tăiș”, v. sax. *haco*, ags. *haca*, *hōc* „cîrlig”, v. nord. *hanki*, mnd. *hank* „toartă” etc.; posibil mhd. *hachele*, mnd. *hakele* „darac” (după dinții de fier încîrligați), ahd. *hacko* „uncinus, furca”; alte cuvinte germ. cu sensul de „par, mic cîrlig; încîrligat etc.”. Sufixul *-l-* e mai probabil după analogia cuvintelor germanice: un autohton străromân **kagelu-* a dat în mod normal *caieru-*¹⁴. Sensul primar al cuvîntului românesc a fost „cîrlig; lemn încîrligat” sau chiar „băț, par pe care se lega ori atîrna materialul de tors; suportul (de lemn); furca” în sensul actual, formă de cîrlig; ulterior a însemnat „fuiorul”,

¹⁴ Densusianu făcea o aluzie echivocă la rad. i.-e. **keg-* „a fi întors, încîrligat”, din care voia să derive pe romanicul *caia*, pretinsul etymon al *caierului* românesc, fără să-și dea seama că acel **keg-* e tocmai radicalul îndepărtat, dar nemijlocit al cuvîntului nostru; asemenea scăpare n-ar fi făcut marele filolog și romanist bucureștean dacă nu se lua după latinizantii care se credeau „îndreptății să considere pe *caier* ca element latin”.

deplasare semantică ce a fost determinată în mare măsură de concurentul latin sinonim *furca*, uniform în toate zonele dialectale românești.

(34) *carimb* (var. *cărimb*, *carîng* Fălcu, din pl. *carînghi?* DLR) s.m. și n. (pl. *-i* și *-uri*) 1) „unul din drugii de la loitrele carului de care sînt înșepenate spetezele; draghină” („barre inférieure de la ridelle; Leiterbaum”); p. ext. „loitră; capătul osiei” etc. 2) „capătul osiei care iese din buciumul roții; partea osiei cît o ocupă roata” („bout d'essieu; Achsenbuchse”). 3) p. anal. „partea cilindrică a cisme de la gleznă pînă la genunchi” („tige de botte; Schaft”). 4) „brighidău de măsurat înălțimea laptelui” („mousoir; Stab, an dem die Höhe der gemolknen Schafmilch vermerkt wird”).

Der.: *cărimbă*, *cărimbăt*, a *cărimbi* („a măsura laptele cu cărimbul”), *cărimbit*.
Împr. din rom.: ung. reg. *kárimb* „szekérlajtörja rudja”, *káromb*, *kárumb* (MNYRomKölc, p. 191).

LaurM, Gloss, p. 120 „*carimbu* turulu sau tubulu ciobotei; — ? din aceeași fontana cu calibru, adeco din arab. *qalāb*, *galīb?*” ● Cihac, DĒtDR, II, p. 487 din ung. *karima* „bord, rebord”. ● Miklosich, EWSl, p. 132 cf. srb. *korubati* „battere le mais”, m.blg. **korabū*. Admis: Weigand, JB, XVI 1910, p. 222, Dumke, JB, XIX p. 82. ● Philippide, ZrPh, XXXI 1907, p. 302 lat. *carri umbo*. ● Șăineanu, DUn, p. 104 blg. *korāmdā*. ● Scriban, Arh, XXVIII 1921, p. 238, D, p. 233 din lit. *karabas* „cornet, pungă de hîrtie”, din rus alb *karōba* „cutie de scoarță” etc. ● Pușcariu, DR, I, p. 225-226, II, p. 596-599, III, p. 395, DLR, I/2, p. 126: lat. **calamulus* (Giuglea), dimin. lui *calamus* „trestie, harac, prăjină” > **cărāmur* sau **carimlu*, cu intercalarea lui *b* **carimblu* > *carimb*; „drugii la scară s-au nimit *carāmi* (calami), cei de la loitre (scară mică) **calamuli*”. Admis: Candrea, DĒnc, p. 225 *calamus*; Densusianu, GrS VI, p. 363 nu *calamus*, ci der. **calamulus* (Pușc.); cu rezerve: Meyer-L, REW³ 1485 (*calamus* „Rohr”); respins: Pascu, ArR, VII 1923, p. 555, X, p. 467 („**calamulus* aurait donné **cărāmur*”); „impossible” Graur, BL, V, p. 30. ● Skok, ZrPh XLII 1923, p. 191 lat. *calopus* (cu intercalarea unui *m*, ca în *strambus*). Respins: Pușcariu, DR, III, p. 838. ● Capidan, LL, II, p. 225 în legătură cu glosa *καράμβας* *ράβδον* *ποιμενικὴν* ἢν *Μυσοὶ* *συναλόβων* Hsch. ● Tiktin, DictRG, p. 295 „et.unbekannt.” ● AnEtn, 1959-1961, p. 33, 1965-1967, p. 17-18.

Vechile tentative nu explică fonetica și semantismul cuvîntului, fiind simple „curiozități” cum le numea Pușcariu, inclusiv formula acestuia **calamulus* (dimin. al lui *calamus* „trestie”, mult mai subțire decît „derivatul” său *cărimb*), care e mai mult „imposibilă” (Graur) decît oricare alta; problematic este și „*karambas*” (grec?), ce nu poate fi din idiomul mysilor asianici spre a putea fi considerat eventual tracic (Capidan), căci — cum arată glosatorul antic — termenul „mysian” era *συναλόβος*. Forma autentică e *cărimb* (reg. și secundar *carimb*; RevF, I, p. 117-154; DR, XI, p. 68), iar *cărāmi* e un plural dialectal, tîrziu, de la *cărimb* (Pascu, Weigand, BalkA, II, p. 259), care nu dovedește nimic pentru etimologia din *calamus* sau ceva asemănător. În *cărīm-m-b-*, forma veche **caramb-* sau **calamb-* există un rad. i.-e. *(*s*)*ker-* sau *(*s*)*kel-*, iar sensul de bază pare a fi „drug, sul, par, băț”¹⁵, făcut prin tăiere; exemple din alte limbi indică apartenența lui la rad. **kel-*, **kelā-* „a lovi, tăia, spintecă, rupe (prin lovire)” (WP, I, p. 436-440, 3; IETW, 545, 3): gr. *κελοί* *ζύλα* Hsch. s.v. *κελεύοντας*, *κόλος* „ciuntit, șut, retezat”; de la baza set: *κλάω* „rup, frîng”, *κλήμα* „ramură, viță, curpen” etc.; lat. *calamitas*, *incolumis*, *columna*¹⁶, *clava* „gheoagă, ramură, creangă tăiată”, lit. *kuolas* „par”,

¹⁵ Nu „tub”, cum pretindea Pușcariu, pentru a-l putea aduce din al său lat. „**calamulus*” Sensul „tub” este secundar, analogic.

¹⁶ WH, I, p. 250 consideră *columna* înrudit cu *columnen*, *celsus*; dar primitiv *columna* era un simplu „par, stîlp” al mizerelor colibe preistorice, nu coloana falică la temple și palate monumentale în Roma clasică.

v. sl. rus *kolū* „prăjină, par de gard, par (bucată de lemn doborâtă sau tăiată)”, ceh *klanice* „prăjină”, pol. *klonica* „loitră”; cu *-d-* v. isl. *holt*, ahd. *holz* „lemn, pădure”, v. sl. *klada* „bîrnă, butuc” s.n. cf. și rad. *(s)kel- „a tăia” (WP, II, p. 590–596, „par, țaruș, butuc” etc.). Bază *kela-mb- sau *kela-b- nazalizat.

(35) *căță* s.f. (pl. *cațe, căți*) 1) „băt lung ca de 2,5 m, cu cîrlig la vîrf, cu care păstorii prind oile, împlîntîndu-l în lînă sau prinzîndu-le de picior” („băton de berger pourvu d'un crochet; Hirstenstab mit einem Hacken an der Spitze”). 2) „gură rea care nu mai ține” („gula insulsa”).

Der.: *acăță* (2); (?) antropon. *Cață, Căță, Cățoiu, Cățulescu* (OnR, p. 231).
Îm p.r. din rom.: ucr. *kac'a* „cață” (RomSl, XIV 1967, p. 151); gr. *κατσοῦνα*, -v „croc; crochet” (DLR, I/2, p. 196); blg *hacja* „a atîrna” (NRR, I, p. 403).
LaurM, I, p. 539 „*catia* pedum, pastoralis baculus uncino munitus; pentru etymol. vedi *accatiare, caracatiia și cateia*”. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 645 din gr.mod. *κατσοῦνα*, -v „croc, crochet”. ● Șăineanu, Sem, p. 81 în legătură cu rusticul *catius* (Katze). ● Schuchardt, ZrPh, XXVIII 1904, p. 41–42 din *cață* ar putea deriva vb *acăță* ce nu trebuie să fie latin. ● Pușcariu, EWR, 7 *acăță* „ob *cață* davon abgeleitet, ist fraglich, vgl. alb. *grap* 'ergreife, fange' und *hrapē* = Haken, Hirtenstab' etc.”. ● Tiktin, DictRG, p. 309 cf. *acăță*. ● CDDE, 6 nu pare a fi latin. ● Șăineanu, DUn, p. 111 *cață* din *cațare* = lat. *captiare*. ● DLR, I/2, p. 196 *cață* < **căță* (= *acăță*) < *captiare*. ● Meyer-L, REW³ 1662 *captiare* „rum. *cață* zu 4673 (trc *kanğa* „Haken” > rom. *cange*) ist lautlich schwer verständlich, Zusammenhang von *acăță* mit *acățara* nicht nötig”. ● Giuglea, Conc, p. 17, Scriban, D, p. 240 *captiare*. ● AnEtn, 1958, p. 147.

Derivarea lui *cață* ca postverbal din *acăță* (ca *leagăn* din *legănă*, *reazem* din *rezemă*) e inadmisibilă în aceeași măsură ca acestea, căci „obiectul” (lucrul) material, deci substantivul, este anterior. Evoluția în sens invers s-a admis mai mult de dragul etimologiei latine **accaptiare* > *acăță*, care (în caz contrar) nu are șanse de a fi acceptată și care pare salvată prin acest procedeu. Schuchardt (după Hasdeu) a arătat că *acăță* poate veni din *cață*, care (CDEE) nu face impresia unui element latin. Dar proveniența lui *acăță* din lat. *captiare* nu e reală; tot așa este ireală „latinitatea” lui *cață*, iar verbul *acăță* nu e decît un denominativ din *cață*; deci numele acestei unelte eminamente pastorale (în ultima vreme), dar odinioară cu sens mai larg, are prioritate față de verbul *acăță*, derivatul său. Elementul „îndoit, încîrligat” este esențial în *cață*, din **catia*, care poate să fie i.-e. **kat-* „a suci, învîrți împletind, la cătuși, împletit, la împletitura de leasă (țarc)” (WP, II, p. 338, 1; IEtW, 534): lat. *catena* „cătușă” (**catēs-nā*), *cassis* „rețea, plasă, laț”, posibil și *casa* < **catiā* „colibă primitivă (din împletituri)”, cymr. *cader* „saepum, castrum, locus munitus” etc. (cf. *cătun*). Pentru rom. *cață* ar putea fi luat în considerare un arhetip **cat-sa*.

În perioada străromână, *cață* pare să fi fost un termen cu caracter general, echivalent lui *cîrlig*; dovadă ar putea fi derivatul general românesc *acăță*, din epoca romană a limbii. Posibil deci că numai ulterior și destul de tîrziu, obiectul și apelativul *cață* s-a restrîns la domeniul agrar-pastoral, devenind un element exclusiv al acestei terminologii, în opoziție cu derivatul său verbal, a *acăță*.

(36) *căciulă* s.f. (pl. *căciuli*) 1) „acoperitoarea capului (mai ales iarna), din piele de oaie argășită, cu blana în afară; cușmă” („bonnet (toque) de fourrure; Pelzmütze”). 2) fig. „om, persoană, individ” („homme; Mannsperson”). 3) p. ext. (Haț.) „glugă pe cap în timp de ploaie” („capuchon; Kapuze”). 4) obiecte în formă de căciulă servind ca acoperemînt: „partea de sus a ciuperțelor (bureților) ca o pălărie” („chapeau de champignon; Hut der Pilze”), „moț la pasări” („huppe, poupe d'oiseau; Oberschädel der Vögel”), „capac concav” („couvercle; Deckel”), „căpătîiu crestă și adesea înflorit al stîlpilor unei case” („chapiteau; Kapitäl, Aufsatz”), „acoperișul casei” („toit; Dach”) etc.

Der.: *căciulică* (LexB), *căciuliță*, *căciuloiu*, a se *căciulă* (*căciuli* „a se pleca și ruga, umili, linguși”), *-ire*, *-eală*, *căciulat*, *-ă*, *căciular*, *căciulăresc*, *-ească*, *căciulărie*, *căciulean*, *căciulie* („căpătîină de usturoi, de ceapă pentru sămîntă, de mac, de baston; moț”); *căciula* șarpelui (coprinus comatus); antropon. *Căciulescu* etc.

Dial.: arom. *căciulă* (RevLg, XI 1966, p. 554), *căciuă*, Olimp *cățulă* „fes”, *căciulică*; megl. *căciulă*, *căciuă* „fes”.

Îm p.r. din rom.: blg. *kačula*, *kačul* „căciulă, șubă, glugă; moț de pene pe capul pasărilor”, *káčulă*, *kačulka*, dimin. *kačulica*, *-ecă*, *-ča*, *kačulat*, *-ast*, *zakačulja*, *nakačulvan* (DR, III, p. 202; RomSl, XVI 1968, p. 78); ucr. *kačuleja*, *kačulka* (RomSl, XIV, 1967, p. 152; WandR, p. 16; BalkA, II, p. 134, III, p. 278); ung. *kacsula* „kucsma”, „sapkajáték”, „tarka fejű kecske” etc., *hecsula*, *kacsulia* ș.a. (InfLR, p. 52; MNyRomKöles, p. 183); säs. *ketschüle* „Pelzmütze” (RomEISz, p. 28); n.gr. *κατσούλα*, *κατσουλέρα*, *κατσουλόνομα* (RumWNGr, p. 27, 78–79; REBS, p. 33, 76; RevLg, XII 1967, p. 539); trc *kačola* (RÉSEE, IV 1965, p. 227); eventual alb. *hësullë* sau *kaçule*(?).

Alb.: *hësullë* „Kopfbedeckung; Haube, Mütze, Nachtmütze” (sau este împr. din rom., gr.?).

LexB, p. 80 „*căciulă* séu *casiolă*, etym. a *causia*, ut sit quasi *causiola*, dein substracto u *casiola*, *căciulă* et tum s in c mutato, *căciulă*”. ● Cihac, DĒtDR, I, p. 65 „*cucă*, *cucuiu*, *căciulă* pour *cucullia* – *cuciulla* = *cuculla*”. ● LaurM, I, p. 981 „*cucilla* transformat în *cuciuila*, *caciulla* (etc.)”. Cihac, DĒtDR, II, p. 715 „*căciulă* – alb. *hësullë*, *hessulj*; v.sl. *košulja*, *košulica* indusium, blg *košuli*, *kačul*, srb *košulja* etc., mlat. *casula* (casa) vestis cucullata”. ● Miklosich, EtWSI, 108. ● Gaster, RIAF, I, p. 24 lat. *casula* prin alb. ● Meyer, EWAlb, p. 191 „*hësullë* ist lat. *casula* (< *casa*); wegen des s (nicht š) und der Betonung muss gr. Vermittlung angenommen werden; *căciulă*, *cățulă* kann wegen des tš ebenfalls nicht direkt aus dem lat. stammen, sondern ist wohl = asl.srb.blg. *košulja* = Hemd' (allg.sl.)”. ● Candrea, RIAF, VII, p. 74 *căciulă* din alb. < lat. *casulea* < *casula* „vestis sacerdotalis”. ● Tiktin, DictRG, p. 252 „scheint m. *cucă*, *cușmă*, *cucuiu* verwandt. Vgl. auch blg. *kačul*, *-ka*. ● Pascu, Arh, XV 1904, p. 439, Et, p. 19 lat. *cuculla* + *cucilla* = **cuciulla*. ● Pușcariu, JB, XI, p. 52–54, EWR, 248 **catteula* (von *cattea* „Katze”); ca „lockige, haarige Gegenstände”; din rom. e alb. *hësulë* etc. ● Vasmer, *Jagić-Festschrift* (1906), p. 275, RczSl, III, p. 277–278 lat. vulg. *casula* prin mijlocire gr. ● Romansky, JB, XV, p. 108 ngr. *κατσούλα* < lat. *casula*; „doch wie könnten die alb., blg. rum. Wörter, alle mit š gegen ts aus diesem entlehnt sein? Es ist eher an das Gegenteil zu denken”. ● DLR, I/2, p. 14 „cuvîntul răsîndit de la români la celelalte popoare; etimologia nu e elucidată”. ● Wedkiewicz, RczSl, VII, p. 124 neverosimilă mijlocirea greacă (propusă de Vasmer), „on restera donc à ce qui est exposé par Pușcariu” [!]. ● Berneker, SIÉtW, I, p. 465 „blg *kačula*, *kačulka*. Balkanwort unsicherer Herkunft, rum.alb.ngr.; kaum möglich ist die Zugehörigkeit zu der Sippe von *košula* aus lat. *casula*. Auch gr. Herkunft nicht wahrsch.”. ● Treimer, ZrPh, XXXVIII 1914, p. 392. ● Barić, AlbRSt, p. 11 „*căciulă* alb. *hësulë* ist wohl von lat. **catteulla* oder **capiteulla* (= *caput*)”. ● Scriban, Arh, XXVIII 1921, p. 238, D, p. 243 „mlat. *casibula* chepeneag, manta cu glugă **casibla*, **casibula*, **cașulă*”. ● Iordan, ZrPh, XLII, p. 651 *căciulă* asemănat cu obscurul sic. *caccioltu* „capello basso per uomo; specie di facciaciulla”. ● Capidan, DR, II, p. 481 alb. *hësullë* din rom. *căciulă*. ● Pascu, Arh, VII, p. 555, DĒtMR, I, p. 60, 336, REBS, p. 33, 76 *casibula* = *casubula*. ● Capidan, DR, III, p. 203 „lat. **catteulla* < *catta* rămîne singura ce mai poate fi luată în seamă” [!], dar pe care n-o „mai ia în seamă” același Pușcariu, DR, III, p. 1021 *căciulă* (cf. gr. *κατσοῦ*). ● Philipide, ORR, II, p. 702 orig. obscură. ● S. Mladenov, *Donum natal. Schrijnen* (1929), p. 417 probabil trc **kō-keu-*, **kā-keu-* (cf. IJ, XV, p. 194); *Etimologičeski i pravopisen rečnik na blg knižoven ezik* (Sofia, 1941), p. 234 *căciulă*, *kačula*, *kačulica* (etc.) ar fi „balkansko duma ot nedostovernno poteklo (alb. *kačul*’, *-e*, n.gr., vlaš. *căciulă*); navearno staro-trak.; sanskr. *kakubh-*, *kakubhā-s* (etc.)”. ● Brandenstein, RF, VI A (1936), 408 „thrakisches Material steckt möglicherweise auch in einigen Balkanwörter”, z.B. blg *kačul* (**kō-keu-*). ● Meyer-L, REW³ 1792 „*casubla*, *casila*, – rum. *căciulă*, gr.alb.sl. *košula* (**catteulla* zu *cattus* eine unmögliche Bildung). ● Graur, BL, V, p. 92 „*căciulă* n'est pas latin”. ● Șăineanu, DUn, p. 89 cf. blg *kačul*, *kačulka*. ● Rosetti, ILR, II, p. 112–113. ● Pușcariu, DR, VIII, p. 298, LR, I, p. 179 relict din epoca anteromană. ● Giuglea, DR, X, p. 111 „baza normală a rom. *căciulă* ar trebui să

fie **caciubla* ori **caciulla*, **caciulla*", DRS, p. 26. ● I. Kniezsa, *Nyelvtudományi közlemények*, LXI 1959, p. 276 exemplificări și argumentare confuză; din gr. în blg, rom. alb. ● Etimologia reală a fost dată în AnEtn, 1957-1958, p. 147 i.-e. **kadh-s*, tracic. ● Mihăescu, RĚSEE VI 1968, p. 148 *căciulă* de la o populație netracică. ● AnEtn, 1965-1967 (1969), p. 10-12.

Numeroasele tentative și formule oferite pînă în 1958 nu elucidau etimologia și idiomul din care inițial cuvîntul s-a răspîndit într-o vastă arie lingvistică, admițîndu-se însă de mulți că punctul de plecare este limba română, ceea ce se confirmă în chip obligator și definitiv prin etimologia indo-europeană adoptată. Bazele romanice nu explicau fonetismul (*causia*, *casubl-*, *cuc(i)ull-*) cu *č* (*ci*), ori erau total nepotrivite ca semantism (**capiteulla*, **catteulla*, după „etimologia” hazlie a lui Pușcariu, relevantă ca atare de Pascu „căciulă din blană de miță”, *cattus* etc.). Impedimentele, mai ales fonetice au fost arătate și este de prisos a le repeta; din ele e de reținut numai concluzia pozitivă că acest cuvînt, mult controversat, aparține limbii române, unde e băstinaș¹⁷; dar originea lui etimologică este, cum s-a văzut, cu totul ... altă căciulă decît au preconizat numeroșii filologi și lexicografi români și externi, fiind în chip evident un cuvînt preroman, traco-dacic, fără a putea veni însă din baza preconizată de Mladenov. În realitate sunetul nostru *č* nu se explică din *s* roman ori n. gr. *ts*, dar nici din tracic *-k-*, ci poate veni fie din vreun *-tiu* (deci un rad. în *-t-*), fie din oclusiva dentală + *s*, adică *-d* + *s* ori *-t* + *s*. Semnificația de „a coperitoare, protectoare a capului” indică în chip peremptoriu apartenența lui *căciulă* la rad. i.-e. **kadh-* „a păzi, a feri, acoperi și scuti” (WP, I, p. 341-342; IETW, p. 516; WH, I, p. 177); lat. *cassis*, *-idis* „coif” (**kadh-tis* sau **kat-sis*?), ?cymr. *caddu* „a se îngriji de —”, *hout* „pălărie, bonetă, cască”, ags. *hōd* „căciulă, șapcă”, v. isl. *hattr*, ags. *hoett*, engl. *hat* „pălărie”, v. isl. *hetta* „căciulă, șapcă” etc. Echivoc ar putea rămîne *dh* ori *t* în această rădăcină; oricum, un **kadh-s* ori **kat-s* justifică deplin fonetismul cuvîntului românesc, a cărui temă autohtonă (preromană) a primit un sufix *-ll*, eventual lat. *-ulla*. Potrivit genealogiei etimologice și semnificației „rudelor” lui citate (din latină, limbi germanice etc.), apelativul *căciulă* a însemnat inițial orice „acoperitoare a capului”, semantism ce s-a restrîns asupra variantei țărănești mai tipice care este căciula de azi (răspîndită ca atare în toate zonele și la popoarele stabilite în evul mediu în preajma românilor); iar pentru alte feluri de acoperitoare ale capului au intrat la poporul român și în limba română numeroase alte apelative: cușmă, șapcă, scufie, pălărie etc., potrivit cu forma și confectionarea lor specifice.

călbează v. gâlbează.

(37) *căpúșă* s.f. (pl. *căpuși*, *căpușe*) 1) „mică insectă fără aripi, asemănătoare unui păianjen, parazitar, cu abdomen mare; trăiește în lina oilor, se înfige în piele și le sugă sîngele; acariță, mielăriță” („*melophagus ovinus*; tique, poux; Schaflaus (fliege), Schafzecke”). 2) „plantă ierboasă medicinală (din Africa)” („*ricinus communis*; Wunderbaum”). 3) „mugur, vlăstar de viță de vie” („*bourgeon de vigne*; Auge, Knospe des Weinstocks”).

Der.: *căpușă* de rîte („*sacoptes scabiei*”); *căpușon* („căpușă mare” haț.); a *căpuși* („a mînca pînă te umfli ca o căpușă”), *incăpușă*, *incăpuși* („a înmuguri”), *incăpușat* („înugurit”).

¹⁷ În dial. drom. (România) este răspîndit în Moldova, Dobrogea Muntenia-Oltenia, sudul Transilvaniei (Rosetti, ILR I, p. 112, după Sever Pop).

Dial.: arom. *căpușe*, *căpușă*; megl. *căpușă* (Pascu, Suf, p. 52 *căpșună* = arom. *căpușă*).

Împr. din rom.: ucr. *kapuș* (BalkA, II, p. 134), *kapușanka* „lînă cu impurități” (RomSI, XIV 1967, p. 153); srb. *krpuša*, *kerpuša*; blg. *kăpuš*, *kăpuška* „ricin, tique” (DLR, I/2, p. 116; Rom IX-XIV, p. 75; LgBalk, VIII, p. 35-37; RomSI, XVI, p. 79); ung. reg. *képusa* „kullancs” (MNYRomKölc, p. 198), *kapusa* (Suatu, jud. Cluj, inform. A. Bodor); sâs. *kapuš*, *kapušn* „Schaflaus” (SächsWtb, V, p. 46).

Alb.: *këpușhë* „*melophagus ovinus*”, *kpush*, *kpusë* (Cord.) [după Pușcariu, StIstr, II, p. 282 este împrumut din română].

LexB, p. 97. ● Pontbr, p. 108 *capu*. ● LaurM, I, p. 431 „*capusia* in loc de *capucia*, *caputia* etc.”. ● Meyer, EWAlb, p. 188 alb. *këpushë* din srb. *krpuša*. ● Pascu, Suf, p. 361 arom. *căpușă* „căpșună” < *cap*, 365; DEtMR, II, p. 184, 71; ArR, IX, p. 306 din blg. *kapuš*. ● Pușcariu, DR, II p. 592-594, StIstr, II, p. 282 probabil der. din *cap* + suf. *-ușă*, ca și *căpșună* + *one*, une fiind comparată cu o căpușă mare. Etim. (dată de Pascu) admisă: DLR, I/2, p. 116; Meyer-L, REW, 1668 *caput*; Drăganu, RomIX-XIV, p. 75; Scriban, D, p. 248. ● Capidan, DR, II, p. 523 *căpușă* = alb. *këpushë*; Șăineanu, DUn, p. 103; ● Candrea, DEnc, p. 220 cf. cuvintele alb. și blg. ● Philippide, OrR, II, p. 703 „*căpușă* din srb nu poate fi împr., căci ar fi sunat altfel, iar admiterea unui împr. din alb. ar fi arbitrară. Admiterea unui împr. din partea românilor de cuvinte păstorești este totdeauna foarte îndoielnică”. ● Giulea, Conc, p. 3-6 descrie precis insecta; „les animaux attrapent la căpușă soit dans l'herbe, soit les uns des autres; c'est de ce caractère qui lui a valu son nom: nous le dérivons du lat. *capere* 'prendre, saisir', postverbal *cap(a)* 'ce qui prend, ce qui saisit', soit animal, soit plante grimpante, + suf. *-ușă*". Corespondentul apusean este sp. *caparra* „tique”, gasc. *gabarr* (cf. DRS, p. 20-21). ● Tikin, DictRG, p. 288 „unbek.”. ● AnEtn, 1957-1958, p. 142: i.-e. **kep-*.

Tentative mai vechi au explicat numai anumite elemente secundare ale *căpușei*: faptul că are cap cu care se înfige în pielea oilor, sau că se acață de animale etc.; consonanța lui *căpușă* cu *cap* și *capio* este fortuită; posibil la fel cu *căpșună* (sl.?). Este o insectă importantă și nefastă în economia agrară: insecta-parazită prin excelență. Lipsa aripilor e caracteristică în trăsăturile *căpușei*, care trebuie considerată ca un apelativ alb.-rom. indigen; dar etimologia cuvîntului rămîne obscură. Rad. *kap-* ar putea aparține la v. ind. *kapana* „vierme, omidă”, gr. *κάμπη* „omidă”, let. *kāpe* „un fel de omizi; omizi de varză”, *kāpars*, *kāpurs*, „crisalidă, larvă, omidă” etc. (WP, I p. 346). Apartenența lui *căpușă* la această grupă este destul de probabilă, ceea ce face ca existența unui rad. i.-e. **kap-* cu sensul aproximativ „vierme, larvă-insectă” să cîștige mai multă consistență. Nu se poate spune dacă există vreo legătură cu sp. *caparra* și nu este cazul unei simple asemănări fortuite.

(38) *căpută* s.f. (pl. *căpute*). 1) „partea încălțămîntei (opusă tălpii) ce acoperă piciorul de la glezne la vîrfurile degetelor” („*empeigne* (du soulier); *Vorschuh*”). 2) p. ext. „partea de deasupra a (labei) piciorului de la glezne la degete” („*cou-de-pied*; *Fussrücken*”). AnonC *këputë* = crepita, *keputedz*; Bibl, Ios, 9, 5 (159) *căputele* cizmelor.

Der.: a *căpută*, *incăpută*, (în) *căputare*, (în) *căputat*, *căputar* („pantofar care pune căpute”), (în) *căputătură*.

Dial.: arom. *căpută* „capută la ciorapi”, *căputarea*, *-at*.

Împr. din rom.: ucr. *kaputy* „parte a încălțămîntei” (LbR, 1971, p. 167), *keputa* „Name eines Berges” (Zelech.; BalkA, II, p. 134).

Alb.: *këputse* „Schuh; scarpa”, *kputsë* (Cord.), *kput* „un colțun scurt numai pînă la gleznă” (Nopcsa, Albanien, p. 169, citat de Philippide).

LexB, p. 97 „etym. caput”. ● LaurM, I, p. 431 „caputa e fem. din caputu, part. din capere; prob. e că și copiu e în loc de capita, altă formă fem., precum capotu sau capota e a treia formă a aceluiași cuvânt”. ● Miklosich, AlbF, II, p. 11 „vgl. alb. kēpulsē mit rum. căpută”. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 487 (ung.) „căpută, căputez, kapta forme de soulier, kaptafa, kaptazni etc.; ceh kopyto ongle, kopytce pantoufle, alb. kēpulsē soulier, v.sl. kopyto ungula”. ● Meyer, EWAlb, p. 188 „kēpulsē, kēpuls sic. kaputa; aus trc papuš, papuč”. ● Șăineanu, DUn, p. 103 „partea (în) căpută a cismeii în care intră încălțăminte”; la fel Scriban, D, p. 248. ● Philippide, OrR, II, p. 703 „cuvîntul român e sigur identic cu cel albanez. Să fie împrumutat din albaneză?”. ● M. Bojan, CercLg, XI 1966, p. 237–242. ● AnEtn, 1965–1967, p. 18–19.

Vechile tentative (lat. caput, capere, ung. kapta, sl. kopyto, trc. papuč, rom. încăpea) nu justifică forma ori sensul cuvîntului căpută și se înlătură singure. Valabilă rămîne numai legătura cu termenii albanezi, formal identici, strîns înrudiți semantic. Sensul de bază al lui căpută este (cf. corespondentul albanez „partea anterioară a încălțăminteii (Vorschuh)”, deci o simplă „acoperitoare, învelitoare”, o „pungă” în care intră laba piciorului, esențială fiind ideea de „a înveli, acoperi”. În cap-ut- elementul radical este i.-e. *kep-, *(s)kep- „a acoperi, a înveli, a ascunde”, identificat de Berneker (SIEtW, I, p. 143–144) în cuvinte balto-slave și grecești ca lit. kepūre „căciulă, pălărie; Bedeckung der Kornhaufel auf dem Felde”, rus čepéc, srbc. čepac „bonetă, scufie”, ceh čepac, blg čepik „papuci” > rom. cîpici, gr. σκέπας „acoperitoare, înveliș, strășină” etc. Originalitatea veche indo-europeană a cuvintelor român și albanez rezultă din însemnarea deosebită (afinitate mai strînsă cu apelativul bulgar) și derivarea cu sufix -ut-. După sensul cuvintelor albaneze („gheată, călțun”) și etimologia de mai sus, căpută pare să fi însemnat inițial întreaga „încălțăminte” (opincă, cizmă primitivă?), restrîns apoi în chip curios asupra părții anterioare, mai mare și chiar mai importantă decît cea posterioară a încălțăminteii, cum apare în ambele dialecte care l-au conservat.

cărîmb v. carîmb.

(39) cătun (var. cătună, cotună, mold. și cotun) s.n. (pl. cătune, cotune) 1) „sătuleț, mic sat cu număr restrîns de case” („hameau; Weiler”). 2) „colibă, un fel de bordei”, olt. Serbia etc., („cabane, hutte; Hütte”).

Der.: cătunitor „bordei” (Giuglea – Vălsan, Români din Serbia, 1913, p. 121–4), cătunean; topon. Cătunu, Cătuna, Cătunele, Cătunaș; antropon. Cătuneanu, Cătunescu etc.

Dial.: arom. cătun, cătună, topon. Cătuna, La-cătun, Cătunet, Cătuniști, Paliocatunon (DR, II, p. 465, IV, p. 334; LL, III, p. 62; RevLg, XI 1966, p. 555); megl. cătun, cătunes, -easă („comunal, sătesc”), cătuniști („loc unde a existat un cătun”), cătunean („sătean”), cătunîșcă; istr. cătun.

Împr. din rom.: (?) v.sl. katunŭ „lagăr, castra”, srb katun „sat de păstori albanezi și români”, apoi „sat, ținut, district”, azi „loc unde pasc oile; stină” (SFO, XXI, p. 379 „Sennerei”); ucr. katun (RomSl, XIV 1967, p. 153); blg katun „colibă de ciobani; cort de țigani”, m.gr. κατοῦν „lagăr (de corturi), bagaj, cort”, n.gr. „cîmp, cartier, casă, apartament” (Rom IX–XIV, p. 104; RumWNGr, p. 79); ung.reg. kētun „faluș”, ketun (MNyRomKölc, p. 200).

Alb.: katund (i) „sat” katund „villa”, la Elbasan ketun „sat”, în Borgo Erizzo (Zara) kotun, tosc katunt, katundi „sat”.

Bibliografia mai veche în EWAlb, p. 183. IF. XXXIII 1913–1914, p. 422. ● Pontbr, p. 117 it. cantone. ● Miklosich, SIEIR, p. 10: legătură între apelativul rom. și cele balcanice; AlbF, II, p. 10 „it. cantone – alb. katue paese, katunar, katundar contadino”. ● LaurM, I, p. 396 „canthu și cantu de aici cătunu în locu de cantunu sau cantonu”. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 558 (trc) arab kutun. Admis: Șăineanu, RIAF,

IV, p. 670. ● Gaster, RIAF, I, p. 26 lat. canthus prin albaneză. ● Meyer, EWAlb, p. 183 „alb. katunt identisch mit rum. cătun, sl. katunŭ, srb katun etc. Vielleicht gehört, das Wort zu den von Bulgaren nach der Balkanhalbinsel gebrachten”. ● Tiktin, DictRG, p. 314 „vgl. sl. katunŭ, srb etc. Dunkles Wort”. ● Jireček, Gesch. der Serben I, p. 156 romanian (it. cantone etc.). ● Dumke, JB, XIX–XX p. 71 din alb. ● Jokl, IF, XXXIII, p. 420–435 alb. katund este participiu în t de la un derivat cu prefix kē- al verbului ndei, i.-e. *ten- (gr. τείνω „întind (un cort, coardele unui instrument)”), katund (cătun) însemna „das Ausgespannte, das Gezelt”. În toate idiomurile este împr. din alb. Admis ca probabil: Philippide, OrR, II p. 704, Skok, ZrPh, L 1930, p. 519; DLR, I/2, p. 219; respins: Brückner, KZ, XLVIII 1918, p. 167; Densusianu, GrS, VII, p. 90 „etimologie departe de a fi convingătoare; nu explică lipsa semnificației ‘cort’ chiar în albaneză (etc.)”. ● Peisker, Zeitschrift des histor. Vereins Steiermark, Graz, XV 1917, p. 203–204, din limba lor de obîrșie, uralo-altaică!], românii au păstrat un cuvînt, cătun: kirghiz kotan „un loc îngrădit în cîmp unde înoptează oile”, kalmuk chotton, chottun „o comunitate de 10–12 familii care-și clădesc colibe într-un loc” etc. (OrR, I, p. 842; IJ, V, p. 100); M. Vasmer, Studien zur alban. Hirtenvolk” (pece-neg, cuman?). ● Treimer, Slavia, III, p. 450 „awarisch-bulg.”. ● Serra, DR, III p. 1092 *cavitonem > veneț. cavidome, it. cotone „diga, duna”, în legătură cu organizația militară de grăniceri. ● Pușcariu, StIstr, II p. 283 albanez. ● DR, IV, p. 1553 lat. cautum + tun < celt. dunum. ● Rohlf, EWUG, 949 gr. și alb. din trc katan. ● Candrea, DĒnc, p. 236 prob. de orig. illyră, cf. alb. katun etc. ● Densusianu, GrS, VII, p. 90–94 sens de bază „săpătură în pămînt”, cf. av. kata „cămară, pivniță, groapă”, pehl. katak „casă, groapă”, pers. kad etc., tema kat-, avînd la bază noțiunea „a săpa” (i.-e. *ket-, kot-), sau altă temă kan-: sogd. k'nk „locuință, colibă” etc.; de la iranieni, kat(a) a fost luat de fino-ugri, cauzazieni, slavi; la români adus prin neamurile iraniene ce au înaintat pînă în zonele carpato-dunărene. ● Pușcariu, IR, I, p. 258 cătun probabil (ca alb. katund) moștenire autohtonă. ● Șăineanu, DUn, p. 113 (alb. katun). ● Dragomir, Vlahii, p. 113–115. ● AnEtn, 1962–1964, p. 77–78. Studium (Debrecen), II 1971, p. 39–46 (A. Mohay) KATOYNA gotic.

Discuțiile despre acest cuvînt (larg răspîdit în zona carpato-balcanică) n-au precizat nici etimologia, nici idiomul de obîrșie. Cuvîntul nu este băștinăș în slavă, nu l-a revendicat vreun slavist ori slavizant nici ca titlu de ipoteză: la slavi este împrumut, nu element ereditar comun. La sîrbi, „în sensul vechi, cătun pare a fi însemnat așezare a păstorilor români; documentele sîrbești arată pe valahii din evul mediu locuind în asemenea cătune; în Istria multe localități se numesc Katun, urme ale așezărilor de păstori vlahi în acele regiuni” (DLR, I/2, p. 219); tot de la români a intrat în bulgară, devenit cuvînt comun. În slava meridională s-ar putea presupune că a fost luat din romanitatea balcanică. Aserțiunea despre originea mongolică sau uralo-altaică a cuvîntului este lipsită de bază documentară; dar nici etimologia albaneză a lui Jokl nu este verosimilă; precum nici cea iraniană nu apare mai plausibilă, cu toate că înrudirea pe plan indo-european nu ar fi exclusă. Mai probabil este decamdată că avem un cuvînt comun albanoromân, autohton. Dar etimologia nu apare clară; plecînd de la unele accepțiuni regionale, „bordei” (olt., Serbia, cotună „cuptor improvizat în cîmp”, făcut din „o săpătură; vizunie” în Bărăgan și Brăila, Densusianu le considera „hotărîtoare” pentru etimologie în legătură cu tema kat, i.-e. *ket-, *kot- „locuință (Wohnraum)”, inițial „gaură în pămînt ca bordei”; av. kata- „Kammer, Vorratskammer, Keller”, n. pers. kad „casă”, got. hēbjō „Kammer”, sl. kořci „cella; cuib”. Probabil că inițial cuvîntul românesc avea însemnarea nu de „groapă în pămînt pentru locuință, bordei”, ci „casă” în sens generic, „colibă, îngrăditură” făcută din împletituri, pari etc., ca atare aparținînd la grupa etimologică mai apropiată semantic: i.-e. *kat- „a suci, a învîrți împletind în leasă, țarc (etc.)” (WP, I, p. 338, 1; IEtW, 534), lat. catena „cătuse” (*cates-na) probabil și casa „colibă primitivă” (*cetiā), cymr. cader „saepum, castrum, locus munitus”, v. irl.

cathir „oras”, v. isl. *headorian* „a închide, a restrînge” (**heador* „ocol, țarc”), eventual v. sl. *kořiči* „cella, cuib”, rus *koťy* „leasă de pește; gratie”, srb. *kôť* (dial.), *kôtac* „țarc pentru miei, iezi, găini” etc., blg *kôtara, kôtoro* „țarc”, srbcr. *kôtar* „gard (țarc) pe lângă clăia de fin (pentru a o feri de vite)”, *kôtar* „ținut, hotar (din garduri, îngrădituri)”, sloven *kotár* „Bezirk”. Sufixul *-n-* pare a fi indo-european (cf. Brüggemann, GrdVglG, II/2, p. 266–268: **kat-o-no-* însemnînd „casă, colibă” de locuit, făcută prin împletitură, sens extins asupra mai multor asemenea construcții, un ansamblu de case, un sat (ori tocmai acesta e rolul semantic inițial al sufixului *-(o)no-*); sau sens primar „îngrăditură”, „linie de hotar” a unei așezări, localități? S-ar putea ca evoluția semantică să fi fost analogă cu a lat. *fossatum* (din *fossa*) > rom (*fsat*), *sat* (supra, p. 212), deci *cătun* să fie o paralelă anteromană (autohtonă) a termenului sinonim latin (AnEtn, 1962–1964, p. 77–78).

(39a) *ceafă* s.f. „partea posterioară a grumazului și capului” („nuque; Kehle”); istr. *tsofe*, HLR, I, p. 227; AtILR, I 358/OI; CercLg, XVI 1971, p. 88; alb. *tsafë, qafë* „Kehle, Hals” (Philippide, OrR, II, p. 704) nu poate fi autohton (traco-dacic ori illyric) din cauza aspiratei *f*, sunet ce nu exista în substrat; pare să fie turcesc în albaneză și în română. Cf. însă RevLg, XI 1966, p. 555–556.

(40) *cîrlan* (var. ban. *gîrlan*) s.m. (pl. *cîrlani*), f. și adj. 1) miel (mia, iar ied) după întărcat la 2, 3, 4, 6 luni după fătat pînă la un an (cînd se numește „tîrțiu”) („agneau sevré; agneau d’un an; Junges von Schafe od. Ziege, Jährling”). 2) „mînzul între un an și doi ani; cal de doi ani, de 3–4 ani” („poulain âgé de plus d’un an; (zwei od. mehrjähriges) Füllen”); secundar „cal slab” (haț., unde despre ovine nu se zice). 3) „bărbat care se ține numai după muieri; craiu” („coureur (de femmes); Mädchenjäger”).

Der.: *cîrlană* (fem.), adj. *cîrlan*, -ă (lină scurtă subțire, tunsă de pe cîrlani), *cîrlăior*, -ă, *cîrlănaș*, -uș, -iță, *cîrlău*, *cîrlănar* (păzitorul turmei de cîrlani), *a se cîrlăni* („sich herumbalgen”, bucov., Herzog-Gherasim); antropon. *Cîrlan*, *Cîrlanea*; topon. *Cîrlani*, *Cîrlănești*, *Cîrlănărie* (TopRom, p. 419).

În pr. din rom.: ung. *kirlán, kerlán, kelány, kirlány, kellán, kerlám* etc. „egy-éves bárány; egyéves csikó” (InfLR, p. 56; WtbCs, p. 78; MNyTETSz, I, p. 495; MNyRomKölcs, p. 201–202); sás. *kerlân* (RomEISz, p. 27), *kirlán, kirlean, kirleam* „einjähriges Schaf” (SächsWtb, V, p. 146).

LaurM, Gloss, p. 120 „cîrlanu, ? ore in locu de curlanu cu intellessulu bunu de tonsu ca și gr. χοῦρος (χοῦρά, χοῦρεῖν, *cur-meiu, s-curtare* etc.), sau in legatura de afinitate cu *cîrceiu* sau *carligu* („animale cu perulu cîrceiatu”)”. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 488 din ung. *kerlány* „agneau d’un an”. ● Philippide, ILR, p. 150 *cîrlan* = **cîrlan*, *carne*. ● Candrea, NRR, I, p. 405 der. din *cal* cu suf. *-an*, prin intercalarea lui *r* (*đriog* < *dălog, gîrligan* < *gălegan, tărăbăesc* < *tăbăesc*). ● Diculescu, OrLR, p. 597 **caballanus* – *callanu* – *cîrlan*. ● Weigand, JB, XVI, p. 221–222 pare a fi slav după formație, „jedenfalls im Rum. Lehnwort, aber woher?” [!]; *-an* ar dovedi că nu e vechi; legătura cu srb *krđ* „Rudel, Herd; *cîrd*” îi pare ademenitoare, „dann wäre *krđlan* ein Schaf resp. Pferd, das der grossen Herde eingefügt werden kann” [!]. ● Giuglea, DR, I, p. 244–247 din **cărnare*, „miel cărnos” etc. ● Pascu, ArR, VII, p. 556. ● Pușcariu, DR, III, p. 380 poate **cîrnal* > *cîrlan*. Respins: Spitzer, DR, IV, p. 651, Meyer-L, REW³ 1701a („nicht annehmbar”), Weigand, BalkA, II, p. 263–264 („ganz unmöglich”). ● Densusianu, ALP, II, p. 21–22 turco-tatar *kyrla* „cîmp, loc de pășunat; munte”; *cîrlan* s-ar explica prin sensul „mieii se urcă la munte fiind niște miei mai răsăriți” [!], sau de la *karv* „putere”, der. *karylan* „a întări”, *karylu* etc. ● Kisch, DR, VI, p. 657 din germ. (?). ● Scriban, D, p. 296 sás. *jořlänk, jěr-* „miel de un an”, *Jährling*. ● Giuglea, LL, I, p. 171 *mîrlan* și *cîrlan* „ont des sens apparentés; aussi *mîrlan* a-t-il influencé *cîrnar*, d’où *cîrlan*”; dar asemenea soluții „sono artificiali” Tagliavini, IJ, XXVI, p. 219; ● Tiktin, DictRG, p. 285, Șăineanu, DUn, p. 106,

DLR, I/2, p. 146 „orig. necun.”. ● DR, XI, p. 170–172, AnEtn, 1957–1958, p. 140: i.-e. **guer-l-*.

Vechile tentative nu explicau acest cuvînt tipic românesc aparținînd domeniului vieții agrare, atribuit fondului lexical autohton, neputînd fi împrumutat din vreo limbă cunoscută. Singura soluție acceptabilă este legătura în domeniul comparativ a temei străromâne **gar-l-* (pierderea sonorității *g > c*, ca în *gâlbează > călbează*) cu semnificația primară „progenitură, pui de animal”, înrudită cu baza i.-e. **guer(e)bh-*, **gurebh-* „făt, puiu, progenitură, prunc” (WP, I, p. 689; IETW, 485); gr. βρέφος „copil nou născut, puiu de animal, făt”, v. sl. *žrebe* „mînz”, poate și v. ind. *gárbha-h*, av. *garəwa* „matrice, făt” etc. Rad. primar avea forma **guer-* în arm. *korium* „pui de animal”, v. ind. *gršti-h* „juncă” etc. (Pettersson), cu toate că WP o consideră „nich erwiesen”. Dar ea este confirmată și de existența temei străromâne **gar-l-*, bază i.-e. **guer-l-/*guor-l-*, însemnînd în general „pui, făt”, restrîns cu timpul asupra domeniului animal.

(41) *cîrlig* s.n. (pl. *cîrlige*) 1) „fier sau lemn lungăreț încovoiat la un capăt (cu care se apucă ceva sau de care se agață)” („croc, crochet, grappin; Haken, Hakenstange, -stock”) și mai multe unelte. 2) „cața ciobanului” („houlette pourvue d’un crochet; Hakenstab, -stock der Hirten”). 3) „butaș (cîrcel) de viță” („rafle, provin, plant (de vigne); (Ab)Senker (eines Weinstockes”). 4) „undită; unealtă de pescuit cu cîrlige” („hameçon; Hamel, Angelhaken”). 5) „tip de plug primitiv” („charrue primitive; primitiver Pflug”).

Der.: *cîrligaș, cîrliguț, cîrliguș, cîrligel, cîrligei* pătați (plantă), *cîrligior* (plantă), *cîrligioară* (plantă), *cîrligean* („hoț”), *cîrligar* (cîrlig cu care se apleacă crengile pomilor); *cîrligă, încîrligă, -at, -ător, -oare; cîrligat* (s.m.), *cîrligătea, cîrligătea, cîrligățica* (plante); abstr. (în) *cîrligare, -at, -ătură*; var. mold. *bîrliga(t)* (sl. br. + *cîrlig*), *îmbîrligat, învîrligat; descîrligă, -at; cîrloagă* „zăluță (dantelă)”; topon. *Cîrlig, Cîrligi, Cîrligați, Cîrligele, Cîrliget, Cîrligana, Cîrligătura* etc. (Numel, p. 6; TopRom, p. 22); antropon. *Cîrlig, Cîrligel(u), Cîrligeanu* ș.a. (OnR, p. 243).

Aceeași temă *cîr-l-* (cf. OrR, II, p. 182): *cîrlionț* „boucle de cheveux; instrument de pêche”, *cîrlionță, cîrlion, scîrlionț, încîrlionță (-i), cîrlionț* „crocet”, *cîrleabă* „(brebis) aux cornes en spirale”, ban., *cîrlibusă* nume de capră, haț.; *cîrlobat* „bită cu capătul încîrligat”, haț, *cîrlobatără* „lucru (în)strîmbat, cîrligat”; *girloabă* (zăluță).

Dial.: arom. *cărlig, cîrlig, cîrlibană*, fărșer. *cărrig, căpig* (DR, VII, p. 151), *ancîrligat, încîrligedzu, ncîrligare, -at, -gedzu*; megl. *cărlig* „cața ciobănească; ac de împletit ciorapi”, *cîrligar*.

În pr. din rom.: blg. *krălig, karlik, karljuga, kărlug* (DR, III, p. 204–205); srb topon. *Krligate* (Vlahii, p. 55); ucr. *karlyuka, karlyučka, gîrliga* (DLR, I/2, p. 148; BalkA, II, p. 130), *kyrlyh, gyrlyha*, etc., rus *gerlyga, erlyga* (RomSl, XIV 1967, p. 158, XVI, p. 81); alb. *kërrigë* (DR, VII, p. 151–152); ung. reg. *kërlig* „vashorog, kampó”, *kîrligal* „keresztbe egymásra teszi (a lábát)” (MNyRomKölcs, p. 198, 202); sás. *kîrlîk* „ein Jungenspiel” (SächsWtb, V, p. 196); arm. ard. *cîrlig* „ghiară” (*Ani*, I/2, 1936, p. 88); trc *karlik* (RÉSEB, XXI, p. 228).

LexB, p. 99 „*carligatu* a lat. *con et ligo*”. ● LaurM, Gloss, p. 121 din *colligo* (?) sau lat. *civrus, civrulus* (?), engl. *curl*. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 43 cf. v.sl. *krivá* „obliquus”, ceh *kriviti, krivolák* „croc” etc. ● Giuglea, DR, III, p. 1090 *cîrlig* < *calabricem* (un fel de spin), — etimologie care „nu e sigură” DLR, I/2, p. 148. ● Pascu, DĒtMR, II, p. 184, 72 arom. *cîrlig* din blg. *karliuga*. ● Densusianu, ALP, II, p. 152 trc-tatar vb *kyrla* „a încîrliga”, *kyrlagan* „avînd un vîrf, un cîrlig”; vb *kerimlek* = *keril* + *meh*; suf. *-ik* etc. ● Graur, BL, V, p. 98 *cîrlig* și *bîrligă* „un dérivé verbal qui peut avoir été fait sur un mot en *-ligă*, perdu depuis”. ● Scriban, D, p. 296 „cf. rus pol. *karlik* pitic, d.germ. *karl, kerl*”. ● Tiktin, DictRG, p. 296, Candrea, DĒnc, p. 285, Șăineanu, DUn, p. 106, Pușcariu, LR, I, p. 266 „orig. necun.”. ● AnEtn, 1959–1961, p. 34 i.-e. **ker-l-* (tr.-dacic).

Cuvîntul a tentat foarte puţin pe etimologişti, iar bibliografia redusă a încercărilor etimologice de care a avut parte contrastează cu grămezile enorme şi confuze a zecilor de ipoteze emise pentru alte cuvinte (*brînză, strugure, strungă* etc.). Autorităţi în materie de etimologie română s-au pronunţat pentru „orig. necun.”, iar soluţiile încercate de unii sînt prea departe de realităţi, nu comportă discuţie. Cuvîntul e larg răspîndit, general, cu sensuri variate, numeroase derivate, împrumutate de aproape toţi vecinii: încît apare absolut nejustificată afirmaţia că „avem a face cu un vechi termen păstoresc” (DLR), caracterul „păstoresc” fiind ceva cu totul secundar (prin faptul că şi păstorii aveau şi au cîrlige şi bite încîrligate), iar sensul lui este general, referindu-se la orice lucru îndoit, încovoiat. Baza *cîr-l-ig-* (străromân **car-l-ig-* ori **car-l-ic-*) conţine rad. i.-e. *(s)ker-, „a întoarce, încovoia, îndoii, (în)strîmba” (WP, II, p. 568—573,3; IETW, 935): lat. *curvus*, gr. *κυρτός*, alb. *kërrús, kurrús* „a încovoia, înstrîmba”, m. irl. *cor* „cerc” (*coroli* „a învîrta în cerc”) etc., v. lit. *skrelis* „aripă”, v. sl. *krilo* (**kri-dlo-*) „aripă”, lit. *kreivás, kraivás* „răsucit, strîmb”, let. *kraĩls* „încovoiat, strîmbat” etc. Formantul *-l-* s-a adăugat la rad. *(s)ker-*l-* > **kar-l-*, iar al doilea sufix poate fi *-k-* (cf. *aprig*) i.-e., sau latin (*-icus*?).

Rămîne totuşi un echivoc din cauza lui *c-* iniţial ce poate veni şi din *g-* străromân (*câlbează, cîrlan*), şi ar duce la o bază de forma **gar-l-* (**ger-*) şi deci la rad. i.-e. **ger-* „a întoarce, a (ră)suci” (*grăpă, îngurzi*); dar caracterul autohton preroman este neîndoielesc.

(42) *copăc* (var. *copaciu*) s.m. (pl. *copaci*) „vegetal lemnos cu trunchi, înalt, ramificat la o înălţime oarecare; nu produce fructe”, sinonim cu „arbore” („arbre; Baum”); p. restr. „arbore uscat, gros, trunchiu de fag sau stejar” („arbre; tronc d'arbre; Baumstumpf”). Varianta *copac* este refăcută în mold. şi Trans. din pl.; forma veche şi munten. este *copaciu*.

Der.: *copăcel, copăcios* („pădure”, Cantemir); topon. *Copăceni, Copăceana, Copăceanca, Copăcel(e), Copăceşti, Copăcioasa* etc. (TopRom, p. 406), antropon. *Copaciu, Copăcel, Copăcean* (OnR, p. 248).

Dial.: arom. *cupaciu, copaciu (cupatşu)* „stejar”, *cupacină* „pădure de stejari”, *cupăciar* (poreclă dată românilor la Grebena; DEtMR, II, p. 219); megl. *cupatş (cupač), cupatşolmic*, istr. *cupač* „tufă”.

Împ. din rom.: ung. (ard., mold.) *kopács* „szálfa” (RomIX—XIV, p. 76; InfIR, p. 59 „copac mare, tufiş”), *kopacsel, kopás* (WtbcS, p. 80; MNyRomKöles, p. 216); n.gr. *κοπάτος* (RumWNGr, p. 79).

Alb.: *kopatsch* „trunchi de arbore, buştean”, *kopace, -ja* „qualunque pezzo di legno grosso; persona ottusa” (Cord.).

LexB, p. 137. ● Eliade, *Vocab*, p. 18 „copaciu sl.: arbore”. ● LaurM, I, p. 922. ● Miklosich, SIEIR, p. 10 *copaciu* = alb. *kopatš*; RumUnt, I, p. 254. ● Cihac, DEtDR, II, p. 716 împr. din alb.; Meyer, EWAlb, p. 198; Tiktin, DictRG, p. 410; DLR, I/2, p. 763; Şăineanu, DUn, p. 163; Capidan, DR, II, p. 526—527 (identice cu alb. *kopatš*). Pascu, DEtMR, II, p. 219; Philippide, OrR, II, p. 708 „poate că e împr. din alb.”; Candrea, DEnc, p. 330; Drăganu, RomIX—XIV, p. 76; Scriban, D, p. 345.

În afară de compararea cu alb. *kopatsh* sau „împrumutarea” din acesta nu s-a încercat explicarea în alt sens a cuvîntului românesc, care aparţine evident fondului comun alb.—rom. Esenţa lui semantică pare a fi „trunchi tăiat, tulpină de arbore tăiat, buştean”, devenit prin extensiune sinonim cu „arbore (pom)”;

în acest sens, tema *copa-tš-* conţine noţiunea „a tăia, tăiat” şi rad. *(s)kep-, (s)kop- „a minui (a lucra cu) unealtă tăioasă (cuţit, răzuitor de piatră, ciocan)

tăind, răzuind, săpînd (etc.)” (WP, II, p. 559—563; IETW, 930,2): alb. *kep-* „cioplesc pietri, tai”, gr. *κόπτω* „sap, tai” etc., v.sl. *skopiti* „a tăia în bucăţi; a scopi”, lit. *kapóti*, let. *kapāt* „a tocă, a tăia mărunţ (lemnul)”, *kapāns* „satir” ş.a. Suffixul *-k-* (ori *-t-s-*) în alb.—rom. va fi dat nuanţa semantică „lucru tăiat, bucată (de lemn) tăiată”. Păstrarea lui *o* neaccentuat ca în latineştile-romance *mormînt, comînda, corastă* etc.

(43) *copîl* (var. *cupîl*) s.m. (pl. *copîi*), f. *copilă* (pl. *copile*) I) termen pentru a indica o persoană în raport cu părinţii. 1) „fiu, băiat, făt, fecior, prunc” („enfant, fils; Kind, Sohn”). 2) „persoană de sex masculin în primul stadiu al vârstei, (de obicei) înainte de a fi adolescent; prunc, băiat, făt” („petit enfant, petit garçon; Kleinkind, Knabe”). 3) p. ext. „orice persoană tînără de sex bărbătesc” („enfant; Kind”). 4) fig. „tînăr, fără minte, naiv” („enfant, naïf, jeune; jung, kindlich, naiv”). 5) † „servitor, slujitor” („serviteur; Diener”). II) *copîl* (pl. *copîli*) 1) „fiu nelegitim sau natural (în afară de căsătorie, copil din flori)” („enfant naturel; uneheliches (natürliches) Kind, Bastard”), (cf. L. Djamo-Diaconiţa, *Le terme copil dans la langue des chartes slavo-roumaines de la Valachie*, în RevLg, XX 1975, p. 483—485 „enfant illégitime”). 2) fig. „lăstar sălbatec (ieşit din rădăcina sau curpenul plantelor)” („repousse, talle; Wurzelschössling”). III) 1) „cui de fier sau de lemn ce intră în gaura sau veriga unei ţiţini, cîrlige mari la porţi în care se învîrteşte poarta” („gond; Türangel”). 2) „omuşor (în gît)” („huette; Zäpfchen”) şi alte sensuri, unele figurate.

Der.: *copilaş, copileţ, copiloiu, copilăndru, copilăndric, †-ec, copilime, -ame* *copilărime, copilăreţ, copilos, -oasă, copilăros, -oasă, -ăresc, -ească, copilăreşte, copilă-ire, -ii, copilărit, -it, copilărire, copilărie, copilăndrie, copilătură*; fem. *copilă, copilăită; copil* de trupă; antropon. *Copilu* etc.

Dial.: arom. *kok'ilu* „bastard; băiat tînăr”, *kok'iluş, cōpil, copelă, copilciu*; în Albania *copil, cupil* (RevLg, XI 1966, p. 556—557); megl. *cōpil* „bastard”, *cupilaş* „copil mic, prunc; flăcău tînăr bun de însurat, mire”.

Împ. din rom.: ung. *góbe, kópé* „om incult, prostuţ; ţăran secui; viclean, şiret; vesel” (InfIR, p. 47; nesigur); säs. *kopil* „Liebling, Protektionskind” (RomEISz, p. 29; SächsWtb, V, p. 288); ucr. *kōpil (kōpyu), kopel'a (kopel'at'), kopiluk, kopileta* „bastard, copil” (BalkA, II, p. 136; RomSl, XVI, p. 82; SCL, XXI 1970, p. 28—29), pol. *kopirnak, kopirdan* (Galiţia: DR, VIII, p. 143); posibil tot (direct) din rom.: v.sl. *hopeli* „enfant illégitime”, rus *hopelü* „bastard”, *hopelšče*, blg *hopole, hōpile, hōpoiče, kopelák* „copil mic din flori; băiat mic, puţoiu (etc.)”, srbcr. *hopili* „bastard”, *hōpil, hōpio, hōpile, kopilan* „bastard”, *hopilad, kopiliti se* „a purcede grea”; m.gr. *κόπελος* „spurius”, n.gr. *κοπέλι* „june, slugă”, *κοπέλλα* „fată tînără” şi derivate cu suf. *d, k, r, i*, etc.; şî alb.?

Alb.: *kopîl', kopil* „băiat tînăr, slugă” (tosc), „bastard” (gheg) [sau împrumut din română?].

LexB, p. 137. ● Pontbr, p. 153 gr. *κοπέλι*. ● Miklosich, SIEIR, p. 10 *copil* — alb. *hopil* (între „alteinheimische Elemente”). ● LaurM, I, p. 925 „*copilu* din *pupillus* prin strămutarea lui *p* iniţiale în *c* (*poturnichia* = *poturnicla* = lat. *coturnicula*); lat. *pupillus* e *copilu* *remasu fora tata*”. ● Cihac, DEtDR, II, p. 651 (ei.sl., origine obscure). ● Miklosich, RumUnt, p. 205, EWSl, p. 129 (alb. Ursprung). ● Meyer, EWAlb, p. 198 „alb. *hopil* Knecht, junger Mensch, Bastard, schlau, vgl. asl. *hopili*, srb etc., rum., ngr., mgr. Die Grundbedeutung ist jedenfalls „Bastard”, sein Ursprung dunkel; könnte es ein lat. **copilis* darstellen, 'ein mit einer *copa*, Tavernenwirtin, erzeugtes Kind', vgl. *Bankeit*, den auf der Bank, und *Bastard*, den auf dem (zum Schlafen benützten) Saumsattel erzeugten” [!]. ● Philippide, ILR, p. 214, 44 *copil* din v.sl. *copilü* (nothus). ● Densusianu, HLR, I, p. 37 „*copil* peut venir aussi bien de l'albanais que du slave”, p. 353, 355, 387. ● Tiktin, DictRG, p. 411 cf. alb., ngr. ● Vasmer, *Grec.-sl. etjud.* 96 din lat. *cūpella* „poculum”, care ar fi trecut în gr. sub forma

κοπέλλα „Hure, Mädchen”, — citat de Berneker, SletW, p. 564 „ein Balkanwort, vgl. alb., rum., mgr., ngr. Der Ursprung ist dunkel”, respingând etimologia lui Meyer și a lui Vasmer. ● Ostir, W&S, V 1913, p. 220 alb. *kopil* din i.-e. **ko-* (v.ind. *kā* „râu”) și **-pelnos* = alb. *þjel* „nasc”, — citat și admis (ca ceva „scharfsinnig”) de Jokl, UAlb, p. 6 (IJ, IV, p. 109). ● Capidan, DR, II, p. 459 (formă balcanică), „originea nu e slavă, căci cuvântul există numai la slavii balcanici, cu întrebuintare mult mai restrînsă decît în română. Rămîne să fie căutat în domeniul alb.-romano-grec”, p. 524—525. ● Diculescu, DR, IV, p. 1552 „*copil* < gepid. **kopilo* din *kop-* în m.engl. *hor-cop* „Hurenkind”, ca got. *barnilo* „copil” din *barn*”. ● Pușcariu, StIstr, II, p. 284 „cuvînt obscur”. ● Philippide, OrR, II, p. 708 în limbile slave de est și sud e probabil din alb.; nu se știe dacă de la albanezi ori de la slavi a venit în românește. ● Candrea, DEnc, p. 331 „comp.alb. *kopil*, gr.biz., ngr.”. ● Șăineanu, DUn, p. 166 *copil* = alb. *kopili*. ● Sandfeld, *Balkanfilol.* (1926), p. 93—94 (cuvînt balcanic). ● DLR, I/2, p. 772—773 „de origine obscură, probabil preromană, răspîndit și la popoarele învecinate”. În rom. e vechi; probabil de aici împrumutat la toți vecinii. ● Pușcariu, LR, I, p. 179 (autohton). ● Rosetti, ILR, II, p. 115. ● Scriban, Arh, XXXIX, p. 154, D, p. 345 „lat. *pupillus*, dim.d. *pupus*, fem. *pupa* cocă, cocuță, infl. de *cocă* sau de o formă lat. *copillus*, ca *columbus* — *palumbus* porumb”. ● Giuglea, DR, X, p. 440, DRS, p. 27. ● *Dicționarul limbii române moderne* (1958), p. 188 comp. alb. *copil*. ● C. Poghir, LbR, XVI 1967, p. 419 **kuolpos* „sin”, **colpillus* (adj.) > *copil* [!]. ● CercIg, XIII 1968, p. 350 **ken-pel-n-*.

Importantul cuvînt străvechi, cu sensuri variate și nuanțate, derivate numeroase, răspîndit la toate popoarele din preajma teritoriului locuit de români în sud-estul Europei, s-a bucurat în chip firesc de atenția corespunzătoare a filologilor și lexicografilor. După tentative de a-l deriva din latină, greacă, slavă apoi germanică, mulți l-au declarat comod „cuvînt balcanic” (Balkanwort) fiind aproape toți de acord că în idiomurile slave e împrumut mai recent, deci nu element moștenit (slav comun), eventual indo-european; nimeni n-a luat în seamă puțința obîrșiei slave. Începînd de la Miklosich, unii au încercat să-i explice prezența în limbile sud-est-europene ca împrumut din albaneză, ceea ce nu se poate admite din cauze general istorice, iar mai nou s-a recunoscut chiar că „în general cuvîntul fără derivate și nesupus la legile sincopării, face impresia și la albanezi de a fi împrumutat”, în greacă „nu poate fi băștinaș și nu se leagă de nici o tulpină cunoscută” (DLR), deși e atestat în epoca bizantină; ca origine etimologică a rămas însă nedeterminat, un fel de „copil al nimănu”. Totuși el este al cuiva avînd obîrșie etimologică determinată. În românește element foarte vechi, din româna comună, neputînd fi împrumutat de pe la vecini, nici din albaneză, dar nici de la slavi (unde nu e băștinaș); element ereditar în română, de aici a trecut în tot teritoriul carpatobalcanic, devenit „Balkanwort” apatrid pentru unii filologi apuseni. Este sigur, nu numai „probabil că punctul de plecare a cuvîntului e limba română, nu invers (slavă etc.)” (DLR); totuși nu se poate afirma cu certitudine că direct din limba română a fost împrumutat *copil* în toate idiomurile împrejmuitoare (lucrul este sigur numai despre ung., sâs., ucr. și pol.); sigur oricum că la noi nu este împrumut din vreuna dintre limbile care-l cunosc. Astăzi nu mai poate apărea ca ceva temerar atribuirea cuvîntului *copil* fondului autohton traco-dacic ori illyric, trecut în romanitatea balcanică și transmis limbilor greacă și slave (întrucît la slavi n-ar fi împrumut din română, respectiv din albaneză ori greacă). Ca un cuvînt indo-european autohton, el poate fi explicat printr-o evoluție în cadrul romanității balcanice și a limbii române: presupunînd un arhetip **kompello-* (traco-dacic, illyric), pentru fonetică cf. lat. *complexire* > rom. *copleși*, *comprende* > *cuprinde*, *conforire* > *cufuri*; s-ar putea distinge un apelativ compus bimembru, din **kom-* și **pell-*. Primul nu are a face în nici un caz cu v. ind. *kā-* „râu”, i.-e. **ko-*, ci mai curînd rad. **ken-* „a răsări, a se ivi, a deriva; pui de animale, copil” (WP, I, p. 397—398); este greu de spus dacă

partea finală *-pil-* este identic cu alb. *þjel* „nasc, dau naștere” (sugerat de Ostir), cu care ar prezenta o remarcabilă asemănare de formă și de înțeles (dar cf. WP, II, p. 64, care nu admite că verbul alb. ar putea să reprezinte o răd. **pel-* „a naște” = „umplea”); **pel-no-* ca bază i.-e. e verosimilă.

(44) *cotropi* (var. *cutropi*, *cutrupi*) vb. tr. 1) „a acoperi, a îngropa, a călca în picioare, a dărîma, a năruî, a (se) sfărîma” („couvrir; fouler, démolir; bedecken, niederdrücken, -treten, ein-, niederreißen”). 2) „a invada, năvăli, inundă, a lua în stăpînire cu forța, pe nedrept” („envahir; überfallen, auf Jdn ein-, losstürzen”). 3) „a cuprinde, a umplea, a covîrși” („remplir; von allen Seiten umfassen, einschliessen, einhüllen, überschwemmen”).

Der.: *cotropire*, -itor, *cutropit* adj., *cutrupiș* „acoperișul casei” (haț., Timoc), † a *incutropi* „envahir”.

LaurM, Gloss, p. 203 din prep. *co* sau *cu* + *tropu* sau *trupu*, „care nu pôte fi slaviciu, cumu pretende invetiatiu Miklosich”, ci e rudă cu fr. *troupe* = trupă, prov. *trop* = turma, sp. *tropa*, *tropezar*, mediu lat. *tropus*, it. *tropo* (etc.). ● Cihac, DEtDR, II, p. 88 cf. sl. *ostrebati* „abscindere” *ostrebiti* „purgare”, și *treabă* [!]. ● Tiktin, DictRG, p. 427 „vernutl. Erbwort, viell. zu lat. *torpeo*, -ere, *torpesco*”. ● CDDE, 427, lat. **contorpire* (= -ire) „être tout engourdi” etc. Admis: Candrea, DEnc, p. 346. ● Meyer-L, REW¹⁻³ 2186 „**contorpescere* ‘ringsum erstarren’, rum. *cutropi* (Tikt.)?”. Această explicație e falsă, Graur, BL, V, p. 94; cf. DLR, I/2, p. 853. ● Diculescu, DR, IV, p. 472 „înțelesul primar a fost ‘a acoperi (o casă)’, de unde *cutrupiș*; **cât(o)ropi*, der. din gr. *καταροφώ* ‘bedachen’. ● Pușcariu, *Academia ortodoxă, 50 de ani* (1884—1934), Cernăuți, 1935, p. 139—140, DR, VIII, p. 292, IX, p. 473, LR, I, p. 273, DLR, I/2, p. 853: de orig. germanică medievală, dintr-o locuțiune adverbială **cu trop* „cu multimea, cu duiumul, în masse” > *cutropi*, cf. *cu vîrh* (*vîrh*) > *covîrși*; datează din timpul invaziilor germanice, primit de „romanii răsăriteni care în Dacia aveau să suporte întâiele ciocniri cu germanii *cotropitori*; năvălirile acestora, în masse prădalnice, *cu tropul*, trebuie să fi ajuns de pomină și limba... ne vorbește pînă azi de ele; germ. *ihorþ* „multime” (*dorf*), it. *tropo*, fr. *trop* etc.”. ● Rosetti, ILR, I, p. 166 („de orig. nelatină, după Pușc.”); admis: Giuglea, DRS, p. 109; respins: Friedwagner, *Literaturblatt*, LXI, p. 174 (Rosetti, ILR, II, p. 81). ● Șăineanu, DUn, p. 174 *co* (*prin-de*) + *tropăi*. ● Scriban, D, p. 358 (*cotrocesc*, *cotroboesc*).

Legătura dintre *cotropi* și *trop-* (*tropo*, *troupeau* etc.) nu se poate admite din cauza nepotrivirii semantice și a piedicilor cultural-istorice, care nu se înlătură nici considerînd verbul nostru ca romanic, nici împrumutîndu-l direct din vreun idiom vechi nemțesc, obîrșie ce nu e deloc verosimilă, iar paralela *cu* + *vîrh* > *covîrși* (etimologie sigură?) nu poate constitui dovadă despre existența unei locuțiuni „germano-române” **cu tropu*. S-ar părea că numai soluția latină poate fi admisă, potrivită formal și cultural-istoric; dar ea nu justifică înțelesul lui *cotropi*, al cărui miez semantic nu e „înțepenire”, ci „a călca, apăsa, turti, zdrobi”, de unde „cuprinde, inunda, covîrși”¹⁸, iar elementul **trop-* în **co(n)tropire* aparține la altă bază i.-e., anume la **treþ-* „a călca, tropăi, călca în picioare, a umbla cu pași mărunți (etc.)” (WP, I, p. 756): v. ind. *trþrā-h*, *trþāla-h* „grăbit, pripit, (care calcă repede cu pași mărunți)”, gr. *τραπέω* „tescucesc (storc) struguri”, lat. *trepidus*, *trepidare*, mhd. *draben* „traben”, v. pr. *trapt* „a călca”, blg *trópam* „a strivi, a călca, a tropăi” etc. Tema rom. **trop-* reprezintă o formă alternantă a bazei i.-e. **treþ-*; dar nu este exclusă apartenența temei românești *-trop-* (*trup-*) chiar la baza i.-e. **treuþ-* (a rad. *ter-* „a freca, sparge etc.”), gr. *τρύπᾶν* „perfora,

¹⁸ Cuvîntul e atestat în sec. XVI cu sensuri identice celor de azi: Pal. Orășt. Ex. 81 „cu pietri ne-ară cutrupi” (= „assaillir”), 14 „înturnară apele și cutrupiră carăle și călarii” („ensevelir engoutir”); cf. Densusiannu, HLR, II, p. 431.

sparge", τρύπη, τρύπημα „gaură”, lit. *trupă, trupeti* „a se sfărâma”, *trupus* „fragil”, v. sl. *trupū* etc. (WP, I, p. 732)¹⁹. Videant alii.

(45) *creț* (var. *crăț*) adj. (fem. *creață*; pl. *creți, crețe*) 1) „răsucit, încîrlionțat (despre păr, lînă etc.)” („frisé, bouclé; crépu; kraus”). 2) p. ext. „cu părul creț (cocon creț, porc creț etc.)” („aux cheveux crépus; kraushaarig”). 3) p. anal. „îndoit în cute, plisat, ondulat (haină, munți, gură, iarbă etc.)” („ridé, plié, ondulé; runzelig, gefurcht, wellenförmig”), s.n. și f. „cîrlionț, buclă; îndoitură, cută, încrețitură, zbîrcitură” („pli, ride; Falte, Runzel”).

Der.: *crăț* („opreg încrețit”, olt.), *crățan* „șortul posterior” (la românii din Serbia, DLR), *crețură* „dungă”, adj. *crețesc* (măr crețesc), *crețească, crețos, -oasă, crețitoriu* „corrugans”, *crețicios* „plicabilis” (DictB), *crețuliu* „cu părul creț”, *crețat* „plin de crețuri”, *crețisor* (adj., s.m.f.); *crețisoară, crețisoare, crețisor* și *crețușcă* (plante); *încreții, încrețit* (negat. ne-), *încrețire* (s.f.), -it (s.n.), *încrețitor, -oare, încrețitură, încreț* (s.n.), *încrețeală; descreții, -ire, -it; extracreț*; antropon. *Crețu, Crețeanu, Crețulescu* etc. (OnR, p. 253); topon. *Creți, Crețeni, Crețești, Crețulești, Crețuleasca* ș.a.

Dial.: arom. *crățăros*, der. din *creț*, care ar fi existat și la aromâni (DR, II, p. 393); probabil o formă a lui *cățiros* „creț” (DMacRD) din gr. *καταρός* (Pascu, DĒtMR, II, p. 25, 402).

Împr. din rom.: blg. *krecav, krecavo* (la bulgarii din Banat, DR, III, p. 229), *krecman*, antropon. *Krecul*, topon. *Krecul* (Vlahii, p. 13-14), srb. *krecav, krecu, kracaviti* („krä.seln, ausfransen”, RomSl, XVI 1968, p. 83; SOF, XXI, p. 379), antropon. *Kreco, Kreculi* (DR, III, p. 833; RomIX-XIV, p. 101), topon. *Kreculica* (Vlahii, p. 34); luat și de țigani care l-au dus pînă în Peninsula Iberică (NRR, I, p. 407); ung.reg. *krecc* „fodor”, *enkrecilász* „încreții” (MNYRomKölcs, p. 127, 227).

LexB, p. 145 „a lat. *crispus*”. ● LaurM, I, p. 969 „cu *crispus, cresta* etc. din *cretu* < *crescere*. ● Hasdeu, CuvB, I, p. 111 *creț=criș*— din *crispus*. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 82 împr. din srb. *krecav*. ● Gaster, ZrPh, III 1879, p. 469, IV, p. 467 mai curînd element nou, în legătură cu germ. arđ. *kraus*. ● Miklosich, Beitr.Voc. III, p. 251 „*creț* nicht auf *kratū* «tortus» beruhen kann; ebenso sicher ist, dass es mit *crista, crispus* und *kraus* nichts zu tun hat. Hier kommt die nesciendi scientia zur Geltung”. ● Byhan, JB, V 1898, p. 316 poate din srb. *krecav*, care ar fi **kret-icavū*. ● Densusianu, HLR, I, p. 366 *creț* = srb. *krecav*, dar nu poate veni direct din acesta, finala fiind diferită. ● Tiktin, DictRG, p. 437 „anscheinend lat. *crispus* trotz der widerstrebenden Form. An eine Beziehung zu deutsch *kraus* ist kaum zu denken; noch weniger an ksl. *krantū* «gedreht». ● Philippide, VR XVI 1910, p. 33 posibil = *krektion, xpixov*. ● Giuglea, DR, II, p. 393-395 din vechea germană: ahd., mhd. *kreis* „Kreislinie, Umkreis”. ● Densusianu, GrS, I, p. 164 „ar putea fi lat. **cirricius* < *cirrus*, cu sincoparea lui *i* ca în *creer*”. ● Giuglea, DR, III, p. 625 cf. gr. *κρέξ, -ξός* „mêche de cheveux sur le haut du front”. ● Pușcariu, DR, III, p. 843-844, StIstr, II, p. 285, DLR, I/2, p. 905 prob. lat. **cricus* (metat. din *circus*), cu suf. -eus, -ea, -um. ● Pascu, REBS, p. 41, 125, ArR, X, p. 473 **cricius* < gr. *κρίκος* „cerce, anneau, boucle”. ● Weigand, BalkA, II, p. 272, III, p. 107 *creț* trebuie să fie de origine slavă: blg. *krecav*, srb. *krecav*, suf. slav -av; forma veche slavă[!] ar fi păstrată în rom. *creț*, contras din *kretūcū*, aparținînd la tema *kret-ati, krenoti* (Berneker, StEtW, I, p. 612) cu însemnarea biegen, drehen”. ● Scriban, D, p. 364 „cf. lat. *crispus*”. ● Giuglea, LL, II, p. 32 *creț* < lat. **creptus* (*crepitus*).

Presupusele etyma latine (*crispus, crista, creptus* etc., la fel ca *circus-cerc*) sînt inadmisibile fonetic ori semantic; de asemenea cele grecești (*κρίκ-*) ori germ. *kreiz*, deși asemănarea fonetică și semantică relativă există la fiecare

¹⁹ În română cuvîntul (tema *trop-*), din fondul autohton, e mult mai vechi decît influența germanică, nu are vreo legătură cu „întîile ciocniri cu germanii cutropitori, pe care romanii răsăriteni aveau să le suporte în Dacia” (Pușcariu); natural, dintr-o falsă etimologie (*cutropi* < germ. *thorp*) nu poți scoate „o dovadă a continuității noastre în Dacia lui Traian, expusă mai întîi și mai mult cotropirilor”, cum își imagina același ingenios filolog clujean.

din ele; derivarea lui *creț* din slavă devine un nonsens cîtă vreme în sîrbă și bulgară *krecav-* a fost recunoscut ca împrumut din română. Vechimea cuvîntului la noi a dus în ultima vreme la construcții de arhetipuri romanice, care din punct de vedere strict românesc ar putea fi justificate formal și semantic; dar în calea lor stau alte piedici: nepotrivirea cu bazele latine ori grecești de unde au fost confecționate. Adevărat că un arhetip **cricus*, **creceus* e acceptabil; dar nu se admite ca el să fie creat cu mijloacele latinei rustice la lat. *circus* ori gr. *κρίκος* (sau „creptus” etc.). Legătura etimologică între *creț* și lat. *circus* e totuși o realitate, dar nu în felul presupus pînă acum prin moștenire din latina vulgară în română, ci pe calea unei înrudiri mai vechi i-e. Actualul *creț* vine dintr-o fază mai veche care nu putea fi decît **creciu-* ori **cretiu* (cf. *iudicium* > *judet*, *brachium* > *braț*; *hospitium* > *ospăț*, *pretium* > *preț*); tertium non datur; ambele forme au egală justificare, din punctul de vedere al limbii române. Deci o temă **crec-* ori **cret-* a rad. i-e. **ker-*, *(s)*ker-*, „a încovoia, întoarce, îndoi, (în)strîmba (WP, II, p. 568-573, 3; IETW, 935, 3; cf. *zgardă, cîrlig*), care a dat diferite baze: cu *k* **kerk-* gr. și lat. **kirko-*, gr. **kriko-*: gr. *κίρκος, κρίκος* „cerc, inel”, lat. *circus*, prepos. *circum* „jur de jur, împrejur”, *circă*; v. sl. *sū-krūčiti* „a strînge, a contracta”, rus *kórčā, korčū* „cîrcei, crampe”, ceh *krkva* „zbîrcitură, creț, încrețitură, cută” etc.; rom. *creț* (admițînd un prototip al epocii romanice **creciu-*) arată că e un derivat cu suf. -io- al bazei **kerk-*, **kek-* ce nu poate fi împrumut din lat. ori gr. Dacă s-ar prefera celălalt prototip **cretiu-*, acesta aparține la baza **kert-*, **ker-āt-*²⁰ „a întoarce, a răsuci”, mai ales înstrîmbarea și împletirea nuielilor în gard (ocol, țarc) a aceluiași rad. *(s)*ker-* (WP, I, p. 421-422; WH, I, p. 295-296): lat. *crātis* „împletitură de nuiel, țarc, grătar”, got. *haurds* și alte cuvinte germ., gr. etc. pentru „împletitură, coș”; alb. *k'erthull* „cerc, vîrtelniță, dăpănătoare”, sau mai curînd chiar forma identică celei românești *krec* (pronunțat *creț*) semnalat de G. Brîncuș după Al. Xhuvani (SCL, XXIII 1972, p. 304).

(46) *crută* vb. tr. 1) „a feri, păstra, îngriji să nu se strice, să nu se vatăme, să nu se prăpădească (ostenească) prea mult” („ménager, protéger, avoir sous sa garde; (ver)schonen”). 2) „a scuti, evita” („protéger, éviter; (be)schirmen, (be)schützen, (ver)meiden”). 3) „a trata cu blîndețe, (cu milă)” („ménager; sparen, behutsam umgehen mit —”). 4) „a economisi (a strînge ban cu ban)” („épargner, économiser; sparen”). refl. „a-și păstra sănătatea, a se îngriji să nu se obosească prea mult, să nu-și prăpădească sănătatea ori viața” („se ménager, ménager ses forces; sich schonen”).

Der.: *crutare, necrutare, crutat, necrutat, crutător, necrutător, crutătoare* „milostenie”, *crutătură* „ménagement, épargnement”, *crutălnic, necrutălnic*; antropon. *Cruțu, Cruțescu, Cruțești* (OnR, p. 253).

Dial.: neatestat (arom. *l'ertu* „schone”).

Alb.: *kurtsen'* „bin sparsam, schone” (Cord. dă formele *kursim* „risparmio”, *kursimtar* „parco, economo”, *kursye* „risparmio”).

²⁰ Asemenea bază a fost întrezărită (pentru cuvîntul românesc) de G. Weigand, care a indicat (involuntar) o etimologie verosimilă, interpretată greșit în sensul dorinței sale de a dovedi cu orice preț „împrumutarea” cuvîntului din slavă în românește. Singur Pușcariu a făcut aluzie la obîrșia autohtonă, fiind exclusă proveniența slavă, „fie că originea e latină sau autohtonă și numai înrudită cu familia greco-latină de care am vorbit (*circus* etc.), sau în sfîrșit de proveniență veche germană, cum pretinde Giuglea” (DR, III, p. 844).

LexB, p. 149 „*cruțu* parco, schonen, lat. *curto*, as, are”. Admis: Pontbr, p. 165; ● Cihac, DĒtDR, I, p. 249 *curtiare*, alb. *kourseig*, *kourtseig* j'épargne; LaurM, I, p. 977. ● Densusianu, HLR, I, p. 353 împr. din albaneză. ● Tiktin, DictRG, p. 180; Șăineanu, DUn, 100 cf. alb. ● Pușcariu EWR, 420 **curtiare* „die Ausgaben kürzen”, nu împr. din alb.; LR, I, p. 264, DLR, I/2, p. 836 (mai puțin probabil **crucio*, *crux* „a așeza cruciș”). ● Meyer-L, REW, 2419 *curtiare*.

Dintre cele două formule, latină și albaneză, mai realistă pare a doua; oricum, identitatea formală și semantică a celor două verbe, *cruță-kurtsen* indică obârșie identică, ce poate fi însă cu greu considerată latină-romanică: **curtiare* din *curtus* este nepotrivit semantic, iar justificarea oferită abil de Pușcariu „eigentlich die Ausgaben kürzen” („economii”!) nu prea explică esența semantică a cuvintelor albanez și român ce nu e ideea „scurtării” unor cheltuieli etc., ci „îngrămădire, adunare”, ori „adăpostire, scutire, menajare”. În atare sens, un străromân al epocii latine populare **crutiare* (sau **cruciare*?) conține rad. i.-e. **kreu-*, **kru-* „a îngrămădi, acoperi, ascunde” în lit. *kruvá* „grămadă”, *kredute*, *kráute* „pod (de casă)”, v. sl. *krovŭ* „acoperiș”, *sŭkrovŭ* „absconditus”, *pokrovište* „înveliș, acoperământ”, *kruja*, *kruti* „acoperi, înveli, ascunde”, rus *krysa* „acoperiș”, let. *kraju*, *krāt* „a aduna, îngrămădi”, posibil v. isl. *hraukr*, irl. *cruach* „grămadă”, cu sufix -*k* (WP, I, p. 477; IĒtW, p. 616); avem deci o bază i.-e. de forma **kru-t-* sau **kru-k-*. Plus adhuc non liquet.

(47) *curmá* vb tr. 1) „a tăia un lemn de-a curmezișul” („couper, raccourcir; (durch)schneiden, verkürzen”). 2) „a tăia” („couper en deux, séparer (en deux); abschneiden, trennen”). 3) „a pune capăt” („interrompre, cesser, finir; unterbrechen, versagen, erlöschen”) și alte sensuri.

Der.: *curmat* (*necurmat*, adj. și adv.), *curmător*, -oare (adj.; subst. = fierăstrău), *curmare*; *curmă* („ascușiș”), *curmănt*; *curmată* (dimin. *curmătel* „vrabie”); *curmeiu*, *curmete* (*curmat* „bucată de sfoară sau funie”, olt.; *curm* și *curmiel* id., Muscel); *curmătură*; *recurma* („a curma”), *curmeziș* (-ă, subst.), *curmezișă*, (în) *curmezișă*, -at, -are; *de-a-curmezișul*; *necurmare*, -at, *neprecurmat* etc.; topon. *Curmătura* (CercLg, XI 1966, p. 8–9 = StDialTop, p. 267–268).

Dial.: arom. *curmari*, *curmare*, -at „*curma*, înceta; înțarca; a se osteni”, *curmare* „încetare; oboseală”, *curmătură*, *discurmare*, -at, *nicurmare*, *nicurmat*, *pricurmu*; megl. *curm* „încetez, întrerup; desprind de ceva”.

Împr. din rom.: ucr. *kurmej* „ștreang făcut din cilti” (DLR, I/2, p. 1029; RomSl, XIV 1967, p. 157); *kurman* „Schnur” < rom. *curmeiu* (WandR, p. 17), srb *kormen*, *pro-kormen* „ich schlage mit einem Messer” (SOF, XXI, p. 371), topon. *Kormata*, *Kormatura* în Serbia (StIstr, II, p. 285; Vlahii, p. 34); RomSl, XVI, p. 83; säs. *kurmatura* (SächsWtb, V, p. 409).

Alb.: *kurm*, -i „*corpo*, *statura*, *fusto*, *tòrsolo*, *pezzo di carne o pesce tagliato*”, *kurmue* „*dividere in parti*” (Cord.).

LexB, p. 158 „*curmatura* a lat. *con* et *rima*.” ● Roesler, GTB, p. 571 din gr. *κορυτίζω* „ermüden, matt werden”(?). ● LaurM, I, p. 935 forma corectă este *cormare* (nu *curmare*). ● Cihac, DĒtDR, II, p. 570 din trc *qyrmaq* „rompre, briser”, *qyrma* „rupture, pli”. Admis: Șăineanu, RIAF, IV, p. 681. ● Tiktin, DictRG, p. 466 „wahrsch. lat. **conrimor*, -ari zu *rima* ‘Spalt’, *rimor* ‘spalten’. Ebenfalls *scurm* = *exconrimor*”. Admis: Giuglea, CLex, p. 25–26; Pascu, REBS, p. 44, 145; Meyer-L, REW, 2254 **corrimare*, ‘spalten’, rum. *curma*; Zsbg. *scurma*. Dar „*curma* < **corrimare* est difficile”, Graur, BL, V, p. 94; Rosetti, ILR, I, p. 160 *curma* nu poate fi explicat prin **corrimare* pentru că i s-ar fi păstrat și ar fi dat **curima*. ● Șăineanu, DUn, p. 186 din *curm* „trunchi” înrudit cu gr.mod. *kormós*; sens primar „a trunchia”. ● Giuglea, DR, II, p. 620, 771 din gr. *κορυός* „trunchi de copac”, **cormare* > *curma*; calab. *kurmu*, sp. *corma*; a putut să vină prin latina vulgară. Admis: Candrea, DEnc, p. 373. ● DLR, I/2, p. 1027–1028 „la alb.: *kurmue* ‘tai în bucăți’, din care (cum indică

forma *curmeziș*) se pare că l-am împrumutat; alt cuvint e *scurm*”. ● Pascu, DĒtMR, I, p. 193, 1811 *curmu* „bout de corde, de ficelle” gr. veclii **curmus* = *κορυμός* „morceau de bois”, 1812 *curmare* < *κορυμάζω*. Admis: Rosetti, ILR, II, p. 67. ● Pușcariu, LR, I, p. 265 „*curmeziș* nu poate fi explicat pe teren românesc; trebuie să presupunem deci alături de *curm* un *curmez*, împr. din alb. (cf. *kurmezue*”). ● Mihăescu, RevLg, XII 1967, p. 537.

S-a arătat că soluția propusă de LexB din *con-rimare* este inadmisibilă fonetic și semantic; gr. *kormós* (care să fi dat vreun lat. pop. **cormare*) putea fi înrudit cu tema rom. *curm-* mai curînd prin legătura i.-e. ca provenind din aceeași răd. **sker-*, *ker-* „a tăia”. Dar pentru rom. *curma* (inseparabil de alb. *kurm*, -ue) este mai probabilă apartenența la i.-e. **skeu-* „a tăia, a desface, a răzui, a scurma, scormoni”, din rad. **sek-* (WP, II, p. 552; IĒ-W, 895): v. ind. *sku-ti*, *skāunāti* „turbură, scormonește, scobește”, cu *ā-* „face tăieturi, inciziuni” etc.; -*r* (ca în lat. *securis*) gr. *σῦρος* (*σῦρος*) „așchie de piatră, bucăți căzute la tăierea pietrii”, lit. *kiāuras* „găurit, ciuruit, rupt” etc.; baze cu -*t*, -*d*. Pentru verbul românesc ar fi necesar un indo-europ. *(s)*keu-r-m-*, **kur-m-*; dar este echivoc raportul între rad. lui *curma* și al lui *scurma* avînd schelet fonetic asemănător, sensuri destul de apropiate; s-ar putea ca al doilea să aparțină la i.-e. **skeu-r-*, iar *curma* să aibă la bază vreun **sk(e)-reu-m-*, rad. **sker-*; ori s- este prefix intensif (G. Brăncuș).

(48) *cúrpan* (var. *curpen*) s.n. (pl. *curpeni*, rar *curpene*) 1) „mlădiță lungă de viță sălbatecă sau altă plantă acățătoare ce se sprijină încolăcindu-se de alte plante (de orice întilnește în cale)” („sarment; Ranke, Rebe”). 2) „vrej de dovleac sau de castravete” („tige de citrouille, de concombre; Ranke von Kürbissen, Gurken”). 3) „diferite plante de curpeni: curpen alb (de pădure; clematis vitalba; Waldrebe), curpen de munte (Atragea alpina; clematis alpina)” etc.

Der.: *curpană* („vrej de cartofi”), *curpeniță*, *curpenos*, -oasă („cătărător”), *curpenet*, *curpeniș* (*curpiniș*), *curpeniște* („pădure de curpeni”), (în) *curpeni*, *curpenire*, *curpenar*, *curpănărie*; topon. *Curpen*, *Curpeni*, *Curpenelu*, Valea *Curpenișului* (SCL, XIV, p. 133), Virful *Curpinesei* (Năsăud); antropon. *Curpân* etc.

Dial.: arom. *cúrpen*, *cúrpan*, *curpăi*, *curpin*, *scrupen*, **curpul* în der. ‘*ncurpul*’ are, *ngurpîl*’ are, *ncurp-* „entourer, embrasser; tuer en cachette” (DĒtMR, II, p. 219, 28 [sau ultima este împr. din albaneză?], în Albania *curpan*, *culpră* (RevLg, XI 1966, p. 557); megl. *cúrpan*.

Împr. din rom.: säs. *kurpon* „gemeine Waldrebe” (SächsWtb, V, p. 409); gr.epir. *κορπανα* „sarment, bras de courges” (RevLg, XII 1967, p. 539; RumWNGr, p. 80); sau din albaneză[?].

Alb.: *kulpër*, *kulpëre*, *kúrpuł* „clematite sauvage”, *kurpen* (Bashk, Nopcsa, Cord. etc.).

LaurM, I, p. 999. ● Cihac, DĒtDR, I, p. 72 lat. *colubrinus* (< *coluber*, it. *colubro* etc.). Admis: Körting, LRWb, 2338; Diculescu, OrLR, p. 527 **coluberus*. ● Meyer, EWAlb, p. 213 *curpen* = alb. *kul’për*, *kurpuł*. ● Împr. din albaneză: Tiktin, DictRG, p. 467; Barić, AlbRst, p. 42 (alb. este din forma **kur-para*, din care împrumut român *curpene*, i.-e. **kyorpejono-* „gewunden” = urgerm. *hvarbana* etc.); Șăineanu, DUn, p. 186; Candrea, DEnc, p. 373; DLR, I/2, p. 1031; Capidan, DR, II, p. 527; Jokl, UAlb, p. 229–232 (rad. i.-e. **kuel-* „a (se) întoarce; versari”, bază **kuel-bh-*), *Litteris*, IV, p. 198; Pascu, DĒtMR, II, p. 219. ● Philippide, OrR, II, p. 710 „cuvîntul românesc e același cu cuvintele albaneze, care sînt probabil autohtone; este oare cel român împrumutat din albaneză?”.

Cuvîntul discutat este ușor reductibil la arhetipul comun cu ajutorul formei românești. Tema lui nu poate fi **kulp-* (*kulpër*, -*ë*) pe care se întemeiază

etimologia lui Jokl, i.-e. **kuel-p-*, căci trecerea grupei conson. *-lp-* în *rp* nu se admite în limba română. Forma exactă a temei, indicată de *curpen* — alb. *kurpul*, *kurpen*, este **kur-p*, iar esența semantică a apelativului rezultă din definițiile botaniștilor: „arbust din familia ranunculaceelor cu tulpina sarmențoasă, acățătoare, anguloasă, noduroasă și ramificată” (Panțu, Plant, p. 86); „curpănu de pădure (hameiul) se acăță de tufani, formînd frumoase boschete; cea mai decorativă acățătoare de la noi este curpănu alb. Cu coarda ei ca o sfoară, sucită, se urcă din creangă în creangă, legîndu-se și cu codița frunzelor de un verde șters. Este tipul îndărătniciei de a învinge, a domina, a fi mai sus, deasupra altora, mai către soare” (I. Simionescu, *Flora României*, p. 58, 225—343, 380). Esențial în semantismul alb. — rom. *curpen* (aplicat și vițelor ce se răsucesc în creștere) fiind răsucirea, legarea cu ajutorul unor tentacule (cîrceii) pe lângă alte plante sau lucruri din natură; un verb „a învîrți, a răsuci” este de căutat în tema lui (cum a întrezărit Barić) i.-e. **kuerp-*, „a se învîrți”, var. **kuerbh-* (WP, I, p. 472—473; IETW, 63): gr. *καρπός*, „încheietura mîinii” (= „punctul de învîrtire a mîinii”), *κύββις*, „stîlp rulant cu table de legi”, got. *hvaírban* „περιπατεῖν”, n. nord. *huerfa* „a se învîrți, a întoarce, a dispărea”, ahd. *hwerban*, *hwerfan* „sich wenden, zurückkehren”, transit. „in Bewegung setzen, betreiben”, nhd. *werben*, mhd. *wirwil*, *wirbil* „Wirbel; vârtej, învîrtire”, v. sax. *hwarf* „cerc” etc. Gradul vocalic redus al i.-e. **kuerp-* este tocmai tema alb.-rom. **kurp-*, cu sufix *-no-*, constituind elementul de originalitate morfologică i.-e. a temei noastre *curp-en-*, alături de specificarea și restrîngerea ei asupra unei vegetale atît de caracteristice prin felul de a crește.

(49) *cursă* s.f. (pl. *curse*) 1) „unealtă, mașină, laț de prins șoareci sau alte animale vătămătoare; capcană” („trappe, panneau, piège; Falle, Fangeisen, Schlinge”). 2) fig. „mijloc viclean de a prinde, a seduce pe cineva; momeală” („ruse, embûche, piège; (Arg-, Hinter)List, Ränke, hinterlistige Nachstelle”).

Der.: *cursav* („cel care face și vinde curse”); antropon. și topon. *Cursaru*, *Cursari*, *Cursești*.

Dial.: neatestat (arom. = *alașu*, *bată*, *princă*, *payidă*, megl. *paydă*).

Împr. din rom.: ung. reg. *kursza* „vadfogó hurok, kelepce” (StLex, StCom, 13, p. 257), *kurszē* (NyIrK, VI 1962, p. 199), *kurcsa* „capcană, cursă” (InfLR, p. 61; MNyRomKölcs, p. 232); arm. ard. *cursa* (revista *Ani*, I/2, 1936, p. 67).

Alb.: *kurthē* „cursă, capcană”.

LexB, p. 158. ● LaurM, I, p. 1000, Cihac, DĒtDR, I, p. 71—72 din grupa lui *curg*, cf. it. prov. corsa, fr. course; II, p. 570 *cursă* „pastille, pâte d'odeurs” din trec. cours, coursa disque, toute chose ronde et plate, pastille”. ● Meyer, EWAlb, p. 216 „alb. *kurthē* = rum. *cursă* wohl aus trc *kurs* 'disc, Scheibe', decît care „nu se poate ceva mai neprobabil” (Philippide, OrR, II, p. 711 „origine obscură”). ● Tiktin, DictRG, p. 467 „das Wort reicht jedoch sicherlich weit höher hinauf. Viell. darf an mlat. *cursa* 'Raubzug' gedacht werden”. ● Șăineanu, DUn, p. 187 cf. mlat. *cursa*. ● Barić, AlbRSt, p. 42 *cursă* din alb. *kurthē*, i.-e. **hortām* „Hürde”, ahd. *Hurt* „Flechtwerk” gr. *κάρτος* „Binsengerät, Fischreuse”, v. pr. *horto* „Gehege”; inițial „ein Flechtwerk in welches sich ein Tier verfangt” sau „eine Hürde, in welche das Tier hineingelockt und daselbst abgefangen wurde”. ● Diculescu, DR, IV, p. 464 *cursă* (cf. *spas-spaf*, *bîrsă* — *bîrșă* etc.) din *κάρτα* „Flechtwerk”, *κάρτη* „Fischerreuse”; *cursă* era inițial „împletitură de sîrmă cu nuiete”; alb. *kurthē* împr. din rom. ● DLR, I/2, p. 1032 „din alb. *kurthē* sau de aceeași orig. cu el (care poate fi trc)”. ● Scriban, D, p. 382 „rudă cu vgr. *kyrte* vîrșă, vîntir și cu alb *kurthē*”. ● AnEtn, 1959—1961, p. 30.

Identitatea *cursă* — *kurthē* este evidentă, originea lor etimologică aceeași. Soluțiile propuse nu se potrivesc fonetic și semantic pentru acest apelativ indo-

-european; dar nici tema **kurt-* nu e acceptabilă; *t* nu devenea s în rom., iar sensul „Hürde” nu e justificat. Semantismul de bază al cuvintelor rom. și alb. este „construcție, mașinărie; mijloc viclean, perfid, pentru a prinde un animal”. Apelativul conține rad. i.-e. **kuer-* „a face, a forma, a modela”, originar despre vreo activitate meșteșugărească ce nu se poate preciza WP, I, p. 517—518, 1; IETW, p. 641): v. ind. *karōti*, *krnōti* „face, execută, săvîrșește”, *kara* „făcînd”, *kāra-* „făcînd; faptă”, *kārman-* „acțiune, faptă, lucrare, operă”, av. *čārā-* „mijloc, resursă, expedient”, n. pers. *cāra* „mijloc, ajutor, viclenie, șiretlic”, lit. *kuriū*, *kūrti* „a construi”, v. sl. *krūčiji* „făurar”; cu nuanța „es jemandem antun; a vrăji”: v. ind. *krtyā* „(acțiune, faptă), fermecare, deochiare, vrajă”, lit. *keriū*, *kereti* „a fermeca pe cineva cu privire rea sau cu vorbe, a compromite, a strica sănătatea cuiva”, *keras* „farmece”, v. blg „*čaro-dejī* „vrăjitor” etc. Rom.-alb. *cursă* ~ *kurthē* pare să conțină nu numai noțiunea „lucrare, construcție”, ci „lucru viclean, viclesug” etc. Sufixul *-s-* (alb. *-th*) este tot de origine i.-e., din s ori *k'* admisibile în limba satem a substratului balcano-carpatic tracic sau illyr.

(50) *custură* (var. *custure*, -*oră*, *cusutură*) s.f. (pl. *custuri*) 1) „limbă de metal ascuțită, lamă, tăiș de ascuțit asemenea unei dălți, mai adesea de formă dreptunghiulară, cu tăișul la capătul de jos, folosită la diferite unelte: la masa de tras doage, la strung, la rînda (etc.)” („lame; Klinge”). 2) „fierul coasei” („lame de la faux; Sichelklinge”). 3) „ferăstrău” („scie; Säge”). 4) „pînza ferăstrăului” („lame de scie; Sägeklinge”). 5) „cuțit fără mîner, briceag” („cou-teau; heftloses Messer”). 6) „cuțit ruginit care nu taie” („cou-teau qui ne coupe pas; altes, schlechtes Messer”). 7) „fier de plug” („coutre; Pflugmesser”). 8) „cuțitul cismarului” („tranchet; Schuster-Sattlerkneif”). 9) „cuțit cu care se taie capetele cercurilor” („doloire; Schneidmesser”). 10) „colină de forma unei custure, munte cu vîrf ascuțit, stînci înalte, rîpi prăpăstioase” („pointe de montagne ou de roche; Felsen, Klippe”) și alte sensuri.

Der.: *custurice*, *custurar* („borfaș”; *custurari* „hoți de mărunțișuri (la tîrg)”; DR, VIII, p. 206); *costori(t)* („curățit; ori der. din *cositor*? DR, X, p. 100) antropon. *Custură*.

Dial.: arom. *custură* și *cîstură*, *căstură* „briceag”.

Împr. din rom.: blg *hostura* „schartiges Messer, verrostete Messerklinge”, *kasatura*, *kosturák*, *kosturica* (DR, III, p. 207; LgBalk, VIII, p. 53—55), srbc. *kustura* „schlechtes Messer” (Rječnik, V, p. 828), topon. *Kustur*, *Kusturice* RomSl. XVI 1968, p. 83), sloven *hostura* (Slavia, IV 1925, p. 338; SOF, XXI, p. 375) trc *kasatura* „sabre, bayonette” (RÉSEE, IV 1966, p. 225, 227) din blg; ucr. *hostura* „Schlachtsmesser” (BalkA, II, p. 136; RomSl, XIV 1967, p. 155), ung. *kusztura*, -*ora*, *kustora*, *kusztó*, *guszterja* (RomIX—XIV, p. 159; InfLR, p. 62; SzJsz, I, p. 297); antropon. *Custură*.

LexB, p. 160 „*custura* lamina cultri usu detrita; it. *costola* pars reclusa cultri”. ● Miklosich, SIEIR, p. 27, SIEIM, p. 37 din v.sl. *kustura* ca srb. *kustura*. ● LaurM, I, p. 2002 „*custura*; contractu d'in cuțitura, care inco se dice pre multe locuri cu intellesulu ce are si *custura*”. ● Cihac, DĒtDR, I, p. 73 „cuțit, lat. *culter*, *cuțitură*, *custură* lame, râcle, mauvais couteau”; II, p. 88 (el.sl.) „le mot nous paraît sl. et vient peut-être du v.sl. *kosa*, *kosori* falx, cf. alb. *kostrē* faux”. ● Tiktin, ZrPh, XVII, p. 488, DictRG, p. 470 „wahrsch. **cuțitură*, eig. „mit dem Schleifstein (lat. *cōt-*) geschärftes”, also wie *cuțit* v. einem vlat. **cōtio*, -*ire* 'schleifen' abzuleiten. Zur Form vgl. *neguțător*, *costor*, *custură* = *negustor*, *cositor*, *cusătură*”. ● Papahagi, CL, XLI 1907, p. 622—665 „din lat. *costula*, -*am* (= *costișoară*); 'briceag prost' echivala cu o *costișoară* [!], la care Weigand, KJB, XI, I, p. 129 observă „ist der accent unberücksichtigt geblieben *cōstula* > *costură*, auch die Bdtg. macht Schwierigkeiten. Jedenfalls ist das Wort kein rum. Erbwort” [!]. ● Capidan, DR, III, p. 207—208 „originea cuvîntului nu e clară pe deplin; *costula* ar fi trebuit să dea *coașche*, arom. *coașcle*, nu *custură*”. ● Meyer-I.,

REW¹⁻³, 2275 „côs, cöte : rum. *cute*, engad. *cut* etc. Abltg. *cușit, cușut, custură, ascuși*. Admis: Berneker, SIEtW, I, p. 652, Pascu, REBS, p. 45, 153, DĒtMR, I, p. 74, 510, Skok, *Slavia*, IV, p. 338, Pușcariu, StIstr, II, p. 285, Drăganu, RomIX-XIV, p. 159, („propriu = *ascușitură, cușit* < **cōtio, -ive*”), Șăineanu, DUn, p. 187-188, DLR, I/2, p. 1045. ● Dumke, JB, XIX-XX, p. 80 „stamm aus dem westblg. *kostura, kostur*” ● Pascu, RevC, VIII 1934, p. 63 *costeus* „ein Messer aus einer Rippe gemacht” (Sveþrom. *Wortstudien zu den spätlatein. Oribasiusrezensionen*, Uppsala, 1933, p. 57), cf. rom. *custură*. ● Candrea, DEnc, p. 376. ● Scriban, D, p. 384 (**cușitură* și *costeus*) ● Mihăescu, RESEE, VI 1968, p. 148 *cușit* + *ură*.

Derivarea din *cușitură* (LaurM), acceptată în toate dicționarele, nu e justificată morfologic (suf. *-ură*, sau lat. *-ula*?), dar nici fonetic, reducerea grupului *-t(i)t-* la *-st-* fiind fenomen recent în abia două cuvinte (*neguțator* > *negustor*, *toți trei* > *tustrei*), pînă cînd *custură* este element mult mai vechi, evident din româna comună unde avea formă identică celei actuale. De origine slavă nu poate să fie vorba, după cum nu se explică din it. *costula*, lat. *rad. i.-e. de forma *kes-*, „a zgîria, răzui, a pieptăna” (WP, I, 449-451; IEtW, 585): srb *kosim, -iti* „lăcerare, vellere”, lit. *kasau, -yti* „a zgîria domol”, let. *lārgiri *ks-es-, *-en-, *ks-en-* (cf. *šūt*), der. cu sensul de „a tăia, rade, răzător, cușit (etc.)”: gr. ξέω „rad, răzuiesc, lustruesc”, ξύστος „răzuit”, ξύστρο „șesală”, ξυστήρ „răzuitoare”, ξυρόν „brici”, v. ind. *kśurá-* „brici, plantă spinoasă”, lat. *novacula* „brici” ș.a. Dacă aparține aici, rom. *custură* prezintă (spre deosebire de aceste din urmă serii i.-e.) gradul vocalic plin al rad. primar **kes-/*kos-* cu suf. i.-e. *-t(u)ra*, ce nu poate fi diferit de cel constatat la cuvintele gr. și v. ind. *-t(e)r-, tre-, tra* în nume de unelte (Brugmann, GrdVglG, II, p. 339-346). Rom. *custură* ar putea fi influențat de derivatele rom. în *-ură*. Mai puțin probabilă apare apartenența lui cu sl. *kosa* (coasă) la i.-e. **k'es-* (WP, I, p. 448) ori la **skeu-* „a tăia, desface, răzui, scurma” (WP, II, p. 552), eventual la alte rădăcini aproximativ asemănătoare însemnînd „a tăia” etc.

eutropi v. *cotropi*.

(51) (a) *darări*, arom. *adaru*, megl. *dar, darari* vb. tr. 1) „a face” („faire; machen. tun”). 2) sensuri secundare: „a clădi, construi” („construire; (auf-)bauen, errichten”), „a da naștere” („donner naissance; verursachen, das Leben geben”), „a se împodobi” („se parer, s'ornier; schmücken, zieren”) etc.

Der.: (a) *dărătură* „lucru făcut, fabricațiune” (megl.), arom. *adărat, adărămintu* „făptură”, *niadurat, predrari*; megl. *priadăr, priadrare, priadrat* „refaire, rebătir”, *disdăr* „desgăti”.

Philippide, ILR, p. 37 „*adaru* (pregătesc) - *durez*”, - ceea ce e „unklar” după Geheeb, JB, V, p. 6; Pușcariu, CL, XXXVIII 1904, p. 250 **adaro* = *ad+aro*, cu evoluție semantică asemănătoare celei din germ. *bauen* care la început însemna numai „a lucra pămîntul”, apoi „a clădi, construi” și „a face”. Admis: CDDE, 72, Pascu, DĒtMR, I, p. 37, 107; omis de Pușcariu din EWR, respins: Weigand, KJB, VIII, I, p. 100 („selr kühn”). ● P. Papahagi, *Scriitorii aromâni*, p. 187 lat. *dolo, -are* evoluat *adoaru* > *adaru*. ● Capidan, LL, I, p. 95-100 „arom. *adaru* et megl. *dar* ne pouvant s'expliquer par le latin non plus que par les langues balkaniques, il est naturel de penser à l'élément préroman et à chercher l'origine de ces formes dans le domaine thraco-illyrien”; propune i.-e. **derā-* „a lucra”, intermancando ogni traccia della supposta variante apofonica **dorā* e di continuatori di tale radice i.-e. in albanese“ [!] nu au nici o valoare.

Dificultățile în derivarea de la *dolare* ori *ad-arare* au fost arătate de Capidan; etimologia propusă de el este firească și trebuie admisă fără rezerve, ală-

turi de celelalte cuvinte autohtone. De fapt, la baza verbului românesc (arom., megl.) poate sta i.-e. **derā-* „a lucra” în gr. δρᾶω „fac, dreg”, hom. δρηστήρ „lucrător, servitor”, δρᾶμα „acțiune”, hom., ion., δρᾶνω „a face”, lit. *daran, daryti*, let. *darīt*, „a face, a drege” (WP, I, p. 803; IEtW, 212). Forma și sensul se potrivesc pe deplin, iar *-a-* în cuvîntul rom. din i.-e. *e/o* se explică după Capidan prin simpla trecere a lui *o* la *a* în limba i.-e. a substratului traco-illyric, ca în balto-sl., alb. etc. și în alte cazuri de cuvinte autohtone românești cu i.-e. *o* > *a* alături de cele cu *o* conservat. Totuși, în limba română o bază de forma **del-, *dal*, putea să fi dat (a) *dar-*; ar fi deci admisibil și rad. **dhe-* „a pune, face”, v. sl. *dělo* „lucru, lucrare” (WP, I, p. 826-829, IEtW, 235). Asemenea echivoc nu poate fi un indiciu împotriva autohtoniei verbului nostru, care este unul din puținele cuvinte anteromane (*mărcat, sgrîma*) cunoscute azi numai în dialectele din sudul Dunării.

(52) *daș* s.m. „miel” („agneau; Lamm”); (?) antropon. *Dașul, Dașa, Dașea, Dașova* (OnR, p. 257).

Dial.: arom. *daș* „miel de casă; miel (dresat) care umblă după copii, împodobit (cu panglică roșie la gît)” etc. (DR, II, p. 527); megl. *daș* „miel, miel de casă, pentru copii” (GrS, I p. 37; Capidan, Megl, III, p. 105).

Alb.: *d a s h* „berbec” (EWA1b, p. 62), var. *desh* „montone” (Cord.).

Jordan, BIFR, VII-VIII 1940-1941, p. 228 „un fost elev (Comîndașu) originar din Stănești-Muscel mi-a comunicat că în satul său natal exista *daș* cu sensul 'miel': 'unii moșnegi mai zic așa'. Este arom. *daș* („berbece care are obiceiul să se bată în coarne cu alt berbece”, la Veria, DR, IV, p. 280), megl. *daș*; prezența lui în jud. Muscel se poate explica prin legăturile dintre păstorii români de o parte și alta a Dunării (cf. Lacea, DR, IV, p. 353-370; Weigand, BalkA, III, p. 208-226); *daș* e de origine alb. ● Bugge, BB XVIII 1892, p. 164 alb. *dash* poate cu *desha* „ich liebe”, *dāshun* „geliebt”, eventual i.-e. **g'ouso-s* „der Geliebte”, ca „Opferbock”. ● Papahagi, NEt, p. 217-218 *daș* arom. „iubit” ar fi partic. din alb. *diaj* „ich will, ich liebe”, *dāshurē* „geliebt, gewollt”. ● Capidan, DR, II, p. 527, Megl, III, p. 105 arom. megl. *daș* din alb. (din care și blg *daško* id.). ● Candrea, GrS, I, p. 37, Pascu, DĒtMR, II, p. 224, 107 *dașlu, dașur* „aimé, cher” din alb. tosc. *dāshurē*. ● AnĒtn, 1957-1958, p. 140.

Singura atestare pe teritoriul dacoromân este cea din Muscel; faptul că „unii bătrîni mai zic așa” arată că *daș* este element vechi ieșit din uz, „demodat”, redus la o zonă restrînsă, dar care va fi avut odinioară o răspîndire mai largă. Semnalarea lui recentă a provocat ipoteza că ar fi cuvînt „balcanic”, din dial. arom. (și megl.?) *daș* („împr. din alb.”); totul se bazează pe vechea teorie a împrumuturilor albano-române și ideea lui Lacea despre „elemente etnice românești din sudul Dunării la Brașov”²¹; teză ce nu are în realitate nici un temei științific, nefiind de luat în serios. Apelativul *daș* e de considerat deci ca element albano-român, autohton în ambele limbi. Legătura propusă de Bugge este inadmisibilă, la fel ca a lui Papahagi, întemeiate pe un sens secundar (falsă definiție) implicînd treceri semantice neverosimile. Sensul primar este cel din dialectele române, „miel”, iar alb. „berbece” poate fi secundar, fără semnificație etimologică. În noțiunea „miel” esențial pare a fi „pui mic de animal”, conținînd i.-e. **dhēi-, *dhe-, *dhō-* „a suge, alăpta”, din care și apelative pentru „pui de animal, sugaci” ca lat. *filius, fetus* „naștere, fătare; progenitură, prunc”,

²¹ C. Lacea, *Sînt în Transilvania așezări de români veniți din sudul Dunării sau nu sînt?*, în DR, IV, p. 353-370; e vorba în primul rînd de populația românească a cartierului Scheii Brașovului, așa-numiții „trocari”.

let. *dêls* „fiu”, alb. *del'e* „oaie”, lit. *dîle* „vișel sugaci”, v. nord. *dilkr* „miel, pui”, v. sl. *deti* „copil” etc. (WP, I, p. 829—831; IETW, p. 241; WH, I, p. 475—478). Dacă aparține aici, cu sensul primar „pui de animal sugaci”, alb.-rom. *daș* ar presupune un i.—e. **dhe-sio*, **dasio*-, general în zona carpato-balcanică, sinonim al lat. *miel* (*agnellus*), care l-a înlocuit complet în dial. drom.

(53) *dărîmá* (var. *dărămá*, *dărămá*) vb. tr. 1) „a da jos, a doborî la pămînt, a surpa (un zid, o clădire, copaci)”, p. ext. „a tăia (dobrai) crengile unui copac, etc.” („démolir, abattre; ein-, ab-, niederreissen, abtragen, demolieren”). 2) fig. „a strica, a ruina, a răpune, prăpădi” (détruire, ruiner; zerstören, verwüsten, verderben”).

Der.: *dărîmare*, *dărîmat* (s. și adj.), *dărîmător*, *dărîmătoare*, *dărîmătură*, *dărîmăturică*; topon. *Dărîmași* (TopRom, p. 316).

Dial.: arom. *dărîmarea* „dărîma, prăpădi, sfărîma” *dărîmat*, *dărîmătură* (Mih.; KJB, X 1910, I, p. 96), *dărîmală* „nemernic”, *dărîmane* „ruine”(?) ; DEtAr, p. 379.

Alb.: *dërmon* „stürze herab, zerspreng, zermalme”, *dermija-të* „ruine, hîrburi, dărîmături”, *dërmehás* „zerstreue, zerspreng, vergeude”, *damakúsh*; dial. m. *deram-dram* „squartare, ammazzare”, *dramur* (Bartoli, Dalm, I, p. 272, 290, II, p. 345).

LexB, p. 176 „*deramu* puto, ramos seco, ramis privo arborem, a lat *dirimo*; sic etiam *diribescu* a lat. *diribo*, inde *dirab* frustum”. Admis: Diez, EWRom, p. 444; Pontbr, p. 196; Tiktin, ZrPh, XII 1888, p. 234; Philippide, ILR, p. 68—74. ● LaurM, I, p. 1054. ● Cihac, DĒtDR, I, p. 226 *dărîm* și alb. *dërmon* din lat. **deramare* „a tăia crengile unui copac”, it. *disramare*, sp., port. *derramar*. Admis: Meyer, EWAlb, p. 65; AlbSt, IV, p. 66; Densusianu, HLR, I, p. 165, R, XXXIII p. 277; Candrea, CL, XXXIX 1905, p. 1126—1128; Bartoli, Dalm, loc. cit.; Körting, LRWb, 2808 **de-ex-rāmo* sau *dis-ramo*; Diculescu, OrLR, p. 566, 582; CDDE, p. 75; Weigand, KJB, X, I, p. 96; Tiktin, DictRG, p. 506; Gamillscheg, OItM, p. 34; Șăineanu, DUn, p. 191; Philippide, OrR, II, p. 53, 639—640; Candrea, DEnc, p. 383; Scriban, D, p. 391 etc. ● Pușcariu, CL, XXXVII 1903, p. 410—412, XXXIX, p. 319, ZrPh, XXVI, p. 738—739, EWR, 485 *dărîma* un arbore nu înseamnă „ich haue die Äste eines Baumes ab”, ci numai „ich stürze einen Baum”, iar *a + m > im*- nu se explică; propune lat. **derimo* [r], -are, „verstärkendes *de + rimor*”, ca „heftig durchwühlen rechts und links die umgebenden Gegenstände herbastürzen, untergraben, zerstören” etc. Admis: Weigand, KJB, VII, I 1905, p. 93; cu rezerve: Meyer-L, REW, 2584 **dëri-märe* sau *deramare*. Pușcariu, ZrPh, XXXVII 1913, p. 112 „wohl beides; für *deramare* spricht die Bdtg. 'entästen', für *derimare* vor allem arom. *dărîm pîne* 'knete Brot'” deci două etyma, ambele latinești: „latinitatea” cuvîntului românesc fiind... cu dublă asigurare! ● Graur, BL, V, p. 95 „**derimare* est impossible; *dărîmá* vient soit de *deramare*, soit de *derimare*”. ● Giuglea, LL, I, p. 153—162 „le mot roumain appartient à la vie pastorale, comme l'indique son origine du lat. *de-ramare* < *ramus* 'rameau, branche, feuillage' etc.; couper les branches des arbres, les mettre à terre pour donner à manger au bétail les feuilles, en été, ou les bourgeons en hiver”; cf. sp. *ramonear*, rom. *răpciune*, sp. *ramoneo*”. ● Papahagi, DEtAr, p. 379. ● Mihăescu, RĒSEE, VI 1968, p. 148 lat. *derama re*.

Asemănarea cu lat. *ramus* „ramură” și *rimo* „a rîma” a făcut să fie adus cu aceste cuvinte verbul românesc, decupat în *dă-rîm*-. S-a arătat (Pușcariu; fără efect) că *deramare* nu este de admis din cauza semnificativității: *a dărîma* nu înseamnă „a tăia ramurile unui copac” (decît în sens secundar), ci dacă e vorba de copac, „a-l doborî pe aceasta (întreg)”, în genere „a surpa, doborî, și risipi (etc.)”. Pentru a justifica derivarea din *deramo*, unii filologi au răstălmăcit complet sensurile lui *dărîma* (de ex. Tiktin), pornind de la sensul secundar

„a tăia crengile”. Nu mai reușit este tipul **derimare* (necunoscut în romanitatea apuseană), confecționat în baza verbului românesc; deși *rimare* înseamnă „a căuta, scruta, sonda, scormoni”, nu e deloc probabil să fi dat un derivat cu *de-* și să ajungă la sensul „a surpa, nărui, distruge” cu violență, noțiune esențială diferită, ce nu se poate obține prin evoluția firească a limbajului cu aceeași ușurință cu care o confecționau unii filologi pe hîrtie prin adăugarea unui „*de-* întăritor”. Ambele tentative latinești pleacă de la analiza greșită a verbului nostru „albano-român” care a făcut impresia a fi alcătuit în felul lui *degera* < *de-gel-*, *depărta*, *deochia* ș.a., ori a neologismelor *demonstra*, *degrada*, *deruta*, *demobiliza*. Identic cu alb. *dërmon*, *dărîma* are element radical și sufix: *dăr-îm-*, care prin semantismul de bază „a surpa, sfărîma, distruge” ca și alb. „herabstürzen, zersprengen, zermalmen”, aparține la i.-e. **der-*, **derā-* „a jupui, a trage pielea, a despica, a crăpa” (WP, I, p. 797—803, 4; IETW, p. 206—211): v. ind. *dar-* „a despica, sparge”, *drnāti* „a crăpa, sfărîma, faire voler en éclats”, *darmān-* „spărgător”, *darīman-* „dărîmare” etc., arm. *terem* „jupoi, stîlesc”, *mache schwielig*, alb. *djerr* „nimicesc, pierd”, *dromë*, *dromëzë* „fărîmă” (RIÉB, II/3—4, 1936, p. 179), gr. *δέρω*, *δειρω* „jupuesc”, *δέρμα* „piele, jupuitură” ș.a., got. *dis-tairan*, ags. *teran*, ahđ. *zeran*, *fir-zeran* „a rupe, sfîșia, distruge”, *zerren* etc. În cuvîntul alb.-rom., în v. ind. și gr. rad. **der-* are un element sufixal *-m-*, iar arhetipul nostru carpato-balcanic este o formă tematică **derē-* (**derā-*?) *-m-* ce arată limpede că de origine latino-italică nici vorbă nu poate să fie pentru acest cuvînt al cărui radical nu există în domeniul lingvistic italic. Este nesigur dacă sensul „Durchbruch, Felsspalt; defileu, prăpastie” poate să existe în toponimia traco-dacică (după Tomaschek): localitatea *Dierna* (Tserna, la Orșova, lângă Porțile de Fier) și în *Darnithithi*, *Repodernes* (LbTrD, p. 64; dar cf. SprThrD, p. 119).

(54) *deretică* (var. *deretică*, *diretică*, *derădică*) vb. tr. și intr. 1) „a face rînduială prin casă scuturînd așternutul, ștergînd praful, măturînd (etc.)” („ranger, mettre en ordre; ordnen, zurechtlegen”). 2)† „a lua, a ridica” („prendre, (en)lever, élever; fassen, ergreifen, auf-, emporheben”).

Der.: *dereticare*, -at, -ătură, *diriticanie*, *derecitată* („enlèvement”), cu *derecitata* („en bloc, en gros”).

Dial.: neatestat (arom. *anărkisescu*, *anik'*-; megl.?).

LexB, p. 177 *deridicu*. ● LaurM, II, p. 1054 *dereticare*. ● Cihac, DĒtDR, I, p. 83 (cu *dreg*) *derecic* (*deretic*, *diretic*, pour *derecic*) **de-reacticare*. ● Philippide, ILR, p. 84 *deridic* = *deretic* (**directico*) + *ridic*. ● Pușcariu, EWR, 503 **directico* (din *directus*); cf. megl. andirezi casa = *directic* prin casă; CL, XLIV 1910, p. 536, ZrPh, XXXVII 1913, p. 112. CDDE, 484 lat. **dē-radicare* „*déraciner*” > *derădecare*; „*déraciner*-arracher (les mauvaises herbes) — enlever, faire disparaître (les impuretés) — nettoyer — mettre en ordre”. ● Tiktin, DictRG, p. 523 „wahrsch. lat. *derecicare*, vgl. *arā* = arrecto; mold. an *radic* angelehnt”. ● Șăineanu, DUn p. 200 *derădicare*. ● Candrea, DEnc, p. 396 lat. *derădicare*. ● Meyer-L, REW³ 2648 *directus*. Scriban, D, p. 406 *derecico*, *directum*.

Sensul actual (mai răspîndit) „a pune în rînduială” și forma *deretică* sînt recente; în sec. XVII și mai înainte verbul avea însemnarea „a lua, ridica”²²,

²² Psal. Sch. *derădică*, *derădică*: Cînt. Moise V 14 luași] *derădicăș* D, Psal, 45, 10 lua] *derădicîndu* D; și voui dărăteca pre cei fără de lege de pe fața pămîntului” Bibl. 1688, Zeph. 1, 3, „și de pizrași imi derădică [liberează] mișelul suflet fără de milă” Dos. Psal V, 63/3, „să vă derădicați voi greutatea cum veți putea cu tîrgul”, docum. Iași, a. 1630, cit. în DictRG, care mai dă și formele *derădica* Dos. VSV, Dech. 4, *derădici* Psal. V, 34/61; mold. și ard. *derădica*, -dic, *dirădica*, *deră-*.

adică „a îndepărta, suprima; a libera, scăpa; a lua, ridica (rezolva)”, ce se reduc la noțiunea fundamentală a „ridicării, înălțării”; prin „ridicare” (generic și figurat) „se pun lucrurile în rînduială; se îndreaptă; se deretică”. Pretinsa legătură cu un **directicare* este o ficțiune a lui Cihac, după sensul și mai ales forma actuală a verbului nostru: nu se admite trecerea *-ct-* > *-pt-* > *-t-*, iar contaminarea (influențarea?) lui **directicare* + *rădica* este un expedient pentru salvarea fictivului **directicare*. Celălalt prototip latin, confecționat de Candrea, *de-radicare* este nepotrivit semantic pentru explicarea lui *derădică* (*deretică*) românesc, care e formație veche din *de* + *rădica* (*degelare* > *degeră*, *de-partare* > *depărtă* etc.).

(55) *desbărâ* (var. *dezbărâ*) vb. tr. și refl. 1) „a (se) scăpa, a se descotorosi” („défaire, débarrasser; ab-, los-, aufmachen, befreien”) 2) a (se) scăpa de un învăț (deprindere, nărav) rău” („(se) débarrasser des mauvaises habitudes, des-habituer; j-m (sich) etwas abgewöhnen”).

Der.: *desbărare*, *desbărat*.

LexB, p. 177 „desbaru disvefacio, hisp. *desbarrar* rumpere, it. *sbaragliare* dissipio”.
 ● LaurM, I, p. 1057 *desbara*. ● Cihac, DĒtDR, II p. 94 cf. v.s.l. *brati*, *sūbrati* capere, colligere, *zabrati*. Admis: ca probabil Tiktin, DictRG, p. 537. ● Hasdeu, EMR, p. 2354 din *baier* „lien; charme” s-a format vb *desbaier*, contras în *desbăr*. Admis: Papahagi, NEt, p. 210, Șăineanu, DUn, p. 200, Bogrea, DR, IV, p. 808 (diferențiere în sens moral a lui *desbăiera*, *baieră*), Scriban, D, p. 418. ● Pascu, Arh. XVII 1906, p. 354, Et, p. 47, ArR, VI, p. 259 *desbarare*, *de-ex-bara-* „décharger” < βαρῶ „charger, grever”, fr. *débarrasser*. ● Skok, *Časopis moderní filol.* (Praga), VI, p. 41 lat. **disvelare* „a desveli; desbrăca”; semnalat: Pușcariu, DR I, p. 424, VII, p. 477; înregistrat: Meyer-L, REW³ 2697, Rosetti, ILR, I, p. 171; „douteux” Graur, BL, V, p. 96. ● Pușcariu, ZrPh, LXIII 1943, p. 19–22 „eine Ableitung mit dem Präfix *des-*, deren Etym. dunkel ist; die grosse Schwierigkeit, das Wort *desbărâ* mit *desbăieră* zu identifizieren (trotzdem beide denselben Sinn haben) ist phonetischer Natur, denn mit Erklärungen wie *des-baier* contras în *desbăr* oder durch ‘diferențiere’ kommt man nicht weit”; totuși „... sind *desbăra* und *desbăiera* zwei Formen desselben Wortes, der Wechsel von *ai* und *ă* ist durch den Akzent zu erklären”; conjugarea neregulată *desbaier-desbărat* a fost „normalizată” etc.; *desbăiera* din lat. *disbajulare* (*bajula* „die stillende Frau”) cu sensul primar „a înfărcă (pruncii)”. ● Giuglea, LL, IV, p. 16–19 *desbărâ* > *disbarare*: *barbarus*, sp. *desbravar*. ● Candrea, DEnc, p. 398.

S-a arătat că *desbărâ* nu poate fi derivat din *desbăiera* (prin „contractiune; diferențiere morală” etc.; dar nici prin artificiile lui Pușcariu: deosebirea între cele două verbe este în primul rînd „phonetischer Natur”, deci destul de importantă pentru etimologie); ele au comun numai particula *des-*; nepotrivite semantic sînt și *disvelare*, **de-ex-barare*, încît elementul *-bar-* în *desbărâ* se pare că e de atribuit fondului lexical autohton. Legătura de înrudire cu sl. *ber-* este posibilă pe cale indo-europeană, la rad. **bher-*/**bhōr-* „a duce”; dar nepotrivirea semantică e destul de pronunțată, căci la baza lui *desbărâ* stă ideea de „a deslega, desface, izola, îndepărta”, încît *-bar-* (eventual **imbărâ*), posibil și **var-*, pare să aparțină la i.-e. **uer-* „a lega, strînge, înfășura”, ca alb. *zvjert* „entwöhnen (binde los)” (Meyer, EWAlb, p. 488, AlbSt, III, p. 18, 38), *zvjerdhë* „disavazzare, far perder la pratica di una cosa, lavoro (etc.)” (Cord, p. 247), ce ține de baza **uer-g'h-* „drehen, zusammenwinden, würgen, pressen” (WP, I, p. 273; IETW, 1154), sau la alt rad. **uer-* „șnur, sfoară, a lega cu sfoară, a încorda, inhăma, înșira” (WP, I, p. 263–266, 1; IETW, 1150): let. *weru* (*würt*, *werū*) „a urzi, înșira, coase”, *werens* „fir, ață” etc., lit. *virtinis* „laț” ș.a., v. sl. *veriga*, *veruga* „lanț, cătușă, verigă”, grupa gr. *ἀρίω* „a lega, împreuna, atîrna”, alb. *vjer* „a acăta, atîrna” etc.

deseță v. *acăta*.

deseureă v. *incurca*.

desghină v. *înglina*.

(56) *desmierdă* (var. *dezmerdă*, *desmierdă*) vb. tr. 1) „a mîngîia cu vorbe sau gesturi de dragoste” („cajoler, dorloter, caresser; liebkosen, hätscheln, streicheln”). 2) „a desfăța, a face o plăcere deosebită” („délecter; in Jdm wohlige Empfindungen hervorrufen”); refl. „a se desfăța, simți o plăcere deosebită” („se caresser, s’adonner aux plaisirs, s’amuser, se délecter; sich (an etw.) ergötzen, vergnügen, (in etw.) schwelgen”).

Der.: *desmierdare* „volupté, plaisir”, *desmierdat*, *desmierdător*, *desmierdăciune* („Ergötzen, Vergnügen, Wonne”).

Dial.: arom. *dizn'erdu* „desmierda; cajoler, dorloter, caresser” (DEtAr, 407), *dizn'irditor* „caessant, cajoleur”, *dizn'irdăciune* „volupté, plaisir”.

LexB, p. 183 „*desmerdu* oblecto, delecto (etc.) — a lat. *dis-moderor*”. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 495 (el.magy.) din ung. *gyönyörít* délecter, *gyönyörködni* se délecter, *gyönyör* délice, plaisir, ravissement. ● Pușcariu, EWR 522 „*desmierd* — nach mündlicher Mitteilung von H. Candrea < **dismerdo*, -are, eigtl. „Säuglinge aus schmutzigen Tüchern in reine legen” — „verzärteln” (etc.)”. „Etimologie” admisă în lanț: Meyer-L, REW 5520 *merda* „Kot”; Tiktin, DictRG, p. 540 „wahrsch. zu lat. *merda*”; CDDE 491; Șăineanu, DUn, p. 203 (a scoate din murdărie, a spăla un copil în fașe, de unde a netezi pruncul, a-l mîngîia; la început vorba făcea parte din graiul dădăcelor); Candrea, DEnc, p. 403; Giuglea, DR, XI, p. 106; Papahagi, DEtAr, p. 407; ILR (1969), p. 297 lat. **dismerdare* ș.a.

După *dismoderor* (al lui P. Maior) și ung. *gyönyör-* (Cihac), tilcuirea „coprologică” oferită de Candrea are mai mult aerul unui joc de cuvinte, o glumă filologică pe care, la începutul sec. XX (în elanul său de june filolog-etimologist latinizant) Pușcariu a luat-o în serios punîndu-o în circuitul lexicografic și cîștigîndu-i credit aproape general. Element român comun, unitar ca structură formală și sens arhaic, verbul este alcătuit din prefixul *de(s)-* privativ și o temă **merd-* sau *(*s*)*merd-* care sigur nu derivă din lat. *merda* și care nu intră în familia etimologică a acestuia (**smerd-* „a puți”, WP, II, 691), ci la grupa i.-e. *(*s*)*mord-*/*smerd-*, v. ind. *mardayati* „zdrobește”, av. *marad-* „a nimici”, gr. *ἀμέρω* „jefui”, nd. *murten* „a zdrobi, distruge”, let. *merdēt* „abmergeln”, arm. *mart* „luptă”, gr. *σμερόνός*, -αλεός „infricoșător, grozav”, ahd. *smerzan*, nd. *smarten*, ags. *smeortian* „schmerzen”, **mer-d-* este o lărgire a rad. **mer-* „a freca, zdrobi” (WP, II, p. 276–279, 4). Dacă sensul de bază al temei i.-e. *(*s*)*merd-* în verbul românesc este „durere, groază; suferință”, se poate admite că *des-mierda* avea sensul primar „a lecui, scăpa de vreo suferință, de un rău (etc.)”

deșelă v. *șale*.

(57) *dop* s.n. (var. *dup*), (pl. *dopuri*) 1) „bucată de lemn, de plută (sticlă etc.) cu care se astupă o sticlă (vas, gaură); astupuș” („bouchon; Propfen”). 2) „persoană scundă și groasă” („personne trapue, ramassée en boule; untersetzt, stämmig”), BIFR, VII–VIII, p. 243.

Der.: *dopus*, *dopus*, *doapă*, *dopusor*, *dopare*; *îndopă* („boucher; bourrer (de nourriture), gaver, gorger; engraisser (la volaille)”), *a se îndopă* („s’empiffer, se gorger, se bourrer”), *îndopat*, *-ător*, *neîndopat*; antropon. *Dop*, *Dupoi*(?).

Dial.: arom. *andop* (*andupat*, -are) „îndopa; gaver; gorger”.

Îm p r. din rom.: ung. *dóp*, *dúp*, *dupp* „astupuș”, *bedópol* „astupă (cu un dop)” (InfIR, p. 40), *dóp*, *bedoppal* (WtbCs, 22); säs. *Dop* „dickes, rundes Frauenzimmer”;

Stöpsel" (DR, III p. 744; după G. Kisch, AVSL XXXIII 1905, p. 58 säs. *Dop* e moselan-francic *dop, top*).

LexB, p. 195 „*dopu* sau *dopușu* — a verbo *astupu*". ● LaurM, I, p. 1126. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 99 (sl.) ● R. Loewe, KZ XXXIX 1904, p. 310 din gotică, cores-punzind lui nordfrisic *Doppe*. ● Meyer-L, KZ XXXIX p. 597; posibil impr. de la sași. ● Bartoli, Dalm. I, p. 290 lat. *duct-ium* > *dop(t)*. ● Tiktin, DictRG p. 564 „et. unbec; wohl urverwandt mit urgerm. *tap* 'Zapfen'". ● Giuglea, DR, II, p. 399 „probabilă etimologia lui Loewe, intrucit putem admite azi influența germană veche în limba română". ● Lacea, DR, III, p. 744 „în säs. *Dop* 'femea groasă, rotundă, astupuș' (AVSL, XXXIII, I, p. 58). S-ar putea spune că sașii au împrumutat cuvîntul de la noi, dar de vreme ce se găsește și în moselană cu înțelesul de prisnel, titirez gros, rotund' trebuie să-l considerăm (cu Meyer-L) element săsesic în română, luat de la gospodarii și negustorii sași"; Gamillscheg, RomG, II p. 249. ● Rosetti, ILR³, II (1962), p. 78 „termeni cu siguranță recentă (de ex. *dop, stinghe*) și trebuie explicați prin forme moderne ale dialectelor germanice; *dop* și *stinghe* — împrumuturi recente din săsește (Lacea)", p. 80. ● Șăineanu, DUn, p. 218, Candrea, DĒnc, p. 429 (orig. necun.).

Obișșia germanică a lui *dop* apare neverosimilă avînd în vedere prezența lui și în arom., *andopă*, fiind evident der. din *dop*, neatestat ca atare (poate dispărut în dialect); cu atît mai puțin poate fi vorba de împrumut din săsește. Aceste ipoteze au fost formulate înainte de a se fi observat că există cuvîntul și în aromână, — ceea ce face inutile orice presupuneri despre originea germanică (fie veche, fie recent săsească) a cuvîntului (atestat în drom. numai prin sec. XIX; *indopă* în sec. XVIII, D. Cantemir). Dar asemănarea fonetică și semantică cu grupa cuvintelor germanice nu este întîmplătoare, legătura cu ele apare neîndoielnică, în sensul întrezărit de Tiktin cu „germ. *tap*", adică pe calea înrudirii indo-europene: *dop* aparține direct la grupa i.—e. a lui **dheubh-* „țaruș, ic (pană), buștean" (WP, I, p. 848; IĒtW, 268): gr. τῦφοι σφῆνες Hsch., mnd. *dövel* „Klotz, Pflock, Zapfen, Nagel", engl. *dowel-prin* „piron, țaruș mic de metal", norv. *dobb* „pană de fier la sanie" etc. Boisacq (DĒtG, p. 995) admite forma i.-e. **dheubh-* sau **dheup-*; a doua explică mai ușor pe *dop*, care însă poate veni din preroman **dubo-* cu pierderea sonorității *b* > *p*, ca în *groapă* din **grob-*; trecerea *u* > *o* este identică în *droaie* și alte cuvinte ereditare. Mai puțin probabilă ar fi apartenența la i.-e. **dop-* (WP, I, p. 764) ca ceva „tăiat; bucată".

(58) *droaie* (var. *droae, sdroaie* LexB, Polizu; *droiu* ban., *duroaie* Prahova, Scriban) s.f. 1) „ceată, turmă, haită, sumedenie, duium, mulțime" („bande, troupe(au), harde; Schwarm, Rudel, Schar, Bande"), de ex. „o droaie de copii" („une ribambelle d'enfants"). 2) „grămadă, cantitate mare, grupă numeroasă" („foule, tas; Menge, Haufen"), ex. „vărsînd droaie de lacrimi" („versant des flots de larmes") etc.

LexB, p. 627 „*sdroe* a gr. σῦφος caterva". ● Cihac, DĒtDR, I, p. 250 „*sdroae* (*droae*), lat. *strues*. -is". ● Admis: LaurM, I, p. 234 (*strues, struere* etc.); Schuchardt la Hasdeu, CuvB, I, p. XXXII „*sdroe* = *strues*, wenn nicht etwa die Nebenform *dröe* auf einem andern Ursprung hinweist"; Körting, LRWb, 9120. Respins: Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 285. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 656 „cf. m.gr. δρογγῖος caterva militum, m.lat. *drungus* globus militum, cf. v.sl. *dragari, δρογγῖος* drungarius etc. Le mot ne vient pas du lat. *strues*". ● Scriban, Arh, XXVIII 1921, p. 71, D, p. 449 „alb. *droe* frică, precum și din groază s-a dezvoltat aceeași idee: o groază de bani o mulțime de bani". Admis: Rosetti, ILR, II, p. 115. ● Densusianu, R, XXXIII, p. 285, Tiktin, DictRG, p. 576, Candrea, DĒnc, p. 436, Șăineanu, DUn, p. 221 „orig. necun.". ● LbTrD, p. 210 (SprThrD, p. 239) i.-e. **dh(e)reu-gh-* > **drugia* (traco-dacic).

Vechile încercări (σῦφος, *strues* ori alb. *droe* „frică, groază" etc.) nu explicau pe *droaie*; singură a doua ipoteză a lui Cihac are un miez de adevăr, dar nu în sensul unei împrumutări din greacă ori din slavă în română (fonetic ambele

inadmisibile), ci prin legătura de înrudire mai veche între *droaie* și grupa indo-europeană la care aparține *drungus*, sl. *dragari* etc. și de care cuvîntul românesc nu poate fi separat. Semantismul „grupă, ceată, grămadă de persoane ori vietăți" este atît de tipic, încît rezultă evident însușirea lui de corespondent autohton anteroman al cuvintelor germanice, celtice și balto-slave însemnînd „grupă, bandă, trupă, tovarășie" etc.: ags. *gedrēag* „ceată, bandă, cîrd", got. *dringan* „a face serviciu militar", ahd. *truht-* „bandă, ceată, cîrd, droaie", v. sax. *druht-*, ags. *dryht*, v. nord. *dröti* „suită, escortă", ahd. *trust* (**druhsti-*) „ceată de războinici", lit. *draugas* „tovarăș de drum", v. sl. *drugū* „tovarăș, camarad; altul (etc.)", *drugina* „commilitones", v. irl. *drong* „ceată, bandă, droaie", gall. *drungos* „bandă, ceată, cîrd, droaie" etc. Ideea primară este „a se aduna în grup, a se grupa — a sta laolaltă" și „a rezista, persevera", bază **dhereugh-*, rad. i.-e. **dher-* „a ține, a ține ceva strîns, a fi trainic, a srijini, a rezema" (WP, I, p. 856—860; IĒtW, 254); o temă autohtonă i.-e. **drugia*, cu căderea lui -g- (*baier, caier*), *u* > *o* ca în *autumnus* > *toamnă*, *muria* > *moare*, *nurus* > *noră*, *pluvia* > *ploaie* etc. (Graur, R, LV 1929, p. 469—475). Indiferent cum ar fi explicată trecerea *u* > *o* în asemenea cazuri și de data la care se va fi produs, explicarea se aplică deopotrivă elementelor lexicale anteromane din limba română.

(59) *druete* (var. *druu, droi*) s.m. (pl. *drueti*) „lemn gros și scurt" (olt.), „trunchi de lemn nu tocmai gros, negăunos, după ce s-a tăiat" (haș., RevCL, III, p. 123), „băț, bețe de lemn ce se așază pe varză în butoi" (Gorj) („morceau de bois; tronc d'arbre; Stück Holz; Baumstamm").

Alb.: *dru*, artic. *druja* „lemn, copac, prăjină, par; pezzo di legno, bastone, piuolo" (Tagliavini); *drăte, -ia* „legna", *drăni* „albero, pianta, legno, legname" (Cord.).

Meyer, EWAlb, p. 75 *dru, druja* cu gr. δρῦς, v.sl. *drūva* etc. ● Pascu, Suf, p. 36, ArR, IX 1923, p. 316 *druete* der.dimin. din alb. *dru*. ● Diculescu, DR, IV, p. 482 din δρῦς „cel în proporție sau asemănare cu stejarul, care dă vîltare după tăiere" din δρῦς „stejar", mai probabil decît din alb. *dru*. Ceea ce ar fi „wahrscheinlicher als die von Pascu vorgeschlagene Erklärung" Jokl, IJ, XII, p. 128. ● Philippide, OrR, II, p. 712 „radicale identice și băstinașe în ambele limbi; *druete* e der. din *dru* prin suf.rom. -ete". ● Rosetti, ILR, II, p. 116.

Ca derivat din tema *dru-*, *druete* este element comun albano-român. După Jokl, IF, XXXVI, p. 101 „alb. *dru* 'Holz, Baum, Stange', **druuā* viell. slav., vgl. aksl. *drūva* 'Holz', aus dem lat. viell. *dūrus* 'hart; abgehärtet, kräftig; derb, roh, rauh, streng, gefühllos', wenn nach Osthoff als 'baumstark, fest wie (Eichen)holz' dissimiliert aus **drū-ro-s* (**dreu-ros?*)". Dar nu sînt motive a socoti cuvîntul alb. ca împrumut din sl. ori din alt idiom și nu ca element ereditar avînd la bază același i.-e. **dereu(o)-* „arbore, copac", inițial poate „stejar" (WP, I, p. 804—806; IĒtW, p. 214); iar cuvîntul românesc nu este împrumut nici din albaneză, nici din altă limbă, ci un autentic continuator autohton al bazei i.-e. **dereu(o)-*: v. ind. *dāru* „lemn", *dru-* „lemn, instrument de lemn", gr. δόρυ, δρῦς, δρῦος „stejar, arbore" etc., întîlnit și în limbile germanice, celtice, slave, cu sensul de „lemn" sau derivate din acesta. Despre sufixul -ete: A. Graur, *Un suffixe singulatif en roumain*, BL, II, p. 246—249.

Cuvîntul a fost semnalat numai în zone de munte (Oltenia; înțelesuri speciale, ex. *druu* „bucată de lemn pînă la 1 m lungime; bucată de lemn ca greutate de fîntină; druu de fier pentru osie etc.", Gorj), în Țara Hașegului și Munții Apuseni (zona Abrud) „*druete, droi, druu*" (*Clopotiva, un sat în Hașeg*, II, p. 368). În aceeași zonă, la Sarmizegetusa — Grădiște, este cunoscut *druete* cu sensul „trunchi de fag lung de 1—2 m".

(60) *fărîmă* s.f. (pl. *fărîme*) 1) „bucată mică ruptă dintr-o materie sau obiect; zdrob” („bris, debris, miette, (petit) morceau; kleines Bruchstück, Stück, Brocken”). 2) „cantitate mică, un pic” („un brin, un peu; ein bisschen, Krümchen”); sec. XVI: *fărîma*, *fărîma* (Psal. Sch.).

Der.: (s)*fărîma* vb (var. *fărîmi*, *fărîmi*, *fărîmi*); *fărîmea* (pl. *fărîmele*); *fărîmare*, *-ire*, *fărîmos*, *fărîmicios* (*fărîm-*), *-oasă*, *fărîmat* (*fărîmat*), *fărîmit* (s. și adj.), *fărîmător*, *fărîmătură*, *fărîmături*, *fărîmică* (*fărîmice*), *fărîmică* (*fărîm-*), *-icare*, *-at*, *fărîmiță*, *-are*, *-at* (s. și adj.), *fărîmușă*; *sfărîmuri*, *sfărîmuri* (DR, VII, p. 75); antropon. *Fărîmuță*, *Fărîmeț*, *Fărîmătescul* etc. (OnR, p. 271).

Dial.: arom. *sîrmă* s.f. „fărîmă”, der. *sîrmu*, *-are*, *-at* „fărîm, împrăștiu” (ex. „oile le sîrmă” = „le împrăștie din nou la păscut”, DR, IV, p. 273), *sîr-motă* „fărîmă mică”, *fărîmu*, *farmu*, *fărîmături* (Dal.; DĒtMR, II, p. 221, 68–69), la Elbasan, „sărîmi di pîni”, fărșer. *serme* „fărîmături” (DR, VI, p. 125); *sfîrmă* „sparge” în zona Zagorion (inform. dr. N. Galani); DĒtAr, p. 957.

Împr. din rom.: ung. reg. *fērēmatura* „morzsa” (MNyRomKölc, p. 136).

Alb.: *thërrime* „Splitter, Scherbe, rum. Brotkrume”, *thermon* „zermalme, zersplittene, zerreibe” (RIĒB, II/4, 1936, p. 176–180).

LexB, p. 212, 637 „*sfărîmaciosu*, it. *sfarinacciolo* quod in pulverem resolvitur”.
 ● LaurM, II, p. 1178. ● Cihac, DĒtDR, I, p. 101 *sfărîma*, frîng din lat. *fragmen*.
 Admis: LaurM, Gloss, p. 245; Geheeb, JB, V, p. 36; Körtling, LRWb, 3950; Șăineanu, DUn, p. 244; Weigand, BalkA, III, p. 201 ș.a. ● Meyer, EWAlb, p. 90 *thërrime* și *thermon* din lat. *fragminare*; „aus dem alb. ist rum. *fărîmă*, *sîrmă*”. ● Bugge, BB, XVIII 1892, p. 190 arom. *sîrmă* din alb. ● Philippide, ILR, p. 68, 69 **exfarinare* (*farina*)? Admis: Pascu, Arh, XVI 1905, p. 328. ● Crețu, MardLex, p. 366 lat. **exfragminare* > *sframenare*, *sfăremnare*, *sfrărîm(u)are*. ● Pușcariu, CL, XXXV, p. 818–819, ZrPh, XXVII 1903, p. 739, EWR, 502 trecerea *fragm* > *fărîm*- și *therm*- fiind „ein Ding der Unmöglichkeit”, *fărîmă* (identic în albaneză) derivă dintr-un colectiv lat. **farrimen* (din lat. *far*, *farris* „grâu”) „o grămadă de fărîmițe”. Admis: Densușianu, R, XXXIII 1904, p. 278 „convient mieux, bien qu'elle ne soit pleinement convaincante”; Giuglea, DR, III, p. 596–599; Philippide, OrR, II, p. 712 „**farrimen* ar fi element comun celor două limbi, lipsind în alte limbi romanice. Origine obscură”. Respins: Weigand, KJB, VI 1905, I, p. 154; Jokl, IJ, XI, p. 208; Meyer-L, REW 3202 (begrifflich nicht annehmbar). ● Diclescu, OrLR, p. 566 **ex(a)ragmo*. ● Arom. *sîrmă* împr. din alb.: Capidan, DR, II, p. 346, Pascu, DĒtMR ș.a.; drom. *fărîmă* din alb. ori numai împr. cu el: Tiktin, DictRG, p. 610, Candrea, DEnc, p. 480. ● Çabej, RIĒB, II/3–4, p. 176–180 „alb. *thërrimë* muss nach dem obigen als Quelle des rum. *fărîmă* betrachtet werden”; împrumutat în sec. VIII[!]. ● Rosetti, ILR, II, p. 116. ● Giuglea, DRS, p. 32 cf. sp. *serrin* „sciure”; arom. *sîrmă* poate **sîrmă* < **serrimen* < lat. *serra* „ferăstrău”. ● CercLg, XIII 1968, p. 350 i.-e. **k'er-* „a sparge, distrage...”, prin traco-dacică.

Este evidentă legătura între rom. *fărîmă*, arom. *sîrmă* și alb. *thërrim-*; iar încercările s-au îndreptat greșit spre limba latină (ceea ce apărea explicabil pentru un vechi cuvînt românesc, român comun considerat ca „unul din elementele comune celor două limbi” rom. și alb.). Dar bazele latine preconizate n-au valoare, **fragm-* > *fărîm* fiind „ein Ding der Unmöglichkeit”, iar **farrimen* > *fărîm* „begrifflich nicht annehmbar”, deci soluții imposibile și inacceptabile, — cum se întîmplă cu „etimologiile” reușite pe jumătate, inadmisibile formal ori semantic. Celelalte „etyma” romane nu comportă nici măcar o discuție. Socotind după forma alb. și arom. *sîrm-*, rădăcina comună alb. — rom. de dată i.-e. a fost **k'er-* „a vătăma; (intr.) a se sparge, sfărîma; descompune(re)” (WP, I, p. 410–411, 5; IĒtW, 578; WH, I, p. 167–168 *cariēs*): v. ind. *crnati* „sparge, (s)farmă, strivește”, *çiryate* „se sparge, descompune”, av. *sari-* „fragment,

ciob”, lat. *cariēs* „putrezire, descompunere”, gr. *καρλίω* „prăd, jefuiesc” etc., v. irl. *ar-achrimim* „mă sparg, mă ruinez”, alb. *ther-* „taiu, măcelăresc”. Formantul nominal *-mo-* pare a exista numai în domeniul substratului albanoromân; bază i.-e. **k'er-i-mo-* într-o limbă satem (*k' > s*). Neexplicată rămîne deocamdată prezența lui *s-*, *sf-* (*s*)*fărîm-* (drom.) în loc de *sîrm-*. Se citează din zona Oaș (jud. Satu Mare) forma să *sarmadză oile* „se împrăștie oile” (DĒtAr, p. 957).

(61) *gard* s.n. (pl. *garduri*) 1) „împrejmuire în jurul grădinei, curții, țarcului sau ocolului de vite, din împletituri de nuiele petrecute printre pari bătuți în pămînt, sau din spini, bolovani, scînduri, prăjini; ori din plantații de arbuști în vegetație (gard viu)” („clătire; enclos; Einfriedigung, Gehege, Flechtwerk, Zaun aus Zweigen”). 2) „împletitură de nuiele în apă pentru pescuit” („bourdigue; Fischzaun”).

Der.: *gărdus*, *gărduș*, *gord-*, *gărduleț*, *gărdul*; a *gărdui*, *îngărdui* („îngrădi”); *gardagi* („instalator-paznic al gardului de pescuit”), *gărduarișă* (pasăre); topon. *Gărdești*, *Gărdăneasa*, antropon. *Gardea*, *Gărdus*, *Gărdescu*, *Gărdărescu* etc. (OnR, p. 280–281).

Dial.: arom. *gărdu*, *ngărdescu*, *ngărdire*, *ngărdit*, *-ură*, *disgărdescu*, *disgărdire*, *-it* (*ăizg-*); megl. *gard*; istr. *gard* „poartă împletită” („gard” se zice *graie*; StIstr, II, p. 217; CercLg, XVI 1971, p. 90).

Împr. din rom.: ung. *gárgya*, *gárd*, *kárgya* (ard. și în șesul Ungariei, începînd din sec. XVII) „ghizd” (InflR, p. 46; SzlJsz, I, p. 639), *gárdus*, *kuť*, *hudgárgya* (NyIrK, XX 1976, p. 179–184), *hudgárdulat* „kutkőböl” (VI, p. 190), *hudgárdolat* (XIV, p. 188, Turulung, Sätmar), MNyTĒtSz, I, p. 1031–2; ucr. *gard* „Ort zum Fischfang”, *gardadzij* (gardagi, RomSl, XIV 1967, p. 144), *hard* (BalkA, II, p. 129; RomIX–XIV, p. 414, 583); blg *gard* „curte”, srb. *garda* „gard; ein Zaunwerk in der Donau zum Hausenfange; Wasserwehr zum Fischfang” (NRR, I, p. 40; DR, X, p. 33; RomSl, XVI 1968, p. 86; SOf, XXI, p. 371).

Alb.: *g ar th*, *gárdhi* și *gard* „siepe”, *gardh* (Cord.).

DictB, I, p. 456 „ab it. *giardino* hortus cinctus, cinctura”. ● LexB, p. 235. ● Pontbr, p. 281 germ. *warten*. ● LaurM, I, p. 1278 „din rad. vorbelor *gardire*, *gardina* etc.; *gradire*, *gradella*, *gradina*”. ● Din sl. *gradŭ*: Miklosich, SIEIR, p. 19–20; AlbF, I, p. 355 „alb. *garth-* ist jedoch nicht slavisch”; Cihac, DĒtDR, II, p. 115; Philippide, ILR, p. 140; Densușianu, HLR, I, p. 259, 264; Popovici, DIstr, p. 111; Tiktin, DictRG, p. 663; Șăineanu, DUn, p. 268; Skok, *Slavia*, III 1924, p. 115; Pascu, DĒtMR, II, p. 191, 173; Nandriș, MĒĒR, 1925, II, p. 14–20, DR, VI, p. 350–357; Rosetti, ILR, III, p. 60 ș.a. ● Diez, EWRom, 164, *gard* ist buchstäblich das got. *gards* und nebst alb. *garth* viell. daher entlehnt”. ● Meyer, EWAlb, p. 119 „das Verdacht ist nicht ausgeschlossen, dass das alb. Wort (wie das rum.) aus dem Sl. entlehnt ist; doch ist ein Beweis dafür nicht zu führen”. ● Înrudit cu alb.: DLR, II/1, p. 227; Candrea, DEnc, p. 529; Pușcariu, LR, I, p. 178, Capidan, DR, II, p. 461–462 (în legătură cu alb. *gardh-*). ● Giuglea, DR, II, p. 357 lat. *carduus*, — „imposibil din toate punctele de vedere” Philippide, OrR, II, p. 713 (care adoptă părerea lui Meyer). ● Jokl, *Slavia*, XIII 1935, p. 300 *gard* împrumut din alban. *gardh-* autohton, nu împr. din slavă. ● Gamillscheg, RomG, II, p. 252 „aus gepid. *gards*, zu aisl. *gard*, asächs. *gard* »Umzäunung» (etc.)”. Admis: Scriban, D, p. 541. ● Skok, RIĒB, III/6, 1938, p. 589 „*gardh-* mot autochtone, d'origine thrace ou illyrienne”. ● AnEtn, 1962–1964, p. 85–86.

Este un element lexical autohton comun albanoromân (ce nu poate fi în română împrumutat din slavă din cauza metatezei *grad-* > *gard*; din alb. pentru considerente fonetice și cultural-istorice generale). Etimologia i.-e. a fost demult indicată just: **g'herdh-* (**gherdh-*) „a împleti, a răsuci; a împrejmui, îngrađi, încinge” (WP, I, p. 608–609, 2; IĒtW, p. 442; WH, I, p. 242–243), v. ind.

grhá (**grđhá*), „casă, locuință”, got. *bigairdan* „a încinge”, ags. *gyrdan* etc.; got. *garda* „țarc, ocol de vite”, v. fr. *garda* „Garten” ș.a.; lit. *gardas* „țarc, ocol”, v. sl. *gradū* „cetate, oraș, grădină”, rus *gōrod*, blg *gradū* etc.; alb. *garth*, frig. *-gordum* „oraș” în *Manegordum* „orașul lui Manes” și *Gordion* (dar forma *Manezordum* considerată de Kretschmer ca dovadă a unei variante cu palatală *g'h* în frigiană, este o grafie alterată în manuscrise medievale, căci cam greu s-ar putea admite o alternanță a formei fonetice a unui radical i.-e. în unul și același toponimic frigian); var. cu palatală în lit. *žardas* „leasă, țarc”, let. *zards* „leasă”, pr. *sardis* „gard”, rus *zorod* „șopron”. În tracică pare a fi existat și această variantă cu palatală: local. *Zerdo-* (Apollo *Zerdenós*, LbTrD, p. 128).

(62) *gărdină* (var. *gărdin*, *gărdin*) s.f. (pl. *gărdini*, *gărdini*, *gărdine*) 1) „scobitură, creștătură, șanțul circular făcut la capetele interne ale doagelor (unui butoi, găleți, ciubăr etc.), în care se îmbucă scindurile fundului” („jable; Gergel, Kimme (Falz an den Fassdauben)”). 2) p. ext. „capătul sau marginea doagelor; marginea de sus a ghizdurilor fântinii” („marge des douves, du cuvelage d'une fontaine, margelle; Raum, Saum, Brunnengeländer”). 3) „bor de pălărie” („bord du chapeau; Hutkrämpe”).

Der.: *gărdinuță* (LexB), *a gărdini*, *gărdină* („jabler”), *gărdinar*, var. *gărdiner* și *gărdin* („jabloir, compas”), *gărdineciu*; *a (se) desgărdina* „a ieși (sări o doagă) din gărdină; a (se) smulge, scoate; a se strica (un lucru)”; *desgărdinat*, -ă.

Îm p. r. din rom.: ung. *gárgyina* „ghizdul fântinii” (InfR, p. 46; NyIrK, VI 1962, p. 194, VII, p. 282, VIII, p. 101, XII, p. 318).

Alb.: *gardhen*, determ. *gardhnia* „Furche, rund um die Fassdauben, in die der Fassboden eingesetzt wird, Gergel, Kimme, Fugge, Falz”, *gardhner* „Gergelmesser, Zargenzieher” (Jokl).

LexB, p. 235 „*gardina* margo, ora, depetigo, a lat. *cardo*, *cardine*”. ● LaurM, I, p. 1278 „*gardina*, *gardinu*, - *cardo*, margo, ora, vedi *cardine*”; p. 441 „*cardine (gardine)*”. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 115 (sl.) *gard*, *ingrădesc*, *gărdină*, *sgardă*, *ogradă* etc. ● Tikin, DictRG, p. 663 „vgl. deutsch *Gergel*, *Girgel*, fr. *gergiers*, *gargan*, *jargan*”. ● DLR, II/1, p. 228 „de orig. germ. (*Gargel*, *Gergel*), despre a cărui migrațiune cf. Meyer-L, 3686 *Gargel*”. Admis: Nandriș, MÉtER, 1925, II, p. 15; Candrea, DEnc, p. 529. ● Jokl, IJ, XII 1929, p. 174 „*gardinā* nicht aus deutsch *Gergel* (Laute!), hat vielmehr gleich rum. *gard* eine genaue Entsprechung im alb.: *gardhen*, *gardhnia*. Andere Bezeichnungen dieses Fassteiles erweisen eine Grundbedeutung 'Einfassung', was zur Sippe von i.-e. **gordh-* stimmt”; *Slavia*, XIII 1935, p. 300 alb. *gardhen*, rom. *gardinā* nu sînt din slavă, iar cel rom. este împr. din alb., unde e autohton, vechi derivat de la *gardh*. Admis: Pușcariu, DR, VIII, p. 291. ● Scriban, D, p. 514 *gardin*, -ă d. *gard*, adică „ingrăditură”. ● Șăineanu, DŪn, p. 268 „orig.necun.”. ● AnEtn, 1959-1961, p. 34.

Din cele trei „etyma” (lat. *cardo*, *gard*, germ. *Gargel*) nici unul nu justifică forma și sensul lui *gărdină*, care nu este „țifină, osie, linie de hotar” (*cardo*) etc., nici „ingrăditură, Einfassung” ca derivat cu -n- al lui *gard* (asemănător din înțimplare); *Gargel* se exclude din cauza sunetelor deosebite (treceri ca *g > d(h)* și *l > n* nu se admit în română nici în albaneză). Este un element comun alb.-rom. („eine genaue lautliche und semasiologische Entsprechung” releva Jokl), care nu este romanic, slav sau germ. Sensul de bază e „creștătură, scobitură, șanț” în care esențial apare „țărierea, gravarea, zgîrierea”, noțiuni pentru care se indică baza *gred-* (WP, I, p. 606-607; IETW, p. 405) în alb. *gëruan*, *kruan* „zgîriu, răzuiesc” etc., v. nord. *krota* „a săpa în —”, ahd. *krazzōn* „kratzen, zerkratzen, zerfleischen”, mhd. *kratzen*, *kretzen* ș.a.; o bază **gerbh-*, alta cu dentală; cu sk-mhd. *schratzen* „a sgîria, a creșta”, norv. *skrota* „a creșta” etc. Alb.-rom. *gardina*

presupune o bază i.-e. **ger-d-/gord-* > *gărdin-*, conservînd sensul arhaic i.-e. „inciziune, creștătură, sgîrietură”, din care cel secundar „margine, bor”.

(63) *găta* adv. și adj. 1) „făcut de tot, isprăvit, terminat” („achevé, terminé; bereit, fertig”). 2) pregătit, dispus” („préparé, disposé; bereit zu et.”). 3) *de-a-gata* „fără a munci, fără osteneală” („prêt, tout prêt (de —, à —); vorbereitet, fertig vorgefunden”).

Der.: *a găti*, *a găta*, *gătare*, -ire, *gătit*, -at, *găteală*, *gătitură*, *gătător* („finitor”, DictB), *gătitor* („apparator”), *gătenie*, *gătițel*, *de-a-gata*, *pe gătate* (adv.); *pregăti*, -ire, -it, -itor, *nepregăti*, *pe nepregăti*, -at.

Dial.: neatestat (arom. = *ét(i)mu* [gr.], *hazîr*, *hazîre*)

Îm p. r. din rom.: ung. (local) *gáta* (NyIrK, VI, p. 281), *gátá* „kész” (StLex, StCom, 13, p. 256), alb. *pregatis* (?neologism literar, DR, VIII, p. 126); ucr. *gata* (RomSl, XIV 1967, p. 144).

Alb.: *gat* „gata”, tosc *gatuaj* „pregătesc, fac, formez”, gheg *gatuej* (*gatoj*).

DictB, I, p. 456 „*gat* ceva, ab it. *gettar*”. ● LexB, p. 235 „*gătescu* a gr. *κατασκευάζω* per apocopen et antithesin mutato *k* in *g* more solito”. ● Eliade, Vocab, p. 8 „*gata* sl.: iute, dispus”. ● Pontbr, p. 282 *găti* rus *gotovji*. ● Miklosich, SLEIR, p. 8 *gata* = alb. *gat*; „rum. *gata* scheint nicht aus dem sl. entlehnt, mit dem sl. *gotovŭ* jedoch in so ferne verwandt zu sein, als beide Worte aus derselben Quelle stammen” (din got.); p. 19 „ein dunkles Wort”; AlbF, I, p. 355 „srb., blg *gotov*, -iti, alb. *gat* etc.; dass *gotov* und *gat* zusammenhängen, halte ich für sicher”. ● LaurM, Gloss, p. 260-1 cf. v. ind. *ghata* „parare, facere, perficere”. ● Cihac, DÉtDR, II p. 118 din v. sl. *gotovŭ*, *gotovati*. ● Meyer, EWAlb, p. 121, AlbSt, III, p. 87 „*gat*, vgl. asl. *gotovŭ* = blg, srb *gotov* 'bereit'; ist die Herleitung von sl. *gotovŭ* aus got. *gataujan* kaum begründet (etc.)”. ● Împrumut din alb.: Densusianu, HLR, I, p. 352-353, Tikin, DictRG, p. 665, DLR, II/1, p. 235, Șăineanu, DŪn, p. 269, Candrea, DEnc, p. 530, Scriban, D, p. 254. ● Skok, *Slavia*, IV 1925, p. 343 *gata* nu poate veni din sl. *gotovŭ*. ● Philippide, OrR, II, p. 713 „cuvintele rom. și alb. sînt identice; din contra sl. *gotovŭ* paratus stă de o parte. Nici cuvîntul rom. nici cel alb. nu s-au putut desvolta din sl. *got-*. Cuvîntul alb. e sigur autohton, iar cel rom. este ori autohton ori împr. din alb.”. ● Jokl, IF, XLIX 1931, p. 290-297 alb. *gatuaj* (vb) ar fi împr. din sl. *gotovŭ*, rom. *gata* fiind împr. din alb. ● Despre cuvintele slave: Berneker, SLEtW, I, p. 337.

Sigură, unanim admisă este legătura cuvîntului român cu cel albanez, ca și cu cele slave; controversată apare numai chestiunea autohtoniei resp. a împrumutului posibil între cele trei limbi. „Albaneza a dezvoltat *á* din i.-e. *ó*, iar nu din *ó* mai recent, cum e cel slav, care din punct de vedere al timpului împrumuturilor slave ale albanezei este mai recent decît *ó* latin” (Philippide), încît e cu totul iluzorie strădania lui N. Jokl de a demonstra că în albaneză cuvîntul ar veni din slavă, ca și aserțiunea că rom. *gata* ar fi împrumut din idiomul șkipetarilor, dintr-un prototip confecționat tocmai cu ajutorul cuvîntului românesc, — lucru ce periodic este evident incorect. Meyer și Berneker au arătat că avem a face cu o grupă de cuvinte germane, slav. și alb., de esență indo-europeană: got. *gataujan* „vollbringen, handeln, wirken, bewirken” etc., v. sl. *gotovŭ* „gata, pregătit”, rus *gotovij* ș.a., alb. *gat*, *gatuaj*, — alături de cari (pe aceeași treaptă de egalitate) stă rom. *gata* ce nu e împrumut nici din albaneză, nici din slavă ori germanică, ci este element indo-european independent (cum au întrezărit Miklosich și Meyer), din sursă comună cu albaneza.

(64) *gâlbează* (var. *gâlbeadză*, *câlbează*, *chelb-*, *gâlbeață* mold.-basar. etc.) s.f. 1) „boală molipsitoare a oilor produsă de un vierme (distomum hepaticum) în ficat și în bășica fierii; distomoza hepatică” („clavalée, hépatite des brébis;

Egelsucht, -krankheit"). 2) „plantă, un fel de mușchiu” („merchandia polymorpha”). AnonC, *kēlbadzē* (fără trad.).

Der.: a (se) *gālbeji*, *gālbejit*, *gālbejitură* („gālbează”), *gālbejos*, a *ingālbeji*; *gāl-băjoară* (*gālbeșoară*, *călb-*, *călbz-* o plantă); antropon. *Călbează*, *Călbăjos*, topon. *Gălbezani* etc.

Dial.: arom. *gālbadză*, *-eadză*, *-cață*, *gālbagios*, *gālbidzășcu*, *ngālbagcare*, *ngālbaggedzu*, *ngālbageat*.

Împr. din rom.: gr. *καλπατίζα* „Leberblümlein”, *kalbatsiarika* „die davon befallenen Schafe” (G. Meyer; RumWNGr, p. 26, 77–78; DR, II, p. 456, 530), *καλαβάρα* „clavalée” (RevLg, XII 1967, p. 539); ucr. *gālbaža* „boală la oi; oaie bătrână, gālbejită” (zona Suceava; LbR, 1971, p. 165); sās. *gelbiatsē* „Gelbsucht; Leberkrankheit bei Kühen und Schafen”, *gelbežit* „vergilbt, bleich” (RomEISz, p. 19; SächsWtb, III, p. 125); ung. reg. *gēlbāza* „mētely” (MNYRomKölc, p. 152).

Alb.: *kēlbázē*, *gēlbázē* „gālbează”, *kelbazē* „catarro” (Cord.).

LexB, p. 86. ● Pontbr, p. 278 *galbin*. ● LaurM, I, p. 1273. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 717 din alb. *kēlbazē*, care e din lat. *galbinus*, *ghelbēzē*. ● Meyer, EWAlb, p. 222 cuvîntul alb. e autohton: *k'el'p-*, *bi* „Eiter”, *kel'p* „mache faul, mürbe” etc.; din alb. e rom. *gālbează*, din care gr. Pelopon. ● Împr. din alb.: Pușcariu, EWR 696, DLR, I/1, p. 211; Șăineanu, DUn, p. 266; Capidan, DR, II, p. 456; Pascu, DĒtMR, II, p. 220, 43; Philippide, OrR, II, p. 702, 705; Candrea, DĒnc, p. 525 ș.a. Geagea, JB XVII–XVIII 1911, p. 123 „aus alb. *kēlbazē* angeglichen an rum. *galben*”; Tiktin, DictRG, p. 661. ● Treimer, MRIW, p. 315 în legătură cu o formă *galba* de origine illyră. ● Barić, AlBRSt, p. 53 i.-e. **guel-bh-*, *k'elbi*, cu arm. *kel* „Geschwulst” și v. ind. *galati* „träufelt herab”. ● Rosetti, ILR, II, p. 113. ● AnEtn, 1957–1958, p. 142–143 i.-e. **guel-* „a înțepa; durere, chin, moarte”, prin traco-dacică.

Vechile tentative (**galba*, lat. *galbinus*, ori *k'elb-*, *chelbe*, trc *kelbaș* etc.) nu explică obârșia cuvîntului, iar i.-e. **guel-bh-* „a umfla? curge?” este nepotrivit semantic pentru *gālbează*, element comun albano-român; ca atare evident autohton, indo-european. Alături de căpiere, *gālbeaza* este una din cele mai frecvente și grave boli ale oilor și chiar la bovidee, iar prin ravagiile ce făcea mai demult, pe alocuri și azi, cu mortalitatea masivă în rîndul turmelor, constituie o adevărată pacoste pe capul crescătorilor de vite. Boala e demult cunoscută de popor fiind răspîndită în toate zonele țării și ale Europei: cauzată de doi viermi, unul mai măricel, zis „gālbează” (fasciola hepatica), altul mai mic „pui de gālbează” (*dicrocoelium dentriticum lanceatum*), care trăiesc în ficatul oilor. Evoluția și caracterele bolii, pe scurt:

Viermii aflători în ficatul oilor intrate în iarnă bolnave de gālbează produc niște ouă ce se elimină cu bălegarul și se împrăstie pe locurile de pășunat. După câteva săptămîni, din aceste ouă iese un fel de puiet ce pătrunde în corpul și ficatul melcilor de apă dulce (*limnaeus fruncatulus*) aflători pe pășuni, pe marginea și în apa rîurilor, lacurilor și mlaștinilor; după 2–4 luni ouăle ies din melci și se risipesc pe firele de iarbă sau la fundul apelor. Dacă oile pasc pe asemenea locuri umede ori beau apă din mlaștini, înghit acele ouă care din stomac ajung în ficat, după 3–6 săpt. se prefac în viermi. Oile se pot îmbolnăvi chiar cînd stau la grajd (saivan) hrănite cu nutreț provenit din locuri umede și mlaștinoase. Boala e specifică pentru rumegătoare: oi, vaci, bivoli, capre; se citează chiar cazuri la iepuri sălbatici; mult mai frecventă la oi din cauză că acestea pășunează mai mult în locuri umede, mușcind firul de iarbă dela rădăcină unde se află mai ales ouăle gālbezii; e mai gravă din cauză că ovinele sint mai slabe rezistînd mai greu la acțiunea corosivă a viermilor decît vitele mari; rar se citează cazuri de gālbează mortală la bovidee. Mai frecventă în anii ploioși, gālbeaza poate aduce pagube considerabile crescătorilor. După o socoteală din a. 1932, într-o turmă de oi contaminate, o treime mor, o altă treime ajung la slăbire cabectică. Oaia bolnavă se cunoaște: vinișoarele roșii dela ochi se albesc, lîna se asprește (nu e unsuroasă), la unele începe să cadă; animalul slăbește, nu mai aleargă, rămîne de turmă, apare gușa; respiră greu; neingrijit, moare de slăbiciune. Cu medicamentele

eficiente (Distol, Distosan, Gălbînol, Galba etc.), boala este tratată azi simplu și rapid. Mai demult însă, singura măsură de combatere era să nu se pască turmele pe locuri umede, mlaștinoase (cf. I. Simionescu, *Fauna României*, 1938, p. 445; *Marea enciclopedie agricolă*, C. Filipescu, II, p. 332–335).

Această molimă a turmelor de oi a fost desigur cunoscută din vremuri străvechi gospodarilor români, albanezi și înaintașilor acestora nu numai sub aspectul mortalității mari ce produce între oi, ci chiar mai deaproape, prin identificarea cauzei patologice: acei viermi paraziți ce rod ficatul animalelor și care ajung a se înmulți pînă la 2–300 într-o singură oaie. La tăierea oii bolnave pot fi văzuți viermii în ficat și chiar în fiere și intestine. Atare vegetație parazită, numită *gālbează* (*distomum hepaticum*), de forma unui sîmbure de dovleac, lung uneori de 2 cm (cu două ventuze, una în jurul gurii la un capăt, cealaltă la mijlocul trupului, de unde numele ce i s-a dat: *distomum* = (cu) două guri; dezvoltat în generație alternantă, digeneză), este îndeobște cunoscută. Apelativul *gālbează*, aplicat deopotrivă viermilor și bolii cauzate de ei, poate să fi fost chiar n u m e l e acestor viermi: oricum, boala tipică a turmelor trebuie interpretată în sens primar sub aspectul „durerei și morții” vitelor, o molimă pentru care în vremurile preistorice și mult mai tîrziu pînă în ultima vreme nu existau remediile simple și eficiente ale științei. Deci, fie că numele înseamnă „vierme”, fie că era „boala”, în *gāl-be(a)-ză* deosebim o rădăcină i.-e. **guel-* „cu dublul sens 1) „a înțepa” (cf. *ghimpe*) și 2) „durere (usturătoare), chin, moarte” (WP, I, p. 690; IĒTW, p. 470): arm *kelem* „(mă) chinuiesc, tortur”, v. irl. *at-baill* „moare, se sfîrșește”, corn. *bal* „pestis”, cymr. *a(d)ballu* „perire, deficere”, ahd., v. sax. *quelan*, *qual* „a suferi; chin, supliciu”, ags. *cwelan* „a muri”, nhd. *qual*, v. sax. *qualm* „moarte, pustire, prăpăd”, v. sl. *žalī* „durere, suferință” etc. I.-e. **guel-|guel-* > **gal-* are un formant de aceeași vechime *-b-*, posibil i.-e. *-bho-* care a dat adjective, nume de animale și o categorie de abstracte (ex. gr. (σ) *κέραφος* „insultă, ocară; Verläumdung”, *κόλαφος* „palmă (dată peste obraz)”, lit. *dalybas* „împărțirea, diviziunea succesivă” etc.); mai probabil este ca elementul *-b(h)-* să aibă în cuvîntul alb.-rom. rolul de formant pentru nume de animale, adică tocmai numele viermelui *distom*, analog cu gr. *σέρφος* „musculiță”, v. ind. *šalabhā-s* „lăcustă” etc.; astfel, tema i.-e. **guel-bho-* poate să fi însemnat această larvă parazită „vierme ucigător, producător de boală și moarte”. Originea elementului *-ză* rămîne echivocă: i.-e. sau romanică (*-dia*?).

(65) *genúne* (var. *gerune* oaș, *genună*, *geánune*; †*gerúre*, †*geroe* în vechile texte rotacizante) s.f. (pl. *genuni*) 1) „prăpastie adîncă, fără fund; abis” („gouffre, abîme (profond); grundlose Tiefe, Kluft, Abgrund”). 2) „loc foarte adînc într-o apă; apă adîncă și lină, știoalnă” („eau profunde et calme; Wassertiefe”). 3) „virtej de apă (locul unde se învîrtește apa)” Oaș („turbillon d'eau; Strudel, Wirbel”). 4) † „mare, noian” („mer; Meer, Meerbusen”). 5) † „mulțime mare de oameni” (Cantemir) („multitude; Menge”).

Der.: topon. *Genumeni* sat (Vilcea), Vadul *Genunii*, Vama *Genunii* (la Olt). Cihac, DĒtDR, II, p. 580 (el. trc) *genune* abîme, précipice, — *djehennem* abîme, enfer; v. *gheună*; 661 el. gr. *gheună* — mgr. *γέεννα* supliciu, lat. *gehenna* etc.; v. *genune*. ● Hasdeu, CuvB, II, p. 201–7 *genune* din gr. *ὠγὴν*, *ὠγῆνος* „ocean”, ori rad. topon. trc *Genucia*, ori din celt., cf. topon. *Genabum*, *Genua*, *Genova* etc. ● Șăineanu, InfOr, I, p. 243 *genune* lat., cf. *ge[he]na*, fr. *gēnu* + suf. *-unc*. ● CDDE, 924 *genune*, *gerune* < *gyro*, *-onem*, devenit **gerune* prin trecerea lui *i* < *y* aton la *e*, asimilarea lui *r* cu *n* *genune*, it. *gironne*. Admis: Densusianu, HLR, II, p. 44, Tiktin, DictRG, p. 670, Meyer-L, REW¹ 3938, Giuglea, DR, I, p. 495 it. *Giro* local. „presso un gomito della Sieve” explică pe *genune*, la început *cot*, *intorsura* cursului unui rîu, unde din cauza curbei apa curge repede virtej, adîncindu-și albia; Bogrea, DR, II, p. 780, Candrea, DĒnc, p. 534,

Rosetti, ILR, I, p. 64, Scriban, D, p. 549 ș.a. ● Pascu, Cim, p. 159 der. din *geană* = lat. *gena* obraz (pentru numirea metaforică cf. *ochiu* tourbillon dans une rivière). Admis: (?) Spitzer, DR, IV, p. 657 cf. *sărune* < *sare*, *găune* < *cavus*; *genoate* (DR, III, p. 696), Meyer-L, REW³ 3938 („oder *genune* zu *gena* (Spitzer) ?”). ● Graur, BL, V, p. 100 „je ne crois ni à *genune* < *gyros*, ni à *gena*, ni à *giur*”. ● Origine obscură (necun.): Pascu, Suf, p. 54, DLR, II/1, p. 248, Philippide, OrR, II, p. 129, Șăineanu, DUn, 272. Mihăescu, RESEE, VI 1968, p. 148.

Asemănarea aproximativă și fortuită a lui *genune* cu *gehenna*, gr. Ὠγγῆν celt. *Gen-* și trac *Genucla* nu-l explică, după cum nici *genă* nu e de luat în seamă; mai multe adeziuni a cules lat. **gyronem* (respins de Spitzer și Graur), care însă nu apare mai justificat decât celelalte, căci pleacă de la accepțiunea secundară „virtej de apă” [în Moldova există sensul cu nuanță contrară „genuni cu apă lină și adâncă”] ori „cotitură”, nesocotind sensul primordial de „prăpastie (adâncă), loc abrupt, abis”, fără îndoială cel etimologic. Astfel interpretat, cuvântul, a cărui formă străromână era *gerune*, alcătuit din rad. și suf. **ger-u-ne-*, aparține la i.-e. **guer-* „a înghiți; gîtlej; prăpastie, abis” (WP, I, p. 682—684, 2; IETW, 474; WH, I, p. 627—628; cu alt vocalism și alt formant în *grumaz*): gr. βράθρον, hom. βέρεθρον, arcad. γέρεθρον, δέρο — „prăpastie, abis, bolboană”, lat. *vorago* „idem”, cuvinte slave pentru „gîtlej” (*grl-*), v. ind. *gargara-h* „prăpastie, virtej, viltoare”, lat. *gurges* „(prăpastie) virtej, viltoare, noian, apă adâncă” etc.; let. *grīva* „gură de riu; Dreieckland zwischen Flüssen oder Flussmündungen” etc. În apelativul rom., i.-e. **guer-o-n-*, strărom. **gerone-* devenit *gerune*, *genune* cu asimilarea *-r-n-/-n-n-*. Din sensul primordial „prăpastie, abis” se explică cel de „virtej; apă adâncă” și „noian”. Sufixul *-n-* probabil de esență i.-e. exista numai în cuvântul românesc.

Această legătură etimologică — deși evidentă — nu este totuși deplin asigurată, din cauză că *-r-* în *gerune* poate veni din *-l-*, deci dintr-un **gel-on-*, care ar duce la rad. i.-e. **gel-* și **guel-* „a înghiți” (WP, I, p. 621; IETW, 365) în cuvinte pentru „a înghiți, a mânca; gît, grumaz”, dar și pentru „prăpastie, groapă, genune”, ags. *ceolor*, ahd. *celur* „Schlund”, v.fr. *kolh* „Wasserloch” etc. — Plus adhc non liquet.

(66) **gheără** (*ghiară*) s.f. (pl. *gheare*) „unghia ascuțită și încîrligată a pasărilor și animalelor de pradă” („griffe; serre; Krallen, Klauen von Raubtieren u. Vögeln”).

Der.: *gheruță*, *gherușea*, *gherișoară*; *gh(i)erae* („ghiare mari”); *a gheră* (var. *ghioră*), *gherăi*; *gheran* („minerul sau coada cleștelui de scos cercuri”); *îngherat* („be-klaut”).

Dial.: neatestat (arom. = *ungl'e*).

Pontbr. p. 286 gr. χείρας. ● LaurM, Gloss, p. 264—265 „ghiară probabil din *ungla*, anume din *unglioara* = *unglioară*, sincopată *ghioara* = *ghioara*, cu pierderea lui *o*: *ghiară*; nu e dero de căutat în germ. *Klaue*, *Kralle*”. ● Cihac, DEtDR, II, p. 101 *ghiară*, *sdăriu*, *sgăriu* din sl. *drati*, *derq* etc. ● Pușcariu, CL, XXXIX 1905, p. 55, ZrPh, XXVIII, p. 687, EWR, 713, DLR, II/1, p. 251 probabil lat.pop. **glarra*, metat. din **garr[ă]la*, dimin. celticului **garra* (cymr. *garr* „picior”), păstrat pe teren romanic: sp., port. *garra* „ghiară” etc. Dubios: Meyer-L, REW³ 3690 „*garra* (gall.) 'ein Teil des Beines', auch rum. *ghiară*?”; Tiktin, DictRG, p. 673 (fraglich); Pușcariu, DR, III, p. 380 „posibil ar fi ca și *ghiară* al nostru să fie un *glarra* din germ. *Kralle*”. ● Scriban, Arh, XXX 1923, p. 33 „din lat. *viria*, dimin. *viriola* „brătară”; *v* > *gh* denotă o influență it. (*guerra* ș.a.)” [!]; D, p. 551 „rudă cu sp. *garra*, din gal. *garra* etc.”. ● Gîglea, LL, IV, p. 44 *glabrare* > *ghieură* > *ghioră*, *ghioară* > *ghiară*. ● Tiktin, Stud, p. 34 (dunkel), Candrea, DEnc, p. 538, Șăineanu, DUn, p. 274 (orig.necun.). ● AnEtn, 1957—1958, p. 141 **glara*, **gel-* „rotund, sferic, încovoiat”. ● N. Ravevskii, *Limba și literatura moldovenească* (Chișinău), VI 1963, I, p. 64—65 **ungliola*.

S-a arătat lipsa de consistență a romanicului **garra*, **garr[u] la* și a derivării din germ. *Kralle* (respins de Laurian), după cum e clar că nici *glabrare* nu poate avea nimic comun cu *gheară*, a cărui formă străromână era desigur **glar*, **gla-r*, **g(e)la-r-*. Ca „unghia ascuțită și încîrligată, rotunjită” a animalelor de pradă, *ghiară* cuprinde noțiunea de „rotund, rotunjit, curbat” și rad. i.-e. **gel-* „a învâli; rotunjit, sferic” în derivate cu guturale (cf. *ghioagă*), dentale, labiale (WP, I, p. 612—621; IETW, 357), din care mai apropiate ca sens sînt ale bazei **g(e)l-eu-* „cocoloșit; copită, ghiară”, germ. **klōwā*, ahd. *klāwa* „ghiară, brîncă”, mhd. *klāwe*, mnd. *klā* „ghiară, brîncă, copită”, v. fris. *klē* și verb **klawjan* „a zgîria cu unghia, a (se) scărpină”, ahd. *klawenti* „prurientes”, ags. *clawu* „gheară, copită”, and. *klōa* „ghiară” etc. Baza i.-e. a lui **glara*, **g(e)la-r-* are un element sufixal *-r-* existent numai în cuvîntul nostru autohton. Sinonimul lat. *unglie* (*ungl'e*), generalizat în toate dialectele române, a făcut ca autohtonul *ghiară* să fie restrîns asupra animalelor.

(67) **ghimpe** (var. *ghimp*) s.m. (pl. *ghimpî*) 1) „spin; țepușă crescută pe tulpina sau pe ramurile unor plante” („piquant; épine; Dorn, Stachel”). 2) „plante ghimpoase” („diverses plantes épineuses; dornästige Pflanzen”).

Der.: *ghimpuruș*, *ghimpos*, *ghimpuros*, *ghimpariță* („crispis aculata”); *a (se) înghimpă* (*ghimpă*), *înghimpare*, *înghimpat* (*ghimpat*), *-ă*, *înghimpător*, *-oare*, *înghimpătură*, † *înghimp* (= *înghimpare*), *înghimpos*; topon. *Ghimpoaia*, *Ghimpați*, *Ghimpețeni*; antropon. *Ghimpu* ș.a.

Dial.: neatestat (arom. = *sk'in*).

Alb.: *g' e m p* (artic. *g' embi*), *gljimp*, *glëmbë*, gheg *g' em* „ghimpe”.

LexB, p. 237 „a lat. *pungo* per metathes.”. ● LaurM, Gloss, p. 266 „etimologia rămîne a se cerceta”, 318. ● Cihac, DEtDR, II, p. 717 *ghimpe* impr. din alb. Admis: Meyer, EWAlb, p. 140; Tiktin, DictRG, p. 674; Șăineanu, DUn, p. 275; DLR, II/1, p. 259; Candrea, DEnc, p. 539 ș.a. ● Philippide, OrR, II, p. 713—714, 745 „nu se poate spune cu siguranță că este împr. din alb., căci din rad. *glemp-* s-a putut dezvolta prin alunecarea sunetului românească *ghimpe*; acest radical poate să fie tot așa de bine băștinaș român, cum e băștinaș albanez”. ● Scriban, D, p. 554 „ngerm. *güpf*, *güpfse*, ngerm. *güpfel*, *güpfel* vîrf ascuțit”.

Identitatea de mult observată *ghimpe* = alb. *g' em p* (*gljimp*) este clară, etimologia i.-e. pentru ambele evident aceeași, avînd la bază (cum a indicat Jokl la cuvîntul alb.) un **glemp-*, tema **gle-mo-* la rad. **guel-* „a înțepa” (WP, I, p. 680—690, 1; IETW, 470): gr. βελόνη „vîrf, ac”, lit. *geluonis*, *gyls* „bold, spin”, *gëlti* „a înțepa (despre albine); a produce durere puternică” etc.; același rad. în *gâlbează*. Sufixul *-p-* ar putea veni și din i.-e. *-b(h)-*, eventual printr-un fel de mutație consonantică la fel ca în *groapă*; posibilă este o bază i.-e. de forma **gleb(h)-* cu infix nazal ca în *bunget*. La baza lui *ghimpe* stă o temă **glem-p-*, grupul consonantic *gl* normal în *gl* > *ghi-* (*gheată*, *ghioagă*, *ghionoaie* etc.).

(68) **ghioagă** (var. † *ghigă*, *ghegă*) s.f. „bită de lemn sau fier, cu măciucă în vîrf, adesea țintuită sau ghintuită” („massue; (mit Nägeln beschlagene Streit)Keule”).

Der.: *ghioagar*, † *ghigar* („păzitor de porci” Cantemir; DLR, II/1, p. 257).

Dial.: arom *cl'oagă*, *gl'oagă* „houlette”.

Impr. din rom.: blg *kijega* (*gëga*) „ciomag ciobănesc, încîrligat cu care se prind oile de picior” (DR, III, p. 176—177).

Alb.: *kl' o k ë*, *kël'okë*, *g'egë*.

Cihac, DÉtDR, II, p. 120 din v.sl. *glogŭ* „crataegus”, *globis* „spina”, blg *gleg* etc. Admis: Miklosich, Beitr. Cons. II, p. 57. ● Hasdeu, ColTr, IX, 1882, p. 596 lat. *clova* (**clovus*, **clobus*, *clavus* „cui”), *clava*. Admis: Diculescu, OrLR, p. 582 *clava*; Candrea, DEnc, p. 540 **clova* > **clioauă* > *ghioagă*. ● Meyer, EWAlb, p. 192 alb. *kl'okë* la it. *croccia*, fr. *croscie*, lat.med. *crocea* „baculus pastoralis”. ● Pușcariu, EWR, 719 „etym.dunkel — wohl dasselbe Wort wie alb. *kl'okë*”. ● Weigand, JB, XII 1905, p. 109 **clavica* < *clavicula*. Admis: Geagea, JB, XVII—XVIII, p. 117—118; Vasmer, Stud.z.alb. Wortforsch. p. 31; Șăineanu, DŪn, p. 275; Skok, Slavia, IV, p. 339 ș.a.; respins: Meyer-L, REW 1978. ● Giuglea, DR, IV, p. 1554 **globica*. ● Pascu, Beitr, p. 9, Arh, XXIX 1922, p. 133, ArR, VII, p. 567, REBS, p. 54, 210 **clavica* ar fi trebuit să dea **chiacea*; necesar lat. **clavica* < *clava* „bâton noueux, gros bâton, masse”. ● Scriban, D, p. 554. ● Diculescu, DR, IV, p. 1552, ZrPh, XLIX 1929, p. 435—436, **cloga* din **cogula* (ca **clagu* < *coagulum*, **clinga* < *cingula*), înrudit cu mnd. holl. *kogel* „Kugel”, ags. *cycgel* „Keule, Stock mit kugelformigem Ende”, engl. *cudgel*, — formă germ. de bază **kugula*, **clioagă* > **ghioagă* > *ghioagă*; cuvint germanic. ● Skok, ZrPh, I, 1930, p. 277. ● Gamillscheg, RomG, II, p. 261 din „*kogula* longob. Entsprechung von mnd. *koghele* (etc.)”. ● Romansky, JB, XV, p. 107 „etym. noch nicht klar”. ● DLR, II/1, p. 260 (orig.necun.). ● AnEtn, 1957—1958, p. 147 i.-e. **g(e)lo-g(h)ă*, tracic.

S-a arătat că *ghioagă* nu vine din sl. *glog-* ori din arhetipurile latine, nepotrivate formal și semantic; dar nici derivarea din germ. nu este mai verosimilă, căci dacă un **cogula* putea da **cloga* (cf. *coagulum* > **clagu*) ce trebuia să rămână **chioagă* (ca *chiag*, *chingă*, invocate de Diculescu tocmai pentru a sprijini „metateza” în arhetipul său germanic), nu *ghioagă*. Este greu să poată fi germanic un cuvint comun alb.-rom., ca atare indigen carpato-balcanic. Tema *ghio-* din *g'og-* (arom. *g'oaagă*, secundar *cl'oaagă*, alb. *kl'oke*), **glog-* conține rad. **gel-* „a învălui, rotund, sferic”, în baza **glegh-*, v. nord. *kleggi* (**klagjan-*), nhd. dial. *heukling*, *kläng* „clăie de fîn”, *klang* „banc de nisip” etc., ahd. *klunge*, nhd. *klüngel* „ghem”, sued. *klakk* „bulgăre, pisc, proeminentă”, norv. dial. *klank* „bulgăre, sloi”, v. nord. *klakkr* „bolovan”; posibil sl. *gleznu*, -na „gleznă”, rus *glazok* „globuleț” ș.a. (IETW, p. 357). O bază **g(e)lo-g(h)ă* a dat *g'oaagă*, *ghioagă*, corespondent indigen al lat. *măciucă* (**matteuca*), alături de care s-a menținut în limbaj, cu sensuri identice (variatele denumiri ale acestei vechi arme la „indoeuropeni”: RLexIGA, I, p. 578—579).

(69) *ghionoaiă* (var. *gheon-*, *gheun-*, *gion-*, *geon-*, *geunoaie*, *geuroane* haț., *ghionoare* ban. etc., *vionoaiă* Muscel) s.f. (pl. *ghionoi*) „ciocănită” („picus, pivert; Specht”), de mai multe specii: *ghionoaiă* neagră (sau de munte), pestriță, mică, verde („vârdarie, vîrdarie”).

Der.: *ghionoiu* (masc.): *ghionoiu*, *gheunoi*, *gheonoi* (Făgăr.) „ciocan mare, tirnăcop”, topoń. *Ghionoaiă*, *Ghionoaiă*.

Dial.: arom. *ghion* „graur”; megl. *ghion* „o pasăre ce cîntă duos noaptea” (împr. din alb.).

Alb.: *g'on* „cucuvea” (din care împr. arom.; DR, II, p. 531; gr. mod. *γκιώντης* „ulula”, blg. *ghion*).

LaurM, Gloss, p. 266. ● Cihac, DÉtDR, II p. 119 cf. srb *žunja*, *žuna*, v.sl. *zluna* etc., *žlunŭ* „flavus, viridis”. ● Hasdeu, CuvB, I, p. 282 *ghionoaiă* identic cu *ghionoiu* „ciocan mare, ascuțit”. ● Gaster, ZrPh, III, p. 471, IV, p. 467. ● Meyer, EWAlb, p. 141 *ghionoaiă* < alb. *g'on*. ● Tiktin, DictRG, p. 672 prob. în legătură cu *gaură*, ca „der Löcher hackende Vogel”. ● Șăineanu, DŪn, p. 273 din *ghion* (arom. cu sens de *ghionoaiă* și pasăre nocturnă) coresp. alb. *ghion* buhă. ● Pascu, Cim, p. 166, Suf, p. 113, DÉtMR, II p. 242, 36 arom. *ghion* cf. alb. *g'on* etc., ArR, IX, p. 307 onomatop. *ghion*. ● Scriban, Arh, XXIX 1922, p. 240, D, p. 555 „alb. *g'on* și arom. *ghion* din drom. *vioiu*, *vioaie*, **vioniu*, *vionoaiă*” [!]. ● Philippide, OrR, II, p. 714 „*ghionoaiă* și *g'on* aparțin sigur unul la altul; orig. obscură”. ● DLR, II/1, p. 262 „tulpină onoma-

topică, după strigătul paserii, arom. *ghion* și alb. *cucuvea*”. ● Pușcariu, LR, I, p. 264—265 „împr. vechiu ... , dacă e alb., ne-a venit pe vremea cînd *g* nu se mai putea preface în *j* ca în *jumătate* = alb. *gümësë*” [!]. ● Giuglea, LI, IV, p. 44—46 *ghionoaiă* = lat. *glabrare*.

Binecunoscută pasăre sălbatică (după specie, de culoare verde: *vârdarie* < **viridaria* etc.), pe lângă apucătura de a ciocăni copacii (unde își caută hrana: insecte, viermi ș.a.) și pe lângă frumusețea penelor bogat și variat colorate, are un cîntec specific strident și sacadat, care aduce ca timbru cu ciripitul rîndunelelor, fiind însă mult mai sonor și puternic, lipsit de muzicalitate, mai mult un zgomot sinistru²³. Tipătul *ghionoaiă*, pasăre foarte populară cu rol important în folclor și legende²⁴, este caracteristic (la fel ca pentru *cucuvea*, *g'on* în alb.) și de la el trebuie să plece explicarea denumirii, ca și a corespondentului șkipetar, de aceeași origine, deosebite numai prin sufix și categoria ornitologică la care s-a fixat. În română e atestat din sec. XVII-lea (*gionoae*, *Mard. Lex*, p. 136, 929 și în vocabularul din CuvB, I, p. 282). Forma etimologică o indică var. ban. *g'eumoan'e* (și *ghionoare*), haț. *geuroane* (Densusianu, *Graiul Haț.*, p. 41), din **ghionon(i)e*, în care se deosebește o temă **ghion-* și sufix secundar *-oană -oaiă*²⁵, adică o bază **glon-*, rad. **g(h)el-* „a striga, a țipa, sbiera” în nume de pasări (WP, I, p. 628; IETW, p. 428): gr. *χελιδών* „rîndunică”, *κίχλη*, *syracusan κίχλη* „sturz”, v. isl. *gjalla* „a răsuna”, ags. *giellan* „a țipa”, ahd. *gellan* „a răsuna, suna, țipa”, v. nord. *gala* „a cînta (cocoșul), a cînta”, got. *gōljan* etc., v. isl. *gōla* „a urla”, ahd., v. sax. *galm*, mhd. *galm*, *gelm* „vuiet, (ră) sunet, sgomot”, ahd. *nahti-gala* „Nachtigall” ș.a.; de asemenea o lărgire cu *b* și cu dentală în limbile germanice și baltice. Elementul i.-e. **ghel-* (cu vocalism zero) **ghlo-* are un sufix *-n-*, constatat numai în zona carpato-balcanică, în română și albaneză. Dezvoltarea formei cuvîntului românesc e normală; în albaneză păstrarea lui *n* nealterat prezintă dificultăți. Dar formele dialectale din Balcani nu au tratament specific în acele zone ale grupului străromân *gl-*; ar putea fi cazul unui împrumut din albaneză sau influențare din acea direcție.

Ghionoaiă este una din pasările cele mai bine cunoscute și „populare” la toate popoarele de limbă indo-europeană, în ale căror idiomuri are variate denumiri, derivate din alte particularități decât „cîntecul” ei strident și sacadat: lat. *picus* = ahd. *Specht*, gr. *δρυοκόλιπτης* etc. (RLexIGA, II, p. 420; WP, II, p. 681).

(70) *gorún* (var. *gorón*, *gorîn*, *górún*, *góron*, *gurún*) s.m. (pl. *goroni*) 1) „varietate de stejar (pe alocuri: stejarul însuși), înalt pînă la 40 m; slădun, tufan” („chêne à grappes; Sommereiche; quercus pedunculata, q. petraea, q. dalechampii, q. polycarpa”, *Sargeia*, VII 1970, p. 303). 2) „moșmon, măcieș” („églantier; wilder Rosenstock; mespillus germanica”). 3) mold. și „copac bătrîn găunos” („arbre creux; hohler Baumstamm”).

²³ „Nu are glas frumos; dimpotrivă e supărător ca și loviturile ciocanului: kvik ... kvik ... kvik, într-una repetat. Fără s-o vezi, o știi unde se află, numai după glas” (Simionescu, *Fauna României*, p. 116).

²⁴ Este interpretat de popor în sensul că, precum se spune în unele regiuni, „cînd cîntă, după cum e și cîntecul ei, atunci zic românii că e semn de ploaie”, S. Fl. Marian, *Ornitologia populară română* (Cernăuți, 1833), p. 79. „Poporul spune că e o femeie prea curioasă, pedepsită de dumnezeu. Dîndu-i un sac cu toate soiurile de gingăni, ca să-l arunce în baltă, femeia neputînd răbda, dezlegă sacul pe drum să vadă ce este în el. S-a umplut lumea de gingăni. Prefăcută în pasăre, de atunci zboară în toate părțile, doar va prinde gizele scăpate din sac” (Simionescu, *ibid.*); cf. I. Șăineanu, *Basmelor românilor în comparație cu legendele antichității clasice*, 1895, p. 369—370, 987 ș.a.

²⁵ Philippide, OrR, II, p. 74; Graur, *Nom d'agent et adj. en roumain*, p. 100—101, BL, IV, p. 103; Pușcariu, DR, VII, p. 465; cf. *stergie*.

Der.: *gorună* („fructul gorunului”), *goroniță* („sămînță de gorun”), *goronet*, *goronaș* (Oaș, AnEtn, 1962-4, p. 258), *goroniș* (*goruniș*), *goroniște* (*gorun-* „pădure de goruni”), *goroncuță*; topon. *Goruni*, *Gorona*, *Goronet* (deal la Zălau), *Goronete* (deal Oaș, AnAF, I, p. 233), *Gorunești*, *Goruniș*, *Goruniște* (TopRom, p. 436), antropon. *Goron*, *Gorun*, *Goruneanu*, *Gorunescu* etc.

Împr. din rom.: srb *gorun* „quercus pedunculata”, antropon. topon. *Gorun*, *Gorunov* în Serbia (Rječnik, III, p. 296), *Goronici* Muntenegru (Cernagora; Balcania, VII, p. 77; Vlahii, p. 65); bg. *gorun* și *gorună* „quercus robur; Steineiche” și „fag” (Gerov, Dict.blg. I, p. 236); sâs. *goron* „schwenspaltende Steineiche” (SächsWtb, III, p. 276); ung.reg. *gorun* „borona” (MNyRomKölc, p. 158).

LexB, p. 241. ● LaurM, Gloss, p. 273 „in fr. tradussu gorunu, -a prin sorbier, sorbe, sau cormier, corme; acestea paru affini cu alle noastre gorunu, -a, in locu de corunu, coruna”. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 125 cf. v.sl. *grumū* fruticatum, cr. *gèrm*, *germio* buisson, sorte de chêne etc. ● Miklosich, EWSL, p. 74 „gornica, bg. *granica*, grân- Art Eiche, srb. *granica*, rom. *graniță*, *gîrn-*. Vgl. bg. *gorun*, rom. *goron*. Die Urform *gornica* beruht auf dem leider unerweislichen Gedanke, rum. *goron* sei russ. Urspr.”. ● Tiktin, DictRG, p. 693 „viell. **gabalanus*, zu lat. *gabālus* «Galgen», urspr. «Gabelast» (cf. *furcă* «Gabel - Galgen»), also die solche Aeste liefernde Eiche. Damit ansch. verwandt ist das ebenfalls dunkle *gîrniță*”, p. 683 „*gîrniță* vgl. srb. *granica* und rum. *gorun*”. ● DLR, II/1, p. 288 „există și la bulgari, pare a fi înrudit cu *gîrniță*”. ● Barić, JF, II, p. 54-60 exclude explicarea srb și bg. *gorun* prin slavă; presupune un ibero-liguro-balc.-alb. **garr-*, din care alb. **goron* > rom. *gorun* ca și srb. bg. *granica* > rom. *gîrniță*, *graniță*. [Cf. IJ, IX, p. 66]. Respins: Skok, REESL, III, p. 68-70 „*gorun* provient de *gora*; cela paraît sûr, puisque d'autres appellations d'arbres présentent la même étymologie: *goraš*, *gôrškac* «castanea vesca»; *gorun* a pu servir à désigner plusieurs plantes; suff. -*un* cf. *slădun* (etc.)”. Aprobât: Pușcariu, DR, III, p. 835. ● Giuglea, DR, IV, p. 1554 „*gorun* cuvînt balcanic (nu slav, cf. lat. *balanus* «ghindă» și *glans*)”. ● Weigand, BalkA, III, p. 97 „da es sich aus rum. Mitteln nicht erklären lässt, so muss es eine bg. oder wahrsch. srb. Neubildung sein; suf. -*un* srb. bg. hat qualitative Bdtg., bildet Subst. aus Adj. und Verben; aus *gora* «Berg» *gorun* «ein auf Bergen wachsender Baum». Betonung und Bildung ist vollkommen gleich” [!]. ● Giuglea, DR, VI, p. 657 *gorun* din lat. [cum?]. ● Candrea, DĒnc, p. 553, Șăineanu, DŪn, p. 280, Scriban, D, p. 596 „bg. srb. *gorun*”. ● LbTrD, p. 69 i.-e. **guel-*, prin tracică. ● Petrovici, Ist. României, I (1960), p. 793 slav. ● ILR (1969), p. 330.

Cu răspîndire limitată în sîrbă și bulgară, cuvîntul nu poate fi vechi în aceste idiomuri slave (cel puțin în srb., cf. Rječnik), ca împrumut recent din română, cum au recunoscut unii sîrbi (cf. Barić, p. 54; afară de Skok și de lexicografii români cu Pușcariu) și cum ar fi observat bulgarii împreună cu Weigand, dacă etimologia cuvîntului ar fi fost elucidată. Faptul că „*gorun* sich aus rum. Mitteln nicht erklären lässt” [adevărat, la prima vedere] a determinat pe lipscanul Weigand să-l considere (după alții) „eine bg. ober srb. Neubildung” (adăugînd ineptia filologică „auf Bergen wachsender Baum”), deplin conștient și el că în cele două idiomuri slave sud-dunărene este cuvînt recent. Dar vreo formație cu -*un* din sl. *gora* „munte” nu e de luat în seamă, cu toate insistențele lui Skok și Weigand, după cum nu există legătură cu sl. *grumū*, *gèrm* ori lat. *gabalanus*; nici arhetipul „ibero-balc.-alb.” **garr-* n-are vreo valoare, lipsind *gorun* în albaneză, precum e problematică legătura cu *gîrniță* (sl. *gran-*), *gorun* fiind element specific românesc și indo-european. Etimologia e dată cu mijloace românești în direcția semantismului indicat de aluzia vagă ce făcea Giuglea amintind pe *balanus*, *gland-* (dar nu ca derivat din ele, lucru imposibil). Tipic la stejar, *gorun* (descrierea: Panțu, Plant, p. 119) e fructul, ghinda (cf. *ghindar* = stejar), din care derivă; **golon-* este direct i.-e. **guel-* „ghindă” (WP, I, p. 692, 3; IETW, 472, 3; WH, I, p. 604-605): lit. *gilē*, *gyle*, let. (*d*)*zile*, v. pr. *gile* „stejar, ghindă”, cu -*n* arm. *kalin* „ghindă” *kalni* „stejar”, gr. βάλανος „ghindă”, cu -*d* v. sl. *želadu*, lat. *glans*, *glandis* etc. Baza alternantă i.-e. **guel-on-* a dat **golon-*, din care direct *goron* (*gorun*).

Alături de autohtonul *gorun* a intrat în română sl. *stejar* care l-a înlocuit în unele zone. E problematică identificarea (Jokl, RLV, XIII, p. 293; WH, I, p. 605) rad. i.-e. **guel-* în glosa dacică γουολητα (Diosc. III 141), var. γουολητα, de formă dubioasă; am aștepta în dacică **gul-*, **gol-*. Non liquet.

(71) *grăpă* s.f. (pl. *grape*, rar *grăpi*) 1) „unealtă de plugărie cu dinți de lemn sau de fier cu care se zdrobesc bulgării de pămînt pe brazde (după ce ogorul a fost arat) netezind brazdele și acoperind sămînța; boroană, colțar” („herse; Egge”). 2) † „steag” (drapeau; Fahne”).

Der.: a *grăpă*, -are, -at, -ător, † *grăpiș* (adv. „se cramponant”) azi în locuțiunea *trîș-grăpiș*, *grăpăna*, *grăpițană* („s'agriffer”), *sgrepiț(ă)nă*, *sgrepițoră*, *grăpișină*; *grăpiță* și *grăpițon* „căpușă” (ban., haț.); *Grăpanu*.

Dial.: arom. *grepu* „undiță, cursă” împr. din alb., DR, II, p. 552; *grapă* (Albania, RevLg, XI 1966, p. 558).

Împr. din rom.: ucr. *grapa* „grăpă; suprafața ce poate fi grăpată într-o zi”, der. *grapaty* (RomSl, XIV 1967, p. 146).

Alb.: *gref* „undiță, cîrlig”.

LexB, p. 242 „a lat. *crates*, it. *grappa* signif. lingonem: *grapu* cratioocco, Italis *arpegare*, unde per metath. *grapu*”. ● Pontbr, p. 294 *grăpă* [lat. *crepave*]. ● LaurM, I, p. 1306 it. *grappa*, sp. *grapa*. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 126 *grabă*, *grăbesc*: *grabă*, *grabăn*, *greblă*, *hrapcă* din v.sl. *grabiti* rapere, *grablja* rapina etc. ● Meyer-L, REW 4760 „*krappa* (germ.) «Haken», *krappo*, it. *grappa* «Krampe», fr. *grappe* etc. (Wie sich *grapă* zu den germ. Wörtern verhält ist nicht klar)”. ● Tiktin, DictRG, p. 697 „gemeinrom. *grappa*”. ● DLR, II/1, p. 299 „etim.necun. (probabil prin mijlocire alb.)”. ● Dumke, JB, XIX-XX, p. 82 ven. *grapa* „Egge” srb., bg., rom. *grabă*. ● Giuglea, DR, II, p. 392 (după Pușcariu) *grabă* și alb. *gref* iar fi elemente vechi germane. ● Philippide, OrR, II, p. 715 germano-romanic; sensul „herse” e numai în rom. și ven., probabil introdus din venețiană odată cu instrumentul. ● Candrea, DĒnc, p. 556 cf. bg. *grapa*. ● Pușcariu, DR, VIII, p. 293 probabil din alb.; ELR, p. 44, LR, I, p. 178. ● Giuglea, Conc, p. 6-10 unealtă primitivă din crengi cu spini, *grabă* e cuvînt barbar adus de goți în Dacia postromană și în Balcani, putînd fi element i.-e. traco-dac în română; DRS, p. 113 (elem. germ.). ● Șăineanu, DŪn, p. 281 it. *grapa*. ● Rosetti, ILR, II, p. 117. ● Scriban, D, p. 572 „rudă cu bg. *graba*, *greblă* etc. ... *hrapati* a vorbi răgușit” [!]. ● AnEtn, 1959-1961, p. 27. ● M. Iliescu, Revista de filol. rom. și germ. VII, p. 143-145 prin intermediu latin popular din vest-germ. **krappa* „cîrlig”.

Compararea cu it. *grapa* „scoabă” a dus la derivarea lui *grabă* din familia germ.-romanică *krappa* „cîrlig” etc.; dar „greutatea stă în faptul că familia romanică derivă dintr-un cuvînt germ., iar în română nu s-a descoperit nici un împrumut vechi din limbi germanice. Existînd și la albanezi *gref* (*grab*) e probabil că noi l-am primit prin mijlocire albaneză” (DLR). Prima parte a constatării este întemeiată; dar aserțiunea despre „mijlocirea albaneză” n-are nici un temei, *grabă* - *gref* fiind element mai vechi în zona carpato-balcanică decît influența romană. Caracteristic la *grabă* (modernă cu colții de fier, primitivă din simple crengi cu spini, care nivelează bulgării și gliile lăsate de fierul plugului) sînt „dinții, ghearele, scoabele; cîrlig”; esențială e noțiunea de „cîrlig, scoabă” în apelativ, inseparabil de familia romanică-germană, din care face parte it. *grappa*, fr. *grappe* etc., dar nu în felul preconizat anterior ca derivate din arhetipul romano-germ. *krappa*, ori ca împrumut direct din baza germ. gotică (Giuglea, Pușcariu); legătura este de esență indo-europeană, cum sugera același Giuglea: *grabă* și alb. *gref* conțin aceeași bază i.-e. care a dat germ. *krappa*, *gref-*, **g(e)re-p-* a rad. i.-e. **ger-* „a întoarce, (ră)suci” (WP, I, p. 593-598, 3; IETW, p. 385, 3): mnd. *krappe* „cîrlig, ghiară”, mhd. *krappfo* „cîrlig” etc. În română termenul s-a localizat asupra uneltei agricole (cf. *grăpițană*, *grăpiș*), fără a se putea aprecia care este raportul real cu ven. *grapa*.

p. 225 lat. *grumeus* < *grumus* „Erdhaufen, Hügel”. ● Pușcariu, ZrPh, XXXVII 1913, p. 114, DLR, II/1, p. 321 „etim.necun. (pare a se raporta la lat. *grumus* ca *straiu* la lat. *stramen*, arom. *grun'u* cu sens figurat 'bârbie')”. ● Wedkiewicz, MRIW, p. 286 arom. *grun'u*, drom. *gruiiu* ar trebui separate; al doilea poate e sl. *gronü*, *grun(?)*; RczSl, VII, p. 111. ● Spitzer, ASNS, 134 (1916), p. 138 lat. **c(o)ronius* < *corona*. ● Brüch, *ibid.* p. 416—417 lat. *gronium* „groin” (cf. v. fr. *groin* „hauteur d'un cöteau, d'une montagne”). Admis: Spitzer, *Jahrb. f. Philol.* I 1925, p. 139, DR, III, p. 657, Drăganu, RomIX—XIV, p. 206 („cea mai sigură dintre etimologiile propuse”), Bogrea, DR, I, p. 448, Densusianu, GrS, III, p. 470, Rohlfis, ZrPh, XLVI, p. 164. ● Pascu, ArR, VI, p. 214, DĖtMR, I, p. 190, 1790, REBS, p. 56, 220 trac **govoneum* < *gov-gar-arbre, föret, montagne*”, cf. v.sl. *gora* „montagne”, blg. *gora* „föret”, srb. *gora* etc. ● Tagliavini, StR, II, p. 235—236 *gruiiu* de orig. preellenică (gr. γρονός „trunci vetustarum quercum”, topon. *Gronēia, Gryn-* etc.), *gruneum* în lat. balcan., rom. *grun'u* („non voglio proporre un etimo, ma solo segnalare una possibilità”, — ce se vede însă a fi destul de puțin posibilă). ● Candrea, DĖnc, p. 562 lat. vulg. **grunium*. ● Scriban, D, p. 579 cf. lat. *grunium* rit. d. *grunire* a grohăi, arom. *grun'i* bârbie. ● Tiktin, DictRG, p. 705, Șăineanu, DUn, p. 285 „etim.necun.”.

Dintre încercări (majoritatea potrivite pentru formă), una singură justifică sensul primordial al lui *gruiiu* (*grun-*) „înălțime, munte” și drom. „pisc, lemn de osie”, — în timp ce sensul „arbore tînăr” (de la care au plecat unele tentative) se pare că nu există, „luat dintr-o ghicitoare greșit interpretată” (Dens.). Încît numai apropierea făcută de Pascu cu v.sl. *gora* „munte” etc. e de luat în seamă, natural prin legătura de înrudire indo-europeană. Formele dial. *grun'i* (RevCL, III, p. 156; GrS, VII, p. 187), arom. *grun'u* arată că *gruiiu* vine dintr-un **gruneu-*, **groneu-*, temă i.-e. **gru-n-* (sau **gro-n-*), a rad. **guer-* (*guoră*, **gueri-*) „munte” (WP, I, p. 682; IĖtW, 477): v. ind. *giri-h*, av. *gairi-* „munte”, v.sl. *gora* „munte”, lit. *nūgarā* „spinarea (unui om sau animal, dar și a unui munte)”, alb. *gur* „piatră”, gr. δειρός (Hsch.) „deal, măgură” etc.; cu dezvoltarea semantică „munte — (munte acoperit cu) pădure — copac” lit. *gire, giriā*, let. *deire* ș.a. În rom. **grun-* s-a păstrat sensul de bază al rad. i.-e.

(75) *grumáz* (var. *gurmădz* mold.; *gurmaz, hurmaz, gromaz*, DR, V, p. 290) s.m. (pl. *grumazi, grumăji*) și n. (pl. *grumazuri*) 1) „gît; ceafă, cerbice (la om și la animale)” („cou; gorge; Hals, Hinterhals, Nacken”). 2) p. anal. „grumazul șipului, coasei” („cou, col”); „grumazul îmblăciului (bucată de piele cu care se leagă cele două părți ale îmblăciului; Verbindungsteil am Dreschflegel)”, fig. „stîncă proeminentă” („somet de colline”).

Der.: *grumăjori, grumăzuși, grumăzare* („boală, difterie; gulerul cămășii; ață de legat bicul la codoriște” MatDial, I, p. 72); *grumăzariu* („zgardă; gulerul cămășii”), *grumăjer* („armură la gît”), *grumăjei, grumăji* („sugruma”, oit.), a *sugrumă*; antropon. *Grumazea, Grumeza, Grumăzescu, Grumăzili* etc. (OnR, p. 289); topon. Bulgaria *Grumazovo* (Slavia, IV 1925, p. 329), *Grumăzești, Grumăzoaia* ș.a.

Dial.: arom. *gurmădz, grumădzu, grumaz, grumaț; sdrum, zgrumare, -at, -ătură, zgurumescu, -it, -ire*.

Îm pr. din rom.: ung. reg. *grumészor* „ostornyakló” (NyIrK, VI 1962, p. 194); ngr. γρομαζω, -ος (RumWNGr, p. 76).

Alb.: *g u r m á s, grumás*, artic. *gurmăzi, grumăzi* „gîtlej, beregată”.

LexB, p. 247 „*grumazu* a lat. *gula*; gal. *gourmand gulosus*”. ● Miklosich SIEIR, p. 9 „*grumaz* — alb. *grumaz, gurmaz*; az ist wohl Suffix, wie *sugrum*, arom. *zgrumare* dartin”. ● LaurM, Gloss, p. 277 „din aceeași origine cu *sugrumare* din *grumu* = *gruma*, cu influența de la *gura* = *gula*; compara si fr. *gourmandise, gourmand*”. ● Cihac, DĖtDR, II, p. 718 împr. din alb. ● Meyer-L, *Literaturblatt f. germ. u. roman. Philol.* XII, p. 240 cf. lat. *grumus*. ● Pușcariu, EWR, 743, DLR, II/1, p. 322, LR, I, p. 177

grumaz identic cu alb. *grumas*, dar nu împr. din el; sufixul ar fi sigur alb. (-z), dar rad. *grum-* este autohton în română. Ambele aparțin la it. *digrumare* „a rumega, înghiți lacom”, *digruma* „stomacul rumegătoarelor”, fr. *gourmand*, din lat. pop. *grumus* „Kehle”. ● Papahagi, NEt, p. 244 „diminutiv din *grumus* + suf. -ză”. ● Meyer-L, REW, 3888. ● În legătură cu alb. *gurmás*: Tiktin, DictRG, p. 706; Șăineanu, DUn, p. 285; Candrea, DĖnc, p. 562. ● Pascu, REBS, p. 56, nr 222, DĖtMR, I, p. 96, 746, ArR, IX 1925, p. 315 lat. **grumatium* < *grumus*. ● Capidan, DR, II, p. 479—480 alb. *grumas* ar putea fi din română. ● Philippide, OrR, II, p. 716 obscur; „nu se poate afirmă temeinic că rom. *grumaz* ar fi împr. din alb.”. ● Pușcariu, DR, IX, p. 444 „poate fi de origine autohtonă”. ● Rosetti, ILR, II, p. 117. ● Scriban, D, p. 570.

Identitatea cuvintelor român și albanez este evidentă, admisă unanim. Singur Pușcariu se pronunța pentru autohtonă a lui *grumaz*, pretinzînd însă că suf. -az ar fi împrumut(?) din albaneză; deci temă indigenă cu sufix din import, ce nu e verosimil, la fel ca etymonul lat. **grumus*. Elementul radical în alb.-rom. *gru-m-az-* (*gur-m-*), după semantismul clar al apelativului, duce la i.-e. **guer-* „a înghiți, gîtlej, prăpastie”: v. ind. *girāti, grnāti* „înghite”, *tuvi-gri-, -gra* „care înghite mult”, av. *jaraiti* „înghite”, *garāman-* „gît, grumaz”, lit. *geriū, gerti* „a bea”, *gyrklyā* „gușă”, v.sl. *grūlo* „gît”, *grūtani* „laringe” (ambele intrate în rom.: *gîrlă, gîrtean*); alb. *ngranë* „mîncat”, gr. βορά „mîncare, nutreț”, lat. *gurges* „virtej, prăpastie, gîtlej” etc. (IĖtW, p. 474; WH, I, p. 627—628 *gurges*). Rad. **guer-* > *gur-*, *gru-* cu formantul primar -mo- ca în av. *garāman-*; **guer-mo-* > **gur-mo-*, **grum-*, cu al doilea element sufixal -z (din i.-e. g' sau -dio-?).

Pentru partea corpului dintre cap și torace, *grumaz* e cel mai vechi termen peste care s-a suprapus lat. *cervice* > *cerbice*, cu sens mai restrîns; „mai tîrziu ne-a venit de la slavă *gît*, înlocuind pe *grumaz*, care prin Muntenia nu mai e cunoscut sau nu mai are un sens precis, ori se întrebunțează numai în anumite locuțiuni, cu înțeles specializat. Regiunea vestică, cu partea cea mai mare a Transilvaniei, păstrează pe *grumaz* în sensul de 'con' și nu cunoaște cuvîntul *gît*” (DR, IX, p. 444—445. Cf. AltLR, I/1, harta 36).

(76) *grunz* s.m. (pl. *grunzi, grunji*) și n. (pl. *grunzuri*) „bucată dintr-o materie tare și sfîrîmicioasă; drob, bulgăre; bulgăre de noroi” („grumeau; pelote; Brocken, Klumpchen”).

Der.: *grunzușiu* („grumul”, DictB), *grunzișor, grunzo(n)iu*; *grunzos, -jos, -oasă, grunzuos* (*grunzāros*†, *grunjuos, grunjuos, grnjuos, sgronjuos* etc.), -oasă; *grunzārie* („drum cu grunzuri”), *grunzi(re)*; topon. *Grunji, Grunjul* (TopRom, p. 30).

Dial.: arom. *grundă* „grunț, bucată”, *grundză*, la Olimp *grîndză* „tărițe, grunz”.

Îm pr. din rom.: ucr. *kryndziovatî* „reich an Knoten, knotig”, format după *grunjuos* (BalkA, II, p. 131); ung. reg. *grunz* „görongy”, *grunzs, grundz, grunzur, zgrundzur, grunzos* etc. (MNyRomKölc, p. 161).

Alb.: *g r u n d ë, krunďë, krunďe* „tărițe”.

LexB, p. 247 „*grundzu*, it. *gruzzo, aggeries, congeries*”. ● LaurM, Gloss, p. 277 „probabile forte co vine din aceeași orig. cu *grumu, grumulu*”. ● Cihac, DĖtDR, II, p. 502 din ung. *görongy* „bulgăre”. Admis: Weigand, JB, XVI 1910, p. 224; Șăineanu, DUn, p. 285. ● Meyer, EWAib, p. 132 alb. *grundë* și arom. *grîndze* în legătură cu germ. *grand*. Ia fel.: Jokl, StAlb, p. 25. ● Treimer, MRIW, p. 358 cu sl. *krupa, krupica* „Brocken, Krümchen”. ● DLR, II/1, p. 322 legătura etimologică între *grunz, grîndze*, alb. *grundë*. ● Capidan, DR, II, p. 532—533 arom. *grundă* împr. din alb., *grîndze* ar putea fi intermediar între *grundë* și *grundă*. În arom. ar putea fi două cuvinte deosebite: *grîndză* < lat. *grandia* (scil. *farra*) și *grundă*, alb. *grundë*. ● Skok, RESI, III 1925, p. 70 *grunz* contaminat din *gruda* „morceaux, masse” + *grum, grun* „gleba”; z datorat pluralului. ● Giuglea, DR, III, p. 596—598 (DRS, p. 59) din gr. γρόνος

„grain (de sel, d'encence)” metatezat; alb. *grundë* impr. din rom. Respins: Jokl, IJ, XI p. 208. ● Pascu, DÉtMR, II, p. 194, 203 arom. *grundă* din blg. *grūda* „bloc, motte, glèbe; (bot.) tubercule” etc.; p. 243, 38 *grunț* (obscur). ● Philippide, OrR, II, p. 716 „grunz și alb. *grundë* apartin sigur unul la altul; orig. obscură”. ● Scriban, D, p. 588 „v.germ. *gruzzi*, ngerm. *grütze*, *grunț*, *grand* nisip, v.sl. *gruda* gloduri”. ● Tiktin, DictRG, p. 706, Candrea, DEnc, p. 562 (orig.necun.).

Cuvintele alb. și rom. se reduc la tema i.-e. **grund-*, **grond-*; rom. *grunz* ar putea să nu fie singular refăcut după pl. *grunzi* al unui sing. **grund-*, ci să reprezinte un **grundiu-* (i.-e. **g(h)ronā-io-*); sigur este deocamdată numai baza i.-e. **ghrn-d[h]ā*, la **ghren-d(h)-*. Semantismul „tărițe” în alb. arată o veche diferențiere față de drom. *grunz* și arom. *grundă*. Noțiunea primară „sfărîmare, pisare” indică apartenența la i.-e. **gher-*, „a freca, pisa” în baze ale mai multor grupe de cuvinte (cf. *gresie*), din care mai apropiată este **ghre-n-* „scharf wörter streifen; a pisa (freca)”, cu *-d* **ghren-d-* (WP, I, p. 656; IETW, 459; WH, I, p. 545 *frendo*), de unde gr. *χρόνδος* (**χρονδ-πο-ς*), lat. *frendo*, *-ere* „a scrișni din dinți, a măcina, a rîșni”, ags. *grindan* „a pisa, a zdrobi”, ahd. *grint* „coajă”, nd. *grand* „nisip mare”, lit. *grėndu*, *gresti* „a freca” etc. Un i.-e. **ghron-d(h)ā* stă la baza temei alb.-rom. **grund-* pentru care însă poate fi menționată și forma **ghreu-d-* cu aceleași sensuri, lat. *rūdus*, *-eris* „pietre sfărîmate, pietriș”, v. isl. *grautr*, ags. *grytt* „bulgăr, terci” etc. (WP, I, p. 649).

În arom. *grundă* (cu sens identic lui *grunz*) are aspect „albanez” și face impresia a fi impr. din alb. ori modelat după acesta; mai apropiat semantic de *grundă* este *grindă* „tărițe”, care fonetic se apropie de drom. *grunz*. Pentru dial. sud-dunărean s-ar putea lua în considerare influența albaneză în lexic și fonetică în legătură cu aceste cuvinte și cu altele, ceea ce (firește) nu poate să fie cazul pentru dial. drom.

(77) *gudură* (a se; var. *gudurî*) vb refl. 1) „a manifesta iubire (alipire) față de om dîndu-i tîrcoale sau atingîndu-se de el (despre cîini)” („frétilles de joie, faire le beau (un chien); scharwenzen, hündisch schmeicheln, zappeln”). 2) „a se linguși” („flagorner, flatter, se montrer servile; auf niedrige Weise schmeicheln”).

Der.: *gudurare*, *gudurător*, *-oare*, *gudulîș* (nume de ciine), *gudură* („femeie linguitoare”), *gudrea* (cățea care se gudură), † *gudurie* („lingușire”, Conachi), *gudurăciune* (*guduratione*, LaurM), *gudureș*, *-cață*, *gudurlată*, *gudurlui* etc. (Cim, p. 35, 76).

Dial.: arom. *guduru* (s'*gudură* „se lingusește”), *gudurescu*, *gudurat*, *gudurarea* (DMacRM), *gudurire*.

Îm p r. din rom.: ung. *gudurd* „se joacă cu copiii”, *gyermekgudura* „persoană care se joacă bucuros cu copiii” (NyIrK, III 1959, p. 109).

Cihac, DÉtDR, I, p. 113 lat. *con-adulari* (cu-adur-cudur-gudur). ● LaurM, Gloss, p. 277–278, *gudurare* adulari, blandiri etc.; *co-adulari*. ● Gaster, RIAF, I, p. 31 din ung. *gedély* „a se gudura”. ● Șăineanu, Sem, p. 100 lat. *catulire* (*catuli* „căței”) „a simți gădilici” > **căturire* > *găturare* > *gădurare*. ● Philippide, ILR, p. 44 **gădulo*, OrR, II, p. 663 *gădure*: arom. *gădurescu*, *gădure*: alb. *găzbi* (aici aparține poate drom. *gudur* < **gădulare*?). ● Körting, LRWb, 2382 „**conadulo* schmeicheln — rum. *gudura*, wenn man von **co-adulo* ausgeht”, — dar „la phonétique s'y oppose”, Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 279. ● DLK, II/1, 323 cu alb. *gudullis* (n.gr. *gudulō*) „gîdî”, cf. și *gudă*. ● Giuglea, DR, II, p. 386–387 *gudă* „cățea, femeie stricată”, germ. *god*, *gud*, *godan* „porc” etc.; o bază (*god*) *gud*, prin sufix *-ulo* (rom. *-ur*) „a grohăi” în semn de bucurie, „a da cu nasul (ritul) grohăind” (despre porci cînd se apropie de stăpîn) ... a ajuns la a se *gudura*; în rom. ar veni din longobardă. ● Densusianu, GrS, I, p. 164 „nu vedem cum ar veni din germ. *gud-/god-* porc ...”. ● Weigand, Balka, II, p. 272 „dass a *gudulā* aus *cululā* 'schweifeln' eine Ableitung von *coadā* ist, ist doch sicher” [1]. ● Pascu, ArR, VI, p. 260, X, p. 473, DÉtMR, I, p. 92, 692 **gădulare*, *-ire*. ● Pușcariu, DR, IV, p. 1399–1400 „astăzi cred că *gudură* e blg. *kotorjū* 'kätzele', schmeichle, der. al lui *kat* 'pisică'; c > g prin apropiere de *gudă*”. ● Graur, BL, VI p. 163 *gudă* „chiene”. ● Tiktin, DictRG, p. 706, Candrea, DEnc, p. 563, Șăineanu, DUu, p. 285 „orig. necun.”.

Evident că verbul românesc nu poate veni din **co(n)-adulare*, din *coda* (coadă), ung. *gedély* [de fapt: *kedély*], **catulire* ori *gădulare* (ău se menține în română: *aur*, *graur*, *laud* etc.); dar nici alb. *gudullis* nu servește la nimic; legătura cu *gudă* „scroafă; cățea” ar putea fi în sens invers, ca un derivat din *gudură* (cf. *guduluș* și *gudrea*); dacă însă *gudă* e din sîrbă, trebuie observat că verbul *gudura* este mult mai vechiu în limbă decît influența sîrbească și nu are nimic a face cu germ. *gud-* (*god-*) „porc”, cu *coadă* ori cu blg. *kotorjū* al lui Pușcariu. Sensul fundamental nu e „mișcarea cozii ori a părții posterioare a trupului” etc. sau alte elemente fizice, externe; ci aspectul psihic al *gudurării*: „lingușirea, atitudinea rugătoare, de implorare, dorința de a obține ceva”, manifestată și din partea unui animal cum e ciinele ce-și arată iubirea, atașamentul către om, dîndu-i tîrcoale și atingîndu-se de el. În aromână pare că se zice numai despre om nu și despre ciini. Încît **gud-* în **gădulare* (**godula-*? **gudura-*?) nu e diferit de i.-e. **guhēdh-* „a ruga, a cere, rîvni, dori” (WP, I, p. 673; IETW, p. 488): v. pers. *jādiyāmi* „mă rog”, gr. *θέσσασθαι* „a implora, ruga fierbinte”, *πόθος* „dor(ință) puternic(ă), cerere”, v. irl. *guidin* „(mă) rog”, *guide* rugă(minte)”, lit. *gedāu-ju*, *-ti* „a dori cu ardoare”, *gedū* „a fi îndurerat de —”, irl. *-guidiu* „mă rog” (celt. **godīō*), *guide* „rugă(ciune)” etc. Forma carpato-balcanică era **god-* sau **gud-*, cu sufix *-l-* sau *-r-* ce poate fi îndoeuropean sau romanic. Remarcabilă rămîne în dialectul zis dacoromân restrîngerea accepțiunii lui *gudura* mai ales la „lingușirea (din partea) cînelui”, fapt explicabil prin atașamentul deosebit și fidelitatea acestui animal față de om, de stăpînul său.

(78) *gúșă* (var. *gușe*) s.f. (pl. *guși*, rar *gușe*) 1) „umflătură mare la gît, mai adesea sub bărbie, care se formează la oameni, prin hipertrofia glandei tiroide” („goître; Kropf”). 2) „dilatatiune (pungă) a esofagului la unele păsări în care intră alimentele înainte de a ajunge în stomac” („jabot; Kropf der Vögel”). 3) „partea grasă ce atîrnă la unele persoane sub bărbie; pielea ce atîrnă la vite sub gît („double menton; fanon; Doppel-, Unterkinn”).

Der.: *gușiță*, *gușuliță*, *gușoi*; a *gușa* (*guschede* „strumen acquiro” AnonC), a *gușii* („a rupe la gît, a sfîșia” olt.; „a sugruma” hat. etc.), *gușat*, *gușițe*, *gushavel* (AnonC), *gușnică* („cerfeul bulbeux”), a *sugusă*, *gușătură* „covor în culori, cu guși” (MatDial, I, p. 175), *păstrăgușă* („gușă mare peste măsură”, Șez, III, p. 84, Suceava), *gușăroșiu* („rouge gorge”); *răguși* (? contaminat din *vaucus* + *gușă*, DR, III, p. 689, VII, p. 114); nume proprii: *Gușiță* (ex. *Drobeta*, Turnu Severin, 1978 [1979], p. 202), *Gușatu*, *Gușeală* etc., topon. *Gușăți*, *Gușoieni*, *Gușiței*, *Gușoiu*, *Gușoianca* ș.a. (NumeL, p. 273; TopRom, p. 318); *zaguși*, *zaguși* „a (se) sugruma, a (se) sufoca; a se înneca cu mîncare” (AtlLR; CercLg, XVI 1971, p. 95).

Dial.: arom. *gușă* (*gușe*), *gușuî* („a tăia grumazul”), *ngușare*, *-at*, *nguședzu*, *gușmiescu* „gîtuiesc”, *gușuire*, *-it* „decapitare”; megl. *gușă* „gît”, *gușnēs* („iau de gît”); istr. *gușă*.

Îm p r. din rom.: blg. *guša* (*gušav* și multe derivate), n.gr. *γ(κ)ούσα* (RumWNGr p. 24, 76); srbc. *guša*, *zagušiti* (Slavia, IV, p. 342; SOF, XXI, 379); ucr. *gúši* (DR, III, p. 201–202; RomSl, XIV 1967, p. 147, XVI, p. 87–88); ung. *gusa*, der. *gusd*, *gusdzik*, *gusdai csindl* (Rom IX–XIV, p. 161; InflR, p. 49; WtbCs, p. 60; SziJsz, I, p. 205; NyIrK, VI 1962, p. 194, 198, VII 1963, p. 117, 119, 283, VIII, p. 102; SCL, XIV 1963, p. 283; StLex, StCom, 13, p. 256; MNYTETsz, I, p. 1109); säs. *guschē* „Kropf”, *guschat*, *guschatisch* „kropfig” (RomEISz, p. 21), posibil și *gosche* „Maul” (SächsWtb, III, p. 276); trc *guša* (RÉSEB, IV 1966, p. 227); ? germ. *Goschen*, *Gusche* (Pușcariu, ELR, p. 58).

Alb.: *g u s h ë* „Hals”, „gozzo” (Cord.).

DictB, I, p. 482 „gusa a gula”. ● LexB, p. 249 it. *gozza*. ● Pontbr, p. 298 gr. *γούσα*. ● Miklosich, SIEIR, p. 9 „gușă — alb. *gushë*”; AlbF, I, p. 356; SIEIM, p. 29

-*curc-* (-*cru-c-*), vreun i.-e. **kreu-k-*, *(s)*kreu-k-*, *(s)*ker-* (WP, II, p. 568—575; cf. *zgardă*, *cîrlig*), ori **kru-* (*cruță*).

îndopă v. *dop*.

(80) **înghină** (var. *îmbină*) vb tr. și refl. „a (se) împreuna capăt la capăt, a (se) uni laolaltă” („(s')unir, (se) joindre, s'entremêler; aneinanderfügen, miteinandervermengen”).

Der.: *înghinare* (*îmb-*), -at, -ătură; *îmbinător*, -oare; *înghinărat*, -ghen- (Dimbov.); *înghinerat* „crescut împreună”; contrarul *desghină* (*degh-*, *desbină*, *desbin* (s.), *desbinare*, -at, -ătură, -tor); *răsghind* „a (se) despărți, a (se) separa, a (se) răsleți” (se) détacher, séparer”); „a (se) desuni, a (se) învrăjbi” („(se) désunir, diviser, brouiller”); *ghinătură* „pîni lipite una de alta (la copt)”.

Dial.: arom. *dizgl'ină*, *dijgl'inare*, *dijgl'inat* (*dizgl'-*); pentru „înghin-îmbin” se cunoaște numai *ameastec*.

LexB, p. 177 „*desbinu* findo, diffindo, sejungo, a lat. *dis* et *binu*”, 271 „*îmbinu*, combino, jungo, conjungo, a lat. *in* et *binu*”. Admis: Cihac, DĒtDR, I, p. 118 **îmbinare*, **de-ex-binare*; LaurM, I, p. 1058, II, p. 12; Bugge, BB, XVIII 1892, p. 174 („alb. *dzbon'*, *zbon'* „jage fort, verjage, vertreibe”, eher aus lat. *disbinare*, vgl. rum. *desbin*”); Candrea, RIAF, VII, p. 80; Densusianu, HLR, I, p. 228; Pușcariu, EWR, 778; Körtling, LRWB, 4731; Tiktin, DictRG, p. 537, 755; Șăineanu, DUn, p. 305; Candrea, DEnc, p. 632; Meyer-L, REW³ 4280; Graur, BL, V, p. 101. ● Philippide, ILR, p. 107 *îngin* der. din *inguen*, considerat ca *in* + *ghin*, de unde apoi *degin* — *des* + *ghin*. ● Papahagi, NEt, p. 218—219 lat. **anglino* (< *anglo*, -are) „îmbin, fac unghiu”. ● CDDE, 482 **disglut(i)nare* > **disglunnare* > **desglunare* > *deghinare* etc.; 823 *îmbină* < lat. **îmbinare* < *bini*. Admis: Pascu, Cim, p. 150, DĒtMR, I, p. 176, 532; Candrea, DEnc, p. 398. ● Giuglea, DR, III, p. 620—621 în familia lui lat. *glus*, *glutino*, v.gr. γλίω „Leim, matière gluante; glu, colle”, germ. *chlenen* „kleben”, *kleben* etc.; prototipul formei rom. **disglinare* din gr. γλίω, cu prefix *dis-*; a însemnat „a se descleia; a se desface, desuni”. ● Pușcariu, DR, V, p. 759 „etimologia lui *înghină* nu e sigură”. ● DLR, II/1, p. 476 „etim.necun. Poate exista o legătură cu *ghinui*, *ghinuitoare*, *ghinărar*, *ghinoniu*, *ghinătură*”. ● Mihăescu, RESEE, VI 1968, p. 148 *desghină* (*dijgl'inare*) lat. *disglut(i)nare*.

Presupusa legătură cu lat. *bin-* a fost definitiv înlăturată după ce s-a relevat raportul cu înruditul *desghină*, arom. *dizgl'ina*, ca și var. *înghină*, care e forma genuină, populară (*îmbina* și *desbina* sînt hiperurbanisme, secundare, fără semnificație pentru etimologie). La bază stă deci tema *-*glin-*, aceeași în *desghina* și *înghina*, pentru care singura legătură verosimilă este cu gr. γλίω, potrivit formal și semantic, dar nu ca împrumut din greaca veche ori timpuriu bizantină (însuși autorul etimologiei se pare că a renunțat la ea: DR, X, p. 462, DRS; DLR nu e preferată celei date de Candrea), ci prin înrudirea mai veche i.-e. a cuvintelor gr. și rom.: baza i.-e. **glei-* în **glei-t-*, -d-, **glei-bh-*, **glei-m-* „a lipi împreună, a lipi, a unge”; rad. **gel-* „învăluși; rotund, sferic” (WP, I, p. 619—621; IETW, 357—364; WH, I, p. 611—612; cf. *ghiară*, *ghioagă*): gr. γλίω și γλίω „clei, vîsc”, γλοιός „lichid cleios”, γλίωμαι „a se lipi, a se lega cu putere de —, a dori fierbinte”, lat. *glūs*, -tis, *glūten* „clei” etc., v.irl. *glenim*, cymr. *glynaf* „adhaereo”, alb. *ngit* (**gl'it-*) „lipesc” ș.a. Tema rom. *-*glin-* reprezintă un i.-e. **glei-n-* (element morfologic ca în gr.); sensul ei de „a lega, lipi (etc.)” indicat de semantismul celor două verbe *in-* și *desghina*.

îngropă v. *groapă*.

(81) **îngurzi** (var. *îngruzi*, *îngorzi*; și *îngurgă*?) vb tr. 1) „a face crețe, încreți, boți; a strînge pe margini” („rider, plisser, serrer, (se) froncer, faire la moue; in Falten ziehen, falten, krausen”). 2) „a confecționa opinci încrețind

cu o curelușă marginile și formînd gurguiul” („plisser, façonner des sandales; die Sandalen (Bundschuh) falten”), „a coase gaura (ruptura) dintr-un sac” („faire un point à une déchirure; das Loch eines Sackes flicken”). 3) fig., refl. „a se întovărăși” mold. („s'associer; zugesellen”).

Der.: *îngurzire* (-*gruz-*), -it, *îngurzură* (-*gorz-*), *îngurzeală* („încrêțire”); contrar *desgurzi* „descoase opinca, descoase, descurca ceva incurcat” (haț., RevCL, III, p. 122), „descilci” (ban., DR, VI, p. 318), var. *dăsgurzi* „a înmuia tortul de cînepă” (ban., Coman, Glos, p. 90), -it, -itor.

Cihac, DĒtDR, II p. 148 „îngurzesc froncer, plisser, racornir; a se — se crispier; srb. *guriti* se, *sguriti* se se contracter par le froid etc.; v.sl. *grûbû* dorsum, *grûba* convulsio; v. *gârb*, *gârbă*”. ● Densusianu, RevCL, V, p. 107 *desgurzire* din lat. **disgurdire* der. din adj. *gurdus*, fr. *engourdir*, *dégourdir*; 108 *îngurzire* der. din *gurdus*, *îngurdire*; HLR, I, p. 166. ● Pușcariu, EWR, 862 [**in*]-*gurdio* (*gurdu*, fr. (en) *gourdir* etc. Dens.). Admis: Tiktin, DictRG, p. 818. ● Pușcariu, DR, VI, p. 317—327, DLR, II/1, p. 700 der. din subst. **gurz-* (în *gurguiu*) din lat.pop. **gurgeus* (în loc de *gurges*, cf. *gurgea*, fr. *gorge* etc.), inițial „a da forma gurguiului (țitei)”; cf. *desgurzi*, *îngurgă*; Meyer-L, REW³ 3323. „Ne me semble pas convaincant” Graur, BL, V, p. 100. ● Șăineanu, DUn, p. 327 lat. *gurdire* „a înțepeni”, Șăineanu, DictRF, p. 285. ● CDDE, p. 658 „îngurzi, îngurga”. ● Scriban, D, p. 693 „îngurzesc, grunz-, -gurz-, mai probabil din *grunz* decit din lat. **ingurdire*, din *gurdu* prost, grosolan”.

Temele sl. (s)*gurit-*, (s)*gerbat-* etc., ca și lat. *gurdu* (potrivit ca formă) nu explică sensul, ori lat. *gurg-* în der. -ia, -iu, pentru înțelesul primordial pe care-l avea *îngurzi*, ce nu poate fi „a confecționa opinci prin încrêțirea marginilor și formarea gurguiului”, ultimul cuvînt relevat cu deosebită insistență de Pușcariu în interesul etimologiei sale; „formarea gurguiului” este ceva secundar, fără semnificație nici măcar pentru îngurzirea opincii țărănești, iar însăși această confecționare e numai un fel de îngurzire, verbul avînd caracter general, nu ca ceva secundar („prin anal.” sau „extensiune”, Pușcariu) din noțiunea *gurguiu* și din acțiunea de modelare a acestuia. Sensul propriu și primordial al lui *îngurzi* era „a încrêți, a boți” cum îl dau dicționarele (afară de DLR) și cum îl traducea în nemțește (la 1905) chiar Pușcariu „einschrumpfen”, fără a se fi lăsat influențat de asemănarea aproximativă cu *gurguiul* (care fusese pus în legătură cu *îngurzi* de G. Kirileanu „poate de la *gurguiul* opincii vine *îngurzi*”); este o etimologie populară pe care a apucat să o susțină Pușcariu cu mijloace savante. Nu se poate spune dacă există și care este raportul etimologic dintre *îngurzi* (*îngurgă*, var. *tîrzie*?) și *gurguiu*; originea latină a ultimelor două nu e sigură în măsura considerată de Pușcariu; oricum, *îngurzi* de origine latină nu poate să fie, căci conținînd noțiunea de „a îndoi, încrêți, răsuci”, tema de forma **gur-d-* (**gor-d-*; neprobabil **gur-g-*, căci *osînză* și *Sîngeorz* nu pot dovedi că **gurgire* trecea obligator la *îngurzi*) aparține la rad. i.-e. **ger-* „a întoarce, răsuci” (WP, I, p. 593—598, 3; IETW, 385; cf. *grapă*); baza **ger-d-*, *gre-d-*, nasal. **grend-* a dat cuvinte ca mhd. *krenze* „coș, paner (= împletit)”, ahđ. *kranz*, lit. *grandis* „brățară, șină pe roată”, *grandele* „brățară”, *grandinis* „circular”, let. *grūdods* „foarte încovoiat, răsucit”, pol. *grędac się* „a se întoarce” etc.

(81a) **înseilă** (var. *însăilă*, *însăelă*, *înselă*, *înseilui*, *înselui*; prez. *înseilez*, -săil-, *înseil-*, -săil-) vb tr. 1) „a coase cu împunsături mari (în mod provizoriu, pînă la cusătura definitivă); a minciuna” p. anal. „a prinde o haină cu scul de formă provizorie”; fig. „a coase petec de petec spre a face o haină întreagă sau a pune bucată lângă bucată făcînd un obiect întreg” („faufiler, coudre (provisoirement); fabriquer pièce par pièce; coudre les petits morceaux; heften”). 2) „a îndila, a coase în tighel” („piquer; vorstechen, durchnähen”). 3) p. ext. „a împreuna, a înșira” („joindre, unir, enfiler; einfädeln”). 4) „a prinde pro-

vizoriu în cuie” mold. („fixer provisoirement avec des clous; provisoirement fixieren”). 5) fig. „a începe să faci ceva” („commencer à faire; anfangen, beginnen”).

Der.: *înseilare, însăilat* (negat. *ne(t)înseilat*), *înseilător, înseilătură*; și *-săil-*. LaurM, Gloss, p. 320 „*înseilare* longiori fili ductu praesueri (fr. faufile) a face preliminara și provisorie cosatura, a cose cu rare impunse de acu, a face un început etc.; forte prob. că e în locu de *insaliare* în locu de *insalire* = *in-salire* = *sarure*, a lucra pre sarite, lasând părți de lucru în intervale mari”. ● Cihac, DĖtDR, II, p. 324 *săiesc* forger, *săieală* băti, *însăilez*, vsl. *šiti* suere, *šilo* subula etc. ● Tiktin, DictRG, p. 826 din *saiă* „Heftfaden”. Admis: Șăineanu, DUn, p. 330. ● Scriban, Arb, XXX 1923, p. 284 din ung. *szál* („fir) de ață”. ● Giuglea, DR, IV, p. 1553 *subellare* „a prinde cu acul” (infl. de *fibillare*). ● Drăganu, DR, V, p. 369 ung. *szél* „margină”, cu segmentarea lui *é < éj* fenomen cunoscut în ung. (*szél - panna > szeilpanna*); sensul orig. al lui *înseilă* va fi fost al der. ung. *szélel-* termen de croitorie „a trage (cu cretă sau prin cusutul cu ață albă) o linie pe marginea stofei pentru a tivii ori coase nasturii” etc. ● DLR, II/1, p. 379 „etim.necun. (Din cauza răspîndirii în Ardeal, nu e probabil că avem a face cu un der. din trc *saiă*”). ● Scriban, D, p. 697 got. *insailjan* „a lega cu funii”; v. *sailă, saia* și *sălai*; cf. și *szál* „ață”. ● Candrea, DEnc, p. 662, Șăineanu, DictRF, p. 289 (orig.necun.). ● DR, X, p. 181-183, AnEtn, 1959-1961, p. 31 i.-e. **segi-ll-* prin tragică.

Forma veche pare a fi *înseilă* (Drăganu), în care diftongul *-ei-* se explică prin căderea unei consoane între *e* și *i*; deci un **se(.)ill-* din care a căzut un *g* intervocalic (cf. *baier, caier, droaie*): **segill-* a rad. i.-e. **seg-* (*seng-*) „a prinde cu ace (sau copcii), înseila” (WP, II, p. 480-481; IETW, 887): v. ind. *sájati* „atîrnă, acață, se prinde, rămîne atîrnat”, *sakti-h* „atîrnarea, lipirea” etc; lit. *segu, sęti* „a prinde, înseila”, iter. *sagyti, sagas* „laț, nod, cu care se fixează pînza pe nălbitoare”, *sagă* „scoabă, cîrlig, cataramă, clanță”, *sagtis*, let. *sagts* „cataramă, clanță”, nhd. *senkel, schuhsenkel* etc. Se pare că *-ll-* forma un der. nominal aprox. **segill-* (cf. **undrella > undrea*), din care verb **insegillare > înseila* (nu suf. verbal romanic *-illare*; Meyer-L, GrRS, II, p. 613); cf. și rad. **sag-* (WP, II, p. 448)?

înșiră v. *șir*.

întări v. *tare*

(82) *întărită* (*interită, întărită, întărtă*) vb tr. 1) „a duce pe cineva în stare de surexcitare sufletească; a irita, instiga” („irriter, exciter, agiter; mettre en colere; entrer en fureur, s'emballer, s'emporter; s'agiter, se monter, s'exhalter; aufbringen, erbittern, reizen, anreizen, erregen, treiben”). 2) „a îndemna, împinge, mîna, îmbărbăta pe cineva să facă ceva sau să pornească împotriva cuiva, a (îm)boldi, stimula, împintena, încuraja” („animer; exciter, stimuler, acharner, entrainer; erregen, anreizen, antreiben, stacheln”). 3) „a deștepta, ațîța, porni, aprinde, încinge, înflăcără, zgîndări” („enflammer, éclater; anzünden, begeistern, ausbrechen”). 4) „a irita” („irriter; aufreizen”). 5) refl. „a se turbura” („se troubler; sich trüben”).

Der.: *întăritare, întăritat, neîntăritat, întăritător, -oare, întărităcioc, -oasă, întăritătură, întărităciune*.

LexB, p. 317 „*întăritu* irrito, instigo - a lat. *irrito*”. ● LaurM, II, p. 91. ● Cihac, DĖtDR, I, p. 129 „lat. *in-irritare* (avec *i* copulatif intercalé), it. *irritare*, esp. port. *irritar*, fr. *irriter*; *întărităciune* lat. *irritatio, -onis*, it. *irritazione*; *întăritător* lat. **irritatorius* (etc.)”. Admis de mulți (cu unele nuanțări): Schucharđt, ZrPh, XXIII, p. 419, XXV, p. 418; Meyer-L, *Einführung* § 73,³ § 102, REW, 4491; Pușcariu, EWR, 879 **[in]territor < irritare + *territare* (din *terrere*); CDDE, 872 **interritare* (*interritare < territare, *effrayer* inadmisibil din cauza lui *i* scurt); Tiktin, DictRG, p. 831; Șăineanu, DUn, p. 333; Candrea, DEnc, p. 665; DLR, II (1931), p. 775. Dar „*întărită* fait difficulté”, BL, V, 1937, p. 102 (Graur).

Soluția (soluțiile) din latină-romanică prezintă dificultăți formale-fonetice (tema românească *terit-* nu este justificată) și semantice, căci esența lui *întărită* nu e „iritarea, excitarea”, ci „stimularea, îndemnarea, forțarea”, ideea „forță sporită”; ca atare tema veche rom. *terit-* (*tarit-*) aparține la rad. i.-e. **ter-* (cf. *tare*), v. ind. *tārati* „a traversa, birui”, *tarutē tarutar-*, *atarit, tartum, tartum* etc. (WP, I, p. 733).

(83) *întîmpină* vb (vechi *tîmpină*) 1) tr. „a merge înaintea cuiva cu bucurie sau prietenie, a primi cu onoruri pe cineva” („aller au devant de -, recevoir; saluer; traiter avec; entgegengehen, -kommen, -treten, begrüßen; mit jm unterhandeln”). 2) tr. „a veni din partea opusă, a se găsi față-n față cu cineva, a da peste cineva, a întîlni întîmplător; a surprinde” („rencontrer, croiser; surprendre; assaillir; antreffen, begegnen, überraschen, überrumpeln”). 3) refl. „a se găsi cu cineva (întîmplător) față-n față, a se ajunge, întîlni cu cineva sau ceva” („se rencontrer; rejoindre, croiser, se jeter dans; sich wieder treffen, kreuzen”). 4) spec. tr. „a ieși cu oaste în calea cuiva, a se împotrivi dușmanului; a da lupta” („rencontrer, en venir aux mains, se battre; an etw stossen, zusammenstossen”). 5) „a face față la ceva, preveni, evita, a combate” („faire face à, obvier à; entgegentreten, begegnen, vorbeugen”). 6) intr. „a răspunde, obiecta, a combate” („répondre, répliquer; faire opposition; antworten, erwidern, einwenden”). 7) † „a răspunde, a răsplăti” („récompenser; belohnen”) și alte sensuri figurate.

Der.: (*in*)*tîmpinat, (in)**tîmpinat, ne(t)ntîmpinat, întîmpinător, -oare, întîmpinătură; tîmpinuș, tîmpinăciune; preîntîmpină*.

LexB, p. 315 *intempinare* occursus, obviatio. ● LaurM, II, p. 86. ● Cihac, DĖtDR, II, p. 666 (el.gr.mod.) „*intîmpin* rencontrer (etc.) gr *ὄπαντ(α)ῶ, ἀπαντ(α)ῶ* rencontrer, aller à la rencontre; le vb drom. est une métathèse du subst. *ὄπαντ(α)ῶ*”. ● Tiktin, DictRG, p. 834-835 „*tîmpină*, wahrsch. Erbwort, dunkel”. ● Pușcariu, PerspDict, p. 8 din *tîmpină*, - despre care observa Bogrea, DR, II, p. 762 „explicația lui *întîmpinare* (Candrea) a dat-o independent și d. Philippide”; admis: Pușcariu, DR, III, p. 396 **tympanum > tîmpină > întîmpină*; Șăineanu, DUn, p. 333 (termen primitiv militar: a ieși înaintea cuiva cu tîmpine, a-l primi cu sunetul instrumentelor); Candrea, DEnc, p. 666 (propriu „a bate toba în semn de cîuste”); DLR, II, p. 772 etc.

Este evident că verbul românesc nu are a face cu *tîmpină* „instrument muzical”(?), dar nici apartenența etimologică a lui nu este clară; două alternative se oferă deocamdată: fie rad. i.-e. **temp-* „a întinde, trage, încorda”, lit. *tempiu, tempti* „a întinde”, *tîmpstă, tîmpți* „a se întinde, a se alungi”, lat. *tempus, -oris* „timp (*întindere)”, *templum* „spațiu” etc. (WP, I, p. 721), fie să aparțină ca temă **temp-in-* la rad. **to(m)p-* care a dat pe *tîmplă*. Plus adhuc non liquet.

(84) *întîmplă* forma veche (etimologică) *tîmplă* (*se tîmplă, templare*) vb. 1) unipers. refl. „a surveni, a avea loc” („arriver, se passer, survenir; s'accomplir; sich ereignen, sich begehen, geschehen, vorkommen”), *se au tîmplatu, mi se tîmplară, se tîmplă, tîmplăse* etc. 2) tr. (rar) † „a ajunge pe cineva, a lovi, a da peste cineva” („atteindre; treffen, erreichen”). 3) refl. „a se nimeri, a se brodi ceva, cineva, cumva să...” („il s'est trouvé que..., le hasard a fait que...; sich (zufällig) treffen”). 4) refl. „a se găsi (prezent), a fi de față (în mod incidental)” („être, se trouver; zufällig, gerade an einem Orte sein”) ș.a.

Der.: (*in*)*tîmplat, ne(t)ntîmplat, (in)**tîmplător, -oare, tîmplătoresc, -ească, (in)**tîmplare* (expresii la *întîmplare, la voia întîmplării* etc.); *tîmplăturistică* (creație artificioasă erudită în sec. XIX-lea pentru noțiunea de) „istorie, istoriografie”.

Dial.: neatestat (arom. *tih'isescu, se-agudeaște*).

LexB, p. 315 „*intemplare* casus, eventus — radix eadem cum lat. *contemplor*”.
 ● LaurM, II, p. 86 *intemplare*. ● Cihac, DĒtDR, I, p. 280 „*timp* (tempus), *anotimp*; *věstimp*; *tîmplă*; *întîmplă*, lat. **intemporare*; avoir lieu, se passer, arriver, survenir, se rencontrer, se trouver”. ● N. Sulică, *Antropomorfisme și antiantropomorfisme în limba română* (Brașov, 1900), p. 77 din **in-templo, -are*. ● Pușcariu, EWR, 884 *întîmplă* < **temlo, -are*, din *templum* formă scurtă a lui *tempus* (cf. *extemplo* „alsbald”) „in der Zeit sein” (cf. *contemporor, -are* „in der gleichen Zeit sein”). ● Tiktin, DictRG, p. 835 „viell. lat. **temporo* von *tempus, -oris* 'Zeit' mit der lautlichen Entwicklung von *tîmplă-tempora*”. ● Pușcariu, PerspDict, p. 45–46, DLR, II (1931), p. 774 „*întîmplă* din puținii termeni în legătură cu cultul păgîn: augurul roman descria cu bățul pe cer un spațiu numit *templum, contemplînd* sborul pasărilor, care intrînd în acest *templu* se petrecea evenimentul așteptat, *întîmplarea*...” [!]. ● Șăineanu, DŪu, p. 333 (lat. **templare* din *templum* formă colaterală cu *tempus* „timp”).

Cele două tentative latinești s-au învățit în jurul noțiunilor de *tempus* și *templum* (însoțite de niște demonstrații puerile ale lui Pușcariu, ca „termen sacral”; augurul roman etc.), cu care verbul românesc are comună numai o asemănare fonetică parțială, fortuită, deosebindu-se net sub raport semantic. Esențialul în verbul (*în*) *tîmplă* este noțiunea de „a avea loc; arriver, se passer”, iar tema **temp-l-* are rude directe în domeniul baltic: lit. *tàpti* (*tampù*) „a deveni”, *pri-tàpti* „a ajunge, cunoaște, experimenta”, let. *tapt* (*tūopu*) „a deveni, a se întîmpla, a ajunge”, *tapigs* „un spirit capabil”, *pa-tapt* „a parveni, ajunge, avea răgaz”, *satapt* „a întîlni, a da peste cineva” etc., — care au fost reduse la un rad. i.-e. **top-* „a ajunge, nimeri sau a da peste ceva”; dacă poate avea sensul de „loc unde ajungi (sosești)” cuprinde și gr. *τόπος* „loc” (WP, I, p. 743); apartenența acestuia la grupa baltică nu este sigură în măsura cît apare legătura cu tema străromână **temp-* care a primit sufixul *-l-* ce nu pare să fie latin-romanice.

(84a) *întremă* (*întrămă, întrarmă*) vb tr. și refl. 1) „a (se) întări, (consolida, fortifica) cu mijloace de apărare” („(se) fortifier, consolider; herstellen, kräftigen, stärken”). 2) spec. (sensul obișnuit) refl. „a-și recîștiga sănătatea (prinde putere) după boală, a se face bine, a se reface (îndrepta, veni în fire)” („(se) rétablir, reprendre ses forces, se remettre (d'une maladie), guerir; (wieder) zu Kräften kommen, sich erholen (stärken)”). 3) fig. „a-și reface buna stare materială” („se refaire, rétablir ses affaires; sich umschaffen, das Verlorene wiedergewinnen”).

Der.: *întremare* (-ăm-, -arm-), *întremat* (contrar *ne-*), *întremător*, † *întremătură*. LexB, p. 320 „*întremare*; *întremu* seu *intramu* focillo, refocillo, convaleo, concalesco etc.”. ● Cihac, DĒtDR, I, p. 131 „*intramu* du lat. *trama*, it., sp., port., cat., prov. *trama*, fr. *trame*; *tramer les fils* et de là *remettre, refaire, rétablir, guérir; destrămă, sp. destramar* etc.”. ● LaurM, II, p. 96. ● Pușcariu, EWR, 1754 „*tramă* < lat. *trama*; davon *întrăm* 'den Einschlag eines Gewebes machen', *mă întrăm* 'genese' (eigentl. 'bringe das Gewebe meines Körpers in Ordnung)". Admis: CDDE, p. 134; Tiktin, DictRG, p. 842; Șăineanu, DŪu, p. 337; Scriban, D, p. 702; Giuglea, LL, II, p. 43. ● Pușcariu, ZrPh, XXXVI 1913, p. 109, DR, I, p. 235–237 respinge legătura cu *tramă* și *destrămă*, plecînd de la forma locală (mold., bucov.) *întrarmă*, care ar fi cea primitivă, „născută din *înarmă* prin substituirea prefixului *în-* prin *întru* înainte de vocale”, der. din *armă*, „asemenea omului care se restabilește după boală cu cel care se înarmează pentru lupta vieții [!]; poate să se fi născut în vremile grele din evul mediu, ... epocă continuă de luptă [!]; totuși trecerea semantică presupune o gândire cam abstractă”; (după Vălsan) „*înarmă* (< *întrarmă*) din *arm* partea de sus a piciorului la animale” < lat. *armus*. A se *întrarmă* ar fi o formație analogă cu „a se împicioroga”, ung. *lábadni*. Probabil se va fi întrebuițat inițial numai despre animale: *boii s-au întrarmat* etc.”. Admis: DLR, II/1, p. 829–830, LR, I, p. 359; Meyer-L, REW³ 661. ● Candrea, DEnc, p. 660 (orig. necun.).

Explicarea prin *trama* (ca formă pozitivă a lui *destrămă*) e grea: „nu prea vedem de ce acțiunea de a introduce firele prin urzitura unei stofe, lovindu-le cu batalele, să se întrebuițeze ca metaforă pentru 'revenirea la puteri după boală'. Există un paralelism perfect între verbele compuse cu prefixul *în-* și cele cu *des-*, încît nu mi-e cunoscut nici un exemplu ca un verb cu *des-* să nu exprime noțiunea opusă ori negativă față de cel cu *în-*. A *destrămă* se întrebuițează numai în sens propriu 'a scoate firele dintr-o țesătură', refl. despre țesătură 'a se sdrențui'; nu se poate zice 'sănătate destrămată'. E total neobișnuit să se întrebuițeze compusul cu *des-* numai în sens propriu, cel cu *în-* numai în sens figurat” (Pușcariu). Asemănarea lui *întremă* cu *tramă* și *destrămă* pare a fi întîmplătoare, iar forma regională *întrarmă* (cu *r* propagat, evident „missbräuchlich”, Tiktin) nu explică pe *întrema*, vechi (Dos., Cantemir) și general în toate zonele românești; nici apropierea de *armă* („a înarma”) sau *arm* „partea de sus a piciorului” nu are valoare. Alcătuit din prefix *în-* și o temă posibil autohtonă, verbul conține ideea „a învinge boala, a cîștiga putere, tărie, sănătate”, deci în *-trem-* (*-tram-*) se află rad. **ter-* „tărie, putere; a stră-tărie, sănătate”, cf. în *-trem-* (*-tram-*) se află rad. **ter-* „tărie, putere; a stră-tărie, sănătate”, cf. în *-trem-* (*-tram-*) se află rad. **ter-* „tărie, putere; a stră-bate, trece” (WP, I, p. 732–434; IETW, 1074; cf. *tare*), baza **trā-* „(a trece peste, a salva), a ocroti”, av. *drā, drāvi-* „scut, apărare” etc., derivate în *-m-*. De relevat altă familie de cuvinte mai apropiate semantic de tema rom. *-trem-*, baza **treu-* „a(-i) prii, a prospera, a crește” (WP, I, p. 744; IETW, 1095), ca și **treg-* în cuvinte celtice, germ. „forță, tărie, luptă (etc.)” (WP, I, p. 755), cu același rad. **ter-*.

întărcă v. țarc.

(85) *leăgăn* s.n. (pl. *leagăne*) „pățigel în care se culcă pruncii (uneori construit spre a se balansa)” („berceau; balançoir; Wiege, Schaukel”), cu multe sensuri figurate („voiture, berline” încă în sec. XVI, Densusianu, HLR, II, p. 450; DR, II, p. 509).

Der.: *legănaș, -nel, legăior, legănuș, -uț*; a *legăna, legănaș, legănat* (*ne-*), *legă-nata* (horă), *legănașor, legănașură, legănașoare* (femeie); abstr. *legănat, legănaș, legă-nătură*.

Dial.: arom. *leagăn* (și *cună* lat.), *ligănaș, ligănat*, topon. *Leagăn munte* (LL, III, p. 85); megl. *legăn* „leagăn, cuib”, *liganari, zăleagăn*; istr. *leagăr, legără* (AtILR; CercLg, XVI 1971, p. 96).

Îm pr. din rom.: ung. reg. *lăgän, lyeägän, lyägän* „bölsö”, *lögändl* „ringat” (MNyRomKölc, p. 235).

DictB, I, p. 615 „*leaghen, -nel* (a *levigo*) cunabula, cunae”. ● LexB, p. 347 „*leganuș* cunas vel infantem in cunis agito, a gr. *λέγω* dormire facio”. ● Pontbr. p. 400 gr. *λῆνον*. ● Roesler, GTB, p. 571 *leagăn* și *lighian* din gr. *λεγάνη* „Kufe, Bassin”, *λαγένα* „Krug, Kanne”. ● LaurM, II, p. 142 cf. gr. *λεγον, λέγος*, lat. *lectus, lectica, λῆγος* „Krug, Kanne”. ● LaurM, II, p. 142 cf. gr. *λεγον, λέγος*, lat. *lectus, lectica, clătina*. Admis: Scriban, D, p. 736. ● Miklosich, RumUnt, II, p. 22 cf. alb. *l'ekant*, „wiegen”. Respins: Meyer, EWAlb, p. 242–243 din cauza lui *k* în alb. (care *l'ekant* „wiegen”). Respins: Meyer, EWAlb, p. 242–243 din cauza lui *k* în alb. (care ar fi trc); Philippide, OrR, II, p. 719 „ambele de origine obscură”. ● Tiktin, Stud, p. 35 (dunkel). ● Byhan, JB, VI 1899, p. 264 blg. *leagăno* „cuib”. ● Pușcariu, CL, p. 900, Meyer-L, REW³, 5028 **liginare* „anbinden”, Capidan, Megl, III, p. 168, Rosetti, ILR, I, p. 172, Iordan, BIFR, IX, p. 149; respins: Philippide, VR, V 1910, nr. 3, p. 371, 379, Pascu, Suf, p. 218 (leg-?), ArR, VI, p. 232, *La philol.roum.* (1923), p. 39. ● CDDE, 973 lat **lëviginare* „a mișca încet” (*levis* + *aginare*) > **legena* > *legăna*

(cf. *mesteacăn*). ● Șăineanu, DUn, p. 359 din *leg* (cf. *tragăn* < *trag*). „Niciuna nu pare mulțumitoare”, Drăganu, DR, III, p. 509, „trebuie să fie de proveniență autohtonă, rad. onomatopoeic i.-e. **lig-*, *lig-*, *leig-*, „a clăti(ua), mișca, legăna”, *legână* din *lega* (etc.)” [confuz.] Etimologia nu e mai „mulțumitoare” decât cele precedente ori decât a lui Candrea, DEnc, p. 701 lat. vulg. *līgīnus* < gr. *λίχνος*. ● Byck — Graur, BL, I, p. 20 „*leagăn* est sans doute un deverbatif de *legână*”. ● Reichenkron, *Festschrift J. Friedrich* (1959), p. 372, DasDak, p. 137: i.-e. **legh-* „pat, culcuș”; AnEtn, 1962—1964, p. 83—85, CercLg, XIII 1968, p. 350. ● ILR (1969), p. 301 lat. **leviginare*.

Este unanim acordul asupra caracterului ereditar al apelativului, fie din latină, fie din fondul autohton (Drăganu, Reichenkron). Alternativa dintii fiind inadmisibilă, se impune a doua, — fiind însă necesară precizarea că nu verbul de caracteristică, încît verbul derivat din el a devenit termenul prin excelență pentru „oscilație ritmică (balansare)”; la bază stă deci substantivul, nu verbul (cf. *razim* > *rezemă*, *fărîmă* > *fărîmă*). Înainte de a fi „legat, atîrnat, mișcat”, *leagănul* este și era un mic p a t (troc, albie) servind drept culcuș pruncilor: este esența semantică ce nu e de confundat cu „legarea” sau „atîrnarea” de grindă, ori cu mișcarea de legănare etc. ²⁷, sau cu alte elemente secundare, nesemnificative pentru etimologie, care însă (producînd confuzii) au împiedicat pînă de curînd elucidarea obîrșiei cuvîntului nostru. Cei care au întrezărit demult miezul semantic al apelativului *leagăn* și direcția unde este de căutat legătura etimologică justă au fost ... Laurian—Maxim citînd gr. *λέχος*, lat. *lectus*. În sensul acestei înrudiri etimologia firească se oferea de la sine. La triburile „indo-europene” din perioada arhaică lipsea o piesă specială din „mobilier” cu nume unitar în limba comună ori măcar tipic terminologiei străvechi, destinată anume pentru a „culca și legăna pruncii”. La majoritatea „indo-europenilor” ea se compunea dintr-un simplu troc, o albie confecționată din trunchi de lemn scobit, cum arată terminologia respectivă ²⁸. Adevărat că există apelative pentru noțiunea de „leagăn” în legătură cu faptul că asemenea piesă de mobilier este pusă de obicei în mișcare, oscilează, cum sînt exemplele citate în jurul rad. **leng-*, ca cele amintite (RLexIGA, II p. 654 „Wiege”): lit. *lopszys*, *lopszys*, „atîrnat”, *zybka*: *zybi* „mișcare în formă de unde” etc. Dar aceasta nu pare să fi fost cazul în ținuturile noastre: în Dacia încă era cunoscut leagănul în perioada preromană, avînd desigur un nume: de aici există o prețioasă mărturie documentară directă, pe un relief al coloanei lui Ulpius Traianus la Roma: scena LXXVI înfățișează un grup de daci, populație pașnică, băieți, bătrîni și femei, două cu copii în brațe, alta purtînd pe cap un leagăn în chip de troacă (mică albie) cu pruncul înfășurat și legat (AnEtn, 1957—1958, p. 139). Forma leagănului dacic este de tipul cel mai simplu: o a l b i e (covată) din trunchi de copac, un troc servind drept c u l c u ș pruncilor. Într-un apela-

²⁷ „Este mai mult decît probabil că 'legarea' nu e decît ceva secundar în 'legănare'; ea e necesară ca să poată produce legănarea, dar nu e însăși legănarea” (Drăganu). Un ager etimologist neamț observa „beim Wiegen in der schaukelnden Wiege ist also tatsächlich das Anbinden der Wiege an die Decke das wichtigste; durch das Anbinden wird die Wiege in Schwingung und damit das Kind in Ruhe versetzt. Der Dichter (Schubert) bestätigt die schöne, ebenso poetische[!] wie richtige[?] Etymologie Pușcariu's: rum. a *le(a)gână* zu a *legă*” (Spitzer, DR, IV, p. 650), căruia — dacă (spre adularea amicului său clujean Pușcariu) mai recurgea și la metafore poetice atot-explicatoare — i se poate aminti propria sa frază celebră „die Evidenz einer Etymologie hängt nicht bloss von ihrer Begründung ab, denn 'begründen' kann man auch das Unwahrscheinlichste” (ibid., p. 649), cum a făcut același filolog de ex. cu apelativul rom. *mire*.

²⁸ De ex.: v. nord. *ludr*. ahd. *ludara* „leagăn” (cf. gal. *lavro* „balneo”, irl. *lothar* „alveus”, m. bret. *louazz* „covată”), ahd. *waga* (alături de *wiga*) = v.nord. *vagga*; lat. *cunae*, *cunabula*; v.fris. *bert* (Meyer-L., REW, 1052a).

tiv ce înseamnă „pat” ideea de bază este „culcare”, rad. i.-e. **legh-* „a fi culcat, a zăcea; a se așeza, sta întins”, în limbile europene (WP, II, p. 424—425; IETW, 658—659; WH, I, p. 777—9): gr. *λέχος*, -ου *„pat, culcuș; pat nupțial, pat funerar; cuib”*, *λέκτρον* „pat”, lat. *lectus* „pat, culcuș”, *lectica*, *nuptial, pat funerar; cuib”*, v. irl. *lige* „torus, lectus”, *laigim*, gal. *legasi* „posuit”, got. *ligan*, ahd. *ligan, lickan, ligan* „a fi culcat”, got. *ligrs* „pat”, v. sl. *ležati* „a fi culcat”, *leža* „culcuș” etc. (la această conexiune s-a gîndit și Reichenkron, 1959). Forma fonetică și elementul sufixal vechi în *leagăn* arată că el nu poate veni din vreun idiom amintit, iar evoluția semantismului de la „a se culca, a sta culcat, a zăcea” la „loc de culcare, pat, culcuș” este firească, cunoscută și în alte limbi (gr., lat., celt., germ., sl.), la fel ca în substratul lingvistic de unde vine *leagăn*, **lega-no-* (**legh-a-no-*). Sufixul pare să fi avut nuanța din unele derivate grecești desemnînd unelte (Brugmann, GrdVglG, II, p. 259—260; Chantraine, FormNG, p. 199). Nu se poate preciza accepțiunea exactă a lui **leganu-* în perioada străromână; dacă el era numele generic al „patului” de orice dimensiuni, sau era restrîns asupra „patului mic (pentru copii)”, sufixul -no- avînd eventual valoare deminutivală. Consensul celor patru dialecte românești este un indiciu că în româna comună leagănul însemna același lucru ca azi. Pentru noțiunea „pat, culcuș” limbile indo-europene au mai mulți termeni (RLexIGA, I, p. 138).

(86) *lepădă* (*lăpădă*) vb tr. 1) „a arunca de la sine” („jeter, rejeter; von sich, ab-, wegwerfen”). 2) „a îndepărta, alunga” („éloigner, écarter; von sich, ab-, zurückweisen”). 3) „a părăsi” („abandonner, abjurer; verlassen, abschwören”). 4) „a vărsa, vomita” („vomir, rendre; ausbrechen, speien”). 5) „a naște înainte de vreme un prunc mort, avorta” („avorter, faire une fausse couche; fehlgebären, abortieren, (von Tieren) verwerfen”). refl. 1) „a renunța la ceva, a părăsi” („rejeter, se débarrasser; zurückwerfen, -weisen, sich von etw. befreien, losmachen”). 2) „a nu voi să știe de ceva, a nu primi, a nu recunoaște un lucru, a refuza” („renoncer à, se désister de; abjurer, abandonner, renier; sich von etw. lossagen, einer Sache entsagen, darauf verzichten”).

Der.: *lepădare*, *lepădat*, -ător, -care, *lepădătură*, *lăpădau*, *lăpăduș*, *lăpădăcios* („ejectivus”, DictB), *nelăpădat*; antropon. *Lepăduș* (> ung. *Lepešs*), *Lepăduță*, *Lepădatu* (CnR, p. 309) etc.

Dial.: arom. *aleapidu*, *alipidă*, -at, -are.

Îm pr. din rom.: ung. secuesc *lapadlt* „aruncat, pus la oparte” (MardLex, p. 341; RomIX—XIV, p. 63; InfIR, p. 62), sâs. *lepedân* „verschleudern, leichtfertig losschlagen” (RcmEISz, p. 32).

LexB, p. 343 „*lapidu*, de la *lapido* aruncu cu pietri; vel a gr. *λαπάξω* evacuou”. ● Cihac, DEtDR, II, p. 512 din ung. *lapadlti* (*lăpădă* nu poate veni din *lapidare*, neavînd comună nici o accepțiune). ● Tikin, Stud, p. 35 dunkel; ZrPh, X, p. 252, DictRG, p. 904 *lapido*. Admis: Miklosich, BeitrVok, II p. 48; Pușcariu, EWR, 936 „*lapăd* soll lat. *lapido* 'Steine werfen' (vgl. *dilapido*) sein, doch spricht dagegen arom. *aleapidu*”; Papahagi, NEt, p. 200; Gamillscheg, OItM, p. 57; Weigand, BalkA, II, p. 260; Philipide, OrR, II, p. 24; Capidan, Arom, p. 220; Candrea, DEnc, p. 706, CrS, VII, p. 288—289; Scriban, D, p. 740. ● Herzog, DR, I, p. 220—222, V, p. 483—494 *lapidare* inadmisibil (*e, ea* ca vocală a tulpinei este etimologic, atestat și în arom., deci neexpl-cabil din mai vechi *a*), semantismul e nepotrivit: *lapidare* nu e „a arunca pietri, a arunca”, ci „arunca cu pietri, steinigen”, ca neologismul *lapidă*; propune **liquidare* < *liquidus* (cu *qu* > *p*) = lat. *fundere* „a face fluid, vărsa, topi” („apa limpede pînă nu veți vedea, cea turbure n-o lepăda” etc.). Admis: Meyer-L., REW³ 5076a; cu rezerve: Gamillscheg, ZrPh, XLII, 1922, p. 240; respns, Pascu, ArR, VII 1923, p. 556, Weigand, Spitzer, DR, IV, p. 645—646 (*qu* > *p* implică în rom. forma scurtă **liquare*; *liquidare* nu avea sensurile lui *lepădă*; adj. în -idus formează verbe în -eți (*repeți, limpeți*).

nu în *-idare*), Rosetti, ILR, I, p. 79, 166–167. ● Giuglea, DR, V, p. 898 cf. gr. λῆπαδον, VI, p. 657 (el.lat.). ● Drăganu, DR, VI, p. 295–299, VII, p. 138–139, RomIX–XIV, p. 63 cuvînt de orig. gr. intrat în latina balcanică cu *e* în radical; **lepidare*, der. lui *lepis*, *-idis*, formă secundară *lepidā*, *-ae* „die Schuppe: squama”, cf. gr. λέπω „a curăța ceva de coajă, solz (pește); écusser, peler” etc.; **lepidare* a păstrat pe *lep-* (netrecut în *-ie-*) după analogia formelor accentuate pe desinențele verbale; inițial însemna „a năpîrli”. — Este „également douteux” Graur, BL, V, p. 103, dar „ingenios și convingător” pentru Pușcariu, DR, X, p. 296, DLR, II/2, p. 162. ● H. Mihăescu, RevC, VII 1933, p. 26–27 *liquidare* (sec. V e.n.) „a face lichid, lichiefa” e prea depărtat semantic de *lepădă*. ● Șăineanu, DUn, p. 361 „orig.necun.” ● Graur, *Etimologii românești* (1963), p. 110–111. ● Mihăescu, REȘEE, VI 1968, p. 148 *lepidare* sau *liquidare*.

S-a arătat lipsa de valoare a celor două etyma romanice (*lepidare*, **liquidare*), nepotrivite formal și semantic, în timp ce „greco-romanul” *lepido* (λεπιδ-), confectionat de Drăganu, ar corespunde pe deplin din ambele puncte de vedere lui *lepădă*, care totuși în română nu poate veni pe această cale (din grecește, prin latină), mai ales că în latină exista termenul înrudit pe cale i.-e. cu gr. λεπιδ-: *lepidus*, cu nuanța semantică diferită, încît un derivat al temei gr. *lepid-* era de prisos și echivoc chiar în latina rustică. Dar acest arhetip și rom. *lepădă* sînt inseparabile, înrudite; nu în felul cum își imagina Drăganu, ci pe cale i.-e.; tema străromână **leped-* (*-id-*) aparține direct la răd. i.-e. a cuvintelor gr. și lat. **lep-* „a dezghioca, jupui, despica” (WP, II, p. 429–431, 2; IETW, 678j WH, I, p. 785–786 *lepidus*): gr. λέπω „cojesc”, λέπος, λопас „coajă, găoace, piele” etc., alb. *l'apë* „petec, cîrpă, zdreanță”, lit. *lopas* „petec, cîrpă”, let. *lāps* „petec” ș.a. Nuanțele acestor cuvinte arată că aici se încadrează verbul românesc, din tema strărom. **leped-*, *-id-* nominală cu elementul sufixal *-d-* din cuvintele gr. și lat.

(87) *léspede* s.f. (pl. *lespezi*) 1) „fragment de formă lătăreață desprins dintr-un corp solid”, p. ext. „pătură, strat, obiect de formă lătăreață (piatră, lemn, metal, sînge închegat, săpun etc.)” („couche, copeau, écharde, éclat; (aufgetragene) Schicht, Splitter, Spalte”). 2) „tablă de piatră, foaie, placă lată dreptunghiulară de piatră pentru pardosit, șist” („dalle, cadette; (Stein-)Platte,

Der.: *leșpăduță*, *lespejoară*, *lespezue*, *lespeziță* (*leșpediță*), *lășpădaie* („bucată (ruptă), excrvație, sdreanță, fulg”), *leșpădu* („leșpede mare”, Muscel; *leșpădu*, Ialomița), *leșpedos* („șistos”), *a leșpezi*, *leșpezui* („a pava cu leșpezi”), *leșpeduit*, *a se leșpezi* („? leșpătură („surcea lată, desprinsă cu toporul din trunchi”, Muscel), *lostoș* „a” („bucată mare ruptă din lemn, din vreun mal de pămînt”, mold.); topon. *Lespeua*, *Lespezi* (le), *Lespezul* (ul), *Lespezeni* (NumeI, p. 56; TopRom, p. 78), *Leșpedani* (la Lipova), *Leșpede* (Leșpegye) etc.; antropon. *Leșpezeanu*.

Îm p.r. din rom.: sâs. *leșpede* (A. Bena, *Limba română la sașii din Ardeal*, Cluj, 1925, p. 8).

DictB, I p. 626 „*leșpede* a lapide, lapis complanatus, lamina lapidea”. Admis: LexB, p. 351, LaurM, II p. 152 „lapide cu unu s adausu”, Scriban, D, p. 740. ● Cihac, DEtDR, II, p. 170 rus *leštadi* carreau de pierre, cf. vsl. *lešti* — *legá* decumbere etc. ● Tiktin, DicIRG p. 906 „wahrsch. lat. *lapis*, *-idis*; vgl. it., port. *lastra*; é aus DR, IV, p. 490 **lepidus* < **lepus* < gr. λῆπος „glatt, abgerieben” = λισός „glatt, glatt am Kinn, unbärtig”. ● Pușcariu, DR X p. 293–299 contaminarea *lapide* + trecerea *a > e* e nici sensul original de bază „strat subțire, pătură, foaie ce se cojește”, nepotrivit cu *lapis*; ar fi necesară o apropiere de *lepădă* cu afinități semantice, explicînd și pe *e* accentuat în *leșpede*. „Îmi dau seama că din cele precedente nu răsare etimologia clară a lui *leșpede*; scopul meu a fost numai a netezi calea cercetătorilor

viitori ... Bănuim că acest cuvînt e de origine autohtonă înrudit cu gr. λῆπος, -ιδος, λέπω, λέπρα, avînd rude și în alte limbi i.-e. Intercalarea unui *s* înainte de *p* s-a putut produce chiar în limba dacă, prin contaminare cu un cuvînt de formă și sens asemănător, care ar fi acel *lastra* ...”. DLR, II/2, p. 168 „etim.necun. După toate aparențele cuvînt străvechi”. ● Candrea, DEnc, p. 707, Șăineanu, DUn, p. 362 „orig.necun.”.

S-a arătat că nici una din încercări nu e convingătoare (*leștati*, *leșpești*, lat. *lapis*); ideea lui Diculescu este justă în privința formei **leșpidus*, care însă nu are nimic a face cu gr. λῆπος, nepotrivit semantic: *leșpede* nu e ceva „glatt abgerieben”, ci tocmai contrarul „sfîrticat, sdrențuit”. Tentativa lui Pușcariu nu justifică nici plusul unui *s* în *leșpede*, decît tot prin expedientul contaminării ce aici nu e de luat în seamă. Conștient de greutățile întîmpinate în fața cuvintelor „obscure”, Pușcariu observa că „din cele precedente nu răsare o etimologie clară; bănuind că acest cuvînt e de origine autohtonă”: două constatări ce valorează (alături de precizările semantice) mai mult decît toate ipotezele formulate despre etimologie; căci etimologia trebuie să „răsără clar” din legăturile de înrudire invocate pentru cuvinte. Arhetipul epocii romane era **leșped-* (sau **leșp-*, **lasp-*?), formație adjectivală cu *-idus* (lat.?) a unei teme **leșp-* ce n-are a face cu *lapis* ori cu *lepădă* și nu se referă decît în formă secundară la „piatră” care nu e sensul de bază; acesta e „strat subțire, pătură, foaie care se cojește, bucată ruptă” care se desface, se cojește, se ia de pe ceva²⁹; de aici are să plece etimologia, nu de la nuanțe secundare. Astfel fiind, tema *leșp-* aparține la o grupă de elemente însemnînd „a rupe, a sfîșia, a desface; bucată ruptă, foaie, zdreanță” etc., cu un rad. primar și un sufix i.-e. **leș-p-*, în care *-s-* nu e infix („unu s adausu” cum își imagina Laurian și după el alții), ci e original; „adaos” este numai *-p-*, dar sigur nu în epoca latină-romană ori mai tîrziu (cînd ar fi de imaginat pretinsele contaminări), ci în perioada închegării idiomurilor indo-europene. Acest rad. **leș-* nu e diferit de cel identificat într-o serie de cuvinte germanice și slave: mnd. *las*, „keilförmiger Lappen”, dan., norv. *las*, *lase* „sdreanță”, mnd., mhd. *lasche* „petec, sdreanță, cîrpă”, rus *lósutru* „bucată, cîrpă, sdreanță”, lit. *laskana* „petec, sdreanță”, ucr. *lach*, *lacha* „haină sdrențuită, sfîșiată”, pol. *lach*, *lachman* „petec, zdreanță” etc. Aceste cuvinte sînt grupate de WP, II, p. 440 (cf. p. 420; IETW, 680) după rad. **lēs-*, **lās-* „destins, moale, slab, istovit” ca „schlaff niederhängender Fetzen”, considerîndu-le „vielleicht” în legătură cu acea rădăcină (cf. WH, I, p. 743). Dar legătura nu se poate admite, căci în acea serie de cuvinte balto-sl. și germ. (unde intră și rom. *leșpede*, cu adăugarea unui *-p-* sufix i.-e.) miezul semantic îl formează noțiunea „a rupe, sfîșia; bucată ruptă, fragment, zdreanță, *leșpede*, *lășpădaie*”, esențial diferit de al rad. citat de autorii dicționarului comparativ (cf. *leșima*). Se poate admite existența unei rădăcini verbale de formă identică, dar cu sens

²⁹ „Ideea de ‘piatră’ e ceva accesoriu și ulterior; *leșpedea* nu e ‘piatră’, ci ea poate fi ‘de piatră’, după cum *bolovanul* nu e ‘piatră’, *bulgărul* nu e ‘zăpadă’, *blana* nu e ‘lemn’, ci s-a zis *bolovan de piatră* unei pietre mari, *bulgăr de zăpadă* etc. Dacă zicem *leșpede de piatră* nu e pleonasm, căci în această legătură (germ. ‘Steinfliese’) materia o exprimă cuvîntul *piatră* (*Stein*), iar forma materiei cuvîntul *leșpede* (Fliesse). Se zice și *leșpede de săpun*, *de sînge* pentru un strat de sînge închegat. Dacă *leșpede* poate deștepta ideea de ‘Steinfliese’ e pentru că ‘de piatră’ fiind împlinirea cea mai obișnuită, a contagiât semantic pe *leșpede* și a fost absorbită de acest cuvînt ... Înțelesul primar al lui *leșpede* reiese din der. *lășpădaie* (‘pielea se ia lășpădăi’, ‘un colac bine copt se desface în lășpădăi’ Brașov, ‘ninge cu lășpădăi’, Romanai) etc.” (Pușcariu, DR, X, p. 295); *leșpede* de lemn „așchie, bucată mai mare (chiar scîndură) dintr-un trunchi” (olt. munt., Cahul, Tighina etc.), de gheață, de cărbune (Gorj) ș.a. MardLex, p. 234, nr 3253 traduce pe sl. скржалъ prin *leșpede*, *panakidă*; „leșpede de metal, de fer” DictB; *leșpede* de piatră, de fier și „tîgaie cu coadă” (Năsăud).

diferit, *les- aprox. „a rupe, sfîrtica; bucată ruptă, zdreanță (etc.)”, conservat și în rom. *lespede* „bucată ruptă, pătură, coaje”; la început din orice lucru sau materie (cf. sensul 1 și *lăspădaie*), apoi în special despre bucăți late, așchii mai mari, șisturi de piatră, din stîncă.

(87a) *leșină* vb intr. și refl. 1) „a cădea în nesimțire, a pierde cunoștința” („s'évanouir; ohnmächtig werden”). 2) „a ajunge în ultimul grad de slăbiciune, a-i veni sfîrșeala (din cauza foamei, setei, oboselii etc.)” („défaillir, se trouver mal, se pâmer, tomber, mourir (de faim etc.); schwach werden, in Ohnmacht fallen, erlöschen, ersterben”). 3) „a rîde din cale afară, a leșina de rîs” („se pâmer de rire, rire à gorge déployée; vor Lachen bersten werden”), 4) † „a se osteni, a se plictisi” („se fatiguer, s'ennuyer; abmatten, ermüden; langweilen, ärgern”).

Der.: *leșin* (s.n. „évanouissement, défaillance, pâmoison”), *leșinare*, *leșinat*, *leșină* („lassulus” DictB), *leșnit* (Gorj), *leșinător*, -oare, *leșinătură*, var. *leșut*, *leș* („slăbiciune, leșin”, s.n., cf. BIFR, IX, p. 153), *leșuit*, *leșuială*, *leșuitură*; *desleșind*.

Dial.: arom. *lișinare*, *lișnare*, *lișănare*, -at, *lișinătură*.

Îm p r. din rom.: s.ă.s. *leschinat* „ausser sich, ohnmächtig, ausser Atem” (RomEISz, p. 32).

LexB, p. 351 „a lat. *laxatus*”. ● Eliade, Vocab, p. 20 „*leșinare*, *leșin*; vin oare aceste două vorbe din *leș*?”. ● Miklosich, SIEIR, p. 10 „*leș* cadaver, *leșin* exanimor — alb. *ljes* cadaver, blg., srb. *leš*”, considerîndu-le autohtone-prelatine (tracoillyre) [adevărat despre *leșină*, nu însă despre *leș* trc.]. ● LaurM, II, p. 153 „*lessinare*, *lessinu*, -at etc.; coventu essitu, probabile, din acea-si fontana cu lat. *deliquium*, vedi *licere*”. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 669 (el.n.gr.) „*leșin* — λῆσιμα (pour δλιγώνομαι tomber en défaillance, s'évanouir, se consommer, λῆσιμα, λῆσιμός, λῆσισις évanouissement, consomption; v.gr. δλιγώω amoindrir, cf. lignesc”. ● Philippide, ILR, p. 148 „*leșin-leș*”. ● Șăineanu, InfOr, II, p. 235 „*leș* mortăciune, stîrv — *leș* (trc-pers.), blg, srb etc. *leș*, *leșină*, *leșuiesc* sinonim cu *leșin*: a leșina de foame (liter. a se face leș, a cădea și zăcea mort); fig. a dezgusta. Ambele verbe par a sta în legătură cu *leș*”. ● CDDE, 983 „lat. **laesionare* 'blesser, faire du mal, endommager' < *laesionem*; din 'blesser, endommager', păstrat încă pe alocuri (cf. plămîile leșinate-i-o), mai ales refl. 'se blesser, se faire du mal' s-a putut desvolta 'se trouver mal — être pris de faiblesse; s'évanouir'; trecerea -*siu-* (*leșiuind*) > -*și-* se explică prin formele în care -*siu-* se aflau în poziție atonă”. Admis: Pascu, DĒtMR, I, p. 108, 881. Densusianu, GrS, II, p. 19, V, p. 135; Căndrea, DĒnc, p. 707; Rosetti, ILR, I, p. 174; Scriban, D, p. 741. ● Tiktin, DictRG, p. 905 „et. siehe *lehamete* u. vgl. srb. *lješivati* in Ohnmacht fallen”. ● Șăineanu, DUn⁴, p. 359 orig.necun., DUn⁸, p. 362 cf. srb. *lješivati* a leșina. ● Giuglea, DR, II, p. 829 „(*s*)*lissa* și *lissona* (it.), pentru ideea de foame în legătură cu rom. a leșină (de foame, în special), *leșinat*, -*tură* (om, animal flămînd); explicabile din lat. *lixa* „klares Wasser”, adecă „apă chioară” o fiertură slabă, neconsistentă, care te lasă flămînd „te leșină” etc.; *lixinare*, *lixina*; DR, VI, p. 657 (el.lat.). ● Pușcariu, LR, I p. 318 „*leș* de orig. trc necunoscut în Ardeal, unde totuși e răspîndit *leșină*, pentru care trebuie altă etimologie”. DLR, II/2, p. 168 etim.necun. E respinsă legătura cu *leș*, *lehamete*, **laesionare* (care ar fi dat **leșuna*), sl. *lišiti*, *lišeniša* (Crețu) etc. Totuși „*leșină* face impresia unui cuvînt de origine latină”, Mihăescu, RĒSEE, VI 1968, p. 148. ● ILR (1969), p. 301 lat. **laesionare*. ● V. Drimba, în SCL, XXXI 1980, p. 385—387 lat. *lassus*, *lassare*, **lassinare* „a obosi peste măsură, a se istovi, a se extenua”.

Asemănare formală și semantică (de care se îndoia Eliade) există cu trc *leș*, dar „*leș* e necunoscut în Ardeal, unde totuși e răspîndit verbul a leșina”: pe cînd primul e împrumut recent în limbile balcanice din turcă, al doilea este străvechi în română; trc *leș* nu explică nici elementul sufixal -n-, cu toate că în srb există (pe lîngă *leș* „cadavru, hoit”) *lješina* „grosse Leiche”, *leșinar* „Aasgeier”, *leșinast* „leichenhaft”, *leșiti* „abfleischen, aasen”, cu care rom. *leșină* prezintă o remarcabilă asemănare fortuită. Încît nu e admisibilă legătura cu

srb *lješivati*, de luat în seamă numai dacă acest cuvînt srb ar fi împrumut din română și n-ar face parte din familia turcească a lui *leș*. Despre lat. **laesionare* s-a spus că „nu poate explica semantic cuvîntul românesc” (Giuglea), trecerea dificilă, una fiind „a leșina”, alta „a rîni”, iar formal ar fi de așteptat **ieșuna*, sau **leșuna* (cf. *căsună* < **cașionare*, CDDE 285, față de *rușine* din *rosina*, EWR 1488, nu din **rosionem*, GrS, II, p. 7). Lat. **lixinare* este total nepotrivit semantic, nu explică distanța de la „mîncare sarbădă, slabă” la „leșinat”. Dacă nu se admite **laesionare* ori **lassinare* destul de apropiate ca formă și semantism, este posibilă altă etimologie pentru *leșină*, care derivă din subst. *leșin* avînd la bază un element de caracter nominal. General, din româna comună, cunoscut în literatura veche (Dos., cronicari; cf. DictRG, DLR), cuvîntul are un semantism tipic exprimînd pregnant un complex psiho-fizic: starea de slăbiciune generală a organismului, pierderea cunoștinței, căderea în nesimțire. Forma de bază putea fi **lesin-* sau **lisin-* (eventual chiar **lixina-*), alcătuit din **les-in-*, la grupa de cuvinte pentru „slăbiciune, istovire” organică și psihică: got. *lasīws* „slab”, ags. *leswe* (*lyswe*; *lyso*, *lyswe*) „slab; fals, rău, netrebnic, bolnav”, mhd. *erleswen* „a slăbi”, v. nord. *lasenn* „slab, distrust”, v. isl. *lasmeyrr* „slab”, mnd. *lasich* = *lasch*, *las* „destins, moale, șters, obosit, istovit, slab”, blg *loš* „rău, stricat, răutăcios, urît”, srb *loš* „nenorocit, fatal, rău” etc.; rad. i.-e. [**les-*:] **les-* cu sensul multiplu „destins, lăbărțat, moale, șters, spălăcit, istovit, lînced, slab” (WP, II, p. 439; IEtW, 680), **le(i)-* „a scădea, a (se) destinde, a slăbi; nachlassen” (WP, II, p. 394—395, 3; IEtW, 666), lat. *letum* „moarte, piere”, let. *l-lis* „om moale” etc.; **le[i]d-* alb. *l'oth* „ostenesc”, lat. *lassus*, ahđ. *lezzen* ș.a. Dacă aici aparține, *leșină* stă pe aceeași linie cu elementele germanice și slave, suf. -n- putînd fi indo-european sau latin. Miklosich se gîndea la autohtonie, legînd însă pe *leșină* cu *leș*, a cărui proveniență trc nu fusese observată la 1862.

(88) *mal* s.n. (pl. *maluri*) 1) „țarm, marginea unei mări, a unui rîu (etc.)” („bord, rive, rivage; Ufer, Küste”). 2) „munte, deal, ridicătură” („colline, hauteur; Berg, Hügel, Höhe”).

Der.: *măluș*, *mălușor*, *mălușteru* („o mică ramură de deal”, Prahova, Rom-IX—XIV, p. 115), *măluștean*, *măluț*, *măluțel*, *măluțele*, *măluțero*; topon. *Malu*, *Malurile*, *Mălușel*, *Mălușteni* etc. (NumeI, p. 15; TopRom, p. 32—33).

Dial.: arom. *mal* și *meal* „pantă cam rîpoasă a unui deal sau munte”, *milură* „rîpă”; topon. *Malușor*, *Malu-Proșgolitu*, *Lamialu-vinetu*, *Fintina dila-mealu* (LL, III, p. 87, 89); istr. *mal*.

Îm p r. din rom.: ung.reg. *mál* „part” (MNyRomKöles, p. 244).

A1b.: *mal'* „Berg, Gebirge; lieu escarpé”; *mal-i* „montagna”.

Miklosich, SIEIR, p. 10 *mal* — alb. *malj* „mons”. ● LaurM, II, p. 223 *mallu*. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 183 *mal*, *mál*, *námol* < sl. *malŭ* „creta, syrtis, calx”. ● Hasdeu, CuvB, I, p. 288—290 cuvînt dac, întîlnit în Dacia *Malvensis*; forma dacică era *mal-va*, suf. -*va* s-a vocalizat la români. ● Meyer, EWAlb, p. 256—257 „*mal'*, *mal*, auch let. *mala* «Rand, Ufer» kann dazu gehören: v.sl. *iz-moleti*, nsl. *moléti* «hervorragend»; cf. *Malvensis*, illyr. *Dimallum*. Hasdeu findet in einer Reihe ungarischer ON als zweiten Teil *mal* «Berg»; seine Ansetzung eines «panthrakischen» *malva* scheidet daran, dass dies alb. *mall*, nicht *mal'* ergeben hätte. Illyromanen haben das alb. Wort auch sonst in ON als weit verbreitet finden wollen; *Malea* ist sicher semitisch”. ● Tiktin, DictRG, p. 945, Șăineanu, DUn, p. 378, Jokl, UAlb, p. 162. ● Pascu, DĒtMR, I, p. 190, 1792 trac **mallum* (cf. Dacia *Malvensis*). ● Philippide, OrR, II, p. 720 „cuvînte sigur identice, alb. este autohton, cel rom. e foarte probabil autohton și el, rad. *mallu*. Legătura cu Dacia *Malvensis* e incontestabilă și probează că înțelesul «ripa» e străvechiu”

- Drăganu, RomIX—XIV, p. 111—128 (bibliografie bogată, mult material toponimic).
- Scriban, D, p. 769 „rudă cu alb. *malî munte*”.
- ILR (1969), p. 331.
- Giuglea, DRS, p. 27 **mallu-*.

Cuvintele albanez și român sînt identice, de obîrșie comună, fără a putea fi însă împrumutat unul din altul; legătura etimologică cu toponimul traco-illyric: *Malvesa* în Sîrbia, Glasnik Muz. Sarajevo, LII 1940, p. 20—21; cf. AISC, IV, p. 135; Illirii, p. 224) neputînd servi la explicarea lui *mal*, care cu cel albanez poate să aparțină la let. *mala* „margine (ridicătură), țărîm”, irl. *mell* (**mel-no-*) „globus, locus, editus, collis”, înregistrate îndoicelnic de WP, II, p. 295 (IETW, 721) ca aparținînd la rad. i.-e. **melā-* „a se ridica, a se arăta”.

(89) *măre* adj. (pl. *mari*) „care întrece măsura obișnuită ca înălțime și întindere” („grand, gros, long; gross, hoch, lang”), cu diverse nuanțe: „numeros; bătrîn; major; lung; tare; puternic; extraordinar; mult; peste măsură; superior etc.” („nombreux; vieux; long; fort; beaucoup; haut; supérieur, etc.; zahlreich; alt; lang; stark; viel; hoch; überlegen usw.”); „cu mic-cu mare” = „toți laolaltă” („tous; alle”) etc.

Der.: *mărișor*, *măroi*, *măros*, *măroși*, *măreoc* (*măroc*), *măricel*, *măricică*, *măricuș*, *mărișan*; *mărit*, *mărie*, *mărimă*, *mărire*, *măreș*, *măreșie*, *țmăros*, *țmăroșie*, *ța se măroși*; *măreasă*, pl. *mărese* (măria sa, DLR, VI, p. 261); *înmări*; *țmăimare*, *țmăimărie*; *preamări*, *-ire*, *-it*; *mărinimie*, *mărinimos*; antropon. *Mare* (*le*), *Celmare* etc. (OnR, p. 316), topon. *Marele*, *-Mare*, *Mărișel*, *țMăvăscul*, *Măvăști* etc. (TopRom, p. 116).

Dial.: arom. *mări*, *măre*, *măreată*, *mărescu*, *mărit*, *mărică*, *mări'e*, *mărire*, *mărișor*, *maru* < *mărlu* „marele”, megl. *mări*, der. *inimăros* „fudul”, istr. *măre*.

LexB, p. 377 „mare a lat. *magnus*”. ● Pontbr., p. 423 gr. *μεγάλος*. ● Diez, *Grammat*, II, p. 61 din lat. *mas*, *marem* „bărbat, mascul”. Admis: Philippide, ILR, p. 46; Densusianu, HLR, I, p. 39; Pușcariu, EWR, 1027 („ist die zutreffende”, căci „mascului” e mai dezvoltat, putînd deveni sinonim cu „mare”), DR, IV, p. 728, ELR, p. 478; CDDE 1048 („ideea de mărime a fost asociată cu cea de virilitate; poate în legătură cu viața păstorească a românilor” [?]); Șăineanu, DUn, p. 384; Tiktin, DictRG, p. 952; Bogrea, DR, I, p. 472; Pascu, DĒtMR, I, p. 113, 934; Densusianu, GrS, II, p. 9; Philippide, OrR, I, p. 432; Candrea, DĒnc, p. 749; Rosetti, ILR, I, p. 174. Respins: Meyer-L, REW⁸ 8643 „begrifflich nicht wahrscheinlich”. ● Cihac, DĒtDR, I, p. 158 „selon notre opinion du lat. *major*, *-oris*”. Admis: LaurM, II, p. 240 („mare contrassu din maiore”); Körting, LRWB, 5812; M. Bartoli, *Un po' di sardo*, p. 154; etc.), deși Pușcariu arăta că *maior* este exclus să fi putut da rom. *mare*. ● Weigand, KJB, XI 1911, I, p. 126 din lat. *mas*, *maris* sau din *maior*. ● Meyer, EWAib, p. 252 cf. *mare* cu alb. *maih*, *madhi* „gross”; CDDE adăugau „e posibil ca și alb. *math* să fi influențat asupra evoluției semantice a formei române (din *mas*, *-rem*), dată fiind ase-mănarea între ele”; Philippide, OrR, II, p. 720 „se poate întîmpla ca asemănarea dintre ele să fie bazată pe înrudire originară”, ipoteză luată ca valabilă de Pușcariu, DR, VIII, p. 121, LR, I, p. 178 „*math* = *mare*, cu *r* românesc corespunzînd unui *dh* alb.” [cum „corespunzînd” ?]. ● Meyer-L, GrRS, I p. 43 „so verlockend es ist, rum. *mare* 'gross' zu dem keit. gleichbedeutenden *mar* zu stellen, so begegnen der Zusammenstellung dieselben Bedenken wie der rum. *nastur* mit germ. *nastilo*”. Ipoteză respinsă: Densusianu, HLR, I, p. 39; reluată: Hannes Sköld, *Ein kelt. Lehnwort im Rumän.*, IF, XLII 1924, p. 188 *mare* poate fi împr. din o limbă celt., unde suna la fel: irl. *mór*, *már*, cymr. *maur*, v. corn. *maur*, bret. *meur*, gall. *Iantu-marus* etc. ● Spitzer, MRIW, p. 294 *mare* „gross” în legătură cu *mare* „Meer”. ● Scriban, D, p. 775 „v.germ. de sus ori gep. *mări*, *măreș*, *mare*”. ● Decev, *Charakt*, p. 77 *mare* cuvînt i.-e., rad. **mēr-*, **mō-ro-* „mare, gross”, tracic; LbTrD, p. 71; Reichenkron, *Festschrift J. Fried-rich* (1959), p. 372, DasDak, p. 142. ● DLR, VI (1965), p. 123 „probabil lat. *mas*, *maris*”.

Ipotezele din sec. XIX-lea n-au rezolvat problema originii importantului cuvînt românesc: lat. *mas*, *-ris* și *maior* erau simple etimologii populare, la fel ca *magnus*, alb. *madh-* etc., care nici măcar nu comportă o discuție: cu aceste cuvinte, *mare* nu este înrudit în nici o formă. Singura înrudire reală este cea cu cuvintele celtice, semnalate de Meyer-L. și Sköld, dar nu ca „împrumut” din celtică; însuși Sköld admitea că *mare* poate veni și din altă limbă („an und für sich besteht ja auch die Möglichkeit, dass das Wort einem anderen indogerm. Sprachstamm entnommen sei, von dessen sprachlichen Verhältnisse wir nichts wissen”), care nefiind cunoscută nu e de luat în considerare („es ist jedoch immer besser mit existierenden als mit hypothetischen Sprachen zu operieren”, IF, XLII, p. 188); recomandare justă, de aplicat în domeniul limbilor mai bine cunoscute din alte zone ale Europei, — dar la noi nu se poate adopta integral, căci în istoria limbii române sîntem obligați să operăm cu o asemenea „hipothetische Sprache”, deoarece utilizînd numai elemente din limbi cunoscute s-au ticluit etimologii populare de tipul lui *mas*, *marem* > rom. *mare*, *miles* > *mire*, *dextra* > *zestre*. Această „altă” limbă („ipotetică”), admisă și de Decev, e cea care a mijlocit trecerea lui *mare* în românește din limba comună indo-europeană din forma primară a răd. însemnînd „mare, tare, înalt” **mē-*, **mō-* (WP, II, p. 238, 3; IETW, 704), **mē-ro-s*, **mō-ro-s* în gr. — *μωρος*, *ἐγχεσθ-μωρος* „mare (grozav) în aruncarea lăncii”, v. irl. *mór*, *mār* „mare”, cymr. *maār*, bret. *meur* „mare”, gall. *-maros* în antropon. *Iantu-marus*, *Nerto-maros* etc., germ. *-mar* ș.a. Adevărat că în *mare* este echivocă originea lui *r* ce poate veni din *r* sau *l*; încît e admisibilă răd. i.-e. **mal* „puternic, mare”, gr. *μάλα* „foarte”, lat. *melior* „mai bun (*mai tare)”, *multus*, let. *milus* „foarte mult” (WP, II, p. 292, 4; IETW, 720, 4; WH, II, p. 63). Deși ambele rădăcini i.-e. sînt admisibile fonetic și semantic, se pare că e de preferat prima, **mē-r-*, **mō-r-*, ale cărei nuanțe semantice mai apropiate de rom. *mare* și care poate fi identificată în resturile de limbă ale substratului carpato-balcanic: antroponimele trace *Berimaros*, *Maron* (cf. *Maroneia* topon.?); *Marcentius* și teonimul *Pymērula* (cf. LbTrD, p. 71); în toponimul *Mareburgu* din Moesia Superior (Procop. *Aedif.*, IV 6, 18 *Μαρεβουργου*), Philippide (OrR, I, p. 433) a încercat să identifice adj. rom. *mare* „înalt”³⁰ — puțin probabil³¹.

(90) *măzăre* (var. *mazere*, *mazine*, DR VIII p. 160; *madzăra* Oaș) s.f. „plantă leguminoasă, cu florile albe sau trandafirii, produce boabe rotunde verzi sau gălbui într-o păstaie” („pisum sativum; pois; Erbse”); varietăți: *măzăre* de cîmp (*măzăre mare*), sălbatecă, *măzărea mișii* și alte vreo 60 variante.

Der.: *măzăroiu* (*măzărón* ban., haț.) = măzăriche, numit și *măzărăta* (Tirnavă; Panțu, *Plant*, p. 173 „singele voinicului”), *măzăros*, *-oasă*, *măzăriche* (var. *măzărică* și *madzărice*, Oaș, AnEtu, 1962—1964, p. 260; *măzărîtă* maram., *măzăriche* „bobușor; grin-

³⁰ P. Skok „combate” această identificare, observînd că „es lässt sich nicht nachweisen, dass dieses Kastell (*Mareburgu*) gerade am Meer lag. Man kann deshalb den ersten Bestandteil nicht mit *mare*, wie Philippide will, identifizieren” (ZrPh, L 1930, p. 530). Din asemenea „punere la punct” se vede că P.S., neînțelegînd bine românește și neștiind că aici există două cuvinte *mare* (subst. „Meer”, adj. „gross”), n-a citit atent cele scrise de Philippide, care vorbea de adj. *mare* fără să-i treacă prin gînd a dovedi („nachweisen”) că *Mareburgu* din zona Timocului s-ar fi aflat în apropierea țărîmului vreunei mări, la care s-a gîndit romanistul croat P.S.

³¹ Dacă *Mare-burgu-* ar fi însemnat „cetatea mare”, trebuie să fie un compus de tip tracic (cf. LbTrD, p. 106); dar în topon. compuse din listele procopiene, dacă intră în compunere cu un adj., *burgus* se află la început, ex. *Burgualiu* „cetatea înaltă”, *Burgonovo* „cetatea nouă”; pe cînd *Stilburgu*, *Alicaniburgu*, *Laccoburgu*, *Sculco-*, *Tulco-*, *Lucernariaburgu* au în partea inițială un antroponim ori apelativ (substantiv); același e cazul în *Mareburgu*, posibil antropon. *Mari-*, *Marius*, cum a relevat același Skok (p. 531).

dină mărunță”) [din **ma(d)zavic(u)la*, OrR, II, p. 117, **ma(d)zalic(u)la*; după un presupus **linfiche* (Pușcariu, EWR, 984, DR, III, p. 390, I.R, I, p. 200); probabil *măzărîche* refăcut după *măzărîcă*]; vreo 20 variante; *măzărea*, -*ele*, *măzăruică* (AnonC), *măzărât*, -*ată*, „mărunt, mititel [măzărâțel ban.], cu boabe, cu umflături, împestrițat”, *măzăratic* (mere măzăratic), *măzărîcos* „granulos” (Pascu, Cim, p. 176), *măzărav* „bruchus pisi; Erbsenkäfer”, *măzărîște*, *măzărean* (olt.); antropon. *Mazăre*, *Ma(d)zăre*, *Măzărescu*, *Mazarache* (gr. ?), *Măzăreanu* etc. (OnR, p. 318); topon. *Măzăreni*, *Măzăraru* (TopRom, p. 519) ș.a.

Dial.: arom. *mădzăre*, *madzîre* (cf. RevLg, XI 1966, p. 559), *măzeruică* „cicer silvestre” (Pascu, Cim, p. 230), *mădziricîle*.

Îm pr. din rom.: bg. *mazara* (SCL, XXIV 1973, p. 190), *măzarika* „grindină mărunță” (DR, III, p. 232), ung. reg. *măzere* „borsó; takarmányborsó”, *mazarika*, *mészroj* „bökköny” (MNyRomKölc, p. 254).

Alb.: *módhullë* „mazăre” (*modhë*, -*ne*, -*a*, *modhull* „loglio”, *modhull* „neghină”, Cord.).

LexB, p. 382. ● Roesler, GTB, p. 598 din tre pers. *maš* „eine Hülsenfrucht, Wicken”. ● LaurM, II, p. 255. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 514 ung. *mezei borsó*. ● Hasdeu, ColTr, 1877, p. 522, CuvB, I, p. 190 *mazăre* și *modullë* din rad. cu final dental de unde și celt. *methur* „hrană” etc. ● Papadopol-Calimah, *Pedaniu Dioscor.* (AAR, XI 1878, II 1879), p. 51 și Gr. G. Tocilescu, *Dacia înainte de romani* (1880), p. 569 *mazăre* și *modhullë* din traco-dac *mózula* (*mizela* Diosc.), — care însă înseamnă „cimbrisor” nepotrivit semantic. ● Gaster, ZrPh, III, p. 473. ● Meyer, EWAlb, p. 284—285 cu lit. *mazas*, *mošis*; AlbSt, III, p. 22, 23 „ist a (*mazăre*) gegenüber o alb. befremdend; *maz*- sieht aus wie asl. Lautstufe des Wortes gegenüber der alb. *modh-*, die sich in i.-e. **mag'-* oder **mag'h-* vereinigen würden”; în *mazăre* vocala *a* „ist eine im Verhältnis zum Alb. ältere Lautstufe”; ambele din fondul illyr. Admis: Densusianu, HLR, I, p. 28—29. ● Petersen, KZ, XXXVI, p. 335. ● Pușcariu, EWR, 484 „illyr. Urspr.”. ● Barić, AlBRSt, p. 55—56 v. ind *māsa* „Bohne”, n. pers. *maš* „Erbse”, alb.-rom. *mădzalle*; cf. DR, I, p. 512. ● Se compară *mazăre-modhullë*: Tiktin, DictRG, p. 964; Șăineanu, DUn, p. 391; Candrea, DEnc, p. 759; sau împrumut din albaneză în română: Capidan, DR, II, p. 537. ● Jokl, UAlb, p. 182—186 *modhullë* cu got. *mats*, ahd. *maz*, ags., v.sax. *mos*, ahd. *muos* „Speise” etc. ● Diculescu, Gep, p. 206 „**mazele* wohl dakisch, urverwandt mit alb. *modhullë*, nicht daraus entlehnt; zu pers. *maš* «Erbse», v. ind. *maša* «Bohne» etc.”. ● Pascu, DÉtMR, I, p. 190, 1971, AR, IX, p. 301 trac **mazala*, **mazalis*. ● Scriban, Arh, XXX, p. 35 ar putea veni din alb. *mazără* „tufă de fag” [!]. ● Weigand, BalkA, III, p. 209 trac *mozula* (Diosc.), *mizela*, străalb. *madzulla*, alb. *modhullë*. ● Philippide, OrR, II, p. 720 băștinaș este probabil și cel rom. ● Șiadbei, Probl, p. 20, RIÉB, III/6, p. 454. ● Graur, BL, III, p. 47 *mazăre* < **moazăre*, cf. alb. *modhullë*. ● Scriban, D, p. 782 lat. *mazela*, alb. *modhullë*, pers. *maš*. ● Rosetti, ILR, II, p. 119. ● Giuglea, DRS, p. 20 autohton **madila*, **medila*. ● DLR, VI, p. 197—198 „cf. alb. *modhullë*”.

Rom. *mazăre* față de alb. *modhullë* reprezintă o formă mai veche, cu *a*; un arhetip **ma(d)zale-* sau **ma(d)zele-* are la bază un i.-e. **mag'(h)-e-l* și eventual un rad. de forma **mag'(h)-* cu însemnarea „ceva mărunț, mic”(?), cf. lit. *mózis* „bagatelă, nimic”, let. *mazas* „mic”, *mazinti* „a micșora, a scădea” (WP, II, p. 228). Compararea cuvintelor alb. și rom. cu cele baltice (contestată de Jokl) pare justificată potrivit cu forma „rotundă, mică, mărunță” a boabelor de mazăre, ce este mai verosimil decât pretinsa legătură cu germ. *mats*, *maz*, *mōs*, *muos*, din care nu poate veni alb.-rom. *mazăre* (*modh-*) și nici înrudit nu este; nepotrivite sînt și celelalte soluții încercate pentru perechea lexicală *mazăre* — *modhullë*. Deocamdată e sigură numai identitatea acestora.

(91) *măceș* (var. *măcieș*, *măciuieș*, *măciaș*, *măciș*) s.m. (pl. *măceși*) 1) „arbust spinos din familia rozaceelor, numit și *trandafir sălbatec*, *caca(s)dăr*, *rug*, *ruje* etc., cu florile trandafirii plăcut mirositoare numite *răsurî* sau *ruje* și fructe lungărețe — globuloase roșii numite *măceșe*” („églantier; Hagedorn, Hunds-

Heckenrose; rosa canina”). 2) „moșmol (moșmon)” („néflier, merlier; Mispelbaum; mespillus germanica”). 3) reg. „păducel” („crataegus oxyacantha”).

Der.: *măceasă*, *măceșe* (*măciășe* etc.); topon. *Măceșul*, *Măceșurile*, *Măcișeni* (TopRom, p. 82), antropon. gentiliciu *Măceșaru* (Scînteia, nr. 734, 16 X 1966, p. 2), *Măceșanu* (19 II 1970) etc.

Dial.: arom. *măceșu*, pl. *măceși* „sorte de néflier”, *măceșe* (*miceășe*, *muceășe*).

LexB, p. 366. ● LaurM, II, p. 208 „*macesiu* rosa canina, specie de rosa selbatica (affine cu *macu* sau cu *macru*?)”. ● Tiktin, DictRG, p. 936 „könnte auf magy. *Mátyás* 'Mathias' zurückgehen”. ● Șăineanu, DUn, p. 375, Candrea, DEnc, p. 734, DLR, VI, p. 208 (orig.necun.).

În afară de cele două sugestii (Laurian, Tiktin), se pare că nu s-a spus nimic despre obîrșia *măceșului*³²: legătura cu antroponimul „Mátyás” este exclusă de simpla prezență a cuvîntului în arom.; dar prima aluzie a lui Laurian poate să aibă un miez de adevăr, fiind *măceș* probabil „affine cu *macu*” pe cale indo-europeană, aparținînd adică la baza **māk-en-* „mac”, gr. *μάκων*, dor. *μάκων* „mac”, v. sl. *makū*, ahd. *maho*, mhd. *mahen*, nhd., bavar. *magen* „mac” etc. (WP, II, p. 225; IEtW, 698). Un preroman **māk-en-s-* intrat în latina carpato-balcanică a dat normal *maceșiu-*. În arom., cazurile de lat. *ce* > *če* (în loc de obișnuitul *ts*, *ʃ*) sînt puține: *ariciu*, *cenușe*, *cireășe*, *certare* (OrR, II, p. 169—170), la care se adaugă *măceșu*. Înrudirea lui străveche cu grupa i.-e. a lui „mac” s-ar explica (derivat cu sufix -*sio-*) prin culoarea apropiată a florilor de *măceș* cu cele de *mac*. Caracteristic la *măceș* sînt „spini rigizi cu baza lată, la virf curbați în formă de secere”; dar acest element semantic nu duce la o bază convenabilă i.-e. care ar putea fi de forma aproximativ **mad-s-* ori **mat-s-* etc.). Deocamdată nimic sigur ca etimologie indo-europeană.

(92) *mădări* vb 1) intr. (învechit, rar) „a-și bate joc (a rîde) de cineva” („railler, se moquer de —; spotten”), tr. † „a spune cuiva lucruri rele sau necuviincioase” („adresser des paroles méchantes ou inconvenantes; jemandem Gemeinheiten sagen (reden)”). 2) refl. (învechit) „a se fistici” („se déconcerter, se troubler, perdre contenance; aus der Fassung kommen, in Unordnung geraten”). 3) tr. (reg.) „a alinta, a desmierda” („cajoler, dorloter, gâter; verzärtein, -hätcheln, verderben, beschädigen”), „a deprinde (pe un copil) alintat, a-l crește desmierdat” („choyer (un enfant), en faire un enfant gâté; lieblosen, verderben, schlechter machen”). 4) refl. (reg.) „a vorbi desmierdat, a se alintă; a face mofturi (nazuri); a te lăsa pofit (îmbiat)” („se dorloter, mignarder, parler en mignardant; faire des façons; se faire prier; zimperlich tun, sich zieren”), „a se guduri” („chercher à se faire bien venir, flagorner; auf niedrige Weise schmeicheln”).

Der.: *mădărire*, *mădărit* („desmierdat, răsfățat; căliné, gâté”), *mădăritură* („cajolerie, gâterie”).

LexB, p. 367 „a lat. *medulor*.” ● LaurM, Gloss, p. 356 „s'ar potè mai bene compară cu lat. *madere*, *madescere* în legătura cu sanscr. *mad*, *madhu* etc., care are nu numai simpla însemnare de: *udare*, ci și de *udare*, *madefacere* cu ceva *dulce*, *imbetatoriu* etc. compare și grec *μέθυ* = *dulce* și *imbetatoriu*, ca și sanscr. *madhu* (etc.)”. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 180 v.sl. *mudrū* „tardus, segnis, misericors”, *mudriti* „tardare”. Admis: B. Ţonev, *Gođi šnik Univ.* Sofia, 1921, 18, 130, 138 ș.a. ● Skok, *Slavia*, IV

³² Descrierea botanică a *măceșului*: Panțu, Plant, p. 162 și 184. Cea mai veche atestare a cuvîntului în dial.drom. pare să fie Bibl. 1688, Luc. 6, 44 „nu culeg den spin nici den măceș struguri”.

1925, p. 330 „*mădăresc, mădărie* sont loin de *mădlă*; il s'agit peut-être dans le premier mot des modifications qu'avait fait subir le langage enfantin à srber. *măziti* 'gâter (un enfant)'. ● Scriban, D, p. 784 litv. *mădrauti*, germ. *maddern* a strica din nepricepere. ● Tiktin, DictRG, p. 937, Șăineanu, DUn, p. 375, Candrea, DEnc, p. 735, DLR, VI p. 214 etim.necun. ● Tamás, WtbUngR, p. 519 „das Wort hängt gewiss mit ung. *madár* 'Vogel' zusammen, das ein häufiges Kosewort der Mütter ist (édös *madaram*; kis *madaram*, tulipányos *madaram* usw.). Zur Bildung vgl. a *domni* 'jemanden Herr nennen', a *mădămi* 'einer Frau Madame sagen'; vgl. noch *urămi*. Ausführlicher über das Wort haben wir in S(tudia) Sl(avica), IX, 244–246 geschrieben" [unde însă nu este vorba de *mădări*].

Un cuvânt popular, răspândit mai ales în zona de nord a dial. drom., unde pare să fie izolat (în dial. sudice nu-l găsim atestat, precum nici în albaneză), neglijat de etimologiști; cele câteva formule încercate (din latină, slavă ori maghiară), total nepotrivite fonetic ori semantic, sau cultural-istoric, îl lasă neexplicat; ultima etimologie „pășărească” a lui L. Tamás din ... *madár* este pe cât de ridicolă pe atât de absurdă. Că rostul lui *mădări* în limba română e de căutat pe plan comparativ indo-european au întrezărit vag Laurian și Massim; dar sugestia lor a unei legături cu *madere*, sanscr. *madhu* „dulce, îndulcit” nu e potrivită căci sensul esențial nu acesta este în *mădări*, ci „protejare, scutire, preocupare de ceva (cu bunăvoință); a fi binevoitor cu cineva; bunătate, atenție amabilitate”, iar din punct de vedere al formei arhetipul românesc era **madar-* sau **mađal* (*med-*), în care se cuprinde i.-e. **med-* „a măsura, judeca, a socoti, inventa”, arm. *mit* „gîndi, gîndire, cugetare, simț, interes”, gr. μέδω „am grijă de ceva”; a proteja, a domni peste —, μέδομαι „a se ocupa, a dori”, μέτρον „măsură”, lat. *meditor* „a reflecta asupra —”, *modus* „măsură, manieră”, *modestus* „moderat, modest” etc., gall. *meddwl* „animus, mens, cogitatio”, got. *mitan*, mhd. *mezzan* „a măsura”, *mezzōn* „a modera”, av. *vi-mad-* „vindecător, medic”, lat. *medeor*, -*eri* „a vindeca”, *medicus* „medic” ș.a. (WP, II, p. 259–260; IEtW, p. 705–706). S-ar putea ca, aparținînd la această grupă, *mădări* să fi însemnat inițial „a îngriji, proteja”, sau chiar „a ocroti, trata, vindeca” etc., un fel de echivalent al lui *lecu* slav, care l-a substituit provocînd o deplasare semantică a lui *mădări* spre sfera morală, sentimentală, afectiv-subiectivă; coradical este *modru*.

(93) *măgură* (var. *măgălă*) s.f. (pl. *măguri, măgure*) 1) „movilă, delușor izolat, colibă” („tertre; Berg, Anhöhe, Hügel”). 2) „tumulus (ridicătură artificială de pămînt rotundă, din vremile preistorice)” („éminence, colline; Anhöhe, (Grab)Hügel”).

Der.: *măgurică, măgurice; înmăguri* („s'assombri”, *măgură* luat în sensul lui „negură”); topon. *Măgura, Măguri* (*Magúra, Magúri*, nume de locuri frecvent, *Apulum*, VI, p. 681, 684, 689, 690 etc.), *Măgureni, Măgurici* (Oaș, AnAF, I, p. 228), *Măgurele, Măgulicea* ș.a. (RomIX–XIV, p. 203, 312 etc.; NumeL, p. 16; TopRom, p. 33), antropon. *Măgură, Măgureanu* etc.

Dial.: arom. *măgúră* (RevLg, XI 1966, p. 559); istr. topon. *Măgură*.

Îm p. r. din rom.: nume de locuri *Măgura, Magurica* (Serbia, Rutenia, Slovacia, nordul Ungariei etc.; REBS, p. 64, RomIX–XIV, p. 203–205), eventual și *Mogorjelo* în Herțegovina; pol. *magura*, ucr. *magura* și *makura, máhura* „munte înalt”, slovac *magura*, morav *magora*, ceh *mahura* (NRR, I, p. 404) etc. (RomSl, XIV 1967, p. 159, XVI, p. 90).

Alb.: *magullë* „movilă, măgură”, *gamulë* (-a „mûchio, tûmulo” = *gomile-, -ja* Cord.).

Bibliogr. la Drăganu, RomIX–XIV, p. 203. ● LexB, p. 368. ● Cihac, DĒtDR, I, p. 152 lat. *macula* „pată”, II, p. 182 cf. pol. *magora*, ceh *mahura*, alb. *magule*.

● Körting, LRWb, 5785 „*macula*, Fleck, Masche (rum. *măgură* bewaldete Anhöhe, gleichsam ein dunkler Fleck im Landschaftsbilde?)”. ● LaurM, II p. 216. ● Hasdeu, CuvB, I, p. 288 *măgură* din alb., înrudit cu sl. *mogila*, sp. *mogote* „montagne isolée”, v.port. *mogo* „piatră de hotar”, ultimele două de orig. lat. ● Gaster, ZrPh, III, p. 472, IV, p. 468. ● Meyer, EWAlb, p. 118–119 alb. *magulë* și big *mogila* împr. din a treia limbă; rom. *măgură* din alb. Admis: Berneker, SIETW, II, p. 68–69. ● Tiktin, DictRG, p. 940 „vgl. alb. *magullë*. Desselben Ursprungs scheint ksl. *mogyla* und n.gr. μάγουλον 'Wange' zu sein”; Șăineanu, DUn, p. 376; Candrea, DEnc, p. 738 ș.a. ● Meyer-L., KZ, XXXIX 1906, p. 594 *măgură* < sl. *mogyla*. ● Papahagi, NĒt, p. 233–5 *măgură* < lat. *magulum* „bot, gură”. ● Alte ipoteze despre împrumutare (alb. > sl., sl. > alb., alb. < gr., alb. > rom.): Capidan, DR, I, p. 521 (citată și Wedkiewicz, RczSl, VI p. 111, II, p. 537 *măgură* < alb. *magullë* (Meyer). ● Barić, AlbRSt, p. 51–52 *măgură* împr. din alb., unde „das erhaltene intersonantische g weist auf Entstehung aus **ma + gula* hin, womit **-gula* im sl. *mo-gyla* < *gomyla* 'tumulus' ablautete; i.-e. **gu-lā* 'Wölbung', aisl. *kula* 'Geschwulst, Knoten, Kugel' etc.; zum *ma*-Prefix in sl. *mogyla* vgl. Miklosich, EWSl, p. 179”. ● Pascu, REBS, p. 64, ArR, VI, p. 224 alb. *magulë*, Miklosich, EWSl, p. 179”. ● Pascu, REBS, p. 64, ArR, VI, p. 224 alb. *magulë*, drom. *măgură* < trac. **magula*. ● Diculescu, Gep, p. 182–183 gepid. **mögila* etc. Admis: Scriban, D, p. 785. ● Skok, Slavia, IV 1925, p. 348. ● Pușcariu, StIstr, II, p. 289 „cuvînt comun cu alb.”. ● Tagliavini, *Caucasica*, III 1926, p. 1–6, cf. ostiac *megeil* „Brust”, ung. *mell, melly*, finic *măhi* etc., i.-e. **meg'h[!]* (IJ, XII p. 151). ● Philippide, OrR, II, p. 721 „de împr. din alb. nu poate fi vorba”; Capidan, DR, I, p. 521 „putem ști cu siguranță că rom. *măgură* n-ar putea să derive din forma alb.”. (dacă aceasta ar veni din sl. sau gr.). ● Weigand, BalkA, III, p. 210 „thrak. **magulla* > geg. *gamullë* 'Steinhaufen', *magulë* 'Hügel' > rum. *măgură*”. ● Drăganu, RomIX–XIV, p. 368 „ar putea fi de orig. tracă ori illyră”. ● E. Petrovici, DR, IX, p. 129 *măgură* și *magullë* din sl. *mogyla* (împr. înainte de sec. IX). ● Rosetti, ILR, II, p. 118 cf. sard. campid. *mogoro* „niedriger Hügel”, nume de loc. *Mogoro*. ● Giuglea, DRS, p. 19–20 cuvînt comun alb.-rom., traco-daco-illyric. ● DLR, VI, p. 223 cf. alb. *magullë*. ● E. Petrovici, RevLg, XI 1966, p. 319–320 sl. **magula* > lat.-romanic **magula* > rom. *măgură*. RecLgDial, p. 239–257.

În română, *măgură* are aspect de mare vechime, caracter independent și originalitate față de corespondentul alb. și sl.: trecerea lui *-l-* în *-r-* arată că *măgură* e anterior influenței slavone (sec. VIII–IX; supra, p. 221); încît nu poate fi împrumut ulterior acestei perioade, iar caracterul autohton este incontestabil, avînd o legătură de natură i.-e. cu termenii sl. și alb., o bază comună de forma **magul-*. Aceasta s-ar părea că este alcătuită din **ma-gu-l-*, implicînd în partea finală noțiunea „proeminență, umflătură, ridicătură”, rad. i.-e. **geu-* „a încovoia, înstrîmba, bolți” (cf. *gușă*), în numeroase baze cu *-l-, -r-, -n-, -s-*, cu guturale, dentale și labiale; între cele cu elementul *-l-* v. ind. *gōla-h* „sferă, glob” etc., ahd. *kiol*, ags. *cēol*, v. nord. *kjöll* „vehicul (rotund), corabie”, ags. *cyll(e)* „burduf, butoi”, mhd. *kiule*, nhd. *keule* „ghioagă” etc., posibil și v. nord. *kollr* „virf, pisc rotunjit, cap”. Alte derivate ale rad. **geu-* în germ. și gr. au semnificația mai apropiată de a lui *măgură*: „sferă, glob, virf, pisc, cocoașe”. Nu se poate spune ce reprezintă elementul *ma-* (alb., rom.), resp. *mo-* (sl.), dacă este simplă particulă (un prefix) ori element radical intrucît analiza și legătura etimologică sugerată de Barić este cea justă. Deocamdată nimic sigur în privința etimologiei indo-europene.

(94) *mărât* (var. ban. *mărac*) adj. „sărman, biet, nenorocit” („pauvre, malheureux; arm. unglücklich”).

Dial.: arom. *mărât(u)*, *marât* „sărman, biet, nenorocit”.

Alb.: *mjerë* „unglücklich; infelice, misero”, *mjeri, -ja, -ni* „miseria, guaio, disgrazia, sciagura” etc. (Meyer; Cord.).

Miklosich, Beitr. Voc, I, p. 272, 274 „viell. mit *male* zusammenzustellen”. ● Meyer, EWAlb, p. 283 „*mjerë, mjër, mjel*; *l'* wird auch hier älter sein als *r* und das Wort kann so zu gr. μέλας, let. *melns* 'schwarz' gehören (etc.)”; AlbSt, II, p. 64, 78. ● Pușcariu, CL, XXXIX 1905, p. 297, EWR, 1024 „arom. *mărat* < *ma[le] h[abitus]*, it.

malato, a.fr. *malabde* etc.", — ceea ce este „selbstverständlich” pentru Weigand, KJB, IX 1909, I, p. 76. ● Pascu, Arh, XVI 1905, p. 324 „*mărat* nu este *malehabitus*, ci totuna cu arom. *amăratu*, dr. *amărit*”. ● Meyer-L, REW, 406 „*amarus* — rum. *amar*, *mărat*, *amărit*; *mărat* < *male habitus* ist lautlich schwierig”; 5264 (*male habitus*). ● Candrea, Psal.Sch, p. CCXXX „*măratu* nu poate veni din *amar*, dar nici etimologia *malehabitus* nu este deplin mulțumitoare”. ● Giuglea, DR, II, p. 393 „*mărat* poate veni din ahđ. *marran*, deci și din langob.”. ● Pascu, ArR, VI, p. 217, X, p. 473, DEtMR, II, p. 198, 271 *mărare*, blg *maria* „se soucier de —, s'inquiéter de —”. ● Drăganu, DR, IV, p. 743 *a se mărină* din lat. *malare* (< *malus*, -a, -um), partic. *mărat*. ● Capidan, DR, IV, p. 950 din *mură* sau gr. *melas* sârăc. *muratu* (lăiu *muratu*); Arom, p. 149 *mărat* < *mal(e h)abitus*. ● Candrea, DEnc, p. 748 lat. *male habitus*, 745 *mărac* = *mărat* + *sărac*. ● Graur, BL, V, p. 104 „*malehabitus* > *mărat*; l'explication par *amarus* est moins bonne”. ● Densusianu, HLR, II, p. 558 „l'origine reste obscure, aucune des étymologies qu'on a proposées n'ayant pu la préciser”. ● Capidan, LL, I, p. 284—287 „au début ce mot a dû signifier 'noir' (cf. *muratu* lăiu), du gr. ancien μέλας avec le suff. -atus, *melatus* > *meratu* > *măratu*; alb. *mjerë*”. ● DLR, VI, p. 256 „probabil lat. *malehabitus*”.

Atestat în dial. drom. o singură dată „fiile Vavilonului măratele” (Cod. Vor.; Candrea, Psal. Sch., p. 286), cunoscut azi numai regional (ban. *mărac*), adj. *măratu* e curent, general în dial. arom.; albaneza cunoaște forme fără suf. -t. Derivarea cuvântului alb. (cu var. *mell-*; Meyer) din gr. μέλας nu se admite din cauza cuvântului românesc, care împreună cu forma albaneză arată o răd. comună **mer-* ce n-ar putea veni din **mel-* al epocii romanice decât în limba română, de unde să fi fost împrumutat de șkipetari, — ceea ce nu e verosimil. Vechile etimologii (din *male habitus*, *amarus*, germ. *marran*, blg *marja*, lat. *malare*) nu au valoare (cum arată Capidan), la fel ca gr. μέλας. Înțelesul „sărman, nenorocit” al cuvântului alb. și rom. cu greu ar putea fi „venit din sensul figurat” dezvoltat uniform din „negru” într-o vastă arie lingvistică (alb. arom., drom.), ci mai curînd din cel propriu, material „distrugere, stricare, ruinare, slăbire (etc.)”, care ar duce la i.-e. **mer* „a freca, a pisa, prăpădi”, v. ind. *mrñāti* „strivește, zdrobește, sfarmă”, gr. μαραινῶ „consum, slăbesc, istovesc” etc., μαρασμός „pieire, marasm”, lat. *morbus*, m. irl. *meirb*, cymr. *merw* „destins, lăbărțat, moale, slab”, norv. *moren*, *maren* „putred, găunos” etc. (WP, II, p. 276—9, 4; IEtW, 735, 5; cf. *morman*). Nu se poate spune dacă *mărat* are vreo legătură cu *mărină* (după Drăganu, DR, IV, p. 742—745 din lat. **malare*).

(95) *măreát(u)*, *mărcat* s. (*mărcaturî*) și adj. „lapte covăsit, iaurt” („yaourt, lait caillé; Art saure Schafmilch”), în dial. arom.

Der.: *mărcătagi* s.m. „iaurgiu, care face sau vinde iaurt” (DMacRD).
Îm pr. din rom.: gr. maced. (Veria) μαρκάτι (inform. I. Caranica).
Weigand, JB, XVI 1910, p. 226 „in Drom. ist das Wort unbekannt, wohl aber finden wir Spuren, dass es einst existiert hat: *mărced* < *marcidus* 'schlaff, welk', das durch gleichbedeutendes *mărcat* zu *mărced* umgestaltet wurde; *mărcat* heisst also [!] eigentlich etwas 'schlaffendes, quabbeliges' wie es die Dickmilch resp. der Jogurt ist” [!]. Admis: Meyer-L, REW³ 5345. ● Papahagi, *Dunărea*, II 1925, p. 88 *mărcat* < (lapte) *mărcat*. ● Graur, BL, V, p. 105 „*marcēre* > *mărcat* — douteux”. ● Capidan, LL, I, p. 115 „l'origine du mot doit être cherchée dans la forme préromane du mot lat. *melca* rencontrée également dans un doublet sarde, sous la forme *merca* (REW, 5471a), avec le même changement entre *l* et *r* comme dans *mulsa* et *murca* (5733) et signifiant 'Mischung von frischer und saurer Milch' etc.”; *melca* ar fi lat., nu germ. ori sl. fără legătură cu i.-e. **melg-*, ci pare a fi mult mai vechi existînd și în alarodiană *malh* și *malha* „fromagerie”. Ar putea fi un cuvînt preroman *malka*: *marka*, din care rom. *mărcat*. ● AnEtn, 1957—1958, p. 148 i.-e. **mer-*, *merē-* „a întări, încheaga, coagula”, prin tracică.

Izolată în dialectul aromân, cuvîntul face impresia după formă a fi vechi în limbă, ca adj. substantivat; sensul lui primar este de „petit lait, lait caillé”,

atestat de Mihăileanu și Dalametra, iar Weigand îl definea „eine Art Sauermilch, die aus gekochter Milch und Zusatz von frischem Lab von junger Ziege bei 40° gewonnen wird; auch Zusatz von altem Jogurt genügt zur Neubereitung” (JB, XVI, p. 219). Derivarea din *mărced* este semantic și fonetic neverosimilă, precum e imposibilă legătura cu *melca*, *merca* etc. citate. Obișia lui *mărcat* este de căutat în fondul lexical autohton, dar nu cu ajutorul limbii „alarodiene”, ci mai aproape de realitățile etno-lingvistice și istorice locale. Într-un apelativ însemnînd „lapte prins (covăsit), iaurt” esențial apare faptul de a fi „coagulat (închegat)”, deci noțiunea „coagulare, solidificare”; cuvîntul este alcătuit din rad. și două elemente sufixale: *măr-c-at*, i.-e. **merē-* „a încheaga, coagula” (WP, II, p. 260): v. ind. *mărchatî* „se încheagă, înțepenește”, *murīah* „închegat”, gr. βρότος „singele închegat”, βρότας „statuie de lemn” etc. Cuvîntul românesc dialectal (**mer-*, **mar*, cu suf. -ko-) este o dublură autohtonă și ea a lui *străghiată*.

(96) *mătură* s.f. (pl. *măturî*) 1) „unealtă dintr-un mănunchi de nuiete, de paie, spini, tufe (mai ales plantele numite *măturî*) cu care se curăță gunoii, praful etc. grămădindu-l la un loc” („balai; (Kehr)Besen”), „mătură de pene” („plumeau; Federbesen”). 2) „plantă mare cu tulpina de 2—3 m, flori verzi și violete, din care se fac mături” („millet à balais; Mohrenhirse; sorghum vulgare”); „plantă originară din sudul Europei, cu tulpina stufoasă, ramificată; mături de grădină, mături de țară” („*chenopodium scorparia*; Sommerzypresse”) vreo 30 variante și derivate.

Der.: *mătuvoiu*, *mătuviță*, *mătuvică*, -ice, *mătuvice* („plevaiță; xeranthum annuum”), *măturele* („centenaria jurineifolia”); *a mătură*, *mătuwat*, *mătuwător*, *mătuwătură*, *mătuwătoare* („mașină de măturat”), *mătuwar* („care face sau vinde mături”).

Dial.: arom. *mătură*, *metoru*, *metur* „mătur”, *miturică*, -ice, -iță, *miturar*, *nimiturat*, -are, topon. *Lametura* (Vlahoclisura; LL, III, p. 89); megl. *mătură*, *mietură*, (iz) *miturari* „a mătura”; istr. *meture* „mătură, perie”.

Îm pr. din rom.: ung. reg. *mătuvoj* „nyírágseprű”; rossz állapotban lévő kopott seprű”, *mătuvoj*, *meturojy*, *mătuvoj* (MNyRomKölc, p. 257).

Alb.: *nétullë* „Kehrbesen, Besenreis” (DR, VIII, p. 128), *netull*, -a „scopa” (Cord.), *netëll*, -a „scopa” (Cord., cf. ven. *nètola*, da *nattare*?).

LexB, p. 382. ● Pontbr. p. 436 lat. *metula*. ● LaurM, II, p. 287. ● Cihac, DEtDR, II, p. 190 *mătur*, *mătură*, -ică, *mătureajă*, v.sl. *mesiti* — *meťa* verrere (jacere), *metla* virga, rus *metla*, *metolka* balai etc. ● Miklosich, Beitr. Cons, I, p. 49 „*mătură*, mit eingeschaltetem u sl. *metla*”; EWSI, p. 194 „*met-*: v.sl. *meťa*, *mesiti* kehren, verrere, mit eingeschaltetem u sl. *metla*”; ● Candrea, EIL, p. 28 lat. **metula* < *meta*, „cône, meule”, inițial „touffe, botte de foin” pentru măturat. ● Orig. sl. admisă: Byhan, JB, VI, p. 27; Meyer-L, KZ, XXXIX 1906, p. 594; Berneker, SLEtW, II p. 41; Domaschke, JB, XXI—XXV, p. 135; Skok, ZrPh, XLIII 1923, p. 194; cf. Pușcariu, DR, III, p. 838, StIstr, II, p. 355 (sl. *metla* > **metula* introdus de timpuriu în rom.), DR, IV, p. 791; contestată: Densusianu, HLR, I, p. 284 („*mătură* reste encore obscure, son étymologie ne peut être cherchée dans le mot slave”); Pușcariu, EWR, 1053, DR, I, p. 410; Graur, BL, V, p. 105 („ne peut pas s'expliquer par le slave”). — Orig. lat.: Pușcariu, EWR, 1053; CDDE, 1074; Popovici, DIstr, p. 125; Tiktin, DictRG, p. 963 („vermutlich lat. *metula* < *meta*; auf die Bdtg. könnte sl. *metla* eingewirkt haben”); Pascu, DEtMR, I, p. 116, 964; Candrea, DEnc, p. 758; Șăineanu, DUN, p. 390. ● Philippide, OrR, II, p. 114 „orig. obscură; *mătură* nu poate fi separat de sl. *metla*, nici *mătur* de sl. *mesiti*, *meto* verrere”. ● Capidan, DR, VII, p. 128 cuvîntul alb. nu poate fi împr. din rom. nici invers; posibil cuvînt autohton. ● Pușcariu, LR, I, p. 177 *mătură* autohton, ca și *netullë* în alb. înrudite cu sl. *metla*. ● Giuglea, DRS p. 29 *mătură* — alb. *nëtullë*, după Capidan [?] din lat. *niteo* — *nitulare* „a curăți”, influențat

de *m-* din sl. *metla*, ori lat. *meta*. ● AnEtn, 1959—1961, p. 30. ● E. Petrovici, RevLg, XI 1966, p. 319—320 sl. **metula* > lat.-romanic **metula* > rom. *mătură*.

Opiniile se repartizează între origine slavă și latină, ambele fiind aparent admisibile. Lat. **metula* (der. din *mēta*) e nepotrivit semantic; deși acesta ar putea fi (la nevoie) justificat, etimologia nu este verosimilă din cauza sl. *metla* (cu înțeles identic lui *mătură*), de care este inseparabil. Dar de împrumutare din sl. nu poate fi vorba pentru *mătură*, oricât s-ar forța ipotezele despre pătrunderea lui *metla* de timpuriu în romanitatea carpato-balcanică, cu „eingeschaltenem *u*” (Miklosich) și trecerea lui *l* intervocalic la *r* (fenomen exclusiv în elementele ereditare ale limbii române). Existent și în albaneză, cuvântul este carpato-balcanic de esență indo-europeană autohtonă, înrudit și identic cu cel slav. Deci se poate admite (Capidan, Pușcariu) un arhetip alb.-rom. **metula* (-*ola*), din care rom. *mătură*, *metură* și alb. *netullë* (cu *n-* pentru *m-* ca *nardh* alături de *mardh*, *nerth* — *mërdih*; DR, VIII p. 348). Corespondentul general sl. *metla* „mătură” derivă din rad. **met-* (*meth-*?), care a dat verbul *meta*, *mesti* „verre”, general și acesta, ce stă la baza derivatului i.-e. **met(o)la*, **metula*, nu numai slav, ci și traco-illyric. Este verosimilă identitatea rădăcinii lui cu **menth-*, **meth-* „a amesteca, mișca învîrtind”.

(97) *mele* (var. *melciu*, *smelciu* ban., JB, V, p. 38) s.m. (pl. *melci*) 1) „molusc tîrîtor al cărui corp moale și viscos e închis într-o coajă sau scoică de formă conică sau sferică; (multe din numeroasele lui varietăți sînt comestibile)” („escargot, (co)limaçon; Schnecke”). 2) „partea urechii interne în formă de melc” („limaçon de l'oreille; Ohrschnecke”). 3) „orbita (cavitata) ochiului” (pl. „globes, les globes des yeux; Augapfel”). 4) „partea găunoasă a cornului” („partie creuse de la corne; der hohle Teil des (Rinder)Hornes”).

Der.: *melcos*, *melcan*, *melcișor* (i) „varietate de pastă făinoasă, răscuită”, *melcariu* „qui limaces vendit”, *melcârșe* „fetura limacum”, *melcat*, *melcit* („ciuitit de un corn”, Vilcea, Muntenia), *melculeț*, *melciură*; *cocomelc* (Făgăraș), *codobelc*.

Dial.: arom. *melcu* (l), pl. *melçili* (DMacRM), *smelcu*, -*il*, -*ci*- *li*, *zmelciu*, -*ci* (DMacRD), *smelanguiu* (Zagorion, inform. dr. N. Galani).

Îm pr. din rom.: blg. *melčo*, *melčov* (*melčev*) „melc” (DR, III, p. 216). LexB, p. 384 *melciu* cochlea, limax, domiporta. ● Pontbr, p. 431 din lat. *limax*. ● LaurM, Gloss, p. 369 „din *limace*, prin metathese, pöte trece in Dictionariu”, II, p. 260. ● Hasdeu, *Principii de filol.compar.ario-eur.* (1875), p. 88—98, CuvB, I, p. 292, ColTr, IV 1883, p. 193: din dacic **milik-*, înrudit cu zend. *muraka* și bret. *melc'hueden*; i.-e. **mil-* ar fi o lărgire a rad. primar *mi-* „mișca(re)”, în legătură cu mișcarea rapidă a melcului cînd iese și se retrage în scoică. ● Cihac, DĖtDR, II, p. 192 „*melc*, *melciu* — blg. *melčjov* escargot, pol. *malz*, *malzyk* testacé, ostracé, huitre, escargot, ceh *měhejs* etc., du v.sl. *mekukú* mollis etc.”. ● Gaster, ZrPh, III, p. 473. ● Miklosich, EWSI, p. 187 *melčovu*, blg. *melčjov*, *melče*, vgl. pol. *malz*, rom. *melč*. ● Meyer, EWalb, p. 182 alb. *katšmil*, *kěhmil* etc., cf. lat. *limax*, *murex* — rom. *melciu*, blg. *melčjov*; AlbSt, IV, p. 103 vgl. blg. *melče*. ● Philippide, ILR, p. 295 „*limax* — *milax* — *milace* — *mealăce* (etc.) — *mearec* — *melci* — *melc*” [!]. ● Densusianu, HLR, I, p. 365, 378 *melc* din blg. *melče*. ● Tiktin, DictRG, p. 451 vgl. blg. *melčjov*, *melče* etc., 966 „wahrsch. urverw. lat. *murex*, zend. *müraka* etc.”. ● Berneker, SlEtW, II, p. 33 blg. *melčo*; pol. *malz*, rus *smouz*; scheint fremd; *melc(iu)* ist selbst dunkel und könnte (wenn nicht umgekehrt) nur Quelle des blg. Wortes sein”. ● Capidan, DR, III, p. 216 „pînă originea formei române nu-i lămurită, nimic nu se poate susține cu siguranță; arom. *smelciu* cu finalul suspect pentru orig. latină, ne duce mai mult la forma blg.”. ● Pascu, DĖtMR, II, p. 215, 500 din blg. ● Philippide, OrR, II, p. 723 *melc*: alb. *katšamil*, *kărmil*, *krămil*, *garmil* etc.; orig. obscură. ● Candrea, DEnc, p. 762. ● Șăineanu, DUn, p. 393 lat.vulg. *milacem* (*limacem*) *melciu*; cf. fr. *milhauc* meule, melçon. ● Scriban, D, p. 795 *melc*, *melciu*, prescurtat din *cobelci*, *cucumelci*. ● Giulea, LL, I, p. 220, DRS,

p. 15 baza preromană **berc*, **merc* „lumaca”; rom. *melc* explică formele alpine *tessin. nerč*, *berš*, *belerč* etc.; *codobelc*, *culbec*, *berc* etc. ● Reichenkron, *Festschrift J. Friedrich* (1959), p. 373, DasDak, p. 142 i.-e. **meldhui-*. ● DLR, VI, p. 365 „etim.necun.”; cf. blg. *melčo* (v), *melčev*” [!]. ● CercLg, XIII 1968, p. 351: i.-e. **meld-s-*.

Se poate reține ca cert că în română *melc(iu)* nu este împrumutat din vecini, ci element al limbii comune aparținînd fondului autohton; apelativul poate să fie o temă i.-e. **melk-*, ori mai curînd **meld-s-* (întrezărit de Reichenkron). Caracteristic la această vietate ce-și poartă casa în spinare nu e „rapiditatea” cu care s-ar mișca la ieșirea și retragerea în scoică (Hasdeu), ci tocmai încetineala, moliciunea devenită proverbială a mișcărilor și a părții cărnoase a organismului său de moluscă; în consecință poate să conțină i.-e. **mel-* „a uza, zdrobi; a măcina”, din care „fin, frecat, fraged, plăpînd; slab” (WP, II, p. 284—290, I; IETW, 716); bază **mel-k-* lit. *smulkus* „fin, mărunț” etc., **melā-k-* „moale, slab, șters”; **mel-d-* în lat. *mollis* „moale, mlădios, elastic” (**molduis*; **molāu-* și în *mollucus*?), cymr. *blydd* „blînd, moale, plăpînd”, v. sl. *mladu* etc.; **mel-dh-* gr. *μαλακός* „moale, plăpînd, blînd” ș. a. Considerînd moliciunea specifică a *melcului*, se poate admite că el este înrudit cu lat. *mollis* și *mollusca*, din aceeași bază i.-e. **mel-d-*.

(98) *miéru* (var. *mieru*, *miériu*) adj. „albastru-deschis, albastru” („bleu, bleu clair; blau, hellblau”), „albastru-închis, violet” (bleu foncé; dunkelblau, violett”).

Der.: *mieriu* (*mneriu*), *mierior*, *mirior*, *miereuș*; *mriroară* (= *mirioară* „viorea”, Pascu, Suf, p. 161), *meveoare*, *mierioare* (DR, II, p. 443), *mieritâlă* („albăstreală”), *mierit*, -*it*, -*tură*; *mierliu*, *mneriu* („bleu de ciel, bleu gris”, DR, V, p. 406—409); topon. *Meria* (TopRom, p. 116); antropon. *Mierioara*, *Mieriorii* etc. (OnR, p. 320); *mărieroșu* „roșu liliachiu, mohorit” (CercLg, XV, p. 287—288).

Dial.: arom. *niür*, *niură* „albastru”, *nirugală* „albastră”, *nirlu* „albastru”, *nirlă* („albastră” despre lînă), *n'iruală* („albastră mai deschisă”, Capidan, DR, IV, p. 303, 350).

Îm pr. din rom.: ung. (ciang.) *nyirivára* „iacint albastru”.

LexB, p. 387. ● LaurM, II, p. 292 „*mieriu* melleus, de culoarea mierii”. — Admis: Scriban, D, p. 806. ● Cihac, DĖtDR, II, p. 595 din trc. *mor* „bleu foncé, violet, pourpre”, srb. *mor*, *morast* „bleu foncé”. ● Pușcariu, EWR, 1099 lat. *merus* „rein”: pv. *mer*, v.fr. *mier*; PerspDict, p. 15. Admis: Meyer-L, REW³ 5535; Capidan, D. Maniu, DR, XI, p. 216—217. ● Pascu, Beitr, p. 10, Suf, p. 224 „*mieriu* e obscur”, ArR, VI, p. 261, DĖtMR, I, p. 127, 1080 „**nibulus* = *nubilus* ‘couvert de nuages, nuageux; noir, de couleur foncée’ < **niur*, **niür*, **nier* ... etc.”. ● Pușcariu, DR, V, p. 406—409 *merus* cf. *mero meridie* „limpede, senin” etc. ● Spitzer, DR, V, p. 908 „*mierliu* von *miériu*, *mierliu* wenigstens primär zu trennen ist: dieses, rein, ungemischt bedeutend, gehört wie P(uscariu) schön [sau schon?] gezeigt hat, zu lat. *merus*, jenes zu *merula* ‘Amsel’; die Bdtg. von *ochi mierliu* ‘kastanienbraune Augen’ ist vollkommen verständlich, da die Augen der Amsel tatsächlich diese Farbe (dunkelgrau) haben”. ● Tiktin, DictRG, p. 975, Șăineanu, InfOr, I, p. 243, DUn, p. 398 „etim.necun.”. ● CercLg, II, p. 261 i.-e. **mel-*. DLR, VI, p. 500, 504 lat. *merus*.

Asemănarea lui *mieru*³³ cu *miere* este o simplă întâmplare, iar cuvintele turc și sîrb citate de Cihac nu au nici măcar asemănarea fortuită, în timp ce **nibulus* e dificil și neverosimil; derivarea din *merus* apare fonetic perfectă, dar semantic improbabilă, căci *mieru* exprimă ideea de culoare (indiferent de nuanță); ca atare el aparține la rad. i.-e. **mel-* în colori, mai ales întunecate; murdar, a

³³ În literatura veche cuvîntul e cunoscut la Miron Costin, *Letop.* I 25 „acestui neam le-au zis grecii savromați, de pe ochii mierăi, adică ochii de sovîrlă” (etim.popul. cu gr. *σαυρός* „șopîrlă”); cf. proverbul „am o sucnă mirie, plină de pozderie” (= cerul înstelat), Sbiera; AnonC, *mjeriu* caeruleus, *mjeria* caerulea (adică „albastru, albastru-închis”).

scurma în permanență, a rîma cu „rîtul gros, ferul plugului ce scormonește pămîntul”; este abitudinea lui elementară, tipică, de unde și epitetul românesc „rîmător”³⁶. În legătură cu această „activitate” naturală și generică trebuie să stea numele mistrețului în română, ca și în celtică și latină *troia*: baza **trec-* pare să fie un rad. **ter-*, **t(r)ek-* în irl. *torc* „mistreț”, cymr. *twrch*, corn. *torch* etc., care a fost interpretat ca *torc* „porcul” (Rhys), sau *to-orc* (Ernault), contaminație a lui *trogos* și **(p)orkos* = lat. *porcus*, irl. *orc* (Sommer), dar pe care Wh. Stokes (*Zeitschr. f. celt. Philol.* III 1901, p. 473) îl credea provenit din **torgos*, **trogos*, înrudit cu gr. *τράγος* și cu aceeași vocală ca lat. *troia* (**trogia*) „scroafă”³⁷. Radicalul acestor cuvinte este **ter-* „a freca, perfora, găuri” (WP, I, p. 728—732,3; IETW, 1071); baze: **terk-*, **t(e)re-k-* în lat. *tergo*, *-ere*, *tergeo*, *-ere* „a freca (a toci; abreiben), a curăți”, got. *pairko* „gaură, borta”; **træg-*, **trog-* din gr. *τρώγω* „a roade; knüppere; a devora lucruri crude”, *τρώξ* „gîrgîriță”, *τράγος* „șap (lacom; mîncăcios)” etc. Pentru porcul *mistreț* și irl. *torc* ar putea fi luată în considerare mai curînd nuanța de „a scurma, rîma”, specifică animalului, ori aceea de a „mînca, devora; fressen”, ținînd seamă de lăcomia remarcabilă a acestui omnivor sălbatec ori domestic al cărui „apetit” este impresionant. Partea inițială a cuvîntului românesc *mis-*(?) rămîne cu totul obscură, o afinitate etimologică nu se poate indica încă; **mis-* ori **mei-s-*, sau chiar **meig(h)-*(?).

Numirile diferite ale mistrețului în limbile europene și indo-iraniene (v.ind. *varāhā* = av. *varāsa*, lat. *aper*, ahd. *ēbur*, sl. *veprī* etc.): RLexIGA, II, p. 361—364.

(101) *mișcă* vb. tr. 1) „a porni din loc, a schimba dintr-un loc în altul, a muta dintr-un loc” („déplacer, pousser; bewegen, rühren”). 2) a pune în mișcare, agita” („mouvoir, remuer, agiter, bouger; bewegen, (weg)rühren, schütteln”). 3) „a turbura, sbuciuma, sgudui sufletește” („émouvoir, ébranler, toucher; erregen, erschüttern, (an)rühren”), intr. „a porni din loc, schimba locul, a se pune în mișcare” („partir, changer de place; ab-, wegfahren”). refl. 1) „a și schimba locul, a porni din loc” („se mouvoir, se déplacer; sich bewegen, rühren”). 2) „a nu sta liniștit, a se agita” („s’agiter, se bouger; sich bewegen, sich rühren, unruhig (aufgeregt) sein”) ș. a.

care e mai aspru la căntătura, cu capul mare, înalt la greabăn; cînd îl zărești îți dă impresia de putere sălbatecă, ageră. Tăria lui e în gît și în cap. Rîtul gros e ferul plugului ce scormonește pămîntul; după rîmăturile lui îi dai de urmă. Se hrănește cu jir, ghindă, rădăcini, dar și insecte, șerpi, ouă de paseri, șoareci de pădure; e omnivor. Toamna, cînd fructele sînt coapte, n-are nici o grijă; se îngrașă bine; atunci e și stricător în ogoarele de păpușoi și cartofi ...”. I. Simionescu, *Fauna României* (1938), p. 37—38.

³⁶ Unul din numele principale indo-europene ale porcului, **porcos* (lat. *porcus*, umbr. *porca*, m.irl. *orc* „porc”, ahd. *far(a)h*, v.sl. *prase* etc.) e înrudit (poate identic) cu rad. **perk-* „a săpa, scurma, scormoni, rîcii” (WP, II, p. 46, 3; p. 78), deci echivalent cu „rîmător”; irl. *rucht* „porc”, i.-e. **reuk-* (WP, II, p. 353). Aceeași valoare semantică va fi avut gr. *χοροδάς* „scroafă”, dacă aparține la rad. **gerbh-* „a zgîria” (WP, I, p. 607). Cu greu ar putea fi luată în considerare pentru etimologie o altă particularitate remarcabilă a animalului: murdăria lui proverbială, care dealtfel nu este exclusivă la porc.

³⁷ Lat. *troia* e cunoscut numai în glosele de la Cassel (sec. VIII e.n.), Einont-Meillet, DÉTL, 1017 „semble sans rapport avec le *porcus troianus* de Macrobi. Sat. II 9”. Păstrat în Romania occidentală: it. *troia*, loc. cit. *triglia*, fr. *truie*, prov. *truisa*, Meyer-L, REW³ 8933. Walde, LatEtWb² (1910), p. 793 pune pe lat. **trogia* în legătură cu mhd. *drec*, *dreck* etc. (după Scharrer), i.-e. **(s)ter-k-* (*stercus* etc.), **(s)ter-g-*, etimologie cnsiderată „wahrscheinlich” de WP, II, p. 42; dar această legătură nu e verosimilă, deși semantic atributul scroafei ca „die dreckige” (**trigia*) n-ar fi cu totul inadecvat. Cuvîntul latin (romanic) aparține mai curînd cu cel românesc (*treciu-*) și celtic *torc* etc., despre care în legătură cu gr. *τράγος*, Stokes observa „having the same root-vowel as lat. *troia*”.

Der.: *mișcare* (s.f.), *mișcat*, *mișcător*, *mișcătură* („motus”, AnonC), *mișcămint*, *mișcăcios*, *mișcăciune*, *mișcut*, *mișcoti*, *mișcodi*, *mișcori*, *mișcăliu*, *mișconiu*, *mișco(a)ce*, *mișcoteiu* (ultimele trei = „păduchi”), *mișcoriciu*, *mișcînd*, -ă etc. [*mișcoranță* „uneltire”, var. *mișcolanță* „glumă”, provine din it. *mescolanza* prin ung.]; *nemișcare*, -at, -ător.

Dial.: arom. *nișcu*, *nișcare*, *nișcat* (dar și *a(se) mină*); megl. *mitșca* (*mitșcu*, der. *zămîtșcu*, *ză-mitșcu* = „mișc”, refl. „mă mișc” (Megl, III, p. 193).

LexB, p. 395 „*mișca* moveo, moto, agito; moveor, — de la *mico*: *mișca* iute, Cic.Nat.D.”. ● Pontbr, p. 441 ung. *mozgás*. ● Cipariu, *Gramateca*, I, p. 34 *missi* + cu. ● LaurM, II, p. 304 „*mișcare* movere, moveri, cu s sibilante, pentruco e din *missicare*, cum se si coveine a scrie, din *missu* din *mittere* a face se merge, adeco a *mișca* din locu etc.”. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 197 cf. v.sl. *myhati* se percurrere, *muknati* se transire (etc.). ● Tiktin, ZrPh, XII 1888, p. 451 *missico*(?). ● Philippide, ILR, p. 48, 73, 75, 78, 147 *misceo*. ● Candrea, R, XXXI 1902, p. 313 lat. **micico* (< *mico* „agiter rapidement, remuer vivement”); respins: Pușcariu, JB, XI 1904, p. 130 „geht auch *mișc* ‘bewege’, megl. *mitșk* nicht auf **micico* (< *mico*), sondern auf **mic[u]lo* < **mihko* + *icare* zurück. Es entspricht einem aus *kl* hervorgegangenem *k* in allen rum. Dialekten ein *ts*, einem *hk* dagegen ein *tš* (etc.)”; cit de convingătoare era demonstrația pentru însuși autorul ei o arată lipsa lui *mișca* din EWR. ● Tiktin, DictRG, p. 995 „sicherlich Erbwort, aber dunklen Ursprungs”. ● Skok, *Slavia*, IV 1925, p. 340 „la conj. -à nous défend de penser à un verbe d’orig. slave; il faut peut-être plutôt penser à **mersicare*, itératif de *mergere* > *merge* ‘aller’, cf. **morsicare* > *mușcă* de *mordere*, ce qui n’exclut pas la possibilité de l’immixtion de big *mičkam* = *miškati* se en Zumberak”. ● Giuglea, DR VI, p. 657 **micicare*. ● Pușcariu, LR, I, p. 214 pare să-l considere „element latin mai recent”[?]. ● Candrea, DEnc, p. 781, Săineanu, DUn, p. 402 „megl. *micica*, de orig.necun.”. ● DLR, VI, p. 626 etim.necun.

Nesiguranța terenului pe care se mișcau filologii se vede și din șovăiala cu care cei mai mulți formulau soluțiile adoptate pentru acest verb; „sigure” erau numai (pentru autorii lor) explicațiile date de LexB, LaurM ori de Cihac, căci șubrezenia celorlalte tentative n-a rămas neobservată de cei ce le-au propus, spre a le părăsi în curînd. Fără valoare sînt *mico* ori **missicare*, nepotrivite fonetic și semantic, la fel ca sl. *myhati* etc. Dar nici demonstrațiile ulterioare, mai circumstanțiate, nu sînt reușite: **miccico*, **miculo* (exclus fonetic), **mersicare* și altele ce se vor mai fi propus: nici una nu duce la o bază etimologică acceptabilă, verosimilă, care nu poate fi romanică. Cu ajutorul formei megl. se poate reconstrui prototipul etimologic, care e mult alterat față de radicalul primar i.-e. Cele două variante dialectale arată o temă și un sufix: *miș-c-*, *mitș-c-*; forma megl. mai conservativă probează că tema primară a verbului era terminată nu în simplă spirantă, cum e azi în drom. (fricativa palatală ș, ori s?), ci semioclusivă *tš* (*č*, *ci*), provenite din oclusivă + spirantă, adică *t+s*; tema verbală era deci **mit-s-*, în care e cuprins rad. i.-e. **meit(h)-* „a face schimb, a schimba”, din **mei-* „a schimba” (WP, II, p. 247—248,2; IETW, 715): v.ind. *methati*, *mithati* „schimbă, variază, se ceartă, se alătură la —”, av. *mithō* adv. „întors, sucit, fals” etc., lat. *mūto*, -are „a schimba, varia, transforma”, got. *maidjan* „a schimba, transfera”, part. **mitto-* „verwechselt, falsch”, în got. *misso* „reciproc, mutual” ș.a., let. *mitēt* „a schimba, a transforma, omite”, mëtut „a schimba”, v.sl. *mitē* „alternativ” etc. I.-e. **meit-*, redus la **mit-*, a avut un sufix -s, alcătuiind o temă de forma amintită **meit-s-*/*mit-s-* în substrat, cu accepțiunea de bază a rad. primar i.-e. La asemenea temă indigenă se va fi adăugat sufixul latin *-icare* (ca în *ridică*, eventual în *urcă*), formînd un verb traco-roman **mits-icare* > *mitșca-* (megl.), *mișcă-*, prin reducerea africetei *tš* la fricativa palatală surdă ș (scris ș).

În română se află un sinonim înrudit, echivalent deplin al lui *mișcă*: între rudele i.-e. ale temei străromâne **mit-s-* a fost înșirat și italicul (lat.) *mūto*, -are (**moit-*, **meit-*), care nu e decît părintele verbului românesc *mută*, iar acesta — luat în sens

mai strict — este o dublură, cu nuanțe semantice specializate, a lui *mişcă* autohton, alături de care s-a împămîntenit în graiul poporului român.

(102) *mînz* s.m. (pl. *mînji*) 1) „cal, măgar, catir pînă la vîrsta de un an” („poulain; Füllen, Fohlen). 2) „firele de urzeală rămase netrecute prin ițe și spată” („les fils de la trame restés en dehors de la lice et du ros; überzählige Kettenfäden am Rande”).

Der.: *mînză*, *mînzi*, *mînzac*, *mînzeac* (-oc), *mînzică*, *mînzișor*, *mînzuleț*, *mînzălu*, *mînzăluă*, *mînzat*, -ă (vițel, vițea de un an), *mînzesc*, *mînzește*, *mînzăriță*, *mînzășișuri*, *mînzar*, *mînzare* („oaie de lapte”), *mînzărușă*, *mînzăruță*, *mînzărar*, *mînzăraș*, *mînzător*, *mînzățel* etc.; expresii „calea mînzului” ș.a.; *strămînzăți* despre vaca „dată la bic și nelegînd vițel” (MatDial, I, p. 230); antropon. *Mînzul*(1), *Mînză*, *Mînzoiul*, *Mînzat* etc. (OnR, p. 324), topon. *Mînzăți*, *Mînzălești*, *Mînzătești* ș.a.

Dial.: arom. *măndzu*, *mîndzu*, *mînzac*, *mîn*(d)z*at* (*mîzat*, Albania, RevLg, XI 1966, p. 560); topon. *Măndzi* (LL, III, p. 88); megl. *mondz*, *monz*, *mănz* (GrS, VI, p. 169).

Impr. din rom.: säs. *munsel* „Füllen, kleines Pferd” (RomEISz, p. 35), ung. *mēnzalo* „vacă steapă” (NyIrK, VI 1962, p. 196), bg. *mandzara* „capră cu lapte” (RomSI, XVI 1968, p. 91), ucr. *menzara* „oaie mulgătoare”, *menzyr* (RomSI, XIV 1967, p. 161).

Alb.: *mēs*, gheg *mas* „mînz de cal sau de asin”, *mēzē*, *mazē* (fem.).

LexB, p. 376 „manzu a lat. *mannus*”, 375 „manza, it. *manzo*”. ● Stier, KZ, XI, p. 148 cf. illyr. *Menzana*. ● Cihac, DĒtDR, I, p. 157 cf. it. *manzo*, *manso*, sp. port. *manso* etc. ● Hasdeu, ColTr, 1877, p. 522, Gaster, RIAF, I, p. 346, BB, IX 1885, p. 100—101, Meyer, EWAlb, p. 276 rom. *mînz* — alb. *mēs*; ill. Iupiter *Menzana*, HLR, I, p. 29 *mînz* cuvînt ill. intrat de timpuriu în lat. ● Meyer-L, GrRS, I, p. 46 din lat. *mandium* „taur tinăr”. ● Pușcariu, JB, XI, p. 49—50, EWR, 1092 lat. **mandius* < *mandēre*; it. *manzo* etc. Admis: Șăineanu, DUn, p. 382; Scriban, D, p. 821; cf. Philippide, VR, XVI 1910, p. 382. ● Meyer-L, REW, 5289 *mandius*, „Füllen, Rind”; *Menzana* e nepotrivit pentru formele romanice din cauza vocalismului. ● Tiktin, DictRG, p. 991 „dunkles Lehnwort, das im gesamten roman. Süden und im Alb. heimisch ist. Die Grdbtg. scheint «entwöhntes od. kastriertes junges Säugetier» gewesen zu sein”; probabil în legătură cu lat. *mansues* „zahn” propus mai demult, ce ar fi „nicht ohne weiteres abzulehnen”. ● Pascu, REBS, p. 27, DĒtMR, I, p. 191, 1793 din trac **man(d)z*. ● J. Loewenthal, WöS, IX, p. 188 înrudit cu celt. **mandos* „ein kleines Pferd” (DR, V, p. 811). ● Philippide, OrR, II, p. 723 „foarte probabil băștinaș în română. Africizarea -*diu*- > -*dz*- datează încă din limba de origine, căci Messapii pe Iupiter (cărui-a-i sacrificau un cal) îl numeau *menzana*, care cuprinde rad. *menz* = rom. și alb. *manz*”. ● E. Çabej, Gl, XXV 1936, p. 51—52; greu a decide dacă e impr. din illyră sau alt substrat, ori invers un rad. lat., element comun alb.-rom. ● AnĒtn, 1958, p. 140: **mand-*, *mad-*. DLR, VI, p. 711 cf. alb. *mēs*. ● ILR (1969), p. 332—333.

S-a relevat de multă vreme răspîndirea largă a cuvîntului în domeniul romanic, în română și albaneză; prezența în limbile romanice nu e dovadă suficientă pentru originea latină, ca derivat din *mandere*, fiind totuși cunoscut în Italia antică: lat. *mannus* (dial., din *mandus*) „cal mic”. La ipoteza despre obîrșia celtică (cf. și basc *mando* „mulus”) sau illyră din Alpi (Meyer) se adaugă originea „balcanică” în sens larg, traco-illyră, fiind un element băștinaș în albaneză cu familie numeroasă (*mēnt* „a suge”, *mēndescmazihē* „doică”: *mēs*, *mas*, *mēzē*, **manza*- din **mandia*), illyr. Iupiter *Menzana*, iar în rom. *mînz* este vechi, din lexicul economiei agrare și din româna comună. Oricare ar fi zona de obîrșie și limba din care cuvîntul s-a răspîndit în alte teritorii, tema **mand-* este i.-e., la rad. **mad-*, nasal. **mand-* „a suge, piept, țîță”, în cuvintele albaneze citate,

ahd. *manzon* „ubera”, gr. μαζός (**mand-do-*, *mandio-*) μαστός (**mand-tó-s*), eventual latin *mamma* (din **mad-ma?*).

(103) *módru* s.n. (pl. *modruri*) „mod, chip, fel, mijloc, puțință, posibilitate” („manière, façon, moyen; Weise, Mittel, Möglichkeit”); atestat la 1632 în Maramureș, răspîndit în Transilvania și Bucovina.

LexB, p. 397 *modru*, v. *modu* (care este din lat. *modus*). ● LaurM, I, p. 322 *modu*, *moduros*, derivat din *mod*. ● Cihac, DĒtDR, II, 516 din ung. ● Tiktin, DictRG, 1003 „magy. *modor*, *modra*”. ● Șăineanu, DUn, p. 406; Candrea, DEnc, 794 ș.a. din ung. *modor*, *modra*. ● Tamás, WtbUngR, p. 548—549 din ung. *mod* (lat. *modus*), varianta *modru* nu poate fi din ung. *modor* „Manieren, Benehmen” (Tiktin ș.a.) din cauză că acesta este o creație a filologilor după a. 1800 („*modor* von Sprachneuerern erst nach 1800 geprägt wurde”); deci *-r-* în *modru* ar fi de explicat ca în *huđră* (*huđă*), *șopru* (*șop*), *salatră* (*salată*). ● DLR, VI, p. 788 „din magh. *mod*”.

Cea mai agreată și comodă derivare părea din maghiară, în primul rînd din forma *modor-*, care însă (cum a arătat Tamás, 1966) este creație a filologilor de după 1800, iar „intercalarea sau adausul unui *r*” în *mod* este un artificiu pe hîrtie, total neverosimil. De aceea, cu tot caracterul izolat în limba română și pe cît se pare în zona nordică a dial. drom., *modru* trebuie considerat ca o veche temă i.-e. **mod-ro-* a rad. **med-* „a măsura, chibzui, gîndi” (WP, II, p. 259—260; IĒtW, 705—706; WH, II, p. 99—100; cf. *măđări*), arm. *mit* „gînd, simț”, gr. μέδομαι „a se ocupa de —, a dori”, lat. *meditor*, -*ari*, *modestus*, *moderare*; v.irl. *midíur*, *ro-mídar* „cogito, iudico”, v.isl. *maetr* „arătós, valoros” etc.

(104) *mormán* s.n. (pl. *mormane*) „grămadă, mulțime de lucruri grămădite unele peste altele” („tas, monceau, amas; Haufe(n), Schober, Menge”), adv. „grămădit clăie pe(ste) grămadă” („comme une masse; alles auf einem Haufen liegen”).

Giuglea, DR, III, p. 972 „*morman* grămadă (de piatră, pămînt etc.) nu poate fi despărțit de „munună-murună”, der. **murunean* > **murnean*, prin asimilarea lui *n* prin *m*, sau prin influența lui *mormînt* > *morman*. În acest fel s-ar explica ușor și *o* din silaba primă a cuvîntului”. ● Scriban, D, p. 833 „*morman* poate din *gorgan*, ca vgr. *mormó* și *gorgó*, trecînd prind forma **borbó*”. ● Tiktin, DictRG, p. 1008, Candrea, DEnc, p. 801, Șăineanu, DUn, p. 409 „orig.necun.”. ● DR, XI, p. 180—181: i.-e. **mer-ismor-*, prin traco-dacică. ● DLR, VI, p. 871 „etimol. necunoscută: cf. *gorgan*”.

Cuvînt popular ce s-a bucurat de puțină atenție din partea etimologiștilor și care lipsește în dicționarele mai vechi (LexB, Cihac, LaurianM); în timp ce s-au dat adevărate mormane de „etimologii” pentru unele cuvinte obscure, se pare că înainte de 1948 s-au încercat numai două formule (**murunean* și *gorgan-kurgan*), a căror lipsă de teme ori probabilitate este evidentă, a fost arătată, nu e necesar a reveni. Sufixul *-án* indică un derivat de dată mai recentă dintr-o temă veche (cf. *cîrlan*) **morm-*, *mor-m-* care (*morman* fiind o „grămadă de lucruri, de bucați și i rupte, căzute, fărîme etc.”) conține noțiunea de „bucată ruptă, fărîmă”, o rădăcină verbală „a rupe în bucăți, a sfărîma, pisa” i.-e. **mer-ismor-* „a freca, pisa, prăpădi” (WP, II, p. 276—279, 4; IĒtW, 735,5; cf. *mărat*) și care a dat cuvinte pentru „piatră, bloc de stîncă, sfărîmături, masă (etc.)”, ca gr. μάραρος „piatră, bloc de stîncă” (cf. *rupēs* — *rumpo*), isl. *mor* „pulbere, mulțime, grămadă”, norv. dial. *myrja*, sued. *mörja* „masă (inițial *de bucăți căzute la măcinare, pisare, zdrobire), grămadă (de ex. de cărbuni fierbinți)”, v.sued. *morh* „masă de fărîmături, resturi, rozături”, slov. *mrva* „fărîmături”, v.rus. *-moromrati* „a roade, a face fărîmături”; baza **mer-d-* fris. *murt* „masă fărîmicioasă (de fărîmături), pietriș, gris, praf” etc.; baza **mer-s-* ahd. *morsari*, mhd. *zermürsen*, md. *zermorschen*, nhd. *morsch* ș.a.

Sensul primar al temei **morm-* din *morman* era „mică bucată, bucătică, fărîmătură”, devenind prin sufixul mai recent *-ân* „mare cantitate, grămadă (de bucăți)”.

(105) *moș* s.m. (pl. *moși*) 1) „bătrîn” (vieux, vieillard; Greis, Alter”). 2) „titlu dat (în special la țărani) unui om de vîrstă înaintată” („père, oncle, vieux; Alter, Vater”). 3) „bunic; strămoș, străbun; unchi” („grand père; aieul; oncle; Urgrossvater, Oheim, Onkel”) în expresii figurate ca: Moș Ajun, Moș Crăciun, Moș Gerilă, Moș Martin sau în alte întrebunțări („Moși”, „Seelen-, Totenfest” etc.).

Der.: *moșic, moșesc, mușuleț, moșan* („moștenitor”), *moșenesc, moașă, moși, moșit, moșică, moșicăi, moșie, moșienesc, moșier, moșieresc, moșioară, moșinaș* etc.; posibil (+ sl. *mosti*): *a moșteni* (cu der.: *moștenire, -it, -itor* etc.); *moșmîndi, moșnean, moșoiu, moșneag, moșneguț, -gel, moșnegește; strămoș, strămoșesc*; fem. *moașă*; antropon. *Moșu, Moșuș, Moșoiu, Moșilă, Moșuleț, Moșescu* etc. (OnR, p. 327); topon. *Moșia, Moșoia, Moșici, Moșești, Moșneni* ș.a.

Dial.: arom. *moșu, mușon'iu, moașă, moașe* „femeie bătrînă”; megl. *moș, moașă, mușeață* „bătrînețe”; istr. *moș, moașă*.

Împr. din rom.: ung.reg. *mósuț, mosuly* „bătrîn”, *mósia* „baștină; proprietate de pămînt cultivabil, cu clădiri; casă boierească” (InfLR, p. 68; MNyTETsz, II, p. 964), *mosa* „bábaasszony” (NyIrK, VI 1962, p. 196; WtbCs, p. 100); blg. *moš, mošul, mošika* (DR, III, p. 232), *mušija*; srb. *moša* „Hebamme” (SOF, XXI, p. 371); ucr. *moša, mošul, mošija, mušija* etc. (BalkA, II, p. 139, III, p. 287; RomSI, XIV 1967, p. 162, XVI 1968, p. 91); sâs. *mosch* „Greis, Grossvater”, *moschie* „Gut, Landbesitz” (RomEISz, p. 34); trc. *moșiye* (DR, XI, p. 199), *moșya, mülk moșyasi* (RÉSEE, IV 1965, p. 226).

Alb.: *mótskhë, moshë* „greis; Alter”, *mótschim* „bejaht, langjährig”, *moshatar* „Altersgenosse”.

LexB, p. 402 „*mosiu* a lat. *mas*, it. *maschio*”, p. 401 „*mosa*, it. *monna domina*”. ● Pontbr, p. 450. ● LaurM, II, p. 342. ● Cihac, DĚtDR, II, p. 596 din trc *mousinn* „âgé, vieux”. ● Miklosich, SIEIR, p. 10 *moș* — alb. *moshatar* aequalis. ● Împr. din alb. sau „element alb.”: Meyer, EWAlb, p. 263 alb. *motshë* din *mot* „an”; Tiktin, DictRG, p. 1010; Capidan, DR, II, p. 538—540; Șăineanu, DUn, p. 409; Pascu, DĚtMR, II, p. 223, 94 (arom. *moașă* element alb.gheg); Candrea, DEnc, p. 803; Skok, Arih, XXXVIII 1931, p. 210—213; Scriban, D, p. 835; Pușcariu, StIstr, II, p. 290 ș.a. ● Crețu, MardLex, p. 354 lat. *av(us) + uș* apocopat. ● Papahagi, NĚt, p. 238—239 dimin. din *mamma* + suf. *-oș. mă]moașe* etc. n-are legătură cu *mot* „an”. ● Philippide, OrR, II, p. 724 *moș* identic cu alb. *móshë*, probabil împr. din alb. unde există un sufix derivativ *-ș*, prin care s-a putut deriva *motshë, moshë* din *mot*, pe cînd în rom. nu există (etc.). ● Rosetti, ILR, II, p. 119. ● Giuglea, DRS, p. 28—29 (autohton în română). ● DLR, VI, p. 759 *moașă*, cf. alb. *moshë* „vîrstă”.

Este evidentă identitatea formal-semantică a cuvîntului românesc cu cel albanez, semnalată de Miklosich, admisă de toți, unii însă înțelegînd greșit ideea marelui slavist, care nu se gîndea la „împrumutare” din alb., ci la cuvinte anteromane, autohtone în ambele idiomuri. Singura legătură etimologică verosimilă este a lui Meyer cu alb. *mot* „an”, suf. i.-e. *-s*; deci **mot-s-*, rad. **ē-* „a măsura, cumpăni”, gr. *μέτρον* lat. *metior*, lit. *metas* „an, timp” etc.; neclară este reducerea lui *ts* în *š* (*ș*), nu *č*. În *moștean* (formație recentă, sub influență slavă) nu este un **mots-* metatezat în *moșt-* (Hasdeu, Philippide).

(106) *múgure* (var. *mugur*) s.m. (pl. *muguri*) „organul din care se dezvoltă frunzele și ramurile plantelor; boboc” („bourgeon; Knopse, Auge”).

Der.: *muguraș, mugurel*, (în) *muguri*, (în) *mugurd, înmugurire, înmugurit, -at, -ată, înmuguritor, -oare, înmugureală*; antropon. *Mugur(e)*.

Dial.: megl. *múgur, múguri, múgăr, anmugur* „înmușuresc” (arom. = *bubuk'e*), arom. neatestat (RevLg, XI 1966, p. 560).

Împr. din rom.: gr. *μοῦχος* „bourgeon, (spéc.) bourgeon du charme” (γράβος Zagorion; REBS, p. 67, 287); ung.reg. *mugur* „rúgy”, *mugurka* etc., *mugurdí, muguril* „rúgyezik” (MNyRomKölc, p. 266).

Alb.: *mugull* „germóglio, il germogliare delle piante”, *mugullue* „germogliare” (Cord.).

Pontbr, p. 452 pers. *mucula*. ● Cihac, DĚtDR, I, p. 170 *mugur* din lat. **muculus*, dimin. lui *mucus* „muc”. Admis: A. Taverny, *Études romanes déd. à G. Paris* (1891), p. 277 (cf. Densușianu, HLr, I, p. 87); Philippide, ILR, p. 49 „*mugur* — *muculus*?”. ● Hasdeu, CuvB, I, p. 294 etimol. latină fiind radicalmente greșită, releva identitatea cuvîntului rom. cu cel alb. (cf. și v.ind. *mukula* „Knospé”). Admis: Gaster, RIAF, I, p. 347 (din alb.); Meyer, EWAlb, p. 288 „*mugull* identisch mit rum. *mugur*, das aus dem Alb. sein wird”; Șăineanu, DUn, p. 412; Tiktin, DictRG, p. 1017; Candrea, DEnc, p. 807; Scriban, D, p. 839. ● Bugge, BB, XVIII 1892, p. 181 alb. *mugull* din lat. **mergulus*. ● Barić, AlbRSt, p. 54 *mugull* < i.-e. **ma + gull*. ● Pascu, REBS, p. 67, 287 „*mugur*, et. thrak. **mugulus*, cf. alb. *mugull*”, ArR, IX, p. 319 „lat. **mugulus* 'bourgeon' > rom. *mugur*, alb. *mugull*. Sans l'influence du roum., lat. *mugulus* aurait donné alb. **miull*”. ● Pușcariu, StIstr, II, p. 291 „*mugur* de orig. alb.”. ● Giuglea, DR, IV, p. 1554 „*mugur* i.-e. **mug-*, muc- 'ramură' păstrat probabil prin limba dacă + suf.rom. *-ulus*”. ● Philippide, OrR, II, p. 724—725 „cuvinte evidente identice. Orig. obscură. Cuvîntul rom. însă e străvechi, cum probează *l > r*, deci străvechi ar fi și cel alb., trecut prin împr. în rom. (Barić) și atunci nu se poate explica de ce n-a căzut *g* intervocalic în cuvîntul alb. Barić vorbește de o influență analogică ce ar fi exercitat simplul **gull-* asupra compusului *mugull*, dar ... ne-am așteptat ca simplul **gull-* să mai fi existînd în alb., ceea ce nu are loc”. ● Weigand, BalkA, III, p. 210 „thrak. alb. *mugull* 'Spross, Knopse' > rum. *mugur*”. ● DLR, VI, p. 952, cf. alb. *mugull*.

Alăturarea lui *mugure* la alb. *mugull* arată că sînt de aceeași origine; inițial perfect identice, de împrumutare ori influențare reciprocă nu poate fi vorba. Arhetipul comun avea forma **mugul-*, pentru care însă nu găsim o soluție etimologică satisfăcătoare în domeniul i.-e., iar analogiile invocate de unii nu servesc la nimic util. Nesigură este și analiza morfologică a cuvîntului: derivat **mug-ul-* ori compus **mu-gul-*; de aceea orice încercare de a-l integra în vreo familie etimologică este deocamdată iluzorie, — ceea ce (natural) nu poate constitui un argument împotriva caracterului indigen și preroman, indo-european al cuvîntului româno-albanez, ca și al celorlalte cercetate aici.

(107) *munună* (var. *murună, munune*) s.f. (pl. *mununi*) 1) „panglică de legat, cunună (mai adesea de flori artificiale sau de mărgel) pusă de fete (mirese) pe cap” („couronne, couronne de mariée; Kranz (als Kopfschmuck der Mädchen)”). 2) „șuviță de păr împletit” („touffe, mèche de cheveux; Haarlöckchen”). 3) „coama muntelui, creasta (dungă, culmea) unui deal” („sommet d'une montagne, d'une colline; Gipfel, Spitze”). 4) „mejdină, răzor îngust între două pămînturi, de lățimea unei brazde (de ex. în zona Cluj-Turda)” („borne, ligne de démarcation entre deux champs ensemencés; Markzeichen”).

Der.: *mununiță* (var. *muruniță*), ban. *mununioară* (AnAF, III, p. 107); topon. *Munună*; *minună* contaminare din *mînă* și *munună* (DLR, VI, p. 710).

Dial.: arom. *mărună* „voal; touffe de cheveux” (GrS, I, p. 225—226), „voile de nouvelle mariée; tresse d'une femme fixée autour de la tête; houppes au-dessus du front d'un bouc, d'un enfant etc.; foule” (DĚtAr, p. 669).

Împr. din rom.: ung.reg. *muruna* „a menyasszonyi fátöl elülső része” (zona Huedin, StLex, p. 101, StCom, 13, p. 258); „hegygerinc, barázda; creastă de munte, brazdă” (Gălău, Florești) r. *mununá*; a kölcsönszó rotacizáló ejtést tükröz (MNyRom-

Kölc, p. 268, adică „împrumutul reflectă o pronunțare rotacizantă”, aserțiune greșită și inutilă, căci forma etimologică răspîndită în Transilvania este *murună*.

LexB, p. 407 „*munună* virful quaruia dealu seu munte, montis jugum, supercilium; cacumen; i.e. berta”. LaurM, Gloss, p. 393 „*mununa* montis jugum, andema etc.; coventulu nu scimu se aiba cursu pre undeva d'incoace de Carpati; inse pare co ellu este de acea-asi orig. cu *mun-te, mon-te, mon-ile* etc.”. CDDE, 1150 „**molo* - *onem* < *mola*; primitiv 'tas, masse, proéminence, saillie' ca formele romanice rezultate din *mola*, nprov. *molo* 'ancienne coiffure de femme (etc.)', influențat de *cunună*”. T. Papahagi, GrS, I, p. 226 „*mărună* poate confirma etimologia lui Dens.”. Giuglea, DR, III, p. 972 „*munună* (*murună*) < **molonem* < *mola* (CDDE, 1150); *morman* < der. **murunean* **murnean* (influențat de *mormint*) etc.”. Pascu, ArR, X, p. 468 „?! Cf. *morună* (bot.) *camomille*”. Tiktin, DictRG, p. 1021, Candrea, DEnc, p. 809 (orig.necun.). AnEtn, 1965-1967, p. 13-14.

Cunoscut numai în părțile ardelenne cu Banatul și Maramureșul, iar la aromâni destul de rar, cuvîntul nu se explică prin compararea cu *munte* (*monte*) iar derivarea din lat. *molo* ori *mola* pleacă din sensul secundar „coamă a unui munte” care ar veni din acela de „grămadă”; în realitate evoluția semantică a lui *munună* este tocmai inversă, pornind din sensul 1-2 pentru a însemna „coama muntelui (a unui deal)” (cf. *cununa dealului* „locul neted deasupra dealului ce se întinde în forma unei cununii”, maram. etc., *coroana munților*, luate la figurat). Sensul de bază era „coroană, panglică, legătoare”³⁸, iar var. *mărună* (în zona centrală a Transilvaniei, unde s-a menținut neasimilat -r- și unde *cunună* e pronunțat *curună*, *funingine-furingine*, *senin-sărin*) împreună cu arom. *mărună* arată că -r- este mai vechi, din român comun **morona* ce aparține la i.-e. **mer-*, **merāgh-* „a împleti, a lega; ață, sfoară, colan, laț” (WP, II, p. 272-273; IETW, 733): gr. *μειραῖς, -ιδος* „fir, ață, șir”, *μειρω* „înfășor, deapăn, desfășor”, (*σ)μῆριδος* „fir, sfoară, colan”, baza **merāgh-*: gr. *βρόχος* (**mrochos*) „frînghie, ștreang, laț, ochi de țesătură (plasă)”, irl. *braig* (**mrāghi-*) „lanț, cătuși”, v.sl. *mreža* „plasă, rețea, mreje” (din care rom. *mreje*), let. *merga*, *marga* „parmaclîc de pod, galerie, corul bisericii (grilaj)” etc. (cf. WH, II, p. 76). Baza i.-e. **mer-* [mor-on- **moronā* (**maronā*?) a dat *murună-munună*, ca lat. *corona* > *curună-cunună*.

(108) *murg* adj. „castaniu; roșu-închis bătînd în negru; brun (despre cai și vite)” („bai, brun; braun (von Pferden und Rindern)”).

Der.: *murg* (s.m. cal, bou), *murgă* (s.f., iapă, vacă), *murgoiu*, *murg* (= *amurg*), *murgi* („a amurgi”, seara murgeste), *murgii* (= *amurgii*), *Murgilă*; *murgul*, -ță, *murgușor*, -oară, *murgan*, *murgană*, *murguș*, *murgat*, *murgociu* („vițel fătat la amurgul serii”), *murgău*(?), *murgăreț*, *murgeală* etc. (DLR, VI, p. 1006-8); antropon. *Murgu*, *Murgoiu*, *Murgoci*, *Murgulescu* ș.a. (OnR, p. 329), topon. *Murgeni*, *Murgucaști* etc. (Numel, p. 38, TopRom, p. 57).

Dial.: arom. *mîrgu*, *amîrgu*, *murges*; megl. *murg*, *mîrgaf*.

Împ r. din rom.: ucr. *merējij*, *mur(u)gii*, *murhii* „strefiș, braun”, *murk* „schmutziger Kerl” (BalkA, II, p. 133; RomSl, XIV 1937, p. 163, XVI, p. 91); pol. *murga* „bou cu capul și gramazul de culoare mai închisă” (SCL, XXVII 1976, p. 237); ceh. *murgaše*, rus. *murugij* (priu intermediar ucr.); ung. reg. *murg* „dunkelbraun” (WtbCs, p. 101), *murga* „cal roșu închis; porc roșcat; mirșoagă; tibia calului”

³⁸ Termenul este frecvent mai ales în zona centrală a Transilvaniei, Banat, Maramureș: CDDE, 1150; T. Papahagi, *Grădii Maramureșului*, p. 69, 184; L. Apolzanu, *Portul și industria casnică textilă în Munții Apuseni* (București, 1944), p. 98, 99, 129, 194, din zona Turda, Valea Arieșului, cu descrieri detaliate pentru *murună* (*mun-*), foarte populară în aceste părți. „coroană, cunună; șuviță de păr, cosiță împletită”. La aromâni pare a fi cunoscut numai în sensul „șuviță de păr, cosiță împletită; mof. smoc de păr” (descrierea la Papahagi). Peste tot, accepțiunea fundamentală și primară este „coroană, ghirlandă, legătură”.

(InfR, p. 69; MNyRomKölc, p. 265); säs. *murgē* „rötliches Pferd”, *murga* (RomElSz, p. 35, 77); din rom. sau din alb.: blg. „*murg* braun, rotbraun”, *murgav* „dunkelbraun”, *murgul'av* „brunet”, *Murgaš* munte, srb. *murga* „olivfarbig”, gr. *μουργος* „negru (despre ciini)”, *μουργάνα*, *μουργκος* etc. (DR, II, p. 540, III, p. 210; RomIX-XIV, p. 87; RevLg, XII 1967, p. 53; RumWNGr, p. 32).

Alb.: *m u r k*, artic. *murgu* „negru, gri, de culoare închisă”; *murg* „grigio, nero, infelice”, *murgullue* „abbrunare, render cupo” (Cord.) etc.

Miklosich, SIEIR, p. 30 „*mruku*, srb. *mrk* ater — rom. *murg*; vgl. jedoch alb. *murk*, -gu”. Roesler, GTB, p. 573 *murg* din *μύριχος* „dunkel, düster”. Pontbr, p. 454 din gr. *mourga*. LaurM, Gloss, p. 394 „*murgu* in locu de *murcu* din *murē* = *mus* sorice, vinăt ca șoarecele — obscur; nu poate fi slav *mrūkū*”. Cihac, DEtDR, II, p. 206 v.sl. *mrakū* „caligo, tenebrarum effusio”. Schuchardt, KZ, II, p. 206 alb. *murk*, -gē din lat. *amurca* „Ölschaum; die beim Auspressen der Oliven vorfließende wässrige Unreinigkeit, das Vorschoss, Quelschaum”. Admis: Meyer, EWAib, p. 292, chiar dacă este „etimologie foarte puțin probabilă”, Philippide, OrR, II, p. 651, 725 „orig.necun.”, Meyer-L, REW, 433. Philippide, ILR, p. 147, 216 din gr. *μουργός*. Din **moricus* < *morum* (*mura*): Weigand, JB, XII 1905, p. 103; Pascu, Beitr, p. 8, ArR, VI, p. 224, DEtMR, I, p. 121, 1021, REBS, p. 68, 292. Capidan, DR, II, p. 478-479, 540-541 admite etim. din *amurca*; în alb. poate fi din rom. Diculescu, DR, IV, p. 447 din gr. *μουργός* *amurg*, diferit de *murg* din ionic *μουργός* < *μύρον* „mură”. Rom. *murg* = alb. *murg-*: Treimer, ZrPh, XXXVIII 1914, p. 375; Tiktin, DictRG, p. 1022; Barić, AlbRSt, p. 105; Șăineanu, DŪn, p. 413 etc. Skok, *Slavia*, IV, 1925, p. 345 *murg* — alb. *murk* „est un mot balkanique on ne sait pas d'où”. Pușcariu, StIstr, II, p. 291. Scriban, D, p. 842 „cf. lat. *mauricus* mauric, al marocanilor, popor cu pielea întunecată” [!]. Candrea, DEnc, p. 810 (necun.). AnEtn, 1957-1958, p. 144.

Răspîndit la popoarele din zona carpato-balcanică, *murg* „de la români și albanezi a trecut în diferite limbi slave și în neogreacă” (Philippide), fiind un element comun albano-român, autohton, în legătură cu noțiunea de „culoare închisă, brună”, un rad. i.-e. **mer-* [mor- cu sensul „a sclipi, licări, scînteia”, baza **merag-* (WP, II, p. 275), în cuvinte ca: lit. *mîrgu*, -eti „a licări, a sclipi”, *mārgas* „pestriț, colorat”, *mārguti* „bunt schimmern”, let. *marga* „licărire”, rus *morgat?* „a sclipi”, v.isl. *myrkr* (**mirkva-*), *myrkvan* „întunecat”, *myrkvi* „întunecime” etc. Sensurile de „sclipire, culoare închisă, sclipitoare” ale acestor cuvinte s-ar acorda cu „colorat, de culoare închisă” ce poate ajunge aproape de negru, din *murg*, eventual bază **mor-g-* cu trecerea românească a lui *o* la *u*. Mai probabilă însă este apartenența lui *murg* la grupa i.-e. (**mer-*) **mor-* „a înnegri, culoare întunecoasă, pată” (WP, II, p. 279-280; IETW, p. 734): gr. *μουργος* „întunecat”, rus *maraju*, -i „a unge, mînji, cîrpăci”, ucr. *marovatyi* „murdar”, pol. *morag* „cu vârgi obscure” etc.

(109) *mușat* adj. „frumos” („beau; schön”).

Der.: (?) *mușețel* (plantă aromatică; matricaria chamomilla), *mușaiare*, -at, -ateță (LaurM, Gloss, p. 397); antropon. *Mușat*, *Mușatescu*, *Mușatin*, *Mușetoiu* (OnR, p. 329-330); topon. *Mușata*, *Mușatul*, *Mușătești*, *Mușeteasca*, *Mușetescu* (Numel, p. 87, TopRom, p. 113).

Dial.: arom. *mușat*, *mușeat*, *mșat*, *mușiteață* „frumusețe”, *mușiteață*, *mușutic* (*mușitic*) „frumuseț”, *mușitică*, *mușitesc*, -îre, -are etc.; *premușatu* (poate creație a lui Boiagi; cf. Densusianu, HLR, I, p. 248), megl. *mușat* (Megl, III, p. 199; GrS, VI, p. 171), nume *Mușă*, *Mușu*, istr. *mușat*.

Împ r. din rom.: ung. (local) *musacól*, *musacél* „mușețel” (InfR, p. 69).

LexB, p. 13 „Aurelianae Daciae Valachi *mușatu* pro *frumusu*, sive *frumosu*, *formosus*”. Reluat de Hasdeu, admis: Tiktin, Stud, p. 112, DictRG, p. 1024 („kosend verkürzt aus *frumusu*...”) Pascu, DEtMR, I, p. 123, 1038; Meyer-L, REW³ 3450; Capidan, Megl, III, p. 199; Scriban, D, p. 845. Giuglea, DR, III, p. 767-768

explicarea aceasta nu e de admis, din *frumos* ar fi trebuit să rezulte **frîmșat* nu *mușat*. Lat. *musteus* „jung, frisch, neu”, der. adj. partic. Respins, din cauza greutății morfologice a unui *musteus* + *-at* și a trecerii semantice neverosimile, de Graur, BL, V, p. 70-71; e dificilă căderea grupei *fru-* din *frumușat*; dar e posibilă o formă de bază infantină *mumos = frumos*, **mumușat* > *mușat*. ● Byhan, JB, VI, p. 285, Popovici, DIstr, p. 128, Șăineanu, DUn, p. 414 „orig.necun.”.

În dialectul „dacoromân” cuvîntul e rar, pe cale de dispariție, atestat numai în puncte izolate (Munții Apuseni, lângă Blaj, R.-Sărat)³⁹; dar odinioară era mai răspîndit cum arată și numele *Mușat* etc. Explicările prin lat. *formosus*, *-iatus* ori *musteus* nu sînt verosimile, cum au arătat Giuglea și Graur; cuvîntul nu e latin-roman, dar nici împrumut mai recent de la vecini; îl considerăm de aceea ca aparținînd fondului autohton, cu toate că deocamdată nu aflăm o soluție etimologică în domeniu comparativ, unde ar admite o bază de forma **meu-s-* ori **smeu-s-*, derivat cu sufix *-at* (probabil latin); o rădăcină de acest fel convenabilă semantic nu se află în dicționare și pînă acum n-a fost identificată; interpretarea lui „frumos” ca ceva „arătos; spectaculos; minunat” și apropierea lui de i.-e. **smei-* „a surîde, a (se) minuna” (WP, II, p. 686-687; IWEt, 967) ar avea prea puține șanse de a fi reală. E remarcabilă asemănarea adj. *mușat* cu antroponimul tracic *Mussatus* (CIL, III 4369); simplă întîmplare?

(110) *mușcă* vb tr. 1) „a înfige dinții (ciocul etc.) în ceva, a apuca și a rupe cu dinții” („mordre; beissen, abbeissen”); fig. „a-și mușca degetele (a-i părea rău, a se căi)”, „a-și mușca limba (degetele), a se opri în momentul de a vorbi despre un lucru ce nu trebuie spus sau a se căi de a fi vorbit” („se mordre les doigts, les lèvres; sich auf die Lippen, auf die Zunge beissen; es tut ihm leid, er bereut seine Tat”). 2) fig. „a pișca, a supăra cu vorba, a critica” („piquer, piquoter; stechen, empfindlich berühren”).

Der.: *mușcare*, *-at*, *-ător*, *mușcătoare* „ghintură” (DR V 759), *mușcătură*, *mușcăcios*, *mușcată* (plantă)? *mușcățel*, *mușcatul dracului* (knaulia arvensis, scabiosa columbaria), *mușcatul broaștelor* (hydrocharis morsus ranae, pelargonium odoratissimum).

Dial.: arom. *mușcu* (*mîșcu*), megl., istr. *mutșku*.

LexB, 408 „*mușcu*, it. *morsicare* i.e. frequenter mordere, hisp. *chamuscar* i.e. adu” rere”. ● Cihac, DĒtDR, I, 174 lat. *morsicare*, it. *morsicare*, sp. *mordicar*. ● LaurM, II, 351 „d'in mordere”. ● Miklosich, BeitrVoc, II, 64 **morsico*, admis: Tiktin, ZrPh, XI 1887, 78, Byhan, JB, VI 1899, 286. ● Candrea-Hecht, R, XXXI, 314. ● Pușcariu, JB, XI, p. 109 **mucceus* + *icare*, sic. *mutssihari*, neapol. *mutssihare* etc.; EWR, 1136. ● Tiktin, DictRG, 1024 „auch in ital. Mundarten als *muccecare*, *moccec-*, *muzzic-*, *mozzic-*, etc. Leitet auf ein vlat. *muccico*, *-are*, dessen Zshg. mit lat. *muccus* jedoch fraglich ist”. ● Meyer-L, REW, 5707 **mucceus* „rotzig”, mazed. *mutš* etc. + *morsicare* „beissen” (1690) *mușcă*, siz. *mutssihari*, neap. campob. etc.; etimologie repetată de mulți (Scriban; Candrea, DEnc, 812; Papahagi, DEtAr, p. 719 etc.), deși evident „nu este plausibilă” (Graur, BL, V, 106), Șăineanu, DUn, 414, DLr, VI (1968), p. 1044 „orig. necunoscută”.

Cuvînt străvechi, general (în cele patru dialecte), verbul *mușcă* este evident ereditar; derivarea din lat. *morsicare*, *muccicare* nu se impune, nu este de reținut, în ciuda aparențelor și a unor asemănări reale (ori fictive) citate de Pușcariu. Forma veche etimologică este *mucica* (Cod. Vor. 16/5; megl., istr.); deci temă *muč-k-*, din **mut-ș-icare*; în *mut-ș-* este conținută baza i.-e. **mont-s-* a rad. **menth-* „a mesteca cu dinții; dinți, dantură, zăbală”, gr. *μαθβαι γνάθου* Hsch., *μασάουαι* „mesteca, mînca”, *μασάζω* etc., lat. *mando*, *-ere*, *-i*, *mansum* „a amesteca”, gall. *mant* „maxilla”, ahd. *munt* „gură”, *mindil*, *gamindel* „zăbală”

³⁹ Cf. O. Densusianu, *Urme vechi de limbă în toponimia românească*, în *Anuarul Semin.ist.limbii române*, București, 1898, p. 8-9 (extras).

ș.a. (WP, II, p. 270; WH, II, p. 24); **mont-s-icare* > *mučca* (*mușcă*) la fel ca *monstrare* > *muștră*, *confund-* > *cufund*, *comprehendo* > *cuprind*, *contremulo* > *cutremur*, *mensura* > *măsură*, *mensa* > *masă* etc. (cf. *cotropi*).

(111) *năpîrcă* s.f. (pl. *năpîrci*) 1) „viperă” (vipère; Otter”), 2) „om rău, femeie rea” („méchante femme, vipérine; Böse(r)”). 3) „cravașă” (munt. „țara biciului și a năpîrcii” = „le pays du fouet et de la cravache”; „Reitpeitsche”). Mard. Lex. nr. 1014 *ἐχιδνα năpîrcă*.

Der.: *năpîrcuță*, *năpîrcăș*, *năpîrcos* („giftig; iute, istef”).

Dial.: arom. *năpîrtică*, *năpîrtică* (pl. *năpîrtiți*) „viperă, șarpe” și *nîpîrtică* (*nîpîrtiți*), der.: *năpîrticușă* (*nîp-*), *-ușu* „pui de năpîrcă, de viperă”, *nîpîrticare* „devenir méchant; se mettre en colère”, *nîpîrticat*, *nîpîrtikedzu*, *năpîrtică* etc. (RevLg, XI 1935, p. 561); megl. *năprotcă*, *noprotcă* și *săprotcă* (șarpe + *năprotcă*).

Împr. din rom.: srb.-cr. *năpîrtka* (*zaprtka*) „viperă” (Pușcariu, StIstr, II, p. 292).

Alb.: *ne përtkë* (Cavallioti), *nepërkë* (*nepker*, *-a*, *neperkë*, *-a*, Cord.).

LexB, p. 449 „*năperca* dora dela noverca”. ● LaurM, Gloss, p. 405 „*năperca* vipera; oricum, de preferit e popul. *vipera*”. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 719 „nous tenons le mot alb. pour une forme diminutive du lat. *vipera*, avec apharèse du *v-* et puis prothèse d'un *n* comme beaucoup de mots grecs; le macéd. *năpirtica* vient de l'alb.”. ● Meyer, EWAlb, p. 303 „gewiss sind die Wörter Entstellungen eines Fremdwortes: es scheint nicht ausgeschlossen, dass *vipera* (**viperana* = alb. *vëprënë*) darin steckt, auf das viell. *natrix* gewirkt hat”. ● Crețu, Mard.Lex, p. 350 „probabil: **viperana* + *-ica* = *veprăneacă* - *năpîrtică* - *năpîr(n)ieică* - *năpîrtică* - *năpîrcă*, prin un fel de disimulare regresivă a primei silabe” [1]. ● Capidan, DR, II, p. 543 sensul fundamental fiind „șarpe cu trupul scurt și gros”, *năpîrtică* pare să reprezinte o formă contaminată din *natrix* + *pertica*, deși greutățile nu sînt ușor de explicat (după Drăganu; cf. DR, VI, p. 154). ● Cavintul rom. comparat ori derivat din alb.: Tiktin, DictRG, p. 1033; Șăineanu, DUn, p. 418; Skok, RESt, III 1923, p. 74-75; Pascu, DĒtMR, II, p. 221, 56; Paillipide, OrR, II, p. 726 „cavinte identice; orig. obscură”; Candrea, DEnc, p. 821; Scriban, D, p. 855; Rosetti, ILR, II, p. 119.

Identitatea cuvintelor român și alb. este evidentă, dovadă a autohtoniei lor; dar o soluție etimologică este greu a se afla. În partea inițială există asemănare cu lat. *natrix*, dacă poate fi decupat în *nă-pîrc-*, fără a fi însă derivat din latină, partea finală fiind total diferită; nu e clar dacă există legătură etimologică între *natrix* și *năpîrcă*, ori dacă are vreun temei contaminarea *natrix* + *pertica*. Contînd pe alte dificultăți, este admisibilă între cuvîntul alb.-rom. și cel lat. o înrudire de natură indo-europeană, eventual prin acea formă de bază **nē-tr-*, *natr-* „șarpe, năpîrcă” în lat. *natrix*, *-icis* „șarpe de apă” = v.ir. *nathir*, gen. *natrach* „*natrix*, *serpens*”, got. *nadrē*, ahd. *nātara* „*Natter*” (WP, II, p. 327; IĒtW, p. 767). Rămîne însă neexplicată partea finală din *nă-pîrcă*, *nă-pîrtică* (dacă asemenea decupare e justă), ceea ce face puțin probabilă legătura cu grupa **nē-tr-*. Nimic sigur.

(112) *necheză* (†*nechieza*, *ni(n)cheza*, *-ez*, *îngheza*) vb intr. „a striga” (vorbind de cai), „a rînceza, a mihoi, forăi” („hennir; wiehern”).

Der.: *nechez* (s.u. „strigătul calului”), *nechezare*, *ni(n)chezare*, *nechezat*, *nechezătură*.

Dial.: megl. *nicl'ez*, *nicl'eză* (arom. = *arușaste*).

Cihac, DĒtDR, I, p. 231 „forme tronquée” de la *rînceza*, care e din **rhonchissare*; II, p. 693 (el.ngr.) din m.gr. *ρογχαλλίζω*, *ρογχαζώ* „roufler”. ● LaurM, II, p. 998

ronchezare (runchezare, rinchezare și nechezare). ● Tiktin, DictRG, p. 1045 „geht zweifellos auf gr. ῥόγχος, lat. *r(h)onchus* „schnarchen“ zurück, von dem im Rom. ein vb in mancherlei Gestalt abgeleitet wurde; altit. *roncheggiare*, ven. *ronchizar*. Gegen das angesetzte **ronchizo* spricht sowohl *h*, nicht *č*, als auch das megl. *nič'ez*. Das würde auf **rhonclizo* führen, dessen *l* ja auch in dem von ῥόγχος nicht zu trennenden *ronflare* erscheint”. ● Pușcariu, CL, XLVI 1912, p. 141–143 „o formă **rhonchizo* nu explică decât pe *rinchez*, nicidecum pe *nechez*, care e mult mai răspîndit și nu se poate deriva din *rinchez*. De aceea e de pus în legătură cu neap., abruzz. *annekkyā*, log. *annigrare*, *anniniyare*, prov. *anilhar* etc., care ar avea la bază un romanic **hinmitulare* „wiehern”, *hinmitare*, care „trebuia să dea rom. **anechā*, cu afereza a *necha*, sau în forma mai veche **necl'a*; ... gr.-lat. **rhonkidzo* „a sforăi” l-a influențat reciproc; **ronkedzu* a primit sub influența lui *necl'edzu* pe acel *l'* care a împiedicat schimbarea lui *h* în *ț* sau *č*, devenind **rhncledzu* ...”. DR, I, p. 314, V, p. 780 „*nechezā* < **hinmitulare* prin faza (a)*nech(e)za* (cf. *animalia* > *nāmaie*)”. Admis: Șăineanu, DUn, p. 423, Spitzer, ArR, VII, p. 155 „it. *nicchiare* ... Es liegt einfach **hinmitulare* 'wiehern' vor. In das Pferdewieher hört der Mensch bald Lachen (Schuchardt), bald Weinen hinein ...”; Meyer-L, REW³ 4138 „**hinmitulare* 'wiehern', rum. *nechezā*, neap., abruzz. *annekkyā*, log. *annigrare* etc.”. ● Giuglea, DR, IV, p. 1553 „lat. *frigicare* + *striga*”. ● Graur, BL, V, p. 100 „*nechezā* ne peut venir que d'un verbe en *-izo* (comme *botezā*, *cutezā*, *rinchezā*)”. ● Spitzer, BL, VI, p. 258 „avec *nechezā* cf. angl. *neigh*, a. angl. *hndegan* harmonie imitative, ung. *nyihogni*”. ● Scriban, D, p. 860 „var. din *rinchez*”.

Vechea derivare din *r(h)onchizo* nu are nici o valoare, iar față de aceasta legătura cu grupa romanică a lui **hinmitulare* poate să pară ingenioasă și interesantă, încît a fost considerată de unii romaniști ca foarte ușor admisibilă, chiar necesară. Interpretate cu oarecare aproximație, sensurile s-ar potrivi (semantica fiind de obicei mai elastică la elaborarea etimologiilor), iar piedicile formale erau soluționate prin expedientul despre contaminarea cu *rhonchizo*; încît nimic n-ar fi trebuit să stea în calea etimologiei latine a acestui cuvînt considerat romanic; totuși derivarea nu este chiar atît de evidentă și convingătoare cît a putut să pară romaniștilor și latinizanților noștri, căci dacă seria italică și vestromanică a cuvintelor citate poate fi redusă la prototipul lat. vulg. **hinmitulare* „wiehern”, acesta în schimb nu poate să explice pe *nechezā*, pentru care ideea „contaminării” cu sinonimul *rinchezā* nu ajută la nimic. Exclusiv, tipic românesc, verbul nostru e străvechi din româna comună, păstrat în două dialecte, arhetipul fiind **necl(i)zo*, der. cu suf. verbal *-izo* din tema **necl-* ce s-ar părea că nu este de căutat în domeniu romanic. Dacă asemenea analiză a verbului e justă, se poate considera tema lui ca o alcătuire din element radical și formant **nek-l-*. Accepțiunea actuală și esența semantică a verbului este „strigătul” cailor, un vuiet puternic și sonor, adesea prelung și strident (chiar tinguitor): „calul ei alb nechezea de clocotea pădurea” (Gane), „calul unde n-a nechiezat odată, cît s-au răsunit toate pădurile”, „iapa ... nincheză odată de hăui văzduhul” (Ispirescu) etc.⁴⁰. Deci trebuie să conțină o rădăcină verbală exprimînd un „strigăt, sunet”, iar elementul **nek-* aparține la onomatopeea i.-e. **enk-/onk-* „a geme, a suspina; a mugi, a vîji, mormăi” (WP, I p. 133; IETW, 322), în cuvinte ca v.sl. *jaču*, *jačati* „a geme”, alb. *nëkôn*, gheg *angój* „gem, bocesc”, gr. *ὄρχομαι* „strigă, urla, răcni, a rage” (despre asin), lat. *unco*, -*äre* „mormăitul ursului” și alte cuvinte germ. cu sensul „a geme, ofta (etc.)”. Nu este însă exclus să avem aici un compus din două elemente radicale de forma *ne-cleza* în care partea a doua să fie o temă **clē-* a rad. i.-e. **kel-* „a striga, chema, a face sgomot, a (ră) suna” (WP, II, p. 443–446; WH, I, p. 141–142), care a dat și cuvinte ca: v. ind. *kala-* „răsunînd

⁴⁰ Despre „strigătul” calului: *nechezat*, *rinchezat*, *forăit*, *mihoiit* și celelalte nume regionale, cu variantele lor, cf. S. Șuțu, DR, II, p. 98–100 „strigătele animalelor” (cercetare vastă, cu fără acune, de ex. lipsește „strigătul” *ghionoaiei*).

încet”, *krandati* „strigă, mugește, necheză, urlă, huruie”, gr. *κέλαδος* „vuiet, muget, larmă puternică”, lat. *calo* „chem”, *clāmo* etc., ags. *hlowan* „rugire, boare”, ahd. *hluotida* „latratus”, lat. *kalada* „strigăt, certuri, zgomot” etc. În această eventualitate rămîne neexplicat deocamdată elementul inițial *ne-*. Videant alii.

(112a) *nițel* adj. și adv. (pl. *niței*, f. *nițică*, pl. *nițele*) „puțin” („un peu; ein wenig”), „puțin (timp)” („un (tout) peu, un tantinet; ein bischen, etwas”).

Der.: *nițelus* („puțintel”), *nițilică*, *nițulucă*.

D i a l.: neatestat (arom. *nih'amă*, *năh'amă* (tă), *năh'amtă*).

Chiac, DĒtDR, I, p. 163 „*mic* – *nițel* (*nițel*)”. ● Hasdeu, CuvB, I, p. 295, LXXXII formă scurtată din *nișchițel* dimin. din v.rom. *neșcît*, arom. *nishintu* < lat. *nescio quantum*. Admis: Weigand, KJB, VIII, p. 102. ● Gaster, ZrPh, III 1879, p. 474 din alb. *në tshikë* „un peu” > *nițică* (sau alb. *në + tsil'i* „ein wer? ein etwas”), pronume nedefinit. ● Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 79–80 respingînd formula lui Hasdeu, „puisque la contradiction qu'il admet me semble trop forcée”, admite der. din *në + tsikë*; „une fois introduite en roum., cette forme a été attirée par *puțintel*; *nițică* une contamination de *nëtsikë* avec alb. *tshitsikë* (*tshitsikë*)” [!]. ● Pușcariu, EWR, 1184 „etym. unbekannt; alb. *në tshikë* > *nițică*, *nițel*, – bleibt dabei der Übergang von *tsh* > *ts* unerklärt. Denkbar ist... **nic[ū]lum*, eine Ableitung von *nico*, -*are* 'winken', indem 'ein Wink' die Kürze einer Zeitdauer bezeichnen kann”. ● Tiktin, DictRG, p. 1058 „vermutl. im Kindermunde aus *puținel* durch Kürzung (**pinel*) u. Umstellung gebildet. Weniger wahrsch. ist Kürzung aus *nișchițel*”. ● Domaschke, JB, XXI–XXV, p. 106 din *mic*. ● Giuglea, DR, III, p. 1090 lat. *etta*, *un-etta*; X, p. 435–436, DRS, p. 74 „toate etimologiile de pînă acum sînt fără temel. Noi am găsit o concordanță cu gr. *ὀνύχιον* 'unghie', cf. 'cît negru sub unghie' (= puțin); cf. bov. *aniči*, *niči*, otr. *aniči* 'unghia', der. bov. *nixuđa* 'unghietta e piccolissima quantità di checchessia', *nixo* 'klein' etc... Tulpina v.gr. ar da în rom. **unuș* sau **uneș* cu y trecut la *i*, *(*u*)*neș*, *(*u*)*neșel*, *nițel*”. ● Scriban, D, p. 874 d.v.rom. *nișchițel*, *nișchit*. ● Candrea, DEnc, p. 841, Șăineanu, DUn, p. 431 „orig. necun.” Mihăescu, RESEE, VI 1968, p. 148 *mițitel* (*mic*).

Impedimentele formale-fonetice arată că *nițel* nu poate veni din vreunul dintre arhetipurile construite, evident nici din gr. *ὀνύχιον*, dificil deopotrivă formal și semantic, lăsînd valabilă constatarea autorului său „toate etimologiile de pînă acum sînt fără temel”. E un cuvînt regional românesc, cunoscut mai ales în zona sudică a teritoriului drom. (Muntenia, Olt.) și generalizat, prin literatură, publicistică, administrație; dar nu e un element de dată recentă ca împrumut căci nu se vede de unde ar putea fi luat. Dacă este indigen, trebuie să fi evoluat după normele lexicului ereditat, încît țin presupune un vechin *t* și un arhetip **nitellu-*, respectiv un rad. mai vechi **nit-* care (pentru semantismul „bucată (mică); rupt, tăiat, fărîmițat”) pare să fie i.-e. **sneit-* „a tăia” (WP, II, p. 695–696; IETW, 974): got. *senipan*, v.isl. *senida* „a tăia, a culege”, *sneid* „bucată tăiată, ruptă”, mhd. *sneite* „tăietură în pădure, luminiș” etc.; ahd. *snit* „der Schnitt”, mhd. *snitzen* „a tăia, sculpta”, v.isl. *sneis* „ramură mică, tăiată”, ceh *snět* „ramură”, iri. *snéid* „mic, scurt”. Evoluția semantică e simplă și normală, iar reducerea grupului semantic *sn-* la *n-* ar avea o paralelă în *noian*(?). Sufixul *-el-* în *nițel* ar putea fi mai recent, analogic; dar un arhetip al epocii romane de forma **nitell-* producea în rom. *nițel*.

(112b) *noián* (var. *noiam*; *loian* Vilcea) s.n. (pl. *noianuri*, *noiene*) 1) „întindere nemărgnită de apă, mare, ocean” („océan, mer, immensité; Ozean, Meer”). 2) „cantitate nemărginită, mulțime fără număr, întindere imensă, imensitate” („grande quantité, immensité; unzählige Menge, Weite, Unermesslichkeit”). 3) „abis, genune” („abîme, gouffre; grundlose Tiefe, Kluft, Abgrund”).

Der.: a noienă mold. „a copleşi, a îmbătrâni” („I-au noienat anii”, Roman), „a troieni” (Tecuci).

LexB, p. 448 „noianu abyssus, baratrum profundum”. ● Cihac, DÉtDR, I, p. 180 „du lat. oceanus, avec prothèse d'un n et syncope du c, peut-être à cause de sa prononciation gutturale okeanus-, oean- noean”. ● Admis: LaurM, II, p. 425 „din oceanus?”; Scriban, D, p. 875. ● Cihac, II, p. 217, cf. ceh. *nore* abîme, gouffre, vsl. *nora* latibulum etc.; cf. *noroiu* ● Körting, LRWb 6657 „oceanus, rum. noian (Cihac; doch ist die Ableitung höchst zweifelhaft)”. ● Hasdeu, CuvB, I, p. 295 „noian e alb. uiana 'ocean', de la ui 'apă"; dar „de telles étymologies doivent être résolument écartées” Densusianu, HLR, I, p. 356. ● Tiktin, DictRG, p. 1060 „wohl kaum = alb. *ujane*”. ● Puşcariu, DR, III, p. 387, LR, I, p. 265 „dacă noian e aglutinat din un oian, ar putea fi impr. din alb. *uiană*; a netrecut în i dovadă că nu e prea vechiu”; Philippide, OrR, II, p. 726 „alb. *uiană* der. din *uia*; noian de origine obscură, nu prea vechiu în limbă; puţin probabil că ar fi impr. din alb.”. ● Densusianu, GrS, III, p. 431 „forma primitivă a fost loian (Vilcea: 'vin mult; apă multă: s-a făcut anul acesta loian de vin'). Etimologia apare clară: der. din sl. *loj-* 'a curge' (Berneker, SLEW, I, p. 729; în rus *zaloj* 'loc inundat'); la origine loian a trebuit să însemne 'ce curge din belşug', schimbat fonetic prin asimilarea l-n > n-n”. ● Giuglea, DR, X, p. 108 loian explică pe „noian” (de ape) < alb. *llohë* „pioggia” (Leotti). ● Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 282, Candrea, DEnc, p. 842, Şăineanu, DUn, p. 432 „orig. necun.”.

Vechile apropieri de oceanus, sl. *nor-* ori de alb. *uiană* nu explică forma lui noian; nu mult mai convingătoare este legătura cu sl. *loj-* (alb. *llohë*) care pleacă de la forma locală, secundară loian. Dacă această din urmă soluţie nu este adoptată, se poate căuta alta în sensul înrudirii cu apelativul mai scurt noi(u), „zorii sau noii de apă = roua, picurii de pe frunze, de pe pietre, picăturile de apă ce cad de pe roata morii când se învârteste” (maram.) şi în descîntece (Pamfile; cf. DR, IV, p. 1041-2). Tema *no[.].i-, din *nov-iu- pare să aparțină la i.-e. *sneu-: *snou-, paralelă a lui *snā- „a curge, lichid, umezeală” (WP, II, p. 692-694); IEtW, 971: v.ind. *snāuti*, part. *snulā-* „a picura, curge, secreta lichid (din corp)”; gr. *νάω*, *ναός*, eol. *ναύω* „a curge”, *ναός* (*να *φερός*) „curgător” etc., lat. *nūtrio*, -ire „a alăpta, a nutri”, m.ir. *snuad* „rîu” etc. Această răd. i.-e. s-ar putea afla în numele de rîu tracic Noes (Hdt., IV 49) numit Novas (Val. Flacc., IV 719, VI 100), posibil Ialomiţa (RE, XVII 810), eventual în *Napavis*(?), *Naisus* (Navissus; LbTrD, p. 72).

(113) păstăie (var. *postaie*, *păstare* mold., *păstău* Someş, Oaş) s.f. (pl. *păstăi*, *păstări*, *păstăie*) „teaca în care sînt închise boabele sau seminţele de leguminoase ori alte plante” („goussé, cosse (de haricot, de fève, de pois, etc.); Hülse, Schotte”).

Der.: *păstău*, *păstăioară*, *păstă(i)uă*, ban. *postaică*, *păstăios*, -casă, mold. *păstăros*, *păstăiată* (plantă), *păstăieţ* („hülsig”), *păstăcioară*, *păstăicără* (plantă), *păstări*.

Dial.: arom. *pistal'e*, *pistal'*, *pastal'e*, *spătâl'e*.

Impr. din rom.: ucr. *pastaiia*, *postaja* „lunaria rediviva” (CDDE; LbR, 1971, p. 170; invers: Pascu, RevC, XII, p. 132); ung. reg. *paszté* „fasole verde” (InfR, p. 74), *pasztéj*, *paszté* (NyIrK, VII 1963, p. 228), *pasztaré* „babhüvely; zöldbab” etc. (MNyRomKölc, p. 294).

Alb.: scutar. *pi sh t a j ë*, *bishtajë*, -ja, *besh-* „baccello di legumi” (Cord.).

DictB, II, p. 182 „*pesiae* e *pistaceum*, -i, pistacea nux”. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 273 (sl) cf. *póhi*, *pogi*, *poşghiă* etc. ● CDDE, 1351 din lat. **pistalia* < *pistare* „pisa, sfărîma”; înţelesul „cosse” explicat prin faptul că păstăile de fasole, mazăre etc. după ce s-au uscat se golesc de boabe şi se îmblătesc sau se bat cu furca; *păstăie* era iniţial un colectiv, aplicat tuturor plantelor păstăioase. Admis: Pascu, DÉtMR, I, p. 143, 1253. ● Puşcariu, DR, III, p. 679 *quasso*, -are > **quassitare*, **quassicare*; cf. sp. port. *casca* „Hülse” (REW, 6941); **quassitale*, pl. **quassitalia* > der. *păstare* şi *păstăie* (cf. vgs. *fesa* „Hülse des Getreides” înrudit cu lat. *pinso*, gr. *πίσσω*). ● Candrea,

DEnc, p. 910 cf. alb. *pishtaië*. ● Meyer-L, REW 6536 „*pistare* stampfen, zerstossen, mazed. *pistal'a*, it. *pistagna* Halssaum; Kragen; Vorstoss, cat. *pestanya* Wimper etc. sind formell und begrifflich nicht verständlich”. ● Graur, Bl, V, p. 109 „a peu près certainement de *pistare* avec i”. ● Scriban, D, p. 953 „cp. cu alb. *pishtaië* ori lat. *pistalia*”. ● Giuglea, DR, X, p. 61-62, 446, DRS, p. 87 din lat. *pyxis*, gr. *πίξυς* „Büchse, Schachtel” etc., din care fr. *boîte*, it. *bussola* etc.; *buxida* atestat în sec. X; *păstăie* din **pyxita lia* (**pyxita*), care a însemnat „cutiuşe” etc. ● Tiktin, DictRG, p. 1130, Şăineanu, DUn, p. 468 „orig. necun.”.

Este un element alb.-rom. carpato-balcanic, deci foarte probabil autohton, dat fiindcă originea lat. (*pistaceum*), sl. (*póhi*, *poşghiă* etc.) nu sînt verosimile; soluţia lui Candrea—Dens. se întemeiază pe faptul că fructele păstăioaselor, uscate, uneori sînt puse în grămezi şi îmblătite, bătute (autorii precizează „se golesc de boabe şi se îmblătesc”; dar după golire, n-are nici un rost îmblătirea tecilor goale); această operaţie (lat. *pistare*, **quassitare* < *quasso*) e un element secundar, tîrziu, fără semnificaţie etimologică; legătura cu it. *pistagna* „chenar, guler”, cat. *pestagna* „geană” e natural să apară „nicht verständlich” (Meyer-L.) fiind streine de *păstăie*; „*pyxi-da*” se exclude fonetic şi semantic. Esenţial la *păstăie* pare a fi „mică ramificaţie, teaca ce conţine boabele (sămînţa)”, crescută la un capăt al plantei, suspendată de tulpină ori de ramuri, atîrnată ca un fir, ciucur, în aer bătută de vînt. Arhetipul era **pestalia*, dar analiza morfologică este echivocă, fie **pes-t-al-*, fie **pes-tal-*(?) ; în a doua eventualitate un compus din două elemente radicale(?). Partea iniţială **pes-* (**pis-*)? se înrudeşte cu ahd. *fesa* „Hülse des Getreides, Spreu, Getreide in der Hülse”, nhd. *fese* (îndoielnic la WP, II, p. 1, rad. i.-e. **pis-* „a pisa, a zdrobi”), care aparţine însă mai curînd la **pes-* „a fi în bătaia vîntului, a filfii” (WP, II, p. 67; IEtW, p. 823), cu ahd. *faso*, *fasa* „firicel, ciucur”, sued. dial. *fös* „firişor”, mnd. *vese* „fir, pleavă, ciucur”, oland. *vezel* „firişor”, srb. *pahali* „fulg”, ceh.-pol. *pochva* „coadă (filfîind)” etc. Elementul *-tal-*(?) ar putea aparţine la i.-e. **tāl-* „a creşte, a înverzi; plantă, vlăstar, tînăr” (WP, I, p. 705; IEtW, p. 1055): v. ind. *tāla-h* „Weinpalme”, gr. *τῆλις* „plantă leguminoasă, cu păstăi; fin grec”, lat. *tālea* „bastonaş, butaş, răsad”, *tālla* = *tālia* „Zwiebelhülse”, lit. *a(t)tólas* „otavă” etc. Videant alii.

(114) păstră vb tr. „a păzi cu îngrijire; a ţine în bună stare; a conserva” („garder, conserver; (auf)bewahren, verwahren, aufheben, erhalten”).

Der.: *păstru* („cruşare”), *păstrare*, *păstrat*, *păstrător*, -oare, *păstrătură*; *nepăstrare*, *nepăstrat*, *nepăstrător*.

Dial.: arom. *păstrare*, *păstredzu*, megl. *păstrés*, *păstriri*, *păstrit* („a păstra”, GrS, VI, p. 179; după Capidan, Megl, III, p. 217 „din blg *pastrija*”).

Impr. din rom.: blg *pastrija*, v. sl. *pastreniie* cu sensul românesc (DR, III, p. 141, 233).

LexB, p. 488 „*păstrezu* ab absoluteo nefors posterare aut sequestrare”. ● Pontbr, p. 532 *păstoru*. ● Cihac, DÉtDR, I, p. 198 din lat. **parcitare* (*parcitare*, din *parcitium* partic. al lui *parcere*: „a cruşa”). ● LaurM, II, p. 601 *păstrare* din *parsitare*. ● Meyer, EWAlb, p. 323 *păstrez* şi alb. *păstrói* „curăţ” din n.gr. *παστρεύω* „curăţ”. Admis: Tiktin, DictRG, p. 1131 (es. scheint), Pascu, DÉtMR, II, p. 1657-1658, RevC, XII 1938, p. 171; Şăineanu, DUn, p. 468 (blg *pastria*); Scheludko, BalkA, II, p. 281 din gr. prin intermediu blg.; Candrea, DEnc, p. 910, Scriban, D, p. 953 etc. ● Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 283 sl. (*pastreniie*, blg. *pastrija*). ● Meyer-L, REW¹⁻³ 6255 **parsitare* „schoenen”, rom. *păstira*. Admis şi de Capidan, Puşcariu, DR, III, p. 679; „*păstira* ne vient pas de *parsitare*” Graur, Bl, V, p. 108; Rosetti, I.R.R, I, p. 167. ● Bărbulescu, Arh, XXXIII 1926, p. 73 din gr. *pastreuma*, acesta din vb gr. *pastreuo* „einsalzen”, adică „a păstra, conserva prin sărare”. ● Philippide, OrR, II, p. 727 „orig. necun.”. ● DLR, VIII/1 (1972), p. 320-321 din blg. *pastria*.

Piedici semantice, fonetice ori cultural-istorice stau în calea tuturor tentativelor făcute: **parsitare* este nepotrivit formal; gr. *παστρέβω* are înțeles diferit, iar trecerea la „păstra” nu e de admis; derivarea din *pastrevma* ca împrumut recent n.gr. e imposibilă din motive cronologice și cultural-istorice pentru un verb străvechi din româna comună, care nefiind îlatinesc ori slav, revine fondului lexical autohton. Asemănarea cu grupa i.-e. **pā-* „a paște, a păzi vitele; a le hrăni” (WP, II, p. 72–73, lat. *pasco*, -ere, *pāstum*, *pāstor*, v.sl. *pasa*, *pasti* etc.) este numai întâmplătoare; verbul românesc aparține mai curînd la i.-e. **pāk-*, *pāg-* „a fixa, a întări; festmachen” (WP, II, p. 2; IETW, p. 787–78; WH, II, p. 231–232), care a dat cuvinte ca v.ind. *pāc-*, *pācayati*, zend. *pas-* „a lega”, gr. *πῆγμα* „a fixa, ajusta (etc.)”, *πηκτός* „fiché, planté; compact”, lat. *pactus sum* „a face un pact cu cineva, a conveni”, *pāgina*, *pax*, *compāgēs* ș.a., mai potrivite semantic pentru esența lui *pāstră* ce pare să fi fost tocmai noțiunea de „a ține (strîns), a strînge” etc. Formal (fonetic) ar fi potrivite și rădăcini ca **spek-* „a privi (cu atenție), a gândi, iscodi” (WP, II, p. 659–660; IETW, p. 984; lat. *specio*, *spectator*, germ. *spāhen*), ori **spēg-* „a privi cu atenție și încordare” (IETW, p. 981; v.isl. *spakr* „calm”, sl. *paziti*); dar semantic nu par justificate. Un i.-e. **pāk-t-r-* (**pāg-*) cu palatala asibilată apare mai verosimil.

(115) *pînză* s.f. (pl. *pînze*) 1) „țesătură din fir de in, cînepă sau bumbac” („toile; Gewebe, Tuch, Leinwand”). 2) p.ext., anal., fig. „țesătura paianjenului” („toile d'araignée; Spinnengewebe”), „giulgiul cu care se acoperă fața mortului” („linceul, voile mortuaire; Leichentuch”), „pînza corăbiei” („voile de navire; Segel”), „suprafața, apeii” („la surface de l'eau; Wasserspiegel”), „lama ferăstrăului sau a coasei, tăișul toporului” („tranchant (d'une scie, d'une hache, etc.); Säge-, Senseblatt, Axtschneide”), „tablou (pictură)” („toile, tableau; (Öl)Bild, Gemälde”) ș.a.

Der.: *pînzută*, *pînzișoară*, *pînziș* (adj., ploaie *pînzișe* „vlog, ploaie generală”, Suf, p. 356); *pînzișură*, *pînzișuri*, *pînzișar*, *pînzișrie*; *pînzi*, *pînziu* („a înfășura în pînza mortuară”), *pînziuire*; *împînzi*, -ire, -ii; *pînzele* albe („origine, primele începuturi”); antropon. *Pînziaru*, topon. *Pînziăreni*.

Dial.: arom. *pîndză*, *pîndzătură*, *pîndzar*; megl. *pondză*, *ponză*, *pândză*; istr. *pânze*.

Îm p r. din rom.: sās. *ponz* „Linnen, Tuch” (RomEISz, p. 40). DictB, II, p. 151 „*pansa* (ab expansus) tela”. ● LexB, p. 481 „pînză de la *pansus*, partic. verbi *pando*: intendu, lațescu”. ● Pontbr, p. 524 lat. *panus*. ● Cihac, DĖtDR, I, p. 192 lat. *pansus-pandere*. ● LaurM, II, p. 575 „de la *pandere* sau *pannus*, comp. gr. *πῆνος*, dor. *πῆνος*”. ● Lat. *pandere*: Byhan, JB, VI, p. 317; Pușcariu, JB, XI, p. 50, EWR, 1323 (**pandia*); Körtling, LRWb, p. 1166; Șăineanu, DUn, p. 459; Meyer-L, REW³ 6190; Capidan, Megl, III, p. 228; Scriban, D, p. 988; Rosetti, ILR, I, p. 167 ● Meyer, AlbSt, IV, p. 93, 725 „Herkuft dunkel”. ● Pascu, Et, p. 32 lat. *panna* ori **pena* = gr. *πῆνη*, „toile” + -(d)ză: ArR, VI, p. 263, DĖtMR, I, p. 191, 1794 trac **penza* < *pen-*, cf. gr. *πῆνη*, lat. *panna*; RevC, XII 1938, p. 171 „**pandia* < *pandere* e un fabricat al lui Pușcariu [adică al DictB și LexB] adoptat neretic de Meyer-L”. ● Densusianu, GrS, II, p. 320 „sard. log. *istoza* „bucată de pînză, de postav întinsă pe război” < *extensa*, schimbare de înțeles ce s-ar apropia de a formei rom., dacă derivă în adevăr din *pandere*”. ● AnEtn, 1965–1967, p. 9–10.

Proveniența lui *pînză* din lat. **pandia* nu este justificată morfologic și semantic, după cum ar fi dificilă prezența unui asemenea derivat latin popular alături de lat. *tela* (rom. *teară*), *textum*, *pannus* etc., care nu e posibil să fi fost înlocuit în Romania orientală de un derivat al lui *pando*, „a întinde”. Dar

evoluția semantică de la „a trage, întinde” (firul, a țese) este admisibilă, în epoca „preistorică” indo-europeană (termenii în legătură cu țesutul: RLexIGA, II, p. 429) și posibil în română *pînză* < **pandia*, ce nu se leagă cu *pando* și nu e latin, ci la rad. i.-e. **pan-* „țesătură” (WP, II, p. 5; IETW, 788): gr. *πῆνος*, *πῆνη* „țesătură”, *πηνίον* „fir învîrtit pe fus, țesut, pînză”, att. *πῆνισμα* „țesut”, lat. *pannus*, got. *fana* „bucată de sfoară”, ags. *fana*, ahd. *fano* „stofă, postav”, v. isl. *o-pona* „rideau”, *ponjava* etc., înrudit cu i.-e. *(s)*pen-* „a trage, întinde”; ceea ce fiind o acțiune esențială la „tors și țesut” a ajuns să însemne „a toarce, țese” (WP, II, p. 660–662, 1; IETW, 988): arm. *hanum*, *henum* „a țese a coase laolaltă” etc.; bază *(s)*pen-d-*, la care *pînză* < **pandia* (*pendia*) s-ar lega mai ușor pentru fonetism, dar semantic trebuie să aparțină la rad. **pan-* avînd și un element sufixal -d: **pan-d-* cum indică gr. *πηνίζομαι* (**penidjomai*), tema **penid-*, care este și arhetipul străromân **pandia*.

(116) *pîriu* (var. *păriu*, *părău*) s.n. (pl. *păraie*, *pîr-*, -ăie) „rîu mic; vale mică; apșoară” („torrent; ruisseau; Bach”); adv. „ca un torent (lacrimi îi curgeau părău)” „comme un torrent; abondamment”; vechiu rom. *pîráo*.

Der.: *păraiaș*, (*părăuaș*), *părăuț*, *părăuș*; topon. *Pîraiele*, *Pîriiești*, *Pîriieni*, *Pîroaia*, *Pîriianul* (NumeL, p. 69; TopRom, p. 23), antropon. *Pîrau*, *Pîriianu*, *Pîriiescu*, *Părăuț* (OnR, p. 348).

Dial.: megl. *pařoi* (din blg *poroj*, GrS, VI, p. 178; Megl, III, p. 215), arom. neatestat (= *ariușor*, *vale*, *trap*), RevLg, XI 1966, p. 561.

Îm p r. din rom.: ung.reg. (Alba) *paro* „urmă săpată de torent” (InfLR, p. 74).

Alb.: *pěrrúa*, artic. *pěrrói*, pl. *pěrronjë* „abia rîului, părău, vale, torent”. — Blg. *poroj* „Gebirgsbach”, srb. *poroj* „lit de rivière”, *Peroj* sat în Istria. *Paraun* în Bosnia.

LexB, p. 483. ● Miklosich, SIEIR, p. 10 rom. *părău*—alb. *pěrrua*, blg. *poroj* (autohton în alb. și în rom.). ● Cihac, DĖtDR, II, p. 718 din alb. *pěrrua*, care e blg. *poroj*, v.sl. *porinati* „trudere”. Admis: Meyer, EWAlb, p. 338; Densusianu, HLR, I, p. 37, 353; Capidan, DR, II, p. 464 ș.a.; *părău* și *pěrrua* înrudite: Tiktin, DictRG, p. 1169; Șăineanu, DUn, p. 462; Candrea, DEnc, p. 947 etc. ● Philippide, ILR, p. 29, 40, 148 „*păraie* — **apărae* de la *părău* aquae rivus”. ● Spitzer, MRIW, p. 296 *părău* nu e impr. din alb. *pěrron-*, care ar fi dat **părăun*; trebuie admis un alb. **pěrron-* suprapus cu lat. *rivus* = *părău*. ● Vasmer, Stud. z. alb. Wortforsch. I, p. 50 *părău* din blg. *poroj* „torent”. ● Pascu, Arh, XXIX 1922, p. 133, ArR, VII, p. 567 alb. *pěrrua* și rom. din trac **părău(t)* = scitic **părău*, din care *Prut*, i.-e. **pěrr-*, *por-*, gr. *περρω* [care însă nu explică fonetica și morfologia alb., Jokl, IJ, X, p. 180]. Scriban, D, p. 988. ● Barić, AAS, I, p. 152–3 prepos. *pěrr* (<*pro*) + **ron* din **srō(u)-no-*, cu căderea lui *s* din cauza lui *r*. „Admițînd acest lucru, explicarea formei române rămîne iarăși nelămurită”, Capidan, DR, III, p. 887; cf. Jokl, IJ, X, p. 164; fără a se preciza cum se va fi întîmplat „căderea lui *s* din cauza lui *r*”. ● Diclescu, DR, IV, p. 491 **παρροή* < *παρρροή*. ● Philippide, OrR, II, p. 77, 729 „*părău* — *pěrrua* identice; -ou în *părău* e din -ou ca *tău* < **tou* < *tuus*, *său* < **sou* < *suus*; pentru rad. cuvîntului obscur *părău* cf. alb. *pěrrua*”. ● Skok, ZrPh, L 1930, p. 528 „eine illyrothrak. Grundform **pěrr-ren-*, die Jökl für das Alb. ansetzt, im Rum. gar nichts anderes als *păriu* ergeben hätte, wenn das Wort zu römischer Zeit von den Illyrothrakern durch die lateinisch redende Bevölkerung des Balkans entlehnt worden wäre”; dispariția lui *-n-* ca în *brîu*. ● Jokl, IF, XLIX 1931, p. 282–286 (cf. L, p. 45; ZONF, X, p. 189; IJ, XXIV 1940, p. 254) rom. *părău* din alb. împrumutat cînd -ua avea forma -ou (stadiul III) **pěrrou* > *părău*, ceea ce ar fi „heute in der rumän. Sprachwissenschaft fast allgemein anerkannt (Pușcariu, Densusianu, Capidan, Tiktin, Cihac etc.)”. ● Rosetti, ILR, II, p. 120–121 „din vechiul fond balcanic al limbii rom., nu provine direct din alb.; **pěrr-en-* în latina balcanică din limba care a dat românei și albanezei o serie de termeni comuni”. ● Giuglea, DRS, p. 29 *părău* < **pěrrē(v)u-* < **părrē(v)u*.

Românescul *părău* (*pîriu*) și alb. *perrua* sînt evident unul și același cuvînt din fondul preroman (Miklosich). Prezența lui în limba română nu poate fi explicată prin „împrumutarea din alb.” (stadiul actual, ori din altele mai vechi, după preferință), care implică unele artificii dificile, a căror lipsă de teme a fost limpede întrevăzută de Skok și înlăturată prin simpla ipoteză foarte verosimilă că la baza cuvîntului românesc stă un preroman (illyro-trac) **per-ron-*; nu numai posibil, dar se impune ca singura ieșire onorabilă din dilema etimologică a cuvîntului albanoromân. Față de această soluție simplă și firească (pornită din intuiția lui Miklosich), Jokl persistă în dogma sa că rom. *pîriu* ar fi împrumut din alb. crezînd că acea soluție „widerstreitet doch den Ergebnissen der alb. historischen Lautlehre. Der Wandel von *ē* zu *o* ist im Alb. v o r r ö m i s c h”; iar dacă ar fi cazul unui element împrumutat în epoca romană la illyro-traci de către populația vorbind latină în zona balcanică, cuvîntul nu mai putea să aibă forma *-en* **per-rēn-* care trecuse la **perron-*; încît *părău* n-ar putea fi socotit (cum crezuseră Miklosich și Skok) între elementele nelatine comune albanoromâne, ci este împrumutat din albaneză. Pentru Jokl *părău* nici nu poate fi altceva decît împrumut direct din albaneză, cum ar indica „die von Polizu (Rum.-d.Wtb., p. 376, 2) bezeugte Form *pāroaie*, die einen Sing. *pāroiu* voraussetzt. Diese Form entspricht genau der gemeinalb. Bestimmungstheorie *pērroi*, die nasallos ist”. Cine cunoaște lacunar, superficial limba română (istoria ei) putea să invoce, cum făcea Jokl pentru a-și susține „confețiile” etimologice, forme ori variante grafice ireale ca „*pāroaie*” (Polizu) spre a obține un pretins singular „*pāroi*” necesar tezei autorului, care pretinde că (între altele) „das Rum(änische), wie so oft bei seinen Entlehnungen [!] die ältere Lautung des Alb.: *ou* bewahrt habe” etc., decît care nimic mai artificios și neverosimil. Precum se vede, argumentarea cu „împrumutul” se învîrte în cerc vicios de forme și artificii: spre a face plauzibilă teza despre „împrumutarea” lui *pîriu* din alb. *perrua*, după o serie de acrobații ingenioase, Jokl mai plasează afirmația că aceasta ar fi „in der rumän. Sprachwissenschaft fast allgemein anerkannt” citînd păreri vechi (Cihac, Tiktin, Pușcariu ș.a.); dar aceste nume vechi (respectabile pentru vremea lor) nu mai reprezintă azi nici o cheazășie, nu probează nimic, fiind vorba de repetări mecanice necontrolate într-o perioadă cînd raporturile lingvistice și lexicul comun albanoromân nu erau elucidate. Adevărat că asemănarea cuvîntului rom. cu cel alb. este atît de frapantă, încît era natural să deruteze pe cei care au încercat o soluție prin formula-șablon a împrumutării din albaneză în română, complicînd ideea lui Miklosich și formula lui Skok: cuvînt autohton în română, moștenire directă din **perron-* trac (sau traco-illyric). Faza preromană a arhetipului albanoromân **perron-* era **per-ren-* (Jokl), adică tocmai baza necesară pentru a rezulta prin criteriile interne românești: *părău* (*pîriu*), fără mijlocire alb. ori alt fel; cuvîntul rom. poate veni și dintr-un **perrenn-* (v. *brîu*), care să aibă la bază un compus i.-e. **per-ren-*, al doilea element fiind **re-n-*, rad. **er-*, „a se pune în mișcare, a stîrni” (WP, I, p. 136–142, 3; IETW, 326, 3): got. *rinnan*, *rann* „rennen, laufen”, ahd., v. sax. *rinnan*, ags *rinnan*, *arn* „a curge, înnota, alerga”, got. *rums*, ahd. *runsa* „cursul apei, curs, curent”, v. sl. *izroniti* „effundere”, rus *roniti* „fallenmachen oder -lassen”, srb. *roniti* „a vărsa lacrimi, a topi” etc. Prima parte a bazei **per-ren-* pare să fie i.-e. **per-* prepozițional „peste, prin ceva, trecut; ans andere Ende durch” din cuvintele adverbiale și prepoziționale în idiomurile indo-europene; noțiunea „prin, peste, spre celălalt capăt” se asociază bine cu acțiunea „mișcării, (s)curgerii” un **per-ren-* exprima noțiunea „curs de apă, vale, vilcea”.

(117) *prune* s.m. (pl. *prunci*) 1) „copil de țîță, sugaci” („petit enfant, nourrisson; Säugling, (Klein)Kind”). 2) p. ext. „copil” („enfant; Kind, Knabe”), „flăcău” („garçon; Bube, Junge, Bursche”).

Der.: *pruncuț*, *pruncușor*, *prunculeț*, *pruncot(e)an*, *pruncoies*, *pruncoi*, *pruncime*, a *prunci*, *pruncire*, *pruncese* (adj.), *pruncește* (adv.); fem. *pruncă*, *pruncuță*, *prunculiță*, *prunculeană*; *pruncucidere*, *pruncucigaș*; antropon. *Pruncu*, *Prunce* (OnR, p. 354).

Dial.: arom. *pruncu*, *pruncul*, pl. *prunçili* (DMacRM).

Împr. din rom.: ung.ard. *prunkuj*, *-oj*, *p(u)runkó* „copil mic, copil de țigan” (RomIX–XIV, p. 67; InfIR, p. 78–79); ung. comun *poronty* (atestat la a. 1570), *porongy* „copil, bastard; mulțime de copii, pui de pasăre, de broască” (StUn, 1962, p. 15), considerat ca derivind din rom. *prunc* în MNyTetSz, III, p. 258, pare mai curînd slav *porod* (SIEIM, p. 48, 637).

LexB, p. 557 „*pruncu* a lat. *prognatus* sau din *puerulus*”. ● LaurM, II, p. 827. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 522 împr. din ung. *poronty*, *-gy* (sl. *poroditi*). Admis: Tiktin, DictRG, p. 1274; Săineanu, DUu, p. 522. ● G. Alexi(c), *Magyar nyelvőr* (Budapest), XV 1886, p. 555–558 lat. **parvunculus* > **pravunculus* > *prunc*. ● Philip-pide, ILR, p. 46, 148 *privignus*. ● Conev (cit. în DR, II, p. 137) din blg. *praku*; respins: Skok, *Slavia*, IV 1925, p. 346 (care preferă *poronty* sau pe **puerunculus* al lui Pușc.). ● Pușcariu, DR, II, p. 602–603 lat. pop. **puerunculus* din *puer*, **puerunculus* „copilaș mai pușin mic” > **puărunc*, **porunc*, **purunc* > *prunc*. Admis: Capidan, DR, IV, p. 1262; Drăganu, DR, VI, p. 260, RomIX–XIV, p. 67; Meyer-L, REW 3, 6808a; „formă reconstituită ce nu are șanse de a fi existat” Rosetti, ILR, I, p. 167; „etim. falsă, **pueruncus* e imposibil” Graur, BL, V, p. 73, 110. ● Pascu, ArR, X 1926, p. 469 **pupurunc* < **pupuluncus* < *pupulus*? ● Giuglea, DR, IV, p. 154 gr. *φορβυλός* „soldat”. ● Densusianu, GrS, III, p. 236–237 „*pruncu* a putut să însemne la origine cel care e dus spre sin, «plecat»; **pronicus* (der. *pronus*) > rom. **prunec*, **prunac* > *prunc*”, care ar fi „lautlich und begrifflich schwieriger” Meyer-L, REW 6778N. ● Scriban, D, p. 1070 „lat. *proventus* lucru, progenitură, puiu, **proent* > **pruint* > **prunt* > *prunc*, după *junc*” [!]. ● Giuglea, DR, X, p. 438–441, DRS, p. 77–81 din gr. *pornikós* (πόρνικος).

Asemenea încercări nu lămuresc obirșia lui *prunc* (**pueruncus*, **pronicus* etc.; „pornicos”, după „femme de mauvaise vie”, este o grosieră falsificare a semantismului și rostului cuvintelor, spre a susține o pseudo-etimologie absurdă). Răspîdit în Transilvania, Crișana, Banat, Moldova (DR, X, p. 438–439; AtILR, I/2, harta 181), în Oltenia, Muntenia, cunoscut în sec. XVI-lea (Psal-Sch, PsalHurm) și XVII-lea (Dos., Prav. Vas. Lupu etc.), *prunc*, *pru-n-c* conține rad. i.-e. cu grad zero **per-* „a da naștere, produce; pui (de animal)” (WP, II, p. 41–42, 6; IETW, 818): lat. *pario*, *-ere*, *peperi*, *partum*, *parturus* „a naște”, *partus*, *Parca* (**parica* „zeița nașterii”, *Propercius* propr. „der frühgeborene”, lit. *pariū* „clocesc”, *peras* „larvă (puet) de albine”, gr. πόρις, πόραξ „vițel, junincă”, ags. *fōr*, mnd. *vōr* „purcel”, ucr. *vyportok* „avort” etc. O temă carpato-balcanică **p(e)ro-n-* cu al doilea sudix *-k-* a dat o bază de forma **pro-n-k-* (cf. v. ind. *yuvakas* „tînăr, Jüngling”, lat. *iuvencus*, *homuncio*, *avunculus* din *avus* ș.a.; Brugmann, GrdVglG, II/1, p. 484–7; Benveniste, FormNIE, p. 28–29). Nu e probabilă însă apartenența lui *prunc* la rad. care a dat cuvinte pentru „mic, mărunț, pușin” și „pui de animal, animal mic” **pōu-*, **pu-* (WP, II, p. 75–76), lat. *puer*, *pullus* etc.

Elementul **per-* a existat în limba traco-dacilor, în bogata lor onomastică: *-poris* și *-per* ca al doilea element în antroponime compuse: *Auluporis*, *Dale-*, *Muca-*, *Pieporus*; cf. LbTrD, p. 73, iar elementul sufixal *-n-k-* în nume proprii trace: *Dolonci* (trib, cf. *Dolon*, *Dolonestes*, AISC, IV, p. 109), eventual *Cosingas* și *Cosingis* (cf. *Coson*?).

(118) *pûrurea* (var. *pûrure*, *pûruri*, *de(a)pûruri*) adv. „mereu, oricînd, în continuu, totdeauna, în veci („toujours, éternellement; immer, ewig, ständig”).

Der.: *apururea*, *de(a)pururea*, *pururilea* (CuvB, II, p. 107), *pururelnic*, *pururelnicie*.

Dial.: neatestat (arom. = *totîna*, *totuna*).

Alb.: *përherë* „pururea”, *përherëshem* „continuo, perenne” (Cord.); ar fi „compus recent din *për* (prepoziție) și lat. *hora* (G. Brîncuș).

LexB, p. 561. ● LaurM, Gloss, p. 483, 371 din *pure* = *purus*. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 300 cf. rus *ne-preryvnyi*, *bez-preryvnyi* „continuellement”, v. sl. *rivati*, *rejati*. ● Meyer, EWAlb, p. 346 din lat. *porro* (alb. *por*, *po*). Admis: Tiktin, DictRG, p. 1283; Șăineanu, DUn, p. 525 „cf. lat. *porro* apoi, în viitor (cu aceeași particulă intensivă ca în *aiurea*)”. ● Candrea, DEnc, p. 1030. ● Philippide, ILR, p. 94 *per horas*. ● Crețu, MardLex, p. 361 lat. *per omnes horas* — *promove* — *prunure* — *purure* — *purure-a* [!]. ● Pușcariu, EWR, 1411 „etym. unbekannt. Gegen Meyers *porro* spricht der Übergang o > u. Viell, ist darin lat. *purus* oder vielmehr *puro* zu suchen ..., wie it. *pure* < *pure* 'schlechtweg', *epur* si *muove* (*eppure* = 'immer')”. ● Körting, LRWB, 7070 *perpetualis* „durchgängig” > rum. *purure* [!]. ● Capidan, DR, I, p. 563 alb. *përhera* ● Skok, ArR, VIII 1924, p. 157 „alb. *përhera* contient la préposition *për* < lat. *per* + *çera*, pl. *dexera* < lat. *hora*. Il est de même de *pûruri* < *pe* + *oară* < *hora* mise au pl. d'après timpuri, peut être d'après le sl. *vû věky*”. ● Pascu, ArR, X, p. 469 „*pe* + *oară*, pl. *oruri* aurait donné *pe-oruri*, mais jamais *pûruri*, *pururea*”. ● Pușcariu, DR, IV, p. 1373 „din *per* + *horas* am aștepta **preori* (cf. *proof*?), greutatea ce nu dispară nici dacă admitem (cu Capidan) că vorba rom. este impr. din alb.”. ● Capidan, RevF, II, p. 282—283 „*purure* din acele 13—14 cuvinte de orig. alb. la dacoromâni ce lipsesc în graiul armanilor”; alb. *përherë* (< lat. *per hora*) „*toujours*” a dat **păverë*, cu labializarea primului *ë* **pureve* > *purure*. ● Bogrea, DR, IV, p. 786 „*adineauri* vorbește și el pentru *pureve* din lat. *per* + *hora*”. ● Meyer-L, REW, 6864 *purus* (it. *puro*, fr. *pur*), înregistrează pe *purure*, respingând etimologia lui Skok (adică: Philippide) din *per hora* „pe oară”. ● Rosetti, ILR, I, p. 118 lat. *purus-re*. ● Scriban, D, p. 1079 „lat. **pororsus*, **pororsum* < *provorsus*, *provorsus* de-adreptu, absolut”. ● Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 284 „son étymologie est encore obscure”.

Cuvîntul nu poate veni din sl. *preryvn-*, *rivati*, ori din *porro*, *purus* sau *puro* „curat” luat temporal(?), *per horas* „pe oară” (din care fantezia lui Crețu a confecționat un „*per omnes horas*”), sau *perpetualis*, nepotrivite formal și semantic, căci presupun grave diformări în semantism (confuzii între „veșnicie; durată” și „oră” etc., ceea ce se poate întâmpla numai în condeiul unor filologi). Singurul lucru cert este înrudirea dintre *purure* și alb. *përherë*: cuvînt comun albanoromân carpato-balcanic. Ca în general, „împrumutarea” nu este de luat în seamă, alb. *përherë* ar fi dat **păveră*, *păverë* (Capidan), în care n-avem de ce să postulăm o „labializare a primului *ë*” spre a putea obține un **pureve*, căci este necesară apoi „altă labializare” pentru obținerea lui *purure*. Aceasta din urmă presupune un **porure*, iar alb. **perer*, **perar-*, avînd la bază același rad. i.-e. **por-*, exprimînd noțiunea de „durată și permanență, dăinuire”, cosemantic celei de „trecere prin —”, adv. și prepoz. „prin, peste, dincolo (etc.)”; ar fi i.-e. **per-* „prin, peste; ans andare Ende durch” (etc.), verbal, „a străbate, traversa” în *pîriu*: v. ind. *pári* adv. „jur împrejur” (cu verbe „peste, prin ceva”), gr. *πέρι*, *περί*, dial. și *περ* adv. „de jur împrejur, de la un capăt la altul, cu desăvîrșire”, prefix la verbe „peste, dincolo de —, asupra, împrejur”, la adj. „foarte, prea” (ca *περικαλλής* „prea furmos”) etc.; alb. *për* „pentru, peste, din cauza”, lit. *pér-* „peste”, v. sl. *prě-*, rus *pere-* „prin, peste”. În sens temporal, la început despre „anul trecut”, apoi general („priscus”), v. ind. *par-ūt*, lit. *pernai* „în anul precedent” ș.a. Cu altă întrebuintare în grupe de cuvinte gr. apropiate ca formație și sens de rom. *pururea*: hom. *πεῖρα* (Pindar *πεῖρας*, *πεῖρατος* „termen, extremitate, sfîrșit, scop” (**per-u-r-*), hom. *ἀπειρων* „infinît” = (att.) *ἀπέρονα* Hsch., *πολυπεῖρων* „imens”. Dintr-o bază i.-e. **per-u-r-* (sau **per-e-r-*?) vine alb. *përherë* ca și strărom. **porure*, antecedentul direct al actualului *purure*.

(119) *rázem* (var. *rázim*, *rea-*, *radz*, *reazem*, *razám*) s.n. (pl. *razeme*) 1) „sprîjin, proptea” („soutien, appui; Stütze, Lehne, Unterlage”). 2) „ocrotire, protecție” („protection; Schutz, Obhut”). 3) „sprijinitor, ocrotitor” („protecteur; Gönner, (Be)Schützer, Protektor”); vechi rom. *rádzimá*, *rádzimat* (PsalSch), *rázima*, *rázimare*, *razimu* etc.

Der.: a *rázimá*, (*rázámá*, *rázemá*), *rázimar* („fotoliu”), *rázimare*, *rázimat*, *rázimăturá*, *rázimătore*, *rázimus*, *rázimis*, *rezimînt*; *nerezemat*.

Dial.: arom. *arázimu* (*aradzím*), *arázámare* (-*dzimare*), -*at*; *readzim*.

DictB, II, p. 276 „*radim* erectio, fulcrum, ab it. *rizzamento*”. ● LexB, p. 578 „*razimu* vb. graece στήριξω fulcio”. ● Pontbr, p. 629 gr. *ἑστιαζα*. ● LaurM, II, p. 900. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 310 cf. lit. *remju*, *remjau* „appuyer, soutenir”, *ramtis* „soutien”. ● Pușcariu, JB, XI 1904, p. 79, CL, XXXVIII, p. 260 „din lat. *radix* albanezii au făcut *razë* (gheg), *ranzá* (scut.) 'rădăcină, poale de munte', der. *rádzim* 'prăpastie', arom. *rádzám* 'suis' etc.”. ● Weigand, KJB, VIII 1908, I, p. 101 „aus alb. *rězë*, worauf ich vor Jahren hingewiesen habe, aber klar ist nicht alles” [clar e numai că *razem* nu are a face cu alb. *rězë*]. ● Pascu, Arh, XVII 1906, p. 272 lat. *radius* „țărșuș, par”. ● Giuglea, DR, II, p. 643—645 (IV p. 374) „sensul primar e 'a se pleca, îndoii' și plecarea fiind 'îndoirea de la mijloc' a corpului (brațului etc.). lat. *medius* se impune; **remediare* (*re* + *medius*), după *dimidiare* 'a îndoii de mijloc, a pleca corpul'; **remedza* > *redzema*” ● Scriban, Arh, XXIX 1922, p. 232—233, XXX, p. 33, D, p. 1125 **remediare*, de la *medius* mijlociu, **remeza* > *rezemá*; „a pune alătura, a alătura” etc. Admis: Pușcariu, DR, III, p. 380. ● Pascu, DĒtMR, II, p. 217, ArR, X 1926, p. 469—470 din alb. *rádzim* „abime, gouffre”. ● Philippide, OrR, II, p. 730—731 din alb. *rězë*, *rězë* < lat. *radica*. „Foarte probabil subst. rom. e impr. din alb., apoi din el s-a derivat imediat verbul”. ● Meyer-L, REW³ 7194a „*remediare* 'heilen' > rum. a se *rázimá* 'sich stützen'” [M.-L. n-a înțeles „explicațiile” date în românește, de Giuglea]. Etimologie „peu probable” Graur, BL, V, p. 111. ● Tiktin, ZrPh, X 1886, p. 251, 252, DictRG, p. 1314 („*dz* zeugt für hohes Alter”), Candrea, DEnc, p. 1053, Șăineanu, DUn, p. 538 „orig. necun.”. ● LbTrD, p. 129 i.-e. **reg-* priu tracică.

Evident că rom. *razem* nu are nimic cu alb. *rězë*, arom. *aradzím* „rădăcina, poalele muntelui”: consonanță fortuită, totală nepotrivire semantică; inutile sînt apropierile încercate cu vocabule it., gr., lit.; arhetipul **remediare* pleacă de la o definiție greșită a semanticii, adică a sensului primordial atribuit lui *razem*. Chiar dacă s-ar admite metateza dificilă, forțată **remediare* > *rezema*, argumentele pe care se reazămă această etimologie sînt departe de a convinge. Oricum, mai vechi este subst. *razem* din care s-a derivat vb *redzema*; accepțiunea proprie e „mijloc material, obiect servind la sprijinirea a unui lucru, suport ce-l împiedică să cadă (ori să alunece), îl ține sus” (nu „îndoirea” ori alte aspecte secundare sau fictive: „a pune alături, alătura” etc., care duc în chip firesc și necesar la tilcuiuri extravagante). Cu element radical și sufix: *raz-em-*, cuvîntul aparține direct la i.-e. **reg-* „drept; a așeza drept, îndrepta, întinde, ridica (și sprijinind, ajutînd)”, nominal „direcție, linie” (WP, II, p. 362—365, I; IĒtW, 854), în multe limbi, de ex.: v. ind. *rjú*, av. *ərəzu-* „drept, just” etc., v. ind *raji-* „sich aufrichtend, gerade”, av. *raz-* „a așeza drept, a îndrepta, rîndul”, cu *ham-* med. „a se înălța, a se ține sus”, *razan-* „rînduire, lege, dogmă”, *rasman-* „linie de bătaie”, v. ind. *rāj-* „rege” (= rex) etc.; gr. *ῥέγω* „întind”, lat. *rego*, -*ere* „a îndrepta, domui”, *erigo*, *pergo*, *porrigo*, *surgo*, *regio* etc., v. irl. *rigid* „întind (de ex.: mîinile)”, *veraig* „direxit”, *atomriug* „mă ridic”, got. *rahts*, v. sax. ahd. *reht*, ags. *riht* „recht”, got. *rahtôn* „darreichen”, *ufrakjan* „in die Höhe recken, ausstrecken” etc.; gr. *ῥήγω* „ajut, dau ajutor (stehe bei)”, ags. *reccan*, v. sax. *rökian*, ahd. *geruchen* „Sorge tragen, Rücksicht nehmen” etc., sensuri dezvoltate din ideea de „aufrichten, helfen”. Cîteva

exemple citate arată o strînsă, evidentă legătură de afinitate cu *razem* pe calea înrudirii genealogice i.-e., nu ca „împrumut” din careva dintre idiomurile amintite, de unde româna nu ar fi putut primi cuvîntul, în care este de relevat formantul nominal *-mo-* ca în gr. ῥασμα, av. *rasman-*, lat. *regimen*, constituind o altă notă de mare vechime și originalitate a lui *razem*, de structură arhaică indo-europeană: **reg'-e-m-*.

Rad. i.-e. **reg'*-, frecvent în numele proprii ale triburilor de limbă i.-e., „Namenwort” (cunoscut ca antroponim în v. ind., germ., celt. de ex. *Clotorig-*, *Solirig-*, *Voluturex* ș.a.), a produs nume și la traci, identificat pînă acum în două cazuri: *Raizdos* (Sylloge inscr. Graec. nr 438, sec. IV î.e.n.) și *Razdos* (AnnÉp, 1951, nr 257, sec. II e.n.), cf. LbTrD, p. 74.

(120) *răbdă* vb tr. „a suferi, îndura în tăcere (cu resemnare), a tolera” („patienter, tolérer, supporter, souffrir; ertragen, aushalten”), intr. „a avea paciență, a fi îndurător” („avoir de la patience; Geduld haben, (sich ge)dulden”), „a se reține, a se stăpîni” („se maîtriser; sich von etwas zurückhalten, sich enthalten”). CodVor. *rebđare*; PsalSch. *rebđa*, *rebđare*, *rebđătoriu*.

Der.: *răbdare*, *răbdător*, *răbduriu* (adj.), *răbdurie* (s.f.), *răbduros*, *răbdăcios* („tolerabilis”, DictB), *răbduriu* (Moxa), *răbduliv* (Chr. An.), *nerăbdare*, *n(i)erebđă*, *nerăbdător*; „*răbdări* prăjite”.

Dial.: arom. *arăvdu*, *arăvdare* (*răvdare*), -at, -ăciune, *arăvdător*, *arăvdos*; ni-*arăvdare*, ni-*arăvdat*, ni-*răvdare*.

Îm pr. din rom.: săs. *rabdan*, *rebđan* „ertragen, erdulden, aushalten” (RomEISz, p. 44), ung. reg. *rebđál* „a aștepta cu nerăbdare, a tolera” (InfIR, p. 52).

DictB, II, p. 273 „*rađb*, a Graeco *rabdos*, *rabdizo*, *multo baculo*”. LexB, p. 672. Pontbr, p. 602 gr. ῥάβδος. LaurM, II, p. 866. Cihac, DĒtDR, I, p. 244 poate din lat. **reobđurare* (admis: Körting, LRWB, 7959[?]); Weigand, BalkA, II, p. 302 din v. sl. *raditi*, *rađda* etc. Herzog, DR, I, p. 222-224, V, p. 495-497 lat. *rigidare* (Sen. Epist. 71), **rigidare* „a face rigid, a fi rigid = a nu suferi schimbări prin influențele omenesti”; *gd* > *bd* ar corespunde lui *ct* > *pt*, *răbdă* fiind singurul asemenea caz. Admis: Meyer-L, ZrPh, XLIII, p. 230, REW* 7313a; Skok, *Slavia*, IV 1925, p. 341. Respins: Weigand, BalkA, II, p. 260, Graur, Bl, V, p. 111 „difficile a admettre”, Rosetti, ILR, I, p. 175 Giuglea, DR, IV, p. 380 din let. *vegere* „a conduce, cîrmui, stăpîni” (> it. *veggere* „tener su, sostenere, guidare (etc.)”); **regidare* > *rebđa*. Obiectiile lui Herzog, DR, V, p. 495-497; Pușcariu, DR, VIII, p. 130 (127-131), LR, I, p. 122 „orig. lat. e sigură”, anume: „a crăpa” însemnînd „a mîncă pînă la saturație”, contrarul a *răbdă* e „a nu avea cu ce-și potoli foamea”, iar „caricatural” refuzul de a da mîncare, apă etc. s-ar exprima prin *turbează*; ... cf. *fames*, *sitis rabida* „turbează” etc., din care *radidare* „turbează” — prin asemenea „acrobații” filologice Pușcariu ajunge la rom. *răbdă*. Scriban, D, p. 1091 „cp. cu lat. *repedo* a te retrage”. Tiktin, DictRG, p. 1289 „etym. unbekannt, obwohl sicherlich. Erbwort”. Pascu, ArR, VII, p. 557 Candrea, DEnc, p. 1036, Șăineanu, DUn, p. 527 „orig. necun.” LbTrD, p. 129 i.-e. **orbho-*, **robh-* „lipsit de ceva, împilat, chinuit, muncit”. M. Gabinskii, *Limba și literatura moldovenească* (Chișinău) V 1962, 2, p. 66 cf. alb. *i vreptë* (*i vrebtë*) „crîncen”.

Originea latină este departe de a fi „sigură”, iar căutarea prin vocabularele idiomurilor vecine n-a dat vreun element apropiat ca formă; de aceea s-au construit cu tenacitate și *răbdare* arhetipuri latino-romanice. Că *răbdă* nu are comun cu *rabdizo*, **reobđuro*, *rigido*, *rego*, *repedo*, **rabido* decît unele sunete este absolut evident; asemenea „etyma” nu comportă nici măcar o discuție, la fel ca ultima etimologie (din alb.). În limba veche, verbul avea forma *rebđa* (*reabđa*) ce pare să fie cea etimologică, bază *reb-d-*, a cărei semnificație (umilire, supunere, privațiune, suferință, împilare) indică apartenența la i.-e. **orbho-* „orfan, rămas orfan”, de unde „copil mic, mic, slab, neajutorat, părăsit”, apoi „șerb, rob; muncă de șerb” (WP, J, p. 183-184; IĒtW,

781): lat. *orbis* „despoiat de un lucru”, gr. ὀρφανός, v. ind. *arbhā-* „mic, slab; copil”, arm. *orb* „orfan”; în germ. vb intr. **arbē-io* „bin verwaistes, zur harten Arbeit verdingtes Kind”: got. *arbeits* „Mühsal, Arbeit”, ags. *earfepe* „Mühe Arbeit”, ahd. *arabeit* „Arbeit” etc.; arm. *arbeanak* „slugă, ajutor, colaborator”; sl. metateza grupului *or-*: v. sl. *rabu* „slugă, șerb”, *robota* „servitus” (> *rob*, *robie*, *robotă*), ceh *rob* „sclav”, *robě* „copil mic” etc. Baza carpato-balcanică *reb-da* presupune fie un **areb-d-* cu aferezarea lui *a-* în dial. drom., fie un **rbh-* cu *r* sonant > *re*, dacă nu este o evoluție analogică cu cea din limbile slave. Elementul sufixal *-d-* e original și unic (posibil i.-e. *-dh-* exprimînd starea, mai ales starea încheiată, cf. gr. ἄλθομαι, βέθω, lat. *gaudeo* etc.; Benveniste, FormNIE, p. 188-210).

În ce privește „jocul între *vă* (<*ud*) aromân și *bd* drom.”, v. observațiile lui Pușcariu (DR, VIII, p. 130) în legătură cu al său „latinesc *rab(i)đus*”, alături de care prin stadiul **ravidare* a ajuns la **răvdare*, păstrat în arom. *arăvdare*”.

(121) *rădică* (var. *ridică*, ar(*i*)*dică*) vb tr. și refl. 1) „a lua de jos, a lua ceva căzut jos” („lever, enlever; (auf)heben”). 2) „a îndrepta în sus” („elever, ériger; aufrichten”). 3) „a scula în picioare” („relever; aufstehen”). 4) „a înălța” („élever, hausser; heben”). 5) „a urca, spori” („hausser, augmenter; steigen”). 6) „a crește” („croître, grandir; wachsen”) și alte sensuri figurate. Sec. XVI-lea *rădica* (CodVor, PsalSch). F. Șerban, *Cu privire la dezvoltarea ariei semantice a verbului „a ridică”, în CercLg, X, 1965, p. 151-155.*

Der.: *rădicare* (*rid-*), -at, *rădicata* (adv. „cu ridicata”), *rădicătură*, *rădicător*, -oare; *desrădica* (*dez-*); de ex. Marian, *Nunia*, p. 538, 636); *deverică* (*derădica* 54); *prearădică* („a înălța, slăvi”), -at (în sec. XVI, PsalSch etc.); *nerădicat* (ex. „pe ceața nerădicată”).

Dial.: megl. *rădic*, *ardic*, *ărdicari*, *puđardic*, *niardicat* (Megl, III, p. 26), (arom. = *mut*, *scol*, *scol în sus*).

Îm pr. din rom.: pol. *redyk* „Rückkehr der Hirten von Bergweiden ins Dorf herab”, *redikał* „herabsteigen” etc. (cf. DR, VIII p. 143), ceh *vyradikovat*, morav *redykati*, *redigovat*, *redikał* „a se muta”; topon. *Redikanovo*, *Redikalna*, *Redikalnov*, *Redyhalnia* (MRIW, p. 271, RomIX-XIV, p. 190; RomSl, XIV 1967, p. 169, XVI 1968, p. 94).

DictB, II, p. 276 „*redeic*, it. *rizzare*”. LexB, p. 589. Cihac, DĒtDR, I, p. 83 *ardic*, *aredic*, *redic* lat. **adrecticare*, *recticare*. LaurM, II p. 900 *recticare* < *recticare*. A. F. Pott, *Etymol. Forsch.* 2 IV, 1873, p. 579 „lat. *ridica* 'Pfahl, Weinpfaht', *ridicula* 'ein kleinerer Pfahl'. Sollte nicht auch wal. *ridicu* von *ridica*, als aufgerichtetem und stützendem Weinpfaht ausgehen?”. Admis: Meyer-L, ZrPh, XIX 1895, p. 574, REW* 7303. Tiktin, ZrPh, X 1886, p. 253 lat. *eradico*. Admis: Philippide, ILR, p. 19; respins: Pușcariu, EWR, 1424 „etym. unbekannt; unmöglich ist **ad-recticare*; *eradico* hätte **arazic* ergeben, obschon *d* aus den endungsbetonten Formen auf die stammbetonten übertragen sein könnte”. Lat. *eradico* admis: Weigand, Geheeb, JB, V, p. 13, Domaschke, JB, XXI-XXV p. 77, CDDE, 484, Tiktin DictRG, p. 1322 (sicherlich), Șăineanu, DUn, p. 550, Candrea, DEnc, p. 1069, Graur, Bl, V, p. 11, Scriban, D, p. 1129, DLR, IX (1975), p. 413-424 ș.a. Diclescu, OrLR, p. 535, 617 *erecticare*. Pascu, Cim, p. 121 lat. *ardicare* de la *arduum* „lieu élevé, hauteur, montagne”, propriu-zis „a se sui pe munte”, fr. *monter* < *mont*, rom. *urc* < **orico* < ὄρος. Pușcariu, *În memoria lui V. Pârvan* (1934), p. 291-5 (DR, VII, p. 476-477, ELR, p. 232, 233) un vb derivat cu suf. *-icare* din *rigidus*: **rig(i)dicare*, *gd* > *bd*, **radbec* > *rădica*; *b* dispărut ca *p* în *deverica* (admițînd că e din *directicare*); lat. *rigidus* avea și sensul de „drept”, cu nuanța germ. „aufrecht”, corespunzînd apoi lui *erigere*.

Este limpede că *rădică* nu poate veni din „etyma” ca: *rizzare*, **adrecticare*, *ridica* ori *eradico*, ajustate de lexicografii din sec. XIX, ori din cel mai recent etymon hibridul **rig(i)dicare* al lui Pușcariu (din cale afară de rigid și artificios). Singură soluția lui Pascu conține un miez de adevăr, dar nu

în sensul derivării dintr-un lat. pop. *ardicare, ci prin înrudirea pe cale indo-europeană dintre verbul rom. și lat. *arduus*. Alcătuit din rad. și sufix, *răd-ic-* exprimă acțiunea „mişcare în sus, împingere în sus, înălțare”, aparținând la i.-e. *er- „a se pune în mișcare”, bază cu -d(h)-: *erod- (*ered-*) „înalt; a crește” (WP, I, p. 148—149; IETW, 339; WH, I, p. 64—65); lat. *arduus* „înalt, abrupt, prăpăstios”, v. irl. *ard* „înalt, mare”, lat. *arbor* (*ardh-), alb. *rit* „cresc”, v. sl. *rastŭ*, rus *rastŭ*, ceh *rostu* etc. „cresc”. Autohtonul *red-, *rad- „a înălța, mișca în sus” a primit sufixul romanic -icare (*mişcă, urcă*). Baza i.-e. *er(ə)-d(h)- avea valoare verbală „a înălța, crește, rădica” și nominală „înalt, înălțimi”, semnificație cu care există în lat. *arduus*, gal. *Arduenna* silva etc.; ca atare poate fi presupus și în Tracia antică: lanțul de munți *Rhodope* (Ροδῶπι), care separau interiorul Traciei de zona maritimă de la Egeea (cf. LbTrD, p. 75).

reazem, rezemá v. *razem*.

ridică v. *rădică*.

(122) *rînză* s.f. (pl. *rînze*) „stomac (la om și la animale); pipotă” („estomac; gésier, caillette (des ruminants); Magen; Fleischmagen, Labmagen”).

Der.: *rînză*, *rînză*, *rînzișoară* (plantă; ban. „rărunchi”), *rînzos* („nervos, rău arțăgos”), *rînzișie*, *rînziș*, *rînz(i)ar* („miel ori ied, a cărui rînză va servi ca chiag”); antropon. *Rînzescu*, topon. *Rînzăști*, *Rînzăștești* etc.

Dial.: arom. *rîndză* (RevLg, XI 1966, p. 561), *arîndză*; istr. *rănză*, *rănzę*.

Împr. din rom.: cu sensul secundar „chiag” (făcut din rînză de animale) nec, *ryndza*, *ryn'dza*, pol. *ryndza*, *renska* „eingetrockneter Kalbsmagen mit der Substanz womit die Schafmilch eingesäuert wird”, slovac *rynska* (WandR, p. 18; RomIX—XIV, p. 321), *rincha* etc. (RomSl, XIV 1967, p. 170, XVI, p. 95); ung. reg. *rînza* „zuza (pipotă)” (MNyRomKölc, p. 337).

Alb.: *rëndës* „chiag”.

Eliade, Vocab, p. 33 „rînză nemț.” ● Hasdeu, ColTr, 1874, p. 107 *rîndză* al doilea element al cuvîntului *brînză* (*bo-ranza*); ambele trace. ● LaurM, II, p. 873. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 313 (el. sl.) identic cu *rînsă* (< blg *reša*) „chaton de coudrier, de noyer, d'aune”, prin asemănare cu stomacul rumegătoarelor. ● Miklosich, RumUnt, p. 191 *rînză* cu alb. *rëndës*. ● Philippide, ILR, p. 159 *rînză* (din **renza*) — *reša*. ● Meyer, EWAlb, p. 365 „rëndës identisch mit rum. *rînză*; wohl mit rëndē 'schwer' zusammenmen sind also dem Alb. entlehnt”. ● Densusianu, HLR, I, p. 356; Pușcariu, JB, XI 1904, p. 51; Șăineanu, DŪn, p. 531; Pascu, DĒtMR, II, p. 217; Candrea, DEnc, p. 1073; Scriban, D, p. 1131 ș.a.: *rînză* împr. din alb. sau în legătură cu el. ● Weigand, JB, XVI 1910, p. 227 repetă etimologia lui Cihac; admisă de Rosetti, ILR, III, p. 58, 92 ● Barić, AlbRSt, p. 87 *rînză* (din alb. *rëndës*) și *brînză* identice, „aus der daneben satzphonetisch noch erhaltenen Form **rëndës* herleitbar” [!]. ● Jokl, UAlb, p. 276—278 „alb. *vrā(n)* 'Lab', *vranī* 'Tropfen; zu Hilfe eilen' (eig. „rinnen, rennen”); Gdf. *ran-na-*, *von-no-* das Rinnen, das Gerinnen (etc.); bestimmend für diese Auffassung des Suffixes sind rum. *rînză*, *rîndză*, deren Lautgestalt deutlich auf alb. *rënd(z)ës*, nicht auf *rëndës* weist”. ● Capidan, DR, II, p. 516 alb. **rand-*, *rënd-* + *za* = *rand-za* sau *rënd-za*, der. dimin. ● Giuglea, DR, II, p. 643. DRS, p. 29. ● Weigand, BalkA, III, p. 217 *rînză* din alb. gheg *vranëzë*. ● Philippide, OrR, II, p. 731 „arom. *arîndză* 'stomach, chiag' arată că și drom. a avut odată înțelesul de 'chiag'; și alb. *rëndzak* „bauchbrüchig” etc. ● Rosetti, ILR, II, p. 121—122. ● Tiktin, DictRG, p. 1328 „et. unbekannt”.

Sigură deocamdată este numai înrudirea între cuvintele român și albanez de formă și semantism apropiate, de obârșie comună. Divergența semantică este numai aparentă, explicabilă: în rom., *rînză* (aproape general în dial. drom.,

Micul AtILR, I/1, harta 66; la aromâni este înregistrat parțial alături de *moară* și *stomahe*; la megleniți nu a fost încă semnalat) în primul rînd e „stomac” la om și animale; în alb. înseamnă „chiag”, materie cu care se obține coagularea laptelui și care este făcută din stomacul uscat, preparat, scos din viței, miei sau iezii care n-au păscut și n-au consumat altceva decât lapte supt de la mamele lor. Evoluția „stomac” > „chiag” se observă în dial. arom., ca și în împr. făcut de limbile slave de nord din rom.; istr. „Magen, aufgeblähter Bauch” (Miklosich; Popovici, DIstr, p. 143), „în Jeliâni numai *rînza* de miel sau de vițel sugaci, întrebuintată la prepararea brînzei...” (StIstr, II, p. 231). Pregătirea chiagului în stomacul (*rînza*) de vițel, miel (cf. AnĒtn, 1958, p. 148; e străveche cap. VIII, n. 35), la popoarele europene: RLexIGA, II, p. 1 „Lab”. Din accepțiunea primară „stomac” a lui *rînză* s-a dezvoltat în chip firesc sensul de „chiag” (nu invers, cum voia să-și imagineze Philippide); încît încercările etimologice pornite de la „chiag” (Jokl ș.a.) sînt greșite, iar rom. *rînză* nu vine din alb. *rëndës* (care ar fi dat un **rîndă* sau ceva asemănător); ele sînt înrudite printr-o legătură mai veche avînd o bază comună, de forma **rënd-*. Dar relație etimologică sigură, evidentă este mai greu de găsit deocamdată, lipsind analogii; dintre apelativele pentru „stomac” în limbile indo-europene nici unul nu se apropie de cuvintele noastre (**rendia*, **rënd-*); sensul secundar „chiag” n-are valoare pentru stabilirea etimologiei; baza i.-e. **ren-* nu explică sensul secundar „chiag”, cu atît mai puțin pe cel primar „stomac”. De aceea, este necesar a imagina *rînza* sub aspectul elementar al lucrului, ca o „despicătură mică, deschizătură, cavernă” sau poate mai corect ca o cantinuare a „despicăturii, deschizăturii” care este gura, la fel cum în greacă același organ, *στόμαχος* este un derivat (sau „prelungire”) de la *στόμα* „gură”, avînd la început sensul de „gîtlej; beregată, gură (a bășicii, uterului), orificiul stomacului”, apoi „stomac”. O transformare semantică asemănătoare va fi putut avea, într-o epocă îndepărtată, cuvîntul *rînză* (**rendia*), considerînd posibilă sau verosimilă legătura etimologică cu rad. i.-e. **rëndh-* „a rupe, a sfișia, despica” în v. ind. *randhram* „deschizătură, crăpătură, cavernă”, ags. *rendan* „a sfișia” = v. fris. *renda*, *rënd* „ruptură, sciziune” (IETW, p. 865). Apropierea nu va părea hazardată, dacă se ține seamă că o schimbare semantică în sensul arătat este posibilă, constatată în cuvîntul gr. citat. Tema **rendia* ar fi un derivat cu suf. adjectival -ia al unei baze i.-e. **rëndh-ia*. Mai puțin verosimilă este legătura cu rad. i.-e. **rēd-*: **rod-* „a scurma, a roade” (nazalizat?), la care trecerea semantică nu poate fi justificată.

(123) *sărbăd* (var. *sărbed*, *seărbăd*) adj. 1) „fără gust, insipid, neplăcut, anost, înăcrit, acrișor” („aigre, aigret (en parlant du lait), fade; fad, säuerlich”). 2) „palid, veșted, galben la față” („pâle, blême; blass, bleich, matt”).

Der.: a (se) *sărbezî*, *sărbezit*, *sărbezîu*, -ie, *sărbezeală*, *sărbezîre*, *sărbezîe*, *sărbezîune*, *sărbezîor*, -oară; *sărbezele* și *sărbezîș* „uva ursi”, *sărbezea* „coacăză”.

Dial.: arom. *salbit*, *sărpit* „gelblich” (Arom, p. 318; *sărpit* citat de Weigand ar putea fi contaminare din *salbid* + alb. *tharpēt*; *ă* pentru a rămîne neexplicat).

Împr. din rom.: ucr. *serbads'anika* „lapte aproape acrit; un derivat lactat” (RomSl, XIV 1967, p. 171); ung. reg. *szërbezit*, *szërbezilődik* „megsavanyodik, félig megalvadt (tej)” (MNyRomKölc, p. 353)

Alb.: *tharbēt* „acido”, *tharpiē* „acido, acerbo”, *tharbē* „inacidire” etc. (Cord.).

LexB, p. 609. ● Cihac, DÉtDR, I, p. 241 lat. *insapidus*, it. *scipido*, *sciapido*, sp. *sabrido* etc. Admis: Körting, LRWb, 5018. ● LaurM, II, p. 1159 „noi ne inclinăm a referi cuventul la *seru*, *seru* de lapte (acru și pallidu) etc.”. ● Hasdeu, CuvB, I, p. 301 lat. *subalbidus*. Admis: Candrea, EIL, p. 38. ● Miklosich, Beitr Voc, II, p. 10, Șăineanu, Sem, p. 210 lat. *exalbidus*. Admis: Philippide, ILR, p. 211, Geheeb, JB, V, p. 30, Densușianu, R, XXXIII p. 285, Pușcariu, EWR, 1521 (*exalbidus* ori **salvidus* de la *salvia*), Körting, LRWb, 3311, CDDE, 42 (nu trebuie confundat cu *sarbed* „pâle”, v. it. *scialbedo*; alt *sarbed* „aigre, fade” care derivă din alb. *tharpēt*, *tharp*), Diculescu, OrLR, p. 624, Pascu, Suf, p. 65, Tiktin, DictRG, p. 1366, Șăineanu, DUn, p. 580, Philippide, OrR, II, p. 32, 115, Candrea, DEnc, p. 1103, Meyer-L, REW, 2934 (*exalbidus* dispărut din REW³), Skok, ZrPh, L, p. 494 etc. ● Scriban, Arh, XXVIII 1921, p. 240 *sarbād* din alb. *tharbēt*; D, p. 1155 „alb. *tharbēt*, olt. *harbād*, rudă cu germ. *herb* aspru la gust”. ● Rosetti, ILR, II, p. 122 *sarbād* „aigre” = alb. *tharb* - trebuie separat de *searbād* „palid”. ● AnEtn, 1958, p. 151 i.-e. **sueruo-* „acru, amar”. ● Mihăescu, RESEE, VI 1968, p. 148. *exalbidus*.

Dacă nu este variantă regională, tîrzie, *salb-*, *selbezí* ar putea fi un cuvînt diferit, posibil de origine latină, care însă nu e admisibilă (*in-sapidus*, **subalbidus*, **salbidus*, *exalbidus* etc., toate fără valoare) pentru *sarbed*. S-a admis existența a două cuvinte cu această formă în cele două sensuri de mai sus și s-a făcut legătura cu alb. *tharb-*, fiind un element comun alb.-rom., înrudit cu grupa de cuvinte celtice însemnînd „amar”: v. iri. *serb*, cymr. *chwerw*, corn. *wherow* etc. din **sueruos* (WP, II, p. 513, în legătură cu grupa rad. **suro-* „acru, acid, sărat, amar”). Forma rad. din cuvintele celtice era i.-e. **suer-*, care însă nu poate avea nimic comun cu omonimul **suer-* „a supura, puroiă”; arhetipul român **servidus* presupune un i.-e. **s(er)uo-* cu suf. *-idus*.

sburdá v. *zburdá*.

(124) *scăpără* vb intr. 1) „a scoate scînteii lovind cremenea cu amnarul” („battere le briquet; Feuer schlagen, Funken sprühen”). 2) „a scoate scînteii din pietre (lovindu-le cu potcoava)” („faire jaillir des étincelles; Funken schlagen”). 3) „a fulgera” („étinceler; aufblitzen machen”). 4) „a fi nerăbdător” („être impatient; vor Ungeduld zappeln”) etc.

Der.: *scăpărat*, *scăpăraător*, -oare (adj., vb), *scăpărațură*, -mînt (pl. *scăpăraminte*), *scăpărușe* („chibrite”).

Dial.: arom. *ascăpir*, (*a*)*scăpirare*, *scăperare*, (*a*)*scapir*, *ascăpirare*, *ascăpirătură* (RevLg, XI 1966, p. 562, Albania), var. *șcrăpuescu*, -uire, împr. din alb. (DR, II, p. 547); megl. *scăpir*, *scăpirari*.

Împr. din rom.: ung. *szheperál* „üt (lovește)”, zona Huedin, StLex, StCom, 13, p. 259.

Alb.: *shkreþ* „schlage Funken, Feuer; es blitzt”.

LexB, p. 615. ● LaurM, II, p. 1080. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 695 mgr. *στραπή* (*ἀστραπή* „fulger”), alb. *shkreþëg*, *shkreþ* „faire des étincelles”. ● Meyer, EWAlb, p. 408 *scăpără* în legătură cu alb. *shkreþ*. ● Pascu, Et, p. 34 **scapulo*, -ilo „lovesc cu varga” < *scapulo* „băț”. ● Tiktin, DictRG, p. 1376-7 „stimmt lautlich zu lat. *capero*, -are ‘runzeln’, ist jedenfalls Erbwort; desselben Ursprungs dürfte alb. *shkreþ* sein”. ● Pascu, DÉtMR, II, p. 222, 71 împr. din alb. ● Philippide, OrR, II, 732 „probabil cuvintele rom. și alb. aparțin împreună; orig. obscură”. ● Meyer-L, REW 1624b „*capere* ‘runzeln’ (rum. *scăpără* ‘aufblitzen’ ist begrifflich wenig wahrscheinlich)”. ● Scriban, D, p. 1165 lat. **excapere* a se descreși, a se lumina. ● Rosetti, ILR, II, p. 122 cf. alb. *shkreþ*. ● Giuglea, LL, IV, p. 35-39 *scăpără* < *esca* + *pyr*. ● Candrea, DEnc, p. 112, Șăineanu, DUn, p. 571 „orig. necun.” ● ILR (1969), p. 296 lat. *capere*.

Lipsit de analogii romanice (derivarea din lat. *capere*, ori *esca* + *pyr* nu au nici o valoare), verbul este același în română și albaneză; dar forma genuină

a temei apare echivocă, nu se știe în care idiom s-a petrecut metateza lui *-r-*, făcînd dificilă stabilirea bazei etimologice. În acțiunea „scăpăratului” elementul esențial este „lovirea cremenei cu amnarul” spre a obține scînteii, noțiune pentru care există o analogie în limbile slave: rus *kresú*, *kresáv* „a scăpăra (cu amnarul)”, malorus *kresat*, *krensút* „a scăpăra, ciopli pietre, a tăia crengi” etc.; tema **kres-* din i.-e. **kre-s-*, cf. **krek-* „a lovi” (**kre-m-* în v.sl. *kremenì* „cremene”, *kremykhú* „silex” (WP, I, p. 483; IETW, 618). Este probabilă o bază i.-e. **k(e)re-p-*, în care metateza lui *-r-* s-a produs în limba română; eventual rad. **(s)kep-*, **skap-* „a tăia, lovi, răzui, ciopli” etc. (WP, II, p. 559), din care s-ar explica ușor acțiunea de „izbire a cremenei; scăpărarea”. Videant alii.

(125) *serum* s.n. (pl. *scrumuri*) „cenușă care păstrează forma lucrului ars” („cendre; Asche, verkohlte Masse”). Dos., VSv, Oct. 4 *scrumul*.

Der.: *a scrumă*, *scrumuî* („a se face scrum”), *scrumit*, (*a*)*scrumat*, †*ascruma* (Dos.), *scrumie*, *scrumieră*, *scrumelniță*.

Dial.: arom. *scrum*, *scrumare*, *scrumat*, *scrumedzu* („ard”), *șcrumat*, *șcrumedzu*, *nscrum*, *nscrumedzu*, megl. *scrum*.

Împr. din rom.: blg. *skrum*, *skrumjavam*, *skrumenie* (DR, III, p. 211-212) ucr. *škrum* „funingine”, *zaškrumiti* „sich mit einer Brandkruste oder mit Schrof bedecken” (BalkA, II, p. 133; RomSl, XVI 1968, p. 95); săs. *skrum* „Russ; Tabakskruste in der Pfeife” (RomEISz, p. 46); ung. reg. *szkrum* „hamu” (MNYRomKölc, p. 359); gr. epir. *σκαροῦ(π)ος* (RomWNGr, p. 42, 92; RevLg, XII 1967, p. 539).

Alb.: *shkrumþ*, artic. *shkrumbi* „alles Verkohlte, Verbrannte”, *shkrumb* „ciò che è carbonizzato” (Cord.).

LexB, p. 624. ● Pontbr, p. 662 ung. *korom*. ● LaurM, II, p. 1108 „probabile din *cremare*”. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 611 din trc *kurum* „suie; Russ”, cf. ung. *korom*. Admis: Meyer, EWAlb, p. 409 alb. *shkrump* = rom. *scrum* din trc; Geheeb, JB, V, p. 35 („s + trc *kurum*, direct dem trc entlehnt”); de la turci l-au luat separat albanezii; Șăineanu, InfOr, II, p. 318, R, XXXI 1902, p. 570. ● Densușianu, HLR, I, p. 383 *scrum* direct din cuman *kurum* sau prin intermediu albanez. ● Pascu, REBS, p. 20. ArR, IX, p. 309 din trc. ● Rom. *scrum* = alb. *shkrump*: Șăineanu, DUn, p. 577; Philippide, OrR, II, p. 732-733 („cuvinte sigur identice; orig. obscură”); Candrea, DEnc, p. 1125; Rosetti, ILR, II, p. 122. ● Capidan, DR, II, p. 458 (III, p. 211-212) e inadmisibil împr. din trc. sau cuman în albaneză și în trei dialecte românești a lui *kurum* și schimbarea identică a formei sale; „existînd cuvîntul și la turci, am putea să ne suim pe scara veacurilor mai departe, spre a ajunge la avari, care în calea distrugătoare prefăceau totul în ‘scrum’. Limba lor n-o cunoaștem; dar ca popor turco-tatar poate să fi existat în limba lor o formă din care s-ar fi putut naște cuvîntul albanez și român, anterior venirii turcilor și cumanilor”. Admis: Pușcariu, LR, I, p. 257-258. ● Tiktin, DictRG, p. 1394 „die Ähnlichkeit mit trc *kurum*, ung. *korom* ist wohl nur zufällig”. ● Scriban, D, p. 1178 „trc *kurum*”.

Este evidentă înrudirea și obîrșia comună a cuvîntului românesc cu cel albanez. Asemănarea cu ung. *korom*, trc *kurum* e fortuită, după cum moștenirea de la avari apare total neverosimilă. Lipsind un element asemănător în idiomurile învecinate, nu rămîne decît obîrșia anteromană a cuvîntului. Ca „cenușă, rest al arderii”, *scrum* conține noțiunea „ardere” și rad. i.-e. **ker-* „a arde, a fi aprins, a încălzi” (WP, I, p. 418-419; WH, I, p. 165): v. ind. *kudāyati* „a arde, pîrli” (**kr-d-*), lit. *kuriū* „a încălzi”, lat. *car-bo(nis)*, ahd. *herd*, v.sax. *herth* „vatră” etc., alb. *sh-korz* „Rauchabzug”; baza **k(e)re-m-* în lat. *cremo*, -*āre* „a arde”, gr. *κέραιος* „argilă, lut, țiglă, oală” (WH, I, p. 287; IETW, 571, 3). Baza comună a cuvintelor rom. și alb. **kro-m-* cu prefix *s-* (= alb. *sh*) care ar putea fi lat. *ex-*, nu i.-e. (*sm-* ori alt element) este mai probabil decît i.-e. **k(e)reu-m-*.

(126) *seulă* vb tr. 1) „a ridica în picioare” („lever; aufheben”). 2) „a ridica din pat, a deștepta din somn” („éveiller, réveiller; (auf)-wecken”); refl. 1) „a se ridica spre a porni” („se lever; aufstehen”). 2) „a se deștepta” („se réveiller; (wieder) aufwachen”). 3) „a se răscula” („se soulever, se révolter; sich empören”).

Der.: *sculare*, *sculat* (adj. și s.), *sculătură* („surrectio” AnonC), *sculătoare*, *sculățel* („săltăreț, vioiu”), *sculament*(?) neologism.

Dial.: arom. *scol*, *ascol*, *sculă*, *sculat*, *sculată*, megl. *scol*, istr. *scolu*.

Alb.: *sh k u l*, *tshkul* „reisse aus”, *shkul'em* „ziehen von einem Orte fort” (Meyer), „andar di corpo”, *zhgulë* „sradicare, trapiantarsi, emigrare” (Cord.).

DictB, II, p. 346 „*scol* excito ab *exculo*”. ● LexB, p. 620 „*scolu* a lat. *ex* et *collum* quasi *collum* attolo: gall. *s'excouler* attolor”. ● Pontbr. p. 662 lat. *ex* + *colare*. ● Cihac, DĒtDR, I, p. 146 lat. *excolloco*. ● LaurM, II, p. 1098 *scollare* = *scullare* (contrassu d'in escollare). ● Tiktin, ZrPh, XI 1887, p. 82 (dunkel). ● Philippide, ILR, p. 107 *rîscol* - v. sl. *raskoliti* a fost considerat ca = *re* + *scol*, de unde vb *scol*. ● Crețu, MardLex, p. 365 lat. *excolloco* apocopat. ● Geheeb, JB, V 1898, p. 34, Weigand, JB, VI, p. 34 **excollere* pentru *extollere*. ● Byhan, JB, VI, p. 343 **excolare* din **exlocare*, cf. alb. *shkul'em*, (t)shkul ausreissen ● Sulică, *Gazeta Transilvaniei* 1901, nr 97 **excollare* de la *colum* „grumaz” (cf. arom. „scol o boafe mare” = „strig tare”). ● Candrea, EIL, p. 74 *succollo* „auf die Schulter nehmen”. ● Pușcariu, CL, XXXV 1901, p. 826-8, ZrPh, XXVII 1903, p. 747 „natürlich kann keine dieser Ableitungen ernst genommen werden”; propune (cf. EWR, 1558, PerspDict, p. 47, DR, VI, p. 223, LR, p. I, 347): sensul principal, aproape singur al lui *scol* este „urnesc pe cineva din culcuș” (căpăul a sculat un cîrd de potîrnichi), contrarul lui *zac*, contrar ce poate fi exprimat prin prefixul *s-* = *ex*; rămîne de căutat pentru *-col* un cuvînt lat. cu sensul „zac”: *cubo*, *-are* „ruhend liegen, auf einem Lager ruhen” se prezintă de la sine[!]; *excubere* > it. *scovare* „Wild aus dem Lager aufjagen”; **excubillare*, **excubulare*. Paterinitatea lui „*excubulare*” o revendica Densusianu, NRR, IV 1901, p. 460, R, XXXIII 1904, p. 285. Admis ca probabil: Tiktin, DictRG, p. 1396, Candrea, DEnc, p. 1126, Meyer-L, REW 2990 „**excubulare* > a se sculă 'sich erheben’; oder **excollare* zu *colare* 'herunter und herauf ziehen’, woher? Weigand vgl. alb. *shkul* 'losmachen’, das eine schon lat. Bildung voraussetzt”. Weigand, BalkA, II, p. 112 confecționează pentru alb. *shkul* și rom. *scol* un lat. **collare*. ● Diculescu, OrLR, p. 647 lat. **excollevere* = *levere*. ● Rosetti, ILR, I, p. 176 **excubulare*. ● Pascu, VR 1908, p. 148, Et, p. 35 **excollevere* = *levere*, ArR, VI 1922, p. 265, DĒtMR, I, p. 154, 1384 **excub(i)lare* < *cubile* (din care și *culare*). ● Scriban, D, p. 1173 **ex-col-levo*, d. *levere*. ● Șăineanu, DUn, p. 579 orig. necun. ● ILR (1969), p. 298 lat. **excubulare*

Încercările pentru *sculă* se izbesc de grele piedici fonetice și semantice, căci sînt imposibile formal **exculare*, **extollere*, *răscol*, **exlocare*, **excollevere* (unele acceptabile parțial pentru sens), iar altele total nepotrivite ca semantism: *succollo*, **excollocare*, **excollare*; prin nimic mai verosimilă apare etimologia dată de Pușcariu (Densusianu) din **excubulare* pentru verbul comun alb.-rom. a cărui esență semantică este „a mișca, a urni, a î m p i n g e”, iar forma străromână a epocii romane putea fi **scullare* ori **scub(u)lare* (*ex-*); tertium non datur. De preferat al doilea arhetip care duce la baza **skeub-l-* a rad. i.-e. **skeub-*, „a arunca, împinge” (WP, II, p. 556; IETW, 955): lit. *skūbti* „a se grăbi”, *skubūs*, *skubrūs* „sprinten, grăbit” (posibil v. sl. *skubati* „a trage, a smulge”), got. *afskiuban* „a împinge înlături, a izgoni”, ags. *scēofan*, *scūfan*, ahd. *scioban* „a împinge, îmbrînci”, ahd. *scūf(a)la*, *scūbla*, ags. *scofl* „lopătă”. Alb.-rom. **scublare* ar putea fi un verb denominativ, la care modificările fonetice erau normale atît în română (*stabulum* > *staul*, *subula* > *sulă*, *sub(u)lum* > *sul*), cît și în albaneză (ex. *sub(u)lum* > *shul*). În atare sens poate fi „schon eine lat. Bildung” (Meyer-L), dar nu la un latin-roman, ci unul indigen carpato-balcanic. Prezența lui *o* în loc de *u* în formele accentuate *scol*, *scolă* etc. nu este izolată fără analogii în cuvintele moștenite (cf. *ploaie* < *pluvia*, *droaie* ș.a.). Fone-

tismul străromân *bl* > *l* este sigur și în arhetipul **pubula*, român comun (EWR, 1396; CDDE, 1455; DictRG, p. 1277-1278) ce nu poate fi latin-roman, ci absolut sigur autohton traco-dac, cu unele corespondențe (sens primar „umflătură, proeminență, nod” etc.) în lituană, letonă ș.a. (WP, II, p. 81).

(127) *seurmă* (var. *scîrmă*, *scrumă*, Tikt., Scrib.; *scurrima* PsalHurm, 93, 13) vb tr. și intr. 1) „a răscoli țărîna cu ciocul, cu botul, cu unghiile, ghearele (etc.); a rîcii” („fouir (la terre), fouiller, creuser en grattant; scharren, graben”). 2) „a roade” („ronger; ab-, zernagen”; „ceva îl scurmă la inimă = qq. chose lui rongeaît le coeur”). 3) „a scruta” („scruter; er-, ausforschen”; „îmi scurmă fundul gîndurilor = il scrute le fond de ma pensée”).

Der.: *scurmare*, *scurmat*, *scurmător*, *scurmătură*; posibil și *scormoni* (Tikt.; der. de Pușcariu, DR, I, p. 239-241 din *cormană*; problematic).

LexB, p. 625 „*scurmu* i.e. rimu, rimor, ruo; i.e. scorbelescu, sgîrmiu, rimu afară, excabo, pruo, eruo a lat. *exgrumo*, i.e. *grumos eruo*, Varr. RR 14”. ● Cihac, DĒtDR I, p. 231 „*rimu* fouiller, fouir, l. rimari; - *scurm* (pour *scurim*) I. **ex-covrimari* fouiller, fouir, gratter” ● LaurM, II, p. 1111 *escorrimare*. Admis: Tiktin, ZrPh, XII 1888, p. 448, Geheeb, JB, V, p. 35, Körting, LRWb 3373, Tiktin, DictRG, p. 466, 1397 lat. **exconrimo*, 1390 „*scormoni*, wahrsch. zu a *scurmă*, viell. zunächst von *scurmală* (vgl. *incurcă* - *incurd* etc.) abgeleitet, also über **scurmăli*, *scormoli* od. nach a *răscoli* umgebildet”, Giuglea, Cerc, p. 25-26, Meyer-L, REW 2254, Pușcariu, DR, I, p. 239, Candrea, DEnc, p. 1127, Șăineanu, DUn, p. 573. ● Scriban, D, p. 1180. ● Șăineanu, DictRF, p. 520 „l. **excomprimari*”.

Formula lui Cihac a găsit acces în dicționare și chiar la unii etimologiști vigilenți, deși **ex-con-rimari* este o confecție hibridă după verbul românesc prin adăugarea de prefixe la tema lat. *rim-*, fără valoare ca și **exgrumo* imaginat în LexB; apropierea de *curmă* nu e de luat în seamă din cauza deosebirii semantice (totuși, rad. i.-e. **skeu-r-* al lui *curmă* are formă și sensuri primare apropiate). *Scurmă* aparține la rad. i.-e. **sker-* „a tăia” (WP, II, p. 573-577; cf. *zgîriă*, *zgrîmă*), posibil baza **skre-m-*, ori mai curînd **skreu-m*, a cărei paralelă **skreu-t-* e lat. *scrūtor*, *-ari* „a cerceta, a scotoci”, inițial „a tăia, cresta sau a zgîria spre a vedea ce se ascunde înlăuntru”, ahd. *scrōtan* „a spinteca, tăia, a măcina” etc., cu sensul lui *scrutari* ahd. *scrūtōn*, *scrodōn*, *scrutlōn* „a cerceta, explora, aprofunda” etc.; *scurmă* dintr-un mai vechiu **scruma*, cu metateză timpurie.

seărbăd v. sarbăd.

sărîmă v. fărîmă.

sgîriă v. zgîriă.

sgrimă v. zgrîmă.

(128) *sîmbure* s.m. (var. *sîmbur*; pl. *sîmburi*) 1) „partea din mijlocul unor fructe, cu învelișul mai tare, sau lemnos, conținînd miezul sau sîmînța; miez” („noyau; pépin; Obststein, Kern”), 2) fig. „partea centrală a unei formații” („noyau, Kernstück”).

Der.: *sîmburel* (AnonC), *sîmburaș*, *sîmburos*, *sîmburoasă* (specie de struguri), *sîmburar* („bot-gros”, pasăre), (?)*sîmburuș* (-uc); topon. *Sîmburești*; antropon. *Sîmburescu* (OnR, p. 370).

Dial.: arom. *sîmburu*, *sîmbure*, *sămb-*, *sumbur*, *sumburi*, *sumbru*, megl. *somburi*, istr. *sămbur*.

Î m p r. din rom.: n. gr. σούβρος „noyau de la noix” (Zagorion), „noyau en général” (Epir; RumWNGr, p. 41, 90; REBS, p. 79, 360).

Alb.: *thumbullë* „nasture, nod, măciulie (la ac)”, *thumull*, *thumbëz*, *sumbulj*, *sumull* (*sumbull* „bottone”, Cord.).

LaurM, II, p. 1187 „*sîmbure* nucleus, semen, granum, acinus, (d'in semen)”. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 344 cf. v. sl. *zrūno* „granum, acinus”, rus *zerno* etc. ● Hasdeu, CuvB, I, p. 309 *sîmbure* înrudit cu cuvîntul alb, p. 92 „dem Alb. ist entlehnt rum *sîmbură*”. ● Pedersen, KZ, XXXVI 1900, p. 333 alb. *sîmbule*, *thūmbule*, i.-e. **k'vāmo-*, **k'umb(h)o-la* sau **k'umpo-*: n.pers. *sumb* „huf” etc. ● Capidan, DR, II, p. 546 *sîmbure* = alb. *thumbull*, *sumbull*. În arom. *sumburi* u din silaba inițială e secundar, sub influența celui de al doilea u. ● Barić, AlbRSt, p. 10; Șăineanu, DUn, p. 562; Tiktin, DictRG, p. 1426; Candrea, DEnc, p. 1157; Philippide, OrR, II, p. 733 „sigur identice; cel alb. e băstinaș (Meyer); nu se poate hotărî dacă cel rom. e băstinaș ori impr. din alb.”; Scriban, D, p. 1208. ● Pascu, REBS, p. 79, 360, DĒtMR, I, p. 191 trac **sumbula*, din care atît rom. *sîmbure*, cit și alb. *thumbullë*, *sumbul*. ● Papahagi, Dunărea (Siliștra), II 1925, p. 83 *sîmbure* din lat. *sabulum*; cuvîntul alb. e impr. din rom. ● Weigand, BalkA, III, p. 212 „thrak. **sambulla* > geg. *sumull-a*, tosk. *thumbull* 'Knospe, Knopf' rom. arom. *sîmbure* 'Obststein; Kern'. Nach dem rum. (î aus a) und der aind. Entsprechung *samba*, gr. *kombi* 'Knopf' scheint a zu u duch das folgende u assimiliert worden zu sein”.

Element comun albano-român, evident de origine autohtonă carpato-balcanică, pentru care nu găsim o etimologie satisfăcătoare în domeniul comparativ. Încercările făcute (*thump*, *-bi* „Stachel, Glockenschwengel; Knopf” etc.; v. ind. *s'amba*, gr. *κόμπος* „nod” ș.a.) nu duc la legături potrivite în alte limbi. Forma arhetipului alb.-rom. pare să fi fost **sambul-* (**somb-*?), iar sensul (1) din română „partea de mijloc a fructelor”; „nasture” este secundar, mult mai târziu. Radicalul i.-e. putea fi cu s- ori *k'*, de forma **sem-*, **k'emb(h)-* etc.; eventual **k'em-*, **k'am-* „a acoperi, înveli” (WP, I, p. 386–387, 3; IĒtW, p. 556), care a dat și cuvinte pentru „acoperitoare, coajă, învelitoare, cămașă”: v. ind. *çāmulyā-*, *çāmula-* „cămașă de lînă”, *çamī-* „prosopis spicigera; plantă leguminoasă (păstăioasă)”, lat. (celt.) *camisia*, v. nord. *hams* „coajă, carapace, păstaie” etc. Plus adhuc non liquet.

sîrmă v. *fărîmă*.

serie v. *șoric*.

(129) *spînz* (var. *spîns*, *spînj*, *spînj*, *spîndz*, *spănj*, *spănz*, *spînji*) s.m. „plantă cu rizomul gros, negricios, cu numeroase fibre radicale, cu flori roșii purpurii („*helleborus purpurascens*; *ellébore*; *Nieswurz*”), numită și „bojotei, iarba nebulnilor, iarba lupului, boșută, ouăle popii, coaiele popii, buruiană (iarbă) de talan” (Basarabia, Dobrogea; RevC, VIII, p. 115–116); vreo șase variante.

Der.: a *spînzui*, *spînji* („a înierba”), *spînzire*, *spînzac* („om nebun care umblă cîmpii” ban., DR, IV, p. 868), *spîndzatsic* („bartlos”, combinat din *spîntac* + *spînz*, ban., JB, III, p. 326); topon. *Spînzul*.

Dial.: arom. *spîngiu*, *spîngiuiescu* „a vaccina cu spînz”; megl. *spîngu*, *sprengu* (cf. blg. *sprez*, GrS, VII, p. 201).

Impr. din rom.: ucr. *spynáz* „*helleborus niger*”, *spynz*, *spens* „*helleborus viridis*” (BalkA, II, p. 142; RomSl, XIV 1967, p. 173); srb *sprez sprž* „*helleborus niger*”; blg. *spriáz*; säs. *spuns* (RevC, XII, p. 94); ung. *eszpendz* (NyIrK, III 1959, p. 108), *puns* (NyIrK, VI, p. 284; SCL, XIV 1963, p. 383).

Alb.: *shpëndër*, *shpëndel* s.f. „elleboro” (Cord.), *shpen*, *shpenër*, *shpen-drë*, *shpenn* (-nd, BalkA, II, p. 224).

LexB, p. 661. ● LaurM, II, p. 1231, Gloss, p. 545. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 357 v. sl. *prazi* „stipes”, *praziti* „laxare”, *suprezati* „coniungere” etc. Admis: Byhan, JB, V, p. 333; Densusianu, HLR, I, p. 271. ● Tiktin, DictRG, p. 1470 „Zshg mit *sprez*, *spre(e)ž* (letztere Form auch 1263 belegt) ist kaum wahrsch.”. ● Pascu, DĒtMR, I, p.

191, 1796, REBS, p. 27 din trac **spenzus*, *spen-*, cf. lat. *splen-*, gr. *splen* „rate”. ● Weigand, BalkA, II, p. 224 rad.? Philippide, OrR, I, p. 621 fiind folosit la vindecarea cailor de dalac boală a splinei (ven. *spienzza*, dalm. *spianza*), *spînz* ar putea veni din *spenză* „splină”, apoi „leac contra bolii de splină”. Admis: Scriban, D, p. 1231. ● Pascu, RevC, XII, p. 94 v. sl. **sprez-*. ● Rosetti, IIR, II, p. 122 „*spînz* — alb. *shpëndër*; dar z: alb. *d* nu corespund (ne-am aștepta la drom. *d* sau alb. *dh*). Apropierea de numele splinei din dial. it. de sud nu e justificată”. ● Candrea, DEnc, p. 1187, Șăineanu, DUn, p. 606 „orig. necum.”.

Acest element lexical comun alb.-rom. este atestat și în limbi slave (regional) ca împrumut din română. Legătura etimologică cu *splină* este inadmisibilă fonetic și semantic, iar împrumutarea din forma dalm. ori venetă apare ca o ipoteză gratuită cită vreme în acele graiuri nu există apelativul *spînz* sau măcar vreo formă intermediară apropiată. Un trac **spenzus* (tot din *splen-*) nu explică dispariția lui *-l-*, nici forma albaneză, nefiind de luat în seamă prin lipsa deocamdată a unei baze i.-e. corespunzătoare care ar fi trebuit să aibă forma **speng'*; încît tracicul **spenz-* are puține șanse de a fi existat. Forma drom. *spînz* presupune un **spendiu-* (*spandiu-*), temă **spend-*, în alb. *shpënd-* (cf. *rëndës-rînză*; *grundë-grunz*), i.-e. **spend(h)-*. Este greu a da o etimologie pentru acest element carpato-balcanic, neștiind dacă tilcuirea justă trebuie să plece de la o particularitate fito-morfologică (forma frunzelor dantelelate și ascuțite, ori rădăcina, tulpina etc.; v. descrierea plantei: Panțu, Plant, p. 286) sau de la utilizarea ei în medicina populară contra durerilor de dinți ori a dalacului cailor: „spînzul e întrebunțat de popor la vindecarea cailor bolnavi de dalac. Cu o sulă se fac opt înțepături în pieptul calului bolnav și apoi se viră sub piele, în fiecare înțepătură, cite un fir de rădăcină de spînz. Calul se umflă apoi la piept, umflătura sparge, curge materie din ea și în citeva zile calul este vindecat” (Panțu). Efectul terapeutic al spînzului ar fi analog cu al uleiului de terpentină. Se pot cita rădăcini i.-e. de formă apropiată, care însă nu explică semantismul cuvîntului nostru: **sp(h)e(n)d-* „a tresări, pal-pita; a se zvîrcoli” (WP, II, p. 664; IĒtW, 989), fris. *spat*, *spad* „Krankheit in den Hechsen der Hinterbeine der Pferde”, oland. *spat* „Kramp” etc.; ori **spē(i)-* „ziehen, spannen” (WP, II, p. 655; IĒtW, 982). Nu este cu totul exclusă o legătură de înrudire cu lat. *spinus* „spin” etc., i.-e. **spei-* „ascuțit” (WP, II, p. 653), ținînd seama de vîrfurile ascuțite ale conturului dantelat al frunzelor de spînz(?).

(129a) *stărnūt* (var. *strănut*, *strămut*, *stănut*) adj. „cu o pată albă pe nas (bot) la cai” („qui a le naseau blanc; Schneppe, Schnippe”).

Der.: *strămutat* (cal *strămutat*, mold.), *strănare* (poate pentru a rima cu *nare* în poezia populară), *străinea* („mic semn, pată”?), *streinel* (etim. populară cu *strein*?).

Dial.: neatestat (arom. = *bal'u*).

Pascu, Suf, p. 138 obscur. ● Diclescu, Gep, p. 175–176, ZrPh, XLI 1921, p. 427–428, XLIX, p. 426–429, **stărn-* din got. *stairno*, nhd. *Stern* „stea” etc. ● Densusianu, GrS, I, p. 348–349 „cu etimologii în felul lui *stărnūt* < *stern* am putea admite că și *iapă* e germ. (sued. dial. *hapä*, dan. *hoppe*)”. Weigand, BalkA, III, p. 308 „der weisse Fleck am Maul ist doch kein Stern auf der Stirn und wie sollen die Rumänen dazu kommen, ein Wort zu entlehnen, das in eigentlicher und auch übertragener Bedeutung im rum. 'stea în frunte' bewahrt ist; die Bildung eines adj. auf -ut setzt voraus, dass das Stammwort erhalten ist, das ist aber nicht der Fall”; Skok, ZrPh XLIII p. 194. Admis: Pușcariu, DR, III, p. 838–839 (LR, I, p. 273) „se potrivește și ca formă și ca înțeles foarte bine cu germ. *Stern*”. ● Tiktin, DictRG, p. 1509 „post-verbal von a *strănută*; die Schneppe wurde, wie es scheint, mit dem Niesen in ursächlichem Zusammenhang gebracht”. ● Admis: Weigand, BalkA, III, p. 308, Candrea, DEnc, p. 1212–1213. ● Giuglea, RevF, II, p. 60 **stignutus* < v. gr. *στῖγνυζ* < lat.,

stigma sau *stigmare*. ● Skok, ZrPh, I, 1930, p. 273 „lat. *stellinutus ergab mit *strenut, welches volksetymologisch nach stränut oder cornut ungebildet werden konnte ...”. ● Gamillscheg, RomG, II, p. 254—255 gepid. *sternó*, „Stern, Blesse”; „evident, unwiderleglich”. ● Densusianu, GrS, VII, p. 279—281 din sl. *sr(u)na* „căprioară” + *usta* „buzat”, căci acest animal are botul de culoare mai deschisă, deci „cu buzele, de căprioară” [!]. Admis: Scriban, D, p. 1239, Rosetti, ILR, II, p. 82 ● AnEtu, 1957—1958, p. 144.

Cuvîntul continuă să rămînă obscur, neputînd fi romanic, slav ori germanic, lipsit de corespondenți în aceste idiomuri. Derivat cu suf. -ut-, *stärnut* este vechi în limbă, posibil o temă autohtonă *ster-n-. Dacă „pata” de pe nasul ori buza calului poate fi interpretată ca ceva în legătură cu murdăria, mînjit(?), ar fi o bază a rad. i.-e. *ster- din *steregie*, luat eventual în sens figurat, zicîndu-se despre cal că e „cu o pată (murdărie), mînjit pe bot”, imagine potrivită pentru un animal foarte curat cum e calul.

(130) *steregie* (var. *stir-*, *sterigie*, *stregie*, -jie, ban. *sterežin'e*, Dos. *sterevie*; *tirighie*, -eg-) s.f. 1) „funingine” („suie; Russ”). 2) „țurțur(i) de funingine pe coșul prin care iese fumul” („glaçon, charbon de fumée; Russzapfen”). 3) „țurțur sau picătură, sediment solidificat dintr-o materie lichidă sau viscoasă; tartru, materie ce rămîne din vin pe fundul buții” („glaçon, sédiment, tartre; Zapfen, Stück, Weinstein”). 4) „apă murdară ce curge din paie afumate ale acoperișului sau din coșul pe unde iese fumul” („eau trouble et sale qui coule du chaume du toit; schmutziges Dachwasser”).

Der.: *sterezat* „uimit (a se uita sterezat) (?*stirigiatus, Philippide, OrR, II, p. 177—178).

Dial.: megl. *strezin* „scrum” (AtILR, 683), *strizin* „funingine” (Megl, III, p. 277—278), *străzin*, *strizin* pl. „steregie” (GrS, VII, p. 203).

LexB, p. 670 „steregie scoim [adică: sloin] de funingine: *stiria fuliginis*”. ● Pontbr, p. 702 gr. στεργιά. ● Cihac, DÉtDR, I, p. 264 lat. *stilligia < *stilla* (*stiria*). ● LaurM, II, p. 1287 *stiria*, *stilla*, *stiricidium*, *stillicidium* picatura completa: de apa, de miere, de ghiată etc.; în specie *fuliginea stiria* picatura de fuligine (etc.). ● Körting, LRWb, 9053 *stilligia (*stilla*, *stiria*). Respins: Densusianu, R, XXXIII, p. 285, Candrea, CI, XXXIX 1905, p. 428—431 (cf. EIL, II p. 7) *stilligia ar fi dat în rom. *stelege sau *stilege; *stillicidium trebuia să dea *steleceoz. Candrea adoptă forma de bază *steregie* (cf. ban.). „În lat., 'o picătură înghețată' se numea *stiria*; *steregia* e îndeosebi 'o picătură de funingine', care trebuie să se fi numit *stiria fuliginea* 'picătură de funingine', sau *stiria caliginea* 'picătură neagră ca fumul' ... Forma contaminată *striginea, *stiliginea (*stirigineus, *stiligineus); prototipuri lat. vulg. *stir-*, *stil-* au existat lăsînd urme în dial. din nordul Italiei (canav. *stalesen*, borm. *stelegini*, retor. *stanschaint*, *standsche* 'Traufe, Dachtraufe' etc.) ...”; DEnc, p. 1202 lat. vulg. *stiliginea < *sti(ria + fu)lignia*. Admis: Tiktin, DictRG, p. 1491, Philippide, OrR, II, p. 177. ● Meyer-L, REW 8266 *stiricidius* „Schneeflockenfall”. Cf. (Granr, BL, V, p. 114. ● Giuglea, Conc, p. 20 lat. *stilla + fuliginea*, sp. dial. *estellesin* „suie”. ● Scriban, Arh, XXIX 1922, p. 477, D, p. 1321 „tirighie sau st- (gr. *trygia* drojdie de vin, blg. *trygos* strugure, cules. n.g. culesu viilor, tartru, funingine, coaja ...)”. ● Șăineanu, DŪn, p. 617 „orig. necun.”.

Aceste încercări nu explică sensul și forma lui *steregie* (*stilligia, *stillicidium ori *stiricidium nu pot duce la rom. *steregie*); de asemenea soluția lui Candrea (înspirată de traducerea latină a LexB „stiria fuliginis”), susținută cu multe argumente și insistență, n-a dat rezultate, căci pleacă de la falsă premisă că „steregie e nu orice picătură înghețată, ci îndeosebi o picătură de funingine (etc.)”; *steregie* nu se referă la o picătură de funingine în mod exclusiv, iar combinația de cuvinte (imaginată numai de dragul apelativului românesc) *stirigia fuliginea*, *caliginea* e artificioasă, pretinsa contaminare — neverosimilă; faptul

că nu se explică dispariția silabelor -ria + fu- (decît prin punerea lor „în paranteză”) face ca ipoteza să cadă de la sine, lipsind orice bază romanică admisibilă (exemplele citate de Candrea și în REW *stalasen*, *stelegini*, *standsche* etc. înseamnă „streașină”). Nici tema gr. *tryg-* nu explică pe *steregie*, pentru a cărei justă legătură etimologică se impune interpretarea corectă a semantismului (echivoc, în aparență, prin varietatea accepțiunilor lui în diferite zone românești), cu atît mai mult cu cît în articolul lui Candrea sensurile au fost aranjate unilateral potrivit cu etimologia latină stabilită dinainte, insistînd asupra sensului convențional „picătură (țurțur?)”. La Dosoftei înseamnă „cenușă” („funingine”?), ori poate „lavă” („muntele Etna are în virv o gaură din carea ese negru fum și sterevie și foc”, VSv, Fevr. 5; „fum de sterevie fața să le arză”, PsalV, 67, 5) ⁴¹. Accepțiunile apelativului sînt nuanțate și variate în diferite zone românești ⁴², dar prevalează noțiunea „funingine” (sediment sau țurțuri), ca și în megl., apoi „apă turbure, murdară”, mai ales de funingine din coșul de fum ori din paie afumate (vechi, murdare), „sediment (turbure, murdar) din vin” etc. Nepotrivirea între „funingine” și „apă murdară” este numai aparentă, căci toate accepțiunile se reduc la „murdar”, fie lichid conținînd în soluție impurități, fie un „sediment, depozit”, uneori solidificat în formă de sloi, țurțur, tartru, alteori un strat variabil de funingine ce colorează (murdărește) coșul, pereții și tavanul casei țărănești, unde trece multă vreme fumul: „pereții și tavanul nu mai sînt albi, ci cafenii de steregie, căci fumegînd soba sau cup-torul, atmosfera casei se umple de fum”, cum o descrie un medic ⁴³. În acest sens e de căutat o înrudire etimologică pentru *steregie*, al cărei arhetip (cf. ban. *sterežin'e*, megl. *strezin*) era *st(e)reginea, cu un sufix lat. -eus, -ea (adjectival) și o temă *st(e)re-g-in-, rad. *(s)ter- „lichid murdar, spurcat, murdărie, gunoi; a murdări, spurca” (WP, II, p. 641—642, 8; IEtW, 1031, 8), *(s)terg-, (s)terg-ca în gr. στεργανος κόπρων Hsch., τάρχανον, vin stricat (alterat), oțet; Nachwein” etc., v. isl. *prekkr*, mhd. *drec*, -ckes „Dreck” (*tregno- sau *trekno-); baza *(s)terk- lat. *stercus*, -oris, lit. *teršiu*, *teršti* „a mînji, murdări, umplea de noroi”, *aptersiu* „murdăresc, spurc” etc. Sufixul -n- este fie i.-e., fie lat. -ine-. Restrîngerea asupra „funinginii” din coșul sobei datează din româna comună, cînd *stereginea desemna cea mai caracteristică „murdărie” din casă: „funinginea”.

(130a) *sterp* (var. *stărp*; fem. *stearpă*) adj. 1) „care nu poate avea copii, care nu fată” („stérile; unfruchtbar”), „care nu fată în acel an” („bréhaigne”).

⁴¹ Forma întrebuintată de mitropolit „sterevie” este moldovenism literar invers cu v în loc de g, după analogia lui *gicol* pentru *vicol* (*viscol*) etc. (Candrea; Tiktin).

⁴² Majoritatea variantelor la Candrea; LexB „sloi de funingine”, LaurM „țurțur, picătură compactă”, ori „funingine (din coșul de fum)”, Polizu „cep de funingine”, Dané „suie”, Costinescu „materie neagră ce lasă fumul pe baloii coșului sobelor; suie”; în Muscel „funingine arsă”. Dimbovița, Argeș, Gorj (etc.) „funingine”, nord-vestul Moldovei *stirigie*, -ii „cărbone de fum” (Șez, III, p. 88; Șăineanu); Covurlui *stiriyii* (Graiul nostru, I, p. 322), Alexi *steregie* „Russzapfen”; ban. *sterežine*, *stăre-* „funingine”, Oaș *steregii*, *stere-* „țurțuri de funingine”; Năsăud *steregie* „funinginea de pe cornii la acoperișul caselor” (Gazeta Transilv. 1888, nr 54, p. 2, n. 478); Mediaș *sterigie* „țurțuri de funingine” și „picături ce curg din lemnul verde cînd îl bagi în foc”, Tîrnava Mică „apă de ploaie ce curge din strășină” (Viciu); la Abrud *stregie* (și *strijie*) „umezeala ce se face în podul casei și pe hornul cuptorului din cauza fumului; apa ce curge de pe paie afumate ale acoperișului caselor”; ultima accepțiune cunoscută și în alte zone (Turda-Cluj, Maram. etc., chiar la Zărnești-Buzău); prin Rîmnicu-Sărat (Bordeasca etc.) *stregie* „coceala albastră ce se formează în vasul de aramă nespoit (necesorit) și care colorează mîncarea sau ceea ce se fierbe în asemenea vas”, ori *steregie* „funingine”; Valea Putnei *stirigie* „materia ce se depune în cazan la fierbere” etc.; Rupea „apă turbure, murdară ce rămîne la fierberea unor materii colorante”; Vilcea *stirighie* „ce rămîne din vin pã bute, o ricăi și acresc cu ea” (Vircol).

⁴³ Dr G. Crăiniceanu, *Igiena țaranului român* (1895), p. 57.

2) „neroditor, care nu produce nimic” („improductif, infructueux; nicht produktiv”). 3) „sec, arid” („sec, aride; dürr, ausgetrocknet”). 4) „(porumb) cu boabe rare” („(maïs) a grains clairsemés; Mais mit schütter gewachsenen Körnern”).

Der.: *sterpi*, -it, *sterbet* („toate oile sterpe”), *sterpie*, *sterpos* („pământ —”), *sterpare*, -ări („oale stearpă”), *sterpar* și *sterpătar* („păzitorul turmei de sterpe”), *sterpărie*, *sterpătură*, *sterpiciume*.

Dial.: arom. *sterpu*, *stearpă* (der. *stirpes*, -itor, -itșuni, *stir-*, *stărpar*, *stărpar*, ; *stirpuret*, *stirpuriu* „turmă de oi sterpe”, *stirpuescu*, -uit „devin sterp”), *străkescu*, -ire, *străkitură*, *astărkescu*, *astrakim*, *astrăkescu*, -ire, -it, „a seca; avorta (etc.)”, megl. *sterp*.

Împ. din rom.: sâs. *stirpe* „unfruchtbares Muttertier” (RomEISz, p. 47), ung. (Crișana) *sztárpa* (NyIrK, VI, p. 285).

Alb.: *shterpë* „sterile, che non partorisce quest'anno, a suo tempo”.

LexB, p. 671 „*sterpu* sterilis, infecundus; a lat. *extirps*”. ● Pontbr, p. 701. ● LaurM, II, p. 1278 *sterpire*, 1279 *sterpu*. ● Cihac, DEtDR, II, p. 702 *sterp*, *stirie*, στέρφα, στέρρα, στέρπα „sterile” etc. ● Gaster, RIAF, I, p. 351 cuvintele rom. și alb. vin din der. lat. cu *ex-* din *stirps*. ● Meyer, EWAlb, p. 417 cuvântul alb. este autohton, cel rom. e illyric ● Densusianu, HLR, I, p. 224 (el. alb.-rom.-ven.) „d'origine obscure est *sterp*, alb. *shterpë*, *stjerë*, ven. *sterpo* = sterile”. ● Unii preferă pe lat. **extirpis*: Herzog, ZrPh, XXVI 1902, p. 736 „wir gelangen ohne Mühe [dar fără a cită LexB și pe Gaster!] etwa auf ein lat. **extirpis* (etc.)”. Pușcariu, EWR, 1644, Körting, LRWb, 3490a, Șăineanu, DUn, p. 615, Tiktin, DictRG, p. 1492, Pascu, ArR, IX 1925, p. 311, Philippide, OrR, II, p. 641, 737–738, Meyer-L, REW * 3072, Capidan, Megl. III, p. 275; alții gr. στέρφος: Weigand, JB, XVI, p. 228, Rohlf, ArR, IX, p. 159, nr 3072 (contaminare cu lat. **extirpus*), EWUG, 2059, Diculescu, DR, IV, p. 443, Candrea, DEnc, p. 1203, Drăganu, RomIX–XIV, p. 59, Scriban, D, p. 1242, Pușcariu, LR, I, p. 259, Rosetti, ILR, II, p. 68–69, Giuglea, DR, X, p. 443–445, DRS, p. 65. ● AnEtn, 1957–1958, p. 144 posibil i.-e. **ster*.

Majoritatea părerilor s-au repartizat între lat. **extirps* (LexB, apoi „descoperit” de Gaster și Herzog) și gr. στέρφος: cuvântul românesc ar putea să derive din oricare, fiind deci aproape o chestiune „de preferință personală”. Dar termenul alb.-rom. *sterp* pare să fie autohton anteroman, putând fi conectat direct la rad. i.-e. **ster-* „țeapăn, rigid, tare” (WP, II, p. 631; IETW, p. 1022), din care o formă paralelă sau specializare **ster-* „sterp” (WP, II, p. 640–641; IETW, p. 1031), lat. *sterilis*, gr. στέρφα etc.

(130b) *stîna* s.f. (pl. *stîni*) 1) „construcție de lemn (ca o simplă casă fărănească) servind ca adăpost pentru păstori și ca loc de prepararea brînzeturilor” („bergerie, fromagerie; Schäferhütte, Käserei”). 2) p. ext. „întreg locul pe care e instalată stîna și dependențele ei (strunga, celarul, țarcurile, bordeiele)” („bergerie, endroit où l'on garde les brebis; Schäferei, Sennhütte, Sennerei”).

Der.: *stînișoară*, *stînărie*, *stînaș*; topon. *Stîna*, *Stînișoara*.

Dial.: arom. *stîna*; istr. *stînărie*.

Împ. din rom.: ung. *eszténa*, -ina, *eszténa*, *széna*, *isztina*, *isztina*, *eszténás* „ciobanul care mulge oile la strungă” (InfIR, p. 42; NyIrK, VII 1963, p. 117 și 119), *eszténa-csinálás*, *eszténás-szimbora*, *eszténahely*, *eszténajuh*, *eszténajüst*, *eszténatárs* ș.a. (StUn, 1962, 2, p. 24; StCom, 13, p. 259; MNyTetSz, I, p. 804); srbc. *stîna*, ucr. *Styna*, *Stynișora* (RomSI, XVI 1968, p. 96).

Este un cuvânt tipic păstoresc, general și străvechi în limbă, dar cu obârșie deocamdată echivocă; posibil autohton, preroman, preslav. Cei mai mulți

filologi l-au considerat slav (ca împrumut arhaic), alții însă (între ei Philippide) l-au declarat autohton traco-dacic. Ambele ipoteze par să aibă deocamdată egale șanse de a fi reale; dintr-un traco-dacic **stana* (rad. i.-e. **stā-* „a sta; stațiune, loc de ședere”, WP, II, p. 603–610; IETW, p. 1004) ușor putea să derive rom. *stîna*.

(131) *stîncă* s.f. (pl. *stînci*) „masă enormă de piatră, mai ales ascuțită, ce se ridică pe un munte („roche, rocher; Fels, Klippe”).

Der.: *stîncărie*, *stîncie*, *stîncos*; topon. *Stîncești* ș.a.

DictB, p. 666 *stancu*, pl. *stîncuri* saxum, *stancosu* felsig. ● Miklosich, SLEIR, p. 46 din sl. *stěnka*; admis: Cihac, DEtDR, II, p. 360–361 și de alții; LaurM. Gloss, p. 546; Tiktin, DictRG, p. 1497 „ansch. zu ksl. *stanū*, vgl. *stānā* (de piatră); doch käme auch vlat. *stancus* „müde” (ital. *stanco* id., rum. *stîng* „link”) in Betracht; (petra) stanca „müder”, daher «träger, unbeweglicher Stein»; GrS, V, p. 161 (Rosetti); DR, VII 1934, p. 456 (Pușcariu) și alte opinii sovăietnice, confuze ale filologilor români din ultimele patru decenii; Pascu, RevC, X 1936, p. 123: elemente trace în latina balcanică *stîna*, *stîngă*, *zăr*, *smîntînă*, *stăpîn*, *stîncă*, *codru*, *brad*, *spînz*. ● A. Rosetti, *Influența limbilor slave meridionale asupra limbii române (sec. VI–XII)*, București, 1954, p. 67 explicat prin *stěnka* (srbc. *stěnac* etc.) ● G. Mihăilă, SCL, XXII 1971, p. 362 („Criteriile determinării împrumuturilor slave în limba română”) *stîncă* nu poate fi slav, din motive fonetice și semantice; deocamdată trebuie să-l trecem printre cuvintele cu etimologie necunoscută (cum făcuseră și alții: Candrea, Șăineanu, Pușcariu, LR, I, p. 286 etc.).

Discuțiile în jurul etimologiei lui *stîncă* au terminat în concluzia că, neputînd să fie slav (cum a demonstrat în 1971 eminentul slavist bucureștean), el trebuie considerat ca „obscur, de obârșie necunoscută”, revenind ca atare fondului lexical autohton, căci există o putință de încadrare în sistemul etimologic indo-european. Esențialul în apelativul (exclusiv românesc) *stîncă* e noțiunea de „ascuțit, vîrf tăios, dungă ascuțită, tăioasă”, iar cea mai verosimilă bază indo-europeană pare a fi **stegh-*, nazalizat **stengh-* „a înțepă; prăjină, pai înțepător, ascuțit, țeapăn”, sued. *stagg* (germ. *stagger*) „iarbă țeapănă, ascuțită”, gr. στόνυξ, -υξος „extremitate a unghiilor, ghearelor, ascuțit, tăiș (al unei pietre sau stînci)”, let. *stingstu*, *stingst* „țeapă, ștaif”, *stingers* „ștram, țeapăn, rigid” etc. (WP, II, p. 622–623; DEtG, p. 915; WH, II, p. 706–707). La baza apelativului rom. *stîncă* poate să fi stat o formă carpato-balcanică **stēnk-*/g-, sau chiar **stank-*, cu semantism arhaic, bine conservat pînă azi.

(132) *străghiătă* (var. -ță, *st(e)reghiătă*, -ță, *sterghiat*, *stirighiată*, *străg'iată*, -ță ban., haț., *strădiătă*, *stre-*, *străyată* Oaș) s.f. (pl. *străgheți*) 1) „cașul (laptele) abia încheagat și nestors încă de zăr” („lait caillé; geronnene Milch”). 2) oit. „bucăți (de sînge, piftie) încheagate” („gelé, caillot; geronnenes Blutstück, Sulze”). 3) „zăr ce se ridică deasupra laptelui încheagat; iuțimea chia-gului; smîntînă de pe lapte încheagat; zăr stors din caș” („petit lait; crème; Molke, Buttermilch”).

Der.: a (se) *străgheț*, -ți „se coaguler” (*străgheț* „a preface în străgheată, a încheaga, a (se) slei”, despre lapte, sînge, răcitur-piftie oit.), a *străgheț* („părul străghiătă”) „a încheța, a prinde pojghiță de ghiață” (zona Iernut–Deag–Bord la Mureș, inform. N. Vlassa), *străgheț*, -it „închegat”, *străgetar* „uncalta cu care se sfarmă străghiata”.

Dial.: arom. *strîgl'atâ*, *străgl'eată*, -tu „brînză dulce încă nescursă de zăr; lapte încheagat. boțul din lapte încheagat” (DMacRD); megl. *strîgl'at(ă)* (GrS, I, p. 36); istr. *strîgl'ata* „lapte încheagat și amestecat (pentru a fi mîncat)” (AtILR, II, s.n., harta 418; CercLg, IX, p. 205, 214; XVI, p. 93–94; AtILR, II, 412/02); cf. și forma *străgl'ajă* la Carașoveni în Banat.

Îm.p.r. din rom.: srb *strigl'ata* „Quarkkäse” (GrS, III, p. 429; în legătură cu *strigl'ata* formă citată la Carașoveni în DR, X, p. 305), cr. *strigijata* „Sauermilch” (SOF, XXI, p. 374); blg. *strägleta* (G. Pascu); gr. *στριγλιετα* (RumWNGr, p. 91); ung. reg. *sztergyáca*, *sztergyáca* „megaludt juhtej, lágysajt” (MNYRomKölc, p. 384). LexB, p. 677 „stregnice lapte covasitu (închegatu); lac coagulatium (concretum)”. ● Pascu, ArR, VI 1922, p. 265, DÉtMR, I, p. 67—68, 430, RevC, II 1928, p. 128, III, p. 46 lat. **extraglata* = **extrac(o)ag(u)lata* „coagulée”, cf. *chiag*, *c'ag* < **clagum* = *coagulum*; suf. -*cață* analogic. Admis: Capidan, Megl, III, p. 277. ● Giuglea, DR, III, p. 616 a însemnat „laptele care prinde pojghiță, peliță” (strat) deasupra; pelița ce se formează pe lapte aduce după sine coagularea; lat. *stragulatium* (din *stragulus* adj., *stragula* „Decke” etc.), sensul „zur Decke gemacht; Decke” etc. Admis: Densusiannu, ALP, II, p. 187—188 ● Candrea, GrS, III, p. 428—429 „termen moștenit probabil de la păstorii romani; (*lac*) *strangulatum* dait serré, compriné”, adică «lapte prins», trebuie să fi însemnat aceeași noțiune; ... explică pe *străghiată* fără cea mai mică dificultate fonetică sau semantică...”; DEnc, p. 1211. ● Skok, JF, XVIII, p. 354 **extraglata*. ● Scriban, D, p. 1249 „lat. **extracoagulata* ori *strangulata*”. ● DR, XI, p. 165—170, AnEtn, 1957—1958, p. 148 i.-e. **streg-l-*, **ster-* „tare, consistent” prin tracică.

Vechile încercări de etimologie nu sînt justificate, nu explică termenul românesc: **extracoagulata*, **extragulata* presupun o formă paralelă nemetatezată a lui *coagulum* (care a evoluat: *c(o)aglum* > **clagum* > *chiag*), afereza grupului *c(o)a-* și compunerea cu *extra-* nejustificată pentru semantism: *stragulata* nu este admisibil semantic și formal (în prima silabă trebuie să fie nu *a*, ci *e*, cum indică dialectele sudice), „cu evoluție semantică indoelnică” (Candrea); aceeași obiecție împotriva lui (*lac*) *strangulatum*, nepotrivit semantic, căci *strangulare* „a gitui, înăbuși” cam greu s-ar fi putut aplica în latina „vulgară” a păstorilor dunăreni la „închegarea laptelui”, noțiune pentru care exista și există termenul latin precis, lipsit de echivoc: *coagulum* (> **clagu-* > *chiag*), *coagulare*. Ce ar fi putut îndemna pe strămoșii românilor să dea laptelui „închegat, prins” atributul sinistru de „strangulat”, adică „lapte înăbușit”? Noțiunea de „serré, comprimé” este de prisos, cîtă vreme închegarea laptelui se face (de la sine) fără nici o presiune ori violență, uniform, de sus pînă la fundul vasului. Cu etimologia lui Candrea s-au epuizat resursele oferite de limba latină, dovadă că nu aici este de căutat originea etimologică și semnificația cultural-istorică a cuvîntului românesc ⁴⁴, care este deplin echivalent și sinonim cu „lapte coagulat, prins” („lapte cu chiag”, Mehed., „lapte închegat cu zăr cu tot; cașul însuși abia închegat” etc.). Sensurile secundare de sub 3) sînt limitate la cîteva lucruri ⁴⁵, lipsite de importanță semantică pentru etimologie. După completa închegare a laptelui, se face alegerea cașului din zăr; *străghiată* e separată în două derivate, unul lichid (galben-verziu) zărul, altul consistent, cașul din

⁴⁴ *Străghiată* e cunoscută azi în aproape toate zonele românești: Ardeal, Banat, Oltenia, Muntenia, Bucovina [în Moldova paște a lipsi, neatestat pînă acum]; îl dă și Iordache Golescu în Dicționarul său „*străgheață* se zice laptele cel închegat pînă iese dulce, pînă a nu se acri”, Sez, XXX 1922, XVIII p. 163; prezent în toate dialectele, cuvîntul a fost un termen absolut general în graiul străromânilor, în romanitatea carpato-balcanică.

⁴⁵ E. Precup, *Păstoritul în Munții Rodnei* (Cluj, 1926), p. 19 „după ce s-a prins (închegat) laptele, se rupe cu lingura cea mare de lemn. Prin această crăpătură se adună deasupra un lichid verzui, care se numește *străgeată* și care se ia cu lingura și se toarnă în chiagornită, pentru a se folosi din nou la închegatul laptelui. Străgeata e iuțimea chiagului, chiagul cel tare, care se ia din budacă, spre a nu se întări cașul, să se facă prea aspru, ci să rămînă moale și să se întindă brînza”. Cf. T. Moraru, *Viața pastorală în Munții Rodnei* (București, 1937), p. 179 etc. (cf. PăstRom, p. 200). Același sens în Bucovina (Cimpulung etc.); Hațeg: zărul ce iese deasupra laptelui închegat e „străgeata zărului”; Oaș *străyată* „zărul ce picură din caș” (Candrea, *Graiul Oaș*, p. 52); în zona Someș (Cînbăncuța etc.) *străghiată* e „smîntina laptelui de oaie” (Coman, *Glosar*, p. 135) și (com. Friș) *străgeată* „lapte închegat” (Pașca, *Glosar*, p. 247) etc.

care se face *brînza*. În unele zone, *străghiată* desighează și alte lichide și materii coagulate, întărite: sînge, răcături, nu numai despre lapte ⁴⁶. Pildele oltenesti oferă o dovadă în plus că sensul „a întări, a (se) solidifica, a deveni consistent” este esențial pentru apelativ, care fiind echivalent cu „(lapte, lichid) închegat, coagulat” este un adjectiv substantivat, participiu în -*at-* al unui verb cu tulpina de forma **streg-l-*, baza care duce direct la i.-e. **ster-g*, **st(e)re-g-* a rad. **ster-* „țeapăn, înțepenit, rigid; lucru tare (consistent)” (WP, II, p. 627—635, 1; IETW, 1023; cu alt aspect și alt sens în *strugure*): v. isl. partic. *storkinn* „închegat, înțepenit”, got. *gastairknan* „a închea”, v. isl. *strokna* „închegat”, ahd. *kierstorchanen* „erstarren, erkalten” etc., lit. *strėgti* „a (se) înțepeni, a îngheța”, let. *stregele* „sloi de gheață” etc. Transformările fonetice sînt conforme elementului ereditar al limbii române: **sterg-l-at-*, **streg-l-at-* > *strigl'-*, *străghiată*. Prezența în toate dialectele arată că este unul din puținele elemente lexicale autohtone „pan-românești”; azi însă, cuvîntul este pe cale de dispariție în unele zone (de ex. e rar în Banat), cunoscut numai de bătrîni, iar prin alte locuri (Bărăgan, Basarabia, Moldova) nu e atestat. Accepțiunile actuale „lapte închegat; sînge închegat; piftie (răcături)” arată că *străgheată* era la început termenul generic spre denumirea „închegării” oricărei fel de lichid (corespondent indigen al lat. *coagulum*—*chiag*); restrîngerea accepțiunii asupra laptelui în majoritatea teritoriului lingvistic românesc trebuie să fie de veche dată, evident în legătură cu importanța păstoritului în viața social-economică a poporului român.

În medicina empirică (populară), *străghiată* se folosește cu succes pentru desumflarea buboaielor (furuncul) sau leuirea bubelor. „Se mulge lapte la vite și imediat se pune în el puțin chiag; după închegare se ia puțin și se pune pe umflătură: buboi (bubă, spartă sau nespertă) și îndată se trage (scade) umflătura” (Ciașianu—Pira—Popescu, *Folclor din Vîlcea*, 1928, p. 199). „Bubele se mai vindecă și cu *străghiată*” (Păcală, *Răs*, p. 253) etc. La megeniți, *strigl'ata* medicinală e „un fel de ali-fie făcută din piatră acră și cu albuș de ou bine bătut, îngroșat apoi cu brînză și întrebuițat ca leac contra durerilor de ochi” (GrS, VII, p. 204). De relevat că în unele zone (Argeș, Vîlcea, Teleorman, Dolj, Turda ș.a.) apelativul *străghiată* e cunoscut numai pentru numirea acestei cantități mai mici de lapte închegat în scopuri terapeutice-medicale, nu pentru laptele coagulat din care se scoate cașul.

(133) *strépede* (var. *streped*; pl. *strepézî*) s.m. „vierme cu capul negru, de culoare albă-gălbuie, crește în brînză; carete, codaț” („ciron, (ver de fromage); Käse-, Speckmade”). AnonC, *strepede* vermis in caseo et caribus nascens.

Dial.: arom. *strepede* (RevLG, XI 1966, p. 562) și yermu di caș, megl. *strépij* „vierme de brînză” (Capidan, Megl, III, p. 277).

Alb.: *shtreþ*, artic. *shtrebi* „vierme”.

LexB, p. 677. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 373 din v.sl. *črŭvi* „vermis”. ● Meyer, EWAlb, p. 137 *strepede* impr. din alb. *shtërþin*, gr. *επιτο*, AlbSt, III, p. 43. Admis: Șăineanu, DŪn, p. 620. Tiktin, DictRG, p. 1512 „alb. *shtrep* ist augenschlein. dass. Wort; die Grundlage dürfte lat. *ex-trepi-* aus 'unruhig hin und her durcheinanderlaufend' sein; zum Ausgang vgl. *limpede*, *repede*”; Candrea, DEnc, p. 1215. ● Giuglea, DR, III, p. 603, n. 3 lat. **expertēridus*; cf. lat. *teredo* și „larve de viande”. Philippide, OrR, II, p. 734 „alb. aparține la rad. **serþ-* în legătură cu cuvîntul rom., care însă e fără îndoială impr. din alb. și presupune un **srepidus* din *serpere*; dar metateza

⁴⁶ În vestul Olteniei se zice despre lapte cînd s-a prins ori înăcrit „străghețit”; „străgheață ceva închegat: i-a înfipt cuțitu’ în inimă și curgea sîngele străgheți; varsă străgheți de sînge; a străghețu = a se închea: cătarăm la inimă și sîngele fu străghețat; piftiile s-au străghețat (etc.)” (Boceanu, *Glosar Mehed.*, AAR, s. II, t. XXXV, MSL 1913, p. 103); Gorj: „străgheți de sînge” = „bucăți de sînge închegat, rar despre lapte; se zice și străgheți de piftie”; Vîlcea: *străgheți* înseamnă „tobă de porc cu sînge închegat, slănină, sgîrciuri etc.; sîngerete”.

srep > *serp* - nu-i conformă spiritului limbii române; e posibil ca **srepidus* să fie cuvânt latin introdus prin mijlocire alb., unde metateza *srep* - a putut fi sprijinită de analogia radicalului băstinaș alb. *srp*-; rom. *strepede* ar putea fi impr. din alb., dar nu e însuși alb. *shtrep*". ● Scriban, D, p. 1251 „cf. lat. *trēpidus* tremurător, agitat; alb. *shtrep*". ● AnEtn, 1957-1958, p. 142.

Inseparabil de corespondentul albanez, *strepede* nu poate fi explicat din latină (**srepidus*, **ex-terpidus* etc.). Mai aproape de adevăr pare legătura lui *shtrep*, -bi cu rad. **serp*-, *srp*- „a se tîrî”, v. ind. *sārpāti*, lat. *serpere*, *serpens*, alb. *g'arpër* „șarpe” etc., cu infix *t* (ca în *Strymon*, *Istros*; WP, II, p. 502); dar există nepotriviri semantice și s-ar părea că este de luat în considerare mai curînd o răd. **ter*- care a dat baza **terd*- în v. ind. *tardā-h* „o insectă”, lit. *trandis* „vierme, strepede, cariu” (WP, I, p. 734, 6; IETW, 1076), baza **terp*-, *trēp*- let. *tārps* „vierme” (WP, I, p. 732); în aceasta însă nu este explicată inițiala s-; să fie „s- mobil” ori lat. *ex*-? Nimic sigur.

(134) **strûgure** (var. *strugur*) s.m. (pl. *struguri*) 1) † „vița (de vie)” („vigne, cep de vigne; Weinrebe, Rebenstock”). 2) „fructul viței de vie” („raisin; (Wein)Traube”); vreo 25 variante.

Der.: *struguwaș*, *strugurei*, *struguroi*, *strugușori*, *strugușoare*, *strugurar* („negustor de struguri”), *struguriu* („de strugure, ca strugurele: mere strugurii”), *strugureș* (măr, „soi de măr care face mere mărunte cu vârgi roșii, acrișoare la gust”, MatDial, I, p. 94); *strugureană* nume de oaie (Alba); topon. *Strugureni*, antropon. *Strugurescu*, *Strugurcanu* etc.

Dial.: neatestat (arom. = *auă*).

DictB, II p. 417 „*strugur*, graec. *stafoli*”. ● LexB, p. 681. ● LaurM, II, p. 1318 „etim. incerta; compara *uva*, *uvula* = *ugura*, ca *favu*, *favulu* = *faguru*, gr. *σπόγγυλος* apoi gr. *τράχ*, *τρυ*-; compara și verb *strugere*”. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 376 v.sl. *stružiti* „radere, lacerare” (= a struji). ● G. Ioannidu, *Dict. elino-rom.* II, p. 1105 (cit. de Diclescu) gr. *τρυγή* „fruct, poamă”. Admis: Pascu, ArR, X 1926, p. 472 (**trugula* sau **trugorus*). Tiktin, *DictRG*, p. 1520. ● Crețu, *MardLex*, p. 371 lat. *surculus* „mlădiță”, *sruculus*. ● Șăineanu, DUn, p. 622 din *strug*, arom. *strugur*, așchie adică ce cade din *strug* - ciorchine de struguri - strugure. ● Diclescu, *Gep*, p. 178, ZrPh, XLI 1921, p. 424-425, XLIX, p. 415 din *gepid*. **prubilo* = md. *trubel* „Traube, strugure” etc. Admis: Pușcariu, DR, III, p. 839, Scriban, D, p. 1254; respins: Weigand, BalkA, III, p. 309 „lautlich ganz unmöglich, es würde *truär*, *tror* ergeben, oder *truolu* > *tru!*”. Šiadbei, *Probl*, p. 57-58, SCL, IX 1958, p. 193 („noi îl alăturăm cu vgr. *βοτρός* 'grappe de raisin' > lat. *botrys*, *botrus* > **botrulus*, **trubolus* (etc.)”). ● Skok, ZrPh XLIII, p. 191, L, p. 268, RIĒB, III/6 1938, p. 590 din srb. *strug* „strung Stengel”, - ceea ce n-a admis nimeni, „lautlich und begrifflich abzulehnen” Gamillscheg, *RomG*, II, p. 265-266 (preferă vestgerm. *prub* > got. *strub* > *gepid*. *struwilo* > rom. *strugure*; respins de Skok, RIĒB, p. 590). ● H. Petersson, *Etymol. Miscellen*, p. 18-20 (Lunds Univers. Arsskrift, XIX 1923, 6; cf. Gl, XV, p. 199, GrS, V, p. 175): dacic, înrudit cu gr. *σπόγγυλος* „Nachtschatten” [?], mhd. *strūch* „Strauch”, lit. *struge*. ● Densusianu, GrS, V, p. 174-175 cu sensul mai vechi „ciorchine” ar avea la bază tema *streb*- (lat. *strebula*, *stribula* „carne din coapsa animalelor jertfite”, gr. *σπεβλός* „sucit” etc.); **strebulus*, **stribulus* > *strubulus*. ● Pușcariu, DR, VI, p. 310 „orig. necun. Mai plauzibil lat. *uva* dimin. *uvula*, *u* > *g* (ca *fagur*, *negură*, *rug*), dar arom. *auă* cu *v* amuțit. În partea inițială ar fi *stuv* (< *stylus*) 'țurțur', *stuvă* 'promoroacă, chiciură; mănușchi ce atîrnă'. Compus (cf. *coco-barză* < *cocor* + *barză*) ar fi dat **sturugură-strugură-strugure-struguri* [!]. Admis: Meyer-L, REW³ 9105, - deși „*strugur* < *uvula* est impossible” Graur, BL, V, p. 116.

Izolată în dialectul dacoromân, *strugure* (neexplicat de tentativele din trecut, unele total artificioase, neverosimile) este element străvechi în limbă. Sensul actual „raisin” e aproape general (Diclescu citează pentru mold. accepțiunea „Beerenbüschel, Traubenbüschel, Traubenkamm”); dar el nu pare a fi cel ori-

ginal, etimologic, cu toate că în textele vechi (începînd din sec. XVI) *struguru(-e)* înseamnă „fructul viței de vie”. Consensul textelor și a limbii actuale e contrazis de un pasaj căruia nu i s-a dat atenție: PsalSch, 79, 12 „tinseși vițele lui pînă la mare” prezintă o variantă în PsalHurm, unde „vițele” (sl. pozra „ramură”) e redat prin „strugurii”, care avea accepțiunea „viță”, fiind deci echivalent și sinonim deplin; căci nu este probabil ca vreun copist sau traducător (oricît de smerit și mediocru cunoscător de limbă română) să fi confundat „ciorchina (boabele)” cu „firul (tulpina)” viței de vie; ori să redea prin „strugure” (= ciorchină) însăși „vița de vie” (= ramura), extinzînd numele fructului asupra plantei întregi. Pe la a. 1500, *strugure* însemna nu numai „ciorchină, fruct al viței de vie”, ci în general și „viță, ramură”, sens din var. PsalHurm, ce dispăre apoi, rămînînd numai echivalent al lui *auă* (*uva*) și *ciorchine* (de ex. „struguru de auo”, *MardLex*, nr 768 etc.). Care din cele două accepțiuni „viță” și „ciorchine, boabă” are prioritate în timp? Fîresc e ca întreaga plantă să fi avut mai întîi numele ce s-a putut extinde, respectiv restrînge asupra fructului, nu invers. Atare alternativă poate da o soluție etimologică mulțumitoare pentru o bază i.-e. și sufix *strug-ur-* a epocii străromâne, ori eventual **strug-ul-*; rad. i.-e. era **ster-* „a fi țepăn, înțepenit; lucru (obiect) înțepenit tare, (spec.) tulpină a unei plante, lujer; a merge țepăn” (WP, II, p. 627-635, 1; IETW, 1026): gr. *στερεός* „țepăn, solid, tare (etc.)”, baza **st(e)rē-* în lat. *strēnā* orig. „ramuri din dumbrava zeiței Strenia” etc.; **ster-g-* și **stere-g-* în nhd. tirol. *stork* „trunchi, ciot, tulpină de copac”, bav. *stork* „Fischerstange” ș.a. Acest **ster-* e diferit de cel asemănător din *străghiată*: ele nu trebuie confundate (cum face WP), deși sensurile unora din cuvintele grupelor se apropie, fiind în esență deosebite noțiunile „fir, lucru țepăn, tulpină de plantă” și „tare, întărit, solidificat (despre lichide)”. Baza lui *strugure* va fi fost **st(e)reu-g-*, ca în let. *strūkuls* „țurțur de gheață”, v. lit. *strungas*, lit. *strūgas*, *striūgas*, *strūkas* „scurt, trunchiat”, mnd. *strūk* „ramură ruptă, tufiș (bucet) des, scund, copăcel, arbust” etc.; suf. *-r-* ori *-l-* e frecvent în nume de plante (*mugure*, *sîmbure* etc.). Apartenența la i.-e. **ster-* nu poate fi contestată nici în eventualitatea interpretării lui *strugure* ca avînd sensul primar „ciorchină (conglomerat de boabe, mică grămadă)” care atîrnă ca un țurțur etc. Se confirmă astfel faptul (vag întezărit de suedezul Petersson) că *strugure* aparține fondului lexical autohton, însemnînd inițial „viță de vie; viță, ramură, tulpină, fir”, limitat apoi asupra fructului „ciorchina (de strugure)” și înlocuind complet în drom. pe lat. *uva* (arom. *auă*).

(135) **strûngă** s.f. (pl. *strungă*), var. olt. *strung* (PăstRom, p. 24) 1) locul strîmt (deschizătura) prin care oile trec cîte una la muls” („ouverture du parc par laquelle les brebis passent une à une pour les traire; schmaler Ausgang für die (einzeln) zu melkenden Schafe”). 2) „îngrăditură (în formă de semielipsă), lîngă stîna, în care se închid oile ce urmează a fi mulse” („bercail; Melk-pferch, Schafstall”). 3) „trecătoare îngustă, defileu, rîritură” („défilé; schmaler Durchgang, Pass, Spalt, Enge, Lücke”).

Der.: *strunguță*, *strunguliță*, *strungușoară*, *strunguș*, *strungar*, *strungăraș*, *strungăresc*, *strungăreață*, *strungăreș* (găleată), *strungăraita*, *strungărit* („bir, impozit”, zis și *strungă*); „cu *strungăreață* între dinți”; *strunguș*, *strungăreș*, *strungăciu*, *strungăriș* etc.; *postrungă* („strungăreață”, olt.); topon. *Strunga*, *Strungari*, *Strungile* etc. CercLg, XI 1966, p. 12-13 = StDialTop, p. 271-272); antropon. *Strungaru* etc.

Dial.: arom. *strungă* (BalkA, II, p. 270) și „poliță îngustă” (inform. I. Caranica), *Petrostrunga* (topon. la Olimp DR, X, p. 279); *La Strungă* (LL,

III, p. 107); megl. *strungă*, *strungar*, istr. *strungă* „ușa ocolului (pe unde ies oile la muls)” (CercLg, IX, p. 206).

Împ. r. din rom.: blg. *straga* (PăstRom, p. 52), srber. *strunga*, *strungac*, *struga*, *Strugarevo* (Vlahii, p. 154), sloven *struga*, n.gr. στρογγα (RumWNGr, p. 43, 91; RevLg, XII 1967, p. 539), slovac, ucr. *strunga*, -*nka*, *strungar*, -*aș*, pol. *straga* (RomSl, XIV 1967, p. 173, XVI, p. 96); ung. *sztrunga*, *esztrunga*, *eszterunga*, *isztrunga*, *sztronga* etc., der. *esztrengál*, *esztróngál*, *esztróngál* etc., *sztróngál*, *esztréngás juhász*, *esztréngabárvány* (StUn, 1962, I, p. 21), *esztróngár* „ciobănaș care dă oile în strungă” (SCL, XIV, p. 383); documentarea și bibliografia cuvintului în limba maghiară: RomIX—XIV, p. 60, InfIR, p. 42, WtbCs, p. 136, SzJsz, I, p. 172, SCL, XIV, p. 383, NyIrK, VI 1963, p. 197 și 295, XII 1968, p. 320, MNyTetSz, I, p. 807; *sztrungéjaca* (din *strungăveală*) „fejőcsupor” (NyIrK, ibid.), *sztrungász* „juhászbojtár” (NyIrK, VI, p. 200, VII, p. 293, VIII, p. 106); posibil forma locală *isztinga* „juhkosár, ahová a juhokat fejéskor behajtják” (Bezid, jud. Mureș, NyIrK, VI, p. 378 [dacă nu e stână]; StCom, 13, p. 259 etc.); săs. *strungē* „Pferch, Melkstall, Zucht” (RomEISz, p. 47); ven. *strunga* (RomIX—XIV, p. 60).

A 1 b.: *sh tr un g e*, -a „Abteilung des Pferches, in dem Ziegen gemolken werden”; „la porta dell'ovile per cui si fanno passare le pecore e le capre per mungere” (Cord).

LexB, p. 681. ● Miklosich, SLEIR, p. 47 v.sl. *stronga*, „dunkles Wort, wahrscheinlich verwandt mit (rum.) *string*, lat. *stringo* und daher rumun. Ursprungs”; SLEIM, p. 55 (orig.alb.); BeitrVoc, III, p. 251 „dunkel. Zusammenhang mit *string* ist schwer anzunehmen”. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 267 cu vb *string*. ● LaurM, II, p. 1311 *strunga* = *stringa*. ● Meyer, EWALB, p. 418. ● Byhan, JB, V, p. 133 latin. ● Vasmer, RczSl, II 1909, p. 27—28 din v.sl. **stroga* „Hürde” (care poate fi din gr. στρογγα „Auspressung”). Admis: Brückner, KZ, XLVIII, p. 166; Weigand, JB, XVI 1910, p. 228—9, BalkA, II, p. 270—271, Jokl, StAlb, p. 89 *strungă* din același rad. ca lat. *stringo*, **strng-*, băștinaș în alb. Respins de Drăganu. ● Giuglea, DR, II, p. 342 contaminare a lat. *ruga* „Runzel, Gasse” + rom. **stingă* din germ. *stanga* „prăjină” (DRS, p. 30—31). Respins: Densusianu, GrS, I, p. 161—163 (cf. basc. *hestrango* „grand pieux”, *estrongo* „palis, pieu de haie” etc., gr. στρογγυλος „rotund”); Meyer-L., DR, IV, p. 642—644 contaminare **stringă* + *ruga*; REW 8315; Graur, BL, V p. 114 „l'explication de *strunga* est sûrement fautive; ce mot n'a aucune chance d'être latin”. ● Diculescu, Gep, p. 198 din gr. στρογγή (> **strunega*?). ● Pușcariu, DR, IV, p. 1308. ● Șăineanu, DUn, p. 622 „*strungă* = *stringă* 'loc strîmt', vorbă ciobănească de orig. indigenă”. ● Tiktin, DictRG, p. 1521 „rum. Hirtenwort unbek. Ursprungs”. ● Pascu, DĒtMR, I, p. 191, 1798, REBS, p. 82, 378, ArR, X, p. 473 trac **strum(i)ca* < **struma* „écoulement, passage”, i.-e. *(s)ru- „couler”, *Struma*, *Strymon*. Admis: Philippide, OrR, I, p. 442—443 „nîmic mai posibil decît ca *strungă* să fie cuvînt trac, *strunga*: conf. topon. *Stronges* în Tracia (Procop.)”; II, p. 735 „sigur băștinaș în rom. și poate în alb.”; Scriban, D, p. 1255. ● Barić, AAS, I, p. 154—5 alb. *shtrungë* nu este „Hürde”, ci „Ausgang aus Pferch”, din i.-e. **sm-tronkya*, nhd. *Gedrang*, got. *breihan*. ● Scheludko, BalkA, III, p. 282 din v.sl. ● Drăganu, RomIX—XIV, p. 60—62 „mai aproape de adevăr e Vasmer; dar forma din care pornim este var.dial. **stronga*, iar intermediarul între limbile slave etc. și greacă e româna; din rad. v.gr. **strong-* = *strang-* se explică desăvîrșit *στρογγα > *strungă*, ca formă și sens...”. ● Pușcariu, StLstr, II, p. 295. ● Gamillscheg, RomG, II, p. 266 „die Grdf. *strunga*, die zu lat. *stringere* gehören dürfte, könnte germ. sein, vgl. norw. *strungen* 'mit aufgetriebenem Magen'; wahrsch. ist das Wort aber vorlateinisch”. ● Rosetti, ILR, II, p. 122. ● Candrea, DEnc, p. 1220 „orig.necun.”. ● AnEtn, 1957—1958, p. 147, Reichenkron, *Festschrift J. Friedrich* (1959), p. 373: i.-e. **streng-*, *stronga*, rad. **ster-* „loc strîmt”.

Aspectul obscur, „enigmatic” al acestui modest, dar important element al economiei pastorale a provocat multe opinii și teorii asupra limbii de obîrșie și etimologiei cuvîntului. În română e sigur la el acasă, foarte vechi, nu împrumut de la vecini ci dat acestora ca împrumut; în slavă e luat din română (Miklosich, Meyer, Vasmer, Jokl ș.a.), încît este metodic greșit a căuta baze etimologice în domeniul slav: un sl. **stronga* putea să existe numai ca fază intermediară a trecerii cuvîntului românesc în diversele idiomuri slave; de ori-

gine greacă în felul preconizat de Vasmer nu poate să fie vorba din motive fonetice (diferența de vocală, gr. *a-* rom. *o/u*) și cultural-istorice, cu atît mai puțin în sensul lui Diculescu. „Sigur băștinaș în română și poate și în albaneză” (Philippide), *strungă* provine din substratul i.-e. carpato-balcanic. Soluția etimologică justă (indicată de multă vreme) urmează să fie identificată din nou. Sensul principal, originar al apelativului este „locul strîmt (deschizătura) prin care cîte una oile trec la muls”. Inițial și la propriu, *strungă* înseamnă „ușa, locul îngust, strîmtoarea” pe unde trec oile mînate cîte una, pentru a fi mulse toate, fără a scăpa vreuna decît prin acest pasaj obligatoriu, — de la „ușă, trecătoare” ușor s-a extins numele asupra împrejurii în care se bagă turma înainte de a fi trecută „prin strungă”, iar termenul se întrebunțează în unele zone (de ex. Hațeg, Moldova de sus) exclusiv pentru „ocolul” în care se adună oile spre a fi date în strungă⁴⁷. Bine a văzut la 1862 Miklosich că *strungă* este „wahrscheinlich verwandt mit. rum. *string*, lat. *stringo*”, ceea ce apare acum chiar sigur, înțelegînd înrudirea nu ca derivare din verbul român ori din cel latin, ci prin „descendență” din aceeași bază i.-e. Asemenea înrudire etimologică simplă, evidentă, nu a putut convinge pe unii erudiți și din cauza definiției nepotrivite ce s-a dat strungii ca „Abteilung des Pferches, in dem die Ziegen gemolken werden” (Jokl, după alții), căci sensul de bază este „kleine Oeffnung” (ușă strîmtă etc.); în atare direcție e limpede că legătura etimologică nu poate fi decît cea indicată de Miklosich: arhetipul **stronga* se leagă (fără intermediar latin, grec, ori slav) direct la baza i.-e. **strenk-*, **streng-*, „tare, întins, îngust, strîmt” (etc.), „streang; a suci, a strînge, îngusta” (WP, II, p. 650—651; IETW, 1022): gr. στρογγός „întors, strîmtorat printr-o deschizătură îngustă”, m. irl. *srengis* „trag, tîrăsc”, n. irl. *sreang* „laț”, lat. *stringo*, -ere „a trage tare, a strînge laolaltă, a lega (strîns)” (din **strengo*), germ.: v. isl. *strengr*, -*gjar* „funie, laț, dungă, curs (fluviu) strîmt”, ags. *streng* „șnur, ștreang” ș.a. Dicționarul comparativ (WP) amintește (după Meyer și Jokl) pe alb. *shtrungë* „Abteilung des Pferches, in dem Ziegen gemolken werden”, cu observația „ist weder in der Bed.vermittlung noch im Vokalismus (s. Thumb, GGA, 1915, 25) einwandfrei”, — ceea ce este firesc dacă însăși definiția și interpretarea semantică a cuvîntului albanez nu e precisă și completă: *shtrungë* înseamnă nu numai „Abteilung des Pferches” (parte din ocol. staul), ci și „la porta dell'ovile per cui si fanno passare le pecore e la capre per mungere” (din care apoi „ovile, luogo dove si munge”), exact ca în română; se înțelege că în acest caz „die Bed.vermittlung” este „einwandfrei”, concordă deplin cu accepțiunile grupei i.-e. de cuvinte amintite mai sus la care aparține elementul alb.-rom. explicat just printr-o bază i.-e. de forma **stronga*.

Semantismul arhaic al lui **stronga* era „loc îngust, strîmtoare” în general, cum se întrebunțează pe alocuri și azi; în zona Năsăud se zice *strungă* unei „deschizături,

⁴⁷ Instructive, concludente sînt precizările date de un filolog-etnograf clujean despre construcția, forma, întrebunțarea și răspîndirea lucrului în spațiul românesc din Carpați: „nijlocul cel mai important născocit de păstori pentru a strînge laptele, strunga este absolut necesară în practică pentru mulgerea cu înlesnire a unei turme ce trece de 200 capete (la marile tîrle minzările ajung chiar pînă la circa 1000 capete...). Cînd e număr mic de vite, pot fi prinse pe rînd, ... dar cînd sînt sute de capete, operațiunea devine imposibilă, chiar dacă turma ar fi închisă într-un ocol... Aici intervine strunga. Oile se introduc pe la 'coada strungii'... Prin porți trec oile îndemnate de mînători, dar nu trec decît cele silite și nu pot ieși decît dacă sînt lăsate de mulgători, cari îndată ce ele dau să iasă le apucă să le mulgă... Un fărăn din jud. Cluj descrie strunga: 'ies oile numa cîte una pã strungã și pãcurarii stau la ieșire pã butuci cu galeata între picioare; ciorîngu le dă în strungã. Este și o strungã mai mare unde ies oile, se duc, le țipă dacă le mulg...' (Giuglea, DR, II, p. 327—340).

spărturi într-un gard"; cf. Bibl. p. 207, 2 „cei streini de feliu stau pre munte den coace și Izrael stă pre munte den cole și strunga întru mijlocul lor”, traducând pe gr. αὐλὼν „strîmtoare lungă între doi munți, trecere îngustă și lungă, defileu”; cf. și *strungă*, *strungăreață* „între dinții incisivi” etc. Din vremuri îndepărtate se va fi restrîns și specializat termenul asupra aceluși perete barieră cu una sau mai multe uși strîmte, construite de păstorii și gospodarii din Carpați și Balcani, în epoca preromană, pentru a rezolva problema mulșului turmelor mai numeroase de oi și capre. În limbile slave fiind element de împrumut, el trebuie să fi pătruns (cum arată forma *struga*) într-o epocă veche, înainte de sec. IX (Giuglea, DR, II, p. 350; Pușcariu). Un predecesor direct al apelativului *strungă* ar putea fi topon. Στρογγεσ din zona traco-moesică Remesiana, în sec. VI (Procop. *Aedif.*, IV, 4, p. 123, 17 H.), cum s-a admis de mulți, în legătură cu vreun „loc strîmt, defileu”, de origine tragică.

sugrumă v. grumaz.

sugușă v. gușă.

(136) șale (var. șele) s. pl. „partea de jos a șirei spinării (a spatelui), zona lombară, cu axa formată din 5 vertebre; aici se produce îndoirea corpului” („lombes, reines; Lenden, Kreuz”).

Der.: a *deșelă* „a speti, a frînge șalele (mijlocul); a snopi în bătăi”; refl. „a se speti, a-și frînge șalele”, *deșelat*.

Dial.: arom. *șale*, pl. *șale* și *șel'i* „lombes, reines”, *disilare*, *dișiledz*, -at „a deșela” („s'êreinter, (se) courbaturer”).

Alb.: *shal'ë* „coapsă; coscia; Schenkel” și „picior; gamba”.

LexB, p. 631. ● LaurM, II, p. 1137 „*sella* (siena). — metaforice de regula în pl. *selle* — lumbi, parte a dosului pre care se pune și stă aproximativu *sell'a*”. ● Meyer, EWAlb, p. 398 alb. *shal'ë* „Sattel; Schenkel” din lat. *sella*, rom. *șea* „Sattel”, pl. *șeale* „Lenden”. ● Pușcariu, EWR 1490 „*șea* (*șauă*) Sattel; die Mehrzahl ist *șale*, neben *șale* în der Bdtg. „Lenden” (alb. *shal'ë*)”. Admis unanim: Meyer-L, REW 7795 (*șea*, *șale*, *înșelă* etc.); Tiktin, DictRG, p. 1349; Pascu, DĖtMR, I, p. 167, 1529; Șăineanu, DUn, p. 561; Candrea, DEnc, p. 1243; Deususianu, GrS, II, p. 315 „*șale* (și arom.) arată, față de lat. *sella*, o modificare semantică ce se regăsește în alb. (*shal'ë*)” (adică „semantism anterior despărțirii dialectelor”) etc. ● Mihăescu, RESEE, VI 1968, p. 148. ● Čabej, ProblLgBalk, p. 58 alb. *shal'ë* — rom. *șale*, *șele*, gr. σκέλος „Schenkel”.

Asemănarea de formă a lui *șale* (*șele*) „lombes” cu *șea* (pl. *șei*) „*sella*” a sugerat derivarea primului (ca pl.) din al doilea apelativ; ceea ce a dus și la alte confuzii (de ex. falsă definiție „*șale* partea de pe spinarea calului unde se așază șaua”, Candrea); adică „metaforice de regulă în pl. *selle* — pe care stă aproximativ șeaua” (LaurM), evident numai „aproximativ”, căci șeaua se pune lângă greabănul calului, nu pe crupă (care corespunde cu „*șalele*” la om). În realitate, *șale* (*șele*) nu are a face și nu poate fi derivat din *sella*, *șea* (*înșelă* „păcăli; tromper” e slav *múšelū* „cîștig necinstit”) decît aproximativ prin etimologie populară, un calambur acreditat prin consens general între lexicografi. *Șale* „lombes”, alb. „coapsă” este preroman, esența lui semantică fiind „încheietură flexibilă, îndoitură” a corpului, presupunînd o bază autohtonă de forma **sall-*, care aparține la i.-e. **k'el-* „a înclina, îndoii” (WP, I, p. 430—431) în apelative cu sens identic din baza **k'l'ou-nis* „buca șezutului; coapsă” (WP, I, p. 499; WH, I, p. 239): v. ind. *çroni*, av. *sraoni*, lat. *clūnis*, cymr. corn. *clun*, bret. *klun*, lit. *szlaunis* „șold, partea de sus a coapsei”, gr. κλόνης, -ιος „ischion, osul șezutului” etc. Arhetipul carpato-balcanic **sell-*, *sall-* sub influența lui *șea* (*sella*)? cf. *soricem* > *șoarece*. I.-e. **skel-kel-* „a îndoii” încă a produs cuvinte pentru „articulație, coapsă” (WP, II, p. 597; IEtW, p. 552, 2), dar inițial este nepotrivită pentru rom. *ș-* (din palatală **k'*- sau din **s-*).

(137) șir s.n. (pl. *șiruri*) 1) „mai multe ființe sau lucruri așezate pe aceeași linie sau unele în urma altora; rînd” („rang, rangée; Reihe”). 2) „urmărire, succesiune” („suite, série, succession; Folge, Reihenfolge”). 3) „șireag” („chaîne, file, suite; Kette, Reihenfolge”). 4) „rang, rînd” („rangée, rang; Stellung, Stufe”). 5) „linie scrisă sau tipărită, rînd” („ligne; Zeile”).

Der.: *șiruț*, *șiruleț*, *șirul*, a se *șirui*, *înșirui*, *înșiră* „ranger, classer; énumérer, réciter”, *înșirat*, *înșirată*, *înșirătură*, *neînșirat*, *înșirățel*, *înșirător*, -toare; *deșiră*; *înșirați* Coresi.

Dial.: megl. *anșor* „înșir”.

LexB, p. 646 „*șiru* a lat. *series*”. ● Cihac, DĖtDR, I, p. 275 (lat. *series*). ● LaurM Gloss, p. 539 „*șiru* — corruptu d'in *seria*” (II, p. 1164). ● Hunfalvy, *Nyelvtudományi Közlem.* (Budapest), XIV, p. 451, G. Alexics, *Magyar Nyelvtör.*, XVII, p. 58 ș.a., Deususianu, HLR, I, p. 376 ung. *șor* (sub influența ung. *serég* > *șireag*). ● Tiktin, DictRG, p. 1433 lat. *series* ori ung. *șor*. ● Diculescu, DR, IV, p. 477, Giuglea, DR, IV, p. 1553 gr. *σσιρά* „Seil, Strick, Schnur”. ● Candrea, DEnc, p. 1250 „comp. blg *șirū* lărgime, na *șira* de-a latul, srb. *șirum* care se întinde în toate direcțiunile; în grup, grămadă”. ● Tamás, WtUngR p. 730—731 înșiră toate încercările făcute, remarcînd în „*șor* > *șir* die nicht geringen lautlichen Schwierigkeiten. Die Entwicklung o > i scheint indes-sen nach Affrikaten und Englauten nicht unmöglich zu sein: *ciob* ~ *cib*, *cioc* ~ *cic*, *jup* ~ *jip*” etc., — care totuși sînt foarte departe de a salva etimologia ungurească.

Inanitatea tentativelor etimologice (lat., gr., ung., sl. etc.) a fost arătată de Tamás, o revenire asupra analizei și criticii lor fiind astfel de prisos. Apelativul *șir* (der. verb. *înșiră* etc.) este element popular străvechi, semnalat în sudul Dunării numai în der. megl. *anșor* (*înșir*); deci evident român comun, ca atare (dacă latin-romanice nu e) trebuie să fie preroman, autohton. Ceea ce pare esențial, primordial în acest apelativ este ideea de „legătură, cordon” în care se leagă o serie de obiecte, se înșiră, în rînd. Forma străromână a temei este echivocă din cauza lui *-r-* ce poate fi din *r* sau *l*, deci **ser-* (*sir-*) sau **sel-*; de aceea și legătura i.-e. este echivocă prin faptul că *s-* din substrat poate fi din i.-e. *s-* ori *k'*. Încît sînt admisibile două rad. i.-e.: **k'er-* „șnur, găitan, chenar, fir de țesătură; a împleti, lega, innoda”, arm. *sari-k* „legătură, șnur”, gr. κάρπος, κάρωμα „cordelette enlaçant les fils de chaîne ...” etc. (WP, I, p. 409), ori vreun **sil-* din rad. **sei-*, *si-* „a lega; funie, curea”, bază **sei-l-*: v. nord, *seil*, ahd. *seil-* „funie, ștreang”, *silo* „funie, curea, șnur”, alb. *g'al'më* „funie” etc. (WP, II, p. 663—464, 3). Echivocul generat de limba română (în privința lui *-r-*) și de substrat (*s*) nu constituie însă o piedică în calea obîrșiei autohtone a lui *șir*.

(138) șopîrlă s.f. (pl. *șopîrle*) „reptilă de 13—16 cm lungime, cu corpul lungăreț, aproape cilindric, terminat printr-o coadă ceva mai lungă decît corpul și mai subțire spre vîrf, are patru picioare îndreptate lateral; pielea încrețită pare a fi cu solzi; locuiește în tufișuri, la marginea pădurilor, în locuri uscate, mai mult la soare” („lézard; Eidechse”); specii: gușterul (*lacerta viridis*), șopîrlă de cîmp (*lacerta agilis*), șopîrlă de ziduri (*lacerta muralis*).

Der.: *șopîrlar* („uliul șopîrlelor, șorecar”), *șopîrlare* (MatDial I, p. 26), *șopîrlariță*, *șopîrlaiță*, *șopîrluță*, *șopîrlică* (plante), *șopîrlăoică*, *șopîrlăie*, -aete (boală), *șopîrlcă* (maram.), *șopîrlcăi*, *șopîrlcăială*, *șopîrlcăitor*; topon. *Șopîrleni*, *Șopîrlăiești*, *Șopîrlăie*, *Șopîrlăie*; antrop. *Șăpîrlan* (OnR, p. 382).

Dial.: neatestat (arom. = *gușterită*).

Împ. din rom.: blg.reg. *șopîrlă* (DR, III, p. 218); ung.reg. *șopîrla*, *șopîrla*, *șopîrlka*, *șopîrlkó*, *șopîrlka*, *șopîrlka*, *șopîrlka* etc. „*lacerta viridis*; gyík” (TudR, p. 84; MNyRom-Kölc, p. 345, *șopîrlălica*).

Dial.: arom. *șut*, *ciut* „fără coarne”, *cârșută*, *corciută* „biche, chevrette” (REBS, p. 86, 399); megl. *șut* „fără coarne, fără urechi”; istr. *Șutco* (nume, StIstr, II, p. 296)?

Îm pr. din rom.: srb. *šut*, *Sutuljici* (Vlahii, p. 174), bg. *šut* „hornlos”; n.gr. (Velvendos) *σούτος, σούτρον* „(boeuf, vache) sans cornes”, (Zakon, RumWNGr, p. 41, 92), *šutē* „(bélier) sans cornes”; ucr. *šutyj*, *šuta* „capră (vacă) fără coarne” (BalkA, II, p. 146), *šutka* (RomSI, XIV 1967, p. 174), ceh *šuta* koza, pol. *szuty*; ung. *suta*, *csuta* „fără coarne, fără coadă”, secuiesc *suta* öz (DLR, I/2, p. 521; SzJsz, I, p. 482—483, NyIrK, VI, p. 285), MNYTEtSz, III, p. 624; säs. *tschut*, *tschutich*, *schutisch* „verstümmelt, entblösst” (RomEISz, p. 53); (?) v.sl., srb. bg. *hošuta* (RomSI, XVI 1968, p. 80).

Alb.: *sh ut* „ohne Hörner”, *shutë* „Hirschkuh”, *shütë* „hörnerlos; ohne Hals oder Kopf”, *sutë*, *shutón* „schlage das obere Ende von etwas ab” (Meyer), *shyt*, *-e*, *shytán*, *-e* „di pecora o capra senza corna; incompleto, privo” (Cord.).

LexB, p. 126 „*ciutu* haud cornutus, cornibus destitutus; a lat. *destitutus*, per sync. et mutato primo *i* in *c* more solito”, p. 690 *șutu*. ● Miklosich, SIEIR, p. 52, SIEIM, p. 57 „*šut*: bg. *šjut* mancus, magy. *suta*, alb. *shüt*, rom. *șut*, *ciut*”. ● LaurM, I, p. 711—712 „Miklosich refere cuvântulu la v.sl. *siutu* = *jocosus*, déro intellesulu nu vine de locu in adjutoriulu acestei asserzione, foru se mai adaugamu co siutu sta cu totulu senguratecu in vechia slavica, pre candu in limba nostra face parte din una numerosa familia (*ciuturu*, *ciutura*, *ciontu* etc.)”. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 59 (sl.) *ciut*, *șut*, *ciută*; *șultit*, bg. *šjut* etc., magy., alb. *shütë* etc. ● Meyer, EWAlb, p. 420 „ein Wort das wandernde rumän. Hirten den Slaven und Magyaren vermittelt haben (cf. srb. *šuta* ‘ungehörnte Ziege’ etc.)”. ● Schuchardt, ZrPh XV 1891, p. 111 ung. *csuta*, *suta*; *șut* + *stion* > *ciut* etc. ● Tiktin, DictRG, p. 370 „weitverbreitetes Wort, dessen Heimat Rumänien zu sein scheint; wahrsch. zu *ciung*, *ciunt* etc.”. ● Pascu, Arh. XVI 1905, p. 426, Et, p. 46—47 gr. *τρυθός* > **tiutus* „petit, jeune, encore faible” (cf. *juvencus* < *juvenis*); REBS, p. 85, 396—398, p. 86, 399, DĒtMR, I, p. 194, 1822 (él.gr.anc.). ● Oştir, *Anthropos*, VIII 1913, p. 165 *šütë*, *ciut* (= *të šut*) la i.-e. **kseu-* „abschaben” (IJ, IV 1916, p. 108). ● Treimer, MRIW, p. 339 „alb. *shukë* ‘hornloses Tier’ < **seuk-*, *seug-* ‘schlagen’ etc. Aus **seuktos* mit Dehnung des *u* ...”. ● Wedkiewicz, RczSI, VII 1914—1915, p. 113 (mot balkanique). ● Capidan, DR, II, p. 460—461 „formă balcanică; *ciută* din alb. *të shütë* formație antevlavă, deci *sut* exista la albanezi înainte de venirea slavilor în Balcani, ceea ce iarăși duce la fondul illyro-trac”, p. 550 „ambele forme românești (*șut*, *ciut*) trebuie să fie de orig. albaneză”. ● Philippide, OrR, II, p. 707 „*ciut*, *șut* — alb. *shut* de orig. obscură, poate română”. ● Giuglea, RevF, II, p. 57—63 (DR, V, p. 897) „*șut* însemna lipsit (de coarne); privé de —, lat. *exutus*, partic. lui *exuo* ‘dépouiller de —, priver, enlever’ etc.”. Etimologie „ingenioasă, dar puțin convingătoare” Densusianu, ALP, II, p. 71; Meyer-L, REW 3110a „*exutus* ‘ausgezogen’, rum. *șut* zweifelhaft wegen des *ș* und der Nebenform *ciut*”. ● Șăineanu, DUn, p. 137 „*ciut* înrudit cu *ciot* trunchi, trunchiat”, 632 „*șut* (srb. *šut*)”. ● Drăganu, RomIX—XIV, p. 73, 157, 174 și DLR, I/2, p. 521—522 admite derivarea *iš* + *šute* (Capidan). ● Rosetti, ILR, I, p. 114—115, III, p. 92 *șut* din bg. ● Scriban, D, p. 292 „*ciut* var. din *ciunt*, ca *ciot* din *ciont*”. ● AnEtn, 1957—1958, p. 144 i.-e. **ks-eu-i* (?). ● Mihăescu, RevLg, XII 1967, p. 538.

Cuvîntul este larg răspîndit la popoarele din Europa sud-estică, iar ca element păstoresc și comun alb.-rom. (nu slav, cum releva LaurM) poate fi atribuit fondului anteroman, după ce vechile tentative (*destitutus*, *ciont*, *ciunt*, **tiulus*, *exulus*) din latină ori idiomurile vecine nu l-au explicat. Dacă este interpretat semantic ca „ciuntit, mutilat de coarne (sau de coadă)”, *șut* (*ciut*) poate să cuprindă noțiunea „tăiere, ciuntire, radere”, ca atare să aparțină la baza i.-e. **kseutós*, **ks-eu-* (întrezărită de Oştir), a rad. **kes-* „a zîria, a răzui, a rade, a pieptăna” (WP, I, p. 449—451; IETW, 585): gr. *ξύω* „răzuiesc, frec, netezesc”, partic. *ξυρός* „răzuit, netezit”, *ξύρον* „brici”, *ξύρον* „incizat, sculptat; idol”, v. ind. *kšurā-* „briciu, plantă spinoasă”, v. nord. *snoggr* „tuns scurt” etc.

S-ar putea aminti și rad. **sek-* „a tăia” (WP, II, p. 474—476), din care probabil verbul *curmă*. Nimic sigur.

(140) *tăre* I) adj. și s.m.f. (pl. *tari*) 1) „puternic, care are multă putere” („fort, vigoureux, puissant; stark, mächtig”). 2) p. ext. „care are pentru sine forța morală (autoritar)” („influent, autoritaire; einflussreich, allmächtig, autoritär”). 3) „capabil să opună rezistență atacurilor” („résistant, puissant; widerstandsfähig”). 4) „solid, trainic, durabil” („solide, durable; fest, dauerhaft”). 5) „mare și puternic de trup, vînjos” („fort, robuste; stark, stämmig”). 6) „vîrtos, dur” („dur, solide; hart, fest”). 7) „sonor, ce se aude bine departe (despre glas)” („haute (voix); laut”). 8) „care face mare impresie asupra gustului sau mirosului” („vif (eau), odorat; scharf”). 9) „energic, ferm” („énergique, ferme; fest, standhaft”). 10) „dibaci, priceput, versat” („abile, versé; geschick”) și alte sensuri mai ales figurate. II) adv. 1) „cu putere” („fortement, solidement; stark, handfest”). 2) „cu glas tare” („à haute voix; laut”). 3) „foarte” („très, fort; sehr”). 4) „mult, foarte mult” („beaucoup; sehr, sehr viel”). 5) ard. „iute, repede” („rapidement, vite; schnell”).

Der.: *tărie*, *tărimă*, *tăros*, *-oasă*, (Oaș, Someș, Năsăud „schwanger”), *tărișor*, *tăricea*, *tăriceică*, *tărice* („dans jărănesc”); *întări*, *întărit*, *întăritor*, *întăritură*, *întăreală*; *netare*, *netărie* etc.; antropon. *Tăreș* (OnR, p. 385).

Dial.: megl. *tari*, istr. *tope* „stark; wacker”; arom. neatestat (= *vîrtos*, *pravatos*, *sănătos*).

DictB, II, p. 445 gr. *steros*. ● LexB, p. 698 „gr. *τάρος*, adeq. *velox*”. ● Pontbr, p. 727 gr. *ταρρός*. ● LaurM, II, p. 1434. ● Cihac, DĒtDR, I, p. 278 „du lat. *talīs* (qui a déjà l’acception d’une qualité esquisse, signalée en bonne ou en mauvaise part)”. Admis unanim: Șăineanu, Sem, p. 184, DUn, p. 641, Byhan, JB, VI, p. 362, Pușcariu, EWR, 1713, CDDE, p. 16 *atave*, p. 73 *cutare*, Meyer-L, REW, 8643, Skok, ArSIPh, XXXVII 1918, p. 87 („*talīs* > *tare* steht ganz vereinzelt im Roman.”; evoluția semantică s-ar datora influenței sl. sudic *jāk* „stark”; oricum „ist es auffallend, dass *talīs* nur auf rumän. Gebiet die Bâtg. ‘stark’ angenommen hat”), Tiktin, DictRG, p. 1563, Bogrea, DR, II, p. 899, Papahagi, GrS, I, p. 330, Densusianu, GrS, II, p. 324 („mai puțin lămurit e *tare* < *talīs*; schimbarea de înțeles s-a putut produce în românește independent de slavă”); Philippide, OrR, II, p. 486, Pușcariu, DR, IV, p. 1357—1358 (*tare* < *talīs* pildă despre amestecul notei sentimentale în vorbire: cînd *talīs* *vir* se rostea cu ton deosebit, cu un sentiment de admirație, sensul „solcher” a putut deveni „stark”), Candrea, DĒnc, p. 1277, Capidan, Megl, III, p. 291, Șăineanu, DictRF, p. 575, Scriban, D, p. 1299, Pușcariu, LR, I, p. 40, Rosetti, ILR, I, p. 179; Petrovici, SCL, XV 1964, p. 436; Mihăescu, RĒSEE, VI 1968, p. 148 ș.a.

Ca în puține cazuri, aici domnește un perfect consens între erudiți; după Cihac, toți au spus: *tare* = lat. *talīs*, *tale-* „tel; solcher!”, iar discrepanța semantică ușor a fost aplanată prin invocarea unor „qualité esquisse; prăgnante Bedeutung; notă sentimentală, emfază” etc. S-a relevat însă că sensul lui *tare* față de *talīs* este izolat în română, fiind „mai puțin lămurit” (Densusianu); de fapt, trecerea este cu totul nelămurită, neverosimilă, fiind și aici un calambur filologic, o etimologie populară: *talīs* nu justifică deloc esența semantică a adj. rom. „(cu) forță, energie, dinamism” care stă la baza lui *tare*, element străvechi prezent în trei dialecte; el n-are nimic a face cu *talīs* (> rom. *atave*, *cutare*), ci aparține la o grupă de cuvinte i.-e. exprimînd „energie, forță, putere în mișcare (dinamică)”, rudă directă cu v. ind. *tārati* „setzt über; macht durch, überwindet, rettet”, *tarāni-h* „străbătînd, înaintînd, repede, gata să ajute”, *tāras-* „înaintare; energie”; *tarās-* adj. „pătrunzător, care străbate, răzbește; repede, iute”, av. *taurvan-* „învîngător” ș.a.; n. irl. *taradh-* „activ, harnic, viu” etc.; aceste cuvinte aparțin la i.-e. **ter-* „a străbate, a trece prin ceva (hindurch-

dringen)" (WP, I, p. 732-734; IETW, 1074, 4), din al cărui sens primar se justifică pe deplin rom. *tare* (cf. și verbul *întărită*, eventual *întremă*). Rădăcina trebuie să se fi perpetuat în vreun antroponim tracic, ca *Tērēs*, *Tralis*, *-tralis*, *Tarula*, eventual în hidronimie (LbTrD, p. 79, ed. II, p. 125). Mult mai puțin probabilă este apartenența la **teu-*, cu *-r-*, la care v. ind. *turá-h* „tare” etc. (WP, I, p. 710).

tîmpină v. *întîmpină*.

tîmplă v. *întîmplă*.

(141) **țap** s.m. (pl. *țapi*) 1) „bărbătușul caprei (răspîndește un miros neplăcut)” („bouc; Bock”). 2) „nume de ocară dat greului” („satyre; Satyre”). 3) „ichiu, arșic” („osselet plombé (aux jeux des osselets); grosser mit Blei gefüllter Knöchel”). 4) „pahar (de bere)” („le tiers d'un litre de bière; Bock (1/3 Liter Bier)”). 5) „par” („pieux, piquet; Pflock”). 6) „Constelația Țapului” („le Capricorne; Steinbock”); fig. „țap ispășitor” („bouc émissaire; Sühnböck”).

Der.: *țăpușor* („ied mic”, mold., R.-Sărat etc.), *țăpariu* („ied cu coarne scurte”, ban.), *țapoș* („cu coarnele drepte în sus ca un țap”), *țăpuin*; antropon. *Țapu*, *Țapoș*, *Țapelea* (? OnR, p. 395), topon. Poiana *Țapului* ș.a.

Dial.: arom. *țap*. *țăpar* „negustor de țapi”; megl. *țap*; istr. *țap*.

Împr. din rom.: ucr., ceho-morav, pol. *cap*, *capók*, *capnia* etc. (RomSl, XIV 1967, p. 136), srb (ćak.) *cap* (*isap*, RomSl, XVI 1967, p. 97-98); n.gr. *καπάπος* „grosser Bock”, Epir *καπάπος* (RevLg, XII 1967, p. 539); ung. *cáp*, *cap*, *capf*, *caf* „țap; berbec castrat; bou castrat; om bătrîn care era desfrinat în tinerete” (RomIX-XIV, p. 185; InfIR, p. 32; WtbCs, p. 157; SzJsz, I, p. 805; SCL, XIV 1963, p. 381; NyIrK, VI, p. 378, VII, p. 279, 294, VIII, p. 106, 107, XIV, p. 180; MNyTtSz, I, p. 411); *cápsa* „hircus, ein kleiner Ziegenbock” (MTSz, I, p. 218; MEtSz, I, p. 618); *cápocska*, *cápsor*, *cápbör*, *cápgidő*, *cápolló*, *diszkecáp*, *mioracáp*, *cápmiorakecske* (StUn, 1962, 2, p. 24; StLex, StCom, 13, p. 255), *copikó* (NyIrK, VI, p. 280); säs. *tsáp* (RomEISz, p. 51).

Alb.: *s q a p*, gheg *tsap*, var. sudgheg *sk'ap*, nordgheg *cap*, *siap*, *skiap*, tosc *cjap*, *cqap*, *cijap*. În domeniu romanic: dalm. *tsap*, abruzz. *tsappe*, velletr. *tsapo*, vegl. *sapiäl* „ied”, abruzz. *tsepelle* „capră” (Meyer-L; EWUG, 2232).

Bogată bibliografie: DR, II, p. 460, 551; Wiener Ztschr. f. d. Kunde des Morgenlandes, XXXIV 1927, p. 34; Festschr. 57 Versammlung deutscher Philol. 1929, p. 128; RomIX-XIV, p. 185. ● LexB, p. 97 lat. *caper*, it. *zoba* capra. ● Miklosich, SIEIM, p. 22 sl. *capü*, ung., rum. *țap*; „ein dunkles Wort”. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 429 cf. slov. pol. ceh *cap*, *skopec*, lit. *szakas*, nhd. *schoeps* „mouton”. ● Meyer, EWAlb, p. 387 în toate idiomurile este împr. din alb., care ar fi din **sap-*, i.-e. **k'ap-*, lat. *caper*, gr. *καπάπος*. Rom. *țap* împr. din alb.: Densusianu, HLR, I, p. 353, 356, Sandfeld, GrdRomPh, I p. 529, Weigand, JB, XVI, p. 229, Barić, AlbRSt, p. 104, Șăineanu, DUn, p. 639, Pascu, DÉtMR, II, p. 223, 97, Jokl, Drăganu ș.a.; sau numai înrudit: Tiklin, DictRG, p. 1557; „element alb.-rom.” Capidan, Candrea, DEnc, p. 1352 etc. ● Pedersen, KZ, XXXVI 1900, p. 337 în alb. este împr. din sl., unde ar fi onomatopee. ● Spitzer, MRIW, p. 292 împr. din sl. în rom. ● Meyer-L, REW 9599 „Lockruf” (ill.). ● Berneker, SIEtW, I, p. 121 din alb. s-a răspîndit în alte limbi; din rom. a intrat în idiomurile slave. ● Rozwadowski, RczSl, II 1909, p. 109, Vasmer, RczSl, III, p. 264, Gr.-sl-etj., III p. 222, Wędkiewicz, MRIW, p. 278, Densusianu, GrS, I, p. 242-5 din pers. *capeš*, iran. *gabü* „țap”, oset *c'aw* „țap” etc. ● Diclescu, Gep, p. 197 nu e împr. din alb.; mai curînd rest dacic, înrudit cu pers. *čapis* etc. ● Philippide, OrR, II, p. 738 got. Crimeea *stap* „capră”, rad. *stap-* „mit den Füßen treten, tritt machen, gehen”; *stap* va fi însemnat la început „die springende, kletternde”; orig. obscură. ● Rohlf, ZrPh XLV 1925, p. 662, XLVIII, p. 436-437 ar fi „Lockruf für Böcke”, n.gr. *καπά* - *καπά*, germ. *zub-zub*, prov. *chapo*; EWUG, 2232 aceeași temă ca în it. sud., n.gr. *καπά*, *tsappa* „sapă”. ● Jokl (Festschr. citat) „so zeigt sich dass eine derartige Wortschöpfung auch innerhalb des Alb. selbst vor sich gegangen sein kann (*tsk'ap*, *sk'ap*, *tsjap*, *tsap*)”. Admis ca probabil „überall (sl., alb., rom.)

selbständig entwickelter Lockruf” WH, I, p. 157. ● Orig. posibil illyră: *sapp-* Meyer-L, Capidan, Graur, R, LVI 1930, p. 266. ● AnEtn, 1957-1958, p. 140. ● J. Hubschmid, Revue de Linguistique romane, XXVII 1963, p. 402-404. ● RecLgDial, p. 446-448.

Dezorientarea asupra obîrșiei acestui apelativ (cu largă răspîndire în sud-estul european) vine din faptul că lipsește un criteriu pentru stabilirea direcției de migrare dintr-o limbă în alta, ceea ce ar putea să rezulte dintr-o justă soluție etimologică. S-a recunoscut că în idiomurile slave el nu are o bază, fiind împrumut din română (afară de blg), ca și în ung. și säs.; încît cuvîntul nu este slav⁴⁸. Oricum, punctul de plecare se află în limba română și în albaneză, mai corect în spațiul lingvistic carpato-balcanic (traco-illyr), de unde a pătruns spre vest în domeniul romanic (dial. ital.), ca glosă încă în sec. X *cappu* (Corpus glos. Lat., V, p. 503, 27). În română și albaneză, *țap* trebuie să fie element autohton, preroman. Pentru obîrșia etimologică nu este de luat în seamă nici legătura directă cu lat. *caper*, nici indirect prin acel rad. i.-e. **k'ap-*, care să fi dat alb.-rom. **sap-*, nejustificînd africata inițială în *țap*. Împrumutul din slavă și din iraniană nu este de admis din motive fonetice și istorice, iar aserțiunea că ar fi un strigăt pentru a chema animalele („Lockruf”), onomatopee, este un expedient extrem pentru a descifra etimologia unui cuvînt renitent la tentativele etimologuștilor și care nu e formație onomatopeică („überall selbständig entwickelter Lockruf”), ci element din graiul articulat, cu un conținut semantic concret, avînd o rădăcină i.-e. pe care însă nu o putem identifica deocamdată. Un rad. de forma **tuep-*, ori **tep-* nu aflăm între cele reconstituite de comparatiști, iar o legătură cu i.-e. **teu-*: **tu-ep-*(?) „a (se) umfla” (WP, I, p. 706-716; IETW, 1080), cu numeroase baze în *s*, *m*, *l*, *r*, *t*, *d*, *bh* etc. (**tu-en-* de ex. în gr. *συνν-ος*, -ος „țap”; după masculinitatea animalului etc.) apare dificilă, greu de justificat. S-ar putea ca africata *ț* să fie chiar din limba substratului unde în grafie latină și greacă apar nume proprii trace cu *ts*, *tz* (*Tzitzia*, *Tzitzis*, *Tsinna*, *Tsiru*, *Tzint-*, *Zetzi* ș.a.). Nimic sigur în privința bazei etimologice indo-europene.

(142) **țare** s.n. (pl. *țarcuri*) 1) „ocol (mic), staul (mic) de vite, stăureac” („parc à bestiaux; Gehege, Hürde, Pferch”). 2) „ocol (îngrăditură) în juru stogului” („enclos; Umfriedigung”). 3) „coșul teascului” („tremie; Kasten de Weinpresse”).

Der.: *țarcuș*, *țarcușor*, *țarcuș*, *țarcătău* („ocol, obor”, Vîlcea; *țarcăleu*, *țarcălinu* „țarc mic”, ban.), *a țarcă* („a îngrădi; ocroti”), *a înțarca* (format din locuțiunea în țarc, cf.fr. *sevrer* < *separare*), *înțarcare*, *înțarcăt*, *înțarcător*, *înțarcătoare*; topon. *Țarcu*, *Țarculești*; antropon. *Țarcău*, *Țarcău* (OnR, p. 396).

Dial.: arom. *țarcu*, der. *ņarcu*, *ņercare*, *ņărcat*, *ņărcare* (*ințercu*), *țarcuiescu* „enfermer, encloure; sevrer” (rar; în locul lui crescătorii armâni întrebunțează numai verbul *curmu*; DR, IV, p. 338; „a curma copilul” = „a-l înțarca”).

⁴⁸ Cei care totuși au susținut obîrșia slavă, au făcut-o „fără să se întrebe de la care slavi: de la cei răsăriteni și nordici care îl au de la români; de la sîrbi care l-au împrumutat din albaneză, sau de la bulgari care nu-l cunosc? Dacă originea acestui cuvînt ar fi slavă, atunci ne întrebăm de ce lipsește în limba bulgară” (Capidan). Raportul formelor albaneze cu rom. *țap* nu este clar; se poate presupune că la albanezi e de origine românească (direct sau prin intermediu slav), ori că e moștenire din sursa carpato-balcanică. Un împrumut român din albaneză afirmat de unii se întemeiază pe simpla prezență a cuvîntului în cele două idiomuri. Mai probabil este că „țap ține de domeniul albanoromân; forma ghegă *isap* (*isjap*) care ar fi dat rom. *țap* ar putea să fie împr. român intrat la ghegi ceva mai tîrziu, în timpul expansiunii elementului românesc în Balcani, înlocuind vechea formă albaneză ce se găsește la tosci. Originea lui trebuie căutată în zona illyrică, de unde va fi fost moștenit de albanoromâni, care l-au răspîndit și la alte popoare” (Capidan).

Împr. din rom.: n.gr. *τσαρκος*, -ου (RumWNGr, p. 45; 93; RevLg, XII 1967, p. 539); ucr. *carok*, *carika* „locul la vatră ori sub pat, pentru găini ori viței”, (*ob-carikovat* „a îngrădi”, *cerkat* „a mulge” etc. (NRR, I, p. 402; RomSl, XIV 1967, p. 137), val.morav. *carok* „despărțitură din grajd pentru viței; colțul unei odăi unde se țin găinile” (GrS, I, p. 234; RomIX-XIV, p. 73), pol. *carek* sudic și *carek* (DR, VIII, p. 143; RomSl, XVI 1968, p. 98).

A l b.: *thark* s.m. „Hürde; recinto de siepe per ovile a porcile”, tosc și „ripostiglio del grano, luogo chiuso” (impr. din rom.? Densusianu; Tiktin, DictRG, p. 1561 „wofern es nicht vielmehr aus dem Rum. stammt”).

Cihac, DĖtDR, I, p. 350 *țarc* = cerc, din lat. *circus*. ● LaurM, I, p. 668 „*ciercu* spațiu, locu incongiuratu cu unu cercu sau gardu cerculariu de nuelle (etc.)”; Gloss, p. 590 *tiarcu* septum. ● Impr. din alb.: Meyer, EWAlb, p. 445 (AlbSt, III, p. 15 etim. *thark* < **b'vorhos*); Densusianu, HLR, I, p. 354; Treimer, ZrPh, XXXVIII 1914, p. 397; Șăineanu, DUn, p. 641. ● Vasmer, RczSl, IV 1911, p. 170 prin osmanic *tšark* „roată” din pehl. *čark* „roată”, cu v.ind. *čarkā* (gr. *κόλλος* etc.). Tiktin, DictRG, p. 1561 exclude derivarea din *circus*. ● Barić, AAS, I, p. 11 „alb. *thark* neben *tšark* = rom. *țarc*”, p. 104 „neben alb. *thark* muss es im Alb. auch ein *tsark* gegeben haben, dies kann man mit ziemlicher Wahrscheinlichkeit aus dem rum. Lehnwort *țarc* folgen”. ● Capidan, DR, I, p. 511-512, II, p. 532 luat de armăni din alb. „sub forma *te thark* > *tšark* > *țarc*”; Pasca, DĖtMR, II, p. 222, 74. ● Weigand, JB, XVI, p. 229 *țarc* nu e din alb. *thark* (acesta din trec *tšark*). ● Densusianu, GrS I, p. 245-248, ALP, I, p. 124-125 dacă ar fi impr. din *thark*, am avea rom. *sarc*; *țarc* vine din pers. *čark*, *čerk* „sucitură, roată, cerc”. Dar asemenea „derivare se lovește de dificultăți fonetice (consoana inițială și redarea ei diferită în rom. și alb.), geografice, cronologice și semantice” Rosetti, ILR, II p. 123-124. ● Papahagi, AnD, IV 1923, p. 90 *țarc* format dela *ințarcare*, derivat „fără nici o greutate de la lat. **interico*, -ave (= *intero* 'hineinreiben, einbrocken, einkrümeln'). Ideea fundamentală a trebuit să fie 'a dumica' ceva în lapte, în vin, în apă, cu care să nutrim pe copilași”. Respins: Iordan, Arh, XXXI 1924, p. 49-50. ● Giuglea, DR, III, p. 1090 lat. **terrico*. ● Philippide, OrR, II, p. 691 „rom. *țarc* să nu fie cumva alb. *tsark* (< *circus* > *cerc*)?”; p. 738 contestă legătura între *țarc* și *thark*. ● Scriban, D, p. 1362 „reluat din n.gr. *tsarki*, *tserki*, care vine din rom. *cerc* ori it. *cerchio*. E rudă și cu *țircălan* ...” [!]. ● AnEtn, 1957-1958, p. 145, CercLg, XIII 1938, p. 351: i.e. **țuer*-h.

Este evidentă și de mult relevantă identitatea formală și semantică a cuvintelor rom. și alb., care neputând fi latine, turcești etc. sînt de atribuit fondului anteroman, fiind posibilă o etimologie bazată pe sensul „loc închis, îngrădit(ură)” unde se țin unele animale, în special miei, iezi și viței, spre a fi izolați și a nu-i lăsa la supt. „A băga în *țarc* (*ințarcă*)” înseamnă a pune la adăpost, a închide vitele, a separa puii, a-i opri să treacă în altă parte⁴⁹. Mijloc material de izolare (închidere) a puilor de animal ori a vitelor în genere, sau simplă îngrăditură în jurul stogului și a căilor de fin, țarcul are la bază noțiunea de „împrejmuire, îngrăditură, incintă; staul, ocol, obor”. Singurul rad. i.-e. potrivit fonetic și semantic pare să fie deocamdată **țuer*- „a (cu)prinde, a închide, îngrădi”; lit. *tveriu*, *tverti* „a cuprinde, îngrădi”, *aptvaras*

⁴⁹ „Iezii, ca și viței, miei, se pun în țarc nu spre a fi hrăniți (cum credea Papahagi și mai înainte Meyer [care dădea o definiție greșită a cuvintului *tsarkos* 'kleiner Stall für junge Ziegen, der Ort, wo Zicklein und Lämmer eingeschlossen werden, um zu saugen' (la fel Vasmer), unde trebuie corectat 'um nicht zu saugen']), ci dimpotrivă: în timpul cit se mulg oile etc. e necesar ca miei să stea în alt loc, despărțiți de mamele lor. Prin urmare, de la însemnarea 'locul unde se hrănesc iezi' nu se putea ajunge la 'locul unde iezi rabdă de foame'. Esențial la înțercatul copiilor (ca și al puilor de animale) e tocmai faptul că ei nu mai mănincă lapte ca pînă atunci, ci sînt despărțiți, îndepărtați de la sinul mamei. Dosofteiu (PsalV) vorbește de înțercatul copiilor parcă ar vrea să ne indice etimologia cuvintului 'Cum pate cuconul cînd se înțarcă / De-l osebesc de sin de la maică'; la fel Biblia de la București (1683) 'cei înțercați de la lapte, cei zmulți de la țîță'. La fel de interesantă este și împrejurarea că amintirea despre originea verbului nostru trăiește așa zicînd pînă astăzi în popor, tocmai fiindcă-i susținută de practica lucrului” (Iordan).

„împrejmuire, îngrăditură, ogradă”, *tvartas* „îngrădire, ocol, țarc”, *tvorā* „uluci” etc., let. *tvāre* „gard”, v. pr. *toaris* „hambar”, v. sl. *zatvoriti* „a încuia, îngrădi”, *tvūdā* „tare, compact, întărit” ș.a., gr. *σορός* „urnă”, *σώρακος* „coș, paner” (WP, I, p. 750-751, 2; IĖtW, 1101). Sensul actual „gard, îngrăditură” al lui *țarc* arată apartenența lui aici; un i.-e. **țuer*- > **tēr*-ko- a dat un indigen **tercu*-, dezvoltat în chip normal la rom. *țarcu*, peste care s-a suprapus în lexic lat. *staul*, *staur* (*stabulum*), alăturîndu-se ulterior termenii de împrumut *ocol*, *obor* etc.

Legătura etimologică a fost indicată pentru cuvîntul albanez de Tomaschek (Thr, II/1, p. 62; nebăgat în seamă de nimeni): „*țver*: *tvor* 'drehen, quirlen' ... hat ausserdem [greșit!] die Bedeutungen 'fassen, innehaben, besitzen; einfriedigen, hegen, umsäumen, festigen' (vgl. *thur* 'umzäunen', *thark* 'Pferch', lit. *tvāras*, *tvartas*)”. Tomaschek confunđa două rădăcini i.-e. diferite: **țuer*- „drehen, quirlen” și **țuer*- „a (cu)prinde, îngrădi”, care au fost deosebite de cercetările comparative posterioare. La a doua, Tomaschek grupa cîteva toponime din Tracia: *Tyrida* (Diomedis equorum stabula, Plin.), *Tyrodiza* la Perint, *Tyristata* în Bitinia și altele, cu grad vocalic diferit (cf. LbTrD, p. 80).

(143) *țarină* (var. *țarnă*, mold., R.-Sărat etc.) s.f. (pl. *țarine*) „cîmp semănat, ogor; holdele și fînețele cuprinse la un loc” („champ (labouré); Acker, (Acker) Feld, (Brach)Land”); topon. *Țarina*, *Țarna*.

D i a l.: neatestat (arom. = *agru*).

Împr. din rom.: rus *carina*, *carāna*, ucr. *carina*, dimin. *carynka* (Wand, p. 13; NRR, I p. 403; ZbKiev, p. 57, 63; BalkA, II p. 146; RomSl, XIV 1967, p. 137, XVI, p. 98); ung. *carina*, *cārina* „cîmp îngrădit; nuia care desparte pășunea de cîmp” (reg., InfLR, p. 32; SCL, XIV 1963, p. 381).

LexB, p. 705 „*țerina* campi, agri, a lat. *terrenus*”. ● Cihac, DĖtDR, I, p. 293 „*țară*, *țarină*, *țarnă* 'champ cultivé, terrain labourable, terrain, terre, poussiére, cendre', lat. *terrena* pour *terrenum*". ● LaurM, II p. 1149 „*țerina* (din *terra*, cu *i* sibilante), pamentu meruntu, pulbere mai groasă, — apoi *țerrina* terra arabile, ager, arvum". ● Kalužniacki, Wand, p. 13 „ucr. *caryna* vom rum. *țară* durch das Suff. -*ina* gebildet". ● Șăineanu, Sem, p. 246. ● Philippide, ILR, p. 181 „*țarină* — *țară*". ● Körtling, LRWb, 9477 *terrenus*. ● Diculescu, OrLR, p. 527, 656 „**terruia* > *țerrina* > *țarină*". ● Berneker, SIĖtW, I, p. 127 ucr. *caryna* „Schlagbaum, Weideplatz, Acker" der. din *car*, dar ca „Saatfeld, Acker, Weideplatz, Wiese (als Heuwiese regelmässig umzäumt, besonders bei den Huzulen)" e din rom. *țarină* „Erde", *țară* „Land". ● Șăineanu, DUn, p. 637 din *țară*. Dumke, JB, XIX-XX, p. 76 din blg. *felinā* influențat de *țară*. ● Diculescu, Gep, p. 203 „kein lat., aber jedoch Erbwort, *țarină* verwandt mit pers. *čarana* „Ackerfeld", vgl. *čapis* — *čap*. Es dürfte also gleich diesem dakisch sein". ● Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 287 „cf. ucr. *caryna*"; GrS, I, p. 352 „nu are nimic a face cu *țară*, dar nici dacic nu poate fi cînd ruteana ne dă *caryna*, der. din *car*, orig. 'loc al cuiva privilegiat'. Rozwadowski mai susține că *țarină* ar fi din *țară*, deci ucr. *caryna* impr. din rom. Slavismul lui *țarină* e însă evident". ● Tiktin, DictRG, p. 1564 „nicht zu *țară*, sondern ksl. *carina* 'Steuer', srb 'Zoll' (von *car*, also 'das dem Zaren Gebührende'). Vermutlich war ehem. das Ackerland (im Gegensatz zum übrigen Landbesitz) steuerpflichtig. Ein anderes Wort ist *țărînă*". Admis: Candrea, DĖnc, p. 1353; Scriban, D, p. 1362. ● Skok, *Slavia*, IV 1925, p. 336 „il faut peut-être y voir un adj. sl. lat. *țară* < *terra* + *-ina*, *-ina*".

Legătura între *țarină* și *țară* (*terra*) pare justificată de asemănarea formală și chiar semantică, iar unii au stabilit echivalența *țărînă* = *țarină*. Dar prototipul *terrenus*, **terrena* a fost de mult abandonat, lipsit de valoare, la fel ca derivarea pe teren românesc de la *țară* cu suf. -*ina*; consonanța lui *țarină* cu *țară* (*terra*), ca și cu *țărînă* este fortuită, cuvintele au obîrșie etimologică diversă. Neverosimilă apare legătura cu sl. *car* (*țar*) ca „loc stăpînit, loc al cuiva privilegiat”, interpretare semantică ce nu spune nimic pentru etimologie, la fel ca sl. *carina* „bir, impozit”; trecerea semantică nu e justificată prin aserțiuni ca „vermutlich war ehem. das Ackerland im Ggs. zum übrigen Landbesitz steu-

erpflichtig". E straniu cum unii filologi români susțin (fără dovezi) obârșia slavă a unui cuvânt pe care erudiții slavi (Kaluzniacki, Rozwadowski, Scheludko, Șarovolskij) îl considerau împrumut din română în ucraineană. În dial. drom., este general și vechi, atestat încă din sec. XV (document din 1442, slav, citat în ZbKiev, p. 63) și în literatura religioasă (de ex. „sămănară țarine și răsădiră vii”, Bibl. 1688, Ps. 106, 37). În cele mai multe ținuturi, țarină înseamnă „locul cultivat, lucrat, semănat: ogor”, adesea îngrădit, izolat de finețe și pășuni (islaz) spre a nu fi călcat de vite, cu o îngrăditură: gardul țarinii⁵⁰. Esența semantică pare să fie „teren cultivat, mai mult plan”, eventual chiar simplu „sol, pământ”, țarina avînd la bază un *terina sau *telina; deoarece rad. *ter- nu oferă o legătură convenabilă, este de preferat *tel- „plan, șes; teren neted; scîndură” (WP, I, p. 740, 3; IETW, 1061): v. ind. *talam* „suprafață (plană), plan, șes; palma mîinii”, *taliman* „dușumea, pardoseală”, arm. *tal* „ținut, district”, gr. *τῆλια* „masă de brutar, planșeu”; probabil lat. *tellūs*, -*ūris* „pământ” (**telnos*, ca *pignus*? ori **tēlos* = v.sl. *telō?*), v. irl. *talam* (gen. *talman*) „pământ”, v. pr. *talus* „dușumeaua camerei”, v. sl. *talo* „fund, podeală”. Mai puțin probabil e *ster- „a întinde, răspîndi” (pr.-lit. *trėnis* „regiune, ținut, loc”, v. lit. *trenta* „loc, regiune, fișie”, v. isl. *strind* „lature, dungă; țară” etc.; WP, II, p. 638–640, 5). Ambele baze *tel-ina ori *(s)ter-ina produceau în română țarină, care împreună cu sl. ogor a înlocuit în cea mai mare parte pe lat. (vechi rom. și dial.) *agru*.

(143a) țărúș (var. țeruș) s.m. și n. (pl. țaruși sau țerușe), „bucată de lemn scurtă și ascuțită ce se înfige sau se bate în pământ” („piquet, pieu; Pflock”).

Der.: țaruși (țerușez), înțărúșă („planter des pieux, ramer”).

Dial.: neatestat (arom. = *par*).

Împr. din rom.: ucr. (Suceava) *cyrús* (LbR, 1971, p. 164).

LaurM, Gloss, p. 560. ● Cihac, DEtDR, II, p. 432 „cf. srbc. *cerovac*, *cerovađa* bâton «rame de bois de cerre», v.sl. *cerŭ* «terebinthus», ceh, nsl., srbc. *cer* etc., magy. *cser*, alb. *cerr* «cerro», fr. *cerre*, drom. *cer* etc.”. ● Tikin, ZrPh, XI 1887, p. 63 „țărúș zu ksl. *cerŭ*”. ● Giuglea, DR, II, p. 357 „par mic pentru bătut în pământ, țărúș nu poate fi decît *terreus* > țăr + uș. În adevăr țărúș e un lemn scurt de bătut în pământ; în legătură cu altă idee nu se întrebunțează”. ● Pascu, ArR, X, p. 470 „un piquet fait en terre, c'est une merveille de Giuglea”. ● Meyer-L, REW³ 8673 *terreus* „aus Erde bestehend”, Abl. rum. țărúș „Zeltpflock”, — care este „étymol. fausse” Graur, BL, V, p. 115. ● Tikin, DictRG, p. 1566, Candrea, DEnc, p. 1353, Șăineanu, DUn, p. 643, Scriban, D, p. 1363 „orig. necun.”

Presupusa legătură a lui țărúș cu sl. *cer* (nepotrivit semantic) a fost abandonată, iar relația cu *terra* și interpretarea ca ceva „bătut în pământ” (explicație pe care n-a înțeles-o Meyer-Lübke făcînd din el țărúș de pământ, „aus Erde bestehend”, veritabilă „merveille” a acestor filologi) nu explică sensul apelativului românesc. Deocamdată, etimologia lui nu poate fi identificată; dar —

⁵⁰ T. Pamfile, *Agricultura la români* (1913), p. 16–28 țarina. Din cauza îngrăditurii, în unele zone (Hațeg etc.), țarină a ajuns sinonim cu „gard”: primăvara gospodarii din Ulpia-Sarmizegetusa (Grădiște) „fac țarinile”, adică „fac (repară) gardul țarinii”; în zona Turda „a face țarina” e „a face gardul la cimitir sau la clejia popii”; cf. sensul ucr. *caryna* „barieră, îngrăditură, poartă”; țarină „loc îngrădit pentru vite” (Luncani, Hunedoara), „proprietate” (Muscel), „locul arabil în preună cu fînălele”, deosebit de locul destinat pășunii (Năsăud); dar „țarină este locul semănat, eventual și livezile din jurul satului...” (Monografia satului *Clopotiva*, I, p. 63). În Putna (Vrancea), țarină e numai „partea din cîmpul cultivat, pe loc neted, șes”, nu pe coastă (unde se zice și dealuri) (PăstRom, p. 123–124).

interpretat ca „par ascuțit, perforator” — ar putea să aparțină la rad. *ter- „a freca, perfora prin frecare”, lat. *teres*, *teretis* „frecat (cioplît) neted, despre trunchii de copac cojiți; rotunjit (băț, par etc.)”; ori *ter- „a trece, străbate prin —” (WP, I, p. 732–734, 4; IETW, p. 1074), de ex. gr. *τέρρον* „capăt, vîrf”, lat. *termen*, *termo*, *terminus*, mnd. *treme* „traversă, bară transversală, spe-tează” etc., ca un obiect ce se înfige (cf. „țărúșe de corturi”, Letop. II, 220, 15; Bibl. Iud. 4,21 „și luă Iair... țărúșul cortului și puse maiul în mîna ei și... au lovit țărúșul întru falca lui (Sisara)”; ori i.-e. *(s)ter- „tulpine de plante”, v.sl. *trŭnu*, germ. *Dorn* „spine” etc. (WP, II, p. 641). Echivocul vine din faptul că nu cunoaștem accepțiunea de bază a lui țărúș, care putea să fie un „nume rădăcină” *tero- > *tieru- > țeru- + uș.

(144) uitá (a se uita) vb. refl. 1) „a privi, a-și îndrepta ochii într-o parte spre a vedea (examina) pe cineva sau ceva” („regarder, voir; ansehen, -schauen, -blicken”). 2) „a ține seamă, a lua în considerație, a căuta” („considérer, tenir compte; in Betracht halten”).

Der.: *uitare*, *uitat* (s.m.), *uitător*, *uitătură*, a se zăuitá („a privi, a vedea”).

Dial.: neatestat (arom. = *m(u)trescu*, *br(u)escu*).

LexB, p. 731. ● Cihac, DEtDR, I, p. 296 „lat. *uitare*, fréq. de *tueor*, -eri”. ● LaurM, II, p. 1520 „din *uitare*”. ● Crețu, *MardLex*, p. 378 „*uitare* aferezat din cauza confuziei mult întrebunțatei persoane a doua sing. a imperat. **uită-te* cu tu *uită-te*, scurtat *uită*”. ● Körting, LRWb 9801 „**uito* > [f]uit, eine unannehmbare Ableitung, das Wort ist slavisch”. ● Pușcariu, EWR, 1789 „nach einer Mitt. Meyer-L.'s aus **obito*, -are (von *obitum* zu *obeo*). Lat. *obire visu* oder *oculis* ‘betrachten’; cf. istr. *obidi* ‘betrachten’ < cr. *ob-íei* ‘herumgehen’ etc.”. ● Sandfeld, IF, Anz. XX 1906, p. 182 „a se uita relativ jung, ganz einfach das Reflexivum von *uita* ‘vergessen’ ist”; „regarder” ar fi din „s'oublier à regarder” (ex.: „Claude était ravi de ce tumulte: il s'oubliait à un effet de lumière”, Zola); a se uita la ceva însemna „sich in der Betrachtung von etwas vergessen; seine Aufmerksamkeit ausschliesslich auf ein Ding zu richten, nicht damit fertig werden können”, cf. germ. *gaffen* etc. ● Schuchardt, ZrPh XXXII 1908, p. 472–474 „die Bdtg. ‘schauen’ erklärte sich zwanglos aus ‘sich vergessen’... also dass rum. *se uita* urspr. nichts anderes besagt als ‘mit offenem Munde dastehen, gaffen’ was heisst: *se uita cu gura căscată*”. ● Admis: Weigand, KJB, XI I, 130; Meyer-L, REW, 6015; Domaschke, JB, XXI–XXV 1919, p. 104; Tikin, DictRG, p. 1673; Skok, ZrPh XLIII 1923, p. 192–193 (expresii asemănătoare din alb. și sl., după care ar fi decalat ca a se uita); Sandfeld, *Balkanfilol.* (1926), p. 87; Pascu, ArR X p. 472; Candrea, DEnc, p. 1367; Pușcariu, DR, VII, p. 497, ELR, p. 369; Șăineanu, DUn, p. 675 („probabil identic cu a uita”; în DUn, p. 670 era „orig. necun.”); Graur, BL VI p. 76 („a se uita „regarder” n'a plus aucun rapport sémantique avec a uita”); Scriban, D, p. 1373; Procopovici, DR, X, p. 75–79. ● Diclescu, ZrPh, XLI 1921, p. 426 „die urrum. Form **uuitare*, **uuitu* gibt sicher ein gepid. **uuitan* statt *uf-witan* in ders. Bdtg. wieder...; **u(f)witan* ist das mit *uf* ‘auf’ zusammengesetzte got. *witan* ‘auf etwas sehen, beobachten, achtgeben, wachen halten’, as. *witan*, ags. *witan*, etc.”. ● DR, XI, p. 159–162: i.-e. **u(e)l-t-*.

Dintre cele patru încercări, **uitare* (Cihac) a fost admisă de Laurian și Crețu, iar **obitare* (Meyer-L.—Pușcariu) n-a fost băgat în seamă de nimeni, total nepotrivit semantic; în schimb artificii lui Sandfeld a aflat numeroase adeviziuni (contestat numai de Diclescu), lucru explicabil prin identitatea formală a celor două verbe românești *uita* — a se uita; trecerea semantică de la „oublier” la „regarder” a fost justificată prin „a se opri într-un loc privind multă vreme, a uita să pleci; oublier à regarder”, sau după altă imagine... „a se uita cu gura căscată”, citîndu-se și exemple slave (blg. *zabravjam se*) ori franceze și ungurești. Dar susținătorii etimologiei lui „gură-cască” uitau că acțiunea „privirii, vederii” și aceea a „pierderii din memorie” sînt esențial diferite, fără puncte de contact; argumentele semantice invocate n-au valoare, căci cele două verbe

românești omonime nu au nimic unul cu altul. Inutil este și germ. **ufwitan*, combinație hidridă cu care *a se uita* n-ar putea să aibă nici măcar o înrudire de natură indo-europeană. Verbul e vechi, absolut general în dial. rom. din Dacia, unde nu poate fi ulterior lui *a uita* (oblitare), ca o formă de evoluție specială a acestuia, adică apariție secundară și târzie, cum își imagina Sandfeld, după el Tiktin („*a uita* tritt in dieser Bdtg. [„a privi”] ziemlich spät u. zunächst in mold. Texten auf u. drängt dann immer mehr das ältere *a căuta*”), căci are aceeași vechime, deși apare în texte numai din sec. XVII (Dos.; cf. JB, V, p. 129 etc.). La baza lui *a se uita* stă noțiunea „privirii, vederii”, ca un act fiziologic și psihologic elementar și caracteristic, iar formal verbul reprezintă o fază evoluată, în care lipsește un sunet între *u* și *i* (i), anume *-l-*: **uli-t*, **ul(e)i-t*; aici **ul-* este gradul redus al rad. i.-e. **uel-* „a vedea” (WP, I, p. 293–294, I; IETW, 1136): lat. *voltus*, *vultus* „expresia (trăsăturile) feței, înfățișare, figură” (**ul-tu-*), ir. *filis i seallai* „vidit”, cymr. *gweled* „a vedea”, bret. *gwelet* „la vue”, ir. *fili* (gen. *filei*) „proroc, poet”, numele (celtic ori germ.) al profetesei *Veleda*. În graiurile germanice o bază cu sufix *-d* **uleid-* (**ul-ei-d-*): got. *andawleizans*, v. nord. *lita*, ags. *wlitan* „a vedea, a privi”, got. *wlits* „față, obraz, figură, înfățișare”, v. fris. *wlits* „față, obraz, înfățișare”, v. nord. *leit* „privirea înapoi, de jurîmprejur, căutarea”, *leita* (**wlaitōn*) „a căuta (să găsească) ceva, a căuta, a cerceta, a se uita”, ags. *wlātrian* „a privi fix, țintă la ceva, a înțepeni” etc. Baza **ul-ei-t* ar fi o paralelă a celei germanice din punct de vedere al vocalismului (cu **uel-* > **ul-*, *ei* redus la *i*); elementul *-t* ca în lat. *voltus*. Dar din punct de vedere al foneticii românești rămîne o dificultate, căci lipsind atestări mai vechi de sec. XVII, forma străromână este echivocă: un i.-e. **ul-(e)i-t* > **ul(i)tare* ar fi devenit **ul'ta* numai sub influența analogică a lui *oblitare* > **ollita-* > *ul'ta* > *uita* „oublier”, cu care va fi evoluat la fel, devenind sinonime; ori în **ul'ta* > *uita* e cazul unei palatalizări târzii a lui *l* ca în ung. *holt* > rom. *hoit*(?). Mai ușor ar fi un **ullitare*, unde însă ar fi greu de justificat *-ll-*.

(145) **undrea** (var. *îndrea*, *andrea*, *indrea*) s.f. (pl. *undrele*). 1) „ac de împletit, ac mare de cusut” („carrelet, grosse aiguille; Stricknadel, Schnürnadel”). 2) pop. „claviculă; vinele gîtului” („clavicule; veines hémorroidales; Schlüsselbein, Halsadern”). 3) „un fier lung care prinde fierul lat al plugului de grindei, avînd la capul de sus fierul zis amnar” („contre qui relie le soc à la flèche de la charrue; Querstange als Steife zw. Pflugschare u. Grindel”). 4) „fiecare din cele două lemne pe care se reazimă perinocul morii” („solive du plancher du moulin; (Decken)Balken”).

Der.: *undrelaș* (Sez, XIV p. 34), *undrelar* („obiect de ciobănie”, Muscel).

Dial.: arom. *undreana* „ac lung și gros” (DMacRM), *andredua*, *-cali* (DMacRD); megl. *andraduă* „undrea” (Megl, III, p. 17), *andrea* (GrS, III, p. 180).

Îm p.r. din rom.: ucr. (Suceava) *andrelly* „ăcele lungi pentru împletit obiecte de lînă” (LbR, 1971, p. 163); ung. reg. *andrelle* „kötötű” (MNYRomKölcse p. 44). LexB, p. 298 *indrè* acus adstrictoria, p. 733 *indrè* v. *indrè*. ● LaurM, Gloss, p. 21 „*andrea* 1) Decembrie = Andreas, 2) acu lungu și grosu cu care se cosu sacii și alte lucruri de materie groasă, dacă după forma am fi tentați a o identifica cu vorba în înția însemnare și a-i da aceeași etim., intellesulu ne sta cu totul în contra”, p. 317 „*indrea* și *undrea* — probabile forma de preferită e *indrella* în locu de *intrella* de la *intrare*, ca instrumentu de intrare = penetrare etc.”. ● Cihac, DÉtDR, II p. 588 „*indrè*, *andrè*, *indrè* < trc *ibrè* aiguille, aiguillon, pointe”. Admis: Șăineanu, RIAF, IV, p. 654. ● Hasdeu, EMR, p. 1177 „*andrea* v.germ. *nādala*, actual nemțește *Nadel* 'ac', prin metat. nasalei *āndala* > rom. *āndără* > dimin. *andrea* în loc de *andărea*”.

Admis(?): Philippide, ILR, p. 55, Pușcariu, DR, III, p. 388. ● Tiktin, DictRG, p. 1685 „*undrea* wahrsch. dass. Wort wie *Andreas*. Der Ausgangspunkt dürften dann die kurzen Balken des Andreaskreuzes sein”. ● Giuglea, DR, V, p. 897, RevF, II, p. 64 „sens primordial 'cui, băț ascuțit', cam ce ar fi un fus de lemn ori fier; e v.gr. ἐνδρῶον 'medium arboris, cor arboris, temo: cheville de bois enfoncée dans le milieu du joug pour y attacher les traits'. E absolut clară [!] potrivirea de sens între cuvîntul gr. și cel rom., dimin. **endrella* dela neutru pl. *endryon* socotit ca sing. fem.”. ● G. Iogu, GrS, VI, p. 338–9 „*andrea*, *andrea* montre par sa forme qu'il a été emprunté au turc, — *öyündüre* ou *öyendere* 'aiguillon'; le mot roum. a conservé son acception primitive, tandis que le turc *öyündüre* ne la connaît plus...” [!]. ● Scriban, D, p. 101 „*andrea*, *indrea*, *undrea* după numele sfîntului Andrei, sârbătoare la începutul iernii, cînd se dă zor cu împletitul colțunilor...” [!]. ● Tiktin, DictRG, p. 66, Șăineanu, InfOr, I, p. 243, DUn, p. 24, Candrea, DEnc, p. 54, Șăineanu, DictRF, p. 22 „orig. necun.”. ● AnEtn, 1959–1961, p. 28 **uendh-* „a învîrți, (ră)suci, împleți”. ● Reichenkron, Das Dab, p. 85 i.-e. **ardh-* „Stange”. CercLg, XIII 1968, p. 350. ● C. Pogăre, LbR, XVI 1967, p. 419 **andher-* „virf ascuțit, nuia”.

Piedici formale și semantice se opun derivării din: *a intra*, trc. *ibrè*, germ. *nadala*, Sf. *Andrei*, gr. *endryon*, trc. *öyündüre*, care se înlătură lăsînd cuvîntul rom. nelămurit. Prezent în trei dialecte, *andrea*—*undrea* e vechi, anterior influenței slave; deci nu poate fi împrumut trc. ori mai recent. Dintre variante: *undrea*, *andrea*, *indrea*, cea dintîi e preferabilă ducînd la o conexiune etimologică sensul de bază fiind „ac, încîrligat sau răsucit”, obiect „care leagă, legătoare (clavicula)” sau mai simplu „unealtă pentru cusut, înnădit, împletit”. Arhetipul **undrella* conține o temă **und-r-* a rad. i.-e. **uendh-* „a învîrți, (ră)suci, împleți” (WP, I, p. 261): v. ind. *vandhira-* „coșul trăsării (din împletitură)”, arm. *gind* „inél”, *gndak ortoy* „curpen, curmei, vlăstar de viță”, umbr. *aha-uendu* „avertito”, got. ags.v.sax. *winden*, ahd. *wintan*, v. nord. *vinda* „winden”, nhd. *wenden*, v. nord. *vindr* „strîmb, mai ales despre lemnul care s-a înstrîmbat”, got. *wandus* „nuia, vargă (pentru împletit, mlădioasă)” etc. (cf. și WP, I, p. 256, 3).

(146) **urcă** vb tr. 1) „a sui, a duce sus (pe deal, pe un loc ridicat)” („monter, grăvir; steigen”). 2) „a ridica, a înălța” („élever; heben”). 3) „a spori, a mări, a ridica” („hausser, augmenter; steigern”). refl. 1) „a se sui, a se cățăra” („monter, grimper; klettern, klimmen”). 2) „a spori, a crește, a se mări, a se ridica” („accroître, élever; steigen, wachsen, grosswerden”). 3) „a formă un total” (monter à —; sich auf — gelaufen, betragen) ș.a.

Der.: *urcare*, *urcat* (adj. s.), *urcător*, *-oare* (plantă urcătoare), *neurcător* („peste care nu se poate trece”), *urcuș*, *urciuc* („treaptă la trăsură”); *a reurca*; probabil *aburca*, *burica*.

Dial.: neatestat (arom. = *alin*, *me-alin*).

LexB, p. 736. ● LaurM, II p. 524 „*orcare* și *urcare* din aceeași rad. cu *orire*, *orientare* etc.”. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 440 cf. srb. *urkati*, *nikati*, *nudkati*, *nui-* animer, exciter, inviter, v.sl. *nukati* hortari etc. ● Pușcariu, Cl, XXXIX 1905, p. 324, EWR, 1824 „*urca* entspricht, nach einer mündlichen Mitteilung von Candrea, einem lat. **oricare* (von *orior*), indem das Bild von der aufsteigenden Sonne genommen ist”. ● Weigand, KJB 1909, I, p. 76 „von *ora* sich im Roman. keine Spur findet; non liquet”. ● Pascu, Arh, XVI 1905, p. 438 gr. ὀρχέουμι „sauter, s'élançer”, ὀρχέω „mettre en mouvement, agiter”. ● Meyer-L, REW¹ 6098 **oricare* „sich erheben” (*ora* sau *orire*), rom. *urca*. Admis: Tiktin, DictRG, p. 1898, Candrea, DEnc, p. 1384, Rosetti, ILR, I, p. 177; dar „**oricare* > *urca* n'est guère probable” Graur, Bl, V, p. 107. ● Pascu, Cim, p. 121, Et, p. 49, Beitr, p. 11, ArR, VI, p. 267 **oricare* < gr. ὀρος „munte”, cf. *monter* < *mont*, blg. *vārvid* na górea „monter” etc. Admis: Scriban, D, p. 1381. ● Bertoni, ArR, I, p. 82 „**oricare* è oltremodo ingegnoso, ma sarà altrettanto vero? Prov. uórtsa 'spalla' (< **orica* < lat. *orca*), berg. *orca* 'fascio di legna'; l'idea è quella di oggetto curvo tondo e si capisce che abbia potuto essere applicata alle spalle; da *orca* si fece poi

**orcare*, donde rom. *urca*; care e „begrifflich nicht verständlich” Meyer-J., REW⁵ 6098. ● Șăineanu, DUn, p. 680 „orig. necun.”.

Legătura cea mai ușoară a părut cu lat. **oricare* (din *orior* sau din *ora*), admisă de mulți dar evident artificioasă, neverosimilă (Bertoni, Graur), care nu explică prezența lui *-u-* în formele accentuate pe rădăcină, unde ar fi de așteptat **orc-*, **orci* față de *urcăm*, *urcăm*; deci tema verbului trebuie să fi fost **ur-c-*, în care se ascunde un rad. i.-e. **uer-* cu înțelesul „a ridica, înălța” în cuvinte ca gr. *ἄσπεω* „ridic” < **ἄσπεω*, μετήρορος, eol. πεδάρορος „ridicat, care se află sus (se ridică)”. Aceste cuvinte au fost deosebite net⁵¹ de grupa lui *ἄσπεω* „leg împreună, împreună” la rad. **uer-* „sfoară, ștreang; a lega, înhăma” (cf. *desbăra*); de amintit însă **uer-* din baza i.-e. **ueredh-* „a crește, urca; înalt” (de ex. v. ind. *vārdhatē* „ridică, face să crească”, av. *varəd-* „augere”, gr. *ἄρθός* etc., WP, I, p. 289; IETW, 1167). Se poate admite o răd. i.-e. **uer-* „a ridica, înălța” în cuvintele grecești cu acest semantism, care nu au fost clasificate în mod convinsător (Boisacq, DÉtG, p. 15) și care aparțin cu rom. *urcă*.

(146a) *urciór* (var. *ulciór*, ban. *ușor*, Oaș *uscior*, *uștior*) s.n. (pl. *urcioare*) „mic furuncul ce se face la marginea pleoapei, de forma unui grăunte de orz” („orgelet (furoncle); Gerstenkorn”).

Der.: *urciorus*.

Dial.: arom. *ulčor* „bubă ce apare la ochiu” (DEtAr), *arciór*, *arcióciór* (DMacRM).

LexB, p. 736 „*urceoru* vasu de băutu; quarele se face pre ochiu: *hordeolus*, critho. It. *orzolo*, sp. *orquelo*”. ● Cihac, DÉtDR, I p. 301 lat. **ulceolum* în loc de *ulcuscolum* dimin. al lui *ulcus*, *-eris*. ● LaurM, II, p. 1534, 529 *urcioru* *hordeolus*. ● Körting, LRWb 9859 **ulceolum* (*ulcus*). ● Etimologia din LexB admisă: Pușcariu, EWR, 1791 „*ulciór* (*ur-*). Etym. unbekannt. Ein **ulceolus* (*ulcus*), Cihac, verstösst gegen die lat. Wortbildung, da das Suffix *-olum* nur an dem Stamm *ulcer-* angehängt werden konnte. Das urrom. Wort für „Gerstenkorn” war *hordeolus*: it. *orziolo*, fr. *orgeol* etc.; rum. **urđzor*, unterm Einfluss des Suffixes *-ciór* (*grosčior*, *căscioară*) *urciór*; CDDE, 1289 *hordeolus*; Tiktin, DictRG, p. 1689; Pascu, DÉtMR, I, p. 137, 1183; Candrea, DEnc, p. 1384 **hordiceolus*: Scriban, D, p. 1381. ● Șăineanu, DUn, p. 680 „*urciór* oală, umflătură pe marginea pleoapelor; lat. *urceolus*, sensul 2 prin aluziune la forma ovală a furunculului”. ● Mihăescu, RESEE, VI 1968, p. 148 lat. *hordeum*, *hordeaceus*.

Derivarea din lat. *hordeolus* influențat de suf. *-ciór* (sau de *urciór* „vas”) se sprijină pe faptul că *urciórul* seamănă cu un bob de orz (numit și *orz*, *orzișor*, *urđzușor* prin metaforă, DR, IX, p. 427), precum seamănă cu secara, grîul ori altfel de boabă; **ulceolus* (*ulcus*) e dificil din punct de vedere al derivării, după cum nu are mai multă semnificație alăturarea celor două omonime *urciór* „abces” și „vas” decît valoarea medicală a superstiției populare că „dacă te speli din *urciór*, faci *urciór* la ochi”, evident joc de cuvinte. Abces cauzat de inflamația acută a unui folicul puros al genelor, *urciórul* e însoțit de dureri, roșeață și umflarea pleoapelor. După o zi sau două, micul abces se sparge, puroiul se elimină, inflamația cedează pe încetul. Procesul de eliminare a puroiului poate fi accelerat prin aplicare de comprese calde. Esențialul în semantism pare a fi „mică umflătură în piele”, ca atare o temă latină-romanică **ur-d-s-* cu suf. dimin. *-olu-* (ori *-ciór*?) ar admite o legătură cu i.-e. **uer-* „loc ridicat (în teren sau pe piele)”, cu numeroși reprezentanți (WP, I, p. 266–268, 2; IETW, 1151):

⁵¹ F. Solmsen, *Untersuchungen zur griechischen Laut- und Formenlehre*, Strassburg, 1901, p. 289–290.

lat. *varus* „un fel de erupție pe pielea feței, exantemă, bobocel”, lit. *viras* „vierme mic în carne de porc”, lat. *varulus* „urciór la ochi”, *varix* „varice” (WH, II, p. 734), oland. *weer* „bătătură” etc.; tirol. *Augenwarn* „furuncul (urciór) la pleoapă”; baza **uer-d-*: ahd. *warza*, ags. *wearte*, v. nord. *varta* „neg, sfirc”, baza **uer-s-*: lat. *verruca* „neg(el)”, ags. *wearr* „bătătură, neg”, ahd. *werra* „varice”, nhd. *werre* „abces, ulcer la ochi” etc. Este o eventualitate cu multe șanse de a fi reală.

(147) *úrdă* s.f. (pl. *urde*), var. *hurđă* (pădureni, PăstRom, p. 201) 1) brînză dulce obținută prin fierberea zărului („fromage blanc et mou obtenu du petit lait qu'on fait bouiller; Art süsser Schafkäse, Zieger(käse), wird aus der ersten Molke durch Kochen gewonnen”). 2) „urda vacii” („hepidium draba; Hungerblümchen”); „urda țarcii” (*erophila verna*).

Der.: a *urđ* („a face urđă”, var. *leurdă* Covurlui), *urđii* (zăr *urđit*, zăr *neurđit*, PăstRom, p. 203), *urđeală* („amestecarea jintuitului cu tăuțarul sau șterțul”), *urđeș* (mere *urđeșe*), *urđeș* (Marian, *Satire popul. rom.* 1893, p. 329), *urđoi* vas, „untariță, jintalău” (Mocănime), a se *zaurđi* („a se strica laptele”), *zaurđire*, *-it*, *-ită*, *zaurđeală*: *zaurđeacă*; *urđarul* („tăuțeru; lopățica de amestecat în cazan”); topon. *Urda*, Dealul *Urđei*, *Urđarii*, *Urđeș*, *Urđești*, *Urđeasca* (RomIX–XIV, p. 107); antropon. *Urđă*, *Urđea* (a), *Urđan*, *Urđaru*, *Urđareanu* (OnR, p. 400–401).

Dial.: arom. *urđă*, *urđhă* (și RevLg, XI 1966, p. 262); megl. *urđă*.

În pr. din rom.: ngr. *ořpa* (RumWNGr, p. 37; 88; RevLg, XII 1967, p. 539); srb. *urda*, *urednik* (Vlahii, p. 154; SOf, XXI, p. 373 „Art Milchprodukt”), var. *urda* (estul Serbiei, zona Piroț; ibid. p. 379); blg. (*h*)*urđa*, *urđa*, *furđa* „brînză din lapte căruia i s-a scos smîntina”, *urđica*, *urđiča* (DR, III, p. 214); alb. *urđhë*, ucr. *urđa*, *urđanyj*, *-yk* etc., ceh-slov., pol. *urda*, *hurđa* (RomSI, XIV 1967, p. 177 XVI, p. 99); ung. *urđa* (prima atestare: a. 1548), *urđa* (RomIX–XIV, p. 47, 157; InfIK, p. 72; SzJSS, I, p. 699), der. *ordás* (ordás palacsinta etc.), *ordásdésza*, *ordafőz* üst, turós *urđa* etc. (StUn, 1962, 2, p. 24; NyIrK, VI, p. 285, VII, p. 289), *urđo* (WtCs, p. 109), MNYTEtSz, II, p. 1088; sás. *orden* „Art. Käse” (RomEISz, p. 38), *urđa* (inform.: V. Wollmann); trc *urđa* (RESEE, IV 1955, p. 228, 230).

LexB, p. 736. ● Schafarik, SIA, I, p. 469 de orig. veche getică. ● Pontbr, p. 763 ung. *urđa*. ● LaurM, II, p. 1534. ● Hasdeu, ColTr, 1874, p. 105, CuvB, I, p. 308 din trac *urđ*. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 537 din ung. *urđa*. ● Meyer, EWAlb, p. 455 alb. *urđhös*, pentru *urđhös* „Käse” pare să aparțină la rom. *urđă*. ● Weigand, JB, XVI 1910, p. 229–230 *urđă* împr. din alb. *urđhë* „Flechte, Flechtenkrankheit; Käseart die mit Pilz, Flechte überzogen ist”; *urđă* ar fi fost „brînză mucegăită”; BalkA, II, p. 283. Obiectiile lui Pușcariu, DR, IV, p. 1399, Philippide, OrR, II, p. 740. ● Barić, AlBrSt, p. 28 poate din rad. **her-* „schneidend, scharf, bitter, sauer” > alb. *(*h*)*urđhë* > rom. *urđă*; AAS, I, p. 157–158 *urđă* < alb. *(*h*)*urđhë* < **sordhi*, „im Ablaut zu g'izē «Molken», **serdh-ia*; *-rd* im rum. Wort in Ordnung, da *-rdh-* jung” (Jokl, IJ, X, p. 164). ● Scriban, Arh, XXVIII 1921, p. 240 „din lat. *hybrida*, adică «brînză bastardă»; *hybrida* > **urđă* > *urđă*, ca *ișor* > *ușor*”; XXX, p. 190–191, D, p. 1381 „din lat. *horrida* (*horridus*) «zbirlit, urit», adică «brînză urită» față de brînză obișnuită” [!]. ● Capidan, DR, II, p. 470 din română a pătruns la alte popoare; la albanezi este recent, luat din rom., căci împr. în sens invers nu e de admis. ● Giulea, DR, III, p. 582–587 sensul primar e „materie zeroasă”, din adj. lat. oriental **uroda* < gr. ὀρῶδης „sereux, qui a du petit lait”, **ur(o)da* (DR, X, p. 450–451, LL, I, p. 219–220, DRS, p. 92–93). Admis: Diclescu, DR, IV p. 454. ● Pușcariu, DR, III, p. 778 lat. **urida*, fem. lui **uridus* din *uro*, *-ere* „a arde”, cf. it. *ricotta*; StIstr, II p. 296. ● Pascu, AR, VI, p. 224, REBS, p. 91, 426, DÉtMR, I, p. 191, 1799 (după Philippide) trac **ur(i)da*, i.-e. **ur-*, înrudit cu gr. ὀρός, ὀρῶς „petit lait”. ● Philippide, ORR, II, p. 739 derivarea din ὀρῶδης e dificilă; la bază poate sta un adj. **uridus*, analog gr. ὀρός „Molken, Käsewasser, das wasserige Teil der geronnenen Milch”, *casuus* **uridus*. ● Densusianu, ALP, II p. 183–184 *urđă* din trc. *ur*, *ör*, *urit* „partea de sus a unui lucru” [?!]. ● Rosetti, ILR, II, p. 124. ● Tiktin, DictRG, p. 1689, Candrea, DEnc, p. 1384, Șăineanu, DUn, p. 680 „orig. necun.”. ● AnEtn, 1957–1958, p. 150 i.-e. **ur-d-*, rad. **uer-* „a fierbe, clocoti”. ● RecLgDial, p. 452–453.

Este neîndoiehnic caracterul funciarmenț românesc al cuvîntului, de atribuit fondului autohton, preroman, neexplicat de tentativele mai vechi, nu numai ale lui Weigand cu „brînză mucegăită”⁵², ori alte formule ridicule (*hybrida*, *horrida*), dar nici preînțelese „etyma i.-e. — alb.” confecționate de Barić, române **ur(o)da*, **ur(i)da*, singurele ce păreau potrivite pentru formă, dar nepotrivite semantic, bazîndu-se pe o definiție greșită a cuvîntului românesc (*urda* conține multă apă, e zăroasă). Philippide a relevat că derivarea, fie chiar prin latina populară, dintr-un gr. **or(r)ōdēs* nu e de admis (cantitățile vocalice!); iar legătura pe cale i.-e. cu ὄρος nu e de luat în seamă, din cauză că acesta vine din **ser-*. Dificil apare formal și semantic lat. *uro* „ard”. Sensul primar al *urdei* stă în faptul că e un produs din zăr („apătoasă” este numai la început, cînd e adunată de pe suprafața zerului ce fierbe și e caldă, căci apoi se scurge repede de apă și nu mai e „zăroasă”) prin fierbere, element important în procesul de lactificație, fără de care nu se obține urda. Zărul din care s-a scos cașul prin închegare conține ceva grăsimi în soluție: pentru a extrage și acest rest, se pune zărul la fiert, în căldare⁵³. Considerînd ca esențial faptul fierberii (elemente ca „apătos; moale; cu gust dulce; untos” etc. sînt vagi, fără semnificație) și analizînd apelativul în element radical și sufix *ur-d-*, identificăm în el i.-e. **uer-*, răd. care a dat pe lit. *verdu*, *virtu* „a clocoti, a fiși, undi, a fierbe”, *versmē* „izvor”, *vyrinus* „virtej”, let. *veřdu*, *virřt* „a izvorî, clocoti, fierbe”, v.sl. *virja*, *virřti* id., *viru* „virtej”, *izvoru* (WP, I, p. 269; IETW, 1166); din sensul „a fierbe” s-a dezvoltat „căldură”: lit. *versme* „văpaie” etc. În acestea miezul semantic este nu „umezeală”, ci „a undi, clocoti, a se roti; virtej”. Se pare că aici aparține apelativul rom. *urdă*, în a cărei preparare esențial este fierberea zărului, de pe care e culeasă ca spuma, pe măsură ce se ivește la suprafață. Păstorul vremilor preistorice va fi fost dus la „descoperirea” acestei „brînze secundare” în mod incidental, prin fierberea cu sau fără intenție precisă a restului de lichid rămas din laptele închegat (zărul) din care scosese cașul (străghiata). Astfel, *urda* este un produs al limbajului primar, al unui idiom în care se poate admite că alături exista o temă verbală **ur-d-* cu sensul „a fierbe, a clocoti”. Apelativul nostru prezintă un aspect deosebit și original: gradul vocalic redus al răd. **uer-*: **ur-*, cu elementul sufixal *-d-* (sau *-dh-*?) constatat în cîteva din cuvintele baltice amintite.

(148) *urdinā* vb intr. 1) „a alerga încoace și încolo, a merge mereu într-un loc, a umbla mult (frecventă), a vizita” („courir, aller souvent, fréquenter;

⁵² La asemenea „etimologie”, Philippide adăuga: „s-ar fi putut gîndi Wgd. tot cu atîta dreptate la alb. *hürdhē* usturoi, pentru că românii mîncă urda cu usturoi, ori la alb. *hürdhē* băltoacă, pentru că jîntița din care se face urda e turbure ca apa dintr-o băltoacă, ori la trc. *ordă*, *urdă* lagăr, tîrgul din lagăr, camp, marché dans le camp, pentru că se va fi vîndut poate multă urdă prin lagărele cumane, pecenege, osmanlie etc.”.

⁵³ „Urda se face astfel: se fierbe zerul rămas după ce s-a scos și stors cașul. În timpul fierțului, un păstor amestecă mereu cu cirlițul prim zer, frecînd sau rîzînd în același timp cu capătul acestuia în formă de semilună, pe fundul cazanului, ca să nu se lipească de el partea solidă ce se alege încetul din zer. După vreo jumătate de ceas de cînd a fost pusă căldarea pe foc, toată materia solidă care o conținea zerul se alege ridicîndu-se albă, plutitoare ca un strat de zăpadă: *urda dulce*. Urdă se cheamă deci materia aceasta albă ce apare în zer, care se zice că *urdește* (= face să iasă *urda* la iveală) prin fierbere. Faptul concret specific pentru fabricarea urdei e fierberea zerului; celelalte operațiuni sînt mai generale aplicîndu-se și altor produse ale stîni. Deci se poate pleca de la noțiunea de ‘fiert; zer fiert; ceea ce se produce din zerul fiert’; care se vede în it. *ricotta*; cf. *răscoaptă* despre urda bine fiartă” (Giuglea, DR, III, p. 583—584). După fierberea zărului (care trebuie făcută cu multă băgare de seamă) și extragerea urdei, rămîne în căldare un lichid alb-verzu (culoare crême), numit tot *zăr*, sau *zăr urdit*, care se dă la porci și la ciîni, ori se opăresc în el rufele ciobanilor.

(häufig) gehen, kommen, hin und her, aus und eingehen”). 2) „a ieși des afară (pentru sine), a avea diaree” („foirer, avoir la diarrhée; Durchfall haben”).

Der.: *urdinare* „ieșire deasă afară, diaree”, *urdinat* „frequentatio”, *urdinătură*, *urdineală* (AnonC), *urdiniș* „deschizătura stupului prin care intră și ies albinele (Flugloch des Bienenstocks); gura vizuinei”.

Dial.: arom. *urdina* „a merge des undeva, a frecventa”, *urdinarea*, -at, *urdinea*, *urdinlu* „brazdă”, *ni-urdinat*; megl. *urdinari* „a umbla unul după altul; a îndruga vorbe fără șir”, *urdin* „rînd”, *cu urdin* „cu rîndul”, *la urdin* „la rînd”, *urdinea* „pretutindenea”, *priurdin* „trec pe rînd, trec mereu, frecventez” (Megl, III, p. 317; GrS, VII, p. 219).

LexB, p. 736. ● LaurM, II, p. 526, Gloss, p. 569 „*ordinare* a pune ordine etc.; frecventare, celebrare, în genere a ordina la theatru, la școlă, la beserica; în speciale a essi dessu afora (pronunția populară în acestu intellessu: *urdinare*)”. ● Cihac, DĒtDR II, p. 440 v.sl. *uletěti* — *ulešta* avolare etc.; *urdina* pentru *uldina*; *urdin*, *urdoare*, *urduros* etc.; din v.sl. *lijati* — *lēja* fundere etc. ● Gaster, ZrPh, III 1879, p. 475 „*urdin* kann unmöglich vom sl. *uleteti* ‘avolare’ (mit dem es bloss das anlautende u gemein hat) herkommen”. ● Hasdeu, CuvB, I p. 307, 188 „sub raportul formei, *urdin* e amplificat din *urđ*; sub raportul sensului, ‘a umbla’ s-a născut din ‘a curge’, ca rom. *merg* = lat. *mergo* etc.”. ● Byhan, JB, III, p. 27, VI, p. 376 din lat. *ordinare*, prin albaneză. ● Pușcariu, EWR 1826, 1827 „*urdin* < *ordino*. Von den vielen Bedeutungen des rum. Wortes knüpft an die lat. Tradition[!] direct: megl. *urdin* ‘befehlen, ordnen’, arom. *urdin* ‘anreihen’. Aus ‘sich anreihen’ entsteht die Bdtg. ‘folgen’, daraus ‘fliessen’ oder ‘oft hingehen’ = ‘besuchen’ etc.”. Admis: Popovici, DIstr, p. 162, Tiktin, DietRG, p. 1689, Pascu, DĒtMR, I, p. 137, 1181, Philippide, OrR, II, p. 452, 649, Șăineanu, DUn, p. 680, Candra, DEnc, p. 1384, GrS, VII, p. 219, Capidan, Arom, p. 270, Meyer-L, REW³ 6090, Scriban, D, p. 1381.

Derivarea din lat. *ordinare* a găsit credit unanim, acceptată ca ceva evident în dicționare; dar asemenea consens (de fapt repetare necontrolată) nu constituie un argument valabil, obligator; sensurile cuvîntului românesc nu se potrivesc cu lat. *ordinare*, trecerea semantică e neverosimilă, asemănarea formală — fortuită. Semantismul de bază al lui *urdina* este cel de sub 1), cunoscut în toate zonele românești și în dial. balc., ca și în literatura veche⁵⁴. Ideea primordială este deci „mișcarea, deplasarea periodică, repetată (regulată sau neregulată)”, ce nu se împacă cu semantismul lui lat. *ordinare*, dar explică ușor sensul 2), fie din acțiunea „(s)urgerii”, fie din cea de „ieșire deasă (pentru sine)”, ca și der. *urdiniș*. Alcătuit din temă și un sufix secundar *urd-i-n-* conține i.-e. **uer-d-* în grad vocalic redus, bază care a dat cuvinte cu sensul „mișcare încovoiată, deplasare neregulară, mișcare în general”, răd. **uer-* „a întoarce, răsuci, încovoia, aocoli”, **u(e)red-* „a (se) îndoi, a (se) încovoia, a (se) înclina; mișcare” (WP, I, p. 273—274; IETW, 1153—1154): v.ind. *āvradanta* „ei se clătinau, șovăiau”, gr. *ῥαδινός*, eol. *βραδινός* „mlădios, zvelt, subțire, sprinten, iute, ușor”, *ῥαδινίωμα* „mă mișc, umblu” etc.; got. *uraton* „a călători, cutreera, a se duce”, v. nord. *rata* „a călători, a hoinări încoace și încolo, a umbla din loc în loc, a nimeri, a găsi” etc. Sensul actual al lui *urdina* „a merge, a se mișcă” este secundar, evoluție firească din ideea de „învîrtire, răsucire” (ca în germ., gr.); elementul sufixal *-i-n-* pare să fie de origine indo-europeană (ca în derivatele gr.), mai curînd decît din latina populară.

⁵⁴ CodVor, 24, 23 „nece unulu se nu apăre ... se nu urdinre la dinsulu”; Dos. „urdinind adese la cinstita beserica”; „urdina la dinsa cuconul” etc.; Letop. III, 77 „turcii ce urdinau în sus și în jos”; Bibl. Ies. 59, 8 „cărările lor stricate-s care urdină”; AnonC, *urdin* frequento, *urdinat* frequentatio (etc.).

(149) **urdoare** (var. *uldoare*) s.f. (mai adesea pl. *urdori*) „scursori din ochi, puchini” („lippitude, chassiss; Augenbutter”).

Der.: *urduros* (*uld-*), *urduroșie*, a *urdurâ* (*urdurcașă*) și *urduroșă* (ochii, DR, IX, p. 419).

Dial.: arom. *urdoare* („nu și la fața că are urdori tru ocl'i”, DMacRM) și *țalpă* (pl. *țalchi*).

LexB, p. 736. ● LaurM, II, p. 530 „*ordore* și *urdoare* gramia, lippitudo, sordes, colluvies (fr. *ordure*, it. *ordure*), mai raru în genere sorde, necurata, merda”. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 440 „*urdin* foier, *urdoare*, *urduros*, du v.sl. *lijati* — *leja*, *liti* fundere etc.”. ● Hasdeu, CuvB, I, p. 307, 188 „*urdina* „a curge” — *urdinare* — *urdoare* „curgere ochilor”, *urdă*: *urdoare* poate să derive și d'adrechtul din *urdă*, ca germ. *Augenbutter*”. ● Pușcariu, CL, XXXIX 1905, p. 303—304; EWR, 1828 lat. **horridor* [i]dor, fr. *ord* „schmutzig”, *ordure* etc. Admis: Weigand, KJB, IX 1909, I, p. 76; Pascu, Suf, 52; Tiktin, DictRG, p. 1689; Skok, ZrPh, XLIII 1923, p. 190; Meyer-L, REW³ 4187; Scriban, D, 1381. ● Șăineanu, DUn, p. 680 din *urdă*, cf. *Augenbutler*. ● Giuglea, DR III, p. 587 din aceeași bază cu *urdă*. ● Pușcariu, DR, III, p. 777—778 ar putea fi din *urdă*; V, p. 411 din lat. *udorem* (cu *r* propagat); IX, p. 427 „nu pare a fi der. din *urdă*”. ● Candrea, DEnc, p. 1334 (necun.); Mihăescu, RĒSEE, VI 1968, p. 148 lat. **horridor*, *horror*.

Lat. **horridor* nu explică decât aparent și fictiv pe *urdoare*, deși formal ar fi admisibil (pentru Pușcariu, DR III 778 este „impecabil”), nefiind potrivit semantic, căci *urdoarea* nu este o simplă „murdărie”. Nu poate exista vreo legătură cu *urdă*, *urdina*, în timp ce *urdoare* prezintă evident dispariția unui *r* prin disimilare (posibil influențat de *ud-*). *Urdoare* e general în drom. (AtILR I/1, harta 15; Mard. Lex, AnonC). Sensul de bază e „scurgere a ochiului; materia glutinoasă ce curge din ochii morboși” (Laur.); „urdorile, înainte de a deveni solide apar în colțurile ochilor, ca o zeamă groasă; oamenilor urduroși le lăcrămează ochii” (DR, V, p. 411); deci esențialul este „(s)curgere, mizguire; lichid, umezeală”, ca și lat. *grāmia* „urdori” (*oculi grammosi*) din i.-e. **grem-* „umed, a umezi” (WP, I, p. 654). Tema *ur-d-* conține un rad. cu vocalism zero: **ur-* < **uer-*, sensul primar „lichid, umezeală, scurgere”, înrudit cu dan. *vaar*, dial. *var* „urdori”, sued. *var* „puroi”, norv. *var* „urdoare”, dial. și „zeamă groasă, mucozitate, mizgă”, isl. *var* „urdori”, ahđ. *warah* „puroi”, v. nord. *vari* „lichiditate, mizgă” (Falk-Torp, *Norvegisch-dän. etym. Wörterbuch*, II 1911, p. 1392; WP, I, p. 266). Rad. comun al cuvintelor germanice și rom. (**ur-d-*) poate fi **uer* „(s)curgere, umezeală, lichid; a umezi, ud, umed” (WP, I, p. 268—269, 3; IETW, 80 și 1165, unde nu se menționează cuvintele germanice de mai sus, nici *urdoare*).

(150) **vătră** s.f. (pl. *vetre*) 1) „locul unui cuptor unde se face focul” („foyer; (Feuer)Herd”). 2) „locuință; casă” („ătre; Heimstätte, Hêrd”). 3) „vatra satului: locul unde este așezat satul” („l'emplacement (d'un village); Ortsgebiet, Weichbild”).

Der.: *vătruță*, *vetrișoară*, *vătruș* (-ar, -al), *vătran* („suport de fier pe care pui piciorul când te urci în căruță”, GrS, VII, p. 193, haț.), *vătrăraș*, *vătrăraș*, *vătrăruș*, *vătrărel*; *vătraș* („țigan sedentar”), *vătrării* („impozit plătit de țigani”), *vătresc* („focarius” DictB); *vătrice* (o plantă); topon. *Vatra* Dornei, Moldoviței etc.; antropon. *Vătra*, *Vatrea*, *Veatveș* etc. (OnR, p. 403).

Dial.: arom. *vătră* (pl. *vatre*), *veatră*, *vătrică*, *cacavatră* „cendrillon”, (DĒtMR, II, p. 224, 115); megl. *vătră*; istr. *vătră*.

Îm pr. din rom.: srb. *vatra*, *vatralj*, bg. *vatra*, slovac *vatra*, *vatricka*, *vatricko*, *vatralj* etc., ucr. *vatra*, *vatralj*, *vatornik* „besonderer Teil der Behausung der huzulischen

Hirten”, *vatrol* (BalkA, II, p. 128; RomSl, XIV 1967, p. 179, XVI, p. 99), pol. *watra*, *watrowe* „Steuer von jeder Hirtenhütte, die auf einer verpachteten Bergweide steht” (MRIW, p. 279), *zavatérn'ak* „focul, lemnul ce se pune pe foc” (DR, VIII, p. 143); ung. *vátra* (RomIX—XIV, p. 385, 344); Pușcariu, LR, I, p. 179, *vetrice*, *vetrence*, *vătrapéncz* (SzlJsz, I, p. 551).

Alb.: *vatrë*, gheg *vetr* (ë), *vetër* „vatră” (*voter*, -a, Cord.).

LexB, p. 746 „*vătră* a gr. βάρδος, i.e. basis”. ● Diez, EWRom, p. 746 gr. βάρδος „Grundlage, Grund, basis”. Admis: Pontbr, p. 778; Philippide, OrK, II, p. 741; Scriban, Arh, XXX 1923, p. 191, D, p. 1393; Drăganu, RomIX—XIV, p. 344; Miklosich, SIEIR, p. 9 *vatră* — alb. *vatrë*, *vetëre*, srb. ucr. *vatra*. ● Roesler, GTB, p. 565 din alb. ● LaurM, II, p. 1580. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 721 din alb. *vatrë*, care ar fi lat. *atrium* cu *v-* protetic (cf. *varfërë* < *orfanus*). ● Gaster, RIAF, I, p. 351. ● Meyer, EWAib, p. 464 *vătră* nu e cuvânt i.-e. ● Orig. sl.: Popovici, DIstr, p. 163; Capidan, Elem. sl. în dial. arom. (AAR, MSL, s. III, t. II, m. 4, 1925), p. 376 arom. *vatră* din srb. ● Orig. alb.: Pascu, DĒtMR, II, p. 224 (el.tosc); Șăineanu, DUn, p. 691 ș.a. ● General balcanic: Tiktin, DictRG, p. 1719; Candrea, DEnc, p. 1406; rom.: Vondrák, *Vergl. Grammatik slav. Spr.*¹ I, p. 182; Wedkiewicz, MRIW, p. 279; Rozwadowski, *Rozn. orient. I*, p. 109—110; Jokl, *Wiener Ztschr. f. Kunde d. Morgenlandes*, XXXIV, 1927 p. 37—50 (în rom. e din alb.), *Slavia*, XIII, 1925, p. 283—284 (în alb. e băstinaș, nu împr. din sl.). ● Șiadbei, Probl. p. 47—48, RIĒB, III/6, p. 459 alb. *vetrë* < **ōtër*, **otrë*, paralel cu iran. *atar*. Rom. *vatră* nu e din alb., ci din iran. **vătra*, var. a lui *atar* cu *v-*, ca numele *alanilor*, pronunțat și *valani*. ● Rosetti, ILR, II, p. 24. ● AnEtn, 1962—1964, p. 81—82.

Larga răspindire a lui *vatră* la popoarele din zona balcanică și carpatică a dat loc unei serii de presupuneri și teorii privind locul de obârșie și etimologia cuvântului: albanez, slav, român. La slavi este împrumut din română („ist zweifelsohne ein rum. Lehnwort”, Wedkiewicz). După Rozwadowski ar fi element autohton, trac, sau împrumut iranian, care „noch in der Urheimat der Rumänen südlich der Donau aufgenommen sei”. Jokl a stabilit: alb. *vetër*, *vatër*, *vatrë* este sau ereditar i.-e., sau (dacă e împrumut) a fost luat înainte de influența romană asupra albanezilor, care n-au primit cuvântul lor nici de la români, nici dela slavi; just, după cum și contrarul este sigur: nici slavii, dar nici românii nu l-au luat de la albanezi. Un i.-e. **at-* a devenit (după Jokl) în alb. **ot-* cu un adaus *v-* (cum preconiza Cihac), ca în gheg *vol'*, *voj*, tosc *val'*, *vaj* „ulei” < lat. *oleum*, gheg *vorfën*, *vorf*, tosc *varfërë* < lat. *orphanus*. Din albaneză ar fi fost împrumutat în română, de aici în limbile slave învecinate. Dar la noi, *vătră* (român comun) este tot atât de mult la el acasă, ca oricare din cuvintele autohtone și cel puțin cât ar fi *vatrë*, *vetrë* la șkipetari; în ambele idiomuri este deci element preroman, băstinaș. Locul unde se face foc, *vatra* este punctul central în așezările omenești, din străvechi timpuri preistorice, la toate popoarele. Conținând noțiunea de „foc”, cuvântul a fost grupat la i.-e. **at-* „foc” (WP, I, p. 42; IETW, p. 69; WH, I, p. 76): av. *atarš*, n.pers. *adar* „foc”, *āthar-wan-* „preot al focului, Feuerpriester”, arm. *aivem* „ard (ceva), aprind” (< **āter*); probabil ca „ars” și lat. *āter* „negru, întunecat” = umbr. *atru*, *adro* „atra”; la acestea au fost alăturate („mit v-Vorschlag”) srb. *vātra* „Feuer”, ucr. *vātra* „Feuer, Herd”, pol. *vatra* „Strohasche”, care toate sînt împrumuturi din română. Straniu este că autorii dicționarului comparativ (Walde și Pokorny) au uitat cu desăvîrșire de alb. *vetër*, *vatrë*, căruia unii i-au atribuit atât de multă importanță încît să-l declare sursă a cuvântului român și slave.

Cîteva filologi (mai ales nemți) au numit, cu oarecare nuanță de ironie *vatra* „cuvînt ciobănesc (Hirtenwort)”, deci expresie a unui fel de viață nestatornică, „nomadă” a păstorilor români din nord, care l-au transmis slavilor învecinați. Dar asemenea definiție este superficială și pripită, căci nu e mai mult „Hirtenwort” *vătră* (simbolul vieții stabile a familiei în casă, în jurul căminului) decît ar putea să fie *casă*, *cuvînt*.

perete, poartă, gard etc., deopotrivă uzuale în graiul românilor, pe care o seamă de erudiți nu vor să-i vadă în tot cursul istoriei (mai ales în perioada medievală) decât ca păstori „nomazi”. Definiția „Hirtenwort” nu este nimerită pentru apelativul *vatră*, care exprimă mai pregnant decât oricare altul stabilitatea și continuitatea sedentară a așezărilor umane, iar conservarea lui (și a altora) din epoca indo-europeană până azi constituie o probă din cele mai elocvente ale continuității formelor de limbă și de viață social-economică traco-daco-romană pe meleagurile carpato-balcanice.

c(151) *vătămă* vb tr. 1) „a răni” („blesser; verwunden”). 2) „a aduce o stricăciune, a jigni” („nuire, léser, causer du tort, porter préjudices; verletzen, beschädigen”). 3) † „a ucide, omori” („tuer; töten”), refl. *a se vătămă* („attraper une hernie; einen Leistenbruch bekommen”).

Der.: *vatăm* (s.n. = vătămătură), *vătămăre*, *vătămăt* (și „hernieux”, aproape general în drom., AtILR I/1, harta 136; necun. cu acest sens în arom., megl., istr.), *vătămător* (adj.vb), *vătămătoare* (plantă), *vătămătură* („Bruch”; arom. „meurtre, assassinat; coup, avortement, fausse couche”), *prevătămă* (PsalHurm, 88, 34 „voiu prevătămă” etc.), *nevătămăre*, -at, -lor.

Dial.: arom. *vatăm* (vatăn) „omor, ucid; battre, rosser; nuire, faire du mal à l'estomac, avorter; s'extenuer”, *vătămăre*, *vătămăt* „obosit”, *vătămătură*, *vătănare*, -at, *nevătămăre*, -at; megl. *vatăm*.

LexB, p. 746. ● Pontbr, p. 771 gr. βάρβαρος. ● Cipariu, *Gramateca* I, p. 78 *victimare*. Admis: Cihac, DÉtDR, I, p. 307; LaurM, II, p. 1556; Philippide, ILR, p. 48; Weigand, JB, II 1895, p. 223; Byhan, JB, III p. 5; Körting, LRWb, 10148 („die Ableitung ist aber unsicher”); Diculescu, OrLR, p. 543; Șăineanu, DUn, p. 690; Pascu, DÉtMR I, p. 182, nr. 1709, 1710; Graur-Rosetti, BL, V, p. 116, 220 „il n'y a pas d'autre explication possible; la seule difficulté soulevée par *victimare* c'est que la première voyelle en macédo-roum. est a au lieu de e ou i”; Pușcariu, DR, VIII, p. 337; Scriban, D, p. 1393. Respins: Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 288 „malheureuse étymologie”, GrS VII p. 273 „discreditata etimologie vătămă < *vaptămă < *victimare”. ● Candrea, EIL, p. 59 lat. **vatino*, -are (respins de Densusianu). ● Pușcariu, JB, XI 1904, p. 9, EWR, 1865 „etym. ungewiss”; *victimo* inadmisibil din cauza lui a în dial. arom.; **vatino* e „unverständlich; wahrscheinlicher ein **vatino*, -are (Mitt. von N. Sulicä), aus einer Kreuzung von *victimo* „opfer” und *vates* „die Person welche die Opfer vollbrachte”. Admis: Capidan, DR, I, p. 513; cu îndoieli: Meyer-L, REW 9171; dar „cette traduction est manifestement fausse: *vates* ne vaut pas dire 'devin, prophète, poète' et il n'a pas été conservé en roman” Graur-Rosetti. ● Barić, AlbRSt, p. 73 „alb. *vuan* steht für **vatniō* dessen Stamm **vat-* mit dem **uot-* in gr. ὤτειλή „Wunde”, lat. *vats* „Wunde”, lit. *vošis* „böses Geschwür” identisch ist. Zu alb. **vān* < **vatniō* stelle ich rum. **vatai**-n in *vătămă* 'verletzen' (mit n für m infolge des Labialanlautes) [sic!]. Cf. Capidan, DR, I, p. 512. ● Tiktin, DictRG, p. 1718 *victimo* imposibil fonetic; la influența lui *vates* „Seher” nu e de gîndit; lat. *vatius* „krumbeinig” inadmisibil în toate privințele. ● Philippide, OrR, II, p. 740 „etim. obscură”. ● Giuglea, DR, VI, p. 657 (latin). ● ILR (1969), p. 308 lat. **vatimare*[?].

S-a arătat netemeinicia soluțiilor propuse pentru acest vechi cuvînt general, exclusiv românesc, ce nu poate fi împrumutat, nici explicat prin *victimo*, *vates*, *vatino* etc., prin greacă sau alb. *vúai*, care nu comportă nici măcar o discuție. Sensul de bază este „a lovi, a produce răni, a răni” (nuanțe mai grave: „a ucide”, altele atenuate, moral „a leza, jigni”) ⁵⁵, iar analiza în *vat-am-* indică apartenența la rad. i.-e. **uā-*, **uō-* „a lovi, a răni” (WP, I, p. 211, 1; IETw, 1108, vag întrezărit, dar prost interpretat de Barić), cu elementul -t: let. *vāts* „rană” = lit. *vošis* „abces, (ulcer) deschis”, *vošelis* „abces mic”, gr. Φωτελάζειν, γατάλαι ούλαι Hsch. adică Φατάλαι, ὤτειλή „rană”; alte cuvinte grecești cu

⁵⁵ În sec. al XVI-lea, exista și accepțiunea „a se abate” („s')écarter, se détourner”, Cor., *Car.* 431, 159 „cerșură hitleanii ca să vatăme pre noi den calea spăseniei noastre” etc.; Densusianu, ILR, II, p. 488), alături de „a ucide” Cor. *Psal.*, 87, 6; 135, 10 (Șăineanu, Sem, p. 224-225).

sensul „rană. a răni; lovi, vătămă; păgubi (etc.)”; cu element -d rus *vada* „pagubă, lipsă, infirmitate”, *vaditi* „strica, a împiedica” ș.a. I.-e. **uā-t-* stă la baza lui *vătămă* (ce păstrează cu mici nuanțări sensul arhaic al rădăcinii primare), avînd un element propriu și exclusiv: formantul nominal i.-e. -m (ca *dărîm-*, *vazîm-* ș.a.). Baza **uāt-a-mo-* a dat un apelativ indigen **vatamo-* din care verbul *a vatamă*. Dacă aparține aici, alb. *vúai*, *vuan* ar fi o paralelă a lui *vătămă*, a cărui prezență în română explică lipsa lui lat. *ferio* și *vulnero*, înlocuite de împrumuturile slave mai tirzii *rană*, *a răni*.

(152) *vătúiu* s.m. (pl. *vătúii*). 1) „ied de un an” („cheveau d'un an; jähriges Zicklein”). 2) „miel de un an (trecut)” mold., Valea Putnei etc. („agneau d'un an; jähriges Lamm”). 3) „pui de iepure” („levraut, jeun lapin; jähriges Häschchen”).

Der.: *vătúiuș*, *vătúiaș*, fem. *vătúie* (și „capră sălbatică mică, fără coarne”), *vătúică* (ban.), *vătúii* (v)ță; *strāvătúii* („ied care a împlinit un an”, haț.); cu alt sufix *vătúrog*, -oagă („ied, iadă, capră”, Muscel, Dîmbovița; „iepure mic”, Muscel, Teleorman, Romanați etc.).

Dial.: arom. *vitul'u* „ied de un an”; la Sărăcăciani *vitul*, *vitula*, *vitulu-jenmen*, *vitulačku*, *villarîs* (= *vitular*), *vitul'ear*; megl. *vitul'u* „ied (miel) înțăr-cat, netrecut de un an”; *vitul'ar*, *vitul'cac*, -ic, *vitul'uș*.

Împr. din rom.: gr. epir. βιτούλ „cheveau, chevette d'un an” (RevLg, XII 1967, p. 540; RumWNGr, p. 75); ucr. *vatulja*, *vatujha*, *vatujnik*, *vatujča*, slovac, morav *vetula* etc. (RomSI, XIV 1967, p. 179, XVI, p. 99-100), pol. *wetula*, *vatula*; ung. *vetulya* (RomIX-XIV, p. 413, 584), *vatu* (Crișana, NyIrK, VI, p. 285), *vetuja* (SCL, XIV 1963, p. 389).

Alb.: *vetul*, *vetul'ë*, *ftul'ë*, *ftujë*.

LexB, p. 746 „*vătúie* a lat. *hedullea*”. ● LaurM, Gloss, p. 573 „radicea *vetuvii*”, care însă „contradice sensului de pulliu”. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 538 din ung. *fiatal*. ● Candrea, NRR, I, p. 405 „pur și simplu lat. *vitulus* «vițel, puiul unui animal», sau **vituleus* (cf. *equuleus*, *haeduleus* etc.)”. Admis: Pușcariu, EWR, 1867; Körting, LRWb, 10262a; Capidan, JB, XV, p. 72; Pascu, Et, p. 41, Suf, p. 135, Beitr, p. 35, ArR, VI, p. 267, IX, p. 318, REBS, p. 94, 443, DÉtMR, I, p. 186, 1756-1757; Șăineanu, DUn, p. 691; Densusianu, GrS, I, p. 53, III, p. 465, IV, p. 407, ALP, II, p. 83; Philippide, OrR, II, p. 658; Candrea, DEnc, p. 1407; Capidan, Megl, III p. 329. ● Weigand, JB, XVI, p. 230, KJB, XII 1913, I, p. 98 *vetul'u* din alb. *vetul'* avînd la bază pe alb. *viet* „an”; nu are legătură cu lat. *vitulus* sau **vituleus*. Admis: Wedkiewitz, MRIW, p. 285; Tiktin, DictRG, p. 1720 „ansch. lat. *vituleus* von *vitulus*, vgl. alb. *vëtul'*. Doch kommt für das alb. Wort — das dann dem rum. zu grunde läge — auch Ableitung von *vjet* 'Jahr' in Betracht”; Meyer-L, REW, 9406; Jokl, IJ, V, 1917, p. 111; Scriban, D, p. 1369. ● Graur, *Nom d'agent et adj. en roumain* (Paris, 1929), p. 95 contestă derivarea **vituleus* > *vătúiu*; dar „rien ne prouve que *vătúiu* vient de l'alb. ou du grec” BL, V, p. 117. ● Drăganu, RomIX-XIV, p. 68 „legătura lui *vătúiu* cu alb. *vjet*, *vjetë* nu e dovedită”. ● AnEtn, 1958, p. 140-141. ● H. Mihăescu, RevLg, XII 1967, p. 540 **vituleus*.

Element comun albano-român, larg răspîndit în zona carpato-balcanică, *vătúiu* nu poate deriva (în baza unei greșite definiții a cuvîntului) din lat. *vitul-*, de care se deosebește semantic: „ied de un an” sau „miel de un an” (extins asupra iepurilor, pisicilor etc.; în Teleorman *vătúii* înseamnă „mic”) nu are nimic a face direct cu vițelul (**vituleus* confecționat de Candrea; nu e „pur și simplu lat. *vitulus*”), confuzie pe care o fac numai unii filologi și lexicografi. Avea dreptate Weigand (în acest caz rarissim între tentativele sale de etimologie): *vătúiu* nu poate deriva din lat. „**vituleus*”; exageră însă poliglotul lipscan aducînd pe *vătúiu* ca împr. din alb. *vetul'*, iar pe acesta din alb. *vjet* „an”: raportul lor este desigur altul, de natură diferită e înrudirea cu lat. *vitulus*. Accepțiu-

nea „ied (miel) de un an” sau „aproape de un an” (la sfârșitul primului an; în unele zone nu se mai contează cu aceeași precizie vârsta, *vătuin* fiind „ied de doi-trei ani”) arată că apelativul conține ideea de *v i r s t ă* (nu faptul că este ied, miel etc.), ceea ce just a întrezărit Weigand. Dar nu e derivat pe teren albanez din *vjet*, căci ar fi dat **vjetul* (Capidan) și „ar trebui în asemenea caz să existe în alb. un sufix derivativ *-ul*”, *-ûleu*, *-ûlin*, ce nu există. Firește că ar trebui apoi ca derivarea să fi avut loc pe vremea când *-é-* din alb. **vet-* nu se diftongase încă” (Philippide). Toate aceste obiecțiuni se înlătură numai punând originea și formarea întregului cuvânt **vetulio-* în perioada și sistemul morfologic comun al limbilor indo-europene. Tema comună albano-română aparține la i.-e. **uet-*, **uet-es-* „an”, care a dat derivate desemnând „animale tinere, de un an” (WP, I, p. 251; IETW, p. 1175): v. ind. *vatsá-*, *vatsarâ-* „an”, *vatsaka* „vițel”, gr. (F)έτος „an”, eol. έταλον, „Jährling von Haustieren” (: lat. *vitulus*), alb. *vjet* „an”, *vjetë* „vițel”, lat. *vetus*, *vetustus*, *vetulus*, *veterinus*, *vitulus* „vițel” etc. Apelativul alb.-rom. **vetuleu-* „pui de animal de un an” s-a restrâns asupra ieșilor, mieilor etc., iar corespondentul lat. *vitulus* asupra vițelilor.

Echivalentul de obârșie latină a lui *vătuin* este *noaten* (annotinus), cel sl. *godac*, *godânac* „purcel de un an”. Elementul i.-e. **uet-* *Vet-* pare a fi existat în limba tracă, în numele (epitet) al cavalerului trac zeul *Vetespios* (LbTrD, p. 80).

(153) *viézure* (var. *viezune*, *iezune*, *iezine*, *iezure*, *žczun'c*) s.m. (pl. *viezuri*, *-uni*), „bursuc” („blaireau; Dachs”).

Der.: *vi(e)zurină*, *viezunie*, *bizuine*, *viezuină*, *viezunioară*, *viezunios* („cavernosus”, DictB), *viezuni* („a locui în viezuină”), *viezuriste*, *yedzurie* (oaș); topon. *Viezuri*, *Viezuanu*, *Valca Ghizuniilor*, *Iedzunii*, *Viezuriste* (com. Pîlu, jud. Arad) etc. (TopRom, p. 349–350).

Dial.: arom. *yedzäre*, *yedzură*, *dzovur* (ă) (Dunărea, I 1923, p. 125, 185), *vizur* și *v'edzură* (Ohrida), *vizuru* (Mih.; Capidan, Arom, p. 293).

Alb.: *vjedhullë*, *vjedhull*, *vjetull* (f.) „viezure” (Cord.).

LaurM, Gloss, p. 574. ● Hasden, ColTr, 1877, p. 579, CuvB, I, p. 247 „forma româno-alb. — ca să nu zicem tragică — a cuvântului e *viedula*”. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 455 v.sl. *javû*, *javûci* „erinaceus; meles”. ● Gaster, ZrPh, III, p. 469 rom. și alb. *vjedhullë* identice, din vb *vjeth* „ich stehle”, aor. *vódha*, partic. „Diebstahl”, d.h. dann das Getreide stehlende Tier. ● Șăineanu, Sém, p. 94. ● Meyer, EWAlb, p. 474 *vjedhullë*: „verwandt (entlehnt?) ist rum. *viezure*”; AlbSt, III, p. 22 poate din alb., ori dintr-un dial. ill. ● Densusianu, HLR, I, p. 29 din ill. ● Cuvîntul rom. comparat cu cel alb.: Șăineanu, DUn, p. 696; Candrea, DĒnc, p. 1422; Tiktin, DictRG, p. 1738 ș.a. ● Philippide, OrR, II, p. 741 „cuvinte identice; cel rom. e împr. probabil din alb., dar vreo probă nu se poate aduce; posibil ca și cuvîntul rom. să fie băștinăș”; p. 307 „nu trac **viedula*, ci **viezula* ori **viedzula*, căci rad. lui este **ueg'h-* > trac *viedz*, *viez-* (limbă satem)”; p. 744. ● Weigand, BalkA, III, p. 209 *viezure* și *vjedhullë* din trac **vjedzulla*, la *vjedh* „stehlen”, deci „der Dieb, der Kornstehler”. ● Scriban, D, p. 1406 „vgerm. *wisula*, ol. *weszel*, ngerm. *wiesel* nevăstuică; d.rom. vine alb. *vjedhullë*” [!]. ● Giuglea, DRS, p. 32–33. ● CercLg, XIII 1968, p. 352 **ueg'h-*.

Identitatea cuvintelor rom. și alb. este evidentă (de mult recunoscută ca atare), forma comună era **vé(d)zul-*, i.-e. **ueg'h-ul-*. În legătură cu alb. *vjed(h)ull-* s-a remarcat că implică vb. *vjeth* „fur”, i.-e. **ueg'h-* „a mișca, a trage, a duce, a transporta”, av. *vazaiti* „duce, trage (etc.)”, gr. έχος „car”, έξέω „conduc; port” etc., lat. *veho*, got. *gawigan* „a mișca, a scutura”, lit. *vežu* „a transporta”, *vežimas* „car”, v.sl. *vezo* „vehere”, *veslo* ș.a. (WP, I, p. 249; IETW, p. 1118). Sigur că *vjedhullë* nu este derivat târziu, în „epoca albaneză” din vb *vjeth*; cu atât mai puțin un der. în română, unde nu există acel verb.

Cum arată suf. *l* (rom. *r*), *vjedhullë*, *viezure* (**ve(d)zul-*) e formație de dată i.-e. a rad. **ueg'h-*: **ueg'hul-* cu morfemul primar alcătuitor de nomina agentis (*figulus* „olar”, ahđ. *tregil* „Träger”, gr. lacon. δεικηλος „actor” etc.; Brugmann, GrdVglG, II/1, p. 373). Apelativul alb.-rom. pentru „bursuc”, derivat al rad. i.-e. „a duce, a căra; a fura” (conservat în vb alb. *vjeth*), era inițial „cărător; cel ce cară, duce, fură; hoț (de grîne)” cum l-a definit Gaster, epitet potrivit unui animal sălbatec ce „trece drept fur de grîne” (Șăineanu), fiind foarte dăunător economiei rurale nu numai prin faptul că roade cerealele, dar mai ales pentru apucătura lui tipică de a „le căra” și depozita în mari cantități în bîrlogul său, „viezu(r)ina”.

Răspîndirea lui *viezure* în dial. drom. este restrînsă mult de sinonimul concurent *bursuc* (sl.-trc), v. AtlLR, I, chest. 1166 (Rosetti, ILR, IV, p. 48). Numele acestui animal în alte limbi indo-europene: RLexIGA, I, p. 180–181.

(154) *viscol* (var. *vicol*), s.n. (pl. *viscole*) „vînt puternic (cu ninsoare), furtună” („gros temps, tempête de neige; Sturm, Winter-, Schneesturm”).

Der.: a *viscolî* „chasser (en parlant de la neige), attaquer impétueusement”, *viscoala* „procella, turbo” (Micu-Klein; LexB), *viscoleală*, *viscolie* (*vicolie*), *viscolos*, *-oasă* „agit(e) par la tempête”, *viscolire*, *viscolit* „éprouvé par les tempêtes”, *viscolitor* „soufflant en tempête”, *viscolitură* „vom Sturm zusammengetriebener Schnee”.

LexB, p. 758 *viscolă* (viscoală) tempestas procellosa, háborus, fergeteges idő, das Sturmwetter; graec. βέουλιξ. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 456 *vijelie*, *vicol*, *viscol*, v. *vifor*. ● LaurM, Gloss, p. 575. ● Tiktin, DictRG, p. 1757 „Etym. sicher *vifor*”; 1738 „*vifor*: ksl. *vihru*, srb *vihor*, rus *vihoru* etc. Die dunklen *vicol*, *viscol* sind viell. damit verwandt”. ● D. Tonev, *Godišnik* Univ. Sofia, 1921, p. 37 *viscol* „tourbillon”, *vijti*, *vijtiālă* (cf. Skok, *Slavia*, IV 1925, p. 336). ● Scriban, Arh, XXX 1923, p. 286 ung. **veskölmi* (*veskölmi*) „a fi agitat”. ● Drăganu, DR, V, p. 378 din ung. dial. *viszhol* (*visz*, *vinni* „a duce”) „a mișca încoace și încolo, a duce, a trage, a ținti; a se vîrți” etc. ● Petrovici, *IstRom*, I (1960), p. 793 slav. ● Tamás, WtbUngR, p. 858–859 „*viscol* — ein sehr problematisches Wort” [!]; nicio etimologie nu satisface. — Reichenkron, DasDak, p. 170 „*viscol* mit einer Grundlage idg. **uē-*, **uisko-lo-*”. ● CercLg, XIII 1968, p. 352.

Nici una dintre soluțiile încercate nu explică acest „cuvînt foarte problematic”, a cărui etimologie a fost vag întrezărită de Tiktin: înrudire cu sl. *vihor* (*vifor*), dar înrudire foarte îndepărtată; este adică o temă indo-europeană bine indicată de Reichenkron: **vis-k-* aparținînd evident la rad. primar **ue-* „a sufla, a bate vîntul” (WP, I, 220–222; IETW, p. 83), care a dat pe lat. *ventus*, germ. *Wind*, v.sl. *vichrû* „Wirbelwind” (> rom. *vifor*) etc., baze cu *-n*, *-r*, *-l*, *-t*, ca și un **uē-s-* în v. ind. *vāsa-h*, *vāsa-ka-h* „miros plăcut”, lit. *visulys*, *viesula* „curent de vînt, vârtej, vijelie”, oland. *waas* „Reif, Duft” etc. Un **vis-k-* (*ol(n)*)- va fi stînd la baza lui *viscol* străromân, dacă nu cumva acesta este un derivat al epocii romanice din tema autohtonă **visco-* (*vesc-*); ori *-col(l)*- este o temă i.-e. (**kel-*, *kuel-*)?

(155) *zără* s.f. 1) „lichidul albicios, acrișor ce rămîne din lapte după ce s-a ales untul”, sau „lichidul rămas din smîntînă, după ce s-a ales untul” („partie de la crème qui demeure lorsque l'on en a extrait le beurre; Buttermilch”). 2) în unele zone „lapte acru ce se alege din laptele bătut; lapte bătut” („lait caillé; Sauermilch”).

Dial.: arom. *dzară* citat de Giuglea, DRS, p. 23 [de unde?] nu e sigur; în Albania *zară* (RevLg, XI 1966, p. 263).

În p.r. din rom.: ung. reg. *zara* „îró”, *zaringó* (InfLR, p. 93; NyIrK, VI, p. 286; StLex, StCom, 13, p. 200; MNyRomKöls, p. 408–409); säs. *zäre* „Buttermilch” (RomEISz, p. 55); srb Bosnia *zarica* „Art Käse” (RomSI, XVI 1968, p. 100; SOF, XXI, p. 372).

LexB, p. 767 „zara a lat. serum”. ● Cihac, DÉtDR, I, p. 322 „zer, zeruri, lat. serum, zară”. ● Weigand, JB, III 1896, p. 225 *dzarā* = zer — serum. ● Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 85 *zară* element albanez, impr. din *dhallē* „saure Milch”. Admis: Weigand, KJB, VIII 1908, I, p. 102, JB, XVI 1910, p. 230; Capidan, DR, II, p. 464; Tiktin, DictRG, p. 1795; Candrea, DEnc, p. 1457. ● Rosetti, ILR, II, p. 124. ● Șăineanu, DUn, p. 707 „zară tras din zăr”. ● Weigand, BalkA, III, p. 209 „thrak. *dzalla* alb. *dhallē* 'Buttermilch', aber rum. *zară*”. ● Philippide, OrR II p. 742 „între *zară* și alb. *dhallē* e numai o coincidență întâmplătoare, ele au origini deosebite; alb. *dhallē* sigur același cu gr. γάλα și lat. lac, în vreme ce *zară* e un cuvânt cu totul altul”. ● Scriban, D, p. 1427 „înruđit cu alb. *dhalē* lapte acrit, de unde și rom. *dhală* zară și cu vgr. *gála* lapte”. ● AnEtn, 1957—1958, p. 150 derivat pe teren românesc al lui *zăr* ori temă i.—e. **dherā*. ● ReLgDial., p. 453—454.

În realitate nu există nici măcar „coincidență întâmplătoare” între rom. *zară* și pretinsul corespondent albanez, din care să fi fost „împrumutat”: cele două cuvinte n-au nimic a face unul cu altul (Șăineanu, Philippide); legătura a fost făcută de Densusianu și admisă prin inadvertența și inerția unor lexicografi, fără a ține seama de semantismul și forma cuvântului românesc (*zară*), care e „partea ce rămîne din smîntînă după ce s-a extras untul”⁵⁶. Trebuie să se facă deosebire între sensul principal etimologic de sub 1) și acela secundar, tîrziu „lait caillé”, care nu poate indica etimologia lui *zară*, inseparabil de *zăr*, *zară* este sau un derivat pe teren românesc al lui *zăr*, sau o temă i.—e. *dherā* > **dera* > **diera* > **zera* > *zară*.

(156) *zăr* (var. *zer*) s.n. (pl. *zeruri*). 1) „lichidul gălbui-verzui rămas din lapte, după ce se strînge cașul” („partie du lait qui demeure après que l'on en a extrait le fromage; Molke, (erste) Molke, Käsewasser”). 2) „lichidul rămas din zăr după ce prin fierbere s-a extras urda; zăr fiert, urdit” („partie du zăr qui demeure lorsque l'on en a extrait le fromage blanc urda; aufgekochte Molke”).

Der.: *zeros, zăvari* „mulgători” (GrS, IV p. 271, Vrancea), *zăratic* „mîncare slabă, fără gust” (Coman, Glos, p. 148, Bont-Somes); *zărui; zară(?)*; antropon. *Zeriu, Zerea, Zearotă* (?OnR, p. 414).

Dial.: arom. *dzăr, dzăru, zeru*, megl. *zor, zăr* și *săratcă* (GrS, I, p. 35), istr. *zer, zeru*.

Împr. din rom.: morav. *dzer* (RomIX—XIV, p. 190), ucr. *dzer, dzerc* (BalkA, II, p. 132), pol. *dzer* (DR, VIII, p. 143; RomSI, XIV 1967, p. 140, XVI, p. 100); ung. *zër, zër, zëruj, zëvó, dzër* „savó”, *zëvósodik* (MNyRomKölc, p. 411); säs. *zer* „wässriger Teil der Milch” (RomEISz, p. 55), *serig* „zeros; molkig” (NRR, II 1900, p. 348); srb. *zarica* (cf. *zară*)?

LexB, p. 769 „zeru a let. serum”. ● Admis: Pontbr, p. 792, Cihac, DÉtDR, I, p. 322, LaurM, II, p. 1171, 1619. ● Tiktin, ZrPh, XI 1887, p. 62 „zăr-serum?”. ● Byhan, JB, VI, p. 389 („von lat. serum: auffallend ist das anlautende z”), Körting, LRWB, 8657, Popovici, DIstr, p. 161. ● Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 84 „origine obscure”. ● Pușcariu, JB XI 1904, p. 65 *serum* inadmisibil, exclus, căci „das Durchsehen bei der Fabrikation des zăr [dar nu zărul, ci cașul se „fabrică”!] das Hauptmerkmal ist, — man denkt unwillkürlich an das gr. διαρρεῖν diarrhoea”. ● Weigand, JB XVI 1910, p. 230 respinge pe *serum*, din cauza lui *dz-* și a lui *é* nedifonțat; „der Anlaut des bedeutungsähnlichen urrum. *dzarā* das lat. *seru, sieru* zu *dziuru* umgestaltet habe”. ● Giuglea, DR, III, p. 578 ζέμα, -ατος, ζέσις „décoction, jus” au influențat și pe lat. *serum*, de unde a rezultat un **serum* care explică pe rom. *zer* (*zăr, dzăr*). ● Derivarea din *serum*: Șăineanu, DUn, p. 708, Scheludko, BalkA, II, p. 132, Scriban, D, p. 1437 ș.a. ● Tiktin, DictRG, p. 1795 „zăr kann nicht direkt auf lat. serum zurückgehen, ist aber damit unverwandt. Das Wort gehört, wie *brînză*,

⁵⁶ V. precizările lui Philippide (OrR, I, p. 444) în legătură cu definițiile și interpretările greșite date lui *zară* ca „Buttermilch; lait caillé”.

urda, zară etc., offenbar einer alten Sprachschicht an, die sich in der Hirtensprache erhalten hat”. ● Candrea, DEnc, p. 1457 cuvînt autohton. ● Papahagi, *Dunărea*, II, nr 1, p. 87—88 lat. **debitu* (= *debile*), căci zărul e tot lapte, dar mai slab, subțire, fără grăsimi. Îl putem considera dacic. *Zară* ar fi singular nou născut din *zară*, pl. al lui *zăr*. ● Philippide, OrR, I, p. 444—447 *zara* seamănă cu apa („Butterwasser”), pl. al lui *zăr*. ● Philippide, OrR, I, p. 444—447 *zara* seamănă cu apa („Butterwasser”), în limba tracă apa se numea zer (Germizara = apă caldă); „românul a uitat cuvîntul său thrac de băștină și a adoptat după ce se alege brînza și untul din lapte. Din vechiul la stîna pentru apa de rămîne după ce se alege brînza și untul din lapte. Din vechiul zer au ieșit rom. zer, zăr”. ● Pascu, DÉtMR, I, p. 190, 1789, REBS, p. 27 tracic *zer* au ieșit rom. zer, zăr”. ● Pascu, DÉtMR, I, p. 190, 1789, REBS, p. 27 tracic **serum* = lat. serum, gr. ὀρός. ● Șiadbei, Probl, p. 25, RIÉB, III/6, 1938, p. 458 preferabilă baza tracă *-zara, -sara* propusă de Philippide; *r* în *zăr* e original, nu din *serum* = lat. serum, gr. ὀρός. ● Pușcariu, DR, VIII, p. 298, LR, I, p. 176: probabil autohton. ● Giuglea, DRS, p. 11—13 autohton din i.—e. **g'hel-* „galben, verde” (WP, I, p. 624—627, nepotrivit semantic). ● AnEtn 1957—1958, p. 150 i.—e. **dher-* „a turbura, turbure; drojdie”; CercLg, XIII 1968, p. 352.

Abundența de opinii și ipoteze, derivînd pe *zăr* din diverse cuvinte atestate în unele idiomuri din Europa, n-a dus la rezultat util, nu i-a elucidat obîrșia, ce trebuie admisă în sensul preconizat la 1958, căci elementele atestate ca *serum, diarrhoea, debile* sau *sara* tracică alături de presupusul trac **zerum* = *serum*, ori i.—e. **g'hel-* se pare că n-au sesizat esența semantică a cuvîntului: *zărul* nu e lapte nici apă, ci un lichid (ca apa, laptele, zeama, boșul ori vișul, ca serul latin și ca sara tracică) ce trece ușor prin orice strecurătoare (*diapreū*); e și slab (*debile*), avînd mai puțină parte grasă decît laptele sau decît cașul; de colorare verzuie (**g'hel-*). Aceste particularități elementare și evidente sînt totuși secundare, unele complet lipsite de semnificație, iar esența semantică a cuvîntului trebuie să fie alta. Laptele de oaie (vacă, capră), strecurat și amestecat cu chiag este coagulat (*străghiata*); după izolarea masei consistente de cașină rămîne în vas un lichid galben-verzui, *zer*⁵⁷, care nu e complet lipsit de materii grase și conține încă *urda*. Lichidul numit în toate ținuturile românești *zăr* (*zer*) e propriu-zis partea apătoasă r a m a s a, restul ce face impresia a fi *turbure*, prin colorarea lui galben-verzuie (în contrast cu laptele alb prin excelență); este ceea ce s-a degajat din laptele închegat în vederea separării cașului, deci echivalent cu „drojdia, zațul” sau alt termen ce exprimă partea rămasă dintr-un material alimentar, la prelucrarea lui pentru obținerea altor preparate. Dacă aceasta este adevărat și sigur, se poate admite că *zăr* (*zer*) presupunînd o formă anterioară **deru-* aparține ca atare la i.—e. **dher-* din baza disilabică **dherā-*, derivate cu sufixe labiale sau guturale, majoritatea cu vocalism zero al radicalului: **dherēgh-* în gr. ὀρόςσω, att. τάρσσω „a turbura”, lat. *fraces* „drojdie de untdelemn; Oelhefe”, v. pr. *dragios*, v. lit. *drages*, let. *dradži* „rămășiță din grăsimia fiartă”, alb. gheg *drā, dra-ni* „reziduu din untdelemn, din unt topit; tartru”, v. sl. *drodžije* „drojdia”, ags. *doerst(e), droest* „drojdie”, ahd. *trebir* „drojdie”, oland. *drabbe* „Bodensatz” etc. ● **dherābh-*: m. irl. *drab* „drojdie”, ahd. *trebir* „drojdie”, oland. *drabbe* „Bodensatz” etc. (WP, I, p. 854—856, I; IETW, 251; WH, I, p. 538—539 *fraces*). Ca un „lichid (turbure) rămas după alegerea și stoarcerea cașului, reziduu, zațul”, *zărul* (**deru-*, **dhero-*) se integrează firesc în această familie de cuvinte, față de care însă prezintă un singular aspect arhaic, fiind chiar rădăcina primară (monosilabică) indo-europeană conservată fără lărgire sufixală și în substratul carpato-balcanic. De relevant între *zăr* și fără lărgire sufixală și în substratul carpato-balcanic. De relevant între *zăr* și alb. *drā* o înrudite semantică ceva mai mare decît cu alte cuvinte ale grupei („reziduu de unt topit”), în legătură cu industria laptelui, ceea ce ar putea fi interpretat ca o veche particularitate comună a celor două cuvinte i.—e. car-

⁵⁷ Cf. descrierea unei „variante” a operațiunii de alegere a caseinei (cașului) din străghiata de ex. la Damé, TermP, p. 69; supra, p. 217—218.

pato-balcanice, rămase din graiurile crescătorilor de vite ale acestor zone și strins legate de viața pastorală și de economia casnică. Specializarea apelativului **deru-* asupra „lichidului rămas din laptele încheșgat” trebuie să fie de dată străveche, preromană; oricum, în româna comună, **deru-* avea exact accepțiunea de azi a lui *zăr*; ori de preferat un rad. de forma **g'(h)el-*?

(157) *zburdă* (var. *sburdă*) vb intr. 1) „a face mișcări repezi, a alerga și a se juca vioi, în mod nebunatic (despre oameni și animale)” (s'agiter, courir çà et là, caracoler; umherspringen, sich ausgelassen gebärden, links — rechts schwenken”). 2) „a fi neastîmpărat” („folâtrer, sauter; herumspringen, schäkern, scherzen”). 3) „a-i sburda = a avea poftă de nebunii (ștregării)” („faire la vie, se dissiper; es verlangt mich nach, ich habe Lust zu ausgelassenen Streichen”). AnonC, *zburd* amputo(?) [de fapt: *amptruo*].

Der.: *zburdare*, *zburdărie*, *zburdat* („desfrinat, zburdalnic”), *zburdăr* („neastîmpărat”), *zburdător*, *zburdatec*, -ic, *zburdăciune*, *zburdalnic*, *zburdălnicic*.

Dial.: arom. *zburdălipsire* (vb), *zburdălipsit*, „zburdălnicit, zburdat”, *burdal*, „zburdalnic”.

LexB, p. 613 „*sburdu* avagor, digredior, fluctuo; nota Gallis se *desborder* exundare”. LaurM, II, p. 1070 „cf. it. *sbordellare*, fr. *déborder*; *bardū* — *bardus* a nu fi greoniu”. Cihac, DĒtDR, II, p. 328 pol. *burda* bagage, dispute, querelle, *burdy* querelleur, tête turbulente, ceh *burda*, *burdovati* etc. Philippide, ILR, p. 87 onomatopoe. Geheeb, JB, V 1898, p. 32 „iterativum zu *sbor*, *exvolitare* > *sbordare*, synkop. und Erweichung von *t* nach *d'* [!]. Diculescu, ZrPh, XLII 1921, p. 423, Gep. **behurdan* = mhd. *behurden* „mit einer Hürde umgeben, einfriedigen” etc.; cf. nhd. *behagen* „placere, convenire” [!]. Skok, ZrPh, XLIII 1923, p. 191 lat. **abhorridare* (< *abhorridus*) > *burda*, „sum alienus, remotus; verabscheuen” † prefix *ex-* „din ceva afară” > „sînt desmățat, sar de mulțumire”. Respins: Pușcariu, DR, III, p. 838 „*sburda* der. din *burdus* 'catîr', animal care mai ales zburdă (sare, de din picioare, nu ascultă: *catul sburdă sub călăreț* 'sare ca un catîr', *cal sburdalnic* 'de felul catîrilor' [?]). Giuglea, DR, III p. 592—593 „se explică ușor în legătură cu *bărdăun*, *bărdăun*, it. *bordone* etc.”. Pascu, DĒtMR, I, p. 49, 219, ArR, X, p. 472 lat. **exvolitare*. Șăineanu, DUn, p. 570 „din primitiv *burd* de orig. necun.”. DLR, II/1, p. 487 „ar putea fi, ca *imburdă*, der. din lat. pop. *imburdo*, -are, din *burdus* catîr”. Scriban, D, p. 1435 „poate v.germ. *bürde* sarcină, adică 'arunc sarcina', lat. *burdus* catîr, v. *imburd*”. Tikin, DictRG, p. 1806, Candrea, DEnc, p. 1109 (orig. necun.).

Neexplicat prin *desborder*, *sbordellare* (+ *bardus*), ceh, pol. *burda*, germ. *burdä*, *behurdan*, *bürde*, ori **exvolitare* și **ex-abhorridare* confectionat de Skok, prin *burdus* „catîr” (care mai ales zburdă! pentru Pușcariu), *bărdăun* etc., verbul *zburdă* (român comun), generalizat și avînd sensul etimologic identic celui actual „mișcare iute (chiar violentă), agitație, neastîmpăr”, poate fi atribuit fondului autohton: *s-burd-* conține prefixul *ex-* și un element radical **bur-*, i.-e. **bher-* „a clocoti, a fierbe (despre apă, foc)”, din care sensul (poate de bază) „a se mișca violent (pasionat)” (WP, II, p. 157, 2; IĒtW, 132): v. ind. *bhurāti* „se mișcă, face mișcare bruscă, tresare, tremură”, *bhurāmān-h* „abătîndu-se, svîrcolindu-se”, *bhuranyati* „tresare, e neliniștit, agită, răscolește”, *bhuranyū-h* „mișcător, care tresare” etc., gr. *πορρῶρω* „a clocoti, a se aprinde, a fi în mișcare agitată” ș. a. Celelalte derivate sînt în legătură cu „fierberea, arderea, fermentarea”. Ar putea fi luat în seamă și un rad. de forma **syer-* (WP, II, p. 527—528)?

Aici aparține (dacă este rudă cu *zburda*) alb. *breth*, -dh „a sări, sălta”, greșit clasificat de Meyer, EWAib, p. 46, AlbSt, III, p. 28, 35, Berneker, SĒtW, I, p. 83, WP, II, p. 202 la i.-e. **bhrēd(h)-* „waten”. De menționat, de asemenea, baza **bhereu-*, *bheru-* (dela același **bher-*) „a se mișca violent, a clocoti”, v. ind. *bhuruani-h* „neliniștit, sălbatic” etc. (WP, II p. 167); cf. **bhuro-* (WP, II, p. 191).

(158) *zestre* s.f. (pl. *zestrele*, -ile) 1) „averea mișcătoare și nemișcătoare dată de părinți fetei cînd se mărită; dotă” („dot; Mitgift, Heiratsgut”); restrîns „hainele, rufe, așternutul etc. aduse de femeie în casa bărbatului ei cînd se mărită (lada de z., foaie de z.)”. 2) „odoarele și alte obiecte de preț formînd averea bisericii sau mănăstirei („trésor d'une église ou d'un couvent; Kirchen-, Klosterschatz”).

Der.: *zestrucă*, *zestrișoară*, *zestricică*; *zestras* („om care se duce și locuiește cu muieră în averea (casa) ei”, Vlcea), *zestral* („dotal”), *zestător*; a *înzestră* (†*înzestri*), -at, (neîn-), *înzestrător*, -oare, *înzestrare*, -at (adj., s.n.).

Dial.: arom. *zestră* (pl. *zestrî*) „dot” (și *prică*, *pa(i)e*, *pirție*, *aveare*), megl. *zestri* (GrS, VII, p. 229).

Împr. din rom.: blg. *zestra* (DR, III, p. 178—179, 225), ucr. *zestra*, *zastra*, *ziastra* (EWR 1935; BalkA, II, p. 133; RomSl, XIV 1967, p. 180, XVI, p. 100); ung. *zesztre*, *zesztra*, *szesztre*, *zesztreje*, *eszre*, *estve* etc. (InflR, p. 42, 93; WtbCs, p. 172; NyIrK, VI, p. 286, VII, p. 292; SCL, XIV 1963, p. 389; StLex; StCom, 13, p. 260; MNYRomKölc, p. 411); säs. *zestre* „Mitgift” (RomEISz, p. 55).

LexB, p. 769. — Eliade, Vocab, p. 15, 43 (sl.). Cihac, DĒtDR, I, p. 322 lat. *ex-staura* = *ecs-staura* metatezat și asimilat *secstra-sestra* etc., II p. 472 v.sl. *zastrištroja* „parare, armare, conficere”, pol. *strój* „arrangement, parure” etc. — LaurM, I, p. 1100 „compares it. *destrale*”. Hasdeu, CuvB, supl. I, p. LIX, LXXX din lat. *dextrae* „dar, cadou”. Gaster, ZrPh, III, p. 469 „sowohl C(ihac) als H(asdeu) ist es entgangen, dass sich das Wort auch im Blg findet. Ich wage daher [!] die Vermutung, es entwedert mit pers. türk. *zisten* „Lehen”, *zist* „Leben”, also = das zum Leben Gehörige, oder ngr. *δεσμός* „lien”, *δέσμις*, l'action de lier” in Verbindung zu bringen”. Tikin, Stud, p. 39 *dextrae*. Șăineanu, Sem, p. 103. Densusianu, HLR, I, p. 367 nesigur dacă e împr. din rom. în blg. ori invers. Pușcariu, EWR 1935 „etym. unbekannt”; din soluțiile vechi „verdient nur diejenige Hasdeu Beachtung”. Tikin, DictRG, p. 1811 „lat. *dextrae* 'Handgelöbnis, feierliches Versprechen', daher 'durch Handschlag versprochenes Heiratsgut". Admis: Șăineanu, DUn, p. 708; Candrea, DEnc, p. 1461; Pascu, REBS p. 94, 488; Șăineanu, DictRF, p. 632; Scriban, D, p. 1438 (lat. *dextrae* adică minile drepte a doi care se învoiesc etc.); îndoieinic: Meyer-L, REW³ 2618 *dexter* „rechts, geschick, schlau”, cu it. *destro* etc. Papahagi, And IV 1923, p. 91—92 „în rom. și blg derivă din mgr. ζῶστρον, care înseamnă și 'haine', ceea ce corespunde obiceiului românesc de a da drept *zestre* haine...”. Din blg: Domiaschke, JB, XXI—XXV, p. 152 și alții (mai ales bulgari). Capidan, DR, III, p. 178—179, 225 „orig. blg a cuvîntului rom. este exclusă; cuvîntul blg e de orig. română”. Densusianu, Limba rom. sec. XVII (curs), II 1936—1937, p. 173 „trebuie să fie latin; am putea pleca dela lat. *digesta* 'lucru pus la cale, împărțit’ > **diesiā* > **zestiā* cu schimbarea terminației, atras de formele terminate în -tră, *zestră*”. Giuglea, DR X p. 451—454, DRS, p. 93—97 gr. **διαστρα* < *διάζομαι* „ourdir. étendre la chaîne d'une toile”, *zestre* însemnînd inițial numai „ceea ce se face în războiu”, țesăturile; cf. *trousou* din fr. *trousseau* „vêtement, linge qu'on donne à une fille quand elle se marie”. AnEtn, 1961—1964, p. 87—88, i.-e. **dai-st-* „parte, porțiune” (?).

Majoritatea adevizunilor le-a aflat *dextrae-zestre*, pîrînd a fi singura care să „merite atenție” (Pușcariu), potrivit fonetic după toate aparențele; dar semantica arată limpede că este cazul unui calambur filologic al ingeniosului Hasdeu, acceptat ușor de unii latinizanți și lexicografi, cu toate că apare evidență dificultatea unei asemenea derivări: confuzia între mîna dreaptă și averea dată miresei, justificată de unii și de Tikin cu explicația grotească „durch Handschlag versprochenes Heiratsgut”. Gr. *diastra* e inacceptabil fonetic, *zōstron* fonetic și semantic. Apelativul rom. este vechi, dar esența lui semantică primară apare greu de identificat; azi înseamnă „a v e r e a (haine, bani, cereale, casă, pămînt, vite, lucruri de gospodărie etc.)” adusă de mireasă, valori materiale cu destinația de a contribui (în mod substanțial) la întemeierea unei noi gospodării și ca simbol al dragostei părinților față de fata de care se despart⁵⁸.

⁵⁸ Descrierea *zestrei* de ex.: S. Fl. Marian, *Nunta la români* (1890), p. 141—149.

Echivoc subsistă în ce privește semantismul inițial: primează aspectul moral-juridic ori cel economic-material? În cele două sensuri divergente s-ar putea stabili o etimologie pe cale comparativă. Forma epocii romanice era **destre-* cu *d(z)* din vreun i.-e. *d(h)-*, căci i.-e. *g'(h)* nu oferă o bază acceptabilă. Se poate imagina o legătură cu rad. **dek'*- „a lua, ridica, primi; a saluta, a arăta (cuiva) cinste, a da onoruri” și sensuri secundare⁵⁹, dar asemenea interpretare pare abstractă, deși unele cuvinte indo-iraniene au sensuri destul de apropiate de *zestre*. Mai curînd sensul economic-material este de căutat în etimologia apelativului, pentru care însă o rădăcină potrivită de forma **d(h)es-* ori **d(h)ek'*- lipsește. De aceea se poate încerca deocamdată o legătură interpretînd *zestrea* ca o „parte, porțiune (primită) dintr-un lucru (avere)” cu i.-e. **dā(i)-*: *dī-*, *dā-* „a împărți, a tăia în bucăți, a rupe” (WP, I, p. 763—767; IETW, 175—179): v. ind. *dāti*, *dyati* „taie, retează, împarte”, *diti-h* „împărțire”, *dātu* „parte”, *dā-trām* „Zugeteiltes” etc., gr. *δαίωσι* „împart, distribui”, *δαίς*, *-τος*, *δαίτη* „porțiune, jertfă”, *δαίτρον* „porțiune” etc.; cu elementul *-p-*, *-t-*, cu *s* **dā-s-*. Ca o sumă de bunuri materiale primite de mireasă de la părinți, *zestrea* poate să fi avut sensuri simple de „parte (dintr-un tot), porțiune (primită)” prin împărțirea unei averi sau din „defalcarea” unei porțiuni date miresei. Asemenea interpretare este mai apropiată de realitățile vieții social-economice, potrivită în sensul primar și actual al *zestrei*. Prototipul străromân **destr-* presupune o bază **des-tro-* cu sufix *-tr-* sau mai curînd i.-e. **dai-s-tr-* cu suf. *-stro-* (cf. lat. *capistrum*, *lustrum*, *monstrum*, ahđ. *galster*, got. *gilstr* etc.; de ex. Brugmann, GrdVglG, II/1, p. 346—347). Mai puțin verosimilă ar fi o legătură cu **dhē-* „a pune, așează” (WP, I, p. 826—829).

(159) *zgărdă* (var. *sgărdă*) s.f. (pl. *zgărzi*, *zgarde*) 1) „curea sau cerc de metal (legătoare sau podoabă) în jurul gîtului cîinilor, vițeilor, vacilor sau cailor (gitarul de care se leagă opritoarea la oiște)” („collier de chien, veau, vache, cheval; (Hunde)Halsband”). 2) „lănțișor, șirag de mărgelă (etc.) ce se pune la gît; gherdan, salbă de bani” („collier; Halskette, -band”). 3) „guler” („col, collet; (Hals)Kragen”). 4) „gujbă, gînj de curpen la poartă” Gorj etc. („tîge tortillée servant de lien; Ring aus Weidenzweigen als Angel an (Hof)Toren verwendet”).

Der.: *zgărdiță*, *-uță*, *-ușă*, *zgărdan* (maram. „zgărdă din împletitură de mărgelă”, contaminare din *zgărdă* + *gherdan*?), a *zgărdă*, *înzgărdă* („a pune zgărdă”), (*în*)*zgărdat*; antropon. *Zgărdan*(?), *Zgărdescu*.

Dial.: neatestat (arom. = *alsu*, *cóthur*).

Îm pr. din rom.: ucr. *zgarda* (BalkA, II, p. 133; ZbKiev, p. 57; RomSl, XIV 1967, p. 180); ung. *sgărda* „pénzecsékből felfűzött nyaklánc; kutyák szeges nyakörve”, *gărda*, *szkărda* „hajfonat”, *zgărdo* etc. *gěrđica* „gyöngyökből készített fej-, illetőleg kalap-disz”, *gerđic*(*a*) ș.a. (MNyRomKölcs, p. 153, 411—412).

Alb.: *shkardhë* „Hundskette, legno che si attacca al cane per tenerlo a distanza e non morda” (Cord).

LexB, p. 641. ● LaurM, II, p. 1178. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 115 (sl.) *gard*, *îngrădesc* etc., *sgărdă*, *grădiniță* etc. ● Geheeb, JB, V, p. 37, Șăineanu, DUn, p. 589 cf. *gard*. ● Pușcariu, DR, II, p. 610 „*sgărdă* n-are a face cu sl. *grădă*, ci derivă din ucr. *garda* ‘Schmuck, Zierat’ ... Bibl. și mold., bucov., maram., ban. *sgărda* este un

⁵⁹ WP, I, p. 782—785; IETW, 189; WH, I, p. 330—331 *decet*: gr. *δέχομαι* „iau, ridic”, av. *daštu* „obținut, dobîndit”, v. ind. *daça* „stare, situație, destin”, *daçati* „aduce jertfă, arată cinste, dă, acordă” etc.; lat. *docco* „învăț”, *decus*, *-oris* „podoabă”, *dignus* (**dec-nos*) „demn, vrednic; apt, capabil de ceva” ș.a.

colan de pietre scumpe sau mărgelă; numai prin analogie s-a spus *sgărda cîinelui*, sens special care a învins în limba literară”. ● Tiktin, DictRG, p. 1812 „Zshg. mit sl. *grădă* fraglich”. ● Pascu, ArR, IX, p. 324, X, p. 477 „alb. *shkardhë* = drom. *sgărdă*, d'origine inconnue, qui doit être cherchée ailleurs”. ● Șarovolskij, ZbKiev, p. 57 „rum. prefixa *z-* i sl. *gard*, srb *zagrada*, rus, ucr. *zagoroda*”. ● Candrea, DEnc, p. 1145 cf. alb. *shkardhë*. ● Scriban, D, p. 1438 „din rom. vine alb. *shkardhë* și rut. *gărda* podoabă. Cf. cu *gherdan*”. ● AnĒtn, 1959—1961, p. 31, 1965—1967, p. 16—17.

Încercările mai vechi nu explică forma și sensul, ori sînt inadmisibile sub raport cultural-istoric (*gard*, *gărda*, *gherdan* etc.); ele ignorau alb. *shkardhë*, evident identic cu *zgărdă* (*sgărdă*). În literatura veche apare din sec. XVII (Bibl. Gen., 38,18 „și el zise: ce arună îți voi da? Ia zise: inelul tău și *sgărda* și toiagul”, traducînd pe gr. *ὀφύσχορον*; AnonC, *zgărdă*, *zgerdat*). Sensul primar este „legătură înfășurată; ceva răsucit, îndoit, învîrtit” în jurul grumazului, fie o simplă legătoare de metal ori curea la gîtul cîinilor, fie gujbă ori podoabă grațioasă (lănțișor, șirag de mărgelă, guler etc.) la gîtul femeilor; adică un „cerc; răsucitură, torques”. Din punct de vedere fonetic, mai veche este forma albaneză, căci în rom. sonorizarea unui vechiu *k* în grupul *sc-* este admisibilă (**skar-* > *zgîria*, *scabies* > *zgaibă* etc.); un alb.-rom. **skard-* aparține la i.-e. *(*s*)*ker-* „a întoarce, răsuci, îndoii”, cu formant dental *(*s*)*krei-t-* cuvinte ca lit. *skrie čiu*, *skriesti* „a învîrți, a învîrți pe loc”, *skrytis* „obadă”, *apskritis* „rotund”, *skritulys* „cerc” etc.; *(*s*)*kreid-* ca lit. *skridinėti* „a se învîrți împrejur” etc. (WP, II, p. 568—573, 3; IETW, p. 935; aceeași răd. în autohtonele *cîrlig* și *creț*). Bazele cu *k* și *g* au dat cuvintele pentru „cerc, inel, ceva răsucit (îndoit, etc.)”, mai apropiate semantic de alb.-rom. **skarda*, care presupune un i.-e. *(*s*)*ker-* / **skor-* > **skar-d(h)ă* „cerc, obiect circular învîrtit în jurul unui lucru”, ceea ce tocmai este *zgărdă*.

(160) *zgîriă* (var. *sgîriă*, *țzgîriă*, Oaș *dărăiă*), vb. tr., intr. și refl. 1) „a (-și) produce o tăietură superficială, o rosătură ușoară cu unghia sau cu un vîrf ascuțit; a roade la suprafață” („égratigner, griffer; gratter; kratzen, zerkratzen”). 2) p. ext. „a produce o senzație neplăcută (despre unele băuturi)” („gratter le gosier; im Hals brennen (kratzen)”).

Der.: *zgîriare*, *-ere*, *-at* (*-et*), *sgîrietură*; *zgîrieciu* (*zgîriacu*), *zgîrie-nori*, *zgîrie-brînză* („negustor ruinat; zgărcit, harpagon, avar”).

Dial.: arom. *sgîir* „*zgîriă*”, *sgîivătură*, megl. *zgair*, *zgairari* „gratter”.

Alb.: *shk'ev* „reisse auseinander” (*har* „schneide Bäume oder Weinstöcke aus, jäte aus”), WP, II, p. 373.

DictB, II, p. 373 „*sgariu*, *sderiu*, it. *graffiare*, stracciare”. ● LexB, p. 641. ● LaurM, II, p. 1083 *scariare* = *sgariare*. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 101 (sl.) *sgîria*, *sđariu*, *sgîriu* (gheară). Admis: Geheeb, JB, V, 1898, p. 37, Șăineanu, DUn, p. 589 (*dăria* Moza, sl. *dŕavati*, *sđravati*), Skok, Slavia, IV, p. 333, Bogrea, DR, IV, p. 845, Scriban, D, p. 1439. ● Pușcariu, ZrPh, XXVII 1904, p. 687—688, CL, XXXIX 1905, p. 75, EWR, 1938 **excario* (*caries* > alb. *k'ere* „rie”) prin legătura etimologică între „rie” și „*zgîria*”. Admis: Capidan, Megl, III, p. 338, Meyer-L, REW, 1726 *caryon* „wällische Nuss”, *cavilium* „Nusskern”, rum. *zgîria*? 1692 *caries* rum. *sgîria*. ● Pascu, ArR, XVI 1905, p. 132, Et, p. 42, ArR, VI 1922, p. 267 lat. **scabulare* < *scabere*, *zgăira* > *zgăria*. ● Weigand, KJB, VIII 1909, I, p. 99, IX 1909, p. 177 „*zgăr*, *zgărț*, *zgîrță* sind lautnachahmende Interj. deren Ursprung mir eher im Sl. als im Lat. zu liegen scheint; im Blg. ganz verbreitet”. ● Pușcariu, DR, II, p. 604 calabr. *zgarrare*, neap. *zguarrare* „a sfîșia”, a căror legătură cu fr. *déchirer* și germ. *skerran* „a *zgîria*” e totuși îndoioasă [evident, mai ales legătura acestora cu *sgîria*]. ● Philippide, OrR, II, p. 658 **excariare* neprobabil. ● Tiktin, DictRG, p. 1813 „die Formen mit *zd-*, *d-* weisen auf ksl. (*sŭ*)*dŕavati*, (*su*)*dŕava* ‘reissen, abreißen’, die mit *zg-* sind dunkel, viell. liegt Anlehnung an *scărmăndă* oder Lautmalerei wie in *kratzen*, *scribere* etc. vor; lat. **excariare* liegt

begrifflich zu fern". ● Giuglea, DR, IV, p. 897 lat. *scarificare* (σκαρῖφω + scribo). Meyer-L, REW³ 7662 *scarificare* „ritzen”, ait. *scalficare*, rum. *sgăria*?; ceea ce este „très douteux” Graur, BL, V, p. 113. ● Candrea, DEnc, p. 1146 lat. **scaberare* < *scaber*. ● Rosetti, ILR, IV, p. 60 (lat. *carilium* dubios, REW, 1726). ● CercLg, XIII 1968, p. 352 **sker-*.

Este limpede că *zgîria* (*sgîria*) nu are a face cu it. *graffiare*, cu *gheară*, cu sl. *sudrati* ori lat. reconstruite: **excariare*, *caries*, **scabilare*, *scarificare*, **scaberare* (*scaber*) ori altele de acest soi, dacă se vor mai fi propus; nu comportă nici o discuție și se elimină în bloc. În schimb se impune înrudirea sau chiar identitatea cu alb. *shk'er*, avînd aceeași esență semantică: „tăierea, facerea unei tăieturi la suprafață, încrestare”, deci noțiunea primară „a tăia”; forma temei **sgar-* dintr-un mai vechi **skar-* (cf. *zgardă*), care duce la i.-e. **sker-*, „a tăia”, recunoscut pentru verbul albanez: WP, II, p. 573—587, 4; IETW, p. 938—947, v. ind. *kernāti* „rănește, vatămă, ucide”, arm. *k'orem* „zgîriu, rîcii”, alb. *shk'er-* „a sfîșia, a rupe cu violență”, v. nord. *skera* „a tăia, a tunde”, *skor*, mnd. *schore* „inciziune, creștătură, ruptură”, etc.; baze cu *-t-*, *-d-*, *-p-bh-* etc.; bază *-i-* cu *-t-*, cu labială: **skeri-bh-*, gr. *σκαρῖφωμαι* „zgîriu, fac o crăpătură”, lat. *scribo* „scriu (gravez) cu un condei ascuțit, desenez, scriu”, v. isi. *hrifa* „a zgîria, scurma”, cu *-p-* let. *skripāt* „a face inciziuni, a zgîria” etc. O bază **skerei-bh-* > **scaribare* poate să fie în *sgîria*, dacă trebuie să presupunem căderea vreunei consoane între *i* și *a*.

Etimologia arată că aveau dreptate cei care postulau pentru verbul românesc un prototip **scar-*, **scarif(ic)are* (*scribo* etc.), dar lucrurile stau altfel decît își imaginau erudiții romanizanți, fiind cazul unei înrudiri i.-e. cu verbele alb., gr. și lat. ale rad. **sker-*.

(161) *zgrîmă* (*sgrîma*, *zgrîma*, *nsgrîma*), arom., vb tr. și intr. „a zgîria, a scărpină” („égretigner, se gratter; kratzen, (auf)ritzen”); megl. (?) *răzgrîmat* adj. „dărăpănat” (casă *răzgrîmată* „casă dărăpănată”, din *zgom*, arom. *zgrăm*, după Capidan, Megl, III p. 248, 338).

Der.: *zgrămăre* (*sgr-*, *zgrîmare*, *zgrumare*), *zgrîmat*, *zgrîmătură*.
Byhan, JB, VI 1899, p. 391 „istr. *zgrni*, -*nesk* 'ausfegen, kehren', kr. *zgrnuti* weg-, zusammenscharren; vgl. arom. *zgrîmu* kratzen”. ● Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 86 dintr-o temă alb. *grî[m]*, *grîmă* „miette”, *gris* „gratter”, derivă arom. *zgramu* cu proteza unui *s*, z. Admis: Körting, LRWB, 4354a, Weigand, KJB, VIII 1908 I, p. 102 (gut); respins: Pascu, Arh, XVI 1905, p. 328 lat. **excarimo* < *caries* (cf. *exfarino* > *sfărîm*), DEtMR, II, p. 244, 74 (mots obscurs), ArR, IX, p. 315 cf. alb. *gërmôn* „fouiller”, *gërvîs* „gratter”, *gërvuan* „gratter”.

Tentativele prin sl. *zgrni*, alb. *gërmôn*, *gërvîs* ori lat. **excarimo* nu sînt satisfăcătoare, iar singura legătură probabilă rămîne cea cu megl. *răzgrîma*; dar sensul cuvintelor e divergent, deci nu este exclusă originea lor diferită. Arom. *sgîrma* corespunde exact lui *sgăria* drom., *zgair* megl., deosebindu-se prin plusul unui *-m*; e probabil că cele două verbe *sgăria-zgair* și *sgrîma* sînt coradicaledin punct de vedere indo-european, provenite din același **sker-* „a, tăia” în numeroase cuvinte din limbi diferite, de la baze variate și cu sensuri multiple (cf. *sgîria*); **skrem-* (WP, II, p. 583): mhd *schramen* „a rupe, a smulge”, mnd. *schram* „crăpătură, sgîrietură”, v. nord. *skraam* „sgîrietură, sfîșietură” etc.

Nu se poate spune dacă există o legătură de înrudire între arom. *sgrîma*, drom. *sgîria* megl. *zgair* pe de o parte și istr. (citat de Pușcariu, EWR, 1938) *zgrebescu* „zgîriu”, care ar putea conține același rad. i.-e. **sker-*, anume baza **skereb(h)-*; încă mai dubioasă e legătura între aceste cuvinte autohtone române legate între ele prin rad. i.-e. **sker-*, și megl. *grăbăesc* (amintit de Pușcariu, ib.), *grăbdîri* „a sgîria” (Candrea, GrS, III p. 398), care înseamnă și „iau, răpesc” și vine din blg *graban* (Capidan, Megl, p. 143).

INDICE

(Cifrele arată paginile; cifra cursivă, locul principal.)

A) MATERII

(cf. și sumarul fiecărui capitol din partea I. Cuvintele și numele proprii ca material filologic-lingvistic, în indice B)

- accentul, albanez, român 103
M. Aclius Aureolus (geta) 190
Adamclissi (jud. Constanța) 78, 176
administrația romană provincială 90
T. Aelius Antoninus Pius aug. (138—161) 172, 189
P. Aelius Hadrianus aug. (117—138) 180, 182, 197, 198
Aesculapius zeu thr. — gr. 77
Aetius, Flavius — (moesus), saec. V 78
Agriani pop. thr. 64
agricultura (la vechii români) 213
Agron, Illyr. rex 72
ala (formație auxili. caval.) 180
— Ala Gallorum (Dacia) 180
— A. Hispanorum Câmpagunum (Dacia) 180
— A. Illyricorum (Dacia) 180
Albanezi (Skipetari) 29, 38—39, 41 sqq. et passim; limba albaneză 93—95, 97—109, 132 (elem. rom. — alb.), 135—136, 140 et passim, 151—154, 172 et passim
Albocensi (pop. Dacia) 180, 181
Alburnus Maior (Roșia, jud. Alba) 183
Alpes (montes) 209
Aluta (Olt, Dacia) 183
Amantini (celt., illyr.?) 85
Anarti (pop. Dacia) 180, 181
Andizetioi (pop. illyr.) 85
Angros (Morava Serbica) 72
Angustiae (loc. Dacia, Brețcu?) 182
antroponime, illyr. 95; thr. 105; thr. — get. în Dacia 186; indigene inlocuite cu cele romane 118—120; românești antice (romane) 94
Aous (fl. Illyr.) 72, 105
Appianus (histor. scriptor) 173
Apuleius, Pseudo — 79
Apulum (Alba Iulia, Dacia) 183, 184, 193, 204
Aquae (Călan, jud. Hunedoara) 183
Aravisci (Eravisci, celt. Pann.) 85
Arcidava (Vărădia: Vișeț, Dacia) 183
Ardiaei (pop. Illyr.) 72, 73
armata romană (provinciali în —) 89
Armâni (aromâni) 114 et passim
armeană, limbă (impr. rom.) 140
Arno, Indiculus Arnois 210
Arsietae (pop. thr.) 188
articolul postpus (rom., alb., blg.) 99
Arutela (Bivolari, jud. Vâlcea) castru aux. 184
Asia Minor (Anatolia), elem. thr. 77
Attila (Hunn. rex) 208, 219
Augusta, Praetoria — (Dacia) 182
Augustinus, v. Aurelius —
Augustus, v. Octavianus —
Aurelianus, L. Domitius —
M. Aurelius Antoninus aug. (a. 161—180) 171, 180
M. Aurelius Antoninus aug. Caracalla (a. 211—217) 180
Aurelius Augustinus, saec. V 208
M. Aurelius Commodus aug. (a. 180—192) 189
Autariatae (pop. illyr.) 73
auxilia (formații milit. romane) 89, 179
Azali (Asali, Ansali, pop. Pann.) 85
Bacauzi (pop. germ.) 209
balto-slave, limbi 76
Basarabia (daco-geți, liberi) 190
Bănița (jud. Hunedoara. cetate dac.) 178
Belgrad, v. Singidunum
Belisarius, Flavius —, dux rom., thr. 78
Bessi thr. 82; Bessus, v. ind. Bb
Bicilis, nobilis Dacus 177
Biephi (pop. Dacia) 180—182
Biertan (jud. Sibiu) 204
Biessi (thr. liberi) 188
bilingvism, illyr. — thr. — rom. 88
Bithyni, Bithynia thr. (Asia Min.) 77
Bivolari, v. Arutela
Boii (pop. celt.) 85
Bologa (jud. Cluj) castru aux. 184
Bosporus Cimmerius (thr.) 77
Brașov, Schei (Trocari) 305
Breones (nobles, Raetia) 210

- Brețcu (jud. Covasna) 182, 184, 203, v. Angustia
Breuci (pop. illyr.) 72, 73, 85
Brongos (Morava) thr. 72
Bruiu (jud. Sibiu) 184
Brygos, thr. — gr. 77
Buciumi (jud. Sălaj), castru aux. 184
Bulgari (pop. și limba) 39, 40, 46, 47, 83; împr. din română 140
Bumbești (jud. Gorj) castru aux. 184
Buridava (Stolniceni, jud. Vilcea) 184
Buridavensi (pop. Dacia) 180, 181
- Calabria (messap. Italia) 64
Calbor (jud. Brașov) 184
Carpi (pop. thr.) 94, 171—172, 188, 189 (Carpo-daci), 205
Cassius Dio (histor. scriptor) 173
Cașolt (jud. Sibiu) 184, 185
Caucoensioi (pop. Dacia) 180, 181
cavalerul trac (în Dalmatia) 84
Călugăreni (Mikháza, jud. Mureș), castru aux. 203
Căpîna (jud. Alba) cetate dacică 178
cehă, limba (elemente rom.) 140
Ceiașeșoi (pop. Dacia) 180—182
Celtae (celți) 84, 173, 184; în Dacia 181 (Anarti, Teurisci); cuvinte celtice (gallice) în limba franceză 146—148
centum, limbă: germana 76; veneta 76; celtica
Cepik (Tsepigovo, Pelagomia) 83
ceramica (getică în Dacia rom.) 187
Cernatu de Jos (jud. Covasna) 184
Cerniașov (— Sintana, cultura) 206
Cibalae (loc. Pannon.) 85
Cimmerieni v. argea, 252
Cinciș (jud. Hunedoara) 184
Cipău (jud. Mureș) 205
circulația cuvintelor în limba română 131—134
Ciunbrud (jud. Alba) 223
Ciunga (jud. Alba) 184
Claudius II (Goticus), aug. (a. 268—270) 78
Cluj, v. Napoca; C. Mănăstur 206
cognomen (barbar, illyr. thr.) 90
coheredes (Erbe) 228
cohors (unitate aux. de infanterie) 180
Cohors I Cilicum 78
colonizare romană în provincii 89
columna Ulpii Traiani Romae 175—178
Comalău (jud. Covasna) castellum 184
consonantism. v. fonetica
Constantinus I aug. 78, 204
Constantius (Chlorus) aug. 78
Cornacum (loc. celt. Pannon.) 85
Cornelius Epicadus scriptor 73
Cornelius Fronto histor. scriptor 197
Costești (jud. Hunedoara) cetate dac. 177
Costoboci (pop. thr. Dacia) 180, 181, 188, 189
Cotensi (pop. Dacia) 180, 181
Cotini (pop. illyr. thr.?) 85
creștinismul (în Dacia) 204—205
Crișana (thr. — daci liberi) 190
Cristești (jud. Mureș) 184, 185, 205
Criton, Statilius — medicus-scriptor 172, 173
croata, limbă, elemente rom. 140
- Daci (cf. Getae) 39 sqq., 78—79, 165—201, 188—189 et passim
Dacia 39 et passim, 165—201 et passim
Dacia capta 174; Dacia Dea 187
Dacia Nova (Aureliana) 152
Dadicum bellum (a. 117) 189
Daesidiates (pop. illyr.) 73
dalmata, limbă 156, 166
Dalmatia 71, 84, 85, 96, 149, 152, 166; cf. Delmat-
Dardani (pop. illyr.?) 84, 93
Dardania 58, 62, 78, 151—154
Dardanos (Troas), Dardapara 84
Dardi (messap. Italia) 84
Darnithithi (loc. Dacia) 183
Dassaretae (pop. illyr.) 72
Dea Placida (Dacia) 187
Decebalus, Dacorum rex 158, 172—174, 176, 177, 182, 188—192
Dej (jud. Cluj) 204
Delmata (illyr.) 72; Delmatae 73, v. Dalm-
Deramistae (pop. illyr.) 72
derivarea cuvintelor (thr., rom.) 125, 128
desnaționalizare în Secuime 236
dialectele române (elem. autoht.) 134—137
Diana Mellifica (Dacia) 183
Dierna (Orșova, Dacia) 183
Dinogetia (Garvăn, jud. Tulcea) 230
Diocletianus, M. Aurelius Valerius — aug. 71, 171
Dionysios Thrax grammaticus 77
Dionysos deus thr. — gr. 77
Dioscorides, Pedanius — 79
Ditio(nes, pop. illyr.) 72
Doidalses artifex thr. — phryg. 77
Domitianus, Flavius — aug. 171, 172
Domitius, L. — Aurelianus aug. 78, 194—197, 202, 208
Drava (Dravus) fl. 71, 85
Dridu (jud. Ialomița) 230
Drinus fl. 105
Drobeta (Turnu Severin, Dacia) 183, 198
Dunărea (Danubius) 209
Durmitor (munte) 105
- emigrarea românilor din Ardeal 140
Encheleae (pop. illyr.) 72
Endirudini (pop. illyr.) 71
Ennius histor. scriptor 73
Epicadus, v. Cornelius —
Epidaurum (Illyria) 71
Epirus, Epirotae 71, 83
equites singulares (daci la Roma) 180
Eravisci, v. Aravisci
Erbe (coheredes) 228
ethnicon (natione) 72, 90 et passim
etimologia 15—16; numelor proprii 74, 80
Euphrates fl. 197
Eutropius histor. scriptor, saec. IV 171—172, 187, 197
Ezerovo (Bulgaria) inel aur cu inscr. thr. 79
- fagul (lat. fagus) 278
Feisa (jud. Sibiu) 204

- Flaccus (Vlachus, Vlachi) 158, 171
Flavius, v. Domitianus —
Foca (Phocas) aug. (a. 602—610) 78
fonetica illyr. 75, thr. 80; rom. — alb. 102—103; traco-romană 122—125, 126—128
franceza, elemente lexicale celtice 146—148
Francii (germ.) 209
Frigia, v. Phrygia
Fronto, v. Cornelius —
Fuscus Luci f. Azalus 85
- Galabri (dardani) 64
Galatia (Asia Minor) 80
Galerius, v. Maximianus — aug.
Galiția (U.R.S.S., daco-geți, thr.) 190
Galli, v. Celtae
Genius Daciae (Dacia prov.) 187
gentes Dacorum 180; gentes in Imperio Romano 208
Gentius rex Illyr. 71, 72
Genus (fl. Shkumbi) 105
Gepizii (germ.) 219
germanice, limbi 76; elemente — în română 42
Getae (Daci) 39, 78—79; 158; 173; v. Daci
Ghelar (jud. Hunedoara) 186
Gilău (jud. Cluj), castru auxiliar 184, 203
glose illyre 74; thr. 79
Goții (în Dacia) 205, 209
Grabaei (pop. illyr.) 71
Grădiștea Muncelului (de Munte, jud. Hunedoara; Sarmizegetusa Regia) 176—178
graeca, neo— (cuvinte românești) 140
Graeci (Hellenes) 83
- Helvetia romana 211
Hesychios (lexicogr.) 79
Hieronymus (scriptor histor.) 208
Histria (Istria, penins. Italiae) 72
Hoghiz (jud. Brașov) castru auxil. 203
Hunni (pop.) 209, 218—219
Hydata (Aqua, Dacia, Călan) 182
- Iacobeni (jud. Cluj) 184
Iapudes (Iapodes, pop. illyr.) 73, 85
Iazyges (Sarmatae) 181
Ibar, fl. Moesiae Superioris 84
Iernut (jud. Mureș, Sf. Gheorghe) 204, 205
Ighiu (jud. Alba) 184
Illyri 38, 43, 48, 49, 71—96 et passim
Illyricum 71, 92, 152
Imbros (insula, locuitori thr.) 77
împrumuturi lexicale din limba română 138—140
Indiculus Arnonis (Salzburg) 210
influențe lexicale asupra limbii române 141—142
Inlăceni (jud. Harghita), castru auxil. 203
inscripții „illyre” 73—74; trace 79
Istroromâni (Rumeri) 96
Italia, illyri în — 71
Ingurtha rex Numid. 178
Iulianus, Flavius — aug. 78, 170, 171, 173
C. Iulius Quadratus Bassus legat. Daciae 198
- Iustinianus, Flavius — aug. (a. 527—565) 78
Iustinus I aug. (a. 518—527) 78
- Jabăr (jud. Timiș, obiect creștin) 205
Jireček, C. J., linia lui — 153
- Labeatae (pop. illyr.) 71, 73
Lactantius histor. scriptor 173
latina, limbă adoptată în provincii 143
latinistă (ardeleană), Școala —
Latobici (pop. celt.) 84
Lechința de Mureș (jud. Mureș) 184, 205
legio XIII Gemina (Dacia) 180; IV Flavia 182
Lemnos, insula (locuitori thr.) 77
Leon I Thrax aug. 78
Liber Pater, Libera (Dacia) 187
Liburni (pop. illyr.) 72, 73
Licinianus Licinius aug. 78
L. Licinius Sura cos. 174
limba, determinativ al etnicității 88; illyra și traca dispărute prin înlocuire cu latina 88—93
„lingvistica” balcanică 97—102
Lissus (oppid. Illyr.) 71
lituana, limbă 76; v. balto-slave
Litus, legatus aug., saec. III 171
Locusteni (jud. Dolj) 184
Lucianus din Samosata 172
Lycania (Asia Minor), pop. thr. 77
Lydia (Asia Minor), pop. thr. 77
Lydus, Ioannes, histor. scriptor 173
- Macedones 83; v. argea, indice Ba
Macedonia provincia 96
Maezei (pop. Illyr.) 72, 73
maghiara (ung., influență română) 139—140
Malva (Romula, Reșca, jud. Olt) 183
Manasses histor. scriptor 174
Maramureș (thr. — daci) 190
Marcianus aug. (a. 450—457) 78
Q. Marcius Turbo („legat.” Daciae) 198
Margus (fl. Morava) 71, 84
Marinus Tyrius scriptor 182
Marisia (fl. Mureș) 183
Martinovca (Ucraina, tezaur) 206
Mauri (Maurusia gens) 171
Maximianus Galerius aug. 78, 171, 190
Maximinus Daia [Daza?] aug. 78
Maximinus Thrax (C. Iulius Verus) aug. 78
Medișoru Mare (jud. Harghita) 184
Meglenoromâni 96; Meglen
Mehadia (Praetorium, jud. Caraș-Severin) castru auxiliar 184
Menzana, Iupiter mess. 358
Messapi (illyr. Italia) 358; limba 81
meșteșuguri (la vechii români) 213
Micia (Veșel, jud. Hunedoara) castru auxiliar 183, 184, 204
Moesia 77, 78, 84, 91, 149, 151, 152, 154, 196, 208, 209, 230
Moigrad (jud. Sălaj), v. Porolissum
Moldova de Nord (thr. — daci liberi) 190
monete romane (Dacia), v. numismatic —

- Morava, v. Margus, Angros, Brongos
Morești (jud. Mureș) 184
morfologia 99
Mugeni (jud. Harghita) 184
mutația consonantică (?) thr. 81
Mysia (Asia Minor) thr. 77
- Napoca (Cluj, Dacia) 183, 184, 204
Naro (fl. Dalmatia, Neretva) 72
Nasamoni (pop. Africae) 171
natione 72, 90, nationes 208
neutru (gen gramatical) 99
Nireș (jud. Cluj) 205
Niș (Naissus, Moesia Superior) 153
Noricum 71 (provincia), 209 (saec. V)
Noșlac (jud. Alba) 184
nume proprii illyre 74; thr. 74, 81; cf. antropo-
nime
numerus (formație auxiliară romană) 180
numismatic, material — 204—205
- Obreja (jud. Alba) 184, 185, 229
obștile fărânești la vechii români 200, 227—229
Ocna Sibiului (jud. Sibiu) 184
Octavianus Augustus aug. 171, 180
Oláhok (valahi, români) 27
Oloros Thrax, Thukydidis pater 77
oraș (ung. város) 200
Orestis (Macedonia) 83
Orheiu Bistriței, castru auxiliar 184, 203
Oseriates (pop. illyr.) 85
P. Ovidius Naso poeta „Geticus” 79
Ozoli (Locri, graec.) 85
- Paiones (Peoni, illyr.?) 83, 84, 95
Palatca (jud. Cluj, creșt.?) 204
Pannonia 72, 84, 85, 172
paroikoi (vicini) 228
Partheni (pop. illyr.) 72
Pastirskoie (Ucraina), necropolă sec. VII 206
păstoritul (la vechii români) 214—218
Pelagonia (Macedonia) 83, 93
Peonia, v. Paiones
Perdica, vicus Dardaniae 84
Phaeaces (pop. illyr.) 72
Phocas, v. Focas aug.
Photius scriptor 79
Phrateria (local. Daciae) 182
Phrygia (thr. Asia Minor) 77, 80 (inscr.)
Piatra Craivii (jud. Alba), cetate dac. 178
Piatra Roșie (jud. Hunedoara), cetate dac. 177,
178
Piephigoi (pop. Daciae) 182
Pirustae (pop. illyr.) 73, 188
Pirliți (toponim român) 229
Placida, Dea (Dacia) 187
polonă, limbă (elemente române) 140
poreclă (signum) la romani 81, 90
Porolissum (Moigrad, Sălaj, Dacia) 183, 184,
203
Porumbenii Mici (jud. Harghita) 204, 205
Potaissa (Turda, Dacia) 183, 184, 193, 201, 205
Potulatusens (pop. Daciae) 180, 181
- praetoriae cohortes (Daci în —) 180
Predavensi (pop. Daciae) 180, 181
Priscus Rhetor, scriptor, saec. V 208, 209
Proștea Mică (jud. Sibiu) 204
Pseudo-Apuleius, v. Apuleius
Pseudo-Scymnus, v. Scymnus
Ptolemaios, Claudius, geograph. 79, 180—182
Pyraei (pop. illyr.), Pirei 72
- Quartine vivas (saec. IV) Micia 204
- radicale (rădăcini) indo-eur. 118—121
Raetia 71; Raetia 209, Secunda, Prima 210
Ranisstorum (loc. Daciae) 183
Ratacensi (pop. thr. — dac.) 180, 181
Răhău (jud. Alba) 204
Regalianus tyrannus dac. Moesia 190
religio romana (in provinciis) 89
Rhenus (fl. Rinul) 209
Rișnov (jud. Brașov) castru auxili. 184
Roma (geto-daci la R.) 180
Romani — Români 135, 207 et passim
romanche (raeto-rom.) 210
Romanizarea illyrilor și tracilor 88—89; r. în
Dacia 89, 190—195
Romi (țigani) cuvinte românești la R. 140
Romula (loc. Dacia, Malva, Reșca, jud. Olt) 183
Romula (Maximini Galerii aug. mater) 190
rotacismul (r > r) în alb. și rom. 46, 50, 99, 102
Rumeri (Istroromâni) 135
rusă, limbă, elemente române 140
Rusticius (romanus, Moesia Super.) 208
- Sabazius (—dios) deus thr. — phryg. 77
Saldensioi (pop. Dacia) 180, 181
Salinae (loc. Dacia, Uioara?) 182, 183
Salvianus, scriptor, Gallia 208—209
Salzburg (Austria) 210
Samothrace insula (pop. thr.) 77
Samus (fl. Someș, Dacia) 183
Sarmatae (roxolani, iazygi) 171, 197
Sarmizegetusa (Zermizegetusa) Regia (Grădiș-
tea Muncelului) 176, 177, 182
Sarmizegetusa (Ulpia Traiana Dacica) 203
Sassei (pop. illyr.) 71
Sași (Saxones), cuvinte române la — 140
sat (lat. fossatum) 200
satele vechi românești 227—229
satem, limbi indo-eur., albaneza 93; frigiata 80;
illyra 75—76, 85; traca 80—81 et passim
Sava (jud. Cluj) 184
Savus (fl. Sava, illyr.) 85
Sărățeni (jud. Mureș) castru auxiliar 184
Scandinavi (germ. 87
Sclavenia (Muntenia) 222
Scordisci (pop. celt.) 84
Scymnos, Pseudo — 73
Șcheii Brașovului (Trocari) 305
Școala ardeleană (latinistă) 29, 38—39, 158—159
Sebeș (jud. Alba) 184
Secuime (element român dispărut) 236
Seirenes (Sirenes, Zeirenes) thr. — gr. 77
Semele (divinitate thr. — gr.) 77

- sensioi (pop. Daciae) 180, 181
Severina (Aureliani aug. uxor) 205
Sfintu Gheorghe (jud. Mureș, Iernut) 184, 185
Shkiperia, Shkipetari, v. Albanezi
Sic (jud. Cluj) 184, 204
Sighișoara (jud. Mureș) 184
signum (poreclă, la romani) 81, 90
Silenus (divinitate thr. — gr.) 77
Singidanum (Belgrad) 84
Sirmium (Sremska Mitrovica, Pannon.) 85
sirba, limbă, elemente românești 140
Sirbi (Serbi, Srbi) 83
Sinpaul (jud. Harghita), castru auxili. 203
Sintana, cultura Cerniahov — 206
slava veche, cuvinte românești 140
slava, influența asupra limbii române 141
Slavii (blonzi) 211; 218—223
slovacă, limbă, cuvinte românești 140
Slovenia (daco-geți, thr. liberi) 190
Solomon, magister militum (saec. VI) 171
Someșeni (jud. Cluj), necropolă sl. 223
Soporu de Cîmpie (jud. Cluj) 124, 205
Spartacus thr., servorum dux 78
stejarul (gorun) 278
Stolniceni (jud. Vâlcea) 184
Strabo, geograph. scriptor 85
substratul lingvistic în română 97—117
Suicidava (Celei, jud. Olt) 183
sufixe (formante) illyr. 75; thr. 82, 125—126;
românești 129
- tarabostes (nobili daci) 192
Taulanti (pop. illyr.) 72, 73
Taurisci (pop. celt.) 84, 85; Teurisci
Teliu (jud. Hunedoara) 186
Tenedos, insula (pop. thr.) 77
Teurisci (pop. Dacia) 180, 181; cf. Taurisci
Teuta Illyr. regina 72
Thasos, insula (elem. thr.) 77
Theodosius I aug. 171
Thracas 38, 39 et passim, 76—96 et passim
Thrax 99
Thucydides thr., histor. scriptor 77
Thunatai (pop. thr.) 64
Thyni (pop. thr.) 64
Tilișca (jud. Sibiu), cetate dacică 178
Tomis (Constanța), Ovidius în exil 79
toponimia Illyr. 74—75; Dacia 183, 225, 229

B) CUVINTE ȘI NUME PROPRII

(Este semnalat în general numai materialul lexical și onomastic pentru care se dă o soluție ori vreo indicație etimologică, sau se face o mențiune de oarecare utilitate; se omit construcții și forme hibride, artificii ale lexicografilor și căutătorilor de etimologii, confecții nesemnificative).

a) Limba română

(Nu sînt cuprinse toate cuvintele-derivate și numele din repertoriul bibliografic-etimologic al cuvintelor românești studiate în partea a II-a, ca și cele citate ca simple exemplificări în tabele pentru fonetică, morfologie și compunere, p. 118—121, 123—124, 126—129; cuvintele autohtone românești, preromane sînt imprimare s p a ț i a t).

abeș (trac?) 48
abor, v. abure
Abrud (jud. Alba) 48, 67

Traianus, M. Ulpus — aug.
Transtagnenses (pop. Africae) 171
Triballi (pop. thr.) 72
triburi illyr. 72—73; thr. 77; dace 180
Troas (elemente thr.) 77
Trocari (în Scheii Brașovului) 305
turca, limbă, impr. românești 140
Turda (jud. Cluj) 188; cf. Potaissa
Tyrol (Austria) 210
Țeligrad (Blandiana, Cîrna, Alba) 223
țigani, v. Romi

ucraiană, limbă, impr. române 138, 140
Ulpia Traiana Dacica (Sarmizegetusa) 182, 183,
203, 204
Ulpianum (loc. Dacia) 182, 183
M. Ulpus Traianus aug. (a. 98—117) 39, 157,
158, 163, 169—177, 180, 182, 189, 190, 194,
196, 197
ungara, v. maghiara, limbă
urbanizarea (în Dacia romană) 194

Vai de ei (topon. românesc) 229
walch, welch (romani) 207, 210; v. Vlahi
Vandali (pop. germ.) 209
Varciani (pop. celt.) 84
Vărădia (jud. Caraș-Severin) castru auxiliar 184
Vegliotși (în Vegha, Dalmatia) 152
venețiană, elemente românești în — 140
Vercingetorix, Gallus dux, 178
verv (sl., ucr.) 228
C. Vettius Sabinianus, legatus Daciae 189
Vețel (jud. Hunedoara), v. Micia
Viator Romani f. Azalus 85
vicini, vecini (paroikoi) 228
viitorul gramat. (+ a avea) 99
Vindelicia (saec. V—VI), vici Romanisci 209, 210
Vitalianus Moesus, dux Romanus 78
viticultura la vechii români 213
Vlahi (Români), 158 et passim; v. walch
Vlașca, pădure, județ (Muntenia) 229
vocalism. v. fonetica

Zermizegetusa Regia, v. Grădiștea M.
Zeugma (loc. Dacia) 182
Zlatna (Ampelum, jud. Alba) 184
Zonaras histor. scriptor 173
Zosimus histor. scriptor 173

abur(e), abor 41, 44, 45, 48, 52, 55—57, 59,
60, 108, 245 (cu der.)
acățea 67, 116, 242, 246 (cu der.)

- acoperiș (lat.) 213
a d a r u (arom.) 61, 116, 135, 138, 308
adămană (ung.) *ademeni* 66
adăstare (lat.) 40
a d i a, arom, *adil'a* 67, 116, 247 (der.)
adînc (lat.) 40
aghîuță (gr.?) 55
agru (țarină), arom., drom. 253, 405, 406
agruporc (mistreț) arom. 355
se agudeaște (întimplă) arom. 336
alațu (lat.), arom. (cursă) 302
alb 260; *albastru* (mieru, vinăt) 131
albie (leagăn) 213
alcătuiesc (ung.) 38
aleapîdu, -a, -ai, arom. 339
aleg (lat.), arom. (descurc) 331
alin, *me-alin* arom. (urc) 409
alsu arom. (zgardă) 424
altîță 68; *ambair*, v. *baier*
ameastec (lat.) arom. 332
a m e ț i 116, 241, 248 (și der.)
am-paturlea arom. (buiestru) 276
Ampoiu (thr. -dac.) fl. Daciae 225
a m u r g 116, 242, 249 (și der.)
anăshirescu arom. 307
andop arom., v. *đop*
andrea 62, v. *undrea* 307; *andreauă* arom., megl. 249, 309, 408
a n i n a 116, 246 (și der.)
anmugur arom. 361
anșor (înșir) megl. 397
apric, v. *aprig*
a p r i g 48, 110, 116, 250 (der.)
ară (lat.), *arare* 213
aradzim, *aradzim* (arom.) 54, 375, v. *razem*
aravdu, *aravdare* (arom.), v. *a răbda* 376
arbines (albanez), arom. 54
arcior, *aricior* (urcior) arom. 410
ar ge a 43, 44, 48, 52, 55-57, 60, 108, 125, 213, 251
Argeș (riu Muntenia, dacic?) 67
ariciu (lat. *ericus*) 253
ar(i)đica 377 (*ridica*)
arîndză (arom.) 54, 378 (rinză)
ariușor (piriu) arom. 371
Armân (aromân, Macedoromân) 114
arțar 65
a r u n c a 67, 116, 243, 252 (și der.); *aruca* (arom.)
aruțaște arom. (nechează) 365
ascapîr, *ascaper* arom. (scapăr) 380
ascol (scol) arom. 382
atave (lat. *talis*) 401
aua (lat. *uva*, strugure) 213, 392, 393
aveare arom. (zestre) 423
azugă (?) 48
b a c i u 41, 43, 44, 48, 53 (batsu), 56, 57, 60, 108, 116, 216-218, 253 (și der.)
bađol'ă (megl. *baciu*) 253
bagiu (baci) arom. 253
baie, *ban'e* (sl.) 130
baier 67, 116, 214, 254 (și der.)
Balaorites 226 (Valaor-)
balaur 52, 57, 58, 60, 108, 122, 256 (și der.)
bală 108
baligă (*balegă*) 41, 53, 57, 59, 60, 108, 217, 257 (și der.)
balită 41, 43, 47, 48, 53, 54, 56, 57, 59, 60, 68, 108, 151, 258 (și der.)
bal'u (sl.) arom. 385
bană (alb.) arom. 54, 59
bara 41
bar (*ă*) *zu* 53, 54, 108, 260 (și der.)
barză 44, 47-49, 57, 60, 62, 67, 105, 116, 261 (și der.)
Basarabi (?) 45
bască 48, 53, 54, 60, 108, 217, 261 (și der.)
bașac arom. negustor de lînă 261
bată arom. (cursă, capcană) 302
bate istr. (baltă) 258
băgă, a 40, 41, 43, 48, 58, 62, 116, 122, 262 (și der.)
băiat 62, 63, 116, 125, 263 (și der.)
Băietan (?) arom. 263
băl, *bălan* (sl.) 48, 66
Bălgrad (sl., Alba Iulia) 220, 221, 234
Bălt - onom. topon., v. *baltă*
Băroi (sl.) 67
Bărz - v. *barz*
bătrîn (lat. *veteran*-) 99, 112, 224
berbec(e) (lat. *vervec*-) 29
Berberști topon. (Bărbfalva, Maram.) 219
beregaiță 43, 52, 112, 116, 138, 243, 264 (și der.)
besă (alb.) arom. (credință) 54
betiag, *beteag* (ung.) 38
biricuată (beregată) istr. 264
biro (alb.) arom. 54
bîlc (sl.?) 57
bîlci(u) (ung.) 212
bîrtă (burtă) arom. 279
blagoslovi (sl. - rom.) 259
blajin (sl.) 259
blană (sl.) 259
Blasii (Vlachi) 222
boare 116, 265
bob (sl. *bobii*) 221
bocăni (onomatopee) 62
bogat (sl.) 221
boiestr - v. *buiestru*-
bordei 55, 116, 138, 213, 266
brăd 41, 43, 44, 47, 48, 52-54, 57, 59, 60, 108, 266 și der. *brăd*-
brazdă (sl.) 220, 221
brân, *brău* v. *brîu*
breaz (sl.) 261
Breazova (sl., sat jud. Hunedoara) 221
brenda (arom.) 54
brînci (lat.) 48
brîndușă 54, 58, 116, 138, 269 (și der.)
brînză 41, 44, 48, 52-54, 58, 61, 116, 216-218, 270
brîu 29, 39, 41, 47, 48, 52, 57, 60, 66, 107, 108, 273
br(u)escu arom. (se uita) 409
bronză megl. (brinză) 271

- brusture* 108, 274 (și der.); var. *brostu* (arom.), *brustan*
bubuk'e arom. (mugur) 361
buburuză 48; *buc* (?) 107
Bucur, *București*, *Bucuresci* 57
bucura 29, 41, 43, 44, 48, 49, 52, 53, 55-57, 59, 60, 67, 108, 122, 275 (și der.)
budză, v. *buză*
buiestru 41, 110, 116, 241, 276
buitar (?) 41
bumb (ung. *gomb*) 66
bu n g e t 44, 48, 50, 52, 53, 55-60, 107, 108, 278
burlan 116, 241, 278, *burlinc*
bursuc (trc, sl.) vitezure 418, 419
burtă 43, 116, 279
buștean (germ.) 281
butuc 116, 280
butură 116, 281 (și der.)
bu(d)ză 43, 44, 48, 49, 53, 57, 59, 60, 108, 282
cacavatră arom., v. *vatră* 414
caier 43, 113, 116, 214, 283
cale (lat. *calle*-) 55, 213
capră (lat.) 29, 30, 112
carne (lat., it. *carne*) 107
carîmb (*cărîmb*) 43, 116, 214, 285
casă (lat.) 29, 213, 238
caș (lat. *caseus*) 217
ca ț a 116, 217, 286 (și der.)
căciulă 30, 44, 57, 59, 60, 108, 116, 138, 216, 286 (și der.)
călbează, v. *gălbează*
Călinești (Kalanfalva, Maram.) 219
călivă arom. 266
căpușă 57, 60, 108, 288
căpută 57, 66, 108, 289
cărare (lat.) 38, 213
cărîmb, v. *carîmb*
cărîig, v. *cîrlig*
cărșută, *corciută* arom. 399
cătun 41, 48, 52, 56, 57, 60, 108, 212, 228, 290 (și der.); *cotun*, *cotună*
că ț a r a 246
că ț a r i, *cats* megl. 246
ceafă 55, 57, 59, 108, 241, 292
cervice (lat. *cervic*-) 327
cetate (lat. *civitat*-) 212, 213
cheie (lat. *clavis*) 213, 238
chelbe, *chelbează*, v. *călbează*
chiag (lat. **clag*-) 138, 217, 218
Cigmău (jud. Hunedoara) 67
cioară (alb. *sorră*) 56, 57, 60
cioareci (sl., trc) 62
cioc (sl.?) 55, 59; *ciocan* (sl.) 56
ciocănițoare (ghionoaie, vîrdarie) 131
ciorchine (de struguri) 393
ciucă (?) 62
ciump (sl., ung.) 60
ciupă (?) 62
ciut (*șut*) 56, 60, v. *șut*
cîine (lat. *cane*-) 127
cîrlan 50, 116, 217, 292
cîrlig 43, 50, 112, 116, 214, 217, 293
cîrlionț etc. 293, v. *cîrlig*
cîstură, *căstură* arom. 303
clăie (*clan'e*, sl.) 29, 220, 251
cl'oagă, *gl'* - (*ghioagă*) arom. 319
clocoți (sl. *klokotiti*) 221
Clopotiva (sl., jud. Hunedoara) 219
coacăză (?) 57; *coasă* (sl. *kosa*) 220
cocobarză (*barză*) 261
cocomelc, *codomelc* (*melc*) 352
cocositr (*barză*) 261
codru (lat. *cadru*- , *quadru*-) 54, 56, 62
co k' il -, v. *copil*
copac (*iu*) 38, 40, 41, 44, 48, 53 (cupatsu), 54, 55, 57, 108, 294 (și der.)
copil (*co k' il*) 53, 55, 56, 59, 116, 138, 295 (și der.)
copleşi (lat. *complexive*) 296
corastă (lat. *colastra*) 138, 217
corn (lat.) 112; *corșută*; *cărșută* 400
coșniță (sl.) 222; *coteț* (sl.) 222
cotnur arom. (zgardă) 242
cotropi (*cuitropi*) 116, 297
cotun, *cotună*, v. *cătun*
crățvos arom. 298; *crăț*, v. *creț*
creț 108, 112, 298 (și der.)
Crișul (*Crisia*, dacic) 225
cruța 48, 108, 299
cua (alb.) arom. 59; *cufuri* (lat.) 296
cuib (lat. *cubium*) 246; *culbec* 45, 55
cună arom. (leagăn) 337
cupaciu, *cupais*, v. *copac* (*iu*)
cuprinde (lat. *comprehendere*) 296
cuptor (lat. *coctori*-) 213
curma 108, 300 (der.); *curmeziș* 59
curpăn 52-57, 60, 108, 301 (der.)
cursă 38, 50, 53, 56, 57, 60, 107, 108, 214, 302
curună (transilv.), *cunună* 362
custură 116, 303
curte (lat.) 213; *cutare* (lat. *talis*) 401
cute, *cuti* (lat., gresie) 131, 324
cuitropi, v. *cotropi*
daltă (sl.) 68; *đarari*, arom. v. *adaru*
đ a ș (u) 54, 108, 217, 305
dată (alb.) arom. 59
đărîm a 108, 110, 114, 125, 243, 306
der (alb.) arom. 54
đeretica 116, 242, 307
desbăiera (*baier*) 255; *desbina*, -*ghin*-
desbăra 116, 308 (și der.)
descăiera (*caier*) 283;
descăfa, v. *acăfa*; *descurca*, v. *încurca*
desghina 116, 332
desgurzi, v. *îngurzi*
desmierda 67, 116, 309 (der.)
desmintes megl. (descurc) 331
desmeți (*ameți*) 400; *desnina* 249
deșela, v. *șale*; *deșira*, v. *șir*
dezmierda, v. *desmierda*
dhală (alb.) arom. 54; *disbîir* - 255
disdar megl. 304
disgărdescu (*gard*) arom. 313
dișila (*deșela*) arom. 396

dizgl'ina, dijgl'ina arom. 322
dizgrup — (*gvoapă*) arom. 324
dizn'erdu (*desmierda*) arom. 309
dîmb (sl. — ung.) 67; *Dîmbovița* (sl.) 234
dobitoc (sl.) 222; *doină* (onomat.?) 45, 55
dop 116, 309 (și der.)
drastă (alb.) arom. 57
droaie 107, 111, 112, 113, 116, 310, 383
drueie (*drui, droi*) 57, 60, 106, 311
drum (gr. — sl.?) 213
dumbrară (sl., bunget) 131; *dup*, v. *dop*
dzarâ arom., v. *zarâ*; *dzâr*, v. *zâr*
dzovur (ă), v. *viezure*
 —escu (sufix) 57; —ești (sufix) 57
etim (gr.) arom. (gata) 315
falcea (lat.) 213
faringe 112; *farmu* arom., v. *fărimă*
făgădău (ung. *fogadó*) 38
fărimă 57, 60, 62, 108, 312 (der.)
feme (lat. *familia*) 29; familie 228
fereastră (lat.) 213; *ficior* (lat.) 138
fîntînă (lat. *fontana, fant*—) 213
flămînd (lat.) 251; *fluier* (lat.?) 59
foc (lat.) 213; *forăi* (necheza) 365
fraged (lat. *fracidus*) 251
frîu (lat. *frenum*) 107, 274
frunză (lat. *frondia*) 127
fsat (lat. *fossatum, sat*) 212, 228
furca (de tors, lat.) 284—285
furingine (*funingine*) 362
gard 41, 53, 56, 57, 60, 68, 107, 108, 125, 213, 238, 313
gardină 108, 214, 314
Garvân (sl., jud. Tulcea; *Dinogetia*) 67
gata 40, 41, 48—50, 52, 53, 60, 107, 108, 312
gălăvie (sl.) 62
gălbează (—dză), *călbează*, 29, 44, 52—54, 56, 57, 59, 60, 66, 67, 107, 108, 217, 315—316
găleată (lat.) 138
gărdini, —a, —ar, v. *gărdină*
găsi (sl.) 56
genune, *gerune* 44, 116, 317
ghiară, *gheară* 38, 65, 116, 217, 318
ghimpe 40, 44, 47, 50, 52, 53, 55, 57, 60, 63, 108, 319
ghinătură (*inghina*) 340
ghindar (*ghindă*) 322
ghindă (lat. *gland*—) 112
ghioagă, *ghegă* 108, 217, 319
ghion arom., megl. (*ghionoai*) 320
ghionoai e 57, 59, 60, 108, 320
ghiuț (?) 48
gint (lat. *gens, gent*—), *ginture* 227, 228
gînd (ung. — sl.) 29
gîrniță (sl.) 322
gîi (sl.) 327; *gleznă* (sl.) 29
gl'oagă, *cl'oagă* (*ghioagă*) arom. 319
godac, *godănac* (sl.); *gogă* (?) 59
goron, *goron* 52, 67, 112, 116, 138, 321
graie istr. (*gard*) 323; *grajd* (sl.) 213, 221

grapă 57, 59, 60, 108, 214, 238, 323
grapiță (*grapă*) 217; *grapu* arom. 323
grătie (*grătar*) 213; *grăbdesc* megl. 426
grădină (sl.) 221; *grăi* (sl.) 38
greșie (cute) 47, 53 (*greasi*), 54, 55, 57, 59, 60, 108, 214, 324
grîu (lat. *granum*) 274
groapă 39, 41, 48, 52, 55—57, 60, 107, 108, 324
gruiu, *grun*'— 53, 116, 138, 325
grumaz, *gurmaz* 29, 41, 43, 44, 48, 52, 53, 57, 59, 60, 107, 108, 326
grumăzare (*grumaz*) 217
grundă (alb.?) arom. 52, 327
grun'u (*gruiu*) arom. 54, 325
grunz 57, 60, 108, 327
grupă (*groapă*) arom. 324
gudura 116, 328
gurma(d)z, arom., v. *grumaz*
gușă 41, 48, 53, 57, 60, 108, 329
guster 377; *gusteriță* (sl.) arom. 377

haleșteu (ung.) 38; *hameș* (ung.) 66
hazîr(e) (trc), arom. 315
holdă (ung.) 38; *hodă* (sl. *hod*—) 62
hurdă, v. *urdă*; *hututui* (?) 66

Iarmaroc (germ.) 212; *iasmă* 55
iarta (lat.) 29; *iezune*, v. *viezure*
izvor (sl.) 213

îmbăierea, v. *baier*; *îmbrîna* (*brîn*—), *brîu*
îmbucura, v. *bucur*; *împinzi*, v. *pînză*
Împoița (*Ampoi*, riu) 225
încăiera (*caier*) 283; *încăpută*, v. *căpută*
încîrîga (*îmbîrîga*), v. *cîrlig*
încreș, v. *creș*
încurca 116, 330
îndemna 241
îndopa, v. *dop*; *înghimpa*, v. *ghimpe*
îngîina 116, 332; *îngropa*, v. *groapă*
îngurzi 116, 332
înmări, *înmăros*, v. *mare*; *înmuguri*, v. *mugur*
îNSEILA 116, 241, 333
înzela (sl.) 396; *înzîra*, v. *șîr* (*anșor*)
îniări, v. *tare*
întărită 116, 334
întîmpina 116, 335
întîmpla 116, 335
întreina (—trâm—) 116, 241, 336
înfărca, v. *șarc*
înzestra, v. *zestre*; *înzgărda*, v. *zgarădă*

Janț (*jintuț*, *jintiță*) 217
jeg (sl.) 41; *jep*, *jîp* (sl.) 61
jezune (*žezun'e*), v. *viezure*
jintă, *jintiță*, v. *janț* 216, 217
județ (lat. *iudicium*) 299
jupîn (sl.?) 68, 221

lapte (lat. *lacte*—) 217
lăurușcă (?) 48
leagăn (*leagăr*, *legar*—) 43, 48, 62, 63, 67, 116, 213, 243, 337

leacui, leac (sl.) 348; *legăn* megl. 337
legaru— istr., v. *leagăn*; *lehăi* (?) 66
lepăda a 116, 339
l'ertu arom. „crut” 299
lespede 59, 116, 340
leș, leșinast (trc, sl.?) 342
leșina 40, 41, 117, 241, 341, 342
leurdă (?) 60
ligăn— (*leagăn*) 337; *lișin* arom. 342
lînced (lat. *langidus*) 251
loian, v. *noian*; *luncă* (sl.) 29
madzîre, mazîne, v. *mazûre*
mai (lat. *magis*) 113
mal 41, 44, 47, 48, 53, 54, 57, 60, 93, 108, 343
mare (grand) 56, 62, 63, 117, 125, 344
masă (lat. *mensa*) 213, 238
mazăre (*madz*—, *mazîne*) 29, 44, 47—49, 52—54, 57—60, 67, 105, 106, 108, 110, 113, 122, 345
măceș 117, 346
măciucă (lat. *matteuca*) 320
mădări 117, 347
măgură 44, 52—55, 57, 59, 60, 68, 108, 348
măireasă (*mîr*—) arom. 354; *măndzu* arom. 358
mărat (*mărac*) 108, 349
mărcat 117, 135, 138, 217, 350
mărgea (lat.) 55; *mărună* arom. 361
Mășătar (lună calend.) 213
mătură 68, 108, 214, 351
măzăr—, v. *mazăre*; *meal* arom. 54, 343
meic(iu) 44, 62, 63, 117, 352
merge (lat.) 40, 49; *merinde* (lat.) 138
metur— (*mătur*) arom., *meture* istr. 351
mezin (sl.) 130
meru 117, 353
mihoiț (onomatop. despre cal) 365
miliard, milion 133; *mîlură* arom. 343
a (se) *mîna* arom. (a mișca) 357
mire 45, 48, 56, 63, 117, 228, 354
mîstreț 117, 122, 355
mișca 112, 117, 356
mișca (*mișca*), megl. (*zămîțcu*) 357
mitur— (*mătur*—) arom. 351
mînz 44, 48, 54, 57, 60, 108, 151, 217, 358
mînzat (*mînz*) 56; *mîldiță* (sl.) 221
moară (lat.) arom. (rinză, stomac) 379
moașe (*moș*) 53, 54, 360; *mocirlă* (sl.) 68
modru 117, 348, 359
monz, mondz, mînz megl. 358
morfan 117, 359
moș 41, 48, 49, 52, 53 (*moașe*), 55, 57, 60, 67, 107, 108, 110, 228, 360
moșneag, moșn— 228, 360
moșje (sl.) 562
mugure, mugur 44, 50, 53, 55, 57, 59, 60, 108, 360
muiere (lat.) 29, 30; *mulge* (lat.) 217
munună, murună 117, 361
murg 44, 53, 57, 60, 108; *murdz*— (arom.) 362
mușata 117, 363; *mușeată* megl.

must (lat. *mustum*) 213
mușca 117, 364
mușcoi (alb.?) 57; *muta* (lat.) 112, 357, 377
m(u)trescu (sl.) arom. (a se uita) 407
mușca (*mușca*) 364

naprotcă (*năpîrcă*) megl. 365
nas (lat. *nasus*) 29, 112
năpîrcă (*năpîrtică, niș*—) 44, 53—55, 60, 67, 108, 365
ncurpular, *ngurpular*, v. *curpân*
nebăga— (*băga*) 261
necheză, *nechieza, îngheza* 117, 365
nemișca— 356; *nerăbda* (*răbda*) 376
nerădicat (*rădica*) 377; *netare* 401
nevastă (sl.) 29, 30; *nevătăma* 416
ngărdescu, —ire, —it (*gard*) arom. 313
ngrup— (*groapă*) arom. 325; *nguședz*— 329
niadurvat arom. 304; *niarăvda* arom. 376
niel'eză megl. 365; *Nicoară* (*Nicol*—) 94
nihamă, năham arom. (*nițel*) 366
nimeresc (sl.) 38; *nîpîrtic*— 365
nîru, nîrlu, nîruală arom. 353
nîșcu, —are (*mișca*) arom. 357
nîșel, nișică, nișele 117, 241, 366
niur (*mieru*) arom. 376
niurdin, —at, arom. (*urdina*) 413
nivătăma— (*vătăma*) arom. 416
noaten, noatin (lat. *annotinus*) 418
noian 59, 241, 367; v. *loian*
noi(u), noian (?) 367
nșarc (*înfarc, șarc*) arom. 403

oai (lat. *ovis*) 30
obșie (sl.) 38; *obor* (sl.) 405
obștea (sl.) sătească la români 227
ochiu (lat.) 107, 127; *ocol* (sl.) 405
oglinădă (sl.) 29; *ogor* (sl.) 406
ogradă (sl.) 221
Oituz (cuman-peceneg) 67
Olt (daco-roman *Alutus*) 225
om (lat. *homo*) 29, 30; *omăt* (sl.) 225
opt (lat. *octo*) 40
oraș (ung.) 212, 213; *ortoman* (trc) 45
orz, orzișor (urciot) 410
osîndă (sl.) 29, 30; *osînză* (lat.) 333
ospăț (lat. *hospitium*) 299
otravă (sl.) 29, 30; *ovăș* (*ovăz*, sl.) 220

paie arom. (*zestre*) 423
par arom. (*țaruș*) 406
parabagiu (*baciu*) arom. 253
pat (lat.) 213
payidă, paydă (gr.) arom., megl. 302
păcală (sl.) 38; *păcurar* (lat.) 138
pădure (lat. *palude*—, *padul*—) 38, 259
păndză (*pînză*) megl., *pânze* istr. 370
pâr (lat.) 99; *păroi* (*părău*) megl. 371
pârîu, părău 371
păstăie, păstare, post— 108, 368
păstira 117, 369
perete (lat. *pariet*—) 213, 238
Peșter (topon. sl. — rom.) 153

piele di porcu arom. (șoric) 399
piept (lat.) 40; *pișie* arom. 423
pistal'e, păstal'e (e), *spătal'e* arom. 368
piț gurmaț arom. (beregată) 264
piuniță (sl.) 222
pinză 54, 117, 243, 370 (*pînză*—)
pirău (*părău*) 41, 44, 48, 50, 52, 53, 55, 58, 60, 107, 108, 371
Pîrlîți (topon. rom. sl.) 229
pleavă (sl.) 220; *pleoapă* 110, 241
ploaie (lat.) 112, 382; *plug* (sl.) 220
poartă (lat.) 213, 238; *pod* (sl.) 213
poiată (sl.) 213; *pon* (*d*)ză megl. 370
poruncă (sl.) 29, 30
prag (sl.) 221; *pravatos* arom. 401
prearădica (ridica) 377
pregăti (*gata*) 315; *premușatu* arom. 363
preș (lat.) 298; *prevădăma* (*vădăm*—) 416
priadar, piadr— megl. 304
prică arom. (zestre) 423
princă arom. (cursă, capcană) 302
priurdin megl. (v. *urdin*) 413
privi (sl.) 38
prunc 117, 125, 138, 373
punte (lat. *ponie*—) 213; *pupăză* 57, 59
pururea 52, 107, 108, 373
puț (lat. *puteus*) 213

rană (sl.), *răni* 417
rar (lat.) 112; *rață* (sl. — ung.) 67
razem (*vazim, rezim, rezema*) 56, 112—114, 117, 375
răbda 40, 112, 114, 117, 376
rădica (*ridica*) 112, 114, 117, 377
rânză istr. 378; *răpesc* (lat. *rapio*) 112
rău (lat.) 99; *răzgrîma* (*zgrîma*) megl. 426
răzor (sl.) 220
rece (lat.) 112; *rezem*—, v. *razem*—
ridica, v. *rădica*
rivane, arivani arom. (buiestru) 276
rîmf (?) 45
rîncheza (necheza) 365
rînză, arînză 40, 48, 57, 60, 67, 108, 122, 218, 378
rînzar (miel, *rînză*) 218
rișă (lat. *rișă*) 49, 112
robie (sl.) 112; *rod* (*rudă*, sl.) 228
roib (lat. *rubeus*) 246
Roman, român, armîn, rumeri 114
rupe (lat.) 112

salbit, arom. *sărpit* 379
sarbăd, searbăd 40, 60, 108, 217, 379
sare (lat.) 55, 107; *sarmadză* (să —) 313
sat (lat. *fossatum*) 49, 62, 200, 212, 213, 228, 292
Săliște (*Seliște*, sl. — rom.) 219
sămîna (lat.) 213; *sănătos*, arom. (tare) 401
săpa (lat.) 213; *sărin* (senin) 362
sburda, v. *zburda*
scaiu (sl.) 66
scară (lat. *scala*), *scaun* (*scamn*—) 213
scăpăra 48, 49, 57, 59, 60, 67, 108, 380
șh'in arom. (ghimpe) 319

scol, v. *scula*; *scol în sus* arom. (ridic) 377
scovardă (sl.) 68
scrăpuiescu (*scăpăra*) arom. 380
scrum 53, 56, 57, 108, 381
scula 67, 108, 382
scurma 117, 382
seceră, secere (lat. *sicilis*) 213
Seghiște (topon. sl. — rom.) 219
semînțe (neam; lat.) 228
serme fărșer, v. *fărmă*
sfadă (sl. *suvada*) 222
sfat (sl. *süvetü*) 222
sgardă, v. *zgardă*
sgîr, sgîrătura, arom. 425
sgîria, v. *zgîria*
sgrăbunță (lat.?) 241
sîmbure, simbur, sumbur 44, 53—55, 57, 59, 60, 67, 107, 108, 122, 383
Sîmedru (lat. *Sanctus Demetrius*), *Sîmpetru* (*Sanctus Petrus*), *Sîngeorz* (*Sanctus Georgius*), *Sînnicoară* (*Sanctus Nicolaus*), *Sînzien* (*Sanctus dies Ioannis*) 94
sîrmă (*fărmă*) 53, 54 (arom. *sîrmare*), 312
smelciu, smelangu arom. (melc) 352
smirdar (?) 58
smîntînă (sl.) 54, 68, 217 (groștior)
soare (lat.) 55, 107
Someș (drom. *Samus*) 225
somburi megl., v. *sîmburi*
speria (lat.) 241; *spingiu* 54, v. *spînz*
spînz, spînt, spîns, spînt, spongiu 54, 60, 67, 108, 122, 384
staul (lat. *stabulum*) 213, 382, 405
stăpin (sl.) 48, 54, 56—58, 68, 221
stărnui 117, 241, 385
siea (lat.) 55
stejar (sl., rom. *gorun*) 38, 321
steregie (*streg*—, *sterež*—, *sterev*—) 117, 386
sterp (*stărp, stărk*—, *stirp*—) 108, 241, 388
stîrș—, v. *sterp*
stînă 48, 54, 56, 58, 61, 68, 216, 217, 241, 388
stîncă 54, 68, 117, 389
stog (sl.) 220; *stomahe* arom. 379
stôpan (*stăpin*) arom. 68
stîrghiată (*ster*—, *stir*—) 116, 217, 218, 351, 389
strămoș (*moș*) 360; *străvătui* 417
strecura (lat. *extracolare*) 217
strepede 50, 53, 57, 60, 67, 108, 122, 391
strepij (*strepede*) megl. 391
strezin, strizin, străzin (*steregie*) megl. 386
strîgl— (*străghiată*) 389
strugure 30, 58, 117, 213, 392
strungă 41, 54, 57, 58, 60, 66, 108, 125, 213, 216—218, 393
strungăreață (*strungă*) 62, 394
sugruma, sgrum; *sugușă* 117, 396
sul (lat. *subul*—), *sulă* (lat.) 382
sumbur, somb—, *sămb*—, v. *sîmbure*
sută (sl.) 133; *svadă* (sl.), v. *sfadă*

șale, șele 65, 108, 396
șchiau (sl.) 68, 221; *Șerbu* (lat.) 94

șes (lat.) 49
șir (*înșira*) 117, 397
șoarece (*șoricu*) 399
șopirlă 44, 48, 57, 60, 62, 107, 108, 397
șoric (*șoric, șoric, cioriciu*) 177, 399
șîră (?) 60
șut, ciut 41, 53, 57, 108, 122, 241, 399

tare (tari megl.) 117, 401
teară (lat. *tela*) 370
temniță (sl.) 222; *tihișescu* arom. (intimpla) 336
tihișescu, arom. 336
țîmpina (*intîmpina*); *țîmpla* (*in*—) 335
țîrg (sl.) 212; *Țîrnava* (sl.) 220, 234
toacă (onomatop.) 56
totina, totuna arom. (pururea) 374
tore (*tare*) istr. 401
trap (sl.) arom. (pîriu) 371
treaptă (lat. *tracta*) 213
treera (lat. *tribulare*) 213, 255
troian (sl.?) 61; *trunchiu* (lat.) 282
isofe (ceafă) istr. 292
tucilă (*tosilă*, sl.) arom. 324
tulpină (sl.) 282; *Turda* (sl.) 63, 67
turmă (lat.) 138

țalpă (*țalchi*) arom. (urdoare) 414
țap 41, 53—55, 57, 59, 60, 108, 122, 151, 217, 402
țară (lat.) 405
țarc 53, 54, 55, 57, 60, 62, 108, 125, 213, 217, 218, 403
țarcă (ung. *szarka*) 56
țarină (*farnă*) 117, 213, 405
țarină 405
țăruș 62, 117, 122, 241, 406
țepă (sl. *cep*—) 62; *țică* (srb.) 62

uita (se —) 117, 407
ulcor (*urciur*) arom. 410
umbră (lat.) 130
undrea, andrea, îndrea, îndrea 62, 117, 214, 408
unghie drom., *ungl'e* arom. (ghiară) 318, 319
unt (lat. *unctum*) 217
urca 40, 117, 409
urciur 241, 410
urdă 41, 44, 48, 53—55, 58, 60, 117, 216, 217, 218, 411
urdă, v. *urdă*
urdina 117, 412

 b) Alte limbi
 (nu sînt cuprinse cuvintele din limbile indo-europene cu etimologie stabilită prin gruparea la o rădăcină-bază, tabelul alfabetic, p. 118—121, ce constituie intermediarul prin care se leagă cu lexicul autohton al limbii române;
 pentru simplificarea și ușurarea identificării lor, cuvintele sînt redactate cu grafia adoptată în limbile respective cum se găsesc citate în bibliografie și dicționare, dispuse după criteriile scrierii latine, în succesiunea literelor pur grafică, — indiferent de valoarea fonetică și de nuanțele pronunțării în diverse idiomuri și zone ale lumii; cu toate că ar putea fi criticat, considerat confuzionist, sistemul aduce totuși o facilitare în consultarea indicelui lexical;
 cuvintele albaneze indo-europene comune cu româna [p. 108] sînt imprimare spațiat)

urdoare (*urdur*—) 117, 414
urdușor (*urciur*) 410; *ușă* (lat.) 213, 238

vacă (lat.) 29, 30, 112
Vai de ei (sat) 229
vale (lat. *valle*—) 55, 371
vatră, veatră 41, 44, 48, 52, 54, 57, 59, 60, 107, 108, 138, 213, 238, 414
vătăma 52, 67, 114, 117, 416
vătărog (*vătuiu*) 417
vătuiu 43, 56, 108, 112, 125, 217, 417
vechiu (lat. *vetul*—) 112; *vecin* (lat.) 228
vete (alb.) arom. 54
vie (lat. *vinea*) 213
viezure 29, 43, 44, 47, 49, 53, 57, 59, 60, 67, 105, 107, 108, 110, 418
vifor (sl.) 419
vin (lat. *vinum*) 213; *vinars* 38
vină, vinovat (sl. 29)
viscol 63, 117, 419
vitreg (lat. *vitricus*) 48, 251
vitul (*vătuiu*) arom. 417
vița de vie (lat. *vitis, vinea*) 213
vișel (lat. *vitellus*) 254
vînat (mieru) 131
vîrdarie (ciocănitoare, ghionioaie) 321
vizuru arom. (viezure) 418
vîrtop (sl.) 222
vîrtos (lat.), arom. (tare) 401
Vlașca (zonă, fost județ) 229
voreș (sl.) 225

zară 59, 62, 107, 117, 216, 217, 242, 419
zăpaă (sl.) 225
zăr (*zer*) 54, 58, 61, 113, 117, 216, 217, 218, 420
zău (lat. *deus*) 99; *zăurdă* (*urdă*) 411
zburda 422; *zburdalipsi* arom.
zer, v. *zăr*
zestre 40, 117, 138, 213, 238, 423
zgaibă (lat. *scabies*) 48; *zgaiv* arom. 425
zgardă 39, 60, 67, 108, 112, 214, 424
zgrîia 62, 108, 425
zgrîma 117, 135, 138, 426
zgrebescu istr. 426; *zgrumare*, —at, arom. 326
zgură (lat. *scoria*) 48; *zîrnă* (?) 45, 66
Zlaști (sl.), *Zlatna* (sl.) 221

yedzare, yedzură (*viezure*) arom. 418
yermu di caș arom. (strepede) 391

Abarnos (thr.?) 325; *Abre*— thr. 87
Abroi (pop. illyr. thr.?) 87

Abroes (anthropon. thr.) Sarmatia 82
abull alb., v. *avull*

- admissarius* lat. (în alb. și rom.) 104
adomány ung. 66; *adorare* lat. 104
aer, aeramen lat. 104; *aestimare* lat. 104
Agrianes (fl. thr., Ergine) 82
Aicca Asalia 85; *aimmare* lat. 104
akáció(s) ung. (din rom.) 246
Almus (fl. thr., Lom) 82
aloue, alouette (alauda), v. fr. 147
Alutus (fl. thr. — dac., Olt) 83, 225
ambón thr. — gr. 77; *amicus* lat. 104
Ampeium (Ampel—? fl. thr. — dac.) 225
andréle ung., *andrély* ucr. 408
anjana v. ind. (șopîrlă) 398
aper lat. 356; *aperio* (operio) lat. 266
Aplo, Aplus illyr. 87, 251; *Apollo* 251
apparamentum lat. (în alb.) 104
Appuli (Dacia); *Apuli(a)* illyr. 87, 251
arbeit germ. 112
arcatos n. gr. 252; *arcus* lat. 104
Arduenna silva 378
arena, lat. 104; *arepennem* (arpent) fr. 147
argella maced., *argilla* cimmer. 251—252
argentum lat. (în alb.) 104
Aristophanes, Aristoteles gr. 74
armata lat. (în alb.) 104
arpent (arepennem), v. fr. 147
Asamus (fl. thr., Osem) 82
asztal (sl. stolú) ung. 238
Atta phryg. 80; *A. Nivionis* Azalus 85
Audar — illyr., maced. 83
Audnaios mensis illyr. maced. 83
Audoleon rex Paeon. illyr. 84
Aulu — thr. 82; *Aulucentus* thr. 81, 82, 90, 91
Aulupor, Aulusanus thr. 90; *Aulutralis* 74
aurum lat. (în alb. rom.) 104
a v u l l alb. 55, 245
azen phryg. 80

bachoue (bascauda), v. fr. 147
bač — srb.—cr., blg., pol. 253
bács — ung. 253; *baç* (batsë) alb. 253
baeră, bair, bairi blg. 255
Baezus antropon. illyr. 90
bagël — alb., *baigë* alb. 258
baior, baiur, bajorka, bajorok ucr. 255
bäisch (batsch) säs. 253
bajorek pol. 255, *bajor* — ucr.
balà lit. 259
Balacras illyr.; *Balas*, —balos thr. 87
balago, baloga, balega srb. 257
balaur säs., ucr., *balaura* srb. 256
baleg —, *balyga, baloh* etc. ucr., srb. 257
balen phryg. 80
Bälgråd (sl. — rom.) 221, 233
ballaena lat., gr. *phall* — 257
Ballaios illyr. 87
balsamum lat. (în alb.) 104
balta blg., dalm., gr., ucr., ung., trc. 259
bâlte säs., 259
bal'të alb. 259
balyg — v. *baleg*
barba lat., rom.
barnets ung. 273; *Barnus* thr. ? 325

barth, —dhi alb. 105, 260
barz, barza blg., *barza, barzast* srb. 260
baskanos thr. — gr. 77
bascauda, fr. *bachoue* 147
bas h k ë, bashë alb., *bashkon'* 262
basika ucr. 262
basileus thr. — gr. 77
 —basta topon. thr. 82
Bateinos 76; *Bato(n)* illyr. 84, 85, 90, 91
bats — alb. 252
batsch (baisch) säs. 252
Bazobalis anthropon. thr. 87
bec (beccum) fr. 147
Bederiana thr. 64; *bedy* thr. — phryg. 80
Beithus 83, v. *Bitus*
bekatsen säs. 246
Belisarius dux Romanus, thr. 78
Bendis dea thr. 82
benedicere lat. (în alb.) 104
Bennar — illyr. — mess., *Bennus* 87
benne (banna) fr. 147
Benni pop. thr. 87
beoule (betula) fr. 147
berak, brak alb. 93
bercer (bertiare) fr. 147
berikat srb.—cr. (beregatã) 264
bernets, berny — ung. 273
Bessus, Bessi pop. thr. 84
bestia lat. (în alb.) 104
betoine (bettonica) fr. 147
Bila, bilia, —os thr., illyr. 87
birikaia, berik — croat (beregatã) 264
Bititralis anthropon. thr. 90, 91
Bitus, Bithys thr. 81, 82, 87, 90
Bituwant — illyr. 87
blato sl. 259; *blavor* — srb. 256
bler, blaireau (blaros) fr. 147
Bolausen (balt.?) 76
bollë, bolla alb. 256
Boraides anthropon. thr. 78, 84
bordei (burd—) blg., ung., ucr., pol. 250
botte d'ossier fr. 147
bouge (bulga) v. fr. 147
brabeus thr. — gr. 77
braca celt. — lat. 147
brád, brátfa ung. 266
braie (braca), *brais* (brace) fr. 147
brandusch(en) säs., *branduski* rus 269
Breazova sl. — rom. (jud. Hunedoara) 221
bredel, bredoi, bredulec ung. 266
bredza, bryndza ung. 271
bremça, brindza, brnza srb. 271
Brend —, *Brentopara* thr. 87
Brendice, Brent — illyr. 87
brenduš — blg., ucr. 269
brevet (bred—) säs. 266
brës, —zi 48, 66, 107, 273
breth, —dhi (brad) alb. 52, 268
Breucus illyr. 85, 90
breuil (brogilum) fr. 147
 —bria thr. 82, 86, 266; *Briantice* thr. 325
brindusa, brinduska ung. 269
brindza, bryndza ceh. 271

- brindza, bronza, boronza* ung. 271
brinză, prântis säs. 271
brinzov — bryndz— (brinză) slovac 271
briser fr. 147; *briu* ung. 273
brndusa, bend — (brindusă) srb. 269
brostur, Brust — (brusture) ucr. 274
Brugi thr. (Dalmatia) 84
Brundisium (cf. *Brend*—) illyr. — mess. 87
brushullë alb. 274
brusztuj — ung. 274
bruyère (bruca) fr. 147
Brygi (*Brugi*) thr. (Dalmatia) 84
bryndza, bryndz — (brinză) ucr. 271
bryton thr. 272
bubulcus lat. 104; *Bubent* — illyr. — thr. 87
budz — (buză) srb. 282
buieștru, bujeșter säs. 276
bukur — alb. 57, 275
bukurál ung., *bukurán* säs. 275
bullár alb. 256
bunh, bungu alb. 48, 278
burdei ucr., blg., ung. etc. 266
burdej, burde, burghe etc. ung. 266
burdel', boredel etc. srb. 266
Burebista thr. — dac. 74
 —burgus lat. 345
bursztuj, v. brusztuj
bută blg., srb. 279
butoră, buturn blg. 281
butuk, botjuk ucr. 280; *butuk* ung. 280
butura ung., *buturica* srb. 281
buza blg., ung. 282; *buzë* alb. 282
Buzet — illyr. 87
buzia pol., ucr. 282
Buzos, Buzes thr. 87

Calisia (balt.) 76
calle — lat. 213
camisia celt. — lat. 147
candela lat. (în alb.) 104
Can salus (Asalus) 85
can'ticum lat. (în alb.) 104
cap (șap), *cáp, capf, caf* ung. 402
cap (șap), *cápok, capnia* pol., srb. 402
capitina lat. 104; *capra* lat. 29
cápsa, cápocșka, cápsor etc. ung. 402
carana (șarina) rus. 405
carek (șarc) pol., morav. 404
carina (șarina) rus, ucr., ung. 405
carok (șar—), *carika, (ob)carikovat'* ucr. 404
Carpi, Carpates thr. 93—94, 171—172, 189
carraria lat. 213
carynka (șarină) ucr. 405
casa lat. (în rom.) 29
 —centus anthropon. thr. 82
cerhat (șarc) ucr. 404; cf. *carok*
cervoise (cerevisia) fr. 147
Cetriporis thr. 83
chemin (lat. caminum) fr. 147
chêne fr. 147
civitas (cetate) lat. 212
Clagissa thr. 90; *claië* (cleta) fr. 147
coheredes lat. (copărtași) 228

- columna* lat. 285
coma lat. 104; *Comidava* thr. — dac. 82
Conbazet — mess. — illyr. 87
consocer lat. (în alb., rom.) 104
Contadesdos fl. thr. 87
copikó (șap) ung. 402; cf. *cap*
Corcontoi (balt.?) 76
corek (șarc) pol. 404
Coridorgis (balt.?) 76
Cosingas, Cosingis thr. 373
Cotys thr. 81
Crisius, Crisia fl. Daciae (Criș) 83, 225
croi (crodios) v. prov. 147
cursa arm. ard. 302
cyrás (șarus) ucr. 406

Daizo thr. 84; *Dalutius* thr. 85
damuhis alb. 406, v. *dërm*—
Dardapara, Dardani, Dardi 87, 93
dardhan, dardhë alb. 93
Darn — topon. thr. 307
Dasa, Dases illyr. 84, 85, 90
dash, desh alb. 93, 305
Dasimus illyr. — mess. 95
Dasius, Dassius illyr. 74, 84, 85, 90, 91, 93
Dasmenus illyr. 85, 91
Dassianus illyr. 85
Dast — illyr. 74
Damion thr., *Damni* illyr. 87
 —dava topon. thr. — dac. 82, 86
Dazas, Dazos illyr. — mess. 74, 85
Deazius (*Dasius*) illyr. 85
Decebalus thr. — dac. 82, 90, 91
Delus thr. 64
deram —, *dram* dalm. 306
dërm on, dermija —, *damahish* alb. 306
Derzin — illyr. 87
Derzis, Derzenus thr. 87
 —desdos thr., v. *Contadesdos*
dhalë alb. 419
Dia — anthropon. thr. 82
Didas thr. (?) 84
Dierna topon. thr. — get. 307
Dimbovița sl. — rom. 233
Diogenes gr. 75
Ditiones illyr. 87, 90
Ditus illyr. — thr. 87, 90
Ditybistus thr. 84
Diu-paneus thr. — dac. 90, 91
Diuzenus thr. 82
Diza thr. 90; *Dizapor* thr. 74
Dizatralis thr. 91
Dizeros fl. illyr. 87; —dizos thr. 82, 86
Dolanus thr. 90; *Dolea* thr. 85
Dolonci pop. thr. 373
dop, dup (p), *bedopol* ung. 309
Dop säs. 309
Driazis thr. 82; *Dromochetaes* dac. 90
Dropion paeon. 84
dru, druja, drüe, drü —ni alb. 311
dru(e) (*druto*) fr. 311
drugü, družin sl. 113
drungos, drong celt. 113

Dubrovnik sl. (Ragusa) 272
 Dules thr. 83
 Durostorum (Siliſtra) thr. 82
 dup, v. dop
 dzer (zăr) morav., pol., ucr. 420
 dzere ucr., dzër ung. „savó” 420

eður ahd. 356
 écoufle fr. 147
 Epicadus illyr. 74, 83, 84 (miles ex Dardania ex vico Perdica), 90, 91
 Epta— thr., Eptacentus, Eptatralis 82
 Esbenus thr. 81, 90
 eszpendz, puns (spinz) ung. 384
 eszre, estre (zestre) ung. 423
 esztena, —ina, szina (stina) ung. 388
 esztenahely etc. (stina) ung. 388
 esztrunga, eszterunga etc. (strungă) ung. 394
 Ettela (Ept—), thr. 84
 Etuta (Teuta?) illyr. 64
 *extracolare lat. (strecura) 217

familia lat. (feme) 29
 Fehérvár ung. (Bălgrad) 220
 fëvëmatura ung. 312
 ferio, ferire lat. 417
 ferveo, fervere lat. 272
 fontana (fantana) lat. (fintina) 340
 fossa (fossatum) lat. 62, 212, 228
 frenum lat. (rom. frâu) 107
 fshat alb. 62, 212
 ftul'ë, ftujë alb., v. vetul
 furcata lat. (in alb.) 104
 furda (urda) blg. 411

galbaza ucr. (gälbează) 316
 galgulus lat. 104; galiba ung. 416
 gamulë, —a, gomile, —ja alb., v. magullë
 gard blg., garda srb, ucr. 313
 gârda ung. (zgardă) 424
 gar d h e n, gar d h n i a alb. 314
 gârduş ung. (gard) 313
 gârgya, kârgya, gârđ ung. 313
 gârgyina ung. (gardină) 314
 gar th, gar d h i alb. 313
 gat, gatuaj, —ej, gatoj alb. 315
 gata ucr., gâtă ung. 315
 gataujan got. 315
 gega, kijega blg. 319
 g'egë, k'okë, kel'— alb. 319
 gëlb— alb., v. këlbazë
 gëlbäza ung. 316
 gelbiätsë, —äze säs. 316
 g' e m p, gjemp, gljimp, glëmbë, g'ëm alb. 319
 gens, gentis, lat. (rom. gini) 228
 Genius illyr., —gentus thr. 87
 gërdica, gerdic(c)a ung. 424
 gerüga rus 293
 Germisara dac. 82
 gjenderë alb. 59
 glaner fr. 147; Glavus illyr. 85
 glëmbë (g'ëmp) alb. 319
 góbe, kópe ung. 295

gomb ung. (rom. bumb) 66
 g' o n alb. 320
 gonoleta (guoleta) dac. 323
 Gordion, —gordumphryg. 314
 goron säs. 322
 gorony, goronc ung. 325
 gorun ung., gorun blg, srb 322
 gorunä blg 322
 gotov— sl. 315
 gousa n. gr. 329
 graban blg 426; Grabos illyr. 426
 gramiae lat. 414; granum lat. 107
 grapa morav., pol., ceh 323
 grapa, grapaty ucr. 323
 gre p alb. 323; grève fr. 147
 gris (gërris, gëvésë), alb. 324
 gromphas gr. 356
 gropa blg, srb, ucr. 325
 gro p ë alb. 325
 grun', grunyk, hrun' morav., pol., ucr. 325
 gr u n d ë, kr— alb. 327
 grunz, grunzs, grundz ung. 327
 guduräl, gyermekgudura ung. 328
 g u r m ä s, grumäs, gurmazı, grumazi alb. 326
 guruj ung. (grui) 325
 gusa, guša, gusal, gušav (etc.) blg, srb, ung. 329
 guša trc; guschë, guschat säs. 329
 g u s h ë alb. 329
 güşi ucr. 329
 guszerja (kuszura) ung. 303

halastó ung. (heleşten) 38
 hard (gard) ucr. 313
 hardhël'ë alb. (şopirlă) 398
 homo lat. (in alb.) 104
 Horae lat. 104; horn germ. (corn) 112
 hrun', —ok, grun' ucr. 325

imperator lat. (in alb.) 104
 Isiros fl. thr. (Danubius) 81
 iszinga (strungă, stina?) ung. 394

inkurhân säs. 331

Jahrmarkt germ. (iarmaroc) 212
 jarret fr. 147

kaca ung. (cafă) 286
 kacja blg (cafă), ucr. 286
 kacola trc (căciulă) 287
 kacsula ung. 287
 kačul(a) blg. kačuleja, kačulka 287
 kâter säs., kâjër ung. (caier) 283
 kalbats—, kalbatsiarika gr. 316
 kapuš— blg, ucr., kapusa ung. 289
 kaputy, keputa ucr. (căpută) 289
 kârgya, gârgya ung. (gard) 313
 kârimb, kâromb, —umb ung. (carimb) 285
 karlik trc, blg (karl—, kerı—) 293
 karljuka, girliga ucr. 293
 karpë alb. 93; kasatura trc (custura) 203
 katarsos gr. 298; katsul— gr. 287
 katsuni gr. 286

katsuni m. gr. 290
 katun— sl. (blg, ucr.) 290
 k a i u n d (i), katun, ket— alb. 290
 kecsula, hacs— şı der. ung. 287
 k ë l b a z ë, g ë l b — alb. 66, 67, 316
 këpusa, kapusa ung. (căpuşă) 289
 k ë p u s h ë, kpush alb. 289
 k ë p u t s ë alb. 66, 289
 kërás, kerat— gr. (corn) 112
 kerlân, kirl— säs. 292
 kerlig ung. 293
 kerpuša, krpüša srb 289
 kërrigë alb. 293
 k'ertihull alb. 299
 kesullë alb. 287
 ketchulë säs. 287
 këtum, ketun ung. 290
 kirlan, kerl—, këll— ung. 292
 kirlig arm.; kirligal ung. 293
 kjega (g'ega) blg 219
 k i' o k ë, kël'okë alb. 319
 kopács, kopás, kopacsal ung. 294
 k o p a t s h, kopace alb. 294
 kopatse n. gr. 294
 kópe (góbe) ung. 295
 kopela ucr.; kopeli v. sl. 295
 kopeli, kopella n. gr.; kopil säs., ucr. 295
 k o p i l' alb. 295
 kopili, kopio, kopile, kopilan (etc.) srb 295
 kopirdan, kopirnak pol. 295
 kopole, kópile (etc.) blg 295
 hormen, prokormen srb 300
 kostura, kasatura, kosturak, kosturica blg. 303
 kostura ucr., sloven 303
 košuta blg, srb (şut) 400
 këpush, alb., v. këpushë
 krec alb. (creţ) 299
 krecav, Krecul blg. 298
 krecc ung. 298
 kreco, krecav, krac— (creţ) srb 298
 krundë, v. grundë alb.
 kryndziovati ucr. 327
 kud—, kütgârgya ung. 313
 kukutë alb. 59
 kulcs (sl.) ung. (chee) 238
 k u l p ë r, kurpul, kurpen alb. 301
 kurkâi, kurkalodik ung. (incurca) 331
 k u r m —, kurmuse alb. 300
 kurmej, kurman ucr. 300
 kurmaturs säs. 300
 kurpen säs. 301; kourpana gr. 301
 kurpul, kurpen (kulpër) alb. 301
 kursza, kurcsa ung. (kursă) 302
 k u r t h ë (kursă) 302
 k u r t s e n', kursim alb. 299
 kustura (custură) srb 303
 kusztura, kustora, kusió ung. 303
 kut—, kudgârgya (gard) 313
 Küküllő (Kokel) trc-peceneg ung. 220
 kyrylk, gyrl— ucr. (cirilig) 293

lăbadni ung. (impicioroga) 336
 lacerta lat. (şopirlă) 398

Langaros thr. (cf. Longaros) 64, 87
 lapaddt ung. 339
 Laparedon illyr. — mess. 87
 l'ëkunt alb. 48
 lepedân säs. 339
 l'ëvash alb. 48
 leschinat säs. 342; lespede säs. 340
 Leucaristos (?) 76
 libertare lat. (rom. ierta) 29
 Liccaius illyr. 85, 90
 lieue (leuca) fr. 147
 linea lat. (in alb.) 104
 Longaros illyr. — thr. (cf. Langaros) 64, 87
 Ludrum (?) 93; Lugeion (?) 93
 l'üm, l'um alb. 93
 Lyceios paeon. — illyr. 84

machina lat. (in alb.) 104
 madâr ung. (pasăre) 348
 madhi alb. 63
 magora morav., magura pol., ucr., slovac 348
 Magura, Magurica (topon.) 348
 makura, mahura ucr. 348
 mal ung. (mal) 343
 m a l', mal-i alb. 343
 Malont (Carintia, Grecia) 93
 Malva dac., Malvesa illyr. 87, 344
 manar alb. 59; mandzara blg. 358
 manica lat. (in alb.) 104
 mardh alb. 352
 Mareburgu thr. — lat. 345
 margella lat. (in alb.) 104
 Marisius, Marisia fl. thr. — dac. 88, 357
 markati gr. — maced. 380
 marne fr. 147
 Maronea thr. 345
 —maros (Berimaros), —mër— thr. 345
 —maros (Iantumarus) celt. 344
 matras fr. 147
 mëtuoroj, mëtuoroj. —oly, moturoj ung. 351
 mazara, mazarika blg. 364
 mazëre, mazarika ung. 346
 Mecyberna thr. 325
 mëlčë(v), mëlčë(v) blg. 353
 mëlčorë alb. 59
 Menzana illyr. — mess. 358
 mënzälo ung. 358; mënzere, mënzyr ucr. 358
 —mër— in Pymëvula thr. 345
 mërdih (nerth—) alb. 352
 mëregij, mur(u)gij, murhij ucr. 362
 m ë s (mas), m ë z ë, mazë alb. 358
 Mestula thr. 64; Mestys thr. 83
 Meticus thr. 90; Metubarbis (Pann.) 93
 mëzërika ung., 346, v. mazër—
 mirari lat. (in alb.) 104
 mirë alb. 45; mistrets alb. 355
 mizela thr. — dac 346
 mjerë, mjerë alb. 349
 m o d h u l l ë alb. 47, 52, 105, 107, 110, 346
 Mogorjelo (loc. Hertegovina) 348
 moš(ul), mošika blg. 360
 moša blg, srb, ucr. 360
 mosch, moschie säs. 360

mošija blg. mošja ucr. 360
 mošije, mošya trc. 360
 mosta, mosa ung. 360
 moishë, moshë, motshim, moshatar alb. 360
 Mucatralis thr. 90; Mucatus thr. 64
 moughros n. gr. 361
 mugull, mugullue alb. 361
 mugur, mugurka, mugurál, muguril ung. 361
 muliere— lat. 29; munsel säs. 358
 murg, murgav, murgulav blg. 362
 murg, murga ung., murgaše ceh. 362
 murga srb, murga, murgé säs. 362
 murk, murgu, murgullue alb. 363
 Murilaccus (caseus) 272
 murugij, murhii ucr. (murg) 362
 muruna ung. (mununä) 361
 musácol, musacel ung. (muşeţel) 362
 mušija blg. (mošje) 360
 Mussatus thr. 364
 mutare lat. 357
 Naissus (Navissus) thr. 64, 368
 Nana phryg. 80
 Naparis fl. thr. — dac. 368
 narđh (mardh) alb. 358
 naprtha (zaprtha) srb. 365
 Naristi germ. 76
 naslednişi sl. 228; nasus lat. 29
 natrix lat. 365
 nepërthë, nepërkë, nepker alb. 365
 nerth (mërdih) alb. 352
 netullë, netull, netëll alb. 351
 neviesta sl. 29
 ngromazo n. gr. 326,
 nireassë säs. 354
 Nivion— (Azalus) celt. 85
 Noes, Novas fl. thr. 368
 Nosisis illyr, 87; Nusaita thr. 87
 nyirásza, nyire, n'iril ung. 354
 nyirivara ung. ciang. (mirioară) 352
 octo lat. (opt) 40
 Oiscos fl. thr. (Iskär) 82
 operio (aperio) lat. 266
 oppidum lat. 212
 orare lat. (in alb.) 104
 orbus lat. 112
 orda (urdä), ordás, ordó—, ordásdészsa, ordáfözö
 (etc.) ung. 411
 orden (urdä) säs. 411
 ordinare lat. 413
 orégó gr., orphanós gr. 112
 pagus lat. 212
 palus, palud— lat. 259
 —para topon. thr. 82, 86
 paro ung. (päräu) 371
 paroihoi gr. — byz. 228
 pastaia, post— ucr. 368
 pastrenije v. sl. pastrija blg. 369
 pastté(j), pástté, pásttárë ung. 368
 Patraos rex paeon. 84
 pectus lat. (piept) 40

Pelagonia 93; pelgu alb. 93
 —per, —poris thr. 373
 përhërë, përherëshem alb. 107, 374
 Periklës gr. 74; Perna thr. 325
 përrúa, përroi, perronje alb. 371
 pervigilare lat. (in alb. şi rom.) 104
 Peşter sl. — rom. 153
 Philippos gr. 74, 75
 picus lat. 321; Pieporus thr. 82
 pishtajë, bishtajë, —a, besh— alb. 368
 Pladomenus illyr. 74, 90, 91; Planius 90
 Plares illyr. 90; Plassus illyr. 90
 Plator illyr.; Pleuratus illyr. 83
 poenitare lat. (in alb.) 104
 Poltymbria thr. 268
 ponte— lat. (punte) 213
 ponz säs. (pinzá) 370
 porcos i.—e, 356
 —poris, —per thr. 82, 373
 porod sl. 373
 poroj blg. srb. (päräu) 371
 porongy, poronty ung. 373
 Potazis thr. 85
 pregatis alb. (rom.?) 315
 prentza n. gr. (brinzä) 271
 Priantae pop. thr. 325
 Prorado illyr. 87
 prunkuj, p(u)runkó ung. (prunc) 373
 *pubula thr. — dac. 383
 Pulpuđeva (Plovdiv) thr. 82
 puns (espendz) ung. (spinz) 384
 puteus lat. 213
 Pyrmerula thr. 345; Pyrreredes thr. 87
 quai fr. 147
 Quartine vivas (saec. IV) 204
 qafë (tsafë) alb. (ceafä) 292
 rabdan, rebdan säs. (rãbda) 376
 ragal' alb. 251; v. rrag—
 Ragusa, v. Dubrovnik
 Raizdos, Razdos thr. 376
 rebdál ung. (rãbda) 376
 rêche (rescos) fr. 147
 rechnen germ. 112
 redyk, redikac pol. 377
 redyhat, redigovat, redikac morav. 377
 reg—, rig-x— celt. 376
 rego, rex, regim— lat. 112
 rëndës alb. (rinzá, chiag) 378
 renska pol. 378
 Repodernes thr. 307
 rhinos illyr. (negurä) 74
 Rhodope mons thr. 378
 riborasta thr. dac. 274—275
 Rigasus, Rigosus thr. 87
 Rigias illyr. — mess. 87
 rincka slovac 378
 rinza ung. (rinzá) 378
 Riv(i)us, v. Sepenestus
 robñ sl. 112
 rokónó n. gr. (arunc) 252
 rragal'ë, rragalë alb. 251

ruche (rescos) fr. 147
 rupes — rumbo lat. 359
 rynda ucr., pol., rynska slovac 378
 sabaia illyr. (bere) 74
 saie (saga) fr. 147
 Samus fl. dac. (Somes) 83, 225
 Sapaioi pop. thr. 87
 sarbedzanka ucr. 379
 sarcinarius lat. (in alb.) 104
 Sassa dac. 90
 Scano illyr., Scenobarbus illyr. 90
 Scirtius illyr. 83
 Sclavemi (Slavi) 222; Scorilo dac. 90
 scortea lat. (in alb. şi rom.) 104
 Scupi topon. thr. 64
 secretus lat. (in alb. şi rom.) 104
 Seitas illyr. (?) 83
 sella lat. (in alb. şi rom.) 104
 Seltymbria thr. 266
 Separi pop. illyr. 87
 Sepenestus Rivi f. Cornacat. 85
 serbadz'anha ucr. 379
 Serdica thr. Sredec, Sofia 82
 serig säs. (zär) 420
 Serrus thr. 90; sessus lat. (in alb. 104)
 Setovia 76; Seuthes thr. 78, 81
 shalë alb. 65, 396
 shapí, shapim, gheg tshapí, artic. tshapini alb.
 (şopirlä) 398
 shkardhë alb. 424
 shk'er (har) alb. (zgiria) 425
 shkrep alb. 48, 380
 shkru mp, —bi alb. (scrum) 381
 shkull, tshkul, zhgulë alb. 383
 shpëndër, shpendel, shpendrë, shpenn-nd alb.
 584
 shiëpã(ni) alb. 68
 shterpë alb. 380
 shtrëp, —bi alb. 391
 shtrungë alb. 66, 394
 shul (lat. subulum) alb. 382
 shut, shutë, shütë, shyt, shytan alb. 400
 sibyna illyr. 74
 sipirko, sipirla (sup—) ung. 377
 Sita, Seita illyr. thr. 87
 siutos gr. (şut) 400
 shelos gr. 65
 skerys, skërelis lit. 398
 skrum, skrumjav—, shrumenie blg. 381
 skrum säs. 381; skrumpos gr. 382
 Skutari (Skoder) alb. 94
 Sola thr. 90; Solva (Asal.) 85
 sopirla, szopirla, suporka ung. 377
 şopãrlä blg. (şopirlä) 377
 Specht germ., ahd. 321
 speriti (balt.?) 76
 sprez, sprž srb. 384; spriaz blg. 384
 spuns säs. 384; spynda, spens ucr. 384
 sqap, gheg tsap, sh'ap, cap, siap, shiap (etc.)
 alb. 402
 stabulum lat. 213, stare, status 104
 Sterissa thr. — dac. 90, 91

stina srb. 388; stirpe säs. 388
 stopan alb. 68; stopanü sl. 68
 straga blg. pol. 394
 strãgleta blg. 390; strigl'ata srb. 390
 strigl'ata cr.; strighleta n. gr. 390
 Stronges thr. 396
 struga sloven, Strugarevo Sirbia 349
 strunga slovac, ucr., ven. 294
 strungë säs., strunga. —ac, struga srb—cr., gr.
 394
 Styna, Stynişora ucr. 288
 Sudicentus thr. 74
 sumb— alb. v. thumb—; sumbros n. gr. 383
 suporka (şip—) ung. 397
 şut blg. srb. (şut) 400
 suta ung., şuta ceh, pol. 400
 şutka, şutyji ucr. 400
 szërbëzit, szërbëzãlodih ung. 424
 szhãrda ung. (zgardã) 424
 szkeperál ung. (scãpãra) 380
 szkrum ung. (scrum) 381
 szãrpa ung.; stirpe säs. 388
 szterëgyãca, tregyãca ung. 390
 szina (esztena) ung. (stina) 383
 sztrunga (esztrunga) ung. (strungã) 394
 sztrungëryjaca ung. (strungãreaţã) 394
 szuty pol. (şut) 400
 Tabara mess., Tabusus thr. 87
 Taesis thr.; Taizi mess. 87
 Tarp— v. Terp—; Tarula thr. 402
 Tatta phryg. (thr.) 80
 tër alb. 93
 Tërës thr. 81; Tere(n)s thr. 84, 402
 Terponos illyr.; Terpyllos, Tarp— thr. 87
 Teuta ill.; Taot— illyr. mess. 87, 90
 tharbët, tharptë alb. 379
 thark alb. (ţarc) 404
 Thermidava (Theranda) thr. 84
 thërrime, thermon' alb. 312
 Theudas illyr. (?) 83; cf. Teuta
 Thrax (Threx) 77; cf. ind. A
 thumbullë, thumull, thumbës, sumbull, sum-
 bulj (etc.) alb. (simbure) 384
 Tibisis fl. Daciae 83
 Tivnava sl. — rom. 233
 Tiuta, Tiutamenus thr. 87
 tragos gr. 356
 Tralis, —tralis antropon. thr. 402
 Tralli etnonim thr. (Dalmatia) 84
 Tramarisca thr., Tranipsai thr. 93
 Triballi thr.; Tribulum illyr. 87
 troia lat. 356; truand fr. 147
 tsafë (qafë) alb. 292
 tsap dalm., tsãp säs. 402
 tsappe, tsepelle abruzz. 402
 tsapo velletr., tsapos, tsiapos abr. 402
 tsarkos, —us n. gr. 404
 tshut, —ich, schut— säs. 400
 Turda sl. 63 (cf. ind. A)

Tutula illyr. 85
 Tyrida, Tyrodiza thr. 405
 Tyristata thr. 405
 Tzitzis, Tzinna, Tsiuru thr. 403

urbs lat. 212
 urda ung., blg, ceh, n. gr., pol., säs., slovac,
 srb, ucr., trc 411
 urdhë alb. 55, 411 (impr. din rom.?)
 urdica, urdička blg. 411
 urdnik (urda) srb 411

vacca lat. 29
 Valaori(tes) gr. — arom. 256
 varaha— v. ind., varaza— av. 356
 város ung. (oraş) 213
 vassal fr. 147
 vatra blg, slovac, srb, ucr., ung. (şi der.) 414
 vatrul srb, slovac, ucr. 414
 vátzapénz ung. 415; valornik ucr. 414
 v a t r ë, vetr(e) alb. 414
 vatricka, vatrisko slovac; vatrol ucr. 414
 vatu ung. 417
 vatul—, vatuj— (vátuiu) morav., pol., slovac,
 ucr. 415
 vautre (veltrum) fr. 147
 Venedi (germ.?) 76; vepri sl. 356
 verne (vergne) fr. 147
 Verzo illyr. 74, 90
 Vetspios thr. 418
 vetrance, vetrice ung. 415
 v e t u l', vetul, fluj— alb. 417
 vetula slovac, morav. 417
 vicus lat. 212; Vietis illyr. 90
 vitul' gr. 417; vitulus lat. 417
 vivas, v. Quartine —
 Vizianus thr. 64

C) AUTORI-ERUDIȚI MEDIEVALI ŞI MODERNI

(numele de autori din repertoriul bibliografic al fiecărui cuvînt românesc, partea II, p. 245—426, nu se cuprind în indice; cf. lista de bibliografie şi abrevieri, p. 15—24).

Alföldi, A. 169—173, 177, 181, 199
 Alföldy, G. 90
 Anagnostopulos, G. 100
 Andrieşescu, I. 77
 Andriotis, N. 100
 Anonymus (Belae Hungarorum regis notarius),
 222, 224
 Apolzanu, L. 362
 Ascoli, G. 153

Bakó, G. 203, 230
 Barić, H. 51, 63, 106, 143, 152, 153, 257, 258,
 302, 322, 349, 412, 416
 Barişiu, G. 233
 Bartalis, A. 188
 Bărbulescu, I. 157, 221
 Belić, A. I. 98, 100
 Benkó, J. 158, 160, 188
 Benveniste, E. 125, 377

v j e d h u l l (ë), vjedhull, vjetull alb. 67, 105,
 110, 418
 vjeth alb. (an) 417, 418
 v o t e r, votër alb. 414 (cf. vatrë)
 votulya ung. (vătui) 417
 vouge (viduvium) fr. 147
 vñai, vuan' alb. 417
 vulnero, —are lat. 417
 vurda (urda) blg, srb 411
 vurdanyj, —yk (urda) ucr. 411
 vyradikovai ceh 377

watra, watrowe pol. 415
 wetula pol. (vătuiu) 417

Zaca, Zec— illyr. — thr. 87
 Zalmodegikos thr. — get. 84
 Zanatis illyr. 74, 87; Zantiala thr. 87
 zára záringó ung., záre säs. 419
 zarica srb (zarä) 419
 Zaristhes, Zair— illyr. — mess. 87
 zaşkrumiti ucr. (scrum) 381
 zashtra (zestra, zashtra) ucr. 423
 zawaternak pol. (vaträ) pol. 415
 zelcia phryg.; zemelen phryg. 80
 zer säs., zëró, zër, zëruj (etc.) ung. 420
 Zeres, Zerula thr. 87
 Zermodigestos thr. — paeon. 84
 zestra blg, ucr., zestre säs. 423
 zesztre, zesztwa, szesztre, zesztroje ung. 423
 Zetzi thr. — dac. fem. 403
 zgarda (garda?) ucr. 424
 zgarda, zgardó ung. 424
 Ziboites, Zipoites thr. — bith. 325
 Ziles thr., Ziletos illyr. 87
 Zimarchus thr. 78, 84; Ziper thr. 78
 Zlatna, Zlasti sl. — rom. 221
 Zor—, Zures thr., Zorada illyr. 87

Berciu, D. 157
 Berneker, E. 259, 315
 Bernstein, S. B. 100, 221
 Bertoldi, V. 147
 Bertoni, G. 409
 Beşevliev, V. 78
 Bezdechi, S. 97
 Bichir, G. 172, 189
 Blaga, L. 191
 Blédy, G. 242
 Bobb, I. 12, 39, 43
 Bodor, A. 78, 196
 Bogrea, V. 35, 139
 Boisacq, E. 262, 310
 Boissier, G. 89, 212
 Bojan, T. 62, 212
 Bonfante, G. 259
 Bonfinius, A. 157
 Bopp, F. 33

Borovszky, S. 180
 Brandis, C. 181
 Brănişteanu, B. 54
 Brătianu, G. I. 117, 163, 196, 235
 Brenndörfer, J. 242
 Brinuş, G. 12, 65, 67, 97, 299, 301, 374
 Brugmann, K. 122, 125, 126
 Brunot, F. 147
 Budai-Deleanu, I. 39, 169
 Budimir, M. 58
 Budinszky, A. 89, 160, 236
 Bugge, S. 93
 Bunea, A. 43
 Burlă, P. 29
 Byhan, A. 135

Çabej, E. 37, 63, 65—66, 93, 100, 104, 154, 396
 Candrea, I. A. 31, 49, 129—131, 134, 139, 216,
 241, 242, 309, 355, 369, 387, 390
 Cantemir, D. 37—38, 112, 157—159
 Capidan, Th. 38, 39, 41, 44, 52, 53, 56, 58, 59,
 67, 62, 98, 100—103, 106, 108, 134, 135, 138,
 202, 242, 254, 259, 284, 285, 304, 350, 352, 403

Caracostea, D. 45
 Caragiani, I. 202
 Caragi-Marioţeanu, M. 202
 Cavallioti, Th. 38
 Cazacu, B. 59
 Câmpianu, C. 169
 Chantraine, P. 125
 Chelcea, I. 215
 Chirileanu, v. Kirileanu
 Cichorius, C. 170, 175
 Cihac, A. 28, 29, 43, 44, 129, 139, 141, 231,
 309, 310, 355, 401, 407
 Cipariu, T. 29, 43
 Comşa (Chişvasi), M. 223, 227
 Condurachi, E. 90
 Constantinescu-Mirceşti, C. 215
 Costin, M. 382; N. 251, 268
 Coteanu, I. 67
 Crăniceanu, G. 267, 387
 Creţu, G. 407
 Crişan, I.H. 79, 184, 185

Daicovicu, C. 77, 89, 157, 169, 170, 175, 189,
 191, 196, 197, 210, 223; H. 79, 175, 177, 194
 Dalametra, I. 134
 Damé, F. 421
 Dan, I. 50, 99; M.P. 157
 Daničić, I. 257
 Dankanits, A. 223
 Dauzat, A. 147
 Decev, v. Detschew
 De Laet, S.J. 206
 Deleanu, v. Budai-Deleanu
 Densusianu, N. 34
 Densusianu, O. 30, 31, 44, 47—49, 50, 70, 109,
 127, 129, 130, 134, 136, 149, 152, 154, 155,
 163, 216—217, 221, 242, 256, 283, 284, 321,
 337, 364, 369, 382, 401, 416, 420
 Detschew, D. 80, 93, 94, 154, 345
 Dhought, J. 206

Diculescu, C.C. 30, 245, 331, 341, 354, 392, 407
 Diefenbach, L. 46
 Diez, F. 31, 33, 35, 40, 122
 Dimitrescu, F. 49
 Dindorf, L. 208
 Djamo-Diaconiţa, L. 221
 Domaschke, W. 220, 230, 243
 Donat, I. 215
 Dosofteiu, mitropolit 251, 387, 404
 Dragomir, S. 153, 157, 202
 Drăganu, N. 140, 157, 163, 208, 213, 225, 242,
 334, 338, 340, 350
 Dunăre, N. 215
 Durry, M. 174

Eder, I. C. 157—160, 194
 Eliade-Rădulescu, I. 40, 43
 Eminescu, M. 132—133
 Engel, I. C. 157—160
 Engels, F. 89

Ferenczi, S. 223
 Filipescu, C. 272, 277, 317
 Fischer, E. 157
 Floca, O. 184
 Florescu, F. B. 176; G. 189
 Fluss, M. 71, 73, 182
 Forni, G. 198
 Frătilă, V. 54
 Friedwagner, M. 42, 151, 152
 Frochner, W. 175

Gafiţanu, D. 56
 Galani, N. 272, 312, 352
 Gáldi, L. 49
 Gamillscheg, E. 30, 62, 267, 274
 Gaster, M. 46—47, 56, 135, 152, 388
 Georgiev, V. 63, 64, 95, 100
 Gerov, B. 89
 Gherghel, I. 157
 Gheţie, I. 39
 Gibbon, E. 157—159
 Gisinger, H. 183
 Giuglea, G. 30, 37, 47, 54, 61, 109, 129, 264, 270,
 272, 281, 284, 299, 322—324, 364, 412
 Giurescu, C. C. 27, 157
 Glodariu, I. 79
 Gooss, C. 178—180, 183
 Gostar, N. 182, 187
 Graf, A. 85
 Grassmann, G. S. 210
 Graur, A. 37, 57, 63—64, 97—100, 102, 113,
 130—132, 311, 318, 321, 364
 Grecu, V. V. 43
 Groeber, G. 210
 Grosse, R. 197
 Gudea, N. 89, 205
 Gusti, D. 215

Haarman, H. 105
 Hagi-Ceagani, C. 38
 Hahn, J. G. 93, 103
 Hamberg, P. G. 175

- Hartmann, L. M. 210
 Hasden, B. P. 29, 34, 44-46, 48, 56, 69, 106,
 108-110, 115, 129, 132, 155, 157, 159, 216,
 217, 246, 261-263, 278, 286, 353, 355, 360, 423
 Hauler, H. 197
 Hăciu, A. N. 202
 Heliade, v. Eliade
 Herseni, T. 215
 Herzog, E. 388
 Hirschfeld, O. 170
 Hirt, H. 93, 94, 122, 125, 154
 Hofmann, J. B. 122, 125
 Hombert, P. 206
 Homorodeanu, M. 54
 Honigmann, E. 182, 183
 Horedt, K. 184, 203, 206, 223
 Hunfalvy, P. 149, 155, 157, 158, 162, 173, 235
 Hurmuzaki, E. 157
 Huszti, A. 188
 Hüttl, W. 189
- Iliescu, V. 196
 Iliński, I. 258
 Ionescu-Nișcov, T. 157
 Iordan, I. 50, 56, 64, 163, 222, 305, 404
 Iorga, N. 117, 202
 Ivănescu, G. 64, 131
- Jensen, v. Sandfeld
 Jireček, C. I. 87, 151, 153, 157
 Jivcovići, M. 100
 Joki, N. 52-53, 55, 63, 66, 74, 80, 85, 93, 94,
 106, 143, 252, 257, 278, 311, 314, 315, 319,
 324, 346, 372, 379, 394
 Jud, J. 147
 Jung, J. 89, 104, 157, 160, 161, 170, 178, 200,
 207, 210, 234
- Kaluźniacki, E. 140, 406
 Katičić, R. 76
 Kekaumenos (byzant.) 157
 Kelemen, B. 50
 Kiepert, H. 157
 Kinnamos (byzant.) 157, 158
 Király (König), P. 179
 Kirileanu, G. 333
 Kluge, F. 399
 Koch, H. 222
 Kogălniceanu, M. 157
 Kopitar, J. B. 39-40, 41, 55, 69, 98, 101, 106,
 115, 145, 149, 157, 159, 160, 233
 Körting, G. 130
 Kourmoulis, G. 100
 Kovačec, A. 135
 Krahe, H. 74, 76, 94
 Kretschmer, P. 54, 77, 80, 93
 Kubitschek, W. J. 183, 188
 Kuun, G. 179
- Lacea, C. 305, 310
 Lagarde, P. De 45, 80
 Laurian, A. Treboniu 29, 43, 44, 157, 264, 265,
 338, 347, 348, 359, 387, 400
- Lehmann-Hartleben, K. 175
 Leumann, M. 122, 125
 Lința, E. 221
 Lochner, F. v. Hüttenbach 47
 Loewe, R. 30
 Loserth, J. 201
 Lot, F. 209
 Lungu, I. 38
- Macrea, D. 38-40, 43, 44, 46, 47, 49, 50, 52,
 54-56, 130-132, 134, 139, 141, 149; M. 184,
 191, 196, 223
 Maior, P. 29, 39, 40, 112, 157-160, 169, 173,
 175, 188, 197, 224, 233, 243, 309
 Malecki, J. 98
 Manolescu, N. 267, 274
 Marian, S. F. 321, 423
 Mascou, J. J. 208
 Mateescu, G. G. 77, 78, 80
 Maximu (Massimu), I. C. 29, 43, 44, 338; v.
 Laurian
 Mayer, A. 74, 76
 Mării, I. 39
 Meillet, A. 98, 100
 Metes, S. 140
 Meyer, G. 47, 48, 52, 80, 93, 105, 262, 263, 273,
 278, 315, 324, 345, 350, 360, 394
 Meyer-Lübke, W. 37, 47, 50, 59, 103, 128-130,
 242, 253, 330, 345, 369, 407
 Micu-Clain, S. 39, 169
 Mihăescu, H. 68, 89, 100, 104-105, 117, 202, 242
 Mihăilă, G. 59, 68, 221
 Mihăileanu, S. 134
 Mihăilescu-Bîrliba, V. 189
 Miklosich, F. 29, 39, 47-42, 44, 46, 48, 50, 52,
 63, 68, 69, 102, 106, 115, 140, 143-145, 153,
 157, 159, 160, 162, 178, 233, 242, 315, 343,
 352, 360, 372, 379, 394, 395
 Mitrofan, I. 184, 185
 Mitu, M. 221
 Mladenov, S. 93, 100, 288
 Mócsy, A. 91, 182
 Moga, I. D. 224
 Moisil, C. 174
 Moldovanu (Moldován), G. 157, 162
 Mommsen, Th. 73, 89, 96, 157, 170
 Morariu, T. 215, 390
 Moravcsik, G. 224
 Müller, C. 180
 Münzer, F. 78
 Murnu, G. 202, 242
- Naber, S. A. 197
 Nandriș, G. 259
 Neculce, I. 251
 Neiescu, P. 50
 Nestor, I. 223
 Nicolaiescu-Ploșșor, C. S. 267
 Niculescu, A. 12
 Nyrop, K. 147
- Odobescu, A. 233
 Ogenova, L. 74

- Olschki, L. 234
 Olteanu, P. 221
 Onciul, D. 157, 161
 Orbán, B. 160, 188
 Oştir, K. 400
 Oțetea, A. 197, 227
- Pamfile, T. 406
 Panaitescu, P. P. 227-229
 Panțu, Z. 269, 270, 302, 322, 345, 347, 385
 Papahagi, P. 101, 202, 354, 402
 Papahagi, T. 134, 202, 362
 Parlangeli, O. 74
 Pascu, G. 52, 53-54, 59, 97, 103, 106, 108, 109,
 114, 128, 134, 202, 242, 257, 259, 270, 288, 326,
 377, 399
 Pașca, S. 46, 145
 Patsch, C. 84, 85, 170, 172, 175, 189,
 Pauli, C. 94
 Pătruș, I. 50, 133, 150, 221
 Pârvan, V. 89, 94, 165, 168, 180, 182, 183, 187
 Pedersen, H. 122
 Peisker, J. 157, 164
 Pellegrini, G. B. 76
 Perșu, A. J. 227
 Pervain, I. 39
 Petersen, E. 175
 Petersson, H. 393
 Petrescu-Dimbovița, M. 223
 Petrovici, E. 57, 68, 98, 100, 109, 132, 145, 150,
 153, 157, 163, 214, 217, 219-222, 225, 226,
 234, 235
 Philippide, A. 30, 31, 39, 43-45, 47, 49, 51, 52,
 56-57, 59, 64, 78, 99, 101-103, 106, 108, 127,
 130, 146, 148, 149, 151, 153, 157, 160, 162-
 164, 252, 257, 259, 261, 272, 278, 315, 321,
 325, 330, 345, 360, 363, 379, 389, 412, 418, 420
 Philippide, D. 157
 Photinos, D. 157
 Pič, L. 157
 Ploșșor, v. Nicolaescu
 Poghir, C. 44, 65, 69
 Pokorny, J. 111, 242
 Polak, V. 107
 Polaschek, E. 183
 Polizu, I. 248, 372
 Pop, I. I. 203; S. 288
 Popa, M. 50
 Popescu, C. 215; E. 181, 210
 Popescu-Sireteanu, I. 40
 Popilian, G. 184
 Popović, I. 51, 135, 242
 Popović, D. 38; I. 379
 Poucha, P. 98
 Precup, E. 390
 Premerstein, A. v. 197, 198
 Procopovici, A. 138, 144
 Protase, D. 184-186, 203, 205, 206
 Pudić, I. 100
 Pușcariu, S. 30-32, 37, 42, 44, 47, 49, 50, 53-
 56, 58-59, 62, 63, 97, 100, 101, 106, 110,
 111, 129-131, 135, 137, 138, 146, 149-152,
 155, 163, 200, 213, 216, 217, 221, 225, 235,
- 242-244, 248, 249, 263, 265, 270, 272, 280,
 285, 288, 299, 300, 306, 308, 309, 322, 326,
 331, 333, 336-338, 341, 352, 354, 377, 382,
 407, 422, 423
- Răduțiu, A. 157
 Reche, O. 211
 Reichenkron, G. 62, 69, 338-339, 353, 419
 Reinach, S. 175, 176
 Réthy, L. 149, 162
 Ribezzo, F. 85
 Ritterling, E. 197, 198
 Roesler, R. E. 42, 47, 56, 149, 152, 155, 157,
 158, 160-163, 168, 173, 188, 192, 211, 224,
 231, 234, 235
 Rohlf, G. 57, 147
 Rosetti, A. 39, 44, 45, 49, 52, 58, 59-60, 69,
 97, 99, 100, 103, 106, 107, 108, 110, 127, 135,
 153, 221, 277
 Rossi, L. 175
 Rozwadowski, J. 406
 Ruffini, M. 157
 Russu, I. I. 56, 61, 67, 68, 69, 77, 80, 98, 136,
 157, 181, 204
 Rusu, G. 50; I. 56
- Sacerdoțeanu, A. 157, 196
 Șafarik, P. J. 40-41, 157
 Sandfeld-Jensen, K. 40, 49, 62, 68, 97-101,
 407, 408
 Sarovolskij, I. 242, 406
 „Sarnitie” (la Cantemir) 158
 Scheludko, J. 242, 406
 Schmalz, F. 122, 125
 Schröder, K. H. 62
 Schuchardt, H. 42, 48, 52, 69, 106, 115, 144,
 145, 159, 160, 178, 192, 286
 Schullerus, J. K. 232
 Schütte, G. 181
 Schwyzer, E. 98, 122
 Scorpan, C. 189
 Scriban, A. 274
 Seche, M. 40, 43, 44
 Seeck, O. 208
 Seidel, E. 98
 Seure, G. 80
 Simionescu, I. 275, 302, 317, 321, 356, 398
 Skok, P. 58, 107, 108, 152, 322, 325, 345, 372
 Sköld, H. 345
 Solmsen, F. 262, 410
 Spitzer, L. 318, 338, 354
 Stadtmüller, G. 60-61
 Stamate, C. 38
 Stehălin, F. 210
 Stein, A. 189
 Stoicovici, O. 221
 Stokes, W. 356
 Stolz, F. 122, 125
 Strack, P. L. 174
 Stratan, I. 205
 Sulzer, F. J. 42, 157-159, 161, 162
 Supplex Libellus Valachorum 157, 158
 Swoboda, E. 87

- Şăineanu, C. 54; L. 43, 44, 54, 131, 216, 321, 416, 420
 Şerban, F. 377
 Şincai, G. 38, 157
 Ştefan, G. 157
 Şutu, S. 366
- Szamosközy, v. Zamosius
 Székely, Z. 203
 Szilágyi, J. 179
- Tagliavini, C. 55, 282
 Tamás (Trembl), L. 163, 213, 235, 348, 359
 Tamm, T. 157
 Teiuş, S. 50
 Teodor, P. 38, 39, 157
 Thierry, A. 157
 Thomasson, B. E. 189
 Thunmann, J. E. 38, 69, 93, 157-159, 210
 Thurneysen, R. 58, 146
 Tiktin, H. 216, 306, 310, 337, 347, 408, 419, 423
 Tocilescu, G. G. 46, 178, 183
 Todoran, R. 50, 54
 Tomaschek, W. 43, 45, 73, 78, 80, 85, 86, 93, 151, 152, 157, 160-162, 178, 180, 181, 211, 225, 307, 405
 Torma, C. 157
 Toropu, O. 199
 Treboniu-Laurian, A., v. Laurian
 Treimer, C. 51, 52, 53, 59, 60, 62, 103, 108, 144, 146
 Trubeţkoi, N. 98
 Tudor, D. 78, 184, 187, 191, 199
 Tunusli, I. 157
- Untermann, J. 76
- Vaillant, A. 51
 Valkhoff, M. 152
 Vasmer, M. 291, 394-395
 Vlassa, N. 205
 Vondrák, V. 122
 Vrabie, E. 221
 Vraciu, A. 67, 69, 97, 100
 Vuia, R. 212, 214, 215, 220
 Vulpe, R. 12, 76, 84, 103, 196, 197
- Wackernagel, J. 122
 Wald, L. 44
 Walde, A. 111, 242
 Wijk, van N. 122
 Wartburg, W.v. 147, 148
 Weber, W. 174, 196
 Weigand, G. 40, 55, 62, 63, 93, 97, 98, 100, 101, 135, 143, 151-153, 155, 230, 232, 244, 255, 256, 272, 299, 322, 351, 412, 417, 418
 Windberg, H. 171
 Windisch, E. 146; K. G. 234
 Winkler, I. 174
 Wolff, H. 90, 182
- Xenopol, A. D. 157, 160, 161, 178-179, 183, 197, 198
 Xhuvani, A. 299
- Zaharia, E. 223
 Zamfirescu, D. 43, 56, 227
 Zamosius (Szamosközy), S. 234
 Zgusta, L. 77

L'ETHNOGENÈSE DES ROUMAINS

LE FONDS AUTOCHTONE THRACO-DACE
ET LA COMPOSANTE LATINO-ROMANE

Résumé

Après des efforts déployés pendant quatre décennies dans l'exploration, l'analyse et l'interprétation socio-historique et ethnologique du fonds ethnobiologique et culturel-linguistique préromain (autochtone, thraco-dace) et du facteur latin (roman) dans les structures de la société roumano-phonie (le peuple roumain du Moyen Âge et de l'époque moderne), la monographie groupe et re-examine le matériel documentaire et linguistique utile, dans son ensemble. Le point de départ est constitué par l'élément lexical autochtone commun à l'albanais (élucidé en 1970), auquel s'est ajouté et intégré le stock de mots autochtones roumains non attestés ou inconnus en albanais. Afin de pénétrer avec succès dans la substance primaire du processus d'ethnogenèse, il a fallu rassembler, dans cet ouvrage, tout le matériel documentaire utile dont nous disposons jusqu'ici, toutes les sources d'information pour identifier et tirer au clair l'héritage autochtone (linguistique, social-ethnique) et les dimensions de l'élément romain dans le processus de synthèse de la romanisation. Par ordre thématique, chronologique, la monographie réunit et analyse comparativement tout d'abord les données essentielles de la bibliographie, la situation et les rapports des groupes d'habitants antiques dans la zone carpatobalkanique et leur romanisation. Le matériel lexical roumain de facture autochtone (pré-romaine) est étudié du point de vue linguistique-étymologique et interprété selon des critères socio-historiques et ethnologiques. Il en résulte que l'étude comparative offre les voies et les moyens nécessaires tant à la démonstration qu'à la juste compréhension de ce processus complexe qu'est la formation de la langue roumaine et du peuple roumain. Les éléments nouveaux, d'une valeur décisive, sont les mots indo-européens „carpatobalkaniques” (thraco-daces, et partiellement illyriens, peut-être) en roumain et leur signification linguistique, leurs implications socio-ethniques et économiques, qui leur confèrent une importance de premier rang dans la hiérarchie des valeurs documentaires pour la solution des problèmes que soulève l'ethnogenèse.

Cette recherche met en valeur tous les résultats positifs obtenus jusqu'ici et utilise les matériaux dignes d'être pris en compte, dans le but de définir trois facteurs principaux: 1) le fond autochtone (thraco-géto-dace, en partie illyrien?); 2) l'élément latino-roman (italique et romain provincial, de l'Empire); 3) l'apport slave. Ces facteurs se dessinent avec plus de précision dans la structure et les étapes de l'évolution historique de la langue roumaine. L'étude comparative, linguistique et historique est, on le sait, extrêmement importante, absolument indispensable, surtout pour les étapes historiques de la formation et du développement du peuple roumain. Par conséquent, il faut absolument tirer au clair les problèmes soulevés par tous les compartiments de la grammaire historique roumaine, par la structure lexicale archaïque ou médiévale, l'élément héréditaire latin et l'élément autochtone, les emprunts slaves, etc., à l'exception de l'élément lexical autochtone roumain, absent en albanais, et auquel il faut attacher une importance exceptionnelle. Dans cette étude analytique, les principaux critères sont offerts par la méthode comparative des langues indo-européennes; ils seront appliqués avec rigueur et fermeté, et les résultats concrets et utiles se dessinent et s'imposent avec la force de l'évidence.

L'historique et les résultats des études sur le substrat

C'est un exposé synthétique des recherches, avec les opinions sur la formation de la romanité carpatobalkanique et danubienne, en fonction de la valeur attribuée au facteur préromain. Le problème des éléments anté-romains dans la langue roumaine s'est posé beaucoup plus tard et avec moins de certitude que l'on ne l'avait fait pour ce qui est de la latinité du roumain, qui s'imposait dès le premier abord (étant relevée par bien des humanistes aux XIVe-XVe siècles et par les chroniqueurs roumains de Moldavie); quant à la partie autochtone, non romaine, elle était moins visible, chose normale pour une étape où l'étude des langues romanes et l'étude comparative n'existaient pas. Donc, tout ce que l'on avait affirmé ou supposé, avant la seconde moitié du XIXe siècle, à propos des éléments „géto-daces”, „thraces” ou albanais en roumain était le produit d'une intui-

tion profonde, et non pas une vérité confirmée par les méthodes rigoureuses de la science linguistique.

Le prince moldave Dimitrie Cantemir a présenté comme étant d'origine dace une série de mots du roumain, qui sont, en réalité, slaves pour la plupart, et quelques-uns latins. J. E. Thunmann (1774) affirmait l'origine thrace des Roumains, le „thracisme” de leur langue, apparentée de près à l'albanais, les Albanais étant les descendants des Illyriens et les Roumains, les descendants des Thraces, mêlés à d'autres peuples; les Aroumains sont „thrakische Wlachen”, les Roumains du Nord du Danube „dacische Wlachen”; la langue roumaine est l'idiome thrace transformé... L'École transylvaine (latiniste) soutenait que la langue roumaine ne pouvait et ne devait être que purement romaine, car la population géto-dace avait été exterminée par les Romains pendant la conquête et la domination de la Dacie. J. B. Kopitar combattait avec véhémence les excès latinistes des puristes transylvains et relevait l'apport de l'élément autochtone thrace à la formation de la langue et du peuple roumain. Il observait une forte ressemblance entre le roumain, le bulgare et l'albanais, croyant même qu'il existerait dans les „Balkans” (y compris la Roumanie) un seul parler à trois matériels de langue, c'est-à-dire trois idiomes identiques sous rapport grammatical, différant pour ce qui est du lexique: le roumain, le bulgare, l'albanais. En 1847, I. Eliade Rădulescu dressa à Bucharest un „vocabulaire” de mots étrangers (dont plusieurs mots latins et autochtones) qui devaient être remplacés avec des correspondants latins (italiens). P. J. Šafarik soutenait la perpétuation de quelques autres mots anciens daces, admettant que les Roumains étaient un mélange de Daces, Romains et Slaves. Au XIXe siècle ont été apportées les contributions les plus précieuses à l'étude de l'élément lexical autochtone en roumain et à son interprétation historique et ethnologique, grâce à F. Miklosich, qui a élaboré une théorie, valable en grande mesure aujourd'hui encore, sur la formation de la langue et du peuple roumains; en 1862, dans l'étude sur l'élément slave en Roumain, précédée par des considérations intéressantes sur la langue, le nom et l'origine des Roumains, Miklosich a éclairci (partiellement avec succès) le problème obscur du substrat et des rapports du roumain avec l'albanais; il admettait que deux éléments ont tout premièrement contribué à la formation du peuple et de la langue roumains — un élément romain, l'autre autochtone, auquel il attribue „les phénomènes inexplicables par le latin, la majorité sinon la totalité”; il admettait que les éléments préromains dans la langue étaient autochtones et non pas des emprunts à l'albanais. Étudiant le latin vulgaire du Sud-Est de l'Europe, le romaniste H. Schuchardt relève l'influence de l'élément autochtone sur la langue latine vulgaire (populaire); dans le problème de l'ethnogénèse roumaine, il combat l'affirmation de R. Roesler, selon qui la Dacie conquise par les Romains aurait été abandonnée par la population autochtone. En 1872, W. Tomaschek soutenait que les éléments „albanais” du roumain proviendraient des colons illyriens amenés par les Romains en Dacie. Les latinistes puristes comme A. T. Laurian et I. C. Massim niaient l'existence de l'élément autochtone en roumain, qu'ils groupaient partiellement dans le *Glossariu* (Glossaire) en 1871, avec tous „les mots du roumain étrangers par leur origine ou leur forme, ainsi que ceux d'origine incertaine”, où ils énuméraient confusément des éléments latins et autochtones. Alexandre Cihac expliquait les mots roumains comme étant empruntés aux idiomes voisins, surtout les mots slaves, magyars, turcs et albanais. Dans le IIe tome du dictionnaire (1879), Cihac inclut parmi les nombreux „emprunts” des mots prélatins, nommés alors et plus tard „albanais”, 39 éléments lexicaux, admettant que la grammaire de la langue roumaine a quelques particularités „thraco-illyriennes”. B. P. Hasdeu a apporté une contribution décisive à l'éclaircissement (théorique surtout, au niveau de son temps) du problème du substrat, bien qu'il ait commis beaucoup d'erreurs d'ordre linguistique-étymologique. Quelques mots albanais (autochtones) reconnus par Hasdeu comme thraco-daces n'ont pas chez lui une étymologie, et d'autres restent pour le moment obscurs; d'autres n'ont absolument rien à faire avec le substrat; il a souligné et soutenu par des arguments solides la valeur linguistique, socio-historique et ethnologique du substrat lexical et ethnique dans le processus de la formation du peuple roumain. Son contemporain, L. Diefenbach a fait des observations générales de nature socio-historique et ethnologique, intéressantes et valables dans le problème des anciennes relations roumano-albanaises. Cependant, selon l'opinion de M. Gaster, un élément albanais est venu se superposer à l'élément ancien latin, et les éléments albanais constatés dans la langue des Roumains sont de date beaucoup plus récente: les phénomènes communs aux langues albanaise, roumaine et bulgare auraient été apportés par les... Bulgares turaniens vers 660—668. Plus tard, en 1890, le romaniste W. Meyer-Lübke observait qu'il n'existe pas en roumain de mots empruntés à l'albanais, que ces éléments étaient daces. Selon le comparatiste autrichien, éminent albanologue, G. Meyer, les mots roumains étaient tantôt des emprunts, tantôt des formes parallèles aux formes albanaises; dans certains cas, il a remarqué qu'une partie des mots roumains avaient des formes plus anciennes que leurs correspondants albanais (*mazăre* — *modhulle*). O. Densusianu (1901) affirmait que dans les régions danubiennes, la langue des autochtones, étant très différente du latin, n'avait pu exercer une influence d'éléments possibles illyriens dans la phonétique et le lexique roumains; une partie des mots anciens (non latins) existant en roumain auraient pu être des emprunts à l'albanais ou des héritages directs de la langue illyrienne. La valeur du substrat commun albanais-roumain et les

liens ethno-linguistiques serrés entre les deux peuples ont été relevés en 1905 par I. A. Candrea. Presque à la même époque, le linguiste danois K. Sandfeld-Jensen relevait les traits communs albanais-roumains, considérant que les deux idiomes avaient jadis été en relation étroite; donc la langue et le peuple roumain se seraient formés au Sud du Danube; certains mots, tels *barză*, *mazăre*, *viezure* pourraient être des héritages directs des Illyriens, d'autres seraient des emprunts ultérieurs à l'albanais; et même des mots roumains latins, comme *sat*, auraient la même origine. En 1910, le romaniste roumain S. Pușcariu étudiait les rapports albanais-roumains, avec des résultats équivoques et assez confus, admettant d'éventuelles migrations des Roumains et des Albanais vers le Nord ou le Sud, de leur berceau commun de formation. Un peu plus tard, C. Treimer constatait que les rapports entre l'albanais et le roumain à l'époque ancienne étaient de simple voisinage, et que les éléments „albanais” avaient en roumain un traitement identique à ceux hérités (latins), étant donc tout aussi anciens, ou même (s'ils étaient considérés indigènes) plus anciens, antérieurs; il admettait donc la possibilité et la nécessité de l'existence des éléments autochtones hérités et non empruntés en roumain, comme en albanais. Le linguiste serbe H. Barić a fourni quelques indices précieux de nature étymologique pour trois mots: *măgură*, *curpen*, *vătămă*, éventuellement *balaur*; ensuite, il parle seulement d'emprunts à l'albanais; finalement, il admet (1956) que la couche plus ancienne de mots albanais en roumain n'est pas constituée d'emprunts, mais d'éléments conservés (Restwörter). L'albanologue autrichien N. Jokl a donné des étymologies valables pour quelques mots albanais et roumains (*arșea*, *brad*, *ghimpe*, *piriu*); pour le reste, il parle seulement de mots empruntés à l'albanais, sans respecter les lois de la phonétique historique du roumain et les critères généraux. Le balkaniste roumain Th. Capidan étudie les liens entre le dialecte aroumain et l'albanais, et établit deux phases: a) ancienne; b) nouvelle (après le déplacement des Aroumains vers le Sud de la Péninsule Balkanique). Le lexique est groupé en: 1) mots aroumains empruntés à l'albanais; 2) mots d'origine commune; 3) formes balkaniques (cette dernière classification étant difficile et confuse). Il croyait que, en dehors des rapports de voisinage entre les Roumains et les Albanais, il y avait eu quelque chose avant ces rapports, quelque chose tenant à la proximité de ces peuples et, parfois, à l'identité de l'élément autochtone. Le philologue roumain G. Pascu a soutenu fermement et constamment l'existence et le rôle de l'élément thrace autochtone dans le lexique roumain, sans réussir à donner des étymologies définitives (cf. pourtant *brad*, *grui*). Il affirmait catégoriquement l'existence des éléments thraces en roumain (*ballă*, *brad*, *mazăre*, *măgură*, *sîmbure*, *brînză*, *pînză*, etc.). Le romaniste G. Giuglea, de Cluj, relevait la nécessité d'identifier des mots des „dialectes autochtones illyro-thraco-daces”, sur lesquels s'est superposé le latin vulgaire, mais les solutions étymologiques qu'il a proposées ne sont pas valables. Vers 1925, Lazăr Șăineanu se déclare catégoriquement contre la conservation des éléments passés directement du substrat anté-romain dans la langue roumaine, admettant éventuellement un intermédiaire albanais. G. Weigand a formulé la bizarre théorie sur „l'immigration des éléments albanais en Transylvanie et la stratification des mots albanais en roumain”; il semble avoir fait une seule observation utile pour l'étymologie (l'appellatif *vătămă*) à propos de l'élément autochtone (dit „albanais”). Al. Philippide a donné une analyse minutieuse de la grammaire historique roumaine et une vaste recherche sur les liens entre les deux idiomes: la phonétique, la morphologie, la syntaxe, le lexique, déterminant les similitudes et les différences essentielles; il admet que beaucoup des mots communs préromains albanais et roumains sont autochtones en roumain. Selon A. Graur, même le suffixe roumain *-escu* pourrait être thrace *-isk*, et la phonétique de l'élément lexical autochtone en roumain devrait être différente des éléments latins-romains. Le romaniste croate P. Skok a affirmé à raison que les éléments non latins du roumain et de l'albanais n'étaient pas des emprunts (*brînză*, *brîu*, *piriu*, *balaur*), mais qu'ils provenaient de l'illyro-thrace. Pour Th. Capidan, plus tard (1936) les mots préromains proviennent des anciens idiomes thraco-illyriens, n'étant pas des emprunts de l'albanais. Le romaniste S. Pușcariu s'est vu forcé (1940) d'admettre la présence de certains mots thraco-daces dans la terminologie pastorale (*stînză*, *brînză*, *urđă*, *zer*, *strungă*, etc.) procédant à une classification assez confuse du lexique roumain et du lexique albanais. A. Rosetti a fait quelques progrès, admettant la conservation, dans le vocabulaire des Roumains, de plusieurs „termes d'une langue jadis parlée dans la Péninsule Balkanique”;... „mais seulement les termes communs avec l'albanais”. L'historien ouest-allemand G. Stadtmüller admet (à l'exemple de quelques autres) que les Roumains orientaux avaient occupé un vaste territoire au Bas-Danube, où aurait eu lieu „la symbiose albanais-roumaine...” Dans son dernier ouvrage (1944), G. Giuglea se prononce catégoriquement, de nouveau, pour l'existence des mots autochtones en roumain. L'historien et linguiste roumain I. I. Russu a apporté de 1945 à 1970 des contributions à l'étymologie de l'élément autochtone, et il a définitivement expliqué les rapports anciens roumano-albanais grâce au critère du substrat commun thraco-dace; tous ces éléments sont intégrés à la présente monographie. L'allemand G. Reichenkron a partir d'une base théorique juste, a donné beaucoup d'étymologies indo-européennes pour des mots roumains, dont seulement pour 15 l'explication est valable. Le philologue albanais E. Çabej a relevé que la partie qui semble représenter le substrat pour le roumain est, pour l'albanais, une phase intermédiaire antique. En 1961, Graur fait quelques considérations théoriques et générales sur le substrat

et ses relations avec le roumain, relevant pour les historiens, les archéologues, les linguistes, les ethnographes, les anthropologues la nécessité de préciser le lieu de formation de la langue et du peuple roumains; l'important, c'est d'établir quelle était la langue ayant formé le substrat du roumain. À la même époque, V. Georgiev admet que le roumain a quelque 100 termes avec des correspondants seulement en albanais, qui apparaissent sous une forme phonétique qui ne pourrait les expliquer comme des emprunts de l'albanais — mais ils sont, pour les deux langues, du fond lexical „daco-moesien”. Plus tard (1966), E. Çabej estime que l'albanais aurait eu un rôle considérable dans la formation et le développement des parentés entre les langues balkaniques, et le peuple albanais aurait habité jadis un territoire beaucoup plus vaste qu'aujourd'hui; la conclusion de cette „prémisse” est que l'albanais aurait occupé une position centrale parmi les langues balkaniques, leur fournissant beaucoup d'éléments lexicaux — assertion qui n'est pas du tout probable. G. Brîncuş, G. Mihăilă, etc. ont eux aussi apporté des contributions précieuses à la connaissance du substrat roumain.

On peut affirmer en conclusion que presque tous les auteurs cités ont admis, pendant plus de deux siècles, l'existence d'un élément préromain dans la langue roumaine, du moins dans le lexique — problème qui est intégralement repris et analysé dans la présente monographie.

Les populations autochtones dans la Péninsule Balkanique et en Dacie

Les éléments préslaves et non romains (le substrat du roumain), tant ceux qui sont communs à l'albanais que ceux qui n'y existent pas, ainsi que tout le contenu archaïque indo-européen de l'albanais proviennent naturellement et nécessairement du fond ethno-linguistique des populations préromaines du territoire carpatobalkanique et danubien; donc, soit du groupe thraco-mésodace (gète), dans la zone du Nord-Est, soit du groupe illyro-pannonien, au Nord-Ouest de la Péninsule Balkanique. Il est donc nécessaire que ces populations et leurs idiomes soient connus le mieux et le plus profondément possible, grâce aux critères comparatifs, par leurs restes du lexique et de l'onomastique. On fait une présentation sommaire des populations, des restes et de la position de leur langue dans l'ensemble indo-européen, précisant les rapports entre Thraco-Gètes et Illyriens, tout comme les liens entre ces peuples antiques et les Albanais, fonction des éléments autochtones du roumain.

1. *Les Illyriens* formaient la population (groupe de tribus) de langue indo-européenne *satem* dans la partie du Nord-Ouest de la Péninsule Balkanique (la Dalmatie, le sud de la Pannonie, l'Ouest de la Macédoine et l'Ouest de la Mésie Supérieure) et la branche du Sud-Est de l'Italie (Messapi). L'auteur expose — à partir d'une monographie parue en 1969 — les informations sur leur extension territoriale, le rôle historique, les restes de la langue (surtout des noms propres), la position linguistique, les structures sociales et culturelles, le processus intense de romanisation. En conclusion, il semble que la thèse sur la descendance des Albanais des Illyriens non romanisés a peu de chances d'être vérifiée.

2. *Les Thraco-Gètes* occupaient le centre et le Nord-Est de la Péninsule Balkanique; dans les territoires de la rive gauche du Bas-Danube, ils se sont étendus jusque dans le Nord de la Pannonie et les steppes sarmates, en Crimée, à la mer d'Azov et au Caucase. Les données sur ce groupe d'indo-européens, leur culture et leur langue sont beaucoup plus nombreuses et nuancées; elles sont exposées en bref, selon nos articles et monographies antérieures, publiées entre 1949 et 1976: l'extension territoriale, les structures sociales et tribales, la culture matérielle, l'histoire socio-politique, la langue, les noms propres et la situation dans le cadre indo-européen *satem*, leur rôle très important dans l'Empire romain, puis byzantin, jusqu'au début du VIIe siècle. L'élément socio-ethnique et linguistique thraco-dace est selon nous (d'après la plupart des chercheurs historiens, archéologues, ethnologues des XVIIIe—XXe siècles) ce principal facteur du processus de la formation du peuple roumain (les Romains du Sud-Est de l'Europe) dans son ensemble, tant en Roumanie que dans les territoires voisins, et en presque toute la Péninsule Balkanique, et très probablement même il se trouve aussi à la base de la formation du peuple albanais.

3. *La frontière et les affinités entre les Illyriens et les Thraces* sont esquissées sur la base de quelques investigations plus anciennes et elles présentent de l'intérêt surtout du point de vue linguistique, pour l'appréciation du caractère *satem* de l'élément lexical du substrat roumain, où, à côté des Thraco-Daces, pourrait participer le facteur illyrien.

4. *La romanisation des Illyriens et des Thraco-Daces* est analysée et reconsidérée dans le vaste cadre de la romanité de l'Empire et dans celui plus restreint de la zone sud-est européenne, dans la perspective de tous les facteurs qui ont contribué au déroulement et au parachèvement de ce vaste processus de mutation culturelle et linguistique, c'est-à-dire, tout d'abord, la généralisation et l'assimilation de la langue latine de l'État romain.

La langue roumaine, les langues balkaniques et le substrat

Par la comparaison du roumain aux langues balkaniques, tout premièrement à l'albanais, on a constaté l'existence d'importants éléments lexicaux nommés „albanais”, considérés comme des emprunts ou des héritages de l'époque de formation de la langue roumaine. Par quelques traits caractéristiques, cette dernière a été considérée par certains érudits comme une langue „balkanique”, débitrice à l'idiome des shkipetars de quelques éléments phonétiques, lexicaux et quelques morphèmes.

1. „*L'union linguistique*” balkanique. Une analyse ample, critique, objective montre que cette soi-disant linguistique „zonale” est une création artificielle de quelques érudits des XIXe—XXe siècles (qui ne connaissent pas bien le roumain et n'avaient pas la moindre idée des études comparatives indo-européennes où s'encadrent les restes de la langue thraco-dace); sans une base scientifique réelle (dont la prémisse absolument nécessaire est la parenté génétique), cette discipline philologique-linguistique a été réalisée par l'énumération de certains éléments lexicaux empruntés qui avaient circulé entre des langues de types totalement différents: le roumain, le bulgare, l'albanais, le grec, etc. Leur intégration forcée dans l'„union” balkanique ne sert en rien au travail d'explication étymologique-historique et d'interprétation ethnologique de l'élément lexical autochtone du roumain (le substrat).

2. *Les traits communs roumano-albanais*, remarqués dès le XVIIIe siècle, ont été réexaminés avec attention et compétence par Al. Philippide, dans la phonétique et le lexique; il a constaté beaucoup d'analogies, mais beaucoup plus de différences entre les deux langues de types distincts, c'est-à-dire le roumain latino-roman et l'albanais de type ancien indo-européen *satem*.

3. *Les mots romains communs à l'albanais et au roumain* sont relevés d'après les ouvrages du romaniste H. Mihăescu (1966). On montre de nouveau que l'albanais est assez fortement influencé sous rapport lexical par le latin populaire, étant donc soumis à l'influence romaine dans l'Antiquité tardive, à une époque où se formait la langue roumaine chez une population intensément romanisée dans la zone balkanique et carpatodanubienne.

4. *Les mots autochtones albanais et roumains* ont été établis après un examen linguistique-étymologique plus exigeant à près de 70 (leur nombre réel augmentera sans doute suite à de nouvelles explorations dans le lexique albanais); on a dressé un tableau alphabétique sur la base de la monographie de 1970, en observant de nouveau que ces éléments lexicaux ne sont point des emprunts d'une langue vers l'autre, mais autochtones dans les deux; en albanais comme des termes propres indo-européens, en roumain comme héréditaires directement dans le substrat (la langue préromaine thraco-dace remplacée par le latin populaire). Les mots communs „albano-roumains” (avec le spécifique de la phonétique historique de chacune des deux langues de type différent) forment dans le fond lexical roumain archaïque un seul lot avec le groupe de

5. *Mots autochtones non attestés encore en albanais* et qui en roumain arrivent à 100; leur identification a été faite après une analyse exigeante de toutes les étymologies essayées pour les mots „obs-curs”, anciens et n'ayant pas d'explication juste (la plupart étaient considérés latins, slaves, magyars, turcs, etc). Grâce à la méthode comparative historique et compte tenu des lois phonétiques roumaines (la phonétique historique roumaine), on a identifié les solutions justes pour la plupart des mots obscurs et on a en même temps jeté les bases de la théorie du

6. *Thracisme des mots préromains*, vu qu'ils sont conformes tout à fait non seulement à la phonétique roumaine et indo-européenne, à la sémantique générale, mais aussi à la phonétique de type *satem* indo-européen de la langue thraco-dace. Vu qu'ils sont conformes à la langue thrace et au roumain en même temps, les mots de ce groupe (et d'ailleurs les mots „albano-roumains” aussi) s'avèrent être entrés et intégrés dans le strate lexical roumain le plus ancien, c'est-à-dire dans la période antique d'assimilation de certains „restes” lexicaux du parler des autochtones thraco-daces dans le latin populaire généralisé dans les provinces de Mésie, Dacie, une partie de la Thrace, en Dalmatie et en Pannonie. Comme on l'a relevé avec toujours plus d'insistance, les mots du IIe groupe („non albanais”) forment un seul groupe inséparable (du point de vue de la langue roumaine, de la période de sa formation) avec ceux constatés en albanais, appartenant en égale mesure à tous les compartiments de la terminologie: activités sociales, économiques, relations familiales, choses des plus variées, outils et produits, etc. On rédige à la fin un tableau alphabétique des mots autochtones indo-européens qui apparaissent seulement en roumain, les uns étant pourtant discutables ou incertains (on ne leur donne pas un numéro à part dans le répertoire lexical).

L'évolution, l'importance, la distribution des mots autochtones

1. *De la phase indo-européenne à la phase thraco-dace (-romaine)*. L'appartenance des mots autochtones dans leur ensemble à la grande famille des idiomes indo-européens résulte: A) de la présence dans nos mots de *radicaux* ou bases archaïques du système étymologique indo-européen, contenant l'essence sémantique du groupe; B) d'un système phonétique, avec les sons de base évolués selon les

lois d'un idiome antéromain *satem* de la zone carpatobalkanique; C) d'un système riche et varié de suffixes, éléments analysés et exposés systématiquement d'après les critères comparatifs, étant donc utiles et profitables aux études de l'indo-européen. La phonétique indo-européenne et thraco-dace est illustrée synoptiquement par des graphiques montrant une concordance parfaite dans le vocalisme et le consonantisme archaïque perpétués dans la langue thraco-dace et les éléments autochtones roumains. La dérivation présente beaucoup de suffixes anciens et indo-européens typiques; il n'y aurait que quatre ou cinq mots composés (bimembres).

2. De la phase thraco-romaine à la langue de nos jours. Il est à constater une intégration parfaite des éléments thraco-daces indo-européens dans la latinité „balkanique” et carpatodanubienne; ces éléments lexicaux ont traversé (chose normale et nécessaire) les mêmes phases d'évolution formelle, de transformation des sons dans des positions identiques, que l'élément lexical latin-romain; les mots autochtones et les mots romans de la langue roumaine forment donc le fond héréditaire, reçu de la période anté-slave, donc de la phase où la langue roumaine se forge conformément à ses lois archaïques d'évolution. La dérivation dans certains mots autochtones se fait à l'aide des mêmes éléments suffixaux comme dans le fond lexical latin-romain.

3. L'importance des mots autochtones et leur proportion dans le cadre du fond lexical héréditaire (anté-slave) apparaît comme particulièrement significative et grande du point de vue de leur quantité et de leur valeur. En considérant que le fond lexical romain de la langue roumaine est de 1700 termes tout au plus (mots de base, dont se forme la famille des dérivés), on peut admettre que les termes préromains (autochtones, thraco-daces), quelque 170, représentent près de 10% du lexique héréditaire, qui forme un entier indivisible par son caractère typique et exclusivement roumain, pouvant être séparé dans les deux lots mentionnés (latin et préromain) seulement d'après les critères historiques comparatifs, par une étude minutieuse et approfondie de l'indo-européen et du roumain. La valeur sémantique, la circulation, les dérivés sont relevés pour l'élément autochtone dans le cadre de la terminologie roumaine dans son ensemble, de la circulation et des nombreux dérivés (plus nombreux que dans d'autres lots de mots, en dehors des éléments romans de la langue roumaine).

4. La distribution dialectale des éléments lexicaux autochtones montre que leur majorité se sont conservés dans le dialecte daco-roumain, — quelque 150 termes, donc 30% environ existent exclusivement dans le Nord de la zone de romanisation, dans l'aire carpatodanubienne du monde thraco-gète et romain; sur les 150—160 mots, quelque 100 se trouvent dans tous les trois ou bien dans un ou deux des dialectes dits „balkaniques”, donc au Sud du Danube. Cette distribution dialectale des éléments lexicaux autochtones n'est pas fortuite; elle doit se rattacher à l'intensité variable de la force du substrat dans les différentes zones d'extension de la langue roumaine-romaine dans la période de sa formation; on peut pour le moment admettre qu'en Dacie romaine (IIe—IIIe siècles), le conservatisme et la résistance plus longue à la romanisation de l'élément ethnique géto-dace par rapport à l'élément thrace du Sud, et l'influence des éléments thaco-gètes du dehors des frontières de la province de Dacie et leur mélange avec les „provinciaux” romanisés ont apporté plus de „thracisme” dans la romanité nord-danubienne et donc dans le dialecte daco-roumain.

5. Les emprunts aux langues voisines sont d'une grande importance pour illustrer l'influence culturelle et économique roumaine sur les peuples voisins au Moyen Âge et à l'époque moderne. Quant aux éléments romans de la langue roumaine entrés dans le lexique des voisins (*turmă, păcurar, merinde, corastă, găleată, ficior*, etc.) leur origine est évidente; mais pour les mots autochtones (préromains), l'équivoque et les confusions n'ont pas tardé à apparaître pour les philologues et les lexicographes: pour des mots typiquement roumains, on a suggéré des origines d'autres langues (*brînă, dușă, căciulă, copil, gorun, gruiu, prunc, vatră, zestre*, etc.) L'éclaircissement de l'étymologie de ces groupes de mots „obscur” a aidé à la fois à l'explication d'un chapitre important du problème des rapports lexicaux et culturels-historiques entre les Roumains et les peuples voisins, l'apport de la population roumanophone à l'enrichissement du patrimoine linguistique et culturel des peuples du Sud-Est européen. Dans l'ordre de la quantité des mots reçus du roumain, on énumère les langues voisines: le hongrois, l'ukrainien, le saxon, le bulgare, le serbo-croate, le polonais, le néogrec, le tchèque, le slovaque, le morave, l'albanais, etc.

La signification linguistique-historique des mots autochtones

La recherche étymologique et comparative a établi les proportions et l'importance de l'élément préromain et enrichi considérablement les connaissances d'histoire de la langue roumaine relatives au chapitre où les lacunes et les confusions étaient plus grandes, et les conclusions d'ordre culturel-historique, et ethnologique contenaient de graves erreurs. L'éclaircissement de ce point essentiel permet une analyse plus profonde et plus objective du problème de la formation de la langue et du peuple roumains, en fonction de la valeur et des proportions du substrat linguistique et socio-ethnique thraco-dace.

1. La langue latine et le substrat thraco-dace montrent le rapport entre le latin populaire et officiel de l'empire d'une part, et l'élément lexical autochtone thraco-dace, unitaire, très ancien, intégré organiquement au latin commun du Sud-Est européen. L'étude comparative historique de la langue roumaine (le roman sud-est européen) et des réalités ethniques et sociales de l'Antiquité romaine tardive montre d'une manière péremptoire que le latin était une langue adoptée par les habitants autochtones dans les provinces. Les mots et les éléments hétérogènes et hétéroglotes dans la langue romane du Sud-Est de l'Europe y ont pénétré de la langue remplacée (autochtone) par le latin de l'empire: et tout d'abord, dans le parler des habitants (surtout Thraco-Daces et Illyriens) qui ont adopté le latin; un processus de substitution linguistique (le changement de la langue) qui ne s'est pas cependant fait intégralement sous le rapport du lexique, mais par la reprise d'un lot de mots du fond local, ce que nous appelons aujourd'hui le substrat préromain. Le fait compte parmi les plus caractéristiques dans l'histoire de la langue et du peuple roumain, et il est d'une importance capitale pour le processus de la formation de la langue et du peuple, ainsi que pour la romanisation et la continuité.

2. Une analogie de la *Romanie occidentale* cherche à démontrer une sorte de parallélisme avec le français, qui contient des éléments gallo-celtiques assez nombreux, mais d'une importance moindre que celle des thraco-daces en roumain.

3. La formation de la langue roumaine est expliquée comme un phénomène de remplacement des patois locaux thraco-daces, surtout de Mésie et de Dacie, provinces intensément romanisées, par le latin populaire et officiel; la principale preuve documentaire directe et incontestable est offerte justement par le lexique autochtone préromain, intégré et assimilé dans le tissu archaïque roman de la langue roumaine. On analyse toutes les théories et les hypothèses émises par ceux qui ont étudié le roumain et la romanité sud-est européenne, en fonction de l'extension actuelle (du Moyen Âge) de la langue roumaine vivante et du territoire de la romanisation vérifié par des documents archéologiques-épigraphiques, etc. On examine ensuite la notion de „străromână” (roumain archaïque), en rapport avec le territoire où purent se former cette langue et la communauté qui la parlait — notions qui avaient à la fin de l'Antiquité romaine une extension beaucoup plus grande qu'au Moyen Âge ou à l'époque moderne; on énumère aussi toutes les erreurs commises par ceux qui ont attaché trop d'importance au facteur albanais dans le processus de formation de la langue roumaine et donc du peuple roumain — facteur qui est loin d'avoir revêtu l'importance qu'ont essayé de lui attribuer certains philologues et surtout les Albanais, depuis trois décennies, méconnaissant l'histoire de la langue roumaine et la valeur du substrat préromain dans cette langue romane.

4. Le problème de l'origine des Roumains est réexaminé à la lumière des relations organiques entre la langue et la communauté populaire roumaine, tout comme à l'aide de l'immense bibliographie historique, linguistique, ethnologique, archéologique, etc. Nous considérons que la notion de langue est inséparable de l'ethnie, la langue populaire étant le document historique, socio-économique et ethnologique le plus ancien — à la condition naturelle et élémentaire qu'elle soit connue le plus correctement possible dans toutes les étapes de son développement et dans tous ses aspects typiques. Après avoir établi et accepté la thèse que le roumain est le latin transplanté sur un fond socio-ethnique et linguistique local thraco-dace (le substrat lexical autochtone), il est évident et absolument nécessaire d'admettre que la communauté ethno-sociale qui parle depuis 18 siècles l'idiome latino-roman dans toute la vaste zone carpatobalkanique et danubienne n'est pas différente de la population indigène des provinces romaines respectives. Ainsi se dessine la première ligne précise déterminant la base ethno-sociale et donc le processus et les facteurs de l'ethnogenèse des Roumains. Ce dernier problème date depuis quelque neuf siècles (lorsque les Roumains—Valaques apparaissent mentionnés dans les textes historiques du temps); son débat a réuni historiographes, philologues, linguistes, archéologues, ethnologues, géographes, ethnographes, qui ont exprimé beaucoup d'opinions, variées, même divergentes, exposées dans une bibliographie de proportions impressionnantes, dont les résultats ont été soumis à des analyses critiques par certains chercheurs, surtout Al. Philippide (1925), qui a donné une véritable „anthologie” ample de tous les chercheurs et de toutes les opinions des huit derniers siècles. On y analyse les excès de l'École latiniste transylvain, la thèse de la continuité, la théorie de Roesler, on insiste de manière naturelle et nécessaire sur une réalité évidente — la continuité, l'autochtonie, la romanisation dans la zone carpatobalkanique et danubienne, qui sont prouvés tout premièrement par la langue roumaine, dans ses deux aspects principaux, de base: la latinité évidente et les éléments du substrat.

Les bases ethniques et socio-économiques

Selon le principe absolu qu'une langue vivante ne peut exister et n'a jamais existé que par le parler et la vie socio-économique de la communauté parlante et travailleuse, il est évident que l'idiome spécifique du peuple roumain était — comme il l'est toujours — indissolublement lié à

l'entité ethnique-sociale et aux structures économiques du peuple roumain; donc les débuts et le développement de la langue sont tout à fait identiques à ceux de la communauté populaire roumaine devant être ramenés et intégrés dans le même cadre historique et interprétés selon des critères identiques.

1. *Autochtones et romains dans les provinces thraces.* On y montre l'attestation précise et parfaitement concluante des deux facteurs socio-ethniques et linguistiques dans les provinces romaines du Bas-Danube, sur la rive droite, leur permanence et leur continuité, l'influence réciproque au long des siècles comme une prémisses nécessaire et naturelle du processus de romanisation, la force exceptionnelle du romanisme „balkanique”, attesté directement et clairement par des documents écrits ou archéologiques, beaucoup plus nombreux et plus éloquents que sur l'autre rive du Danube.

2. *Les Daco-Gètes en Dacie romaine* sont attestés dans le cadre de la province par une série de documents qui n'ont pas la force et les proportions de ceux de Sud; aussi les autochtones ont été contestés ou leur rôle diminué par certains érudits, dans le but de nier ou d'annihiler la valeur du facteur autochtone et la force du romanisme carpato-danubien dans l'Antiquité et au Moyen Âge. Après une brève présentation de l'ancienneté et de l'importance de l'élément géto-dace, il a fallu revenir sur le problème de sa permanence en Dacie après l'organisation de la province romaine et l'intégration dans le nouvel ordre, dans la société provinciale. On analyse donc de nouveau, plus en détail, sept catégories de documents, tout à fait concordants: A) les sources historiques écrites (littéraires), épigraphiques, numismatiques, qui attestent directement et explicitement la situation de la population géto-dace soumise, et non exterminée par les conquérants romains en 101-106; B) les reliefs de la Colonne Trajane, présentant non des scènes de massacre et d'extermination de la population géto-dace, mais quelque 20 images de la soumission et l'acceptation de la population sous l'occupation romaine; une seule scène de suicide des Daces et une présentant la fin du roi Décébale. A partir des critères offerts par ces documents, l'historiographie du XIXe siècle a tiré la conclusion naturelle et nécessaire sur la survivance et l'intégration à la vie provinciale de la population géto-dace que l'École transylvainienne et le courant roeslerien déclaraient exterminée et disparue de la province carpato-danubienne. La permanence des Gêto-Daces dans ces territoires est prouvée entre autres, aux IIe et IIIe siècles par le recrutement dans l'armée romaine locale et le transfert de plusieurs soldats daces dans les troupes de garde de Rome; C) Des tribus (ethnonymes) daco-gètes dans la province sont attestés par Ptolémée (quelque 15), dont deux sont celtiques, d'autres à forme corrompue dans les manuscrits, etc., mais ils attestent en tout cas la présence de groupes de Daces sur tout le territoire de la Dacie, comme une sorte de „civitates” d'autres provinces (la Dalmatie, etc.); D) la toponymie de la Dacie romaine atteste une continuité de la vie populaire dans les anciens habitats, avec les noms repris et conservés par les occupants romains, fait relevé il y a un siècle par C. Gooss, G. Tocilescu, A. D. Xenopol, et autres; la toponymie de la province carpato-danubienne était très riche, et les éléments indigènes, géto-daces, étaient naturellement prédominants; ce sont des noms de „villes” et de villages, dont la plupart demeurent cependant inconnus comme localisation; E) le matériel archéologique dans la province de Dacie prouve la présence massive de l'élément socio-ethnique géto-dace, surtout dans le milieu rural, mais aussi à la périphérie des villes et aux camps fortifiés auxiliaires de la province; F) dans les inscriptions de la province (découvertes à l'intérieur), les éléments géto-daces sont mêlés aux éléments sud-thraces, et donc ils ne sont pas faciles à séparer de ces derniers, avec sans doute une majorité d'anthroponymes thraces. Les Daces libres des frontières du Nord et de l'Est, qui ont joué un grand rôle économique autour du limes, mais aussi dans la structure démographique de la Dacie romaine et post-romaine, ont constitué un important facteur socio-ethnique et démographique pour la situation des autochtones provinciaux.

3. *Le romanisme en Dacie trajane* est considéré et analysé dans le cadre large de la romanisation des provinciaux de l'Empire, et tout premièrement des Illyriens et des Thraco-daces, selon une conception exposée dans nos ouvrages antérieurs (1969-1970).

4. *L'abandon de la province de Dacie* n'a point été une évacuation intégrale de la population de toutes les catégories; c'était tout premièrement une retraite de l'administration et des forces armées et de l'ordre, pour réaliser un raccourcissement considérable de la ligne du front qui devait être défendue devant les assauts toujours plus acharnés des tribus migratrices (les Carpes, les Goths, plus tard les Huns). La population romaine (romanisée), surtout autochtone, mêlée avec une partie des migrants, liée aux foyers et aux terres, aux forêts et aux plaines des ancêtres, ne s'est pas déplacée au Sud du Danube, dans la *Dacia nova*. On analyse les opinions et les hypothèses variées concernant „l'évacuation” ou l'abandon et la permanence des habitants.

De l'Antiquité au Moyen Âge et à la Renaissance

On soumet à une analyse de caractère plus général et spécifique la période comprise entre les IVe-XIe siècles, lorsque les documents relatifs à la population romano-roumainophone des territoires situés sur la rive gauche du Danube sont absents ou douteux; le centre de ce romanisme „post-aurelien” était l'ancienne province de Dacie même.

1. *Le matériel archéologique dans la Dacie „post-romaine”* montre qu'après l'abandon de la province en 271 (ou 272/3) jusqu'à l'arrivée des Huns, une série d'éléments et d'observations prouvent la présence et la persistance dans les mêmes lieux de la population autochtone restée après le départ des Romains sur le territoire de la Transylvanie, non seulement au Banat et en Olténie (près du Danube et de la Mésie), mais dans toute la province carpatique aux IIe-IIIe siècles. Il faut mentionner tout d'abord les objets de caractère chrétien, des IVe-Ve siècles, appartenant à la population autochtone, romaine. Le matériel numismatique peut être utilisé dans le même but, car il indique aussi la permanence de la population locale en Dacie. La céramique romaine confectionnée après l'abandon de la province présente parfois des difficultés quant à la datation et à la séparation des matériaux romains similaires antérieurs. On observe la pénétration de certaines populations en Transylvanie, venant de l'Ouest et de l'Est, tout premièrement les Carpes thraces et les Goths germaniques. À partir du VIe siècle, la culture matérielle de la Transylvanie acquiert un caractère unitaire, commun à la population autochtone et aux migrants. Pour les VIIIe-IXe siècles, les données archéologiques ne sont pas très nombreuses, ni consistantes et éloquents; c'est la période de la coexistence roumano-slave.

2. *La permanence du romanisme* est certaine, par la population rurale provinciale dans toute la zone carpato-balkanique et danubienne, où elle a assimilé le parler (et même l'écriture) latin-roman aux IIe-IIIe siècles, formant, sous rapport culturel-linguistique, une communauté unitaire, même homogène, très peu différenciée des points de vue social et territorial, ayant pour principal liant et élément de cohérence la langue commune romaine-rustique et militaire, et plus tard le nom distinctif (d'après la langue), devenu ethnicon: *Romanus* (rumân, român; remplacé, traduit par les populations voisines de l'équivalent celto-germanique *Valachus* „parleur de latin-roman, roumain”). On cite, après une interprétation pertinente, les bien connus passages de Salvianus et Priscus sur l'existence d'une population latinophone, romanisée, sous la domination des barbares germaniques, des Huns, etc. La permanence et la stabilité de la population romaine (roumainophone) est indiquée et prouvée par le lexique archaïque de la langue roumaine, qui les confirme.

3. *La continuité des habitats et des occupations agraires*, c'est-à-dire la culture des terres, l'élevage, certains métiers comme le travail du bois, des métaux, la poterie, l'industrie extractive, etc., attestés dans la terminologie de base du roumain, où le latin prédomine à côté des éléments autochtones (préromains), avec les annexes — les éléments empruntés et ultérieurs.

4. *La coexistence des Roumains et des Slaves* est indiquée par le matériel archéologique, la toponymie, l'anthroponymie et les éléments lexicaux et morphologiques reçus en roumain des Slaves. Leur influence commence seulement au IXe siècle, en deux étapes; a) ancienne (avant la fondation des Principautés roumaines) et b) culturelle-religieuse (le slavon dans l'administration, la diplomatie l'église, etc.).

5. *La théorie „immigrationniste”* (la venue des Roumains en Transylvanie de la rive droite du Danube) est analysée minutieusement; on prouve le non-fondé de cette théorie devant la continuité ethnique et sociale et de langue entre l'époque thraco-gète et l'époque romaine de la Dacie antique.

6. *Le regroupement socio-politique. Les communautés et les villages.* La forme d'organisation sociale de base de la population roumaine au Moyen-Âge a été la communauté villageoise, reprise aux Daces et aux Daco-Romains, donc perpétuée pendant l'occupation et la domination romaine; les communautés gentiliques-tribales deviennent des communautés territoriales. La continuité des communautés sur le territoire de notre pays, depuis les Gêto-Daces jusqu'à la fondation des États féodaux signifie la continuité du peuple roumain en Dacie comme peuple sédentaire, habitant le même territoire, lié en permanence à la terre. Nos villages sont, par leur organisation, non pas des habitats antiques, mais des communautés de colonisation successive, sur des terres labourées, défrichées, préparées pour les travaux agricoles.

Dans les *considérations finales et les conclusions* relèvent de nouveau la réalité socio-ethnique et culturelle, d'une importance cardinale, pour l'étude de l'ethnogénèse, à savoir le fait que le peuple roumain représente les continuateurs des populations thraco-gètes qui ont habité dans l'Antiquité ces territoires et se sont romanisés, à l'époque impériale, se mêlant à des éléments ethniques d'immigration (militaires, vétérans, civils, etc.) et adoptant la langue latine sous le nom *romanus*, langue dans laquelle ils ont transmis un nombre considérable de mots isolés de leur langue ancestrale thraco-gète-dace, dont l'étude analytique, grammaticale et historique est faite dans la

IIe Partie — qui porte sur le matériel lexical autochtone du roumain, distribué au préalable par groupes sémantiques exposé ensuite dans un répertoire alphabétique, où chaque mot est analysé du point de vue du sens, dans ses dérivés, ses formes dialectales, les emprunts dans les langues étrangères, la forme albanaise (si elle est attestée), la bibliographie et la solution étymologique avec l'interprétation comparative-historique. Certains mots à étymologie indo-européenne incertaine ou équivoque (improbable) n'ont pas un numéro propre, étant marqués d'un *a*; ils ne sont donc pas fermement inclus dans le répertoire statistique de 160 éléments lexicaux thraco-daces du roumain, qui représente la moyenne entre 150 et 170 mots qui pourraient faire part de ce lot lexical.

DIE ENTSTEHUNG DER RUMÄNEN

DAS THRAKISCH-DAKISCHE SUBSTRAT UND DIE LATEINISCH-ROMANISCHE KOMPONENTE

Zusammenfassung

Die vorliegende Monographie ist eine Gruppierung und Analyse des gesamten linguistischen Dokumentationsmaterials, das der Autor in 40-jähriger Arbeit durch Forschung, Analyse und sozial-historische und ethnologische Interpretation des ethnobiologischen und kulturell-linguistischen vorrömischen (autochthonen, thrakisch-dakischen) Fonds und des lateinischen (romanischen) Faktors in den Strukturen der rumänophonen Gesellschaft (das rumänische Volk im Mittelalter und in der Moderne) zusammengetragen hat. Den Ausgangspunkt bildet das mit dem Albanischen gemeinsame autochthone lexikalische Element (das 1970 geklärt wurde), das nun vom rumänischen Wortschatz ergänzt wird. Um den Prozess der Ethnogenese zu erfassen, ist es notwendig, in der vorliegenden Arbeit das ganze uns heute zur Verfügung stehende nützliche Dokumentationsmaterial und alle Informationsquellen zu verwerten und die autochthone (linguistische und sozial-ethnische) Vererbung sowie die Dimension der romanischen Komponente bei der Romanisierung zu klären. In thematischer und chronologischer Reihenfolge werden zuerst die Hauptdaten der Bibliographie, die Lage und die Beziehungen der Bewohner aus dem Balkan-Karpaten-Raum im Altertum und ihre Romanisierung analysiert. Der rumänische autochthone (vorrömische) Wortschatz wird linguistisch-etymologisch analysiert, sozial-historisch und ethnologisch interpretiert, wobei klar hervortritt, dass durch das vergleichende Studium die vielgesuchten Brücken hergestellt werden, die sowohl für den Beweis als auch für ein richtiges Verstehen des komplexen Prozesses der Bildung der rumänischen Sprache und des rumänischen Volkes notwendig sind. Eine Neuigkeit von ausschlaggebender Wichtigkeit sind die Wörter indo-europäischen „karpatenbalkanischen“ (thrako-dakischen, teilweise illyrischen) Ursprungs in der rumänischen Sprache und ihre linguistische Bedeutung, die sozial-ethnischen und ökonomischen Folgen, durch die sie bei der Lösung der Fragen der Ethnogenese eine erstrangige Bedeutung erhalten.

Die vorliegende Forschung verwertet alle bis jetzt erzielten positiven Ergebnisse und berücksichtigt alle verwertbaren Beweismaterialien zwecks Festlegung dreier Hauptfaktoren: 1) des autochthonen (thrakisch-getisch-dakischen, teilweise illyrischen?) Grundwortschatzes, 2) der lateinisch-romanischen Komponente (Italisch und Provinzialrömisch aus der Kaiserzeit), 3) des slawischen Beitrags. Diese drei Faktoren sind übrigens eben in der Struktur und in den historischen Entwicklungsetappen der rumänischen Sprache klarer und ausdrücklicher erkennbar. Es ist bekannt, dass das linguistische und historische Komparativstudium vor allem für die Analyse der geschichtlichen Etappen der Bildung und Entwicklung des rumänischen Volkes wichtig und unentbehrlich ist. Folglich müssen auf allen Gebieten der rumänischen historischen Grammatik, in der archaischen oder mittelalterlichen Struktur des Wortschatzes, die vererblichen lateinischen und autochthonen Wörter, die Lehnwörter aus dem Slawischen u.a. dargestellt werden, ausschliesslich der Wörter des rumänischen Grundwortschatzes, die im Albanischen nicht vorkommen und die gesondert aufgrund der Hauptkriterien der vergleichenden Sprachwissenschaft analytisch studiert werden.

Die Geschichte und die Forschungsergebnisse bezüglich des Substrats sind eine synthetische und zusammenfassende Darlegung der Forschungen und Meinungen über die Bildung der Romanität im Karpaten-Balkan- und im Donau-Raum, abhängig von der Bedeutung des vorrömischen Faktors. Die Frage der vorrömischen Wörter in der rumänischen Sprache wurde viel später erörtert als die ihrer lateinischen Abstammung, die schon von den ersten Forschern festgestellt, von mehreren Humanisten des 14.–15. Jahrhunderts und von den rumänischen Chronikern aus der Moldau hervorgehoben wurde. Die autochthone nicht-römische Seite war weniger klar ersichtlich, was für eine Zeit, in der es die Romanistik und die indo-europäische Komparatistik auch begriffsmässig noch gar nicht gab, verständlich war. Somit war alles, was vor der Mitte des 19. Jahrhunderts über „geto-dakische“, „thrakische“ oder albanische Wörter in der rumänischen Sprache gesagt wurde nur das Ergebnis einer interessanten, klugen Intuition, keineswegs aber von der Linguistik bewiesene Tatsachen.

Der moldauische Fürst Dimitrie Cantemir bezeichnete einige Wörter der rumänischen Sprache, die eigentlich slawischen oder lateinischen Ursprungs sind, als aus dem Dakischen stammend. J. E. Thunmann sprach von der thrakischen Abstammung der Rumänen und ihrer Sprache, die mit dem Albanischen verwandt sei, da die Albaner Nachkommen der Illyrier, die Rumänen Nachkommen der Thraker und beide mit anderen Völkern vermischt sind; die Mazedo-rumänen sind „thrakische Wlachen“, die Rumänen nördlich der Donau „dakische Wlachen“; die rumänische Sprache ist ein abgeändertes thrakisches Idiom ... Die (lateinisch eingestellten) Vertreter der sogenannten Siebenbürger Schule (Școala Ardeleană) behaupten, dass die rumänische Sprache nur rein römisch sein kann und muss, da die geto-dakische Bevölkerung in den Jahren der Eroberung Daziens von den Römern ausgerottet wurde. J. B. Kopitar bekämpfte den lateinischen Sprachreinigungseifer der Siebenbürger und unterstrich den autochthonen thrakischen Beitrag bei der Bildung sowohl der rumänischen Sprache als auch des rumänischen Volkes. Er fand Ähnlichkeiten zwischen dem Rumänischen, Bulgarischen und Albanischen heraus und nahm an, dass auf dem Balkan (einschliesslich Rumänien) drei Mundarten einer Sprache gesprochen werden — Rumänisch, Bulgarisch und Albanisch —, die vom grammatikalischen Standpunkt aus gleich sind, sich aber im Wortschatz unterscheiden. I. Eliade-Rădulescu stellte 1847 in Bukarest ein „Wörterbuch“ der fremden Wörter (mit einigen lateinischen und autochthonen Wörtern) zusammen, die durch lateinische (italienische) ersetzt werden mussten. P. J. Šafarik erkannte einige alte dakische Wörter und gab zu, dass die Rumänen ein Gemisch von Dakern, Römern und Slawen seien. Den wertvollsten Beitrag zum Studium des autochthonen rumänischen Wortschatzes sowie zu seiner geschichtlichen und ethnologischen Interpretation erbrachte im 19. Jahrhundert die Forschung von F. Miklosich, dessen Theorie über die Bildung der rumänischen Sprache und des rumänischen Volkes zum Grossteil auch heute noch gültig ist. In dem 1862 veröffentlichten Studium über das slawische Element im Rumänischen, dem interessante Beobachtungen über die Sprache, den Namen und die Abstammung der Rumänen vorangingen, klärte Miklosich (zum Teil mit Erfolg) die Frage des albanischen Substrats und der Beziehung des Rumänischen zum Albanischen; er gab zu, dass die Bildung des rumänischen Volkes und seiner Sprache in erster Linie von zwei Elementen bedingt war, einem römischen und einem autochthonen; er gab gleichfalls zu, dass die vorrömischen Wörter aus dem Rumänischen autochthonen Ursprungs waren und nicht Lehnwörter aus dem Albanischen. Bei seinem Studium des Vulgärlateins in Südosteuropa unterstreicht der Romanist H. Suchardt den Einfluss der autochthonen Sprache auf das Vulgärlatein und bezüglich der Ethnogenese widerspricht er R. Roeslers Behauptung, die autochthone Bevölkerung hätte das von den Römern eroberte Dazien verlassen. 1872 vertrat W. Tomaschek den Standpunkt, die Römer hätten die von den illyrischen Kolonisten stammenden „albanischen“ Wörter nach Dazien gebracht. Die sprachreinigenden Latinisten A. T. Laurian und I. C. Massim leugneten das autochthone Element in der rumänischen Sprache ab und erfassten es teilweise in einem Wörterverzeichnis (*Glossariu*, 1871) mit allen „durch ihre Herkunft oder ihre Form durcheinandergemischt waren. Für Alexander Cihac waren die rumänischen Wörter Lehnwörter aus den Nachbarsprachen — Slawisch, Ungarisch, Türkisch — sowie aus dem Albanischen. Im II. Band (1879) des Wörterbuchs erfasst Cihac (neben zahlreichen „Lehnwörtern“) auch vorlateinische Elemente, die damals und auch später als „albanisch“ bezeichnet wurden, sowie 39 lexikalische Grundbegriffe, wobei er zugibt, dass die Grammatik der rumänischen Sprache doch einige „thrakisch-illyrische“ Eigenheiten besitzt. Einen entscheidenden, wenn auch (auf dem Niveau seiner Zeit) mehr theoretischen Beitrag zur Lösung der Frage des Substrats lieferte B. P. Hasdeu, obwohl ihm vom linguistisch-etymologischen Standpunkt aus zahlreiche Irrtümer unterliefen. Einige albanisch-rumänische (autochthone) Wörter, die er als thrakisch-dazische ansieht, besitzen keine Etymologie, andere bleiben unbestimmt, während weitere haben mit dem Substrat keine Verbindung; er hat eingehend den linguistischen, sozial-historischen und ethnologischen Wert des Substrats des Wortschatzes und des Volkes bei der Bildung des rumänischen Volkes hervorgehoben. L. Diefenbach machte allgemeine sozial-historische und ethnologische Beobachtungen, die für die alten rumänisch-albanischen Beziehungen interessant und gültig sind. Nach Ansicht von M. Gaster hat sich dem alten lateinischen Element ein lateinisch-albanisches überlagert, und die albanischen Einflüsse sind viel jüngeren Datums; die gemeinsamen Wörter der albanischen, rumänischen und bulgarischen Sprache hätten die turanischen Bulgaren in den Jahren 660—668 eingeführt. 1890 stellt der Romanist W. Meyer-Lübke fest, dass es im Rumänischen keine albanischen Lehnwörter gibt. Die hierfür angesehenen Wörter seien dakisch. Der österreichische Sprachforscher und Albanologe G. Meyer behauptet, die rumänischen Wörter seien entweder Lehnwörter oder parallele Formen zu den albanischen; in einigen Fällen seien die rumänischen Wörter älter als die entsprechenden albanischen (*mazëre* „Erbse“ — *modhullë*). O. Densusianu (1901) war der Ansicht, dass die autochthone Sprache in den Gebieten an der Donau, da sie vom Lateinischen sehr abweicht, auf dies keinen Einfluss ausüben konnte; er hält (nach G. Meyer) illyrische Elemente in der rumänischen Phonetik und im Wortschatz für möglich; ein Teil der alten (nichtlateinischen) Wörter in der rumänischen und albanischen Sprache können Lehnwörter aus dem Albanischen oder aus dem Illyrischen sein. Die Bedeutung des gemein-

samen albanisch-rumänischen Grundwortschatzes und die engen ethno-linguistischen Beziehungen zwischen den beiden Völkern wurden 1905 von I. A. Candrea festgelegt. Fast gleichzeitig unterstreicht der dänische Sprachforscher K. Sandfeld-Jensen die gemeinsamen albanisch-rumänischen Charakteristika und ist der Ansicht, dass die beiden Sprachen vormals eng verbunden waren, dass folglich die rumänische Sprache südlich der Donau entstanden sei; einige Wörter (wie z. B. *barză* „Storch“, *mazëre* „Erbse“, *viesure* „Dachs“), stammten direkt aus dem Illyrischen, andere wieder seien Lehnwörter aus dem Albanischen; sogar rumänische lateinische Wörter wie *sat* „Dorf“ wären gleicher Herkunft. 1910 studiert der rumänische Romanist S. Pușcariu die albanisch-rumänischen Beziehungen, wobei er zu zweideutigen und konfusem Ergebnissen gelangt und Wanderungen der Rumänen und Albaner aus ihrem gemeinsamen Bildungsgebiet für möglich hält. Bald danach stellt C. Treimer fest, dass zwischen dem Rumänischen und dem Albanischen reine Nachbarschaftsbeziehungen bestanden und die „albanischen“ Wörter im Rumänischen genau wie die (lateinischen) Erbwörter behandelt wurden, also genau so alt waren oder sogar älter; er gibt also zu, dass autochthone Erbwörter existiert haben können und müssen. Der serbische Linguist H. Barić erbrachte etymologische Erläuterungen für drei rumänische Wörter: *măgură* „Hügel“, *curpen* „Ranke“, *vătăma* „verletzen“, evtl. auch *balaur* „Drachen“; ansonsten spricht er nur von Lehnwörtern aus dem Albanischen; 1956 liess er dennoch gelten, dass die alten „albanischen“ Wörter im Rumänischen nicht Lehn-, sondern Restwörter sind. Von N. Jokl stammen für einige albanische und rumänische Wörter gültige Etymologien (*argea* „Raum (Kammer) im Erdgeschoss“, *brad* „Tanne“, *ghimpe* „Stachel“, *piriu* „Bach“), ansonsten spricht er nur von Lehnwörtern aus dem Albanischen, ohne die Phonetik des Rumänischen zu beachten. Der rumänische Balkanforscher Th. Capidan setzt beim Studium der Beziehungen zwischen dem mazedorumänischen und dem albanischen Dialekt zwei Phasen fest: a) eine alte und b) eine neue (nach der Wanderung der Mazedorumänen in den südlichen Teil des Balkans). Den Wortschatz teilte er wie folgt ein: 1) mazedorumänische Lehnwörter aus dem Albanischen; 2) Wörter gemeinsamen Ursprungs, 3) balkanische Formen (die ziemlich verworren dargestellt sind). Er war der Ansicht, dass schon vor den Nachbarschaftsbeziehungen zwischen Rumänen und Albanern, in der römischen Zeit, hier etwas gewesen sein muss, das vielleicht auf die Nähe oder (stellenweise) auf die Identität der autochthonen Wörter zurückzuführen ist. Der rumänische Philologe G. Pascu war fest von der Existenz und der Bedeutung der autochthonen thrakischen Wörter im rumänischen Wortschatz überzeugt, erbrachte aber keine gültigen Etymologien (ausser *brad*, *grui* „Hügel“); er ist fest von der Existenz thrakischer Wörter im Rumänischen überzeugt (*baltă* „Teich“, *brad*, *mazëre* „Erbse“, *măgură*, *sîmbure* „Kern“, *brînză* „Käse“, *pinză* „Leinen“ u. a.). Nach Ansicht des Romanisten G. Giuglea war es notwendig, Wörter aus der „autochthonen illyrisch-thrakisch-dakischen Sprache, der sich das Vulgärlatein überlagert hat“ aufzufinden, die von ihm aufgestellten Etymologien sind jedoch nicht gültig. Lazăr Șăineanu (1923) ist kategorisch gegen eine direkte Übernahme des vorrömischen Substrats ins Rumänische, und er lässt das Albanische als mögliches Zwischenstadium gelten. Von G. Weigand stammt die bizarre Theorie von „der Immigration der albanischen Elemente nach Siebenbürgen und der Schichtung der albanischen Wörter im Rumänischen“; bezüglich der autochthonen (genannt „albanischen“) Wörter hat er anscheinend eine einzige etymologische Anmerkung zum Apellativ von *văluu* „jähriges Zicklein“ gemacht. Al. Philippide beschäftigte sich mit der historischen rumänischen Grammatik und den Beziehungen zwischen den zwei Idiomen, wobei die Phonetik, die Morphologie, die Syntax und der Wortschatz die Ähnlichkeiten und Unterschiede bewirken; er lässt gelten, dass viele der gemeinsamen vorrömischen Wörter autochthone rumänische Wörter sind. Nach A. Graur könnte auch das rumänische Suffix *-escu* thrakischer Herkunft sein *-isk-*, und die Phonetik des autochthonen Wortschatzes im Rumänischen müsste verschieden sein von jener der lateinisch-romanischen Bestandteile. Der kroatische Romanist P. Skok stellte fest, dass die nichtlateinischen Wörter aus dem Rumänischen und Albanischen nicht albanische Lehnwörter (*brînză* „Käse“, *brîu* „Gürtel“, *piriu* „Bach“, *balaur*) sondern illyrisch-thrakischer Herkunft sind. Th. Capidan war 1936 der Ansicht, dass die vorrömischen Elemente nicht albanische Lehnwörter sind, sondern aus den alten thrakisch-illyrischen Mundarten stammen. S. Pușcariu sah sich 1940 gezwungen, im Hirtenwortschatz thrakisch-dazische Elemente gelten zu lassen (*stîna* „Senne“, *brînză*, *urdă* „Molkenkäse“, *zer* Buttermilch, *strungă* „verengte Öffnung zur Zuführung der Schafe zum Melken“ usw.), wobei er eine ziemlich wirre Klassifizierung des gemeinsamen rumänischen und albanischen Wortschatzes vornimmt. In der Forschung machte A. Rosetti einen Schritt voran, indem er annahm, dass im rumänischen Wortschatz „Wörter einer vormals auf der Balkanhalbinsel gesprochenen Sprache“ erhalten blieben, allerdings nur die, die auch im Albanischen vorkommen. Der Historiker G. Stadtmüller lässt gelten, dass die östlichen Römer ein Gebiet südlich der unteren Donau besetzten, wo eine „albanisch-rumänische Symbiose“ stattgefunden hat. G. Giuglea setzt sich in seiner letzten Arbeit (1944) erneut für die Existenz autochthoner Wörter im Rumänischen ein. Der rumänische Historiker und Linguist I. I. Russu erbrachte zwischen 1945 und 1970 Beiträge zur Etymologie der einheimischen Wörter und klärte endgültig die alten albanisch-rumänischen Beziehungen anhand des thrakisch-dakischen Grundwortschatzes, was auch in diese Monographie miteingeschlossen wurde. G. Reichenkron stellte, auf einer theoretisch richtigen Grundlage, indo-europäische Etymologien für

zahlreiche rumänische Wörter auf, von denen allerdings nur 15 stimmen. Der albanische Philologe E. Çabej unterstrich, dass der Teil, der für das rumänische Substrat sein kann, für das Albanische eine voraltertümliche Stufe darstellt. A. Graur macht 1961 einige prinzipielle und allgemeine Feststellungen bezüglich des Substrats und ihren Verbindungen zum Rumänischen und beweisst den Historikern, Archäologen, Sprachforscher, Ethnographen und Anthropologen die Notwendigkeit, den Ort der Bildung der rumänischen Sprache und des Volkes zu bestimmen, wobei die Festlegung des sprachlichen Substrats wichtig ist. Zu gleicher Zeit stellt V. Georgiev fest, dass etwa 100 rumänische Wörter nur im Albanischen Entsprechungen haben, dass sie hingegen ihrer phonetischen Form nach nicht von da entliehen sein können, sondern in beiden Sprachen der Grundsprache angehören. Später (1966) behauptet E. Çabej, dass dem Albanischen bei der Bildung und Entwicklung der Verwandtschaft der Balkan-Sprachen eine bedeutende Rolle zukommt, und dass das albanische Volk früher ein grösseres Gebiet bewohnte. Das führt zur Schlussfolgerung, dass das Albanische im Rahmen der Balkan-Sprachen eine Mittelstellung eingenommen haben sollte und dass diese viele Wörter vom Albanischen übernommen, was nicht anzunehmen ist.

Schlussfolgernd kann gesagt werden, dass zwei Jahrhunderte lang fast alle Autoren die Existenz vorrömischer Wörter in der rumänischen Sprache gelten liessen, was in vorliegender Monographie erneut bewiesen wird.

Die autochthone Bevölkerung des Balkans und Daziens. Die vorslawischen und nicht-römischen Wörter (das Substrat der rumänischen Sprache), die in beiden Sprachen oder nur im Rumänischen vorkommen, sowie der indo-europäische Inhalt des Albanischen entstammen dem ethno-linguistischen Kern der vorrömischen Völker im Karpaten-Balkan- und Donau-Raum, also entweder der nordöstlichen thrakisch-dakischen (getischen) oder der nordwestlichen illyrisch-pannonischen Gruppe. Daher ist es notwendig, diese Völker und ihre Sprachen möglichst genau und vergleichend zu studieren. Die Völkergruppen werden kurz vorgestellt, ebenso die Reste ihrer Sprachen und ihre Stellung im indo-europäischen Raum, wobei die Beziehungen zwischen Thrako-Geten und Illyrern sowie zwischen ihnen und den Albanern ausgehend von den autochthonen Wörtern der rumänischen Sprache unterstrichen werden.

1. Die *Illyrier* waren Stämme im nordwestlichen Balkan (Dalmatien, südlicher Teil Pannoniens, westlicher Teil Makedoniens) und im Südosten Italiens (Messapi), deren Sprache indo-europäischer Abstammung war. In der 1969 erschienenen Monographie wird über ihre territoriale Verbreitung, ihre historische Rolle, die Reste ihrer Sprache (vorwiegend Eigennamen), die linguistische Stellung, die sozialen und kulturellen Strukturen und ihre Romanisierung berichtet. Anscheinend kann die These der illyrischen Abstammung der Albaner kaum belegt werden.

2. Die *Thrako-Geten* bewohnten den mittleren und nordöstlichen Teil des Balkans und erstreckten sich links der unteren Donau bis in den Norden Pannoniens und in die Sarmatische Steppe, ferner bis auf die Krim, an das Azovsche Meer und in den Kaukasus. Über ihre Kultur und ihre Sprache ist mehr bekannt, was hier aufgrund unserer zwischen 1949 und 1976 veröffentlichten Artikel und Monographien kurz gestreift wird: die territoriale Verbreitung, die sozialen und Sippenstrukturen, die materielle Kultur, die sozialpolitische Geschichte, die Sprache, Eigennamen und die Lage im indo-europäischen Rahmen, die bedeutende Rolle im Römischen Reich und in Byzanz bis zu Beginn des 7. Jahrhunderts. Das sozioethnische und linguistische thrako-dakische Element betrachten wir (nach der Mehrheit der historischen, archäologischen und ethnologischen Forschung des 15.–20. Jahrhunderts) als den Hauptfaktor bei der Bildung des rumänischen Volkes in seiner Gesamtheit, sowohl in Rumänien und in den benachbarten Gebieten als auch auf fast dem ganzen Balkan, auf den wahrscheinlich auch die Bildung des albanischen Volkes gründet.

3. Die *Grenze und die Verwandtschaft zwischen den Illyriern und den Thrakern* werden aufgrund älterer Forschungen vor allem vom sprachwissenschaftlichen Standpunkt dargestellt, zwecks Festlegung des *satem*-Charakters des rumänischen Substrats wobei neben dem thrako-dakischen auch der illyrische Faktor erscheint.

4. Die *Romanisierung der Illyrier und der Thrako-Daker* wird im weiten Rahmen der Romanität des Reiches und im engeren Rahmen des südosteuropäischen Gebiets analysiert. Dabei werden alle Faktoren, die zur Durchführung und Vollendung dieser grossen kulturellen und linguistischen Veränderung beigetragen haben (hauptsächlich die Verallgemeinerung der lateinischen Sprache), berücksichtigt.

Die rumänische Sprache, die Balkan-Sprachen und das Substrat. Durch die Gegenüberstellung des Rumänischen mit den Balkan-Sprachen, hauptsächlich mit dem Albanischen, wurde festgestellt, dass es viele sogenannte „albanische“ Wörter gibt, die als Lehnwörter oder als Erbörter aus der Zeit der Bildung der rumänischen Sprache betrachtet werden. Aufgrund einiger Eigenheiten wurde das Rumänische von einigen Gelehrten als „Balkan-Sprache“ betrachtet, die aus den Mundarten der Skipetaren einige phonetische und lexikalische Elemente und Morpheme übernommen hat.

1. Der „*balkanische Sprachbund*“. Eine umfassende, objektive und kritische Analyse zeigt, dass diese sogenannte zonale „Linguistik“ ein künstliches Gebilde der Gelehrten des 19.–20. Jahrhunderts ist; ohne reale wissenschaftliche Grundlage, wurde diese philologisch-linguistische „Disziplin“ durch das Auskramen einiger Lehnwörter, die in ganz unterschiedlichen Sprachen (Rumänisch, Bulgarisch, Albanisch, Griechisch usw.) zirkulierten, dargestellt. Ihre gewollte Zusammenfügung zu einer „Einheit“ hilft keineswegs bei der etymologisch-historischen Klärung und ethnologischen Deutung des einheimischen Grundwortschatzes der rumänischen Sprache.

2. Die *gemeinsamen rumänisch-albanischen Charakteristika*, die schon im 18. Jahrhundert festgestellt wurden, prüfte Al. Philippide und fand im Wortschatz und in der Phonetik auch viele Ähnlichkeiten, jedoch viel mehr Unterschiede.

3. Die *romanischen, dem Rumänischen und Albanischen gemeinsamen Wörter* werden aufgrund der Arbeiten des Romanisten H. Mihăescu (1966) analysiert, wobei hervorgeht, dass das Albanische vom lexikalischen Standpunkt her stark vom Volkslatein aus der Zeit des späten Altertums beeinflusst ist, zu der Zeit, als die rumänische Sprache bei einer romanisierten Bevölkerung auf dem Balkan und im Karpaten-Donau-Raum entstand.

4. Aufgrund einer linguistisch-etymologischen Analyse wurden etwa 70 *autochthone albanische und rumänische Wörter* festgelegt (die Zahl wird infolge neuer Analysen anwachsen); aufgrund der Monographie von 1970 ist eine chronologische Tabelle angelegt worden, aus der hervorgeht, dass diese Wörter nicht aus einer Sprache in die andere übergingen, sondern für beide autochthon sind: im Albanischen als eigene indo-europäische Termini, im Rumänischen als Erbörter aus der vorrömischen Grundsprache. Die gemeinsamen „albanisch-rumänischen“ Wörter (mit jeweils geschichtsphonetischem Spezifikum) bilden im archaischen rumänischen Wortschatz eine einzige Gruppe zusammen mit den

5. *autochthonen Wörtern*, die bis jetzt im Albanischen nicht vorliegen (rund 100); identifiziert wurden sie aufgrund der Analysen aller Etymologien für „zweideutige“ alte Wörter (die hauptsächlich als lateinische, slawische, ungarische und türkische Wörter angesehen wurden). Mit Hilfe der vergleichend-historischen Methode und unter Beachtung der rumänischen (geschichtlichen) Phonetikregeln wurde die Herkunft fast aller zweideutigen Wörter geklärt und die Theorie über

6. die *thrakische Herkunft der vorrömischen Wörter* belegt, da sie nicht nur den Regeln der historischen rumänischen und indo-europäischen Phonetik, sondern auch der allgemeinen Semantik und der *satem*-Phonetik der thrakisch-dakischen Sprache unterliegen. Diese Wörter zählen zu den ältesten des rumänischen Wortschatzes. Sie stammen aus der Zeit des Altertums, die als Wort-„Reste“ der thrakisch-dakischen Bevölkerung ins Volkslatein eingingen, das in den Provinzen Dakien, Moesien, Thrakien, Dalmatien und Pannonien gesprochen wurde. Die („nichtalbanischen“) Wörter der II. Gruppe sind (vom Standpunkt der rumänischen Sprache und ihrer Entstehungszeit) von den auch im Albanischen vorkommenden nicht trennbar. Sie umfassen alle Gebiete der Terminologie sowie der sozialen und ökonomischen Tätigkeit, Familienbeziehungen, Werkzeuge und Erzeugnisse u.a. Im Anhang werden in einer Tabelle die autochthonen indo-europäischen Wörter, die nur im Rumänischen vorkommen, angeführt, wobei jedoch einige von ihnen nicht ganz sicher sind.

Die Entwicklung, Bedeutung und Verbreitung der autochthonen Wörter

1. *Von der indo-europäischen zur thrakisch-dakischen (-römischen) Phase.* Die allgemeine Zugehörigkeit der autochthonen Wörter zur indo-europäischen Sprachfamilie gründet auf A) eine *Wurzel*, die die semantische Bedeutung der Gruppe enthält; B) ein *phonetisches* System, wobei die Laute sich nach den Regeln eines vorrömischen *satem*-Idioms aus dem Karpaten-Balkan-Raum entwickelten; C) viele und verschiedenartige *Suffixe*. Diese Eigenheiten werden vergleichend analysiert und können bei der indo-europäischen Sprachforschung benutzt werden. Die indo-europäische und thrakisch-dakische Phonetik wird durch Graphiken veranschaulicht, wobei eine Übereinstimmung der archaischen Laute der thrakisch-dakischen Sprache und der rumänischen autochthonen Elemente ersichtlich ist. Die meisten Wörter werden durch Ableitung gebildet, zusammengesetzte Wörter gibt es nur vier oder fünf.

2. *Aus der thrakisch-römischen Phase* blieb bis in die *heutige Sprache* eine phonetische Eingliederung der thrakisch-indo-europäischen Wörter in die „balkanische“ und Karpaten-Donau-Latinität. Diese Wörter haben dieselbe Lautentwicklung gekannt wie die lateinisch-romanischen; daher bilden die autochthonen und romanischen Elemente der rumänischen Sprache den vererbaren Wortschatz, der sich in der vorslawischen Periode herausgebildet hatte. Einige autochthone Wörter werden mit den gleichen Suffixen abgeleitet wie die lateinisch-romanischen.

3. *Die Bedeutung der autochthonen Wörter* und ihr Anteil am vererbaren (vorslawischen) Wortschatz ist sehr gross. Ausgehend von den 1700 Grundwörtern des romanischen Wortschatzes kann

angenommen werden, dass etwa 170, also zehn Prozent, vorrömischen (autochthonen, thrakisch-dakischen) Ursprungs sind, die zusammen eine untrennbare Einheit bilden und nur aufgrund der historisch-vergleichenden Kriterien in die zwei Gruppen (lateinisch und vorrömisch) getrennt werden können. Die Semantik, die Verbreitung und die Ableitungen für die autochthonen Wörter werden im allgemeinen Rahmen des rumänischen Wortschatzes analysiert.

4. Die dialektale Verteilung der autochthonen Wörter erbringt, dass ihre Mehrheit im „dako-rumänischen“ Dialekt vertreten waren (etwa 150 Wörter), 30 Prozent also nur im Norden des romanisierten Gebiets; etwa 100 Wörter kommen in allen drei oder in einem-zwei der sogenannten „balkanischen“ Dialekte südlich der Donau vor. Diese Verteilung muss von der unterschiedlichen Stärke der Grundsprache der einzelnen Verbreitungsgebiete der römisch-rumänischen Sprache in der Zeit ihrer Bildung abhängen; vorläufig kann angenommen werden, dass der betonte „thrakische“ Charakter der Romanität nördlich der Donau und des dakisch-römischen Dialekts von Konservatismus und dem längeren Widerstand der Geto-Daker gegenüber der Romanisierung (2.–3. Jh.) abhängt.

5. Die in den Nachbarsprachen sich befindenden Lehnwörter sind bedeutend, da sie den kulturellen und wirtschaftlichen Einfluss der Bevölkerung auf die Nachbarvölker im Mittelalter und in der Moderne beweisen. Die Herkunft der romanischen Wörter (*turmă* „Herde“, *păcurar* „Hirte“, *merinde* „Proviand“, *găleată* „Eimer“, *fișior* „Sohn, Jüngling“), die aus dem Rumänischen in die Nachbarsprachen eingingen, ist eindeutig; bei den autochthonen (vorrömischen) gab es Unstimmigkeiten: einigen typisch rumänischen Wörtern wurde andere Herkunft zugesagt (*căciulă* „Mütze“, *copil* „Kind“, *prunc* „Säugling, Kind“, *zestre* „Mitgift“). Die Klärung der Etymologie dieser „zweideutigen“ Wörter klärte auch die Frage der lexikalischen und kulturell-historischen Beziehungen zwischen den Rumänen und den Nachbarvölkern, den Beitrag der rumänischen Bevölkerung zur Bereicherung des sprachlichen und kulturellen Gutes der Völker Südosteuropas. Die Sprachen, die rumänische Wörter entlehnt haben, sind (nach der Anzahl der Lehnwörter angeordnet) folgende: Ungarisch, Ukrainisch, Sächsisch, Bulgarisch, Serbisch-Kroatisch, Polnisch, Neugriechisch, Tschechisch, Slowakisch, Morawisch, Albanisch u.a.

Die linguistisch-geschichtliche Bedeutung der autochthonen Wörter. Die etymologische und vergleichende Forschung stellte Verhältnisse und Beziehungen zu den vorrömischen Wörtern auf und bereicherte somit die Kenntnisse über die Geschichte der rumänischen Sprache eben da, wo grosse Lücken herrschten und wo die kulturell-historischen und ethnologischen Schlussfolgerungen falsch waren. Durch diese Klarstellung kann die Bildung der rumänischen Sprache und des rumänischen Volkes objektiver betrachtet werden.

Die linguistisch-geschichtliche Bedeutung der autochthonen Wörter.

1. Die lateinische Sprache und der thrakisch-dakische Substrat veranschaulichen einerseits das Verhältnis des Volkslateins und der offiziellen Sprache im Kaiserreich und andererseits den autochthonen einheitlichen, alten thrakisch-dakischen Wortschatz, der organisch in das Latein Südosteuropas eingeschlossen war. Das komparativ-historische Studium der rumänischen Sprache und der sozial-ethnischen Gegebenheiten im späten römischen Altertum zeigt, dass die einheimische Bevölkerung aus der Provinz die lateinische Sprache angenommen hatte. Die verschiedensten Wörter der romanischen Sprache Südosteuropas drangen hauptsächlich in die Redensarten der Ortsbewohner (Thrakogeten und Illyrier) ein, wobei aber nicht der Wortschatz verändert, sondern ein Teil der lokalen Wörter beibehalten wurden, was heute als vorrömische Grundsprache bezeichnet wird. Diese Tatsache ist für die Bildung der rumänischen Sprache und des Volkes äusserst wichtig.

2. Eine Analogie aus dem Westromanischen versucht eine Parallele zum Französischen aufzustellen, das auch zahlreiche gallisch-keltische Wörter enthält, die aber weniger wichtig sind als die thrakisch-dakischen im Rumänischen.

3. Die Bildung der rumänischen Sprache wird als Ersetzen der lokalen thrakisch-dakischen Sprache in Dazien durch das Volks- und offizielle Latein erklärt; der unwiderlegbare Hauptbeweis ist eben der autochthone vorrömische Wortschatz, der in das archaische Gefüge der rumänischen Sprache aufgenommen wurde. Es werden alle Theorien zur rumänischen Sprache und südosteuropäischen Romanität analysiert. Anschliessend wird der Begriff „urrumänisch“ in Verbindung mit dem Gebiet und dem Volk, das diese Sprache gesprochen hat, analysiert; gleichzeitig werden die Irrtümer jener gezeigt, die dem albanischen Faktor bei der Bildung der rumänischen Sprache und des Volkes zu grosse Bedeutung beigemessen hatten, da sie die Geschichte der rumänischen Sprache und die Bedeutung der vorrömischen Grundsprache nicht kannten.

4. Die Frage nach der Abstammung der Rumänen wird aufgrund der engen Beziehungen zwischen Sprache und Volk und des historischen, archäologischen, sprachlichen und ethnologischen Beweismaterials erneut geprüft. Wir sind der Ansicht, dass die Sprache vom Volk nicht getrennt werden kann und dass die Volkssprache das älteste und glaubwürdigste historische, sozial-ökonomische und ethnologische Dokument ist, unter der Bedingung, diese Sprache sowie ihre ganze Entwicklung genau zu kennen. Nachdem die These, Rumänisch sei das auf ein lokales sozial-ethnisches und linguisti-

sches thrakisch-getisches Substrat übertragenes Latein, für richtig befunden wurde, muss auch angenommen werden, dass die ethnisch-soziale Gemeinschaft im Karpaten-Balkan- und Donau-Raum, die seit 18 Jahrhunderten die latein-romanische Sprache spricht, keine andere ist, als die bodenständige Bevölkerung. Somit ergibt sich der erste sichere Beweis zur Bestimmung der ethnisch-sozialen Grundlage und somit der Ethnogenese der Rumänen. Die Frage existiert seit neun Jahrhunderten und an ihrer Lösung beteiligten sich Geschichtsforscher, Sprachforscher, Archäologen, Ethnologen, Geographen u.a. Die somit umfassende Bibliographie wurde kritisch zuerst von Al. Philippide (1925) analysiert, der sie zu einer wahren „Anthologie“ zusammenstellte. Das Hauptgewicht liegt dabei auf der Kontinuität, dem autochthonen Element und der Romanisierung im Karpaten-Balkan-Donau-Raum.

Die ethnischen und sozial-ökonomischen Grundlagen. Aufgrund der Tatsache, dass eine lebendige Sprache nur durch das sozial-ökonomische Leben einer Gemeinschaft besteht, ist es klar, dass das auch beim Rumänentum der Fall war. Deswegen müssen die Bildung und Entwicklung der Sprache gemeinsam mit der Bildung und Entwicklung der Volksgemeinschaft analysiert werden.

1. Die autochthone Bevölkerung und die Römer haben in den thrakischen Provinzen rechts der unteren Donau zusammen gelebt und sich gegenseitig beeinflusst, was für die Romanisierung kennzeichnend war. Die Belege hierfür sind zahlreicher als im Gebiet jenseits der Donau.

2. Die Anwesenheit der Dako-Geten im römischen Dazien wird durch weniger zahlreiche Dokumente belegt als im südlichen Teil, weswegen ihre Bedeutung oft vermindert oder verneint wurde. Aus diesem Grunde werden hier folgende Dokumente eingehend analysiert: A) schriftliche Geschichtsquellen und Münzen, die beweisen, dass die dako-getische Bevölkerung in den Jahren 101–106 unterworfen und nicht ausgerottet wurde; B) das gleiche geht aus den auf der Trajanssäule dargestellten etwa 20 Szenen hervor; es wird nur ein Selbstmord und der Tod von Dezebal dargestellt. Die Permanenz der autochthonen Bevölkerung im 2. und 3. Jahrhundert durch die Rekrutierung von Soldaten in das lokale römische Heer und ihre Versetzung nach Rom bewiesen; C) Schon Ptolemäus verzeichnete auf diesem Gebiet 15 Stämme (dako-getische, zwei keltische), die das Vorhandensein von Bevölkerungsgruppen auf dem ganzen Boden Daziens beweisen; die Information stammt aus den ersten Jahren nach der römischen Eroberung; D) die Ortsnamen im römischen Dazien beweisen eine Kontinuität des Lebens in den alten Ortschaften, wobei die Namen beibehalten wurden (C. Gooss, G. Tocilescu, A. D. Xenopol beweisen es). Von den zahlreichen Ortschaften im Karpaten-Donau-Raum sind die meisten allerdings örtlich noch nicht festgelegt; E) Die archäologischen Ausgrabungen bezeugen das sozial-ethnische geto-dakische Element vorwiegend in ländlichen Ortschaften, aber auch in Städten; F) auf Inschriften fand man gemischt geto-dakische und süd-thrakische Namen, die schwer zu trennen waren. Vom sozial-ethnischen und demographischen Standpunkt aus bedeutend sind die freien Daker aus den nördlichen und östlichen Grenzgebieten, die sowohl für diese Gebiete als auch für die demographische Zusammensetzung im römischen und nachrömischen Dazien eine bedeutende Rolle spielten.

3. Die Romanität in Dazien zu Trajans Zeit wird im Rahmen der Romanisierung der Provinzen des Reiches, besonders der Illyrier und der Thrako-Daker, aufgrund unserer Anschauung in den Arbeiten von 1969 und 1970 analysiert.

4. Das Aufgeben der dakischen Provinz war keineswegs ein Abzug der gesamten Bevölkerung, sondern nur der Verwaltung und des Heeres. Die romanisierte Bevölkerung, die Heime und Felder hatte, zog nicht ins „Dacia nova“ südlich der Donau.

Aus dem Altertum zum Mittelalter und zur Renaissance. Aus dem V–X. Jahrhundert fehlen Urkunde (oder sie sind zweideutig) über die romanisierte Bevölkerung links der Donau, in der ehemaligen Provinz Dazien.

1. Das archäologische Beweismaterial aus dem „nachrömischen“ Dazien besagt, dass nach dem Auflösen der Provinz (im Jahr 271, 272 oder 273) die autochthone Bevölkerung hier bis zum Hunneneinfall auf dem ganzen Gebiet der Provinz weiter lebte. Aus dem 4. und 5. Jahrhundert stammen religiöse Gegenstände, die sicher der römischen Bevölkerung gehörten. Münzen werden weiterhin benützt. Keramiken aus dieser Zeit können oft schwer zeitlich eingeordnet und von ähnlichen Keramiken früherer Zeiten kaum unterschieden werden. Aus Westen und Osten dringen Völker (Carpen, Goten) in Siebenbürgen ein. Mit dem 6. Jahrhundert wird die materielle Kultur der bodenständigen Bevölkerung und der Wandervölker in Siebenbürgen einheitlich und gemeinsam. Weniger zahlreiche und aufschlussreiche Beweise gibt es aus dem 8.–9. Jahrhundert, der Zeit des rumänisch-slavisches Zusammenlebens.

2. Die Permanenz des Romanismus wird durch die ländlichprovinzielle Bevölkerung im Karpaten-Balkan-Donau-Raum gesichert. Im 2.–3. Jahrhundert sprach (und schrieb) sie lateinisch-romanisch und bildete kulturell und linguistisch betrachtet eine homogene Einheit mit einer gemeinsamen römisch-ländlichen und städtischen Sprache und später mit dem kennzeichnenden Namen: Romanus (> rumän, romän), der von den Nachbarvölkern durch die Übersetzung ins Keltisch-Germanische

valachus (Sprecher der römischen Sprache) ersetzt wurde. Die Permanenz und die Stabilität der romanischen Bevölkerung wird vom archaischen Wortschatz der rumänischen Sprache belegt, der folgendes beweist:

3. Die *Kontinuität der landwirtschaftlichen Niederlassungen und Beschäftigungen*, d.h. Bodenbestellung, Viehzucht, Handwerke wie Holz- und Metallbearbeitung, Töpferei; die Terminologie ist vorwiegend lateinisch und autochthon (vorrömisch).

4. *Das Zusammenleben der Rumänen und Slawen* wird durch archäologisches Beweismaterial, Orts- und Personennamen sowie morphologische und Wortschatzelemente belegt. Der slawische Einfluss begann im 9. Jahrhundert in zwei Etappen: a) einer alten (vor der Gründung der rumänischen Fürstentümer) und b) einer neuen, kulturell-geistlichen (in der Diplomatie, Verwaltung, Kirche usw.).

5. Die „*Immigrationstheorie*“ (Einwanderung der Rumänen von rechts der Donau nach Siebenbürgen) ist wissenschaftlich nicht begründet.

6. *Die sozial-politische Neugruppierung. Primitive Dorfgemeinschaften und Dörfer.* Die Hauptform der Organisation im Mittelalter war die primitive Dorfgemeinschaft, d.h. Sippen-gemeinschaften, die sich örtlich festsetzten, die von den Dakern und Dako-Römern übernommen wurde. Das beweist die Kontinuität des in Dazien lebenden sesshaften Volkes. Unsere Dörfer sind ihrer Anlage nach nicht altertümliche Siedlungen, sondern primitive Dorfgemeinschaften auf freiem, oft dem Wald abgerungenen Boden, die aufeinanderfolgend besiedelt wurden.

In den *Schlussbemerkungen und Schlussfolgerungen* wird erneut die Bedeutung der sozial-ethnischen und kulturellen Wirklichkeit für das Studium der Ethnogenese hervorgehoben, für den Beweis, dass das rumänische Volk die Nachkommen der Thrako-Geten sind, die im Altertum diese Gebiete bewohnten, sich nach der Romanisierung mit Einwanderern vermischten und die lateinische Sprache unter der Benennung *romanus* annahmen, in der zahlreiche Wörter ihrer alten Sprache enthalten sind, die analytisch, grammatikalisch und historisch im *II. Teil* untersucht werden.

Der autochthone Wortschatz wird zuerst in semantische Gruppen eingeteilt und anschliessend in alphabetischer Reihenfolge jedes Wort untersucht. Dabei werden Ableitungen, Dialektformen, Lehnwörter, eventuelle albanische Formen, und die etymologische Lösung mit einer komparativ-historischen Interpretation berücksichtigt. Einige Wörter mit nicht sicherer oder unwahrscheinlicher indo-europäischer Etymologie werden nicht numerotiert sondern mit *a* angezeichnet, sind somit in den 160 Wörtern sicher thrakisch-dakischen Ursprungs der rumänischen Sprache (ein Mittel zwischen 150 und 170) nicht mitinbegriffen.

Redactori: MARICA PIETREANU și EMILIA TOMESCU
Tehnoredactor: ANGELA ILOVAN

Coli de tipar: 29,25 Bun de tipar: 11. 05. 1981

Întreprinderea Poligrafică Cluj, B-dul Lenin 146
Republica Socialistă România. Comanda nr. 328/80.

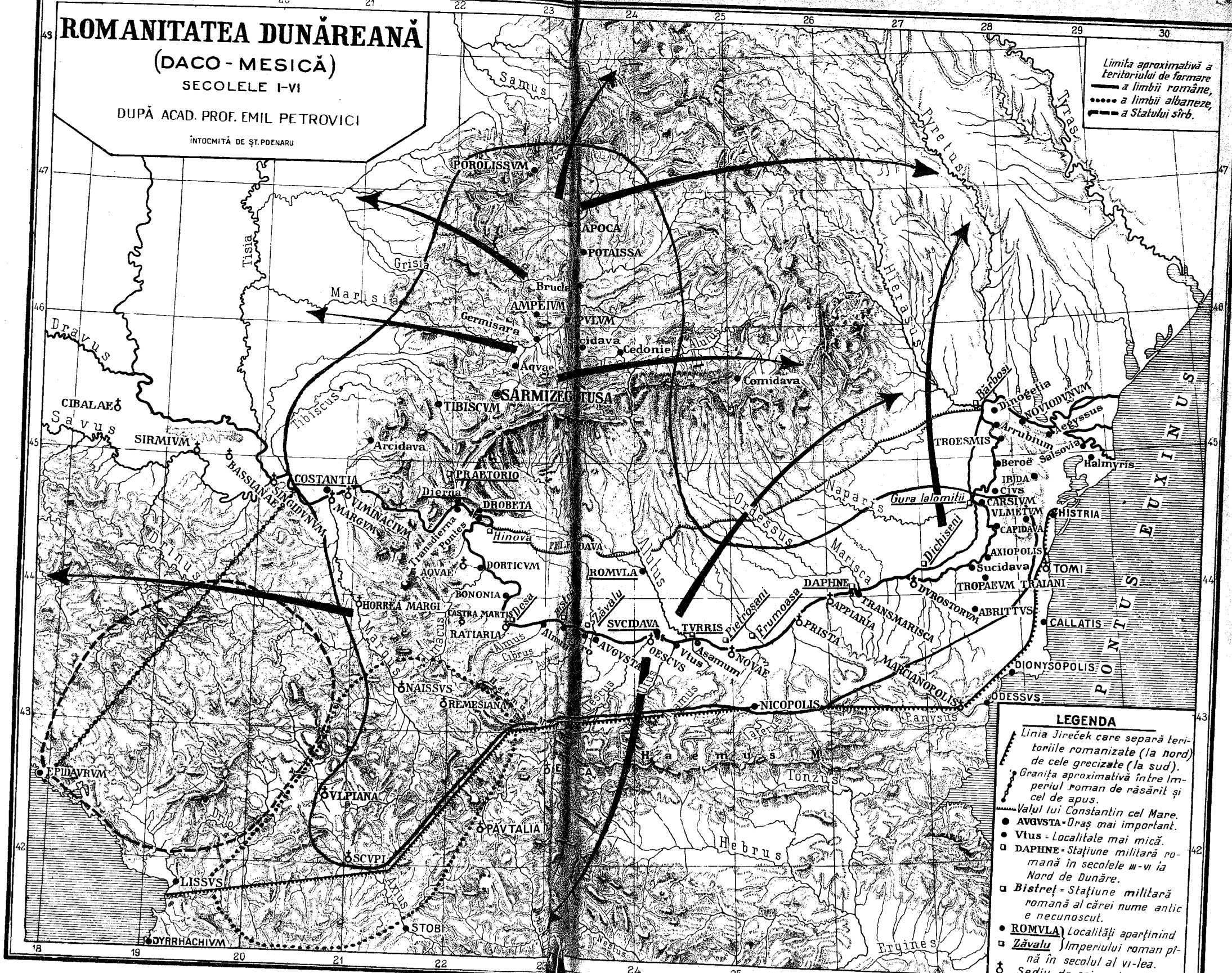
ROMANITATEA DUNĂREANĂ

(DACO - MESICĂ)

SECOLELE I-VI

DUPĂ ACAD. PROF. EMIL PETROVICI

ÎNTOCMITĂ DE ȘT. POENARU

Limita aproximativă a teritoriului de formare
 — a limbii române,
 a limbii albaneze,
 — a Statului sîrb.

LEGENDA

- Linia Jireček care sepață teritoriile romanizate (la nord) de cele grecizate (la sud).
- Granița aproximativă între Imperiul roman de răsărit și cel de apus.
- Valul lui Constantin cel Mare.
- AVGVSTA - Oraș mai important.
- Vtus - Localitate mai mică.
- DAPHNE - Stațiune militară romană în secolele III-VI la Nord de Dunăre.
- Bistrei - Stațiune militară romană al cărei nume antic e necunoscut.
- ROMVLA - Localități aparținind Imperiului roman pînă în secolul al VI-lea.
- ♠ Sediu de episcopie.

FOAT
1987